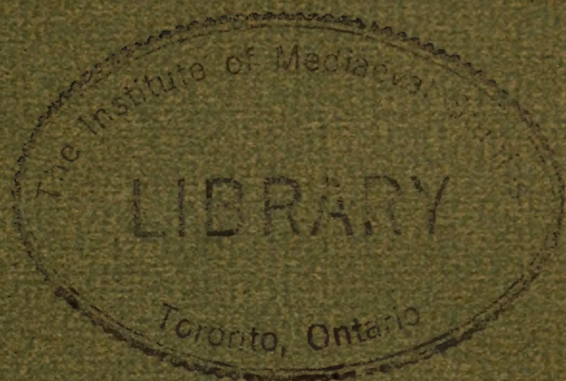
SLOVANSTVO

SLOVANSTVO

SLOVANSTVO.

OBRAZ JEHO MINULOSTI A PŘÍTOMNOSTI.

NAPSALI: Dr. JAROSLAV BIDLO, Dr. ANT. BOHÁČ, Dr. VRATISLAV ČERNÝ, Dr. VÁCL. DVORSKÝ, Dr. B. FRANTA, Dr. JIŘÍ GUTH, JAN HEJRET, ANTONÍN JIRÁK, Dr. KAREL KADLEC, Dr. H. MÁCHAL, Dr. ZD. NEJEDLÝ, Dr. B. PRUSÍK, F. J. RAMBOUSEK, Dr. JOSEF SCHEINER, FR. TÁBORSKÝ.

S MAPOU SLOVANSTVA.

V PRAZE.
NÁKLADEM JANA LAICHTERA NA KRÁL. VINOHRADECH.
1912.

TISKL EDVARD LESCHINGER V PRAZE.

PŘEDMLUVA.

Loučíce se s Prahou, ruští a polští delegáti na Pražské přípravné konferenci slovanské chtěli, aby zachována byla trvalá památka na první světlé dny Slovanstva, které jako zázrakem přišly po nekonečně dlouhé době útrap a vnitřních rozbrojů. Chtěli, aby nadšení pro smír mezi národy slovanskými, pro společnou jich kulturní i hospodářskou práci, pro všecko to, co velikými rysy načrtala pražská konference jako program snažení všeho Slovanstva, stalo se majetkem společným, oduševňujícím nejen jednotlivce v národech slovanských, nýbrž všecky, kteří v nich účastní se práce veřejné. Proto chtěli, aby vydána byla populární brožurka, která by objasnila nejširším vrstvám jak dějiny, tak také nynější stav národů slovanských, jich politické tužby, snahy kulturní i poměry hospodářské, a na tom základě aby pak vyložila snahy novoslovanství. Sebrali na vydání takové brožurky 3600 korun a dali je k disposici mně, jako předsedovi pražské konference, se žádostí, abych vše potřebné zařídil.

Slovanský odbor Národní rady české ujal se krásné myšlenky s opravdovým nadšením. Tak odpovídala dávným tužbám všech, kdo chtěli, aby slovanské snahy přestaly býti vábnými, ale mlhavými ideály tolika ušlechtilých lidí v Slovanstvě, a aby postaveny byly na jediný pevný a spolehlivý základ znalosti světa slovanského, jeho truchlých dějin, i těžké, neveselé skutečnosti, ale také všech jeho nezměrných sil, utrácených posud ve vzájemných sporech a v nesoustavné, rozdrobené práci. Ale po vážných debatách přiznáno jednomyslně, že není možno ani pomýšleti na vydání nějaké

populární brožurky, která by byla důstojným provedením krásných úmyslů ruských a polských členů pražské konference, a sice prostě proto, poněvadž schází nám posud souborná, důkladná práce o Slovanstvě, na základě které by teprve bylo možno napsati populární brožurku. Usneseno tedy — a já myslím, že jsem se nezpronevěřil úmyslům a záměrům iniciátorů tohoto záslužného podniku, když jsem k usnesení tomu přistoupil — že vydáno má býti veliké dílo o Slovanstvu, které by obšírnými a důkladnými monografiemi podalo nám obraz všeho toho, co nazýváme Slovanstvem, jeho dějin politických, náboženských, jeho rozvoje kulturního i jeho snah duševních i hmotných.

My dobře věděli, jak těžká je naše úloha, jak obtížno je v bolestných, veškeren život jednotlivých slovanských národů rozdírajících otázkách zachovati nutnou nestrannost, ale my nelekali se obtíží, přesvědčeni, že zakrýváním a bojácným obcházením bolavých míst Slovanstva zlu neodpomůžeme — naopak že je jen zhoršíme a uděláme přímo nevyléčitelným. My věděli, že nesmíme odvažovati se býti soudci mezi bratrskými národy slovanskými, ale my myslili, že smíme objektivně vyložiti předmět i historický vývoj jejich sporů, doufajíce, že tím dojista přispějeme spíše k jich zmírnění, než k zostření. Vždyť v hloubce historické perspektivy ztrácí se tolik ostrostí . . . S opravdovým nadšením dali se tudíž všichni zúčastnění do práce a kniha byla před rokem již hotova k tisku. Bohužel, zdrženi jsme byli připravováním hospodářské části. Tím stalo se, že některé stati ležely přes rok vytištěny. Byly však doplněny. Formální tuto závadu možno vysvětliti obtížemi prvého pokusu o znázornění poměrů tak složitých a zvláštních, jako je minulost a přítomnost Slovanstva.

A tak minula víc než tři léta, než splněna vůle ruských a polských účastníků pražské konference. Těžká tři léta pro všecky, kteří doufali, že v nezapomenutelných červencových dnech zrodila se v Praze lepší doba Slovanstva, kteří doufali, že heslo svobody, rovnosti a bratrství slovanských národů, ku kterému tak slavnostně přihlásili se v památné síni pražské staroměstské radnice zástupci všech slovanských národů, čarovným kouzlem otevře nový, zářný svět Slovanům, kteří už dost natrpěli se v ponuré, chmurné historii

útiskem nepřátel i vlastními rozbroji. Vždyť žádný z velikých národů evropských neztratil tolik půdy a tolik svých příslušníků, celých velikých a mocných kmenů jako Slované! A stále ještě ztrácí. Avšak i tentokrát, kdy opravdu zdálo se, že není hříšnou odvážností také Slovanu býti optimistou, nastalo bohužel trpké zklamání. Anekse Bosny a Hercegoviny, obrat ruského nacionalismu k nesnášelivému, bojovnému chauvinismu zejména proti Polákům těžce poškodily nové hnutí. Ačkoliv od prvního veřejného našeho vystoupení s novým programem slovanským, od přípravných porad, které se konaly na jaře r. 1908 v klubu »obščestvených dějatělej«, když přijel jsem s poslanci Hribarem a Glěbovickým do Petrohradu, stále a stále bylo slavnostně prohlašováno, že novoslovanské hnutí nechce být politickým, a že naprosto loyálně respektuje hranice států, ve kterých Slované žijí, a nepracuje a nesmí pracovati pro jich změnu, poněvadž jednotliví slovanští národové svým ideálným snažením po vnitřní jednotě Slovanstva nechtí přijíti v naprosto žádný rozpor se státy, ve kterých žijí, neboť jinak by nového hnutí účastni býti nemohli: přece jen z mnohých stran vyčítáno zástupcům slovanských národů rakouských, že se v otázce anekse nepostavili s největší rozhodností proti této státní akci, ba nescházelo i na hlasech, které obviňovaly novoslovanství, že mělo býti jen pláštíkem ku provedení anekse.

Bylo potřebí veškeré rozhodnosti delegátů rakouských Slovanů v Petrohradě a v Moskvě na jaře r. 1909, aby přestala se žádati na nich z nepochopeného Slovanství bezúčelná, prázdná, a při tom samovražedná politika. Ale bylo už po jarním, zářivém nadšení slovanském, s jakým jsme se v Praze rozjížděli... A hlubší ještě ránu zasadil neoslavismu vývoj ruského nacionalismu. Dojista nebude nikoho mezi Slovany, kdo by nevítal radostně a upřímně probuzení národního sebevědomí v Rusku. My Slované přímo toužili po ušlechtilém ruském nacionalismu. Vždyť ruský internacionalism byl nejnebezpečnějším nepřítelem Slovanstva. Slavjanofilství, které se z původního ideálního programu dostalo na scestí hlásáním samoděržaví, pravoslaví a jedné národnosti pro Slovanstvo, dá se přivésti zase na cesty rozumného Slovanství, respektujícího víru a národnost každého národa slovanského, ale internacionalism je zásadním odpůrcem

každého hnutí slovanského. Proto by všichni upřímní Slované vítali vítězství hrdého, sebevědomého, ale k druhým snášelivého ruského nacionalismu, poněvadž tento hledati musí vyšší synthesi ve Slovanství, nechce-li se dáti na cesty násilného rozšiřování na účet jiných národností, a nechce-li klesnouti na stupeň násilného germanisačního programu Všeněmců. Ruský nacionalism, který by všecky své snahy zasvětil mravnímu, kulturnímu a hospodářskému obrození vlastního národa, jehož tento tolik potřebuje, a který by ve vnitřní síle a velikosti svého národa viděl možnost vyplnění svého ohromného historického poslání, býti totiž primus inter pares mezi slovanskými národy, přirozenou záštitou, jich vůdcem v duševním a kulturním snažení, jak to odpovídá jeho nadání a číselné velikosti, byl by nejlepší a nejpevnější oporou svobodného, vnitřně jednotného, kulturně a hospodářsky bohatého, nepřemožitelného Slovanstva, tak, jak snili jsme o něm v Praze. A velký tento sen možno by bylo vyplniti bez násilných převratů, bez krveprolití, bez boření států — jen ideální, kulturní a hospodářskou prací a porozuměním svému historickému úkolu. Ale ruský nacionalism, který zároveň chce býti ruským imperialismem, a který beze všeho pochopení pro přirozené jeho možnosti, přes velkou různost národů ruskou říši obývajících, chce míti tento imperialismus nacionalistickým, ruským v nacionálním smyslu, a žádá proto rozšiřování ruské národnosti všemi prostředky státní moci, i bezohledným národním útiskem na útraty národů jiných v Rusku žijících, je nehledě ani k tomu, že ničím se tak státní myšlenka ruská nepoškozuje, největším nebezpečím pro Slovanstvo. Jednak svádí k nepřátelství oproti Polákům, a pak je pro druhé, neruské Slovany přímo odstrašujícím elementem. Ostatní Slované chtí zůstati tím, čím jsou, chtí sloužiti Slovanstvu horlivou prací, všemi obětmi pro vnitřní upevnění a rozvoj své vlastní národnosti, poněvadž jsou tak nejpevnější oporou a záštitou Slovanstva proti společnému nepříteli, a vedle toho s radostí budou hledati vnitřní, kulturní sblížení s ostatními národy slovanskými, zejména s národem ruským, aby sílili a mohutněli společnou kulturní prací — ale nesnesou jakéhokoliv utiskování a obmezování vlastní národnosti, ani ne ve jménu špatně

pochopené myšlenky o nutnosti vnější jednoty Slovanstva. A jen tehdy, bude-li jim zůstavena plná a naprostá volnost národního života ve všech jeho náležitostech, dobrovolně, rádi přiznají přirozenou převahu největšího národa slovanského nad ostatními, a nebudou se brániti důsledkům tohoto fakta zejména v životě kulturním, v mezislovanské otázce jazykové a v otázkách jiných, kde potřebí je mezi jednotlivými Slovany jistého sprostředkujícího elementu. Čím více tedy chtí Rusové uplatniti svůj jazyk a vliv svého duševního života mezi ostatními Slovany, tím rozhodněji a otevřeněji musejí sami státi za svobodný jazykový a národní život všech ostatních slovanských národů, zejména těch, u kterých sami o něm rozhodují. Slovanští národové jsou vyhraněné národní individuality — vždyť mnozí jen tímto ostrým národním individualismem zachránili se proti nátisku Němectví a utvořili tak pevnou, nerozbornou baštu pro ostatní Slovanstvo, které by jinak na mnohých místech podlehlo vlně germanisační — a nelze tudíž beztrestně hřešiti proti tomu, v čem zvykli si viděti své nejsvětější. Slovanstvo nikdy nemůže tvořiti jeden národ jako Němci. S tím nutno se smířiti a nechtíti nemožné: Sjednocení Slovanstva musí tedy jíti jinou cestou, než šlo německé. Svou vlastní, ne po německé šabloně. Bez neplodných nářků na slovanskou rozdrobenost nutno sice pěstiti všecko, co národy slovanské může spojovati, hledati však zároveň bohatost a sílu slovanského života kulturního ne v jeho uniformitě, nýbrž v zdravém rozvoji jednotlivých členů slovanské rodiny se všemi zvláštnostmi, se vším individuálním jich zbarvením a spokojiti se tím, že tento různotvárný život slovanských národů stále více uvědoměle směřovati bude k společnému velikému cíli, k vyplnění světodějného poslání národů slovanských, aby do kulturního života lidstva přinesly duch mravní opravdovosti, teplé srdečnosti a jisté měkkosti, vše to, co je tak vlastní velikým spisovatelům a umělcům slovanským, zejména ruským.

To všecko měl by si uvědomiti ruský nacionalism a pak nebyl by žádnou překážkou rozvoje myšlenky slovanské, naopak její nejúčinnější podporou nejen na prospěch Slovanstva, nýbrž i ku cti, velikosti a slávě národa ruského. Vždyť také my ostatní Slované, ačkoliv jsme roz-

hodnými, často vášnivými nacionalisty, jsme přece jen dobrými Slovany, a musíme a chceme býti také ochotnými k obětem na svém krajně vypiatém nacionalismu, pokud toho společný prospěch Slovanstva žádá.

Tyto oběti, toto opravdu slovanské jednání a cítění žádáno pak býti musí ode všech slovanských národů bez výjimky. My Slované nechceme se šířiti na útraty útiskem jiných národů neslovanských, musí býti tedy tím spíše vyloučeno, aby jeden národ slovanský chtěl rozšiřovat se na útraty druhého slovanského národa, využívaje své převahy politické, kulturní nebo hospodářské. Suum cuique musí pro nás býti prvním zákonem. Pro Čechy ohledně Poláků ve Slezsku a naopak, pro Rusy ohledně Poláků v Rusku, ale zrovna tak pro Poláky ohledně Rusů v Haliči nebo v samém Rusku, kde sociální položení takovou propagandu by Polákům umožňovalo. Proto by ostatní Slované ničeho nemohli namítati proti tomu, kdyby Rusové všemi prostředky zákonnými, pro ochranu národních zájmů osvědčenými, zejména však horlivou činností kulturní a hospodářskou snažili se zabezpečiti své široké massy, které jinak snadno se poddávají národní a náboženské propagandě hospodářsky a kulturně silnějšího elementu polského, ale kdyby zároveň dali Polákům plná práva národní ve škole i úřadech, a kdyby takto prakticky dokumentovali, že opravdu nechtí nic jiného, než aby zabezpečena byla ruskému obyvatelstvu táž plnota národního života, kterou sami dávají Polákům. A dojista došli by naprosté, bezpodmínečné mravní podpory všech ostatních slovanských národů, kdyby za svobodu, kterou sami by dali Polákům, žádali tutéž svobodu pro Malorusy v Haliči. Ale když se jisté úlevy Polákům, městská a zemská samospráva, a k tomu ještě se zbytečně obmezenými právy polského jazyka jen slibují, na druhé straně však, utvoření Cholmské gubernie, a zavedení zemstevního zřízení v západním kraji ku zabezpečení ruského obyvatelstva skutečně provádí, pak těžko je žádati na ostatních Slovanech, aby v tomto postupu viděli provádění zásad pražského sjezdu... A není divu, že zejména Poláků zmocnila se opět beznaděj, a že myšlenka slovanství mezi Poláky utrpěla těžkou ránu! Utěšovati Poláky,

že všecko, co se státi má, aby jim dány byly jisté národní svobody, přijde, že však napřed nutno zabezpečiti ruskou většinu před vlivem hospodářsky a kulturně silnější menšiny znamená nemíti naprosto žádného pochopení pro methodu jednání s národem, který má za sebou velkou historii vlastního státu, který je silný svou kulturou a který proto v těžkém svém položení nynějším docela přirozeně je národně citlivějším, než jsou jiní národové, nehledě ani ku psychologickým důsledkům historie ruskopolské za celá století. Vzájemné nelásce a nedůvěře těžko se diviti, není také potřebí žádati, aby rázem zmizely — zůstanou ještě dlouho a dlouho v hloubi duší obou národů — ale čeho může si přáti ostatní Slovanstvo jest, aby tato nedůvěra nebyla pláštíkem pro to, aby se nic nedělalo ku pomalému zlepšení těchto poměrů, ba naopak, aby se byrokratickými zbytečnostmi ještě zhoršovaly.

Dojista mají pravdu ruští nesmířitelní, že je Slovanstvo i bez Poláků dost silno, ale ve snažení o vnitřní jednotu Slovanstva nejde o větší nebo menší počet, o fysickou sílu, nýbrž o velké mravní hodnoty, o splnění velikého kulturního a morálního poslání Slovanstva v historii všeho lidstva, a bylo by hříšnou smělostí, kdyby Slovanstvo chtělo činiti nároky na zvláštní své úkoly v rozvoji člověčenstva, a samo nedovedlo potlačiti mezi svými národy nepřátelství a nedůvěru, a nenašlo v sobě tolik dobroty, zapomínání a bratrské lásky, aby vyrovnalo spory a smířilo dva největší slovanské národy. Proto tak těžkou chmurou leží nové zhoršení ruskopolských poměrů na duši všech dobrých Slovanů, kteří od nezapomenutelných pražských dnů doufali, že budou konečně žíti plným slovanským životem.

A k tomu i nelítostný osud těžce zasáhl nové hnutí slovanské. Zemřel Vladimir Michajlovič Volodimirov, který svou oddaností velké idei novoslovanství a svou neobyčejnou energií připravil půdu prvním poradám o novém hnutí v Petrohradě na jaře r. 1908, a který i potom neustal býti hybnou pružinou všeho, co jsme podnikali ku rozvoji myšlenky slovanské, jíž zasvětil úplně poslední léta svého života. A krátce po něm ohromeni jsme byli smrtí M. V. Krasovského, předsedy ruské delegace v Praze a předsedy všech našich porad v Petrohradě. Michail Vasiljevič nejen

jménem ruských účastníků pražské konference přednesl památná slova, která vzbudila upřímný jásot u všech přítomných a radostný ohlas v srdcích všeho Slovanstva, nýbrž měl také největší zásluhu o to, že mohla vůbec býti pronesena. Krasovskij cítil opravdu a hluboce slovansky, ale také rusky, a proto byl oním vzácným elementem, který nejen vyrovnával protivy, nýbrž který také věděl, až kam možno jíti bez obavy před veřejným míněním ruským, s kterým jako politik vážný a praktický vždycky hleděl počítati. Kéž Slovanstvo zachová oběma vděčnou pamět!

A zrovna v duchu obou nezoufejme nad budoucností Slovanstva, třeba těžké stíny lehly na světlé počátky hnutí novoslovanského! Jak často ve chvílích, kdy už jsme se báli, že přervány budou veškeré styky mezi zástupci obou národů, ruského i polského, těšil sebe i mne Michail Vasiljevič tím, jak zmohutnělo vědomí slovanské v Rusku! Než přijeli jsme s Hribarem a Glěbovickým do Petrohradu, o Slovanství vůbec se nemluvilo — málokdo vzpomněl, že je nejen Rus, nýbrž také Slovan. A najednou pocítila celá veřejnost ruská, že tu Slovanstvo je, že je ohromnou silou, a že Rusové k němu nějaké stanovisko zaujmouti musí — ať to či ono. A zrovna tak v Polsce. Jakou překvapující silou dokumentovala celá Varšava své slovanské cítění při návštěvě Čechů! Špatná politika může mnohé krásné počátky slovanské práce těžce poškoditi, ale není dost silna, aby docela udusila vědomí a cítění blízké spřízněnosti krve, která je mocnější než všecko ostatní, a elementární silou propuká, když nadejde velký okamžik. Co pochyb bylo o slovanském cítění bulharského národa, poněvadž bulharská politika někdy byla tak málo slovanská! A když přišli zástupci Slovanstva na druhou přípravnou konferenci slovanskou do Bulharska, byli přímo uchváceni nadšeným slovanským cítěním Bulharů. Nejen v Sofii, ale v každém bulharském městě, v každé dědině zasypáváni slovanští hosté kvítím, házeným ženami a dětmi. V srdcích slovanského lidu je nepřemožitelná síla Slovanstva — ne v kombinacích slovanských politiků, kteří se ostatně nikdy obzvláštní velikostí politických plánů a ještě méně jich prováděním nevyznamenali. Slovanská atmosféra v Sofii byla tak suggestivní, že konference dopadla velmi krásně, ačkoli Poláci se

jí nezúčastnili, a ruská delegace ve velké své většině nebyla valně přízniva všemu tomu, co chce novoslovanství. Slovanští zástupcové zůstali věrni pražským principům, které jsem ostře akcentoval za nadšeného souhlasu skvělého shromáždění v zahajovací své řeči, předseda ruské delegace, A. J. Gučkov ve všem jednání ani na píď se od nich neuchýlil, a také poměr Srbů a Bulharů, který tak dlouho nebýval nejlepší, v Sofii utvářil se tak, jak odpovídá to zásadám v Praze prohlášeným. Bulharský komitét pro uspořádání sofijské konference s předsedou St. Sav. Bobčevem v čele může býti opravdu hrdý na velkou slovanskou práci, kterou vykonal, a sice nejen pro Slovanstvo vůbec, ale hlavně proto, že dal možnost bulharskému lidu, aby tak nadšeně projevil své slovanské cítění. A kdyby se povedlo, o čem se usnesl sofijský sjezd, totiž uspořádati v Praze velikou výstavu slovanského umění, jakož i slovanského lidového průmyslu, pak vzpomínali by s vděčností na sofijský sjezd i ti, kteří se ho nezúčastnili, ačkoliv upřímně slovansky cítí.

Jak jsem řekl, v srdcích slovanského lidu je největší síla Slovanstva. A chceme-li, aby slovanské cítění bylo něčím, s čím každý musí počítati, zejména také slovanští politikové, kteří nejspíše na ně zapomínají, musíme hledati cestu k srdcím lidu. Tu pak nedovede dnes nikdo tak najíti, jako Sokolstvo. Sokolskými slety jako zázrakem probouzí se slovanské vědomí v nejširších massách lidových. Ne červené košile, jak se nám posmívají, ale železná kázeň a mravní síla Sokolstva, ztělesnění v něm bujaré síly Slovanstva uchvacuje i nejvlažnější k neudržitelnému nadšení. Kdo viděl sokolský slet, už nezapomene, že je Slovan! A bohudíky, přes nepřízeň doby slovanská organisace Sokolská stále roste a mohutní. V Sofii, na cestě do Sofie v Bělehradě a letos v Záhřebu Sokolstvo vykonalo pravé divy opravdové, plodné slovanské práce, a vpravdě bratrský duch, který oživuje řady sokolské, osvědčil tak nádherně svůj blahotvorný vliv na poměr Srbů a Chrvatů, že není snad přílišným sebeklamem doufati, že také Sokolstvo obou severních národů slovanských bude míti příznivý vliv na jich vzájemný poměr. Také svaz slovanských žurnalistů utužuje a rozšiřuje svou organisaci, a bylo by si jen přáti, aby nutná evoluce vnitřních poměrů ruských, likvidace všeho, co vyvrcholilo revolucí,

a co musí konečně ustoupiti zdravému reformnímu hnutí, brzo umožnila také seskupení ruských žurnalistů ve společný svaz, kterým by dokončeno bylo spojení všech slovanských novinářů v mohutný organism, jenž pro další rozvoj mezi jednotlivými slovanskými národy i pro myšlenku slovanskou vůbec měl by veliký význam.

A tak netřeba zoufati. Myšlenka vnitřního sjednocení Slovanstva je tak ohromná, odstranění staletých sporů mezi jednotlivými národy slovanskými tak těžké, dostižení vědomí naprosté solidarity všech slovanských národů proti každému vnějšímu národnímu nebezpečí dějinným faktem tak nedozírných důsledků, že bylo by smělým, neodpustitelným sebeklamem mysliti, že velkého toho cíle dojdeme hladce, bez těžkých krisí, jen proto, že si osvícení mužové všech národů slovanských v Praze podali ruce, a uznali nutností a prospěchem pro všecky národy slovanské, aby všem bez výjimky dána byla možnost svobodného rozvoje národního. Byl to velký, historický okamžik, a došli jsme k němu jen po strašných utrpeních, jichž zakoušeti musili jednotliví národové slovanští, poněvadž neměli pochopení pro sílu a velikost myšlenky slovanské, a své úkoly hledali po dlouhá staletí docela jinde, mimo svět slovanský, a došli jsme k němu jen proto, poněvadž nebylo možno déle lhostejně se dívati na politickou a hospodářskou expansi Německa, která nemá jiného východu a cíle, než slovanské země s jich namnoze primitivními hospodářskými a kulturními poměry — avšak k uskutečnění toho, co v Praze naplnilo naše srdce vírou a nadějí v lepší budoucno Slovanstva, cesta je dlouhá a plná hořkých zklamání. Ale my jdeme ku předu! Slovanská myšlenka je na postupu, a nikdo jí více nezadrží. Zachvátila srdce velké většiny národů slovanských a tam kde pro ni není ještě pochopení, poněvadž ve své národnosti nejsou ohroženi cizím nebezpečím, otevrou se srdce všech, až spatří zářivý, teplý, srdečný slovanský svátek, jako byl sofijský sjezd, sokolský slet v Záhřebu, návštěva Čechů ve Varšavě, a jako bude sokolský slet v Praze. I ruský mužík musí nakonec viděti, že jsou ještě jiní cizinci, než Němci, a že to jsou blízcí, rodní, krevní bratři . . . Potom bude jasno všem, že nelze utiskovati bratří a že nejsou Slovany, kdož utiskují druhý národ slovanský!

A tato kniha, vyšlá z ideálního počinu zástupců dvou největších slovanských národů, nechť je myslícím lidem ve Slovanstvě podkladem a pomůckou pro onu velkou ideovou práci, které je tolik potřebí, aby všecko to, co je posud skryto v srdcích slovanského lidu, a co jen chvílemi vytryskuje uchvacujícím nadšením, stalo se blahotvorným činitelem na prospěch jednotlivých národů slovanských, jich duševního, mravního povznesení a hospodářského posílení, jich zmohutnění národního, aby nebyly více slibnou obětí kulturně a hospodářsky silnějších, a jejich upřímného, nerozlučného vnitřního sblížení, aby nikdo víc nemohl počítati na jich vnitřní nesváry k umožnění politiky protislovanské, jakož i na prospěch mírného rozvoje veškerého lidstva.

Všem, kteří umožnili vydání této knihy, všem spolupracovníkům, jakož i redaktorům, profesorům J. Polívkovi a Jarosl. Bidlovi, smím dojista jménem účastníků pražské konference vysloviti upřímný srdečný dík.

Dr. KAREL KRAMÁŘ.

ČÁST I.

HISTORICKÝ VÝVOJ SLOVANSTVA.

HISTORICKÝ VÝVOJ SLOVANSTVA.

NAPSAL
Dr. JAROSLAV BIDLO.

I.

VZNIK STÁTŮ SLOVANSKÝCH.

Historická pamět lidská nesahá tak hluboko do minulosti, aby bylo možno bezpečně tvrditi, že Slovanstvo žilo kdysi jako jednotný národ — lze to pouze předpokládati. Pravlast nerozděleného Slovanstva klade se nejvíce do území asi dnešního království Polského, mezi Vislu a Dněpr, Karpaty a Němen. Prakultura slovanská nebyla primitivní kulturou národa divokého, nýbrž kulturou vyššího stupně, k níž Slovanstvo dospělo již jakožto člen četné rodiny národů indoevropských. Poněvadž pravlast Slovanstva se nalézala v krajinách lesnatých a namnoze močálovitých, byl lov zvěři a dobývání lesních plodin (medu, vosku a kožešin) jejich nejrozšířenějším zaměstnáním. Záhy však začali Slované prováděti i zemědělství, které nabylo brzy převahy nad chovem dobytka. O pokročilosti nejstarší kultury slovanské svědčí jisté pohodlí v zařízení obydlí (krb, postel, stůl, chlévy a stodoly), vkus v jídle (chléb, kaše, medovina, pivo, vepřové maso, ryby, mlékařství a sýrařství) i v oděvu (látky tkané i barvené, obuv kožená, dřevěná nebo lýková). Staří Slované měli již své trhy, na nichž platili dobytkem. Dovedli dělati rozličné nástroje a zbraně ze dřeva a z kamene a později i z kovů. Také jejich názory náboženské jeví vyšší stupeň kulturního rozvoje.

Staří Slované jsouce po výtce zemědělci měli *lidové* zřízení společenské, jehož základem byla nerozdělená ro-

dina (zádruha), ve které kromě hlavy její vládla rovnost všech členů a majetek byl společný. Podobné poměry však byly původně u všech Indoevropanů. Z rodin skládaly se rody a z nich plemena nebo kmeny, které tvořily volné svazky, jež o svých společných potřebách pojednávaly v lidových shromážděních, zvaných „věce". Později představiteli společných zájmů kmenových stali se kmenová knížata. Gótský původ slova kníže (knjaz' = konung) nasvědčuje tomu, že zavedením knížat následovali Slované příkladu Gótů, kteří ve 4. století po Kristu byli jejich sousedy, obývajíce severní pobřeží moře Černého. V době stěhování národů, způsobeného vpádem divokých Hunů do Evropy (375 po Kr.), bylo velmi mnoho kmenových knížat slovanských, mezi nimiž vynikali zvláště knížata svobodných Antů, sídlících v 6. století na levém břehu dolního Dunaje.

Přes jisté pokusy o vytvoření větších jednotných států sjednocením volných kmenů zůstávali Slované i pod knížaty dlouho rozdrobeni v malé kmeny, které neustále vzájemně řevnily a zápasily. Nemohly tudíž odolati novým a novým vpádům a výbojům svých východních sousedů původu uraloaltajského (finského nebo turkotatarského) Hunů, Chazarů, Bulharův a Avarů, kteří měli za sebou již staletý vývoj v sousedství kulturně vysoce rozvité a na ten čas pokročile zorganisované říše Čínské, se kterou zvláště Hunové před příchodem svým do Evropy vedli staleté boje, jež jim byly školou válečného řemesla. Kdežto Germánům po vpádu Hunů do Evropy se podařilo před nimi prchnouti, Slované byli od nich podrobeni.

Když po Hunech na počátku 6. století ze stepí jihoruských se vyřítili Bulhaři a po nich v 2. polovici 6. století nová vlna stěhování národů vynesla do popředí Avary, byli proudem jejich unášeni i Slované, kteří jako společníci Bulharů a jako poddaní Avarů začali násilně a překotně pronikati přes Dunaj na poloostrov Balkánský.

Již okolo r. 580 osadili Slované velikou část středního Řecka a Peloponnésu a ve zmatcích, jimiž zmítána byla říše Východořímská čili Byzantská na počátku století 7., celý téměř poloostrov (kromě okolí Cařihradu a měst přímořských) zaplaven byl Slovany, kteří hromadně osadili

Thrákii, Makedonii, Illyrii, sesílili starší již kolonisaci svou v Řecku a Peloponnésu a pronikli i do Dalmácie. Současně pronikli Slované z rozkazu a pod ochranou Avarů z Pannonie do horního poříčí Drávy a Sávy, do Bavorska, k Brenneru i do nynějších Dolních Rakous, do Dalmácie, Istrie a severní Italie.

V Pannonii a vůbec v dnešních Uhrách i na levém břehu dolního Dunaje byli Slované usedlí již dávno před příchodem Avarů — t. snad již od 1. století př. Kr. Osazení toto provedeno bylo klidně přirozeným rozšířením z pravlasti slovanské průsmyky karpatskými. Podobně osazeno Slovany (podle archaeologů již 7.—6. stol. př. Kr.) i pravé české Polabí a později i pravé Polabí vůbec. Osazení celé země české a moravské a proniknutí Slovanů k Labi v nížině německé a přes Labe až k řece Sále (a roztroušeně až do Durynska a horního Franska) souvisí s vystěhováním kmenů germánských do krajin západnějších a dokonáno bylo ke konci století 5. po Kr.

Skoro všichni Slované, kteří bydleli mimo pravlast svou, dostali se pod tuhé a kruté panství bojovných Avarů, které byli nuceni vydržovati svou prací zemědělskou a za ně konati nejtěžší a nejnebezpečnější úkoly válečné. Když ok. r. 626 nastal úpadek panství avarského, nabyla svobody především veliká část Slovanů balkánských, proti nimž však za nedlouho říše Byzantská začala obnovovati své nároky na krajiny, kterých stěhováním avarsko-slovanským byla pozbyla. Pokud to dovoloval občasný klid zbraní v Malé Asii, kde od r. asi 637 bylo nutno brániti se výbojnému postupu moslimských Arabů, a pokud vnitřní poměry byzantské (zejména rozbroje obrazoborecké) tomu nebyly na závadu, říše Byzantská dosti úspěšně podrobovala sobě balkánské krajiny slovanské. Byla to především »Sklabinie«, t. j. území Slovanů makedonských, jejichž veliký počet přesazen do Malé Asie, částečně i jako žoldnéřstvo ve službách císařských. Koncem století 8. a během století 9. a 10. obnoveno panství byzantské nad Slovany v Řecku, kteří pak soustavným šířením křesťanství a přílivem živlu řeckého ze sousedních ostrovů, Araby podmaňovaných, byli pořečtěni. Stopy však jejich dosud jsou patrné zvláště v lidovém jazyce novořeckém.

Snaha panovníků Byzantských obnoviti panství byzantské mezi Dunajem a Balkánem, ba i v území na jihu Balkánu ležícím (v Thrákii) rozbíjela se o posilu, kterou tamějším Slovanům přinesli turkotatarští Bulhaři, kteří se tam r. 679 trvale usadili a podrobivše sobě kmeny slovanské nejednou s nimi vážně ohrožovali samo trvání říše Byzantské. Také Slovany, usedlé v sz. části poloostrova Balkánského, pokoušeli se Byzantinci marně ještě v 12. století trvale si podrobiti.

Panství avarské utrpělo největší ránu tím, že ok. r. 626 vymanili se z něho Slované zemí českých a alpských. Poněvadž velmoc avarská vážně ohrožovala říši Franskou, proto tato podporovala odboj sousedních Slovanů; tím se vysvětluje, proč v čele Slovanů, svrhnuvších jho avarské, objevuje se jako kníže jejich Frank Samo, jenž ovšem ve svém vlastním zájmu nechtěl uznávati franské nadvlády. Po smrti Samově velká část kmenů slovanských dostala se opět pod panství avarské, z něhož však ok. r. 750 s pomocí mocného vévodství Bavorského se vyvětili. Slované korutanští, kteří (kníže Chotimír) za to dopustili arcibiskupům Solnohradským ve své zemi šíření křesťanství, které později pronikalo odtud i mezi kmeny české a slovenské, čemuž nasvědčuje zvláště celé církevní názvosloví české, jež je starší, než působení sv. Cyrilla a Methoděje (kteří je prostě přejali tak, jak se vyvinulo před jejich příchodem na Moravu).

Stát Slovanů korutanských jest první větší a trvalejší státní útvar slovanský, k němuž pak teprve v 1. polovici století 9. přidružuje se několik podobných v nejbližším jeho sousedství — stát Ljudevitův na Sávě, Bornův v Bílém Chorvatsku, Privinův v sz. Uhrách, Mojmírův na Moravě a Vlastimírův v sz. části poloostrova Balkánského. Že téměř současně tolik slovanských států vedle sebe vzniká, není pouhá náhoda, nýbrž souvisí s kritickou situací tehdejšího kulturního světa křesťanského. V průběhu t. století 8. a 9. připravuje se a dokonává jeho rozpoltění ve dvě sféry, románsko-germánskou a byzantskou, čehož nejpatrnější známkou jest jednak dlouholetý rozbroj mezi papežstvím a Východořímským císařstvím, jakož i oekumenickým patriarchátem Cařihradským, vrcholící v byzantském obrazo-

borectví, Římem potíraném, a v církevním rozkolu Fotiově, jednak i politické soupeřství rychle se vzmáhající říše Franské a z ní vzniklého nového Římského císařství Karla Velikého se starým císařstvím Východořímským, které se přímo dotýká držav byzantských v Italii a na poloostrově Balkánském. Říše Byzantská provádějíc od počátku století 8. v celku šťastně restauraci svých držav proti Arabům a Slovanům, octla se najednou tváří v tvář mohutné expansi franské, ze západu pokračující, se kterou se střetla na rozhraní věku 8. a 9. v sz. koutě poloostrova Balkánského. Skoro současně stát asijských barbarů, Bulharů usiluje rozšířiti svou moc jak na účet Byzantinců, tak i na účet Franků a hrozí přejmouti úlohu říše Avarské, nedávno Karlem Velikým zbořené. Expanse a vzájemná řevnivost těchto 3 tehdejších velmocí nemohla zůstati bez účinku na Slovany, kteří v nejbližším sousedství jejich sídleli a vzájemným zápasem jejich byli přímo zasahováni, neboť rozšíření zájmové sféry jednoho ze tří soupeřů na účet dvou druhých — znamenalo v každém případě podmanění jistého počtu kmenů slovanských. Slované tudíž vzhledem k nebezpečí, jež s několika stran najednou jim hrozilo, byli nuceni seskupiti své síly, organisovati volné svazky kmenové ve větší státní celky se soustředěnou, monarchickou vládou, se silnou vládou (velikých) knížat. Poněvadž však pokusy o to děly se nezávisle od sebe v několika středištích zároveň, docházelo ku řevnivosti a vzájemnému zápasu soupeřů, směřujících k témuž cíli. Zakladatelé a budovatelé prvních států slovanských hledali přirozeně oporu a ochranu u některé ze tří tehdejších velmocí, která jim mohla posytnouti pomoc a podporu proti té, jež se zdála ohrožovati jejich samostatnost. Pak ovšem nezřídka soupeřící knížata slovanští bývali spojenci nebo klienty dvou vzájemně spolu zápasících velmocí anebo aspoň byli představiteli dvou opačných politických směrů v poměru k sousední velmoci, která hrozila je pohltiti. Tak severochorvatský stát knížete Ljudevita, jenž vznikl reakcí proti výbojnosti franské, měl šťastnějšího soupeře v jihochorvatském státě knížete Borny, jenž jsa blízkým sousedem říše Byzantské pokládal za výhodnější opírati se o Franky. Něco podobného bylo i v poměru Nitranského Priviny k Moravskému Mojmírovi.

Některé státy slovanské vznikly ne před podrobením, nýbrž již po podrobení kmenů slovanských expansí cizího souseda, a to ve znamení odporu, reakce proti tomuto podrobení, neúplně dokonanému, tak, že nový státní útvar zůstával kompromissně ve svazku se sousední velmocí, jakožto stát závislý, poplatný nebo lenní. Tak asi vznikl stát Moravský a nepochybně i nejstarší jádro státu Českého — jež oba byly původně závislé na říši Franské.

Mladé státy slovanské, které zároveň takřka se svým vznikem dostávaly se do víru tehdejší politické konstellace a diplomatických i válečných zápasů, byly nuceny přizpůsobovati se kulturně svým mocným spojencům nebo odpůrcům. Hlavním a téměř jediným prostředkem, umožňujícím přijetí tehdejších kulturních vymožeností a pokroku bylo křesťanství, které vlastně bylo tehdejší kultura sama. Ale v době, kdy Slované kulturu tuto přijímali, křesťanství již dávno nebylo jednotné, jako bylo ještě, kdy je přijímali národové germánští — neboť jejich ariánství nemělo toho významu, jako pravoslaví. Národové slovanští, dospěvše na stupeň přijetí kultury vyšší, octli se na rozcestí, kde někteří z nich uchváceni byvše náhodným proudem, unášeni byli jistou dobu směrem nepravým, nevyhovujícím jejich postavení a potřebám. Probuzení Slovanů k dokonalejšímu životu státnímu v době dokonaného rozkolu civilisace západní a východní nemohlo se odbýti pro ně bez těžké krise kulturní a politické, která některým státním útvarům jejich v samém takřka zárodku se stala osudnou.

To platí především *o říši Velkomoravské.* Stát tento rostl a mohutněl v době poměrného úpadku říše Východofranské po smrti Karla Velikého, a panovníci jeho (Mojmír a zvláště Rostislav) usilovali o úplné přetržení politických svazků s říší Východofranskou, jejímž spojencem byli Bulhaři, kteří ohrožovali nejen Moravu, nýbrž i říši Byzantskou. Vzdálená, ale přece za jejich doby nepřetržitě mohutnějící říše Byzantská, která měla řadu nevyrovnaných účtů s Karlovci, zvláště v Italii, jevila se jim tudíž jako výhodný a vydatný spojenec. Rostislav rozhodl se tudíž povoláním byzantských věrozvěstů Konstantina a Methodia sblížiti se s Byzancí kulturně i politicky, vstoupiti v soustavu států rázu byzantského. Působení slovan-

ských apoštolů na Moravě má tudíž význam význačně politický. V ohledu církevním bylo kurii papežské hned od počátku podezřelé a ani výslovné podrobení věrozvěstů poslušenství papežskému nerozptýlilo pochybností jejích úplně, zvláště jestliže Methoděj ke konci svého života se stal vysloveným přívržencem rozkolníka patriarchy Fotia.

Z přátelství byzantsko-moravského plynul zajisté větší prospěch Byzanci než Moravě, neboť Morava vázala velkou část sil říše Východofranské, která měla své zájmy v severo-západních částech poloostrova Balkánského (zejména v Chorvatsku), kde Byzanc proto snáze mohla uskutečniti své nároky i proti papežství. Napětí a později i konflikt fransko-moravský usnadňovaly říši Byzantské poněkud i revindikační úsilí její na východě proti Arabům, jemuž vrstevník Moravského Svatopluka Basileios I. věnoval téměř všecku svou pozornost. Prozíravý panovník Moravský nemohl však počítati s vydatnou a účinnou pomocí byzantskou pro případ potřeby. Kníže Svatopluk tudíž z politických důvodů byl nucen zaujmouti postavení, Methodiovi a jeho církvi přímo nepřátelské. Říše Byzantská byla pro Moravu příliš vzdálená, a na říši Východofranskou byla Morava nezbytně odkázána jakožto na nejbližší pramen kulturní; bylo tudíž nutno s ní jakž takž vycházeti pokojně — toho však nezbytnou podmínkou bylo přetržení všech politických i kulturních svazků s Byzancí a podporování té církve, která byla základem a nositelkou západní kultury a celé její politické soustavy. Stát a církev podle tehdejšího pojetí byly tak těsně spolu spiaty, že udržení církve rázu východního ve státě, hlásícím se k soustavě císařství západního, bylo takřka nemožné — ve státě západnickém mohla církev rázu východního býti pouze trpěna.

Podle vývoje dějin chorvatských a srbských lze souditi, že zápas mezi církví latinskou a slovanskou na Moravě by se byl nepochybně protáhl na několik století, rychlé skončení jeho provedeno bylo velikou katastrofou, kterou Velkomoravské říši způsobili Maďaři (na poč. stol. 10.) — lze říci ve prospěch znovu se pak rozvíjejícího státu Českého, který dlužno pokládati za nový pokus o organisaci kmenů rázu českého.

Stát Český, jenž původně nebyl, leč drobným státním útvarem kmene Čechů, po vpádu Maďarů neměl jiné volby, leč přimknouti se těsně k říši Východofranské a k její církvi. Podporování církve s obřadem slovanským nebylo lze sloučiti s touto politikou — proto i sv. Václav, vychovaný v obřadu slovanském, podporoval církev latinskou — a to již stačilo, aby obřad slovanský pouze živořil. Moudrá vláda pevné ruky Václavovy a jeho nástupců uvedla stát Český v závislý sice poměr k říši Německé, ale zabezpečila mu trvalou v celku vnější bezpečnost a usnadnila jeho vnitřní konsolidování na účet jednotlivých, dosud samostatných kmenů, ovládaných vlastními knížaty. Václav svou vasallskou oddaností králi Německému a svou okázalou křesťanskou horlivostí zadržel v kritické době válek Jindřicha I. s Polabany process, kterým před necelými sty lety (t. r. 861) sousední Slovinci zbaveni byli domácích knížat, kteří nahrazeni členy dynastie Karlovců. Soustředění vlády nad zemí Českou v rukách knížete kmene Čechů neodbylo se bez vnitřních krisí a otřesů, z nichž nejtěžší byl zápas s knížaty Zličanů, Slavníkovci (konc. stol. 10.). Za podporu, kterou Přemyslovci poskytovali církvi latinské, odměňovala se jim tato tím, že šířila vysoké ponětí o moci panovnické, mínění o božském jejím původě a tím přispívala i k jejímu sesílení na rozdíl od moci knížat na př. Slovanů polabských, kde lidová shromáždění podržovala svrchovanost nad samými knížaty. Těsný styk státu Českého s říší Německou umožnil mu přijetí pokročilejšího státního zřízení, jež bylo konec konců původu římského.

Kulturně-politická krise, kterou provázen byl vznik a ustavení slovanských států v 9. století, otřásala několik století slovanskými kmeny, sídlícími v sz. končinách poloostrova Balkánského, kde proudy dvou kulturních světů, dvou církví a dvou státních soustav římsko-franské a byzantské nejprudčeji na sebe narážely. Kmenové chorvatští a srbští byli předmětem staletých zápasů a řevnivosti zvláště mezi církví římskou a byzantskou. Mladý stát Chorvatsko-dalmatský, později Srbsko-dioklijský a ještě později Bosenský a Srbsko-rašský zmítány byly neustálými zápasy jednak stran politických (hlavně byzantofilských a protibyzantských), jednak zápasy přívrženců církve latin-

ské s přívrženci církve byzantské nebo aspoň slovanského obřadu. Kurie římská z ohledu na nebezpečné soupeřnictví propagandy církve byzantské byla nucena v zemích chorvatsko-srbských trpěti slovanskou bohoslužbu (užívající písma hlaholského, staršího a obtížnějšího, než je kyrillice, zavedená slovanskými apoštoly moravskými), která s jakýmsi mlčelivým jejím svolením se ustálila hlavně v době církevního rozkolu Fotiova (okolo r. 880), snad i při spolupůsobení sv. Methoděje. Slovanská bohoslužba, kterou stolice papežská ani nikdy výslovně neuznala, ani výslovně nezapověděla, byla pro ni dočasným prostředkem rázu politického. Když se jí zdálo, že ho není potřebí, pokoušela se slovanskou bohoslužbu odstraňovati. Bylo to zvláště v době reformního hnutí církevního, jehož nejvýznačnějším představitelem byl papež Řehoř VII., které m. j. směřovalo též ku potlačení všech liturgických, národních a zeměpisných zvláštností jednotlivých církevních provincií. Snaze kurie papežské vycházeli ochotně vstříc biskupové románských pobřežních měst dalmatských, kteří usilovali rozšířiti svou pravomoc i na slovanské obyvatelstvo balkánského vnitrozemí a pak i většina panovníků Chorvatských (Trpimír, Petr I. Kresimír a Dimitr Zvonimír), jimž by bylo záleželo na tom, aby vyrovnali ostré protivy mezi svými poddanými románskými a slovanskými, které se právě růzností dvou obřadů udržovaly a sesilovaly, a aby těsněji připoutali k svým státům románská města dalmatská (Split, Zadar, Dubrovník), která měla pro ně neocenitelný význam hospodářský. Zároveň chtěli se zavděčiti kurii papežské, ve které viděli svého politického spojence proti mocné tehdejší říši Byzantské. Ale všecky pokusy potlačiti slovanskou bohoslužbu narážely na mohutný odpor chorvatského lidu, na němž přece spočívaly základy panství panovníků Chorvatských (kteří na př. v době sporu Řehoře VII. s císařem Jindřichem IV. o investituru byli cennými spojenci kurie), takže ani nejzásadnější zastánci jednotnosti církevní mezi papeži (Alexandr II. a Řehoř VII.) neodvážili se ji zapověděti.

Úsilí panovníků Chorvatsko-dalmatských (tehdejší Chorvatsko mělo své těžiště v Dalmácii) potlačiti bohoslužbu slovanskou mělo ten neblahý následek, že stát jejich

zmítán byl neustálým zápasem církví a živlů románského a slovanského. Na trůně střídají se politikové, usilující o splynutí jejich, s představiteli národního odporu proti favorisování živlu románského. Právě nejslavnější vládcové chorvatští nebyli oblíbeni u lidu slovanského. Proti Dimitru Zvonimírovi, jenž od papeže Řehoře VII. obdržel korunu královskou, složiv mu manskou přísahu věrnosti, vypuklo národní povstání, podporované od říše Byzantské, v němž Zvonimír na sněmě Kninském zavražděn (1089). Rozbroje a zápasy o trůn, které z nedostatku potomstva Zvonimírova vypukly, zhoršily situaci tak, že Uherský král Ladislav opanoval (1091) Slavonii, načež po delším zápase r. 1102 12 velmožů chorvatských s nástupcem jeho Kolomanem umluvilo mír, podle něhož Chorvatsko od té doby mělo míti téhož krále jako Uhry. Byla mu sice zabezpečena úplná státní samostatnost, ale vláda králů Uherských v Chorvatsku byla pouze mírnější formou podrobení této země, která od té doby pozbyla svého samostatného politického významu a stala se (třebas neuvědoměle) pouze předbojníkem zájmů toho živlu, který byl základem a jádrem státu Uherského.

Kmenové, sídlící na jihu státu Chorvatsko-dalmatského, kteří pozdějším vývojem historickým stali se součástí národa srbského, t. ti, kteří sídleli v nynější Černé Hoře (čili Dioklitii nebo Zetě), v sev. Albanii, ba i v hořejším poříčí srbské Moravy, dostali se nejprve do svazku říše Byzantské a pak i pod přímé její panství, ale ok. r. 1077 zbavili se ho několika povstáními, v nichž sobě zbudovali podobný asi stát, jako byl Chorvatsko-dalmatský. Jádrem jeho byla Černá Hora. Panovník jeho Michal vyžádal sobě od Řehoře VII. královskou korunu podobně, jako jeho vrstevník, Chorvatský Zvonimír. Byl to tedy stát katolický (v Baru r. 1067 založeno arcibiskupství) s bohoslužbou slovanskou (hlaholskou), který z obavy před Byzancí se opíral o Řím. I v něm byl zápas dvou církví, dvou kultur, dvojí politiky. V 13. století, když moc byzantská přestala být nebezpečnou, zvítězily v něm a ještě více v krajinách vnitrozemských (v Rašce nebo Rase), které pak nabyly převahy nad touto kolébkou státního života srbského (asi jako Čechy nad Moravou), vlivy byzantské. Karakteristickým příkladem pro-

nikání obou proudů jest zakladatel slavné srbské dynastie Nemanjičů, Štěpán Nemanja, jenž byl pokřtěn po katolicku, ale z politických příčin přešel pak k církvi východní.

Ve velmi prudkém zápase střetly se církev římská a byzantská v době, kdy Konstantin a Methoděj působili na Moravě, o poslovanšťující se *Bulharsko*, které nalézalo se v podobné asi politické situaci, jako Morava. Bulharsko ustavilo se a uhájilo svou existenci v řadě krvavých zápasů s říší Byzantskou, tak že oba státy vzájemně v sobě spatřovaly zásadního nepřítele. Bulharsko dospěvši na stupeň, kdy mohlo přijmouti křesťanství, hledalo oporu na západě v kurii papežské, ale to byl příliš vzdálený pramen kulturní a spíše jen mravní podpora pro zápas jeho s mocnou říší císařskou. Sblížení, mírný styk s ní byl nevyhnutelnou podmínkou jeho budoucího zdravého rozvoje. Proto Bulharsko po jistém kolísání mezi Římem a Byzancí vstoupilo ve svazek s církví byzantskou, která ve svém vlastním zájmu projevila větší ochotu k různým bulharským požadavkům, zvláště ke zřízení samostatné církevní provincie bulharské (arcibiskupství). Pro církev a stát Byzantský bylo takřka životní podmínkou jejich dostati Bulharsko, které dvě století již jej ohrožovalo, v objetí svého kulturního vlivu, jenž byl jedním z nejúčinnějších prostředků vlády byzantské, jímž své barbarské sousedy činila neškodnými. Připustiti pořímštění Bulharska znamenalo pro ni zbudovati si na severu nepřátelskou baštu, která by pod vlivem Říma byla neustálým východištěm snah, směřujících k opanování Cařihradu, tohoto úhlavního nepřítele papežské světovlády.

Podlomení slovanské církve moravské a pád Moravy, které brzy potom následovaly, přispěly podstatně k tomu, že *Bulharsko* stalo se *hlavním představitelem slovanského křesťanství* a ohniskem kultury a literatury, rozvíjející se samostatně na podkladě byzantském, jakož i šiřitelem této kultury a literatury mezi okolními Slovany balkánskými a přes Rumuny až do vzdálené Rusi. Slovanská bohoslužba dovršila úplné poslovanění státu, založeného národem tureckým, které sice již v 1. polovici století 9. se začalo, ale bylo by nepochybně bez včasného poslovanštění církve zůstalo jen na poloviční cestě, jako později u Maďarů. K staro-

bylé turecké organisaci vojenské přidružilo se v 9. století napodobení vzorů byzantských ve správě státní tak, že za cáře Symeona (890—927), jenž podobně, jako barbarský Frank, Karel Veliký, smělou rukou již sáhal po koruně císařské, Bulharsko se stalo téměř rovnocenným soupeřem Východořímského císařství v Evropě.

Pro kmeny východoslovanské, sídlící v rozsáhlých nížinách dnešního západního Ruska, hlavně v poříčí Dněpru, nebylo zřízení státu a zavedení křesťanské civilisace spojeno s takovou kulturně-politickou krisí, jako u kmenů západoslovanských. Za to však nejstarší jejich vývoj děje se v neustálém, na mnoze dosti tuhém zápase s asijskými kočovníky plemene žlutého, kteří nepřetržitě jeden po druhém ovládají stepi jihoruské a téměř celý tok Volhy (Bulhaři a Chazaři). Jednak neustálé toto nebezpečí, jednak však i okolnost, že tok řeky Dněpru byl částí prastaré obchodní cesty, vedoucí ze Skandinavie do říše Byzantské, byly příčinou, že kmenové východoslovanští dosti záhy dospěli k jakési státní organisaci, která se zakládala na primitivní činnosti průmyslové (vykořisťování lesních plodin, medu a vosku, příprava kožešin), jejíž výrobky nalézaly hojný odbyt v starodávných řeckých osadách na severním pobřeží Černého moře. Obchodní toto spojení sprostředkovávali, jak se zdá, od pradávna skandinavští Normané, kteří po oné obchodní cestě přicházeli do Cařihradu buď jako kupci, buď jako dobrodruhové váleční, kteří nalézali obživu ve službách byzantských. Někteří normanští dobrodružní vůdcové nepochybně pozváni byli se svými družinami, aby za určitý plat se stali především ochránci slovanských průmyslových a obchodních středišť, měst. Jeden z takovýchto knížat, t. Novgorodský, sjednotil pak pod vládou svojí všecky východní kmeny slovanské, osvobodiv některé z nich i od panství chazarského. Sjednocený stát dostal jméno Rus, které pak přešlo i na všecky jeho obyvatele, kteří původně nosili rozličná jména kmenová. Jméno Rus zdá se býti původu gótského a náleželo původně snad nějakým zbytkům národa gótského, kdysi v jižní Rusi usedlého. Sjednocení národa ruského a udržení jeho jednoty umožněno bylo knížatům Ruským značnou měrou držením Kijeva, který stal se hlavním městem sjednocené Rusi proto,

že byl nejdůležitějším středištěm hospodářského, t. j. obchodního (hlavním dněperským tržištěm) života celé Rusi.

Prastaré obchodní spojení jižní Rusi s Byzancí bylo základem i časného kulturního přimknutí Rusi k ní. Bulharsko v příčině bohoslužby a literatury staroslovanské bylo přirozeným prostředníkem mezi nimi. Ač zavedením křesťanství na Rusi získala Byzanc, ježto jím poutala normanskou výbojnost ruských knížat (která zvláště v osobě Svjatoslavově nabyla hrozivé tvářnosti), získávala jím mnoho i Rus sama, neboť duchovenstvo byzantské přenášelo na knížete Kijevského, v němž dosud byl spatřován pouze placený ochránce vnější bezpečnosti a veřejného pořádku vnitřního, byzantské názory o moci a důstojenství panovnickém.

Byzantská církev zavedením své organisace (z celého území ruského zřízena jediná metropolie se sídlem v Kijevě) byla nejplatnějším činitelem, udržujícím vnitřní jednotu státu Ruského, když tento na základě tehdejšího práva rodového se roztříštil na nesčetný počet samostatných údělných knížectví, hojně se množících členů dynastie Rurikovců, knížectví, v nichž na dále se udržovaly staré zvláštnosti kmenové, jazykové a národopisné, zakládající se na místních poměrech přírodních a zájmech hospodářských. Církevní jednota státu Ruského zvláště od té doby byla jediným pojítkem jeho rozbitých údů, co Kijev zabráním dolního Dněpru asijskými kočovníky pozbyl svého významu jako střediště hospodářské i politické.

Jako Slované východní, dospěvše na stupeň přijetí vyšší kultury ve způsobě křesťanství, neměli při své zeměpisné poloze jiné volby, leč přijmouti křesťanství byzantské, tak kmenové slovanští, sídlící v poříčí řeky Labe od hor Sudetských až k moři Severnímu a Baltickému a po březích tohoto moře, nemohli, leč přijmouti křesťanství římské, a to prostřednictvím církve a státu Franského a Německého. Zavedení a upevnění nové víry na účet starobylého národního pohanství bylo všude dílem panovníků a jejich spolupracovníků z nejvyšších vrstev národních, kteří téměř všude byli nuceni překonávati několikeré pohanské reakce národní. Poněvadž křesťanství bylo velmi

účinným prostředkem k sesílení moci panovnické na úkor starých lidových shromáždění kmenových, proto pohanské reakce byly zároveň i politickou opposicí a vzpourou. Vnitřní zápasy tohoto druhu prodělali všichni Slované, ale nikde netrvaly tak dlouho, nikde nebyly tak úporné a tudíž i zhoubné, jako *u Slovanů polabských.* Příčina toho ležela jednak v tom, že Slovanům polabským se nedostávalo způsobilých věrozvěstů, mluvících k lidu jazykem srozumitelným, hlavně však v tom, že v době, kdy byli zasaženi touto kulturní krisí, nedospěli ještě k dost silné moci panovnické, která by byla mohla vydatně křesťanství podporovati.

Slované polabští a baltičtí dělili se v značný počet drobných kmenů, mezi nimiž někteří vynikli nad jiné, tak že kolem sebe soustředili kmenové skupiny. Byli to Bodrci, Veleti (čili Lutici), Pomořané a Srbové. Ale tito přední kmenové nedospěli k vytvoření jednotných, celistvých států, v nichž by kmenové podružní splynuli s kmenem panujícím v jediný národ. Vývoj podobný vývoji českého národa buď zastavil se jaksi na poloviční cestě, že t. knížata kmenová se udržela vedle knížat velikých, vládnoucích kmeni nejmocnějšímu, anebo došlo dokonce i k vývoji zpětnému, že totiž moc knížecí vůbec byla odstraněna a přešla na lid, na »věc« a jeho »radu starších«. Takový byl vývoj ve skupině kmenů veletských, kteří na počátku století 10. (za válek Jindřicha I.) tvoří pouze veliký spolek, v jehož čele stojí »věc«. V čele spolku toho, jenž vedl hrdinný zápas se Sasy, stál kmen Ratarů, v jehož území se nalézala svatyně daleko široko ctěného boha Svarožice. U Bodrců pozorujeme neustále úsilí velikých knížat jejich provésti to, co provedli již koncem 10. století Přemyslovci, t. odstraniti drobná knížata kmenová, ale pokusy jejich se nedaří. Chtějíce z politických důvodů vštípiti v zemi své křesťanství, opírají se o mocné vévody Saské, ale tato politika, podobající se i v té příčině politice Přemyslovců, byla velmi nepopulární u lidu a mocného kněžstva. Neustálý zápas strany křesťanské a pohanské udržován a sesilován zápasem dvou dynastií, jejímiž nejvýznačnějšími představiteli byl křesťan Gotšalk († 1066) a pohan Krut († 1105). Křesťanství, několikrát již u Bodrců klíčící, bylo udušeno zakročením sousedního spolku veletského a pohanských ostrovních Ránů.

Ale přece větší měrou, než krvavé války Němců proti Slovanům, k vyhubení a poněmčení jejich přispěly vnitřní jejich rozbroje a dobrovolné nebo spíše neuvědomělé zavádění němectví slovanskými knížaty samými zároveň s pokročilejší západní kulturou. Všecky pohromy, které Slovanům byly způsobeny od Němců ve století 10. a 11. (na př. řádění markraběte Gerona proti kmenům veletským), měly význam pomíjejících nehod. Teprve když spolek veletský po r. 1056 se rozpadl, podlehli v první polovici 12. století jednotliví drobní jeho členové jednak nenáhlému, ale soustavnému výboji vévod Saských a markrabí Severních (později Braniborských), jednak i knížatům Bodrckým, Pomořanským, ba i Polským.

Zaniknutí samostatnosti kmenů veletských podobalo se nenáhlému umírání jednotlivých drobných, primitivních státních organismů, delšího života neschopných. Kmeny, kteří dostali se pod panství markrabat Severních, postihla germanisace záhy, kmenové, kteří připadli ku panství svých sousedů slovanských, poněmčili se o něco později, když sami slovanští panovníci se germanisovali, jako v Čechách Přemyslovci. Byli to zejména již ok. r. 1170 křesťanští knížata Bodrčtí z rodu Niklotova, kteří vládli pod jakýmsi protektorátem vévod Saských několika východním kmenům bodrckým. Ve 13. a 14. století již vystupují jako němečtí říšští knížata Meklemburští. V dnešním vévodství Meklemburském panuje dosud původně slovanská dynastie Niklotova. V jiných kmenových územích bodrckých a veletských ponechávali vévodové Saští drobná knížata kmenová jen dočasně a přivtělovali je pak přímo k svým državám. Jak v jejich území, tak i v území markrabství Braniborského se šířením křesťanství pokračovala hromadná kolonisace živlu německého. Slované, vypuzovaní kolonisty a přetížení daněmi, prchali ze země a stávali se z veliké části loupežníky a piráty, kteří pak násilím byli potlačováni. Pomořané a Dánové prodávali Slovany, prchající před výbojem a násilnostmi německými, za otroky Čechům, Polákům a Srbům. Kolonisace německá byla na mnoze nutná i pro vylidnění země předcházejícími boji. Proto začali ji prováděti i zbylí knížata slovanští, kteří i na úkor obyvatelstva domácího podporovali živel německý, který měl pro ně ovšem veliký

význam hospodářský a kulturní. Tak hlavně kolonisací německou poněmčili se Slované, kteří s Němci vlastně ani nepřišli ve styk válečný, t. Pomořané. Knížata jejich sice na počátku století 12. byli nuceni uznati vrchní panství polské, ale po rozbití Polska v údělná knížectví (1138) hledali, ve snaze své šířiti křesťanství, oporu v říši Německé a podlehli vlivu jejímu tak, že již r. 1181 Bogislav II., kníže Štětínský, přijat mezi knížata říšská.

Samostatní knížata původu slovanského vládli v Pomořansku až do r. 1637 († Bogislav XIV.). Tak zvané Malé Pomořansko (Pomerellen) s hlavním městem Kdanskem připadlo koncem stol. 13. Polsku, ale stalo se od poč. století 14. předmětem dlouholetého zápasu mezi Polskem a řádem rytířů německých. V této části Pomořan udržely se dosud zbytky původního slovanského obyvatelstva, zvané Kašubové.

Slovanský stát na ostrově Ráně dostal se sice r. 1168 po zboření svatyně Svantovítovy v Arkoně pod vrchní panství dánské, ale zlomením vlivu mocného kněžstva, jež s tím souviselo, sesílena moc knížecí. Bohužel i na Ráně s kolonisací a přijímáním západní kultury rozmohla se již v 1. polovici století 13. germanisace, podporovaná zněmčilými knížaty slovanskými.

V zápase Slovanů polabských s Němci pomáhali nejednou knížata Čeští a Polští Němcům, neboť jejich uvědomělost slovanská byla daleko menší, než horlivost křesťanská. Ostatně žádný tehdejší stát křesťanský nebyl by se odvážil pomáhati pohanům. Knížatům Českým záleželo zajisté na tom, aby český národ nebyl od Němců stotožňován s polabskými pohany. Stát Český ani v těsném spojení a svazku s říší Německou nepozbyl možnosti býti ohniskem, soustřeďujícím okolo sebe vzdálenější kmeny slovanské v těch stranách, kde zájmy jeho nenarážely na zájmy německé. Stát Český jako jedna ze součástek říše Německé, které vlivem feudalismu čím dále, tím samostatněji se vyvíjely, podobal se ve své vnější expansi územím německých markrabat, kteří samostatně šířili jejich hranice. Na slovanské vasally hledělo se sice vždycky podezřívavě, ale v dobách, kdy ústřední moc říše slábla, nemohlo jim býti účinně překáženo. Tak v době Otty II. a III.

(973—1002), kdy politika italská a pohromy s ní spojené obracely k sobě pozornost panovníků Německých, Boleslav I. a II. nakupili k svým Čechám celou řadu slovanských kmenů východních a severovýchodních, takže moc jejich vztahovala se nepochybně na celou nynější západní Halič a horní Slezsko. Pod mocí jejich sloučen byl tudíž veliký počet kmenů, mluvících nářečími rázu českého a polského, takže vývoj směřoval k zbudování jednotného státu českopolského.

Ale právě tou dobou vystupuje z mlhavého dávnověku proti knížatům Českým soupeř v poříčí Varty, Pjastovec Měšek I., který kmeny rázu polského usiluje spojiti pod svým panstvím, jež šíří směrem, jdoucím přímo proti expansi české. Vznik státu Polského (kol r. 960) souvisí nepochybně s německými výboji proti Slovanům polabským, které v době hrozného markraběte Gerona dotkly se již i Měška samého. Soupeř knížat Českých napodobuje v celku jejich politiku v poměru svém k říši Německé; stává se jejím vasallem a přijímá křesťanství. Manželství Měškovo s českou Dobravkou mělo zajisté účel zmírniti odpor jeho poddaných proti cizí víře, šířené jinak hlavně věrozvěsty německými. Ač české účastenství v šíření křesťanství mezi kmeny polskými přirozeně nemohlo býti veliké, přece zanechalo po sobě trvalé stopy v církevním názvosloví polském, které je původu českého. Čechové sv. Vojtěch a jeho bratr Radim spolupůsobili při organisování samostatné církevní provincie polské. Sv. Vojtěch se sv. Václavem stali se národními svatými polskými. Ostatně stát a národ český, bližší hlavním zdrojům tehdejší vzdělanosti křesťanské a probudivší se o sto let dříve ke kulturnímu životu, než národ polský, zůstali po celý téměř středověk ne-li duševním vůdcem a učitelem jeho, aspoň hlavním sprostředkovatelem západoevropské kultury. Přes to však politický poměr mezi Čechami a Polskem býval spíše nepříznivý než přátelský.

Oba státy měly cíle podobné — přitáhnouti k sobě co nejvíce kmenů příbuzných. Ale jazyková a národopisná hranice kmenů českých a polských byla zajisté tenkrát daleko neurčitější než dnes, a snad vůbec ani nebylo vědomí takovýchto rozdílů, neboť pojetí hranic národopisných vy-

tvořilo se teprve s ustálením hranic politické moci knížat kmene Čechů a knížat kmene Polanů — po předcházejících oboustranných pokusech zabrati celé panství české a polské. Po česko-polské říši Boleslava II., jenž ovládal jistě národopisně polské Slezsko a horní poříčí Visly (s hradem Krakovem), buduje za příznivějších okolností ještě rozsáhlejší stát polsko-český Boleslav Chrabrý, Přemyslovec po přeslici, jenž usiluje sjednotiti v ní vedle živlu českého i polabský (Srby a Pomořany) a ruský. Různorodé součástky této říše byly by potřebovaly několika stejně energických vládců, jako byl Boleslav, aby srostly v jakýsi jednotnější celek, ježto za tehdejších dob přírodního hospodaření bylo téměř nemožné udržeti tak rozsáhlé státy pohromadě kromě vojenského absolutismu. Ponětí státu jako soukromého majetku panovníkova bylo příčinou dělení jeho mezi dědice (syny) panovníkovy. Proto veliké státy nemohly se udržeti, leč na základě zřízení feudálního, které však teprve mnohem později počalo pronikati i k Slovanům. Po zaniknutí říše Boleslava Chrabrého pokoušeli se opět Čeští knížata (Břetislav I. a Vratislav II.) aspoň o využitkování slabosti a vnitřních nesnází státu Polského (na př. za účelem vrácení Slezska k Čechám) a podobně činil to ještě polský Boleslav III. Křivoústý, ale řevnivost tato neměla již hlubších následků.

Seslabení Čech a roztříštění Polska během 12. století samo sebou zastavilo vzájemné jejich nepřátelství, zvláště když v době mocného Fridricha I. Barbarossy oba státy ohroženy byly novou expansí německou.

Stát Polský vznikl ze všech států slovanských nejpozději, ježto zeměpisná poloha kmenů polských uvedla je nejpozději do víru světové historie. Také stát Polský neměl volby mezi křesťanstvím západním a východním, mohl se přikloniti pouze k církvi římské, ale východní jeho sousedství se živlem ruským, jenž přijal křesťanství byzantské, vyvolalo, ovšem v dobách mnohem pozdějších, podobné rozpory, jako u Slovanů západobalkánských.

Dvanácté století, v němž se ustaluje vzájemný, klidný poměr Čech a Polska, jest vůbec rozhodující, svrchovaně kritickou dobou ve vývoji států slovanských. U mnohých jednalo se o bytí a nebytí. Rozkvět údělných knížectví v Če-

chách a v Polsku a rozbroje dynastické s tím souvisící, konečné roztříštění kmenů polabských a začínající německá kolonisace mezi nimi, kmeny baltickými, v Čechách a ve Slezsku, pád samostatnosti chorvatské a rozmach říše Byzantské, která r. 1018 dokonala mečem císaře Basileia II. zničení mohutného kdysi státu Bulharského a na rozhraní století 11. a 12. uvedla v poslušenství své opět kmeny srbské — toť okolnosti ohrožující samu existenci Slovanstva středoevropského a balkánského. Ale Slovanstvo, vyjma Polabany, Balťany a Chorvaty, překonalo krisi tuto v celku šťastně. Čechům od konce století 12. kyne stkvělá budoucnost, Bulhaři a Srbové obnovují své státy. Právě asi v 12. století vývoj směřoval i k odstranění (t. j. k poslovanění) onoho klínu, který koncem století 9. mezi Slovany vrazili svým vpádem Maďaři. *Maďaři* opanovavše kromě zbytků Slovanů pannonských i velikou část kmenů rázu českého (Slováky) a podrobivše sobě Chorvatsko přijali od živlu slovanského, který je se všech stran obklopoval, státní zřízení, mnohé právní, společenské a kulturní řády a zvyky a obohatili poklad jazyka svého množstvím slov slovanských. Dynastie Arpádovců, jsouc spoutána mnohonásobnými příbuzenskými svazky se sousedními dynastiemi slovanskými, byla na cestě ku poslovanění. Ale vývoj tento zastavil se přece na poloviční cestě. Příčinou byla asi řevnivost mezi Slovany balkánskými a Maďary, podporovaná kurií papežskou, která v Maďarech viděla pomocníky v provádění svých revindikačních záměrů hlavně v sz. končinách poloostrova Balkánského, které před rozbroji obrazoboreckými náležely její pravomoci. Maďaři neposlovanění zaujali uprostřed slovanských národů postavení podobné, jako kdysi Avaři. I oni snaží se vytvořiti z nich velikou říši, a to se značným zdarem. V oblast zájmů jejich spadá záhy Červená Rus, Multansko, Valašsko, Srbsko, Bulharsko, Bosna, Chorvatsko, Dalmácie — a v 15. století i Česká koruna.

Dvanácté století vyžádalo sobě na Slovanstvu největší, ale zároveň i poslední početné ztráty jeho. Byla to cena, kterou bylo zaplatiti jim, jakožto živlu méně kulturnímu při setkání se živlem, vyznačujícím se vyšší kulturou, kterou Slovanstvo bylo nuceno si přisvojiti, mělo-li na dále držeti stejný krok v závodění s národy západními, kteří byli pří-

mými dědici klassické kultury antické. Slovanstvo zaplatilo daleko menší cenu, ztratilo početně mnohem méně, než Germáni, když se setkali na půdě říše Římské s kulturnějšími Romány. Všichni tvůrcové prvních států germánských (Visigóti, Ostrogóti, Langobardi, Burgundové, Vandalové a Frankové) podlehli romanisaci. Teprve kmenům, kteří zaujali pevná sídla mimo hranice někdejší říše Římské, Bavorům, Švábům a Sasům podařilo se zbudovati ve střední Evropě trvalý stát germánský — říši Německou. Částečné pohlcení živlu méně kulturního živlem kulturnějším jest zcela pravidelný zjev ve vývoji světové kultury, jest to takřka zákon, vládnoucí v historii lidstva. Národové slovanští proto ztratili méně, než Germáni, poněvadž kultura, kterou přijali prostřednictvím Germánů, stála již mnohem níže než kultura antická.

Vznik a ustálení jednotlivých státních útvarů slovanských (jako germánských a románských) položilo základy k utváření jednotlivých národních celků slovanských. Pokud neustálily se jednotlivé státy, potud Slovanstvo v ohledu jazykovém a národopisném bylo ohromnou skupinou rozmanitých kmenů, z nichž každý měl své zvláštnosti místní, zeměpisné a jazykové, ale tak, že jednotlivá nářečí tvořila nepřetržitý řetěz nářečí přechodních (jako až do dnes), takže nebylo žádných určitých hranic mezi jednotlivými velikými skupinami kmenovými, jež hlavními rysy dosti značně vzájemně se lišily jak po stránce jazykové, tak i národopisné (na př. skupina kmenů českých a polských). Teprve když někteří kmenové soustředili okolo sebe řadu příbuzných kmenů sousedních a když nářečí kmenů vládnoucích stalo se jakýmsi jazykem státním a od jisté doby i spisovným, a zvláště když jméno kmene vládnoucího přešlo na celý stát, jeho panovníky ovládaný, upadla znenáhla v zapomenutí jména kmenová a vyvinulo se ponětí národa, t. j. stejnorodého obyvatelstva, náležejícího do svazku jednoho státu. Vývoj tento ovšem měl za následek, že skupiny kmenů jazykově i národopisně jednotných, které nebyly sloučeny v jednom státním celku, vyvíjely se jako zvláštní národové. Klassickým toho dokladem jest vývoj kmenů chorvatských a srbských, kteří v příčině jazyka tvoří jeden celek, ale historickým vývojem ve dvou (po případě

několika) státních celcích rozdělili se ve dva zvláštní národy. Jsou tedy národové slovanští (jako i jiní) individuality především historicko-politické. Ne národové dali svá jména svým státům, nýbrž naopak. Jsou národové slovanští, jejichž státy jsou výtvory národů cizích, kteří svá jména dali i Slovanům, tyto státy obývajícím — Bulhaři a Rusové. V těchto dvou případech došlo ku splynutí cizího živlu se slovanským. Jsou však případy, kde živel slovanský neměl té síly, aby pohltil živel cizí a naopak, kde cizí dobyvatel a živel slovanský trvali vedle sebe v plném vědomí svého rozdílu. Tam cizinci své slovanské poddané nazývali prostě Slovany. Tak se ustálilo jméno Slováci (slovenský) pro východní kmeny rázu českého a Slovinci (slovinský) pro severní kmeny rázu jihoslovanského. Obě tato jména jsou kmenově totožná a snadno se zaměňují. Jako kmenové srbo-chorvatští vytvořili národy dva, tak i kmenové východní (rázu ruského) svým vývojem (od století 13. do konce stol. 18.) ve dvou (po případě ve třech) státních celcích ustavili se ve dvě (tři) národní individuality, v národ velikoruský a maloruský (a běloruský). Na Slovanech polabských je viděti nejlépe, jak pro nedostatek pevného, ustáleného státu nedospělo se vlastně nikdy k vytvoření nějakých větších národních celků. Slované polabští až do svého zániku tvořili skupinu více nebo méně samostatných individualit kmenových.

Ne tak zvláštní povaha Slovanů, jejich nesvornost nebo neschopnost, vytvořiti a udržeti spořádané státní zřízení, jako spíše nepříznivé a těžké okolnosti, za kterých slovanské státy vznikaly, byly příčinou, proč byly slabé a vratké a větším dílem na cizích sousedech závislé. Kdežto státy germánské v jižní a střední Evropě vznikaly výbojem proti hospodářsky, vojensky a politicky pokleslé říši Římské, státy slovanské vznikaly naopak jako útvary obranné proti silné a dobře organisované moci Avarské, Byzantské, Franské, Bulharské, Chazarské, Německé. A právě proto, že bylo nutno hájiti svou samostatnost proti silným sousedům, pozorujeme přese všecky ztráty a reakce neustálý vzestup sil slovanských států (Bulharsko, Srbsko, Čechy).

II.

STŘEDOVĚKÝ ROZKVĚT SLOVANSTVA.

Dvanácté století, doba svrchovaně kritická v rozvoji Slovanstva, jest dobou posledního velikého rozmachu obou říší císařských, Římsko-Německé za Fridricha Barbarossy a Jindřicha VI. a Byzantské za Komnenovců, zvláště za Manuela I. Snahy obojího císařství, nesoucí se k obnovení starověkého imperia římského, jsou známkou značné síly a moci jejich, ale vedou k vyčerpání a vysílení, ovšem v souvislosti i s jinými okolnostmi, připravujícími konečné roztříštění obou států císařských — jako jest rozkladný účinek řádů feudálních, pronikajících i do říše Byzantské (kde to souvisí s úpadkem peněžního hospodaření, jenž se dostavuje v souvislosti s udělením obchodního monopolu v celé říši Benátkám), zápas mezi císařstvím a papežstvím v Italii a tamtéž i mezi oběma císařstvími... Koncem 12. století nastává úpadek obou říší císařských a současně s ním lze pozorovati nenáhlý, ale stálý pokrok států slovanských, které vedle románské Francie stávají se znenáhla prvními mocnostmi evropskými, tak že některým kyne i dědictví pokleslých imperií Římských.

Nejdůležitější událost této slovanské restaurace jest obnovení říše Bulharské r. 1186.

Podrobení Bulharska r. 1018 mečem mohutného císaře Basileia II. Bulharobijce (jemuž šlo především o utlumení imperialistických snah bulharských) stálo říši Byzantskou veliké vyčerpání sil válečných a hospodářských a přece neznamenalo podlomení živlu bulharského. I po dlouholetých krvavých válkách byl nucen Basileios II. ponechati pokořenému Bulharsku značnou míru samosprávy zvláště církevní — a když tato byla zkracována, následovalo povstání za povstáním současně se vzpourami kmenů srbských. Chronické vzpoury bulharské však teprve v kritické době vnitřních zápasů byzantských, které byly předzvěstí pádu tohoto státu, měly trvalý úspěch, zvláště že Bulhaři ve svém povstání r. 1186 nalezli vydatné spojence v obyvatelstvu valašském čili rumunském, usedlém v pohoří Balkánském

a mezi Balkánem a Dunajem. Živel valašský měl při tom tak vynikající účastenství, že nově zřízený stát dostal jméno *říše Valašsko-Bulharské* a panovnický její rod Asěnovců byl rovněž původu valašského. Ale živoucí tradice starobulharské, vliv slovanské církve bulharské a kulturní převaha živlu bulharského nad valašským byly příčinou, že tento nový stát, v němž byl zastoupen i živel tatarský (Kumáni), vystupoval jako stát rázu slovanského.

Stát Bulharský, vzniklý vzpourou proti Byzanci, nemohl, leč zaujímati proti ní postavení nepřátelské. Podobné postavení měl i *nový stát Srbský čili Rašský*, o něco dříve již se ustavivší. Srbové, v krajině Rase nebo Rašce bydlící, zaujímali jakési separatistické postavení proti Dioklei nebo Zetě (která od jisté doby se nalézala v úpadku), takže místo ní (od konce 11. století) přejali zápas za národní svobodu proti Byzanci, opírajíce se o spolek s Uhry. Stateční županové Rašští, závislí původně na Zetě, soustředili znenáhla v rukách svých panství nad sousedními krajinami srbskými i nad Zetou samou. Štěpán Nemanja, jenž r. 1168 zvítězil nad Byzantinci, byl zakladatelem tohoto nového státu. Současná třetí a čtvrtá výprava křížová, spojená s konflikty mezi Byzantinci a západoevropskými křižáky, prospěla výbojům bulharským i srbským na účet Byzance a umožnila trvalé upevnění mladých států.

Tak zvaná čtvrtá výprava křížová byla vlastně podmaněním říše Byzantské západními barbary, kteří pohltivše císařství Západní hledali již od sta let novou kořist na dalekém kulturnějším, bohatším východě. Toť hmotné pozadí ideálních cílů výprav křížových. K tomu družily se dávné snahy papežství, této vůdčí mravní síly evropského západu, rozšířiti svůj vliv a nadvládu, která na rozhraní století 13. a 14. na západě vrcholí, i na řecké rozkolníky; když nedařilo se vyjednávání s císaři a církví byzantskou, svolila stolice papežská k tomu, aby země rozkolnické byly obsazeny západními »Latiny«, nad jejichž státy, zbudovanými na troskách Východořímského imperia, vykonávala protektorát a vrchní panství. Bulharsko a Raška vítaly křižáky a radovaly se z pádu mocného svého Byzantského souseda — ale příliš rychlé, veliké a neočekávané úspěchy západních »kacířů« naplnily je obavami o vlastní samostatnost, zvláště

když nové císařství Latinské přejalo rozpínavost padlé Byzance.

Bulharsko, jehož panovník Kalojan ještě r. 1204 proti Byzanci hleděl se opříti o kurii papežskou (která mu za cenu podřízení církve bulharské Římu udělila korunu královskou na důkaz, že stát jeho přijímá do svazku států, stojících pod její ochranou), ochromilo svého souseda Latinského těžkou porážkou (1205) a přetrhlo své spojení s Římem. Srbsko však, jsouc ohroženo ve své existenci spojenectvím císaře Latinského s králem Uherským, hledalo sblížení s kurií papežskou, aby tato zadržela v čas dvojí útok nepřátel. Za uznání papeže svým vrchním pánem duchovním i světským dostalo se r. 1217 panovníku Rašskému Štěpánovi koruny královské. Ale sblížení, vynucené politickou situací, přestalo ihned, jakmile pominulo hrozící nebezpečí. Tak Bulharsko i Srbsko po malém odbočení vrátily se k církvi východní, se kterou je poutaly staré svazky kulturní, společné tradice a staleté sousedství, zvláště když zdánlivě zničené císařství Východořímské oživlo jednak v asijské Nikaii (kde mohlo jim býti spíše vítaným spojencem než obávaným nepřítelem), jednak v despotátě Epirském.

Konečnému vítězství církve a kultury byzantské ve státě Srbském, dříve kolísajícím mezi západem a východem, připravil půdu a poměr církve srbské k byzantskému patriarchátu zřízením srbského arcibiskupství upravil sv. Sáva, syn Štěpána Nemanje, první arcibiskup srbský a druhý takřka zakladatel Srbsko-rašského státu. Ještě více získalo Bulharsko, jehož cář Jan II. Asěn (1218—1241) vymohl na patriarchátě byzantském zřízení samostatného patriarchátu bulharského. Obratnou a energickou politikou téhož cáře dospělo Bulharsko k nejstkvělejšímu rozkvětu svého významu politického i kulturního. Jan II. Asěn zbudoval rozsáhlou říši, obsahující kromě vlastního Bulharska po obou stranách Balkánu (s hlavním městem Trnovem) celou Makedonii (kromě Soluna) a horní i střední Albánii, říši, která kvetla i vnitřním blahobytem, čemuž nasvědčují i mnohé stavby, cářem prováděné — na př. i založení nového města Trnovského. V jeho době i Srbové dostali se v závislost na Bulharsku. Poněvadž po smrti Jana II. Asěna nebylo dosti

silné ruky, jež by mladý, nedostatečně organisovaný a národně dualistický stát Bulharský řídila za tehdejších bouřlivých a nestálých poměrů, jaké od r. 1204 na Balkáně trvaly, dostalo se Bulharsko pod nadvládu svých sousedů, zvláště Tatarů, kteří z Ruska své panství šířili i na poloostrov Balkánský, a později pod nadvládu Srbů. Sousedé podporovali dynastické rozbroje, které měly ten účinek, že v lůně říše Bulharské se vytvořil samostatný státní celek, stát Vidinský, založený bojarem Šišmanem, který i později, když potomci Šišmanovi se dostali na trůn Bulharský (r. 1323), udržel si zvláštní postavení.

Pomaleji, ale za to tím trvaleji rostl během 13. a 14. století moc a význam státu Srbského. Rod Nemanjičův vydal řadu schopných panovníků, kteří (vedle péče o vnitřní blahobyt, obchod a podporování kolonisace německého, zvláště hornického živlu) provozovali obezřetnou sice, ale v případě potřeby i energickou politiku těžíce (Uroš I. 1242—1276) ze zápasu mezi Nikají a despotátem Epirským o Cařihrad. Po vítězství Nikaje a obnovení císařství Byzantského (1261) hleděli se opírati o Uhry. Vnitřní, zejména dynastické rozbroje, jimiž Uhry zmítány byly dlouhou řadu let na rozhraní století 13. a 14., než t. po vymření Arpádovců upevnila se tam nová dynastie Anjouovců, poskytly Nemanjičům příležitost rozšířiti hranice svého státu o území dříve uherská (Mačva, Braničevo a Srěm) a využitkovati situace k energičtějšímu rozmachu proti Byzanci, když i tam skoro současně poměry dynastické zhoršily neblahou situaci, do níž uvedena říše zvláště rostoucí mocí osmanských Turků v Malé Asii. Slavný *Štěpán Dušan Silný* (1331—1355) těže bezohledně z pohrom, které říši Byzantské s pomocí Turků způsobil císař-usurpátor Jan Kantakuzen, dobyl celé téměř Makedonie (kromě Soluna) a Albánie. Prohlásiv se a dav se korunovati r. 1346 za císaře Srbů a Rhomaiů (t. j. Řeků), připojil v následujících letech k své říši ještě Epir, Thessalii, Akarnanii a Aetolii.

Téhož roku, kdy Dušan prohlásil se za císaře Východořímského, stal se králem Německým a budoucím císařem Římským Karel IV., jenž v listě k Štěpánu Dušanovi r. 1355 vyslovil své potěšení nad tím, že obojí císařské důstojenství dostalo se do rukou panovníků slovanských. Kdežto však

Karel IV., jako jeho předchůdcové, spokojil se s pouhou korunovací na císaře Římského v slavném někdejším sídle císařském (Římě), Štěpán Dušan, jenž k legitimitě svého císařství potřeboval, aby byl skutečným pánem sídla císařského, Cařihradu, usiloval o jeho dobytí i s obětováním životnějších zájmů své říše na severozápadě poloostrova Balkánského, kde Bosna, opírající se o Uhry, ovládala tak důležité v ohledu národním krajiny, jako byl Chlm a Travunia.

Dočasný úpadek moci uherské na rozhraní stol. 13. a 14. uvolnil na nějaký čas i *Chorváty*, takže v jižní, přímořské části Chorvátska (t. zv. banátě Chorvátsko-Dalmátském) jeden z četných tamějších rodů velmožských, t. Šubičové (pozdější to hrabata Zrinští) zřídili téměř nezávislé panství, k němuž nějaký čas náležela i Bosna. Zdá se, že snahy Šubičů jsou jakousi reakcí živlu slovanského proti maďarskému, podobně jako o něco pozdější úsilí Matěje Čáka Trenčanského, zříditi na slovenském severozápadě samostatné panství.

Proti těmto odstředivým tendencím na okrajích říše nová dynastie Anjouovců přirozeně spojila zájmy své se zájmy maďarskými. Pouze *Bosna*, která již v dřívějších dobách nalézala se v poměru téměř vasallském k Uhrám, právě za Anjouovců položila základy k své nezávislosti. Uhry od konce 12. století jsou mandatářem kurie papežské proti kacířským bogomilům čili patarenům, jejichž učení po celý středověk nalézalo v Bosně tolik přívrženců, že mnozí panovníci Bosenští právě o ně se opírali. Kurie papežská nezapomněla nikdy, že sz. cíp Balkánského poloostrova náležíval kdysi její pravomoci. Uhry, které usilovaly o opanování těch krajin, byly jejím přirozeným spojencem. Odtud i pozdější úsilí kurie, dostati na trůn »apoštolského« království svého kandidáta (Anjouovce). Bánové Bosenští, kteří za Arpádovců bývali skutečnými vasally nebo místodržícími králů Uherských, byli za Anjouovců spíše jejich nevyhnutelnými spojenci v úsilí, těsněji připoutati uvolněné Chorvátsko a v boji s Benátčany o Dalmácii. Slavný Ludvík I. Veliký snížil se dokonce tak hluboko, že se oženil s dcerou Bosenského bána Štěpána Kotromaniče, Alžbětou. Podobně asi jako Čechy, i Bosna vzmohla se ve 14. století

jako věrný vasall Uher, jimž prokazovala cenné služby, zvláště v době cáře Štěpána Dušana, kdy byla jejich přední stráží proti jeho výbojům.

Současně asi s rozkvětem států Srbského a Bosenského ve vnitrozemí a v přímé souvislosti s tím rozvíjí se velmi nadějně na pobřeží Adrie *republika Dubrovnická*, založená a vedená sice živlem románským, spějící však znenáhla k svému poslovanění, které během 16. století bylo dokonáno. Dubrovník ovládal veškerý obchod balkánského vnitrozemí, pokud se vedl po moři Adriatickém, a zároveň hleděl podle vzoru italského vyvážeti své vlastní průmyslové výrobky do vnitrozemí, odkud vyvážel hlavně suroviny. Dubrovnická šlechta zastávala nezřídka dvorské a finanční úřady v sousedních státech slovanských. Z vnitrozemí byl neustálý příliv obyvatelstva slovanského. Slovanština byla v Dubrovníce jazykem známým a užívaným, takže v 15. století kanceláře psaly kyrillicí, před soudy mluvilo se slovansky a veřejná ohlášení děla se nejen latinsky, nýbrž i slovansky. Jestliže ke konci století 15. vydávají se jazykové zákony ve prospěch vlaštiny, je to pouze znamení vážného nebezpečí, které jí hrozí. Je to zároveň známka sociálních rozporů mezi románskou šlechtou a slovanským lidem. Zákony tyto přirozený vývoj nemohly zadržeti. Na počátku 17. století jest Dubrovník městem rozhodně slovanským, středištěm znamenité literatury chorvatské (Gundulić). —

S obnovením zápasů mezi Hohenštaufy a Velfy o trůn říše Římsko-Německé (1198) a o něco později i boje mezi císařstvím a papežstvím, vrcholícího v prokletí císaře Fridricha II. a celého jeho rodu, nastává nová lepší doba v dějinách Slovanstva severozápadního, zvláště pak v dějinách českých. Ještě r. 1182 učinil Fridrich I. Barbarossa první krok k rozbití jednotného státu Českého na ten způsob, jak to prováděl ve vévodstvích říšských, ale již ok. r. 1200 panovník Český (Přemysl I.) vystupuje jako rozhodující činitel v zápase německých pretendentů. Během 13. století dovršuje se v říši Německé rozvolnění feudálních svazků, spojujících jednotlivé její součásti, které se drobí v nepřehledný počet rozličných více nebo méně samostatných knížectví a území, která vedou mezi sebou zvláště v anarchických letech mezivládí (1254—1273) nepřetržitý zápas.

V čele říše stojí králové bez významu, bez moci a bez vlivu, cizinci, kteří tam ani nepřicházejí. Naproti tomu *ve státě Českém* šťastnou náhodou skončily se ztenčením rodu Přemyslovců dřívější dynastické rozbroje a ustálil se lepší řád posloupnosti po příkladě západních držav feudálních, které se časem staly dědičnými. Jako věrní spojenci a pomocníci kurie papežské v její snaze podkopati moc císařství, panovníci čeští (Přemysl I. a jeho potomci) odměněni dědičnou korunou královskou, která zajisté byla kurií míněna jakožto prostředek, přetrhávající svazky Čech s říší, ale český politik (Přemysl I.) ve svém vlastním zájmu nemohl sobě přáti úplného oddělení svého státu od říše, která mu byla pramenem mnoha výhod kulturních a do níž mohl zasahovati, aby v ní rozhodoval ve svůj vlastní prospěch. Proto dal sobě Přemysl I. korunu od papeže získanou zvlášť potvrditi i od Fridricha II. Poslední Přemyslovci zaujali v říši znenáhla postavení nejmocnějších knížat a skupili ve svých rukách celou řadu říšských lén (Přemysl II.), takže by byli mohli v příhodné chvíli vykrojiti ze svazku říše zvláštní stát převahou slovanský. Říše Přemysla II. podobajíc se mocnému kdysi vévodství Saskému spojovala v sobě ráz a tendenci německých markrabství se snahami starších Přemyslovců ovládnouti východní kmeny slovanské. Přemysl směřoval k jakési hegemonii nad knížaty Polskými. »Nejdříve a nejúplněji k němu přilnuli Pjastovci slezští, kteří sebe a svou zemi tak rychle a důkladně poněmčili.« (Goll.) Ke konci vlády jeho, ve válce s Rudolfem Habsburským, přišla mu pomoc z Krakovska.

Přemysl Ottakar II. obíral se záměrem, založiti ve vzdálené Litvě takřka druhou říši Českou, pro kterou v Olomouci mělo být zřízeno arcibiskupství. Nebyly tudíž bezdůvodné obavy knížat německých před slovanským nebezpečím, hrozícím od krále Českého; odtud jejich snahy zničiti tento nebezpečný stát. Byly to obavy nepochybně přemrštěné, ježto Přemysl II. stejně, jako otec, děd a zase syn jeho cítili se více Němci než Čechy — a to (podobně jako panovníci a šlechta polabských a baltických Slovanů) vlivem bujně tou dobou se rozvíjející kultury středověké, která čerpajíc ze zbytků antiky, zúrodňujíc se odumírající sice již, ale přece dosud vysokou kulturou byzantskou a do-

stávajíc nové podněty ze sousedství islamsko-arabského, přivedla símě, zaseté živlem germánským do půdy románské, k značnému rozkvětu. Romantická poesie se svým rytířským válečnictvím a feudálním státním zřízením, scholastická theologie a filosofie, první rozmach západoevropského obchodu, provázený rozkvětem průmyslových, samosprávných středišť, měst — toť nejvýznačnější plody této nové kultury, proti níž Slovanstvo se nemohlo uzavírati, nejsouc s to vytvořiti na ten čas něco lepšího. Bylo však přirozeně nuceno přijímati ji v rouše německém, jež v sobě obsahovalo nebezpečí odnárodnění živlu kulturně slabšího. Panovníci slovanští měli pochopení především pro hmotný prospěch, který jim kynul z přesazení západní kultury na domácí půdu. Stav městský mohl se jim státi novým zdrojem příjmů, ježto ze svého průmyslu a obchodu mohl mnohem více přispívat na potřeby státní, než lid zemědělský, který bez toho větším dílem již náležel velkostatkářům světským i duchovním, jimž předešlí panovníci rozdali skoro všecky své pozemky a jež osvobodili ode všech státních povinností. Panovníci slovanští, chtěli-li s úspěchem soutěžiti v politice se svými západními soupeři, byli nuceni opatřiti si podobné prostředky hmotné, jaké tito měli po ruce. Poměry nutily je k tomu, aby to provedli co možná rychle. Proto volali a lákali německé osadníky rozmanitými výhodami na úkor obyvatelstva domácího, zakládali hromadně městské osady německé. Co v Čechách, dělo se již dříve u Slovanů polabských a baltických a o něco později zase v Polsku, Uhrách, ano i v Srbsku. Anarchické poměry. vládnoucí v Německu za interregna (1254—1273), podporovaly stěhování živlu německého do ciziny. Příjmy z měst a z dolů, ze kterých teprve němečtí horníci dovedli náležitě těžiti, staly se základem mohutné politiky králů Českých (Václava II.), jakož i panovníků Srbských a Uherských (Anjouovců).

Zakládání měst a německá kolonisace vůbec přispěla nejvíce k zněmčení slovanských států baltických a polabských, jakož i Slezska, které svým poněmčením vymklo se jaksi ze svazku státu Polského a směřovalo ke spojení s říší Německou (jako Meklembursko a Pomořansko). V Čechách šlechta sice za Václava I. začala se germanisovati přijí-

majíc m. j. rodová jména německá (podle svých hradů), ale blahobyt a úsilí měst po dosažení a utvrzení politické moci vyvolal v ní blahodárnou národní reakci již za poručnické vlády Otty Braniborského (1278—1283), zvláště však za Jana Lucemburského. Velmi důležitá byla však i ta okolnost, že lidové vrstvy, které u Slovanů polabských byly buď vyhubeny nebo hospodářsky zbědačeny, v Čechách kolonisací německou neutrpěly nijaké pohromy. Příliv pak lidu venkovského do měst připravoval nenáhlé jejich počeštění.

Ač Přemysl II. cítil se spíše Němcem než Čechem, přece odpor proti mocnému Slovanovi a neúplně ještě zabezpečená samostatnost držav feudálních knížat vyvolala reakci, jež vynesla na trůn Německý Rudolfa Habsburského, jenž po vítězství svém nad Přemyslem zamezil další expansi státu Českého na jih, zajistiv rodu svému alpské državy někdy Přemyslovy. Restaurovaný stát Český obrátil tudíž za Václava II. tím usilovněji svůj zřetel k slezsko-polskému východu.

V *Polsku*, podobně jako o sto let dříve v Čechách, po době velikého roztříštění začal se stát opět zcelovati a soustřeďovati okolo Hnězdna, kde primas-arcibiskup Świnka v 2. polovici 13. století jest představitelem vlasteneckých snah polského duchovenstva, které více než kterákoliv jiná vrstva společnosti polské udržovalo vědomí staré státní jednoty polské. Energický Přemyslav II. Velkopolský, jenž připojením kdanského Pomořanska k své zemi zastavil jeho poněmčení, sjednotiv ve svých rukách celé Velkopolsko, obnovil se svolením papežovým r. 1295 královské důstojenství dav se korunovati v Hnězdně za krále Polského. Mezi tím však velká část někdejší říše Polské (t. několik knížectví slezských a téměř celé Malopolsko s důležitým Krakovem) dostala se pod panství krále Václava II. Když pak r. 1296 byl Přemyslav II. zavražděn, Václav II. oženiv se s jeho dcerou a dědičkou Alžbětou, dal se korunovati za krále Polského (1300). Tak po mnoha stoletích předposlední Přemyslovec uskutečnil to, oč již od počátku státu Českého a Polského se pokoušely jejich dynastie, t. sloučení Čechů a Poláků pod jedním panovníkem. Panovník český vládl v Polsku silnou rukou prostřednictvím svých vojenských zástupců, starostů, kterýžto úřad výkonné

moci královské udržel se tam i po obnovení panství Pjastovců. Silná vláda Českého krále přispěla vydatně k tomu, že jednotlivé části říše Polské, které tak dlouho samostatně se rozvíjely, těsněji k sobě přilnuly. Když vypuzený Pjastovec Vladislav Lokýtek se vrátil k dědictví svých otců, mohl dílo sjednocení jen dokončiti.

Vymřením Přemyslovců vzalo zkázu dílo Václava II., ale manžel poslední Přemyslovny, Jan Lucemburský, tento dobrodružný, ale přece pružný a energický politik, předsevzal sobě dobýti ztraceného Polska nazpět. Velice vhod mu přišel tehdejší rozbroj a zápas Polska s řádem rytířů německých, kterýž byv r. 1228 povolán, aby hájil Mazovska proti vpádům divokých Jatvěhů a Prusů a šířil mezi nimi křesťanství, obrátil záhy ostří svého meče proti samému Polsku. Přisvojil si neprávem zemi Chelmskou, která mu byla pouze propůjčena, a zabral v době, kdy Lokýtek ještě neměl v Polsku dost pevné půdy pod nohama, i kdanské Pomoří. Slovanské Čechy staly se spojencem a vydatným pomocníkem jednoho z nejvýznačnějších představitelů výbojného a násilného němectví. I v této příčině Jan Lucemburský pokračoval jen v tradicích posledních Přemyslovců (Přemysla II.), kteří řád rytířů německých podporovali, jakožto šiřitele křesťanství a jako oblíbeného klienta stolice papežské. Přízeň tato potrvala i tehdy, když mezi Čechami a Polskem došlo k vyrovnání, jímž Polsko odřeklo se Slezska a král Český odložil titul krále Polského (1335). Většina Slezska, roztříštěného na drobná knížectví, náležela již před tím koruně České. Král Jan, přivtěliv většinu knížectví slezských ke koruně České, zahájil »nádhernou stavbu koruny České«, dílo to dynastie Lucemburské, které syn jeho Karel dovršil připojením ostatků Slezska, Lužice a Braniborska.

Karel IV., tento internacionální a přece česky (aspoň zeměpisně) cítící král, správně základ své moci spatřoval ve svém dědičném panství. Osamostatniv pomocí svých příznivých styků s kurií svůj stát v ohledu církevním (povýšením Pražského biskupství na arcibiskupství), uznával naopak za potřebné udržeti politickou souvislost jeho s říší. Čechy měly se státi politickým, hospodářským a kulturním středištěm nejen Německa, nýbrž celé střední

Evropy. Jeho sídelní město Praha mělo se státi předním představitelem umění, zvláště výtvarného, i vědy svou první středoevropskou universitou. Vnitřní síla státu Karlova měla se opírati o hmotný blahobyt obyvatelstva — odtud přízeň jeho k městům, odtud péče o ovocnictví, vinařství, rybářství, rolnictví, o selský lid. Český stát byl za doby Karla IV. a v prvních dobách Václava IV. skutečnou evropskou velmocí, která diplomatickým uměním svého panovníka slavila řadu nekrvavých vítězství nad svými soupeři (Uhrami, Polskem, Rakousy, Bavory). Pražská universita stala se záhy nejen cílem německé, české, polské, uherské, ba i litevské intelligence, nýbrž i ohniskem časových kulturních proudů, které, jak ovšem jinak býti nemohlo, jevily se hlavně spory mezi theology a filosofy, zvláště pak mezi t. zv. realisty a nominalisty. Tehdejší rozhárané poměry církevní (dvojpapežství, simonie, nemravnost duchovenstva), které právě v sídle císařském nejpatrněji bily do očí, stávaly se předmětem horlivé diskusse ústní i písemní. V Praze vznikala a z ní do okolí se šířila přehojná latinská literatura scholastických traktátů o rozličných časových otázkách, které znenáhla začaly býti přetřásány i po česku od mladší české generace universitní, která záhy si zjednala význačné postavení na universitě svojí vědeckou prací, takže universita Pražská začala nabývati rázu význačně českého. Praha stala se hlavním zřídlem osvěty východně položeného Polska, zvláště když pokus krále Kazimíra Velikého, založiti v Krakově universitu, se nezdařil. V Praze se vzdělala nebo i působila celá řada lidí, kteří pak přešli na nově zřízenou (r. 1400) universitu Krakovskou, přivážejíce s sebou veliké zásoby literárních plodů v Praze získaných. Jagellonská universita Krakovská (od Vladislava Jagelly založená) jest dcerou university Pražské, asi jako tato jest dcerou Pařížské. Pražská universita usnadňovala i bližší styk a vzájemné poznávání české a polské intelligence a stala se tudíž pramenem českého i polského uvědomění slovanského, které mělo svůj ohlas v době husitské i na půdě politické.

Smírem r. 1335 pomalu vyvíjí se přátelštější politický poměr mezi Čechami a Polskem, jehož ustálení však stojí v cestě různý jejich poměr k řádu rytířů německých.

Pjastovcům (Vladislavu Lokýtkovi a synu jeho Kazimírovi Velikému) podařilo se sice obnoviti a sjednotiti Polsko v jeden stát, ne však bez těžkých obětí a ztrát. Kromě Slezska bylo nuceno po delším boji konečně vzdáti se Pomořanska a Chelmska ve prospěch řádu rytířů německých a ponechati v Mazovsku (a do r. 1364 i v Kujavsku) zvláštní knížata. Hlavní péčí jejich bylo sesíliti svůj stát vnitřně, připoutati jednotlivé části jeho, tak dlouho samostatné, pevněji k moci ústřední, zavésti spořádané a pravidelné poměry právní a společenské, upraviti poměr jednotlivých, tvořících se stavů ke koruně i k sobě navzájem tak, aby i přirozeným zájmům jejich bylo vyhověno, i aby jeden stav nevyvíjel se na úkor druhého — proto na př. králi Kazimírovi dostalo se od vyšších vrstev přezdívky »král sedláčků«. Podobně jako Karel IV. a současní Anjouovci v Uhrách, pečoval i Kazimír o zvýšení hospodářské síly svého státu. Navazuje na přerušenou poněkud kolonisaci, prováděnou od Pjastovců v druhé polovici 13. století, začal opět zakládati nová města a vesnice na právě německém (čili magdeburském), podporoval tutéž činnost i u duchovenstva a světských velmožů, pečoval o rozvoj řemesel a obchodu, rozmnožoval počet výročních trhů; stavěl hrady a tvrze na obranu země, opatřoval města hradbami. Vůbec hleděl ve své vládě následovati především vzoru pokročilého státního hospodářství a vladaření, jaké jeho příbuzní Anjouovci z kulturnějšího Neapolska a Francie přinesli do Uher.

Poměr Pjastovců k Anjouovcům byl tak blízký, že Kazimír nemaje mužského potomstva s vyloučením pobočných linií dynastie Pjastovské ustanovil za svého nástupce Uherského krále Ludvíka I., který také skutečně r. 1370 dosedl na trůn Polský. Hlavním účelem opatření toho bylo odvrátiti od Polska těžký konflikt s Uhrami o panství nad osiřelou *Červenou Rusí* (1340) čili někdejším královstvím Vladiměřsko-Haličským, vzniklým v 1. polovici 13. století z několika západoruských údělných knížectví, na jehož trůně již jednou (1206) seděli uherští Arpádovci. Stát tento náležel mezi ty, v jejichž území již ode dávna odbýval se zápas kulturních vlivů západních a východních, s nímž souběžně vyvíjely se i zápasy dynastické provázené vzájem-

3*

nými nároky sousedního Polska a Uher. Po r. 1340 oba tito soupeři, ohroženi jsouce nároky litevskými, dohodli se tak, že Ludvík Uherský ponechal Kazimírovi Červenou Rus za slib, že stane se jeho nástupcem v Polsku. Otázka státoprávního poměru Červené Rusi zůstala sice nerozřešena, ale Polsko uvedlo ji v průběhu 30leté vlády Kazimírovy úplně pod svůj vliv kulturní (zvláště pomocí polské kolonisace) a tím i politický. Tak v Červené Rusi nalezlo jakousi náhradu za ztráty utrpěné na západě při zavření konečného míru s řádem rytířů německých (1343).

Státu *Ruskému* bylo nésti daleko horší a trvalejší následky svého roztříštění, způsobeného nepřetržitým dělením v údělná knížectví, než Polsku. V letech 1220—1240 stihl Rus jeden z nejhroznějších návalů asijských barbarů, následkem něhož největší část její (sv.) octla se pod tuhým panstvím tatarských chánů, vládců Zlaté Hordy. Současně však vzdálenější (severozápadní a jihozápadní) krajiny dostaly se do zájmové sféry mladého, silného *státu Litevského.* Tento byl probuzen na počátku 13. století a povzbuzován k životu nebezpečím, hrozícím od baltického přímoří, kde se tou dobou usadil řád rytířů mečových, jenž podobně jako řád rytířů německých obral sobě za úkol šířiti křesťanství mezi pohany litevskými a zároveň založiti na půdě jejich své světské panství. Staří Litevci, podobně jako Prusové a dnešní ještě Lotyši, jsou ze všech indoevropských národů Slovanům nejbližší. Knížata Litevští sjednotivše kmeny litevské k boji proti oběma, od r. 1237 spojeným německým řádům, opanovali záhy i řadu sousedních roztříštěných nesvorných knížectví ruských. Ale vlivem vyšší kultury jejich Litva sama, zejména knížecí rod Gedyminovců, začala se porušťovati a tíhnouti k pravoslaví. Těsné však sblížení dynastie litevské s Polskem způsobilo obrat vývoje tohoto směrem k západu.

Když t. r. 1382 uprázdnil se trůn Polský smrtí Ludvíka I. Uherského, tehdejší veliký kníže Litevský, Jagello, vešel ve styk s velmoži polskými, kteří jej (1386) povolali za manžela dcery Ludvíkovy Hedviky — a tudíž i za krále Polského. Odpovídalo to tehdejším zájmům Polska i Litvy, které mimo jiné spojovalo společné nebezpečí, hrozící oběma od spojených řádů německých. Jagello nad to nalezl

v Polsku oporu i proti svému litevskému soupeři, bratranci Vitoldovi. Jagello přijav na křtu jméno Vladislav stal se spolu se svou manželkou Hedvikou apoštolem své Litvy, jejímž pokřtěním odňata řádu rytířů německých hlavní záminka k dalším výbojům na její půdě. Vlivu polskému kynulo v Litvě rozsáhlé působiště, řada kulturních úspěchů a kořistí. Litva začala se Polsku přizpůsobovati nejprve v příčině řádů společenských (šlechtických) a státního zřízení. Přijala od něho především svou církevní organisaci, v níž živel polský přirozeně měl vliv rozhodující. Tím však položeny byly pouze základy ku mnohem pozdějšímu zcelení Litvy s Polskem a k rozsáhlému i mnohostrannému prosáknutí jejímu polskou jeho civilisací. V zápětí takřka po přivtělení Litvy k Polsku Litva s knížetem Vitoldem v čele postavila se na obranu své nezávislosti a Jagello byl nucen přenésti na Vitolda všecku svoji moc vládní. Vitold zamýšlel dokončiti podrobení veškeré Rusi panství litevskému za cenu obětování ryze litevské krajiny Žmudi, která jako klín rozdělovala území řádu pruského od území řádu livonského a byla tudíž neustálým předmětem jejich útoků. Stát Litevský měl tak dokonati svůj přerušený vývoj ve směru k rusství a pravoslaví v naprosté nezávislosti na Polsku. Ale okolnosti byly mocnější sil Vitoldových. Po veliké porážce, kterou Vitold utrpěl r. 1399 od chána tatarského, jako vrchního pána severovýchodní Rusi, byl nucen spojiti zase své zájmy těsněji s polskými, což mělo za následek jednu z nejradostnějších a nejvýznamnějších událostí v dějinách slovanských.

Nezdarem Vitoldovy politiky v rusko-pravoslavném východě pozbylo smyslu obětování Žmudi řádu německému. Vitold chtěl ji získati nazpět, a to vedlo k obnovení nedávných těžkých zápasů Litvy s řádem. Vitold počítal přirozeně s pomocí a se spojenstvím Polska, které sice od r. 1343 žilo s řádem v míru, ale od jisté doby nakupily se mezi nimi oběma nové spory (o Dobřínsko), které vyžadovaly nového rozhodnutí mečem. Ve válce, která r. 1409 vypukla mezi Litvou a řádem německým, stojí tudíž Polsko jako spojenec po boku Litvy. Vůdčí kruhy polské žily dosud v myšlence odvety za pohromy, které řád Polsku způsobil před r. 1343. Vladislav sám toužil pomstíti se na něm za své porážky,

utrpěné od něho v době, kdy ještě sám v Litvě vládl a zvláště pak za podporu, kterou řád poskytoval Vitoldovi v jeho odbojích. Vitoldovi pak šlo o zachování Žmudi při Litvě. Byla to doba vzácně výhodné situace politické — doba, kdy řád rytířů německých, nad nímž držívala svou mocnou ochrannou ruku kurie papežská a Římský císař, byl od nich takřka opuštěn, neboť o stolec papežský bojují právě tři papežové a o korunu císařskou tři zvolení císařové. Tehdejší král Český Václav IV. první odchýlil se od tradiční politiky svých předchůdců a již r. 1395 zavřel přátelskou smlouvu s králem Vladislavem. R. 1410 sice opět ukazoval svou přízeň řádu rytířů německých, ale ani on, ani bratr jeho Sigmund, král Uherský, nemohli mu poskytnouti více, leč příznivé prostřednictví. V Čechách a na Moravě sympathie širokých vrstev obyvatelstva (drobné šlechty a intelligence) stály na straně Polska. Pod prapory Vladislavovými objevili se četní dobrovolníci čeští, »mezi nimi válečníci zkušení, jimž školou řemesla válečného byly před tím domácí války a drobné šrůtky a půtky v Čechách. Přední mezi nimi místo zaujímal Jan Sokol z Lamberka; on hlavně to byl, jenž válečníky a žoldnéře pro Poláky sbíral. Mezi těmi, kdo s ním přišli, byl také muž, jenž měl za sebou minulost dobrodružnou a dosti neslavnou, před sebou však budoucnost velkou a stkvělou, Jan Žižka z Trocnova . . .« (Goll.) Mnozí čeští bojovníci bojovali i ve vojště řádovém — ti stáli ještě pod vlivem starších tradicí, které na řád německých rytířů se dívaly, jako na bojovníka pro víru Kristovu a potíratele nevěry pohanské.

Řád rytířů německých spoléhaje se (podle svých dosavadních zkušeností) jednak na zakročení králů Václava IV. a Sigmunda, jednak na rozpory mezi Vladislavem a Vitoldem neučinil ani dostatečných příprav k válce, ke které zvláště Vladislav přichystal se velmi důkladně, jako ku podniku rozhodujícího významu.

Dne 15. července 1410 došlo k rozhodné bitvě mezi řádem rytířů německých a vojskem polsko-litevským na území pruském *u Tannenberka nebo u Grunwaldu*. Byla to první veliká porážka nezdolné dosud téměř moci řádové. Padl v ní sám velmistr. Bitva grunwaldská zasadila vojenské,

politické a hospodářské síle řádu německého, jenž za tehdejších rozháraných poměrů rozbité říše Německé byl hlavním představitelem hospodářsko-politické expanse živlu německého k slovanskému východu, ránu smrtelnou. Řád rytířů německých nebyl sice zničen, ale síla jeho ochromena tak, že další jeho výboje úplně zastaveny. Baltické němectví neučinilo od té doby pokroku, až zase teprve za doby velikého kurfiřta a za Fridricha Velikého. Bitva grunwaldská upevnila postavení Polska na východě evropském, učinila z něho mocnost prvního řádu, které v začínajícím století měla připadnouti vynikající úloha v světě slovanském.

Současně se šťastnými vítězi nad řádovým němectvím na trůně Českém sedí král (Václav IV.), jehož češství bylo jednou z příčin, pro které jej kurfiřtové sesadili s trůnu Německého, král, jenž svým rozhodným slovem (dekretem Kutnohorským r. 1409) učinil Pražskou universitu skutečným majetkem národa českého. Za vlády Václavovy nastává i nenáhlé počešťování měst zároveň s rostoucím významem češství v celém státě. Tehdy vyskytují se první česky psané listiny a v literatuře Tomáš ze Štítného odvažuje se lidovým jazykem přetřásati učené otázky, vyhrazené dosud pouze učencům universitním a latině. Polský král Vladislav povolává z Prahy do Krakova slovanské mnichy emauzské, aby pomáhali při obracení rusko-litevských pravoslavných na víru katolickou. Zpovědník jeho, Čech, mnich Jeronym Pražský ubírá se na Litvu, aby šířil křesťanství mezi tamějšími pohany. Husitské hnutí i Hus sám měli dosti četné přívržence mezi šlechtou i duchovenstvem polským. A naopak mnozí odpůrcové husitství (Štěpán Paleč) nalezli v Polsku hostinné přístřeší, když z vlasti byli vypuzeni.

Začátek 15. století otvíral tudíž dosti slibné perspektivy budoucnosti severozápadního Slovanstva. Státy jejich jednak rychle dohánějí kulturní rozvoj pokročilého západu, hlavně románského, jednak i předhánějí smělejšími ideami výtěžky dosavadního myšlení západního (předchůdci Husovi). Jižní Slovanstvo ovšem rychle klesá s výše, které dosáhlo uprostřed 14. století, ale za to na dalekém východě

od polovice 14. století nastává zotavení, vzpružení a připravuje se zenáhla konečné svržení jha tatarského, které jest sice těžkou, ale dobrou školou života pro nově vznikající *stát Moskevský*, jemuž určeno státi se jednou slovanskou velmocí.

Již před vpádem tatarským začala se roztříštěná Rus znenáhla soustřeďovati, ale kolem několika středišť — jako byl Veliký Novgorod (jenž při svém republikánském zřízení si podrobil celé nynější severní Rusko opanovav značný počet kmenů finských), dále stát Vladiměřsko-Haličský, který však brzy splynul s říší Polsko-Litevskou, jež přejala jeho úlohu v západní Rusi, a konečně Vladiměř nad Kljazmou v zemi Rostovsko-Suzdalské. Knížectví Vladiměřsko-Suzdalské stalo se pro severovýchodní Rus tím, čím Kijev býval pro Rus celou, zvláště když Moskva v 1. polovici 14. stol. stala se jeho středištěm. Moskva měla velmi výhodnou polohu zeměpisnou, ležíc na uzlu vodních cest, vedoucích ze severu na jih a ze západu na východ a jsouc zároveň opodál obvyklého rejdiště vpádů tatarských, často se opakujících, takže území její poskytovalo dosti výhodné útočiště uprchlíkům z krajin, vysazených plenům tatarským. Meziříčí Volhy a Oky, tato kolébka Moskevského státu, již ve 12. století se plnilo hojnými kolonisty velikonovgorodskými. Po vpádu tatarském přibývali k nim příchozí z Kijevska. Vzděláváno jsouc pilnýma rukama četnějších kolonistů než jiná sousední údělná knížectví, povzneslo se knížectví Moskevské nad ně dříve hospodářsky než politicky. Knížata Moskevští majíce lepší a hojnější poplatníky mohli s výhodou závoditi s jinými knížaty o velkoknížecí stolec Vladiměřsko-Suzdalský u tatarských chánů, kteří jej udíleli tomu, kdo více zaplatil. Ovšem pro knížata Moskevská, kteří na rozdíl od starších knížat údělných svá území pokládali za soukromý a tudíž i dědičný majetek, stolec velkoknížecí neměl jiného významu, leč jako prostředek k sesílení moci rodinné, dědičné. S nastoupením Ivana I. Kality (1328) zápas o stolec velkoknížecí končí se trvalým vítězstvím knížat Moskevských.

Trvalé spojení hodnosti velkoknížecí s knížectvím Moskevským bylo jen dovršením nejstarší vývojové fáse tohoto

knížectví, záležející v postupném přivtělování sousedních území, čili »sbírání«, zcelování roztříštěných úlomků z někdejšího celistvého území Vladiměřsko-Suzdalského. Pro tuto svoji činnost nalézali panovníci Moskevští porozumění v širokých vrstvách lidu, panstvím tatarským a vzájemnými rozbroji knížat uhněteného. Zvláště od té doby, co se podařilo knížatům Moskevským (Ivanovi Kalitovi) přiměti metropolitu Kijevského, hlavu církve ruské, přenésti své sídlo trvale do Moskvy, veliký kníže Moskevský těšil se obzvláštní důvěře v massách věřícího lidu, jenž se domníval, že panovník Moskevský svou politiku provádí se schválením církve, jejíž autorita v době poroby tatarské přirozeně byla rozhodující. Když pak sesílená Moskva dodala si odvahy, aby se pokusila střásti se sebe jho tatarské a velkokníže Dimitrij dosáhl prvního slavného vítězství nad Tatary nad Donem (r. 1382), obrátily se zraky veškeré pravoslavné, ujařmené Rusi ke knížeti Moskevskému jako k vůdci celého národa v díle budoucího osvobození a sjednocení. Proto ač vítězství Dimitrije Donského mělo význam pouze mravní, přece Moskva byla nejsilnější překážkou expanse litevské ve východní Rusi. Jagello (1382) a později Vitold (1399) usilujíce o sjednocení celé Rusi pod svým žezlem, odraženi byli sice od Tatarů, ale vítězství Tatarů bylo zároveň i vítězstvím Moskvy, která sledovala tytéž cíle, směřujíc i k opanování té Rusi, kterou držela již Litva. V tom leží símě nejosudnějšího a nejzhoubnějšího pro Slovanstvo konfliktu rusko-polského, který jest zprvu pouze konfliktem dvou žárlivých států sousedních, jakých plno vykazují nejen dějiny Slovansva, nýbrž i dějiny jiných národů.

Dějiny Slovanstva vyvíjejí se ve znamení nepřetržité téměř řevnivosti česko-polské, srbsko-bulharské a srbsko-chorvátské, ale žádný z těchto konfliktů nenabyl takových rozměrů a takové síly a urputnosti jako konflikt litevsko-moskevský, když se změnil během času v konflikt polsko-ruský. Změnil se tehdy, když živel polský svojí kulturní převahou ovládl živel litevský a dostal se po celém svém východním pomezí v přímé sousedství živlu ruského. Celá řada rozmanitých činitelů přispěla k tomu, aby rozpory tyto se stupňovaly časem až k vědomému úsilí vyhladiti úplně svého soupeře, ale jedním z nejdůležitějších byl asi

nedostatek přirozených hranic, jež by byly zmírňovaly nárazy.

Veliké knížectví Moskevské stalo se během 15. století jádrem rozsáhlého a silného státu velikoruského, nazvaného tak podle svého nositele, národa velikoruského, který se vyvinul v meziříčí horní Volhy a Oky hlavně smíšením jihoruských kolonistů s finským živlem, jímž původně byla obydlena celá Rus severní a severovýchodní. Finové, s nimiž Rusové se stýkali, byli lid mírný, povahy trpné, ústupné a Rusové sami nepočínali si násilně, výbojně. Tak záhy pomísily se oba národní živly a splynuly v jeden národ slovanský. Rusové zvítězili nepochybně vyšším stupněm své kultury, ale změnili se jak co do povahy tělesné (zevnějškem — vysedlé čelisti a karakteristický velikoruský nos na široké tváři), tak i duševní. Nejpatrnějším toho důkazem jsou hláskoslovné změny jazykové, záležející v hrubé, široké výslovnosti, v neměkčení tvrdých souhlásek před měkkými samohláskami, což má za účinek jakousi nelibozvučnost velkoruštiny proti měkké a zpěvné maloruštině.

I přírodní poměry nově kolonisovaných, nehostinných, drsných, lesnatých, močálovitých krajin měly značný vliv na vytvoření karakteristických známek národa velikoruského. Podnebí severoruské působívá hrozná překvapení náhlým ničením pracně vypěstěné úrody. Velikorus tudíž naučil se značné vytrvalosti a trpělivosti ve svém zápase s přírodou, podivuhodné obezřetnosti a chytráctví a schopnosti nejvyššího napětí sil v době potřeby. Vývoj Velikorusů tudíž odchýlil se velmi značně od vývoje těch kmenů rázu ruského, kteří zůstali seděti v dřívějších sídlech svých a kteří stýkali se v zemi Kijevské neustále s kočovníky tureckými, projíždějícími a ovládajícími stepi jihoruské. Pouze obyvatelstvo Volyně udrželo si poměrnou čistotu jazykovou a ethnografickou, pokud během času nepodlehlo silným vlivům polským. Ve 14. století vyskytuje se pro tyto krajiny název Malá Rus na rozdíl od Rusi severní čili Veliké. Jest pravdě málo podobné, že by byli kmenové ruští vůbec kdy splynuli v jediný národ, jako na př. kmenové polští. Stát Kijevský příliš krátkou dobu sjednocoval jednotlivé kmeny ruské; knížectví údělná představovala vlastně m. j. též kmenový separatism. Církevní slovanština, která byla

do jisté míry i státním jazykem, podporovala spíše udržování kmenových nářečí než jejich splývání ve společný jazyk spisovný.

Existovala sice idea jednotné Rusi v ohledu politickém a církevním, ale uskutečňování její protáhlo se tolik století, že mezi tím vyvíjely se dvě (po případě tři) ruské národnosti zároveň s vývojem státu Moskevského na jedné straně a s vývojem státu Vladiměřsko-Haličského a litevské Rusi na druhé straně.

Kmeny, zahrnující se společným jménem Malorusů nebo Ukrajinců, vlastně nikdy nebyly úplně sloučeny v jediném státě s Velikorusy. I po rozdělení říše Polské zůstali zvlášť Malorusové haličtí. A což teprve Malorusové uherští! Ti nepochybně navždy zůstanou odkázáni na docela zvláštní vývoj, nemajíce pražádné spojitosti s Velikorusy. Jazykové a národopisné rozdíly mezi Velikorusy a Malorusy sice nejsou tak hluboké, aby je nebylo možno překlenouti, ale historický vývoj a docela různé tradice jsou příčinou, že Malorusové chtějí být zvláštní individualitou národní. Komu podaří se odvrátiti celý tento četný národ (22 millionů!) od této »nešťastné« snahy? Není spíše povinností vážných politiků počítati s tím jako s nezměnitelným faktem a na tomto podkladě zaříditi své jednání, než potlačováním maloruského separatismu jej sesilovati a kopati ještě hlubší propast mezi oběma ruskými národnostmi? . . .

III.

POČÁTKY ÚPADKU.

Národ český, jenž v druhé polovici 14. století se stal nositelem nejpřednějšího evropského státu, přejal znenáhla i vůdčí úlohu v tehdejším rozvoji kulturním, zvláště vědeckém, jenž se přirozeně soustřeďoval v theologii. Proto také českého národa nejvíce a nejhlouběji dotkly se rozpory, způsobené krajními důsledky přílišného zesvětštění církve (simonie, nemravnost duchovenstva, úpadek zbožnosti a mravnosti, dvojice a pak i trojice papežská). Pražská universita předstihuje svými reformními snahami záhy jiné

slavné university současné (Pařížskou). Pražský professor *mistr Jan Hus* zahajuje veliký zápas nových myšlenek a snah a zároveň i svobodného svědomí proti hlavnímu představiteli a udržovateli dosavadního názoru světového a stávající soustavě křesťanské společnosti, proti papežství a jeho autoritě, dosud všeobecně platné a uznávané. Hus a jeho přívrženci zahájili boj za vymanění lidstva z poručenství církve, která všechen život a rozvoj jeho ovládala, boj, který teprve po několika stoletích vedl k zlaicisování společnosti lidské nebo k přesnějšímu vymezení oboru moci církevní a světské. To však nebylo účelem působení Husova. Hus spíše jest představitelem náboženské reakce proti přílišnému vlivu světáctví v církvi; jeho snahou bylo nahraditi posvětštěnou církev pocírkevněným světem, ovšem v duchu původního, apoštolského křesťanství. Husitství bylo tudíž pokrokem jen co do vnější taktiky a co do jejích účinků (otřesení autoritou papežství), ale co do vnitřního obsahu svého bylo spíše couváním nazpět. Kdežto zesvětštěné duchovenstvo a sami papežové v duchu pokračujícího zesvětšťování celé středověké kultury sbližují se s kulturou antickou, jsou humanisty a podporovateli renaissance, husitství, táborství a bratrství plují dále proudem scholastiky, pozbývají spojitosti s ostatním světem, od kterého sousedé Čechy i úmyslně isolují. Husitství v souvislosti s vývojem ostatní západní Evropy vedlo nutně k jistému zástoji a úpadku dosavadního kulturního vývoje českého. Úpadku toho nevyváží nikterak mravní význam Jednoty bratrské, která vlastně teprve tenkrát, když z veliké části opustila své původní zásady, stala se plodným činitelem kulturního rozvoje českého.

Kdežto pozdější reformátoři 16. století spokojovali se s tím, že své reformní snahy prováděli v dosti těsných hranicích svých užších vlastí, Hus snil o reformě celé církve, loudil se nadějí, že se mu podaří přesvědčiti koncilium (Kostnické) o prospěšnosti svých návrhů. Za tím účelem šel do Kostnice, kde sice zahynul, ale právě tato cesta jeho dodala působení jeho významu světového. Snaha o provedení reformy církve celé nebo aspoň v rámci církve obecné zůstala význačným rysem celého hnutí husitského, jsouc zároveň hlavní příčinou jeho slabosti, ježto husitství se ne-

mohlo odhodlati k přetržení všech svazků s církví obecnou a k založení spořádané a silné církve národní.

Smrt Husova byla příčinou velikého zápasu neposlušného člena křesťanské rodiny národů západoevropských s říší Německou, které, jakožto nejbližšímu sousedu Čechů, připadlo provádění rozkazů stolice papežské, zvláště ježto králi jejímu, Sigmundovi, běželo i o nabytí dědičné koruny České, kterou mu husité odpírali.

Husitské války (1419—1436) jsou řadou stkvělých vítězství českých husitů nad vojsky křižáckými, německými, která ovšem, skládajíce se z nevycvičené, neukázněné, na rychlo sebrané veřejné hotovosti, nemohla se měřiti s jednotně vedenými šiky vojínů, nadšených pro věc, o kterou bojovali, vědoucích, že jde o bytí a nebytí celého národa, umírajících za své přesvědčení, vojínů, kteří, když pominul první zápal, nahrazovali jej odbornou válečnou rutinou. Ale nejen chrabrost »božích bojovníků«, nýbrž i příznivá vnější politická situace učinila Čechy nepřemožitelnými.

Jednotlivé části Německa a jejich knížata majíce na zřeteli především své místní zájmy nepodporovali krále Sigmunda tou měrou, jak on uznával za nutné, nedali se pohnouti k vedení soustavné nepřetržité války a později jednotlivci z nich smlouvali se s husity zvláště. Sigmund sám vedle mnoha jiných věcí byl nucen obraceti soustředěnou pozornost k turecké expansi, která dotýkala se již území uherského a která jej zatahovala do spletitých poměrů balkánských.

Vítězství krále Sigmunda nad husity hrozilo pohromou češství, naproti tomu vítězství husitství, které obsahovalo velmi silnou příměs ideí a snah národních, ježto mezi odpůrci jeho stáli v první řadě Němci, mělo za následek hromadné počeštění měst v Čechách, především Prahy, která stála v popředí hnutí husitského. V husitství s uvědoměním národním roste uvědomění slovanské, myšlenka vzájemnosti slovanské z pocitu vlastní slabosti a z poznání společných zájmů především česko-polských. Odtud úsilí o trvalé spojení říše České a Polské pod jednou dynastií, jež by politiku jejich řídila jednotným směrem. Pro sílu a trvalost slovanského uvědomění českého jest karakteristické, že čeští husité polskou kandidaturu na trůn český

přes její opakovaný nezdar opět a opět stavějí v popředí, a to i tenkrát, kdy nehrozí více nebezpečí národní.

V Polsku však, v němž husitství nalezlo pouze slabý ohlas, nebylo dostatečného porozumění pro slovanské snahy Čechů. Jestliže král Vladislav a veliký kníže Vitold jistou dobu se tvářili, jako by vážně pomýšleli na přijetí české koruny, byla to jen vydatná hrozba proti králi Sigmundovi, ochránci řádu rytířů německých, s nímž Polsko a Litva dosud neprovedly konečné zúčtování bitvy grunwaldské. Ostatně ani král Vladislav, jenž teprve nedávno vstoupil do lůna církve, ani vel. kníže Vitold, jehož stát ještě z veliké části byl pohanským, nemohli vypověděti boj církvi a celému křesťanstvu rozhodným přikloněním na stranu husitů. K uskutečnění myšlenky sloučiti Čechy a Polsko pod jednou dynastií došlo teprve tehdy, když smrtí Jiřího Poděbradského odpadl hlavní její účel.

Zápas *Jiřího Poděbradského* jest poslední pokus husitské většiny národní vynutiti sobě na církvi takové ústupky, jež by znamenaly zásadní uznání myšlenek a snah husitských. Ale smrtí Jiřího zvítězila katolická menšina českého národa a katolická většina Českého státu. Husitská většina národa přijala za krále vlastně kandidáta papežské stolice — syna krále Polského, Jagellovce Vladislava, vychovaného od klerikálního polského historika Długoše . . .

Vláda *Vladislava Jagellovce* přinesla veliké zklamání v ohledu politickém. Vladislavovi nedostalo se od otce jeho Kazimíra dostatečné podpory, aby mohl vítězně dokončiti zápas svého předchůdce s Matyášem Korvínem. Slovanská politika česká nemohla utrpěti většího nezdaru než konečným mírem mezi oběma soupeři r. 1478, jímž koruna Česká roztržena tak, že skutečný král Český zůstal obmezen na pouhé Čechy a titulární král Český (Matyáš) podržel všecky vedlejší země korunní. Jestliže nedlouho na to (1490) Vladislav zvolen byv za krále Uherského dostal se opět k vládě nad ztracenými zeměmi, zůstala přece nevyřízena důležitá otázka, vládne-li nad nimi jako král Český či jako král Uherský, jež měla důležité následky po vymření Jagellovců. Jistým úspěchem vlády Jagellovců bylo *šíření a vliv českého jazyka, literatury a kultury do Polska*, což zejména v 16. století náležitou měrou se objevilo, když

čeština stala se jazykem vyšší společnosti (šlechty) polské a s ní i české mravy (vedle uherských mravů a krojů) si zjednávaly jistou oblibu. Literatura polská vzdělávala se (zejména v ohledu jazykovém) úplně podle českých vzorů, což patrno m. j. zvláště na překladech Písma sv. a polském zpěvu kostelním.

Jedním z největších úspěchů hnutí husitského jest beze vší pochyby neobyčejný a rychlý rozmach jazyka českého po celé takřka oblasti České koruny, zvláště však na půdě slezské. V 15. století horní Slezsko bylo téměř úplně počeštěno. Všude ve veřejném jednání, v životě politickém zjednávala si čeština převahu nad dosavadní latinou a němčinou. V diplomatických stycích s východem, t. j. s Polskem užívalo se češtiny a i z polské kanceláře vycházely nezřídka listiny české.

Husitství od smrti Jiřího Poděbradského (za katolických Jagellovců a Habsburků) jest odsouzeno k živoření a nenáhlému umírání. Reformací dostalo se mu sice oživení a probuzení snah, směřujících ku provedení úplné roztržky s Římem, ale organisování samostatné protestantské církve (při nerozlučném spojení církve se státem v tehdejším pojetí) bez pomoci panovníkovy bylo nemožné — a panující dynastie Habsburská sloučila své zájmy těsně se zájmy katolické církve a papežské kurie. Doba tehdejší znala pouze církev státní, později svobodu víry pouze territoriální nebo zeměpanskou — nedovedla upraviti vzájemný poměr různých vyznání, jejich rovnoprávnost.

Jako státy celé západní Evropy, tak i stát Český od jisté doby (jistě od nastoupení Jana Lucemburského) jest státem stavovským, v němž zájmy všeobecně státní, jejichž představitelem jest král, zápasí neustále se zájmy třídními, soukromými a v němž jednotliví stavové zápolí mezi sebou o vliv a přednost. Vývoj tento, daleko starší než hnutí husitské, provází průběh jeho, činí jej složitějším, jest však sám husitstvím poněkud tlumen, aby po úpadku jeho tím silněji a rychleji pokračoval. Za válek husitských lze pozorovati nejen vzájemné soupeření panstva, zemanstva a měst, nýbrž i dočasné a neúspěšné vystoupení lidu selského v zápas o svá práva. V době dlouhých bezvládí stavové upevnili svůj vliv a práva zvláště ustálením krajského zří-

zení. Města stala se činitelem velmi vlivným přes odpor zemanstva a panstva. Nejvíce se vzmohla ovšem panská oligarchie (na př. Rožmberkové), jejíž převahu pokoušel se Jiří Poděbradský obmeziti sloučením zájmů koruny se zájmy zemanstva a měst. Nastolení Vladislava Jagellovce bylo vítězstvím oligarchie a přineslo jí prospěch největší, zvláště když Vladislav (1490) trvale přesídlil do Uher.

Vláda Vladislava Jagellovce jest dobou největšího *rozkvětu stavovství* a také dobou velikých stavovských zápasů, které hnutí husitské do té doby značnou měrou zadržovalo a zmírňovalo. Od té doby však, co jednotlivé vrstvy národní pozbyly tohoto mocného všenárodního pojítka, nabyly v nich výhradné převahy zájmy a snahy čistě třídní. Zápasí jednak panstvo s rytířstvem, jednak obě vrstvy šlechty proti stavu městskému, usilujíce zbaviti ho těch výhod a vlivu, kterého nabyl v průběhu válek husitských. Kdežto podobný asi zápas v Polsku o něco dříve skončil úplnou pohromou měst, v Čechách stav městský dovedl uhájiti velikou část svých práv (1517). Lid selský však podlehl konečně porobě stavů vyšších.

Ani polská ani česko-uherská větev Jagellovců neměla snah absolutistických. Jako v Polsku a Litvě, tak i v Čechách a Uhrách (v Chorvatsku) za vlády jejich rozvinulo se a kvetlo (a v Čechách i kodifikováno) stavovské zřízení na základě rozsáhlé samosprávy jednotlivých součástek státu. Do stavovských sněmů, skládajících se ze zástupců jednotlivých menších správních celků (krajů, stolic, zemí), přeneseno těžiště státního života, zvláště vnitřního, středověký parlamentarismus blížil se k vrcholu svého rozvoje a významu.

Vymřením česko-uherských Jagellovců a *nastolením dynastie Habsburské* nastává v té příčině úplný obrat; vnitřní poměry české a polské vyvíjejí se od té doby směrem zcela opačným. Ferdinandem I. dosedla na trůn Český dynastie, která vyšedši ze školy španělského absolutismu panovnického (jenž na rozhraní 15. a 16. století zbavil stavy a jejich shromáždění všeho politického vlivu) začala se říditi zásadami, které směřovaly k soustředění vší moci státní v rukách panovníkových. Sněmovní opposice znesnadněna, ano i znemožněna zákazem krajských sjezdů, které bývaly

přípravou k sněmům. Sněmy obmezovány ve své zákonodárné činnosti tak, že se staly znenáhla jen hlasovacím přístrojem, povolujícím berně čím dále, tím více stoupající. Okolo katolického krále kupili se a snahy jeho podporovali jen členové katolické menšiny — panstvo, kdežto husitsko-protestantská většina, rytířstvo a města, živila v sobě němou nespokojenost, čím dále, tím hlasitěji se projevující. Rozpor mezi absolutismem a stavovskou ústavností zostřován tím, že Ferdinand I. a jeho nástupci po příkladě všech tehdejších panovníků a ve smyslu zásady, formulované r. 1555 mírem Augšpurským, usilovali o to, aby ve státě jejich vládla jediná víra, kterou sami vyznávali. Ferdinand I. používaje trvalé řevnivosti mezi městy a šlechtou využitkoval vzpoury stavovské r. 1547 k obmezení politických práv stavu městského, jehož náboženskou svobodu ztenčil na pouhý utrakvismus, jakožto přechod k pozdějšímu pokatoličtění jeho.

Etapa, dosažená Ferdinandem I., málem by byla bývala ztracena jeho nástupci, zvláště když Rudolf II. v boji se svým bratrem Matyášem byl nucen českým a slezským majestátem z r. 1609 řešiti otázku zákonitého upravení protestantství k státu s vládou katolickou. Poněvadž však protestantská většina nemohla po tomto vyrovnání býti nadále ovládána katolickou menšinou, dospěly věci velmi rychle k rozhodnutí zbraní. Dosavadní vleklá krise Českého státu a národa řešena v souvislosti s několika otázkami významu evropského a světového, jejichž rozhodnutí rozhodlo i otázku českou. Nepříznivý výsledek krise této jak pro zájmy stavovské, tak i protestantské z veliké části zaviněn byl neschopností stavů a rozrůzněností jejich zájmů podobně, jako v jiných státech, kde došlo ke konfliktu stavů s panovníky. Ale jako n. př. ve Španělsku, nebo později ve Švédsku, tak i porážka stavů českých nebyla by znamenala sama o sobě žádné národní neštěstí, kdyby za tehdejších poměrů nebyla bývala totožnou s pohromou českého nacionalismu, ježto stavové byli skutečným politickým národem a nositelem jeho národních snah, tradic a kultury. Lid selský, jako všude jinde, byl tehdy a dlouho ještě potom činitelem naprosto bezvýznamným. Náboženské zbarvení stavovské vzpoury bylo příčinou, že veliký počet stavov-

ských osob, ve vzpouře téměř nezúčastněných, zemi opustil, přispívaje tak k seslabení té vrstvy, která vlastně představovala národ.

Kdežto ve státě Českém rozpor mezi novověkými potřebami státu (vyžadujícími jednak zjednodušení státního zřízení, jednak větších finančních i válečných obětí od držitelů politických práv a výsad) a z toho vyplývající konflikt mezi stavy a panovníky končí se vítězstvím absolutismu, *ve státě Polském* skoro současně dospívá se k výsledku opačnému. Jako v Čechách (a namnoze jinde) i v Polsku nejprve vyšší šlechta, panstvo čili velmožská oligarchie (v Polsku též duchovní) strhuje na sebe rozhodující vliv mezi ostatními stavy, a to zvláště v dobách několikeré změny dynastie, kdy noví panovníci cizího původu (Ludvík I. Uherský a Vladislav Jagello) nemohli se obejíti bez pomoci domácího velmožstva. Ale během času rozšiřuje se v Polsku, jako v celé západní Evropě, politický vliv a rozhodování o záležitostech státních i na široké vrstvy rytířstva čili drobné nižší šlechty, která tvoří základ ozbrojené moci státní, jádro vojska. Rytířstvo, které již od privilegia krále Ludvíka z r. 1374 vystupuje jako jednotný, privilegovaný stav, zjednává sobě během 15. století u příležitosti rozličných válečných výprav, při nichž účastenství jeho jest nezbytné, nové a nové ústupky. Získavši napřed osvobození ode všech daní (kromě 2 grošů z lánu) a zbavení povinnosti účastniti se války výbojné (leč za určitou náhradu), zabezpečuje sobě později právo povolovati berně vyšší a právo osobní svobody kromě usvědčení ze zločinu příslušným soudem královským. A konečně jest panovník nucen zavázati se, že »nic nového«, t. j. žádných zákonů nebude vydávati bez svolení své rady (senátu) a šlechty zastoupené t. zv. zemskými posly (1505). Zkrátka během 15. století v Polsku rychle se vyvíjí středověký parlamentarism, záležející v tom, že stavové, vedení svými zvláštními zájmy, zároveň s panovníkem rozhodují o věcech, majících povahu všeobecně státní. Stavovské zájmy šlechty polské soustřeďují se v jednotlivých zemích čili vévodstvích, která od dob roztříštění Polska v knížectví údělná podržela značnou míru samosprávy a samostatnosti. Král chtěje získati sobě souhlas šlechty v některé věci, vyjednává s ní po vévod-

stvích, z nichž každé má svůj vlastní zemský sněm čili sněmík. Teprve později (v 2. polovici 15. století) za příčinou zjednodušení celého jednání shromažďují se zástupci šlechty po jednotlivých vévodstvích čili zemští poslové v jednom místě — a tak vzniká »poselská jizba« čili sněmovna šlechtická, zemanská, která není, leč sjezdem zemských poslů, vázaných usneseními a instrukcemi svých voličů, tak že menšina jizby poselské nemohla býti většinou její přehlasována.

Někteří panovníci Polští (jako Kazimír Jagellovec a Jan Albrecht) podporovali přímo šlechtu v jejím úsilí po zvýšení svého politického vlivu, hledíce v ní nalézti oporu proti přílišné moci velmožů, zvláště duchovních. Kdežto v Čechách (za krále Jiřího) a jinde na západě vedle šlechty spojencem panovníkovým byla i města, v Polsku (kde města nikdy neměla toho hospodářského významu, jako na západě — zvláště pak od té doby, co zanikl průvozný obchod jejich z italských osad Černomořských k moři Baltickému — a mimo to jsouce až do počátku stol. 16. německá, neměla dostatečného porozumění pro zájmy národní) panovníci byli nuceni opírati se výhradně o nižší šlechtu, které tudíž zájmy a prospěch měst obětovali. Šlechta, která na rozhraní století 15. a 16. provedla i dokonalé ujařmení lidu selského, byla na cestě státi se nejmocnějším činitelem společenským i politickým. Ale soupeř její, panstvo čili velmožstvo, vynikající rozsáhlým majetkem pozemkovým a téměř dědičným držením nejvyšších úřadů ústředních i zemských, neustoupilo hned z bojiště. Držitelé nejvyšších úřadů zároveň s biskupy tvořili ode dávna královskou radu čili senát, který již dříve, než se ustavila sněmovna šlechtická, nabyl významu říšského sněmu a jako takový krále značně obmezoval. Různé okolnosti, m. j. i osobní náklonnosti králů a snad i příklad Ferdinanda I., jenž opíraje se o panstvo, šlechtu nižší držel na úzdě, byly příčinou, že někteří panovníci (Alexandr, Sigmund I. a Sigmund II. August) klonili se spíše k velmožstvu, než k šlechtě. Již za krále Alexandra docílilo velmožstvo toho, že senátu (r. 1505) vedle jizby poselské přiznán význam tělesa zákonodárného, takže stát Polský měl vlastně dvě sněmovny, které vzájemně spolu soupeřily o vliv a moc.

Tou dobou, kdy na západě (ve Španělsku a ve Francii, do jisté míry i v Anglii) již panovnický absolutism znenáhla dospívá ku potlačení stavovských práv a výsad, v Polsku naopak (na rozhraní století 15. a 16.) kladou se základy stavovského parlamentarismu. Jagellovcům polským mimo jiné okolnosti (slabost povahy a pohodlnost) k provádění snah absolutistických scházel finanční podklad (který na př. králům Francouzským poskytovala bohatá města), zvláště proto, že Jagellovci svou přílišnou štědrostí zbavili se nejdůležitějšího, hmotného základu své moci, t. rozsáhlých královských statků. Poněvadž tudíž v Polsku od jisté doby byl nemožný absolutism, který snáze a rychleji než stavovský parlamentarism dovedl řešiti (ne ovšem bez křivd a násilí pro jednotlivé vrstvy poddaných) těžké a složité potřeby a otázky, které s sebou přinášel přechod ze středověku do novověku, nastávala státu Polskému nesnadná úloha přizpůsobiti zastaralé a těžkopádné zřízení stavovské novověkým státním potřebám. Celé vnitřní dějiny Polska 16. století stojí tudíž ve znamení otázky státních reforem. Potřeba reforem nahlíží se téměř všeobecně, vzniká celá literatura, věnovaná jak celku, tak i jednotlivým stránkám této otázky. I král (zejména Sigmund I.) i šlechta (t. j. vedoucí její vrstvy) usilují o úspěšné jejich provedení. Hlavním cílem šlechty jest, podrobiti všeobecným břemenům státním duchovní i světské velmože, z nichž první chráněni byli církevními immunitami, druzí pak jakožto výsadní takřka držitelé nejvyšších úřadů dovedli se vymykati státním břemenům a svalovati je na šlechtu nižší. V jejich rukách hlavně nalézaly se rozsáhlé statky královské, jež jim králové za výpůjčky zastavovali, pokud ovšem jim jich přímo i nerozdali. Poněvadž jmění panovníkovo bylo zároveň jměním státním, proto usilovala šlechta o vrácení statků královských koruně (»exekuce statků«). Pak měla být provedena co nejrozsáhlejší oprava zákonů a jejich přizpůsobení stávajícím potřebám (»exekuce práv«).

Ale provádění reforem se nedařilo pro odpor a intriky velmožské oligarchie, jež dovedla získati pro sebe i krále Sigmunda I. a Sigmunda II. Augusta. Tento poslední teprve tehdy, když potřeboval finančních a válečných obětí šlechty

na veliké úkoly zahraniční politiky (boj o Livonsko s Moskvou a Dánskem, po případě i se Švédskem), jal se spolupůsobiti se šlechtou a provedl s ní část jejího programu. Z navrácených statků královských určena ¼ k vydržování stálého vojska (»kvartového«) na obranu ohrožených hranic (východních) proti Tatarům a ze zbývajících ¾ měla se hraditi vydání, spojená s vydržováním královského dvora a státní správy. Kdežto dříve král libovolně odměňoval své lidi rozdáváním svých statků, teď určeny k tomu jen některé statky, nazývané starostenství.

Doba Sigmunda II. Augusta jest v příčině státních reforem vůbec velmi kritická a zajímavá. Program šlechtický spočíval téměř úplně v rukách nejvzdělanějších, pokročilých mužů, pravého to výkvětu tehdejší polské šlechtické společnosti, k němuž náleželo i několik vlasteneckých velmožů, kteří nerozpakovali se obětovati své stavovské zájmy obecnému prospěchu. Poněvadž mužové tito těšíce se důvěře svých voličů po celou řadu let byli voleni za posly sněmovní a neohlíželi se na instrukce jejich, směřoval vývoj k ustálení skutečného parlamentu novověkého rázu, skládajícího se ze zástupců, obdařených plnou mocí a rozhodujícího většinou hlasů. Tito horlitelé pro reformy pracovali přímo k sesílení moci královské, chtěli, aby král se stal skutečným představitelem, ztělesněním vůle politického národa polského. Ale jednou z největších překážek šlechtického programu byla okolnost, že šlechtická intelligence, větším dílem protestantská, zároveň s reformou státní chtěla provésti i reformu církevní, což ovšem nutně vyplývalo z těsného poměru středověkého státu k církvi. Cílem jejím byla církev národní — ať již rázu anglického nebo jiného. Šlo jí zároveň o upravení poměru této církve ke státu a společnosti tak, aby šlechta se vymanila z přílišné převahy hierarchie, která zasahovala hluboce do jejích poměrů veřejno-právních (svojí rozsáhlou jurisdikcí) i hospodářských (svými nároky na desátky a podobné platy i svým osvobozením od daní). Šlechta očekávala od krále, že ve svém vlastním zájmu přijme protestantství a stane se i hlavou církve polské. Avšak Sigmund II. August ze strachu před vnitřními bouřemi a občanskými válkami nešel za svými osobními sympathiemi (za reformací), nýbrž hleděl

prostředkovati mezi stranami, čímž veliká část reforem byla zmařena. Když se šlechtické intelligenci nepodařilo zbudovati protestantskou církev národní, pokoušela se aspoň o zákonité upravení poměru církve a hierarchie ku stavu světskému nebo k šlechtě, čili o zavedení jakési náboženské snášenlivosti, ale ani pro to neměl král dost pochopení a energie, aby v zájmu vnitřního klidu přinutil k poměrné snášenlivosti polské duchovenstvo, které pod vlivem protireformačních proudů tridentských zásadně odmítalo všecky ústupky.

Nezdar reformních snah šlechtických byl příčinou, že jejich představitelé pozbyli důvěry šlechty, v níž nabyly převahy zájmy jednostranně stavovské, které vystupují v popředí za mezivládí po vymření Jagellovců (1572 až 1575). Jejich projevem jsou proslulá »pacta conventa«, zvláště pak článek o vypovědění poslušenství králi, jenž ovšem není ojedinělým a jen polským důsledkem středověkého zřízení stavovského (viz Anglii a Uhry!). Jednou z důležitých příčin jejich vzniku byla zajisté starost, aby král-cizinec vládl ve shodě se snahami a vůlí národa. To dobře pochopil král Štěpán Bathory (1576—1586), jenž vybral sobě za hlavního rádce a pomocníka Jana Zamojského, tohoto typického představitele šlechtických snah, tohoto »tribuna lidu šlechtického«.

Bathory, jenž dovedl poznati, jak dalece smí jíti v uplatňování své vlastní vůle, jenž dovedl i ustoupiti před nezvratnou vůlí šlechty, sesílil moc královskou právě tím, že šlechtě byl v celku po vůli. Za Bathoryho proveden opět aspoň kus šlechtické reformy, a to soudnictví (zřízením dvou nejvyšších šlechtických soudů odvolacích), a částečné vyrovnání šlechty s duchovenstvem v otázce duchovních statků, protestanty zabraných.

Bathory ač cizinec (Maďar) byl posledním opravdu národním panovníkem polským. Marně usiloval Zamojski uvésti svého zvolence Sigmunda III. Vasovce (1588—1632) v šlépěje Štěpánovy. Sigmund III. snažil se spíše následovati vzorů západoevropských absolutních panovníků, ač jako král volební neměl k tomu dost pevné dynastické půdy pod nohama. Více však než vnitřní vladaření, jeho vnější politika (zvláště spolek s Habsburky a nepopulární válka

o dědičnou korunu Švédskou) živila obecnou nechut a nespokojenost, která po smrti umírněného Zamojského vypukla ve zřejmou téměř všeobecnou vzpouru šlechty, známou pode jménem »rokoš«. *Rokoš Zebrzydowského* (1606 a 1609) byl výslednicí několikerých různorodých příčin. Vedle těch, kdo v tradicích Zamojského nenáviděli hlavně habsburskofilskou politiku Sigmundovu, a těch, kdo od krále osobně byli pokřivděni, náleželi k opposici zejména protestanté, kteří po celou dosavadní vládu jeho marně usilovali o zabezpečení před násilnostmi hierarchie.

Ku protestantům druží se pravoslavní z území litevsko-ruského, utiskovaní od té doby, co provedeno sjednocení části pravoslavné církve tamější s církví římskou (1596 — unie Břešťská). Opposičníci, kteří při tehdejší povaze sněmu polského vyžadujícího jednohlasné usnášení a při machinacích, jimiž dvůr královský opposici mařil, nemohli se dovolati zákonité spravedlnosti, sáhli ku prostředku nezákonitému, ke konfoederaci a vzpouře. Dříve než mezi konfoederací a králem došlo k válečnému zápasu, děly se pokusy o smír. Král byl ochoten povoliti v požadavcích politických a co do náboženských učiniti ústupky pravoslavným, byl však nesmiřitelným ku protestantům — a takový byl i výsledek hnutí rokošového. Král zvítěziv nad odbojníky s pomocí té části stavů, která sice vzpouru neschvalovala, ale nemínila připustiti obmezení svobod stavovských, byl nucen ještě určitěji a zřejměji je zabezpečiti. Protestanté však postaveni na příště mimo zákon. K nějakému pronásledování jejich od státu nebo krále, jako v Čechách po bitvě Bělohorské, sice nedošlo (ježto ve svobodách stavovských zahrnuto bylo i skutečné právo, že šlechtic na svém statku mohl si vyznávati víru, jakou chtěl, takže i čeští vyhnanci — Komenský — po bitvě Bělohorské nalezli jakési útočiště na statcích polských šlechticů), ale veřejné postavení protestantů bylo úplně zničeno. Vláda, úřady a sněmy odpíraly jim právní pomoc, protestanté nemohli zastávati žádných úřadů a katolické vrchnosti mohly je beztrestně pronásledovati a nutiti k přeměně své víry. Mnozí, aby vyhnuli se útiskům a častěji ještě pro kariéru hromadně přestupovali ke katolictví. Protestantství přestalo být aktivním činitelem politickým, živořilo.

Výsledkem »rokoše« bylo upevnění a ustálení stavovského zřízení polského v takovém stadiu rozvoje, které znemožňovalo pokrokovější reformy a moc královskou zbavovalo všech jejích praerogativ. »Rokošem« vítězili jednotlivci nad celkem, místní zájmy nad obecnými a státními, ustalovalo se rozbití státu na množství drobných jednotek, mezi nimiž nebylo náležité rovnováhy. Od té doby teprve Polsko »bezvládím stojí«, jak zněla okřídlená šlechtická průpověď. Soustavné, racionelní zákonodárství, sebevědomá, prozíravá, k jednomu velikému cíli spějící politika vnější staly se nemožnými. Vnější moc Polska trvá potud, pokud sousedé, absolutisticky ovládaní, nedospívají k náležitému sesílení své moci.

Ve století 15. a 16., kdy ještě všecky téměř evropské státy nalézají se na stupni středověkého zřízení stavovského, Polsko náleží mezi nejmocnější státy. Vítězství Grunwaldské dovršeno po dlouholetém zápase s řádem rytířů německých mírem Toruňským z r. 1466, jímž celý dolní tok Visly (t. zv. Prusy královské) s hlavním od té doby přístavem polským Kdanskem připojen k říši Polské, kdežto ostatek državy řádové, Prusy vlastní, přičleněn ke koruně Polské jakožto léno. Na jv. Polska dostali se v manskou závislost také vévodové Multanští.

Panství turecké, které koncem století 15. se rozšířilo i do jižní Rusi na Krymské Tatary, zamezovalo Polsku cestu k moři Černému, jakožto k přirozené hranici jeho. Na vypuzení moci turecké od ústí hlavních polských řek (Dněpru, Bugu a Dněstru) při nezreformovaném stavovském zřízení a při složitém nebezpečí, hrozícím od Moskvy, stojící ve spojení s rodem Habsburským a řádem rytířů německých, nezapomínajícím na své ponížení, nebylo pomyšlení. Naopak bylo potřebí pečlivě starati se o udržení míru s Turky. Přes to však panství polské takřka samočinně šířilo se do jihovýchodních stepí, zv. divoká pole, kolonisací lidu selského, hledajícího tam svobodu, za nímž však záhy šla a jeho dostihovala i šlechta. Tak vznikla v 16. století v t. zv. Ukrajině dvě nová vévodství, Braclavské a Kijevské.

Během 16. století sblížila se s Polskem Litva, která po celé 15. století žárlivě střehla své samostatnosti, tak da-

lece, že poslední Jagellovec mohl *unii Lublinskou z r. 1569* provésti konečné sjednocení její s Polskem v jediný stát, ovšem s podržením samostatné správy vnitřní, samostatného tělesa úřednického a samostatného vojska a financí. Ač sjednocení toto připraveno bylo z veliké míry nebezpečím moskevským a popolštěním šlechty litevské, jest přece karakteristické, že dříve než vlastní Litva, získány byly pro ně krajiny původně ruské (Podlaší, Podolí, Volyň a Ukrajina) — a to vyhlídkou na získání týchž politických práv a výsad, kterých již požívala šlechta státu Polského. Kdežto v jiných státech nositelem vnější expanse byla soustředěná moc panovnická, Polsko naopak právě rozkvětem stavovských svobod šířilo své území, zabezpečujíc nově získaným zemím úplnou samosprávu (jako Prusům královským). Proto také při rozkladu státu řádu rytířů mečových čili Livonska poslední mistr Kettler dal se (r. 1561) v ochranu Polska, které získalo jednak část Livonska přímo, jednak nepřímo jakožto léno (vévodství Kuronské). Podobným způsobem již r. 1525 vzniklo lenní knížectví Pruské, když poslední velmistr řádu rytířů německých, Albrecht Hohenzollernský se prohlásil za světského panovníka.

Stavovská práva a svobody to byly, které držely při Litvě a Polsku východní ruská vévodství, když cářové Moskevští od doby Ivana III. zdvihali na ně své houževnaté nároky, jako na své otcovské dědictví. Války, které o to od konce 15. století mezi Moskvou a Litvou (a od r. 1569 i Polskem) byly vedeny, ukládaly říši Polsko-Litevské takové finanční i válečné oběti, že šlechta po vymření Jagellovců několikrát vážně pomýšlela na to, docíliti mírného vyrovnání sporů zvolením cáře Moskevského Ivana Hrozného za krále Polského. A naopak po vymření Rurikovců vyskytla se kandidatura krále Polského na trůn cářský. V stavovském hnutí moskevského bojarstva a vojenské šlechty v době samozvaneckých zmatků nabídla nižší šlechta i bojaré v naději na utvrzení stavovských práv a svobod na Rusi trůn cářský synu Polského krále, Vladislavovi.

Na neštěstí pro oba slovanské sousedy švédský Vasovec (Sigmund III.) nerozuměl epochální vážnosti oka-

mžiku, jehož obratné využitkování mohlo živlu polskému zajistiti i trvalý kulturní vliv na daleký slovanský východ. Neboť jestliže v Rusi již od delší doby se nahlížela potřeba čerpati hojněji z vymožeností pokročilé západní kultury, ježto někdejší východní, byzantský pramen kultury a osvěty ruské nadobro vyschnul od opanování Cařihradu Turky, bylo Polsko jakožto nejbližší soused Rusi nejvíce povoláno k tomu, aby jí bylo při tom prostředníkem. Ale Sigmund III., v protireformačním, jesuitském ovzduší vyrostlý a se pohybující, domníval se, že rozvratu všech poměrů ruských dlužno využitkovati především ku provádění dávných plánů a tužeb římské kurie, t. k sjednocení pravoslavné církve s římskou. Za tím účelem sám chtěl se státi cářem, a to právem výboje, aby nebyl povinen splniti hlavní podmínku dosažení trůnu, t. přestoupení ku pravoslaví. Situace zdála se tak příznivou, že sama zatímní vláda bojarská povolala k ochraně veřejného pořádku před nespolehlivým lidem moskevským do Moskvy polskou posádku. Ale lstivá a nepoctivá politika krále Polského, jakož i řádění rozličných dobrodružných válečných podnikatelů polských, kteří se rmutem polské společnosti hledali ve zmatcích moskevských výnosné zaměstnání a kořist, probudilo v celé severní a severovýchodní Rusi i v Moskvě samé veliké národní hnutí, v jehož čelo postavil se sám patriarcha ve jménu ohroženého pravoslaví a jaksi pod jeho protektorátem. Nižní Novgorod stal se shromáždištěm branné moci, sehnané s velikými obětmi vlasteneckého obyvatelstva, která provedla osvobození Moskvy od Poláků. Politika krále Sigmunda III., jejímž velikým cílům neodpovídaly jeho skutky ani prostředky, měla pouze ten účinek, že nejvyšší měrou popudila vlastenecký a náboženský cit ruský proti všem Polákům. Vlastenečtí vůdcové lidu hledíce probuditi jeho vlastenectví líčili mu Poláky ve světle nejhorším, především jako kacíře. Okkupace Moskvy Poláky, která v podstatě jest dosti podřízenou episodou oné epopee spletitých událostí, vyrostla ve vlastenecké tradici ve veliké neštěstí a svrchované nebezpečí národní. Osvobození Moskvy od Poláků stalo se pro celou další budoucnost symbolem ruského, pravoslavného vlastenectví, jedním z nejpamátnějších projevů národního ducha ruského. Široké vrstvy

lidu ruského a církev dosud žijí v těchto tradicích, třebas že intelligence a kruhy vládnoucí občas podle okolností a potřeb dovedly poměr rusko-polský jinak posuzovati.

Jako v Čechách a v Polsku, i *v říši Moskevské* po zbudování veliké monarchie na účet jednotlivých dříve samostatných území a po velikých úspěších válečných a získání cizích území v zahraniční politice dostavuje se znenáhla *rozpor mezi panovníkem a nejvyšší třídou společenskou* a konečně i rozbroje mezi jednotlivými jejími vrstvami. Rozdíl spočívá v tom, že stavovská a sociální krise moskevská propuká sice poměrně mnohem později, ale za to velmi rychle vrcholí. Jsouc provázena krisí dynastickou (vymřením dynastie Rurikovců) uvádí celý stát v anarchický zmatek, v němž i nejnižší vrstvy, nenávidící stávající společenské i státní řády, jimiž jsou hněteny, vyplývají na povrch a hrozí převratem. Ale celý tento vývoj podobá se vichřici, která zdvihá mnoho prachu, láme tu a tam ztrouchnivělý kmen, ale na celkové tvářnosti krajiny ničeho nemění.

Stát Moskevský proživ bez pohromy kritickou dobu poslední litevské expanse a offensivy za velikého knížete Vitolda přičiňuje k dřívějším svým drobným territoriálním přírůstkům čím dále tím rozsáhlejší. Ivan III. (1462—1505) přivtěluje k své říši celá veliká knížectví (Rjazaňské, Jaroslavské, Rostovské a Tverské). Sociální rozbroje ve Velikém Novgorodě usnadnily mu dobytí tohoto kvetoucího obchodního střediště i jeho rozsáhlého území, prostírajícího se po celé severní Rusi. R. 1480 svrženo jho tatarské. Úspěšné »sbírání« Rusi učinilo z velikého knížete Moskevského představitele národních zájmů velikoruských a jeho rostoucí moc vzbudila v jeho současnících mínění, že jest určen k tomu, aby stal se nástupcem císařů Východořímských, Turky podrobených, tak že Moskva, jakožto třetí Řím, převezme jednou nábožensko-politickou hegemonii nad celým pravoslavným východem. V souvislosti s tím rozvíjí se nová theorie o božském původě a neobmezenosti moci panovnické. Panovník Moskevský nespokojuje se již titulem pouhého velikého knížete, nýbrž přisvojuje si titul cáře čili císaře a pokládá se za oprávněného pána a dědice

všech zemí, obývaných ruskou národností, tedy zejména ruských zemí státu Litevského. V řadě válek, které Moskva za tím účelem vede s Litvou, vítězství dlouho zůstává na její straně. Za Ivana Hrozného zápas o Rus litevskou mění se v boj o Livonsko, při čemž jedná se o to, podaří-li se Moskvě usaditi se pevně na březích moře Baltického a nabýti trvalého spojení se západní Evropou. V úspěšném celkem postupu Moskvy nastává úplný obrat s dosednutím energického Štěpána Bathoryho na trůn Polský. Několika těžkými porážkami Moskva zahnána jest nazpět do vnitrozemí. K porážkám Moskvy přispěla však velikou měrou i vnitřní rozháranost říše Moskevské, způsobená hlavně řáděním Ivana Hrozného proti vyšším vrstvám společenským.

Mnohem větší a trvalejší cenu měly úspěchy, kterých Ivan Hrozný dosáhl nad Tatary opanováním rozsáhlých chanátů, Kazaňského a Astrachaňského, k nimž o něco později zásluhou bratří Stroganovovů přibyl i chanát Sibířský. Zbýval však daleko nebezpečnější stát Tatarů Krymských, kteří chráněni jsouce výhodnou zeměpisnou polohou Krymu a opírajíce se o vrchní moc imperia Tureckého, podnikali nepřetržité loupežné výpravy do nitra Rusi, maříce nebo ohrožujíce kulturní práci tamějšího obyvatelstva, které vytrvalým postupem do úrodných pustin proměňovalo je v žírná pole. Vláda moskevská hleděla vpádům tatarským překážeti soustavou obranných pohraničních čar mezi Dněprem a Donem, které pomalu posunovala čím dále, tím více k jihu. To však vyžadovalo velikého napětí sil válečných i finančních, což těžce doléhalo na všecky vrstvy obyvatelstva. Byla nespokojena jednak třída, jejímž povoláním byla služba válečná (t. zv. lidé služební, jejichž vyšší vrstvy nabyly znenáhla významu nižší šlechty) za propůjčení a užívání státních pozemků (»služebných statků«), jednak vrstva, která svou prací měla přispívati k výživě této třídy vojenské, totiž sedláci. Potřeba velikého počtu »lidí služebných« a nedostatek pozemkového zaopatření pro ně měla neblahé následky i pro mnohá města blíže jižní hranice, kvetoucí dosud průmyslem a obchodem, z nichž vykázán značný počet obyvatelstva, aby vojsko mělo kde bydleti a z čeho žíti, anebo velká část měšťanů zařaděna přímo mezi lidi služebné. K nespokojenosti drobného lidu služebného

s hmotným postavením svým družila se i nespokojenost s násilným přivtělením do vojska. Stav tento mnohonásobně pak zhoršen »opričninou« Ivana Hrozného, tímto strašným a překotným státním i majetkovým převratem, jímž Ivan se chtěl zbaviti nebo aspoň podvrátiti politický význam rodové aristokracie, skládající se z potomků bývalých samostatných dynastií, vládnoucích někdy v údělných knížectvích, kteří kromě svých starobylých knížecích titulů podrželi i různé výsady, jimiž absolutní svým původem i svou podstatou moc panovníka Moskevského značně byla obmezována. Jen moudrá a pevná ruka za zvláště příznivých okolností vnitřních i vnějších mohla ovládnouti společnost, v níž všecko kypělo a vřelo. Vymření starobylé dynastie Rurikovců však dovršilo propuknutí bouřlivého, dlouholetého bezvládí, zvláště že Boris Godunov, jenž se pokusil nahraditi starou dynastii, byl v podezření, že násilnou smrtí syna Ivana Hrozného, Dimitrije, upravil sobě cestu k trůnu.

Doba bouřlivých zmatků nebo *doba samozvanců* v dějinách ruských jest v podstatě vzájemným zápasem jednotlivých vrstev společenských proti sobě a podobá se v té příčině bouřím husitským. Každá z těch vrstev, které utrpěly za vlády posledních Rurikovců a Borise Godunova, pokouší se o to, aby za účelem zlepšení svého stavu zmocnila se vlády. Nejzásadnější společenští odpůrci stávají se dočasně spojenci. Samozvaní pretendenti jsou pouhými nástroji v rukách jednotlivých stran, které je odhazují, když jich nepotřebují. Stojí vedle sebe a podle okolností proti sobě strana zbylé rodové bojarsko-knížecí oligarchie, jež se snaží obnoviti ty řády, které byly v platnosti před »opričninou«, strana aristokracie »dvorské«, která právě touto opričninou dostala se do popředí (representovaná hlavně rodem Romanovců), strana služebné šlechty, toužící po konservativních reformách, strana drobných lidí služebných, teprve nedávno do vojska zařaděných, a konečně strana vrstev nejnižších, směřující k úplnému převratu celého státního zřízení, jak se vyvinulo historií v neprospěch vrstev pracujících (sedláků). Zdarem provázeny jsou nejprve snahy rodové oligarchie, která s pomocí zvláště nižších vrstev lidu služebného podrývá a svrhuje novou dynastii Godunovců dosazujíc na trůn domnělého syna Ivana

Hrozného (Lžidimitrije I.), kterého pokládá pouze za dočasný nástroj svých záměrů, aby přes jeho mrtvolu proklestila cestu k trůnu jednomu ze svého středu, totiž Vasilu Šujskému, jakožto zákonitému potomku Rurikovců. Ale Šujskij nemohl se udržeti pomocí seslabeného a v sobě nesvorného bojarstva bez pomoci vojenské šlechty. Tato uznavši z veliké části za cáře nového samozvance (Lžidimitrije II.) obrátila se pak větším dílem ke kraleviči Polskému, k němuž po pádu Šujského připojili se i bojaré. Hlavní oporou Lžidimitrije II. bylo kozáctvo, skládající se z nejnižších vrstev společenských, zvláště i ze sedláků, uprchlých svým vrchnostem. Mezi ním a šlechtou došlo k zápasu pod samou Moskvou, nalézající se v rukách polských, když šlechta a kozáctvo ji spojenými silami chtěli osvoboditi. To se opakovalo, když r. 1612 kníže Požarskij v čele válečné hotovosti, Nižními Novgoroďany sehnané, Moskvě přitáhl na pomoc. Mezi kozáctvem však došlo k rozkolu, takže jedna část dorozuměla se se zemskou, šlechtickou hotovostí Požárského, druhá pak v odboji odtáhla do Astrachaně. Ač kozáctvo, jež se sloučilo s Požarským, bylo nuceno vzdáti se převratných svých záměrů a přizpůsobiti se daným poměrům, přece vliv jeho uplatnil se při volbě nového cáře Michala Feodoroviče Romanova (r. 1613), jenž byl vlastně kandidátem kozáctva. Ovšem kandidatura tato vyhovovala i šlechtě služebné, tak že spojovala jaksi dvě ještě neúplně smířené síly společenské a poskytovala možnost dalšího solidárního postupu. Volba prvního Romanovce byla tudíž jednomyslná. Jeho nastoupením končí se kritická doba vnitřních zmatků, kterou Rusko šťastně přestálo, bez újmy své státní samostatnosti, hlavně pro svou zeměpisnou polohu a neschopnost stavovského Polska k zahraničním podnikům. Společenský vývoj Ruska pokračoval v tom směru, jakým se bral před zmatky. Na účet bojarské rodové aristokracie (která téměř úplně zanikla) i na účet kozáctva a lidu selského povznesly se společensky i politicky vrstvy střední, měšťanstvo, ale ještě více služebná šlechta, tato analogie západoevropského rytířstva-zemanstva, která si zjednala rozhodující vliv v zákonodárství a administraci, takže první Romanovci pokládali za nutné vládnouti s po-

mocí zemských (= říšských) sněmů, v nichž služebná šlechta měla převahu nad jinými vrstvami společenskými.

Vývoj *slovanských států Balkánských* nedospěl ještě k náležitému vývoji stavovského zřízení, když přetržen byl výbojem tureckým. V Srbsku a Bulharsku v druhé polovici 14. století lze pozorovati jakýsi opožděný vývoj, podobající se historii říše Západofranské při vymření Karlovců. Monarchie Štěpána Dušana takřka v zápětí po jeho smrti (1355) rozpadla se v neméně než 11 samostatných státních útvarů, v jejichž čelo se dostaly větším dílem rozličné velmožské rody, jejichž náčelníci za Štěpána Dušana zaujímali vlivné postavení jakožto správcové jednotlivých území nebo »provincií«. Bulharsko okolo r. 1360 rozdělilo se ve tři samostatné státní celky. Slovanské tyto státy druží se ke kupě jiných drobných balkánských státečků, vzniklých drobením někdejší celistvé říše Byzantské a zvláště pak výbojem t. zv. čtvrté výpravy křížové, které v úsilí po vytvoření nějakého většího státu vedou mezi sebou nepřetržité boje. V roztříštěném Srbsku žila myšlenka obnovení velikého jednotného Srbského státu Dušanova. Naděje v uskutečnění její kynula nejprve státu krále Vlkašína (ok. r. 1370), jenž měl své těžiště v severní Makedonii, okolo r. 1380 státu knížete Lazara, jenž vládl ve starém Srbsku, kolébce to slavných Nemanjičů, a skoro současně i království Bosenskému, za vlády Štěpána Tvrdka. Pro Srby a Bulhary bylo osudné, že právě v nejnepříznivějším stadiu svého státního vývoje napadeni byli nepřítelem a dobyvatelem, proti němuž nestačil způsob obrany, k jakému byla dospěla tehdejší feudální, stavovská a rytířská Evropa, která se stala vzorem i státům Balkánským. Turečtí výbojci, kteří se od r. 1353 pevně usadili na poloostrově Balkánském, nebyli pouhými barbarskými dobyvateli a ničiteli staré kultury. Jako jiní jejich asijští předchůdci, přinášeli sobě již ze své asijské pravlasti jednotnou a pevnou vojenskou organisaci. Naučili se velmi mnoho v muslimských státech, zbudovaných kdysi od Arabů na troskách říše Perské, a začali kořistiti záhy i ze svých styků s vysoce kulturní Byzancí, takže v hlavních věcech, zejména co do státní organisace se stali nástupci a pokračovateli říše Východořímské. Turci neprovedli podrobení poloostrova Balkánského několika hromad-

nými výpravami, nějakou výbojnou záplavou, jakou někdy Tataři pronikli až do střední Evropy, nýbrž soustavným, nenáhlým a houževnatým postupem, spojujíce předběžné pustošivé nájezdy s nejrafinovanější diplomacií, ve které dovedli znamenitě využitkovati a podporovati nepřetržitou řevnivost a vzájemné zápasy drobných Balkánských státečků. Konečnému podrobení jednotlivých zemí předcházelo zpravidla uvedení jich v poměr vasalský nebo poplatný se značnou měrou samosprávy, a i když území některé úplně bylo přivtěleno k panství sultánovu, nebývala poroba hned nejtěžšího rázu. Proto v severním Srbsku na př. očekávala se od něho i značná úleva skončením dlouholetých, vysilujících bojů. Ostatně výboji tureckými získávala mnoho pravoslavná církev, kteráž teprve pod panstvím tureckým dosáhla úplné samosprávy. Staletý výboj turecký na Balkáně označen jest jen několika význačnějšími mezníky událostí, vynikajících jistou dramatičností nad jednotvárný jeho průběh. Mezi význačné události náleží bitva u Crnoměnu r. 1371, v níž padl král Vlkašín a po níž syn jeho Marko (v epických písních srbských často slavený Marko kraljevič) vládl v dědictví jeho jako kníže, Turkům poplatný. Proslulá bitva na Kosím poli (1389), v níž zajat (a v zajetí sťat) kníže Lazar, jen svojí dramatičností nabyla veliké pověsti, neboť ve skutečnosti nebyla příčinou nějakého dalekosáhlého obratu dějinného. Ještě dlouho po ní mělo Srbsko (sev.) své panovníky, ano dosáhlo i jistého rozkvětu politického a zvláště kulturního (literárního), jmenovitě za Štěpána Lazareviče (1389—1426) a Jiřího Brankoviče. Živel srbský jevil vůbec mnohem větší houževnatost ve svém zápase s Turky, než živel bulharský, který již r. 1393 jimi podmaněn bez vydatnějšího odporu. Nejdéle ze všech slovanských států balkánských držela se Bosna a Hercegovina, z nichž první zdála se jistou dobu býti povolána, aby nahradila poloostrovu Balkánskému stát Dušanův, jehož bylo potřebí k zastavení výboje tureckého. Bosenský král Tvrdko († 1391), jenž využitkoval zaměstnanosti Uherského krále Ludvíka v Polsku a zmatků, které v Uhrách vypukly po smrti Ludvíkově (1382), zbudoval rozsáhlý stát národnosti srbské a chorvatské. Dav se korunovati za krále nad hrobem sv. Sávy v Mileševě (1377) dal tím na jevo záměr, kráčeti

ve šlepějích cáře Štěpána Dušana. Ale i Bosna po smrti Tvrdkově roztříštila se v řadu drobných feudálních držav velmožských, do jejichž nepřetržitých rozbrojů mísili se neustále Uhři a Turci, až r. 1463 Bosna stala se kořistí tureckou. R. 1465 zmocnili se Turci i Hercegoviny, která teprve nedlouho před tím se byla od Bosny odtrhla a organisovala jako zvláštní vévodství (odtud její název). O něco dříve již (1459) podlehl výboji tureckému i zbytek státu Srbského, jenž v posledních dobách ve své zoufalé situaci neustále kolísal mezi dvěma nebezpečnými sousedy svými, Uhry a Turky. V souvislosti s dlouholetým spojenectvím a závislostí posledních panovníků Srbských na Uhrách, od nichž marně očekávána účinná pomoc proti Turkům, jest i hromadná emigrace živlu srbského (na rozhraní století 15. a 16.) do Chorvatska a do Uher. Ale stav těchto vystěhovalců nebyl závidění hodný. Chorvatští a uherští statkáři špatně s nimi nakládali a za nedlouho území vystaveno bylo novým vpádům a plenění tureckému. Srbům, kteří zůstali pod panstvím tureckým, ulevilo se časem aspoň v ohledu náboženském, ježto vlivem velikého vezíra Mehmeda Sokoloviče, původem Srba (t. 1557), obnoven Pečský patriarchát, jehož pravomoci podrobeny skoro všecky krajiny srbské, když církev srbská smířila se s panstvím tureckým. Tak církevní organisace udržovala vědomí národní jednoty a duchovenstvo přirozeně nabylo i většího vlivu na obyvatelstvo než dříve. To byl však jen jediný paprsek světla ve tmě těžké poroby, která čím dále, tím více se zhoršovala.

Hůře ještě než Srbům, vedlo se Bulharům, kteří v ohledu církevním podřízeni byli patriarchátu Cařihradskému, jenž na úkor jejich šířil a podporoval živel řecký, zvláště tím, že biskupství obsazoval Řeky, kteří živel bulharský potlačovali. Bulharsko jsouc odděleno jsouc od vzdělaného světa klesalo kulturně čím dále, tím hlouběji. Domácí šlechta zanikla, národ bulharský tvořila jen opovržená »rája« a »hajduci«, kteří podobně jako srbští »hajduci« a »uskoci« vedli loupeživý život v nepřetržité nepravidelné záškodnické válce s Turky. Značně zhoršený stav Srbů a Bulharů vyvolal v 2. polovici a zvláště ke konci 16. stol. silné hnutí povstalecké, v souvislosti s oživením záměrů veliké společné křížové výpravy protiturecké v zá-

padní Evropě, ale různorodé zájmy států evropských, stavovské bouře v soustátí mladší linie Habsburské a z nich pak se vyvinuvší válka třicetiletá zmařila všecky naděje, které byly skládány v pomoc západní Evropy.

IV.

DOBY ÚPADKU.

Přechod světových dějin ze středověku do novověku měl pro národy a státy slovanské v celku účinek nepříznivý. Kulturní (reformace) a politická krise přechodní doby způsobila jim těžké ztráty a pohromy. Státy a národové slovanští nestáli v ní na výši situace, vývoj jejich zůstal daleko nazpět za vývojem národů západoevropských. Příznačné jest, jakým způsobem účastnili se Slované *války třicetileté,* tohoto velikého účtování států, stran, zájmů a proudů novověkých se středověkými, kterým dotčeni byli téměř všichni státové a národové evropští. Hned na počátku této srážky vyřízena a odklizena otázka česká, tak že v dalším průběhu národ český byl již jen passivním jejím účastníkem. Polsko přese všecko úsilí válčících stran zůstalo pouhým divákem, nemohouc pro nechut šlechty k válečným podnikům seskupiti svých sil, aby na př. na účet Švédska něco ukořistilo. Stát Moskevský, jenž posledními zmatky byl vržen nazpět do vnitrozemí, potřeboval delšího času k své rekonvalescenci. Jižní Slovanstvo úpělo v porobě turecké nebo napínalo poslední své síly (Chorvaté), aby uhájilo zbytky svého území proti výboji tureckému. Když všeevropský kongress Vestfálský rozhodoval o základech budoucího politického vývoje, Slovanstvo nebylo v něm vůbec zastoupeno. K úpadku politickému družil se úpadek hospodářský a kulturní.

Státy západoevropské (Nizozemí, Portugalsko, Anglie a Francie) od polovice 17. století kvetou průmyslem, obchodem a tudíž i hmotným blahobytem. Jsou to státy protestantské a snášelivá Francie (pokud nevypudila své hugenotty), v nichž volnější pojímání křesťanských povinností, zanechání středověkého asketického názoru světového

ve prospěch utilitaristického, bádavý kriticism a racionalism prospívá rozvoji věd přesných a přírodních (které objevením nových zemí zámořských získaly nový základ a látku), a jejichž rozvojem pak ruku v ruce stoupá pokrok techniky, zvláště průmyslové. Po dlouholetých rozbrojích a krvavých válkách náboženských nastalo znechucení nerozřešitelnými záhadami náboženskými. Zájem myšlení a bádání lidského odvrátil se od věrouky a theologie vůbec k záhadám praktického, skutečného života pozemského. Vědecké bádání přecházelo znenáhla z rukou duchovenstva do rukou světských praktiků a techniků, kteří se nestarali o souhlas výsledků svého bádání s theologií. Zkrátka celý život praktický a veřejný (politika) vymaňoval se znenáhla ze středověké převahy vlivu církevního, všecky poměry se posvětšťovaly, laicisovaly, docela nový světový názor začal ovládati filosofii, shrnující výsledky pokroku vědeckého a technického.

Naproti tomu Slovanstvo, vzdálené čilé, životoplodné hospodářské a osvětové činnosti, jaká bujela na březích oceánu Atlantského, udržované v hospodářské stagnaci středověkého šlechtického feudalismu, vykořisťujícího lid selský i městský, navrácené do lůna církve katolické, jež utlumovala každé volnější hnutí osvětové jako kacířství, nebo srostlé s církví pravoslavnou, jako jedinou záštitou ohrožené národnosti, jež však je udržovala ve ztrnulých byzantských tradicích, pouze živořilo a namnoze kleslo na úroveň primitivní kultury. Ale i v této době úpadku koná Slovanstvo veliký kulturní úkol tím, že od 2. polovice století 17. všichni národové slovanští přímo nebo nepřímo brání západní Evropu před záplavou tureckou, která tehdy ohrožuje soustátí Habsbursko-rakouské, Polsko a Rusko.

Nejhůře vedlo se *Srbům* a *Bulharům*, jejichž poroba v 17. a 18. století dosáhla nejvyššího stupně, což souviselo s úpadkem ústřední moci říše Turecké, která nestačila k udržení kázně mezi provinciální administrativou a vojskem, zvláště pak mezi mocnými a neposlušnými janičáry. Bulharům kromě řádění tureckých vladařů, vojevůdců a vrchností bylo snášeti i útisky řecké hierarchie, dosazované Cařihradským patriarchátem, který se nalézal v rukách t. zv. fanariotů, t. j. řecké šlechty, která smířivši se s pan-

stvím tureckým, povznesla se ve službách sultánových a používala svého vlivu na úkor pravoslavných národů neřeckých. Řecké duchovenstvo vytlačovalo slovanskou bohoslužbu a vlivem církve stávala se řečtina jazykem lidí, kteří chtěli platiti za vzdělané (kupci). Řecké duchovenstvo ničilo i zbytky středověké vzdělanosti bulharské, vzácné rukopisy a památky umění výtvarného.

Srbové těžíce ze svého sousedství s monarchií Habsburskou, která r. 1683 zahájila veliký odvetný zápas s Turky za příčinou zpětného dobytí ztraceného území uherského, dospěli mnohem dříve aspoň k částečnému osvobození z panství tureckého, než Bulhaři, kteří očekávali pomoc spíše od pravoslavného Ruska. Srbové, kteří byli přirozenými spojenci monarchie Habsburské, která je při každé příležitosti podněcovala ku povstání, nešetříc rozmanitých slibů, doufali, že neustane v boji s Turky, pokud jim nezjedná úplnou svobodu. Záhy však se přesvědčili, že pro politiky rakouské jsou pouhým nástrojem, na nějž nezřídka skládána (na př. za válečného tažení markraběte Bádenského) celá tíha války, nástrojem, který ponecháván svému osudu, jakmile ho nebylo více zapotřebí. Mimo to v území srbském, které po r. 1683 bylo opanováno, zaváděna církevní unie s Římem nebo lid nucen přímo i ke katolictví. Ze všech vůdců a vladařů rakouských jediný generál Piccolomini dovedl sobě (r. 1689) svou umírněností zjednati sympathie lidu srbského, čímž z veliké míry podmíněny byly i jeho válečné úspěchy (opanování Prizrenu a Skoplje na hor. Vardaru). Za válečné výpravy Piccolominiho sám Pečský patriarcha Arsenij Crnojević postavil se v čelo srbského povstání. Když však po smrti Piccolominiho Turci zahájili opět výbojný postup, byl nucen s mnoha tisíci Srbů hledati útočiště na půdě uherské. Srby neuprchlé stihla krutá pomsta turecká. Území starého Srbska tehdy zpustlo a obsazeno přílivem Albánců, kteří dosud je větším dílem mají obsazené. Srbům, kteří pod patriarchou Crnojevićem přišli do Uher, dostalo se r. 1690 privilegia, týkajícího se samosprávy církevní a politické, které však přes několikeré potvrzení (na př. r. 1706) bylo neustále zkracováno. Mezi Vídní, která časem (na př. v kritických letech válek o dědictví rakouské) jevila ochotu plniti žádosti a stížnosti

srbské, a mezi Srby stojí neustále uherská dvorská kancelář, neuznávající toho, na čem se neusnesl uherský sněm. Za vlády Marie Terezie, kdy vůbec zájmy církevní podřizovány zájmům státním, podřízena církev srbská r. 1779 (t. zv. deklaratoriem) státu, což r. 1782 dovršeno soustavou konsistorní, na státu úplně závislou. Útisk poddaného lidu srbského od vrchností uherských a chorvatských, zášt domácího lidu, který v Srbech viděl své hospodářské soupeře, násilné šíření katolictví nebo provádění církevní unie bylo příčinou, že Srbové ok. r. 1750 hromadně vraceli se na území turecké nebo zdvihali vzpoury. Postavení Srbů v říši Turecké však utrpělo velikou ránu zrušením Pečského patriarchátu (1766) a podřízením církve srbské Cařihradskému patriarchátu. Srbské obyvatelstvo Černé Hory vedlo po celé 18. století nepřetržitý zápas proti Turkům, kteří marně usilovali vykliditi toto nebezpečné hnízdo vzpoury, nejprve podporované od Benátčanů a později pomáhající každému, kdo s Turky válčil, na př. Rusům za Petra Velikého, jenž sám Černohorce vyzýval (1711) k součinnosti.

Také postavení *národa chorvatského* bylo velmi neuspokojivé. Výboj turecký ztenčil velice území království Chorvatského, tak že sami Chorvaté v listinách 16. století vlast svou nazývali »zbytky království«. Spojením s jinými zeměmi rodu Habsburského dostalo se sice Chorvatsku značné válečné pomoci v jeho nepřetržitém zápase s Turky, ale němečtí generálové (pocházející nejvíce ze sousedních alpských zemí z rodin Auerspergů, Herbersteinů, Ungnadů, Thurnů), úplně nezávislí na bánech Chorvatských, zvláště v době války 30leté, pokoušeli se pohraniční území vůbec si přisvojiti nebo připojiti k Štýrsku. Zároveň vláda Vídeňská již od konce století 16. pokoušela se zkracovati samosprávu Chorvatska obmezováním moci bánovy a (po r. 1648) učiniti z něho pouhou provincií. Vídeňský absolutism a germanisace mimo jiné byly příčinou nezdařeného spiknutí chorvatských a uherských velmožů s bánem Petrem Zrinským v čele. Po potlačení těchto piklů absolutism v Chorvatsku dosáhl svého vrcholu. Zrušena stará samospráva pomezních vojínů, administrace vojenské hranice svěřena důstojníkům a šířena germanisace. Němčina za Josefa II. r. 1784 začala se soustavně prováděti v celém

Chorvatsku místo obvyklé dosud latiny přes veliký odpor obyvatelstva (šlechty). Dokonalé vítězství protireformace nad slabým chorvatským ohlasem německého hnutí reformačního nepřispělo nikterak ke kulturnímu pokroku, který bez toho pro válečné vysílení a hmotný úpadek země nebyl valně možný.

Pro *národ a stát Český* jest století 17. a 18. dobou hlubokého úpadku spíše kulturního a osvětového, než politického. Panovnický absolutism po bitvě Bělohorské zbavil sice stavy všeho vlivu a významu politického, ale v právním postavení státu Českého v podstatě se nic nezměnilo. Stavovské zřízení zůstalo v celku totéž, jako dříve, pouze vůle a rozhodování panovníkovo postaveno nad zájmy a vůli stavů. Panovník, který vládl zároveň v jiných státech, nejsa vázán vůlí českých stavů, mohl ovšem daleko snáze zájmy Českého státu podřizovati zájmům celé své monarchie nebo svého rodu, ale na zevnějšek koruna Česká byla dlouho ještě samostatnou státní individualitou. Hůře bylo, že živel český čím dále, tím méně byl nositelem a představitelem Českého státu. Stavové katoličtí, kteří již ode dávna své zájmy stotožňovali se zájmy panovníkovými, a kteří byli vlastně vykonavateli jeho vůle a rozkazů, nemohli po bitvě Bělohorské tak snadno přejmouti politickou úlohu stavů protestantských, kteří hájíce své zájmy náboženské a politické, hájili tím zároveň i politické zájmy specielně české proti přílišné převaze zájmů společné monarchie. Vítězný panovník nevzal ani zřetele na stavovská přání katolické šlechty české. Nově přistěhovalá šlechta cizí, která neměla historicko-politických tradic, byla pro něho spolehlivějším pomocníkem a spolupracovníkem. Živel opposiční ze země se buď vystěhoval nebo ochuzen konfiskacemi (drobná šlechta). Touha po vysoké kariéře dvorské nutkala zbylou českou šlechtu, aby se přizpůsobila poměrům. S tím souvisela i časná germanisace její, zakládající se m. j. i v příbuzenských svazcích se šlechtou přistěhovalou, dvorskou i se šlechtou německých zemí soustátí Habsburského.

Převrat, způsobený bitvou Bělohorskou, vystěhování velikého počtu protestantských rodin šlechtických a měšťanských, zbavilo národ český netoliko hlavních obhájců

jeho politických zájmů, nýbrž i nejlepší intelligence, se kterou nemohla se vůbec ani měřiti katolická intelligence předbělohorská i pobělohorská, vychovávaná a vedená od jesuitů, jejichž vychování a vyučování, které v 16. století, v době napiatého zápasu s protestantstvím, stálo na výši doby, zůstalo později daleko za pokrokem vědy a ustrnulo v pouhých formálnostech. Ze strachu, aby vychovanci jejich neseznámili se s něčím, co nebylo v úplné shodě s učením církevním, jesuité odstranili dějepis, zeměpis a přírodovědu, takže cílem jejich vyučování stalo se pouze naučiti dobře jazyku latinskému. Z jejich škol vycházela mládež horlivá ve víře, ale lhostejná v ohledu národním, nemající porozumění pro skutečný život, pro vědecký a občanský pokrok. »Nevědomost a bída — praví Denis — všechen život Čech v 17. století obsažen jest v těchto dvou slovech.« Bídně vedlo se hlavně lidu selskému, vyssávanému a utiskovanému od vrchností českých i nečeských, hmotně ruinovanému válkou třicetiletou a přetěžovanému daněmi na nepřetržité války, které následovaly po ní. Selská povstání, zbarvená vzpomínkami a tradicemi protestantskými, měla za následek jen utužení pout nevolnických.

Nějaký čas ještě v cizině (na Slovensku, v Sasku, Polsku, Nizozemsku) žijí poslední vynikající představitelé protestantské vzdělanosti české (spisovatelé, kazatelé, učitelé) — Pavel Skála ze Zhoře, Pavel Stránský, Jan Amos Komenský. Emigrace tato byla uťatou větví národní — ale vliv její měl dlouhé trvání, udržovalať s tradicemi náboženskými i uvědomění národní v lidu, který se z vlasti vystěhovati nesměl. Na Slovensku s českou emigrací jazyk český zjednal sobě význačné místo v církvi a ve škole. Mnohem více však dala emigrace cizině. Byl to zejména Komenský, jenž se stal v Německu od polovice století 18. symbolem pokrokového snažení. Jeho pokrokové zásady vychovatelské staly se základem novověké soustavy školské, která v Německu nejprve se začala prakticky prováděti. Všecko to, co se nazývá německým pietismem a filanthropismem, děje se v duchu Komenského, v jehož myšlenkách organicky pokračují pokrokové proudy 18. století. Komenský tudíž (zvláště svými snahami pansofickými) představuje účastenství českého živlu ve velikém

myšlenkovém převratu novověkém. Komenský jest předchůdce osvícenství, tohoto základu novověké kultury.

Politické, hmotné, osvětové i početné seslabení bylo příčinou, že národ český nedovedl klásti tak silného odporu nebezpečí, které vždycky mu ze západu hrozilo, totiž germanisaci, jež po bitvě Bělohorské byla tím povážlivější, že (nehledě ku poněmčování šlechty a měšťanstva) záležela hlavně v kolonisaci vylidněných krajin massami selského lidu německého (v Žatecku, Chotěšovsku a Litoměřicku). Z ohledu na přistěhovalou německou šlechtu prohlášen již v Obnoveném zřízení zemském (1627) jazyk německý za rovnoprávný s českým, a nabyl přirozeně brzy ve všech úřadech převahy nad češtinou. Konečná pohroma zasazena jazyku českému reformami Marie Terezie a Josefa II. Reformami těmito podkopána státní samostatnost státu Českého, který byl do té doby utrpěl veliké ztráty territoriální — r. 1635 odtrženy od něho Lužice a r. 1742 větší část Slezska a Kladsko. Mimo to stavové čeští provinili se věrolomností uznavše r. 1741 za krále kurfiřta Bavorského. Marii Terezii šlo především o to, aby státní zřízení učinila způsobilejším k rychlému, řádnému a spolehlivému plnění vůle moci ústřední, soustředěné v dvorských úřadech. Tomu byl na překážku jednak zvláštní ústřední úřad pro země koruny České (česká kancelář), jednak moc výkonná, totiž stavovští krajští hejtmani, kteří osvědčili za války o dědictví rakouské svou lenost a těžkopádnost. Marie Terezie stavovský aparát vládní nahradila byrokracií, t. j. úřednictvem od panovníka nebo od jeho ústředních úřadů úplně závislým a řádně placeným ze státní pokladny. Kdežto dříve podmínkou k zastávání úřadů správních a soudních byla urozenost, od té doby žádalo se přiměřené odborné vzdělání a jeho prokázání státními zkouškami. Teď teprve absolutní panovník získával spolehlivé vykonavatele své vůle od úřadů nejvyšších až k nejnižším, zvláště když i v těch úřadech, které zůstaly v moci stavů (t. vrchnostenských, jimiž spravován lid poddaný), stavové byli povinni přijímati úředníky státem zkoušené.

Podmínkou zdárného účinkování byrokratického aparátu bylo jeho soustředění v sídle panovníkově, ve Vídni, kde také ústřední politický úřad Český, dvorská kancelář,

spojen s dvorskou kanceláří Rakouskou a kde zřízeny i nejvyšší soudní a j. úřady aspoň pro země České a Rakouské. Vídeň stala se kolébkou centralistické byrokracie, která doplňujíc se neustále hlavně živlem residenčním ve svém vlastním zájmu jest zapřisáhlým nepřítelem vší decentralisace. Její německý ráz určuje i ráz byrokracie provinciální. Josef II. zdokonalil byrokratickou správu svých zemí tak, že se úplně vyrovnala »vzorné« státní správě pruské. Současný jeden publicista napsal, že Josef II. chce doslovně celý svůj stát proměniti ve stroj, jehož duší by byla jeho vlastní vůle.

Marie Terezie a Josef II. chtěli zbudovati ze svých držav jednotný stát netoliko v ohledu správním, nýbrž i v ohledu národním podle vzoru národnostně jednotné Francie, Anglie, Pruska a Ruska. Stát tento nemohl být, leč německý. Vývoj, který dosud jaksi samočinně směřoval k poněmčení živlů neněmeckých, měl býti účinnou součinností a podněty vládními uspíšen — nastalo období soustavné, nucené germanisace. Dvorským dekretem z r. 1765 nařízeno Českému guberniu, aby bylo opatřeno vše, cokoli by mohlo přispěti k rozšíření a zevšeobecnění jazyka německého. Celé školství v následujících letech poněmčeno, kromě škol nižších, v nichž dočasně ponechán češtině útulek nebo obojazyčnost. Starší poněmčování úřadů sesíleno, takže již nebylo potřebí češtiny k jednání s obyvatelstvem, německy neumějícím. Obecní úřady důležitějších měst dobrovolně se poněmčovaly, čehož Josef II. použil, aby němčinu uložil za řeč úřední i menším městům ryze českým. Tak působením správy státní, církve, školy a příkladem vrstev vyšších a vzdělanějších pronikala germanisace do vrstev lidových. Zdálo se, že v dohledné době jazyk český úplně vyhyne.

Kdežto v Čechách století 17. a 18. je dobou tuhého absolutismu, *v Polsku* jest dobou »*zlaté svobody*« *šlechtické*. Šlechta polská, která takřka jediná v celé Evropě dovedla odolati absolutismu panovnickému, jest plna sebeobdivu a pokládá svou »svobodu« za jakési národní palladium. Toto však obsahuje v sobě símě zhouby, ježto »republika« Polská se svým středověkým, přezrálým zřízením znenáhla se všech stran jest obklopována více nebo méně

centralisticky, byrokraticky a militaristicky zřízenými státy. Panovník Polský je králem jen dle jména. Jsa téměř bez moci nese všecku zodpovědnost, je povinen ze statků korunních i soukromých krýti potřeby státní a jen v mimořádných případech smí se obraceti k sněmu o povolení zvláštních berní. Je vydán úplně na milost a nemilost svých ministrů, kterých nemůže sesaditi. Stojí pod neustálou kontrolou své rady (senátu) a sněmu. Šlechta vůbec jen neustále kontroluje — nejposlednější šlechtic nejodlehlejších končin chce býti neustále zpraven o každém takřka hnutí královské politiky a diplomacie. Panovníci Polští nemohou tudíž vésti podobné tajné diplomatické hry intrik a připravovati znenáhla rozsáhlé plány politické, jako jiní panovníci. Vadí tomu i časté změny na volebním trůně, který dává sousedům příležitost vměšovati se do vnitřních záležitostí polských a přímo i zápasiti o vliv v Polsku. Složité a těžkopádné sněmování s přípravnými a zas kontrolujícími sněmy zemskými (sněmíky), jež mohou zrušovati usnesení sněmů říšských, které od pol. 17. století odporem jediného poslance se rozbíjejí, znemožňuje ukájení nejnevyhnutelnějších potřeb, vztahujících se k zajištění vnější bezpečnosti. Vše se ponechává náhodě a soukromé ochotě. Jihovýchodní končiny říše jsou neustálým rejdištěm loupeživých vpádů tatarských, proti nimž pochybnou záštitou jest nevázané a neposlušné kozáctvo, jehož Polsko nedovede trvale k sobě připoutati a podříditi. Poněvadž šlechta nechce dostatečně přispívati na potřeby státní, není dostatečného stálého vojska žoldnéřského, které v těch dobách bývalo jádrem a základem všeho válečnictví. V dobách nebezpečí scházejí se sice massy šlechtické zemské hotovosti, jsou však nevycvičené a neukázněné a rozcházejí se záhy opět domů.

Jde tudíž Polsko od poč. 17. století vstříc řadě nezdarů, pohrom a ztrát — ba dostavují se chvíle, kdy jde již o bytí i nebytí jeho. Největší pohromy způsobeny mu byly v l. 1656—1660 Švédskem, soupeřem jeho na pobřeží moře Baltického, jemuž Polsko bylo nuceno postoupiti Livonska (po Dvinu), a v souvislosti s válkou touto propustilo knížectví Pruské ze svazku lenního. O něco dříve vzniklé povstání kozáků pod Bohdanem Chmelnickým (1648), vyvo-

lané hospodářským a náboženským útiskem, jehož se šlechta polská dopouštěla na živlu maloruském, mělo za následek přivtělení části Malé Rusi a celé řady východních pohraničních vévodství, ležících po levém břehu Dněpru, i s pravobřežním Kijevem k státu Moskevskému (1667).

Že Polsko poměrně šťastně vyvázlo z kritické situace těchto let, dlužno (kromě cizího zakročení) přičísti i probuzení a vzpružení národního sebevědomí širokých vrstev šlechty a lidu obecného, které uplatňovalo svoji živelní sílu zvláště proti Švédům. Byl to nacionalism silně zbarvený náboženským fanatismem protireformačním, který ve Švédech spatřoval především kacíře. Prospěch víry a církve vedle zájmů stavovských, to byl předmět, pro který bylo možno nadchnouti generaci, vychovávanou ve školách jesuitských v národní netečnosti, generaci, která o skutečných poměrech světové historie a politiky buď vůbec neměla žádných vědomostí nebo vědomosti naivní a mythické. Nekrvavé vítězství protireformace v Polsku (a Chorvatsku) mělo týž neblahý kulturní účinek, jako krvavé její vítězství v Čechách. Polská literatura století 17. a 18. je stejně bídná a chatrná, jako česká. S protireformací souvisí značnou měrou i hmotný úpadek Polska, a to potud, že scholasticky vzdělaná šlechtická intelligence nedovedla se orientovati v důležitých změnách světového hospodářství, jaké pro Polsko nastaly na rozhraní století 17. a 18. — zdražení peněz a zvláště zabití polského vývozu obilí vývozem ruským od té doby, co Petr Veliký Rusku zjednal přímé spojení se západní Evropou. Kdežto všecky západní státy jeden po druhém zavádějí soustavu merkantilismu, Polsko je úplně vydáno na pospas cizím vykořisťovatelům, zvláště že stavovská politika šlechty vzhledem k městům znemožňuje vytvoření domácího průmyslu.

Ohromný vliv duchovenstva, hierarchie a řeholnictva zavedl Polsko na cestu neblahé politiky zahraniční, totiž do velikého zápasu s velmocí Tureckou, který mohl podniknouti jen stát, jehož panovník nemusil se ohlížeti na souhlas stavů, těžce nesoucích břímě dlouholeté, soustavné války. Duchovenstvo pod vlivem kurie papežské, jež usilovala o uskutečnění veliké ligy protiturecké, dovedlo nadchnouti šlechtickou společnost k boji za víru s nevěřícími Tatary a

Turky. Král Jan III. Sobieski pokusil se toho využitkovat ve prospěch svého rodu i sesílení moci královské — ale dožil se jen zklamání. Šlechta, která boj s Turky si představovala jako velikou stkvělou, vítěznou výpravu, spojenou s bohatou kořistí, záhy vystřízlivěla, když seznala, že je potřebí dlouholetého, nenáhlého, ale vytrvalého postupu, spojeného s mnohými obětmi finančními i osobními. Sobieski umíral znechucen a rozhořčen na »zlobu a zradu«. Po nezdaru politiky, založené na myšlence náboženské, nezbývalo jiného prostředku, jehož by panovníci Polští byli mohli užíti ku překonání stavovského sobectví ve prospěch zájmů všeobecně státních. Od smrti Sobieského zmocnila se společnosti polské naprostá netečnost. Nastává doba nejhlubšího úpadku Polska za králů Saských, Augusta II. a III.

Po velikých pohromách, které Polsku způsobila nezdařená zahraniční politika Augusta II., toužícího po absolutismu (Polsko opanováno Švédy a August II. vyhnán ze země), dostalo se Polsko v odvislost od Ruska, které učinilo opatření, aby všeliké reformy, směřující k sesílení, byly znemožněny (1717). Následující na to dějiny Polska, jak praví Bobrzyński, toť jediný temný obraz hrubého materialismu. Společnost polská pozbyvši jednak vzdělání, jednak ctižádosti, ztratila i chut a sílu ku práci hospodářské. Zúžení východních hranic Polska znemožňovalo lidu selskému jeho útěk ke kozákům — poddanství a nevolnictví tudíž stalo se úplným a všeobecným. Drobná šlechta stala se hříčkou velmožů, jejichž soukromé zájmy nahrazovaly politické programy. Každý z nich byl ve službách některé mocnosti, které zápasily o vliv v Polsku. Veliká tato říše byla úplně bezbranná proti řádění cizích vojsk v době války sedmileté, která hospodařila v nich podle své vůle.

Ale právě v té době, kdy politický a kulturní úpadek Polska dosahoval svého nejnižšího stupně, začaly se znenáhla ozývati hlasy několika význačných jednotlivců, kteří se pokoušeli připravovati nejen reformu celého státního zřízení, nýbrž i docela nový kulturní základ pro celou společnost polskou. Byl to zejména sesazený protikrál Augusta II., Stanislav Leszczyński, který podal návrh na opravu nejkřiklavějších vad státního zřízení a piarista Stanislav Konarski, jenž zahájil reformu školství se zřetelem

ku pokrokům věd přírodních. Reformní tento proud sesílil se tak, že již po smrti Augusta II. (1733) objevila se politická strana (Potockých), usilující o proměnění Polska ve stát dobře zřízený a silný. Od té doby otázka tato nalézá se neustále v popředí. Ale právě horlivé úsilí přívrženců reforem přispělo nejvíce k tomu, že sousedé rozhodli se učiniti těmto nepříjemným pro ně snahám zavčas přítrž — vyškrtnutím Polska z mapy Evropy. Osudný sběh rozmanitých okolností (na př. události veliké revoluce francouzské) byl příčinou, že uskutečněn r. 1772, 1793 a 1795 starý záměr, o němž sousedé Polska již od staletí uvažovali — totiž rozdělení Polska mezi Rusko, Prusko a Rakousko.

Valná většina polského národa dostala se pod panství německé (pruské a rakouské), neboť Rusko zabralo krajiny, obydlené hlavně obyvatelstvem ruským a litevským. Rusko dospělo tím k cíli svých odvěkých snah, sjednotilo skoro celý národ ruský (počítaje v něj i Malorusy) pod svým žezlem — ale za cenu vydání svých slovanských soukmenovců Němcům. Pád říše Polské byl velikým úspěchem Německa, repraesentovaného za doby Fridricha Velikého hlavně výbojným Pruskem, které také z celé říše Polské získalo podíl nejcennější — dolní tok Visly s důležitými přístavy Toruní a Gdanskem, území to hospodářsky nejpokročilejší, dnešní Poznaňsko a srdce říše Polské, Varšavu s většinou dnešního království Polského. Pruský stát stal se co do počtu svého obyvatelstva téměř více slovanským než německým . . .

Stát Moskevský vyšel ze sociálně-politické krise na rozhraní věku 16. a 17. velice seslaben; potřeboval k svému zotavení vnitřnímu i vnějšímu delšího času. Pozbyl na účet Švédska a Polska rozsáhlých území pohraničních, z nichž nejcennější byly proň krajiny, sousedící s mořem Baltickým. Na jihu a jihovýchodě ztraceno mnoho dříve získané půdy proti Tatarům — tam bylo nutno začíti takřka znovu obranu a výbojný postup směrem k jižním stepím. Vnitřním vývojem sociálním značně seslabena moc panovnická, takže první Romanovci vládnou s pomocí sněmů, které po celou řadu let téměř nepřetržitě zasedají. Na sněmích těchto má

rozhodující vliv služebná šlechta, v jejíž stavovský prospěch především směřují restaurační snahy vlády a sněmu — zejména v příčině lepšího zajištění pracovní síly selské na služebných statcích šlechtických. Služebná šlechta moskevská dosahuje v celku náležitého uspokojení svých stavovských snah, s čímž souvisí pak nenáhlé ochabování jejího zájmu politického a přesunování vlivu a moci, zejména zákonodárství, do rukou vybraných členů této vrstvy, kteří se dostávají v držení ústředních a provinciálních úřadů — čili do rukou jakési úřednické šlechty. V Polsku v 16. století šlechta ve svém odporu proti velmožstvu a ve snaze po rovnoměrnějším rozdělení státních břemen byla ochotna krále učiniti plnomocným vykonavatelem své vůle — něco podobného stalo se v Rusku (kde bojarské velmožstvo bylo v době zmatků téměř zničeno) v polovici 17. století, kdy sněmy opět zanikají. Sněmování bylo všude pro šlechtu netoliko cenným právem, nýbrž i velmi obtížnou povinností, která v Rusku pozbyla své ceny, když vnitřní poměry byly dosti uspokojivě uspořádány ve prospěch šlechty.

Vláda nové dynastie byla nucena vedle restaurace vnitřní převzíti i úkol restaurace vnější, neboť hlavně úspěšnou revindikací ztrát mohla sobě zajistiti trůn, který šlechta chtěla pokládati za volební. Proto od samého nastolení Michala Feodoroviče Romanova vede Moskva nepřetržitou řadu válek, které mají původ a ráz válek obranných, ale téměř nepozorovatelně mění se ve výbojné. Události vyvíjely se tak, že stát Moskevský nemohl si dopřáti řádného oddechu a zotavení, zvláště když r. 1654 Malá Rus, proti Polsku povstavší, dala se v jeho ochranu, čímž k celé řadě starších nevyřízených konfliktů přidružila se nová těžká otázka — maloruská. Vláda však k svým velikým úkolům neměla dostatek prostředků ani válečných, ani finančních, ani mravních. Obyvatelstvo, v době zmatků ochuzené a vysílené, bylo nuceno přepínati své síly. Vláda přesvědčivši se, že domácí prameny jsou vyčerpány, začala se ohlížeti po cizích — předchůdci Petra Velikého pokoušeli se přesazením západoevropského zdroje bohatství, průmyslu a obchodu, získati nové prostředky hospodářské k provádění silné politiky. Již za otce Petra Velikého byla předměstí moskevská plna cizích průmyslníků a kapitalistů.

Nicméně až do Petra Velikého byl vliv nové západoevropské kultury, kterou zvláště protestanté s sebou přinášeli, nepatrný. Rusko až do Petra Velikého čerpalo spíše z bližšího, polského pramene kultury scholasticko-latinské, oživené protireformací, kultury, jejímž středištěm na Rusi byla pravoslavná duchovní akademie v Kijevě. Petr Veliký uvolnil cestu silnému proudu vzdělanosti protestantsko-technické, který plynul na Rus v rouše německém nebo vůbec germánském. Petr Veliký jda v šlépějích svých předchůdců soustředil sice své úsilí k reformám vojenským, správním a finančním (neboť hlavní jeho cíl byl zjednati Rusku mocné postavení k sousedům), ale vedle toho učil poddané své rozuměti civilisaci evropské a vážiti si jí, usiloval vštípiti nejen hmotné, nýbrž i duševní plody její — vedle průmyslu i vědu, literaturu, umění, jemnější mravy a vkus i vyšší názor o světě. Ve státním zřízení vzorem oprav Petrových bylo hlavně Švédsko — jinak čerpáno z pramenů nizozemských a německých. Petr Veliký zjednal Rusku mocné postavení vnější, ale opravy jeho prospívaly spíše vládě, než obyvatelstvu. Opravná činnost Petrova má mnoho podobného se snahami středověkých panovníků slovanských vytvořiti silné, mocné státy přizpůsobením jich k pokročilejším nebezpečným sousedům — proto i jeho opravy byly na mnoze na úkor ruskému nacionalismu. Petr Veliký byl uvědomělý Slovan, což dal na jevo jednak styky svými se Slovany jižními, jednak svým chováním za svého týdenního pobytu v Praze, kde rád vyhledával styk se živlem českým, jednak i voláním Čechů do svých služeb — ale jádro jeho důvěrníků a nejbližších spolupracovníků tvořili Němci, jejichž vlivem do celého státního zřízení, do života občanského a společenského vneseno netoliko německé názvosloví, nýbrž i německý duch, zejména pak do celé byrokracie, Petrem vytvořené. I Rusko, jako slovanské státy středověké, za Petra Velikého podlehlo značné germanisaci, která se stala dosti povážlivou, když po Petrovi (při nedostatku zletilých nástupců a po brzkém vymření jeho mužského potomstva) vláda veliké slovanské říše dostala se téměř na čtvrt století do rukou jeho německých soudruhů. Jako středověcí panovníci slovanští i Petr Veliký příbuzenskými svazky své rodiny s německými dyna-

stiemi otevřel těmto do kořán cestu k ruskému trůnu. Kromě vnuka Petrova (Petra II.) a jeho dcery Alžběty byli nástupci Petrovými samí cizinci. Jakási germanisace rodiny Petrovy ve spojení s němectvím nejvyšší byrokracie a dvorských kruhů způsobila, že k vládě nad ohromným slovanským státem se mohla dostati nepatrná německá princezna, dcera pruského generála — Kateřina II.

Skoro všichni nástupci Petrovi v 18. století byli uchvatitelé, kteří se opírali hlavně o vojsko a byrokracii, ve které vlivem jejích nejvyšších představitelů nevládl (a dosud nevládne) duch národní. Byrokracie byla (a jest) silnou přehradou, oddělující národ od trůnu, na němž zasedla dynastie cizího původu, kterou s národem spojuje vlastně pouze pravoslaví, a kterou jinak mnohonásobné svazky příbuzenské poutají k protestantskému Německu. Nastolení nové dynastie ruské (Holštýnsko-Gottorpské) spadá do doby (1762), kdy stát Pruský za Fridricha Velikého nalézá se v popředí celého Německa, probouzejícího se znenáhla k novému kulturnímu životu a rozkvětu, kdy stává se vzorem svým sousedům. V praotci nové dynastie ruské, Petru III., jenž i na trůně ruském cítil se spíše malým německým knížetem (Holštýnským), než cářem, nalezlo Prusko svého fanatického obdivovatele, zejména pak pruský militarism. Tento obdiv a náklonnost zdědili po svém praotci jeho potomci (syn Pavel I., vnuci Alexandr I. a Mikuláš I., pravnuk Alexandr II.) — a důsledky toho cítí se dosud v politice mezinárodní. Jedním z nejosudnějších následků těsných styků dynastie a vlády ruské s Pruskem bylo rozdělení Polska a z něho plynoucí utužení vzájemnosti prusko-ruské, jejíž zviklání by bylo klíčem k šťastnému řešení otázky polské a tím i slovanské vůbec. Ale velikou posilou tohoto vzájemného souručenství jest ruský pravoslavný nacionalism, jenž ode dávna se snášel spíše s protestantstvím než s katolictvím, které od doby protireformace se stalo nerozlučným příznakem polské národnosti. Jde tu však ne tak o rozpor dvou náboženství a kultur, jako spíše o rozpory a protivy, založené v t. zv. klerikalismu, který dosud bují na obou stranách a ze kterého se vymaňuje dosud jen velmi skrovná část obojí intelligence.

Petr Veliký, jenž vytvořením zámožnosti technicko-průmyslové hleděl ulehčiti v budoucnosti vrstvám zemědělského lidu, na nichž s pokračujícím uvolňováním šlechty spočívalo čím dále, tím více veškeré břímě státních povinností, byl nucen prozatím ještě více je přetěžovati a dokonale zničiti zbytky jejich občanských práv a svobody. Šlechta za jeho doby stala se neobmezeným pánem poddaného lidu selského, zvláště tím, že na vrchnosti uvalena zodpovědnost za správné placení nové všeobecné daně z hlavy, za kterouž příčinou i ti, kdo dosud vrchností neměli, byli jim přiděleni. Vrchnostem mimo to za příčinou úspory ve státní správě ponechána veškerá moc správní, policejní a soudní nad poddanými. Za Petra III. šlechta osvobozena od jediného svého břemene, totiž od povinnosti sloužiti státu buď ve vojště nebo ve správě, tak že podržela pouze výhody, čili stala se opravdu privilegovaným stavem, jako šlechta západoevropská, což Kateřina dovršila svým šlechtickým privilegiem z r. 1785, jímž šlechtě m. j. dovoleno i konati schůze a sjezdy v otázkách stavovských. Tudíž šlechta ruská dovršuje vývoj svých privilegií právě tou dobou, kdy na západě osvícený absolutism podkopává moc šlechty zvláště rušením selského nevolnictví a poddanství. Něčeho podobného nemohl se koncem 18. století odvážiti ruský osvícený absolutism — proto Kateřina II. záhy vzdala se svých snah, směřujících k uvolnění nevolnictví, kteréž právě v její době vrcholí.

Ve vývoji státu Ruského 17. a 18. (i 19.) století pozorovati lze cosi chorobného — nesoulad mezi jeho vnějším vzrůstem a vnitřním blahobytem, zejména širokých vrstev obyvatelstva. Vnější vzrůst státu děje se v obráceném poměru k rozvoji jeho sil hospodářských a svobody občanské. Napětí nucené činnosti vyčerpává síly národa, na šířícím se území roste moc vlády, ale klesá vzpružující síla národního ducha. Vnější úspěchy Ruska (praví Ključevskij) podobají se ptáku, kterého vichr uchvacuje a unáší dál, než stačí síla jeho křídel. Chronické bouře a vzpoury nižších vrstev, které nezřídka nabývají hrozivé síly a rozměrů (jako povstání Pugačevovo za Kateřiny II.), jsou patrným příznakem vnitřní choroby. Rusko bylo od počátku a jest stát vojenský — v tom ohledu jest pokračovatelem staré říše

Byzantské (po případě Římské). Rusko, které původně nechtělo, leč sjednotiti celý ruský národ pod jedním žezlem, pokládalo od konce 18. století za nutné podmaniti sobě i ty sousedy, kteří kdysi různé části národa ruského ovládali — v zájmu lepšího zabezpečení kořisti, dříve nabyté. To však mělo za následek, že přivtělilo k sobě tolik různorodých národních živlů, že přestalo býti státem národnostně celistvým a muselo se časem octnouti před složitými a těžkými otázkami, souvisícími s národním probuzením podrobených národů.

V.

SLOVANSKÉ OBROZENÍ A ROMANTISM.

Pohromy, neštěstí a úpadek bývají podnětem úsilí, směřujícího k nápravě, dobrou školou života, utužující odpor utlačovaných, zdrojem vytrvalé, soustavné činnosti, která zůstává denní potřebou i tehdy, když pomíjí původní její příčina — a to je právě základem trvalého pokroku. Tak asi v úpadku slovanských národů klíčí zároveň i símě jejich obrození...

Osvětový úpadek slovanských národů byl mnohem horší, než politický — příkladem nejpatrnějším jsou Poláci a Rusové. U Poláků úpadek osvětový byl přímo i příčinou úpadku politického — něco podobného vidíme i u Němců století 17. a 18., kteří dostávají se v osvětovou i politickou odvislost od Francie, kráčející v čele pokroku kulturního. Poláci v předvečer pádu své samostatnosti spoléhají ne tak na opravu státního zřízení, jako na vychování nového, osvícenějšího pokolení. Hluboko pokleslé Slovanstvo nebylo s to, aby vlastními silami se tak povzneslo, aby se vyrovnalo západním pokročilejším národům — bylo nuceno právě v jejich pokročilé kultuře a osvětě hledati posilu a základ svého zotavení. Tudíž u všech národů slovanských pozorujeme týž zjev, že totiž zbytky jejich intelligence sáhají po tom, co se stalo základem celé novověké kultury a osvěty, po tom, co vytvořili hlavně Angličané a Francouzi, totiž po kultuře a světovém názoru osvícenském, který jak svým vnitřním obsahem, tak svým posláním byl takřka povolán

k tomu, aby posílil a povznesl ujařmené, ponížené a pokleslé Slovanstvo. Osvícenectví obsahuje v sobě úsilí vymaniti celou bytost člověka a společnost z hnětoucí převahy církve, která tolik přispěla k utlumení kulturního a osvětového rozvoje Čechů, Poláků, Slovinců, Chorvatů a Bulharů anebo aspoň nedovedla se vyšvihnouti nad přehradu středověké byzantské ztrnulosti, jak patrno u Srbů a Rusů. Osvícenectví přináší řadu návrhů a pokusů o reformu zřízení společenského a státního, které buď svými pouty tísnilo každé volnější hnutí slovanských národů, ať již ve vlastních státech či pod cizím panstvím, buď nevázanou svobodou vedlo je (Poláky) v náruč cizích podmanitelů. Ještě snad blahodárnější vlivy přinášel Slovanstvu proud s osvícenectvím souběžný, romantism, vyvíjející se jako reakce a protiva osvícenectví, zvláště svými požadavky přirozeného náboženství a s tím související náboženské svobody, požadavky přirozených lidských práv a rovnosti, svými snahami, směřujícími k obecnému blahu všeho lidstva, proti porobě jednotlivých tříd i národů, svou velikou myšlenkou humanity čili lidskostí ve stycích mezinárodních.

Nový názor světový obsahoval tedy pro pokleslé Slovanstvo tolik cenných zásad, že nutně v něm nalezl co nejživější ohlas.

Na úsvitě svého historického života Slovanstvo zároveň s křesťanstvím přijímalo tehdejší kulturu a světový názor ve dvojí formě — latinské a byzantské, ale nový světový názor a kultura osvícenecko-romantická byla daleko jednotnějšího rázu jakožto ovoce laického ducha a rozumu, opírajícího se o přesné poznatky věd mathematických a přírodních. Kultura a filosofie osvícenecká, která časem nabyla významu mezinárodního a světového, stala se tudíž přirozeně společným jednotným zřídlem nového kulturního vývoje všech Slovanů. Na tom hlavně zakládá se novověké vzájemné sbližování beztak zeměpisně a jazykově velmi blízkých slovanských národů — na tomto podkladě jedině možno se nadíti zdaru snah, směřujících ať již ke kulturnímu nebo i politickému jejich spojení.

Jak ve středověku, tak i v novém věku Slovanstvo bylo především přijímačem toho, co vytvořili jiní národové, Řekové, Románi a Germáni. Byly to však hlavně a téměř je-

dině příznivé přírodní poměry (sousedství s mořem), které jmenované národy učinily aktivními činiteli kultury — není vyloučena možnost, že v budoucnosti úlohu tuto přejmou Slované.

Zajímavo, že hlavními šiřiteli osvícenectví, jemuž Slovanstvo děkuje své obrození, byly z veliké části kruhy, jimž se jednalo přímo o vyhlazení živlu slovanského. To platí o Slovanech soustátí Rakouského. Osvícený absolutism hleděl na úkor privilegií šlechty a církve povznésti blahobyt všech poddaných podle jejich přirozeného práva. Ale Marie Terezie a Josef II. potlačujíce v stavovských privilegiích zbytky češství, maďarství, chorvatství státoprávního a stavovského kladli mimovolně základy k češství, maďarství, chorvatství národnímu. Uvolnění selské poroby, kterou osvícenečtí národní hospodáři pokládali správně za největší překážku hospodářského pokroku a uvalení části berního břemene též na vrstvy privilegované stalo se základem kulturního obrození širokých vrstev lidových, které se staly jednotlivým národům výbornou náhradou za vrstvy šlechtické, většinou odnárodněné, jejichž politický význam bez toho již byl podkopán vývojem světového hospodářství peněžního. Nejen u Čechů, nýbrž i u Slovinců, Slováků, Srbů (obojích) selské chaloupky nejvíce přispěly ke zdaru národního obrození.

Rozumná a pečlivá politika obchodní a průmyslová, napodobující západoevropskou soustavu merkantilistickou, zbavila obyvatelstvo soustátí Rakouského cizozemského vykořisťování a přispívala k zvýšení hmotného blahobytu zvláště pokleslých vrstev měšťanských. Podobně jako dříve ve Francii, tak i v Rakousku dospívaly střední vrstvy s rozvojem hospodářským a kulturním i politicky a v bouřlivém roce r. 1848 přihlásily se nejen o svá práva politická, nýbrž i národní. Zrušení řádu jesuitského (1773) umožnilo státu postaviti veřejné vychování a školství na docela nový základ osvícenectví, přírodních věd a praktických potřeb skutečného života.

Snahy osvíceného absolutismu o uvolnění a povznesení vrstev lidových stýkaly se s úsilím vlastenecké intelligence, která nad to v nich hledala nejčistší projevy ducha národního, cizím vlivům nepřístupného a ve směru romantické ná-

lady (jež ovládala po válkách napoleonských celou Evropu) nejen cenila lidové písně a podání, nýbrž i hleděla lidovým jazykem osvěžiti a obohatiti pedantský jazyk spisovný. Současné germanisační úsilí vlády rakouské jen sesilovalo snahy podobné. V souvislosti se snahou šířiti novou osvětu i v zatemnělém lidu povyšují se i jednotlivá nářečí za jazyky spisovné tam, kde dosud byly v užívání jazyky lidu nesrozumitelné nebo málo srozumitelné (jazyk církevní). Následky snah těchto byly na mnoze i škodlivé, ježto zvýšený počet spisovných jazyků slovanských vedl k většímu roztříštění Slovanstva (na př. roztržka česko-slovenská a rusko-ukrajinská).

Ze všech národů slovanských dospěli nejprve *Srbové,* žijící v soustátí Habsburském, k svému kulturnímu obrození. Zámožnější vrstvy (obchodníci vepřovým dobytkem) přicházejíce tam v bližší styk se západní kulturou, přesvědčily se záhy (již v polovici 18. století), že jen vzdělání může jim býti vydatnou podporou v politickém zápase s Maďary a Vídní. Zápas jejich soustředil se tudíž především na školy a tiskárny. Znamenitý krok ke sblížení intelligence (vzdělávající se literaturou, psanou církevním jazykem slovansko-srbským se silnou příměsí ruštiny) s lidem učinil bývalý mnich Dositej Obradović, jenž na rozhraní století 18. a 19. vydal několik spisů, psaných lidovým nářečím (štokavským), a usiloval přesvědčiti své vrstevníky, že nutno je povýšiti za jazyk spisovný.

Zajímavo, že Obradović myšlenku svou zastával dříve, než za svých pozdních studií v Německu se přesvědčil o podobných snahách tamějšího osvícenectví a romantismu. Myšlence Obradovićově (jenž přesvědčiv se svými rozsáhlými cestami o totožnosti nářečí srbských a chorvatských, šířil i myšlenku politického sjednocení jejich) zjednal úplné vítězství teprve v 1. polovici stol. 19. Vuk Stefanovič Karadžić, zvláště vydáním znamenitých srbských národních písní, jež k sobě obrátily pozornost celé tehdejší Evropy. Nářečí (štokavské), které Obradović a Karadžić uvedli do literatury, jest ze všech srbo-chorvatských nářečí nejrozšířenější, zaujímajíc nynější Srbsko, Bosnu, Hercegovinu, Černou Horu, skoro celou Dalmácii, část Chorvatska, Slavonii a srbské osady v Uhrách.

Obrození národa srbského bylo rázu úplně lidového již proto, že Srbové byli pozbyli téměř úplně své šlechty. Souvisejíc s nepřetržitým úsilím vybaviti se z poroby turecké, posvěceným nesčíslnými krvavými obětmi bojovníků za svobodu, dosáhlo na rozhraní stol. 18. a 19. povstáním Karaďorďovým (1804) aspoň částečné politické samostatnosti srbského národa, zřízením knížectví Srbského, které slibovalo státi se Srbům tím, čím v rozbité Italii byl Piemont. Menším zdarem v ohledu politickém provázeno bylo obrození Srbů rakouských.

Jakousi předzvěstí *obrození chorvatského* byla sice reakce a boj šlechty chorvatské proti josefinské germanisaci a centralisaci, ale šlechtě chorvatské šlo hlavně a téměř jedině o její stavovské výsady. Jest to viděti ze spojenectví jejího se šlechtou maďarskou, jemuž obětovala jednak svou odvěkou státoprávní rovnoprávnost (svolivši, aby bán byl podřízen uherské místodržitelské radě), jednak chovala se netečně k národním snahám Maďarů, kteří žádali zavedení maďarštiny do úřadů (a škol) celé koruny Uherské místo dosavadní latiny.

Teprve ohromný rozmach maďarského národního hnutí a sesílení maďarisačních snah na a po sněmu Prešpurském r. 1825 otřáslo ne tak šlechtou, jako spíše intelligencí, která začala se jednak domáhati zavedení chorvatštiny do úřadů a veřejného jednání, jednak věnovati větší péči vzdělávání tohoto jazyka zvláště literaturou.

Snahy tyto souvisejí s pomíjejícím probuzením živlu chorvatského, jenž zároveň se živlem slovinským dostal se r. 1805 a 1809 z veliké části pod vládu francouzskou (t. zv. provincie Illyrské), která hromadným zakládáním škol s vyučovacím jazykem lidovým dala první podnět ku probuzení chorvatského uvědomění.

Tehdy začala se také tvořiti skrovná intelligence rázu osvícenecko-romantického — ale teprve po třiceti asi letech objevily se patrnější toho následky, zejména když *Ljudevit Gaj* začal vyvíjeti svou mnohostrannou a neúnavnou činnost. Pozdní poměrně probuzení intelligence chorvatské ukládalo jí najednou několik velmi rozsáhlých úkolů, z nichž neposledním bylo i provedení takového sjednocení Chorvatů se sousedními příbuznými kmeny (roztříštěnými

po rozmanitých územích, politicky buď málo nebo i nijak nesouvisícími), aby tím vzešlo posílení všech Jihoslovanů, jimž se bylo brániti proti živlu maďarskému, německému i vlašskému. Pokud snahy tyto provázeny byly zdarem, jest hlavní zásluhou Ljudevita Gaje, strůjce a hybné síly jihoslovanského »*illyrismu*«.

Jemu a jeho soudruhům podařilo se provésti věc neslýchanou — v území, tvořícím politické jádro státu Chorvatského, zavésti bez odporu docela jiné nářečí za jazyk spisovný, než jaké tam (v sev.-záp. Chorvatsku) bylo v užívání majíc i svou zvláštní literaturu. Gaj učinil spisovným jazykem chorvatským totéž nářečí, které Obradović a Karadžić povýšili za spisovný jazyk srbský. Bylo to ovšem v době, kdy i u jiných národů slovanských (u Čechů a Slováků) bylo rozšířeno mínění, že lépe jest splynouti s některým větším národem slovanským, než utonouti v živlu neslovanském. V tomto případě šlo ovšem jen o těsnější sblížení na základě jednotného jazyka spisovného, jenž nazván illyrským podle starověkých, domněle slovanských Illyrů, kteří obývali kdysi sev.-záp. kout poloostrova Balkánského.

Šťastně zdařila se Gajovi i oprava chorvatského pravopisu podle českého vzoru. Byla to věc nemalé váhy, uvážíme-li, že Polákům až dosud (přes rozličné návrhy a ankety) se nepodařilo zjednodušiti svou středověkou, »šlechtickou«, pravopisnou přítěž. Gaj vůbec velmi mnoho těžil ze svých těsných styků s českými spisovateli a vlastenci, kteří měli přímý vliv na vznik jeho illyrismu. Byl to zejména původce theorie slovanské vzájemnosti — Jan Kollár...

Hnutí illyrské bylo lidové a měšťanské, což nejlépe vysvítá z rozbroje »Illyrů« s konservativními kruhy, zvláště šlechtickými, čili se »starými Chorvaty«, přezvanými později Maďarony, když »Illyrové« začali vyvíjeti i horlivou činnost politickou, vedouce si proti Maďarům mnohem sebevědoměji a rozhodněji. V žáru stranického zápasu docílili »Maďaroni« toho, že r. 1843 bylo jméno »Illyrů« úředně zapověděno, načež místo něho později ustálil se název Jihoslované. Nedlouho před r. 1848 podařilo se přece »Illyrům« získati pro své snahy část šlechty chorvatské a r. 1848 na čas i Srby.

Kdežto obrození živlu chorvatského a srbského mělo za následek značné jejich sblížení, mělo *probuzení živlu slovenského* účinek opačný, totiž trvalou rozluku a roztržku česko-slovenskou tím, že jedno ze slovenských nářečí (středoslovenské) povýšeno za jazyk spisovný. Podkladem této neblahé události byly osvícenecko-romantické snahy slovenské intelligence, která chtěla tím usnadniti lidu osvětové a kulturní povznesení literaturou, psanou jazykem srozumitelnějším než byla čeština. Není ovšem také jen náhodou, že byli to právě katoličtí duchovní, kteří zahájili boj proti češtině, jejíž užívání souviselo s husitskými a českobratrskými tradicemi protestantských Slováků. Česko-slovenská roztržka připravovala se dlouho (od 2. polovice 18. století) nalézajíc velikou překážku v názorech a snahách docela opačných (plynoucích z poznání slabosti slovenské a z přesvědčení o nutnosti těsného semknutí roztříštěných sil slovanských), jejichž hlavními představiteli byli československenští evangelíci Jan Kollár a Pavel Josef Šafařík, zasazující se o literární jednotu československou. Zápas mezi oběma směry rozhodnut r. 1844 obratem, který pod vlivem persekuce maďarské provedl Ludevít Štúr, někdejší stoupenec Kollárův a Šafaříkův.

Také v kulturním, osvětovém a národním *obrození Slovinců* řešena především otázka spisovného jazyka. Ač chudá literatura národa slovinského, který nejdříve snad ze všech porobených Slovanů pozbyl své šlechty a měšťanstva, může vykázati nepřetržitou souvislost s vynikající činností prvního slovinského spisovatele, šiřitele reformace, P. Trubara, jenž proto psal slovinsky, aby své krajany získal evangeliu, přece na rozhraní století 18. a 19. nastal zápas mezi dolní slovinčinou, již psal Trubar a slovinčinou horní. Mimo to v době illyrismu děly se pokusy přizpůsobiti slovinštinu chorvatštině. Proto jazyk slovinský má dosud ráz jisté neustálenosti. Lépe dopadlo to s pravopisem slovinským, v němž vlivem illyrismu zvítězila oprava Gajova (»gajica«) nad dvěma zastaralými a nevhodnými způsoby ostatními.

Ještě hůře jest se spisovným jazykem *lužicko-srbským*. Nejmenší tento národ slovanský (ok. 150.000 duší) dospěl svým vývojem ve dvou státních celcích (Sasku a Prusku)

ke dvěma spisovným jazykům, opírajícím se o nářečí hornolužické a dolnolužické. I Srbům lužickým velice prospělo osvícenecko-romantické proudění, ježto pod jeho vlivem dosáhli v Sasku dovolení, aby v jejich školách mohlo se poskytovati vyučování (dosti skrovné) jazyku srbskému. K obrození jejich velice přispěl i příklad českých snah obrozeneckých a vlasteneckých, s nimiž se srbští vlastenci (Jórdan, Smoleř) obeznamovali osobními styky s vynikajícími českými buditeli.

Věrnou oddaností svou, kterou v Drážďanském povstání (19. května 1849) projevil dynastii Saské srbský pluk, dosáhli Srbové splnění některých svých žádostí z r. 1848, zejména pak rozšíření vyučování jazyku srbskému na školách veřejných, zvláště též na Budyšínském gymnasiu a katolickém ústavě učitelském. Škoda, že území saských Srbů je menší, než území Srbů pruských (v Dolní Lužici), kde násilné a soustavné potlačování jazyka srbského ve škole i v kostele způsobilo jim v posledních dobách citelné ztráty přes to, že i dolnolužičtí Srbové od roku asi 1880 napodobují příklad Srbů hornolužických a že dějí se úspěšné kroky ke sblížení obojího spisovného jazyka.

Proud osvícenectví a romantismu měl veliký vliv i na probuzení a obrození *národa maloruského* čili ukrajinského, na vzrůst jeho »separatismu«, a to ve spojení s odporem živlu tohoto proti nátlaku ruské vlády, která pozorujíc od přivtělení Malé Rusi k Rusku, že Malorusové tíhnou k Velikorusům následkem společné víry, rozvitější literatury a kultury, zvláště po reformách Petra Velikého, chtěla vývoj uspíšiti. Jako u všech pravoslavných Slovanů, tak i u Malorusů byl orgánem jejich skrovného, hlavně církevně-náboženského písemnictví církevní jazyk slovanský, promíšený živly místních nářečí. Od té doby však, co vláda ruská začala jim vnucovati jazyk velikoruský, obraceli svou pozornost k jazyku lidovému, v němž také existovala jistá literatura, ovšem buď jen rukopisná nebo jen ústním podáním udržovaná, hlavně znamenité lidové písně, které kromě srbských nemají sobě rovných v literaturách evropských. Tato okolnost zvláště byla příčinou, že od konce 20. let 19. století intelligence začala soustavně probouzeti lid, v němž dosud žila pamět staré kozácké slávy.

K národnímu probuzení Malorusů na půdě rakouské položil základy osvícený absolutism josefinský spojuje s povznášením lidu selského snahu podlomiti význam polské šlechty haličské. Vláda Vídeňská zakládala maloruské školy jak v Haliči, tak i v Uhrách a pečovala o výchovu maloruského duchovenstva (uniatského). Později, když politika její se obrátila opět ve prospěch Poláků, začala se již o povznesení lidu maloruského starati jeho intelligence.

Zajímavo, že i *velikoruská intelligence* vlivem týchž proudů, jež působily na Slovany západnější, hleděla přizpůsobiti ruský spisovný jazyk, opírající se o církevní slovanštinu, mluvě lidové. Byl to zvláště historik-belletrista Karamzin, »jenž tvoří epochu v dějinách ruského jazyka.«

I v opuštěném a ode všeho vzdělaného světa odtrženém *národě bulharském*, o němž přední historikové a jazykozpytci slovanští (Dobrovský, Kopitar, Šafařík) nevěděli ani, kde vlastně sídlí a jak vypadá jeho jazyk, ozval se jakýsi ohlas obrozeneckých snah západních. Mnich kláštera Chilandarského a později Zografského, Pajsij, dotčen byv úsměšky mnichů řeckých a srbských, že Bulhaři nemají žádné národní historie, sepsal slohem starých letopisů bulharských kroniku, v níž ohnivým vlastenectvím probouzí Bulhary k sebevědomí. Ač Pajsij nalezl ve své buditelské horlivosti několik následovníků, přece pro hluboký úpadek lidu a veliké nesnáze jejich činnosti teprve vlastně v poslední čtvrti století 19. došlo k všeobecnému obrození národa bulharského.

O *znovuzrození národa českého* platí v podstatě totéž, co o obrození jiných slovanských národů — nebyl to zjev ojedinělý anebo zázračný. Záleželo nejprve v kulturním a osvětovém povznesení intelligence vlivem osvícenectví, pak teprve následovalo probouzení jejího uvědomění národního, které pod vlivem romantismu přenášeno na vrstvy čím dále tím širší, v nichž ovšem se do jisté míry udržovalo vlivem tradic náboženských a působením exulantské literatury. Po probuzení národním následuje poměrně hodně pozdě i politické probuzení vrstev měšťanských a lidových. České obrození bylo mimo to ohlasem obrození německého národa, jež se dělo o něco dříve a proběhlo tytéž stupně vývoje. »Tří věcí bylo zvláště potřebí — praví Denis — obnoviti

tradice historické..., aby se o ně opřel program reorganisace politické; ...obnoviti jazyk, který... byl neschopen dostačovati potřebám národa vzdělaného; — konečně bylo třeba vrácením národu lásky k jeho řeči a minulosti vzbuditi v něm vlastenectví... Tato trojí práce... shrnuje se jmény Dobrovského, Jungmanna a Krameria...« Dobrovský jeden z prvních ukazoval na jazyk lidový, jako bezpečný pramen osvěžení jazyka spisovného. Jungmann usiloval o vytvoření nové literatury, psané tímto osvěženým jazykem, o němž hleděl dokázati, že je schopen nejjemnějších a nejvznešenějších forem plodů duševních, vědeckých i básnických. Kramerius zjednal sobě zásluhy o probouzení širokých vrstev lidových k životu osvětovému a národnímu, maje ovšem řadu venkovských pomocníků v josefinském kněžstvu, které bylo přirozeným prostředníkem mezi intelligencí a lidem.

Touž měrou, jakou v průběhu válek napoleonských stoupá uvědomění a sebevědomí německé, roste i uvědomění české, jehož význačným rysem okolo r. 1820 jest čím dále, tím silnější *vědomí slovanské* (probouzené mimo jiné i časným bádáním slavistickým) a z něho se vyvíjející *myšlenka slovanské vzájemnosti* v pojetí co nejširším. Bylo by možno vypočítati nekonečnou řadu dokladů (čerpaných i z nejstarších slovanských památek písemných), že jednotliví národové slovanští vždycky byli sobě vědomi svého blízkého příbuzenství, svého jednotného původu, že na mnoze jednotlivé jazyky slovanské pokládali jen za různé odstíny jednoho jazyka společného. Bylo by možno obšírně vypravovati o hojných pokusech, založiti na kmenové a jazykové příbuznosti národů spolu sousedících dalekosáhlou praktickou politiku. V předcházejících odstavcích mohly býti ovšem jen co nejstručněji vytknuty nejvýznačnější momenty ze vzájemnosti česko-polské, rusko-polské, rusko-srbské, rusko-bulharské, srbsko-bulharské, chorvatsko-bulharské. Veškeré pravoslavné Slovanstvo sloučeno bylo ve starších dobách nejen literární vzájemností, nýbrž i kulturní jednotou. Ale teprve veliký kulturní, osvětový a politický rozmach národů západoevropských na rozhraní století 18. a 19. uvedl zvláště menší a politicky pokleslé národy slovanské na myšlenku, aby společnými silami všeho Slovanstva se

snažili dosáhnouti téhož rozkvětu svých sil, jemuž se těšili jejich západní sousedé, a to především za účelem účinné obrany proti jejich přirozené expansi. V prvních desítiletích století 19. vyskytlo se současně několik programů podobného obsahu, podávajících jednak filosofii dějin slovanských, jednak (stkvělé) vyhlídky do budoucnosti Slovanstva, jednak prostředky k dosažení cíle. Z nich ze všech největšího významu a vnějšího úspěchu nabyl Kollárův program slovanské vzájemnosti literární, jenž však podnes z veliké části zůstal programem, stále a stále opakovaným a jen z malé míry prováděným. Kollár sice nechtěl víc než vypěstění »květu společné literatury národní«, čehož by se dosáhlo »slovanským vzděláním«, obdobou to vzdělání humanitního, jednotným pravopisem atd., ale většina jeho současníků (a nepochybně i sám Kollár) spatřovala v takovéto společné kulturní práci základ politického soustředění sil slovanských, po případě i sjednocení všech Slovanů v jeden stát, podobně jako současní Němci chtěli sjednotiti všechen živel germánský. Již Dobrovský a Jungmann a jejich vrstevníci přáli si sjednocení všech Slovanů v jednom státě. Veliké politické úspěchy Ruska od doby Petra Velikého a zvláště vynikající jeho účastenství v boji proti Napoleonovi I. Jungmanna, Šafaříka a konečně i Kollára samého naplňovaly pýchou a nadějemi, že zbraněmi ruskými bude zbudována mohutná říše slovanská s Ruským cářem v čele. V letech čtyřicátých publicisté čeští (a chorvatští) významným tónem ukazovali na slovanského obra, rozloženého od »Kamčatky k Adrii«. Ruská pomoc při osvobození Srbů na poč. 19. století vzbuzovala naději, že i ostatní Slované mohou ji očekávati. Názory a snahy tyto nalezly velmi živý ohlas zvláště u Slováků a Chorvatů. V české společnosti však nedlouho před r. 1848 ozval se hlas reakce proti příliš širokému a tudíž povrchnímu, mlhavému a nepraktickému pojímání slovanské vzájemnosti, hlas, obracející zřetel především ku vzájemnosti těch Slovanů, které k sobě pojí skutečné politické zájmy a přímo je nutí k společnému postupu — totiž Slovanů soustátí Rakouského. Byl to hlas K. Havlíčka, jenž svými zkušenostmi, jichž nabyl pobytem na Rusi, dospěl k myšlence rakouského slovanství (austroslavismu), kterou

po něm dále rozvíjel a prováděl Fr. Palacký. Myšlenka austroslavismu byla však i znamením sesíleného češství, měšťanstva a rolnictva, jimž připadlo význačné účastenství v politických zápasech r. 1848—1849 a které jen důvěrou ve vlastní síly mohly být do nich vedeny.

Do té doby vlastně český národ neměl účastenství v politických zápasech, které pod vlivem opposičního hnutí uherského vedla vlastně šlechta, ovšem především pro své zájmy stavovské. Teprve když tato poznávala svou slabost, hleděla si získati sympathie vrstev středních, dosud politicky bezprávných (kromě jisté části měšťanstva). Tyto střední vrstvy po vypuknutí revoluce únorové vstupují do činného zápasu politického, napodobují tudíž spíše francouzskou snahu buržoasie veliké revoluce francouzské než socialistické proudy francouzské revoluce z r. 1848. Vedle toho však má české hnutí revoluční rys význačně národní, kotvíc v celém českém obrození a stavíc v popředí požadavky národnostní pro školy a úřady. Nacionalism český nabývá pak záhy ostří protiněmeckého a zabarvení slovanského, když obnovení národní a politické samostatnosti současně ohrožováno jest snahami velkoněmeckými. Čechové hledají tudíž oporu u svých sousedních soukmenovců, kteří sami z veliké části jsou ohroženi buď velkoněmectvím (Slovinci a Poláci) anebo maďarstvím (Chorvati, Srbové, Slováci, Malorusové). Proto s několika stran najednou ozvalo se volání po uspořádání slovanského sjezdu. Ač šlo hlavně o potřeby Slovanů rakouských, přece slovanský sjezd Pražský (r. 1848 odbývaný) byl sjezdem všeslovanským, a to proto, že rakouští Poláci a Malorusové pokládali se za solidární se svými soukmenovci mimorakouskými, dále proto, že Lužičtí Srbové hledali v něm posilu a že konečně revoluční frakce ruského národa (Bakunin) chtěla těžiti z revoluce západoevropské pro sebe. Poněvadž však tehdejší zájmy rakouských Poláků (a též Malorusů), směřujících k znovuzřízení říše Polské, byly neslučitelné s austroslavismem, proto nebyl by sjezd dospěl asi k žádným praktickým výsledkům, i kdyby nebyl býval násilně přerušen bouřemi svatodušními. Jediným hotovým plodem slovanského sjezdu byl manifest k národům evropským, žádající svobodu, rovnost a bratrství všech národů a navrhující svo-

lání všeobecného sjezdu národů ku projednání všech otázek mezinárodních. Bylo sice již v prozatímním výboru předsjezdovém uvažováno i o utužení kulturních a literárních styků, zvláště pravidelnými sjezdy vědeckými, ale ani dnes po 62 letech nelze znamenati velikého praktického výsledku podobných snah.

První pokus o součinnost všech Slovanů zůstavil po sobě značné rozčarování, které bylo velikou překážkou pokusů dalších. Nesluší však zapomínati, že i šťastné v celku vybřednutí jednotlivých národů slovanských z kritické situace doby revoluční vzbuzovalo mínění o zbytečnosti nových sjezdů. Zakročením Ruska, které ovšem neučinilo tak ve jménu slovanské vzájemnosti, nýbrž v zájmu navrácení starého pořádku, potlačeno maďarství a velkoněmectví. Slované, kteří v boji ohrožené dynastie s Maďary a Němci byli jejími spojenci, stali se tím zároveň potlačovateli revoluce, s níž nerozlučně spiata byla konstituce, jež byla základem jejich lepší budoucnosti. Toto dvojaké postavení jejich však dáno bylo jejich politickou slabostí, pro kterou dynastie byla nucena kromě Slovanů hledati ještě pomoc zahraniční. Poněvadž Slované po r. 1849 ještě znamenali málo politicky, hospodářsky a kulturně, proto také po pokoření revoluce vídeňské a maďarské nebyl vzat zřetel na jejich tužby konstituční — jak přemožení, tak i spojenci vítěze spoutáni tuhým absolutismem.

Když tento absolutism se ukázal nemožným a když koruna chtějíc nepochybně předejíti opakování bouří r. 1848 obracela se diplomem z 20. října 1860 k součinnosti jednotlivých národů rakouských, neukázali Slované ani dost síly ani dost obratnosti, aby si vymohli podobné nakládání, jako s Maďary. Následky nezdařeného slovanského sjezdu, nepropracovaného programu součinnosti v praktické politice byly v kritických letech po říjnovém diplomu pro Slovanstvo rakouské dalekosáhlé. Ač zamýšlený všerakouský parlament (širší říšská rada, po případě i užší říšská rada) byl pro ně velmi výhodným středištěm, zvítězila u nich myšlenka historického práva, která r. 1848 byla ještě značně v pozadí.

Chorvaté, ač vláda Vídeňská byla ochotna vykoupiti sobě jejich pomoc proti Maďarům značnými ústupky, sesi-

lovali vlastně postavení jejich svým odporem proti obeslání širší říšské rady. Strana, která chápala důležitost obeslání (historik Kukuljević, Mažuranić a většina vyšších úředníků), byla příliš slabá proti unionistům čili maďaronům (Rauch, Živković a slavonští velkostatkáři) a proti straně svobodomyslné (Strossmayer, Rački, Starčević), která nedůvěřovala ani Pešti ani Vídni a chtěla úplnou samostatnost Chorvatska, rozšířeného ve smyslu myšlenky illyrské. Když odporem Chorvatů proti říšské radě zvítězil dualism, byli Chorvaté přirozeně zůstaveni sami sobě, aby si na Maďarech vymohli příslušné postavení ke koruně Uherské. Že Chorvaté po úporném zápase byli v celku přemoženi, toho hlavní příčinu dlužno hledati v odvěké převaze státního i národního vlivu maďarského, jemuž zvláště od konce století 18. podlehly vrstvy šlechtické, které ne-li jazykem, aspoň duchem byly odnárodněné. Ony byly jádrem strany unionistické, s jejíž pomocí vláda uherská násilně prosadila r. 1868 státoprávní vyrovnání Chorvatska s Uhrami, pro národ chorvatský velmi nevýhodné i po jeho revisi (r. 1873), kterou si národní strany vynutily. Dosáhli sice vyrovnáním, že uznáni byli za zvláštní politický národ s vlastním, odděleným územím, za zvláštní individualitu, ale jednotlivá ustanovení smlouvy poskytují Maďarům možnost neustále zkracovati jejich samostatnost a vměšovati se do vnitřních záležitostí chorvatských. Bán, který býval dříve pravým místokrálem, stal se závislým na ministerském předsedovi uherském. O společných záležitostech uhersko-chorvatských rozhoduje říšský sněm uherský, v němž Chorvaté mezi 413 poslanci mají pouze 40. Nejhorší pak jest finanční nesamostatnost Chorvatska.

Z ostatních slovanských národů uherských nemohl žádný způsobiti vážných překážek při vyrovnání. *Slováci* sice r. 1861 postavili sobě jistý politický program, domáhající se zákonitého uznání zvláštní osobnosti slovenského národa v rámci státu Uherského, ale ani Maďaři, ani vláda Vídeňská, ke které se obrátili, nevzali zřetele na přání slovenská. Provádění pak uherského zákona o národní rovnoprávnosti (z r. 1868), poskytujícího jakési minimum národní existence a samosprávy (na př. jednací řeč stoličních výborů), jest zvláště od r. 1875 v přímém odporu s jeho ob-

sahem a duchem. Tak jisté kulturní vzpružení slovenské z let šedesátých dušeno maďarisačním násilím. R. 1874 zrušena 3 konfessní gymnasia slovenská a spolek »Matice slovenská«, r. 1862 založený za účelem vydávání a rozšiřování slovenských spisů a podporování osvětového a kulturního života slovenského.

Pokud se týče Slovanů předlitavských, vyšli z konstituční a vyrovnávací krise rakousko-uherské nejlépe *Poláci*, kteří jako federalisté kladli v podstatě tytéž požadavky jako Čechové, pouze s tím rozdílem, že postavili se na půdu prosincové ústavy z r. 1867 a že podporovali kroky vlády, které se vztahovaly k »bezpečnosti státu« a nejvyšším zájmům říše, čímž stoupala jejich vážnost v kruzích nejvyšších. Příčinou polského opportunismu byly hlavně neblahé následky polského povstání z r. 1863, které Poláky zdržovaly sázeti všecko na jednu kartu. Byla sice strana (Smolkova), která r. 1867 vyslovila se proti obeslání říšské rady »po příkladě Čechů«, ale většina sněmu haličského (se Ziemiałkowským v čele) rozhodla pro její obeslání bez výhrady. Ač t. zv. resoluce haličská (z 28./9. 1868), kterou si Poláci vymiňovali, aby z pravomoci říšské rady bylo vyloučeno mimo jiné školství, spravedlnost a úvěrnictví, v říšské radě neprošla, přece »občanská« vláda chtějíc Poláky v ní udržeti zavedla r. 1869 (5./6.) polštinu za vnitřní jazyk úřadů a soudů haličských. V letech následujících byli Poláci nuceni prodělati ještě několik zápasů o svou resoluci, která sice nebyla úplně splněna (také proto, že Poláci sami se jí vzdali pro její nepříznivé důsledky finanční a zmenšení vlivu polské delegace v říšské radě), ale jmenování polského ministra krajana, samostatnost zemské školní rady haličské, popolštění celého školství, zvláště *dvou* universit a nezávislost Haličského místodržitele na Vídeňském ministerstvu — to byly kořisti, z nichž bylo možno zbudovati velkou část samosprávy národní.

Čechové, kteří od počátku let šedesátých vlivem Palackého a po příkladě Maďarů kladli důraz na co nejúplnější obnovení Českého státu, nebyli ochotni spokojiti se s menšími vymoženostmi ve prospěch své národní samosprávy. Denis vytýká jim, že nedovedli v pravý čas použíti případné taktiky. R. 1861 šli do říšské rady, ač situace tamější byla

pro ně beznadějná v okamžiku, kdy Maďaři a Chorvaté drželi se pevně svého státního práva. R. 1867 se říšské rady vzdalovali a zaujali nesmiřitelné stanovisko k vyrovnání rakousko-uherskému, ač nemohli na věci nic změniti. Když r. 1870 se neočekávaně obrátila situace v jejich prospěch, kladli v tomto pomíjejícím okamžiku požadavky přemrštěné, ač mohli vedle theoretického uznání státního práva dosáhnouti i opravy volebního řádu, rovnoprávnosti jazykové a rozšíření pravomoci českých sněmů. Ale romantický historismus český, který sice přispěl k velikému vzpružení národního uvědomění vrstev lidových, nemohl se rozloučiti s myšlenkou obnovení Českého státu. Zamítnutí fundamentálních článků korunní radou mělo za následek hlubokou roztržku Čechů s Vídní, ve kteréž se objevila slabost radikálního statoprávnictví, které bylo nuceno se obmeziti na pouhé protesty, byť i sebe hlučnější. Vzdalování činné politiky v době, kdy rakouský parlamentarism dospěl k svému ustálení, uvolnilo úplně ruce protičeskému režimu německému, jehož hlavním představitelem jest ústřední byrokracie, jejímuž panství česká passivní opposice prodloužila život.

Nejen na Slovany soustátí Rakouského, nýbrž i na vzdálenější *Poláky* působilo mocně osvícenectví a romantism. Pod vlivem hlavně osvícenectví vzchopily se vůdčí kruhy intelligence dokonávajícího státu Polského k pokusům o jeho záchranu pomocí pokrokových reforem. Přední francouzští osvícenci (Rousseau a Mably) požádáni o návrhy reforem a po nich sami Poláci na podkladě literatury osvícenské se o to pokoušeli (Stanislav Staszic, Hugo Kołłątaj). Současné zrušení řádu jesuitského, v jehož rukách spočívalo veškeré školství, přišlo velice vhod snahám, vychovati nové osvícenější a vlastenečtější pokolení, jež by, jsouc vychováno světskými vzdělanci, nabylo nového názoru o světě a potřebách státních i národních. Snahy o osvětové, politické a hospodářské povznesení korunovány byly novým zřízením státu Polského, jež po pilné a obětavé práci čtyřletého sněmu (1788—1791) vydáno 3. května 1791. Tato »ústava 3. máje« byla mistrovským dílem státnickým, takže sobě zjednala obdiv i státníků francouzských i anglických. Provedlať reformu důkladnou a všeobecnou »v hlavě

i v údech« přetvořením celého státního ústrojí. Sáhla k jádru věci, dotkla se nejen moci vládní a zákonodárné, nýbrž i složení společnosti. Zavedla rovnoprávnost nižších stavů, zrušila volebnost trůnu a zodpovědnost krále. Byla vůbec velikým znovuzrozením národa, počátkem nového rozvoje. Ale na všecko bylo již pozdě. Čtyři léta po ní přestalo Polsko existovati...

Přes to však probuzené jednou snahy obrozovací žily dále, zvláště pak ve »Varšavské společnosti nauk«, již za vlády pruské založené, která zahájila mimo jiné zvláště úsilovné studium polské a slovanské minulosti.

I *do Ruska* pronikly záhy (v době Kateřiny II.) vlivy osvícenectví a později romantismu, ale zůstaly obmezeny pouze na jednotlivce nejvyšších kruhů. Teprve později, již v době veliké revoluce francouzské, šíří se mezi šlechtou liberalism, podobající se politickému hnutí šlechty české před r. 1848, liberalism význačně stavovský, žádající širší účastenství šlechty ve vládě na účet panovnického absolutismu.

Kateřina II., která v mládí svém byla hluboce proniknuta osvícenectvím a humanitou a která udržovala čilé písemní styky s encyklopaedisty, po vypuknutí francouzské revoluce úplně zanevřela na osvícenectví, kteréž pokládala za hlavní příčinu revoluce. Absolutism Kateřiny II. jest tudíž absolutismem předosvíceneckým, jenž jest strážcem privilegií stavovských a církevních; opírá se o vrstvy privilegované, kterým sice nedopouští se vliv politický, ale rozšiřují se práva sociální zvláště tím, že se stávají orgánem moci výkonné, jež jest prostředníkem mezi poddanými vrchností a trůnem.

Tomuto poměru samoděržaví k šlechtě nerozuměl Pavel I. Alexandr I. byl by rád napodobil konstitučními formami osvícený despotism Napoleona I., opírajícího se o měšťanstvo. Za tou příčinou asi přemýšlel o osvobození lidu selského, jenž by mohl nahraditi měšťanské vrstvy, jichž se Rusku nedostávalo, ale šlechtické okolí Alexandrovo přálo si konstituce pouze pro šlechtu, jejímž nejširším vrstvám však reformy konstituční byly lhostejné. Této střední šlechtě, jejímž mluvčím byl historik Karamzin, jednalo se pouze o to, aby nebyly prováděny reformy sociální, a ze

strachu před nimi byla proti každé reformě. Alexandr I. dal sestaviti několik návrhů konstituce pro Rusko (z nich nejznámější se stal návrh Speranského z r. 1809), ale místo konstituce provedena pouze reforma ústředních institucí — zřízena státní rada a ministerstva.

Hlavní příčina, proč návrhy ty provedeny nebyly, spočívala v tom, že nebylo možno ústavní práva uděliti všemu obyvatelstvu, ježto osvobození sedláků by bylo vyvolalo revoluci šlechty, a udělením konstituce pouze jí moc její ještě by byla více stoupla. Ruské samoděržaví mělo tudíž význam spíše theoretický než praktický. To platí i v nější politice Ruska, která na rozhraní stol. 18. a 19. stojí pod vlivem čilých hospodářských styků s Anglií, jež je hlavní odběratelkou ruského obilí a tím podporuje kapitalistický vývoj ruského šlechtického statkářství. Proto přes rozmanité jiné kombinace právě Anglie, tento úhlavní a nepřemožitelný nepřítel Napoleona I., byla nejpřirozenějším spojencem Ruska. Panovník Ruský, představitel nejhouževnatějšího feudalismu šlechticko-statkářského, nemohl býti spojencem panovníka, jenž byl ztělesněním buržoastické revoluce.

Jako v této věci, i v příčině polské otázky ruský samodržec byl spíše nesen poměry a událostmi, než je ovládal. Splnění jeho osobního přání (obnovení někdejšího rozsáhlého státu Polského) naráželo na ruské národní zájmy, jednalo-li se o zcizení rozsáhlých krajin, obydlených valnou většinou obyvatelstvem ruským. V otázce této stojí proti sobě příkře ne tak cář (s vládou svojí) a polský národ, jako spíše starodávné byzantsko-národní imperialistické tradice ruské a novověký romanticko-šlechtický historismus polský, přeceňující význam Litvy a někdejší litevské Rusi, a nespokojující se s rozsáhlými národními výhodami tamějšího živlu polského, jenž celé školství litevské s universitou Vilenskou v čele měl ve svých rukách. Ke konfliktu dvou protichůdných snah politických druží se i konflikt dvou světových názorů a filosofických nálad, totiž rozpor mezi polským osvícenecko-ústavním liberalismem a zpátečnickým absolutismem ruského cáře (a jeho vlády), který jest náčelníkem reakční koalice panovníků evropských, zvané svatou aliancí. Proto, ač znovuzřízené království Polské (r. 1815) obdařeno bylo od svého krále — cáře Ale-

xandra I. — nejliberálnější konstitucí a ač první léta jeho trvání veliká část společnosti a literatury polské, vědecké i krásné, stála ve znamení slovanské vzájemnosti a bratrské lásky příbuzných národů, přece připravoval se nevyhnutelný krvavý konflikt rusko-polský, zvláště když ruští nespokojenci vešli ve spojení s nespokojenci polskými, jichž rychle přibývalo.

Dříve než došlo ku povstání polskému, vypukla vzpoura v Petrohradě proti nástupci Alexandra I., Mikulášovi I., vzpoura t. zv. děkabristů (14. n. 26. prosince čili děkabrja), jejichž jádrem byla řada mladých šlechtických důstojníků, kteří chtěli docíliti hlavně ochrany a nedotknutelnosti práv šlechtických proti přehmatům samoděržaví. Nezdařená vzpoura tato přispěla k sesílení a utvrzení zpátečnického absolutismu ruského tou měrou, že se v době Mikulášově ustálilo v ruské intelligenci mínění, že samoděržaví náleží ku podstatným znakům státu a národa ruského a že jest takřka pilířem jeho mohutnosti. Mikuláš I., který děkabristy byl upozorněn na nutnost reforem, měl dobrou vůli je prováděti, ale nedůvěřoval šlechtě, ani byrokracii, v níž tato měla převahu, což mělo za následek vytváření nového druhu byrokracie kabinetní, související s rozšiřováním pravomoci osobní kanceláře cářovy. I Mikuláš I. by byl rád napodobil osvícený absolutism, o lid se opírající, byl však z ohledu na šlechtu nucen udržovati v celku ten stav, který hověl zájmům šlechty. V mnohém ohledu ovšem Mikuláš I. a jeho vláda sdíleli její názory a sledovali její cíle. Šlechta stotožňovala soběstačné, výlučné a nesnášelivé pravoslaví s ruskou národností, vláda pak hleděla čeliti vlivům obávaného západoevropského liberalismu podporou a rozvíjením ryze národních prvků ruských. V té příčině nálada a tendence doby Mikulášovy je první velikou reakcí národní proti někdejší přílišné oblibě západu — je to ohlas romantického nacionalismu západoevropského.

Kdežto v západní Evropě revolucemi r. 1830 a 1848 absolutism úplně byl povalen (nehledě ke krátké reakci v Rakousku), v Rusku měl tolik síly, že zakročení cáře Mikuláše I. způsobilo ještě pomíjející absolutistickou reakci v Rakousku a na delší dobu zdrželo ustavení nového Německého císařství pod náčelnictvím Pruska.

K tomuto sesílení ruského absolutismu a imperialismu přispělo z veliké míry i nezdařené polské povstání r. 1830 až 1831. Poláci zůstaveni jsouce beze vší cizí pomoci konali v nerovném boji divy udatenství, ale veškeré oběti jejich byly marné. Království Polské, formálně nezrušené, podlehlo podle jména zatímní, ve skutečnosti však trvalé protipolské vládní soustavě knížete Paskěviče, jenž potlačiv svobody politické a samosprávu, začal obmezovati i práva jazyka polského a zaváděti porušťování úřadů a škol, což ostatně na Litvě prováděno již bezohledně.

Po povstání r. 1830—31 zmocnila se zdrcené společnosti polské zvláštní nálada romantického mysticismu, který velkolepě vyjádřila básnická trojice: Mickiewicz, Krasiński, Słowacki. Mickiewicz a jeho soudruzi pozorujíce všeobecný úpadek dobra a šlechetnosti, jaký právě Polsko zakusilo svým národním neštěstím, hlásali nutnost mravní nápravy celého lidstva. Národ polský měl mu býti v té příčině vůdcem, Mesiášem — odtud název tohoto básnického směru a vůbec celé tehdejší romantické nálady společnosti polské (mesianism). Mesiánství polské, skoro současné s českým panslavismem a chorvatským illyrismem, očekávalo velikou a slavnou budoucnost Slovanstva s Polskem v čele. Zajímavo, že současně s rozvojem těchto názorů proudily ve společnosti polské (mezi politiky) naděje v utvoření veliké slovanské federace pod protektorátem Ruska, jež by šetřilo samostatnosti jednotlivých národů. Mickiewicz však sám později nabyl přesvědčení, že vysvobození Polska vyjde z Francie a že polský národ sjednotí nejen Slovanstvo, nýbrž i celé lidstvo na základě katolicismu.

Mesiánství, tato polská odrůda panslavismu nebyla nic jiného než přizpůsobení německé filosofie Hegelovy duchu polského národního cítění. Něco podobného bylo i současné ruské slavjanofilství, které spíše si přizpůsobovalo myšlenky filosofie Schellingovy, jež slučovalo s myšlenkou samostatného národního rozvoje ruského, jež byla základem vládní soustavy mikulášské. Slavjanofilství jest »filosoficko-romantická doktrina o ruské samobytnosti«. Kdežto německá filosofie vykazovala Němcům vůdčí úlohu v dějinách světových, slavjanofilství připisovalo Rusům kulturní me-

sianism, ježto v jejich vývoji nalézá se úplný soulad mezi rozumem a citem, věrou a vědou, kdežto ve vývoji západní Evropy jest pravý opak toho. Národ ruský jest povolán, aby provedl duševní obrození u Slovanstva (které v podstatě spočívá na týchž základech), a to jeho sjednocením na základě pravoslaví, jež jest pravým slovanským náboženstvím. Po Slovanstvu přijde řada na celý evropský západ, aby byl proniknut původními prvky slovansko-ruského vývoje. Praktické důsledky mesiánství a slavjanofilství měly veliký vliv na sesílení odvěkého rozporu rusko-polského, a to právě v okamžiku, kdy se zdálo, že nastává jejich vyrovnání nebo aspoň zmírnění.

Tehdy dozrála konečně otázka ode dávna naléhavých vnitřních reforem státních, které, jako na západě, mohly záležeti hlavně v povznesení širokých vrstev lidových na úkor stavovských privilegií šlechty, proti níž nemohli se Ruští panovníci opříti o bohaté a intelligentní měšťanstvo, jehož na Rusi vlastně nebylo. Odtud ten epochální význam osvobození lidu selského (r. 1861), jímž položen první podkop pod nohy všemocné šlechty. Ale nebylo to tak samoděržaví, jako spíše hospodářský vývoj, který šlechtu přinutil ku propuštění selského lidu ze své moci, když totiž se přesvědčila, že bez svobodné práce není vůbec možný pokrok jak v zemědělství, jež vyžadovalo sesílené těžby, tak i v průmyslu. Nešťastná válka Krymská (1853—1856) vyvolala ohromný tlak veřejného mínění, žádajícího m. j., aby tíha státních břemen, jež dosud nesli téměř výhradně poddaní, přenesena byla i na vrstvy privilegované. Ač osvobození sedláků bylo ponecháno dobré vůli statkářů a ač z ohledů berních osobní svoboda sedláků byla značně obmezena, přece selská reforma připravila jim cestu k dosažení úplné občanské rovnoprávnosti.

Selskou reformou položila vláda ruská základ pro ostatní pokrokové reformy, jimiž chtěla napodobiti osvícený absolutism 18. století. Ale ke konci 19. století bylo již příliš pozdě na tuto methodu — neboť obyvatelstvo (zvláště šlechta) domáhalo se účastenství ve vládě. Ve veliké směsici však stýkaly se a vzájemně potíraly programy nejrůznějších směrů, od konservativních ku anarchistickým (»nihilism«), a vláda nedovedla udržeti rovnováhy, kolísajíc neustále

mezi liberalismem a zpátečnickou persekucí. Reformy jak vinou vlády, tak i vinou rozkvašené společnosti se nedařily. Jsouce prováděny v neustálém zápase se snahami převratnými, vypadly příliš konservativně, takže byly na mnoze reformami pouze zdánlivými. Pro nedůvěru vlády k společnosti bylo svěřeno jejich vypracování výhradně úřednictvu, nemajícímu dost praktických zkušeností a neznajícímu skutečných potřeb obyvatelstva. Praktické provádění samosprávy trpělo neustálým dozorem vlády, která se obávala vývoje života ústavního.

Jako vnitřní reformy ruské, tak nechtělo se dařiti ani řešení otázky polské, kde těžko bylo smířiti snahy ruské po udržení co nejtěsnějšího spojení království Polského s Ruskem s polskými tužbami po dosažení co největší politické nezávislosti. Poláci valnou většinou vládě ruské nedůvěřovali a domnívali se, že by nebylo nesnadné vůbec odtrhnouti se od Ruska, válkou Krymskou velice seslabeného. Jen skrovný počet lidí prozíravých nahlížel, že síly polské jsou k tomu nedostatečné, a že je potřebí využitkovati pomíjející příznivé situace pouze k částečnému získání nazpět toho, co Poláci měli před r. 1830. Byl to zvláště markýz Alexandr Wielopolski, jenž postaven od cáře v čelo civilní správy království Polského, nenalezl však porozumění ve společnosti polské pro své blahodárné reformy. Poláci odmítali ústupky a výhody vládou podávané a kuli spiknutí. Když Wielopolski násilným odvodem hlavních účastníků spiknutí chtěl hnutí toto potlačit, vypuklo předčasně povstání (v lednu 1863), vedené prostředky naprosto nedostatečnými a v národě vůbec slabě založené, tak že vláda ruská je snadno mohla potlačiti.

Po povstání jala se vláda ruská polskou otázku řešiti jednak úplným vyhlazováním živlu polského na Litvě, jednak tím, že ve smyslu theorií slavjanofilských a za spolupůsobení předních slavjanofilů v král. Polském se pokoušela získati pro sebe selský lid polský, zvláště provedením velmi výhodné proň selské reformy na úkor šlechty. Mimo to hleděla zbaviti intelligenci polskou všech podmínek národního rozvoje kulturního, zvláště poruštěním celého školství.

Povstání polské r. 1863 přispělo i k značnému zhoršení postavení Poláků v Prusku, kde na př. od r. 1842 se vyučovalo na všech venkovských i městských školách i na některých středních školách okr. Poznaňského polštině, Poláci měli přístup ke státním úřadům a mohli nerušeně organisovati svou národní obranu. Až do r. 1867 měli Poláci značnou oporu i v liberální straně říšského sněmu, jež odporovala germanisačním snahám ředitele pruské politiky, Bismarcka. Když však Poláci odporovali přivtělení Poznaňska a záp. Pruska k nově zřízenému spolku Severoněmeckému, nastal obrat v jejich neprospěch. Toho použil Bismarck a sloučil s otázkou polskou boj za účelem zlomení dosavadního vlivu a významu církve katolické, která ve státě Pruském byla silnou oporou živlu polského. Duchovenstvo polské s Poznaňským arcibiskupem Meč. Ledóchowským v čele postavilo se neohroženě na obranu jazyka polského ve školách, když Bismarck v l. 1872—73 je úplně poněmčil. Po několika letech »kulturního boje« Bismarck vzdal se sice zápasu s církví, ale za to sesílil protipolskou politiku na poli hospodářském. R. 1886 dala sobě vláda pruská schváliti od sněmu pruského zřízení stomillionového fondu za účelem vykupování pozemků z rukou polských a provádění soustavné německé kolonisace.

VI.

VE ZNAMENÍ REALISMU A SOCIALISMU.

Romantism, ovládající asi uprostřed století 19. skoro celou Evropu a s ním těsně spojená myšlenka národní rázovitosti, samobytnosti a samostatnosti, opírající se m. j. též o sesílené studium historické, rozšířily národní uvědomění do širokých vrstev lidových tak, že tyto se staly pevným základem národní obrany proti snahám odnárodňovacím. Ač tím pro dalekou budoucnost zabezpečena národní existence, přece romantický historism svými přemrštěnými, skutečným poměrům neodpovídajícími cíli zavinil na mnoze nezdar politického zápasu některých slovanských národů (Čechů, Chorvatů a Poláků v Rusku i Prusku). Teprve když

následky utrpěných porážek čím dále, tím důtklivěji se pociťují, nastává znenáhla obrat ve smýšlení především intelligence, která hledí předejíti ještě větším ztrátám a pohromám tím, že přijímá neuspokojivé dané poměry za základ k dosažení aspoň jistého existenčního minima národního. Nastává doba politiky, počítající se skutečnými poměry, čili doba realismu, třebas že název tento se ustálil pouze u Čechů, a to pouze pro jistou stranu, která jest vlastně jen jedním pásmem většího politického proudu.

Politické neúspěchy politiky romantické měly přirozeně za následek, že různé národní vrstvy, které šly dosud společně za jedním velikým cílem, od sebe se oddělily a začaly sledovati své zvláštní zájmy stavovské a třídní (měšťanstvo, rolnictvo a šlechta). Tam, kde dosaženo bylo jistých úspěchů politikou romantismu, nastalo klidné užívání toho, co bylo získáno. Snahy a tužby národní nepřestávají se sice vznášeti vysoko nad skutečnost, ale síly nevyčerpávají se již dobýváním věcí dočasně nedosažitelných. V dalším vývoji s pokračujícím rozvojem velkoprůmyslu začíná se znenáhla ve svých třídních zájmech hlásiti o politická práva i dělnictvo. Differenciace stran stala se pestřejší a složitější. Je to úkaz všeobecný a je známkou národů kulturně velmi pokročilých. Je však zároveň i znamením, že otázky národní pozbyly své síly — ovšem zajisté na škodu zvláště národů malých a ohrožených. Provádění jednotné politiky národní nejen vypadlo z rukou měšťanstva, nýbrž stalo se vůbec (doufejme, že pouze dočasně) nemožné — a jest důležitou otázkou, kterou připadá řešiti stranám všem.

U mnohých národů (Řeků, Vlachů, Maďarů, Němců) politický romantism dodělal se úspěchů stkvělých. K nim náleží i někteří slovanští národové, kteří jeho pomocí dosáhli politické samostatnosti — Bulhaři a částečně i Srbové.

Slované balkánšti kořistili jednak z nezadržitelného úpadku říše Turecké (které staré mohamedánství a byzantské tradice byly na závadu v provádění pokrokových reforem), jednak ze sympathií celé Evropy a zvláště Ruska k utiskovanému živlu křesťanskému a pravoslavnému. *Bulhaři* pomocí ruské diplomacie (hr. Ignaťev) dosáhli r. 1872 zřízením exarchátu nezávislosti své církve na patriarchátu

Cařihradském. Když pak r. 1875 a 1876 v souvislosti s odvěkými pokusy o osvobození z jařma tureckého a s novými piklemi zvláště bulharské emigrace v Rumunsku povstalecké hnutí, v Hercegovině a Bosně vzniklé, zachvátilo většinu Slovanů balkánských a zvláště když Srbové a Černohorci utrpěli od Turků řadu porážek, vláda ruská pod nátlakem veřejného mínění, ovládaného slavjanofily, zahájila ve smyslu národnostní politiky Gorčakovovy velikou válku rusko-tureckou (1877—1878). Rusko, které před válkou si zabezpečilo neutralitu rakouskou, provedlo (ne bez velikých nesnází a nebezpečí) osvobozením Bulharů veliký úkol své slovanské politiky. Neočekávané válečné úspěchy svedly je však k tomu, že proti dřívější úmluvě cářově s císařem Rakouským chtělo provésti rozsáhlé změny na Balkánském poloostrově, zvláště pak zříditi veliké Bulharsko. To vedlo přirozeně k velikému rozladění s Rakouskem, které našlo podporu u Anglie a Německa, a Rusko bylo nuceno na kongressu Berlínském (1878) couvnouti. Zřízeno tedy pouze malé knížectví Bulharské a samosprávná provincie Východní Rumelie, jež zůstala sloučená s říší Tureckou. Kromě toho pak veliká část národa bulharského (v Makedonii) zůstala pod přímým panstvím tureckým.

Srbsko dosáhlo sice válkou rozšíření svého území (jako Černá Hora) a zrušení turecké poplatnosti, ale již na kongressu Berlínském bylo patrno, že bylo Ruskem ponecháno Rakousku, aby toto je uvedlo ve sféru svých zájmů, zejména obchodních. Současným pak obsazením Bosny, Hercegoviny a Novopazarska většina národa srbského octla se pod přímým panstvím rakousko-uherským.

Mladý *stát Bulharský* rozvíjel se jednak ve znamení otázky sjednocení celého národa bulharského (zvláště Vých. Rumelie), jednak ve znamení zápasu proudu liberálně-konstitučního s konservativním. *Liberálové* (učitelé a rolníci) nemohli se smířiti s oddělením Vých. Rumelie od knížectví a usilovali o liberální, moderní konstituci. *Konservativci* (měšťanstvo a obchodnictvo) přijímali oddělení Vých. Rumelie jako nutné zlo a přáli si silnou, v rukách panovníkových soustředěnou vládu. O ně opíral se kníže (Alexandr Battenberský) a je podporovala i ruská vláda, kterou zastupovali ruští generálové a důstojníci, informující

mladou bulharskou armádu. Když Rusové nechtěli býti pouhými nástroji konservativců v pronásledování liberálů, konservativci se od nich odvrátili. Proto r. 1883 Rusko odvolalo své zástupce z Bulharska a postavilo se rozhodně na odpor státnímu převratu z r. 1885, jímž Vých. Rumelie přivtělena k Bulharsku, ač dříve akci, k tomu směřující, podporovalo.

Ač kníže Alexandr v zápase strany ruské a protiruské pozbyl trůnu, přece v Bulharsku nabyl převahy spíše vliv rakouský, takže přes odpor Ruska zvolen a na trůně se upevnil kandidát rakouský, Ferdinand Koburský. Válka, mezi Ruskem a Rakouskem proto hrozící, odvrácena hlavně hrozbou rakousko-německého souručenství. Po sblížení Ruska s Francií (1890) Rakousko provedlo obratný ústup v otázce bulharské a kníže Ferdinand po nastolení cáře Mikuláše II. dal sobě záležeti na tom, aby se s Ruskem smířil (1895).

Brzy na to pak (1897) následovalo rakousko-ruské dohodnutí o záležitostech balkánských, kterážto shoda potrvala až do konečného přivtělení Bosny a Hercegoviny k mocnářství Rakousko-Uherskému (1908).

Bulharsko od svého smíru s Ruskem dostalo se do normálních kolejí rozvoje. Je to země význačně rolnická. Obyvatelstvo její skládá se převážně z malostatkářů s 5—6 hektary pozemků. Proto politické strany bulharské jsou větším dílem rolnicko-demokratické, ovšem s rozličnými odstíny. Po roztržce *konservativců* se zástupci ruské vlády došlo ke kompromissu jejich s *liberály*, kteří (Cankov) svolili k jistému obmezení konstituce. Liberálové, s tím nesouhlasící (Karavelov), ustavili se tudíž jakožto strana *radikální*. *Staří liberálové* (Cankovci) jsou smýšlení téměř republikánského a rusofilského. *Radikálové* (Karavelovci) jsou strana rolnická a také rusofilská, ale odmítající vměšování Ruska do vnitřních záležitostí bulharských. Od radikálů oddělili se *národní liberálové* (Stambulovci), jejichž heslem jest »Bulharsko Bulharům« a silná vláda, tak že se k ní připojili konservativci (Grekov, Stojlov, Načevič). Pro přílišnou autoritativnost Stambulovovu odtrhla se od jeho strany část zednářská a maďarofilská (*Radoslavov, Tončev*). Konservativec Stojlov odtrhl se od národních radi-

kálů po pádu Stambulovově a zorganisoval *novou stranu národní* (Ivan Gečov). Kromě toho v poslední době objevila se i strana *agrární* a *socialistická*, obě zatím málo významné.

Prudké a vášnivé boje jednotlivých stran zvláště v letech 1885—1896 značně zmírněny dosažením státní nezávislosti a sloučením většiny národa v jeden celek. V letech 1902—3 silně rozčeřovaly hladinu veřejného mínění *události makedonské* (spiknutí a vzpoury tamějších Bulharů), ale kníže uvažuje nebezpečnost vmíšení se mladého státu do složitých poměrů těch nedal se pohnouti k válečnému zakročení. Zatím Rusko a Rakousko společným zakročením docílily provádění jistých reforem v Makedonii. Vnitřní poměry bulharské uklidnily se tak dalece, že r. 1908 došlo k dohodnutí stran o ustavení nového ministerstva s docela novým člověkem v čele, advokátem Malinovem, náčelníkem nejmladší strany, totiž *demokratické*, jež se ustavila z nejpokročilejší části staré strany radikální. Ministerstvo toto obralo sobě za úkol hlavně uspořádání státních financí zároveň s úlevou berních povinností obyvatelstva.

Stát Bulharský za vlády knížete Ferdinanda dosáhl značného sesílení a rozkvětu. Jest to jeden z nejlépe zřízených, pokrokových, na podkladě demokratickém se rozvíjejících států současných. Utěšený tento vývoj dovršen prohlášením samostatnosti a cářství Bulharského (5./10. 1908) v souvislosti s převratem mladotureckým a annexí Bosny i Hercegoviny.

Mnohem méně příznivý byl *vývoj Srbska po r. 1878*, třebas že r. 1882 se svolením Rakouska se prohlásilo za království. V dřívějších dobách Srbsko těžívalo z rozličných nehod a nesnází svého rakouského souseda, ale ustálením vnitřních poměrů rakousko-uherských po r. 1867 a okkupací Bosny a Hercegoviny stalo se jakýmsi přívěskem Rakousko-Uherska. Národní cit vzpíral se proti obmezování politické samostatnosti cizinou, ale prozíravější politikové pokládajíce za nezbytné vyhýbati se konfliktu s Rakouskem usilovali o tlumení národní nevole. Byla to ovšem menšina, která tudíž nezřídka sáhala k prostředkům násilným, k obmezování svobod politických.

I v Srbsku (bez ohledu na to) trval od samého téměř počátku knížectví zápas mezi zásadou liberálně-konstituční

a mezi potřebou silné moci panovnické v mladém státu. Zápas tento zhoršován neustálým vměšováním Ruska, Turecka, Anglie a Francie, jakož i bojem o trůn dvou dynastií (Karaďorděvičů a Obrenovičů), souvisejících se vznikem Srbského státu. Neblahé povahy posledních Obrenovičů (Milana a Alexandra), zhýralost a nehospodárnost, pánovitost a svévolnost, měnily absolutism, poměry vnucovaný, v osobní libovůli. Teprve za Petra Karaďorděviče, jenž prohlásil se pro zásadu přísně konstituční vlády, dospělo Srbsko k spořádanějším poměrům.

Nejdůležitější politické strany království Srbského v přítomné době jsou *liberální, pokroková* (naprednaci) a *radikální*. Nejstarší z nich, *liberální*, sáhá počátky svými do dob Alexandra Karaďorděviče (1842—1858), kdy jádrem jejím byla mladá intelligence, přinášející ze svých studií na západoevropských universitách idee svobodomyslné a parlamentární. Heslem jejím byla svoboda (politická) a Obrenoviči. Jejím dílem byla ústava z r. 1869, jež vládě ponechala značnou moc tím, že kníže jmenoval čtvrtinu poslanců. Byla tedy a jest strana liberální rázu konservativního, vedle toho národního a rusofilského. Hlásí se k ní hlavně zámožnější měšťanstvo.

Berlínský kongress byl příčinou jejího úpadku. Když náčelník liberálů, dlouholetý předseda ministerstva Ristić, nechtěl r. 1880 svoliti ku požadavkům rakousko-uherským při uzavírání obchodní smlouvy, kníže Milan povolal k vládě *pokrokáře* (naprednaky), umírněné to přívržence Rakouska a stoupence silné, centralisované správy státní (Piročanac a Garašanin), v jejichž rukách spočívala vláda v l. 1880—1887. Když král Milan pro svůj rozvod s manželkou Natalií s pokrokáři se rozešel a když ve volbách r. 1888 zvítězili radikálové, strana to přející decentralisaci státní správy (se zřetelem na rozšířené selské zřízení zádružné), z počátku sice v otázkách politických dosti mezinárodní, později však rusofilská, Milan zřekl se vlády (1889). Za převahy radikálů ujal se vlády král Alexandr, jenž hleděl se sblížiti s Ruskem a snil o podrobení Starého Srbska a Makedonie. Když však pro svou pánovitost s radikály se rozešel, následovala řada převratů a kolísání, vla-

dařeno neústavně, při čemž rozhodoval vrátivší se král Milan, jenž hleděl udržet dobrou vůli s Rakouskem.

Po konečném odchodu Milanově král Alexandr zvláště svým sňatkem s Dragou Mašínovou se stal naprosto nepopulárním. V noci z 10. na 11. června 1903 zavražděn od důstojnických spiklenců...

Událost tato měla značný vliv na nové seskupení politických stran. Ve straně liberální vytvořily se 4 odstíny (staří liberálové, liberálové, mladoliberálové a frakce Veličkova). Pokrokáři rozděleni jsou ve 3 frakce (pokrokáři čistí, odpůrci to spojení s radikály, pokrokáři, kteří r. 1901 s nimi se spojili a staří Milanovci). V straně radikální pokus o sloučení s pokrokáři (1901) vyvolal roztržku mezi umírněnými čili staroradikály a krajními čili neodvislými nebo mladoradikály. Mimo to r. 1903 zvolen poslanec socialistický.

Za vlády Petra Karaďorděviče Srbsko po několik let vedlo tuhý zápas s Rakouskem o smlouvy obchodní, vzpírajíc se snaze jeho utužiti na podkladě hospodářském jeho odvislost politickou. Vleklá krise tato nabyla velmi ostrého vyvrcholení annexí Bosny a Hercegoviny (v říjnu 1908), kterou podle obecného mínění srbského Srbsku na dobro odňata naděje na rozšíření k západu. Krise tato skončila se diplomatickou porážkou Ruska, uvolnila však pouta, vížící Srbsko k Rakousku, zvláště když Srbsko v celní válce s ním zjednalo sobě nová tržiště pro svůj dobytek a maso, zvláště ve Francii.

Válka rusko-turecká r. 1877—78 zabezpečila úplnou samostatnost i srbskému státu *Černé Hoře* a zjednala jí přístup k moři přístavem Barským a Ulciňským. Kníže Nikola I. (synovec a nástupce Danila I. z rodu Njegošů), jenž (1851) se svolením Rakouska a Ruska nastoupil vládu jako první světský panovník — kdežto do té doby v Černé Hoře vládli biskupové Cetyňští z téhož rodu — osvědčil se za své dlouholeté vlády jako obratný diplomat, jenž dovede udržovati nejlepší přátelský poměr s Ruskem, Tureckem, Srbskem, Rakouskem i Italií, se kterou obzvláště Černou Horu poutají prastaré kulturní styky, zejména z dob republiky Benátské. Živel italský byl Černohorcům ode dávna nejbližším zprostředkovatelem západní kultury. Pří-

značné jest, že do cizích jazyků přešel italský název Černé Hory. Obchod a průmysl dosud spočívá hlavně v rukách Italů. Sjednocená a sesílená Italie přirozeně obnovuje svou středověkou expansi na protějších březích Adrie. Černé Hoře přichází to velice vhod zvláště z ohledu na mocného souseda rakousko-uherského, odtud i sblížení její s Italií, jehož vnějším znamením jest sňatek dcery Nikolovy s králem Italským, ač ani v zájmu Černé Hory není pevné usazení Italie na Balkáně.

V prosinci r. 1905 kníže Nikola zavedl v Černé Hoře konstituci — nepochybně po příkladě Ruského cáře, ač příčinou toho jest zajisté i pronikání novověkých proudů politických, zvláště ze Srbska. Konstituce z veliké míry uvolnila toto nové proudění, které přirozeně se obrátilo proti rozličným patriarchálním řádům a přežitkům. V malých poměrech černohorských zápas *mladých* čili *strany národní* proti *starým* čili *straně opravdu národní* nabyl rázu velmi osobního, tudíž ostrého a vášnivého, ježto šlo o odstranění »starých« z jejich význačných míst. Boj mladých obrátil se i proti samému knížeti, tak že jednalo se i o jeho bezživotí. Není však pochyby, že i vnitřní poměry černohorské po nevyhnutelném vykvašení dospějí ke klidnému životu konstitučnímu, jako v Bulharsku a Srbsku.

Stát Srbský a Černohorský zavírají v sobě jen malou část národa srbského, který v době převahy myšlenky národní a snah, směřujících k sjednocování rozptýlených částí jednoho národa, jest roztříštěn v několika státech (v Srbsku a Černé Hoře, Bosně a Hercegovině, Uhrách a Chorvatsku, Dalmacii a Přímoří). Tím větší jest touha jeho po uskutečnění myšlenky velikého všesrbského státu, jenž by obsahoval kromě území čistě srbských i všecko to, co náležívalo kdysi k říši cáře Štěpána Dušana, totiž zvláště Makedonii, která za nynější politické situace jest vlastně jediné území, kde by království Srbské mohlo prováděti svou expansi. Ale *Makedonie* jest jen z velmi malé míry srbská (pouze okres Skopjský) a kromě toho skoro všichni národové balkánští zdvihají na ni své nároky, ježto jsou v ní zastoupeni některou částí jejího obyvatelstva. Nejčetněji zastoupeni jsou Bulhaři, kteří vykonávají tam veliký vliv pomocí svého exarchátu. Ve městech rozhodují Řekové, kteří těžce nesou,

že selský živel slovanský se vybavuje z jejich kulturního i hospodářského područí. Srbové hlavně pomocí srbských biskupů (ve Skopji a Prizrenu) a škol získávají lid, mluvící rozmanitými přechodními nářečími srbsko-bulharskými, což jest příčinou neustálých třenic srbsko-bulharských. Kucovlaši nalézají podporu u svých soukmenovců Rumunů.

Několikeronásobné soupeření vlád balkánských velice ztěžuje řešení otázky makedonské a hrozí neustále válečným nebezpečím dalekosáhlých důsledků. V celku však převládá směr udržovati raději daný stav pod vládou tureckou, než dopomoci mimovolně některému soupeři k úspěchu.

Veliké pobouření vyvolala r. 1908 a 1909 annexe Bosny a Hercegoviny, ač vlastně se annexí nic v poměrech balkánských nezměnilo.

Pokud se týče *vlády rakousko-uherské v Bosně a Hercegovině,* jisto jest, že tam byl vykonán veliký kus kulturní práce, že povznesen byl celkem blahobyt obyvatelstva, jeho kulturní úroveň i hospodářská produktivnost. Ale dosavadní správa těchto zemí byla protilidová; zakládala se na snaze získati mohamedánskou šlechtu, která sice je národnosti větším dílem srbské, nemá však národního uvědomění. Pravoslavný lid srbský, asi $^2/_5$ všeho obyvatelstva, jest dosud v poddanství mohamedánských vrchností, jimž jest povinen platiti často i polovici výtěžku žní ze svých polí, která jsou dosud vlastnictvím vrchností. Vláda bála se napomáhati národnímu probuzení pravoslavných Srbů, ač právě tato politika byla by nejlépe odpovídala balkánským záměrům rakousko-uherským. Místo pravoslaví podporováno chorvatské katolictví. Mezi katolíky vnesena chorvatská státní myšlenka jako protiklad srbské, aby odcizení obou vyznání se stalo co možná úplné.

Mezi Slovany koruny Uherské v posledních asi 30 letech nejlépe daří se *Chorvatům v království,* kde po revisi vyrovnání s Uhrami nastaly klidnější poměry, umožňující práci kulturní, repraesentovanou zvláště záhřebskou universitou, r. 1874 otevřenou. Většina *strany národní,* jež byla odpůrcem vyrovnání, smířila se s ním, stala se stranou vládní a splynuvši se stranou unionistickou zdědila po ní opovržlivý název »maďaronů«. Jádro její tvoří nejvyšší

intelligence (universitní professoři a úřednictvo), část Srbů (baron Živković) a Židé. Náčelníkem jejím od r. 1903 byl Nikola Tomašić, nynější bán Chorvatský. Nesmiřitelná část strany národní († biskup Strossmayer, † kanovník-historik Rački, duchovenstvo, měšťanstvo, živnostnictvo) organisovala se jakožto *neodvislá strana národní*, která pěstuje tradice illyrismu, je protimaďarská, austrofilská a katolicko-liberální. Od ní odštěpila se *strana práva* hlavně pro poměr Chorvatů k Srbům. Strana tato vztahujíc chorvatské státní právo na všecka území chorvatská i srbská, neuznává vůbec zvláštní srbské národnosti. Cílem jejím jest vytvoření velikého státu všechorvatského, v němž by byli zahrnuti i Slovinci. Zakladatelem jejím byl Ante Starčević, po jehož smrti (1896) se od ní odštěpila *čistá strana práva* (Frank). Strany tyto rozcházejí se v nazírání na poměr k Rakousku. Frankovci (mladší duchovenstvo a část universitní mládeže) totiž jsou mu nakloněni. Kromě toho Frankovci svými tendencemi slovanskými blíží se k neodvislé straně národní, od které je však dělí t. zv. Řěcká resoluce (z r. 1905). K stranám těmto přidružilo se v poslední době několik nových stran, vyrostlých na podkladě hospodářského vývoje — totiž *socialistická* (od r. asi 1903), *rolnická* (od r. 1904) a *pokroková*, která se od rolnické liší svým protiklerikálně katolickým, protirakouským a maďarofilským rázem.

Snahy Maďarů o získání úplné neodvislosti Uherska od Rakouska, soustřeďující se v požadavcích samostatné armády nebo aspoň maďarského armádního jazyka, samostatného celního území a státní banky, a politický zápas maďarských stran s korunou poskytly národním živlům koruny Uherské, zvláště pak Chorvatům příležitost, zasáhnouti činně do tohoto zápasu.

Na poč. října 1905 usneslo se 32 poslanců z Chorvatska, Dalmácie a Istrie na t. zv. Řěcké resoluci, kterou vyslovili ochotu podporovati Maďary v boji jejich proti Vídni s podmínkou, že tito budou řádně a poctivě plniti vyrovnání chorvatsko-uherské, že bude provedena v Chorvatsku volební a jiné pokrokové reformy konstituční a že Dalmácie bude přivtělena k Chorvatsku.

Řěcká resoluce stala se ohniskem nového seskupení stran v Chorvatsku. Strany, hlásící se k jejímu programu,

utvořily t. zv. *chorvatsko-srbskou koalici,* skládající se z národní strany neodvislé, ze strany práva, strany pokrokové, socialistické a strany srbské. Proti ní postavila se strana čistého práva, strana rolnická a katolická. Jednání o součinnost, navázané mezi chorvatsko-srbskou koalicí a koalicí stran maďarských, rozbilo se o otázku vnitřního služebního jazyka na státních železnicích v Chorvatsku, ježto vláda uherská pokládajíc je za podnik soukromý zavedla přes obstrukci Chorvatů ve sněmu uherském (1907) t. zv. služební pragmatiku, znamenající utvrzení maďarštiny ve vnitřním úřadování. Když chorvatsko-srbská koalice postavila se v nejpříkřejší opposici proti vládě uherské, postaven k jejímu utlumení v čelo Chorvatska bán Rauch, jenž 2 leta provozoval bezparlamentní absolutism. Ve spojení s tímto politickým zápasem jest pověstný záhřebský process, způsobený brožurou Jiřího Nastiće (»Finale«), která obviňujíc Srby z velezrádných piklů proti samostatnosti a celistvosti Chorvatska, měla patrně za účel roztrhnouti chorvatsko-srbskou koalici. V následcích tohoto processu, jehož dozvuky dozněly před porotou Vídeňskou (obžalobou prof. Friedjunga), bán Rauch odstoupil a po dohodě nového předsedy uherského ministerstva hr. Khuena-Hedervaryho s koalicí jmenován bánem náčelník strany národní N. Tomašić, jenž se v celku postavil na stanovisko koalice.

Mezi tím v zápase stran maďarských s korunou došlo na jaře 1906 k příměří, podle kterého koalice stran (kromě liberální) se zavázala připraviti volební reformu říšského uherského sněmu na základě všeobecného, tajného hlasovacího práva, na kteréž koruna učinila závislé jisté koncesse ve prospěch sesílení samostatnosti Uher. Na sněmu, jenž měl provésti tuto volební opravu, po prvé ve větším počtu se objevili poslanci nemaďarští — na př. 14 Rumunů a 8 Slováků — kteří žádali provádění zákona národnostního, zvláště pak obmezené užívání jazyků nemaďarských v úředním jednání župní správy. Ale vláda koaliční odpověděla jim novým školským zákonem, podle něhož ve všech školách (soukromých), kde by 20% žáků označilo maďarštinu za svůj jazyk mateřský, má tato býti zavedena aspoň částečně jako jazyk vyučovací, a kde by polovice žáků tak učinila, tam se má státi výhradním jazykem vyučovacím.

Volební oprava uherská, spočívající na základě všeobecného, tajného hlasovacího práva, přinesla by zajisté velikou posilu Slovanům uherským, ale šlechtické vrstvy maďarské, které jsou dosud pánem situace, velmi nesnadno dají se přiměti, aby si samy odhlasovaly ztrátu svých stavovských a národních výsad.

Českému politickému romantismu zasazena těžká rána zavedením přímých voleb do říšské rady (1873), které passivní opposici českou učinily bezmocnou. Proti houževnaté passivitě starší generace začal si vítězně raziti cestu směr, žádající činné účastenství v politice za účelem odvrácení pohrom dalších. Proti *staročešství* rostlo a vzmáhalo se *mladočešství*. Mladočeští poslanci (7) učinili r. 1874 konec passivitě vstoupivše na zemský sněm. Nesnáze pak ministerstva Taaffova s úvěrem na okkupaci bosenskou (1878) poskytly všem českým poslancům možnost vstoupiti za jisté drobné ústupky do vládní většiny. Největším a nejtrvalejším úspěchem této činné politiky bylo rozdělení Pražské university v českou a německou (1881), kdežto jazykové nařízení z r. 1880 (vymožené po příkladě haličského) ukázalo se nespolehlivým základem rovnoprávnosti.

Česká universita stala se brzy školou celé novější kultury, osvěty i politiky české (nehledě ani k tomu, že z ní vycházejí nové a nové šiky úřednického dorostu, které do německo-rakouské byrokracie přinášejí nového ducha). Česká universita rychle dovršila veliký obrat v myšlení, názorech a náladě celého národa, který sice již od nezdaru passivní opposice se připravoval, v ní však našel pevný vědecký základ. Nová věda česká usilujíc m. j. o vytvoření správného, pravdivého obrazu minulosti české, o nějž by se mohla opírati i přirozenější politika, byla nucena zničiti především nesprávný, romantický obraz nejstarších dob české historie, který každému volnějšímu hnutí jejímu překážel. Bylo nutno sáhnouti na posvátné národní palladium rukopisů Zelenohorského a Královédvorského. Boj, který se o ně rozpoutal, vášnivý a prudký, byl zápasem dvou světů, romantismu a realismu.

Realism, zastoupený hlavně mladšími professory universitními, přejal provádění úlohy, která náležela vlastně již do programu mladočešství, neboť toto nelze pokládati

za pouhý jen taktický odstín staročešství, nýbrž za předzvěst všeobecného kulturního přerodu celého národa. Ovšem mladočešství bylo po čase zachváceno opět jakousi recidivou romantismu, jevící se hlavně tím, že vrátilo se k přepiatému kultu českého státního práva, na ten čas neuskutečnitelného. Mimo to pozbyvši své původní snahy o prohloubení celého národního a kulturního života stalo se směrem jednostranně politickým a rozešlo se z veliké míry s kruhy nejvyšší intelligence, s kruhy universitními. Jednou z hlavních příčin, proč realism a mladočešství stály vedle sebe, a často i proti sobě, byly padělané rukopisy, které nalezly velmi horlivého obhájce právě v náčelníku strany mladočeské, Juliovi Grégrovi. Ač někteří realisté se později stali mladočeskými poslanci (Kaizl, Masaryk, Kramář), neznamenalo to přece slití realismu s mladočešstvím. Toto teprve znenáhla přílivem mladší generace, universitou českou odchované, a neúspěchem statoprávního zápasu nabývalo opět svého původního rázu pokrokově-realistického, což dokonáno reorganisací r. 1907. Mezi tím pod heslem *realismu* zorganisoval Masaryk zvláštní politickou stranu (nazvanou později *pokrokovou)*, která v jistých otázkách nalézá se s mladočeskou v neustálém rozporu. Od té doby, co realism vtělil se jaksi ve strany politické, pozbyl sám svého zabarvení politického a pokud stojí mimo strany, jest směrem význačně vědeckým a kritickým.

Mezi tím český národní život stával se rok od roku pestřejším a složitějším. Rostla zámožnost a podnikavost osvobozeného lidu rolnického a průmysl z pohraničních německých krajin šířil se i do českých rovin. Již jubilejní výstava z r. 1891 byla svědectvím značného kulturního pokroku. Od té doby vývoj rychle pokračoval ve směru zprůmyslovění a zobchodnění zemí českých. Když r. 1890 Staročeši smluvili s Němci nevýhodné dorozumění, zvítězila r. 1891 na celé čáře strana mladočeská. Několik let následujících jest slavná doba mladočeské politiky, která po tuhé a energické opposici dosáhla některých význačných úspěchů, zvláště povoláním hr. Badeniho (1895) v čelo vlády za účelem vyřízení některých palčivých otázek, jako byla otázka vnitřního úředního jazyka. Ač jazyková nařízení Badeniho pro terroristický odpor Němců, kteří zjednali si tím

podporu z říše Německé, byla změněna a pak i zrušena, přece české poselstvo podrželo takový význam, že od doby ministerstva Thunova (1898) až do posledního ministerstva Bienerthova nebylo vlády, v níž by nebyl býval zastoupen národ český aspoň jedním ministrem. Ovšem úžasný odpor Němců proti vnitřní češtině, ohrožující nadvládu německé byrokracie, ukázal, že kampaň jazykovou na nedozírnou dobu nelze opakovati. Síly národní, soustředěné dosud za jedním velikým cílem ve straně mladočeské, začaly se tříštiti pod hesly zájmů stavovských.

Strana mladočeská, která zůstala nadále předním nositelem zájmů všenárodních, stala se přes to středištěm hlavně vrstev měšťanských a intelligence. Starý politický romantismus má své zastánce ve frakcích radikálních, které mají význam živlu pobízecího. Volební reforma říšské rady z r. 1907 přesunula těžiště politického vlivu a moci silně do širokých vrstev lidových, takže na venkově získala nejvíce strana *agrární*, v městech pak, hlavně průmyslových, *sociální demokracie*, vystupující pod praporem internacionalismu, ovšem spíše strojeného než skutečného. Proti ní však na mnoze s velikým úspěchem vystupuje *socialism národní*, který jest sice známkou hlubokého proniknutí národního uvědomění do lidu, ale zároveň se starým politickým romantismem. Převaha privilegovaného *velkostatkářstva* sice odstraněna, ale již i střední vrstvy jsou vážně ohroženy ve svém významu politickém. Vrstvy rolnické mají nebezpečného soupeře ve straně *katolického lidu*, která vedle svých cílů čistě náboženských a kulturních jest představitelkou stavovských zájmů katolické hierarchie.

Od r. 1899, kdy zrušena jazyková nařízení o vnitřní úřední češtině, nejedná se v politickém zápase českého národa tak o nové kořisti, jako spíše o udržení toho mála, kterého bylo dříve dosaženo. Zdá se, že minula doba dramatických srážek parlamentních. Zápas soustřeďuje se k drobným otázkám, významu na pohled podřízeného (k menšinové a k poměrnému zastoupení slovanských národností v byrokracii, zvláště ústřední), ale na vyřízení těchto otázek bude záležeti jednou zajisté řešení velikých otázek zásadních. Zatím pokračuje hospodářské a kulturní sesilování všeho Slovanstva rakousko-uherského. S tím ruku v ruce

rostou obavy Němců před poslovaněním Předlitavska. Nejnovější kroky jejich (školské zákony dolnorakouské a ochranné zákony zemí alpských) jsou neklamnou známkou, že Slované jsou na postupu.

Okázalá útočnost Němců (na př. na sněmu král. Českého) podobá se zoufalému úsilí, zadržeti přirozený vývoj dějin, jenž směřuje k tomu, aby Rakousko se stalo skutečně tím, k čemu jest povoláno, společným rovnoprávným přístřeším menších národů středoevropských. Vývoj tento plyne přes rozmanité překážky, které dočasně jej zadržují. Tak politická konstellace, vyvolaná annexí Bosny a Hercegoviny, sesílila opět postavení Němců v Rakousku. Měla však ten následek, že Čechové a Jihoslované, srazili se v jeden šik, *Slovanskou jednotu*, která sice při protichůdných cílech jednotlivých stran je s to prováděti pouze politiku nejnutnější obrany, jest však přece důležitým pokrokem v rozvoji slovanské vzájemnosti. Ostatně i v polské společnosti pod vlivem poměrů ruských a polských razí sobě cestu proud, směřující k solidaritě s ostatními rakouskými Slovany. Dlužno ovšem uvážiti, že výhodné postavení Poláků haličských, opírající se o pouhá ministerská nařízení a ohrožené protichůdnými snahami Malorusů (jejichž možné spojenectví s Němci bylo by pro Poláky po volební opravě r. 1907 velmi povážlivé), nutí je k opatrnosti. Na druhé straně i snahy Dalmatinců o spojení Dalmácie s Chorvatskem ohrožují slovanskou solidaritu. Součinnost pak se Slovany koruny Uherské na nedozírnou dobu jest nemyslitelná. Tyto okolnosti vybízejí k tomu, aby na všech stranách co nejúsilovněji se pracovalo ku včasnému odklizování a vyrovnávání podobných rozporů tak, aby se později neopakoval rok 1848 se svými neblahými pro Slovanstvo následky.

Síla Slovanů rakouských dosud spočívá hlavně v jejich počtu, tudíž v jejich vrstvách lidových, které (nehledě k Čechům) teprve nedávno se probudily k uvědomění politickému. Proto jsou větším dílem ještě trpným předmětem zápasu přívrženců středověkého názoru světového s přívrženci názorů novověkých. Na tomto základě spočívá jejich sociálně-politická differenciace — a to zejména u *Slovinců*,

jejichž rozdělení na stranu *klerikální* a *liberální* vyjadřuje celou řadu zásadních rozdílů nejen politických, nýbrž i kulturních.

U *Poláků* (haličských), kde vyznání katolické náleží takřka mezi podstatné znaky jejich národnosti a tudíž je značnou měrou znárodnělé, zápas mezi starým a novým směrem kulturním soustředil se na boj mezi živlem šlechtickým a lidovým. Volební oprava z r. 1907 ztenčila někdejší celistvý šik 70 poslanců *šlechticko-konservativních* na 16 a přesunula těžiště politického vlivu jednak do strany *národně-demokratické* čili všepolské (analogii to strany mladočeské), jednak do strany *lidové* čili *rolnické* (analogii české strany agrární). Vedle nich počtem nevalně slabší jest strana *demokraticko-křesťanská* (analogie české strany katolické nebo spíše strany křesťansko-sociální). Mimo to existuje slabší strana *demokratická*, méně národní, ale pokročilejší sociálně než strana národně-demokratická. Polská strana socialistická utrpěla při volbách r. 1907 značný neúspěch.

Haličtí Malorusové získali z volební opravy nejvíce — na účet Poláků. Jsouce národem téměř výhradně rolnickým, bez šlechty a ve vývoji svém značně zpožděni, nedospěli ještě k pestřejší differenciaci. Dělí se dosud pouze na dvě strany, *Starorusy* a *Mladorusy*, které se liší mezi sebou zvláště svým poměrem k duchovenstvu. Mladorusové (intelligence a učitelstvo) jsou protiklerikální. Mimo to dělí je otázka budoucího státu Maloruského (Ukrajinského). Starorusové pokládají se za Rusy, ale spokojili by se pomocí Ruska ve prospěch své svobody náboženské a samosprávy. Mladorusové jsou strana vládnoucí. Vedle ní začíná však se rozvíjeti již i strana *socialistická*, jež získala 2 mandáty ve volbách r. 1907.

Haličtí Malorusové, kteří v březnu 1910 uveřejnili svůj politický program, domáhají se zřízení zvláštního správního území, utvořeného z východní Haliče. Prozatím ovšem žádají přiměřenou volební opravu pro sněm Haličský a proměnění Lvovské university v maloruskou.

Volební oprava z r. 1907 přinesla sice velikou posilu slovanskému živlu v Předlitavsku, ale sociální rozpor mezi

vrstvami měšťanskými a dělnicko-lidovými nedovoluje využitkovati náležitě počet slovanských hlasů. Jest tudíž velikým a nezbytným úkolem slovanské politiky získati lidové massy myšlence národní a slovanské, což zajisté nelze jinak, než řešením otázky sociální, která bez toho těsně souvisí na př. s otázkou menšinovou a školskou.

Přítomná doba, ve které velmi silně se uplatňuje v politice vyspělost a síla hospodářská i kulturní, vede postupně všecky národy slovanské k snaze po hospodářském sesílení. Největší pokrok v té příčině učinili (vedle Čechů) *Poláci dílu pruského*, kde zvláště od r. 1898 hospodářský boj proti nim stal se heslem pruské vlády, která po pomíjejícím sblížení s Poláky při odstoupení Bismarckově (1890—94) přisvojila sobě program t. zv. *hakatismu*, jehož nositelem od r. 1894 byl »Spolek ku podporování němectví ve východních provinciích«, založený od Hansemanna, Kennemanna a Tiedemanna, po nichž přívrženci tohoto směru dostali název »hakatisté«.

Zásady hakatismu byly již od mnoha let hlásány v německé literatuře vědecké i s universitních katheder, zvláště od Lipského professora Arn. Hasseho, jenž v četných svých článcích prohlašoval germanisaci živlu polského za nezbytnou podmínku světové politiky německé, zvláště v hospodářsko-politické soutěži Německa s Anglií, Amerikou a Ruskem. Pokládaje školskou germanisaci za bezúspěšnou, radil k soustavnému vyhlazování živlu polského kolonisací a podporou vystěhovalectví polského. Žádal tudíž, aby příslušnému ministrovi bylo dáno právo prováděti *vyvlastňování* pozemků ve prospěch německých kolonistů.

Příčinou této vyhlazovací methody germanisační jest podivuhodné početné, národní i hospodářské sesílení živlu polského zvláště od té doby, kdy kolonisační komise začala rozvíjeti svou činnost. Poláci kořistíce z jistých zákonů pruských, které mají za účel odstraniti nezdravou převahu velkostatků ve prospěch středního a malého statku, zorganisovali za kancléře Capriviho parcelační ústavy, které velkou část polské půdy z rukou zchudlé šlechty převedly do rukou sedláků nebo bezzemného dělnictva, které v pruském Porýní si něco zahospodařilo.

Vláda pruská v letech 1898—1908 dala sobě schválit od sněmů 4 veliké zákony pozemkové, jejichž obsahem jest v celku několikanásobné zvýšení fondu kolonisačního (na 475 mil. marek). Vrcholem jejich jest pověstný zákon o vyvlastňování pozemků z rukou polských, jímž vládě po tuhém zápase povoleno vyvlastniti sice jen malé množství půdy (70.000 ha), a to jen za jistých podmínek, přes to však zásada sama tím zvítězila k veliké hanbě německé civilisace. Odborní znalci však soudí, že bude to ještě velmi dlouho trvat, než zákon tento způsobí živlu polskému citelné škody. A konečně i kdyby se podařilo všechen živel polský vyvlastnit, nezbaví se ho Prusko — neboť se jím sesílí socialistický proletariát, který junkerské vládě pruské začíná působiti již značné obtíže — zejména teď, kdy domáhá se volební opravy pro sněm pruský, která musí vypadnout jednou i ve prospěch živlu polského.

Jako v Prusku i v *Rusku* (kde r. 1894 nastoupil cář Mikuláš II.) skoro současně ukazovala se *Polákům* vyhlídka dosáhnouti jistého zmírnění protipolské politiky vládní. Poláci skládajíce své naděje v nového cáře uvítali jej r. 1897 ve Varšavě způsobem neobyčejně okázalým. Veliká část veřejného mínění (»ugodowcy« = smířliví) již od delší doby sledovala heslo positivní práce, přála sobě smíření s Ruskem a byla by se spokojila se zavedením polštiny do škol a do úřadů, obecní samosprávou a přijímáním Poláků do státní služby. Bez toho rozvojem průmyslu nově vznikající třída měšťanská spatřovala ve spojení Polska s rozsáhlou říší Ruskou jen prospěch svého průmyslu a obchodu. Když však po návštěvě cářově se ukázalo, že vláda nepomýšlí na žádné ústupky, zmocnilo se společnosti polské opět smýšlení opposiční, které se soustředilo zvláště ve straně *socialistické*, která viděla, že její třídní zájmy jsou těsně spojeny s bojem celého národa proti absolutistické vládě (která na polské socialisty soustředila svou persekuci), a která r. 1893 (na sjezdě Pařížském) si dala jednotnou organisaci (P. P. S.). Touž dobou také lid selský, který vláda ruská po r. 1863 hleděla pro sebe získati, dospěl k národnímu uvědomění. Značná část lidu selského s drobným městským obyvatelstvem náleží k straně *národně-demokratické*, která před-

stavuje krajní směr národní a v Haliči r. 1902 přijala název strany *všepolské*. Jsouc původně revoluční od r. 1902 stala se opportunistickou.

Jako v Polsku, i *v celé říši Ruské* marně očekáván obrat ve vnitřních poměrech po smrti cáře Alexandra III. (1894), jenž volný rozvoj jejich sevřel vojensko-policejním zpátečnickým absolutismem, učiniv (vlivem svého učitele Konst. Pobědonosceva a publicistiky slavjanofilské) základem své vlády z přesvědčení absolutism, o lid se opírající, tedy demokratický a národní, t. j. pravoslavný. Národní směr tento přispěl nejvíce k tomu, že Rusko šťastně překonalo nebezpečnou krisi, ve které se nalézalo při smrti Alexandra III. Absolutism Alexandra III. byl zamýšlen jako absolutism osvícený, ale jednak těsný spolek jeho s církví, jednak ruská byrokracie, v níž převládal živel šlechtický, stotožňující blaho obyvatelstva se zájmy byrokraticko-šlechtickými, uvedly jej na cesty zpátečnictví a zástoje. Vládě Alexandra III. podařilo se s udržením míru upevniti postavení Ruska v mezinárodní politice, ale provádění pokrokovějších reforem sociálních se nedařilo, ježto vláda usilujíc o zlepšení hmotných poměrů lidu selského (snížením výkupných platů, zrušením daně z hlavy, kolonisací v Sibiři), nechtěla zrušiti jeho společenskou osamocenost a dopustiti rozšíření jeho samosprávy, ač právě sociálně-politické postavení lidu selského bylo hlavní příčinou jeho lhostejnosti, zejména k lepším způsobům zpracování pozemků a volbě jiného zaměstnání (na př. řemeslnického).

Až do nedávna pokládalo se selské obcové vlastnictví půdy čili »selský mir« za nedotknutelné palladium, které sobě národ ruský zachoval z pradávných dob minulosti slovanské, ač právě toto bylo hlavní překážkou prospěšnějšího vývoje. Vláda Alexandra III. pečovala i o vytvoření vlastního velkoprůmyslu pomocí vysokých cel ochranných a zápovědných, chtějíc vytvořiti ze státu Ruského uzavřené hospodářské území, jež by samo všecky potřeby své ukájelo; pracovala však sama proti tomu tím, že nechtěla dopustiti větší rozkvět osvěty, zejména školství. Mimo to velkoprůmysl neprospíval také proto, že nedostatek konkurence

byl na úkor jakosti výrobků a podnikavosti. Scházelo mu obratné intelligentní dělnictvo a udržování lidových mass v primitivním způsobu života neposkytovalo mu dost odběratelů. Z nedostatku odběratelů domácích byl tudíž nucen mladý ruský průmysl ohlížeti se po vývozu. Ten účel m. j. měla i sibířská železnice, a vůbec z veliké míry i ruská velkoasijská politika.

Rusko za Alexandra II. a III. učinilo veliký pokrok v postupu svém do Asie. V letech 1864—1885 podrobilo si území mezi jez. Kaspickým a pohořím Altajským. Zakaspická železnice, krajiny ty probíhající, prodloužena (1888) až do Samarkandu. Za Mikuláše II. dokonána železnice sibířská.

Okolo r. 1860 opanovalo Rusko území Amurské a Ussurijské (v němž založilo svůj Vladivostok) beze všeho odporu říše Čínské, jejíž úpadek a slabost je pobízela k záchvatům dalším, zvláště když i jiné evropské státy začaly se hlásiti o podíl. R. 1895 zakročilo Rusko společně s Německem a Francií ve prospěch Číny proti Japonsku a za to dosáhlo propůjčení přístavů Port-Arturu a Talienvanu, dovolení vystavěti železnici k nim a později i právo obsaditi dočasně Mandžusko. Poněvadž Japonsko usilovalo, aby Rusko Mandžusko vyklidilo a Mandžusko aby bylo otevřeno všem cizincům, došlo na poč. r. 1904 k válce rusko-japonské. Válku tuto vedlo Rusko veskrze nešťastně nejsouc k ní dostatečně připraveno. Doprava vojsk a válečných potřeb po jednokolejné sibířské železnici vadila vyvinutí náležité energie, staré zlořády byrokracie a vojenských hodnostářů při zásobování vojska a užití válečných nákladů ukázaly schátralost byrokratického absolutismu. Mírem, prostřednictvím Spojených Států severoamerických uzavřeným, (v listop. 1905) pozbylo Rusko svých posic na Žlutém moři a vzdalo se záměrů, směřujících k opanování Mandžuska.

Válka rusko-japonská byla předehrou vnitřní revoluce ruské, skrze niž Rusko dospělo ke konstituci. Hnutí, dožadující se změny absolutismu ve prospěch účastenství obyvatelstva v provádění pokrokových reforem, začalo se již r. 1891—92, v době to velikého hladu následkem neúrody. Projevy nespokojenosti šířily se tiskem zapověděným, z ve-

liké části v cizině vyráběným. K nim družily se chronické studentské nepokoje a r. 1896 i první veliká stávka dělnictva. Sociálně-revoluční strana, související s jistou frakcí někdejšího »nihilismu«, již několik let před válkou prováděla organisovaný terrorism attentáty proti vynikajícím představitelům vlády (1902 zabit Sipjagin, 1904 Pleve). Vláda odpovídala persekucemi. Za války a po válce octlo se Rusko v jakémsi stavu anarchie. Hrozná tato situace a otřesená autorita vládní dodala odvahy různým shromážděním úředním i neúředním, aby vyslovila požadavek konstituce.

Zavraždění vlastního bratra cářova (Sergěje) bylo posledním podnětem k vydání zřízení o státní dumě (6. = 19. srp. 1905) a říjnového (17. = 30. října 1905) manifestu, jímž dumě přiznána moc zákonodárná. Tím a jmenováním prvního odpovědného ministerstva (Witte-ova) vstoupilo Rusko do řady států konstitučních. Mnoho let dušené city, potřeby, tužby a snahy nabyvše konečně volnosti shlukly se ve velmi různorodou, pestrou směsici stran (22) s jejich vzájemnými zápasy. Rozhodující převahu v prvních dvou státních dumách měly strany s nejradikálnějšími a nejmodernějšími programy. Nejsilnější v první dumě byla strana *konstitučně demokratická (ka-dě-tové),* domáhající se všeobecného, rovného, přímého a tajného hlasovacího práva bez rozdílu náboženství, národností a pohlaví, liberálních reforem sociálních, zveličení zemědělské plochy pro obyvatelstvo, které půdu osobně vzdělává (rozdělením pozemků státních a korunních i velkostatkářských na základě vyvlastnění), pokrokové reformy celého školství, oddělení církve od státu, samosprávy Finska a Polska a vůbec co nejširší samosprávy oblastné.

Po kadětech nejsilnější byli *trudovici,* t. j. skupina práce, jejímž jádrem byli radikální sedláci, usilující především o sociálně-revoluční řešení otázky pozemkové, v čemž se shodovali se stranou *sociálně-revoluční,* která otázku pozemkovou chce řešiti všeobecně platným obcovým vlastnictvím půdy. Třetí co do počtu mandátů byla skupina *okt'jabristů* (s monarchisty), kteří svým programem učinili říjnový (okt'jabrový) manifest cářský. Hájí základní práva občanská, založená na nedotknutelnosti osoby a majetku,

na svobodě víry a slova, na svobodě shromažďovací a spolčovací a nezbytnost parlamentního zdělávání zákonů. Kromě autonomie Finska hájí jinak nedělitelnost říše Ruské. Význačným rysem okt'jabristů jest jejich opportunism, plynoucí ze strachu před ztrátou těžce nabyté politické svobody.

Kromě těchto 3 velikých skupin první dumy dlužno vytknouti ještě 67člennou skupinu poslanců, stojících mimo strany a *70 autonomisů* (52 Poláků, Ukrajinci, Litevci, Lotyši, Estonci).

První duma vystupovala téměř jednotně proti vládě, s níž se utkala hlavně v otázce vyvlastnění půdy, což vedlo i k rozpuštění jejímu (22. čce 1906). I v druhé dumě převládaly strany opposiční, v nichž zastoupeni byli i *sociální demokraté* (65) a *sociální revolucinonáři* (36). Nečetná sice, ale radikální pravice opakovala v dumě bez obalu, co hlásalo její časopisectvo, že totiž ústavnost se příčí historickému vývoji Ruska a že duma má býti zrušena. Střed (kaděti a Poláci) choval se umírněně. Hlavním předmětem rokování byla opět otázka pozemková.

Jazýčkem na váze stran byli *Poláci*, kteří toho použili ku podání návrhu zákona o autonomii král. Polského (24./4. 1907). To však bylo hlavní příčinou rozpuštění druhé dumy (16./6. 1907) a změny dosavadního, liberálního volebního řádu za účelem seslabení významu stran radikálních a neruských národností, kterým měla býti odňata možnost rozhodovati v otázkách národně ruských. Novým volebním řádem (z 16./6. 1907) zavedeno 5 volebních kurií (statkářská, 2 městské, selsko-kozácká a dělnická), jimiž těžiště přeneseno do velkostatkářstva a zámožného měšťanstva a tudíž do stran pravých a umírněných. Pro král. Polské, Kavkaz a vých. Sibíř vydána zvláštní pravidla, jimiž počet poslanců značně obmezen pro obyvatelstvo neruské, takže Polákům z království přiděleno pouze 11 poslanců.

Nejsilnější stranou třetí dumy jsou okt'jabristé, kteří zaujali střed. Počet kadětů klesl téměř na polovic dřívějšího počtu (54). Nejsilnější ze stran pravých jest *umírněná pravice*, jež hájí ty společenské a státní řády, jaké v Rusku trvaly před revolucí, tedy především samoděržaví. Za ní co

do počtu mandátů stojí *krajní pravice*, zvaná též *černá sotňa*, ježto organisovala městskou lůzu (čerň) v protirevoluční čety, jež se dopouštěly násilí na revolucionářích, hlavně na židech. Konečně dosti silná jest ve 3. dumě i *strana klidné obrany* se stranou *pokrokovou*, přechod to mezi okt'jabristy a kaděty.

Ruská revoluce a konstituce přinesly jakési malé zlepšení *Polákům v království*. Většina polské společnosti hlásila se jednak k straně smířlivé, která přijala jméno *realistů*, jednak k straně *národně-demokratické*, z nichž žádná nechtěla ani revoluce nebo branné vzpoury, ani nechtěly se odtrhnouti od Ruska. Projevy realistů měly takovou váhu, že i vláda v době hrozivého kvašení si jich povšimnula. Ano k vyzvání samého prvního ministra hr. Svjatopolka-Mirského složil hr. Vl. Tyszkiewicz zvláštní memorandum, v němž m. j. se žádalo zavedení polštiny do škol, úřadů a soudů. Na podzim r. 1905 vláda ruská dovolila vyučovati po polsku ve školách lidových (jednotřídních a v 1. třídě vícetřídních škol obecných). Ve státních středních školách rozmnožen počet hodin jazyka polského a na universitě Varšavské zřízena nová stolice jazyka a literatury polské s vyučovacím jazykem polským. Nejdůležitější však bylo dovolení zřizovati školy soukromé trojtřídní (progymnasia) s vyučovacím jazykem polským (kromě dějepisu a zeměpisu), třebas že školám těmto odepřeno právo veřejnosti.

Na tomto základě založili Poláci po příkladě české matice školské spolek »Polska Macierz Szkolna« (1906), který zorganisovav 781 odborů založil v krátké době 141 škol, učitelský ústav, mnoho čítáren a knihoven a ve Varšavě lidovou universitu.

Ale mezitím již vláda opět zahájila obrat, a to nepochybně pod vlivem Pruska, související se sjezdem cáře Mikuláše II. s Německým císařem u Björke (v čci 1905) a se schůzí jejich ve Svinemünde r. 1907 (v srpnu). Ještě r. 1905 jmenován nepříznivý Polákům generální gubernátor Varšavský Skallon, jenž zavedl opět stav válečný, jímž Polsko vlastně vyloučeno z užívání svobod konstitučních. Volebním řádem z r. 1907 vzata Polské delegaci ve státní dumě možnost podávati samostatné návrhy. Třetí duma po-

stavila se zřejmě proti požadavku autonomie král. Polského. V prosinci 1907 rozpuštěna polská Matice školská a potom následovalo zavírání polských soukromých škol. V poslední době ruští nacionalisté a vláda pobuřují polské veřejné mínění tím, že usilují o vyloučení vých. částí král. Polského (gubernie Siedlecké a Lublínské čili Cholmské Rusi) proto, že tamější maloruské obyvatelstvo trpí katolickou propagandou a popolšťováním. Příslušný návrh, vládou vypracovaný, má býti schválen státní dumou.

Konstituční hnutí ruské nezůstalo bez účinku i na jiné národnosti, které se od delší doby nalézaly v postavení podobném jako Poláci.

Tak k novému životu probuzeny národní snahy *maloruské*, pokoušející se m. j. o zorganisování národního školství a žádající národní samosprávu. V první státní dumě poslanci ukrajinští tvořili zvláštní národní skupinu. V druhé a třetí však delegace ukrajinská zmizela.

Dílem posledních několika let jest národní *probuzení Bělorusů* (na horním Dněpru, Dvině a Němenu). V 80. letech m. stol., kdy t. zv. ruští lidovci začali buditi ruský lid ke kulturnímu životu, došla řada i na Bělorusy. Konstituce přinesla jim (1906) dovolení vyučovati svému jazyku v nejnižších stupních škol a vykládati jim náboženství. I Bělorusové kladou požadavek národní autonomie.

Malorusů jest okolo 22 millionů, Bělorusů asi 6 mill. Jsou však i *jiné menší národnosti,* které také se hlásí o svá přirozená práva, jako Litevci, Gruzinci, Tataři, Arméni a j. Mezi nimi zvláště význačné místo zaujímají Finové, kteří dovedli sobě zachovati a po ruské revoluci i upevniti své téměř samostatné postavení, které ovšem v poslední době (1910) značně bylo otřeseno.

Není pochyby, že *stát Ruský* zavedením konstituce, nezbytné ku provádění pokrokových, novověkých reforem, octl se před velmi nesnadnou otázkou, jak *udržeti celistvost a jednotu státní,* jednotnou správu říše, jednotnou národní politiku a zejména jednotný postup v politice zahraniční *zároveň s uspokojením četných neruských národností,* z nichž většina nedobrovolně stala se jeho pří-

slušníky. Jest to týž problém, jímž churaví Rakousko-Uhersko od zavedení konstituce. Téměř polovice evropského Ruska je obydlena živly, které co nejméně společných vztahů chtějí míti s Velikorusy. Počet Velikorusů obnáší asi 56 mill. proti 65 mill. jiných národností! Pokud bylo možno vládnouti absolutisticky, potud ústřední vláda dosti snadno mohla plniti tendence živlu velikoruského, totiž prováděti assimilaci a pohlcování živlů jinorodých. Snahy tyto dosáhly vrcholu za Alexandra III. zaváděním ruského jazyka do státní správy, soudnictví a školství celé říše bez ohledu na city a potřeby místního obyvatelstva. Snahy tyto utvořily armádu okrajní byrokracie velikoruské, která ve svém vlastním hmotném zájmu provádí porušťování, provokující národy podrobené. Od té doby však, co vláda byrokracie se stala nesnesitelnou i samým Velikorusům, nastala otázka, co počíti s podrobenými národy. S tím souvisí vůbec otázka decentralisace ohromné říše Ruské, ve které bez toho i v době nejtužšího absolutismu a centralismu jednotliví oblastní správcové vedli sobě dosti libovolně na způsob starověkých satrapů. V té příčině stojí proti sobě dva mohutné proudy a směry, *liberální a národní*, z nichž první nahlíží potřebu rozsáhlých ústupků podrobeným národům, zvláště Polákům, druhý však se tomu vším úsilím vzpírá a usiluje udržet nadvládu živlu velikoruského v celé říši, jako Němci v Předlitavsku. Proud národní nalézá velikou oporu v pravoslavné církvi, které hrozí ztráta rozsáhlého území, v němž dosud pomocí vlády šíří svůj vliv a panství. Tito dva mocní činitelé živí národní odpor proti rozpadnutí vnější politické mohutnosti Ruska především ve svém vlastním zájmu. Odpor a obavy tyto sdílejí i strany jinak liberálně smýšlející — na př. okt'jabristé. Odtud také ten houževnatý odpor valné většiny Velikorusů proti uznání Malorusů za zvláštní národ. Obavám před následky národní samosprávy začínají podléhati již i kadětové. Není však pochyby, že jako v Rakousku, i v Rusku časem zvítězí národní samospráva a foederalism. Kdo sympatisuje s foederalismem rakousko-uherským v zájmu vnitřního sesílení této říše, důsledně musí být přívržencem decentralisace říše Ruské. Již pouhé obavy pruských státníků, lépe rozumějících poměrům ruským než státníci slovanští, před samo-

správou Polska jsou známkou, že decentralisace by Ruské říši nebyla na škodu.

V Prusku chápe se velmi dobře, že na tom, jaké postavení zaujme vláda ruská k svým národnostem, záleží celý poměr její k Slovanstvu. Slovanstvo může tíhnouti pouze k takovému Rusku, jež by mělo smysl pro svobodu a rovnoprávnost všech slovanských národů. Rusko, opírající se o zásadu, že slovanské řeky mají zmizeti v ruském moři, o zásadu russifikačního panslavismu, o zásadu, že pouze pravosladí, toto ustrnulé, zpátečnické církevnictví, které jen s největší námahou se brání roztržkám ve vlastním lůně, je známkou pravého slovanství, anebo Rusko, stojící na zásadě vyvýšenosti živlu velikoruského nad ostatními Slovany, jimž by udělovalo jen drobty almužny k udržení jejich existence: takové Rusko nemůže udržeti prvenství ve Slovanstvu.

Ruský nacionalism pluje v té příčině ve vodách někdejšího slavjanofilství, které obracelo svůj zřetel pouze k Slovanům pravoslavným na Balkáně, kamž ostatně již v počátcích státu Ruského směřovala jeho expanse, a kde Rusko má své přirozené zájmy politické a hospodářské. Ruský liberalism má větší porozumění pro slovanskou politiku, založenou na spravedlnosti a rovnoprávnosti menších slovanských národů, chápe, že Rusko jen tenkráte může sobě zjednati vůdčí úlohu ve světě slovanském, nebude-li usilovati o panství nad ostatními Slovany, nýbrž spíše podporovati svobodný rozvoj jejich národních individualit. To jest základní myšlenka *novoslovanství*, které se z počátku (když posl. Kramář a generál Volodimirov zahájili svou činnost v tom směru) dosti horlivě ujala strana kadětův. Myšlenka tato stala se i podkladem porad o prostředcích kulturního, osvětového a hospodářského sblížení i vzájemnosti jednotlivých slovanských národů, které konány v Praze v červnu a červenci r. 1908 na oslavu 60letého výročí slovanského sjezdu r. 1848. Ale dosti nadějná mezislovanská situace zhoršila se téměř v zápětí na to otázkou annexe Bosny a Hercegoviny, kterou strany ruské pojímaly s jednostranného hlediště ruského.

Dobrý poměr Slovanstva k Rusku vyžadoval by především příznivého poměru Ruska k Rakousko-Uhersku, které

po Rusku jest největším státem slovanským. Nezbytnou však toho podmínkou jest dohodnutí obou těchto říší v politice balkánské (ve které od několika staletí jsou soupeři) — zajisté ve prospěch volného rozvoje balkánských Slovanů.

Hnutí novoslovanské utrpělo sice hned po svém narození konfliktem rusko-rakouským těžkou ránu, ale budoucí potomstvo zajisté jednou vděčně uzná zásluhy těch, kdo ani po této ráně nepřestali pečovati o jeho vzrůst a rozkvět (Kramář a Volodimirov), a nebude museti zajisté po 60 letech (jako my) smutně konstatovati, že otázka slovanské vzájemnosti po prvním svém praktickém nezdaru zůstala ležeti ladem.

Základem novověkého sblížení a vzájemnosti slovanské nemůže býti leč novověká kultura a světový názor, lišící se od středověkého svým rázem světským. Kultura tato proniká již i do nejodlehlejších končin zeměkoule sbližujíc mezi sebou národy svým původem a bydlištěm nejvzdálenější. Jí poevropštili se Japonci — tudíž tím spíše její pomocí mohou se sblížiti Slované. Jejím vlivem a na jejím základě i Mladoturci pokoušejí se o povznesení svého národa a státu. Ale jako Mladoturci, hledající pro snahy své oporu v širokých vrstvách lidových, nemohou prostě odhoditi hlavní příznak turecké národnosti, islam, ač zásady a požadavky jeho jsou pravým opakem novověké kultury, tak ani východní Slovanstvo nemůže se vzdáti svého pravoslaví, které jest z veliké míry živoucím protestem proti novověkému kulturnímu pokroku. A to platí dílem i o katolictví a protestantství. Náboženství tudíž jest a zůstane ještě velmi dlouho překážkou ve sbližování Slovanstva, zvláště tam, kde má dosud význam nerozlučného příznaku jisté národnosti (u Rusů a Poláků). Poněvadž však náboženství jest téměř nezbytnou potřebou člověka, dějí se již od starodávna pokusy o vyrovnání protiv, vládnoucích zvláště mezi katolictvím a pravoslavím. Snahy tyto pěstuje v novější době zvláště katolické a uniatské duchovenstvo slovanské, jakož i někteří publicisté (prof. M. Zdziechowski — Rusové Čaadaev v starších dobách, později Vlad. Solov'ev, nyní Merežkovskij). Ale tomu silně opírá se ruská státní církev a sám stát, jenž nikdy se nevzdá nejcennějšího práva svého

panovníka, býti hlavou státní církve. Od té doby, co všecky státy obmezují vliv církve a hierarchie ve státě, jest nemyslitelno, aby Rusko zabočilo ve směr opačný. Více vyhlídek měl by podle dosavadního vývoje ten směr, jenž usiluje o to, aby náboženství se stalo pokud možná soukromou záležitostí jednotlivců. Ale to je otázka velmi daleké budoucnosti. Pokud pro Poláky (v Německu a Rusku) církev katolická bude znamenati poslední útočiště jejich jazyka a národnosti, potud podrží svůj veliký vliv a význam politický. Co do Rusů a Ruska, jest dosud veliká většina národa tak hluboce proniknuta pravoslavím, že oddělení církve od státu na nedozírnou dobu jeví se nemožným.*)

---

*) Tištěno v srpnu 1910.

ČÁST II.

SOUČASNÝ STAV SLOVANSTVA.

SÍDLA A STATISTIKA SLOVANSKÝCH NÁRODŮ.

NAPSAL
ANT. BOHÁČ.

I. SÍDLA.

Po skončeném t. zv. velkém stěhování národů, v němž vedle Germánů měly největší úlohu kmeny slovanské, zaujímali Slované začátkem VIII. století po Kr. souvislá sídla, jež ohraničena byla na západě přibližně čarou vedoucí od Labe pod Hamburkem na Sálu, odtud Smrčinami na Dunaj a dále Vysokými Taurami k moři Jaderskému pod Videmem, na severu mořem Baltickým, na východě snad Volhou a Donem a jež na jihu sahala hluboko do poloostrova Balkánského. Na tomto území byli obklopeni se strany severní příbuznými kmeny baltskými a mořem, se strany západní různými kmeny germánskými a v Alpách romanisovanými Raety a Venety, na Balkáně sousedili se zbytky Illyrů, z nichž později vyvinuli se nynější Albánci, a s Řeky, na východě pak a severovýchodě mísili se s četnými národy pleti žluté, náležejícími hlavně skupině ugrofinské a turecko-tatarské. Uprostřed této slovanské oblasti byly zajisté četné ostrovy a oasy jinonárodní, nejvýznamnější byla asi sídla pořímanělých obyvatelů balkánských, kteří uprostřed slovanské zátopy se udrželi a vytvořili nynější národ rumunský.

Území slovanské v této podobě se však nezachovalo, během doby tvářnost jeho doznala valných změn, z nichž dvě jsou nejdůležitější. Založením marky východní a s tím souvisejícím postupem Němců na východ v zemích alp-

ských, vpádem Maďarů a usídlením jich v rovinách uherských, jakož i expansí Rumunů z hor sedmihradských roztržena byla veliká oblast slovanská na dvě nestejné části a jižní Slované, kteří mimo to na jihu ustoupili před Řeky a později zvláště před Turky, odděleni byli již asi na vždy od severních svých bratří. A nemenší ztráta stihla Slovanstvo na půdě nynějšího Německa, kdež Slované polabští a baltičtí poněmčeni až na nepatrný zbytek Srbů lužických a Kašubů. Mimo to německou kolonisací ztratili velkou část svého území Čechové a Poláci. Poněmčením Slezska a severních Čech odtrženy byly zbytky polabských Slovanů od sousedních kmenů českých a polských a tak již ve středověku rozděleno bylo velké severní území slovanské ve dvě nestejné části, z nichž severozápadní v Německu tenčila se víc a více.

Tento základní stav zůstal ze středověku až na naše časy, podstatných změn nedoznav; také nezměnily na něm mnoho pozdější kolonisace novověké a stěhování v době nejnovější. Z kolonisací slovanských, jejichž účinky zračí se v přítomnosti, zvlášť významné jsou dvoje. Náraz turecký na poloostrov Balkánský způsobil stěhování Srbů a Chorvatů z části do Italie, hlavně však do Uher, kde vznikl řetěz osad srbskochorvatských, jež táhly se až do Dol. Rakous, ba i na Moravu. Ještě pronikavější změny v národopisném obraze Uher způsobilo osídlování Báčky a Banátu po zlomení moci turecké v Uhrách, na němž mimo Němce a Maďary zúčastnili se ze Slovanů jižních hlavně Srbové a z části Bulhaři, ze severních nejvíce Slováci, méně Češi a trochu i Malorusové. Takto mezi slovanskou oblastí severní a jižní vznikl most slovanských ostrovů, nicméně plného spojení obou slovanských světů již nedocíleno.

V mnohem větších rozměrech dála se kolonisace v říši ruské po zlomení moci tatarské a po velkých výbojích vojenských, a to nejprve na východě, jihovýchodě a jihu evropského Ruska, pak v Kavkazsku a posléze v širých rovinách sibiřských, kde dosud není ukončena. Této kolonisace účastnil a účastní se hlavně národ ruský, území ruského jazyka šíří se měrou neobyčejnou a tím jest zajištěno dominující postavení Rusů vedle plemene anglosaského v budoucnosti. Vedle Rusů účastni byli na tomto osídlování také

jiní Slované (Bulhaři, Čechové, Srbové), kteří se poněkud usazovali také na území již dříve ruském.

Za to dosud bez podstatných vlivů na národopisný obraz zemí jest silné stěhování Slovanů do Ameriky a v poslední době také do velkých průmyslových středisk na půdě evropské. Vytvořily se tak sice velké slovanské menšiny, velice zřídka však nějaké slovanské ostrovy.

Popisujíce nynější sídla národů slovanských, vyjdeme od zbytku severního území slovanského v Německu, zaujatého lužickými Srby, přejdeme k vlastní slovanské oblasti severní, o niž nestejnou měrou se dělí Čechoslované (Čechové a Slováci), Poláci s Kašuby a Rusové (Velkorusové, Malorusové a Bělorusové), a skončíme územím jižních Slovanů: Slovinců, Chorvatů a Srbů, Bulharů.

Území lužické. a) *Sídla lužických Srbů* rozkládají se po obou březích Sprévy mezi městy Budyšínem a Chotěbuzí, a to v Lužici Horní, o niž dělí se Sasko a Prusko (v němž připojena jest k vládnímu obvodu lehnickému) a v Lužici Dolní, jež náleží Prusku a přičleněna jest k vládnímu obvodu frankfurtskému.

Centrum srbského území v Dolní Lužici tvoří kraj chotěbuzský a k němu se druží části kraje gubínského, kalavského, hradeckého a žárovského. V pruské Horní Lužici rozkládá se oblast srbská v kraji vojereckém a rozburském a v Sasku v hejtmanství budyšínském, z části v kameneckém a lubijském.

Hranici oblasti lužické jest možno vésti ze sz. od Větošova ve velkém oblouku na Chotěbuz, pak k Hrádku a na jz. ke Komorovu; zářez, který tu vidíme hluboko pronikati do těla lužického, vznikl germanisací srbských vesnic v době nejnovější. Od Komorova jde hranice na jih mimo Kamjenc k Biskopicům, odtud na východ k Lubiji, pak na sever k Mužakovu a v mírném oblouku k Barklavě, načež obrací se na jz. k Větošovu.

b) Uprostřed území srbského tvoří *německé ostrovy* se srbskými menšinami všecka města a městečka.

c) *Mimo svou původní oblast* žijí Lužičané v několika vesnicích v Americe (v Texasu), v Australii a poslední dobou vytvořila se silnější kolonie srbská v uhelné pánvi

vestfálské; lužická kolonie ve Chvalimi v Poznańsku pomalu již zaniká.

Území československé. Jednotné jazykové území československé, původně mnohem rozsáhlejší než nyní, rozpadlo se následkem osamostatnění Slováků uherských v 19. století v národní území dvě: české a slovenské.

1. Ú z e m í č e s k é. a) *Souvislé území české* zaujímá:

1. *Čechy*, mimo pohraniční pásy německé, jež obklopují české území se všech stran, vyjímaje východní. Největší z nich táhne se na severozápadě proti Sasku a hranice jeho jde od Domažlic v záhybech k Plzni, pak na sever k Manětínu, na východ k Čisté, kde obrací se znovu na sever a překročuje Ohři mezi Postoloprty a Louny, vine se po jejím levém břehu k Litoměřicům, jde pak po pravém břehu Labe k Liběchovu, tu obrací se na sever a severní směr zachovává až k Ještědu, u něhož otáčí se na východ a končí za Tannwaldem na hranicích zemských. K tomuto území pojí se německý pás v horách Krkonošských, jehož mez jde mimo města Vrchlabí, Novou Paku, Král. Dvůr, Jaroměř, Trutnov a končí za Broumovem, kde od něho oddělují české osady úzký pás německých osad v horách Orlických. U Domažlic připojuje se k hlavnímu území německému německé Pošumaví a jazyková hranice probíhá mimo města N. Kdyni, Sušici, Kašp. Hory, Vimperk, Prachatice, Netolice, Krumlov, Kaplici a Nové Hrady. Konečně z Dol. Rakous vybíhá ještě německé území do okresu bystřického a jindřichohradeckého, v němž obepíná Jindř. Hradec, tvoříc poloostrov. K českému území v Čechách připojují se 2. tři osady v hejtmanství cmuntském v *Dol. Rakousích* a 3. za Náchodem několik osad *kladského kraje* v pruském Slezsku. Na východě přechází české území z Čech 4. do *Moravy*, již zaujímá celou kromě úzkého německého pásu na jihu, který táhne se podél hranic dolnorakouských, nabývá větší šířky proti Brnu a končí u Břeclavě, a kromě většího německého území na severní Moravě, jež sahá až k Šilperku, Šumperku, Úsovu, Unčovu, Šternberku a k vrchům východně od Olomouce, v okrese hranickém přerušeno jest úzkým českým pruhem spálovským, načež zaujímá opět celý okres fulnecký, část hranického, příborského a novojického,

v němž tvoří hluboký zářez do oblasti české. S českým územím na Moravě souvisí 5. tři osady v severovýchodním koutě *Dol. Rakous* u Břeclavě a na severu 6. česká část *rakouského Slezska,* a to v Těšínsku okres frýdecký, polsko-ostravský a části těšínského a bohumínského, v Opavsku pak okres klimkovský a opavský s polovinou bíloveckého a částí vítkovského. Z rakouského území sahá česká oblast 7. do *Slezska pruského* a rozkládá se v kraji ratibořském a částečně v hlubčickém.

b) V této souvislé oblasti české jest několik *německých ostrovů.* Největší z nich jest svitavsko-lanškrounský, t. zv. Schönhengsterland, na hranicích Čech a Moravy, ležící mezi městy Lanškrounem, Ústím nad Orlicí, Čes. Třebovou, Litomyšlí, Poličkou, Březovou, Jevíčkem, Mor. Třebovou, Mohelnicí a Zábřehem. Velikostí po něm následuje jihlavský, táhnoucí se od Stonařova na Moravě až za Něm. Brod do Čech. K nim se pojí budějovský, jejž tvoří nyní již jen 15 osad u Budějovic, brněnský (Brno a 13 osad), olomoucký (Olomouc s 12 osadami), osm německých osad u Vyškova a šest osad u Konice (ostrov brodecký). Mimo to většinou německé jsou obce, a to v Čechách Český Dub se Zámeckým okresem, Ohučov u Staňkova, Karlov u Přibyslavě, na Moravě Dolní Ruda u Šumperku, Alexovice u Ivančic a podle posledního sčítání také Mor. Krumlov, Hodonín, Přívoz, Vítkovice a ve Slezsku Opava.

c) *Českých ostrovů* mimo souvislé území jest značný počet. Některé z nich jsou zbytky původních českých sídel, uchovaných před poněmčením. Jsou to ostrov stříbrský, omezující se nyní jen na Sulíslav, Jílovec v Opavsku, ostrov kačerský v kraji hlubčickém a ostrov u Bavorova v pruském Slezsku. Ostatní vznikly kolonisací. Z nich z 18. století pocházejí tři ostrůvky v pruském Slezsku (u Střelína, Sycova a Opolí), jichž obyvatelé jsou potomci českých exulantů. V 19. století bylo založeno a dosud českými se udrželo několik osad v Uhrách v Banátě (stolice krašovská) a v Chorvatsku-Slavonsku. V šedesátých letech vzniklo mnoho českých osad na Rusi v gubernii volyňské, pak na Kavkaze a Krymu. Několik ostrůvků bude možno dozajista také nalézti v sev. Americe, kde však Čechové tvoří většinou minority v městech. Posléze zprůmyslovění

zemí sudetských a Dol. Rakous na sklonku minulého století způsobilo rychlý vzrůst českých menšin na německé půdě Rakouska, především ve Vídni a v Čechách v Podkrušnohoří, kde v mnohých osadách český živel nabyl již většiny. V poslední době stěhuje se také mnoho Čechů do Německa, hlavně do Saska a Vestfálska.

2. Území slovenské. a) *Souvislé území* rozkládá se v horních Uhrách a náleží k němu celá stolice trenčanská, turčanská, oravská, liptovská, zvolenská, téměř celá spišská a šaryšská, dále největší část nitranské a tekovské (mimo nejjižnější osady maďarské), severní větší polovina prešpurské, severní část hontské a severozápadní novohradské, dvě třetiny gemerské, severní čtvrtina abauj-torňanské, střed zemplinské a západní čtvrt užhorodské.

Hranice slovenské oblasti začíná na řece Moravě u Prešpurka a béře se směrem východním až ke Sklabině ve stolici novohradské, tvoříc četné výběžky, zvláště podél Nitry zabíhajíc až k Novým Zámkům. U Sklabiny obrací se na severovýchod a jde mimo Lučenec, Rimavskou Sobotu a Rožňavu až do stolice spišské, kde obchází německý ostrov smolnický, odtud pak v oblouku vypnutém k jihu táhne se k Užhorodu, kde místo sousedství maďarského začíná maloruské. Hranice slovensko-maloruská je velmi neurčitá, celkem jde od Užhorodu směrem severozápadním ke Stropkovu a dále k hranici haličsko-uherské. Politická hranice dělí na to národ slovenský od polského a na západě od českého. Při tom hranice jazyka slovenského nekryjí se všude s hranicemi slovenského národa. Severní část stolice oravské a trenčanské jest podle jazyka polská, kdežto na západě nářečí uherskoslovenská sahají na Moravu a na východě zase obyvatelé mnohých osad podle jazyka maloruských uvědoměni jsou na Slováky.

b) Na území slovenském jest hojně *ostrovů jinonárodních*. Nejčetnější jsou *německé*, z nich větší jsou pravenský v stolici nitranské a turčanské, kremnický v tekovské, nitranské a turčanské, kežmarský, silně prostoupený živlem slovenským, ve Spiši a smolnický, vklíněný mezi oblast slovenskou a maďarskou. Drobných ostrůvků německých je několik. Méně než německých jest na Slovensku ostrovů *maďarských*, největší nalézá se ve stolici nitranské mezi

Vráblí a Nitrou; poslední dobou dostávají města silný nátěr maďarský, hlavně na východě (Košice). Posléze při hranici maloruské jest mnoho menších i větších ostrovů *maloruských*, jež není možno vypočísti.

c) Mimo souvislé území jsou rozeseti v Uhrách Slováci po velmi četných ostrovech, tak že mimo Sedmihrady najdeme málo stolic, v nichž by nebyli usazeni. *Slovenské ostrovy* jsou jednak zbytky území slovenského, jež v minulosti sahalo mnohem jižněji než nyní — a takové jsou zvláště četné v stolici ostřihomské a pešť-pilišské, táhnouce se až za Pešť — jednak jsou to kolonie ze století 18. a 19., a ty jsou soustředěny na jihu v Banátu a Báčce, pak v Slavonii, zvláště ve Sremu.

Území polské a kašubské. Z pospolitosti polské bývají vylučováni Kašubové, jejichž řeč od mnohých filologů jest považována za samostatný jazyk slovanský. I když Kašuby nepokládáme za národ samostatný, tvoří přece uprostřed polského národa skupinu zvláštní, tak že jest jejich oblast vylíčiti vedle oblasti polské.

1. Území polské. a) *Oblast polská*, jež zaujímá téměř celé poříčí Visly a z části také poříčí Odry, rozkládá se nyní ve třech státech: Rakousku, Prusku a Rusku. V Rakousku náleží k ní největší část Těšínska mimo český pruh při hranici moravské a západní Halič celkem až po řeku San. Polské území v Prusku rozloženo je po 4 provinciích, zaujímá východní část Slezska, hlavně Opolsko, největší část Poznaňska mimo kraj západní, dosti značnou část západních Prus po obou březích Visly a jižní část Prus východních. V Rusku zaujímají Poláci téměř celé království polské mimo severní větší polovinu gubernie suvalské osazenou Litevci a východní část gubernie siedlecké a lublínské zaujatou Malorusy; za to k území polskému náleží také západní část gubernie grodenské.

Hranice polského území jest v podrobnostech málo známa. Rozhraní polsko-maloruské v Rusku lze stanoviti jen přibližně a polsko-německé v Poznaňsku a západních Prusích jest tak nejasné následkem velké promíšenosti sídel polských a německých, že jest možno je určiti jen ve všeobecných rysech.

Západní hranice polské oblasti začíná u hory Sulova, jde směrem sz. k Bohumínu, při čemž jest obtížno stanoviti hranici česko-polskou, ježto jsou tu dialekty přechodní a jazyk se tu namnoze nekryje s národností, od Bohumína jde k Bavorovu a Prudníku, tu otáčí se na severovýchod a překročuje severně od Opolí Odru, táhne se po jejím pravém břehu mimo Syców, Lešno, Babimost k Wielinu na Noteči. Odtud v protrhané a neurčité čáře jde směrem sv. až ke Tčevu pod Kdanskem, tam obrací se na jih a jde hned po pravém, hned po levém břehu Visly až k Chmelnu. Tu dostává směr východní a zachovává jej, jdouc mimo Iławu, Olsztyn, Lec, až k Olecku. U Suvalků otáčí se na jih a jižní směr podržuje, jdouc mimo Suraž a západně od Běly a Cholmu, až k hranici rusko-rakouské, již překročuje u Tarnogradu. Blíže Przemyšlu dotýká se Sanu, načež San tvoří hranici mezi Poláky a Malorusy až k Sanoku. Tam polská hranice obrací se na západ a jde mimo Duklu a Grybów k Pivničné, načež spadá v jedno s hranicí politickou.

b) Území polské poseto jest *německými ostrovy* a ostrůvky pocházejícími z různých dob, jež vypočísti není vůbec možno. V Prusku téměř všechna města (až snad na Poznaňsko) jsou v rukou německých a mimo to velké ostrovy německé jsou podél jazykové hranice v Poznaňsku a záp. Prusích. Také v ruském Polsku jest množství německých osad a na rakouské půdě vedle menších kolonií v Haliči z doby Josefa II. máme velký ostrov kolem města Bílska a Bialé na hranici haličsko-slezské. Poblíže území maloruského najdeme pak několik ostrovů *maloruských.*

c) Mimo vlastní území bydlí *Poláci* ve velice četných *koloniích* rozesetých po území litevském, běloruském i maloruském a pocházejících namnoze z doby nadvlády polské. V maloruské části Haliče na př. téměř všechna města, zvláště pak Lvov s okolím, jsou v rukou polských. V 19. století obrací se vystěhovalecký proud polský do Ameriky severní i jižní a v nejnovější době také do průmyslových krajů Německa (Vestfálska, Porýnska) a do větších měst (Berlína a j.), v nichž vznikly silné polské menšiny.

2. Území kašubské. a) *Kašubské území* připojuje se k polskému v Západních Prusích na levém břehu Visly

a táhne se až k moři Baltickému. V této provincii sídlí Kašubové v 7 krajích (chojnickém a gluchovském, puckém, vejgerovském, kdanském, kartuzském a koscerinském) a mimo to zasahují i do Pomořanska (do krajů lemborského, bytovského a slupského).

Hranice kašubské oblasti vede v celku od Kamieně přes Brzeźno, Bytów, Lęborg k jezeru Žarnowskému, pak podél pobřeží mořského k Kdansku a odtud mimo Skarszewy a Lęg ke Kamieni.

b) Od souvislých sídel oddělena je část Kašubů při jezeře Lebském a Gardenském.

Území ruské. Největší, ale také nejméně známé jest území národa ruského. Jeho hranice lze určiti přibližně pouze na západě a na jihu, nikoli však na severu a východu, kde ruská oblast rychle se šíří na úkor národů finských a turkotatarských.

V národě ruském vytvořily se historickým vývojem tři velké skupiny národní: velkoruská, maloruská a běloruská. Osamostatnění Malorusů dokonáno během století 19., tak že se cítí z největší části nyní jako národ zvláštní, u Bělorusů tytéž snahy pozorujeme v přítomnosti, tak že nezbývá, nežli všechna tři ruská území vylíčiti zvláště.

1. Území maloruské. a) Největší část *Malorusů* sídlí v jižním Rusku a *souvislé jejich území* zaujímá gubernii volyňskou, podolskou, kijevskou, chersonskou, poltavskou, jekaterinoslavskou, charkovskou, pak jižní část minské, černigovské, kurské, voroněžské, na východě část oblasti donské a kubánské, na jihu většinu tavrické a malou část bessarabské a posléze v království polském východní část gubernie siedlecké a lublínské. Z Ruska zasahuje maloruská oblast do Rakouska a zaujímá v něm východní Halič od řeky Sanu a západní a severní stranu Bukoviny, ba překročuje i Karpaty a zaujímá v horních Uhrách části stolic spišské, šaryšské, užhorodské, zemplinské, berežské, marmarošské a ugočské.

Hranice území maloruského na západě byla již popsána, u Užhorodu začíná sousedství maďarské místo slovenského a hranice má směr jihovýchodní k Mukačovu a Sigetu, kde Maďary vystřídávají Rumuni. Na to rozhraní

malorusko-rumunské přechází z Uher do Bukoviny, obrací se u Kačice na sever a v oblouku přechází na levý břeh Seretu, jde po hranici k výtoku Prutu z Bukoviny a přechází do severní Bessarabie. Tu již hranici oblasti maloruské dnes ještě označiti nelze a rovněž tak nelze ji určiti na východ od Dněstru. Celkem tvoří ji pobřeží černomořské, avšak kraje přiléhající k Černému moři poskytují příliš pestrý obraz národnostní. Na severu rozhraní mezi Malorusy a Bělorusy jde celkem od Bělska přes Pružany a Luninec na levý břeh Pripeti, načež přechází od Černigova k Novgorodu, kde začíná sousedství velkoruské. Hranice jde potom východním směrem přes Sudžu-Obojaň-Starý Oskol ke Korotjaku na Donu, pak podél Donu na Bogučar, kde obrací se na jih k Donci.

b) *Ostrovy jinonárodními* jest území maloruské poseto. Pozůstatkem bývalé nadvlády polské jest množství ostrůvků *polských*, zvláště v rakouské Haliči. V sousedství Rumunů máme řadu neprozkoumaných ostrovů *rumunských*. Kolonisací různých národů v 19. století vznikly přečetné ostrovy *německé* (v rakouské Haliči, v Rusku na Volyni, v gub. chersonské, tavrické, jekaterinoslavské), *bulharské* (v gub. tavrické, chersonské), *řecké* (v gub. tavrické, jekaterinoslavské), *české* (na Volyni), dříve také *srbské* a j. U Černého moře mísí se s Malorusy *Tataři*. V poslední době pak *Velkorusové*, jsouce panující národností, vnikají na území maloruské, zvláště k Charkovu.

c) *Ostrovy maloruské* nacházejí se podél jazykové hranice v území polském (v Haliči u Rzeszowa, Jaroslavě a j.), slovenském v horních Uhrách, maďarském (v stolici abaujské) a zvláště v území rumunském (nejvíce v Bessarabii) a tatarském (na Krymu). Kolonisací vzniklo několik osad maloruských ve Slavonii a velké množství Malorusů usadilo se na území nyní velkoruském v evropském Rusku i v Sibiři.

2. Území běloruské. a) *Území běloruské* rozkládá se v Rusku v gub. mohilevské, minské, vilenské a vitebské, v nichž převládá, z části také v grodenské, černigovské, smolenské, suvalské, kovenské a tverské.

Hranice jeho proti Malorusům a Polákům byla již popsána, proti Litevcům a Lotyšům na západě jde od Augustova na východ ke Grodům, načež táhne se na sever, obe-

mykajíc velkým obloukem Vilnu, ke Dvinsku, pak po levém břehu Dviny ke Druji a odtud přes Lucyn ke Korsovce, kde začínají Velkorusové. Rozhraní mezi Bělorusy a Velkorusy jde od Korsovky východním směrem ke Rževu, tam obrací se na jih a jde přes Dorogobuž a Brjansk k Novgorodu.

b) V oblasti běloruské jest mnoho *ostrůvků polských*, zbytek bývalé politické nadvlády polského národa.

3. Území velkoruské. a) *Území velkoruské* jest nejrozsáhlejší a také nejméně známo. Jisto jest jen, že vyplňuje téměř všechny gubernie evropského Ruska mimo kraje při Baltu od území běloruského a maloruského na sever a východ s výjimkou gubernií mezi Volhou a Uralem, jichž většina obyvatelstva jest neruská, a jisto jest také, že velká část Sibíře zaujata jest souvislými sídly ruskými; pokud však obě oblasti spolu souvisí, nelze říci.

Poněvadž velkoruské území na pokrajích jest prostoupeno živly cizojazyčnými a také oblasti neruské jsou proniknuty živlem ruským, nelze míti jasné představy o jeho *hranicích*. Jen na západě hranice proti Lotyšům, Estoncům a Finům jest poměrně bezpečna. Vede od Lucynu přes Izborsk k jezeru Pskovskému, pak podél Narvy k Petrohradu a odtud k jižnímu břehu Oněgy a Ladogy. Tu se však již popisy ruských hranic diametrálně rozcházejí. Kdežto prof. Niederle vede hranici souvislého území velkoruského od Ladogy k Nižnímu Novgorodu, pak po Volze k moři Chvalinskému a odtud na Don, vede ji Florinskij k oceánu Severnímu a přibírá do velkoruské oblasti téměř celou Sibíř.

b) Na území velkoruském nachází se množství *ostrovů jinonárodních*, jež dnes ještě ani přibližně nelze vypočísti. Jsou to většinou zbytky bývalého území původního obyvatelstva pleti žluté, jež dosud se udržely uprostřed záplavy velkoruské. Vedle nich vznikly četné ostrovy kolonisací živlů neruských a sem patří v prvé řadě ostrovy německé na Volze.

c) Z rychlé kolonisace velkoruské, hlavně v Sibíři, vyplývá, že nachází se množství *ostrovů velkoruských* uprostřed původního neruského obyvatelstva. Poněvadž pak vláda v říši ruské jest v rukou Velkorusů, jest přirozeno, že Velkorusové, především jako úředníci, usazují se v úze-

mích všech ostatních národností Ruska, tvoříce menšiny, někde snad i malé ostrůvky.

Území slovinské. a) *Souvislé území slovinské* zaujímá celou Krajinu, jižní třetinu Štýrska, jihovýchodní část Korutan, největší část Gorice a Gradišky mimo kout jihozápadní, venkovské obce terstské (v městě tvoří Slovinci menšinu), severní část Istrie a vybíhá na západě do Italie, zabírajíc část Videmska, a na východě do Uher, kde k němu patří část stolice železné a zalaďské.

Na severu sousedí Slovinci s Němci a *rozhraní* slovinsko-německé jde od Potablu v Korutanech východním směrem k ústí Zily pod Bělákem, na to jde po levém břehu Drávy jižně Celovce a severně Velikovce k Djekši, na to z Korutan přechází do Štýrska a táhne se, zachovávajíc stále východní směr, jižně od Ernože k Radgoně, kde překročuje Muru, a obrací se na severovýchod k sv. Gothardu v Uhrách na Rábě. Tam začíná hranice maďarsko-slovinská, jež bere se jižním směrem mimo Falkovce k Lendvě, u níž začíná sousedství chorvatské. Tu pak hranice politická je zároveň národnostní (nikoli však jazykovou, jak se zdá) až do Istrie, kde rozhraní mezi Slovinci a Chorvaty běží severozápadní částí okresu voloského mimo Podgrad k říčce Dragonji, u níž sousedy Slovinců se stávají Vlaši. Hranice jde na to podél pobřeží, míjejíc Terst, od Terstu pak směrem severním mezi Gradiškou a Goricí na Kormin, kde vstupuje na půdu italskou a jde západně od Čedadu, Tarcenta a Resie, načež od Kanina běží po hranici říšské k Potablu.

b) Na slovinském území jest veliký *ostrov německý* v okolí Kočevje v Krajině a množství drobných německých ostrůvků ve Štýrsku a Korutanech; téměř všechna města ležící v slovinské oblasti těchto zemí mají německou většinu a mnohá vtiskla svůj národní ráz i nejbližšímu okolí. *Vlašský ostrov* tvoří město Gorice.

c) Mimo souvislé území tvoří *Slovinci* několik drobných *ostrovů* v Istrii a v Uhrách má Taraň na levém břehu Drávy slovinskou většinu. Mnoho Slovinců žije v německém území Štýrska, zvláště ve Štýrském Hradci, a také emigrace do Ameriky jest dosti silná.

Území srbsko-chorvatské. a) *Území* žádného národa slovanského nerozkládá se v tolika státech a administrativních celcích jako území *Chorvatů a Srbů*, kteří svým jazykem a původem jsou sice jednotni, avšak historií jsou přece rozděleni ve dva národní celky. Oblast obou národů zaujímá v Rakousku velkou část Istrie a Dalmácii i s ostrovy v moři Jaderském, celé Chorvatsko a Slavonsko, část jižních Uher, celou Bosnu a Hercegovinu, království Srbské až na rumunský kout severovýchodní, Černou Horu a severní část tureckých vilajetů skaderského a skoplanského. Západní část tohoto území patří Chorvatům, východní Srbům.

Hranice území srbsko-chorvatského začíná na západě u říčky Dragonje v Istrii, jde podél západního pobřeží osazeného Italy k Pulji; od Pulje tvoří hranici moře Jaderské až po ústí Bojany, výtoku jezera Skaderského. Tam začínají sídla albánská, rozhraní jde podél hranic černohorských k Peći, otáčí se k Prizrenu, kde místo sousedství albánského počíná bulharské. Národnostní rozhraní obrací se na to k Vranji, spadá v jedno s politickou hranicí srbsko-bulharskou až k Zaječaru, kde zahýbá dovnitř Srbska. Tam také začínají sídla rumunská a hranice srbsko-rumunská překročuje u Dolního Milanovce Dunaj a prochází Banátem a Báčkou, aniž blíže lze ji určiti pro příliš pestrý národnostní ráz této části Uher. Od ústí Drávy jde celkem rozhraní mezi Chorvaty a Maďary po řece Drávě a posléze po Muře až k Lendvě, zahýbajíc na několika místech do Uher.

Hranici mezi Srby a Chorvaty nelze dnes ještě určiti.

b) *Cizích národních ostrovů* na území srbsko-chorvatském je mnoho. Na jihu podél hranice *albánské*, hlavně v Novém Pazaru a Starém Srbsku, jest množství albánských ostrovů stále rostoucích, ba sídla obou národů jsou tak promíšena, že vůbec nelze přesně říci, kde začíná území srbské a přestává albánské. Podobně v sousedství Rumunů vidíme četné ostrovy *rumunské*; jako zvláštnost jest pak uvésti ostrůvek istrijských Rumunů, odlišných od makedonských i severních. Na západě tvoří některá města na pobřeží a ostrovech enklavy *italské* a konečně v jižních Uhrách a Slavonii nachází se mnoho kolonií *německých, slováckých, českých*, ba i *maloruských*, namnoze rychle rostoucích. Poli-

tická nadvláda Maďarů má za následek vzrůst maďarského živlu v Chorvatsku.

c) Četné *ostrovy srbsko-chorvatské* jsou následkem stěhování Srbů a Chorvatů po invasích tureckých. Nejhojnější jsou v Uhrách a táhnou se zvláště podél západní hranice až do Dol. Rakous, kde však nyní podlehly již téměř úplně německému okolí, resp. u Břeclavě českému, ba Chorvati pronikli až na Moravu a tam ve třech osadách u Mikulova se udrželi od r. 1584 podnes. Jiné velké skupiny chorvatských a srbských osad najdeme v úhlu mezi Dunajem a Drávou, mezi Dunajem a Tisou a na levém břehu Tisy v území maďarském a rumunském. Ze 16. století pocházejí také srbské kolonie v Italii v provincii Campobasso, kde ve třech osadách se udrželi Srbové dosud. Mnoho Srbů vystěhovalo se také na Rus v 18. stol., většina jich se však poruštila.

Uzemí bulharské. a) *Souvislé území bulharské* zaujímá východní část poloostrova Balkánského, a to největší část Bulharska mimo malé rumunské pásy při Dunaji a mimo turecká a z části řecká sídla při moři Černém, pak v Turecku velkou část vilajetů bitolského, soluňského (Makedonie) a drinopolského; z Bulharska zasahuje i do Rumunska, do kraje ležícího mezi Dunajem a mořem.

Hranici bulharské oblasti na sever proti Rumunům tvoří Dunaj, ač sídla rumunská na několika místech zasahují i na pravý břeh Dunaje. Na západě proti Srbům jsme ji již stanovili, hranice bulharsko-albánská je velice málo prozkoumána a jde v celku od Skoplje a Tetova k Dibře, pak kolem jezera Ochridského ke Gorici a Kosturu, kde začínají sídla řecká. Tam obrací se bulharská hranice k východu, vrací se zpět k jezeru Ostrovskému, jde pak k dolnímu toku Bystřice a zálivu Soluňskému, od Soluně jde, jsouc přerušována sídly řeckými a tureckými, k Sěru, pak vede tureckou Rumelií k Dimotici na dolní Marici, odtud do okolí Cařihradu a na to východní hranici tvoří přibližně pobřeží černomořské.

b) Na bulharském území jsou velké *ostrovy turecké* a z části i *řecké* a *tatarské* v Bulharsku i v Turecku a *albánské* při hranici západní.

c) *Bulharské kolonie* najdeme v jižních Uhrách u Aradu, pak existuje mnoho bulharských osad v Rumunsku, zvláště však v jižním Rusku (v Bessarabii a gub. chersonské a tavrické) a posléze bulharské osady jsou také v Malé Asii v okolí Brussy a u Skutari.

II.

STATISTIKA.

Jako jest nemožno do podrobností popsati sídla slovanská, tak jest i dnes ještě nemožno sestaviti přesnou a úplně správnou statistiku Slovanů. Zatím musíme se spokojiti pouhým odhadem jejich početní síly. Turecko, Černá Hora a Bosna s Hercegovinou, v nichž žije takové množství příslušníků slovanských, nemají národnostní statistiky vůbec, v Rakousku místo mateřské řeči, jako nejbližší náhrady za národnost, zjišťuje se řeč obcovací a nátlakem politicky silnějších Němců zmenšuje se počet Slovanů, v první řadě Čechů a Slovinců, v Německu a Srbsku připouští se udání dvou řečí mateřských a tak ovšem rozeznávání osob dvojjazyčných působí obtíže, nemáme spolehlivých dat o slovanské emigraci, a konečně poslední sčítání nebylo provedeno všude současně: v Rusku máme poslední (a také první) národnostní statistiku z r. 1897, v Rakousko-Uhersku a jinde z r. 1900, v Prusku a Bulharsku z r. 1905.

S výhradou pouhé přibližnosti jeví se nám početní síla Slovanů takto:

Rusové. 1. Velkorusů bylo napočítáno v *Rusku* r. 1897 55,667.469, z toho v evropském Rusku 48,558.721 (= 51·97% všeho obyv.), v Polsku 267.160 (= 2·84%), v Kavkazsku 1,829.793 (19·69%), v Sibíři 4,423.803 (= 76·81%) a v Střední Asii 587.992 (7·59%). Počet jejich mimo Rusko jest neznám.

2. Malorusů napočítáno v *Rusku* r. 1897 22,380.551, a to 20,414.866 v evropském Rusku (= 21·85% všeho obyv.), 335.337 v Polsku (= 3·57%), 1,305.463 v Kavkazsku (14·05%), 223.274 v Sibíři a 101.611 v Střední Asii. V *Rakousku* bylo Malorusů r. 1900 3,381.570 (= 13·19% všeho obyv.), a to v Haliči 3,080.443 (42·29%) a v Bukovině 297.798 (41·16%), *v Uhrách* s Chorvatskem-Slavonskem

pak 429.447 (2·23%); roční vzrůst od r. 1890 obnášel v Rakousku 0·89%, a to v Haliči 0·86%, v Bukovině 1·10%, v Uhrách 1·18%.

3. Bělorusů bylo v *Rusku* r. 1897 5,885.547, z největší části v evropském Rusku (5,823.383).

Prof. *Niederle* odhaduje pro r. 1900 všech Rusů asi 94 millionů.

Poláci (s Kašuby). V *Rakousku* bylo r. 1900 4,252.483 Poláků, t. j. 16·59% všeho obyv., a to 3,982.033 (54·66%) v Haliči, 220.472 (33·22%) ve Slezsku, 26.857 (3·71%) v Bukovině a 15.560 (0·64%) na Moravě, kde poslední dobou usazují se v uhelné pánvi ostravské. Roční jejich vzrůst od r. 1890 jest vysoký a činí v Rakousku vůbec 1·45%, v Haliči 1·35%, v Bukovině 1·38% a ve Slezsku dokonce 2·38%. V Haliči však mezi Poláky vpočteno jest 621.036 židů.

V *Německu* přihlásilo r. 1900 3,328.751 osob mateřskou řeč polskou (mazurskou a kašubskou) a 182.184 polskou (maz. a kaš.) a německou, z nich bylo v Prusku 3,305.749 (t. j. 9·59% všeho obyv.), resp. 176.769 osob. Při posledním sčítání r. 1905 napočítalo se v Prusku jednojazyčných Poláků 3,646.446 (9·78%), dvojjazyčných pouze 136.954 a roční vzrůst Poláků v posledních 5 letech jest tedy mnohem větší než v Rakousku, dělaje 1·74%. Z nich připadá 1,221.354 (= 24·71% všeho obyv.) + 63.463 na Slezsko, 1,216.206 (61·22%) + 7430 na Poznaňsko, 567.318 (34·56%) + 11.569 na západní Prusy a 294.355 (14·50%) + 16.012 na východní Prusy.

V *Rusku* žilo r. 1897 7,931.307 Poláků, a to 6,755.503 (= 71·85%) v Polsku, a 1,109.934 (1·19%) v evropském Rusku a jen 29.177 v Sibíři.

V *ostatních zemích* počet Poláků jest neznám, v severní Americe jest jich přes 1½ mil. Pro rok 1900 odhaduje jich prof. *Niederle* 17½ mil., polští statistikové pak přes 20 mil. Z nich Kašubů jest zlomek nepatrný; pruská statistika pro r. 1900 jich udává 100.212 jednojazyčných a 1652 dvojjazyčných.

Čechové a Slováci. 1. V *Rakousku* bylo napočítáno r. 1900 5,955.397 Čechů (= 23·23% dom. obyv.), a to 3,930.093 (62·67%) v Čechách, 1,727.270 (71·35%) na Mo-

ravě, 146.265 (22·04%) ve Slezsku a 132.968 (4·66%) v Dolních Rakousích. Od r. 1890 byl roční jejich vzrůst v Rakousku vůbec 0·88%, v Čechách 0·79%, na Moravě 0·86%, ve Slezsku 1·27% a v Dol. Rakousích 4·22%. Ve skutečnosti jsou čísla ta příliš nízká, neboť jen ve Vídni narodilo se přes 300.000 osob v českých okresích.

V *německé říši* přiznalo r. 1900 107.398 osob mateřskou řeč českou (a moravskou, již německá statistika odděluje) a 10.367 českou a německou, z nich v Prusku bylo 89.182, resp. 4259. R. 1905 napočítali v Prusku 103.283 osoby s mateřskou řečí českou a 4159 s mateřskou řečí českou a německou. Roční přírost Čechů v Prusku obnášel podle pruské statistiky v l. 1890—1900 1·97%, v l. 1900—1905 dokonce 3%, a jest tedy velmi pozoruhodný.

V *Rusku* shledáno bylo r. 1897 50.385 Čechů, hlavně na Volyni (27.670).

Uherská statistika, která zahrnuje Čechy do rubriky »jiných« národností, zná jich 67.113, a to 35.225 v Uhrách a 31.888 v Chorvatsku-Slavonsku. Počet Čechů v ostatních státech jest neznám. Nejvíce jest jich ovšem v severní Americe.

2. S l o v á k ů bylo r. 1900 v *Uhrách* 2,002.165 (= 11·9% všeho obyv.) a v *Chorvatsku-Slavonsku* 17.476 (= 0·7%). Od r. 1890 činil roční vzrůst Slováků v obou zemích dohromady 0·57%, a při tom byl menší na Slovensku (0·54%), než v ostatních stolicích uherských (0·78%).

Počet Slováků v ostatních státech jest úplně neznám: nejvíce žije jich ve Vídni a v Spojených státech severoamerických.

Po korrekturách a doplňcích stanovuje prof. *Niederle* pro r. 1900 pravděpodobné číslo Čechů a Slováků na 9,800.000.

Srbové lužičtí. R. 1900 bylo podle úřední statistiky 116.811 lužických Srbů, a to 93.032 jednojazyčných a 23.779 dvojjazyčných. Z nich žilo 69.712 (64.225 jednojaz. + 5487 dvojjaz.) v *Prusku,* a to 37.217 v Dolní Lužici a 26.663 v Horní Lužici, ostatní v diaspoře, a 47.109 v *Sasku.* Při posledním sčítání v Prusku r. 1905 bylo jich zjištěno 67.838, z nich 4695 dvojjazyčných, tak že v l. 1900—1905 jich ubývalo ročně 0·54%.

Úřední číslice lze pro r. 1900 opraviti nejvýše na 150.000.

Slovinci. Slovinskou řeč obcovací přiznalo v *Rakousku* r. 1900 1,192.780 osob (t. j. 4·65% všeho dom. obyv.), a to 475.302 (94·24%) v Kraňsku, 409.531 (31·18%) v Štýrsku, 90.495 (29·90%) v Korutanech, 140.582 (62·37%) v Gorici a Gradišce, 24.679 (16·34%) v Terstu a 47.717 (14·20%) v Istrii. Vzrůst jejich jest poslední dobou velice nepatrný a obnášel od r. 1890 ročně v Rakousku pouze 0·14%, a to v Kraňsku 0·19%, ve Štýrsku 0·23%, v Gorici a Gradišce 0·41%, v Istrii 0·74%, kdežto podle úřední statistiky jich ubývalo ročně v Korutanech 1·04% a v Terstu 1·10%.

V *Uhrách*, kde úřední statistika z r. 1900 zahrnuje je do rubriky »jiných«, bylo jich napočítáno 98.941.

V *Italii* jest Slovinců asi 40.000, v ostatních státech dohromady více než 100.000. Celkem odhaduje jejich počet prof. *Niederle* pro r. 1900 nejvýše na 1½ mill.

Srbové a Chorvati. Jenom uherská statistika rozlišuje oba národy, kdežto rakouská je počítá dohromady; jest tudíž nemožno stanoviti počet duší každého národa zvlášť.

V *Rakousku* bylo roku 1900 711.380 Srbochorvatů (= 2·78% všeho dom. obyv.), a to 562.276 (96·66%) v Dalmácii a 143.057 (42·58%) v Istrii a jejich roční vzrůst od r. 1890 obnášel v Rakousku vůbec 1·03%, v Dalmácii 1·22%, v Istrii však jen 0·17%.

V *Uhrách* jich napočítali r. 1900 629.169 (= 3·6% všeho obyv.), a to 191.432 Chorvatů a 437.737 Srbů, vedle toho však jest k nim připočísti 88.052 Šokců, Bunĕvců, Illyrů, Bosňáků a asi 12.000 Krašovanů, které úřední statistika od ostatních oddělila. V Chorvatsku a Slavonsku bylo Srbochorvatů 2,101.580 (= 87% všeho obyvatelstva), a to 1,487.137 Chorvatů a 614.443 Srbů. Vzrůst Srbochorvatů v obou zemích lze stanoviti ovšem jen přibližně a obnášel ročně asi 0·81%.

V *království Srbském* bylo napočítáno r. 1900 2,298.551 osob s mateřským jazykem srbským (= 92·2% všeho obyv.) a vedle toho ještě 32.556 lidí s mateřským jazykem srbským a rumunským. Roční přírůstek v l. 1895—1900 byl asi 1·6%.

Ostatní státy obývané Srby a Chorvaty národnostní statistiky nemají. V *Bosně a Hercegovině* bylo r. 1895 pravoslavného, katolického a mohamedánského, tedy z největší části srbskochorvatského obyvatelstva 1,556.020. Pro *Turecko* odhaduje Niederle počet Srbochorvatů na 400.000, pro *Černou Horu* na 350.000, pro *Italii* na 5000, pro ostatní země na 300.000.

Podle odhadu *Niederlova* bylo jich r. 1900 asi 8,550.000.

Bulhaři. V *Bulharském království* bylo Bulharů r. 1900 2,885.379 a při novém sčítání r. 1905 bylo jich napočítáno 3,204.996, t. j. 79·4%, a obnášel tedy roční jich vzrůst v tomto období 2·22%. V *Rusku* udává statistika z r. 1897 jejich počet na 172.659.

Pro ostatní státy musíme se spokojiti pouze odhadem, i jest jich v *Turecku* asi 1,800.000, v *Rumunsku* asi 90.000, v ostatních zemích asi 50.000. Celkový počet Bulharů odhaduje prof. *Niederle* pro r. 1900 na 5 mill.

Úhrnně pak bylo všech Slovanů r. 1900 asi 136½ mill. a letošního roku bude jich pravděpodobně více než 155 mill.

Jestliže s takovými obtížemi jest spojeno pouhé stanovení počtu Slovanů, tím méně lze u slovanských národů vystihnout jednotlivé demografické momenty, jež při sčítáních bývají zjišťovány. Příslušná data, pokud jsou, jsou tak málo zpracována, že jest nutno spokojiti se pouze několika všeobecnými slovy.

Všimneme-li si *poměru obou pohlaví,* mají více mužů než žen Jihoslované mimo Slovince (na 1000 mužů připadá žen v Srbsku 946, v Bulharsku 965, u rakouských Srbochorvatů 974) a rakouští Malorusové (992 žen na 1000 mužů). Ženy převládají nejvíce u Lužičanů (1104 na 1000 mužů), pak u Čechů (1056), u pruských a rakouských Poláků (1055, resp. 1049) a u Slovinců (1032). V Rusku evropském jest všeobecně o něco málo více žen, v Polsku však mužů, ale pro slovanské národy v Rusku nelze z toho vyvoditi ničeho.

Přirozená měna obyvatelstva podle národnosti zjišťuje se dosud jen v Uhrách. Tu pak r. 1905 připadlo na slovanské národy poměrně více porodů než na neslovanské, a to u Malorusů 41·5, u Srbů 38·8, u Slováků 37·8 a u Chorvatů

36·4 na 1000 duší; za to ale byla u nich také větší úmrtnost s výjimkou Rumunů; zvláště nápadno jest velké množství úmrtí u Srbů, u nichž následkem toho jest přirozený vzrůst nepatrný. Mimo Uhry známe jen přirozenou měnu obyvatelstva podle zemí, a tu můžeme všeobecně říci, že ze Slovanů poměrně nejméně porodů mají Čechové, pravděpodobně zároveň s Lužičany, a po nich Slovinci, za to ale státy balkánské, Rusko, Halič s Bukovinou a polské okresy v Prusku mají velmi vysoké číslo porodů. Nelze však z toho vyvozovati, že také *plodnost* jest u Slovanů vyšší než u ostatních národů. Zdá se, že není (není větší aspoň v Rakousku), a větší množství porodů souvisí pouze s časnějším a četnějším *uzavíráním sňatků* u Slovanů než u ostatních národů evropských.

S tím pak souvisí také *věkové složení* slovanských národů. Nejnepříznivější jest u Lužičanů, u nichž více nežli $^{1}/_{5}$ jest starší 50 let a méně nežli $^{2}/_{5}$ mladší 20 let. Po Lužičanech přijdou na řadu Slovinci, u nichž sice dorost jest přiměřeně silný (45·8 do 20 let), ale velmi silně jsou zastoupeni starci (18·9 nad 50 let) a to následkem silného vystěhování, jež postihlo třídy produktivní. Nejsilnější dorost a nejméně starců mají Jihoslované mimo Slovince, Rusové a Poláci; z rakouských Slovanů největší rozpětí mezi oběma krajními věkovými třídami mají Malorusové (51·2—11·3), nejharmoničtější poměry najdeme u Čechů (45·7—15·6).

Vzdělání, hledíme-li ke znalosti čtení a psaní, jest na nejvyšším stupni u Čechů, kteří mají v obyvatelstvu starším 6 let jen 4·3% analfabetů. V širokých vrstvách representuje se nám český národ jako jeden z nejvzdělanějších v Evropě. Z rakouských Slovanů po Češích následují Slovinci (23·9% analfabetů), pak Poláci (40·8%), na nejnižším stupni stojí vzdělání u Srbochorvatů a Rusínů (74·1%, resp. 75·8% analfabetů). Podobně vysoké jest procento negramotných v Srbsku, Bulharsku a Rusku.

Data získaná při úředních sčítáních o znalosti čtení a psaní jest možno velice vhodně doplniti údaji amerických úřadů o gramotnosti přistěhovalců a tím zároveň lze Slovany zařaditi v tom ohledu mezi ostatní národy evropské. R. 1906—7 bylo mezi 1000 přistěhovalci staršími 14 let analfabetů u Čechů 19·6, tak že Čechové jsou mezi národy

evropskými na 4. místě, stojíce hned za Skoty (8·6), Skandinavci (9·7) a Angličany (12·6) a vynikajíce v tom ohledu nad Francouze (20·2), Hollanďany (40·4) a zvláště i Němce (68·0). Po Češích následují ze Slovanů Slováci (212·4) předstižení Maďary (103·8), pak Chorvati a Slovinci (362·4), Poláci (388·1), Rusové (435·5), Bulhaři, Srbové a Černohorci (446·4), na posledním místě jsou Malorusové (556·1), za nimiž z evropských národů jdou ještě Litvané, Turci a Portugalci.

V ohledu *náboženském* náleží největší část Slovanů církvi pravoslavné. Pravoslavní jsou většina Bělorusů, Velkorusové (s výjimkou rozkolníků), velká většina Malorusů žijících v Rusku a část Malorusů rakouských, zvláště bukovinských, pak největší část Srbů a Bulharů, pokud nejsou mohamedány a z menší míry katolíky. K řecké církvi sjednocené náleží haličtí a uherští Malorusové, 23.489 Malorusů bukovinských a 101.578 (t. j. 5·5%) Slováků uherských. Římsko-katolického vyznání jsou téměř všichni Slovinci a Chorvati, největší část Čechů a Poláků, $^{7}/_{10}$ Slováků, asi 10.000 saských Lužičanů a něco Srbů a Bulharů. K různým církvím protestantským náleží největší část Lužičanů, pak silná menšina uherských Slováků (462.381, t. j. 23·1%), 144.454 Čechů (2·44%), 76.513 (1·81%) rakouských, hlavně slezských Poláků a asi 360.000 Poláků pruských. Konečně jest asi 100.000 mohamedánských Srbů a 350.000 mohamedánských Bulharů.

STÁTNÍ ZŘÍZENÍ A STÁTOPRÁVNÍ POSTAVENÍ SLOVANSKÝCH NÁRODŮ.

NAPSAL

Dr. KAREL KADLEC.

Po stránce politické Slované představují obraz dosti neutěšený. Jen jediný ze slovanských národů, ruský, žije od samých historických počátků svým vlastním nepřetržitým státním životem. Všichni ostatní slovanští národové pozbyli buď své někdejší státní samostatnosti a dosud jí znova nenabyli, anebo sice vytvořili nové státy, avšak tyto jsou teprve v prvých začátcích vývoje. Ani jednomu z těchto států nepodařilo se však soustřediti veškeré příslušníky národa. Tak mají sice Bulhaři svůj národní stát, ale není jednotného Velkého Bulharska. Část Bulharů zůstala pod panstvím tureckým, část pod rumunským. Srbové mají dokonce dva státy: království Srbské a království Černohorské, ale v politickém ohledu jest jen málo národů nešťastnějších nad Srby. Jen menší část Srbů žije ve vlastních státech, většina jich rozptýlena jest ve státech cizích: v Turecku, v Uhersku (Uhrách a Chorvatsku), v Rakousku (Dalmácii), v Bosně a Hercegovině. Všude jest jejich politické postavení jiné.

A co máme říci o národech, kteří pozbyli své státní samostatnosti, a ani částečně jí znova nedosáhli? Srbům podařilo se aspoň pro část národa dojíti útulku ve vlastních státech. Naproti tomu veliký, slavný někdy národ polský, náležející ještě podnes k největším národům slovanským, těžce bojuje ve třech cizích státech o svou existenci. Ani nám Čechům nebylo popřáno nabýti znova politické svéprávnosti, a také my jsme nuceni úporně zápasiti o nejpri-

mitivnější národní práva. Jen o málo lepší státoprávní postavení než my mají Chorvaté v t. zv. trojjediném království; u nich maří zase politická převaha Maďarů to, co jim poskytuje litera zákona. A také oni nejsou národně sjednoceni v jednom státě. Dalmácie náleží ke královstvím a zemím zastoupeným na radě říšské. Jiné jsou také politické osudy Chorvatů bosenských.

Málo utěšené jest dále politické postavení Slovinců, požívajících v Rakousku ještě menších práv než Čechové.

Docela zvláštní místo zaujímají mezi Slovany Malorusové čili Ukrajinci, v Rakousku a Uhersku zvaní Rusíny. V Rusku, kde jich žijou čtyři pětiny, nejsou vůbec uznáváni za samostatný národ, nýbrž jen za součást národa ruského. Naproti tomu malá jich část, usazená v Rakousku, zejména v Haliči, dobyla si uznání nejen jako lid se zvláštním jazykem a písemnictvím, nýbrž i jako politická národnost. Východní Halič, tento ukrajinský Piemont, jak ji zvou Ukrajinci, jest vlastní kolébkou politického ukrajinství. Tam vyrostla ukrajinská myšlenka z nepatrných základů jazykových a literárních v myšlenku politickou. Tam počali ukrajinští vlastenci tvořiti politický program nejen pro Rakousko, nýbrž i pro Rusko, vlastní středisko Ukrajinců.

RUSOVÉ.

K největším státům světa náleží Rusko. Území jeho, prostírající se skoro po polovici Evropy a Asie, zaujímá osminu pevniny. Obrovským svým vzrůstem připomíná Rusko někdejší Římskou říši. Od druhé polovice stol. XV., od doby panování Ivana III. Vasiljeviče (1462—1505) až do r. 1859, tedy za čtyři sta let vzrostlo ruské území 24kráte. Obrovský vzrůst Ruska, nemající dosud konce, byl příčinou, že stát nucen byl věnovati péči hlavně jen záležitostem vojenským, finančním a zahraničným, tak že četné státní úkoly byly zanedbávány. Vojenský ráz státu Moskevského způsobil, že panovník jako nejvyšší vojenský velitel byl nade všemi poddanými neobmezeným pánem, a že se tedy v Rusku vyvinul absolutism, plod více asijský než evropský. Obyvatelstvo, stále ohrožované od nepřátel, záhy si zvyklo na konání vojenské povinnosti a nesení břemen

ve prospěch státu. Jedni »sloužili« (»sloužící třída«), druzí »táhli« (nesli »těhlo«, t. j. nesli místo vojenské služby rozličná finanční břemena). Obě skupiny obyvatelstva, lidi sloužící i lidi těhlé, dovedl již Moskevský stát učiniti poslušnými nástroji své vůle. »Služba« bojarů a družinníkův u knížete, jíž se rozuměla hlavně služba vojenská, ale také dvorská a civilní, byla původně svobodná. Během času však, zejména když Moskevská Rus se sjednocovala a ubývalo údělů, stávala se služba ta povinnou. Sama šlechta nebyla proti ní zaujata, ba dokonce ji i vyhledávala, vidouc v ní pro sebe veliké výhody a dostávajíc zejména pomêstí (statky). Tím více hrnuly se do knížecí služby osoby nešlechtické, t. zv. »dvořané«, zárodek potomní služební šlechty ruské. K lidem »těhlým« náleželo obyvatelstvo městské a sedláci. Za to, že nekonali vojenskou službu, lidé těhlí museli konati pro stát a sloužící třídu rozličné bezplatné služby a odváděti rozličné naturální i peněžné dávky. Dovedl-li Moskevský stát znevolniti lidi sloužící, stalo se to tím spíše u lidí těhlých.

Tím se vysvětluje, že obyvatelstvo v Rusku nevyvinulo se v mocné stavy, jež by byly bývaly podobně jako v některých zemích evropských, a zejména v sousedním Polsku, protiváhou proti rostoucí moci panovníkově. V Rusku šlechtic stejně jako měšťák a sedlák byl naproti moci panovníkově nevolníkem. Rozdíl mezi státními poddanými byl jen ten, že někteří z nich byli poddáni přímo panovníkovi (lidé sloužící), kdežto jiní — sedláci — měli nad sebou pány dva, vojáka nebo úředníka (sloužícího člověka) jako pána přímého a cáře jako pána nepřímého.

Sloužící třída, »dvořané«, jakožto důstojnictvo a byrokracie, pokud se v jejich rukou nalézaly nejvyšší vojenské hodnosti a civilní úřady, řídili osudy cářství Moskevského, přezvaného r. 1721 Ruským císařstvím. Tato ruská byrokracie náležela k nejhoršímu úřednictvu v celé Evropě. Příčinou nebyla jen okolnost, že to byla byrokracie státu absolutistického, v němž se úřednictvo rádo stotožňuje se všemohoucím, na obyvatelstvu nezávislým panovníkem, a v němž není kontroly obyvatelstva, nýbrž i veliké nedostatky státní správy ruské. Kardinální vadou správy byla především soustava beneficční. Úředník nebyl státem placen, nýbrž

byl odkázán na platy a dávky se strany obyvatelstva. Rozumí se, že úřednictvo vybíralo dávky vysoké a dopouštělo se křiklavých přehmatů. Jiná vada spočívala v tom, že funkce vojenské nebyly — aspoň u některých úřadů — odděleny od civilních, soudnictví pak od správy. Tam však, kde funkce vojenské byly odděleny, bývaly odevzdávány lidem způsobilejším, tak že za úředníky civilní bývaly dosazovány často osoby, jež se k službě vojenské nehodily. Velikou vadou správy byl dále nedostatek náležité centralisace. Príkazy (= komise), ústřední úřady moskevské na způsob nynějších ministerstev, nebyly založeny na jednotné soustavě. Jen některé z nich byly úřady skutečně ústředními, kdežto jiné byly zřízeny jen pro určitá území. Pravomoc některých spočívala na dělítku reálním (agenda jejich týkala se jistého druhu záležitostí), u jiných zase rozhodovalo dělítko personální (vedly správu jistých tříd osob). Stinnou stránkou byl dále příliš velký počet príkazů, tak že státní správa trpěla nedostatkem centralisace.

Ještě horší byla správa venkovská, správa obvodů městských a vesnických. Systém »výživ« (kormlenije, beneficium) byl sice na poč. XVII. stol. zrušen, a vojevodové (venkovští úředníci) byli státem placeni, avšak i oni odírali lid tak jako dřívější »kormlenščíci«.

Zajímavo jest, že již ve státě Moskevském setkáváme se s jakousi samosprávou. Ale není to skutečná samospráva, nýbrž do značné míry jen zneužívání obyvatelstva pro státní úkoly. Aspoň působnost některých samosprávných orgánů týkala se státních financí. Úřady ty měly bdíti nad tím, aby obyvatelstvo konalo veřejné (zemské) roboty a plnilo vůči panovníkovi a jeho úředníkům naturální a peněžné povinnosti.

Jak viděti, usnadnil si Moskevský stát velice veřejnou správu. Pokud se mu zdálo vhodným, podržel ji ve svých rukách, ale náklady na ni uvalil na těhlé obyvatelstvo. Kde však neuznával potřebu správy státní, ponechával obyvatelstvu »samosprávu«, zase jen za tím účelem, aby sám nemusel nésti její náklady.

O nápravu státní správy pokusil se zakladatel císařství, Petr Veliký, ale s výsledkem jen nepatrným. Úřady počínají se teprve za něho lépe organisovati. V té příčině

možno ho pokládati za zakladatele moderní byrokracie ruské. R. 1711 zřídil nejprve na dobu své nepřítomnosti (v době turecké války), později však na trvalo nejvyšší správní úřad, *pravitělstvujuščij* (upravitělnyj) *senat*, t. j. vládnoucí, řídící senát. Ačkoli se činnost nového ústředního úřadu vztahovala na soudnictví, správu a zákonodárství, přece těžiskem působnosti jeho byla administrace. R. 1719 zřízena po švédském vzoru *kolegia*, nové centrální úřady na způsob moskevských príkazů a nynějších ministerstev, jež byly původně organicky spojeny se senátem. Presidenti kolegií stali se totiž senátory; teprve r. 1722 ustanovil Petr kolegiím nové presidenty. Jistý počet úřednictva kolegijního přiveden byl z ciziny, jmenovitě z Čech. Zvláštní pozornosti v reformách Petrových zasluhuje zavedení úřední kontroly. Kontrolu úřednictva znala již doba Moskevská. T. zv. príkaz tajnych děl č. tajnyj byl takovým dozorčím úřadem, postrachem všeho úřednictva. Ale v celou soustavu rozvinul úřední kontrolu teprve Petr Veliký. Několik dní po zřízení senátu zavedl hodnost *fiskálů*, úředníků, kteří měli tajně dohlížeti na správu a soudnictví. Teprve Anna Ivanovna zrušila r. 1730 instituci nenáviděných fiskálů. Jak malou důvěru měl Petr Veliký ve svou byrokracii, o tom svědčí jiná jeho kontrolní instituce. Tajný dozor fiskálů s vrchním fiskálem v čele mu nedostačoval. Nad samým senátem, který byl přece kontrolním úřadem nade všemi ústředními i venkovskými úřady, dosadil r. 1715 generálního revisora jakožto dozorčí orgán. R. 1718 funkci tu sice zrušil a svěřil ji vrchnímu sekretáři senátnímu, avšak již r. 1721 přišel na jiný, málo vážný prostředek. Nařídilť štábním důstojníkům gardy, aby dohlíželi na činnost senátu a vykonávání jeho nařízení. Tyto nedostatečné dozorčí instituce vystřídány byly r. 1722 novým kontrolním úřadem generálního prokurora, jemuž byl podřízen celý systém prokurorů.

Všechny tyto kontrolní instituce byly však málo platné. Zneužívání moci úřední a vydírání obyvatelstva udrželo se až do stol. XIX. Příčinou byly nejen špatné platy úřednictva, ale také jeho nezpůsobilost. Na kvalifikaci úředníka mnoho se nehledělo, a nebylo to ani možno. Universit anebo aspoň odborných právnických škol nebylo. Vyjímajíc uni-

versitu moskevskou, pocházející ještě ze stol. XVIII., povstaly všechny vysoké školy ruské teprve ve stol. XIX. Za takovýchto okolností stal se úředníkem jen ten, kdo měl mocnou protekci, nebo kdo si úřad zakoupil. Ostatně vláda sama podceňovala často řádné obsazení úřadů. Za samého Aleksandra I., který úřady ruské znova reformoval, skládal se na př. senát ruský polovicí z pensionovaných generálů a polovicí ze starých, neschopných již úředníků, kteří se k aktivní službě ani nehodili.

Také v době císařské setkáváme se s jakousi *samosprávou* obyvatelstva. Ale i ta jest velmi nedokonalá. Absolutism chápe od samého počátku XVIII. stol. znenáhla, že není to ve prospěchu státu, je-li veškeré obyvatelstvo znevolněno. Velicí reformátoři ruští, Petr Veliký, Kateřina II. a Aleksandr II. snaží se, aby jednotlivé třídy obyvatelstva zbavili stavu krěpostného a organisovali je ve svobodné stavy. Ke stavovské organisaci *šlechty* položil základ již Petr Veliký. Úkazem z r. 1714 přiznal držitelům vlastnické právo k poměstím, i když nekonali státní službu, čímž učiněn prvý krok k vytvoření šlechty. Dalším důležitým krokem byl manifest Petra III. z r. 1762 o svobodách ruského dvorjanstva (šlechty). Manifestem tím šlechta nabyla osvobození od povinné služby (vojenské nebo civilní). Vyjímala se jen doba války, kdy všichni dvorjané mohli býti povoláni ke službě. Mohli též vychovávati děti, kde a jak jim libo. Organisaci šlechty dovršila Kateřina II. r. 1785 výsadní listinou o právech a svobodách šlechty. Ona zavedla korporační zřízení šlechty a šlechtickou samosprávu. Vedle toho však poskytla šlechtě veliký vliv ve vlastním oboru státní správy a soudnictví. Šlechta obsazovala značný počet správních i soudních úřadů. Od doby Pavla I. tento vliv šlechty byl znenáhla umenšován, a když pak za Aleksandra II. i ostatnímu obyvatelstvu dostalo se samosprávy, a stavovské rozdíly počaly býti vyrovnávány, mnohá práva šlechty musela pominouti úplně. Nejprve reforma policejní správy (r. 1862) odňala šlechtě právo voliti orgány újezdní policie, a brzo potom soudní reforma (1864) proměnila soudní úřady ve státní, pokud se týče zemské. Samospráva, byť i nepatrná, šlechtě však zůstala. Usnášejícím se orgánem jsou *gubernská šlechtická shromáždění* (gub. dvorjan-

skija sobranija), jež se scházejí pravidelně jednou za tři roky. Jakožto orgány výkonné fungují *šlechtická zastupitelstva* (dvorj. děputatskija sobranija) s gubernským maršálkem č. vůdcem šlechty (gubernskij predvoditělj dvorjanstva) v čele. Samosprávným úřadem šlechtickým jest také *šlechtický poručenský úřad* (dvorjanskaja opeka).

O něco starší jsou počátky *samosprávy městské.* Již Petr I. počal organisovati městskou samosprávu, a sice po dvakráte, r. 1699 a 1718. Ani při této reformě neměl Petr I. na zřeteli v prvé řadě zájmy městského obyvatelstva, nýbrž zájmy státní. Magistráty měly bdíti především nad rozvrhováním a vybíráním státních daní a nad konáním rozličných veřejných povinností. Uloženo jim také starati se o městskou policii, zřizování škol, sirotčinců, nemocnic, káznic atd. Nové období ve vývoji měst a městského zřízení zahájila Kateřina II. r. 1785 listinou o právech a výhodách měst Ruské říše. Ona jest vlastně zakladatelkou městského stavu. Teprve Kateřinskou městskou listinou nabyl městský stav výhradného práva na provozování obchodu a řemesel. Teprve nyní dovoleno městům zakládati mlýny, zřizovati krčmy a jídelny, míti kupecký bazár, konati týdenní a výroční trhy, cejchovati míry a váhy atd.

Kateřinské městské zřízení bylo až do nedávna základem ruské městské samosprávy. S potomními změnami trvalo až do zavedení nového zřízení z r. 1870. Pozdější změny působily na autonomii škodlivě. Samosprávné městské orgány podrobeny byly na jedné straně obsáhlé kontrole a poručnictví úřadů státních, na druhé straně však nebyly samy odpovědny městské obci, nýbrž náčelníku gubernie a finanční komoře (kazennaja palata). Časem došlo se až k tomu, že městské radě náleželo skoro jen rozvrhování a vybírání daní a poplatků městských i státních a některé věci menšího významu. Úpadek městské autonomie zavinila do značné míry též lhostejnost městského obyvatelstva k vlastním zájmům jakož i jeho nevzdělanost a nezralost pro samosprávu. Tam až dospěl absolutism v potlačování individua i všech vrstev společnosti. Jednotlivci, zvolení k hodnostem obecním, bývali analfabeti, někdy i vyděrači a podvodníci. Gubernský úřad zkoumal rozpočty jen se stránky formální. Věcné zkoumání dělo

se jen nenáviděnými revisemi, jež konali ve 40. letech XIX. stol. úředníci zv. revisory. Ani v ohledu hospodářském nemohou se ruská města až do nejnovější doby měřiti s městy západo-evropskými. Jest to následkem jich vývoje, opožděného o několik set let. Proto nemohl z ruských měst vycházeti impuls k čilejšímu kulturnímu a politickému životu. Obyvatelstvo městské nebylo v poměru k obyvatelstvu vesnickému ani četné. Ještě v polovici XIX. stol. netvořil lid městský ani 11% veškerého obyvatelstva (nyní asi 13%), kdežto r. 1796 bylo ho jen 4% z celého národa. A při tom sluší ještě podotknouti, že většinu tvořila v městech chudina. — Ve stol. XIX. bylo městské zřízení ruské reorganisováno r. 1846 pro Petrohrad, r. 1862 pro Moskvu, r. 1863 pro Odessu, až konečně potvrzeno nové městské zřízení r. 1870, jež postupně zaváděno v jednotlivých částech Ruska a pozměněno cís. nařízením ze dne 11. června 1892. Hlavním orgánem městské autonomie jest nyní mnohočlenná *městská duma* se svým předsedou, městským golovou. Výkonným orgánem městské obecní správy jest *městská uprava,* jež se pod předsednictvím městského golovy skládá ze dvou, maximálně (v obou sídelních městech) šesti členů. Dohled státních úřadů nad městskými autonomními orgány zostřil se podle nového zřízení velmi. Gubernátor posuzuje nejen zákonnost, nýbrž i »správnost« usnesení městské správy, a zastavuje usnesení dumy, shledá-li, že usnesení čelí 1. proti zákonu, 2. že se nesrovnává se všeobecným státním prospěchem a potřebami nebo zjevně porušuje zájmy místního obyvatelstva. Městská usnesení podléhají v četných případech státnímu stvrzení, a to dle důležitosti věci a dle velikosti města buď stvrzení gubernátora nebo ministra vnitra. Dozor nad městskou samosprávou vykonává dále *gubernský konses pro zemské i městské záležitosti* (gubernskoje po zemskim i gorodskim dělam prisutstvije), složený vedle gubernátora jako presidenta z představitelů státní správy a soudnictví i samosprávy. — Velikou vadou měst. zřízení z r. 1870 a 1892 jest vyloučení značné části obyvatelstva, zejména inteligence z účastenství na městské správě. Jiná vada spočívá v tom, že města nemohou plniti četné úkoly. Městské prostředky musejí se obraceti především na t. zv. povinné městské vý-

deje, k nimž náležejí náklady na policii, na požární bezpečnost, na osvětlování, vytápění vězení, ubytování vojska atd. Teprve po uhražení »povinných výdejů« smějí města obraceti své příjmy na ostatní výdeje, jako na školy, dobročinné ústavy, na asanaci atd.

Nejpozději byl v Rusku osvobozen *stav selský*. Snahy o zrušení selského nevolnictví objevují se sice již od doby Kateřiny II., avšak s výsledkem se setkávají teprve za cís. Aleksandra II. Zákonem z 19. února 1861 zrušeno bylo nevolnictví selské bez všelikého výkupného, a vrchnostenští čili poměščičtí sedláci, t. j. sedláci usazení na půdě šlechty prohlášeni osobně svobodnými. Co se týče půdy, užívané od sedláků, uznáno sice, že vrchnostem náleží právo vlastnické, avšak sedlákům zůstaveno právo stálého dědičného užívání za jisté zákonem stanovené povinnosti ve prospěch vrchnosti (zejména placení t. zv. obroku). Výkup půdy nebyl tedy učiněn pro sedláky závazným, ač později mělo k němu dojíti. Vláda spokojila se prozatím dobrovolným vykupováním sedláků a usnadnila výkup vydáním výkupných obligací na dlouhé umoření (49½ léta). Přes to že výkupná operace byla pro sedláky velmi výhodná, nepoužívali jí mnoho. Pouze v prvých 10—15 letech po vydání zák. z 19. února 1861 vykupovali se ve větším počtu. Poněvadž u zbytku sedláků byla obava, že by se nevykoupili, zavedla vláda zákonem z r. 1881 závazný výkup, a sice počínajíc dnem 1. ledna 1883.

U t. zv. sedlákův údělných, t. j. usazených na údělných statcích, založených k zabezpečení hmotného postavení členů císařského rodu, zaveden byl závazný výkup již zák. ze 26. června 1863. Údělná správa ponechala svým sedlákům půdu od nich dosud užívanou ve vlastnictví, nezvyšujíc dosavadních úročných platův a měníc je ve výkupné, platebné po 49 let. Výkup nevyžadoval tu zvláštní výkupné operace, a proto k ní u sedlákův údělných nedošlo.

Naposledy uskutečněn výkup u t. zv. sedláků říšských čili státních, komorních, jejichž počet vzrostl od r. 1786, kdy po sekularisaci církevních statků bývalí sedláci církevních ústavů a duchovenstva připočteni byli k sedlákům říšským. Podle zák. ze 24. listopadu 1866 ponechána byla obcím říšských sedláků půda jimi užívaná za určitý, zá-

konem na každých dvacet let stanovený plat, zv. státní úročnou daní (gosudarstvennaja obročnaja podať). Výkup nebyl u nich učiněn závazným, vyjímajíc sedláky západ. gubernií, kde výkup nařízen již úkazem ze 16. srpna 1863. Když jen malá část státních sedláků použila práva výkupu, a když se pomalu blížila doba nové úpravy úročné daně, uloženo bylo zák. ze 28. května 1885 a 12. června 1886 všem státním sedlákům, aby se vykoupili. Výkup měl býti proveden do 1. ledna 1932 tak, jako u sedláků vrchnostenských. Zatím však nejv. úkazem ze 3. (16.) listopadu 1905 výkupné platy sedláků vrchnostenských, státních a údělných byly sníženy počínajíc dnem 1. (14.) ledna 1906 na polovinu, a od 1. (14.) ledna 1907 vůbec prominuty.

Co se týče výměry vykoupené půdy, pochodili nejhůře sedláci vrchnostenští. Náděly jejich jsou při málo intensivním hospodaření ruských sedláků nedostatečné, čímž se vysvětluje, že agrární otázka vystoupila již v první říšské dumě ruské ve vší ostrosti.

Po zrušení selského nevolnictví dáno bylo pomětčickým sedlákům *všeobecné selské obecní zřízení*, jehož použito později i pro sedláky říšské a údělné, pro t. zv. jednodvorce a j. sedláky i kolonisty. Selské zřízení samosprávné zná dvě správní jednotky: *vesnickou obec* (seljskoje obščestvo) jako jednotku nižší a *volostnou obec* čili *volosť* jako jednotku vyšší. Vesnická obec má dvojí rozličnou povahu podle toho, náleží-li vlastnictví k půdě celé obci jako korporaci (t. zv. zřízení mirové, zv. na Malé Rusi hromadským), nebo jsou-li vlastníky půdy jednotlivé rodiny (zřízení podvorné). Při zřízení mirovém účastní se obecní správy všichni sedláci, kteří jsou členy miru, a vykonávají své právo na *obecní hromadě* (mir, seljskij čili mirskoj schod, na Malé Rusi hromada), kterou svolává obecní starosta. V obcích se zřízením podvorným spravována jest obec nikoli sborem všech sedláků, nýbrž voleným *obecním zastupitelstvem*. Obec volostná, jež se skládá z několika obcí prostých a čítá 300—2000 mužských duší, někdy i více, spravována jest rovněž zastupitelstvem. Orgány jejími jsou: *volostná hromada* (volostnoj schod), *volostná správa* (volostnoje pravlenije) a *volostný staršina*. Volostná hromada nařizuje a usnáší se, staršina s volostnou správou pak usne-

sení ta a nařízení provádí. Volostná hromada skládá se ze zástupců (vybornyje) volených po jednom od držitelů každých deseti usedlostí a mimo to z volostných a obecních autonomních funkcionářů (z volostného staršiny, vesnických starostů a členů volostné správy i volostných soudů), kteří mají hlas virilní. Do pravomoci její náleží vedle voleb volostných funkcionářů a členů volostného soudu hlavně rozvrhování státních a zemských daní jakož i jiných povinností na jednotlivé obce, zřizování a správa obilních sýpek, škol a humanitních ústavů. Volostný staršina provádí usnesení volostné hromady dílem sám, dílem s volostnou správou, t. j. souborem všech vesnických starostů a jednoho nebo dvou přísedících volených volostnou hromadou. Staršina jest i policejním orgánem, podřízeným správci újezdu, ispravníkovi, a publikuje mezi jiným zákony a nařízení. Písemné práce volostné správy obstarává volostný písař, osoba často v celé volosti nejdůležitější. Dozor nad selskou samosprávou vedou od r. 1889 *učastkovi zemšti načalnici*, ve vyšší instanci pak *újezdné sjezdy*. Sjezdy tyto skládají se pod předsednictvím újezdného maršálka šlechty ze všech zemských načalníkův újezdu, místního ispravníka a předsedy újezdné zemské upravy. Činnost zemských načalníků i újezdných sjezdů kontroluje *gubernský konses* (gubernskoje prisutstvije), v němž pod předsednictvím gubernátorovým zasedají mimo jiné gub. maršálek šlechty a náměstek gubernátorův.

Naproti uvedeným formám *stavovské* samosprávy založena byla na Rusi r. 1864 a reformována zák. z 12. června 1890 *samospráva všestavovská*, t. zv. *zemské (zemstevni) instituce*, a to *újezdné* a *gubernské*, v nichž jsou zastoupeny, arci měrou nestejnou, všechny stavy: šlechta, obyvatelstvo městské i selské a částečně i duchovenstvo. Každá gubernie a každý újezd tvoří zvláštní zemstvo, t. j. zvláštní celek samosprávný. Orgány zemstva jsou jednak *zemské shromáždění* (zemskoje sobranije), jež jest sborem usnášejícím se a nařizovacím, jednak *zemská uprava*, jež jest výkonným orgánem zemského shromáždění. Shromáždění zemské jak gubernské, tak újezdné zasedají pouze několik dní do roka (gub. shromáždění schází se se svolením ministra vnitra obyčejně na 20—25 dní, újezdné shromáždění

pak se svolením gubernátorovým na 10—14 dní do roka), kdežto zemské upravy, gubernská i újezdná, jsou úřady stálými. Újezdné zemské shromáždění skládá se ze zemských poslanců (glasnyje), volených na tři léta od šlechticů, obyvatelstva městského i selského. Zákonem jest ustanoveno, kolik poslanců které skupiny v újezdě dlužno voliti. Šlechtě přiznáno zpravidla více než polovice všech poslanců. Volí se dílem přímo, dílem nepřímo skrze volitele (vyborščiki). Vedle zvolených poslanců zasedá v újezdných zemských shromážděních několik úředních virilistů. Předsedou újezdného shromáždění jest újezdný maršálek šlechty. — *Gubernská* zemská shromáždění skládají se z poslanců volených újezdnými zemskými shromážděními na tři roky; počet jejich se ustanovuje zákonem. Není-li císařem ustanoven jiný předseda, stojí v čele gub. zem. shromáždění gub. maršálek šlechty. — Výkonnými orgány zemskými jsou zemské upravy, újezdné a gubernské, skládající se z předsedův a členů volených na tříletí příslušnými zemskými shromážděními. Předsedy újezdných uprav potvrzuje gubernátor, a předsedy gubernských uprav ministr vnitra.

Do kompetence zemských institucí spadá: zřizování komunikací, vzájemné pojišťování majetku, zřizování škol, léčebných a dobročinných ústavů, podporování zemědělství, obchodu a průmyslu, péče o ochranu polí a luk před škodami působenými od zvířat a hmyzu, opatření proti dobytčímu moru atd. Důležitým předmětem zemské samosprávy jest také právo vybírati pro zemské účely jisté dávky (zemskije sbory) jakož i právo sestavovati zemské rozpočty a repartice státních daní i zemských dávek. Některé záležitosti jsou přikázány zemským institucím toliko *fakultativně*, jiné však *obligatorně*. Závazně náleží zemstvům přispívati na vydržování policie, udržovati místní vězení, cesty, starati se o vykonávání přípřeží, o ubytování vojska za ceny stanovené ministrem války atd.

Státní dozor nad činností zemských institucí vykonával již podle zákona z r. 1864 jednak gubernátor, jednak ministr vnitra. Zákonem z r. 1890 byl dozor ten ještě zvětšen. Mimo to zavedena další nová dozorčí instituce (jako instance druhá nad gubernátorem), *gubernský konses v zá-*

ležitostech zemských, a od reformy městského zřízení z r. 1892 i *městských*. Gubernátor může zkoumati zákonnost a prospěšnost i takových usnesení zemských shromáždění, k nimž není třeba jeho schválení. Proti rozhodnutí ministrovu není prostředku opravného.

Velcí reformátoři ruští nejen dali národu částečnou samosprávu, ale zabývali se i myšlenkou nahraditi absolutism zřízeními ústavními. Plány takové choval již Aleksandr I. Velmi zajímavý byl zvláště projekt, podle něhož Rusko mělo pozbýti své povahy centralistické a proměniti se ve spojené státy, v nichž každá národnost nebo část říše různící se od ostatního celku měla míti své autonomní instituce. Podle osnovy oné ústavy dělilo se Rusko na deset náměstnictev. Každé náměstnictvo skládati se mělo z jistého počtu gubernií, blízkých sobě polohou, povahou obyvatelstva, poměry, obyčeji a zvláštními zákony. V každém náměstnictvu měly se scházeti náměstnické sněmy, skládající se z poslanecké sněmovny a senátu, a vedle nich měly býti rady náměstnické s podobnými funkcemi jako státní rada polská. V hlavních městech náměstnictva měly býti i nejvyšší soudy. Pro celou říši měl pak býti zřízen jeden parlament ústřední, skládající se ze zástupců jednotlivých sněmů. Ústava tato (Novosilcovská) nebyla však pravou konstitucí, nýbrž chtěla zavésti jen ústavní zřízení na oko, tak že by na dřívějším samovládném režimu jen málo bylo změněno. Ale ani tento projekt konstituce na oko nestal se skutkem.*)

Snahy konstituční projevovaly se také v samém obyvatelstvu, a sice v tajných spolcích šlechtické mládeže, organisovaných podle vzoru pruského Tugendbundu. Již r. 1815 povstaly v Petrohradě prvé spolky zednářsko-vojenské. Samým křídelním pobočníkem císařovým Michajlem Orlovem, zakladatelem Spolku rytířů ruských, společně s jeho přáteli sepsány byly v l. 1816—1817 konstituční »punkty«,

*) Všeobecný přehled projektů týkajících se nové úpravy státního zřízení ruského za Aleksandra I. podán jest v práci V. I. Semevského *Vopros o preobrazovaniji gosudarstvennago stroja Rossiji v pervoj četverti XIX. v.* (v časop. Byloje 1906, seš. 1.—3.). Srov. též *Plan gosudarstvennago preobrazovanija grafa Speranskago* (vyd. časop. Russkaja Myslj).

jež chtěly proměniti Rusko v oligarchickou republiku, složenou z několika carstev. Během r. 1816 povstal v Petrohradě tajný Svaz vykoupení (Sojuz spasenija), k jehož předním členům náležel kapitán Nikita Muravjov. R. 1818 proměnil se tento spolek (když byl vzbudil podezření císařovo) ve *Svaz obecného dobra* (Sojuz blagoděnstvija), a když byl r. 1821 zrušen, vznikl z něho *Jižní spolek*, řízený Pestělem. O něco později organisoval se v Petrohradě *Spolek severní*, jehož vůdčím duchem byl Nikita Muravjov. Každý z těchto spolků vystoupil s návrhem konstituce, vypracované okolo r. 1822. Osnova Muravjovova spočívala na silně obmezené konstituční monarchii a na federaci. »Imperium slovansko-ruské« dělilo se na 14 držav a 2 obvody. Konstituce Pestělova (Russkaja Pravda) hlásala centralisaci. V ruské říši měl býti jen jeden národ a jazyk ruský; pouze království Polské mělo býti samostatné. R. 1823 ustanovil se Spolek sjednocených Slovanů (sáhající svým počátkem do r. 1817), který usiloval o spojení všech Slovanů v jednu velkou federační republiku. Tento konstituční ruch trval ještě krátce po nastoupení Mikuláše I. r. 1826, až potlačením spiknutí t. zv. děkabristův byl úplně udušen.

Velmi mnoho pro konstituční ideu učinily rozličné sociálně-demokratické a revoluční organisace ruské počínajíc od šedesátých let XIX. stol., a sice prvé přímo tím, že šířily v lidu konstituční zásady, druhé nepřímo tím, že vystupovaly proti panovnickému absolutismu. Demokratické sdružení »Velikorus«, jež působilo r. 1861, vyslovilo se nejen pro nezávislost Polska, nýbrž i pro svobodu jižní Rusi. Jiný tajný spolek ruský, »Zemlja i volja« (1862—1863), účastnil se polského povstání. Organisace »Molodaja Rossija« vydala v květnu r. 1862 provolání, v němž vyložila svůj revoluční program. Žádala, aby se Rusko přetvořilo v republikánsko-federační spolek zemí, při čemž veškera státní moc měla přejíti do rukou společného sněmu i sněmů zemských. Polsko a Litva měly se státi nezávislými. Politická federace byla též v programu ruského zahraničného sdružení anarchistického, jež vydávalo v Ženevě časopis Narodnoje Dělo (od září 1868 do září 1870). Program ten byl dílem Mich. Bakunina, pod jehož vlivem stál veškeren tehdejší

sociálně-revoluční ruch v Rusku. Úplné samostatnosti dostati se mělo i Ukrajincům. — Velký vliv na rozvoj socialismu v Rusku měl P. Lavrov, pod jehož redakcí vycházel časopis »Vperëd« (1873—1876), nejdříve v Curychu, pak v Londýně. Na sklonku života Bakuninova jeho přátelé počali vydávati v Ženevě časopis »Rabotnik« (od ledna 1875 do března 1876). Byl to prvý pokus ruského revolučního listu pro dělníky. R. 1878 totéž sdružení založilo list »Obščina« (vycházel od ledna do prosince 1878), poslední anarchistický ruský časopis XIX. století. Teprve po uplynutí jednoho čtvrtstoletí, na počátku XX. věku vznikly za hranicemi ruské anarchistické organisace za účelem vydávání knih a další působnosti v samém Rusku. Periodický tisk anarchistický počíná se od pol. r. 1903, práce v Rusku teprve r. 1905.

Po několik let vycházel revoluční časopis »Nabat« (= Poplašný zvon, 1875—1881), založený Petrem Tkačevem v Ženevě. Nejbližším cílem revoluce má podle tohoto listu býti uchvácení politické moci a utvoření scentralisovaného, disciplinovaného revolučního státu. Nestátní národové mají býti odnárodněni. Jedině Polákům přiznával Nabat právo, aby pěstovali svůj národní typ.

Z domácích organisací, jež řídily revoluční činnost v samém Rusku, bylo na prvém místě sdružení »Zemlja i volja« (Země a svoboda, 1877—1879). Program jeho byl blízký Bakuninskému anarchismu. Zemlja i volja rozpadla se r. 1879 na Černyj Pereděl*) (—1881) a na sdružení Narodnaja volja (Svoboda lidu, 1879—1887). Orgánem prvé organisace stal se časopis Černyj Pereděl, v němž hájen byl socialistický federalism, autonomní rozvoj jednotlivých částí Ruska, mezi nimi i Ukrajiny. (Stanovisko tohoto časopisu v otázce autonomie jednotlivých oblastí Ruska nebylo však důsledné.) Narodnaja volja, známá teroristickým bojem s vládou, v němž zahynul sám císař Aleksandr II., chtěla zastrašováním vynutiti svolání konstituanty, která by se zabývala politickým přetvořením Ruska. Ve sdružení tomto vidíme dva směry: centralistický (ve výkonném komitétu) a federační (u značné části členstva). — Skoro sou-

*) Velkoruský termin na označení nového (rovného) rozdělení půdy.

časně s Narodnou voljí povstal v Petrohradě Sěvernyj sojuz rabočich (Sev. svaz dělnický, 1878—1879), avšak nepotrval dlouho. Byla to prvá ruská sociálně-demokratická organisace. Vyslovovala se pro federaci. Za federaci bojuje také na počátku osmdesátých let XIX. stol. liberální organisace Zemskij sojuz, jejímž zahraničným orgánem bylo Voljnoje slovo (vycházelo od srpna 1881 do května 1883 v Ženevě, s počátku za spolupracovnictví a konečně pod redakcí Mich. Drahomanova). R. 1884 vydal Drahomanov v Ženevě pod názvem »Voljnyj sojuz — viljna spilka« pokus ukrajinského sociálně-politického programu. Ruský stát dělí na 19 oblastí (ukrajinské území rozděleno jest na 4 oblasti). Podobné stanovisko vidíme u sdružení Narodnoje pravo (Právo lidu), jež povstalo na počátku devadesátých let a zaniklo po r. 1895.

Jak viděti, byli ruští liberálové osmdesátých a devadesátých let federalisty a jasně prohlašovali potřebu rovnoprávnosti všech národností ruského státu. Naproti tomu základní črtou současného ruského liberálního ruchu jest centralism, který činí ústupky ve směru autonomie výjimečně toliko tam, kde jest k tomu nucen faktickým stavem věci. Takové jest stanovisko organisace liberální »Sojuz osvobožděnija«, jež se konstituovala r. 1904. Naproti tomu strana socialistů-revolucionářů hájí zásadu federace.

S intensivním konstitučním hnutím setkáváme se od samého počátku vlády nynějšího císaře ruského Mikuláše II. Proti panujícímu režimu ruskému počalo se bouřiti hlavně dělnictvo (již r. 1892 vypuklo dělnické hnutí v západoruských guberniích), podporované židovstvem, dále selský lid a zvláště ruská inteligence. Bankrot byrokratického režimu objevil se zvláště za rusko-japonské války, vypuklé v únoru r. 1904. Vláda dlouho doufala, že represí potlačí svobodomyslný ruch, ale teprve po vraždách předních politických osob (zejména min. Pleve v červenci 1904) vzchopila se k jakési nápravě. Do ústavního hnutí zasáhly i autonomní sbory ruské, zemstva a městská zastupitelstva, shromáždění advokátů, lékařů, publicistů a j., žádajíce, aby státní zřízení bylo napraveno, a zejména aby zavedena byla ústavnost. Když pak během léta 1905 došlo i ke vzpourám ve vojsku a námořnictvu, vydáno bylo dne 6. (19.) srpna 1905

zřízení o *říšské dumě* (učrežděnije gosudarstvennoj dumy), jež však velice zklamalo hlasatele konstitučních snah. V Rusku zavedeno jakési národní zastupitelstvo, duma říšská, ale jen jako poradný sbor panovníkův. Moc samovládná měla tedy býti zachována. Nový sbor povolán byl spolupůsobiti při poradě o osnovách zákonů, jež podle základních zákonů státních měly býti předkládány sboru zv. říšskou radou (gosudarstvennyj sovět) a pak císaři ke schválení. Působnosti dumy přiznány: 1. všechny otázky týkající se vydání nových zákonů jakož i jich změn nebo zrušení, 2. jednání o státním rozpočtu jakož i o nákladech v rozpočtu nepředvídaných, 3. zprávy říšské kontroly (nejv. účetního dvoru státního) o provádění státního rozpočtu, 4. záležitosti týkající se zcizení části říšských příjmů a statků, 5. stavba železnic státem, 6. zakládání akciových společností v případech, kde zakladatelé žádají úlev naproti platným zákonům, 7. věci předkládané dumě na základě zvláštních císařských nařízení. — Zákonodárná iniciativa, vyměřená dumě, jest zcela nepatrná. Ustanoveno ť, že duma může rokovati jen o věcech předložených jí ministry a úředníky postavenými jim na roveň (glavnoupravljajuščije) jakož i říšským sekretářem. Jinak žádáno, aby zákonodárné osnovy vycházející od členů dumy byly podávány nejméně třiceti poslanci, avšak s dvěma důležitými obmezeními: 1. osnovy ty neměly se týkati základních zákonů státních, 2. mohlo se o nich rokovati teprve po uplynutí aspoň jednoho měsíce od té doby, co zpraven byl o jich podání příslušný ministr nebo úředník na roveň mu postavený, po případě říšský sekretář. Ještě horší bylo však to, že usnesení dumy neměla míti moc rozhodující, nýbrž jen poradnou. Předlohy schválené i neschválené většinou dumy měly jíti z dumy před druhý poradný sbor panovníkův, před říšskou radu, a pak před císaře. Jenom zákonné osnovy, zamítnuté nejméně $^2/_3$ členů jak říšské dumy, tak říšské rady, neměly se předkládati císaři, nýbrž měly býti vráceny příslušnému ministru nebo úředníku na roveň mu postavenému k doplnění. Kdyby se císaři zdálo, že projednávání některé záležitosti, dumě předložené, jest příliš rozvláčné, měla říšská rada určiti lhůtu, v níž se duma měla o té věci usnésti. Pakli by duma v té lhůtě nemohla učiniti

usnesení, mohla říšská rada sama o věci jednati. Dumě přiznáno též právo podávati k ministrům a přednostům různých správních odvětví interpelace v příčině jednání řečených i podřízených jim státních funkcionářů, kde viděla porušování platných zákonů. Do schůzí dumy a jejích výborů (oddělení) nemělo obecenstvo přístupu. President měl právo ke schůzím (vyjma tajné) povolovati přístup zástupcům tisku, ale jen jednomu za každý časopis. Zasedací období dumy říšské stanoveno na pět let. Císaři vyhraženo nejen právo dumu kdykoli rozpustiti, ale určovati i, jak dlouho má duma každého roku zasedati, a ovšem i právo uzavírati a odročovati zasedání. Současně se zřízením dumy vydán byl dne 6. (19.) srpna 1905 volební řád do dumy (položenije o vyborach v gosudarstvennuju dumu). Řád ten týkal se jen 50 gubernií evropského Ruska a gubernie stavropolské (náležející ke Kavkázu). Pro volby v království Polském, ve Střední Asii (v oblastech uralské a turgajské, v generálních gubernatorstvích stepním a turkistanském), v Sibíři, na Kavkáze a pro volby kočujících jinorodců evropského Ruska (gub. archangelské a astrachanské) měla býti vypracována zvláštní pravidla. Pro Polsko stalo se to na základě vlastnoručního úkazu císařova k řídícímu senátu z 11. (24.) října 1905. Království Polskému vyměřeno 36 poslanců (v tom zahrnuti 3 poslanci Varšavy a Lodzi), kdežto na Rusko připadlo jich 412 (v tom 28 poslanců větších měst). Ačkoli veřejné mínění domáhalo se všeobecného, rovného, přímého a tajného volebního práva, přiznána z toho obyvatelstvu jen tajnost hlasování. Místo všeobecného a rovného volebního práva povoleno volební právo závislé na majetkovém censu a stavovské příslušnosti. Všichni voliči rozděleni na obyvatelstvo jistých měst a pak na obyvatelstvo venkovské (újezdů a měst ostatních). Místo voleb přímých povoleny vesměs jen volby nepřímé skrze volitele, a to velmi komplikované o několika stupních. Nové zákony ukazovaly, že v Rusku má býti zavedena ústavnost jen na oko. Již na sjezdu zástupců zemstev a měst v Moskvě dne 25. září 1905 dán byl výraz nespokojenosti, ale všeobecný odpor měl se teprve dostaviti. Po celém Rusku agitováno bylo proti vládě; v čele revolučního hnutí stáli universitní studenti. Teprve když

v říjnu vypukly ve všech městech veliké stávky, císař vydal dne 17. (30.) října 1905 manifest důležitého obsahu. Praví se v něm mezi jiným: Ukládáme naší vládě za povinnost, aby splnila naši nezlomnou vůli: 1. Dáti obyvatelstvu nevývratné základy občanské svobody, založené na skutečné nedotknutelnosti osob, svobody svědomí (víry), slova, svobody shromažďovací a spolčovací, 2. beze zdržování nařízených již voleb do říšské dumy povolati ihned k účasti na dumě, pokud jen to bude možno vzhledem ke krátkosti terminu zbývajícího ke svolání dumy, ty třídy obyvatelstva, jež jsou nyní volebních práv úplně zbaveny; další pak rozvoj zásady všeobecného práva volebního uskutečniti nově stanovenou cestou zákonodárnou, 3. určiti jako nezrušitelný předpis, že žádný zákon nemůže se státi závazným beze schválení říšské dumy, a že osobám zvoleným od obyvatelstva se zabezpečuje možnost skutečného učastenství v dozoru nad zákonností jednání dosazených námi úřadů. Dumě přiznána tedy tímto manifestem skutečná moc zákonodárná, a Rusko nastoupiti mělo dráhu ústavnosti. Nově upraveno bylo volební právo dne 11. (24.) prosince 1905 a přiznáno mezi jiným — byť měrou obmezenou — i továrnímu dělnictvu. Tam, kde v továrnách zaměstnáno nejméně 50 dělníků, uděleno dělnictvu právo voliti zvláštní delegáty (a to vždy jednoho na každou továrnu s 50—1000 dělníků), kteřížto delegáti volili volitele (na celou gubernii připadl jeden, dva, nejvýš sedm volitelů; jen některým guberniím přiznáno více volitelů). Na jaře r. 1906 následovaly další zákonné akty: 1. Nejv. manifestem ze 20. února (5. března) změněna byla povaha a složení říšské rady,*) a revidováno zřízení říšské dumy (viz Svod zák. sv. I. část II., vyd. z r. 1906); 2. vydány základní zákony říšské ze 23. dubna (6. května); 3. vydáno zřízení říšské rady ze 24. dubna (7. května) 1906. Úkazem ze 20. února (5. března) 1906 *říš-*

---

*) Říšská rada ruská (государственный совѣтъ) byla až do 5. března 1906 nejvyšší správní institucí a v oboru zákonodárství i poradním orgánem císaře ruského jakožto zákonodárce. Skládala se z ministrův a osob jmenovaných panovníkem za zvláštní zásluhy. Scházela se buď v plenu nebo v departementech, jež byly čtyři: 1. departement zákonů, 2. departement civilních a duchovních věcí, 3. říšské oekonomie, 4. vědy, průmyslu a obchodu.

ská rada byla proměněna v orgán zákonodárný, s dumou rovnoprávný. Členové její jsou nyní dvojího druhu. Vedle členů jmenovaných panovníkem zasedají v ní členové volení (poslanci), a sice 6 zástupců pravoslavného duchovenstva (volených nejsv. synodem polovicí z řeholního a polovicí ze světského duchovenstva), 18 zástupců šlechty, 34 členové volení gubernskými zemskými shromážděními, 6 zástupců Cís. akademie nauk a ruských universit a 12 představitelů obchodu a průmyslu. Počet členů jmenovaných panovníkem nesmí převyšovati počet členů volených. (Kromě funkcí zákonodárných říšská rada má i agendy správní a dělí se na dva departementy, složené jen ze členů jmenovaných císařem.) Říšská duma i říšská rada mají nyní také stejnou iniciativu zákonodárnou jakož i rovné právo k dotazům na ministry. Osnovy zákonů, jež odmítne jeden z těchto dvou sborů, nesmějí býti předloženy císařské sankci. Schůze říšské rady i dumy jsou veřejné. Ani říšská rada ani duma nemají práva přijímati deputace nebo petice. Členové obou sborů požívají po dobu zasedání immunity. Na den 27. dubna (10. května) 1906 svolána byla *prvá duma.* Volby byly od značné části obyvatelstva bojkotovány, hlavně od socialistů, nespokojených výměrou volebního práva. Sedláci nebyli však pro abstinenci, a také ne živel městský. Strany organisovaly se teprve v dumě. Většinu měly strany pokrokové a oposiční, hlavně strana konstitučně demokratická (krátce »kaděti«). Největší stranou po kadětech byli t. zv. trudoviki (zástupci lidu selského a socialisté), kteří hájí hlavně zájmů stavovských a mají v programu na předním místě otázku agrární. Dosti četnou skupinou byli i autonomisté, a to polští, estonští, latyšští, litevští a ukrajinští. Hlavní úlohu v dumě hráli konstituční demokraté, kteří mnohdy k sobě strhovali trudoviky, rovněž vlivně vystupující. Prvá duma přišla záhy do konfliktu s vládou. Již adresa její ze 4. (17.) května, kterou odpovídala na trůnní řeč, vyvolala nespokojenost vlády. Žádalť se v ní, aby zrušena byla říšská rada, aby zřízeno bylo ministerstvo dumě zodpovědné, a aby byla dána všeobecná amnestie. Nejvíce však rozezlilo vládu provolání dumy k národu, vydané po prohlášení vlády v agrární otázce. Dumě se vytýkalo, že způsobila tím selské bouře,

vyvrcholivší v drancování a ničení cizího majetku. Proto byla cís. úkazem z 9. (22.) července 1906 rozpuštěna.*) Mnozí členové dumy (180, hlavně kaděti a trudovici) sjeli se ve Vyborgu ve Finsku a protestovali veřejným manifestem proti rozpuštění dumy, vyzývajíce lid, aby neplatil daně a odepřel odvod k vojsku. Široké vrstvy přijaly rozpuštění dumy dosti klidně, ale kruhy revoluční stupňovaly svou činnost, tak že na konci r. 1906 skoro celé Rusko nalézalo se ve stavu výjimečném. I *druhá duma*, zahájená dne 20. února (5. března) 1907, byla oposiční. Vláda mařila její činnost, zakazujíc úřadům podávati dumě nutné zprávy a žádajíc jmenovitě za vydání brzo jednoho, brzo zase druhého poslance. Také druhá duma, ačkoli si počínala naproti vládě mnohem opatrněji, byla brzo rozpuštěna. Padesát pět poslancův obviněno, že utvořili zločinné sdružení, jehož účelem jest povstáním lidu zavésti demokratickou republiku. Vláda žádala dne 1. (14.) června 1907, aby duma svolila k zatčení 16 sociálně demokratických poslanců, a aby 39 jiných bylo ze schůzí vyloučeno, až konečně císař úkazem ze 3. (16.) června k řídícímu senátu dumu rozpustil. Příčina neúspěchu dumy shledávána zejména v nedokonalosti volebního řádu. Duma musí býti duchem ruská — pravilo se v cís. manifestu —, ostatní národové říše musejí býti zastoupeni, ale nesmějí se v dumě objeviti počtem, jenž by jim poskytoval možnost rozhodovati o otázkách ryze ruských. V pohraničných okresích státu, v nichž obyvatelstvo není pro užívání občanských práv dostatečně vyspělé, jest prý nutno volby do dumy na čas zastaviti. Zároveň vydán dne 3. (16.) června 1907 *nový volební řád*, který sledoval mimo cíle již uvedené ještě tyto další: aby obmezen byl počet mandátů dělnictva, jež do druhé dumy vyslalo 65 sociálních demokratů, a aby ruským velkostatkářům a třídám městským zjednána byla značná převaha. Obyvatelstvo každé gubernie dělí se za účelem voleb na 5 kategorií: 1. velkostatkáře, 2. městské voliče prvé třídy, 3. městské voliče druhé třídy, 4. sedláky

*) Říšská rada ruská, jež v době první i druhé dumy nehrála větší role, scházela se zřídka; ani při prvém ani při druhém rozpuštění dumy nebyla rozpuštěna.

a kozáky, 5. dělníky. Volby zůstaly nerovnými a nepřímými (několikastupňovými), hlasování jest všude tajné. Volební aktivní právo závisí na jistém majetkovém censu; základní podmínkou jest mužské pohlaví a věk dovršených 25 let. Pro království Polské, Kavkáz a vých. Sibíř vydána byla zvláštní pravidla. V Sibíři jakutská oblast zbavena vůbec práva účastniti se voleb. V amurské a t. zv. přímořské oblasti požívá volebního práva toliko městské a selské obyvatelstvo, jež nenáleží k jinorodcům a kozákům. Střední Asie není v dumě vůbec zastoupena. Všech členů dumy jest 442; mezi nimi 403 za evropskou Rus, 14 za království Polské, 10 za Kavkáz a 15 za Rus asijskou.*) Zasedání *třetí dumy* mělo již průběh dosti klidný. Duma vyřídila rozpočet, poprvé za svého trvání, a dala mnohé důležité podněty. Monarchické strany měly v ní většinu; co do vyznání bylo více než $^4/_5$ pravoslavných. Přes to však těžko jest předvídati, jak se vyvinou napříště ústavní poměry v Rusku. Byrokracie stále má velikou moc a paralysuje svými administračními prostředky veškeren ústavní život. I malá míra ústavnosti, jaká byla Rusku přiznána, naráží na veliké překážky všemocné byrokracie, která se nemůže rozloučiti s dosavadním režimem. Nemalou překážkou pravého ústavního života jest dále příliš velký rozsah Ruské říše a ná-

*) Po tříletém trvání dumy kancelář dumy poprvé uveřejnila oficiální data o sociálním, náboženském a národnostním složení této ruské sněmovny. Zprávy časopisecké nepodávají dat zcela shodných. Nicméně — i když některé číslice přičteme na vrub tiskových chyb — obdržíme zajímavý, byť jen přibližný obraz. Jak oznamoval „Čas" ze dne 4. března 1910, bylo v třetí dumě podle národností: Velkorusů 338 (77%), Malorusů 28 (6%), Poláků 18 (4·3%), Němců 12 (2·3%), Bělorusů 11 (2·2%), Arméni 4, Baškyři 4, Tataři 4, Židé, Estonci, Řekové, Rumuni, Gruzinci, Lotyši po 2, Turkmen 1, Zyrjan 1, Nerusů okrouhle 15%. Poměr *obyvatelstva* jednotlivých národností jest však tento: Velkorusové 44%, Malorusové 18%, Bělorusové 4·7%, Poláci 6·3%, Němci 1·4, Židé 4%, Tataři 3%. — Němci tvořící 1·4% obyvatelstva mají 2·3% mandátů, kdežto Poláci tvořící 6·3% mají jen 4·3% mandátův. Rusům (Velkorusům, Malorusům a Bělorusům dohromady) čítajícím 66·7% obyvatelstva připadá 85·2% mandátův. Co se týče stavů, mají šlechtici, jichž jest sotva 1% obyvatelstva, 43% mandátův. Sedlákům připadlo 20%, duchovním 10%, obchodníkům a průmyslníkům 7·5%, řemeslníkům a dělníkům 2·5% mandátův. Podle náboženství jest 85% pravoslavných, 5·75% katolíků, 4·5% luteránů, 2·25% muslimanův.

sledkem toho i příliš odchylné poměry jednotlivých jejích částí. Obyvatelstvo obrovského tohoto státu nemá stejných potřeb a tužeb, a nepracuje tedy za stejnými cíli. Je-li kde oprávněna decentralisace ve správě i v zákonodárství, jest tomu tak nejspíše v Rusku. Proto úplně jsou nám pochopitelny snahy autonomistů, zejména Poláků, kteří snaží se zachovati svou národní individualitu v každém ohledu, i politickém.

UKRAJINCI.

O politická práva hlásí se v poslední době i Ukrajinci (Malorusové, Rusíni), kteří namnoze nejsou dosud ani uznáváni za zvláštní národ, nýbrž jen za součást národa ruského, mluvící zvláštním nářečím. Za zvláštní národ nepokládá je především ruská vláda, ale vedle ní i převážné mínění velikoruské veřejnosti, ba do jisté míry i ukrajinská inteligence sama, jak v Haliči a v Uhrách, tak v Rusku. Naproti tomu vláda rakouská uznává Malorusy, žijící v Haliči a Bukovině, za zvláštní národ, a také Maďaři, ač Malorusům uherským nedopřávají národnostních práv, vidí v nich přece zvláštní národnost.

Politickému hnutí ukrajinskému předcházelo hnutí literární. Počátky jeho sáhají do sklonku XVIII. stol. a do prvých desetiletí stol. XIX. Na konci druhého desetiletí XIX. stol. stává se Charkov — od r. 1805 sídlo university — prvým kulturním střediskem východní Ukrajiny. Na konci let třicátých objevuje se již básník prvého řádu Taras Ševčenko. R. 1845 povstává v Kijevě t. zv. Kyrillo-Metodějské bratrstvo, kroužek ukrajinofilů založený Ševčenkem, Kostomarovem a Kulišem. Ačkoli kroužek tento existoval jen krátkou dobu (byv vládou ruskou zakázán), má v dějinách ukrajinského hnutí veliký význam, poněvadž sestavil prvý politický a sociální program ukrajinský v duchu svobodomyslném. Na novo vystupováno proti ruchu ukrajinskému, když na ukrajinofily uvaleno bylo podezření, že jsou ve spojení s polským povstáním. Min. vnitra Valujev vydal r. 1863 cirkulář, kterým zakázány byly ukrajinské knihy mimo beletristické. Zároveň celá řada vynikajících Ukrajinců vypověděna administrační cestou do vzdálených

míst. Teprve na počátku 70. let XIX. stol. censura stávala se opět mírnější, a ukrajinské knihy zase dovolovány. Střediskem ukrajinského hnutí stal se zase Kijev. Z oddělení cís. zeměpisné společnosti tam založeného se vyvinulo centrum pro studium Ukrajiny (1872). Ale již r. 1876 bylo oddělení to vládou zrušeno. Téhož roku vydán pověstný úkaz, který až do r. 1906, tedy na 30 let zastavil rozvoj ukrajinské literatury. Byloť jím zapověděno tisknouti a vydávati na Rusi originální spisy i překlady v maloruském nářečí, vyjímajíc jen historické dokumenty a památky a plody krásného písemnictví; pro poslední pak nepřipouštěny žádné odchylky od obecně přijatého ruského pravopisu, a ovšem podléhaly prozkoumání v hlavní správě pro záležitosti tiskové. Zakázány byly i »divadelní kusy a přednášky v maloruském jazyku a rovněž tak vydávání maloruských textů k notám«. Dovoz ukrajinských knih a brožur z ciziny byl dovolován jen po svolení hlavní správy pro tiskové záležitosti.

Tento přísný censurní úkaz byl však ještě přísněji praktikován než zněla jeho litera. Tak nedovolováno ani vydávati ukrajinské časopisy na Rusi, ačkoli úkaz z r. 1876 o nich se nezmiňoval. R. 1881 ustala poněkud přílišná přísnost censury, ale r. 1884 vystupováno opět přísně proti ukrajinskému divadelnictví, a r. 1892 censura ukrajinských knih znova zostřena. Zkrátka ukrajinský jazyk měl býti udržován, jak praví prof. Hruševský, jen v roli poloetnografického orgánu, způsobilého pouze k líčení života prostého ukrajinského lidu, a neměl nabýti významu kulturního jazyka.

Toto čtyřicetileté obmezování ukrajinského jazyka na Rusi mělo za následek, že ustal rozvoj tamní literatury ukrajinské. Kulturní hnutí ukrajinské obrátilo se v té době do Haliče, kde sice poměry nebyly pro rozvoj ukrajinského národa příliš příznivé, ale přece jen mnohem lepší než na Rusi. V Rakousku byli aspoň Rusíni uznáni za zvláštní národ a žijíce ve státě ústavním, požívali výhod ústavního života. Na Rusi byl ukrajinský jazyk úplně vyloučen i ze škol elementárních a ovšem též středních.

V Haliči rozšířilo se ukrajinské kulturní hnutí brzo i na pole politické. Již r. 1848 založila maloruská inteligence

v Haliči politický spolek *Hlavni radu rusinskou.* Spolek tento výslovně prohlásil ve svém programu, že maloruský národ v Haliči, Bukovině a Uhrách spolu s bratry na Ukrajině je samostatným národem, rozdílným od národu polského a ruského. Na tom základě Hlavní rada rusínská domáhala se pro Rusíny v Rakousku týchž práv, jaká mají všichni ostatní národové. Hlavním požadavkem Hlavní rady rusínské bylo, aby Halič byla rozdělena na část polskou a rusínskou, tak aby Poláci nemohli zasahovati do záležitostí rusínského národu, a aby rusínština zavedena byla do škol, úřadů a vůbec v celém veřejném životě rusínské části Haliče. Tyto požadavky obsaženy byly také v petici podané v dubnu r. 1848 rusínskými předáky gubernátorovi hr. Fr. Stadionovi se žádostí, aby byly předloženy císaři Ferdinandovi. Petice nenarazila nijak na odpor vlády, ba setkala se u ní s příznivým přijetím. Vláda potřebovala tehdy Rusínů proti revolučnímu hnutí Poláků, jejichž cílem bylo obnovení Polska v někdejších historických hranicích. Hlavní rada rusínská organisována byla dokonce za účastenství haličského místodržitele Stadiona. Proto rusínské hnutí v r. 1848 mělo ráz velmi loyální a konservativní. Poláci chtějíce paralysovati snahy Rusínské rady, organisovali proti ní instituci zv. *Sobor.* Členy jejími byli hlavně Poláci rusínského původu a umírnění Rusíni, kteří přistoupili k Soboru teprve později; původně žádali, aby nová organisace byla spojena s Rusínskou radou. Když v září r. 1848 konán byl ve Lvově sjezd Rusínův, jehož se účastnila Rada rusínská, Sobor většinou hlasů se usnesl, proti přání rusínských svých členů, neúčastniti se ho; v říjnu t. r. pak se rozhodl rozejíti se.

Podobné požadavky jako Hlavní rada rusínská kladl r. 1848 sjezd rusínských »učenců«, který navrhoval rovněž, aby Halič byla rozdělena na západní a východní, a aby ve školách východohaličských byla zavedena rusínština. Měla býti také sestavena jednotná gramatika a pravopis rusínský. Podle vzoru České Matice založena Haličsko-ruská Matice.

Národní rozmach rusínský klesl v době absolutismu, když vláda přestala potřebovati Rusínů proti Polákům, a

když mezi samými Rusíny nastaly spory o literární jazyk. Jedna strana hájila jazyk, kterým mluví prostý lid rusínský v Haliči, kdežto druhá strana držela se jazyka knižného, jazyka »vyšší kultury«, t. j. jazyka velikoruského. Jazykové spory rusínské byly však vedeny dosti chabě. Větší rozruch způsobily r. 1859 boje o rusínské písmo. Již nejv. rozhodnutím ze 20. října 1852 (výnos min. sprav. ze 22. října 1852 č. 16.571) bylo stanoveno, že soudní podání rusínská v Haliči mají býti psána latinkou. Toto ustanovení mělo k podnětu místodržitele haličského hr. Goluchowského rozšířeno býti i na podání rusínská u úřadů politických. Ministerstvo zřídilo za tím účelem ministerskou anketu (příslušný návrh sepsal krajan náš Josef Jireček). Úmysl tento, v němž Rusíni shledávali nebezpečný útok na svou národnost, vyvolal s jejich strany tak prudký odpor, že se anketa viděla nucenu zůstati při kyrilici. Aby však svou autoritu přece zachránila, anketa oktrojovala zvláštní rusínský pravopis, jehož nebylo dbáno než ve školních knihách. Negativní výsledek ankety neodstrašil ministerstvo. Výnosem min. vnitra ze 20. pros. 1859 č. 12.466 bylo nařízeno, aby rusínská podání u polit. úřadů psána byla latinkou. Obě zmíněná ustanovení (ze 20. října 1852 i z 20. pros. 1859) byla zrušena výnosem c. k. státního ministerstva z 10. dubna 1861 č. 2325, jakož i výnosem c. k. min. sprav. ze 21. dubna 1861 č. 3297, kterými dovoleno, aby rusínská podání přijímána byla od úřadů polit. i soudů, i když jsou psána kyrilicí. Zároveň mělo býti úředníkům uloženo, aby si v krátké době osvojili znalost kyrilského písma. Zmíněnými výnosy bylo však Rusínům velmi málo pomoženo. Úřednictvo drželo se přesně litery nařízení a přijímalo jen podání psaná kyrilicí, kdežto při vyřízeních užívalo přece jen latinky, jako by písma kyrilského neznalo. Ve stejném smyslu nařídil místodržitel hr. Goluchowski jako president zemského fin. ředitelství haličského reskriptem z 10. února 1870 č. 1665, aby všechny podřízené mu úřady užívaly při rusínských vyřízeních výhradně písma latinského.

V letech šedesátých rozpadli se haličtí Rusíni na dva tábory, na t. zv. *Moskvofily* čili *Starorusy* a na *národovce* čili *Ukrajince*. První vidouce slabost vlastních sil rusínského

národa a tíhnouce již dříve sympatiemi k národu ruskému, totiž Velikorusům, počali hledati pomoc za hranicemi, u ruské vlády a ruské veřejnosti. Rusíni nebyli jim už, tak jako prohlašovala Hlavní rada rusínská v r. 1848, zvláštním, od Rusů rozdílným národem, nýbrž jen součástí ruského národa, a maloruština jen dialektem ruštiny. Vliv na tuto změnu názorů měl styk s některými panslavisty, jmenovitě Pogodinem. Moskvofilům haličským tkvěla mimo to v živé paměti výprava ruského vojska z r. 1849 do Uher. R. 1866, když Rakousko bylo poraženo Pruskem v bitvě u Králové Hradce, stouply ještě více naděje Moskvofilů. Čekali již, že Rakousko se rozpadne, a Rusko že zabere Halič. Pod těmito dojmy vystoupil dne 27. čce 1866 s novým politickým programem rusínský časopis »Slovo«. Rusíni jakožto část ruského národa měli hledati pomoc jen u Rusů. Zcela jiné stanovisko zaujali t. zv. národovci čili Ukrajinci. Byla to s počátku jen ukrajinská mládež haličská, která se držela starého programu Hlavní rady rusínské, že totiž Rusíni jsou zvláštním národem, rozdílným od Poláků i Rusů, a že proto nemohou spoléhati na cizí pomoc, nýbrž vlastní prací že mají dobývati národních práv. Hnutí národovců bylo mnohem demokratičtější než činnost Moskvofilů. Přijaliť za spisovný jazyk prostou mluvu lidu a hájili také práv tohoto lidu. Po více než dvě desetiletí vyvíjeli jen činnost literární, a teprve v prosinci r. 1885 založili zemský politický spolek *Národni radu* (prvý jejich literární orgán, Večornyći, vyšel r. 1862). V šedesátých a sedmdesátých letech účastnil se jejich podniků literárních z ruských Ukrajinců hlavně P. Kuliš, který se pokoušel o spojení mezi Ukrajinci a vládnoucí polskou stranou, a náležel tedy do tábora t. zv. »ugodovců«, mírných Rusínů, kterých nescházelo ani mezi Moskvofily. Pokusy Kulišovy byly arci marné. Polská šlechta v Haliči stála na stanovisku historického Polska, kdežto Ukrajinci bojovali za princip územní autonomie, a tato dvě různá hlediska nedala se srovnati. Přesvědčili se o tom již prví ugodovci mezi Moskvofily. R. 1869 podali na sněmě t. zv. návrh Lavrovského a chtěli upustiti od příkré oposice proti Polákům, ale návrh nebyl přijat. Mezi Rusíny nabyla následkem toho převahy t. zv. strana »tvrdých«; ale »měkcí« čili umírnění

(ugodovci) přece nevymizeli. R. 1875 učiněn byl nový pokus o smír s Poláky. Poslanec Kamiński podal ve sněmě tento návrh: »V Haliči žijí dvě národnosti, polská a rusínská, jejichž poměry nejsou upraveny. Vysoký sněme, račiž se usnésti: Ukládá se zemskému výboru, aby ty poměry prozkoumal a předložil sněmu příslušné návrhy za účelem jejich upravení.« Návrh Kamińského nebyl připuštěn ani k prvnímu čtení.

Na vývoj strany »národovců« měl v osmdesátých letech dosti velký vliv Mich. Drahomanov, bývalý profesor kijevské university, který vydával v Ženevě časopis Hromada a šířil jím v haličských a ukrajinských kruzích pokrokové myšlenky. Národovci organisovali se konečně v osmdesátých letech XIX. stol. i politicky a spojili se s »tvrdými«, aby tak Rusíni snáze mohli bojovati s Poláky (t. zv. konsolidace stran). Spolek se stranou tvrdých měl na národovce vliv nepříznivý tím, že byli nuceni se své pokrokovosti slevovati. Kolem r. 1890 se strana národovců rozpadla ve dvě; radikálnější strana, jež se držela myšlenek Drahomanova, oddělila se a utvořila ukrajinskou *stranu radikální*. Ostatní členové strany národovců přerušili spolek s Moskvofily a spojili se s vládou, obdrževše sliby národních ústupků. Tento oportunism byl s nespokojeností přijat rusínskou veřejností. Znamenalť spolek s vládou totéž jako spojení s polskou šlechtou. Nový směr politiky národovců kritisován byl přísně zvláště od radikálů. Následkem toho zabočila část národovců silně na stranu radikálů. Ale ani strana radikálů nevyhovovala po čase všem svým členům. Počátkem r. 1899 někteří radikálové vystupují ze své strany a spolu s některými jinými osobnostmi, jež pracovaly hlavně mezi městskými dělníky, zakládají ukrajinskou *sociálně-demokratickou stranu*. Strana tato požívá sice populárnosti mezi mládeží, ale v národních zápasech nemá příliš velkého významu, poněvadž městský proletariát jest silně odnárodněn. Po vzniku strany radikální a sociálně-demokratické jevil se program strany národovců zastaralým. Bylo jej třeba změniti, a to tím spíše, že někteří přednější radikálové slibovali vstoupiti do strany národovců, změní-li program po jejich přání. Změna ta nastala v prosinci r. 1899. Strana nově organisovaná přijala název strany *národně-*

demokratické čili *národní.* Všechny tři ukrajinské strany v Haliči (národně-demokratická, radikální a sociálně-demokratická) stojí na společném národním základě, pokládají totiž Rusíny za zvláštní, od Poláků i Rusů rozdílný národ. Domáhají se toho, aby se Rusíni mohli svobodně rozvíjeti na své zemi. Proto usilují o to, aby Halič byla rozdělena na část polskou a ukrajinskou, a aby z ukrajinské části Haliče a ukrajinské části Bukoviny utvořena byla zvláštní korunní země, v níž by Ukrajinci měli úplnou autonomii. V ohledu politickém všechny tři ukrajinské strany domáhají se toho, aby národu přiznána byla všechna politická práva, především všeobecné, rovné, přímé a tajné volební právo nejen do říšské rady, nýbrž i do zemského sněmu, okresních i obecních zastupitelstev. V ohledu hospodářském usilují všechny tři ukrajinské strany, aby selský lid měl dostatek půdy. Ve všech důležitějších národních věcech, jako při volbách, stávkách a j., jdou všechny tři ukrajinské strany pospolu. Také v rakouském parlamentě i v haličském sněmu ukrajinští národně-demokratičtí i radikální poslanci tvoří společný klub, a ukrajinští poslanci sociálně-demokratičtí, ač jsou na říšské radě v jednom klubu se sociálně-demokratickými poslanci jiných národů, podporují přece požadavky rusínské stejně s poslanci národně-demokratickými a radikálními. Poměr jednotlivých ukrajinských stran k sobě navzájem viděti jest z výsledku prvých voleb do říšské rady na základě všeobecného volebního práva. Kandidáti strany národně-demokratické obdrželi 267.637 hlasů, kandidáti strany radikální 79.648 hlasů, kandidáti strany sociálně-demokratické 28.607 hlasů.

Mnohem méně stoupenců než strany ukrajinské mají Moskvofilové, organisovaní od r. 1900 v t. zv. *rusko-národní stranu* s národní radou (narodnyj sovět) jakožto nejvyšší instancí strany (podobně jako jest v národně-demokratické straně nejvyšší instancí národní komitét). Při volbách do říšské rady r. 1907 na základě všeobecného volebního práva odevzdáno bylo pro ukrajinské kandidáty 376.000 hlasů, kdežto pro kandidáty moskvofilské jen 171.000. Ukrajinských poslanců národně-demokratických a radikálních zvoleno do říšské rady v Haliči 20 (z těch 17 nár. demokratů a 3 radikálové), moskvofilských jen 5 (sociální demokrati

ukrajinští obdrželi mandáty dva). V podobném vzájemném poměru stojí obě strany v Bukovině, kde moskvofilství rovněž upadá. Oposiční Rusínský klub v říšské radě čítal r. 1907 s počátku 30 členů, a to 25 Ukrajinců (17 ukraj. národních demokratů a 3 ukraj. radikály z Haliče a 5 ukraj. národovců z Bukoviny) a 5 Moskvofilů z Haliče. Moskvofilští poslanci vystoupili však brzo z Klubu a založili vlastní Rusko-národní klub. Počet rusínských poslanců stoupl i v haličském sněmě. Při posledních volbách r. 1908 zvoleno bylo 21 Rusínů (proti 12 poslancům rusínským v dřívějším sněmovním období), a sice 12 z ukrajinských stran a 9 moskvofilských. Úpadek strany moskvofilské jest čím dále tím větší. Před nějakým časem rozpadla se strana tato na staré a mladé. Na počátku února r. 1909 došlo ke srážce mezi mladými a starými. Mladí násilím vypudili staré z Národní rady a zmocnili se vedení strany. Daleká většina poslanců zůstala však na straně starých (z 5 říšských poslanců 4, z 9 zemských pak 7).

Dne 23. července r. 1909 měli ukrajinští poslanci říšští ve Lvově poradu. Přijali resoluci, jež prohlašuje, že klub ukrajinsko-ruský se rozhodl pro případ, kdyby nedošlo ke změně dosavadního protimaloruského systému, vytrvati do konce v zápase jemu vnuceném spolu se zástupci oněch národů, kteří rovněž bojují za národní práva, jsa přesvědčen, že v zápase, ve kterém jde o nezbytnou národní obranu, rusínský lid bude státi po jeho boku.

Dne 2. a 3. února 1910 konal se ve Lvově nový sjezd ukrajinských poslanců, a sice říšských i zemských poslanců z Haliče i Bukoviny. Účastnili se ho i maloruští členové panské sněmovny. Sjezd usnesl se vydati manifest, ve kterém žádá od vlády, aby fakticky provedla práva, jež jsou Rusínům ústavně zaručena za účelem národnostního bytí a umožnění hospodářského vývoje. Zásadně trvají Ukrajinci na stanovisku, aby vyloučeno bylo Krakovské velkovévodství z rusínského království Haličského nejen národnostně, zeměpisně a hospodářsky, nýbrž také vzhledem k tomu, že nynější Halič zaujímá velikou prostoru. Poněvadž z nedostatku národnostní autonomie vznikají v Rakousku národnostní spory, žádají Rusíni v Haliči

a Bukovině, aby jim bylo zůstaveno právo sebeurčení v ohledech kulturních, hospodářských a politických, zejména však požadují spravedlivou reformu volebního práva na zemském sněmu a úplnou rovnoprávnost. Domáhají se také rozdělení správních úřadů v Haliči a Bukovině, zvláště zemské školní rady a okresních hejtmanství v národní sekce. Zároveň se ohražují proti zřizování dalších zemských ústavů, jež by nebyly rozděleny v národní sekce. Protestují dále proti trpění staroruské strany, jejíž celá politika prý směřuje ke zničení samostatnosti ukrajinského národa. Chtějí míti zástupce ve všech ústředních zemských úřadech i v korunní radě. V manifestě je konečně prohlášeno, že zástupci rusínského národa budou se vždy zasazovati o tyto požadavky.

Jedním z nejdůležitějších požadavků rusínského národa v Rakousku jest, aby byla zřízena samostatná universita. Haličtí Rusíni ode dávna hájili svých práv na universitu ve Lvově. Dokud se na universitě oné přednášelo nejvíce německy, zřizovány byly nejprve zvláštní stolice s vykládacím jazykem maloruským, a sice již r. 1848, 1850—52, 1862. Teprve později zřizovány byly stolice polské (cís. nař. ze 25. února 1867). Cís. nař. ze 4. července 1871 zabezpečeno jazyku rusínskému na lvovské universitě stejné právo s polštinou, ale polština nabyla časem převahy. Cís. rozhodnutím ze 27. dubna 1879 (výnos min. kultu a vyuč. z 5. května 1879 č. 6275 v. m. č. 33) pak stanoveno, že jednacím jazykem akademických úřadů lvovské university jest polština. Přes tento převážně polský ráz jest tou dobou při lvovské universitě deset stolic s vykládacím jazykem rusínským (po 3 na fak. theol. a právn., 4 na filosof.), a posluchačů rusínských jest na tisíc. Dosavadním stavem nechtějí se Rusíni spokojiti. Mocí chtělo jejich studentstvo donutiti akademické úřady lvovské university, aby úřadovaly také po rusínsku, a když se mu to nepodařilo, opustilo hromadně v prosinci r. 1901 universitu. Dne 23. ledna 1907 došlo dokonce po bouřlivých demonstracích až k násilím, jež měla soudní dohru a provázena byla prohlášením polských profesorů a docentů (dne 2. března 1907) proti utrakvisaci lvovské university. Nedávno žádal pak akademický senát lvovský ministerstvo vyučování, aby zá-

konem stanoven byl polský ráz university, a »Kolo Polské« tento požadavek u vlády podporovalo.*)

Z událostí poslední doby, týkajících se Rusínů, budiž uvedeno i to, že v únoru 1910 usnesl se bukovinský zemský sněm na reformě jednacího řádu, podle níž napříště jednacími jazyky sněmu i jeho výborů budou nejen němčina, jíž ze zvyku bylo všeobecně užíváno, nýbrž i rusínština a rumunština, kteréžto oba jazyky nabudou zajisté faktické převahy.

Volební reforma pro říšskou radu z r. 1907 odbyla sice Rusíny hůře než macešsky (místo 50 mandátů vyměřeno jim bylo v Haliči pouze 28), ale přes to náleží tento národ k nejčilejším národům Rakouska a vykazuje veliké úspěchy na všech polích kulturní činnosti.

O politickém postavení Rusínů v Uhrách platí skoro totéž, co pověděno níže o Slovácích, a proto odkazujeme na příslušné místo.

POLÁCI.

Zcela jinak než v Rusku vyvinul se státní život u druhého největšího slovanského národa, u Poláků. Kdežto Rusko trpělo přílišným panovnickým absolutismem, vyvinuly se v Polsku tak veliké ústavní svobody, že byly až příčinou pádu Polské říše. Svoboda jednotlivcova byla větší než dovoloval zájem celého národa. Ale práv politických nepožívalo při tom veškero obyvatelstvo, nýbrž jen šlechta, malá část národa, jež uchvátila pro sebe všechna práva a svobodu, avšak povinnosti a břemena uvalila na ostatní obyvatelstvo. Měšťanstvo bylo šlechtou záhy zatlačeno a nehrálo žádné politické role. Že lid selský neměl práv politických, rozumí se samo sebou. Bylť jen inventářem šlechtického panství. — Šlechta vedla si výbojně i naproti králi.

---

*) Počátkem března 1910 konala se u ministra hr. Stürgkha porada o této věci mezi Poláky i Rusíny. Se strany polské bylo žádáno, aby císařským rozhodnutím byl polský ráz lvovské university zabezpečen. Malorusové nic proti tomu nenamítají, bude-li dříve zřízena vysoká škola maloruská (s fakultou bohosloveckou, právnickou a filosofickou).

Ve stavu přežalostném byla v Polsku exekutiva. Špatně byla organisována i moc zákonodárná. Bylať rozdělena mezi sněm ústřední a množství místních sněmíků, jež nabyly vrchu nad sněmy a korrumpovaly veškeren politický život polský, zvláště od té doby, kdy se k usnesení sněmíků i sněmů vyžadovalo jednohlasnosti (liberum veto). Vadou polské ústavnosti byla dále náboženská nesnášelivost, jež se časem vyvinula z největší tolerance. Za bezkráloví r. 1764 zavedeny byly některé nepatrné reformy, ale Polsko nedalo se již zachrániti. Stálá anarchie byla sousedním státům záminkou, aby se o Polsko rozdělily. K nepřátelům Polska nenáleželo jen Prusko a Rakousko, nýbrž i slovanský stát Ruský. Rusko mělo ode dávna příčinu toužiti po tom, aby mu připadla větší část Polského státu, ne-li Polsko celé. Stát Litevský — součást Polska — byl vlastně druhým státem Ruským, a proto bylo přáním carů moskevských, aby toto druhé Rusko spojeno bylo s říší Moskevskou. Vznikla dříve myšlenka přátelské unie Polsko-Ruské (stoupenci jejími byli i jednotliví králové polští), došla obliby u ruských cářů, dokud se nepokládali sami dostatečně silnými k výbojům. Od Petra Vel. ustupuje však myšlenka tato idei nové. Silné již Rusko netouží po přátelském spojení s Polskem, nýbrž počítá s možností, že rozpadajícího se pomalu Polska někdy bude dobyto. Nesplnilo se sice zúplna přání ruských panovníků, ale při třech rozděleních Polska r. 1772, 1793 a 1795 obdrželo Rusko větší část někdejší Polské říše. Od té doby jiné jest státoprávní postavení Poláků v Rusku, a jiné zase v Rakousku a Prusku. Dlužno tedy přihlédnouti k poměrům v každém z těchto tří záborů.

* * *

Po rozdělení říše Polské většina území Polské říše dostala se *Rusku*. Nebylo to však teritorium vlastního Polska, nýbrž velkoknížectví Litevského, t. zv. zabrané kraje. Jádro vlastního Polska s hlavním městem Varšavou připadlo Prusku, jež z nabytých zemí polských utvořilo tři provincie: Prusy západní (Pomoří a Varmie), Prusy jižní (Velkopolsko, část Kujavska a Mazovska) a nové východní Prusy (země dobřiňská, část Mazovska, Litvy a Žmudi).

Část vojevodství krakovského a knížectví severské připojeny byly ke Slezsku. Hned od samého počátku zaváděna byla v těchto zemích správa pruská a právo pruské (civilní i trestní). Jazyk polský vytlačen z úřadů i ze škol (jen někde připuštěny ve školách polské paralelky), do úřadů dosazováni Němci. Šlechtě polské otevřen sice úvěr v peněžních ústavech berlínských, ale jen proto, aby mohla dělati lehkomyslné dluhy a pozbývati svých statků. Někdejší statky královské (t. zv. starostva) zadávány německým pachtýřům. S velikým nákladem zaváděni do země němečtí kolonisté.

Pruskému hospodářství brzo byla učiněna přítrž. Poláci nevzdali se myšlenky obnoviti svůj bývalý stát. Ještě před konečným pádem Polska odešlo mnoho polských vlastenců za hranice, aby hledali pomoci u cizích států. Konečně přilnuli k Francii, k níž je poutala hesla svobody, rovnosti a bratrství. Polské legie, bojující pro francouzské účely, v rozličných zemích Evropy, byly znamenitou vojenskou školou pro polskou generaci. Legie ty byly zárodkem příští armády polské. Vyplnil se konečně sen polských vlastenců.

Vítězství Napoleonova nad Pruskem a Ruskem a mír v Tylži r. 1807 vedly ke vzkříšení aspoň té části Polska, jež připadla Prusům při 2. a 3. rozdělení Polska. Vzniklo t. zv. *knížectví Varšavské*, asi dvakráte tak veliké jako království České, s obyvatelstvem čítajícím něco přes 2 mil. duší. Nové knížectví spojeno bylo personální unií s královstvím Saským. Král saský Fridrich August byl týmž panovníkem, jehož kdysi konstituce ze 3. května 1791 povolávala za dědičného krále polského. Novému knížectví dal Napoleon ústavu sepsanou podle vzoru konstitucí jiných států jím založených a zavedl v něm civilní právo francouzské. Země rozdělena byla na šest departementů, departementy na 60 okresů. V čele správy departementu stál prefekt, v čele okresu podprefekt. Po boku úředníků těchto stály radý, departementové a okresní.

Města spravována byla purkmistry čili presidenty, po jejichž boku byly rady municipální. Ministrů bylo pět: spravedlnosti, vnitra a kultu, války, policie a ministr státní sekretář.

Z ministrů skládala se státní rada, jež se scházela pod předsednictvím krále nebo místokrále nebo presidenta jmenovaného králem. Státní rada připravovala osnovy zákonů a byla zároveň se čtyřmi přidanými jí referendáři kasačním soudem. Rozhodovala též kompetenční spory mezi správními úřady a soudy, byla správním soudem a poháněla před soud úředníky veřejné správy. Osnovy zákonů, sepsané ve státní radě, byly předkládány sněmu, složenému ze dvou sněmoven, senátorské a poslanecké. Senát měl 18 doživotních členů jmenovaných králem, 6 biskupů, 6 vojevodů, 6 kastelánů. Sněmovna poslanecká skládala se ze 60 poslanců, zvolených na sněmících (shromážděních šlechty každého okresu) po jednom z okresu, a ze 40 deputátův obcí, živlu to v principu nešlechtického. Sněm scházel se každé dva roky ve Varšavě na dobu nejdéle 15 dní. Sněmovna poslanecká rozdělena byla na tři komise, skládající se každá z pěti členů, totiž komisi finanční, komisi zákonodárství civilního a komisi zákonodárství kriminálního. Osnovy zákonů, sepsané státní radou, byly předkládány příslušné komisi prostřednictvím odborného ministra. Právo mluviti ve sněmovně náleželo pouze členům státní rady a zmíněných tří sněmovních komisí. Ostatní členové poslanecké sněmovny nejen tedy že neměli práva zákonodárné iniciativy, nýbrž nemohli se ani účastniti sněmovního rokování a museli se spokojiti jen podáním hlasu, a to tajným (odevzdáním hlasovacího lístku). Tato smutná role přidělena byla poslancům Varšavského knížectví podle vzoru francouzské konstituce 8. roku. Přes veškeré své vady znamenala však ústava nového knížectví velký pokrok proti dosavadním poměrům v záboru pruském. — Přístup k úřadům zaručen byl jen státním občanům polským, a úředním jazykem byla rovněž polština. Nové knížectví mělo také svou vlastní armádu, vyměřenou na 30.000 mužů. Důležit byl dále čl. 4. ústavy, jímž zrušena nesvoboda selského lidu, a prohlášeno, že všichni obyvatelé jsou rovni před zákonem. Dne 21. pros. 1807 vydán pak — doplňkem k dotčenému čl. 4. — královský dekret upravující postavení selského lidu ve státě.

Po nových vítězstvích Napoleona malá ta země byla r. 1809 zvětšena na újmu Rakouska t. zv. Západní Haličí,

Krakovem a Podgórzem jakož i krajem zámostským z Haliče Východní, územím rovnajícím se přibližně rozloze království Českého s obyvatelstvem asi 1½ mil. Nový přírůstek země zařízen byl po způsobu původního knížectví Varšavského. K dosavadním šesti departementům přibyly čtyři: lubelský, radomský, krakovský a sedlecký, jež byly rozděleny na 40 okresů. K 18 dřívějším senátorům přibylo 12 nových, a to 4 biskupové, 4 vojevodové a 4 kašteláni. Sněmovna poslanecká rozmnožena byla o 40 nových poslanců a 26 deputátův obcí.

Přes slabé své prostředky malý stát polský utěšeně se rozvíjel. Obracel pozornost zejména na školství a arci i na vojenství, jež bylo a mohlo býti jedinou zárukou jeho trvání a případného zvětšení. Koncem r. 1811 čítala zbrojná moc polská již na 90.000 vojáků a byla takto činitelem vzbuzujícím vážnost sousedních států, jmenovitě Ruska. Císař ruský Aleksandr I. ucházel se od samého počátku XIX. stol. o přízeň Poláků stejně s Napoleonem. Výsledek zbraní a částečné obnovení bývalého Polska připoutaly sympatie Poláků k Napoleonovi. Přes to však nevzdal se císař Aleksandr myšlenky unie Polska s Ruskem a byl v ní po dlouhou dobu utvrzován zejména kníž. Adamem Czartoryským, prvým z polských »ugodovců«, kteří nechtěli řešiti konflikt rusko-polský zbraněmi, nýbrž přátelskou dohodou. Teprv od r. 1812 po nešťastné výpravě Napoleona do Ruska nuceni byli Poláci spojiti osudy svého politického života se státem Ruským. Na kongresu Vídeňském r. 1815 obdržel konečně císař Aleksandr knížectví Varšavské, arci zmenšené o jednu pětinu, jež připadla Prusku (totiž departementy poznaňský a bydhošťský, jimž dán název velkého knížectví Poznaňského; také města Toruň a Gdansk vtělena do Prus) a o kraj tarnopolský a obvod podgórský s doly věličskými, jež vráceny Rakousku. Pouze *Krakov* s okolím zůstal nezávislým *svobodným městem* pod ochranou Rakouska, Ruska a Pruska. (Roku 1846 zrušen byl tento malý státeček polský a připadl Rakousku.) Bývalé knížectví Varšavské, spojené nyní dosti volnou unií s císařstvím Ruským, nazváno *královstvím Polským* čili kongresovým a nadáno rozsáhlou konstitucí. V § 1. závěrečné akty Vídeňského kongresu z 9. června 1815 cís.

Aleksandr vyhradil si výslovně rozšířiti území ústavního království Polského, čímž slíbil — ve smyslu svých dřívějších, Polákům opětovně činěných připovědí — připojiti ke vzkříšenému nyní Polsku aspoň část Litvy (t. zv. krajů zabraných). Státy uzavírající vídeňský traktát zavázaly se mimo to, že dají svým polským poddaným instituce zabezpečující zachování jejich národnosti ve formách politického života, jejž uznají ony mocnosti za vhodný.

Již dne 25. května 1815 vydal císař Aleksandr t. zv. Zásady konstituce o 37 článcích, jež v podstatě obsahovaly to, co podrobněji mělo býti rozvedeno v ústavní listině. Ta sepsána komisí složenou ze samých Poláků a po revisi panovníkově podepsána dne 27. listopadu 1815. Má 165 článků. Království Polské spojeno jest hned podle 1. čl. navždy s císařstvím Ruským. Jest to dosti volná reální unie. Společné oběma státům jsou pouze dynastické právo a zahraničné záležitosti (čl. 3. a 8.). Jinak vystupuje království Polské jako stát, který s Ruskem nemá nic společného. Poměr tento byl právně zcela přirozený. Byla-li království Polskému dána ústava, kdežto Rusko zůstalo státem absolutním, nemohla se unie týkati než řečených dvou oborů. Království Polskému přiznáno dokonce vlastní vojsko, o němž (ve čl. 10.) výslovně ustanoveno, že ho nikdy nebude používáno za hranicemi Evropy. Pouze pokud by běželo o účastenství království Polského ve válkách, vedených Ruskem, jakož i o uzavírání míru a obchodních smluv, přestával král polský býti panovníkem ústavním a vyhražoval si (ve čl. 9. a 40.) právo absolutně v řečených věcech rozhodovati. Království Polské mělo tedy samostatnou svou správu, svoje zákonodárství, soudnictví i vojsko.

Ačkoli koruna polská stala se dědičnou v rodě císařů ruských podle nástupnického řádu platného pro císařský trůn ruský, zavázáni (čl. 45.) všichni císařové ruští, aby se dali korunovati jako králové polští v hlavním městě (Varšavě) podle předepsaného obřadu a aby vykonali ústavní přísahu. Král v případě své nepřítomnosti zavázán jmenovati náměstka, jemuž uloženo sídliti v království. Za náměstka mohl býti dosazen buď člen dynastie ruské nebo státní občan polský. Také náměstek byl povinen vykonati

do rukou krále a před senátem úřední přísahu. Obyvatelstvu zaručena základní občanská práva; rovnost před zákonem, svoboda vyznání (ač vyznání římskokatolickému slíbena zvláštní péče vlády), svoboda tisku, nedotknutelnost osoby (svobody osobní mohl býti zbaven, jen kdo byl dříve soudem odsouzen), svoboda majetku, svoboda stěhování. Ustanoveno také, že kdo bude odsouzen k trestu, bude snášeti trest v zemi (čímž nedovoleno internování a věznění v Rusku nebo dokonce na Sibíři). Za jazyk správy, soudnictví a vojska prohlášena výhradně polština. Úřady učiněny přístupnými toliko Polákům.

Správa království byla (v nepřítomnosti královĕ) v rukách náměstka a státní rady, jež se pod předsednictvím náměstka skládala z ministrů, státních radů a referendářů jakož i osob, jež by král zvláště k tomu jmenoval. Užším výborem státní rady byla rada administrační, složená z náměstka, pěti ministrů a osob zvláště králem jmenovaných. Plné státní radě vyhrazeny byly tyto záležitosti: 1. projednávati a sepisovati osnovy zákonů a nařízení týkajících se celé země; 2. rozhodovati o tom, mají-li úředníci jmenovaní králem pro úřední delikty odevzdáni býti soudu (vyjímaly se delikty podléhající soudům sněmovním); 3. rozhodovati spory o jurisdikci; 4. jednati o ročních zprávách, předkládaných jednotlivými ministerstvy; 5. sbírati poznámky o zneužívání ústavy a o všem, co by jí mohlo býti na újmu, a sepisovati na tom základě pamětní spisy pro panovníka, který měl označiti, které věci mají býti předloženy senátu nebo sněmu. Všechny ostatní správní věci, jež nebyly vyhrazeny státní radě, vyřizoval náměstek s radou administrační. Členové její měli hlas pouze poradný, kdežto mínění náměstkovo bylo rozhodující. K platnosti nařízení náměstkových vyžadovalo se nejen, aby byla vydána v radě, ale aby byla podepsána příslušným ministrem. Provádění zákonů náleželo pěti ministerstvům čili komisím: 1. komisi kultu a vyučování; 2. komisi spravedlnosti (ze členů nejv. soudu); 3. komisi vnitra a policie; 4. komisi války; 5. komisi financí. V čele každé komise stál ministr. Po boku královĕ měl se stále zdržovati ministr státní sekretář jako prostředník mezi králem a náměstkem. Byl zároveň ministrem věcí zahraničných pro Polské království. Ministři i členové

vládních komisí byli odpovědni sněmovnímu soudu za všeliké porušení ústavy, zákonů a nařízení královských.

Moc zákonodárná náležela králi společně se sněmem o dvou komorách, senátu a poslanecké sněmovně. Pravidelný sněm měl býti svoláván králem každé dva roky do Varšavy na třicet dní. Poslancům zaručena immunita. Kompetence sněmu byla dosti obsáhlá, jednání jeho bylo veřejné. Osnovy zákonů byly mu předkládány státní radou. Diskuse členů sněmu nebyla sice tak obmezena jako podle ústavy knížectví Varšavského, ale i podle konstituce z roku 1815 rozdělen byl sněm — obě sněmovny — na tři komise: 1. pro finance, 2. pro zákony civilní a trestní, 3. pro zákony organické a administrační. Komise tyto měly ve sněmovně senátorské po třech, v poslanecké po pěti členech. Jenom členové státní rady a členové dotčených tří komisí mohli mluviti podle poznámek; ostatní členové obou sněmoven směli mluviti pouze z paměti. Osnovy zákonů nemohly býti měněny sněmem, nýbrž jen státní radou, ovšem na základě sněmovních usnesení. Osnovy přijaté jednou sněmovnou nemohly také býti měněny sněmovnou druhou. Buď musely být celkem přijaty nebo zamítnuty.

Senát skládal se z knížat císařsko-královské krve, z biskupů, vojevodů a kastelánů. Počet senátorů nemohl převyšovati polovici poslanců a deputátů. Senátoři jmenováni byli na doživotí králem z kandidátů, navrhovaných samým senátem prostřednictvím náměstka po dvou na každé uprázdněné místo. Sněmovna poslanecká skládala se ze 77 poslanců volených na sněmících po jednom z každého okresu a z 51 deputáta od obcí.

Království Polské rozděleno bylo na osm vojevodství: mazovecké, kališské, płocké, podlašské, augustovské, lubelské, sandoměřské a krakovské.

Nová ústava, ačkoli náležela k nejpokrokovějším v tehdejší Evropě, měla jisté vady, ale přes to byla by bývala položila pevný základ k lepší budoucnosti polského národa, kdyby svědomitě byla plněna. Velkou bylo chybou, že na prvá místa ve správě nového království dosazeni byli lidé, kteří blahodárný účinek ústavy mařili. Náměstkem královým byl sice jmenován Polák, gen. Zajączek, ale člověk nesamostatný, podléhající úplně vojenskému veliteli

vel. kníž. Konstantinovi, který jako voják neohlížel se leckdy na ústavu. Největší překážkou pravé ústavnosti byl však senátor a tajný rada ruský Mikuláš Novosilcov, zasedající jako plnomocný komisař císařův v státní a administrační radě, zpátečník, který měl ve Varšavě vlastní svou kancelář složenou z Rusů a cizinců a vydržoval řadu policejních špehů. Nemalou překážkou ústavnosti bylo samo faktum nerovné unie polsko-ruské. Ve skutečnosti nedalo se dobře srovnati, aby neobmezený císař veliké říše Ruské byl zároveň konstitučně obmezeným králem mnohem menšího státu Polského. Unie polsko-ruská byla tedy jistou anomalií. Nebylo divu, že panovník podléhal cizím vlivům, polské ústavě nepřátelským. Z důležitějších porušení ústavy dlužno uvésti zejména zavedení censury (již r. 1819), obmezení osobní svobody, pokud toho bude vyžadovati »naléhavost okamžiku« (l'urgence du moment), zavedení tajného sněmování (t. zv. aktem dodatečným z února r. 1825), pronásledování poslanců pro jich protivládní působnost, politická stíhání akademické mládeže pro účast ve svobodomyslných spolcích a četná zatýkání atd. Již na druhém sněmě r. 1820 předloženo bylo okolo 90 petic, v nichž umístěny rozličné stížnosti za příčinou porušování ústavy. Souhrn nejdůležitějších stížností obsažen byl v revolučním manifestu ze 20. pros. 1830. Ke konfliktu mezi vládou a sněmem došlo již na sněmě r. 1820. Proto sněm třetí svolán teprve r. 1825. Doba mezi oběma těmito sněmy nazývá se vším právem dobou reakce. Činěny tu byly pokusy, aby království Polské zbaveno bylo své ústavy. Podle návrhu všeobecné ústavy pro Rusko i s Polskem, chystaného r. 1820 Novosilcovem, mělo království Polské klesnouti na jedno z ruských náměstnictev. R. 1821 vyslovena min. státním sekretářem pochybnost, stačí-li vlastní finanční prostředky království Polského k jeho udržení. Slabé finance polské, vyčerpané hlavně výdaji na vojsko, byly nepřátelům polské ústavy záminkou, aby země zbavena byla konstituce. Na štěstí našel se výborný ministr financí Lubecki, který v krátkém čase zavedl do financí rovnováhu.

Nové království utěšeně zkvétalo. R. 1816 založena ve Varšavě universita s pěti fakultami; zřízeny také vyšší školy: vojenská, polytechnická, lesnická, hornická, kadetní,

ústav pro učitele škol elementárních, seminář pro evangelíky, škola rabínů pro židy a j. Povzneseno dále školství střední i elementární. Mnoho učiněno též v oboru zemědělství a průmyslu, v oboru kommunikací atd. R. 1828 založena Banka polská. Na sněmích vydány dále mnohé důležité zákony. Armáda v době míru čítala během času 28.000 mužů pěchoty, 7000 jezdců a 106 děl, vedle čehož zálohy čítaly nominálně 35.000 (fakticky aspoň 20.000) mužů. Obyvatelstvo vzrostlo do r. 1830 asi na 4 mil.; Varšava měla asi 150.000 obyvatel.

Nespokojenost s porušováním ústavy došla výrazu hlavně v tajných spolcích, zakládaných již za cís. Aleksandra, vyvinuvších však horlivou činnost teprve za jeho nástupce cís. Mikuláše. R. 1826 došlo k sensačnímu procesu, pro nějž zřízena ve Varšavě nekonstituční vyšetřovací komise, složená z Poláků a Rusů. R. 1827 odevzdána věc soudu sněmovnímu, který zřídil novou vyšetřovací delegaci z pěti senátorů. (Císař vyslal však do Varšavy soudní deputaci ruského senátu.) Teprve po zprávě vyšetřovací delegace polské přišel spor před veřejný soud sněmovní. Obvinění ze zemězrády uznáni byli ve hlavních bodech téměř jednohlasně nevinnými. Výrok soudu, nepohodlný císaři, publikován byl teprve následujícího roku (1829). Sensační proces tento byl vedle jiných příčin ke stížnostem předehrou k *listopadové revoluci r. 1830.*

Po nešťastném výsledku revoluce cís. Mikuláš nepokládal se za vázaného usneseními Vídeňského míru a jednal s Polskem jako se zemí dobytou. Dosazen nejv. soud kriminální, který soudil vůdce povstání, a kromě toho zvláštní vojenský soud a vyšetřovací komise ve Varšavě, Vilně a Kijevě, jež úřadovaly po dlouhá léta. Ústava království Polského byla dne 14. (26.) února 1832 zrušena, a z ruského Polska stala se pouhá část Ruské říše. Místo dřívější konstituce vydán byl t. zv. *statut organický,* jímž ponechána království Polskému pouze zvláštní administrace se stínem samosprávy. Korunování za krále Polského nahrazeno účastenstvím deputace polské na společném korunovacím aktě v Moskvě. Vojsko a finance spojeny byly s ruskými. Ponechána sice co do názvu administrační rada, složená z direktorů (místo dřívějších ministrů), ale byl to jen bezmocný

sbor, v němž hlavní slovo náleželo náměstkovi. Také státní rada ponechána, ale složena nejen z Poláků, nýbrž i Rusů; zůstaven i úřad ministra státního sekretáře. V administrační radě a kanceláři náměstkově zavedena jako úřední jazyk ruština; jen výjimkou dovoleno užívati frančtiny těm členům, kteří ruského jazyka nebyli mocni. Sněmíky a shromáždění obcí ve vojvodstvích rovněž ponechány. Místo sněmu zavedeny však »provinční stavy« s poradným hlasem ve věcech, jež jim byly předloženy; stavy měly býti svolávány dle potřeby bez pevných terminů.

Statut organický dán byl Polákům jen z ohledů na cizí mocnosti. Ve skutečnosti nebyl proveden; po několika letech odstraněny i ty zbytky bývalé konstituce, které přišly do něho jen pro jméno. R. 1837 proměněna vojvodství v gubernie, komise vojevodské pak v gubernské vlády, jich presidenti v civilní gubernátory; současně zaveden jazyk ruský místo francouzského do státního sekretářství. V prosinci 1839 zřízen školský okruh varšavský s kurátorem v čele, podřízený ministerstvu osvěty v Petrohradě. Místo zrušené r. 1831 university a jiných vyšších škol zavedeny v květnu 1840 dodatečné třídy při gubernském gymnasiu varšavském jakož i právnické kursy pro posluchače z království v Petrohradě a Moskvě. V září r. 1841 zrušena státní rada a místo ní zřízena v Petrohradě kodifikační komise. Současně zavedena v Polsku ruská peněžní měna. Zrušený soud kasační nahrazen byl r. 1843 9. departementem řídícího senátu. V říjnu r. 1850 zrušena celní čára mezi královstvím a císařstvím. Po přeměně zemského poštovního ředitelství v 13. poštovní okruh zaveden v březnu r. 1851 na poštách úřední jazyk ruský.

Všemohoucí osobou byl v ruském Polsku od září r. 1831 až do února 1856 polní maršálek hr. Paskěvič-Erivaňskij, potomní náměstek. Jím zahájena byla v království Polském éra, jejímž cílem mělo býti úplné vyhubení Poláků, a to nejen v království, nýbrž i v zabraných krajích (v záp. guberniích ruských, býv. Litvě). Aby Poláci v zabraných krajích přestali pomýšleti na svobodu, zahájeno bylo za cís. Mikuláše nucené jejich stěhování do ruských gubernií. Kromě množství odsouzených na Sibíř vyvezeno bylo na 45.000 rodin ze zabraných krajů na Kavkaz. Pod záminkou péče o sirotky od-

váženy děti po polských vojácích do vojenských ruských kolonií. Školy polské zavírány. Po varšavské universitě zrušena universita ve Vilně (r. 1832) a lyceum v Křemenci (1833). Místo nich založena r. 1834 universita v Kijevě, opatřená vědeckými sbírkami vilenskými a křemeneckými. Zavírány také jiné vědecké ústavy; na samé Litvě a Rusi zůstaly ze 394 pouze 92. Počet středních škol postupně byl redukován. R. 1830 bylo v království 15 gymnasií, r. 1833 zachováno jich jen 11, a ke konci 5. desetiletí XIX. stol. bylo jich už jen 7. R. 1851 právo vstupovati do gymnasií obmezováno pouze na děti šlechty a úředníků. Netrpěny ani učené společnosti. R. 1832 zrušeno Towarzystwo Przyjaciół Nauk.

Čtvrtstoletý útisk Paskěvičovský vehnal ruské Poláky do nové *revoluce, lednové (r. 1863)*, dosti nerozvážné, podniknuté s počátku mládeží, strhnuvší však brzo i živly konservativní. Počátkem r. 1861 učiněn sice k radě Aleks. markr. Wielopolského pokus reorganisovati království Polské v intencích neprovedeného statutu organického z r. 1832, ale vášně tak byly stálým utlačováním již pobouřeny, že nedaly se utišiti. V březnu r. 1861 obnovena státní rada (jejímiž členy stali se též biskupové) s dosti obsáhlou pravomocí, zrušen varšavský školní okruh, a místo něho zřízena vládní komise (ministerstvo) kultu a vyučování, za jejíhož direktora povolán Wielopolski, jmenovaný brzo na to i správcem komise spravedlnosti. Kromě toho povolil císař Aleksandr II. Polákům i městskou a vesnickou samosprávu. Opětovné demonstrace a bouře jak ve Varšavě, tak po celé zemi, ba i na Litvě a Rusi, přiměly ho k ještě větší povolnosti. Polsko mělo býti reorganisováno v duchu zákonů z r. 1815. Do království Polského poslán jako náměstek mladší bratr císařův vel. kníže Konstantin, a Wielopolski dosazen za náčelníka civilní vlády, přímého představeného vládních komisí a zástupce náměstkova v předsednictví administrační rady. Podobně přidán náměstkovi gen. Ramsay jako velitel vojska. Wielopolski počal reorganisovati školy a obnovil mimo jiné universitu pod názvem hlavní školy se 4 fakultami (r. 1862). Ve všech školách stala se učebním jazykem polština, v níž úřadovaly i soudy a úřady správní. Poměry zaváděné Wielopolským nelišily se mnoho od po-

měrů z doby před r. 1830; Polákům chybělo takořka jen vlastní vojsko.

Všechny tyto reformy přišly už pozdě. Revoluce žádala mnohem více. Byla arci krvavě potlačena a zadala ruským Polákům rány, z nichž se dosud nevzpamatovali. Mnoho tisíc osob zmařeno v boji, v Sibíři a ve vězeních. Konfiskace majetku ochudila národ o několik milliard rublů. Ke všemu pak nastalo soustavné potlačování veškeré polské kultury. To, co Polákům zbylo ještě z dřívější autonomie, všechno znenáhla odňato. Za účelem nového uspořádání království zřízen r. 1864 t. zv. *upravující výbor* (komitet urządzający), stojící formálně pod předsednictvím náměstka, fakticky však řízený v prvých dvou letech Miljutinem. Zřízen byl původně k provedení úkazův o emancipaci sedláků (o udělení jim půdy), ale později rozšířena jeho činnost vůbec na reorganisaci země. Tím postupem, jak rušeny byly ústřední úřady země, přejímal jejich kompetenci. Přestal existovati teprve r. 1870. V květnu 1866 zrušen státní sekretariát království Polského, na jehož místo nastoupila vlastní kancelář ruského císaře; v prosinci 1866 vydán zákon o gubernské a okresní správě, a zavedeno nové rozdělení země na 10 gubernií a 84 okresy; v březnu 1867 zrušena státní rada, v červnu t. r. rada administrační, při čemž projevena císařova vůle, aby zrušeny byly všechny ústřední úřady země, a působnost jejich aby byla přenesena na centrální úřady ruské v Petrohradě. Následkem toho zastaveny: r. 1867 komise osvěty, přeměněná ve školský okruh varšavský, r. 1868 komise vnitra, r. 1869 (po spojení financí království Polského s financemi Ruského císařství a po zavření varšavské mincovny r. 1868) komise financí, a konečně r. 1877 komise spravedlnosti. Zároveň zrušen 9. a 10. departement senátu, a z království Polského utvořen okruh soudního dvoru varšavského. R. 1869 proměněna hlavní škola polská v ruskou universitu varšavskou. R. 1874 odstraněna hodnost náměstkovská, a správa země odevzdána generálnímu gubernátoru. R. 1875 zrušena církevní unie v království Polském (vyznání řecko-unitské spojeno s pravoslavným). Zkrátka prováděna postupně zásada, aby království Polské srovnáno bylo ve státním zřízení s ostatním Ruskem, a sice i co se týče úředního jazyka. Celkem dosaženo tohoto účelu již

r. 1876. Ve skutečnosti však nebylo a není Polákům měřeno stejným loktem jako Rusům. Ty právní instituce ruské, které by byly mohly Polákům prospívati, v království až podnes nejsou zavedeny. Po léta již marně se domáhají Poláci, aby rozšířeny byly na království Polské, nazývané nyní Poviselským krajem, zákony o samosprávě ruské. V ruském Polsku není však ani zemská ani městská samospráva zavedena jen proto, aby Poláci zdrženi byli v kulturní práci a nemohli ani svépomocí nahrazovati to, co jim odepírá státní správa. Útisk politický vládě ruské nestačí; Poláci ničeni jsou i na poli jazykovém a kulturním. V reskriptu z r. 1864, adresovaném náměstku hr. Bergovi, nařízeno bylo, aby v elementárních školách vyučováno bylo všem předmětům v jazyku většiny obyvatelstva každého místa, ale přes to od r. 1870 za kurátora Witteho všechny školy varšavského okruhu poruštěny. Vláda nestará se ani o řádné vyučování náboženství. Kolem r. 1880 vypuzen ze mnohých obecných škol katolický kněz, místo něhož vyučují náboženství učitelé světští, často nekatolíci. Školství elementární jest v ruském Polsku vůbec tak nedostatečné, že se nepotkává se zdárným výsledkem. Mezi branci z polských gubernií napočteno bylo jeden čas až 82% analfabetů. Ani na středních školách nevěnuje se polskému jazyku náležitá péče. Polštině vyučuje se tam jen jako cizím jazykům po rusku.

Následkem stálých útisků a čtyřicetileté rusifikační soustavy ruské Polsko bylo pravou sopečnou půdou, když se přiblížila rusko-japonská válka a nepokoje v Rusku. Dělnické bouře propukly v království Polském ještě dříve než v Rusku. Již v červnu r. 1904 došlo k nim v Łodzi, Varšavě a jiných místech. Dřívější živelní nehody (r. 1901 přílišné sucho, r. 1903 pak povodeň) provázené za rusko-japonské války velikými stávkami dělnictva způsobily bídu dělnického lidu a usnadnily podkopnou činnost revolučních sdružení. V království Polském rozmohlo se loupežnictví a banditism. Činnost projevovaly však nejen živly podvratné, nýbrž i politické strany. Vedle organisovaných stran socialistických a revolučních*) vytvořily se v polském obyvatel-

*) Byly to hlavně dvě strany povstalé r. 1893: Polska Partya Socyalistyczna, jež měla v programu nezávislou demokratickou republiku,

stvu dvě hlavní strany občanské. Méně měli přívrženců *ugodovci* čili *realisté,* nazvaní tak proto, že jen smírnou cestou (ugoda) a počítajíce se skutečnými reálními poměry chtěli u ruské vlády vymoci pro polský národ lepší postavení, zejména jistá práva jazyková a místní samosprávu. Hlavními představiteli tohoto směru byli Vladimír Spasowicz († 1906) a Erazm Piltz, zakladatel časopisu petrohradského Kraj, věnovaného ugodové politice právě tak jako četné brožury a spisy Piltzovy, vydávané pod rozličnými pseudonymy (Piotr Warta, Scriptor, Swojak, Liber). Vinou vlády ruské, jež ani dost málo nevycházela vstříc mírným požadavkům polským, neměli realisté v národě valné opory. Na druhé straně stála *národní demokracie polská* (zkrátka »*národovci*«) čili *strana všepolská,* nazvaná tak od časopisu, jejž počala r. 1895 vydávati ve Lvově (od r. 1902 v Krakově) pod názvem Przegląd Wszechpolski.*) V programu této strany, jejímž předním vůdcem byl Jan Ludvík Popławski († 1908), bylo dosažení co největší autonomie pro království Polské, avšak nikoli cestou vyjednávání s vládou, nýbrž bezohlednou oposicí. Do rukou národovců dostalo se brzo řízení veškeré polské politiky v Rusku. R. 1904 stáli však v popředí osvobozenského ruchu ještě ugodovci. Jako strana všepolská, hledali i oni oporu v Polácích zahraničných. V březnu r. 1904 konala se ve Vídni soukromá politická konference polská pod předsednictvím hr. Vojtěcha Dzieduszyckého. Účastnily se jí zastanci rozličných politických přesvědčení vyjímajíc strany krajní. Byly tu usneseny »Pokyny politické pro nynější dobu« (Wskazania poli-

---

a Socyaldemokracya, která bojovala za svobodný stát s nejširší autonomií národův. Více o těchto stranách u Lozynského, Польський и руськиӣ революцiйниӣ рух i Україна (Lvov, 1908), str. 67—101.

*) Předchůdkyní strany národně-demokratické byla „Liga polská" založená roku 1886 v Paříži starou polskou emigrací jakož i ruskými Poláky. Za účel měla „připravovati a sbírati národní síly k vydobytí nezávislosti Polska v hranicích před rozdělením, na federačním základě a s ohledem na národnostní rozdíly, nespouštějíc s očí ani těch částí Polska, jež později od něho odpadly". (Lozynśkyj, u. m., str. 36 a Piltz, Polityka rosyjska w Polsce, Varšava, 1909, str. 22.) Roku 1894 přetvořila se „Liga polská" v „Ligu národní" (Liga narodowa), jež organisovala všepolský ruch národní demokracie. (Lozynśkyj, u. m., str. 37, a Piltz, u. m., str. 23.)

tyczne na dobę dzisiejszą), jež měly původně ráz důvěrný, ale později byly uveřejněny tiskem. Za cíl politické činnosti Poláků prohlašuje se tu dosažení úplné civilní, politické a náboženské rovnoprávnosti Poláků s Rusy a pravoslavnými ve všech částech Ruské říše, za současného rozšíření na provincie polské oněch autonomních zřízení, jež existují v jiných částech říše, za zrušení všech protipolských výjimečných zákonů a uznání práv polského jazyka ve školách, soudech a úřadech.*) V říjnu r. 1904 usnesli se ugodovci obrátiti se k vládě se žádostí, aby změněn byl panující v zemi systém a aby splněny byly nejnaléhavější potřeby země. Avšak »memoriál třiadvaceti«, jak byl nazván pamětní spis ugodovců podaný knížeti Svjatopolku-Mirskému, nevyhovoval už pobouřenému obyvatelstvu. Spisu tomu vytýkáno, že požadavky v něm obsažené jsou příliš nepatrné. Lépe se polské veřejnosti zamlouval »Otevřený list Poláka k ministrovi ruskému« (kn. Svjatopolku-Mirskému), pocházející od H. Sienkiewicze a provázený »Poznámkami za příčinou listu« (Uwagi z powodu listu) prof. Askenazyho. Sienkiewicz z duše promluvil polskému národu. Poláci nehledají prý spásu v novém povstání, nýbrž chtějí dojíti příznivých podmínek pro své kulturní žití jen klidnou prací a v hranicích Ruského státu. V zápětí na to následoval »Pamětní spis o postavení a potřebách království« z péra Vlad. hr. Tyszkiewicze, odevzdaný dne 23. pros. 1904 vládě. I požadavky obsažené v memorandu hr. Tyszkiewicze byly velmi skromné. Byly však v té době posílány do Petrohradu i jiné memoriály. V jednom z nich nacházíme určitě vyslovený požadavek autonomie království Polského. Po »krvavé neděli« petrohradské (22. ledna 1905, dělnické manifestace pod vedením kněze Gapona) vypukly ve dnech 27.—29. ledna 1905 dělnické bouře i ve Varšavě. Že nedošlo k povstání, bylo zásluhou národní demokracie, jež varovala mládež před nerozvážnými kroky. Usneseno však, aby představení obcí odstranili z úřadování jazyk ruský a zavedli polský, a ruské školy aby byly bojkotovány. Studentstvo vyslovilo dne 28. ledna 1905 požadavek autonomie království Polského, jíž schválil

*) Piltz, u. m., str. 68.

počátkem dubna t. r. i sjezd ruských advokátů v Petrohradě. Otázka autonomie polské nesešla už s denního pořádku. Nutnost autonomie uznána byla zvláště na rusko-polském sjezdu v Moskvě ve dnech 21. a 22. dubna 1905, a z vynikajících Rusů přimlouval se za ni zvláště L. Pantělejev. Zatím vyzván byl nově jmenovaný gen. gubernátor v král. Polském K. K. Maksimovič císařovým listem ze 27. března 1905, aby vypracoval osnovu neodvolatelných reforem pro ruské Polsko, ale zároveň dodáno, že Poláci žádají příliš mnoho. Porady komitétu ministrů o těchto reformách konaly se ve druhé polovici dubna a počátkem května, a výsledky porad uveřejněny 19. června 1905. Usnesení komitétu ministrů přicházela pozdě a přinášela velmi málo. Byl tedy proti nim uveřejněn protest, podepsaný několika sty osob (v čele jich Sienkiewiczem a hr. Tyszkiewiczem). V protestu žádá se za »udělení (království Polskému) co možná široké autonomie zákonodárné i administrativní«.

Dne 17. (30.) dubna 1905 vydán byl nejv. úkaz toleranční, který přinesl náboženskou svobodu unitům a katolíkům. Brzo nato následoval nejv. úkaz z 1. (14.) května 1905, kterým zrušena byla některá ustanovení obmezující Poláky a katolíky v devíti západních guberniích (vilenské, kovenské, grodenské, minské, mohylevské, vitebské, kijevské, podolské a volyňské). Polákům dovoleno nyní pachtovati v uvedeném území půdu a nabývati jí ve vlastnictví, což dříve bylo zakázáno. Zároveň připuštěno tam vyučování (litevskému a) polskému jazyku v národních a středních školách s většinou žáků (litevské a) polské národnosti, a obnovena také šlechtická samospráva.

Dne 22. srpna 1905 vyhlášen byl v království Polském výjimečný stav. Zavedení jeho bylo sice motivováno řáděním posledních dnů, ale v ostatním Rusku byly větší nepokoje, a vojenský stav tam přece nebyl vyhlášen. Vláda ruská chtěla patrně potlačiti ruch usilující o autonomii Polska. Myšlenka polské autonomie docházela však ohlasu i mezi Rusy. Schválil ji (v září 1905) i všeruský sjezd zástupců zemstev a měst v Moskvě. Z politických stran polských požadovala autonomii strana pokrokově demokratická a národní demokraté.

Vojenský stav zostřen byl v Polsku dne 28. října následkem všeobecných stávek na třetí stupeň, a po několikadenních bouřlivých dnech ve Varšavě, vyvolaných vyhlášením císařského konstitučního manifestu ze 30. října 1905, byl úkazem z 11. listop. v celém království Polském zaveden stav obležení. Dne 13. listopadu publikován pak vládní komunikát, kterým Polsko vyloučeno z konstitučních svobod, udělených manifesty z 19. srpna a 30. října. Protipolská politika byla však odsuzována v ruské veřejnosti. Následkem protestních projevů vláda zrušila dne 3. prosince 1905 stav obležení a vrátila Polsku práva konstituční, ale již zase 28. pros. vyhlásila znova v celém království Polském vojenský stav, který změněn byl ve »stav ochrany«. Na Litvě a Rusi v době té opětně zaveden jazyk ruský ve školách, a sice i soukromých.

V první i druhé dumě ruské nalézalo se vedení polské politiky výhradně v rukou národních demokratů. Pouze v říšské radě mezi 9 poslanci z Polského království měli většinu realisté. Z Litvy a Rusi měli Poláci v prvé dumě 23 poslance, avšak z těch někteří, jmenovitě t. zv. »territorialisté« nechtěli se sdružiti v jednom Kole s poslanci království; jiní se přidali k ruským kadetům. Postavení polského zastupitelstva v dumě bylo velmi obtížné. V chaosu rozličných ruských stran a zájmů nedocházeli podpory. Ukázalo se to již při debatách o adrese panovníkovi. Zmínka o autonomii Polska nebyla do adresy přijata. V záležitosti agrárních reforem poslanci polští nepodporovali »návrh dvaačtyřiceti«, aby byl expropriován ve prospěch sedláků nemovitý majetek státu, císařské rodiny, duchovenstva i soukromých osob, pokud přesahuje jisté maximum. Poukazovali na jiné poměry v Polsku, ale obliby u jiných stran tím nezískali. Sjezdu Vyborgského se polští poslanci neúčastnili.

Během r. 1906 povstala ve Varšavě nejen Matice Školská (zrušená v pros. 1907), nýbrž i některé jiné důležité spolky vědecké, školské a kulturní vůbec, jako zejména Towarzystwo naukowe (potvrzené 4. června 1906), jakási Akademie varšavská, rozdělená na tři třídy, dále Towarzystwo kursów naukowych, jakási universita kombinovaná s technikou, rozdělená na čtyři fakulty (matematicko-

přírodovědeckou, humanistickou, technickou a zemědělskou), jež započala svou činnost na podzim r. 1906, Stowarzyszenie nauczycielstwa polskiego a j.

Do druhé dumy v r. 1907 dostalo se (ze 36 poslanců z Polska) 27 národovců, 2 realisté a 3 přívrženci pokrokové demokracie.*) Na Litvě a Rusi klesl však počet polských poslanců s 23 na 12, poněvadž krajní strany, ruské i židovské, pod heslem nucené expropriace získaly hlasy sedláků. Přes to disponovali Poláci ve druhé dumě 46 hlasy. Postupovalť Kolo Polské Litvy a Rusi společně s Kolem Polským království. V druhé dumě znepřátelili si polští poslanci svou oposicí (hlavně odepřením budžetu) vládu. Nejvíce však jim bylo zazlíváno, že trvali na autonomii Polska. Dne 23. dubna 1907 podal poslanec Jan Harusewicz jménem 46 poslanců polských návrh týkající se hlavních zásad autonomie zároveň s memoriálem návrh ten odůvodňujícím. V memoriále poukazovalo se na to, že král. Polské již svým obyvatelstvem tvoří jednorodé území, odlišující se silně od jiných částí Ruska. Po stránce národnostní Poláci představují více než tři čtvrtiny veškerého obyvatelstva, Rusíni 2·5%, Litevci 2·7% a židé 14·6%, při čemž značná část židů se pokládá za Poláky. Zvláštnost území polského vystupuje ještě více, hledí-li se k poměrům sociálním a k právnímu životu. Autonomie království Polského neleží jen v zájmu Poláků, nýbrž v zájmu samého Ruska, jemuž musí záležeti na tom, aby státní občané měli k vládě důvěru. Ostatně, konstituce král. Polského z 15. listop. 1815 ve shodě s čl. I. závěrečné akty Vídeňského kongresu ze dne 28. května t. r. zaručovala království Polskému zřízení autonomní na základě národní svobody a ve čl. 165. poskytovala Polákům záruky jménem panovníka a jeho nástupců. Statut organický z r. 1832, rušící onu konstituci, zbavil sice království Polské sněmu, ale zachoval v plné platnosti zvláštní správu a zřízení autonomní. Později nebyl vydán žádný akt stejné váhy a platnosti, co do formy

*) Počet poslanců polských jednotlivých stran uvedli jsme — jako mnohá jiná fakta — podle Finkla, Ostatnie lata 1904—1908 (ve sbírce Polska. Obrazy i opisy, tom II., Lvov, 1909), str. 911 a 910. Piltz, u. m. str. 34, pozn. 1, uvádí, že v druhé dumě na 34 polských poslanců připadli 3 divocí a 2 pokrokáři.

a původu, který by byl zrušil zásadu autonomního zřízení král. Polského. Všechny změny v jeho právech, institucích a řádech byly výsledkem jednotlivých aktů právních, nařízení, předpisů prozatímných a ustanovení administračních, při čemž nikde a nikdy nebyly a nemohly býti zrušeny samy základy poměru král. Polského k Rusku a zásada jeho autonomie.

Návrh polských poslanců nebyl ovšem přijat, ale poněvadž jest důležitým historickým aktem, obsahujícím sumu polských požadavků, seznámíme s trestí vůdčích zásad *autonomního zřízení* král. Polského, jak si je Poláci r. 1907 představovali. Ze 24 článků »vůdčích zásad« hlavní jsou tyto:

Čl. 1. Territorium království Polského tvoří země existující pod tím názvem v hranicích určených r. 1815.

Čl. 2. Král. Polské, tvoříc nerozdílnou část státu Ruského, ve věcech svých vnitřních spravuje se pomocí zvláštních institucí na základě zvláštního zákonodárství.

Čl. 3. Pro věci král. Polského existují zvláštní: sněm, finance, budžet, administrační správa s náměstkem v čele a soudní úřady se senátem král. Polského, jakož i v radě ministerské zvláštní ministr státní sekretář pro věci král. Polského.

Čl. 4. Z působnosti sněmu král. Polského jsou vyloučeny následující věci: a) vydržování členů cís. domu a věci i instituce cís. dvora, b) věci pravoslavné církve, c) věci zahraničné, d) armáda, námořní vojsko, zařízení a cesty komunikační, náležející správě věcí vojenských a námořních, e) věci směnečné, f) zákonodárství celní a v příčině spotřebních daní, g) zákonodárství v příčině pošt, telegrafů a telefonů, h) tarify železniční komunikace mezinárodní i vnitřní komunikace železniční s císařstvím, i) zákonodárství o továrních známkách, privilejích, vzorcích a autorském právu, k) zákonodárství trestní v příčině vzbouření proti nejv. moci, zemězrady, rušení předpisův o branné povinnosti, padělání mincí a státních papírů, rušení zákonů karanténových, celních, akcisových (o spotřebních daních), poštovních, telegrafních a telefonních, l) všeobecné státní výpůjčky a závazky. — Všechny ostatní věci náležeti měly

podle čl. 5. do působnosti sněmu (i záležitosti týkající se daní a budžetu).

Čl. 7. Sněm král. Polského schází se každý rok ve Varšavě... Každé zasedání trvá nejméně 3 měsíce...

Čl. 8. Způsob voleb do prvního sněmu, jeho složení (počet poslanců) a způsob jeho svolání určí zvláštní zákon, a sice s výhradou, že členy sněmu volí obyvatelstvo na základě všeobecného, rovného, přímého a tajného hlasování.

Čl. 9. Moc výkonná v král. Polském s výjimkami stanovenými ve čl. 12. náleží zvláštní zemské správě (vládě) s náměstkem v čele. Náměstka jmenuje nejvyšší moc. Náměstek nemůže býti zároveň velitelem vojska.

Čl. 10. Poměr náměstka ke sněmu, organisaci soudních úřadů země a všech jejích orgánů správy i samosprávy, obor jich působnosti, podřízení a poměr jich ke sněmu, k ministru pro věci král. Polského a náměstkovi upraví sněm král. Polského.

Čl. 11. Ministr státní sekretář, jmenovaný panovníkem ze středu Poláků, jest zodpovědný nejen podle všeobecných pravidel na rovni s ostatními členy min. rady, nýbrž ve věcech král. Polského i polskému sněmu.

Čl. 13. Pro všechny veřejné příjmy a výdeje, místní i společné (s Ruskem), veden bude jeden společný budžet.

Ve čl. 15. se vypočítávají společné rusko-polské státní záležitosti, na něž bude král. Polské přispívati poměrně podle počtu svého obyvatelstva.

Poměr přispívání na společné věci revidován bude vždy po deseti letech.

Ve čl. 19. upraveno jest užívání jazyků v úřadech. S úřady společnými jednati se má po rusku; úředním jazykem úřadů domácích jest polština, ale zabezpečují se jazyková práva i Rusů, Malorusů a Litevců.

Po rozpuštění druhé dumy vstoupili Poláci do dumy třetí značně oslabeni. Novým volebním řádem ze 3. (16.) června 1907 zmenšen počet mandátů z království Polského s 36 na 14, z nichž 2 vyhrazeny Rusům. Kolo Polské království Polského čítalo ve třetí dumě jen 11 poslanců; celá delegace polská měla (s připočtením 7 polských poslanců

z Litvy a Rusi) pouze 18 členů, tedy ani ne tolik, kolik jest třeba k podávání samostatných návrhů. V dumě třetí přestali už Poláci vystupovati tak oposičně jako ve druhé. Především nepřišli už s požadavkem autonomie. Zkušenost naučila je mírnosti. Obrat v dosavadním smýšlení projevili nejen tím, že se vzdálili od levice dumy a přiblížili se k centru, k okťabristům a umírněné pravici, nýbrž i prohlášením předsedy svého Romana Dmowského ze dne 2. (15.) května 1908 jménem Kola, že Poláci neexponují program autonomie, že »přijmou každou dobrou reformu«, že »národ polský opustil systém povstání«, že se politika polská dala na půdu praktickou.

Nenáhlá evoluce přivedla polské národovce k podobné politice, jakou ode dávna provozují realisté. Jest to důkazem zdravého politického nazírání polského národa. Jen takovou politikou získá v Rusku spravedlivá věc polská.

* *
*

Mnohem lepší politické postavení než Poláci ruští mají *Poláci rakouští*. Až do r. 1860 byli sice utiskováni právě tak jako jiní neněmečtí národové v Rakousku, ale od té doby, zvláště od r. 1867 poměry změnily se v jejich prospěch. Autonomie jejich jest tak obsáhlá, že si pojistili v rámci Rakouska hned prvé místo po Němcích, ač počtem svým i celkovou kulturní úrovní nerovnají se Čechům. Jen po několik let usilovali Poláci podobně jako Čechové, aby si vymohli v rámci monarchie zvláštní státoprávní postavení, ale když snahy ty se nezdařily, smířili se s dualismem a podporují jednotlivé rakouské vlády, aby za to navzájem byli podporováni.

Již na sněmě r. 1866 usnesli se dne 27. březena haličtí Poláci, aby ke koruně vyslána byla deputace s adresou, v níž by žádala o zřízení zvláštního kancléře pro Halič, a to příslušníka země, který by znal její poměry a byl v radě koruny jejím zástupcem. R. 1867, když běželo o to, aby říšská rada rakouská uznala vyrovnání s Uhry, uzavřené s nimi dosud jen panovníkem, a když sněmy český, moravský a krajinský, upírajíce říšské radě takové právo, nevyslaly do ní své delegáty, tu sněm haličský usnesl se

dne 2. března 1867 značnou většinou vykonati volbu delegátů. Na usnesení jeho mělo vliv cís. nař. ze 25. února 1867, kterým na právnické fakultě lvovské (dosud skoro výhradně německé) university zřízeno bylo několik stolic s jazykem polským. (Cís. nař. ze 23. března 1862 zřízeny byly na téže fakultě dvě katedry maloruské.) Jen na cestě dohody s vládou očekávali Poláci další koncese. Na říšské radě získáni byli pro schválení dualismu slibem, že sankcionovány budou osnovy zákonů zemských o vyučovacím jazyku ve školách obecných a středních a o zemské školní radě haličské, jakož i nadějí v další ústupky. Prvá z uvedených osnov obdržela sankci dne 22. června, druhá dne 25. června 1867. Tím dostalo se haličským Polákům velikých práv. Na školách obecných a středních zaveden jazyk polský a částečně i maloruský, a správa škol dostala se do rukou zemské školní rady, složené ze zástupců vlády, církve, samosprávy a školy. Účastenství na jednání říšské rady přineslo Polákům prospěchy další. R. 1868, když běželo o organisaci úřadů politických a oddělení správy od soudnictví, zrušeno bylo dosavadní administrativní rozdělení Haliče na část východní (pod místodržitelstvím ve Lvově) a západní (pod místodržitelským oddělením v Krakově). Rozdělení toto, jež trvalo od r. 1849 (s přestávkou v l. 1860—1863, kdy celá země spravována přímo místodržitelstvím haličským), zavedeno bylo se zřetelem na národnostní poměry. Pouze západní část země byla polská, kdežto v části východní měli značnou většinu Malorusové. Správní sjednocení země ukazovalo, že sympatie vlády kloní se k Polákům.

Novým úspěchem, získaným rovněž r. 1868, byl průlom do německého úředního jazyka v Haliči. R. 1852 bylo sice dovoleno spisovati tam soudní podání (pokud strany neužívaly advokátů) po polsku (a po malorusku), ale vyřízení měla býti vydávána zpravidla po německu, a pouze k žádosti stran i v polském (pokud se týče maloruském) překladě. Toliko lidu vesnickému měly beze zvláštní žádosti soudní výnosy býti dodávány v jeho jazyku. R. 1856 a 1857 vydána pak nařízení, že v záležitostech trestních jak státní zástupci, tak i obhájci jsou povinni užívati výhradně jazyka německého, i když mu obžalovaný nerozumí. R. 1868

učiněn byl jakýsi ostýchavý náběh k vnitřnímu soudnímu jazyku polskému (a maloruskému). Výnosem min. sprav. ze 23. února 1868 oznámeno totiž haličským soudům, že není závady, budou-li referenti a votanti ve věcech, v nichž strany užívají polského (nebo maloruského) jazyka, sepisovati výtahy ze spisů a referáty i s odůvodněním v tomto jazyku.

R. 1868, když Poláci viděli, že Chorvaté v rámci dualismu ujednali s Uhry t. zv. vyrovnání uhersko-chorvatské, chtěli dosíci podobného postavení v Rakousku. Sotva byly schváleny prosincové zákony z r. 1867, vznikla proti rakouské ústavě u Poláků oposice. Strana demokratická a zároveň federalistická, povstalá ve Lvově pod vedením Františka Smolky, chtěla se spojiti s Čechy a přejíti k pasivnímu odporu proti říšské radě. Většina sněmu haličského postavila se však na stanovisko autonomie a doufala dosíci na říšské radě pro Halič podobného postavení, jaké přiznáno od Uhrů Chorvatům. Návrh Smolkův, aby říšská rada nebyla obeslána, byl zamítnut, a dne 24. září 1868 usnesena t. zv. *haličská resoluce*, podobná českým fundamentálním článkům z r. 1871. Obsah její jest tento: 1. Zemský sněm rozhodovati bude výhradně o způsobu voleb do říšské rady; 2. zemská delegace haličská bude se účastniti činnosti říšské rady jen ve věcech společných Haliči s ostatními zeměmi zastoupenými na říšské radě; 3. z působnosti říšské rady budou vyloučeny a haličskému sněmu přikázány tyto věci: a) zřizování komor a orgánův obchodních, b) zákonodárství o ústavech úvěrních a pojišťovacích, bankách a spořitelnách, vyjímajíc banky cedulové, c) zákonodárství o příslušnosti, d) stanovení zásad vyučování ve školách obecných a gymnasiích, zákonodárství o universitách, e) zákonodárství o právu trestním a policii trestní, zákonodárství civilní a horní, f) zákonodárství o hlavních zásadách organisace úřadů soudních a administrativních, g) zákony mající býti vydány za účelem provedení základních zákonů státních o všeobecných právech státních občanů, o moci soudcovské i moci vládní a výkonné, h) zákonodárství o věcech, týkajících se povinností a poměrů Haliče k jiným zemím, i) zákonodárství obecní bez obmezení vyplývajících ze 4. čl. zákl. zák. stát. o všeobecných právech státních ob-

čanů; 4. k uhrazení výdejů haličské zemské správy, soudnictví, kultu, osvěty, veřejné bezpečnosti a kultury dána bude z příjmů státních k disposici sněmu suma odpovídající skutečným potřebám, a speciální použití této sumy nebude předmětem jednání říšské rady; 5. zemské statky haličské, zvané komorními, připojeny budou k zemskému fondu haličskému jakožto vlastnictví země; 6. doly solné haličské nebudou moci býti prodány ani zaměněny ani zavazeny beze svolení sněmu haličského; 7. království Haličsko-Vladiměřské s vel. knížectvím Krakovským bude míti v zemi svůj vlastní nejvyšší a kasační soud; 8. království to obdrží zemskou správu odpovědnou před sněmem ve věcech vnitřní správy, osvěty, veřejné bezpečnosti, zemské kultury a spravedlnosti, a také svého ministra v korunní radě.

Požadavky Poláků šly ještě dále než požadavky Čechů ve článcích fundamentálních, a nebylo proto divu, že narazily na odpor nejen ústřední vlády, nýbrž samého místodržitele Agenora hr. Goluchowského, který z úřadu svého odstoupil. Poláci nedali se však zastrašiti. Na říšské radě v l. 1869—1872 stále trvali na svých požadavcích. Měli proti sobě jak vládu, tak centralistickou většinu říšské rady. (Češi říšskou radu v té době neobesílali.) Poněvadž vládě běželo o to, aby do říšské rady zavedeny byly přímé volby, a Poláci při abstinenci Čechů neměli býti odpuzováni, vláda hleděla je získati rozličnými ústupky. Nejdůležitějším z nich bylo nařízení veškerého ministerstva z 5. června 1869 č. 2354, kterým se u všech haličských úřadů a soudů zavádí *vnitřní úřední jazyk polský*. Výslovně se v nařízení tom praví, že se týká všech c. k. úřadů podléhajících ministerstvům vnitra, financí, obchodu a orby, zemské obrany, dále zemské školní rady a soudů. Polštiny má se užívati nejen ve vnitřní službě, nýbrž i ve styku s jinými nevojenskými úřady a soudy v zemi. Pouze pro styk s úřady vojenskými a s úřady i soudy mimo zemi jakož i s úřady ústředními a také u c. k. pokladen a úřadů spravujících peníze, pokud běží o kasovní knihy, výkazy a doklady kontrolované ústředními orgány, a konečně ve vnitřní správě a manipulaci poštovních a telegrafních úřadů a erárních průmyslových podniků i pro vzájemný styk těchto úřadů a orgánů zachován jazyk německý. Tímto jazykovým naří-

zením dosáhli haličtí Poláci postavení, jakého se vedle Němců, požívajících zvláštních privilegií, nedomohl — až na dalmatské Chorvaty r. 1909 — žádný z národů rakouských. Nařízením tím nejen že byl pojištěn rozvoj polského jazyka v Haliči, ale ze země této stalo se territorium požívající své vlastní administrativy i svého soudnictví. Němečtí úředníci, kteří zaplňovali dosud haličské úřady, museli se vystěhovati a učiniti místo Polákům (částečně i Malorusům).

Ale ani touto velkou koncesí nechtěli se Poláci spokojiti. Centralistické ministerstvo Hasnerovo slibovalo jim r. 1870 splnění aspoň některých částí resoluce, budou-li hlasovati na říšské radě pro přímé volby. Konstituční komise říšské rady, jíž byla resoluce odkázána, protahovala jednání tak dlouho, až Poláci dne 31. března 1870 složili mandáty a strhli sebou ostatek autonomistů, tak že na říšské radě zůstalo jen 129 centralistů (mezi nimi 2 Slovinci a 1 Malorus). Kabinet Hasnerův padl, a utvořeno ministerstvo Alfreda hr. Potockého. Nový kabinet dal se na cestu dalších ústupků. Vymohl především cís. nař. ze 30. dubna 1870, jímž byl zaveden na universitě krakovské jazyk polský jako přednáškový pro všechny předměty vyjímajíc německou literaturu. Místo splnění resoluce nabízen Polákům zákon rozšiřující autonomii v Haliči. K předložení příslušné osnovy však nedošlo následkem rozpuštění říšské rady. Dne 4. února 1871 odstoupilo ministerstvo Potockého. Nový kabinet Hohenwartův převzal jeho dědictví a obdržel také úkol rozšířiti haličskou autonomii. Svolav říšskou radu, splnil aspoň jedno přání Poláků. Vymohlť dne 11. dubna 1871 jmenování Kazimíra Grocholského ministrem bez portefeuille a přiznání mu vlivu na věci haličské. Dne 25. dubna 1871 předložila vláda říšské radě vypracovanou již za Potockého osnovu o rozšíření haličské autonomie, jež byla jakousi redukcí požadavků obsažených v resoluci. Centralisté němečtí prohlásili se pro osnovu i pro nepřímé volby v Haliči (vysílání delegace na říšskou radu ze sněmu haličského), ale jen když Poláci dopomohou k zavedení přímých voleb v ostatních zemích, a když ve věcech zůstavených autonomii haličské nebudou se účastniti jednání říšské rady, čímž by byla zjednána převaha Němců, a zlomen odpor Če-

chů. Na tuto podmínku nechtěla však přistoupiti vláda, která byla ochotna podobnou autonomii jako pro Halič povoliti i pro Čechy, spokojí-li se tím česká oposice. K výsledku zas tedy nedošlo. Vláda snažila se jinak ukázati svou přízeň Polákům. Gołuchowski jmenován byl již po třetí místodržitelem v Haliči, vlastnoručním listem k min. Jirečkovi ze 2. května 1871 vyslovil císař přání, aby byla založena v Krakově Akademie věd a umění přeměnou tamního Towarzystwa naukowého (stalo se to r. 1872), nejv. nařízením ze 4. července 1871 pak připuštěny na lvovskou universitu jazyky polský a maloruský (později arci universita ta popolštěna) a konečně nejv. nařízením ze 26. srpna t. r. svoleno k zavedení jazyka polského jako přednáškového na technické akademii ve Lvově (přeměněné v l. 1871 až 1877 na školu polytechnickou o čtyřech fakultách).

Po pádu ministerstva Hohenwartova Poláci na říšské radě dne 29. pros. 1871 zase přišli s resolucí haličskou. Vládě a Němcům běželo hlavně o prosazení přímých voleb do říšské rady. Komise přijala konečně dne 13. června 1872 osnovu zákona rozšiřujícího autonomii Haliče, ale zákon ten měl býti přijat rovněž haličským sněmem, k čemuž bylo třeba přítomnosti $^3/_4$ členů sněmu a svolení $^2/_3$ přítomných. Takové většiny však Poláci na sněmě haličském proti Malorusům neměli. Záležitost resoluce byla tedy prohrána. Od té doby nevystoupili už nikdy haličtí Poláci s podobným politickým programem. Zůstali sice autonomisty, ale zvláštní jejich zájmy, křižující se se zájmy Malorusů, vhánějí je v náruč vlád, jež se jim za to odvděčují nejen na říšské radě a v ústřední státní správě, nýbrž i v zemi. Ačkoli Malorusů jest v Haliči jen o málo méně než Poláků, jsou Poláci pány v zemi. Umožňují jim to ústřední vlády rakouské. Nejvyšší úřady v zemi, státní i samosprávné, obsazeny jsou Poláky. Z Poláků brán jest místodržitel i zemský maršálek. Poláci zaujímají také (ve vyšším procentu než jiní neněmečtí národové) vysoká úřední místa v ministerstvech. Zemské zákony jsou sice kontrasignovány rakouskými ministry, ale sankce jim nebývá odpírána, poněvadž říšští poslanci polští podporují vládní politiku. Vhodně byla proto haličská autonomie polská nazvána *autonomií konvenční*. Mnohá výhoda politická není Polákům zaručena zákonem, ale jest

jaksi výsledkem nepsané úmluvy mezi rozhodujícími kruhy v Rakousku a polským poselstvem.

Následkem toho haličtí Poláci požívají naproti svým soukmenovcům pod žezlem ruským a pruským nejen všech výhod, jež jim poskytuje rakouský ústavní život, ale jsou v Haliči takořka výhradnými pány. Jazyk jejich jest v Haliči privilegovaným zemským jazykem v úřadech i ve školách. Oni jsou pány ve sněmě, a rozhodují tedy o celém zemském hospodářství. V rukou jejich jest daleká většina úředních míst státních, zejména vyšších, skoro celé střední školství a všechny školy vyšší. Po dlouhá léta domáhá se český národ plné rovnoprávnosti jazykové v úřadech a druhé české university; Polákům haličským netřeba mařiti národní sílu bojem o splnění takových požadavků. Jsouť dávno již splněny. Poláci haličtí jsou proti nám ve výhodě i co do školství středního. Podle čl. 5. zmíněného již zák. ze dne 22. června 1867 č. 13. z. z. jest na středních školách v Haliči vydržovaných z veřejných prostředků, vyučovacím jazykem polština. (Maloruština připuštěna původně jen do 4 nižších tříd akad. gymnasia ve Lvově, a teprve zák. ze 31. května 1874 č. 43 z. z. rozšířena na všechny třídy dotčeného gymnasia.) Podle čl. 7. téhož zákona jest potřebí ke zřízení střední školy maloruské, aby svolil sněm po vyslyšení okresní školní rady. To znamená, že záleží jen na dobré vůli Poláků, budou-li v Haliči zřizovány maloruské střední školy. Dosud byla na základě usnesení sněmu zřízena čtyři maloruská gymnasia (v Přemyšlu, Kolomyji, Tarnopole a Stanislavově).

V *říšské radě* rakouské zaujímají Poláci vynikající místo a vykonávají na veškeru státní politiku mnohem větší vliv, než by jim příslušel podle jejich početnosti. Před provedením volební reformy v r. 1907 byla většina polských poslanců říšských rodu šlechtického (35). Ze 78 poslanců připadajících na Halič (z nichž 8 bylo Malorusů) zastoupeni byli v »Kole Polském« 63 poslanci (celkem čítalo »Kolo« 65 členů — bylo̕ť v něm ještě po jednom členu ze Slezska a Bukoviny). Tón udávali šlechtici, náležející hlavně ke krakovským »stančíkům« (starokonservativcům) a »Podolanům« (mladokonservativcům), straně ještě zpátečničtější než stančíci. Pouhé tyto dvě strany čítaly

30 členů »Kola«. Vedle nich zastoupeni byli v »Kole« klerikálové (»katolické centrum«, celkem 11 osob), národní demokraté (Všepoláci, 4), demokraté (10), polští demokraté (9) a jeden člen, který se nehlásil k žádné straně. Poněvadž ani t. zv. strany demokratické nevynikaly velkým demokratismem, mělo »Kolo Polské« ve svém celku ráz konservativně-šlechticko-klerikální a neprovozovalo následkem toho lidovou politiku. Velkou pohromou hrozila mu *volební reforma pro říšskou radu.* Podle volební osnovy min. Gautsche, podané poslanecké sněmovně říšské rady dne 23. února 1906 mělo ze 455 říšských poslanců (místo dosavadních 425) připadnouti na Halič 88, ale z toho počtu měli obdržeti Malorusové 27 mandátů, tak že Polákům mělo se jich dostati 61, což znamenalo úbytek naproti dřívějšímu stavu. Jest pochopitelno, že se Poláci vzpírali takovéto reformě. Za ministerstva Beckova, kde konečně volební reforma v prosinci r. 1906 oběma sněmovnami byla přijata, podařilo se jim vymoci pro Halič značně větší počet poslanců, a sice 106, arci z 516. Z těchto 106 haličských mandátů přiznáno Malorusům pouze 28 a Polákům 78, ač podle poměru obyvatelstva obdržeti měli Poláci pouze 56 mandátů, a Rusíni 50. Kromě toho podařilo se »Kolu Polskému« hlavně nátlakem národních demokratů proraziti výjimečně pro Halič t. zv. proporční (dvoumandátovou) soustavu ve venkovských obcích. Polákům měly býti pojištěny i v okresích východohaličských, většinou maloruských, t. zv. menšinové mandáty, pokud se týče Malorusové měli býti připraveni o několik mandátů. Systém tento objevil se však již bezmála při prvých volbách jako zbraň dvojsečná. Ukázalo se, že při náležité taktice mohli by Malorusové velkou část těchto mandátů získati a nabýti tak více poslanců, než jim bylo přiznáno volební reformou. (Prozatím uhájili si 27 mandátů.) V nové říšské radě (zvolené r. 1907) čítalo »Kolo Polské« s počátku (s 1 poslancem ze Slezska) pouze 55 členů (o 10 méně než ve starém parlamentě). Stejně byly v něm zastoupeny tři hlavní strany: konservativci, klerikálové a národní demokrati (měly po 13 členech); strana demokratů čítala 9 členů, a polská strana demokratická 4 členy. Do Kola vstoupil také jeden poslanec samostatný. Nejvíce mandátů získala při nových volbách

polská strana lidová (17), jež měla před tím v říšské radě jen 4 zástupce. Sociální demokraté polští obdrželi 4 mandáty, zionisté 3. Mezi stranou lidovou a »Kolem Polským« panoval s počátku poměr dosti nepřátelský, ale v dubnu 1908 vstoupili poslanci lidoví do »Kola«, čímž moc jeho velice stoupla. Od té doby náleží »Kolo Polské« se svými 72 členy k nejsilnějším stranám říšské rady.

V zemském sněmě haličském, zvoleném v únoru a březnu r. 1908 ještě na základě starého volebního řádu, drží si strany konservativní a demokratické (pokrokové) téměř rovnováhu. Klub sněmovní pravice (dřívější Unie konservativní) čítá 57 členů, klub levice sněmovní 29, klub lidovců 22 a centrum 5 členů.

* * *

Nejhorší jest politické postavení *Poláků* pod žezlem *pruským.* Poláci tamní usazeni jsou v pěti zemích: ve Slezsku, v Pomoří (Kašubové), v Prusích východních, v Prusích západních a ve vel. kníž. Poznaňském.

Podle vídeňských traktátů měli Poláci obdržeti národní zastupitelstva a instituce, zabezpečující jim zachování národnosti v celém rozsahu býv. Polska z r. 1772. Tak jako ostatní státy záborčí nedbalo toho ani Prusko, které nepovažovalo za potřebno v těch částech Polska, jež mělo nepřetržitě od r. 1772 (ve Varmii a ve většině záp. Prus), držeti se po r. 1815 jiné politiky vůči Polákům než před r. 1815. Již tehdy byla většina obyvatel těch částí býv. Polska německá, kdežto v zemích nabytých r. 1815 měli převahu Poláci. Proto vláda pruská měla od r. 1815 jisté ohledy pouze k Polákům poznaňským.

Fridrich Vilém III., chopiv se vlády nad územím připadlým mu r. 1815, vydal dne 15. května 1815 k Polákům provolání, v němž je ubezpečoval, že nepozbudou své národnosti. Mezi jiným sliboval: »Vaše náboženství bude zachováno... Vašeho jazyka má být užíváno vedle německého ve všech veřejných věcech; a každému z vás bude podle míry schopnosti otevřen přístup k veřejným úřadům vel. knížectví jakož i ke všem úřadům a důstojnostem mého státu. Zrozený mezi vámi náměstek můj bude mezi vámi sídliti...«

Ze všeho toho provedeno jen poslední. Poznaňsko obdrželo náměstka královského Antonína kníž. Radziwiłła, sešvakřeného s králem. Jinak neučiněno nic, co by zabezpečovalo zachování polského národa pod žezlem pruským. Tak jako jiné provincie pruské rozděleno bylo i vel. kníž. Poznaňské na vládní obvody, regencie, a ty zase na okresy. Regencie utvořeny dvě: v Poznani a Bydhošti. Vnitřní úřadování obou regencií bylo německé; pouze na venek užívalo se obou jazyků. Mezi úředníky regencií byli sice i Poláci, ale tvořili menšinu. Za to stavovské zastupitelstvo a úřady okresní byly převážně v rukou polské šlechty. Zákonem z 5. června 1823 obnovil král staré »stavy provinční«, jimž náležel poradní hlas v záležitostech zákonodárných a právo usnášeti se v komunálních věcech provincie; ordinací z 20. pros. 1828 zavedena pak stavovská representace okresní. Zákony ty zabezpečovaly živlu polskému jak na sněmě provinčním — všech takových sněmů bylo osm (teprve patentem ze 3. ún. 1847 povstal jediný zemský sněm o dvou komorách) —, tak v převážné většině sněmíkův okresních rozhodnou většinu. Na sněmě provinčním měla značnou převahu šlechta (stav rytířský vysílal 26 poslanců, města 16, stav selský 8). Ještě příznivější zastoupení měla šlechta na sněmících, jež se skládaly kromě 3 zástupců obcí vesnických a tolika zástupců obcí městských, kolik měst bylo v okrese, ze všech vlastníků rytířských statkův okresu. Řádem ze 29. dubna 1829 přiznáno bylo těmto okresním sněmíkům právo voliti nejdůležitějšího z pruských úředníků, landráta. Následkem toho byla okresní administrace většinou v rukou polské šlechty. I správa vesnických obcí odevzdána byla šlechtě. Polský jazyk panoval ve správě okresů i vesnických obcí, a to jak ve službě vnější, tak i vnitřní.

V soudnictví uznán byl sice zák. z 9. února 1817 jazyk polský za rovnoprávný s německým, ale němčině zajištěna v některých případech přednost. Dvojjazyčnosti v soudnictví a veřejném životě odpovídala také dvojjazyčnost ve školství. Znamenitým dokladem nestrannosti vlády v této příčině jest reskript prus. min. kultu a vyučování ze 23. prosince 1822, adresovaný král. pruské regencii v Poznani a týkající se polského jazyka. Školy střední byly tehdy na

Poznaňsku dvě, a to gymnasia v Poznani a Lešně. V gymnasiu poznaňském byly od r. 1825, pokud se týče 1829 ve 4 nižších třídách paralelky polské a německé, 2 vyšší třídy byly utrakvistické. Gymnasium evangelické v Lešně (reorganisované r. 1826) bylo německé.

Listopadové revoluce polské účastnili se i Poláci pruští, a to postavení jejich zhoršilo. Náměstek Radziwiłł složil úřad, který byl pak zrušen. Za presidenta dosazen potom velký germanisátor Edvard Flottwell (od pros. 1830 do poč. r. 1841). S jeho jménem spojeny jsou prvé usilovnější snahy o germanisaci poznaňských Poláků. On jest také prvým soustavným kolonisátorem Poznaňska, tedy předchůdcem pozdější komise kolonisační. Statky státní buď pachtoval jen Němcům nebo je rozparceloval mezi německé sedláky. Ke stavění cest, sypání valů a budování pevnostních hradeb objednával jen německé dělníky. Za něho provozuje se také nová jazyková politika, při níž se polský jazyk odstrkuje. Vidno to zejména z předpisů ze 14. dubna 1832 o užívání polského jazyka ve správní službě. Za jazyk vnitřní služby ustanovena skoro výhradně němčina; práva polštiny silně obmezena i ve službě zevnější. I v soudnictví zavedena němčina jako vnitřní jazyk úřední. Ve školství držel se Flottwell politiky dřívější. Za něho rozděleno bylo gymnasium poznaňské ve dva ústavy, z nichž jeden, určený pro evangelíky, stal se německým, druhý katolický pak utrakvistickým (vyučovacím jazykem ve třídách nižších byla převážně polština, ve vyšších pak němčina). Rovněž tak utrakvistické bylo tehdy založené katolické gymnasium v Třemešně.

Flottwell podkopával politický a společenský význam polské šlechty. Kabinetním rozkazem ze 3. února 1833 zrušil v kníž. Poznaňském právo sněmíků voliti landráty, kteří nyní jmenováni královskou regencií. Kabinetním rozkazem z 9. března 1833 pak zrušena samosprávná instituce vojtů, místo nichž zavedeni státní obvodní komisaři (Distriktskommissäre). A konečně kab. rozkazem z 10. prosince 1836 rozdělen každý okres na několik policejních obvodů s komisařem v čele. Následkem těchto nařízení rozmáhal se vnitřní úřední jazyk německý, a šlechta nevyhledávala státní službu. Proti šlechtě namířen byl kab. rozkaz

ze 13. března 1833, kterým král odevzdal Flottwellovi milion tolarů, aby za ně kupoval polské statky exekučně prodávané. Takto osazeno v Poznaňsku 30 německých vlastníků rytířských statků. Již tehdy vznikl v kruzích vysoké byrokracie německé plán zakoupiti co možná veškeren majetek polské šlechty, ale nebylo na to peněz.

Politika Polákům nepřátelská ustala za Fridricha Viléma IV. (1840—1858)) aspoň na počátku jeho vlády. V prvých letech své vlády udělil král tento Polákům řadu jazykových práv. Zároveň obdrželo Poznaňsko větší svobodu tiskovou, právo spolčovací a shromažďovací. Stav tento netrval arci dlouho. Nastalať r. 1844 doba revolučních nepokojů, jež trvaly až do r. 1849. V oboru školství vydána min. osvěty dne 29. května 1842 instrukce, v níž dosti obsáhle respektována práva polského jazyka. Vesnické školy měly býti utrakvistické, rovněž tak nižší třídy škol městských; pouze ve vyšších třídách škol městských měla býti němčina jazykem vyučovacím. Co se týče škol středních, povoleny vedle ústavů německých tři utrakvistické (gymnasium u P. Marie v Poznani, gymnasium v Třemešně a Ostrově) s vyučováním převážně v polském jazyku ve 4 třídách nižších a s německým výkladem ve 2 vyšších třídách. R. 1853 založena i utrakvistická reálka v Poznani, naproti čemuž r. 1863 z důvodů politických zavřeno gymnasium v Třemešně. V jiných středních školách vel. kníž. Poznaňského a také v některých středních školách záp. Prus a Slezska byla polština aspoň předmětem vyučování, někde povinného, jinde nepovinného. Náboženství vyučováno skoro ve všech středních školách v Poznaňsku a v některých gymnasiích záp. Prus po polsku. V gymnasiích s větším počtem polských žáků byly zvláštní polské knihovny.

V oboru soudnictví ustanoveno nař. ze 21. ledna 1841, že v jazyku, v němž byla sepsána žaloba, má býti projednáván celý spor.

Od r. 1845 nastalo mezi pruskými Poláky revoluční vření, podněcované pařížskou emigrací polskou. Na únor 1846 projektován byl výbuch revoluce. Plán však prozrazen, a provedení jeho zmařeno. Březnová revoluce r. 1848 slibovala pruským Polákům, že osud jejich se zlepší.

Podle král. reskriptu ze 24. března t. r. mělo se jim dostati národní reorganisace. Pod předsednictvím vládního presidenta Beurmanna sestavena 10členná komise (8 Poláků a 2 Němci), která měla reorganisaci tu provésti. Ale jako v Rakousku, tak podařilo se i v Prusku svobodomyslné hnutí zbrojně potlačiti. Poláci nejen že nedosáhli svého cíle, ale v konstituci pruské ze 31. ledna 1850 nedodělali se ani rovnoprávnosti jazykové.

V době reakce, v l. 1850—1858 vystupovala pruská vláda opětně proti Polákům. Tiskové nařízení z 5. června 1850 zasadilo velikou ránu polskému časopisectvu. Od 1. července 1850 přestaly vycházeti všechny listy polské, vyjímajíc úřední Gazetu Poznańskou a klerikální Przegląd Poznański. Až do konce r. 1858 nebylo v Poznańsku ani jednoho nezávislého časopisu polského. Peněžnímu ústavu polskému Towarzystwo kreditowe ziemskie, jež podporovalo úvěrem Poláky, nepovolila vláda další emisi zástavních listů, a založila proti němu ústav konkurenční, Nowe towarzystwo kredytowe dla prowincyi poznańskiej, následkem čehož ústav polský r. 1877 zašel. Aby zlomila polský vliv i na sněmě, vláda rozdělila r. 1855 zemi na nové volební okresy, tak že se do sněmu dostalo jen 5 polských poslanců, kdežto v l. 1849—1850 bylo jich 11—15. (Od r. 1859 vzrůstal opět počet polských poslanců; r. 1864 bylo jich už 26.) Na podlý prostředek proti Polákům připadl r. 1858 ředitel poznaňské policie Bärensprung. Chtěje vyvolati pronásledování Poláků, dal padělati listy, jimiž se mělo Polákům dokázati, že chystají nové povstání. Úskok ten odhalen posl. Vlad. Niegolewským.

Když od října 1858 počal místo chorého duchem Fridricha Viléma IV. panovati bratr jeho Vilém I., ustalo poněkud pronásledování Poláků. Péčí hr. Tita Działyńského povstalo tehdy Towarzystwo przyjaciół nauk v Poznani, a Hip. Cegielski založil prvý nezávislý denník polský v Prusku, Dziennik Poznański. Dne 24. září 1862 jmenován byl Bismark presidentem pruského ministerstva a ministrem věcí zahraničných. K veslu dostal se nejurputnější nepřítel polského národa. Že až do r. 1871 plány své proti Polákům chytře skrýval, toho příčinou byla ještě tehdejší slabost Pruska. Poláci byli sice pronásledováni nadále

(tisk polský stíhán, polština v utrakvistických gymnasiích v Poznani a Ostrově obmezována atd.), ale nový kurs v pronásledování zaveden teprve po sesílení Pruska válkami s Rakouskem a Francií. V Bismarkovské vyhlazovací politice proti Polákům rozeznává prof. Jos. Buzek*) dvě období. V prvém, od r. 1872 do r. 1885, byl *boj pruské vlády proti Polákům částí kulturního boje* proti katolíkům; v období druhém, od r. 1885 do r. 1890, vrhl se Bismark přímo na Poláky. V době války kulturní zrušil Bismark jazyková práva Poláků v oboru školství, správy a soudnictví a obmezil občanská práva jejich na poli správy, po ukončení války kulturní počal je hubiti v oboru hospodářském.

Od r. 1840 trvala při pruském ministerstvu kultu a vyučování zvláštní sekce katolická. Bismark vytýkal jí, že byla orgánem polonisujícím, a proto v červenci 1871 sekci tu zrušil. Zákonem z 11. března 1872 odňat byl církvi dozor nad školami, a zavedeni státní inspektoři, kteří poněmčovali polské školy. Pouhými nařízeními vypuzena polština ze škol. Nejvíce obmezena ve Slezsku horním. Nař. regencie opolské ze 20. září 1872 zaveden ve všech obecných školách jazyk německý jako vyučovací. Pouze při náboženství připuštěna v obmezeném rozsahu polština. O něco lépe měly se poměry v Prusích východních a západních (nař. ze 24. čce 1873). V Poznaňsku (nař. ze 27. října 1873) byla sice rovněž němčina jazykem vyučovacím, ale jazyk polský byl povinným předmětem vyučování; náboženství a kostelnímu zpěvu mělo se vyučovati po polsku. Úplná germanisace školství středního provedena v l. 1872—1874. Nař. ze 23. května 1874 odstraněn byl utrakvismus na gymnasiích v Poznani a Ostrově. Všem předmětům (vyjímajíc jazyk polský) mělo se vyučovati ve všech třídách po německu; jen v třídě nejnižší, pokud toho vyžadovalo porozumění výkladu, možno bylo užívati jazyka polského. Polština připuštěna jen jako nepovinný předmět vyučování; náboženství mělo se vykládati jen po německu. Nyní přikročila vláda i k vyloučení jazyka polského z úřadů (i samosprávných) a soudů. Zákonem ze 28. srpna 1876

*) Historya polityki narodowościowej rządu pruskiego wobec Polaków (Lvov, 1909).

stala se němčina výhradným jazykem úřadů a soudů ve službě vnitřní i vnější, tak že strany se nemohly už obraceti k úřadům v jazyku polském.

Zák. z 9. března 1874 zavedeny byly v Prusku nucené civilní sňatky a matriky civilní. Tím se otevřelo nové pole pro germanisaci. Matriky vedou se výhradně po německu. — Vláda pruská počala také germanisovati názvy polských obcí a míst.

Od let sedmdesátých praktikuje pruská vláda zásadu, že do veřejné služby v polských zemích nemají býti přijímáni polští úředníci, profesoři a učitelé. Ještě větší nepřátelství projevila vláda proti Polákům tím, že vyloučila vel. kníž. Poznaňské z výhod samosprávy, zavedené v ostatním Prusku, a sice zřízením okresním ze 13. pros. 1872 a zřízením provinčním ze 29. června 1875. Teprve zákon z 19. května 1889 o všeobecné správě a o kompetenci úřadů a soudů správních v provincii poznaňské rozšířil působnost 1. všeobecného zákona o správě země ze 30. čce 1883, 2. zákona o kompetenci úřadů a soudů správních z 1. srpna 1883, 3. okresního zřízení z 19. března 1881 a 4. zřízení provinčního z 29. června 1875 a 22. března 1881 také na velké kníž. Poznaňské. Zákony ty však zavedeny v Poznaňsku s četnými výjimkami. Především značně obmezena samosprávná práva zastupitelstev okresních i provinčních, a rozšířena působnost orgánů státních. Kromě toho pak zůstaveny v platnosti staré předpisy co do složení provinčního sněmu i okresních sněmíků, následkem čehož sněm i sněmíky zůstaly zastupitelstvy výhradně stavovskými tak jako před r. 1848.

Nemilým překvapením bylo pro pruskou vládu seznání, že při všem útisku polská národnost po r. 1870 vzrostla. Od r. 1885 stupňuje se tedy politika protipolská a rozšiřuje se zejména na pole hospodářské. Dne 26. března 1885 nařídil Bismark, aby všichni cizí poddaní polské národnosti byli z Polska vyobcováni (asi 30.000 ruských a rakouských Poláků tehdy vypověděno). Rok na to pak vystoupeno proti Polákům s t. zv. *zákonem kolonisačním* ze 26. dubna 1886, kterým dán byl vládě pruské k disposici fond 100 mil. marek, aby ho usazováním německých sedláků a dělníků použila k hospodářskému povznesení a posílení

německého živlu v provinciích východních, Poznaňsku a záp. Prusích, proti popolšťujícím snahám. Z fondu měla býti zakupována polská půda, především velkostatky, a na ní měli býti usazováni němečtí sedláci a dělníci. Provádění plánu toho odevzdáno kolonisační komisi, podřízené přímo ministerstvu. Podle nař. král. ze 21. čna 1886 měla se kolonisační komise skládati z vládních presidentů (místodržitelů) provincie Poznaňské a záp. Prus, z pěti komisařů jmenovaných příslušnými ministry (ministerským předsedou, ministry orby, financí, osvěty a vnitra) a z jiných členů, jmenovaných králem na tři léta. Komise měla odevzdávati půdu kolonistům buď do časového pachtu nebo do vlastnictví, nebo za roční rentu (statky rentové). Když výsledky kolonisační komise nebyly tak veliké, jak vláda očekávala, žádáno bylo na pruském sněmu za povolení nových fondů, a v l. 1898—1908 vydány čtyři nové zákony toho druhu. Tři z těchto zákonů možno pokládati za novely ke kolon. zákonu z r. 1886, a to zák. ze 20. dubna 1898, zákon vydaný dne 1. čce 1902 za účelem »povznesení něm. jazyka v Prusích západních a Poznaňsku« a zákon podobného titulu z 20. března 1908, známý pod názvem zákona o vyvlastnění polského majetku.

Zákon z 20. dubna 1898 zvětšuje kolonisační fond ze 100 mil. na 200 mil. marek, dovoluje ve výjimečných případech vedle statků selských též zakládání větších statků zvaných Restgüter (ze zbytků půdy nepoužitých při parcelaci) a činí konečně kolonisační fond, který měl trvati jen do 31. března 1907, »věčným«. Zákonem z 1. čce 1902 zvětšuje se kolonisační fond na 350 mil. marek a kromě toho zakládá se nový fond 100 mil. za účelem kupování v záp. Prusích a Poznaňsku statků jakožto domén a lesů státních. Zákon ze 20. března 1908 uděluje především vládě právo nabývati půdy pro německou kolonisaci vyvlastněním a mimo to mění dřívější zákony tímto způsobem: 1. fond kolonisační zvyšuje na 475 mil. marek, 2. rovněž tak zvyšuje fond na kupování domén a lesů státních na 125 mil. marek, 3. zakládá dva nové fondy, a to fond ke zřizování velkých německých statků rentových (o 50 mil. markách) a fond ku přeměně německých statků selských ve statky rentové a k usazování německých dělníků vesnických

(o 75 mil. markách). Konečně ustanovuje zákon o vyvlastňování z r. 1908, že komise kolonisační se má skládati také ze dvou členů, jmenovaných sice vládou, ale na základě terna předloženého zemědělskými komorami Poznaňska a záp. Prus.

Vrcholem svévole jest *vyvlastňovací zákon* z 20. března 1908. Po celém světě mezi všemi vzdělanými národy jest soukromé vlastnictví nedotknutelné, a expropriace připuštěna jest jen tam, kde toho žádá obecné dobro. V Prusku však donucuje stát vlastní své občany (polské národnosti), aby vydali svůj majetek, vyžadují-li toho zájmy germanisace. — Komise kolonisační rozhoduje, které pozemky mají býti vyvlastněny, doručuje usnesení své vlastníkovi pozemku a uveřejňuje je v úředních orgánech. Vlastník i jiné oprávněné osoby mohou do dvou neděl po onom uveřejnění podati proti expropriačnímu usnesení stížnost, o níž rozhoduje ministerstvo orby, vnitra a financí. Co se týče peněžné náhrady za vyvlastnění, platí předpisy všeobecného zákona o vyvlastnění z 11. čna 1874. Vláda může expropriací nabýti jen půdy v rozsahu 70.000 ha. Vyvlastňovati možno 1. pouze v obvodech, v nichž zabezpečení ohroženého německého živlu není možné jinak než sesílením a zaokrouhlením kolonií německých pomocí zakládání kolonií, 2. pouze potřebné k tomu účelu pozemky.

Kolonisační politika pruská, ačkoli pohltila už ohromné miliony peněz, dosud zklamala. V boji o půdu prohrávali Poláci pouze do r. 1896. Od r. 1896 až do r. 1906 nahrazeny byly všechny ztráty utrpěné v dřívější době. Příčiny toho jsou různé. Především organisovali se také Poláci. Zásluhou Maxm. Jackowského byly zakládány spolky rolnické (kółka rolnicze) a vedle toho rozličné finanční ústavy, které poskytovaly Polákům úvěr a umožňovaly jim tak kupování půdy německé. Dočasná emigrace polská přinášela mimo to do země úspory, za něž kupována byla rovněž půda.

Vidouc neúspěch svých snah, vláda pruská předložila sněmu r. 1904 osnovu zákona, kterým se měla zameziti koupě parcelované půdy se strany Poláků. Avšak i tento zákon, sankcionovaný dne 10. srpna 1904, zklamal. Podle zákona toho vyžaduje se ke zřízení obytného stavení na parcelované půdě úředního povolení. Polákům však má po-

volení býti odepřeno, nepředloží-li žadatel prohlášení presidenta regencie, že zakládané hospodářství se nepříčí účelům zákona ze 26. dubna 1886 o podporování německé kolonisace proti popolšťujícím snahám. Tím zároveň řečeno, že Polák zbavuje se práva zakládati hospodářský statek na vlastní své půdě. Praxe našla však i zde prostředek, kterým možno zákon obejíti. Sedláci polští kupují velké statky německé a za obydlí používají přestavěných dvorských domků (ratejen), jež bývaly dříve určeny pro dvorskou čeleď.

Vedle vlády pruské pracuje o vyhubení Poláků i samo německé obyvatelstvo. R. 1894 založen byl protipolský »Spolek k podpoře němectví ve východních provinciích«, nazývající se od r. 1899 »Německým spolkem pro východní marku«, známý všeobecně pod názvem *Spolku hakatistického* (podle počátečních písmen zakladatelů Hansemanna, Kennemanna a Tiedemanna). Obyvatelstvo německé provozuje také proti pruským Polákům všeobecný hospodářský bojkot, který dochází arci vzájemné odezvy.

Tato hakatistická politika nastala po krátkém intermezzu za kancléřství Capriviho (v l. 1890—1894), kde proti Polákům tak ostře nevystupováno, již r. 1894, ale pravá éra hakatistická počítá se od r. 1898. Útisk Poláků jest tak veliký, že se zdá, jako by už ani nebylo možno najíti nové germanisační prostředky. Polština netrpí se ve školách už ani při vyučování náboženství. Polákům znemožňuje se i soukromé vyučování v mateřštině. Germanisuje se v úřadech, soudech i v rozličných hospodářských státních podnicích, ba stát dovoluje si stíhati užívání polského jazyka i v životě soukromém.

Nový útok na práva polského jazyka podniknut byl *zákonem* z 15. května 1908 *o právu spolčovacím a shromažďovacím,* platným v celém Německu. Podle zákona toho možno na veřejných shromážděních mluviti jen německy. Vlády jednotlivých států mohou stanoviti výjimky pro Francouze v Elsasku, pro Lužičany v Sasku a pro ty cizí kmeny v Prusku, »u nichž absolutní neznalost jazyka německého znemožňuje úplně vedení rozhovoru v tomto jazyku, a u nichž se zároveň neužívá cizího jazyka za tím výslovným účelem, aby se prohloubilo odcizení od německé

vlasti, nebo aby se podporovaly snahy čelící proti Německé říši.« Pro Poláky připuštěna výjimka jen tam, kde v době zavedení zákona (r. 1908) sídlí dávno usazené obyvatelstvo nemluvící německým jazykem, jestliže ono obyvatelstvo podle posledního sčítání činí více než 60% celé populace. Ale i tu jest dovoleno užívati neněmeckého jazyka vedle německého pouze po dobu dvaceti let od právoplatnosti nového zákona (tedy do 15. května r. 1928), jestliže osoba svolávající veřejné shromáždění aspoň tři dni před zahájením shromáždění oznámí policejnímu úřadu, že rozhovor bude veden neněmeckým a jakým jazykem. Naproti tomu tam, kde obyvatelstva německého jest více než 40% veškeré populace, bude lze na veřejných schůzích užívati toliko jazyka německého. Podle tohoto zákona bude možno pořádati polská veřejná shromáždění — arci jen do 15. května 1928 — pouze ve 47 okresích státu Pruského, kdežto v 51 okresích bude polština z veřejných shromáždění již nyní vyloučena.

ČECHOVÉ.

Nevelký národ československý jest od samého počátku svých dějin rozdělen ve dvou státech, nejdříve Moravském a Českém, pak Českém a Uherském. Pouze Čechové založili si vlastní svůj stát, který se stal r. 1526 součástkou trojdílného mocnářství Rakousko-Česko-Uherského, kdežto Slováci brzo po příchodu Maďarů do Uher počali sdíleti osudy státu, založeného Maďary, a k Uhrám náležejí až podnes. Jest tedy potřebí pojednati o státoprávním postavení obou řečených větví kmene československého odděleně.

Základ k nynějšímu státoprávnímu postavení českého národa položily politické události z let 1526 a 1620. R. 1526 přestal existovati Český stát jakožto říše úplně samostatná, mající svého vlastního krále. Země koruny České vstoupily ve spojení se zeměmi rakouskými a uherskými. Stará ústavnost česká udržela se jen do r. 1620, kdy moc stavů českých byla násilně zlomena. V l. 1627 a 1628 oktrojována byla Čechám a Moravě nová zemská zřízení, která staré zemské ústavy úplně pozměnila na prospěch absolutismu. Uplynulo další století, a od absolutismu přešlo se k centra-

lismu. R. 1749 zrušena česká dvorská kancelář, nejvyšší úřad pro správu vnitřních záležitostí Českého státu a zároveň nejvyšší soud v Českém státě, a země české spojeny co do správy a soudnictví se zeměmi rakouskými. V nejvyšších instancích administrativy zmizela tím úplně samostatnost Českého státu, pokud ještě jaká zbyla. Na absolutismu a rakousko-českém centralismu se však nepřestalo. Malý krůček vedl ke germanisaci. Myšlenku takovou propagoval hlavně Josef II. a částečně ji v českých zemích také provedl. Centralism nedotkl se pouze českého sněmovnictví, které i nadále zůstávalo známkou zvláštního Českého státu. Ale i na legislativu mělo dojíti. Rok 1848 a po nové periodě absolutismu rok 1860 přinášejí novou ránu českému státnímu právu. Panovník vzdal se sice absolutismu a udělil svým národům ústavu, ale českému národu nevrací se právo, jež mu bylo r. 1627 (na Moravě 1628) odňato. V říjnovém diplomu z r. 1860 a v únorovém patentu z r. 1861 činí se, pravda, jakýsi ústupek právu historickému, ale jen nepatrný. Zavádí se vlastně trojí ústavnost, jedna pro celou monarchii, druhá pro Předlitavsko, třetí pro jednotlivé země. A jako čtvrtá má platiti stará ústava uherská. Trojí ta ústavnost jest panovníkem jednostranně oktrojována. Ústava předlitavská vyměřena jest tak široce, že sněmům zemským zbývá působnost jen nepatrná. Jest pochopitelno, že Čechové nechtěli uznati nové oktrojírky. Přece však nepostavili se hned na půdu českého státního práva, nýbrž přijali za základ říjnový diplom i únorový patent, ale s výhradou, že budou na nich učiněny změny. Když se na říšské radě marně zasazovali o nápravu, opustili ji konečně v červnu 1863, podavše slavnostní ohražení a nastoupili 16letou pasivní oposici.

Lépe vedlo se Uhrům, kteří stavěli proti říjnovému patentu svou starou uherskou ústavu. Po válce prusko-rakouské uzavřel s nimi panovník vyrovnání, čímž mocnářství upraveno po dualisticku. Monarchie rozpoltěna. V jedné její části obnovena stará ústava uherská, části druhé oktrojována nová ústava, t. zv. prosincová (ze 21. pros. 1867), která ustaluje pro Předlitavsko poměry zavedené oktrojírkami z let 1860 a 1861. Z české strany následovala známá deklarace ze 22. srpna 1868, vyšlá z pera Riegrova, v níž

národ český protestuje proti dualismu. Nyní teprve zahájen byl v Čechách nejtužší odpor proti centralismu, a již se zdálo, že provázen bude úspěchem. Velké naděje vzbuzovaly panovníkovy reskripty ze 25. srpna 1870 a ze 26. září 1870 a zvláště ze 12. září 1871. Mocnář uznal zvláštní státoprávní postavení království Českého a chtěl toto uznání obnoviti korunovací přísahou; i vyzýval sněm ke srovnání poměrů státoprávních s mocností říše a s právy jiných království a zemí. České státoprávní požadavky měly konečně dojíti splnění v t. zv. *fundamentálních článcích* z 9. a 10. října r. 1871, které zabezpečovaly království Českému podobné postavení, jakého požívá Chorvatsko na základě uhersko-chorvatského vyrovnání z r. 1868. V rámci dualistické úpravy mocnářství uskutečňovaly se aspoň částečně požadavky plynoucí ze zvláštního postavení zemí České koruny. V čele jejím měl státi král. český kancléř dvorský, který měl býti zároveň členem předlitavského ministerstva. Země české měly tedy míti troje ministerstva: jedna společná pro celé mocnářství, druhá společná s ostatními zeměmi předlitavskými, třetí pak jen pro země české. Vláda česká skládati se měla z ministerstva spravedlnosti, kultu a vyučování a vnitra.

Nepřátelé zmařili však toto slušné vyrovnání s českým národem. Politikové naši nejen že provozovali i nadále pasivní politiku proti říšské radě, nýbrž rozšířili ji i na sněm. Zatím však zavedeny byly r. 1873 přes hlavy Čechů přímé volby do říšské rady, čímž myšlenka centralismu ještě více se utužila. Říšská rada rakouská stala se na zemských sněmech nezávislou. Působením strany mladočeské, ustavené r. 1874, zahájena byla politika aktivní, dříve na zemském sněmě, od r. 1879 i na říšské radě. Prapor českého státního práva byl na jedno desítiletí (1879—1888) opět svinut. Právní ohražení ze 23. září 1879, pod kterým poslanci naši vstoupili na říšskou radu, vycházelo sice od českého státního práva, ale běželo tu spíše jen o formu. Ve skutečnosti provozovali poslanci naši na říšské radě politiku oportunní a spokojovali se jen drobnými vymoženostmi. R. 1889 vystoupili Mladočeši opět s programem českého státního práva, ale když r. 1891 vedení české politiky ve Vídni přešlo úplně do jejich rukou, přesvědčili se i oni, že české

státoprávní požadavky nedají se tak snadno uskutečniti. Program českého státního práva jest tedy českými stranami opuštěn vlastně již od r. 1879, po plná tři desetiletí. Místo něho postaven byl *program národní rovnoprávnosti*, o jehož uskutečnění pracují nejen Češi, nýbrž i jiní neněmečtí národové v Rakousku. Programem tímto stojí český národ úplně na půdě prosincové ústavy z r. 1867. Bylať národní rovnoprávnost vyslovena v 19. čl. základních zákonů státních o všeobecných právech státních občanů ze dne 21. pros. 1867 č. 142 ř. z. Článek ten zní: »Všichni kmenové národní ve státě jsou stejně oprávněni, a jedenkaždý kmen národní má nedotknutelné právo na zachování a pěstování své národnosti a svého jazyka. Rovné oprávnění všech v zemi obvyklých jazyků ve škole, úřadě a životě veřejném se uznává. V zemích, ve kterých přebývá několik kmenů národních, buďtež veřejné ústavy vyučovací zařízeny tak, aby každý z těchto kmenů národních bez nucení k učení se druhému zemskému jazyku obdržel potřebné prostředky ke vzdělání ve svém jazyku.«

Ačkoliv obsah cit. 19. čl. jest dosti jasný, vykládají jej Němci způsobem naprosto nepřípustným. V článku tom stanovena prý jest pouze theoretická zásada, která by potřebovala provedení ve zvláštním zákoně. Naproti tomu říšský soud správně vykládá, že předpisy čl. 19. jsou závaznou positivní normou. Proti prvé větě čl. 19. se namítá, že zákonodárství nemá ustanovení o pojmu národnosti ani o její organisaci ani o známkách rozhodujících o národní příslušnosti jednotlivců. Prakse pokládá arci za známku národnosti jazyk. Poněvadž však zákonodárství nemá ustanovení o organisaci národností, nepřiznává se nikomu právo, aby vystupoval jménem národnosti. Jen jednotlivec, jehož práva byla porušena, může si stěžovati.

Pokud běží o rovnoprávnost jazykovou, jež jest ve čl. 19. zaručena v životě veřejném, v úřadech a školství, vedou se až dosud prudké boje hlavně o užívání zemských jazyků v úřadech a školách. Od samého vstoupení poslanců českých na říšskou radu r. 1879 usiluje český národ, aby se domohl toho, co jest mu zaručeno ve druhé větě čl. 19. Snahy jeho zůstaly však až dosud marnými. V oboru veřejného úřadování běží tu jednak o vnější, jednak o vnitřní

úřední jazyk. V prvém ohledu žádá český národ, aby každý Čech ve všech zemích koruny České obrátiti se mohl ke každému veřejnému úřadu se žádostí přednesenou českým jazykem a aby také obdržel české vyřízení. V ohledu druhém domáhá se český národ, aby veřejné úřady na českém území i mimo styk se stranami, totiž úřednictvo téhož úřadu mezi sebou i úřad ve styku s jinými úřady užívaly českého jazyka, jako zase na druhé straně nezbraňuje se se strany Čechů, aby úřady na území německém užívaly němčiny jako vnitřního jazyka. Při vnějším českém jazyku běží o požadavek sociální, při jazyku vnitřním o požadavek politický. Bohužel nedosáhl český národ až dosud v plné míře ani splnění požadavku vnějšího úředního jazyka českého. Vláda vydala sice dne 19. dubna 1880 t. zv. *Stremayrova jazyková nařízení,* ale jen pro Čechy (č. 14 z. z.) a pro Moravu (č. 17 z. z.). Byla to souhlasná nařízení ministerstev vnitra (pro úřady politické) a spravedlnosti (pro soudy a státní zastupitelstva). Českým stranám přiznáno právo, aby česká jich písemná podání i ústní přednesy vyřizovány byly po česku. Pro Slezsko uznán byl vnější úřední jazyk český (a polský) jen v určitých úředních (soudních a finančních) obvodech, a to výnosem min. sprav. vrchnímu soudu zemskému v Brně ze dne 12. října 1882 č. 15.847 a výnosem min. fin. ze 16. února 1899. Dodatkem ke Stremayrovým nařízením vydáno bylo pro Čechy a Moravu *jazykové nařízení Pražákovo* ze 23. září 1886 č. 17.520, kterým přikázáno, aby od 1. ledna 1887 již v návrzích referentů náčrty vyřízení a jich odůvodnění spisovány byly jazykem, v němž se má stranám dostati vyřízení, tedy v českých věcech po česku.

Stremayrova nařízení netýkala se vnitřního úředního jazyka, kterým zůstala ještě z doby absolutismu němčina, zavedená výnosy min. sprav. ze 23. května 1852 č. 11.815 (pro vrchní zemský soud a gener. prokuraturu v Praze ve příčině trestního řízení) a ze 30. června 1852 č. 8103 (v příčině civilního řízení). Jest ku podivu, že obě tato jazyková nařízení, pocházející ještě z doby absolutismu, až podnes se uvádějí se strany německé jako legální základ vnitřního německého úřadování v českém území. Nehledíc ani k tomu, že doba konstituční zrušila, co zavedl absolutism (čl. 19.

zákl. zák. stát.), zmíněná jazyková nařízení odporovala dřívějšímu jazykovému právu v království Českém, a nebyla ani řádně vyhlášena, pročež vším právem byla označena za pouhé projevy byrokratické libovůle.

Vnitřní úřední čeština zavádí se poprvé, byť v míře dosti obmezené, *v Badeniových jazykových nařízeních*, a to pro Čechy z 5. dubna 1897 č. 12 a 13 z. z., pro Moravu ze 22. dubna 1897 č. 29 a 30 z. z. V oboru úřadování vnějšího drží se nařízení tato zásady nařízení Stremayrova, avšak rozšiřují ji i na úřady podřízené ministerstvům financí, obchodu a orby. Co pak se týče vnitřního úředního jazyka, povoluje se tu Čechům celkem totéž, co bylo přiznáno již r. 1869 Polákům. Jazyka prvního ústního přednesu nebo písemného podání má se užívati při všech úředních úkonech, sloužících k vyřízení věci, zahrnujíc v to i návrh referentův a poradu v senátu. Jde-li o úřední jednání, zahájené nikoli k zakročení strany, má dle povahy věci (nach Beschaffenheit des Gegenstandes) užito býti buď obou nebo jednoho ze zemských jazyků. Týchž zásad budiž užito při písemném styku s jinými zeměpanskými, nevojenskými úřady v zemi. Pro styk s úřady mimo zemi a s úřady ústředními zachovány předpisy dosavadní, t. j. němčina. Služební jazyk úřadů vojenských a četnictva zůstal Badeniovými jazykovými nařízeními nedotčen. Také pro vnitřní službu úřadů pokladních, poštovních a telegrafních a erárních průmyslových závodů stanovena němčina. Druhým nařízením Badeniovým č. 13 z. z. pro Čechy stanoveno, že úředníci, kteří budou jmenováni od 1. července 1901 při úřadech soudních, státních zastupitelstvech jakož i při úřadech podřízených ministerstvům vnitra, financí, obchodu a orby, mají prokázati znalost obou jazyků zemských slovem i písmem, a že již ihned dlužno podle možnosti a přípustnosti služby starati se, aby v oněch odvětvích státní služby, pro něž platí nařízení z 5. dubna 1897, jednotlivé úřady byly obsazeny úředníky znalými českého i německého jazyka podle míry skutečné potřeby.

Nařízení Badeniova neplatila ani celý rok. Byla zrušena *nařízeními Gautschovými* ze 24. února 1898 č. 16 z. z. pro Čechy a č. 19 z. z. pro Moravu. Jazyková otázka v úřadech upravuje se tu jen *prozatímně s výhradou zákonné*

regulace, a to jinak pro Moravu než pro Čechy. V Čechách upuštěno od soustavy dvojjazyčnosti, a celá země rozdělena na tři pásma, dvě jednojazyčná (české a německé) a jedno smíšené (česko-německé). Úředním jazykem úřadů, na něž se vztahovalo toto nařízení, byl ten jazyk zemský, ke kterému jako k řeči obcovací přiznalo se přítomné obyvatelstvo jejich úředního obvodu podle výsledku sčítání lidu. V okresích smíšených užívati se mělo obou zemských jazyků. Nařízení vytýkalo také pravidla, podle nichž se ten který okres měl pokládati za jazykově smíšený. — Pro Moravu zachován byl princip dvojjazyčnosti v zájmu Němců, čítajících pouze čtvrtinu obyvatelstva, a kromě toho vnitřní úřední jazyk český obmezen na minimum. — Samo sebou se rozumí, že i v nařízeních Gautschových nedotčeny zůstaly zásady Stremayrova nařízení.

Ačkoli nařízení Gautschova velmi hověla stanovisku Němců, nechtějících se učiti česky, byla také ona od nich potírána a zrušena t. zv. *nařízeními Claryovými*, t. j. nařízeními ministerstev vnitra, spravedlnosti, financí, obchodu a orby ze 14. října 1899 č. 29 z. z. pro Čechy a č. 77 pro Moravu. »Až do zákonné úpravy, jež se připravuje«, měla co do užívání zemských jazyků v úřadech platiti provisorně ona ustanovení a ony zásady, jež byly rozhodny až do času, kdy počalo působiti min. nařízení Badeniovo. Pro soudy vyložena byla Claryova nařízení výnosem Kindingerovým ze 16. října 1899 č. 298 Pr. vrchním zemským soudům v Praze a Brně. Vnitřní úřední čeština zakázána. Poněvadž však Stremayrovo nařízení o vnějším úředním jazyku nadále zůstalo v platnosti, nařízeno soudům, aby užívaly podle jazyka stran úředních formulářů českých nebo německých. Zároveň přikázáno presidiím vrchních zemských soudů v Praze a Brně, aby bděla přísně nad zachováváním obnovených dřívějších předpisů jazykových, a aby rázně vystoupila proti všelikému pokusu, který by usiloval zaváděti zásady, jež neplatily před Badeniovými nařízeními.

Nařízeními Claryovými octli jsme se tedy tam, kde jsme v jazykové otázce byli r. 1880. Ale ani na tom nemělo přestati. V posledních třech letech přestávaly soudy ve zněmčeném území severních Čech uznávati platnost Stremayrových nařízení a vyřizovaly česká podání po německu.

Této zvůli nebylo ministrem spravedlnosti Kleinem čeleno, a dnes jest vskutku čeština u řečených soudů vylučována. Němci zaujali vůbec od sklonku r. 1886 (návrh podaný v čes. sněmě 14. pros. 1886) stanovisko, že Čechy mají býti národnostně rozděleny na území české, v němž by vedle obmezené vnitřní češtiny měla rozsáhlá práva němčina, a na území německé, z něhož by čeština úplně byla vytlačena. Pokud by byla připuštěna, úřadovalo by se pomocí tlumočníků. Národnostní rozdělení týkati se má podle Němců i nejvyšších státních úřadů v zemi, tak že by v Čechách byl dvojí úřednický status. Požadavky tyto — mimo jiné — obsaženy jsou ve svatodušním programu spojených německých stran ze 20. května 1899. Naproti tomu strany české domáhají se úplné jazykové rovnoprávnosti, tedy ničeho jiného než provedení prosincové ústavy. Vlády rakouské blíží se svými názory více stranám německým. Na tom stanovisku byly Körbrovy návrhy zákonů jazykových pro Čechy a Moravu z r. 1900 a pak z r. 1902, jež se drží nikoli zásady rovnoprávnosti dvojjazyčné (principu personálního), nýbrž jednojazyčné čili teritoriální, zvané též principem reciprocity. Na tomto stanovisku stojí i *Bienerthova osnova* zákona říšského týkajícího se úpravy *jazyka úřadů státních v království Českém* ze 3. února 1909, předložená současně s osnovou *zákona o krajských vládách a nutných změnách v organisaci politické správy v království Českém* (viz č. 1353 a 1354 příloh k stenografickým protokolům říšské rady, XVIII. schůze r. 1909). Podle osnov těchto mají Čechy rozděleny býti tak, jak si po léta již přejí Němci, na tři území, jedno české, druhé německé, třetí smíšené. O jazykové povaze úředních okresů rozhodovati má sčítání lidu podle obcovacího jazyka. Při tom však, aby německých okresů bylo co nejvíce, tvořeny jsou německé okresy malé, kdežto české zahrnovati mají co největší počet obyvatelstva. Jest známo, že Němců jest v Čechách okrouhle jedna třetina veškerého obyvatelstva. Měla by tedy připadnouti na ně třetina úředních okresů. V Bienerthových osnovách navrhuje se však poměr docela jiný. Všech soudův okresních v Čechách navrhuje se 243, a z toho má býti českých 138, německých 95 a dvojjazyčných 10. Ze 20 sborových soudů má býti dokonce jen 9 českých, kdežto 6 německých a 5 smí-

šených. Ještě horší jest poměr, pokud běží o rozdělení země na úřady politické. Všech okresů v království Českém má býti mimo Prahu (okres český) a Liberec (okres německý) 115 (15 polit. okresů navrhuje se nových); z toho má býti českých jen 67, kdežto německých 44 a smíšené 4. Politických krajů bylo by dle osnovy 20, a to 10 českých, 6 německých a 4 smíšené.

Osnovám Bienerthovým vytýká se s české strany vším právem dále, že nejen zúžují práva českého jazyka a odporují existenčním požadavkům českého národa, nýbrž že jest nepřípustno, aby jazyková otázka česká řešena byla jednostranně jen pro království České, s pominutím Moravy a Slezska, a konečně, že říšská rada rakouská není příslušná, aby jednala o úpravě práva jazykového a vlád krajských pro království České. Předměty tyto náležejí jen před český sněm.*)

Marně domáhá se národ český plné rovnoprávnosti také v oboru *školství*. Platí to zejména o *školství menšinovém* v území převážně německém a o školství v Dolních Rakousích, zvláště ve Vídni, kde žije sice na půl milionu Čechů, ale až dosud marně jest usilováno o to, aby českým soukromým školám Komenského uděleno bylo právo veřejnosti. Ani o krok ke předu nehnula se také otázka *druhé české university* na Moravě, jejíž potřeba samými vládami opětovně byla uznána.

Těžké a až dosud bezvýsledné boje o národní rovnoprávnost způsobily, že na české straně činěny byly pokusy, aby s Němci zjednán byl jakýsi modus vivendi. Pro Čechy více než sebezapření znamenaly t. zv. *vídeňské punktace*, výsledek konferencí konaných za účastenství vlády mezi zástupci strany staročeské a konservativní šlechty české na jedné straně a německými politiky z Čech na straně druhé ve dnech 4.—19. ledna 1890. Mezi jiným týkaly se punktace: složení a zařízení zemské školní rady,

*) Podrobnou kritiku Bienerthovy osnovy jazykové viz ve spise: Posudek Národní rady české o vládní osnově Bienerthově stran zákona říšského, týkajícího se úpravy jazyka úřadů státních v král. Českém se zřetelem k současné osnově zákona o vládách krajských v král. Českém a nutných z toho plynoucích změnách v organisaci správy politické. (V Praze, 1909.)

menšinových škol, základních pravidel o novém upravení zemědělské rady pro království České, vymezení soudních okresů, zařízení při vrchním zemském soudě v Praze, obsazování míst při soudech první stolice, revise nařízení o užívání jazyků a konečně opravy volebního řádu pro sněm a zřízení národních kurií. Ačkoli v punktacích byla řada věcí, o nichž se dalo na české straně jednati, znamenaly punktace celkem přijetí německého stanoviska, dle něhož království České má býti rozděleno na část českou (s nadprávím němčiny) a na t. zv. uzavřené německé území, a na sněmě mají býti zřízeny národní kurie s právem veta v některých záležitostech. Nebylo proto divu, že se mladočeská strana vídeňským ujednáním opřela a uskutečnění jich většinou zmařila. Pouze tři věci byly z punktací provedeny, a to nařízením Schoenbornovým ze 3. února 1890 změna v organisaci vrchního zemského soudu (ze 41 systemisovaných radních míst trvá se jen při 26 na požadavku znalosti obou zemských jazyků, kdežto při 15 radních místech nepřihlíží se k průkazu znalosti českého jazyka) a zemskými zákony ze 24. června 1890 č. 46 a z 20. března 1891 č. 20 národnostní rozdělení zemské školní rady a rady zemědělské.

K jakémusi *narovnání* mezi stranami českými a německými došlo *na Moravě* čtyřmi zákony ze dne 27. listopadu 1905, jež se týkají změny zemského zřízení, změny volebního řádu do zemského sněmu, užívání obou zemských jazyků v zemské a obecní autonomii a národnostního rozdělení školních úřadů. Novým volebním řádem zavedeny byly na Moravě tři volební kurie, dvě národnostní, česká a německá, a jedna velkostatkářská. Všech poslanců vedle 2 virilistů jest 149. Z toho připadá na kurii velkostatkářskou 30 (20 poslanců za statky allodní, 10 za statky, k jichž zcizení jest třeba svolení vlády), na města a obchodní komory 46, na venkovské obce 53, na kurii všeobecnou 20. Poslanci za města, venkovské obce a za kurii všeobecnou jsou rozděleni podle národností. Z poslanců městských (40) připadá 20 Čechům a 20 Němcům, z poslanců za obce venkovské 39 Čechům a 14 Němcům, v kurii všeobecné 14 Čechům a 6 Němcům. Veškero voličstvo — vyjímajíc velkostatkáře — rozděleno jest ve dva národnostní katastry.

Čechům pojištěny jsou novým volebním řádem moravským na sněmě 73 hlasy, a poněvadž polovice hlasů činí 76, tvoří hlasy velkostatkářův jazýček, kterým může býti zjednána česká většina. Netřeba podotýkati, že narovnání takové jest pro Čechy, jichž jsou v zemi tři čtvrtiny, velmi hubené, a proto česko-německý pakt na Moravě nemá mezi Čechy mnoho velebitelů. Tím nepochopitelnější jest však, že Němci najednou moravské vyrovnání překračují, jak dokazují zejména události na moravském zemském sněmě v říjnu 1910.

Volební oprava pro říšskou radu z r. 1907 přinesla českému národu veliké zklamání. Ačkoli Čechové zaujímají svou historií, kulturou a hospodářskou pokročilostí jedno z nejpřednějších míst mezi rakouskými národy, zařazeni byli při volební opravě na místo předposlední. (Jen Rusínům stala se ještě větší křivda než Čechům.) Ačkoli přijata zásada, aby jeden poslanec zastupoval průměrně 49.676 obyvatelů, přiznán Němcům jeden poslanec již na 39.363, Čechům však teprve na 55.658 obyv.*) Celkem přiděleno Čechům z 516 mandátů 108. Předvídaví politikové neslibovali si pro český národ od reformy mnoho dobrého. Výsledek voleb byl však ještě mnohem horší, než se čekalo. Koncentrace českých národních sil se nezdařila. Šlo se tedy do volebního boje roztříštěně. O 75 mandátů v českých volebních okresích v Čechách ucházelo se 283 kandidátů. Vystupovaly proti sobě strana mladočeská a staročeská, strana agrární, klerikálové, strana státoprávně-pokroková a národně-sociální a sociálně-demokratická. Celkový výsledek voleb v okresích českých v Čechách, na Moravě a ve Slezsku byl tento: Ze 108 mandátů připadlo Mladočechům a Staročechům 26, straně státoprávní a národně-sociální 9, agrárníkům 28, klerikálům (straně katolické) 17, pokrokovcům (realistům) 2, socialistům 24, samostatným 2.**)

Za takovéto rozháranosti mezi českými stranami nebylo divu, že se v posledních dvou letech objevila u Němců

---

*) Co se jednotlivých zemí koruny České týče, připadá jeden poslanec v Čechách na 52.400 Čechův a na 42.490 Němců, na Moravě na 57.575 Čechův a na 35.552 Němce, ve Slezsku pak docela na 73.132 Čechy a na 32.952 Němce. — Osvěta, 1907, str. 92 (Srbův článek Rozhledy v dějinách současných.)

**) Osvěta, 1907, str. 664.

neobyčejná agresivnost. Proti českým menšinám hlásán a provozován jest beztrestně vyhlazovací boj, české zboží se strany německé beztrestně se bojkotuje, školství české ve zněmčeném území Čech jest tak nedostatečně opatřeno, že na podzim r. 1908 muselo se až sáhnouti ke školní stávce atd. Vláda podlehla tou měrou vlivu německému, že doporučila panovníkovi k sankci osnovy protičeských zákonů v alpských zemích, jimiž se jazyk český vylučuje ze školství dokonce i v Dolních Rakousích, kde Češi tvoří značnou část obyvatelstva. Utvořena byla sice v březnu r. 1909 na říšské radě »Slovanská jednota«, čítající 125 členů, a to 83 české poslance, 37 poslanců jihoslovanských a 5 poslanců staroruských, ale váha slovanského poselstva mnoho tím nestoupla.

Stav tento nebyl způsoben jen vinou roztříštěných českých stran, nýbrž i konstelací v zahraničné politice rakousko-uherské. »Dočasný nelad ve stycích rakousko-ruských, hrozící nebezpečí válečné na jihu (za příčinou anexe Bosny a Hercegoviny), zdůrazněná spojenecká věrnost Německé říše ve chvíli tohoto zdánlivého nebezpečí působily podstatně na směr vnitřní politiky tohoto státu, posilnily vědomí síly Němců zdejších a rozmnožily jejich vliv na správu státní.«*) Nacionalismus stoupl v posledních letech na straně německé až do toho stupně, že už po druhý rok znemožněno bylo zasedání českého sněmu německou obstrukcí. Aby český sněm byl dělným, Němci žádali ještě před svoláním sněmu splnění těchto podmínek: 1. Němci obdrží třetího zástupce v zemském výboru; 2. dosavadní rozdělení referátů zemského výboru se změní; 3. Němci obdrží po dvou zástupcích v Hypoteční a Zemské bance; 4. pro jmenování zemských úředníků budiž ustanoven národnostní klíč. Když však český sněm na den 21. září 1909 na novo byl svolán, ukázalo se, že Němcům neběží o nic jiného, než aby sněm se zabýval pouze shora zmíněnými předlohami Bienerthovými a s nimi souvisícími návrhy. Ani volby do zemského výboru a do komisí neměly býti vykonány. Na vzpupný diktát sně-

*) Z řeči dra. Žáčka o politické situaci českého národa v Brně dne 17. dubna 1910.

movní menšiny nemohli arci přistoupiti čeští poslanci, a tak sněm český byl odročen. Teprve po roce, když nedělnost sněmu způsobila oběma národům veliké škody, dostavila se u Němců smířlivější nálada, tak že projevili ochotu k vyjednávání. Sněm český svolán byl na den 29. září 1910. Komise, jež byly sněmem zvoleny k projednání nejdůležitějších sporných otázek, od té doby pilně pracovaly, a poněvadž na obou stranách se jevila smířlivá nálada — rušená ovšem částečně na straně německé živly na vyjednávání nezúčastněnými — doufalo se, že tentokráte dojde se k positivnímu výsledku. Naděje ty však brzo zase zmařeny.

SLOVÁCI.

Nejžalostnější postavení mezi všemi Slovany jest údělem *Slováků*. Týž útisk, který vykonávají proti Polákům v Prusku Němci, pozoruje se v Uhrách se strany Maďarů proti nemaďarským národnostem, zvláště Slovákům. Karakteristickou zvláštností státu Uherského jest, že je to stát národní, t. j. stát, v němž jen jeden národ a jazyk, maďarský, jest panujícím přes to, že v Uhrách žije mnoho národů právě tak jako v zemích rakouských. Ani jeden »národní« stát v Evropě nemá pro svou národní povahu tak málo podmínek jako stát Uherský. A přes to ženou se Maďaři za utopií národního maďarského státu, jemuž chtějí obětovati všechny politické i individuální svobody obyvatelstva, jen aby dosáhli věci nemožné. Ve snaze své podporováni jsou sebevědomím nad dosaženými úspěchy. Ještě před sto lety netvořil *živel maďarský* v Uhrách více než 30% veškerého obyvatelstva, jak se možno dočísti ze současných knih, a dnes napočítává úřední statistika Maďarů již 51½% veškerého uherského obyvatelstva. I když snad připustíme, že počet ten je přepiatý, nedá se popírati, že vzrůst maďarského živlu jest ohromný, a kdo ví, je-li v mnohonárodových státech Evropy podobného příkladu, aby národnostní menšina tak vzrostla na újmu ostatních národů. Úspěchy Maďarů jsou tím nápadnější, že až skoro do konce XVIII. stol. nepozorujeme ani, že by maďarský národ byl projevoval nějakou životní sílu. Nejen že byl počtem duší malý, ale literatura jeho nebyla náležitě vzdě-

lávána, a proto maďarština nebyla ani uznávána za jazyk způsobilý k projednávání veřejných záležitostí, za jazyk úřední a státní vůbec. Latina byla až do sklonku XVIII. století pojítkem všech národností uherských. Užíváno jí bylo jako jazyka zákonodárství i správy a soudnictví, tak že byla v Uhrách skutečným jazykem živým. Pouze obyvatelstvo latiny neznalé užívalo i jazyků národních, češtiny, němčiny, maďarštiny, rumunštiny a srbochorvatštiny. Toliko v Sedmihradsku, za doby knížectví, ujal se jazyk maďarský i v zákonodárství. Až do Josefa II. nezměnilo se nic na úředním postavení latiny. Teprve jeho germanisační pokusy vzbudily národní vědomí maďarské šlechty. Od r. 1791 vystupuje šlechta maďarská proti němčině a dodělává se čím dále tím větších práv pro maďarštinu. R. 1830 prohlášena *maďarština* už skoro za *výhradný jazyk úřadů a soudů*. Na sněmě z let 1832—36 usneseno, že zákony mají sice býti spisovány maďarsky a latinsky, ale jen maďarský text uznán za originál. Vrcholem jazykových a národnostních snah maďarských byla ustanovení zák. čl. 2. z r. 1844. Usnesení tohoto sněmu sepsána jsou již výhradně maďarsky. Maďarština stává se výhradným úředním a státním jazykem a má se státi řádným učebným předmětem i na akademii a gymnasiích v Chorvatsko-Slavonsku. Chorvatským poslancům dovoluje se ještě jen po šest nejbližších let hlasovati na sněmě i latinsky.

Proti těmto maďarisačním snahám chovaly se nemaďarské národnosti dosti dlouho pasivně. Vystoupily z reservy, když už bylo pozdě. Pokud se týče Slováků, přestávali na ruchu literárním a na právech slovenštiny v oboru církevní samosprávy. Slováci i jiní národové zahájili s Maďary boj literární a snažili se o probuzení lidu a povznesení národního vědomí. Vedle toho hleděli získati i sympatie ciziny a vydávali četné německé brožury. Z třicátých a čtyřicátých let XIX. stol. máme celou literaturu o národnostní a jazykové otázce v Uhrách. Již tehdy bylo v Uhrách dosti vášnivců, kteří hlásali známou i nám theorii německou o národech panujících a služebných.

Nový útok na práva národností podnikli Maďaři na sněmě v r. 1847. Přes protest Chorvatů usnesen byl 22. pros. 1847 zákon o maďarštině jako výhradném úředním jazyku

v Uhrách i Chorvatsku. Pouze požežská, virovitická a sremská županije mohly ještě po šest let užívati latiny. Mezi Chorvaty a Maďary došlo k boji. Na chorvatském sněmě 5. června 1848 usneseno ve čl. 11. č. 4, že v Chorvatsko-Slavonsku je chorvatština výhradným jazykem ve veškerém veřejném životě.

O práva svá hlásili se i Srbové, Slováci, Němci (Sasové sedmihradští), Rusíni a Rumuni. Srbové žádali na národní skupštině v Karlovcích za zřízení srbského vojvodství. Také Slováci domáhali se autonomního území v t. zv. »žádostech«, sepsaných na národním shromáždění v Lipt. Sv. Mikuláši dne 10. května 1848. Přijímali sice jeden společný sněm všech národů žijících na území Uherské koruny, na němž každý národ jako národ měl býti zastoupen, a každý poslanec měl užívati svého jazyka, ale vedle něho měly se konati zvláštní národní sněmy, za kterýmžto účelem mělo se Uhersko rozděliti na jednotlivé národní obvody podle etnických hranic. Školy měly býti zařízeny tím způsobem, aby v komitátech maďarských vyučováno bylo také slovenštině a v komitátech slovenských maďarštině, aby se národy sblížily, a Slováci aby na sněmě rozuměli Maďarům a Maďaři Slovákům.

Na žádost Slováků Maďaři odpověděli krutým jich pronásledováním. Došlo k odboji Maďarů. Vzpupný Kossuth dal sice v červenci 1849 sněmem maďarským odhlasovati zákon, který zabezpečoval národnostem nejširší svobodu, ale bylo už pozdě. Revoluce maďarská potlačena; nastal absolutism a germanism vystupující jak proti Maďarům, tak proti jiným národům.

Nyní teprve Maďaři vystřízlivěli ze své přepiatosti. Mluvčím jejich v otázce národnostní byl bar. Eötvös. Národnosti mají prý právo, aby se svobodně vyvíjely. Arci Eötvös činí rozdíl mezi národnostmi historickými a takovými, jež ve státě historickou roli nehrály. Národnostem nemaďarským může prý se dáti jen taková rovnoprávnost, která neničí státní jednotu. Stačí, ponechá-li se jim rovnoprávnost v komitátech a obcích. Rozhodně vystupuje Eötvös proti požadavku nemaďarských národností, aby se jim vykázala jistá oddělená území, byť jinak spojená v jeden nerozdílný stát Uherský. Tato národnostní autonomie dle teritorií

(jako bylo Srbské vojvodství zrušené r. 1861 a jako mělo býti slovenské území, »okolí«, požadované turčanskomartinským pamětním spisem ze 6. a 7. června 1861) vzbudila by prý touhu po splynutí s národem za hranicemi.

Nadešla doba ústavní. Sněm svolaný do Pešti na 6. dubna 1861 pohlížel na národnostní a jazykovou otázku už docela jinak než sněm z r. 1847 a 1848. Národnostní rovnoprávnost prohlašuje nejen Deákova adresa, nýbrž i jednotliví řečníci. K návrhu bar. Eötvöse zvolen 27členný výbor pro národnostní otázku. Dne 22. srpna 1861 byl však uherský sněm rozpuštěn, poněvadž se držel zákonů z r. 1848, které prý »urážejí uherské národy nemaďarského jazyka«.

Nechtěje vyhověti maďarským žádostem, Schmerling počal nyní zdánlivě přáti nemaďarským národům. Trvalo to jen do srpna 1865. V době té povolena »Matice Slovenská«, a katolické gymnasium báňskobystřické proměněno na slovensko-maďarské. Když však Schmerling padl, a po vydání cís. manifestu z 20. září 1865 počalo se s Maďary vyjednávat, odstrčeny byly opět národnosti. Po skončení války pruskorakouské připravovalo se rychle vyrovnání s Uherskem, a národnosti vydány na pospas u nás Němcům, v Uhrách Maďarům. Začátkem února 1867 bylo gymnasium báňskobystřické opět pomaďarštěno. S germanisací i maďarisací postupovati se mělo však opatrně. Tak jako v Rakousku zaručena byla národům v pros. 1867 rovnoprávnost, vydán v Uhrách *jazykový zákon z r. 1868* (zák. čl. 44.). Bylo to dílo Deákovo a Eötvösovo. Panujícím jazykem ustanovena maďarština, a jazykům nemaďarským přiznána jen jistá práva. Podobně jako Kossuth již r. 1847, rozeznává i národnostní zákon z r. 1868 »národ« od »národností«. Národem jest politický celek, souhrn všeho státního občanstva uherského, národnostmi pak jednotliví národové ve smyslu etnografickém. Při tom využitkovali Maďaři té náhody, že v jazyku jejich nerozeznávají se pojmy »uherský« a »maďarský«. Obé sluje v maďarštině maďarským. Následkem toho »národem maďarským« rozumějí jednou tolik jako »státní občané uherští« (i Nemaďaři), jindy zase tolik jako »národnost maďarská«.

Práva vyměřená jazykovým zákonem uherským příslušníkům národů nemaďarských jsou dosti skrovná, ale

přes to nebylo by postavení jednotlivých národností uherských tak zlé, kdyby zákon tento skutečně byl plněn. Ale bohužel ustanovení jeho jsou mrtvou literou. Některá byla pozdějšími zákony výslovně zrušena, a jiná se nezachovávají. Ani v prvých letech po vydání zákona toho neprojevovali Maďaři mnoho dobré vůle naproti národnostem, ale přece ještě jakž takž aspoň na oko zachovávali jistou míru. Ale od podzima r. 1875, kdy nastoupil min. předseda Koloman Tisza, započalo se bezohledné maďarisování a pronásledování národností. Od té doby jako by jazykového zákona ani nebylo. I ta skrovná míra jazykových práv vyměřená Nemaďarům pokládá se za něco, co se nesrovnává s maďarskou státní myšlenkou. Stát Uherský jest prý ve své existenci ohrožen, dokud Maďaři netvoří v něm převážnou většinu, a dokud ostatní národnosti s nimi nesplynou, ať už dobrovolně či nuceně. Proto vymýšlejí se nejrůznější prostředky, jimiž by se maďarský živel rozšířil a upevnil, a národy nemaďarské zničily. O stavbě maďarského národního státu pracují všechny vlády a úřednictvo uherské, církev, poslanci, novinářstvo, spolky, školy, opatrovny, inteligence rozličného druhu, a zejména židé. Nejvíce maďarisuje arci státní správa, která má v rukou tolik účinných prostředků jako žádná sebe větší korporace. Jazyky nemaďarské vytlačeny byly už anebo se vytlačují proti jasnému znění zákona ze soudů a úřadů, ze státních podniků, jako železnic, pošty a telegrafu, ze škol, ba i z chrámů a církevních ústavů.

Soustavně pracuje o maďarisaci i zákonodárství. Celá řada zákonů vydává se jen za tím účelem, aby potlačeny byly národnosti. Tak zmařen byl zák. čl. 42. z r. 1870 o stoliční (komitátní) správě úmysl jazykového zákona, aby národnostem ponechány byly aspoň komitáty. Ani stoliční správa nemá býti v rukou národností, i když ta která národnost tvoří v komitátě většinu. Polovice členů stoličního výboru skládá se z virilistů, nejbohatších lidí stolice, většinou odrodilců a židů, a teprve druhá polovice se volí. A jakým způsobem se konají v Uhrách volby, je světoznámé. Ostatně jest postaráno o to, aby se Nemaďaři do stoličních výborů nedostali, i tím, že do šestičlenné kandidující komise vysílá stoliční výbor tři členy, a tři jmenuje

hlavní župan, který v komisi předsedá a při rovnosti hlasů rozhoduje. Tak se stává, že jen ten může býti kandidován a volen, koho chce hlavní župan, a pro bezpečnost bývá kandidována vždy jen jedna osoba, aby nebylo možno ani vybírat.

Také zákony o školství mají zřejmou tendenci, aby národnosti byly v Uhrách zničeny. Jen kratinkou dobu měli Slováci 4 gymnasia: v Báňské Bystřici, ve Velké Revúci, v Klášteře pod Zniovem a v Turč. Sv. Martině. Všechny tyto ústavy byly v sedmdesátých letech XIX. stol. zrušeny. Pouze sedmihradští Sasové, Srbové a Rumuni mají několik středních škol, a to jen proto, že si je sami vydržují, a že požívají jisté autonomie.

Do nedávna byly útulkem jednotlivých jazykův aspoň školy elementární, ale i odtud je nyní vypuzuje Apponyiovský zákon z r. 1907 (zák. čl. 27.). Zvláštností uherskou jest, že elementární školy jsou tam převážnou částí v rukou církevních obcí. Tak podle statistiky z r. 1906 bylo v Uhrách elementárních škol 16.510, a z toho počtu soukromých 292, obecních 1456, státních 1993 a církevních 12.769. Ústavy maďarisačními už z povolání byly z nich pouze školy státní, kdežto ve školách obecních a církevních udržovaly se do značné míry ještě jazyky nemaďarské. Zák. čl. 18. z r. 1879 byla sice ve všech elementárních školách bez rozdílu zavedena maďarština jako předmět povinný, ale do r. 1902 vyučovalo se jí jen v objemu přiměřeném ostatním předmětům. Teprve v červnu 1902 vydal min. Wlassits školním inspektorům nařízení, aby v obecných školách bylo věnováno 9 hodin týdně maďarské konversaci a 8 hodin maďarskému čtení a psaní. Těchto 17 hodin v případě potřeby bylo možno rozmnožiti na 24 hodiny týdně, a poněvadž všech hodin jest 26, nemusí zbýti na vyučování v jazyku mateřském skoro žádný čas. A i tento stav zdál se min. kultu a vyučování hr. Apponyimu pro maďarštinu a maďarskou výchovu dětí nepříznivým. R. 1907 předložil sněmu dvě předlohy, jež obě staly se zákony. Jest to zák. čl. 26. z r. 1907 »o úpravě důchodův učitelů na státních elementárních školách a o místním dozoru nad státními obecnými školami« a zák. čl. 27. z r. 1907 »o právních poměrech ne-

státních elementárních škol a o důchodech učitelů obecních a konfesních škol«. Obě předlohy odůvodňoval ministr tím, že znalost maďarštiny jest u příslušníků nemaďarských národů v Uhrách zcela nepatrná. Podle sčítání lidu z r. 1900 nerozumí prý 83% Nemaďarů maďarsky. Příčinou toho prý jest, že ze 3248 elementárních škol s nemaďarskými vyučovacími jazyky jest jich 1447, tedy bezmála polovina, kde se maďarštině vůbec nevyučuje (?) anebo bez výsledku. Učitelstvo samo prý buď maďarsky nezná nebo znáti nechce. Aby se ty poměry změnily, hr. Apponyi navrhl zvýšiti učitelům platy, a to i na školách nestátních, ale za to vyhraditi státu rozhodující vliv i na všechny církevní školy, ať dostávají státní podporu čili nic. Podle § 19. zák. čl. 27. z r. 1907 musí i tam, kde vyučovacím jazykem není maďarština, vyučováno býti maďarštině podle učebního plánu a v počtu hodin ministrem určeném do té míry, aby nemaďarské dítě se naučilo srozumitelně vyjadřovati své myšlenky. Právo církevních obcí určovati vyučovací jazyk svých škol stává se ilusorním, poněvadž ministr sestaví učební plán maďarštiny tak, že na vyučování ostatním předmětům nezbude času. Důležité jest dále ustanovení § 18., že na těch školách konfesních, kde byla dosud dobrovolně zavedena maďarština jako jazyk vyučovací, stav tento nesmí napříště býti změněn. Ježto ze všech slovenských škol (1771) daleká většina (1446) z oportunity ohlašovala ministerstvu, že jest jejich vyučovacím jazykem maďarština, nebudou moci nyní na základě svých vlastních udání stav tento změniti.

Nejhorší však jest na Apponyiovských zákonech onen policejní duch, kterým se vyznačují všechny uherské zákony namířené proti národnostem a nižším vrstvám lidu. Proti učitelstvu připouští se v četných případech disciplinární vyšetřování. Učitel může býti stíhán, zanedbal-li vyčování v maďarštině, užíval-li učebných knih a prostředků vládou nepovolených (t. j. maďarským šovinismem nepřeplněných), sleduje-li protistátní směr atd. Zkrátka, od 1. července 1907, ode kdy začaly platiti zákony Apponyiovské, postaveny jsou do služby maďarisace i ty zbývající národní školy, v nichž ještě jakž takž docházely útulku nemaďarské jazyky.

Maďarisaci slouží i dětské opatrovny, o nichž vydán zák. čl. 15. z r. 1891. Rodičové jsou povinni posílati do nich pod peněžní pokutou své děti od 3. do 6. roku, leda že by mohli sami doma vésti nad nimi dostatečný dozor.

Daleko by vedlo, kdyby se měly vypočítávati všechny zákony vydané s tendencí, aby národnosti byly zničeny aneb, jak se v Uhrách s obalem říká, asimilovány. Oč se nepostaralo zákonodárství, to vykonává uherská správa. Tak vytlačeny byly maďarskou správou z úřadů všechny jazyky nemaďarské. Do krajů nemaďarských posílají zúmyslně soudce neznalé jazyka lidu, a pouze písaři, kteří nevládnou správně ani jedním jazykem, jsou tlumočníky při soudním řízení.

Vášnivě vystupuje maďarské úřednictvo zejména proti nemaďarskému tisku. Za vlastizrádce (Panslávy, Dákorromány, Illyry) vyhlašují se a pronásledují všichni, kdo udržují jakékoli styky s příbuznými národy. — Pro národnosti a ostatně i pro Maďary samé není v Uhrách ani svobody spolčovací a shromažďovací, o nichž tam dosud žádný zákon nebyl vydán, tak že povolování spolků a veřejných shromáždění jest zůstaveno úplně libovůli úřednictva. Pro Nemaďary není v Uhrách ani svobody individuální, není svobody projevovati myšlenky, ba není dovoleno ani odvolávati se na zákony, zdají-li se tyto úřadům pro Maďary nepříznivé. Vězení naplňují se nemaďarskými státními občany, do lidí nevinných střílí se jen proto, že nechtějí zraditi svůj národ a splynouti s Maďary. Horečná nedočkavost vůdčích kruhů maďarských, aby Uhry staly se opravdu státem »národním«, jednojazyčným, tak už pomátla veřejnost, že není přístupna přirozenému úsudku, a že svoje krutosti a barbarství vyhlašuje za nutnou obranu proti nebezpečí hrozícímu prý Maďarům od národností. Vyvinula se v Uhrách celá tendenční literatura, namířená na vyhubení národností. Vymýšlejí se rafinované plány, jak by se maďarská rasa co nejvíce rozmnožila na újmu Nemaďarů. A při všem tom informována jest zahraničná veřejnost úplně nesprávně, jako by v Uhrách kvetla největší politická svoboda. Teprve nedávno otevřeli západní Evropě oči slavný Björnson a Scotus Viator.

Velikou naději kladou národnosti ve volební reformu pro říšský sněm uherský. Plurálním hlasovacím právem chystaným od koaličního ministerstva mělo se sice znemožniti náležité politické jich uplatnění, avšak koalice konečně padla. S pochopitelným napětím hledí se vstříc volební reformě uherské. Ať už věc dopadne jakkoli, tolik jest jisto, že po nějaký čas povládne sice ještě maďarská šlechta a její spolčenci, ale pak přece doufáme, že nastane národnostem, a s nimi Slovákům lepší budoucnost.

SLOVINCI.

Za velice nepříznivých okolností počal se probouzeti k politickému životu nejmenší slovanský národ v Rakousku, Slovinci. Čítajíce ani ne celého půl druhého milionu duší, Slovinci rozděleni jsou — nehledíme-li k zlomkům jejich v Uhrách a v severovýchodním koutě Italie — na několik rakouských zemí, z nichž pouze Krajina jest skoro výhradně jimi osídlena. Pozbyvše již na konci VIII. stol. svého vlastního, dosti nesamostatného státního života, soustředěného v někdejším vévodství Korutanském, podlehli cizím národnostem, Němcům, Vlachům a Maďarům. Jsou jediným z rakouských národů, který od počátku XIX. stol. počtem nejen nevzrostl, nýbrž ještě se zmenšil, ač v době poslední jich už neubývá. V boji svém o politická práva skoro stále jdou po boku Čechů a od několika let jsou na říšské radě rakouské jejich nejvěrnějšími spojenci.

Počátky národního probuzení slovinského sáhají do doby francouzské revoluce. Národní vědomí hlásí se tehdy již u prvého slovinského básníka Valentina Vodnika (1758—1819), který v l. 1797—1800 vydává už prvý slovinský časopis Ljubljanske Novice. V l. 1809—1813, dokud existovaly Napoleonovy Illyrské provincie, francouzská vláda aspoň částečně šetřila národnostního citu svého obyvatelstva. R. 1815 reminiscencí na Napoleonský útvar bylo sice zřízeno království Illyrské se dvěma guberniemi, terstským pro Přímoří a lublaňským pro Krajinu a Korutany, ale Slovincům nevzešel z toho žádný prospěch. Metternichovský absolutism udusil poslední stopy liberální vlády francouzské, a v království Illyrském germanisovalo

a italisovalo se tak jako dříve. Slovincům vadil nejen malý počet obyvatelstva, jejich rozptýlenost po tolika zemích a nedostatek škol, ale hlavně nedostatečné sociální složení národa. Nebylo především slovinské šlechty, onoho stavu, který až do r. 1848 byl representantem národní samobytnosti a samosprávy. Slovinci neměli dále ani vlastního měšťanstva. Pouze malá část inteligence jim zůstala, duchovenstvo. Slovincem cítil se skoro jediný sedlák, a ten neměl práv politických. Škol nejen že bylo málo, ale vyučovalo se v nich skoro výlučně německy.*) Vedle několika škol slovinských daleká většina nazývala se školami utrakvistickými, ale byly to vlastně školy německé, v nichž se užívalo slovinštiny pouze na počátku. Jak vláda tak stavové učinili pro slovinský jazyk pramálo. Tak zřízena byla r. 1812 na universitě ve Št. Hradci slovinská stolice, r. 1825/6 pak zavedena slovinština jako povinný předmět na bohosloveckém semináři hradeckém. V Lublani zřízena byla r. 1816 stolice pro slovinštinu »ku vzdělání duchovních a budoucích státních úředníků a vůbec pro každého, poněvadž jest v té zemi slovinština národním jazykem, a jest jí třeba zvláště duchovenstvu a úředníkům«. Z dekretu studijní dvorní komise ze 2. května 1818 č. 83 na gubernium v Lublani pak se dovídáme, že není »závady«, aby slovinský jazyk byl ponechán jako povinný předmět (als Zwangsstudium) theologů ve druhém ročníku lycea lublaňského, dokud se konají na tomto ústavě v řečeném jazyku přednášky o pastorální theologii. Podobného smyslu byl dekret stud. dv. kom. ze 14. října 1831 č. 5080. I v úřadech mělo se dostati jistého oprávnění slovinskému jazyku. Dv. dekretem c. k. nejv. justičního úřadu ze 23. čce 1818 (vyhlášeným cirkulárním nařízením c. k. vnitrorak. apel. soudu ze 24. srpna 1818 č. 7510) předepsáno, že úředníci vyslýchající obviněného nebo svědky, znalé jen vindického (nebo jiného »cizího«) jazyka, musejí tomuto jazyku rozuměti. Presidiálním výnosem dvorské kanceláře ze 2. září 1827 č. 949 na lublaňské gubernium bylo nařízeno, že při obsazování míst krajských komisařů v Illyrii mají býti žadatelé zkoušeni, jsou-li dokonale mocni krajinského čili vendi-

*) Jos. Apih, Slovenci in 1848 leto (Lublaň, 1888, str. 12).

ckého jazyka. Předpis tento rozšířen presidiálním výnosem dvorské kanceláře z 15. ledna 1834 č. 1. i na praktikanty. To jsou snad všechny jazykové předpisy vlád rakouských o slovinském jazyku z doby před r. 1848. Rozumí se, že ani těchto nedostatečných ustanovení nebylo dbáno. Úřady zaplněny byly úředníky slovinštiny neznalými, do dvou třetin prý Čechy, kteří mezi Slovinci zrovna tak smutně prosluli jako »Bachovi husaři« v Uhrách a jako už na sklonku XVIII. stol. »čeští« krajští hejtmani v Haliči.

Za uvedených okolností nebylo divu, že lid slovinský neměl ve svém celku valného národního vědomí. To se počalo rychleji probouzeti teprv od čtyřicátých let XIX. stol. Jakýsi vliv na Slovince, zvláště štyrské, měl *chorvatský illyrism Gajův*. Byla to však spíše jen přechodní vlna, která nezanechala trvalých následků, dokonce ne v dějinách politického probuzení slovinského. R. 1843 byly založeny Kmetijske in rokodelske Novice, druhý slovinský časopis — týdenník —, redigovaný Drem Janem Bleiweisem. Z odborného listu vyvinul se teprve r. 1848 časopis, který se počal zabývati též politikou. Národní vědomí budilo se u Slovinců i přes Vídeň a Št. Hradec. Slovinští universitní posluchači a úředníci stýkali se ve Vídni s jinými Slovany a od nich byli posilováni v národním cítění. R. 1844 pořádán byl na př. prvý slovanský ples ve Vídni v Josefovském divadle, který vzbudil mnoho ruchu.

Pravý obrat v dosavadních poměrech způsobil však teprve rok 1848, který uvedl Slovince všech rakouských zemí na politické jeviště. Tehdy počali se teprve Slovinci politicky organisovati, tehdy sepsán byl také ve Vídni *prvý* jejich *politický program*. Dne 29. března 1848 podepsalo 44 vídeňských Slovinců adresu krajinským stavům a žádalo, aby pozdvihli hlasu ve jménu slovinského obyvatelstva své země a hájili u panovníka tyto požadavky: 1. nechť se zabezpečí slovinská národnost v Krajině, Přímoří a ve slovinském území Štýrska a Korutan; 2. nechť se rozmnoží počet základních škol, nechť se v nich zavede slovinština a mládež nechť se jí důkladně naučí, učitelům pak nechť se poskytne dostatečný plat, a nechť se zřídí stolice pro slovinštinu a slovanské jazyky i literatury; 3. nechť se zřídí

reálka a hospodářské školy pro zemědělce; 4. nechť se založí úvěrní ústavy ve prospěch živností; 5. nechť se přeloží do slovinštiny všechny zákony; 6. nechť se dosadí do úřadů jen mužové úplně znalí zemského jazyka; 7. nechť se upraví selské poměry a zastoupení sedláků; 8. nechť se sníží pozemková daň, jež jest ve srovnání s jinými korunními zeměmi příliš veliká. — Adresu podepsali mezi jinými Dr. Dolenec, L. Toman, Dr. Miklošič, Dr. Skedl, Dr. Martinak, August Dimitz a j.

Prvý článek adresy formulován byl současně také v Lublani Drem Bleiweisem, který podle pozdějších vlastních slov dne 29. března 1848 »na veřejném a důležitém místě« — patrně asi v sedění stavovského výboru — vyslovil jako základní požadavek slovinského programu *spojení slovinských krajin v jeden správní celek pod názvem Slovinské království.* Krajinští stavové sešli se dne 6. dubna 1848 a učinili rozličná usnesení ve smyslu adresy. Na základě těch usnesení sestavena byla později petice k císaři a vládě, a zvolena deputace, která by se odebrala do Vídně. Město Kranj poslalo zemskému sněmu zvláštní petici, v níž mezi jiným žádalo, aby v Lublani byla zřízena universita. Usnesení krajinského sněmu byla velmi střízlivá. Stavové jiných zemí nesestavili nikde tak mírného programu. O jednotném Slovinsku bylo vůbec pomlčeno. Na doléhání vídeňských Slovinců převzal Dr. Bleiweis úkol překročiti hranice oficiálního programu a při audienci u arcivévody Jana přednesl i požadavek zřízení jednotného velkého Slovinska. Arcivévoda poukázal k tomu, že by bylo třeba souhlasu i Slovinců ostatních (zejména štýrských a korutanských). Slovinská národní politika vedla se r. 1848 hlavně z Vídně a Hradce. V obou těch městech zřízeny spolky pod názvem »Slovenija«, jež se oba zasazovaly o slovinský národní program. Do programu toho pojaty vedle jednotného velkého Slovinska ještě dva požadavky: rovnoprávnost slovinštiny ve škole a úřadě, při čemž žádáno, aby v Lublani byla zřízena universita, a pak nezávislost Rakouska na Frankfurtu; Slovinsko mělo býti nerozdílnou částí rakouského, a nikoli německého císařství. V otázce jednotného Slovinska nebylo však souhlasu. Vyslovovali se proti tomuto požadavku nejen měkcí a nerozhodní jednotlivci, kteří

se nechtěli děliti od Němců (štýrských a korutanských), nýbrž sám biskup Slomšek. Někteří se přimlouvali za spojení s Chorvaty (Macun chtěl dokonce, aby úředním jazykem i mezi Slovinci byla srbsko-chorvatština). Matija Majar šel ještě dále a postavil poněkud fantastický program všeslovanský, spojení všech rakouských Slovanů.

Ani v boji proti Frankfurtu nebyli Slovinci jednotni. Proti obeslání frankfurtského sněmu byly hlavně oba spolky »Slovenije«. Volby samy vykonány byly v jednotlivých zemích s rozličným výsledkem. — Na slovanském sjezdě v Praze Slovinci byli slabě zastoupeni. Sjezd přijal jejich program velkého Slovinska, ač Čechům nebyl po chuti, poněvadž podle stejného principu Čechy byly by se musely rozděliti na území české a německé.

Jak byli Slovinci r. 1848 politicky ještě pozadu, ukázalo se i na říšské radě ve Vídni, kde měli asi 16 poslanců. Jen menšina z nich vynikla jako dobří řečníci. Ostatní zástupci Slovinců byli nevzdělaní sedláci, kteří nedovedli ani promluviti. Vydalo ť se před volbami heslo, aby voleni byli jen sedláci.

R. 1848 založeno bylo i několik slovinských časopisů, ale všechny vycházely jen krátkou dobu. Udržela se jen »Zgodnja Danica« (původně »Slovenski cerkveni časopis«), list věnovaný zájmům církevním, který vycházel až do r. 1906.

V programu Slovinců byla také *jazyková rovnoprávnost*. Vláda ukázala jim dobrou vůli aspoň na oko. Štýrské gubernium vydalo 12. června 1848 toto nařízení: »Poněvadž se seznalo, že se poddaným celjského a mariborského obvodu úřední poukazy a nařízení neposílají v jazyku slovinském, ani když si toho přejí, ministerstvo vnitra jest nuceno naříditi, aby podřízené úřady budoucně takové poukazy vydávaly také v jazyku slovinském.« Ministr spravedlnosti Sommaruga pak 26. června t. r. nařídil soudům vnitrorakouským a přímořským, aby vydávaly listiny určené stranám slovinsky, budou-li si toho strany přáti; všechna soudní rozhodnutí nechť se tak, jako dosud, sepisují německy, ale stranám, žádají-li za to, nechť se dají bezplatné

slovinské překlady. Kdyby nařízení to se potkalo s překážkami, měly o tom soudy podati zprávu a zároveň své návrhy.

Nařízení štýrské ze 12. června nebylo vyhlášeno v Krajině, a proto »Slovensko društvo« (polit. spolek) v Lublani podalo dne 13. září 1848 k vládě petici, v níž se mezi jiným žádá, aby úřady, nečekajíce zvláštního přání, úřadovaly se Slovinci slovinsky, a aby od 1. ledna 1850 byla slovinština výhradným jazykem, kterým by úřady na slovinském území dopisovaly mezi sebou jakož i s úřady vyššími i nižšími.

Rozumí se, že petice neměla výsledku. Nebylať mnoho platna ani zmíněná vládní nařízení. Tím spíše úřadovalo se německy a vlašsky v Přímoří.

Také *v oboru školství* vláda ukazovala na oko dobrou vůli. V srpnu 1848 slíbeno, že mezi učební předměty gymnasií pojata bude gramatika a literatura mateřštiny a »druhého zemského jazyka, bude-li to třeba«. Vznikla i myšlenka slovinské university v Lublani. Na jaře r. 1849 počali přednášeti prozatím aspoň dva právníci, Ant. Mažgon právo civilní a Lehmann trestní. Měli dosti posluchačů. Mažgon zemřel však již r. 1849, a vláda zastavila přednášky jeho oboru, slíbivši, že se v nich bude pokračovati na hradecké universitě. Slibu skutečně dostála. Převzaliť slovinské právnické přednášky v Hradci Dr. Kranjec (po něm. Krainz), Dr. Kopač a Dr. Skedl.

Na sněmě kroměřížském Slovinci přistoupili k slovanskému klubu. Ani v Kroměříži nebylo mezi nimi jednotného mínění o velikém Slovinsku. Proto jest tím zajímavější, že sám Němec Dr. Löhner navrhoval, aby mezi pěti státy, z nichž by mělo sestávati federační Rakousko, byl vedle státu českého, polského, německého a vlašského i slovinský, k němuž by mohlo přistoupiti i Chorvatsko a Slavonie.

Před nastalou *dobou absolutní* vydáno bylo pro Štýrsko, Korutany a Krajinu *několik jazykových předpisů*, vycházejících zdánlivě vstříc přáním Slovinců. Tak vysloveno na př. v cís. pat. ze 30. pros. 1849 č. 8 ř. z. pro r. 1850, jímž

vydána byla zemská ústava pro vévodství Korutanské, že oba zemské kmeny (národnosti) jsou rovnoprávny a mají neporušitelné právo na šetření a pěstění své národnosti a jazyka. Podobné ustanovení vloženo i do zemských ústav z téhož dne (30. pros. 1849) pro Krajinu, Štýrsko a Přímoří. (Byl to jen důsledek všeobecného ustanovení o rovnoprávnosti národní a jazykové, pojatého do oktrojované říšské ústavy ze 4. března 1849.) Výnosem min. sprav. ze 29. října 1850 č. 14.553 na vrchní zemský soud v Celovci uznáno, že jak v Krajině, tak ve »vindických« okresích Korutan pokládati jest nejen německý, nýbrž i slovanský jazyk za jazyk soudní. Naproti tomu v Přímoří neuznána jazyková práva Slovinců, a u úřadů připuštěn pouze jazyk německý a vlašský. Ale ani zmíněný výnos min. sprav. ze 29. října 1850 nebyl proveden. Již následujícího roku (17. srpna 1851) rozhodlo ministerstvo, že od provedení onoho výnosu má býti upuštěno. Bylo to předzvěstí blížícího se absolutismu.

Po Bachově absolutismu nastala nová ústavní doba. Ve Vídni sešla se r. 1860 t. zv. rozmnožená říšská rada, jež navrhla nápravu státního zřízení. Jak nízký byl tehdy politický kurs Slovinců, vidno z toho, že ani jeden z nich nebyl pozván k jednání rozmnožené rady říšské. Následoval, jak známo, říjnový diplom (ze 20. října 1860), v němž došlo výrazu federalistické stanovisko většiny říšské rady. V únorovém patentu (ze 26. února 1861) zvítězilo však zase hledisko centralistů. Jako jiné národnosti, museli se i Slovinci rozhodnouti pro jeden z těch dvou principů. Rozumí se, že byli pro *federalismus*, ale běželo o to, mají-li se přidržeti starého svého programu z r. 1848 se základem etnickým (přirozenoprávním), či mají-li společně s Čechy hájiti princip historický, který byl pro ně přízniv jen v Krajině. Poněvadž od r. 1861 středisko politické činnosti slovinské bylo v Lublani, kde vycházely též Bleiweisovy Novice, stálo aspoň na počátku v popředí stanovisko Slovinců krajinských. Program z r. 1848 byl obmezen. Obsahoval nyní jen dva požadavky: 1. *národní rovnoprávnost* ve školách a úřadech, 2. *rozšíření zemské autonomie* v rámci jednotného ústavního Rakouska. Veliké Slovinsko s počátku z programu vypadlo, a mělo býti zřízeno, jen uzná-li je vláda

sama za možné. V tom smyslu vyslovovala se petice s 19.386 podpisy, podaná Schmerlingovi.

Zemská autonomie nemohla se pro Slovince osvědčiti v těch zemích, kde byli v menšině (zejména ve Štýrsku a Korutanech). Kromě toho pak byly jednotlivé země, v nichž Slovinci sídlí, příliš malé pro všechny úkoly, zemím ústavou říjnovou vyměřené. Vznikla tedy myšlenka skupiny několika zemí. Jako Češi a Poláci hájili zásadu historicko-politických individualit, tak vzkříšena u Slovinců *myšlenka někdejšího Vnitrorakouska,* jak zvána byla po smrti Ferdinanda I. (od r. 1564) skupina zemí, v nichž panoval nejmladší jeho syn Karel (Štýrsko, Korutany a Krajina s Přímořím). Byla to do nedávna ještě existující Illyrie spolu se Štýrskem. Krajina měla se rozšířiti o území, jež k němu patřila podle listu cís. Karla V. ze dne 16. března 1522 (východní Istrie čili hrabství pazinské, Terst a část Krasu, která nyní náleží k hrabství gorickému). V zemských sněmích se smíšeným obyvatelstvem měly být zřízeny národnostní kurie. Společné záležitosti nového »Vnitrorakouska« měly být projednávány na společném sněmě, složeném z poslanců volených sněmy jednotlivých zemí. O národních záležitostech Slovinců mělo se jednati na národním sněmě, sestaveném z poslanců slovinských zemských kurií. Záležitosti společné celému státu náležeti měly ve smyslu říjnového diplomu před říšskou radu, kam by vysílaly své zástupce zemské sněmy, a kde by se hlasovalo podle skupin. Každá země měla míti svou vládu, skupina zemí svou dvorskou kancelář, a celý stát pak ministerstvo ve Vídni.

Tento *program,* sestavený dne 25. září r. 1865 *v Mariboru,* vyvolal ve veřejnosti živou debatu. Povstal proti němu Dr. Josef Vošnjak a v brožuře »Slovenci, kaj čemo« přimlouval se za spojení Slovinců, Chorvatů a Srbů. Einspieler, který se původně sám nejvíce zasazoval o program mariborský, poznával, že jest neuskutečnitelný, a vyslovoval se pro spojení býv. Illyrského království s jižním Štýrskem.

V nové ústavní době Slovinci počali (od r. 1861) zakládati četné čitalnice a politické spolky, jež budily lid k národnímu vědomí. R. 1863 založena také »Slovinská Matice«. V r. 1867 vystoupili Slovinci již jako dosti mocný činitel

politický. Při volbách do zemských sněmů ve všech slovinských krajích zvítězili slovinští kandidáti k velkému překvapení Němců. Volby v Krajině v lednu r. 1867 ukázaly, že jest Krajina ryze slovinská země. I ve slovinských krajích Goricka a v okolí Terstu zvoleni byli Slovinci. Pouze v Korutanech nepochodili. Krajinský zemský sněm obrátil se r. 1867 k císaři s adresou sepsanou po vzoru Čechů. Odvolával se v ní na říjnový diplom a prohlásil, že bude voliti do říšské rady jen s jistými výhradami. Se strany Slovinců, kteří se nemohli tak jako Češi odvolávati na historické státní právo, nemělo to smyslu. Adresa měla také špatné následky. Beust rozpustil zemský sněm krajinský. Slovinci museli se pak po mnoho let namáhati, než nabyli posice, kterou měli již r. 1867.

Přišel dualism. Slovinci chtěli se postaviti proti němu, ale vidouce taktiku Poláků, změnili svůj úmysl. Doufali, že rozšířena bude zemská autonomie, jak bylo slibováno. Prosincové ústavy užívali, jak mohli. R. 1868 počali svolávati, nejprve ve Štýrsku, ale pak i jinde, veliké *tábory lidu*, v nichž se rokovalo o národních potřebách, zejména o otázce velikého Slovinska, jež znova byla vzkříšena. Za jednotnou Slovenii zasazovali se r. 1869 slovinští poslanci v zemském sněmě štýrském a gorickém a rok na to i v krajinském. Pozoruhodna byla zvláště interpelace štýrského konservativního Němce Hermanna z r. 1869, v níž se žádá, aby zřízeno bylo jednotné slovinské území s vlastním rozsáhlým zákonodárstvím a vládou sněmu zodpovědnou. Slovinci měli míti i svůj nejvyšší soud a svou vlastní universitu. Na sněmě krajinském předložil dne 15. října 1869 Dr. Bleiweis osnovu zákona, podle níž by se užívalo slovinského jazyka při všech tamních státních úřadech. Navrhoval dále, aby ve všech gymnasiích v Krajině zavedena byla slovinština jako vyučovací jazyk, a v Lublani aby byla zřízena slovinská akademie právnická. Právnické akademie slovinské aneb aspoň několika slovinských stolic na universitách domáhal se také na říšské radě Luka Svetec. Za zřízení slovinské university žádali i slovinští studenti v Hradci.

Veliká Slovenie byla též v programu nového slovinského časopisu založeného r. 1868 v Mariboru, »Sloven-

ského Naroda«, kolem něhož se kupila mladší, radikálnější inteligence, nazvaná brzo *stranou »mladoslovinskou«* naproti »starým«, konservativnějším Slovincům, jejichž orgánem byly Bleiweisovy »Novice«. Mladoslovinci odmítali sice ve článku z 9. února 1869 ve »Slov. Narodě« daný jim název, ale přes to psalo a mluvilo se již napořád o »Mladoslovincích«. Prudce vystoupili proti sobě mladí a staří při volbách do prvé říšské rady volené na základě přímých voleb r. 1873. Porážka, kterou Slovinci následkem rozkolu svého při volbách utrpěli — měliť na říšské radě jen 9 poslanců — otevřela jim oči, i spojili se později v jednom klubu. Od starých lišili se mladí Slovinci nejen ráznějším způsobem vystupování, nýbrž i programem. Zavrhovali princip státoprávní, jehož se drželi staří s ohledem na Čechy a Poláky, a vrátili se k původnímu programu se základem etnickým (národnostním, přirozenoprávním). Programu státoprávnímu vytýkali, že podporuje účely feudální a církevní, což jest reakcionářstvím. Naproti tomu mladým vytýkán zase přílišný liberalism a tendence proticírkevní. V řadách slovinských rostla čím dále tím více inteligence. Lid emancipoval se znenáhla od vlivu duchovenstva. Ve sporu mezi církví a státem rozdělili se i slovinští poslanci ve dva tábory. Mladí byli na straně státu, staří na straně církve.

Na říšské radě byl vůdcem Slovinců po dlouhá léta hrabě Hohenwart. Slovinci šli tehdy s konservativní šlechtou, Poláky a (od r. 1879) i Čechy a tvořili s nimi »železný kruh pravice«. Za to, že podporovali Taaffovu vládu, dostávalo se jim — ale jen Slovincům krajinským — malých národních vymožeností. Hlavní roli hrálo u nich pořáde ještě duchovenstvo a šlechta, vůbec stará konservativní strana.

Při volbách do krajinského zemského sněmu v r. 1877 zvítězili slovinští kandidáti jen v okresích vesnických, v městech však propadli. Dřívější slovinská většina proměnila se v menšinu. Teprve při nových volbách r. 1883 nabyto zase většiny. Také v lublaňské městské radě dosáhli Slovinci teprve r. 1882 většiny, jíž pozbyli před třinácti roky.

I na sněmě krajinském prováděli Slovinci politiku umírněnou. To přimělo Zarnika, zakladatele strany radi-

kální, k tomu, že složil mandát. Radikální oposici vedli pak v politickém a beletristickém časopisu »Slovan« (1884 až 1887) Dr. Tavčar a Ivan Hribar. Na sněmě krajinském povstaly tři kluby: konservativní, liberální a německý. Konservativci šli společně s Němci. Vznikaly dvoje politické spolky a dvoje listy.

Na sjezdě slovinských a chorvatských poslanců z Istrie r. 1890 usneseno, že obě slovinské *strany, konservativní* čili *katolická* i *liberální* čili *národně-pokroková,* budou jak na říšské radě tak na zemských sněmech postupovati společně. R. 1892 konán byl v Lublani prvý katolický sjezd slovinský, dílo působnosti Dra Ant. Mahniče, vydavatele revue »Rimski Katolik« (1888—1896).

Po pádu Taaffově většina slovinských poslanců byla v německo-polské koalici Windischgrätzově. Působením posl. Michala Vošnjaka slovinská delegace žádala tehdy za slovinské paralelky v Celji.

Vlivem Hohenwartovým slíbila vláda vyhověti žádosti Slovinců a dala do státního rozpočtu položku na zřízení prvé třídy celjských paralelek. Ačkoli německé časopisectvo bouřilo k vůli tomu celou veřejnost, přijal budžetní výbor dne 19. června 1895 k žádosti vlády položku na celjské gymnasium. Levice vystoupila následkem toho z koalice, a dva dny na to přijal císař demisi ministerstva Windischgrätzova. Říšská rada schválila potom 11. čce 1895 za nového úřednického ministerstva Kielmanseggova většinou hlasů položku pro Celje, a na podzim otevřena byla po tak velikých překážkách prvá třída se slovinským vyučovacím jazykem na celjském gymnasiu.

Strana národně-pokroková organisovala se pod jménem »*národní strany*« na sjezdu důvěrníků r. 1894. Tam doplněn byl program slovinských a chorvatských poslanců istrijských z r. 1890. Sjezd vyslovil se pro národní autonomii, všeobecné (nikoli však rovné) volební právo a konfesní školu.

Při volbách do krajinského zemského sněmu r. 1895 zvítězila katolická strana v kurii venkovských obcí všemi kandidáty; strana národní dostala do svých rukou pouze

kurii městskou s obchodní a živnostenskou komorou. Tento poměr mezi stranami udržel se až podnes. Následkem rozkolu stran stali se Němci důležitým činitelem. Strana »národní« uzavřela s nimi spojenectví, aby měla v krajinském sněmě většinu. V ostatních zemích vedou Slovinci těžké boje s Němci a Vlachy.

Obě strany slovinské v Krajině počaly se brzo sbližovati. Výsledkem této akce byl všeslovinský sjezd z r. 1897, který se vyslovil pro národní autonomii a v ohledu hospodářském pro ideu spolčování. Ale ani tu ještě nenastal mezi stranami smír. Zdálo se, že se ho dosáhlo r. 1898. Strana katolická i národní usnesly se působiti pro rozvoj kulturního, sociálního a hospodářského života na křesťanském základě a ve smyslu usnesení všeslovinského sjezdu z r. 1897. Prohlásily se pro sloučení všech slovinských krajů v jedno správní území se střediskem v Lublani, pro sociální reformy, pro politickou svobodu a pro rozšíření politických práv (zvláště volebního práva do všech veřejných zastupitelstev) na nejširší kruhy obyvatelstva.

Boj mezi stranami vede se však dále, více za příčinou udržení posice než k vůli věci. R. 1900 konán byl druhý katolický sjezd slovinský, který v národním ohledu schválil usnesení všeslovinského sjezdu z r. 1897. Žádal, aby obecné, střední i vysoké školy zařízeny byly na náboženském a národním základě. Také strana národní doplnila r. 1901 v některých věcech svůj program. Žádá za svobodnou, na křesťanských základech sice spočívající, ale nezávislou školu. Katolická čili »katolicko-národní« strana dala si r. 1905 jméno »*slovinská lidová strana*«. Strana národní počala se nazývati svým dřívějším jménem »*strana národně-pokroková*«. Každá má nyní v krajinském zemském sněmě i na říšské radě svůj klub. Vedle nich šíří se znenáhla i *strana socialistická*. I v Goricku jsou Slovinci rozděleni na dva tábory: konservativní a pokrokový. Ve Štýrsku počíná vedle strany klerikální vznikati i strana pokroková a také socialistická. V Korutanech, v Terstu a Istrii tvoří Slovinci jednu stranu politickou.*)

---

*) Srov. hlavně *Lončar*, Politično življenje Slovencev; *Bleiweisov Zbornik* (vyd. Matica Slovenska, Lublaň, 1909).

Složení zemských zastupitelstev se Slovinci (stav z února r. 1910).

Zemský sněm	Počet zemských poslanců							Počet členů zemského výboru						
	Úhrnný počet	Slovinci		Italové		Němci		Slovinci		Italové		Němci		Úhrnný počet
		strana katolická (lidová)	strana nár.-pokroková	strana katol.	pokrokáři	strana katol.	pokrokáři	strana katolická (lidová)	strana nár.-pokroková	strana katol.	pokrokáři	strana katol.	pokrokáři	
Krajinský	46	24	11	.	.	11	.	3	1	.	.	1	.	5
Gorický	29	9	5	6	9	.	.	2	.	.	3	.	.	5
Istrijský	47	18*)		26				2		3		.	.	5
Terstský	80**)	12		58		(social.) 10		.	.	.	.	.	.	.
Štýrský	87	12	1	.	.	74		1	.	.	.	1	5	7
Korutanský	43	2	.	.	.	41		.	.	.	.	.	5	5
Součet . . .		94												

*) Podle kompromisu uzavřeného dne 25. února 1908 mezi Italy a Chorvaty i Slovinci připadlo Italům 25 poslancův a Chorvatům se Slovinci 19.

**) Zároveň obecní zastupitelstvo.

Ke konci budiž si povšimnuto i *jazykové otázky* v zemích obývaných Slovinci. V době absolutismu (od r. 1852 do 1859) pozbyli Slovinci i oné malé špetky jazykových práv, jež jim poskytnuta u úřadů od r. 1848. Slovinština nebyla uznávána v jižním Štýrsku, Krajině a Korutanech ani jako vnější úřední jazyk soudní. V Přímoří nedomohla se ani dříve lepšího postavení. Teprv od r. 1862, tedy v nové ústavní době počíná se slovinštině popřávati jisté místo u státních úřadů, ve školství a ve veřejném životě. Jazyková práva Slovinců jsou však podle zemí rozdílná. Nejlepší jest jich postavení v *Krajině*. Tam jsou uznávány němčina a slovinština ústavně za zemské jazyky. Podle § 33. změněného zem. zřízení ze 26. srpna 1908 č. 74 z. z. jsou obě ty řeči jednacími jazyky sněmu. Protokoly o sezeních sněmovních sepisují se však jen slovinsky. Slovinština jest jednacím jazykem zemského výboru i zemských úřadů. Podle usnesení zemského sněmu dopisuje se slovinsky se všemi státními ústředními úřady i se všemi státními a autonomními úřady Štýrska, Korutan a Přímoří, v jejichž působišti bydlí Slovinci. Se státními a samosprávnými úřady Krajiny dopisuje se slovinsky; s německými obcemi Krajiny, vypočtenými přesně ve výnosu zem. výboru ze 25. listopadu 1885 č. 3274, koresponduje se však německy. Slovinská i německá podání stran vyřizují se v jazyku podání, jinojazyčná podání pak slovinsky. Zemské zákony uveřejňují se ve vydání dvoujazyčném, slovinském i německém; oba texty jsou autentické (zák. z 20. pros. 1869). U soudů a jiných zeměpanských úřadů přijímají se i podání slovinská a také se vyřizují slovinsky. Slovinština jest připuštěna pouze jako vnější úřední jazyk, kdežto úřadování vnitřní jest vesměs německé.

Menších práv než v Krajině požívá slovinština ve *Štýrsku*. Tam jest jen německý text zemských zákonů autentický. Němčina jest také výhradnou řečí sněmovních jednání a stenografických protokolů, vůbec jazykem zemského zákonodárství. S jakými překážkami zápasiti museli na zemském sněmě ve Štýrsku slovinští poslanci, toho důkazem jest, že v únoru 1910 nuceni byli obstrukcí zmařiti sněmovní jednání. — Soudy mají v obvodu celjském podle výnosů min. sprav. z 15. března 1862 č. 865 praes. a ze

20. října 1866 č. 1861 praes. nejen přijímati žaloby a jiná podání slovinská, nýbrž *podle možnosti* (mají-li úředníci tolik jazykové znalosti) mají je i slovinsky vyřizovati. Politické a finanční úřady mají takovou povinnost bez podmínky. Vnitřním soudním a úředním jazykem (u úřadů zeměpanských) jest ovšem němčina. O užívání jazyků u úřadů samosprávných nebyl vydán žádný zákon. Zemský výbor a zemské úřady užívají jen němčiny.

V *Korutanech* jsou jazykové poměry obdobné jako ve Štýrsku, ale slovinština tam má ještě menší práva. Tak na př. u soudů připouští praxe slovinské řeči zástupců stran jen tehdy, jsou-li všechny ve sporu zúčastněné a přítomné strany — tedy i zástupce druhé strany — slovinského jazyka na tolik mocny, že mohou řeči ty sledovati. Protokoly takových sporů vedou se však po německu. Vnitřním jazykem soudů i zeměpanských úřadů jest zase němčina. Jazykových předpisů pro zemský výbor a zemské úřady není. Zemský výbor korutanský však užívá výhradně němčiny i v úřadování vnějším.

Pro *Přímoří* uvádí Fischel,*) že jsou tam zemskými jazyky němčina, italština, slovinština a chorvatština (tato jen v Istrii), avšak nikoli po celé zemi, t. j. že v některých okresích pokládají se za zemské jazyky jen některé z uvedených řečí. Tvrzení o platnosti německého zemského jazyka jest však pro Přímoří nesprávné. Na Goricku-Gradištsku jsou zemskými jazyky pouze slovinština a italština. Zemský sněm a výbor stojí rozhodně na stanovisku, že nemožno němčinu pokládati za zemskou řeč. Toto mínění sdělil též zemský výbor místodržitelství, jež na to nereagovalo. Zemské zákony předkládají se mocnáři k sankci pouze ve slovinském a italském jazyku. O návrzích, předložených sněmu vládou, pojednává se vždy na základě slovinského a italského textu. Autentický je pouze text slovinský a italský, nikdy však německý. Oficiální zprávy o schůzích sněmu jsou slovinské a italské, tedy ne pouze italské, jak by se zdálo podle Fischla. Z povahy zemské ústavy a její konstrukce možno odůvodňovati zásadu, že o otázce platnosti zemské řeči může rozhodovati pouze

*) Das österreichische Sprachenrecht (2. vyd., 1910), str. CIII.

zemský sněm a výbor. Nařízení c. k. zem. finančního ředitelství v Terstu ze 12. května 1874 č. 505 pr., podle něhož finanční úřady v Přímoří mají stranám vydávati vyřízení v jazyku podání (německy, italsky, slovansky), jest pro posuzování vlastnosti zemských řečí, aspoň pokud běží o němčinu, lhostejné. Rovněž možno pochybovati o tvrzení, že chorvatský jazyk je zemskou řečí pouze pro Istrii. Požívá ť chorvatština práv po celém Přímoří. Podčrtnouti dlužno, že praxe na Goricku vymohla slovinštině ve vnějším úřadování úplnou rovnoprávnost s italštinou a valnou měrou seslabila vliv němčiny. Soudy gorického soudního obvodu přijímají chorvatské žaloby a rozsudek vynášejí v jazyku slovinském. V Istrii na německé žaloby vydávají soudy rozsudky italské, a nikdy německé. *) — Vnitřními soudními jazyky staly se v Přímoří pouze němčina a italština; také u úřadů politických a finančních užívá se ve vnitřním úřadování zásadně němčiny, u úřadů námořních též italštiny. — Jazykových zákonů pro úřady samosprávné není.

Zvláštní pozornosti zasluhuje slovinský živel *v Terstu.* V posledních třech desetiletích vyvinul se tu z bezvýznamné menšiny v činitele hospodářsky, kulturně a politicky dosti důležitého. Podle úřední (stranické) statistiky jest v Terstu a okolí jen 16% slovinského obyvatelstva. Ve skutečnosti je ho však nad 30% (asi 70.000). Ukázalo se to při posledních volbách do říšské rady (r. 1907). Pro slovinské kandidáty bylo odevzdáno 8415 hlasů, pro italské liberály 8371, pro sociálně-demokratické kandidáty 10.274, pro křesťansko-sociální 1932 hlasů. Při tom sluší uvážiti, že mezi sociálně-demokratickými jakož i mezi křesťanskosociálními hlasy jest aspoň $^1/_4$ slovinská. K stejnému výsledku přivedly také poslední volby do zemského sněmu (1909) na základě nového volebního řádu. Zemský sněm čítá 80 poslanců; město volí ve 4 kuriích po 16 poslancích, okolí ve 2 kuriích 12 a obchodní a živnostenská komora volí 4 poslance. Z 12 poslancův terstského okolí byli zvoleni všichni Slovinci. Z ostatních 68 jest 10 sociálně-demokra-

*) Informace tyto jakož i některé jiné opatřil nám laskavě p. dr. Bogumil Vošnjak.

tických a druzí jsou italští liberálové. Při volbách do 4. kurie v městě samém přišli do užších voleb i kandidáti slovinští. Již z toho tedy může se souditi na vzrůst politické moci terstských Slovinců.

Slovinský živel Terstu skládá se většinou z třídy dělnické. Kdežto se o velkoobchodu a velkém průmyslu terstských Slovinců nemůže mluviti, jest velká část malých živností a malého obchodu v rukách slovinských. Pěkný pokrok ukazuje se na poli slovinského peněžnictví.

Mezi požadavky slovinskými jest i zřízení *slovinské university*. Jak již řečeno, převzali r. 1849 tři Slovinci na hradecké universitě přednášky ve slovinském jazyku. Byl mezi nimi zejména Kranjc (Krainz), který se po čtyřech letech pro nepřátelské vystupování Němců vzdal docentury. R. 1870 zdálo se, že slovinské docentury budou na hradecké universitě obnoveny. Do státního rozpočtu bylo totiž vloženo 3000 zl. pro tři slovinské docenty na právnické fakultě v Hradci. Přihlásili se tři kompetenti: zase Kranjc, pak Geršak (později notář v Ormoži) a Ribič. Ke zřízení docentur však nedošlo. V dubnu r. 1871 za ministra Jirečka, když ve finančním výboru říšské rady bylo jednáno o sumě dané do rozpočtu na slovinské docentury, byla suma ta škrtnuta, a víckrát už ani do rozpočtu nepřišla. Také ve Vídni nabízel prý se ministerstvu advokát Dr. Pogačnik, že by přednášel slovinsky na tamní universitě, kdyby byl jmenován mimořádným profesorem, byť i bez platu. Jakou dostal odpověď, není známo.*)

Znova vzbuzena byla otázka zřízení slovinské university v letech devadesátých XIX. stol. V prosinci r. 1890 rozebírána byla v právnické jednotě lublaňské »Pravnik« otázka založení aspoň právnické akademie v Lublani, v příčině které byl již také na sněmě krajinském podán posl. Lukou Svetcem příslušný návrh. Kdežto však Svetec žádal za zřízení úplné fakulty právnické, Dr. Kavčič navrhoval, aby se zřetelem na zvláštní poměry národa slovinského a z důvodů praktických byla zřízena jen právní akademie pro přednášky judiciální a státovědecké, které se na universitách konají ve 3. a 4. ročníku. První dva ročníky měli

*) Vošnjak, Spomini II., Lublaň, 1906, str. 146—148, 179—180.

posluchači studovati na některé universitě a tam rovněž konati i přísné zkoušky doktorské.

Od té doby domáhají se Slovinci opětovně u vlády zřízení slovinské university, ale dosud bohužel marně. Proti zřízení jejímu namítá se, že vědecká literatura slovinská není ještě náležitě vyvinuta, že by nebylo ani dosti učitelských sil atd. Jisto jest, že uskutečnění myšlenky kladou se v cestu značné překážky. Proto podali vysokoškolští posluchači slovinští v Praze žádost k akademickému senátu české university, aby prozatím zřizovány byly na pražské universitě slovinské docentury a profesury, jež by byly přípravou pro příští universitu. Žádost byla sice c. k. ministerstvu kultu a vyučování doporučena, ale nebylo jí vyhověno.

CHORVATI.

Chorvatsko jest od r. 1102 součástí koruny Uherské. Za dynastie Árpádovské stálo k Uhrám v poměru unie personální, a teprve od stol. XIV. přecházelo v unii reální, která se čím dále tím více utužovala, tak že od XVI. stol. se zdálo, jako by neběželo než o pouhou provincii uherskou, požívající jen jisté autonomie. Uhři aspoň nepohlíželi na Chorvatsko jinak než jako na »připojenou zemi« (partes adnexae), ne-li dokonce jako na »zemi podmaněnou« (partes subjugatae). Názor takový byl umožňován z několika příčin. Především se během času území chorvatské značně zmenšilo. Již v prvé pol. XV. stol. ztracena byla na prospěch Benátské republiky Dalmácie, jež získána byla rakouskou dynastií teprve v míru Campoformijském r. 1797 a po nové ztrátě definitivně r. 1815. Tehdy nebyla už připojena k zemi původní, Chorvatsku, pokud se týče prostřednictvím Chorvatska k Uhersku, nýbrž utvořena z ní zvláštní země, náležející až podnes k Předlitavsku. Za Habsburků pak zmocnili se většiny Slavonie (země mezi Drávou a Sávou) a také části vlastního Chorvatska Turci; při Uherské koruně zůstal jen zcela malý zbytek někdejšího království Chorvatského. A i z tohoto zbytku vyloučena byla dosti velká část, jež nebyla spravována způsobem ústavním, bánem jako náměstkem krále, nýbrž nalézala se

v moci vojenské (Vojenské Hranice), a podléhala tedy režimu absolutistickému. Rozumí se, že stavové »provinciálu« (onoho malého zbytku civilního území, stojícího pod bánem) nemohli se brániti proti útokům, podnikaným na chorvatskou ústavu se strany Uhrů, tak úspěšně, jako kdyby Chorvatsko bylo zůstalo územím neztenčeným. Mírem Karloveckým z r. 1699 a Požarevackým z r. 1718 ztratili konečně Turci území, jež drželi z koruny Uherské, a Chorvatsko se Slavonií nabyly tedy původního rozsahu, ale stavům chorvatským málo to prospělo. Bývalé Vojenské Hranice nejen že nebyly zrušeny, nýbrž ještě rozšířeny a vlastně teprve nově organisovány, tak že »provinciál« chorvatský zůstával pořáde malý a ve druhé polovici století XVIII., zejména za Josefa II. trpěl velice absolutismem a germanisací. Stavové chorvatští, doufajíce nalézti proti neústavním činům vlády spojence ve stavích uherských, poddali se r. 1791 dobrovolně místodržitelské radě uherské (byť jen na čas, dokud civilní území chorvatské nenabude původního rozsahu) a sněmům uherským (ovšem jen ve věcech společných). Od té doby zhoršilo si Chorvatsko vlastní vinou své postavení naproti stavům uherským a pocítilo to zejména r. 1848, kdy Uhři, vlastně Maďaři, pokládali Chorvatsko za pouhou provincii uherskou. Rok 1848 rozvedl oba národy. Chorvaté nechtěli ani slyšeti o spojení s Uherskem. Oba národy sblížily se teprve, když po zrušení absolutismu počalo se r. 1865 vyjednávati o rakousko-uherské vyrovnání, a důsledkem toho měli se vyrovnati i Uhři i Chorvaté. Stalo se to konečně ve formě smlouvy, uzavřené mezi zastupitelstvy uherským a chorvatským, pokud se týče zákonem, schváleným oběma sněmy, známým jakožto *uhersko-chorvatské vyrovnání*.

Vyrovnání uzavřeno bylo r. 1868, když před tím došlo k vyrovnání rakousko-uherskému. V Uhrách platí jako zák. čl. 30. z r. 1868, v Chorvatsku jako zák. čl. 1. z téhož roku.

Uhersko-chorvatské vyrovnání skládá se ze dvou částí, z t. zv. *části státoprávní*, jež byla uzavřena bez obmezení na jistou dobu, a má tedy povahu trvalou, a z *části finanční*, uzavírané vždy na deset let, a tedy stále revidované. Poslední finanční vyrovnání jest ze 29. července 1906. I ve vyrovnání státoprávním nastaly některé nepatrné změny,

jež způsobeny byly hlavně tím, že zrušeny byly bývalé Vojenské Hranice chorvatské, čímž chorvatské území vzrostlo a následkem toho zastoupeno jest na společném sněmě uhersko-chorvatském větším počtem poslanců než dříve.

Ve vyrovnání státoprávním projeveny jsou tyto zásady:

1. Uhersko i Chorvatsko upravují si svůj vzájemný poměr jako samostatné smlouvající se strany. Práva, jež byla v uhersko-chorvatském vyrovnání Chorvatům zaručena, byla jim přiznána nikoli jako jednostranný ústupek se strany Uhrů, jako ústupek, který po případě může býti odvolán, nýbrž jako vlastní práva Chorvatska, jichž trvání nezávisí na vůli Uhrů. Chorvatsko tedy vystupuje ve vyrovnání jako činitel Uhersku úplně rovnocenný, jako stát naproti státu.

Poměr mezi oběma smlouvajícími se stranami označuje se v § 1. vyrovnání výslovně jako *státní sdružení*, nikoli tedy jako státní jednota. Společenský poměr mezi oběma státy pojištěn byl i pro budoucnost. V § 70. se ustanovuje, že uhersko-chorvatské vyrovnání nemůže býti předmětem zákonodárství jednotlivých smlouvajících se stran, a že změna jeho nastati může jen týmž způsobem, kterým k němu došlo, totiž spolupůsobením všech činitelů, kteří je uzavřeli. O změně vyrovnání nemůže se usnésti ani společný sněm uhersko-chorvatský. Vždycky jest třeba, aby oba sněmy vyjednávaly, a dohodnutí aby potvrdil král. Zmíněný § 70. náleží k nejdůležitějším ustanovením celého vyrovnání. Dokud paragraf ten existuje, Chorvaté mohou s úspěchem odrážeti útoky Maďarů na práva zaručená jim ve vyrovnání.

2. Chorvatsko-Slavonsko výslovně se uznává za zvláštní, od Uher oddělené území (§ 66.), a Chorvati za zvláštní politický národ (§ 59.). Proto neplatí jazykový zákon uherský pro Chorvaty, kteří jsou v Uhersku vedle Maďarů jediným národem, mohoucím užívati ve sněmu i v delegacích svého vlastního jazyka (§ 59.). I společné ministerstvo jest podle § 58. povinno podání a spisy, sepsané v chorvatském jazyku a došlé z Chorvatska, nejen přijímati, nýbrž je i chorvatsky vyřizovati. Na území chorvatském jest vůbec chorvatština úředním jazykem, t. j. nejen

výhradným jazykem chorvatského zákonodárství, soudnictví a správy (§ 56.), nýbrž i úředním jazykem orgánů společné vlády uhersko-chorvatské (§ 57.).

Zvláštnost Chorvatska naproti Uhrám projevuje se dále tím, že podle § 2. vyrovnání originál společné korunovací listiny panovníkovy sepisuje se vedle maďarského textu i jazykem chorvatským.

I v tom se jeví zvláštní postavení Chorvatska, že podle § 34. vyrovnání království trojjediné volí své poslance na společný sněm ze středu svého vlastního sněmu. Poslanci chorvatští vystupují tedy na společném sněmu jako zastupitelstvo zvláštního politického národa a území. § 41. vyrovnání pak ustanovuje, že ze zástupců království Chorvatského volí se do uherské delegace poslaneckou sněmovnou uherskou čtyři zástupci a sněmovnou magnátů člen jeden.

Chorvatsku zaručuje se v § 46. vyrovnání, že společná vláda bude jak úředníky pro chorvatské sekce ve společných ministerstvech tak i ty své orgány, jež budou na chorvatském území úřadovati, se zřetelem k potřebnému odbornému vzdělání, pokud to jen bude možno, jmenovati z příslušníků chorvatských.

Společenský poměr mezi Uherskem a Chorvatskem projevuje se dále v tom, že společné zákony uhersko-chorvatské vydávají se ve dvou originálech, maďarském a chorvatském (§ 60. vyr.), že při označování záležitostí všem zemím koruny uherské společných se užívá společných znaků král. Uherského i Chorvatského (§ 62.), že při projednávání společných záležitostí na budově, v níž se koná společný sněm zemí koruny Uherské, má se vztyčiti vedle uherské vlajky i spojená vlajka království Dalmatsko-chorvatsko-slavonského (§ 63.), a že na ražených penězích Uherské koruny vedle královského titulu uherského má se uváděti i titul krále Dalmacie, Chorvatska i Slavonie (§ 64.).

3. *Jen některé,* v zákoně přesně vypočtené *záležitosti jsou společné Chorvatsku i Uhrám,* naproti čemuž všechny ostatní věci spadají do zákonodárství i výkonné moci Chorvatska. Chorvatsko stojí tedy k Uhrám v poměru reální unie.

Za společnou věc pro všechny země koruny sv. Štěpána prohlášeno především v § 6. povolování nákladů na

společný dvůr, dále v § 7.: povolování branců, zákonodárství v příčině branné soustavy a vojenské povinnosti a nařízení v příčině dislokace a zásobování vojska. Ohledně toho však pro král. Chorvatské se ustanovuje: 1. že počet branců, připadající na Chorvatsko, vyměří se podle poměru obyvatelstva, 2. že branci z Chorvatska budou se vřaďovati do pluků chorvatských, 3. že se při tom bude hleděti ke schopnosti jednotlivých branců pro určité odbory vojska, a že branci z Přímoří budou se zařaďovati hlavně do námořnictva.

Podle § 8. jsou společné Uhrám i Chorvatsku i věci finanční, a to co do zákonodárství i co do správy. Věci tyto náležejí tedy před společný říšský sněm, pokud se týče uherskému ministru financí, ale s tím obmezením, kdyby běželo o prodej státního nemovitého majetku chorvatského (pozemkového a lesního), že má býti slyšen i sněm chorvatský, bez jehož svolení prodej takový nemůže se provésti.

Uhrám i Chorvatsku jsou společny dále podle § 9. tyto záležitosti: věci týkající se peněz (mincí i bankovek) jakož i stanovení peněžné soustavy a mincovního čísla, zkoumání a schvalování obchodních a státních smluv, jež stejně se týkají všech zemí koruny sv. Štěpána, nebo se vztahují k územní změně; ustanovení o bankách, úvěrních a pojišťovacích ústavech, privilejích, míře a váze, ochrana známek a vzorků, puncování, autorské právo, právo námořní, obchodní, směnečné a horní a vůbec záležitosti obchodu, mýt, telegrafů, pošt, železných drah, přístavů, plavby a oněch státních silnic a řek, jež stejným způsobem týkají se Uher i Chorvatska.

Společné jest podle § 10. i zákonodárství o živnostech, čítajíc v to i podomní obchod, o spolcích, jež neusilují o výdělek, o pasech, o policii nad cizinci, o státním občanství a naturalisaci, ale exekutiva v těchto záležitostech vyhrazuje se Chorvatsku.

Pro záležitosti právě vypočtené mají Uhři a Chorvaté v oboru zákonodárství jeden společný sněm a v oboru správy (vyjímajíc záležitosti uvedené v § 10.) i společnou vládu (§§ 31. a 43.).

Ohledně všech předmětů, které uhersko-chorvatským vyrovnáním nejsou vyhrazeny společnému sněmu a spo-

lečné vládě, náleží Chorvatsku právo úplné samosprávy jak v oboru zákonodárství tak exekutivy (§ 47.). Důsledkem toho se uvádí v § 48., že *do autonomie chorvatské spadá zákonodárství i správa v záležitostech vnitřních, ve věcech kultu a vyučování a justice* (zahrnujíc v to soudnictví ve všech instancích, vyjímajíc soudnictví ve věcech námořního práva).

Dobře poznamenal nejlepší znalec chorvatského ústavního práva prof. Pliverić, že věci společné Uhrům i Chorvatům vypočteny jsou ve vyrovnání způsobem vyčerpávajícím, tak že všechno ostatní, co není společné, náleží do zákonodárství i správy chorvatské. Uvádějí se sice zpravidla jen tři druhy věcí autonomních: záležitosti vnitřní, kultu a vyučování a soudnictví, ale tím autonomie chorvatská není ještě úplně vyčerpána. Arci na druhé straně dlužno podotknouti, že z řečených tří oborů přiznána jest Chorvatsku plná autonomie jen v záležitostech kultu a vyučování. Jsouť některé záležitosti vnitra (věci spolkové, pasovní, policie nad cizinci, záležitosti týkající se státního občanství a naturalisace), pokud běží o zákonodárství, vyňaty z chorvatské autonomie, tak že autonomie přestává tu jen na exekutivě. Ještě více jest obmezena chorvatská autonomie v oboru soudním. Zákonodárství ve věcech námořních, obchodních, směnečných a horních náleží k záležitostem společným. Chorvatsko upravuje si tedy samo jen hmotné i formální právo civilní a trestní, a co s tím souvisí: organisaci a kompetenci soudů. Za to soudnictví náleží úplně do chorvatské autonomie s výjimkou soudnictví námořního, jež jest z ní vyloučeno.

Ve věcech nespolečných jest Chorvatsko samostatné zrovna tak jako Uhry, a má tedy vlastní svůj sněm a vlastní svou zemskou vládu, jež stojí úplně na roveň podobným orgánům uherským: uherskému sněmu a uherským nespolečným ministerstvům. V čele zemské vlády chorvatské stojí bán, odpovědný chorvatskému sněmu (§ 50.).

Zemský sněm chorvatský skládá se z 90 volených poslanců a z virilistů, jejichž počet nesmí přesahovati polovici volených poslanců. Tento magnátský živel v chorvatském sněmu skládá se z prelátů, velkých županů a župana turopolského a ze zástupců vysoké aristokracie. Pro sněmovní

volby platil až dosud volební řád ze 29. září 1888, který stanovil poměrně vysoký census a do značné míry nepřímé volení. Tak se stalo, že Chorvatsko a Slavonie svým počtem voličů, který nedosahoval ani 2% veškerého obyvatelstva, stálo až v poslední řadě mezi civilisovanými zeměmi. Teprve volebním řádem ze 6. června 1910 snížen jest volební census, a zrušuje se volení nepřímé. — Kromě záležitostí vyhrazených autonomii náleží chorvatskému sněmu právo stanoviti zemský rozpočet a zkoumati účetní závěrky, právo poháněti ke zodpovědnosti zemskou vládu chorvatskou a voliti ze svého středu 40 poslanců do poslanecké a 3 do panské sněmovny společného uhersko-chorvatského sněmu. Sankce zákonů chorvatských děje se za spolupodpisu chorvatského ministra (o němž viz níže) a bána.

Bána jmenuje podle § 51. vyr. panovník k návrhu a s kontrasignací společného ministerského předsedy. Podle § 7. zák. čl. ze 30. listop. 1873 bán nemůže míti působnosti vojenské. Organisace zemské vlády chorvatské zůstavena byla § 54. vyr. chorvatskému sněmu v dorozumění s bánem. Stalo se to zák. čl. 2. z r. 1869. *Zemská vláda* skládá se ze tří sekcí: 1. pro záležitosti vnitra, 2. pro kultus a vyučování, 3. pro justici. Sekce vnitra má agendu širší, než ukazuje název. Náležejíť do její působnosti i věci finanční a vůbec všechny autonomní věci, které nespadají do kompetence druhých dvou sekcí. V čele každé sekce stojí sekční přednosta s postavením ministra. Jeť bán jaksi ministerským předsedou chorvatským. Náčelník sekce vnitra zastupuje bána, je-li nepřítomen nebo jinak zaneprázdněn, anebo když bánský úřad není obsazen.

Bán i sekční přednostové jsou zodpovědni zemskému sněmu chorvatskému, arci jen soudně, nikoli politicky. Zákon z 10. ledna 1874 jedná o soudním řízení proti bánovi a sekčním přednostům pro porušení nějakého základního zákona státního, jmenovitě vyrovnání.

V oboru věcí společných jest velikou vadou, že neexistují zvláštní společné orgány uhersko-chorvatské, oddělené od orgánův uherských na straně jedné a od chorvatských na straně druhé.

Týž sněm uherský, který jest jednou zákonodárným sborem ve věcech týkajících se jen Uher, vystupuje po druhé

jako *společný sněm uhersko-chorvatský,* a tím se stává, jakmile se ho účastní i zastupitelstvo chorvatské (40 poslanců vyslaných sněmem chorvatským). A zrovna tak má se věc s uherskými ministerstvy. Vyjímajíc ministerstva vnitra, spravedlnosti, kultu a vyučování všechna ostatní *uherská ministerstva mají dvojí povahu.* Jednou jsou to jen ministerstva uherská, kdežto po druhé zase ministerstva společná, uhersko-chorvatská. Platí to jmenovitě o ministerstvu financí, zeměbrany a obchodu. Tím, že uherská ministerstva spravují vedle vlastních věcí uherských také společné věci uhersko-chorvatské, ale názvem svým tuto dvojí tvářnost neukazují, přispívá se k tomu, že dvojí jejich ráz se zatemňuje, a to v neprospěch Chorvatska. Jeť uherská agenda dotčených ministerstev mnohem větší než agendy společné, a proto vystupují ona ministerstva jakožto správní orgány uherské. Chorvatsko následkem toho se tratí a klesá zdánlivě na pouhou provincii uherskou, spravovanou centrálně z Budapešti.

Jakousi nápravou toho, že není zvláštních společných ministerstev uhersko-chorvatských, mají býti *chorvatské sekce* v ministerstvech, vykonávajících společnou agendu. Ale právě v této věci vedou Chorvaté neustálé stesky, že se vyrovnání se strany maďarské neplní. Maďaři jsou rozhodně proti chorvatskvm sekcím u společných ministerstev, a pokud je vůbec chtějí připustiti, mají to býti obyčejné překládárny, nikoli samostatná oddělení, která by měla vlastní agendu.

Velkou vadou jest dále, že ani v nižší instanci nemá společná vláda na chorvatském území náležitých společných orgánů, jež by byly odděleny od autonomních orgánů chorvatských. Proto stanoví § 45. vyr., že zemská vláda chorvatská má podporovati ústřední — správněji řečeno, společnou — vládu v jejích nařízeních, ba že má ona nařízení přímo vykonávati, pokud by společná vláda neměla v Chorvatsku vlastních svých orgánů. — Také povaha autonomních orgánů chorvatských tedy se zatemňuje, a snadno může vzniknouti domněnka, jako by zemská vláda chorvatská a vůbec všechny úřady chorvatské byly v každém ohledu podřízeny uherskému ministerstvu.

V ministerské radě uherské má Chorvatsko svého zvláštního zástupce, *chorvatského ministra* bez portfeuille. Podle § 44. vyr. jest tento ministr pojítkem mezi králem a zemskou vládou chorvatskou. R. 1873 upravena byla blíže jeho působnost. Chorvatský ministr předkládá beze změny a bez průtahu panovníkovi všechna podání bánova, a jen v případě, kdyby s hlediska státního společenství nebo společných zájmů nastala nějaká pochybnost, která vyslechnutím bána nemohla by se odstraniti, předkládá panovníkovi současně, ale ve zvláštním podání, svoje poznámky, pokud se týče poznámky společné uherské vlády. Jako jiní ministři jest i ministr chorvatský odpověden společnému říšskému sněmu. Ministr tento spolupodpisuje vedle bána podle chorv. zák. čl. 2. z r. 1869 (§ 3.) nařízení panovníkova pro Chorvatsko jakož i jmenování úředníků panovníkem.

Postavení chorv. ministra jest velmi obtížné. Spojujeť v jedné osobě dvojí těžko srovnatelný úkol. Jednou jest obhájcem zvláštních chorvatských práv a zájmů naproti uhersko-chorvatskému společenství, podruhé však ochráncem společných uhersko-chorvatských práv a zájmů naproti případným přehmatům se strany Chorvatska. Jakožto osoba prostředkující spojení mezi králem a chorvatskou zemskou vládou zdola i shora nemá chorvatský ministr jen povinnost bdíti nad tím, aby chorv. zemská vláda nerušila společnou uhersko-chorvatskou ústavu a společné zájmy, nýbrž má pečovati i o to, aby společný král uhersko-chorvatský nenařizoval nic pro Chorvatsko, co by se nesrovnávalo se státoprávním poměrem obou zemí vespolek. Můžeť i společný král v nařízeních pro Chorvatsko vystupovati někdy nedopatřením spíše jako král uherský, než jako král chorvatský, tak že jest třeba, aby tu byl ministr, který by odpovídal za takové akty. Ale právě proto měl by býti chorvatský ministr zodpověden nejen společnému sněmu uhersko-chorvatskému, nýbrž i sněmu chorvatskému, čehož bohužel není. Následkem toho jeví se chorvatský ministr více ministrem společným než chorvatským.

Bolavou stránkou vyrovnání uhersko-chorvatského jsou *finance*, prohlášené za věc společnou. Ve vyrovnání jest stanoveno, že Chorvatsko přispívati má jistými procenty

(t. zv. kvotou) na společné náklady (rakousko-uherské i uhersko-chorvatské), pokud se týče že ze svých příjmů může si ponechati jistá procenta (t. zv. tangenta) na své zemské potřeby, kdežto ostatek má připadnouti společné vládě ke hrazení společných nákladů. Tato základní ustanovení předpokládají řádné vedení tří oddělených rozpočtů (chorvatského, uherského a uhersko-chorvatského), aby Chorvatsko nebylo zkracováno tím, že by mu nebyly účtovány přesně všechny jeho veřejné příjmy, a naopak že by mu některé výdaje účtovány byly jako společné, ač ve skutečnosti jsou to jen výdaje na potřeby uherské. Tyto tři oddělené rozpočty však se nevedou, a to jest příčinou stálých hořkostí mezi oběma stranami.

Kvota — a rovněž tangenta — stanovena jest vždycky na určitou řadu let (mají se dodržovati období 10letá) oboustranným dohodnutím na základě finanční způsobilosti obou zemí. Kvota stanovena byla původně pro Chorvatsko na 6·44%, pro Uhry na 93·56%. Zároveň však se tvrdilo se strany uherské, že Chorvatsko není s to, aby celou kvotu neslo bez újmy svých vlastních zemských potřeb, a proto smluvena na 10 let paušální suma 2,200.000 zl., kterou Chorvatsko mohlo věnovati ze svých příjmů na své potřeby, a ostatek mělo odváděti na společné náklady, bez ohledu, splní-li tím své povinnosti (bude-li se zbytek rovnati kvotě). Suma 2,200.000 zl. rovnala se 45% tehdejších příjmů Chorvatska, a proto dán do vyrovnání § 16., dle něhož k hražení nákladů samosprávy chorvatské se užije 45% veškerých příjmů, a v § 17. stanoveno, že 55% bude Chorvatsko přispívati na společné náklady. Tangenta 45% byla v uherskochorvatském vyrovnání smluvena jen theoreticky; byla, jak se říká, jen na papíře, právě tak jako kvota.

Již při revisi prvého vyrovnání z r. 1873 odstraněn byl paušál, a tangenta 45% stala se praktickým měřítkem. Chorvatsko v zápětí po uzavření vyrovnání poznalo, že paušál není pro ně výhodný. Činilť méně než 45%. Tu však se zároveň seznalo, že vyrovnání má velikou mezeru ve dvojím ohledu, že se v něm totiž na jedné straně neuvádí, co všechno se pokládá za chorvatské příjmy, a z čeho se tedy má počítati tangenta, na druhé straně pak že se neoznačuje přesně, co sluší pokládati za společné náklady,

a nač tedy má Chorvatsko přispívati kvotou. Dokud byl základem finančního poměru Chorvatska k Uhrám pevný paušál, a dokud tedy jak kvota, tak tangenta měly význam jen theoretický, nezáleželo Chorvatům na tom, počítají-li se jim správně příjmy i společné výdaje. Jakmile však se stala tangenta praktickým měřítkem, věc se arci změnila. Od té doby usilují Chorvati o zavedení správného účtování chorvatských příjmův i společných výdajů. Teprve při posledním finančním vyrovnání z r. 1906 pronikli se svými požadavky. Není bez významu, že prvé účty — za dobu od r. 1869 do r. 1874 — byly předloženy chorvatskému sněmu teprve r. 1879, tedy po více než 10letém trvání vyrovnání.

Čtvrté finanční vyrovnání z r. 1906, platné na desetiletí od 1. ledna 1904 do konce r. 1913, jest velikým pokrokem naproti vyrovnáním dřívějším. Jsouť v něm (v § 7.) zejména obsaženy přesné předpisy o způsobu, jak se má sestavovati napříště účtování. Chorvatům účtovati se mají některé příjmy dosud neúčtované, a za společné výdaje počítati se mají jen ty, jež jsou skutečně společné povahy. Výslovně jest uvedeno, které výdaje nemají se pokládati za společné. Na sklonku čtvrtého desetiletí od uzavření vyrovnání domohli se tedy Chorvati po velkých bojích toho, co se vlastně samo sebou mělo rozuměti již r. 1868.

Tangenta činí podle posledního finančního vyrovnání 44%; i kvota, ač má pořáde význam jen theoretický, byla ponechána, ale zvýšena na 8·127%. Důstojnost Chorvatska by vyžadovala, aby kvota jakožto druhé, ale nepraktické měřítko odpadla, poněvadž měřítko skutečně praktikované, tangenta, úplně postačí, a poněvadž za existence dvojího měřítka Chorvatsko staví se do situace, jako by svým finančním povinnostem naproti Uhrám a i Rakousku nemohlo dostáti.

S uhersko-chorvatským vyrovnáním souvisí *rěcká otázka.* Město Rěka, jež náleželo kdysi chorvatským Frankopánům a časem se dostalo do rukou Habsburských, vráceno bylo Marií Terezií Chorvatsku. Reskriptem ze 23. dubna 1779 byla pak vydána pravidla o správě Rěky, jež nazvána »odděleným, ke koruně Uherské připojeným údem«. Maďaři následkem toho prohlašují Rěku za

zvláštní území Uherské koruny, vyňaté z Chorvatska. Separatum corpus tvořila však Rěka naproti Bakru, nikoli naproti Chorvatsku. Když pak byla Rěka r. 1807 (zák. čl. 4.) mimo to ještě i uherským sněmem inkorporována, bylo to vyloženo na nejbližším sněmě chorvatském (čl. 8. z r. 1808) tak, že Rěka pokládá se za část Chorvatska, a proto uděleno jejím zástupcům místo a hlas v chorvatské sněmovně. Po míru Vídeňském (r. 1809) dostala se Napoleonovi a náležela k provinciím Illyrským. Po jich získání tvořila až do r. 1822 součást království Illyrského, načež znova připojena ke koruně Uherské a zastoupena nejen na sněmě uherském, nýbrž i na chorvatském. Nové spory, jež o ni povstaly mezi Uhrami a Chorvatskem, vyřízeny byly *prozatímně* čl. 66. uh.-chorv. vyrovnání z r. 1868, podle něhož jest Rěka zvláštní částí Uherské koruny. Maďaři neostýchají se však tvrditi, že o příslušnosti Rěky k Uhrám definitivně již bylo rozhodnuto.

* * *

Chorvati v Dalmácii a *Přímoří,* náležejíce k zemím zastoupeným na říšské radě, účastní se politického života jednak na širším podkladě rakouském, jednak ve svých zemích.

Pokud běží o Dalmácii, jest v programu všech chorvatských stran, aby země tato spojena byla s královstvím Chorvatsko-Slavonským a doplnila tak »*království trojjediné*«. Strana práva jde ještě dále a žádá, aby Chorvatsko-Slavonsku připadla nejen Dalmácie, chorvatská část Istrie, Mezimuří, Kvarnerské ostrovy a ona část Bosny, jež někdy náležela k Chorvatsku, nýbrž celá Bosna s Hercegovinou, Krajina, Korutany a Štýrsko. O zřízení »království trojjediného« usilovali již stavové chorvatští r. 1802. Žádali tehdy panovníka, aby Dalmácii nově získanou mírem Campoformijským r. 1797 připojil k Chorvatsku. Král odložil své rozhodnutí na dobu pozdější. Znova vystoupily s podobnými žádostmi po r. 1815 (po Vídeňském kongresu) sněmy chorvatský (1822) i uherský (1830). R. 1848 hleděli Chorvaté pohnouti Dalmatince k přijetí myšlenky inkorporace jejich země, ale pro odpor italských měst nepodařilo

se to ani prostřednictví arcivév. Jana. Dne 11. pros. 1848 vyslovovala se většina říšských poslanců dalmatských v interpelaci podané k vládě proti přivtělení Dalmácie k Chorvatsku. Takovéto stanovisko zaujímal r. 1861 i dalmatský sněm. V adrese z 19. dubna 1861 podané panovníkovi byla inkorporace zamítnuta. Také při jednání o vyrovnání rakousko-uherské r. 1867 vystoupili Uhři i Chorvaté se svými nároky na Dalmácii. Přes to však nepodařilo se jim dosíci splnění své žádosti. Prosincová ústava rakouská z r. 1867, vzešlá z dohodnutí mezi Uhry a králem uherským, uvádí mezi zeměmi zastoupenými na říšské radě i Dalmácii. Vzhledem k tomu jest dosti podivno, že v § 4. uherskochorvatského vyrovnání z r. 1868 praví se (vedle Chorvatska a Slavonie) i o Dalmácii, že uznává uh. zák. čl. XII. z r. 1867 (vyrovnání rakousko-uherské). Naproti tomu nelze arci nic namítati proti čl. 19. a 65. uhersko-chorv. vyrovnání, kde se činí zmínka o Dalmácii jako příští součástce království trojjediného. Na říšské radě rakouské dochází snaha o vyloučení Dalmácie ze svazku zemí rakouských podpory u Všeněmců, kteří chtějí tak seslabiti oposici poslanců českých a slovinských (z téhož důvodu jest v jejich programu i odloučení Haliče). Dokud vedli v Dalmácii hlavní slovo Italové, nenapadlo Němcům, že by tato země mohla být připojena k Chorvatsku, a dalmatský sněm se tomu přímo vzpíral. Od nedávné doby se arci situace změnila. Dne 20. června r. 1907 podali dalmatští poslanci v poslanecké sněmovně říšské rady rakouské státoprávní ohražení, v němž prohlásili, že Dalmácie, ačkoli ve skutečnosti náleží ke královstvím a zemím zastoupeným na říšské radě, po právu jest součástí království Chorvatského. Toto své přesvědčení také právnicky odůvodňovali, arci ne vhodně. Poslední projev v otázce spojení Dalmácie s Chorvatskem učiněn byl na zemském sněmě dalmatském dne 16. října 1909. Sněm usnesl se tu na adrese k panovníkovi, v níž se (poprvé z dalm. sněmu) žádá, aby Dalmácie oddělena byla od Předlitavska a připojena byla k Chorvatsku a Bosně.

Důležité místo v politických dějinách Dalmácie zaujímá *otázka jazyková.* Touž nepřízeň rakouských vlád, jakou vidíme v otázce českého úředního jazyka v zemích českých, pozorujeme v Dalmácii naproti Chorvatům a Srbům. Skoro

po celé století udržela se v Dalmácii jako vnitřní úřední jazyk italština, ačkoli se Chorvati a Srbové, kteří tvoří přes 96% veškerého obyvatelstva v zemi, od samého počátku ústavnosti rakouské tomu vzpírali. Italský úřední jazyk v Dalmácii byl dědictvím, jež převzalo Rakousko již r. 1797, když nabylo této země z rukou benátských. Poměry nezměnily se ani r. 1815, kdy Rakousko (po dřívější opětné ztrátě) znova a definitivně na Vídeňském kongresu Dalmácie nabylo.

Výslovné ustanovení zákonné, kterým by italština byla uznána za úřední jazyk v Dalmácii, vydáno nebylo. Vžila se však dřívější benátská praxe, a to tím snáze, poněvadž všechny školy v Dalmácii byly italské, a italština následkem toho byla všeobecně rozšířeným a užívaným jazykem v zemi. Pro vnitřní úřední italštinu uváděn bývá sice dv. dekret z 15. března 1815 č. 1138 sb. z. s., kterým zřízen byl apelační soud v Zadru s nařízením, aby projednával soudní věci v jazyku italském, avšak nehledíc ani k tomu, že gubernium dalmatské, vyhlašujíc tento dekret dne 10. dubna 1815 č. 3966 nečiní zmínku o italském jazyku, nýbrž naopak nařizuje, aby vyhláška stala se v obou jazycích (tedy i v srbskochorvatštině), řečený dv. dekret týkal se jedině nově zřízeného soudu. Horší bylo to, že západohaličský soudní řád zaveden byl v Dalmácii cís. pat. ze 24. dubna 1815 ve stejném textu jako v Lombardsko-benátském království. Běželo o § 14. řečeného soudního řádu, který byl pro jižní Tyrolsko, v němž západohaličský soudní řád rovněž byl zaveden, doslovně z originálu přeložen, kdežto pro Dalmácii a království Lombardsko-benátské užito bylo místo slov: (Obě strany i jejich právní zástupci mají ve svých řečích užívati) »jazyka v zemi u soudu běžného« — »idioma italiano«. Pokud běží o Dalmácii, bylo tu buď nedopatření, anebo neznalost poměrů. Pro prvý výklad mluvilo by to, že cís. patent, kterým řečený soudní řád v Dalmácii byl zaveden, byl tam vyhlášen nejen italsky, nýbrž i srbskochorvatsky. Ať tomu však bylo už jakkoli, italština stala se výhradným úředním jazykem nejen u soudů, nýbrž u všech úřadů v Dalmácii. Srbskochorvatština neměla přes půl století u státních úřadů dalmatských o nic lepší postavení než cizí jazyk. Strany musely v soudních záležitostech

připojovati ke svým srbskochorvatským podáním legalisovaný italský překlad.

R. 1861, tedy již v době ústavní, navrhl posl. Miho Pavlinović dne 8. dubna na zemském sněmě dalmatském, aby poslanci mohli mluviti italsky nebo srbskochorvatsky (»illyrsky«), aby řeči srbskochorvatské byly přeloženy do italštiny a aby byly tak protokolovány. Návrh byl přijat, a tím uznána nepřímo italština za úřední jazyk zemského zastupitelstva. Nicméně chorvatští a srbští poslanci užívali na sněmě často svého jazyka. Formálně stala se chorvatština úředním jazykem dalmatského sněmu a zemského výboru teprve sněmovním usnesením ze 21. čce 1883.

Malé pokroky činila naproti tomu jazyková práva srbskochorvatštiny u státních úřadů. Výnosem ministerstva sprav. z 15. března 1862 č. 986/J. M. ex 1861 měla srbskochorvatština podle možnosti (nach Thunlichkeit) zaváděna býti u soudů. Nařízení tohoto nebylo však dbáno. Důležitý byl výnos c. k. státního a justičního ministerstva z 1. pros. 1866 č. 6983 dalmatskému místodržiteli (vyhláš. 22. června 1867 č. 4498/1346), kterým ustanoveno, že do státní služby v Dalmácii nemůže býti přijat, kdo neprokáže před zvláštní komisí, že jest důkladně mocen italského a »illyrského« jazyka. Práva chorvatštiny jakožto vnějšího úředního jazyka upravena byla výnosem min. fin. ze 24. května 1866 č. 23.695 o styku fin. úřadů se stranami (připuštěno, aby strany užívaly chorvatštiny, ale pro vnitřní službu vyhrazeno užívání němčiny a italštiny), nař. min. vnitra ze 20. února 1869 č. 882 č. 7 z. z. o užívání zemských jazyků dalmatských ve styku polit. úřadů s obcemi a stranami, výnosem min. sprav. ze 26. února 1869 č. 2410 č. 9 z. z. o užívání »slovanského« v Dalmácii běžného zem. jazyka v soudních záležitostech a konečně nařízením ministrů vnitra a spravedlnosti ze 20. dubna 1872 č. 17 z. z. o užívání zemských jazyků dalmatských ve vnější službě polit. úřadů, soudů a státních zastupitelstev. Nařízení posléze uvedené poskytuje chorvatštině v Dalmácii celkem táž práva jako Stremayrovo nařízení z r. 1880 češtině. Ale i proti uvedeným nařízením vznikl odpor. Nejv. soudní dvůr ve Vídni rozhodnutím ze 28. listop. 1882 č. 13.535 zaujal stanovisko, že strany přes zmíněná jazyková naří-

zení nemohou u soudů užívati jiného jazyka než italštiny, poněvadž § 14. soud. řádu nebyl nařízeními těmi změněn. Následkem toho podal poslanec G. Bulat a spol. na říšské radě návrh, aby dotčený § 14. byl změněn ve smyslu Chorvatům a Srbům příznivém. Stalo se to zákonem ze 25. května 1883 č. 76 ř. z. Kromě toho usnesl se zemský sněm dalmatský dne 3. čce 1884, aby srbskochorvatština zavedena byla v Dalmácii jako vnitřní úřední jazyk. Usnesení tomuto nevymohla však vláda sankci, a ačkoli Chorvati po léta na sněmě dalmatském i mimo sněm se domáhali, aby vláda konečně přání naroda vyhověla a zavedla v Dalmácii vnitřní úřední chorvatštinu, nestalo se to. Teprve nařízením ministrů vnitra, kultu a vyučování, spravedlnosti, financí, obchodu, veřejných prací a orby ze 26. dubna 1909 č. 13 z. z. byl *chorvatsko-srbský jazyk* připuštěn do *vnitřního úřadování* c. k. civilních státních úřadů (politických, soudních a státních zastupitelstev) v Dalmácii. Dotčené státní úřady mají (podle § 3. uvedeného nařízení) ve vzájemném písemném styku úředním užívati srbskochorvatštiny a v témž jazyku mají (podle § 4.) i uvnitř úřadovati a konati i manipulační službu (vésti úřední rejstříky, účetní knihy, seznamy atd.). Pouze výjimečně mohou důležitá prohlášení, jež jsou určena jen pro vnitřní službu, učiněna býti písemně nebo ústně v jazyku italském, jestliže příslušný úředník není dostatečně mocen jazyka srbskochorvatského. U sborových soudů má se porada díti v jazyku, v němž se má vydati rozhodnutí. Chorvatsko-srbština připuštěna jest do jisté míry (§ 7.) jako vnitřní úřední jazyk i do služby poštovní a námořní.

Ačkoli se v jazykové otázce domohli konečně Chorvaté a Srbové dalmatští aspoň částečně svých práv, náleží přece v jiných ohledech Dalmácie k nejzanedbanějším zemím monarchie. Platí to zejména v ohledu hospodářském. Až podnes nemá krásná tato země železničního spojení s ostatními zeměmi rakouskými. Není tomu ještě příliš dávno, co Dalmácie zaujímala vůbec mezi zeměmi rakouskými zvláštní postavení. Po připojení k Rakousku neměla ani stavovského zastoupení. Vlastní sněm dostala teprve r. 1861. Stály na něm proti sobě dvě strany: *Italové* čili »*autonomaši*«, přívrženci zemské autonomie (vlastně od-

půrci spojení s Chorvatsko-Slavonskem a zároveň stoupenci rakouského centralismu), a národní *strana srbskochorvatská,* která teprve při volbách druhého sněmovního období nabyla většiny. Kraj dubrovnický a kotorský až do r. 1841 byly zproštěny přímých daní. Také od povinnosti vojenské bylo dalmatské obyvatelstvo osvobozeno. Zavedení zemské obrany v zemi mělo r. 1869 a 1870 za následek vzpouru horalů Boky Kotorské, zejména Krivošijanů, a když pak zaváděna všeobecná branná povinnost, došlo r. 1882 k novému povstání.

Od r. 1874 počala se dřívější jednotná národní strana rozpadati. Chorvaté sbližovali se s chorvatskými »pravaši« (myšlenka velkochorvatská), Srbové pak spojovali se proti nim s Italy. Později nastalo nové tříštění stran. R. 1906 přistoupili i chorvatští a srbští poslanci dalmatští k chorvatsko-srbské koalici, uzavřené ve Rěce.

Italové ztratili nejen zemský sněm, nýbrž i správu měst. Udrželi se při vesle jen v Zadru.

* * *

Několik slov i o *Chorvatech v Istrii.* Podle posledního sčítání lidu z r. 1900 jest všeho obyvatelstva v Istrii 345.050; z toho Italů 136.191, Slovinců 47.717, Chorvatů 143.057. Slované tvoří tedy 55½% veškerého obyvatelstva, Chorvaté sami přes 40%, Italové 39½%. Přes to do nedávna panovala v zemi italská menšina. Teprve v poslední době mění se poměry ve prospěch Slovanů, a sice jak na zemském sněmě istrijském, tak i vůbec v celém veřejném životě. Ze šesti říšských poslanců istrijských připadá polovice Italům a polovice Chorvatům. Baštou Italů zůstávají až dosud města, kdežto venkov jest slovanský. Školy jsou pořáde ještě z největší části italské.

SRBOVÉ.

Základ k nynějšímu *království Srbskému* položen byl před sto lety dvěma povstáními srbského obyvatelstva v bělehradském pašaliku. Avšak teprve výsledek druhého povstání (r. 1815) pod Milošem Obrenovićem byl trvalý.

Mezi bělehradským vezírem Marašli Ali-pašou a Milošem uzavřena byla ústní konvence, podle níž v Srbsku zaveden dualism úřadů tureckých a srbských vedle sebe. Pro Srby zřízeni vedle muselimů po nahijích knezové a jakožto nejvyšší správní a soudní sbor po boku Milošově národní kancelář (rada starešin). Srbové vyjednávali se sultánem a domáhali se pro sebe autonomie s dědičnou knížecí hodností. Vedle toho Rusko zasazovalo se u Porty o splnění 8. čl. Bukur. smlouvy. Dlouholetým jeho úsilím se podařilo, že Turecko v 5. čl. Akermanské konvence ze 27. září (7. října) 1826 se zavázalo dorozuměti se se Srby. Bližší modality stanoveny v separátní aktě připojené ke konvenci. Ale ani Akermanskou konvenci Porta neprovedla. Teprve v 6. čl. Drinopolského míru ze 2./14. září 1829 zavázalo se Turecko splniti bez odkladu své sliby. Stalo se to *hatišerifem ze 3. srpna 1830*, kterým Srbsko uznáno bylo za *autonomní tureckou provincii* s Milošem Obrenovićem jakožto dědičným knížetem v čele. Knížeti svěřena správa země společně s radou (senátem) zemských pohlavárů, kteří nemohli býti sesazeni, leč že by se byli dopustili těžkého zločinu buď proti Turecku nebo proti zemským zákonům a zřízením. Knížeti dovoleno i vydržovati »nutný počet vojska«, arci jen k udržení pořádku v zemi. Turečtí muselimové čili vojvodové mohli sídliti a vykonávati soudnictví jen v opevněných místech; naproti tomu knížeti náleželo soudnictví v místech neopevněných. Kromě tureckých posádek v pevnostech byl každému jinému Turku pobyt v Srbsku zakázán. (Tohoto předpisu hatišerifu nebylo však dbáno, a teprve v konferenci Cařihradské r. 1862 ustanoveno, že Turci bydlící v srbských městech mají se za náhradu vystěhovati.) Sultán slíbil, že vrátí Srbsku šest nahijí (okruhů), odtržených r. 1813. (Stalo se to teprve r. 1833.) Také Srbům povoleno, aby vydržovali v Cařihradě své stálé agenty.

Již před hatišerifem z r. 1830 Miloš vykonával v Srbsku moc takřka panovnickou. Došlo k tomu znenáhla. V prvé době trvaly vedle sebe fakticky dvě státní moci, turecká a srbská. V čele srbských úřadů stál vrchní knez Miloš, zástupce národa před tureckými úřady, jménem sultána spravoval pak zemi turecký paša. Během času rostla moc

Milošova, a slábla moc pašova, tak že konečně knížecí moc srbská nastoupila na místo moci tureckého paše. Hatišerifem z r. 1830 bylo jen uzákoněno, co se dříve už skutečně vyvinulo.

Postavení svého nabylo Srbsko nejen vlastním přičiněním, nýbrž i intervencí Ruska, jež se mírem Drinopolským z r. 1829 (vedle Turecka) stalo formálně protektorem Srbska; fakticky jím bylo již před mírem Bukureštským. Následkem toho byl poměr Srbska k turecké Portě upravován jednak smlouvami Turecka s Ruskem, jednak úmluvami tureckými se Srbskem. R. 1856 (Pařížským mírem z 30. března 1856) postaveno bylo Srbsko pod společnou ochranu velmocí, podepsavších Pařížský traktát. R. 1867 odevzdány byly sultánovým fermanem Srbsku poslední turecké pevnosti: Bělehrad, Šabac, Smederevo a Kladovo, a brzo se odstěhovaly i turecké posádky, tak že Srbsko po 54 letech obdrželo pevnosti, jež mělo za doby Karaďorďovy do r. 1813. Suverenním knížectvím se stalo Srbsko r. 1878 na Berlínském kongresu, kde zároveň zvětšeno o 4 okruhy: nišský, vraňský, toplický a pirotský. Neuskutečnily se však plány srbské, aby na Balkáně povstala veliká říše Srbská, k níž by náleželo také Staré Srbsko, jež zůstalo Turecku, a Bosna s Hercegovinou, jež dány Rakousku do správy a jím okupovány. R. 1882 prohlášeno bylo knížectví Srbské za království.

Od samého počátku bojů o svou existenci Srbsko prožívá celou řadu vnitřních krisí. Běží především o to, kdo bude panovníkem, dále o to, jak má býti organisována státní moc. Mnoho zla způsobila Srbům otázka osoby panovníkovy. Největších zásluh o vznik státu Srbského dobyli si dva národní hrdinové: v prvém povstání Karaďordě, ve druhém Miloš Obrenović. Na trůn srbský činili si následkem toho nárok dvě dynastie, a členové obou skutečně také střídavě panovali. Do bojův o trůn byl však strhován celý národ, zvláště od té doby, kdy se v Srbsku vyvinulo několik politických stran, vedle starších liberálů konservativci, pokud se týče potomní pokrokáři (napredňaci) a v sedmdesátých letech radikálové. Jest jen málo zemí, kde boje politických stran tak jsou prudké jako v Srbsku, a kde by se tak často střídaly vlády.

Také otázka organisace státní moci zaměstnávala celý srbský národ až do poslední změny na trůně. Po celé století vedou se v Srbsku boje mezi principem monarchicko-absolutistickým, oligarchickým a demokratickým. Prvé půlstoletí (od r. 1804 až do r. 1858) vyplněno jest bojem mezi principem absolutistickým a aristokratickým, druhé půlstoletí pak bojem mezi principem monarchickým a demokratickým. Sotva prvé povstání pod Karaďorděm počalo míti úspěch, objevila se otázka, kdo bude vykonávati vládu v zemi dobyté na Turcích. S počátku nebylo ve vzbouřených knezovstvích (knežinách), t. j. okresích bělehradského pašaliku jiné moci než vojenská. Vojenští náčelníci vykonávali zároveň moc správní a soudní. Vrchním vojenským velitelem byl Karaďordě. Vojenská jeho moc byla zárodkem i nejvyšší moci civilní. Bylo přirozeno, že ten, jehož hlavní zásluhou povstání mělo úspěch, hleděl dostati do svých rukou i ústřední moc v zemi. Jinak pohlíželi na věc ostatní vojenští velitelé (starešinové). I oni měli nepopíratelné zásluhy, i jim dalo povstání do rukou jistou vojenskou moc, ať již na území větším či menším. Také oni chtěli moc svou podržeti a vykonávati ji i co do civilní správy a soudnictví. Tendence obou stran se tedy rozcházely. Karaďordě usiloval o centralism a absolutism, ostatní starešinové pak o federaci. Vlivem ruským nemělo se státi po vůli ani jedné ani druhé strany. V zemi měl býti zřízen nejvyšší ústřední úřad, *vládnouci rada* (praviteljstvujući savet) anebo lépe řečeno *vláda,* jež měla státi nad Karaďorděm i nade všemi starešiny. Vládnoucí rada měla se skládati ze 12 členů volených nahijemi (okruhy) po jednom. Šest členů rady mělo zastávati ministerské úřady (popečitelstva). Nové kolegium, zřízené r. 1805, nazváno bylo *skupštinou* čili *synodou.* Název vládnoucí rada nelíbil se bezpochyby Karaďorďovi. Ve »skupštině« zastoupeny byly s počátku jen čtyři okruhy (teprve později byla doplněna). Rada nebyla tedy řádně organisována a pro odpor Karaďorďův nestala se nejvyšší mocí v zemi; byla jen skutečnou radou, a sice ve všech zemských záležitostech. Nový pokus o organisaci zemské vlády srbské učiněn byl r. 1807 státním radou ruským Rodofinikinem, poslaným do Srbska, aby dal zemi »konstituci«. Dosavadní vládnoucí rada měla býti nazvána

vládnoucím senátem srbským a měla se skládati částečně z vojenských vůdců a senátorů (osob o národ zasloužilých) jakožto členů doživotních a kromě toho z »radů« volených na tři léta nahijemi. Podle Rodofinikinova statutu měl býti nejvyšším pánem v zemi nikoli kníže, nýbrž senát. Ani projekt Rodofinikinův nebyl proveden. Dřívější vládnoucí rada doplněna však r. 1807 zástupci oněch okruhů, jež v ní dosud zastoupeny nebyly. Nová změna v organisaci ústřední moci srbské nastala v lednu r. 1811 na bělehradské skupštině. »Vrchní vůdce« (Karaďordě), národní rada a starešinové (sněm) zavazují se vzájemně a přísahají, že budou ve státních záležitostech jednati jen společně. Na základě úmluv všech tří stran vydal Karaďordě úkaz o vládnoucí radě národní, jež rozdělena na dvě části: na ministerstvo (6 popečitelů) a na vrchní zemský soud. Radové neměli již býti voleni po nahijích, nýbrž jmenováni vrchním vůdcem. Karaďordě zavádí tu sice formálně ústavní monarchii, ale ve skutečnosti panoval neobmezeně.

Podobně jako Karaďordě měl i Miloš Obrenović dosti dlouho vážné soupeře, kteří s ním konkurovali, chtějíce moc jeho obmeziti. Jeden z jeho odpůrců, vojvoda Petr Moler, navrhoval mu, aby v Srbsku zřízena byla t e t r a r c h i e, jejímiž členy by byli Miloš, Moler, Cukić a prota Nenadović. Miloš zbavil se brzo svých soupeřů. Měl také naproti Karaďorďovi výhodnější postavení v tom, že moc jeho v zemi nebyla povahy revoluční. Ačkoli pošla z revoluce, byla konečně Portou uznána, a nabyla tedy legálního podkladu. I Miloš měl míti po boku jakousi národní radu, jejíž členy — 12 knezů, z každé nahije po jednom — by jmenoval sultán na základě dohodnutí Milošova s bělehradským vezírem. O slabosti této rady svědčí již její název, *národní kancelář*. Byla zřízena r. 1815 a Portou uznána r. 1816. Sultánův ferman neobsahoval však nic o její organisaci a kompetenci. Vše to svěřeno bylo Milošovi společně s tureckým vezírem. Ani Miloš nechtěl býti obmezován žádnou radou, a proto vybíral za »přísedící« národní kanceláře nikoli zástupce nahijí, nýbrž své lidi, pouhé úředníky. Členy sboru toho často měnil a počet jich nestanovil pevný. Sám byl předsedou národní kanceláře, a vojvodu Molera dosadil za jejího »inspektora«. Po smrti Molerově, když

inspektorem jmenován Milošův písař Dimitrij Gjorgjević, kancelář byla pouhým výkonným orgánem knížete. R. 1826 zřídil si Miloš jakousi státní radu, avšak ta po krátkém trvání zanikla.

Jako za Karaďorďa, tak svolávána byla i za Miloše národní skupština. Nebyl to však sbor národem volených poslanců, nýbrž shromáždění okružních a okresních starešin, jež kníže sám dosazoval, a kteří následkem toho nemohli ho kontrolovati, jsouce na něm závislí. Skupštiny tyto scházely se dvakráte do roka, aby po okruzích rozvrhovaly osobní daň.

Jako Karaďordě vládl tedy i Miloš absolutisticky. Oba měli dobrý vzor v tureckých vezírech, oba dovedli potlačiti federalistické, pokud se týče oligarchické snahy národních starešin. Princip absolutistický zvítězil.

Tento absolutistický režim Milošův trval do r. 1830. Vlivem ruským vložil sultán do svého hatišerifu z r. 1830 ustanovení, že kníže má vládnouti v dorozumění se zemskými starešinami, t. j. se státní radou. Panovníkova moc neměla už býti absolutní, nýbrž ústavně obmezená, a sice sborem aristokratické povahy. Starešinové, kteří mají Miloše obmezovati, nejsou už oni národní hrdinové z prvého a druhého povstání, kteří mohli konkurovati s Karaďordĕm a Milošem, nýbrž lidé dosazení na svá místa Milošem, jeho úředníci a zřízenci. Princip, za nějž osoby tyto bojují, není už federalistický, decentralisační, jako tomu bylo za Karaďorďa, nýbrž aristokratický, po případě oligarchický, a při tom centralisační. Ústřední moc státní trvati má dále, ale nemá už býti absolutní, nýbrž obmezená jejich sborem. Rozumí se, že Miloš, který se dovedl zbaviti vážných svých soupeřů, nehodlal se děliti o státní moc se svými »sluhy«, a vládl tedy nadále neobmezeně.

Teprve po vzbouření Milety Radojkoviće vydal Miloš *r. 1835 ústavu*, podle níž státní rada byla nejvyšší mocí v zemi vedle knížete (čl. 45.), sborem, na němž vyjímajíc knížete závisely všechny srbské úřady (čl. 49.). Státní radě náležela spolu s knížetem moc zákonodárná, dále moc správní (šest popečitelů [ministrů] bylo mezi jejími členy) a soudní (jedno oddělení státní rady bylo nejvyšším sou-

dem). Ústava tato, jejíž XI. hlava obsahovala ustanovení o »obecně-národních právech« Srbů, připomínala ústavní zásady francouzské, a proto vznikl proti ní odpor nejen se strany Turecka, jež si osobovalo právo samo upravovati ústavní poměry srbské, nýbrž i se strany Ruska a Rakouska. Nová ústava nevešla následkem toho v platnost. Milošovi to bylo tím milejší, poněvadž k vydání jejímu byl donucen. Aby však aspoň na oko vyhověl přání národa, vydal v červenci r. 1835 zvláštní zákon o zřízení »knížecí rady« (knjažeski sovet). Členové této rady nebyli nesesaditelní, a kromě toho byli jmenováni prvými členy vesměs lidé knížeti oddaní, tak že knížecí rada byla poslušným nástrojem knížecí vůle. Tento stav nebyl po chuti starešinám, kteří si přáli, aby knížecí moc byla obmezena radou. Rusko bylo na jejich straně. Princip oligarchický zvítězil. Porta vydala v prosinci *r. 1838* pro Srbsko *ústavu*, zv. »*tureckou*«, jež byla vyhlášena dne 1/13. února 1839. Kníže obmezen byl podle ní 17člennou radou, skládající se ze starešin a nejváženějších Srbů. Členové této rady měli býti sice dosazováni knížetem, ale sesazeni býti nemohli leč se svolením Porty, bylo-li by dokázáno, že se dopustili nějakého trestného činu proti ní nebo porušení zemských zákonů a nařízení. V politických dějinách srbských počíná se dvacetiletý boj mezi knížaty a oligarchií starešin a zároveň doba silného vlivu tureckého; neboť starešinové mohli se proti knížeti udržeti jen pomocí Porty. Knížeti Milošovi, který nechtěl vládnouti jinak než absolutně, nezbylo než odejíti ze země (r. 1839).

Na trůně neudržel se proti oligarchům Vučićovi (»predvoditelj naroda«) a Petronijevićovi ani mladší syn Milošův Michal. I on opustil r. 1842 Srbsko. Nový kníže *Aleksandr Karaďorděvić* (1842—1858) děkoval trůn vlivu Vučićovu, a proto byl povolný vůči »velikášům« (starešinám). Vládl společně s radou, o níž krátce po vyhlášení »turecké« ústavy vydán byl *organický zákon* ze 27. dubna *1839*, sepsaný Jovanem Hadžićem. Tento zákon zabezpečil státní radě (senátu) ještě pevnější postavení než jí poskytla ústava z r. 1838. Členy její nemohl kníže (tak jako podle ústavy z r. 1838) jmenovati volně, nýbrž k návrhu a za souhlasu rady samé. Byl to sbor trvale úřadující, který nemohl

knížetem býti rozpuštěn. Porad jeho účastnili se i ministři, kteří byli ostatně bráni z jeho řad. V oboru moci zákonodárné náležela státní radě zákonodárná iniciativa, dále porada a svolení ke každému zákonu, vycházejícímu od vlády. Co se týče moci výkonné, státní rada měla právo a povinnost organisovati státní správu v duchu ústavy, kontrolovati její činnost a bdíti nad zachováváním příslušných zákonných ustanovení. Zkoumala také a schvalovala státní rozpočet.

Nový režim srbský za Aleksandra Karaďorděviće, jejž můžeme nazvati monarchicko-aristokratickým, zaváděl v zemi moderní správu podle cizích vzorů. Kdežto za Miloše vyřizovány byly státní záležitosti po způsobu patriarchálním za účastenství lidí nepožívajících školního vzdělání (mnozí starešinové a úředníci neuměli ani psáti), počíná vznikati za Aleksandra Karaďorděviče znenáhla pravá státní byrokracie. Řady její zaplňovali hlavně Srbové uherští (ljudi »iz preka« [s druhé strany za Sávou] čili prečani), vyšlí ze škol a obeznámení s praksí centralismu a byrokratismu. Vyrostlí v jiných poměrech, byli vzdáleni životu prostého lidu srbského, a proto zaváděli v Srbsku řády, s nimiž se domácí obyvatelstvo nemohlo spřáteliti.

Od krymské války octl se Aleksandr Karaďorděvić ve sporu se státní radou. Tvrdil, že organický zákon o státní radě příčí se ústavě z r. 1838; chtěl dosazovati senátory úplně volně, a také u ministrů nemínil se vázati na členy státní rady. Obrat ve smýšlení knížete způsobilo nejbližší jeho okolí, členové příbuzenstva. Ke všemu nastrojeno na podzim r. 1857 proti knížeti spiknutí. Spiklenci byli nejpřednější členové státní rady. Sesazení provinilých státních radů vyvolalo intervenci Turecka, jež bylo na straně senátorů. Vučić vypracoval dodatky k *zákonu o státní radě* ze 3. května *1858*, které ještě více posilnily její postavení. Senátoři mohli býti dosazováni jen na základě kandidátní listiny státní rady, a ministři mohli býti bráni jen ze senátorů, jak tomu bylo již podle organického zákona z r. 1839. K tomu, aby senátoři mohli býti souzeni, vyžadovalo se předběžného svolení rady, a také vynesený rozsudek měl býti předkládán k potvrzení nejen Portě, nýbrž i státní radě. Zvětšena i zákonodárná moc rady, pokud se týče pa-

novníkovo veto učiněno suspensivním (srov. čl. 14. ústavy z r. 1835). Usnesení rady, byla-li třikráte stejná, musel kníže schváliti.

Ani na těchto obmezeních knížete nemělo přestati. Bělo o jeho svržení, a sice pomocí skupštiny. Oligarchové vzpomněli si nyní na národ, o němž dříve nevěděli. Skupština Svatoondřejská svrhla sice v prosinci 1858 knížete s trůnu a zvolila znova Miloše Obrenoviće, ale tím zároveň učinila konec vládě oligarchické. Usnesla se také na zákoně, kterým se zřizuje národní skupština jako zvláštní státní orgán, složený výhradně z národních poslanců, scházející se pravidelně každého roku a usnášející se o organických zákonech (o knížeti, radě, ministrech a skupštině) a o ukládání daní. Usnesení tato nestala se vesměs zákonem. Členové dočasné vlády potvrdili v novém *zákoně o skupštině* z 5. ledna *1859* jen to, že se skupština skládati má z národních poslanců, ale scházeti se měla nikoli každý rok, nýbrž jednou ve třech letech, a o organických zákonech a daních neměla se usnášeti, nýbrž o nich jen poradně se vyslovovati.

Druhá vláda Milošova byla opět fakticky absolutní (1858—1860). Nedalo se ani očekávati, že Miloš vládnouti bude jinak než před lety. Kámen úrazu viděl již v ústavě z r. 1838, k vůli níž se vzdal trůnu. Ihned počal vyjednávati s Portou, aby zrušila onu ústavu. Porta nebyla proti zrušení onoho zákona, ale žádala, aby nová ústava vydána byla opětně od ní, byť jinak text byl formulován Srbskem. Na to nechtěl zase přistoupiti kníže. Aby přece cíle svého dosáhl, dal se zvláštní cestou. Změny turecké ústavy z r. 1838 provedl nikoli ve formě nového ústavního zákona, k jehož vydání se Porta samojediná pokládala za oprávněnu, nýbrž v řadě obyčejných zákonů, upravujících jednotlivé otázky. Podle ústavy z r. 1838 byli státní radové úředníky skoro tak sultánovými jako knížecími. Aby tento zbytek z dřívějšího dualismu státních mocí v Srbsku pominul, vydáno bylo dne 3. března 1859 rozhodnutí o úřední přísaze státních radů, z níž se vynechává zmínka o Portě. Vučićovy dodatky k zákonu o organisaci státní rady ze 3. května 1858 zrušeny byly zákonem ze 24. září 1859. Nastoupiv po druhé na trůn, Miloš obdržel sultánský berat, v němž o dědičnosti trůnu nebylo řeči, ačkoli již beratem

z r. 1830 byl uznán za dědičného knížete. (Porta upírala od r. 1839 až do Milana Obrenoviće IV. všem srbským knížatům vlastnost knížat dědičných.) Vydal tedy dne 20. října 1859 zákon o dědičnosti trůnu ve svém rodě. Běželo však ještě o organisaci státní moci, a tu syn Milošův *Michal* (1860—68) šel ve šlépějích svého otce. V době od r. 1859 do r. 1861 vyšly čtyry *zákony o národní skupštině:* dne 5. ledna 1859, dne 14. ledna 1859, dne 30. června 1860 a dne 17. srpna 1861; o státní radě vydán pak zákon rovněž ze 17. srpna 1861. Národní skupština vystupuje tu jako nový, třetí už pravidelný ústavní činitel. Při vydávání a změně zákonů může býti slyšena, uzná-li to kníže a státní rada. Jedná-li se však o změnu státního území, o zvýšení daní nebo změnu berní soustavy a o změnu ústavy, jest nutno, aby skupština dříve byla vyslechnuta. Ústavodárná moc není tu sice ještě podle zákona o skupštině ze 17. srpna 1861 rozdělena mezi knížete, státní radu a národní skupštinu, ale skupština má aspoň moc poradnou (o změně ústavy musí aspoň býti vyslechnuta). Zákonem ze 17. srpna 1861 o státní radě ruší se zákon o radě z r. 1839. Státní rada podržuje sice nadále vedle knížete moc zákonodárnou, ale není už oním starým mocným sborem turkofilských oligarchů, nebezpečným knížeti. Státní radové (senátoři) jsou obyčejnými státními úředníky. Kníže mohl je jmenovati bez otázání celého sboru státní rady a dávati do výslužby beze svolení Porty. Co se týče kompetence, nemíchala se už státní rada do státní správy. Ministři nepodléhali už státní radě, nýbrž přímo knížeti.

Na čas zvítězil tedy zase princip monarchický, ba možno říci absolutistický. Dovedlť Michal právě tak jako jeho otec Miloš uplatniti vždycky svou vůli, i když na oko šetřil forem ústavních. Slobodan Jovanović, nejlepší znalec srbského ústavního práva, karakterisuje vládu Michalovu jako »osvícený despotism« naproti patriarchálnímu despotismu Milošovu. — Michal organisoval také stálé pravidelné vojsko srbské a dovršil tím státní organisaci.

Po zavraždění Michalově (r. 1868), když nastoupil nezletilý *Milan,* vnuk Jefrema Obrenoviće (bratra Milošova), naskytla se příležitost, aby vydán byl nový ústavní zákon. Jest to t. zv. *regentská ústava* z 29. června 1869, pojmeno-

vaná podle toho, že vydána byla náměstky gen. Blaznavcem, Ristićem a Gavrilovićem spolu s velikou národní skupštinou. Po uplynutí tří desetiletí od vydání »turecké ústavy« upouští Porta konečně od svého stanoviska, že jen ona jest oprávněna dávati Srbům ústavu. Poměry změnily se zatím úplně. Turecko bylo nuceno již r. 1867 odevzdati Srbům i poslední pevnosti, jež v zemi drželo. Srbové dávají si tedy nyní ústavu sami, podobně, jak se o to pokusili již r. 1835.

Ústava z r. 1869 (sepsaná podle belgické z r. 1831, arci se značnými změnami) jest nejtrvalejší ze všech ústavních srbských zákonů. Bylať v platnosti od 29. června 1869 do 21. prosince 1888 a pak znova od 9. května 1894 do 6. dubna 1901. Dosavadní osobní režim knížat ani oligarchická vláda se neosvědčily, čehož důkazem bylo to, že jeden kníže vzdal se trůnu, druhý byl svržen a třetí zavražděn (u Michala spolupůsobily arci i motivy msty na straně druhého pretendenta trůnu). Musela se najíti nová forma organisace státní moci. Ústavní reformu provedla liberální strana, jež usilovala již při dynastickém převratu r. 1858 o to, aby byrokratický režim byl odstraněn, a místo něho aby nastal režim parlamentní se svobodou tisku. Tehdy liberální »kaputlije« (studovaní lidé) nedočkali se uskutečnění svých přání. Za to nadešla nyní jejich doba. V rukou liberálů nalézalo se nejen regentstvo, nýbrž celá vláda. Jeden z náměstků, Jovan Ristić, byl hlavním tvůrcem ústavy z r. 1869, jež zahajuje nové období v politickém vývoji srbského národa. Teprve od r. 1869 přišel ke slovu v politických otázkách i srbský národ, zejména prostý sedlák. Národní skupština, zastupitelstvo národa, povolává se, aby spolu s knížetem vykonávala moc zákonodárnou, jež se nyní odnímá státní radě. Jednotlivci poskytují se jistá politická práva, kterých dříve neměl. Svoboda tisku dovoluje mu, aby kritisoval činnost veřejné správy, co dříve bylo nepřípustno. Režim parlamentní nezavádí se však ještě novou ústavou. Skupština, jež se tu do jisté míry jeví dědicem práv bývalé státní rady, nemá přece v oboru zákonodárství moci tak rozsáhlé. Tak měla dříve státní rada právo zákonodárné iniciativy, skupština však nikoli. Mohlať pouze zamítnouti, doplniti nebo změniti vládní návrhy, ale předkládati sama formální návrhy nemohla. Podle jednacího řádu

skupštiny, vydaného na základě ústavy z r. 1869, bylo také pochybno, zdali a pokud mají poslanci právo interpelace. Bez státní rady nesměl dříve kníže vydati žádný zákon. Nyní mohl tak výjimečně učiniti bez skupštiny »v případě, je-li zemská bezpečnost zvenčí nebo uvnitř velice ohrožena, a skupština není shromážděna. Tu kníže může, co je třeba, byť se k tomu vyžadovalo spolupůsobení skupštiny, sám k návrhu ministerské rady nařiditi, což bude míti moc zákona; jakmile se prvá skupština sejde, předloží se jí takový mimořádně vydaný zákon ke schválení« (čl. 56.). Podobné ustanovení jako pověstný § 14. nynější rakouské ústavy pocházející již z ústavy Stadionovy z r. 1849. I budžetní právo státní rady bylo větší než budžetní právo skupštiny. Bez předchozího povolení státní rady nesměl býti učiněn žádný výdaj přes rozpočet, kdežto skupštině se takové výdaje — arci s odůvodněním — jen oznamovaly (čl. 66.). — Národní skupština neskládala se jen z poslanců svobodně volených, nýbrž částečně (až do jedné čtvrtiny všech poslanců) i z osob jmenovaných knížetem, a sice takových, jež vynikaly ve vědě a umění. (Čl. 45.)

Co do způsobu svého vzniku ústava z r. 1869 nebyla prosta veliké vady. Vydána byla způsobem formálně nesprávným. Podle § 14. zák. o nár. skupštině ze 17. srpna 1861 neměla v době náměstnictví učiněna býti žádná změna ústavy, a kromě toho mohla se změna ústavy státi jen se strany knížete a státní rady po vyslechnutí skupštiny. Těchto forem nedbalo však náměstnictvo, nýbrž požádalo státní radu, aby se vzdala své ústavodárné moci ve prospěch veliké skupštiny národní. Státní rada dala se k tomu pohnouti, obdrževši od náměstnictva slib, že zůstane i nadále vedle skupštiny zákonodárným činitelem. Měla z ní býti utvořena jakási panská sněmovna. Veliká skupština národní odňala však státní radě moc zákonodárnou. Stalo se to ve srozumění s náměstnictvem, které hrálo se státní radou neupřímnou hru.

Měníc ústavu, liberální strana dopustila se další chyby tím, že se nedotkla administrace, jež by byla vyžadovala rovněž reformy. Zachovala zákon o obcích z r. 1866, kterým obecní samospráva dána byla pod nedůstojné poručnictví státní správy. Podle zákona toho konány byly volby obec-

ních představených a členů obecního soudu v přítomnosti státní moci dozorčí, a bez jejího schválení neměly platnosti. Obecní orgány volily se na neurčitou dobu, zůstávajíce na svých místech, dokud je dozorčí moc nesvrhla. Poněvadž pak je mimo to mohla i trestati, lze říci, že samosprávy v Srbsku ani nebylo. Liberální strana nejednala důsledně. Zákonodárnou moc organisovala na národním základě, ale v exekutivě ponechala starého byrokratického ducha.

Za platnosti ústavy z r. 1869 vyvinuly se v Srbsku *tři* prvé *politické strany*. *Liberálové* skládali se ze starší inteligence, *napredňaci* (pokrokáři) z inteligence mladší a *radikálové* ze živlů opírajících se hlavně o selský lid. Po pádu liberálního Ristićova kabinetu (v říjnu r. 1880) král Milan držel se napredňaků (prvé ministerstvo z jejich strany bylo Piročancovo). Jejich pomocí chtěl Srbsko proměniti v moderní civilisovaný stát, jak se o to pokoušel již Michal. R. 1882 prohlásil Srbsko za království. Na skupštinských volbách r. 1883 zvítězili radikálové. Kabinet Piročancův odstoupil. K veslu se dostalo absolutistické ministerstvo Nikoly Christiće. Král dal tím na srozuměnou, že nechce vládnouti pomocí radikálů. Tito se vzbouřili (Zaječarské spiknutí). Srbsko od té doby nevyšlo z prudkých sporů politických stran. Aby jim učinil konec, král se rozhodl dáti zemi novou ústavu.

Dne 21. prosince 1888 zahájena byla v Bělehradě veliká národní skupština, jež přijala tuto *ústavu* (*z 22. pros. 1888/3. ledna 1889*), vyšlou z dohodnutí krále se stranou radikálů. Nová ústava byla velmi svobodomyslná. Ústavní práva srbských státních občanů, zejména svoboda tisku, svoboda shromažďovací a spolčovací byla tu jasně zaručena. Skupštině byla dána zákonodárná iniciativa, budžetní její právo zvětšeno, a udělena jí moc obsáhlé kontroly nad vládou. Král nemá již právo vysílati do skupštiny zástupce vyšší inteligence. Aby však inteligenci té zastoupení přece bylo zabezpečeno, stanoví se v nové ústavě (čl. 100.), že mezi poslanci každého okruhu musí býti po dvou osobách, jež vedle všeobecných podmínek, předepsaných pro všechny poslance, vyhovují ještě další podmínce, že totiž absolvovali nějakou fakultu v zemi nebo

v cizině nebo nějakou vyšší odbornou školu, která stojí na roveň fakultě. Zároveň stanoveno, že jistí vysocí úředníci státní a důstojníci (v pensi) jakož i bývalí předsedové a místopředsedové skupštiny podmínce té rovněž vyhovují. Každá řádná skupština má zasedati nejméně šest neděl. (Čl. 102.) Státní rada připomíná svým složením staré dualistické úřady v někdejších stavovských monarchiích. Skládá se ze 16 členů, z nichž 8 jmenuje král, a 8 volí národní skupština (státní radové jsou arci vesměs státními úředníky). Veliké jsou soudní funkce státní rady. Jeť státní rada disciplinárním soudem nad státními úředníky, nejvyšším správním soudem v záležitostech rozhodnutých ministerstvy a soudem rozhodujícím kompetenční konflikty mezi správními úřady. V této příčině jest státní rada orgánem udržujícím státní správu v mezích zákonů. Má jistou působnost i v oboru státního hospodářství, vyslovuje se o návrzích zákonů atd. (Čl. 145.) Sestavuje také kandidátní listinu na uprázdněná místa v hlavní kontrole (nejvyšším účetním dvoru) a v kasačním i apelačním soudě. Předsedu a členy hlavní kontroly volí národní skupština z kandidátní listiny sestavené státní radou. (Čl. 180.) Ve zvláštním oddílu ústavy z r. 1888 jedná se o okruzích, okresích (srez) a obcích, a zabezpečuje se nejen obecní, nýbrž i okružní a okresní samospráva. V okruzích zavádějí se okružní skupštiny a stálé okružní výbory (jakási krajská zastupitelstva a krajské rady). (Čl. 161. a násl.).

Ani svobodomyslná ústava z r. 1888 nevysvobodila srbský národ ze stálých krisí, ba možná že sama přispěla k tomu, aby partizánství ještě hlouběji zapustilo kořeny. Právě ta ústava, která měla zameziti zneužívání moci se strany státní správy, poskytovala rozvášněným politickým stranám prostředky, aby pomocí agitace podkopána byla královská autorita. Tak jako kdysi v Uhrách komitátní kongregace bývaly ohniskem oposice proti nenáviděným vládám, právě tak okružní skupštiny staly se v Srbsku kolbištěm zápasů s vládami a vedle toho i arenou bojů politických stran. Teprve budoucnost ukáže, nebyla-li ústava z r. 1888 dána srbskému národu předčasně.

Podle Slobodana Jovanoviće spočívá historický význam ústavy z r. 1888 v tom, že s touto ústavou nastává

vláda skupštinské většiny. A tomu se rozumělo v Srbsku tak, že většina skupštiny sama měla vládnouti; ministři že jsou jen výkonnými orgány této většiny. Za platnosti ústavy z r. 1888 profesní politik zvítězil nad politikem-byrokratem, a vešlo v obyčej bráti ministry jen z řady poslanců.

Krátce po vydání ústavy z r. 1888 vzdal se král Milan (v březnu 1889) trůnu ve prospěch nezletilého svého syna *Aleksandra*, který opíraje se o vojsko, v dubnu r. 1893 násilně se zbavil regentů a ministrů a prohlásil se zletilým. Rok na to pak (9./21. května 1894) pouhou proklamací »zastavil« ústavu z r. 1888 a *obnovil* »na čas« *starou ústavu z r. 1869*, poněvadž prý mnohá státní zřízení při samém svém vzniku čelila k tomu, aby sloužila nikoli obecným zájmům trůnu a vlasti, nýbrž osobním nebo stranickým vášním. Se starou ústavou obnoven byl zároveň volební řád z 10. října 1870 i některé jiné zákony; později zákony ty ještě pozměněny a doplněny. Účelem ústavního převratu králova bylo, aby se zbavil skupštinské většiny, pokud se týče radikálů. Skupština měla býti roztříštěna na malé skupiny. Vášně stran utišily se za platnosti staré ústavy jen málo. Vlády ustavičně se měnily. Vliv radikálů nebylo možno zmařiti ani pronásledováním r. 1899 po útoku Kneževićově na krále Milana. Aleksandr musil se s radikály dohodnouti tak jako kdysi jeho otec Milan. Výsledkem dohody byla *oktrojovaná ústava ze 6./19. dubna 1901*, vydaná opět pouhou královskou proklamací. Za základ nové ústavy vzata byla napredňacká osnova z osmdesátých let, jíž měla býti tehdy nahrazena ústava z r. 1869. Ústava z r. 1901 držela se celkem ústavy z r. 1888, od níž se lišila hlavně tím, že sněm srbský skládati se měl ze dvou komor. Vedle skupštiny zavedena byla ještě panská sněmovna, senát. Skupština měla vycházeti ze svobodných voleb, a v tom tedy ustoupil král. Naproti tomu zase králi učiněn byl ústupek v tom, že senát měl držeti skupštinu v jistých mezích. Král doufal, že tímto kompromisem dojde přece svého cíle, vládnouti bez parlamentní většiny. Ale ani nová oktrojovaná ústava se neosvědčila. Konflikt s národem, v němž se král octl nejen pro své neústavní snahy, nýbrž i pro poměry rodinné, rostl čím dál tím více.

Proklamací ze 24. března (6. dubna) 1903 král suspendoval na několik hodin novou ústavu a obnovil ji proklamací ze 25. března (7. dubna) 1903. Brzo na to následovalo zavraždění královo. Na trůn povolán byl nynější král *Petr Karaďorděvić*. Vláda se sněmem, složeným ze senátu a národní skupštiny, obnovila s jistými změnami ústavu z r. 1888. Jest to nyní platná *ústava z 5./18. června 1903.* Zároveň s tím obnoven byl volební zákon ze 25. března 1890 se změnami a doplňky ze 28. ledna 1891, který nyní má datum 5./18. června 1903, dále zákon o jednacím řádě národní skupštiny z 1. listopadu 1889 se změnami a doplňky ze 28. ledna 1891, mající datum rovněž 5./18. června 1903. Jak ve volebním zákoně, tak i v jednacím řádě skupštiny učiněny byly téhož r. 1903 jisté změny (v prvém dne 5./18. června, ve druhém dne 11./24. prosince). Ve čl. 201. ústavy z r. 1903 stanoveno dále, že zároveň s ní nabývají platnosti některé jiné zákony, jako zákon o ministerské zodpovědnosti ze 30. ledna 1891, zákon o organisaci státní rady z 21. pros. 1901 a zákon o jednacím řádě státní rady ze 31. ledna 1902, zákon o obcích ze 21. března 1902 i j.

Ze stručného tohoto přehledu vidno, že v ústavních zápasech srbského národa zvítězil konečně princip demokratický. Ústava z r. 1888 obnovená r. 1903 stojí, jak již řečeno, na stanovisku suverenity národa. Práva královská jsou podle této ústavy velice obmezena.

Pro nedostatek místa uvedeme jen některá nejdůležitější ustanovení této ústavy. Čl. 1.: Království Srbské jest dědičnou ústavní monarchií s národním zastupitelstvem. Čl. 3.: Státní jest v Srbsku víra východní pravoslavná. Srbská církev jest autokefálná... Čl. 5.: Království Srbské dělí se na okruhy, tyto na okresy (srez), a okresy na obce. — Ve čl. 6.—31. zaručena jsou srbským státním občanům nejdůležitější ústavní práva, jako svoboda osoby, majetku, svědomí, tisku, shromažďování, spolčování atd. Karakteristický jest čl. 8.: Státním občanům srbským nemohou býti udělovány ani nejsou v Srbsku uznávány šlechtické tituly. — Čl. 33.: Zákonodárnou moc má král a národní zastupitelstvo (sněm, skupština) společně. Čl. 38.: Výkonnou moc má král. Vykonává ji svými odpovědnými ministry podle nařízení této ústavy... — Ve čl. 40.—75.

jedná se o králi a jeho právech i povinnostech a o trůnním právu. Čl. 41.: Král a jeho rodina musejí býti východní pravoslavné víry. Čl. 44.: Následník trůnu i ostatní členové král. rodiny nemohou vstoupiti v manželství beze svolení králova. Čl. 54.: Král svolává národní skupštinu k řádnému nebo mimořádnému zasedání. Otvírá a uzavírá zasedání ... Má právo i odročiti zasedání národní skupštiny, ale odročení nesmí býti delší dvou měsíců ani se nesmí opětovati v témž období beze svolení národní skupštiny. Má také právo rozpustiti skupštinu, ale akt rozpuštění musí obsahovati nařízení nových voleb nejdéle během dvou měsíců a ustanovení o svolání skupštiny nejdéle během tří měsíců ode dne rozpuštění. Úkaz o rozpuštění skupštiny spolupodpisují všichni ministři. Čl. 55.: Král nemůže býti zároveň náčelníkem jiného státu beze svolení veliké skupštiny národní. Čl. 57.: V Srbsku vládne král Petr I. Karaďorděvić. Po něm nastupuje mužské potomstvo ze zákonného manželství podle prvorozenství. Nezůstaví-li král mužského potomstva, nastupuje mužské potomstvo poboční linie opět podle prvorozenství. Čl. 58.: Král a následník trůnu jsou zletilými dovršením osmnácti let. Čl. 60.: Nastupuje na trůn, král přísahá před národní skupštinou (tekst přísahy stanoven ve čl. 60.). Ve čl. 61. a násl. jest ustanovení o regentech. Čl. 66.: Civilní lista králova stanoví se zákonem. Jednou stanovená civilní lista nemůže se zvýšiti beze svolení národní skupštiny ani zmenšiti beze svolení králova ... Čl. 68.: V době nezletilosti královy nemůže se učiniti žádná změna v ústavě. — Ve čl. 76.—130. jedná se o národní skupštině (sněmu). Skupština jest obyčejná a veliká (čl. 76.). Čl. 78.: Volby národních poslanců jsou přímé. Hlasování jest tajné a koná se kuličkami. Čl. 79.: Každý okruh volí tolik poslanců, kolik na něj přijde podle počtu osob platících daně. Na každých 4500 poplatníků přijde po jednom poslanci. Převyšuje-li přebytek poplatníků v jednom okruhu 3000, volí se o jednoho poslance více. Čl. 80.: Počet poslanců připadajících na každý okruh ustanoví pro každé všeobecné volby zvláštní výbor skládající se z předsedy státní rady, předsedy a obou místopředsedů poslední skupštiny a předsedy kasačního soudu. (Tou dobou jest všech poslanců 160.) Čl. 84.: Volební právo (aktivní) má každý

Srb, který dovršil 21 let a platí nejméně 15 dinarů přímých státních daní se státními přirážkami. Čl. 95.: Za poslance může býti zvolen, kdo vedle podmínek potřebných k aktivnímu právu volebnímu vyhovuje některým podmínkám dalším, jako kdo dovršil 30 let věku, platí nejméně 30 dinárů přímé daně atd. Čl. 99.: Na každé kandidátní listině volebního okruhu musí býti po dvou osobách, jež vedle ostatních podmínek pro poslance vyhovují ještě zvláštní podmínce, že absolvovali nějakou fakultu v zemi nebo v cizině nebo vyšší odbornou školu na rovni fakultě. Čl. 100.: Do obyčejné nár. skupštiny poslanci volí se na čtyři roky. Volby pro každé 4leté sněmovní období konají se dne 8. září.... Čl. 101.: Nár. skupština svolává se pravidelně do sídelního města na 1. října každého roku.... Pravidelné zasedání skupštiny nemůže se uzavříti, dokud se skupština neusnese o státním rozpočtu. Ve čl. 106. se stanoví přísaha poslanců. Čl. 111.: Zákonné předlohy a ony jednoroční zákony, jež stojí v přímém spojení s budžetem — vyjímajíc budžet sám — nemůže skupština vzíti v úvahu, dokud je neprozkoumá státní rada a nepředloží o nich skupštině svoje mínění. Čl. 123.: Nikdo nemůže poháněti poslance ke zodpovědnosti pro jeho hlasování ve skupštině... Ve čl. 124. jedná se o poslanecké immunitě. Čl. 127.: Členové národní skupštiny dostávají ze státní pokladny cestovné a diéty po 15 dinárech za dobu vykonávání poslaneckých povinností. Čl. 129.: Do veliké národní skupštiny volí se dvakráte tolik poslanců, kolik do obyčejné. Čl. 130.: Veliká národní skupština svolává se, je-li třeba 1. rozhodnouti o obsazení trůnu, 2. voliti královské náměstky, 3. rozhodnouti o změnách ústavy, 4. rozhodnouti o zmenšení nebo změně nějaké části státního území, 5. uzná-li král za potřebné vyslechnouti velikou národní skupštinu. — Ve čl. 131.—139. jedná se o ministrech a jejich zodpovědnosti, ve čl. 140.—145. o státní radě. Státními rady mohou býti podle čl. 142 oni státní občané srbští, kteří dovršili 35 let věku, absolvovali v Srbsku nebo v cizině nějakou fakultu nebo vyšší odbornou školu na rovni fakultě a kteří ztrávili 10 let ve státní službě. O organisaci a kompetenci státní rady učiněna zmínka již shora, kde pojednáno o ústavě z r. 1888. Čl. 146.—159. zabývají se soudcovskou mocí; čl. 160.—169. jednají o okruzích, okre-

sích a obcích a jejich samosprávě. Ve čl. 170.—178. mluví se o státních financích, státním hospodářství a státním majetku. Nemohla-li národní skupština schváliti nový budžet před počátkem účetního roku, může podle čl. 174. prodloužiti budžet uplynulého účetního roku do té doby, dokud nebude schválen budžet nový. Je-li skupština rozpuštěna nebo odročena, dříve než povolí rozpočet, král může prodloužiti se svolením státní rady rozpočet uplynulého účetního roku nejdéle na čtyry měsíce. Čl. 179.—181. mají ustanovení o hlavní kontrole (nejvyšším účetním dvoru). Ve čl. 182. až 188. pojednává se o státní službě, ve čl. 189.—193. o církvi, škole a dobročinných ústavech, ve čl. 194.—199. o vojsku. Čl. 200 má ustanovení o změnách ústavy. Návrh, aby se v ústavě něco změnilo, může učiniti král nebo národní skupština. V návrhu takovém třeba jest výslovně uvésti všechny body ústavy, jež by měly býti změněny. Učinil-li návrh král, oznámí jej skupštině, která se pak rozpustí a svolá se nejdéle za 4 měsíce veliká národní skupština. Pochází-li návrh takový od národní skupštiny, hlasuje o něm skupština dvakráte, při čemž mezi jedním a druhým hlasováním má uplynouti nejméně 10 dní. Návrh jest přijat, hlasovala-li pro něj absolutní většina poslanců stanovených ústavou. Po přijetí návrhu skupština se rozpustí, a svolá se nejdéle za 4 měsíce veliká národní skupština. Veliká skupština může se usnésti jen o změnách, jež jsou obsaženy v návrhu, na jehož základě jest svolána. Její usnesení (absolutní většinou) vyžaduje králova svolení. — Čl. 201. a 202. obsahují přechodní ustanovení.

* * *

Skoro současně s Rusy obdrželi ústavu *Srbové černohoršti.* Historie vzniku státního života na Černé Hoře za doby turecké jest dosti dlouhá. Trvalo to více než půl druhého století, než se z Černé Hory jakožto části skaderského sandžaku tureckého vyvinul samostatný stát. Ještě v XVIII. stol. tvořila srbská plemena na Černé Hoře slabou federaci, v níž nejvyšší samosprávnou moc vykonával soubor plemenných pohlavárů (vojvodů čili knezů). R. 1718 sbor plemenných pohlavárů zavedl k radě Benátské republiky guvernadurstvo (gubernátorství) jako vyšší soudní

a politickou moc. Guvernadur byl povolán, aby soudil spory mezi Černohorci a cizími poddanými a aby rovnal zápletky mezi Černohorci. V plemenech zaveden byl týmž sborem úřad serdarský, který měl souditi spory mezi bratrstvy jednoho plemena. Plemena nechtěla se však podrobiti guvernadurovi; sbor národních pohlavárů zůstal tedy rozhodující mocí v zemi. Paralelně s mocí světskou vyvinula se církevní moc černohorských vladyků (biskupů) z rodu Petrovićů-Něgušů (od r. 1697), kteří již od počátku XVIII. stol. počali říditi i věci světské, požívajíce veliké autority. Jejich dílem bylo organisování odporu černohorského obyvatelstva proti tureckému panství. Výhradně chtěli dostati do svých rukou moc světskou vladykové teprve na sklonku stol. XVIII. (vladyka Petr I. Petrović Něguš, 1782—1830). Tu došlo pak ke sporům mezi guvernadurem a vladykou, až konečně r. 1813 guvernadurství Petrem I. zrušeno. Ale s centralisací maličké země šlo to přece pomalu. Bylo ještě třeba zlomiti moc plemenných pohlavárů. Pokoušel se o to již Petr I., ale teprve vladykovi Petrovi II. (1830—1851) se podařilo soustřediti ve svých rukou nejvyšší státní moc, arci jen faktickou; neboť právně pokládal se turecký sultán pořáde ještě za nejvyššího pána v zemi. Petr II. zavedl jakési ministerstvo a soudní sbor pod názvem senát. Nový úřad skládal se ze zástupců plemen (senátorů), jež vladyka sám dosazoval a ve sboru jejich předsedal. Teprve r. 1796 vydán byl pro Černou Horu prvý zákonník, a to na základě obyčejového práva. Později (1798 a 1803) byl dvakráte doplněn a r. 1855 nahrazen novým zákonem. Bylo to za knížete Danila (1851 až 1860), prvého Petroviće-Něguše, který se nedal již vysvětiti na vladyku, nýbrž počal vládnouti jako světský kníže. Nezávislost Černé Hory nechtělo ovšem uznávati Turecko. Bylo k tomu donuceno r. 1878 mírem Berlínským, kterým nejmenší slovanský stát vstupuje v řadu jiných suverenních států. Tehdy také zvětšeno bylo černohorské území o města Bar, Žabljak, Spuž, Podgorici, Nikšić, Kolašin a Ulciň (místo Plavu a Gusině, jež Turci nechtěli vydati).

Po Berlínském kongresu zavedl nynější panovník Nikola I. některé změny v nejvyšší správě země. Místo senátu jakožto nejvyššího správního a soudního úřadu zřídil

ministerstvo, hlavní soud a veliký soud. Kníže Nikola dal také sepsati pro svou zemi a vydal r. 1888 obecný majetkový zákonník, který se dočkal r. 1898 druhého vydání, a hledí vůbec povznésti Černou Horu v každém ohledu, tak aby z ní povstal moderní kulturní stát.

Jedním z nejdůležitějších činů kníž. Nikoly jest, že dal své zemi *ústavu ze 6./19. pros. 1905*. Rozhodnutí své oznámil obyvatelstvu manifestem z 18. října 1905. Téhož dne vydal úkaz, kterým se nařizují na den 14. listop. 1905 po celé Černé Hoře volby poslanců do národní skupštiny. Hned dne 19. října vydán byl volební řád. Dne 6./19. prosince, v den jmenin černohorského knížete a ruského císaře, sešla se pak první skupština, jež byla svolána jen za tím jediným účelem, aby jí byla přečtena a vysvětlena oktrojovaná knížetem ústava a zákon o tisku, podepsaný dne 1./14. prosince 1905, nabývající však platnosti teprve 1./14. února 1907 podobně jako zákon trestní. (Ostatní zákony, jsoucí v souvislosti s konstitucí, slíbeno připraviti pro budoucí skupštinu.)

Ústava černohorská není dílem originálním. Jest to jen nepatrné přepracování ústav srbských z r. 1869 a 1888, pokud se týče z r. 1903. Proto ji projdeme zcela zběžně a uvedeme jen některé hlavnější články, naznačujíce v závorce, kterému článku a které srbské ústavě příslušné místo odpovídá. Čl. 14.: Kníže a jeho rod musejí býti východní pravoslavné víry (= čl. 41. z r. 1888). Čl. 18.: V Černé Hoře vládne kníže Mikuláš I. Petrović Něguš. Panovnickým rodem rozumí se: panovník, panovnice, následník trůnu, následnice trůnu. Členové panovnického rodu jsou: otec a děd vladařův, předkové vladařovi v přímé linii, pak synové, bratří, snachy, dcery, sestry, synovci, vnuci a vnučky. Žádní jiní příbuzní ani krevní ani sešvakření nepokládají se za členy panovnického rodu a nemohou míti žádných jiných prerogativ ani práv než ostatní černohorští státní občané. Čl. 19.: Po knížeti nastupuje jeho mužské potomstvo podle prvorozenství, jak to předpisuje zvláštní rodinný statut o nástupnictví na trůn. Čl. 20.: Kníže a následník trůnu jsou zletilí, když dovrší 18 let věku (= čl. 58. z r. 1888). Čl. 31.: V době nezletilosti knížete nemůže se státi žádná změna v ústavě (= čl. 68. z r. 1888). Čl. 35.:

Civilní lista knížete stanoví se zákonem. Nemůže býti zvýšena beze svolení národní skupštiny ani snížena beze svolení knížete (= čl. 97. z r. 1869 a čl. 66. z r. 1888). Čl. 42.: Kníže svolává národní skupštinu pravidelně každého roku na den sv. Lucie (18. října) a ustanovuje místo, kde se má sejíti. Může ji svolati i k zasedání mimořádnému, kdyby toho vyžadovaly důležité a spěšné státní záležitosti (srov. čl. 102. a 103. srb. úst. z r. 1888 a čl. 75. z r. 1869). Čl. 43.: Národní poslanci volí se na 4 roky (= čl. 100. z r. 1903). Čl. 45.: Národní skupština skládá se z poslanců národem svobodně volených a poslanců, kteří jsou jimi svým postavením (virilisté), a to: metropolita černohorský, arcibiskup barský a primas srbský, muftija černohorský, předseda a členové státní rady, předseda velikého soudu, předseda hlavní státní kontroly a tři brigádníci, jež jmenuje kníže. Čl. 46.: Volby národních poslanců jsou přímé (= čl. 78. z r. 1888). Čl. 48.: Každý černohorský státní občan, který je zletilý, má právo voliti nár. poslance bez ohledu na to, mnoholi platí daně. Čl. 52.: Kdo nemá práva voliti, nemůže také býti zvolen za nár. poslance (= čl. 95. z r. 1888). Čl. 53.: Za nár. poslance může býti zvolen jen onen černohorský státní občan, který dovršil plných 30 let, kdo stále bydlí v Černé Hoře, vyjímajíc ty, kteří se zdržují v cizině v nějaké státní záležitosti, kdo požívá všech občanských práv a kdo platí nejméně 15 korun státní daně ročně. Čl. 65.: Kníže otvírá a uzavírá nár. skupštinu ... Čl. 66.: Kníže může svolanou skupštinu odročiti, nikoli však na dobu delší než na 3 měsíce v jednom zasedání; může ji i rozpustiti, ale nařídí pak nové volby, které musí býti vykonány nejdéle do čtyř měsíců, a nová skupština musí býti svolána nejdéle do šesti měsíců ode dne rozpuštění. Čl. 69.: Skupština může jednati a usnášeti se, jen když jest přítomna více než polovina veškerého počtu nár. poslanců. K platnému usnesení jest potřebí absolutní většiny odevzdaných hlasů (= čl. 110. z r. 1888). Čl. 71.: Zákonodárnou moc vykonává nár. skupština společně s knížetem (= čl. 54. z r. 1869). Čl. 72.: Do oboru působnosti nár. skupštiny spadají ony předměty, jež jsou jí ústavou přiděleny, i ony, jež by jí kníže prostřednictvím vlády výslovně přikázal. Čl. 75.: V případě, že by zemská bezpeč-

nost zvenčí nebo uvnitř byla ohrožena, a skupština není pohromadě, kníže má právo po návrhu ministerské rady nařiditi vše, čeho jest potřebí k udržení zemské bezpečnosti, což bude míti platnost zákona. Takovéto mimořádně vydané zákony sdělí se prvé skupštině, jež se sejde. (Srov. čl. 56. z r. 1869 odst. 1.) Čl. 78.: Návrh, aby nějaký zákon byl vydán nebo dosavadní zákon aby byl změněn, doplněn nebo vyložen, může vláda učiniti národní skupštině, a rovněž tak skupština vládě, ale formální osnovy vycházejí jen od vlády (= čl. 58. z r. 1869). Čl. 82.: Skupština jest povinna především vzíti na přetřes ony předměty a návrhy, jež jí předloží vláda, a zvláště budžet. Rovněž tak vláda vezme co nejdříve v úvahu ony předměty a předlohy, jež jí budou skupštinou označeny jako naléhavé (= čl. 59. z r. 1869). Čl. 88.: Přijme-li nár. skupština nějaký návrh, ale se svými změnami a doplňky, a vláda s nimi nesouhlasí, může vláda onen návrh buď úplně vzíti zpět nebo jej s opačným odůvodněním nebo se svými změnami vrátiti téže skupštině (= čl. 61. z r. 1869). Čl. 89.: Zamítne-li skupština nějaký návrh, vláda jej může se změnami předložiti téže skupštině, ale beze změn teprve skupštině nejblíže příští (= čl. 62. z r. 1869). Čl. 90.: Nár. skupština nemůže schválení budžetu činiti závislým na jiných předmětech, jež s ním nejsou v žádné spojitosti (= čl. 64. z r. 1869). Čl.: 93.: Beze svolení nár. skupštiny nemůže se stát zadlužiti. . . . V případě, kdyby nebylo možno mimořádně svolati nár. skupštinu, kníže může po návrhu ministerské rady a v dorozumění se státní radou ustanoviti, aby byla uzavřena zápůjčka, ale ne vyšší než 200.000 korun . . . Čl. 97.: Nár. poslanec jest nezodpovědný za svou působnost v nár. skupštině . . . (Srov. čl. 71. z r. 1869.)*) —

Z příkladů shora uvedených jest dostatečně vidno, že ústava černohorská jest takořka jen opisem zmíněných ústav srbských. Nebudeme tedy citovati další její články a přestaneme na uvedení jednotlivých oddílů, z nichž se ústava ta skládá. Po oddílu třetím (objem působnosti nár. skupštiny, čl. 71.—103.), z něhož jsme některé články cito-

---

*) V české literatuře psal o černohorské ústavě Vrat. Černý (Sborník věd práv. a stát. VIII., 1908).

vali, následuje oddíl čtvrtý o ministrech (čl. 104.—117.), pak pátý o státní radě (čl. 118.—121.), šestý o vojsku (čl. 122.—127.), sedmý o církvi, školách a dobročinných ústavech (čl. 128.—141.), osmý o soudní moci (čl. 142. až 154.), devátý o státních financích (čl. 155.—162.), desátý o státním majetku (čl. 163.—169.), jedenáctý o hlavní státní kontrole (čl. 170.—175.), dvanáctý o obcích a právních osobách (čl. 176.—189.), třináctý o státní službě (čl. 190. až 195.), čtrnáctý o ústavních právech černohorských státních občanů (čl. 196.—217.), patnáctý o ústavě (čl. 218.—220.) a o přechodních ustanoveních (čl. 221. a 222.).

Práva vyměřená ústavou černohorskou národu nejsou příliš veliká. Tím se snad vysvětluje, že parlamentní život na Černé Hoře neplyne mírně. Nastaly nejen zápasy mezi politickými stranami, nýbrž následkem oposice národní strany, jež se domáhala větších svobod, než je poskytl kníže, i neshoda mezi knížetem a touto stranou, jež se stupňovala po represivních opatřeních Tomanovićova kabinetu.

V r. 1910 přijal kníže Černohorský titul krále.

* * *

O Srbech v *Uhrách* platí do jisté míry, co řečeno bylo shora o Slovácích. Přece však jest postavení jejich lepší tím, že požívají církevní a do jisté míry i školské autonomie.

Ve velkých proudech stěhovali se Srbové do Uher a Srěmu na sklonku XVII. stol. Pećský patriarcha Arsenij Crnojević přivedl r. 1690 přes Sávu a Dunaj bez mála půl milionu Srbů, hlavně ze Starého Srbska, Bosny a Albanie. Dne 11. pros. 1690 Leopold I. vydal těmto Srbům protekční patent, v němž jim zaručil náboženské i jiné svobody, zejména svobodné vyznávání víry, volbu metropolity a vojvody. Původně Srbové pokládáni byli v Uhrách jen za hosti, po míru Karloveckém (1699) byla jim však vykázána trvalá sídla, a to v nově zřizované Tissko-márošské Vojenské Hranici. Po míru Požarevackém (1718) užito srbského (a rumunského) obyvatelstva k vojenským hraničným službám na území Temešského banátu. Srbové ukazovali se čím dále tím potřebnějšími pro dynastii, pomáhajíce jí v bojích s Turky, s domácími povstalci (pod

Rákóczym) i v jiných válkách. Za to jim byla stále obnovována privilegia. Vynětí jejich z pravomoci zemských úřadů nesli však těžce Maďaři. Nenávist jejich stupňovala se ještě více, když si Srbové vymohli za Marie Terezie r. 1745 zvláštní dvorský úřad, *illyrskou dvorskou deputaci*, jež přejmenována r. 1747 na »dvorskou deputaci in transylvanicis, banaticis et illyricis« (mělať vésti ne jen záležitosti »illyrské«, t. j. srbské) a postavena na roveň dvorským kancelářím a jiným bezprostředním dvorským úřadům. Brzo po zřízení dv. illyrské deputace vznikly kompetenční spory mezi novým tímto úřadem a uherskou dv. kanceláří. Dne 22. září 1753 upraveny nejv. reskriptem hranice jejich působnosti. Nové neustálé spory mezi ill. dv. deputací a uh. dv. kanceláří měly za následek, že 2. pros. 1777 ill. dv. deputace zrušena. Leopold II. obnovil ji sice r. 1791 pod jménem *illyrská dvorská kancelář*, avšak již r. 1792 byl úřad tento zase zrušen. Vedle dvorského úřadu Srbové domáhali se již od r. 1708, aby jejich náboženské i jiné svobody zaručeny byly též sněmem uherským, dále aby Srbové podle potřeby mohli konati kongresy, aby jim vykázáno bylo zvláštní území, a aby jejich biskupové a baroni měli přístup na sněmy uherské. Sněmovní inartikulování privilejí ukázalo se pro Srby důležitým zvláště po Szatmárském míru (1711). Pokud dynastie potřebovala Srbů proti Maďarům, nebyla srbská privilegia obmezována. Když však dvůr s povstalci se smířil, Srbové museli podniknouti dlouhý boj o platnost, rozsah a význam svých privilejí jednak se dvorem, jednak s dvorskými a zemskými úřady. Proto toužili po tom, aby svobody jejich uznány byly i ve formě zákonné. Pokud se to nestalo, zůstávali jen privilegovanými cizinci. Teprve po 80letém usilování podařilo se jim získati na sněmě r. 1791 (zák. čl. 27.) občanská práva i pravoslavným. Na sněmě r. 1792 (zák. čl. 10.) pak povoleno pravoslavným biskupům místo v panské sněmovně uherské. Snahy o zvláštní srbské území došly úspěchu teprve po r. 1848. Nejv. patentem z 18. listop. 1849 zřízena byla z báčského, bodrockého, torontálského, temešského a krašovského komitátu jakož i z rumského a ilockého okresu sřemské županije zvláštní rakouská korunní země pod názvem *Srbské vojvodství* (*vojvodina*) a *Temešské bánství.*

Ačkoli Srbská vojvodina byla spravována vlastně Němci, neměla dlouhého trvání. R. 1860 zrušena a spojena s Uhrami, resp. (srěmská část) se Slavonií. Blagoveštenský sněm (sabor) v Karlovcích usnesl se pod patriarchou Rajačićem na nové organisaci vojvodiny, ale usnesení ta nebyla panovníkem schválena. Když monarchie Habsburská organisována byla r. 1867 po dualisticku, zhoršilo se sice postavení uherských Srbů, ale podrželi přece církevní a částečně i školskou autonomii, v jejímž oboru učiněno dosti mnoho již za metropolity St. Stratimiroviće (1790—1836). Bylyť zřízeny tehdy vedle četných nižších a odborných škol: Karlovecké gymnasium (1793), Karlovecký bohoslovecký ústav (1797), Novosadské gymnasium (1810) a učitelský ústav ve Sv. Ondřeji (1812), který byl později (1816) přeložen do Somboru. Pro školské a vůbec kulturní účely zřízeno bylo mnoho fondů, jež spravuje většinou Matica Srpska, založená r. 1826. V uvedeném směru působil i metropolita Rajačić, jehož národ prohlásil za patriarchu (1848).

Národní a církevní záležitosti srbské upraveny obšírněji ponejprv na kongrese r. 1769 v t. zv. prvním regulamentu, schváleném r. 1770, pak v druhém regulamentu z r. 1777 a konečně v Rescriptum declaratorium Illyricae nationis z r. 1779, kterým oba dotčené regulamenty, jež Srbům nevyhovovaly, byly zrušeny. Deklaratorium zůstalo až do nové doby regulativem pro srbské círk. a nár. záležitosti, a jednotlivá jeho ustanovení platí podnes.

V souvislosti s deklaratoriem byl vypracován zvláštní řád pro eparchijní (biskupské) konsistoře ze dne 5. dubna r. 1782. Jest to t. zv. *systema consistoriale*. — V novější době poměr státu k srbské národně-církevní autonomii v Uhrách byl upraven zák. čl. XX. z r. 1848 a pak zák. čl. IX. z r. 1868. Zákonem posléze uvedeným se ustanovuje, že »s výhradou práva nejvyššího dozoru, náležejícího Jeho Veličenstvu, jež má býti vykonáváno ústavně, mají věřící Karlovecké (a Sibiňské) metropolie *právo samostatně* rozhodovati a *upravovati v mezích státních zákonů* svoje *církevní, školské* a *fondovní záležitosti na svých kongresích,* jež budou v určitých dobách a po předchozím oznámení Jeho Veličenstvu metropolitové svolávati, a *rovněž tak* že

budou míti *právo tyto své záležitosti* ve smyslu pravidel usnesených na oněch kongresích a schválených Jeho Veličenstvem *prostřednictvím svých orgánů samostatně říditi a spravovati*«. Příslušníkům pravoslavné církve v Karlovecké metropolii dále »přiznávají se veškerá *práva, jichž dosud* při samostatném vyřizování svých církevně-obecních a školských záležitostí *požívali, užívajíce* svobodně svého *církevního jazyka* a *spravujíce svoje církevně-obecní jmění a své fondy*«.

Po vyhlášení uvedeného IX. zák. čl. z r. 1868 vydány byly o národně-církevní autonomii uherských Srbů ještě tyto předpisy: král. reskript z 10. srpna 1868 (o farním a klášterním duchovenstvu a dotaci biskupů, o zřízení místních církevních obcí, o srbských školách, o zřízení konsistoří a metropolitní církevní a školní rady, o správě klášterních statků a srbských národních fondů, o konkursní zkoušce na farářské místo), zřízení eparchijní, potvrzené král. rozhodnutím ze 29. května 1871 (o orgánech zastupujících a spravujících eparchii), zřízení metropolitní církevní a národně-školní rady, potvrzené král. rozhodnutím z téhož dne a roku (29. kv. 1871), sněmovní řád ze 14. května 1875 (vyhlášený 19. května 1875). O školství vydán byl zvláštní zákon ze 2. čce 1872. Pro Srby v Chorvatsko-Slavonsku vydán byl zák. čl. ze 14. května r. 1887.

Národně-církevní autonomie Srbů Uherské koruny jest trojstupňová: 1. *církevně-obecní*, 2. *eparchijní* (diecésní), 3. *metropolitní*. Církevní obec má dva orgány: církevní skupštinu (hromadu) a církevní výbor. V eparchii jsou: eparchijní skupština (sněm pro celou diecési) a eparchijní úřady, jež se opět dělí: a) na eparchijní konsistoř, b) eparchijní správní výbor a c) eparchijní školský výbor. Pro celou metropolii pak jest srbský národní církevní sněm (sabor) jakožto zastupitelstvo srbského národa v národně-církevních (církevně-správních, osvětových a majetkových) záležitostech Karlovecké metropolie a pak metropolitní úřady, jež se zase dělí a) na srbský národně-církevní sněmovní výbor, b) na školskou radu, c) na církevní radu metropolitní.

Nejdůležitějším orgánem národně-církevní autonomie v Karlovecké metropolii jest *srbský národně-církevní sněm*.

Skládá se pod předsednictvím metropolitovým ze všech eparchijních biskupů a 75 poslanců, z nichž je třetina duchovního a dvě třetiny světského stavu. Místopředsedu volí sněm z poslanců světských. Královský komisař nevykonává vliv na sněmovní jednání ani na usnesení. Sněm schází se zpravidla každého třetího roku, a svolává jej po schválení panovníkově karlovecký metropolita nebo, je-li metropolitní stolec uprázdněn, církevní rada metropolitní. Do působnosti sněmu náleží nejen vydávati autonomní zákony, jež sankcionuje panovník, nýbrž i vykonávati budžetní právo*) a vésti v nejvyšší instanci veškerou národně-církevní správu. Sněm volí také metropolitu. Výkonným orgánem národně-církevního sněmu Karlovecké metropolie jest *sněmovní výbor* (saborski odbor). Provádí sněmovní usnesení, vyhlašuje autonomní zákony (připravuje také zákonné osnovy) a vede důležité samosprávní záležitosti, spravuje zejména srbské národní církevní statky a kláštery, kontroluje všechny samosprávné orgány, spravuje fondy a fundace srbské atd. Sněmovní výbor skládá se z devíti členů: metropolity jako předsedy, jednoho biskupa, dvou členů duchovního a pěti členů světského stavu. Členy tyto volí sněm ze svého středu a rovněž tak jejich náhradníky. Sněmovní výbor schází se zpravidla čtyřikrát do roka v sídle metropolie.

Co se týče politického života uherských Srbů od r. 1867, dlužno zmíniti se zvláště o tom, že t. zv. národní strana srbská pod vedením Svetozara Miletiće nucena byla vésti boj nejen proti Maďarům, nýbrž i s hierarchií srbskou. Po onemocnění Miletićově povstaly v národní straně spory. Jedna její skupina vyslovila se pro spojenectví s Maďary (Kikindský program), kdežto druzí zůstali věrni zásadám Miletićovým (Bečkerecký program).

R. 1884 vznikly v zemích Uherské koruny dvě národní strany srbské, t. zv. *strana radikální* a srbská *strana samostatná.* Tehdy založen byl Pajou Jovanovićem a Gjorgjem Krasojevićem »Srbobran«, list strany samostatné, a re-

*) V budžetu na rok 1907 činily příjmy 1,337.875 K 31 h a výdaje 1,101.199 K 76 h. — Viz Miladinović, Jus inspectionis (v Karlovcích, 1909), str. 93 a 94.

dakce »Zastavy«, orgánu radikálů, se ujali Laza Nančić a Jaša Tomić.*) Prvý program srbské strany samostatné sepsán byl v Karlovcích dne 25. května r. 1887 na konferenci, jíž se účastnili i radikálové. S počátku postupovaly obě strany společně. V Chorvatsko-Slavonsku pracovalo se pod jménem strany samostatné. Dnešní program této strany přijat byl na konferenci v Záhřebě dne 12. března 1902. Nový program strany radikální pochází ze 20. září 1903 (přijat byl v Okučanech). Obě strany hlásaly původně myšlenku, že Srbové a Chorvaté jsou dva národy. Strana samostatná, jež počala pracovati o smíření Srbů a Chorvatů, zastává však v posledních letech ideu, že Srbové a Chorvaté jsou národ jeden. Dne 4. (17.) října 1905 utvořena byla v Zadru, kde se sešli nejen srbští poslanci říšské rady a zemského sněmu dalmatského, nýbrž i zástupci srbské radikální a srbské samostatné strany z Chorvatska a Slavonie, chorvatsko-srbská koalice. V Zaderské resoluci požadují všechny srbské strany z Dalmácie a Chorvatska-Slavonie, aby se strany Chorvatů závažně byla uznána rovnoprávnost srbského národa s národem chorvatským. V následující na to Zaderské úmluvě z 1. (14.) listopadu 1905, uzavřené mezi klubem chorvatské strany a klubem srbské národní strany v dalmatském sněmu, zaujímají však oba kluby stanovisko, že Chorvaté a Srbové jsou jeden národ, že jsou jedni proti druhým rovnoprávni. Chorvatsko-srbská koalice obnovena byla na druhé Řěcké konferenci**) v únoru 1906, jíž se účastnily všechny srbské a chorvatské strany Dalmácie, Chorvatska a Slavonie. Měli přijíti i Maďaři, ale sněm uherský byl tehdy právě rozpuštěn. Koalice v plném svém složení neměla však dlouhého trvání. Srbští radikálové, nevidouce v ní pro sebe prospěch, vystoupili z ní v srpnu r. 1907; setrvala v ní jen strana samostatná. Když nastal konflikt mezi maďarskou koalicí a koalicí chorvatsko-srbskou, a bán Rauch počal neústavně vládnouti, postiženi byli násilnými jeho skutky zvláště Srbové.

*) Јаша Томић, Како се зовемо? Српско и хрватско питање (Nový Sad, 1909), str. 9.

**) Prvá Řěcká resoluce ze 3. října 1905 učiněna byla bez účasti Srbův. Ve Řěce sešli se tehdy jen poslanci chorvatští a vyslovili se pro společný postup s Uhry.

Ještě jest v živé paměti nedávný proces se srbskými »velezrádci«, který způsobil tolik rozruchu po celé Evropě.

Krajně stojí proti sobě v Chorvatsku a Slavonii chorvatská strana práva a srbská strana radikální. Chorvatská strana práva uznává v Chorvatsko-Slavonsku jen jednoho pána, chorvatský národ. Naproti tomu radikální Srbové domáhají se značných práv i pro národ srbský. Seznámíme proto stručně s jejich posledním programem z r. 1903, schváleným správním výborem strany dne 25. ledna 1904 v Novém Sadě. Bylo usneseno, že program ten platí dočasně i pro Uhry, dokud se nesejde všeobecný sjezd radikální strany v Uhrách a definitivně nepřijme ten program nebo ho nezmění.

Politický program řečené strany*) skládá se ze šesti oddílů, z programu státoprávního, politického programu pro Chorvatsko a Slavonii, politického programu pro Uhry, hospodářského programu, autonomního programu a kulturního programu.

V ohledu státoprávním chce se srbská národní radikální strana domáhati, aby ústavním způsobem změněn byl XII. zákonný článek uher. sněmu z r. 1867 (rakousko-uherské vyrovnání) jakož i XXX. zák. čl. z r. 1868 (uhersko-chorvatské vyrovnání) v tom smyslu, aby dosaženo bylo co největší samostatnosti zemí sv. Štěpána naproti Rakousku a samostatnějšího státoprávního postavení Chorvatska a Slavonie naproti Uhrám. V otázce připojení Dalmácie ke království Chorvatsko-slavonskému hájí radikální strana srbská program srbské národní strany v Dalmácii z 1. srpna 1903. Podle tohoto programu jest srbská nár. strana v Dalmácii z národnostních ohledů pro připojení Dalmácie, avšak z důvodů politických nechce toho žádati, dokud v království Chorvatsko-slavonském nebude změněna ústava a poměry. Strana radikální chce se také zasazovati o to, aby Chorvatsko-Slavonsko nabylo naproti Uhrám úplné finanční samostatnosti.

---

*) Uveřejněn byl pod názvem Политички програм Српске народне радикалне странке у Угарској и Хрватској и Славонији v Novém Sadě r. 1904.

Co se týče politického programu pro Chorvatsko a Slavonii, radikální strana srbská domáhá se úplné rovnoprávnosti Srbů s Chorvaty a zejména toho, aby uznáno bylo právo srbského národa jakožto národa na autonomii srbské pravoslavné církve, školy a fondů národních. V každém zemském zákoně a jiném aktu má se užívati názvu »chorvatský a srbský národ«, »chorvatský a srbský jazyk«. Zákonem stanoviti se má úplná rovnoprávnost cyrilice s latinkou. Politické okresy mají se upraviti tak, aby v nich, pokud možno, odděleně soustředěn byl srbský a chorvatský živel, a v chorvatských okresích má se užívati úředně (vnitřní jazyk úřední) latinky, kdežto v srbských cyrilice. Ale ve všech okresích má každý míti právo užívati u všech úřadů latinky nebo cyrilice, a úřady mají býti povinny spisovati vyřízení oním písmem, jehož bylo užito v podání. Ve všech školách má se hleděti k srbskému národu jakožto národu, a na filosofické fakultě záhřebské university má býti zřízena stolice pro dějiny srbského národa a pro dějiny srbské literatury s profesorem Srbem. Zákonem má býti vysloveno, že Srbové právě tak jako Chorvaté mají nárok na poměrnou podporu ze zemských prostředků pro své kulturní instituce. Má se jim dostávati poměrné podpory pro srbské pravoslavné chrámy, srbské konfesní školy a pro srbské duchovenstvo. Tato poměrná podpora má býti každého roku dávána k disposici srbskému národnímu výboru. Zákonem má srbská pravoslavná církev postavena býti na roveň církvi katolické ve všech vzájemných poměrech. Zákonem má se dále zaručiti srbskému národu v království Chorvatsko-slavonském právo, že může vztyčovati svůj prapor (červeno-modro-bílý) jakožto národní. Při všech volbách, počínajíc od obecních až do sněmovních, žádá radikální strana srbská, aby zavedeno bylo všeobecné přímé tajné hlasování.

Politický program radikální strany srbské pro Uhry jest podobný jako program její pro Chorvatsko-Slavonsko. Strana stojí sice na stanovisku politické jednoty Uher, ale hájí princip, že tato politická jednota nevyžaduje, aby byl ve státě jediný jazyk nebo jediný národ, nýbrž jen jediné zákonodárství a jediná ústřední správa. Žádá tedy srbská radikální strana, aby všichni národové Uher uznáni byli za

národy se stejnými právy a povinnostmi, a aby byl změněn dosavadní národnostní zákon (XLIV. zák. čl. z r. 1868), který ostatně, pokud pozdějšími zákony nebyl zrušen, není ani zachováván. V novém zákoně mají býti chráněni a zabezpečeni nemaďarští národové, jejich jazyk, rozvoj a jejich součinnost ve správě. Správní a soudní okresy mají býti zaokrouhleny podle národností, a úředním jejich jazykem (v soudnictví i správě) má býti jazyk onoho národa, který jest ve většině; při tom však mají se zabezpečiti i práva oněch národů, kteří jsou v menšině. Každý národ má míti v uherském ministerstvu svého zástupce, podobně jako Češi a Poláci mají své ministry krajany. Také v Uhrách má se ve školách hleděti k srbskému národu jakožto národu. V státních školách mají býti pro Srby povinnými předměty srbský jazyk, srbská literatura a srbské dějiny. Na vysokých školách, kde jsou Srbové, má býti zřízena stolice pro dějiny srbského národa a dějiny srbské literatury s profesorem Srbem. Podobně jako pro Chorvatsko a Slavonii platiti má i pro Uhry ustanovení o poměrné podpoře (ze zemských prostředků) srbských kulturních institucí i některé jiné články.

V otázce Bosny a Hercegoviny postavila se radikální strana srbská na stanovisko, že země ty nemají spojeny býti s Rakousko-Uherskem.

Pomíjejíce program hospodářský, přejdeme hned k programu autonomnímu. Ačkoli jest srbskému národu zákonně přiznáno právo na národně-církevní autonomii, jest tato autonomie spoutána nejen některými zákony, nýbrž i způsobem, jak státní moc vykládá a provádí ty zákony. IX. zák. článek uh. z r. 1868 jakož i chorv.-slav. zákon ze 14. května 1887 byly vydány bez vyslechnutí srb. národního sněmu církevního a zůstavily volné pole všelikým přehmatům, zvláště v těch částech, jež se týkají práva státního dozoru. Státní moc nesmí si však osobovati právo, aby pod záminkou státního dozoru soudila a rozhodovala, tak jako se děje doposud. Proto se chce srbská radikální strana domáhati, aby po vyslechnutí církevního sněmu srbského změněny byly IX. zák. článek uh. z r. 1868 i chorv.-slav. zákon ze 14. května 1887, a sice v tom smyslu, aby církevní autonomii srbské zaručena byla plná svoboda. Nár. církevní

sněm srbský má míti právo — za odůvodněného státního dozoru — vydávati v mezích základních zákonů státních autonomní předpisy beze všelikého dalšího potvrzování. Usnesení sněmu toho nemají býti mařena pozdějšími zemskými a státními zákony, ani se mu nemá odnímati to, co je mu přiznáno základním zákonem. Radikální strana žádá dále, aby s hlediska rovnoprávnosti jedním základním zákonem upraveno bylo právo státního dozoru nade všemi vyznáními, tak aby se v mezích takového státního dozoru mohly svobodně vyvíjeti všechny národní církevně-školní organisace. V srbských círk. předpisech mají se přesně vytknouti práva a povinnosti archijerejského synodu.*) Synod ten má býti nejvyšší duchovní instancí ve všech ryze duchovních věcech, dogmatických a liturgických. Ve všem ostatním má hierarchie upustiti od svého stanoviska, jež se příčí učení pravoslavné církve. Na základě zák. čl. XX. z r. 1848 usilovati chce radikální strana srbská o to, aby se círk. sněm srbský scházel podle zákona v předepsanou dobu beze zvláštního svolení, a aby sám se odročoval podle potřeby. Strana radikální bude se snažiti i o to, aby srbské autonomii poskytována byla potřebná peněžná státní pomoc, jakož i pomoc v tom, aby srbské autonomní úřady mohly vykonávati svoje rozhodnutí a nařízení. Volbu biskupů vykonávati má srbský církevní sněm. Volba farního duchovenstva má býti svobodná. Konsistoř má podle zákona zkoumati jen vysvědčení a nikoli kandidovati; volbu většinou hlasů má vzíti prostě na vědomí.**) Má býti nařízeno, aby všechny autonomní orgány periodicky se scházely a obnovovaly. Dozor nade všemi konfesními školami má býti svěřen odborníkům, zvláště osobám učitelského stavu. Přestati má nezákonná ingerence státních inspektorů a vůbec všeliké vykonávání vlivu státních úřadů, který překračuje meze nejvyššího dozoru. Aby kulturní rozvoj Srbů Uherské koruny

*) Více o tomto synodu viz níže v článku, jednajícím o náboženských a církevních poměrech slovanských.

**) Podle reskriptu z r. 1868 volí faráře církevní obec (místní církevní skupština) na základě kandidátní listiny konsistoře, která zkoumá žádosti konkurentův a předloží příslušné církevní obci jen ty žádosti, kde uchazeči mají předepsanou kvalifikaci. Volba koná se v přítomnosti zástupce konsistoře. Konsistoř volbu potvrzuje.

co nejvíce byl pojištěn, jest třeba míti hojné hmotné prostředky pro autonomii. Za tím účelem je nutno vydati potřebné instrukce a vykonávati nejsvědomitější a nejpřísnější dozor nade všemi národně-církevními statky, k nimž se počítají i kláštery. Klášterní statky nechť se propachtují anebo svěřují hospodářským odborníkům, kteří je zvelebí svými vědomostmi. Statky Dalj, Belo Brdo a Dolovo nechť se odejmou patriarchovi, jako jest odňat Sirig biskupovi báčskému a ostatní statky jiným biskupům, a jako jsou odňaty přespočetné farní statky farnímu duchovenstvu. Nechť se to učiní již proto, že mnohé někdejší závazky a dluhy srbských patriarchů proti národně-církevní správě připadly na vrub národních fondů. Důchodů z národních statků nechť se užívá na dotace pro patriarchu a biskupy, a tyto dotace nechť odpovídají jejich důstojnosti. Přebytků nechť se použije na osvětové účely srbského národa. Tím se rozumí zvláště důstojné odměňování pracovníků na poli srbského církevně-osvětového života, hražení sněmovních nákladů, zřizování rolnických, řemeslnických, obchodních a humanitních ústavů. Plat patriarchy, biskupů, protopresbyterů a farního duchovenstva nechť se hradí z ústřední autonomní pokladny. Plat biskupů nechť jest úplně stejný, a rovněž tak plat farního duchovenstva, stoupající podle let služby. Nechť se zřídí ústřední autonomní pokladna i pro plat učitelů základních konfesních škol. I jejich plat budiž vyrovnán a podle let služby zvyšován. Radikální strana srbská chce se snažiti o to, aby národně-církevní jmění srbské bylo uhájeno proti neodůvodněným požadavkům se strany zástupců pravoslavné rumunské církve,*) a především aby byl vrácen klášter Hodoš, a aby v každém ohledu poskytována byla pomoc srbským církevním obcím, jichž jmění jest v nebezpečí následkem rozdělení se s Rumuny.

Programem kulturním končí se celkový program srbské národní radikální strany. Od vlády žádá se tu, aby v každé příčině napomáhala kultuře srbského národa. Od členů srbské strany radikální se pak vyžaduje, aby ve společenském životě všemožně působili pro rozvoj srbské literatury a osvěty.

---

*) Sibíňská rumunská církev oddělila se od Karlovecké metropolie r. 1864.

Po pádu koaličního ministerstva uherského r. 1910 spojila se srbská radikální strana v Uhrách s nezávislou stranou uherskou, v jejímž čele stojí Julius Juszt.

* *
*

Přehled o politickém postavení Srbů byl by kusý, kdybychom nepojednali stručně i o *Bosně a Hercegovině*, zemích, tvořících přechod ze střední Evropy na Balkán.

Země, jež se nyní nazývají Bosnou a Hercegovinou, jsou souborem rozličných oblastí a krajin, povstalým během věků následkem rozličných státoprávních proměn, ze kterýchžto oblastí a krajin část — podle Šišiće větší část — náležela kdysi ke státu Chorvatskému a druhá část k Srbsku. Jádrem nynější Bosny bylo území Bosna, prostírající se v poříčí horní Bosny, od pramenů až asi k Vranduku. Původní malá zemička vzrostla časem o tyto kraje: Soli, Usora, Dolní kraje, Západní končiny (Završje), Chlumská země (Záchlumí, potomní země »hercegova«, t. j. vojvodova čili Hercegovina), Přímoří a Podriní. Do nejširších hranic rozšířili pojem Bosny Turci. Náležel k bosenskému pašaliku i skoro celá pevnina Dalmácie a značná část Slavonie. Původní (malá) Bosna náležela r. 852 (za chorvatského knížete Trpimíra) k Chorvatsku. Do moci srbské dostala se v prvé pol. stol. X. za panování Časlavova (po smrti chorv. krále Tomislava, po r. 930). Avšak již po smrti Časlavově oddělila se Bosna a náležela pak k nově založené říši Srbské, jejíž středisko bylo v Zetě, nynější Černé Hoře. Na počátku stol. XII. objevuje se jako samostatná země, avšak brzo upadla v závislost na králích Uherských, kteří se od Bély II. Slepého (od r. 1138) píší králi »Rámy«, rozumějíce tímto názvem Bosnu. Často neběželo tu o nic jiného než o politické aspirace králů Uherských, jimž měly dodati váhy rozličné tituly. Ráma bylo malé území, prostírající se podél řeky Rámy, vtékající u Konjice do Neretvy. Territorium toto leželo v nynější Hercegovině a zaujímalo jen zcela nepatrnou její část. Svrchovanost nad malým územím Rámy vykonával, jak se zdá, Béla II. uherský. Ale již za císaře řeckého Manuela

Komnena dostala se Bosna do rukou tohoto mocného panovníka. Po jeho smrti (1180) vzniká ve XII.—XIV. stol. z původní malé Bosny znenáhla území větší. Panovníci její nazývají se po způsobu chorvatském bány a stávají se konečně tak mocnými, že Štěpán Tvrdko, vrstevník našeho Karla, přijímá r. 1377 titul královský. Králové Uherští psali se králi Rámskými i v době, kdy Bosna náležela Byzantincům, a tím spíše tedy po smrti Manuela Komnena. Jak nicotný byl však jejich titul, viděti jest zejména z toho, že Bosna byla rozšiřována i na újmu Chorvatska. A Árpádovci byli přece i králi chorvatskými. Kdyby byli dovedli moc svou uplatniti naproti bosenským bánům, nebyli by dopustili, aby území chorvatské, nad nímž sami již od r. 1102 byli pány, na prospěch bosenského bylo zmenšováno.

O nicotnosti titulu krále Rámy svědčí m. j. i to, že jen v Uhrách rozuměli Rámou celou Bosnu, tak, jak znenáhla územně vzrůstala, t. j. území asi toho rozsahu, jako jest dnešní Bosna i s Hercegovinou. V Bosně samé i ve státech sousedních se výrazu toho ani neužívalo. Titul »rex Ramae« zalíbil se patrně uherským králům pro své stáří, a smysl jeho byl čím dále tím více rozšiřován, jak vzrůstalo i území staré Bosny. Výsledky staletých dynastických snah *bosenských* bánů připadnouti měly králům *Uherským*. Chápeme proto úsilí Štěpána Tvrdka, aby z Bosny učinil nezávislé království. Uznal sice nominální svrchovanost Uherského krále nad královstvím Bosenským, ale ve skutečnosti vládl úplně samostatně. Teprve za Sigmunda Uherského počala se horšiti situace pro krále Bosenské. Upadli následkem anarchických choutek mocných feudálních velmožů ve skutečnou závislost na králích uherských. Ale ani tím nepřestalo Bosenské království jako zvláštní stát existovati, až teprve r. 1463 vyvráceno bylo od Turkův. Hercegovina počala se teprve v XV. stol. vyvíjeti ve zvláštní stát, a padla brzo po Bosně rovněž za oběť tureckému vývoji (r. 1482). Za panství tureckého stala se Bosna největší podporou islamu na Balkáně. Poturčená šlechta bosensko-hercegovská vládla v obou těch zemích téměř neobmezeně. Křesťanství se přidržel jen prostý chorvatský a srbský lid, utiskovaný od muslimských begů a spahijů, vzdorujících často samému sultánu. Vzdor jejich dosáhl vrcholu ve

stol. XIX. Po celou prvou polovici stol. XIX. bouřilo se bezuzdné panstvo bosensko-hercegovské proti reformám, zaváděným tehdy v Turecku, a tedy i v Bosně a Hercegovině. R. 1851 bylo konečně poslední jich vzbouření potlačeno. Od té doby bojují za svobodu Bosny a Hercegoviny i za svoji svobodu hlavně pravoslavní Srbové. Podporoval je srbský kníže Michal, který udržoval spojení nejen s nimi, nýbrž i s muslimany a katolíky Bosny a Hercegoviny a soustavně pracoval o osvobození obou těch zemí, až mu to náhlá smrt (r. 1868) překazila. Po několika letech vypuklo (r. 1874) vzbouření v Nevesinji a v zápětí na to r. 1875 povstání Srbů hercegovských. Byl to výsledek rostoucího politického vědomí, jež nalézalo oporu v Černé Hoře. Kláštery černohorské, zejména Ostrožský, poutaly k sobě nespokojené hercegovské obyvatelstvo, jež se tam scházelo a umlouvalo o povstání. Z Hercegoviny povstání se rozšířilo do Bosny. Srbsko a Černá Hora sympatisovaly s povstáním a chtějíce zabrati Bosnu a Hercegovinu, vypověděly Turecku válku, jež se skončila pro Srbsko nešťastně. Prostřednictvím Ruska ujednáno příměří a dne 1. března 1877 konečný mír. Po surovostech, páchaných Turky na Bulharech, vypukla však válka rusko-turecká. Rusku záleželo na tom, aby Rakousko zachovalo neutralitu, a proto bylo odhodláno nabídnouti Rakousku z příští kořisti značný díl. Již za srbsko-turecké války sešel se rak. císař František Josef a ruský císař Aleksandr II. v Zákupech a uzavřeli tu 8. čce 1876 důvěrnou dohodu pro případ války rusko-turecké. »Pro případ, že by zvítězil islam, oba státy souhlasily, aby učiněna byla opatření za účelem přetržení surovostí musulmanů proti křesťanskému obyvatelstvu, a aby bylo naléháno na zavedení reforem v Bosně a Hercegovině. Pro případ, že by zvítězili křesťané, státy nedopustí, aby vznikl (na Balkáně) velký slovanský stát. K Srbsku mohou býti připojeny některé kraje u řeky Driny v Bosně, k Černé Hoře část Hercegoviny, za to však i Rakousko musí obdržeti turecké Chorvatsko a některé kraje Bosny podél hranic...« Rakousko-Uhersko, a zejména hr. Andrássy neshledávali původně výhodným, aby k monarchii připojeny byly chudé a kulturně málo pokročilé turecké provincie. Brzo však se vojenská strana

rozhodla pro připojení celé Bosny, a ne snad jen tureckého Chorvatska.

Po nešťastné pro Srbsko válce s Tureckem pokoušely se velmoci ještě jednou o zamezení branné intervence ruské na Balkáně svoláním konference do Cařihradu (22. pros. 1876—20. ledna 1877). Podle usnesení této konference měly Bosna a Hercegovina (podobně jako Bulharsko) obdržeti samosprávu s křesťanským vladařem v čele, který by byl jmenován sultánem v dohodě s velmocmi na pět let, dále s výhradou používání polovice zemských příjmů pro potřeby obou zemí a se zajištěním jazyka v zemi obvyklého jakožto jazyka úředního a zemského sněmu. Turecko odmítlo přijati tyto požadavky.

Schylovalo se k válce rusko-turecké, a tu vyjednáváno dále mezi Ruskem a Rakousko-Uherskem o neutralitu tohoto druhého státu, a sice na základě původní dohody Zákupské. Konečně uzavřeny dvě konvence, vojenská, podepsaná 27. ledna 1877 ve Vídni, a politická, datovaná 15. ledna 1877 a podepsaná 18. března 1877 v Pešti. Za neutralitu bylo ve vojenské konvenci Rakousko-Uhersku zůstaveno na vůli, jakým způsobem a kdy chce obsaditi Bosnu a Hercegovinu. V konvenci politické pak ujednáno mezi jiným: *Bude-li uznána neodvislost Srbska a Černé Hory, a ukáže-li se, že jest Turecko neschopno udržeti pořádek v Bosně a Hercegovině, bude Rakousko-Uhersko oprávněno obě tyto provincie obsaditi a spravovati.*

Po vypuknutí rusko-turecké války (v dubnu r. 1877) Rakousko zachovalo vzhledem k úmluvě Zákupské a dalším ujednáním s Ruskem neutralitu. Podle 14. čl. míru San Stefanského, uzavřeného 3. března 1878, měla Bosna a Hercegovina obdržeti autonomii, navrženou konferencí Cařihradskou se změnami, jež by stanoveny byly společnou dohodou Porty s vládami ruskou a rakousko-uherskou. Smlouva San Stefanská byla revidována na kongresu Berlínském (13. června—13. čce 1878) v neprospěch Ruska. Čl. 25. smlouvy Berlínské uděleno Rakousko-Uhersku právo obsaditi a spravovati Bosnu a Hercegovinu. O povaze a trvání této správy nebylo nic stanoveno. Článek uvedený stilisován byl zúmysla příliš stručně a nejasně. Signatární mocnosti Berlínské smlouvy nechtěly vytvořiti v Bosně

a Hercegovině definitivní státoprávní a mezinárodně právní stav. Aby Turecko snáze přistoupilo na znění čl. 25. Berl. smlouvy, Rakousko-Uhersko uznalo nejprve tajně a pak veřejně v Cařihradské konvenci ze 21. dubna 1879 sultánovu právní suverenitu nad Bosnou a Hercegovinou. Faktické poměry byly však silnější než znění smluv. Rakousko-Uhersko počalo vykonávati v okupovaných provinciích státní moc ve všech jejích úkonech a oborech, v zákonodárství, správě i soudnictví, po stránce nejen vnitrostátní, nýbrž i mezinárodní, bez jakékoli předběžné dohody se sultánem, bez jeho schválení, vlastním jménem a právem, nikoli jménem Turecka, bez intervence, s vědomím a tacito consensu signatárních států Berlínské smlouvy, také bez odporu a námitek Turecka samého.*) Tuto faktickou suverenitu vykonávalo Rakousko-Uhersko nad Bosnou a Hercegovinou po plná tři desetiletí. Právní suverenita nad oběma zeměmi náležela však ještě po r. 1878 sultánovi. Suverenita náležela mu jen jako bezvýznamné nudum jus. Bylo tu na straně Turecka právo, ale právo prakticky bezcenné, poněvadž se proti vůli faktického držitele nedalo vykonávati. Bosna a Hercegovina byly v postavení právnicky nemožném. Proto se odhodlal panovník Rakousko-Uherský dne 5. října 1908 k tomu, že vlastnoručními listy k předsedům ministerstev rakouského a uherského, ke společnému ministru vnějších záležitostí a ke společnému ministru financí vztáhl práva své svrchovanosti na Bosnu a Hercegovinu, zavedl pro tyto země trůnní právo platné v ostatní monarchii (pragmatickou sankci) a slíbil jim ústavní zřízení. Rozhodnutí císaře Františka Josefa vzbudilo sice v Evropě veliký rozruch, a bezmála bylo by došlo k válce mezi Rakousko-Uherskem a Srbskem, avšak diplomatickému jednání podařilo se záležitost urovnati.

Zevnějším podnětem k rozhodnutí rakousko-uherského panovníka v příčině Bosny a Hercegoviny byla jednak okolnost, že se vzrůstem národního uvědomění v okupovaných zemích tamní Srbové a muslimové počali se organisovati i politicky, jednak prohlášení v Turecku ústavy (dne

*) Trakal, Bosna a Hercegovina po stránce práva mezinárodního (Praha, 1909).

24. čce 1908). Již r. 1906 podali bosensko-hercegovští spisovatelé a publicisté bez rozdílu národnosti i víry vládě memorandum, v němž žádali pro Bosnu a Hercegovinu za svobodu tisku a slova, za svobodu spolčovací a shromažďovací. Důsledkem tohoto memoranda vydán byl pro okupované země nový tiskový zákon sankcionovaný panovníkem dne 13. ledna 1907. Zákon tento však nevyhovoval přání obyvatelstva, i podaly proti němu oposiční časopisy společnému ministerstvu financí protest. Ještě téhož roku (v listopadu 1907) sešli se v Sarajevě srbští předáci k poradě o postavení srbského národa v okupovaných zemích a usnesli se na resoluci, v níž se vyslovuje nutnost politické a hospodářské organisace na nejširším demokratickém základě, potřeba autonomie, zajištění občanské svobody i ústavního života a nutnost společného postupu všech živlů národa a zejména s muslimany. Zároveň usneseno svolati do Sarajeva nejdéle do tří měsíců národní skupštinu. Ke svolání skupštiny zvolen šestičlenný výbor. Vláda vystoupila sice proti této politické organisaci bosenských Srbů a musulmanů, ale když byla v Turecku vyhlášena ústava, nezbylo než odhodlati se k aneksi a povoliti ústavní zřízení i pro Bosnu a Hercegovinu. Stalo se to současně s prohlášením Bulharska za suverenní stát.

Srbsko vidouc, že aneksí Bosny a Hercegoviny k Rakousko-Uhersku je zmařen plán velkého státu Srbského na Balkáně, hledělo pohnouti evropské velmoci k tomu, aby anekse neuznaly. Nezdařilo se to, jako se nezdařilo ani, aby Srbsku a Černé Hoře se dostalo z Bosny a Hercegoviny úzkého pruhu území směrem k Jaderskému moři, aby oba srbské státy měly svobodný a snadný odbyt pro své zboží.

Sotva byla anekse prohlášena, počalo se ve veřejnosti uvažovati o tom, jak příslušnost bývalých okupovaných provincií k monarchii bude upravena. Již předem byla vyloučena taková úprava, kde by Bosna a Hercegovina nebyly ničím jiným než územím monarchií pouze ovládaným, t. j. pouhým předmětem obou států, Rakouska a Uherska. Úpravě této vadil důvod, pro který byla prohlášena anekse. Došloť k aneksi jen proto, aby Bosně a Hercegovině poskytnuta byla ústavní zřízení. Jinými slovy, Bosna a Hercegovina neměly zůstati jen územím ovládaným, jen státním

předmětem, nýbrž mělo se jim dostati — byť snad jen měrou obmezenou — povahy státní osobnosti. Obyvatelstvo zemí těchto mělo se účastniti vykonávání státní moci nad Bosnou a Hercegovinou.

Poněvadž tedy dotčená úprava byla vyloučena, zbývaly možnosti jiné. Jedna z nich by byla, aby Bosna a Hercegovina byly spojeny s jedním nebo druhým státem monarchie, ať už s Rakouskem či s Uherskem. Překážek právních tu není, ale jsou tu překážky faktické. Ani jeden ani druhý stát nepřipustí, aby Bosna a Hercegovina připadly státu druhému. Uhry domnívají se sice, že mají na obě ty země nároky historické, ale nároky ty jsou nicotné. Titul »rex Ramae« znamenal jen o málo více než podobné tituly králův uherských: rex Rasciae (král srbský), rex Galiciae et Lodomeriae atd. Tituly tyto označovaly pouze, že král Uherský v některých dobách vykonával anebo vykonávati chtěl svrchovanost nad sousedními zeměmi. Jsou to tituly z doby lenního práva, které nyní již jest zrušeno, tituly, které měly význam jen politický, nikoli státoprávní, tituly, jimiž se sice stále udržovaly politické aspirace Uherských králů, jež však praktických důsledků neměly. A co jest nejdůležitějšího, spočívaly-li řečené tituly vůbec na nějakém reálním základě, pominul jich význam dobytím Balkánského poloostrova od Turků. Když aspoň Ferdinand I., zakladatel nynějšího mocnářství, spojil trůn rakouský, český a uherský, náležela Bosna už dávno Turkům, a tito zmocnili se záhy i většiny území koruny Svatoštěpánské, tak že faktické dědictví Habsburků po bývalých králích uherských bylo pramalé. Na uskutečňování suzerainských titulů nebylo ani pomyšlení, naopak běželo o to, aby vlastní země koruny Uherské byly vysvobozeny z rukou tureckých. A to se podařilo teprve po nepřetržitých bojích, po obětech přinášených po celého téměř půl druhého století nejen národy uherskými, nýbrž i obyvatelstvem zemí rakouských a zvláště českých. Uhři neměli by dnes zapomínati, že osvobození jich samých z moci turecké nebylo jejich vlastním dílem, a že zejména ne poslední zásluha náleží zemím českým.

Podobně má se věc s Bosnou a Hercegovinou. Došlo-li již r. 1878 k okupaci obou těchto zemí, a bylo-li lze s veli-

kými obětmi udržovati po tři desetiletí řádnou správu okupovaného území, nebylo to jen zásluhou obyvatelstva uherského, nýbrž společnou zásluhou veškeré monarchie, a dokonce nejméně přispěl k nynějšímu stavu pouhý titul krále Rámského.

Ze všech těchto důvodů nelze uznati, že by Uhersko mělo nějaké právní nároky na to, aby Bosna a Hercegovina připojeny byly k Uhrám. Mohlo-li by se vůbec o nějakých nárocích mluviti, mělo by je spíše Chorvatsko,*) poněvadž západní část Bosny náležívala kdysi k Chorvatsku, a poněvadž mimo to Bosna a Hercegovina jsou obývány od Srbo-Chorvatů, tedy živlu identického s obyvatelstvem království Chorvatského. Takovéto přičlenění Bosny a Hercegoviny k monarchii rádi by viděli Chorvaté. S Dalmácií, která by k novému chorvatsko-srbskému kompleksu zemí měla připadnouti, vzniklo by na jihu monarchie dosti velké samostatné území státní, a mocnářství stalo by se trojdílným. Tato nová úprava mocnářství vyžadovala by souhlasu obou států, z nichž se monarchie skládá, ale ten se dá sotva očekávati.**)

Byla by možna i ta formace, že by z pouhých okupovaných zemí vytvořeno bylo nové, třetí státní těleso monarchie, že by pouze Bosně a Hercegovině byla přiznána povaha skutečného státu, který by o svých záležitostech úplně samostatně rozhodoval, který by měl nejen svůj vlastní sněm a svou legislativu, nýbrž i svou exekutivu a zejména ministerstvo sněmu zodpovědné. Rozumí se, že nová formace vyžadovala by změny i v právu dynastickém. Poněvadž společný panovník jest císařem jen vzhledem k Rakousku, nikoliv i vzhledem k Uhersku, kde vládne jako král uherský a chorvatský, musel by i pro panovníka třetího státu zřízen býti nový vládní titul, na př. král Bosenský.

Tato trialistická úprava mocnářství působila by jisté anomalie a příčila by se historickému vývoji mocnářství.

*) Nároky Chorvatska na Bosnu dokazuje *Petrinjensis, Bosnien und das kroatische Staatsrecht* (Záhřeb, 1898).

**) Na obtíže přeměny nynějšího dualismu rakousko-uherského v jinou státní organisaci dobře upozorňuje *Ludvík hr. Creneville* v brožuře *Oesterreich-Ungarns Wirtschaftspolitik, Balkanpolitik und Staatsverfassung* (Vídeň a Lipsko, 1910), str. 60 a násl.

S trialismem rakousko-česko-uherským monarchie započala. Snahy dynastie nesly se k tomu, aby jednotlivé státy, pokud se týče země mocnářství tak se sblížily, že by z nich mohl býti utvořen stát jeden. Nepodařilo se to sice, ale místo trialismu došlo aspoň k dualismu, v němž starý stát Český až na jisté fragmenty zanikl. A nyní mělo by býti obnovováno, co dříve bylo potíráno. Při tom pak byla by přiznána státní individualita území a obyvatelstvu stojícímu po mnohé stránce nejen daleko za státem Rakouským i Uherským, nýbrž i daleko za bývalým státem Českým. Země koruny České představují jak územně, tak obyvatelstvem celek mnohem větší než Bosna a Hercegovina. Země koruny české vytvořily si kdysi svou vlastní činností samostatný státní život, zemí těch nenabyla dynastie výbojem anebo podobným způsobem, nýbrž volbou národa, země ty stojí kulturně v popředí všech zemí celého mocnářství. Přes to přese všechno nepožívají země koruny České ani té míry státní samostatnosti, jaká byla přiznána r. 1868 království Chorvatskému. Trialismem dostalo by se však Bosně a Hercegovině mnohem více. Neboť pak by bosensko-hercegovští státní občané nejen sami rozhodovali o svých státních záležitostech, nýbrž měli by vliv i na řízení celé monarchie. Anomalií bylo by také, kdyby snad měly býti zřízeny třetí delegace, jež by se počtem členů rovnaly delegacím rakouským i uherským. A jednou z největších anomalií by bylo, kdyby obyvatelstvo nemající vůbec žádné ústavní minulosti, obyvatelstvo, jež jest pouze částí téhož etnického celku, který sídlí v sousedním Chorvatsku, požívati mělo větší státní samostatnosti než občané chorvatští.

Z důvodů těchto — nehledíc ani k odporu Rakouska i Uherska — dalo se již předem očekávati, že Bosně a Hercegovině nedostane se v rámci Rakousko-Uherska povahy samostatného státu. Zbývala ještě jedna možnost, přiznati totiž Bosně a Hercegovině jistou samostatnost, ale nikoli tak rozsáhlou, aby monarchie upravena byla po trialisticku. Dne 17. února 1910 byly sankcionovány a dne 20. února v Sarajevě vyhlášeny *ústavní zákony* pro bývalé okupované země Rakousko-Uherska, a sice *zemský statut*, *volební řád a jednací řád* pro *zemský sněm*, *zákon spolkový a shromažďovací* jakož i zákon *o okresních radách*. V zem-

ském statutě neřeší se otázka státoprávního přičlenění Bosny a Hercegoviny k monarchii. Anektované země nebyly připojeny ani k Rakousku ani k Uhersku, ani nebyl zřízen trialism. Přece však dostalo se Bosně a Hercegovině mnohem lepšího státoprávního postavení, než je mají království a země zastoupené na říšské radě, ba do jisté míry než je má Chorvatsko-Slavonsko. Anektované země jsou podle zemského statutu bosensko-hercegovského zvláštním územím se zvláštním státním občanstvím*) a se zvláštní legislativou, arci velmi nedokonalou, ale bez vlastní exekutivy. Ve správě Bosny a Hercegoviny a organisaci i kompetenci soudních a správních úřadů nenastala vydáním ústavních zákonů nijaká změna. Společné c. a k. ministerstvo financí povede tudíž i nadále v nejvyšší instanci zemskou správu bosensko-hercegovskou, a zemská vláda bude mu podřízena a zodpovědna.

Zemský sněm má 92 členy, a sice 20 virilistů a 72 volené poslance. Patnácte virilistů, a to po pěti připadá na tři hlavní konfese, pravoslavnou, muslimskou a katolickou, mezi něž jsou poměrně rozděleny i mandáty poslanecké. Podle statistických dat z r. 1907 měl se poměr pravoslavných k muslimanům a katolíkům v zemi přibližně jako 8: 6: 4.**) Tento poměr jest zachován při rozdělení mandátů mezi jednotlivé konfese ve třech kuriích. Kurie první skládá se z nejzámožnějšího obyvatelstva, hlavně velkostatkářů, jakož i z inteligence. Pouze při volebním právu v této kurii zaveden jest jistý census, buď majetkový (placení daně) nebo duševní (požadavek jistého stupně inteligence, pokud se týče požadavek úředního povolání). Ve druhé kurii volí beze všeho censu všichni k volbě oprávnění obyvatelé měst, a v kurii třetí — rovněž bez censu — oby-

*) Na věci nic nemění, že státní občanství bosensko-hercegovské v zemském statutě se nazývá pouze *zemskou příslušnosti.* Poněvadž občané bosensko-hercegovští nejsou ani státními občany rakouskými ani uherskými, a beze státního občanství býti nemohou, nezbývá než pokládati jejich zemskou příslušnost za státní občanství bosensko-hercegovské.

**) Roku 1907 bylo v Bosně a Hercegovině 782.831 pravoslavných (Srbů), 602.200 musulmanů, 400.481 římsko-katolíků, 11.007 židů (z toho 7.774 španělských a 3233 německých) a 6747 evangelíkův.

vatelé venkovských obcí. Při rozdílení mandátů hledělo se tedy nejen ke konfesím, nýbrž i ke stavovským a místním zájmům obyvatelstva. Ze 72 poslanců připadá jich 18 na I. kurii, 20 na II. kurii, 34 na III. kurii. V I. kurii mají katolíci 4 mandáty, muslimani 6, pravoslavní 8; v kurii II. a III. připadá na katolíky 12 mandátů, na muslimany 18, na pravoslavné 23. Kromě toho obdrželi židé ve druhé kurii jeden mandát.

Ve druhé a třetí kurii zavedeno jest všeobecné volební právo. Voliti jsou tam oprávněni: 1. všichni bosensko-hercegovští zemští příslušníci mužského pohlaví, kteří v den volby dovršili 24. rok věku, jsou svéprávni a mají v zemi stálé bydliště nejméně po jeden rok, 2. za týchž předpokladů oni rakouští a uherští státní příslušníci, kteří a) jsou v civilní správní službě Bosny a Hercegoviny jako zemští úředníci nebo učitelé, nebo b) stojí v bosensko-hercegovské zemské železniční službě, nebo c) mají právo voliti v některé obci těchto zemí.

Volitelny do zemského sněmu jsou všechny k volbě oprávněné osoby mužského pohlaví, jež dovršily 30. rok věku a nalézají se v plném požívání občanských práv, vyjímajíc aktivně sloužící úředníky a zřízence v civilní správní službě Bosny a Hercegoviny jakož i při bosensko-hercegovských zemských drahách, dále vyjímajíc učitele a zřízence veřejných škol.

Hlasování v prvé a druhé kurii jest tajné (volba koná se písemně), v kurii třetí však veřejné (vzhledem k velkému počtu analfabetů volí se ústně). V první kurii, rozdělené na dvě voličské třídy, tvoří celá země pro každou ze tří hlavních konfesí zvláštní volební okres, tak že se tu volí podle listinného skrutinia. Naproti tomu pro volbu poslanců druhé a třetí kurie rozdělena jest země na konfesní volební okresy, z nichž každý volí jednoho poslance.

Do působnosti bosensko-hercegovského sněmu spadají v oboru zákonodárství záležitosti výhradně bosensko-hercegovské. Vyloučeny jsou tedy z jeho kompetence společné věci rakousko-uherské, dále ty věci, jež se upravují společným dorozuměním obou států monarchie, také smlouvy v příčině vzájemných obchodních a stykových poměrů, pak vojenské záležitosti, jež spadají do kompetence zastupitel-

stev obou států, Rakouska i Uherska (zákonodárství o branné povinnosti, povolování branců a stanovení braneckého kontingentu, pak opatření v příčině ubytování a zásobování vojska a všechny jiné branné moci se týkající záležitosti) a konečně záležitosti, jež se týkají sice jen Bosny a Hercegoviny, ale podle zák. ze 22. února 1880 č. 18 ř. z. jen za souhlasu obou států monarchie mohou býti upravovány. Kompetence vyměřená bosensko-hercegovskému sněmu jest velmi rozsáhlá. Sněm bude moci samostatně upravovati celé obory soukromého i veřejného práva, které v zemích rakouských i uherských jsou vyhraženy zastupitelstvu říšskému (říšské radě rakouské, pokud se týče říšskému sněmu uherskému). Důležito jest také, že sněm bosenskohercegovský upravovati bude samostatně zemské finance. Po té stránce jest na tom Bosna s Hercegovinou mnohem lépe než Chorvatsko, které má finance společné s královstvím Uherským. Sněm anektovaných zemí nejen že si bude stanoviti rozpočet, on bude také prováděti svou vlastní berní politiku — arci jen co se týče daní přímých, on bude dále rozhodovati o zemských výpůjčkách a bude také nakládati zemským majetkem. Do působnosti sněmu spadá dále úprava agrárního práva, t. j. podílnického pachtu dědičného (kmetského práva). V rukách sněmu bude i zemědělská a živnostenská politika a zřizování dopravních prostředků, zejména cest a silnic. Pokud běží o železnice, bude moci sněm jednati jen o těch drahách, o kterých budou podány vládní předlohy.

Velice bude však spoután bosensko-hercegovský sněm ve své působnosti vlivem vlád obou států monarchie. Souhlasu obou vlád bude potřebí ke všem vládním předlohám ještě před jejich podáním ve sněmu. Také osnovy zákonů na sněmě již přijaté předkládány budou po návrhu zemské vlády společným ministrem financí panovníkovi k sankci, teprve když se dosáhne souhlasu obou vlád monarchie.

Velkým nedostatkem bosenské ústavy jest, že sněm nemá práva měniti zemský statut, tak že případné změny budou zase jen oktrojovány. Ústava, jež byla novým členským zemím monarchie udělena, jest nedokonalá nejen věcně, svým obsahem, nýbrž i formálně, svým původem. Tak jako byla panovníkem jednostranně oktrojována (arci v do-

rozumění s vládami obou států mocnářství), tak asi bude zase měněna. Jest to tedy ústava nesamostatná, na jejíž vznik i další vývoj měly, pokud se týče budou míti vliv vlády obou států monarchie, majíce možnost objem ústavnosti bosensko-hercegovské rozšiřovati i zužovati. Rakousko i Uhersko podrží tedy nad Bosnou a Hercegovinou dosavadní coimperium, a země anektované budou na obou státech mocnářství záviseti nejen v oboru exekutivy, nýbrž i v oboru zákonodárství, jež jest nesamostatné také proto, že nebyla současně s ním zřízena i zvláštní zemská vláda, zodpovědná sněmu.

Jednací řád pro bosensko-hercegovský zemský sněm jest velmi přísný a dává presidentovi sněmovny neobyčejně velká práva, zejména velikou moc disciplinární. Obstrukce není v bosensko-hercegovském zemském sněmě vůbec možná, naopak jednací řád má četná ustanovení, kterými se zajišťuje rychlé jednání. President určuje postup předmětů, o nichž se má jednati, a stanoví denní pořádek, může však během sezení pořádek ten změniti, předměty jeho odložiti, nebo v naléhavých případech nové předměty dáti na program atd.

Celkem vzato, ústavní zákony pro Bosnu a Hercegovinu značně zklamaly. Čekalo se mnohem více než bylo poskytnuto. Ale i tak znamenají nové zákony nemalý pokrok proti dřívějšku. Slovanskému obyvatelstvu nejjižnější části monarchie poskytuje se možnost, aby se účastnilo řízení veřejných záležitostí své vlasti. Když nic jiného, dosáhne se novými ústavními zřízeními v nejmladší části mocnářství aspoň toho, že slovanské obyvatelstvo Bosny a Hercegoviny bude vedle vlád obou států monarchie spolurozhodovati o svých vlastních osudech a sbližovati se kulturně i ústavně s příbuzným obyvatelstvem zemí sousedních, Chorvatsko-Slavonska a Dalmacie. Je-li dnes ještě myšlenka trialismu v Rakousko-Uhersku trochu odvážná, přestane jí býti za nějaký čas, až obě anektované země kulturně a ústavně tak daleko pokročí, aby jim ve spolku s Chorvatsko-Slavonskem a Dalmácií státní osobitost nemohla býti upírána. Prozatím záležeti bude velmi mnoho na politické rozvážnosti obyvatelstva, dovedou-li se tři hlavní konfese v zemi, a zejména Chorvaté a Srbové dobře snášeti a plnou měrou užívati

svobod ústavně nyní zaručených. Ne méně bude záležeti na tom, dovedou-li oba státy monarchie provozovati v příčině Bosny a Hercegoviny jedině správnou politiku, aby anektované země nejen nebyly ve svém přirozeném kulturním vývoji zdržovány, nýbrž aby vývoji tomu spíše bylo napomáháno. Opatrná musí býti vládní politika hlavně vůči bosensko-hercegovským Srbům. Vláda musí se nejúzkostlivěji vyhýbati všemu, co by zavdávati mohlo podnět k sebe menším steskům s jich strany. Jen tak se vyvaruje, aby na jihu monarchie nevznikla nová irredenta, mnohem nebezpečnější než irredenta italská.

BULHAŘI.

Nejmladší slovanský stát jest Bulharský. Za panství tureckého bylo nynější Bulharsko pouhým dunajským vilajetem Otomanského státu a sdílelo podobný osud jako ostatní turecké provincie. Jakési známky zvláštního autonomního života projevovali Bulhaři ve svých církevních obcích organisovaných při chrámech. Vedle autonomní organisace církevní vyvinula se u nich i jistá autonomie v oboru školství. To byly zárodky, z nichž vyrostlo časem i hnutí politické. Politicky počali se Bulhaři probouzeti, když viděli vzory u Rumunů, Srbů a Řeků. Trvalo však dlouho, než politické jejich snahy provázeny byly výsledkem. Dříve se emancipovali v oboru církevním, dodělavše se r. 1870 vlastního exarchátu. Po několika letech následovala i emancipace politická. Idea svobodného Bulharska, jež vznikla již před Krymskou válkou, pěstována byla zvláště po uzavření Pařížského míru. Revolucí měli Bulhaři dosíci samostatnosti. Původcem takové myšlenky byl Jiří Stojkov Rakovský († 1867), a drželi se jí zejména i Ljuben Karavelov, Vasil Levský a j. Vhodná doba k jejímu uskutečnění přiblížila se teprve v l. 1875 a 1876, když vypukla v Turecku řada povstání, započatých (v čci 1875) povstáním hercegovským. Zabití francouzského a německého konsula v Soluně a surovosti, jichž se dopouštěli Turci na povstalých Bulharech, způsobily intervenci evropských velmocí. Na konferenci v Cařihradě v prosinci 1876 předložil Chaudordy, mimořádný vyslanec Francie, jménem velmocí Turecku osnovu

reforem týkajících se Srbska, Černé Hory, Bulharska, Bosny a Hercegoviny. Území obývané Bulhary mělo býti rozděleno na dvě provincie, východní s hlavním městem Trnovem, a západní s hlavním městem Sofií. Správa těchto provincií měla býti odevzdána křesťanským gubernátorům, jmenovaným Portou v dorozumění s velmocemi na pět let a nesesaditelným beze svolení velmocí. Území to mělo se rozděliti na kantony (okolije) s 5000—6000 obyv.; několik okolijí dohromady tvořiti mělo sandžak. Správu okolijí měli vésti mudirové, jmenovaní gubernátorem vždy ze dvou kandidátů navrhovaných okolijí. V čele sandžaků státi měli mutesarifové, jmenovaní Portou v dorozumění s velmocemi. Gubernátoři měli spravovati svou provincii za pomoci národního shromáždění, složeného ze zástupců volených kantonními (okolijskými) radami. Národní shromáždění pak mělo voliti 10člennou stálou radu gubernátorovu. Úkolem národního shromáždění mělo býti stanovení budžetu a rozvrhování daně. Mezinárodní kontrolní komise měla bdíti nad prováděním reforem.

Zástupci Turecka nechtěli přijmouti předložený návrh reforem, vymlouvajíce se, že vyhlášená právě ústava turecká mění situaci a že zabezpečuje svobodu všem národnostem. Konference se rozešla bez výsledku. Došlo k válce pro Turecko nešťastné. Co nechtěla Porta povoliti dobrovolně, k tomu byla donucena mírem, uzavřeným v San Stefano dne 19. února (3. března) 1878. Bulharsko uznáno za autonomní vasalské knížectví Turecka s křesťanskou správou a národním vojskem. Shromáždění notáblů mělo se sejíti v Plovdivě nebo Trnově a vypracovati ještě před volbou knížete pod vedením cís. ruského komisaře a v přítomnosti komisaře tureckého organický statut pro vnitřní správu země, podobný statutu rumunských knížectví, sepsanému po míru Drinopolském r. 1830.

Mír San-Stefanský revidován byl na *Berlínském kongresu*. Ve čl. 1. stanoveno: Bulharsko povyšuje se na autonomní poplatné knížectví pod svrchovaností Jeho Cís. Veličenstva sultána; má obdržeti křesťanskou vládu a národní vojsko. Ve čl. 2. vytčen rozsah nového knížectví, a sice menší, než jak tomu mělo býti podle smlouvy San-Stefanské. Knížectví Bulharské obmezeno jen na území mezi Du-

najem a Balkánem, kdežto z území prostírajícího se na jih od Balkánu utvořena Východní Rumelie, provincie ponechaná pod nejvyšší mocí sultánovou s autonomní správou a křesťanským generálním gubernátorem (čl. 13. Berl. sml.). Makedonie zůstavena byla Turecku, Dobrudža dána Rumunsku a Nišsko Srbsku. Ve čl. 3. potvrzeno ustanovení San-Stefanského míru o volbě bulh. knížete a dodáno: Žádný člen panujících rodů velmocí evropských nesmí býti zvolen za bulharského knížete. Ve čl. 4. přijata zásada, že při volbách (do shromáždění notáblů) a při vypracování organického statutu, pokud běží o místa, kde jsou Bulhaři pomíšeni s tureckým, rumunským, řeckým a jiným obyvatelstvem, má se hleděti k právům a potřebám tohoto obyvatelstva. Ve čl. 5. stanovena jako podklad veřejného práva v Bulharsku tato pravidla: Rozdíl v náboženství a víře nemůže býti příčinou vyloučení nebo nezpůsobilosti něčí, jde-li o užívání práv občanských a politických, o připuštění k veřejným úřadům, funkcím a místům čestným neb o provozování řemesel a průmyslu, nechť jest to kdekoli. Všem bulharským příslušníkům i cizincům pojišťuje se svoboda a veřejné vykonávání všech kultů, a nesmějí se činiti překážky ani hierarchické organisaci rozličných náboženských společností ani jejich poměru k duchovním představeným. Podle čl. 6. vésti měl cís. ruský komisař prozatímnou správu Bulharska až do sepsání organického statutu. Tato prozatímná správa neměla podle čl. 7. trvati déle než devět měsíců, počítaných od výměny ratifikací Berl. smlouvy. Ve čl. 8. ustanoveno: Obchodní a plavební smlouvy jakož i všechny ostatní úmluvy a konvence, jež byly uzavřeny mezi cizími mocnostmi a Portou a dosud jsou ještě v platnosti, budou zachovávány i v knížectví Bulharském, a nemohou v nich býti učiněny žádné změny, týkající se nějaké velmoci, pokud tato nedá k tomu svolení. . . . Immunity a výsady cizích poddaných jakož i konsulské soudnictví a právo ochrany, jak zavedeno jest kapitulacemi a zvyklostmi, zůstanou v plné platnosti, dokud nebudou pozměněny za souhlasu zúčastněných stran. Čl. 9.: Výše ročního poplatku, jejž bude knížectví Bulharské platiti suverennímu dvoru . . ., určí se dohodou signatárních mocností koncem prvního roku působnosti nové organisace. Plat tento bude

vyměřen podle průměrných příjmů knížectví. Poněvadž Bulharsko převezme část veřejného dluhu tureckého, velmoci při určování tohoto tributu vezmou v úvahu část tohoto dluhu, která dle slušného poměru může býti knížectví uložena.

Pomíjejíce ostatní články Berlínské smlouvy, týkající se Bulharska a Vých. Rumelie, přejdeme hned k organisování nových dvou bulharských zemí. Pokud běželo o knížectví Bulharské, připadl úkol organisovati prozatímnou správu země ruskému komisaři kníž. A. M. Dondukovu-Korsakovu, bývalému kijevskému, volyňskému a podolskému generálnímu gubernátorovi. Podle smlouvy San-Stefanské mělo se to státi do dvou let, avšak na Berlínském kongrese byla tato lhůta zkrácena na devět měsíců, do jejichž uplynutí mělo shromáždění notáblů vypracovati definitivní statut pro správu země. Organisaci Východní Rumelie provésti měla podle čl. 18. Berl. sml. mezinárodní evropská komise společně s tureckou vládou. Do příchodu dotčené komise zdržoval se kn. Dondukov-Korsakov ve Vých. Rumelii, načež se odstěhoval do Sofie, odevzdav civilní správu Vých. Rumelie generálu Stolypinu. Prozatímná správa Bulharského knížectví spočívala v tom, že organisováno bylo vojsko, zřízena vojenská škola pro bulharský vojenský dorost, upravena branná povinnost, zřízena policie, organisováno soudnictví, finance atd. Tento veliký úkol jakož i jiné práce, jichž vyžadovalo provedení jednotlivých článků Berl. smlouvy, týkajících se Bulharska a jeho poměru k Turecku, vykonal kn. Dondukov-Korsakov společně se šestičlennou ministerskou radou, již měl k ruce. Ruskému komisaři a jeho radě připadl dále úkol připraviti pro shromáždění bulharských notáblů organický statut pro správu země. Za základ statutu vzata srbská ústava z r. 1869. Jakýsi Juzefović přeložil ji do ruštiny a připojil paralelní místa z ústavy rumunské, kteráž podobně jako srbská sepsána byla podle ústavy belgické (jíž stojí mnohem blíže než ústava srbská). Svou vnější formou a na mnoha místech i v samém tekstu osnova shoduje se s ruskými »základními zákony«. Konečně bylo v ní přihlédnuto i k mínění několika předních Bulharů, kteří byli požádáni o radu. Na to byla ruská osnova knížetem Dondu-

kovem-Korsakovem poslána do Petrohradu k revisi se strany císaře. Císař dal ji prozkoumati zvláštní komisi pod předsednictvím kníž. S. N. Urusova složené ze státního sekretáře Bruna, z místoředitele asijského departementu Melnikova a z profesora státního práva na petrohradské universitě Gradovského. Prof. Gradovskij prohlásil však, že jest málo obeznámen s poměry bulharskými, a proto že se nepokládá za kompetentního, aby osnovu posuzoval. Koncem ledna 1879 byla osnova organického statutu se změnami vrácena kníž. Dondukovu-Korsakovu, přeložena do bulharštiny a krátce před zahájením Trnovského konstitučního shromáždění v Sofii vytištěna.

Volby do Trnovského shromáždění notáblů, povolaného k posouzení osnovy, vykonány byly v prosinci r. 1878; shromáždění samo sešlo se dne 11./23. února 1879. Složení této bulharské konstituanty bylo úplně v rukou knížete Dondukova-Korsakova. Jako notáblové připuštěny byly do ní čtyři kategorie zástupců: 1. většinu tvořili — 118 z 231 osob — ti, kdo zaujímali úřady, a sice 11 zástupců duchovenstva (9 metropolitů, 1 muftija a 1 rabín), 2 členové nejv. soudu, 5 předsedů gubernských soudů, 5 předsedů gubernských rad, 1 předseda obchodního soudu, 94 předsedové okružních rad, okružních soudů a městských rad; 2. zástupci 5 gubernií (32 okruhů), a sice 1 na 10.000 mužských osob, všech 89; 3. zástupci rozličných institucí a spolků (kulturně-dobročinných) — podle seznamu 3, ve skutečnosti 5; 4. členové jmenovaní cís. ruským komisařem, všech 21. Co se týče kategorie posléze uvedené, vzat zřetel k 11 Turkům (muslimanům), vedle nichž jmenováno i 10 vynikajících Bulharů. Při zahájení konstitučního shromáždění Trnovského přítomni byli též všichni zástupci velmocí a ovšem i cís. turecký komisař Pertef effendi. Kompetence shromáždění určena byla Berlínským traktátem; mělť býti posouzen »organický statut pro státní zřízení Bulharského knížectví«, a kromě toho měla se připraviti volba knížete. V řeči, kterou zahájil shromáždění, cís. ruský komisař podotýkal, že předložená osnova organického statutu jest jen programem, sepsaným k usnadnění práce, a že členové shromáždění nemusejí se jí vázati; každý nechť se vysloví úplně svobodně. — Shromáždění usneslo se ode-

vzdati osnovu organického statutu k posouzení 15členné komisi. Posudek komise, jež navrhovala v osnově jisté změny, byl však zamítnut. Liberálně naladěnému shromáždění nelíbilo se zejména, že komise navrhuje pro voliče census, a že »státní rada« osnovy měla se proměniti v horní sněmovnu. Osnova probírána byla tedy v plenu shromáždění. Název »organický statut« byl zaměněn názvem »konstituce«. V osmi schůzích byla celá osnova probrána a na mnohých místech pozměněna. Nelíbil se také termin gubernie, a nahrazen bulharským »okruh«. Právo nástupnické obmezeno na mužské potomstvo, a sice na přímé descendenty knížete. Civilní lista knížete po dlouhých debatách snížena s 1 mil. na 600.000 franků. Dosti velké změny učiněny v kap. XII. o státních občanech bulharských, kde se mluví o základních právech státních občanů. V části této opravena byla osnova podle ústavy belgické a sepsaných po jejím vzoru ústav balkánských (rumunské a řecké). Ani srbská ústava ani ruská osnova nepodávaly tu předpisy tak liberální jako zmíněné ústavy balkánské a arci i vzor jejich, ústava belgická.

Kapitola o národním zastupitelstvu (sněmu) zavdala příležitost k prvé velké roztržce mezi konservativní menšinou a mezi liberály. Ruská osnova držela se v této kapitole srbské konstituce a ještě ji měnila v konservativním smyslu. Národní shromáždění (obyčejné i veliké) mělo býti složeno týmž způsobem jako shromáždění Trnovské, t. j. kromě volených zástupců mělo se skládati z osob jmenovaných jakož i z představitelů úřadů. Nár. shromáždění nemělo míti práva zákonodárné iniciativy. A konečně, jakožto poradný a kodifikační orgán, který by připravoval zákony a rozhodoval některé soudní a finanční záležitosti ve vyšší instanci, měla býti zřízena státní rada. Co se týče prvé a druhé věci (složení sněmu a zákonodárné iniciativy), 15členná komise stála na stanovisku liberálním, ale v otázce státní rady doporučovala, aby státní rada byla proměněna v horní sněmovnu. Za příčinou této věci vzplanul boj mezi národním shromážděním a členy komise. Většina shromáždění zamítla návrh týkající se senátu (státní rady). Funkce státní rady rozděleny byly mezi národní shromáždění a ministerskou radu. Proti ruskému návrhu přiznána národ-

nímu shromáždění zákonodárná iniciativa, a zavedeno všeobecné volební právo. Nepřijat také ruský návrh, aby ústava po pěti letech byla revidována.

Dne 16./28. dubna 1879 byla *bulharská ústava* schválena a podepsána. Skládá se ze 169 článků, rozdělených v těchto 22 kapitol: I. O území knížectví, II. Jaká jest knížecí moc, a jaké jsou její hranice, III. O sídle knížete, IV. O znaku knížectví, pečeti a národním praporu, V. O nástupnickém řádu, VI. O zletilosti knížete, o regentstvu a poručenství, VII. O nastupování na trůn a přísaze, VIII. O vydržování knížete a knížecí rodiny, IX. O víře, X. O zákonech, XI. O státních statcích, XII. O občanech Bulharského knížectví (díl I. všeobecná pravidla, díl II. O státní a veřejné službě, díl III. O právě vlastnickém, díl IV. O daních a dávkách státních, díl V. O vojenské službě, díl VI. O osobní nedotknutelnosti, o nedotknutelnosti obydlí a korespondence, díl VII. O veřejném vyučování, díl VIII. O svobodě tisku, díl IX. O svobodě shromažďovací a spolčovací, díl X. O právě petičním), XIII. O národním zastupitelstvu, XIV. O obyčejném národním shromáždění (díl I. O složení obyčejného nár. shromáždění, díl II. O svobodě mínění a nedotknutelnosti členů shromáždění, díl III. O veřejnosti schůzí národního shromáždění), XV. O působnosti národního shromáždění, XVI. O způsobu, jak se podávají a zkoumají návrhy a předlohy, XVII. O budžetu, XVIII. O státních výpůjčkách, XIX. O svolávání národního shromáždění, XX. O velikém národním shromáždění (díl I. O působnosti velikého národního shromáždění, díl II. O složení velikého nár. shromáždění), XXI. O nejvyšších vládních institucích: o ministerské radě a ministerstvech, XXII. O způsobu, jak se mění a reviduje konstituce.

Hned druhého dne po podepsání ústavy, dne 17./29. dubna 1879, zahájeno bylo první veliké národní shromáždění (složené ze zástupců volených národem po třech na 10.000 obyvatel), jež zvolilo za prvého bulh. knížete Aleksandra Battenberga.

Postavení dvacetidvouletého knížete v nově zřízeném státě bylo velmi obtížné. Jedním z prvých jeho kroků bylo, že se obrátil k právníkům své vlasti hessenské se žádostí, aby se vyslovili o bulharské ústavě. Dostal za odpověď, že

není možno aneb aspoň, že je těžko vládnouti za takové ústavy. Dobře k tomu podotýká Miljukov, autor práce o bulharské konstituci, že by právníci demokratičtějších zemí, angličtí, američtí nebo švýcarští, sotva asi byli souhlasili s kabinetními představiteli státní moudrosti velikého vévodství Hessenského. Jest sice pravda, že ústava bulharská jest mnohem demokratičtější než vzor její, ústava srbská z r. 1869, a že náleží vůbec k nejliberálnějším ústavám světa, ale přes to prakse za nynějšího knížete Ferdinanda Koburského ukazuje, že obratný kníže dobře dovede vládnouti i za platnosti ústavy tak liberální. Prvý kníže bulharský Aleksandr toho nedovedl. Udržel se na trůně jen sedm let a dva měsíce. Nejsa ani dost málo samostatný, podléhal vlivu svých ministrů, jež velmi často střídal, a vedle toho i vlivu ruských generálů. Posice knížete stížena byla mimo to neustálými boji politických stran bulharských, z nichž každá usilovala o nabytí moci. Knížeti vadilo v očích lidu i to, že byl nemajetný, pročež byl odkázán jen na civilní listu. Sotva uplynula dvě léta od nastoupení na trůn, kníže vydal dne 27. dubna (9. května) 1881 veřejnou proklamaci, v níž prohlašoval, že stav věcí činí mu vládu nemožnou. Proto prý pojal úmysl svolati veliké národní shromáždění, jemuž oznámí své poslední rozhodnutí a odevzdá mu zároveň s korunou osud Bulharského národa. Jen v tom případě, jestliže veliké národní shromáždění uzákoní ony nezbytné pro správu země podmínky, jejichž nebytí jest hlavní příčinou nynějšího beznadějného stavu, jen tehdy může prý kníže zůstati na bulharském trůně a nésti těžkou odpovědnost před Bohem a před potomstvem. V opačném případě jest prý odhodlán odříci se trůnu.

V proklamaci oznamoval zároveň kníže, že za účelem zabezpečení svobody voleb do velkého nár. shromáždění jmenoval prozatímné ministerstvo s gener. Ehrenroothem v čele. Bylo to v době necelých dvou let už páté bulharské ministerstvo, jímž zahájena byla řada generálských ministerstev, trvajících až do září r. 1883. Dne 11./23. května 1881 kníže oznámil v reskriptu k min. Ehrenroothovi tři články, jež měly býti předloženy velikému nár. shromáždění, aby je beze změny přijalo, sice že by se jinak kníže

vzdal trůnu. Dotčené tři články zněly takto: 1. Bulharskému knížeti Aleksandrovi dává se mimořádná plná moc na sedm let. Následkem toho kníže může vydávati úkazy, kterými by se zřizovaly nové instituce (státní rada), zaváděly opravy ve všech odvětvích vnitřní správy a zabezpečovalo vládě řádné vykonávání její činnosti; 2. letošní obyčejné zasedání národního shromáždění se odkládá. Budžet, který jest odhlasován pro tento rok, bude platný i pro příští; 3. kníže Aleksandr má právo před uplynutím sedmi let svolati velké národní shromáždění za jediným účelem, aby byla revidována ústava na základě zřízených institucí a nabyté zkušenosti.

Hned na to počala se volební agitace pro budoucí velké shromáždění národní, jež se konalo ve Svištově, kde měli konservativci mnoho přívrženců. Agitaci prováděli ruský agent Chitrovo, který s knížetem jezdil po zemi, dále exarch Josef a ovšem i generál Ehrenrooth. Pro volby samé zřízeni byli zvláštní komisaři. Jak se dalo očekávati, volby dopadly pro knížete dobře. Do velikého nár. shromáždění zvoleni 304 přívrženci knížete, a jen 25 liberálů. Shromáždění přijalo jednohlasně aklamací všechny podmínky předložené knížetem, načež bylo rozpuštěno.

Suspense Trnovské konstituce, pokud se týče knížecí absolutism neudržel se dlouho. Neústavní intermezzo potrvalo jen od 27. dubna (9. května) 1881 do 6./18. září 1883, tedy jen málo přes dvě léta. V této neústavní době bylo přední starostí vlády zříditi státní radu. Byl to dvanáctičlenný sbor, jehož osm členů bylo voleno národem, kdežto čtyři členy jmenoval kníže. Moc zákonodárná náležela v té době knížeti, a státní rada podávala mu jen votum consultativum. R. 1882 kromě min. války Kaulbarsa byl povolán za ministra vnitra ruský generál N. Sobolev. Brzo však nastala mezi ruskými generály a knížetem nedorozumění, jež se skončila odvoláním generálů a ochladnutím poměrů mezi kníž. Aleksandrem a Ruskem. Knížeti vytýkáno, že se sbližuje se státy Rusku nepřátelskými.

Dne 30. srpna (11. září) 1883 kníže v den svých jmenin uveřejnil manifest, v němž oznamoval, že ve smyslu svého slibu z 1./13. čce 1881, daného ve Svištově, rozhodl se zří-

diti bez průtahu komisi, složenou z nejpřednějších a nejváženějších Bulharů, bez rozdílu politického přesvědčení, která by pod jeho předsednictvím vypracovala v nejkratší době návrh konstituce; osnova ta bude pak předložena velkému národnímu shromáždění, jež jí dá konečnou formu. Druhého dne byla ona komise skutečně zřízena. Čtyry dny na to, dne 4./16. září 1883, zahájeno bylo třetí obyčejné národní shromáždění, svolané k mimořádnému zasedání. O konstituci učiněna byla v trůnní řeči zmínka jen mimochodem. Nár. shromáždění ve schůzi ze 6./18. září usneslo se jednohlasně, aby v odpovědi na trůnní řeč žádáno bylo obnovení Trnovské konstituce, a v jejím smyslu aby otázka změny konstituce předložena byla obyčejnému národnímu shromáždění. Ještě v týž den, 6./18. září 1883, vydal kníže manifest, kterým obnovil Trnovskou ústavu a vyzýval shromáždění (obyčejné nár. shromáždění), aby se vyslovilo o změnách, jež mají býti učiněny v kap. XIII. a v I. dílu kap. XIV. Ke smíru mezi knížetem a národem přispěla okolnost, že obě politické strany bulharské, nejen liberální, nýbrž i konservativní těžce nesly vliv ruských generálů. Konservativci sblížili se raději s liberály, než by byli podporovali dosavadní režim. Třetímu obyčejnému národnímu shromáždění, jež bylo tehdy pohromadě, předložen byl úkazem ze 17./29. listop. 1883 návrh na změnu některých článků konstituce. Návrh ten byl dne 5./17. prosince přijat beze změny. Hlavní změny týkaly se druhé komory, s působností zákonodárnou i správní. Co se týče národního shromáždění, období jeho stanoveno na čtyry roky; voliči mohli býti jen vlastníci nemovitostí, jeden poslanec měl se voliti na 20.000 duší. Změněny byly také ještě některé jiné články konstituce, jako 6., 27., 54., 57. (splynuly s ním čl. 58. a 59.), 81. a j. Provedení změn bylo však odloženo na tři roky, do jichž uplynutí mělo býti svoláno za účelem revise ústavy veliké nár. shromáždění. Dříve však než uplynuly dotčené tři roky, čtvrté obyčejné nár. shromáždění ve schůzích ze 3./15. a 7./19. července 1886 uznalo, že při hlasování o změnách ústavy nebyly zachovány podmínky a formy vyžadované konstitucí, a proto změny ty zase zrušeny. Následkem toho změny, přijaté r. 1883, nevešly ani v život, a mají význam jen historický.

Východní Rumelie obdržela správu vlastní. V téže době, kdy Trnovské národní shromáždění se radilo o ústavě pro knížectví Bulharské, zasedala v Plovdivě za účelem sepsání organického statutu pro Východní Rumelii mezinárodní evropská komise. Dokončila své porady dne 14./26. dubna 1879 a sestavila velmi obšírný organický statut o 495 článcích s těmito patnácti kapitolami: I. Veřejné právo země. II. Práva občanů. III. O hlavním správci (generálním gubernátorovi). IV. O ústřední zemské správě. V. O zemském shromáždění (oblastnoto sъbranie). VI. O podrozděleních země a o jich správě. VII. O financích. VIII. O zemědělství, obchodu a veřejných stavbách. IX. O soudních úřadech. X. O víře. XI. O národní osvětě. XII. O místní milici. XIII. O stráži (četnictvu). XIV. O úpravě vlastnictví k půdě. XV. Zákonné podmínky pro veřejné úředníky.

Prvým generálním gubernátorem jmenován kníže Aleksandr Vogoridi (Aleko paša). Pomocníky jeho byli »direktoři« (ministři), kteří tvořili jeho radu. Podobně jako knížectví Bulharské, měla i Východní Rumelie anebo, jak ji Bulhaři nazývali, »avtonómia«, svůj vlastní sněm, který se skládal ze 36 národem volených zástupců, z 10 osob jmenovaných gener. gubernátorem a z 10 jiných, zasedajících v něm na základě úředního postavení. Sněm (oblastné shromáždění) volil ze svého středu 10 členů, kteří tvořili stálý komitét, sbor kontrolující administrativu. Země rozdělena byla na šest departementů, spravovaných od prefektů. Departementy se dělily na okolije, tyto na obce.

Jakožto zvláštní politický celek byla Východní Rumelie útvarem zcela nepřirozeným. Nejen že neměla historické minulosti, ale zřízení její nemělo ani odůvodnění etnického. Ti, kdo přišli na myšlenku jejího zřízení, netušili ani, jak silný jest tam živel bulharský. Bulhaři považovali její existenci jen za přechodnou. Proto hned od samého počátku samostatného politického života bulharského byla jak v knížectví, tak ve Východní Rumelii populární myšlenka, že obě bulharské země musejí co nejdříve býti spojeny. Došlo k tomu v září r. 1885 za druhého gener. gubernátora Gabriela Krstioviče (Gavrila paše) násilným převratem, způsobeným od Zachariáše Stojanova. Cařihradskou úmlu-

vou ze dne 24. března (5. dubna) 1886, schválenou od velmocí, nabylo spojení Vých. Rumelie s Bulharským knížectvím legálního podkladu. Sultán vyslovil ochotu jmenovati Bulharského knížete vždy na pět let gener. gubernátorem Vých. Rumelie a vzdal se práva držeti v zemi té posádky za odstoupení muslimských krajin rhodopských.

Spojením Vých. Rumelie s Bulharskem získal si sice kníže Aleksandr v lidu jistou popularitu, ale posice své přece neposílil. K politické rozervanosti v zemi přibyla i nespokojenost mladšího důstojnictva. V srpnu r. 1886 kníže zajat a vyvezen ze země. Stranou protirevoluční (se Stambulovem v čele) byl povolán nazpět, ale když ho Ruský císař důrazným prohlášením opustil, vzdal se trůnu. Po 10měsíčním interregnu zvolen dne 25. června (7. čce) 1887 za nového knížete Ferdinand princ Koburský. Za něho *revidována* byla *r. 1893 bulharská ústava*. Ke změně ústavy přikročeno za tím účelem, aby se knížeti umožnilo vstoupiti v manželství s katolickou kněžnou. Překážkou byl čl. 38. ústavy, dle něhož bulharský následník trůnu má býti pravoslavné víry. A poněvadž katolická církev nedovoluje, aby děti z katolického manželství byly jiné víry než katolické, bylo potřebí změniti čl. 38. Tehdejšímu ministerskému předsedovi Stambulovu podařilo se proti dosti velké oposici docíliti změny onoho článku a zároveň s tím i změny jiných 12 článků ústavy. Jsou to články: 6., 38., 58., 59., 86., 114., 115., 125., 126., 139., 141., 144. a 161. Uvedené změny přijaty byly dne 15./27. května 1893 čtvrtým velikým národním shromážděním, svolaným za tím účelem do Trnova (konaným ve dnech od 3./15. do 17./29. května 1893).

Ústava z r. 1879 byla těmito změnami dotčena jen nepatrně. Nejdůležitější její ustanovení jsou tato:

Podle čl. 3. dělí se bulharské území na okruhy, okolije a obce. (Tou dobou jest 12 okruhů, 71 okolije a 1893 obcí. Státními orgány v okruzích jsou okružní správcové a v okolijích okolijští náčelníci.) Čl. 4. stanoví: Bulharské knížectví jest dědičnou a konstituční monarchií s národním zastupitelstvem. Podle čl. 7. bulharský kníže nemůže beze svolení velikého národního shromáždění býti zároveň vladařem jiného státu. (Ustanovení toto přijato bylo ve čl. 55. srbské ústavy z r. 1888.) Čl. 9.: Zákonodárná moc náleží knížeti

a národnímu zastupitelstvu. Čl. 15.: Kníže má právo udíleti milost v trestních věcech. Právo amnestie náleží knížeti společně s národním shromážděním. Čl. 19.: Kníže jest povinen sídliti stále v knížectví. Vzdálí-li se na čas, zřizuje si náměstka, který po dobu nepřítomnosti knížete má práva a povinnosti určené zvláštním zákonem. O vzdálení se z knížectví a zřízení náměstka kníže činí oznámení národu proklamací. Čl. 24.: Knížecí hodnost jest dědičná v mužské sestupné přímé linii prvého zvoleného knížete. O nástupnictví bude vydán zvláštní zákon. Podle čl. 25. jest kníže a následník trůnu zletilý v 18 letech. Čl. 26.: Vstoupí-li kníže na trůn dříve, než dosáhl zletilosti, zřizuje se mu regentstvo a poručenstvo. Čl. 27.: Regentstvo skládá se ze tří osob volených velikým národním shromážděním. Čl. 28.: Panující kníže může ještě za života jmenovati tři regenty, je-li následník trůnu nezletilý, ale vyžaduje se k tomu souhlasu a potvrzení velikého národního shromáždění. Čl. 29.: Členové regentstva mohou býti ministři, předseda a členové nejvyššího soudu nebo osoby, jež zaujímaly bezvadně tyto funkce (srov. čl. 13. srb. úst. z r. 1869). Čl. 31.: Kníže, jakmile dosáhne zletilosti a vykoná přísahu, vstupuje ve správu knížectví a zpravuje o tom národ proklamací. Čl. 32.: Vychování nezletilého knížete a správa jeho jmění svěřuje se ovdovělé kněžně a poručníkům jmenovaným ministerskou radou v souhlase s kněžnou. Čl. 33.: Členové regentstva nemohou býti zároveň poručníky nezletilého knížete. Čl. 35.: Národní shromáždění ustanovuje k vydržování knížete a jeho dvora sumu 600.000 franků na rok. Suma ta nemůže se zvětšiti bez souhlasu národního shromáždění ani snížiti beze svolení knížete. (Srov. čl. 97. srb. úst. z r. 1869.) Zákonem o civilní listě ze 30. pros. 1903 byla suma ta zvýšena na 1 mil. franků. Čl. 37.: Panující věrou v Bulharském knížectví jest pravoslavná víra křesťanská východního vyznání. Čl. 38.: Bulharský kníže nemůže vyznávati žádnou jinou víru než pravoslavnou. Jen kníže, který volbou vstoupil na bulharský trůn, náleží-li k nějakému jinému křesťanskému vyznání, může je podržeti jak sám, tak i prvý následník trůnu. (R. 1896 následník Boris přestoupil k pravoslavné církvi.) Čl. 43.: Bulharské knížectví spravuje se přísně podle zákonů, jež se vydávají a uveřejňují způsobem určeným

v konstituci. Čl. 47.: Pouze v tom případě, že by stát byl ohrožen nějakým vnějším nebo vnitřním nebezpečím, a národní shromáždění nemohlo by býti svoláno, kníže může po návrhu ministerské rady a za společné odpovědnosti ministrů vydati nařízení a činiti opatření, jež mají závaznou moc jako zákon. Taková mimořádná nařízení a opatření nutno předložiti ke schválení prvému nejbližšímu národnímu shromáždění. (Vzato z ústavy srbské z r. 1869, čl. 56.) Opatření zmíněná ve čl. 47. nemohou se však podle čl. 48. týkati předpisování daní a poplatků, jež se mohou uvalovati na obyvatelstvo vždy jen se svolením národního shromáždění. (Vzato rovněž ze srb. ústavy, 2. odst. čl. 56.) Čl. 51.: Státní statky náležejí Bulharskému knížectví; užívati jich nemůže ani kníže ani jeho rodina. — V kap. XII. zaručena jsou bulharským státním občanům obsáhlá občanská a politická práva, jako svoboda vlastnictví, nedotknutelnost osoby, příbytku a korespondence, svoboda tisku, volnost shromažďovací a spolčovací atd. Ve čl. 58. jsou zakázány šlechtické tituly a vyznamenání. (Srov. 8. čl. úst. srbské z r. 1888.) Kníže má však podle čl. 59. právo rozdávati řády. Zřizování řádů děje se zvláštním zákonem. Čl. 76.: Kdyby nastaly události, které by mohly rušiti veřejnou bezpečnost, kníže může zastaviti v celém knížectví nebo v jednotlivých místech působnost čl. 73. a 74. (o nedotknutelnosti osoby a příbytku), avšak jest povinen předložiti taková svá opatření ke schválení prvému nejbližšímu národnímu shromáždění. — Národní zastupitelstvo bulharské (narodnoto sъbranie) dělí se na obyčejné a veliké (čl. 85.). Čl. 86.: Obyčejné národní shromáždění skládá se ze zástupců volených přímo národem, po jednom zástupci na 20.000 osob obojího pohlaví. Zástupci volí se na pět let. Voliči jsou všichni bulharští občané, kteří čítají více než 21 rok věku a požívají občanských a politických práv. Volitelni za poslance jsou všichni bulharští občané, kteří požívají občanských a politických práv, čítají více než 30 let věku a umějí číst a psát. O volbách vydány byly zvláštní zákony; prvý ze 23. března 1897 č. 69, změněn byl zákonem z 19. pros. 1898 č. 278, zák. z 15. června 1901 č. 271, zák. ze 13. pros. 1906 č. 464, zák. ze 12. ledna 1908 č. 23 a konečně zákonem ze 31. ledna 1909 č. 52. Ve čl. 93.

až 98. zajištěna jest poslancům immunita. Sezení národního shromáždění jsou podle čl. 99. veřejná, avšak předseda, kterýkoli ministr a nejméně tři poslanci mohou podle čl. 100 žádati, aby se do sněmovny nevpustily cizí osoby. O takovém návrhu se jedná při zavřených dveřích a rozhoduje se o něm většinou hlasů. Čl. 105.: Do působnosti národního shromáždění náleží: 1. jednati o osnovách zákonů; 2. projednávati návrhy v příčině státních výpůjček, v příčině zvyšování, snižování nebo zavádění daní a poplatků jakož i v příčině jich rozvrhování a vybírání; 3. slevovati zadrželé daně a nedoplacené poplatky, jichž vybrání se shledává nemožným; 4. projednávati roční budžet příjmů a výdajů; 5. kontrolovati výdeje sum povolených v budžetu; 6. kontrolovati účty nejvyššího účetního dvoru, který jest povinen předkládati podrobná vysvětlení v příčině provádění budžetu; 7. činiti dotazy týkající se zodpovědnosti ministrů. Čl. 107.: Členové shromáždění mají právo činiti k vládě interpelace, a příslušní ministři jsou povinni odpovídati na ně. Čl. 108.: Zákonodárná iniciativa náleží knížeti i národnímu shromáždění. Čl. 114.: Hlasování o návrhu předloženém národnímu shromáždění připouští se jen v tom případě, je-li ve schůzi přítomna více než třetina všech poslanců. Státní výpůjčky nemohou se podle čl. 123. kontrahovati beze svolení národního shromáždění. Kdyby pro důležité překážky národní shromáždění nemohlo býti svoláno, tu může kníže podle čl. 125. po návrhu ministerské rady povoliti výpůjčku do tří milionů franků, avšak s podmínkou, že výpůjčka bude schválena nejbližším národním shromážděním. Čl. 127.: Kníže svolává národní shromáždění pravidelně každého roku. Zasedání trvá od 15. října do 15. prosince. V důležitých věcech může však národní shromáždění svoláno býti i mimořádně. Čl. 135.: Po svolání shromáždění kníže může odročiti zasedání nejdéle na dva měsíce. Nové odročení v témže zasedání může se státi jen za souhlasu samého shromáždění. Je-li sněm rozpuštěn, musí podle čl. 137. nařízeny býti nové volby nejdéle do dvou měsíců, a nové shromáždění musí býti zahájeno nejdéle do čtyr měsíců po rozpuštění předešlého. (Srov. čl. 78. úst. srb. z r. 1869.) — Z ústavy srbské vzato bylo rozdělení národního shromáždění na obyčejné a veliké. Veliké shromáždění

svolává se podle čl. 140. knížetem, regentstvem nebo ministerskou radou. Kníže svolává veliké nár. shromáždění podle čl. 141. v těchto třech případech: 1. má-li býti odstoupena nebo zaměněna část bulharského území, 2. běží-li o to, aby veliké nár. shromáždění dalo souhlas k tomu, by kníže stal se zároveň panovníkem jiné země, 3. má-li býti změněna nebo zrevidována ústava. K usnesení o těchto věcech vyžaduje se dvoutřetinové většiny všech členů shromáždění. Regentstvem může býti svoláno veliké nár. shromáždění podle čl. 142., jen běží-li o změnu státního území. Čl. 143.: Ministerská rada svolává vel. nár. shromáždění: 1. k volbě nového knížete, kdyby panující kníže zemřel bez dědiců. K volbě se vyžaduje dvoutřetinové většiny členů přítomných; 2. k volbě regentů, je-li následník trůnu nezletilý. Volba se koná prostou většinou členů přítomných ve shromáždění. Čl. 144.: Veliké národní shromáždění se skládá ze zástupců volených přímo národem. Počet jich rovná se dvojnásobnému počtu členův obyčejného národního shromáždění, tak že se volí dva zástupci na každých 20.000 obyvatelův obojího pohlaví. Čl. 146.: Veliké nár. shromáždění se zabývá jen oněmi věcmi, pro které podle konstituce bylo svoláno, a rozpouští se, jakmile se o nich usnese. Ministerstev jest podle čl. 161. osm: 1. pro vnější záležitosti a kultus, 2. pro věci vnitřní, 3. pro veřejné vyučování, 4. pro finance, 5. pro soudnictví, 6. pro věci vojenské, 7. pro obchod a zemědělství, 8. pro veřejné stavby, cesty a komunikace. Ve čl. 167.—169. obsažena jsou ustanovení o změně a revisi ústavy. Zásadní usnesení o tom státi se musí nejdříve v obyčejném národním shromáždění, a to většinou více než dvoutřetinovou všech členů národního shromáždění. Teprve potom se příslušné návrhy předloží velikému národnímu shromáždění, k jehož platnému usnesení se vyžaduje většiny dvou třetin přítomných členů.

S formální stránky vytýkají se bulharské konstituci značné vady. Prof. Kirov, nejlepší její znalec, shledává tekst její především nesoustavným a nesymetrickým; kromě toho upozorňuje na jedné straně na některé mezery a na straně druhé zase na některé věci, jež se zbytečně opakují, a konečně vytýká nejasnost, nepřesnost a nebezpečnost některých výrazů. Vady tyto vysvětlují se přílišným spěchem,

s nímž bulharská ústava byla připravována, a rozličnými vzory, podle nichž byla sepsána (ústava srbská a ruské základní zákony).

Přes dotčené formální vady vyniká bulharská ústava svým duchem a obsahem a náleží k nejliberálnějším konstitucím. Zásluhu o to si získala liberální většina Trnovského ústavodárného shromáždění. Již před osvobozením Bulharska vytvořily se v zemi dvě strany: staří čili t. zv. čorbadžijové, kteří představovali element konservativní, a mladí, z nichž povstala strana liberální. Kdežto se čorbadžijové chtěli spokojiti reformami provedenými za souhlasu Turků, strana mladých usilovala o nápravu prostředky násilnými. Obě strany střetly se již v Trnovském ústavodárném shromáždění. Vůdci konservativců byli Grekov, Stoilov, Ikonomov a Načevič, vůdci liberálů Cankov, Karavelov a Slavejkov. Patnáctičlenná komise, jež se měla raditi o osnově ústavy, ještě než přišla do plena, složena byla většinou z konservativců. V plném shromáždění měli však většinu liberálové, a ti přijali ústavu tak, jak v podstatě platí až podnes.

Ke konci budiž ještě učiněna zmínka o tom, že dne 5. října 1908 prohlásil kníže Ferdinand v Trnově spojené Bulharsko nezávislým královstvím. Hrozil z toho vzniknouti konflikt, avšak dohodou tureckobulharskou sanováno bylo jednostranné prohlášení bulharského panovníka o nezávislosti Bulharska.

Vzhledem k prohlášení Bulharska nezávislým královstvím svoláno má býti — podle časopiseckých zpráv — v krátké době velké národní shromáždění, aby provedlo ústavní změny s tím souvisící. (Jedna část tisku dosud nazývá vladaře knížetem.) Kromě formální ústavní změny má býti schváleno poměrné zastoupení při volbách, nezávislost soudcovská, dále ustanovení, že obyčejné nár. shromáždění trvati má celý rok s přestávkou třínedělní nebo měsíční, že poslanci dostávati budou měsíční plat a nesmějí zastávati jinou státní službu; předsednictvo voleno býti má jen na rok. O změnách těchto mělo se jednati již na podzim r. 1910, ale věc nějak utuchla.

* *

*

Mělo by se pojednati i o bulharské irredentě v *Makedonii*. Problém makedonský jest však velice složitý, a nestačí nijak několika slovy se ho dotknouti. Křižujíť se tu zájmy bulharské s tureckými, řeckými, srbskými, kucovlašskými a albánskými. Kromě toho nalézá se Makedonie stále ještě ve stavu provisorním, ač provisorium trvá vlastně už přes třicet let. Potěšitelné jest v poslední době, že v bulharské veřejnosti nabývá půdy nové nazírání na poměry makedonské. Šíří se přesvědčení, že otázka makedonská nedá se už řešiti cestou revoluční, nýbrž jen v dohodě s konstitučním Tureckem. Myšlenka tato ujímá se i v samé Makedonii, kde ji propaguje nová strana vzniklá pod vedením poslance Doreva.

NÁBOŽENSKÉ A CÍRKEVNÍ POMĚRY NÁRODŮ SLOVANSKÝCH.

NAPSAL
Dr. JAROSLAV BIDLO.

Jak již v obraze historického vývoje Slovanstva bylo dotčeno (str. 130), jest náboženství jedním z nejdůležitějších činitelů, jež národy slovanské od sebe dělí a vzájemně odcizují. Jednotliví národové slovanští žijí a rozvíjejí se dosud pod velmi silným vlivem rozporů, které historie vnesla mezi jednotlivá vyznání a církve, zejména mezi katolictví a pravoslaví, mezi katolictví a protestantství atd. Mimo to stojí proti sobě volnější, svobodomyslnější světový názor společnosti světské a ztrnule konservativní odpor kruhů církevních proti novotám. Jen skrovná část Slovanstva emancipovala se dosud značnější měrou od předsudků konfesních a nazírá na svět s vysokého hlediska interkonfesního. Jest to hlavně intelligence slovanská, která však ve své antipathii a odporu proti klerikalismu přehlíží a podceňuje velikou důležitost náboženských a církevních poměrů slovanských, bez jejichž náležité znalosti není možno hlouběji a jasněji porozuměti rozličným aktuelním otázkám styků vzájemně-slovanských, tím méně pak úspěšně je řešiti. Rozličné okolnosti přispívají k tomu, že dnes na počátku 20. století, kdy na západě evropském náboženské přesvědčení a příslušnost církevní mají význam zcela podřízený v životě veřejném, u slovanských národů právě tyto otázky na mnoze mají význam základní a zásadní. Jednou z hlavních příčin tohoto zjevu jest ta, že pro některé národy slovanské, pro národy porobené a utlačované jest církev téměř jediným a posledním útočištěm jazyka mateřského, vylou-

čeného jinak z veřejného života (z úřadů a ze škol) — pro Poláky, pro Srby lužické, pro Slováky, pro Bulhary a Srby v říši Turecké. Duchovenstvo jest těmto národům jediným takřka představitelem jejich intelligence, jediným takřka vůdcem v jejich národním zápase. Proto také církev má u národů utlačovaných veliké poslání kulturní. Majíc povinnost i ve vlastním zájmu mluviti k lidu věřícímu jazykem jemu srozumitelným, jest nucena opatřovati mu i příslušnou stravu literární a starati se do jisté míry i o školství. Úroveň kultury, jaké se prostřednictvím církví a duchovenstva dostává lidovým vrstvám, není příliš vysoká — již proto, že církve dotýčné nedisponují většími prostředky ani finančními ani politickými. Nepředpojatý pozorovatel nemůže sdíleti názor, který ve vůdčí úloze a vlivu duchovenstva zásadně spatřuje neštěstí a zlo pro dotýčné národy. Jisto jest, že bez spolupůsobení církví s lidem měli by utlačovatelé porobených národů úkol svůj daleko snadnější . . .*) Proto také usilují o to, aby řízení církví dostali úplně do své moci. Tím ovšem zápas národní nabývá na mnoze silného zbarvení náboženského — a boj proti náboženskému přesvědčení jest jeden z nejnesnadnějších. Než nejen pro národy potlačované, nýbrž i pro národy kulturně málo pokročilé nebo zanedbané, třebas politicky úplně samostatné, má církev velikou důležitost, zvláště tam, kde v jejích rukách spočívá ještě veliká část výchovy, státem jí svěřené. Tam ještě dlouho bude vliv církve určovati vývoj veřejného mínění, dlouho převládati bude zájem o věci nadzemské nad zájmem o věci pozemské, budou sváděti se zápasy o správnost té či oné víry a bude se příslušnost církevní pokládat za podstatný příznak národnosti . . .

Bohužel nejsou náboženské a církevní poměry národů slovanských při své důležitosti a neobyčejné složitosti dosud náležitě vyšetřeny a zbádány tak, aby v tomto článku mohl býti podán co možná pravdivý a úplný obraz jejich.

*) Zde spočívá význam obrozeneckého kněžstva českého. Kněží byli jedinou intelligencí zvláště lidu venkovskému. Když vyrostla intelligence městská, když lidu dostalo se řádných škol (zejména vyšších) a světských učitelů se strany státu, poklesl vůbec význam duchovenstva jakožto vůdčí intelligence.

Dlužno však důrazně připomenouti, že studium náboženských a církevních poměrů slovanských náleží k nejaktuelnějším úkolům pracovníků novoslovanských.*)

ČECHOVÉ.

Národ český, jenž od počátku století 15. až do prostřed století 17. větším dílem neuznával nad sebou vrchní moci stolice papežské, stal se během století 17. opět převážnou většinou národem katolickým. Pouze asi 2·44% Čechů hlásí se k jiným vyznáním, než ke katolickému. Jest to hlavně vyznání reformované, které podstatou svojí stojí nejblíže staré víře českobratrské, pak vyznání augšpurské, něco málo jest též přívrženců nové Jednoty bratrské Herrnhutské, církve starokatolické a pravoslavné.

Lid český venkovský, zvláště na Moravě a v krajinách pohorských, zapomenuv téměř úplně na násilné obrácení své k církvi katolické, vyznačuje se v celku vroucí zbožností a lne k své zděděné víře. To se jeví zvláště hromadnými poutmi lidu venkovského do proslulých poutních míst, jako jest Svatá Hora u Příbramě, Svatý Kopeček u Olomouce, Vambeřice v Kladsku atd. Dále hojnou návštěvou kostelů a velikou úctou k duchovenstvu. Intelligence větším dílem jest v ohledu náboženském dosti indifferentní, což kromě vlivu moderní vzdělanosti vůbec založeno jest též v histori-

*) Poněvadž spisovatel, jenž byl požádán o napsání dotyčných odstavců, v poslední chvíli redakci přítomného spisu oznámil, že úkolu svému dostáti nemůže a poněvadž spis přece bez nich vydán býti nemohl, uvázal jsem se napsati na rychlo několik nejdůležitějších informací, jsa sobě dobře vědom velikých obtíží a ovšem i nedostatků své práce. Kromě rozličných příručních spisů čerpal jsem zprávy své z některých revuí, zejména z »Hlídky«, která soustavně a podrobně sleduje náboženské poměry slovanské. Kromě toho dal jsem se poučiti v některých věcech odbornými znalci. Za zprávy o poměrech srbských, zvláště statistické, děkuji docentu dru J. Erdeljanovići v Bělehradě. Poznamenám, že z důvodů praktických nebéřu zřetele k Slovanům, žijícím mimo Evropu (na př. v Americe), že chtěl jsem vytknouti jen věci karakteristické v hrubých rysech a že nemohl jsem přihlížet k různým, třebas zajímavým podrobnostem. V příčině původu a organisace autokefalních církví slovanských jest mi odkázati čtenáře na následující článek dra. K. Kadlcę. V příčině údajů statistických, pokud nejsou uvedeny v článku přítomném, odkazuji k str. 155.

ckých reminiscencích. V posledním asi půlstoletí rozdíly mezi duchovenstvem a intelligencí značně se přiostřily. Duchovenstvo české pod vlivem proudů římských, žádajících sesílené a zdůrazněné hájení zájmů církevních, pozbylo mnoho ze svého dřívějšího vlasteneckého a buditelského nátěru, který mu zjednával sympathie intelligence. Stalo se národně indifferentnějším, stavovštějším a církevně jednostrannějším. Naproti tomu intelligence zdůrazňujíc a sesilujíc své snahy pokrokové vystupuje čím dále tím více proti »klerikalismu«, čímž rozumějí se obyčejně hlavně jednostranné stavovsko-duchovenské a protipokrokové snahy, užívající nezřídka prostředků, které jsou v přímém odporu s pravou zbožností a opravdovým křesťanstvím. Rozpor mezi duchovenstvem a intelligencí stupňuje se tím, že snahy duchovenstva zdají se být mnohdy na úkor i důležitým zájmům národním. Při naprosté subordinaci nižšího duchovenstva hierarchii záleží nezřídka téměř všecko od osobností, zaujímajících nejvyšší místa církevní. V té příčině dlužno konstatovati, že míst takových zřídka dostává se osobám, vynikajícím smýšlením uvědoměle národním. Aktuelní politikové neuplatňují v té příčině, jak se zdá, svůj vliv tak, jak by důležitost věci vyžadovala. Arcibiskupský stolec Pražský bývá obsazován zpravidla nějakým šlechticem — a šlechta česká českým národním smýšlením nevyniká.

Čeští katolíci náležejí třem církevním provinciím, t. české, moravské a slezské. Provincie česká skládá se z arcibiskupství Pražského a z biskupství Králové-Hradeckého, Litoměřického a Česko-Budějovického. Pravomoc arcibiskupa Pražského vztahuje se též na hrabství Kladské, které od r. 1745 se nalézá v moci krále Pruského. Provincie moravská skládá se z arcibiskupství Olomúckého a z biskupství Brněnského. Arcibiskup Olomúcký vykonává pravomoc i v části Slezska (v Opavsku), jež bývalo kdysi částí Moravy. Slezsko Těšínské náleží v pravomoc samostatného biskupství Vratislavského. Jednotlivé biskupy jmenuje panovník, pouze arcibiskup Olomúcký volen jest kapitulou tamější.

Národnostní zápas česko-německý dotkl se i poměrů církevních. Poněvadž jednotlivé diecése skládají se z krajin českých i německých, usilovali Němci před několika lety o to,

aby zřízena byla z krajin německých dvě biskupství úplně německá. To se jim nepodařilo; za to však prohlásili biskupství Litoměřické za svoji državu a dosáhli, že bylo obsazeno Němcem. Česká hierarchie hledíc dokázati, že církev nezná národních rozdílů a sporů, pečuje pilně o to, aby němečtí věřící byli náležitě opatřeni německou bohoslužbou, pokud se koná jazykem obecným, tak že i o nepatrné německé menšiny jest postaráno (na př. německými kázáními v ryze českých městech). Ale naopak ani značné české menšiny nemohou dosíci ani od duchovní správy německých měst, ani od příslušných ordinariátů podobné opatření českými bohoslužbami. Zejména ohromná česká menšina Vídeňská již drahnou řadu let marně se toho domáhá. Theologové všech biskupských seminářů musejí se naučit tolik německy během svých studií, aby mohli kázati, ježto německého dorostu kněžského jest nedostatek. Ale Němci s českými kněžími ve svých krajinách jsou nespokojeni a hledí se jich podle možnosti zbaviti.

Od několika let organisovala hierarchie a duchovenstvo za pomoci národně indifferentní šlechty zvláštní stranu politickou (viz str. 117), ve které však dostavila se během r. 1910 roztržka mezi kruhy hierarchicko-šlechtickými a kruhy lidovými. V poslední době silně se uplatňují snahy hierarchie a duchovenstva zjednati si rozhodující vliv ve školství a veřejném životě vůbec, proti čemuž však vzmáhá se proud opačný, zvláště mezi učitelstvem škol obecných a ve vyšší intelligenci. Značný vliv na smýšlení a chování duchovenstva světského má řád jesuitský a benediktini beuronští (v klášteře Emauzském).

Čeští evangelíci jsou původem svým zbytky někdejší protestantské většiny českého národa, které přežily téměř dvoustoletou persekuci a nabyly jisté náboženské svobody tolerančním patentem z r. 1781. Ale teprve protestantským patentem z 8./4. r. 1861 dostalo se jim úplné rovnoprávnosti před zákonem a v poměru církve ke státu. Organisováni jsou ve 2 superintendence reformované (českou a moravskou) a 2 superintendence vyznání augšpurského (českou a moravsko-slezskou), které se dělí na několik seniorátů (celkem 6 reformovaných a 3 augšpurské), skládajících se z menšího počtu sborů čili farností. Bylo pozorováno, že

počet evangelíků českých neroste v příznivém poměru ke vzrůstu obyvatelstva. Nepříznivě působí v té příčině smíšená manželství a vystěhovalectví. Všecky superintendence podřízeny jsou c. k. vrchní evangelické církevní radě ve Vídni. Tím presbytero-synodní zřízení evangelíků rakouských pozbývá své původní ryzosti. Všecky superintendence jednoho vyznání sestupují se v obecnou synodu, zasedající jednou za šest let ve Vídni, z níž volí se synodní výbor. Vrchní církevní rada, rozdělená na dvě vyznání, má společného předsedu, prostředkuje spojení církve se státem. Doporučuje na př. usnesení synodní ministerstvu osvěty k schválení, má dohled nad celou církví jakožto úřad státní, potvrzuje volby farářů a p. Poněvadž většina její jest německá, paralysuje značnou měrou národní snahy českých evangelíků, třebas že tito v církvi a v synodě vyznání reformovaného mají převážnou většinu. Také tím trpí české církve evangelické v ohledu národním, že nemají vlastního, českého ústavu pro výchovu svého duchovenstva. Pouze ve Vídni existuje evangelická theologická fakulta, na které působí všeho všudy jeden professor Čech a proti druhé professuře vzpírají se němečtí professoři fakulty. Duchovní evangeličtí vzdělávají se tedy z veliké části po německu, a to i v říši Německé a často již i středoškolská studia odbývají ve školách německých. Mimo to jsou na Německu české církve evangelické závislé z části i finančně.

K evangelické církvi bratrské (Herrnhutské) náleželo r. 1909 5 sborů v Čechách a na Moravě.

Něco málo jest i Čechů pravoslavných. Kromě těch, kteří jsou trvale usazení na Rusi, jsou to hlavně ti, kteří se okolo r. 1902 stali starokatolíky, načež se připojili k církvi pravoslavné, jež v Praze má svoji farnost.

SLOVÁCI.

Slováci náležejí mezi ty národy slovanské, u kterých náboženství, církev a duchovenstvo dosud mají význam nejdůležitějšího činitele kulturního. Kostel a, pokud s ním stojí ve spojení, též škola jsou poslední útočiště jejich jazyka, ve veřejnosti pronásledovaného a opovrhovaného. Ale vývoj dosavadní ohrožuje velmi povážlivě i tyto útulky.

Církevní poměry slovenské jsou se stanoviska národního neutěšené a zhorší se v budoucnosti ještě více.

Okolnost, že Maďaři jsou jen velmi nepatrně zastoupeni mezi příslušníky *vyznání augšpurského,* byla do nedávna základem značné nezávislosti augšpurské církve slovenské — a tím hlavně, tuším, dlužno si vysvětliti, že slovenští evangelíci, žijící ještě v tradicích lepších časů, jeví se statečnějšími obhájci svého jazyka a národnosti, než katolíci. Ale někdejší nezávislost velké části slovenských církví lutherských podkopána byla novým »zřízením církve křesťansko-evangelické augšpurského vyznání země Uherské« z r. 1893, kterým někdejší celistvý uvědoměle slovenský církevní distrikt Předdunajský, skládající se ze seniorátů Liptovského, Oravského, Turčanského, Trenčanského, Nitranského, Prešpursko-městského, Prešpursko-župního a Mošoňského, roztrhán do tří distriktů tak, aby senioráty slovenské mohly býti majorisovány od seniorátů maďaronských. Distrikt Předdunajský skládá se od r. 1893 z původních seniorátů Trenčanského a Nitranského a z nových maďaronských seniorátů Těkovského, Hontského a Novohradského. Ostatní senioráty přivtěleny k distriktu Potisskému a Báňskému. Nově sestrojený distrikt Předdunajský hned v prvním distriktuálním konventě zapověděl mluviti a rokovati slovensky a zrušil dosavadní slovenské protokoly. Zároveň s novým rozdělením distriktů dostalo se do nového zřízení církevního několik kanonů, které církevním představeným (lutherským biskupům), mezi nimiž vláda dovede již najíti příhodné nástroje, umožňují držeti na úzdě duchovenstvo ve věcech národních. Lutherští biskupové mají totiž právo vyloučiti z kandidátů na místa farářů, koho chtějí, bez udání důvodů. Kdyby pak církev se přes to držela kandidáta, biskupem vyloučeného, jest tento oprávněn poslati takové církvi svého administrátora. Toho používají maďaronští biskupové, aby zamezovali zvolení vlasteneckých duchovních slovenských. V novější době učinil tak biskup Baltík, jenž vyloučil z kandidatury církve Myjavské Milana Hlaváče. Podle § 205. nového církevního zřízení určuje církevní vrchnost vyučovací jazyk škol, vydržovaných evangelickou církví augšpurského vyznání, ale tak, že maďarština v každém případě má býti předmětem

vyučovacím. Jsou případy, že maďaronská představenstva nedovolují už ani náboženství vyučovati v jazyku mateřském. Článek 324. poskytuje maďaronským představenstvům možnost trestati (suspensí) snahy slovenských duchovních o šetření jazykové rovnoprávnosti v církvi augšpurské. Případy sesazených farářů Pavla Čobrdy a Ludovíta Hrdličky jsou toho dokladem. Jan Čaplovič, farář v Kovačici, suspendován proto, že nepředložil církevnímu konventu žádost 16 kovačických Maďaronů, aby v obci, obydlené 4000 Slováky, kázal také maďarsky. Když Báňsko-Bystřický biskup Scholz přes hlavu obce maďarské kázání tam zavedl a obec se tomu vzepřela, byli věřící z kostela Kovačického vyhnáni četníky a účastníci vzpoury odsouzeni na postrach. Jest přirozeno, že před takovýmto terrorem duchovenstvo ustupuje. Zmíněný biskup Scholz zvolen (1906) hlasy evangelických *duchovních slovenských* přes odpor slovenských věřících, ač slovensky neumí.

Poněvadž přes to zdá se Maďarům ještě živel slovenský v církvi augšpurské příliš silný, proto by rádi provedli unii její s církví reformovanou, která je téměř úplně maďarská. Zde však velikou překážkou jsou zásadní rozdíly mezi kalvinismem a lutherstvím, a to tím spíše, že lutherský lid slovenský má zálibu v některých zvyklostech rázu katolického (svátky a písně mariánské). »Slovenský Týždenník«, redigovaný evangelíky, varuje důtklivě před unií. Duchovenstvo evangelické nabývá svého vzdělání z veliké části v Německu (v Roztokách), přichází tudíž do duchovní správy méně zotročené, než duchovenstvo katolické ze seminářů maďarských biskupů. Přes to jest důvodná obava, že Maďarům se přece podaří provésti církevní unii, jež by znamenala úplnou pohromu slovenské církve evangelické. A právě mezi evangelickými Slováky požívá dosud jazyk český (biblický) vynikajícího postavení, jakožto jazyk bohoslužebný přese všecky pokusy, ve prospěch slovenštiny podnikané.

Pokud se týče *Slováků katolických*, »jest smutnou pravdou, že *většina* farností slovenských nemá kněží slovensky cítících. Jsou na Slovensku biskupství, v nichž je většina Slováků, ba skoro celá diecése je slovenská, ale biskupa slovenského není ani jednoho« (Kolísek). Katoličtí

biskupové uherští jsou stvůry vlády, která je navrhuje k jmenování a hledí se jí všemožně odvděčovati — zaváděním maďarštiny do kostelů a persekucí kněží uvědoměle slovenských. »Že biskupové uherští někdy raději obětují církev a duše lidské nežli maďarisační snahy a přízeň vlády, toho hrozným dokladem jest obec Lúčky, kde lid katolický dobrý, zbožný odtrhuje se od církve pro tvrdošíjnost a zpronevěru biskupa (Spišského) Parvyho, jenž slovenského kněze Lod. Moyše odtud vzal a dosadil zaň Maďara« (Kolísek). Po Lúčkách následovaly brzy ještě osady Landák a Ludrov, obě v diecési Parvyho. Z diecése Spišské přesunulo se pronásledování a přehazování slovenských duchovních i do diecése Ostřihomské a Nitranské. »Horší nežli biskupové bývají často sami faráři« (Kolísek). Tito jdou v maďarisaci často dále, než biskupové. Příznačné jest, že duchovenstvo katolické při posledních volbách do říšského sněmu (1910) volilo vesměs protikandidáty kandidátů lidových i v těch okresích, kde kandidováni byli katoličtí kněží, kdežto duchovenstvo evangelické volilo s lidem.

Dobrou průpravou k maďarisační činnosti duchovenstva jest již výchova v seminářích. »Není dovoleno slovenským bohoslovcům ani slovenské knihy čísti, v mateřské řeči se vzdělávati. Ze semináře Spišského, Rožnavského a Košického (za předešlého biskupa Bubicse) byla každá slovenská kniha vyloučena« (Kolísek). Dovoluje se vzdělávati pouze v jazyce a literatuře maďarské. Časté jest vylučování bohoslovců ze seminářů pro slovenštinu. Výjimečně snad jen v semináři Ostřihomském zavedeno r. 1906 vyučování slovenštině. Výjimkou mezi biskupy uherskými jest zajisté Stolnobělehradský biskup Procházka, jenž r. 1907 mluvil ve sněmovně magnátů pro vyučování náboženství jazykem mateřským.

Ač podle výroku znalce poměrů slovenských »jest pravým hrdinstvím býti a cítiti se slovenským knězem« (Kolísek), přece jest ještě dost takových hrdinů, kteří jako Ružomberský farář Andrej Hlinka dovedou vzdorovati násilí maďaronské hierarchie, nebo jako farář Juriga, pracují úspěšně o probouzení národního vědomí v lidu slovenském.

Jak katolické, tak zejména evangelické duchovenstvo nahrazují lidu slovenskému jeho intelligenci, jejíž světské

členy lze takřka na prstech spočítati. Duchovenstvo hlavně to jest, které zasobuje chudou jinak literaturu slovenskou, která ovšem nabývá tím poněkud jednostranného zbarvení a obsahu. Duchovenstvo, zvláště lutherské, jest dosud hlavním odběratelem slovenských knih. Důležitý kulturní význam mají náboženské spolky, jako jest katolický »Spolek sv. Vojtěcha«, sídlící v Trnavě, jenž má 24.000 členů a vydal celou řadu slovenských knih nábožensko-poučných. Mimo to vydává duchovenstvo katolické řadu časopisů (novin), z nichž nejdůležitější jsou »Katolické noviny«. Z časopisů evangelických největší význam má »Slovenský Týždenník«. Duševním středištěm evangelických Slováků jest Liptovský Svatý Mikuláš, kdež se vydávají dobře redigované »Církevné listy«.

O počtu Slováků katolických a evangelických viz článek *Sídla a statistika slovanských národů* str. 155. *Katoličtí* Slováci v Uhrách žijí ve 13 diecésích (Spišské, Nitranské, Košické, Báňsko-Bystřické, Ostřihomské, Rožnavské, Sátmarské, Vácovské, Čanádské, Stolno-Bělehradské, Jagerské, Pětikostelské a Kalošské) a mají 677 farností, v nichž se bohoslužba koná jen slovensky, 113 farností slovenských převahou a 194 farností, v nichž Slováci jsou v menšině. »Zcela zřejmě křivdí se slovenštině v Ostřihomské diecési v 32 farách, ve Spišské v 6, v Nitranské v 7; pravděpodobně pak ještě v Ostřihomské v 17 farách, ve Spišské v 1, v Báňsko-Bystřické ve 4, ve Vácovské v 1« (Kolísek). Nejvíce Slováků jest v diecésích Nitranské (90%), v Báňsko-Bystřické (90%), ve Spišské (75%), v Rožnavské (70%), v Košické (70%), v Ostřihomské (60%). Nejméně Slováků je v diecési Kaločské (0·9%). Katolictví vládne tam, kde bývaly statky královské; kde bývaly statky zemanské, tam zavládlo protestantství. Čím blíže k Polsku, tím jest země katoličtější.

Základy k rozšíření protestantství mezi Slováky položila *propaganda husitská*, zvláště za nedospělosti Ladislava Pohrobka, jehož matka Alžběta se opírala o žoldnéře husitské (Jana Jiskru z Brandýsa). Učení Lutherovo šířilo se hlavně vlivem spišských Němců a německých žoldnéřů bojujících pod Mikulášem Salmem ve prospěch Ferdinanda I. proti Zápolskému. Persekuce po bitvě Bělohorské vypudila

mnoho exulantů českých na Slovensko, neboť v Uhrách rok 1608 přinesl protestantům značnou náboženskou svobodu.

Slováci augšpurského vyznání žijí ve 4 distriktech (Předdunajském, Báňském, Potisském a Zadunajském), rozdělených na několik seniorátů. Slovenských církví jest 200, slovensko-maďarských 105.

Kromě Slováků katolických a lutherských jest ještě asi 11.000 *kalvinistů,* žijících v 11 církvích a 101.578 *řecko-sjednocených.*

Lid slovenský ať katolický či evangelický jest velmi zbožný. Vzájemný poměr katolíků a evangelíků jest na malé výjimky dobrý — společný zájem národní velí snášenlivost. Při volbách do sněmu hlasují katolíci pro kandidáty evangelické a naopak. V celku vzato jsou evangelíci v národním ohledu statečnější, než katolíci a ve směru starších tradic mají také lepší pochopení pro česko-slovenskou solidaritu. Katolické duchovenstvo to bylo, jež začalo povyšovati slovenštinu za jazyk spisovný na úkor češtiny (str. 88). Živel katolický v ohledu národně-politickém ohrožen jest též novými politickými formacemi maďarskými, jako jest katolická strana lidová, které mají za účel pomocí duchovenstva přilákati Slováky do svého středu, aby jejich národní uvědomění udusily pomocí myšlenky náboženské.

LUŽIČTÍ SRBOVÉ.

Malý tento národ jest rozdělen nejen jazykově, nýbrž i nábožensky na Srby katolické a Srby evangelické (lutherské), kteří se od sebe liší nápadně i po stránce národopisné, zvláště krojem. Také pravopisem liší se od sebe, a to v literatuře lidové, tištěné frakturou. Knihy tištěné lidovým pravopisem evangelickým nečte katolík a naopak. Pouze »Srbské noviny«, tištěné evangelickým pravopisem, činí výjimku. Roztržka trvá hlavně vinou evangelíků, kteří se nechtějí zříci svého neslovanského pravopisu. Veliká většina Srbů jsou evangelíci, a to lutheráni. Jen asi 15.000, t. j. asi $^1/_{13}$ všech Srbů, hornolužických Srbů jsou katolíci. Katolíci bydlí hlavně v Sasku v Budyšíně a na sz. Budyšína v 7 farních osadách a mimo to i v Prusku v osadě Kulovské. Dohromady 62 vesnic a městečko Kulov.

Saská *katolická* Lužice má od r. 1562 církevní samostatnost. Jest spravována samostatnou kapitulou Budyšínskou s děkanem v čele. Drážďanský apoštolský vikář jest jejím děkanem, jenž má biskupskou plnomoc v Sasku. Děkan Budyšínský dostával časem i titul biskupský a tak byla Lužice nezávislou diecésí. Děkany bývají občas i Srbové. R. 1897 měla kapitula Budyšínská 11 členů, z nichž 5 bylo Srbů. Katolíci Horní pruské Lužice jsou podřízeni diecési Vratislavské.

Lužičtí *Srbové evangeličti* náležejí jednak k zemské lutherské církvi saské, jejíž správu vede zemská konsistoř Drážďanská, jednak k evangelické církvi Pruské, v jejíž čele stojí vrchní evangelická církevní rada v Berlíně. Je tedy postavení evangelického duchovenstva srbského méně výhodné v ohledu národním.

Pro výchovu duchovních katolických zřízen byl již r. 1706 *seminář v Praze* (lužický). Členové jeho navštěvují německé gymnasium na Malé Straně a německou fakultu theologickou. R. 1906 bylo v něm 12 gymnasistů a 1 bohoslovec. R. 1846 založen v něm literární kroužek »Serbowka«, k němuž náležívali nejpřednější buditelé a literáti srbští (Hórnik, Čiśinski, Andricki a j.). Ten pečuje o vzdělání chovanců v mateřštině.

Příprava evangelických duchovních srbských děje se v dotýčných učilištích německých, ale o prázdninách učí se theologové u některého evangelického pastora předváděti lidu srbsky nauky a vědomosti, které si osvojili německy.

Náboženství vyučuje se v saské Lužici jazykem srbským. Ale nedostatek srbských učitelů, v poslední době se jevící, ohrožuje vyučování toto, neboť v jiných předmětech srbština již připuštěna není. Tím by pak bylo ohroženo i vyučování srbštině vůbec, jakožto příprava k vyučování náboženství. R. 1907 obsazeny dvě katolické školy z nedostatku učitelů srbských učiteli německými. V Lužici pruské jest daleko hůře. Tam se soustavně fary poněmčují. R. 1902 mělo jen 13 osad srbské duchovní.

Poněvadž národ lužicko-srbský tvoří téměř výhradně lid selský, jest duchovenstvo katolické a evangelické (vedle učitelů) jeho vůdčí intelligencí. Duchovní obojího vyznání stojí od počátku národního probuzení v čele duševního ži-

vota národa lužicko-srbského a z jeho řad pocházejí nejpřednější spisovatelé.

Katolíci organisováni jsou v »Jednotě sv. Cyrilla a Methoděje«, která vydává časopis »Katholski Posol«. Účelem jejím jest vydávání spisů duchovních pro lid. Vydává kalendář pro katolíky »Krajan«. Srbové pruské Lužice mají svůj evangelický časopis »Wosadnik« a »Bramborski serbski casnik«.

Mezi Srby katolickými a evangelickými vládne v celku dobrá shoda, jevící se m. j. též v tom, že na říšský sněm německý volí se konservativní evangelík a na zemský sněm saský konservativní katolík.

POLÁCI.

Národ polský jest v ohledu náboženském ze všech národů slovanských nejjednotnějším tak, že v celku možno říci, že co Polák, to katolík. Katolických Poláků jest asi 98·3%. Výjimku činí malý počet protestantských Poláků, sídlících v rakouském Slezsku, v království Polském a na Litvě okolo Vilna a Kovna. Kromě toho jsou protestanty polští Mazurové ve východním Prusku a něco málo Poláků v Poznaňsku. Po značném rozmachu hnutí reformačního uprostřed 16. století zvítězila mezi Poláky na rozhraní století 16. a 17. protireformace. Protestantská menšina, zvaná »dissidenti«, uplatňovala se sice i politicky zvláště ke konci trvání samostatného státu Polského, ale po rozdělení Polska scvrkla se jen na nepatrné zbytky. Příčinou toho bylo to, že katolické vyznání stalo se od dob rozdělení říše Polské jedním z nejpatrnějších rozdílů, rozlišujících podmaněný živel polský od živlu vládnoucího, německo-protestantského a rusko-pravoslavného. V díle pruském nastalo rychlé opadávání zbytků evangelické šlechty, měšťanstva i lidu, jež se dotud hlásily hlavně k polské větvi Jednoty bratrské. Ve Slezsku udrželi se protestanté polští na základě t. zv. saského akkordu (1621), jímž po bitvě Bělohorské protestantům slezským bylo dovoleno vyznání augšpurské. Na Litvě udrželi se protestanté na statcích protestantské velmožské linie Radziwillů. V království Polském jsou protestanty hlavně popolštění potomci rozličných

německých rodin (hlavně ve Varšavě), které se v 18. století tam přestěhovaly. Polských protestantů čítá se asi 0·5%. Asi 0·6% jest Poláků pravoslavných (mezi nimiž jsou i staroobřadci).

V posledních asi 5 letech náboženská jednota národa polského utrpěla značnou trhlinu vznikem a rozšířením sekty *mariavitů*. Hnutí mariavitské vzniklo r. 1893 z podnětu Marie Františky Kozlowské z Plocka, s níž několik kněží založilo »spolek pro reformu života kněžského«. Kozlowská, která s knězem Kowalským vypracovala zásady a plán asketického života podle nauk kapucína Honoráta, jenž žil okolo r. 1880, požívá jako »matka« sekty úcty, rovné P. Marii, pro své »obcování s Bohem«. Mariavité obraceli se původně proti rozličnému přepychu a propagovali požadavky více nebo méně asketické. Mimo to lze v mariavitství pozorovati živly mystické a v té příčině možná, že objeví se vliv mysticismu ruského, jenž tkví v mnohých sektách ruských. Byvše v Římě odmítnuti se žádostí, aby byli uznáni za zvláštní bratrstvo, dali sobě mariavité vlastní organisaci. V poslední době stali se sektou význačně sociální a dobročinnou, působící hlavně ve prospěch kulturního povznesení dělnického lidu ve velikých městech. Zřizují školy, jesličky, nemocnice, lidové domy zábavní, dílny, lázně, sprostředkovací ústavy práce, asyly, učebny šití pro dívky a p.

K církvi mariavitské náleží 36 farností v král. Polském a na Litvě se 70 kněžími. Největší osady jejich jsou v továrních městech Łodzi, Varšavě a Kališi. Věřících čítá se ok. 100.000. V Łodzi sídlí jejich biskup Jan Kowalski, jenž přijal svěcení od biskupů starokatolických, a jeho generální vikář Próchniewski. K rozšíření hnutí toho přispěli do jisté míry i professoři theologických seminářů, kteří dorost kněžský vychovávali v duchu reformy pokleslého života kněžského. Církev úřední je mariavitům nepřátelská, ale vláda ruská drží nad nimi ochrannou ruku, neboť tato roztržka v lůně polského katolictví jest jí velmi vítána. Církev mariavitská požívá týchž práv jako církve evangelické v Rusku. Mariavité získávají své věřící i mezi pravoslavnými, ale sami se i pravoslaví přizpůsobují. Se starokatolíky udržují

styky velmi příznivé. Církevní bohoslužebný jazyk je polština. Mariavité jsou vlastně polskými starokatolíky.

Církev katolická má veliký význam pro Poláky v Prusku a Rusku. Katolický chrám v pruském díle někdejšího Polska jest posledním útočištěm jazyka polského, z veřejného života vůbec vypuzeného. Katoličtí kněží, jakožto jediný zbytek nezávislé intelligence, jsou důležitým činitelem v organisaci národní obrany polské. Stojí v čele rozličných spolků hospodářských a peněžních, jež mají za účel udržeti půdu v rukách polských a sesíliti hospodářskou resistenci živlu polského.

Poláci v *Poznaňsku* a v *západním Prusku* tvoří souvislou skupinu, která od tamějšího německého a protestantského obyvatelstva rozeznává se hlavně tím, že chodí do kostelů katolických. Poněvadž německých katolíků v těchto zemích jest poskrovnu, proto skoro všecko duchovenstvo i na nejvyšších místech doplňuje se z obyvatelstva polského. V čele správy církevní stojí arcibiskup Poznaňský, jehož suffragány jsou (vedle světícího biskupa Poznaňského) biskup Hnězdenský a Chelmský (Kulm). Vláda pruská přenesla totiž r. 1821 někdejší arcibiskupství Hnězdenské, jehož držitel býval zároveň primasem koruny Polské, do Poznaně, sídla to provinciální vlády. Nedlouho po 2. rozdělení Polska zabrala vláda pruská duchovenstvu polskému jeho bohaté církevní statky a nadala církev katolickou pruského dílu Polska skrovněji z pokladny státní. Od doby Bismarckova »Kulturkampfu« bylo obsazení biskupství polských důležitou starostí vlády pruské. Po odstranění a resignaci arcibiskupa Ledochowského, jenž postavil se na odpor proti obmezování církevních svobod, dosáhla vláda pruská obsazení arcibiskupství Poznaňského Němcem Juliem Dindrem (1886). Po smrti jeho stal se arcibiskupem r. 1891, v době to sblížení vlády s Poláky, Polák, kněz-poslanec Florián Stablewski. Ale po smrti jeho vláda pruská za okolností, pro Poláky nejvyšší měrou zhoršených, usiluje prosaditi kandidáta národnosti německé. Nedlouho po smrti Stablewského zemřel i Hnězdenský suffragán. Poněvadž kurie papežská žádá, aby nástupcové jejich uměli polsky a nebyli Polákům nemilí, proto teprve nedávno obsazeno biskupství Hnězdenské spravedlivým prý Němcem

Kloskem (což dlužno pokládat za jakýsi kompromis), kdežto arcibiskupství Poznaňské zůstává neobsazeno. Ještě za živobytí arcibiskupa Stablewského vláda pruská usilovala vytlačiti duchovenstvo polské z jeho vlivného postavení ve veřejném životě. K jejímu nátlaku vydal Stablewski r. 1906 zákaz, aby kněží polští nepřijímali funkcí v obranném národním spolku »Straža«, který má význam jakési národní rady. Zároveň však zapověděl i kněžím německým býti členy německého katolického spolku, jehož účelem jest domáhati se všude německých bohoslužeb.

Velmi těžkou ranou pro polské katolíky stalo se nařízení vlády pruské r. 1906, aby se vyučování náboženství i modlitby dětí ve škole děly po německu. Když v odpověď na to zahájena byla veliká školská stávka proti německým hodinám náboženským, vláda bezohlednou persekucí, pokutami i vězněním kněží a rodičů a vylučováním středoškolských studujících ze škol odpor proti svému zákazu úplně zlomila.

K dovršení krise došlo r. 1907 i k rozporu polských kněží a věřících i s Chelmským biskupem, Němcem Rosentreterem, jenž se dříve choval k Polákům spravedlivě, ale podlehl vlivu kněžstva německého, jej obklopujícího.

Pokud se týče *katolických Poláků říše Ruské*, jest značný rozdíl mezi těmi, kdož obývají království Polské a mezi těmi, kdož bydlí v Rusi vlastní. To jest patrno již z církevní organisace. Království Polské tvoří zvláštní metropolii, zřízenou ve shodě s kurií papežskou r. 1817 (po definitivním ustálení jednotlivých dílů někdejší říše Polské). Tehdy zřízeno ve Varšavě arcibiskupství, jemuž přidělena biskupství Kielecké, Lublínsko-Podlašské, Plocké, Sandoměřské, Augustovské a Vladislavsko-Kališské čili Kujavské. Při každé kathedrále biskupské (i arcibiskupské) zřízeny kapituly o 12 místech kanovnických. Katolíci obývající mimo království Polské náležejí k metropolii Mohylevské, jejíž představitel (arcibiskup Mohylevský) sídlí však v Petrohradě, kdež jest předsedou římsko-katolického kollegia, jež jest součástkou departementu cizích (nepravoslavných) vyznání při ministerstvu vnitra. Metropolii této podřízena jsou biskupství Vilenské, Lucko-Žitoměřské, Telševské a Tyraspolské.

Metropolie Mohylevská rozkládá se v území, obydleném převážně obyvatelstvem běloruským, maloruským a pokud se týče litevským. Ač katolictví jest rozšířeno do jisté míry i v tomto obyvatelstvu, přece hlavními příslušníky metropolie Mohylevské jsou Poláci, žijící po městech, jakožto hlavní představitelé středního stavu a po venkově, jakožto statkáři a rolníci (chudá drobná šlechta litevská). Duchovenstvo pak téměř úplně jest národnosti polské. Proto ač živel polský v těchto zemích tvoří jen asi 5%—10% obyvatelstva, přece má rozhodující vliv v záležitostech církevních.*)

Poněvadž nejen nižší, nýbrž i vyšší duchovenstvo polské značně se kompromitovalo svým účastenstvím v povstání r. 1863, proto vláda ruská hleděla katolickou církev polskou co nejvíce obmeziti v její volnosti a sáhala nezřídka k ostrým repressím a persekucím, jež se obracely jednak proti jednotlivým osobám, jednak proti celému zřízení církevnímu. Opatření, užívaná v území metropolie Mohylevské (v Litvě a Bílé Rusi), lišila se od kroků, podnikaných v království Polském, větší intensivností — což souvisí se snahou, potlačiti polský živel v oněch končinách úplně. V království Polském zkonfiskovala vláda ruská r. 1866 všechen majetek a fondy církevní, zrušila veliký počet klášterů mužských (100) i ženských (4) a podřídila r. 1867 království Polské v ohledu církevním Petrohradskému kollegiu římsko-katolickému, které se dříve vztahovalo pouze na katolíky vlastního Ruska. Duchovenstvo obdrželo plat od státu, při čemž uvolněna subordinace kněží biskupům a konsistořím. Šlechtě odňato právo patronátní a přeneseno na vládu a podle jména též na představené selských obcí. Několik biskupů, kteří vládě stavěli se na odpor, bylo internováno ve východním Rusku. Počátkem r. 1866 zrušen konkordát s kurií papežskou, která v době povstání nařizovala modlitby za Poláky, jakožto záštitu víry katolické. Následkem zrušení konkordátu zůstávaly stolice biskupské neobsazené. V letech 1870—72 nemělo království Polské ani jednoho biskupa a ze všech 15 stolic

*) V Kuronsku, v gubernii Vitebské, Pskovské, Suvalské a Grodenské žijí katoličtí Bělorusové.

biskupských v zemích někdejší říše Polské byly obsazeny pouze 3. Od r. 1871 všickni hodnostáři duchovní potřebují potvrzení od gubernátora. Od r. 1863 plynou do státní pokladny odkazy a věnování ve prospěch kostelů a duchovenstva. R. 1868 zrušena ve Varšavě římsko-katolická duchovní akademie, r. 1836 zřízená. Biskupské semináře poklesly co do jakosti svých sil učitelských i co do kněžského dorostu. Nastal nedostatek duchovenstva a rozličné zlořády ve správě církevní. Uprázdněné stolice biskupské osazovala vláda administrátory, sobě povolnými. Uvolnění kázně církevní v duchovenstvu podporováno samou vládou, která nadržovala kněžím neposlušným nebo stíhaným pro mravní poklesky od duchovních vrchností.

V Litvě a v Bílé Rusi od r. 1863 obmezena církev a duchovenstvo katolické na nejnutnější bohoslužby a styk s věřícími. Všecka jmenování a přijímání do seminářů, budování nových nebo opravy starých kostelů, ano i postavení pouhého kříže, visitace biskupů — vše učiněno závislé na dovolení příslušných orgánů správních. Kázati dovoleno pouze odříkáváním sbírek kázání z r. 1838. Duchovenstvo postaveno pod policejní dozor. Skoro všecky kláštery zrušeny, zrušeno mnoho kostelů, fary zůstávaly neobsazené, noví kněží nemohli být svěceni, ježto nebylo biskupů. Mnoho kostelů katolických odevzdáno církvi pravoslavné. Církevní matriky a korespondenci mezi duchovenstvem nařízeno vésti rusky.

Okolo r. 1870 vláda ruská pokoušela se o to, zavésti v metropolii Mohylevské do vedlejších pobožností užívání jazyků lidových (litevského, běloruského a ukrajinského) místo obvyklé polštiny, která zanedbanému obyvatelstvu tamějšímu byla asi tím, čím čeština evangelíkům slovenským — byl to vůbec prostředek, kterým lidové vrstvy nabývaly jakéhosi vzdělání vůbec. Duchovní buď polský nebo během svých studií popolštěný byl obyvatelstvu tomuto zároveň sprostředkovatelem západní kultury, rádcem a důvěrníkem jeho ve věcech občanských a soukromých. Když někteří duchovní skutečně uposlechli vlády ruské a zavedli místní jazyky lidové do lidových písní kostelních, do kázání a pobožností, když začali užívati ruského, vládou vydaného katechismu a připouštěti ruské modlitební knihy,

bylo z Říma r. 1877 nařízeno, aby se v kostelích užívalo pouze jazyka polského, pokud se neužívá latiny. Vláda ruská ovšem trestala ty, kdož se podle toho řídili.

Na počátku vlády Alexandra III. nastalo jakési zlepšení pro církev katolickou říše Ruské. R. 1882 uzavřena mezi vládou ruskou a stolicí papežskou smlouva o obsazování stolic biskupských a o styky katolické hierarchie s Římem. Kurie uznala, aby se to dělo prostřednictvím vlády ruské a přijala zavedení jazyka a literatury ruské do kněžských seminářů a za to vláda ruská svolila k obsazení 10 uprázdněných stolic biskupských (6 v metropolii Varšavské a 4 v metropolii Mohylevské). Vyučovati náboženství ve školách obecných kněžím dovoleno nebylo. Kromě toho téměř v zápětí po smlouvě porušovala ji rozličnými svými přehmaty administrace, jež kněžím nedovolovala opouštěti své farnosti bez dovolení policie a nařídila i konsistořím království Polského vésti dopisování s duchovenstvem (a s úřady) po rusku. Biskup Vilenský Hryniewicki dostal se do konfliktu s generálním gubernátorem Kachanovem a byl r. 1885 internován. Tehdy začato také opět ostřeji doléhati na katolíky diecése Minské a Žitoměřské. Vláda několikrát provedla změny v rozdělení diecésí podle toho, které biskupství právě se uprázdnilo odstraněním biskupa, vládě nepohodlného. Ovšem i katolické duchovenstvo polské nepočínalo si vždycky dosti opatrně a zdrženlivě, aby se konfliktům s vládou vyvarovalo.

Cářským ukazem ze dne 17. (30.) dubna 1905 rozšířena značnou měrou práva nepravoslavných vyznání říše Ruské, ač řečený ukaz má býti vlastně jen základem podrobnějšího a přesnějšího zákona o náboženské snášelivosti. Pro katolické Poláky jest v ukaze tom důležité ustanovení, že všem křesťanským vyznáním se uděluje právo, aby jeho duchovní mohli mateřštinou vyučovati náboženství ve školách. Dále vracejí se zavřené chrámy a modlitebny svému účelu, tak že se tím zrušuje zavření katolických klášterů v království Polském.

Ukaz ze 17. (30.) dubna měl za následek značné oživení dlouho tlumené činnosti katolického duchovenstva polského, což však vyvolalo pobouření a obavy pravoslavných před katolickou propagandou. Vlny veřejného mínění pol-

ského, v otázkách nábožensko-církevních velice citlivého, rozčeřila aféra Vilenského biskupa Edvarda Roppa, jenž vládě byl nepohodlný pro svou činnost politickou, ježto r. 1906 založil v Litvě stranu katolicko-konstituční, a to rázu polského a sám kandidoval do 1. dumy. R. 1908 byl vypověděn do nitra Rusi k žalobě strany mladolitevské. Poněvadž Ropp nechtěl se přes nátlak vlády vzdáti stolce biskupského, odpírala kapitula Vilenská zvoliti administrátora. Za to byli kanovníci zbaveni svých platů, vyhnáni z kanovnických domů a kathedrální pokladna zapečetěna. Pronásledování stihlo i nepoddajné nižší duchovenstvo. Jiný takový konflikt způsobila několikaměsíční visitační cesta Mohylevského suffragána Ciepłaka v gubernii Minské a v Sibíři (1909 a 1910), ježto biskup byl obviňován od ruského tisku z politické agitace.

Poněvadž úkaz ze 17. (30.) dubna dovoluje odstupovati od pravoslaví, zejména pak těm, kdož byli kdysi násilím k němu se hlásiti přinuceni, začali přestupovati hromadně ke katolictví zvláště někdejší příslušníci vyznání řecko-sjednoceného čili uniati v ruských krajinách někdejší říše Polsko-Litevské, jež po rozdělení této říše připadly Rusku. Kateřina II. a Mikuláš I. provedli přivtělení uniatů k církvi pravoslavné a zrušili církevní organisaci jejich — kde to nešlo dobrovolně, násilím. Nedlouho po vydání shora dotčeného zákona přešlo v Mohylevské diecési okolo 21.000 lidí z pravoslaví ke katolictví.*) Obzvláště nápadné bylo odpadávání od pravoslaví v t. zv. *Cholmské* (*Chelmské*) *Rusi*, náležející do svazku království Polského, kdež k ní patří část gubernie Lublínské a část Siedlecké. V Cholmské Rusi udržela se uniatská církev až do povstání r. 1863. Teprve tehdy vláda ruská vykořisťujíc povstání tohoto na úkor živlu polského provedla přivtělení uniatské diecése Cholmské k církvi pravoslavné (1875), což mělo za následek vzpoury obyvatelstva a násilné jejich potlačování. Lid neuznávaje duchovních pravoslavných zůstával bez bohoslužeb, sám si křtil, oddával, pohřbíval, odbýval tajné bohoslužby v lesích a jezdil za přijímáním svátostí až do Kra-

*) Od 30. dubna 1905 do 1. ledna 1909 přešlo od pravoslaví ke katolictví 233.000 lidí.

kova. Tam uskutečňovány »Krakovské sňatky«, vládou ruskou neuznávané. Jest přirozeno, že první uvolnění těchto pout vyvolalo snahu, zbaviti se jich úplně. Pravoslavných v Cholmsku ubylo přes 100.000 (více než $^1/_5$, podle jiného odhadu [prof. Franceva] okolo 300.000). To však vyvolalo poplach pravoslavného duchovenstva tamějšího, které veřejnosti ruské poukazovalo na nebezpečí, hrozící tam živlu ukrajinskému a běloruskému od polsko-katolické propagandy. V tom jest skutečně něco pravdy, neboť ukrajinští a běloruští katolíci tamější jsou téměř bez vlastního kněžstva, které jest téměř výhradně polské. Polština tudíž v Cholmsku podobně, jako ve vlastní Rusi jest jazykem kázání, vedlejších bohoslužeb a lidového zpěvu a také lidové literatury. Za dnešních poměrů, kdy v podstatě dosud platí věta, že co Polák, to katolík, jest tedy příslušnost cholmských Ukrajinců a Bělorusů k církvi katolické skutečně spojena s možností, že budou popolštěni. Z toho důvodu vláda ruská sjednala již koncem r. 1906 se stolicí papežskou to, oč marně usilovala okolo r. 1877, t. její svolení, aby v těch kostelích, kde jsou věřící též jiné národnosti než polské, bylo možno vedle latiny a polštiny užívati při vedlejších pobožnostech též jazyka přidružené oné národnosti.

Pravoslavné duchovenstvo Cholmské Rusi s biskupem Evlogijem, jedním z předáků krajní pravice ve státní dumě, v čele rozvinulo rozsáhlou a bouřlivou akci, žádající, aby dotýčné okresy gubernie Lublínské a Siedlecké za příčinou ochrany živlu ruského před popolštěním byly vyloučeny ze svazku království Polského a aby z nich utvořena byla nová gubernie, jež by byla přivtělena ke generální gubernii Kijevské. Pro cizího pozorovatele, jenž ví, že vláda ruská má s dostatek prostředků, aby popolšťování překážela, jest tato akce nesnadno pochopitelná, osvětluje se však příslušným návrhem zákona, který státní dumou měl býti přijat, byl však subkomitétem značně změněn: Měly býti zrušeny úřední svátky, zachovávané podle kalendáře katolického, odstraněno učení polštině v městských školách, užívání polštiny před soudem obecním, vydávání polských opisů z úředních listin ruských a měla býti zavedena všechna obmezení, platící od r. 1863 pro živel polský ve veřejném

životě na Litvě (na př. zápověď Polákům nenabývati pozemků a nebrati jich v zástavu). Podle návrhu podkomitétu má býti nová gubernie Cholmská podřízena přímo ministerstvu vnitra a nemá být změněna dosavadní politická administrace, v obecním zřízení má být podržen dosud platný zákonník napoleonský. Školství má být podřízeno učební správě Kijevské. Svátky nemusejí být svěceny podle kalendáře katolického. Zajímavo, že zřízením gubernie Cholmské vylučuje se z král. Polského 100.000 katolíků — dříve uniatů — tedy asi tolik, kolik jich po 30. dubnu 1905 odpadlo od pravoslaví. Pravoslavných je tam 50—70% obyvatelstva.

Vedle tohoto velikého konfliktu odehrála se ještě řada menších o zavřené kostely, z nichž některé byli zabrali pravoslavní (na př. o kostel v Želvě v gub. Grodenské).

Poláci rakouští, bydlící v Haliči, jsou téměř vesměs katolíci. Náležejí pod správu biskupství Krakovského, jež jest částí církevní provincie Varšavské a k církevní provincii Lvovské, skládající se z arcibiskupství Lvovského a z biskupství Přemyšlského a Tarnovského.

I v Haliči má dosud církev a duchovenstvo veliký význam a vliv ve společnosti polské. Katolický lid polský vůbec jest velmi bigotní, jak mimo jiné jest patrno z hromadných poutí do jakési národní svatyně polské, do kláštera v Częstochowě. Zdá se, že ani ohavná aféra mnichů Częstochowských mnoho na věci nezměnila. Společnost polská dosud žije větším dílem v ovzduší vlastenecko-klerikálního romantismu, který se zmocnil po r. 1830 i literatury polské a dosud z ní nevymizel. Že vinu toho nesou neblahé politické poměry, bylo řečeno již shora. Předzvěst obratu ohlašuje se z Krakova protestem studentstva proti jmenování theologa professorem sociologie.

Poláci protestantští jsou buď lutheráni nebo kalvinisté. Polští evangelíci rakouští (lutheráni) náležejí k moravsko-slezské superintendenci augšpšurského vyznání, ve které jim náleží slezský seniorát. Nejvyšší instance jejich jest vrchní církevní rada augšpurského a helvetského vyznání ve Vídni. Pro polské evangelíky v království Polském jest evan-

gelicko-augšpurská konsistoř ve Varšavě a helvetská synoda s konsistoří tamže. Polští evangelíci litevští mají své střediště v reformované synodě a kollegiu ve Vilně.

UKRAJINCI.

Národ ukrajinský čili maloruský jest z největší části pravoslavný, pokud totiž obývá v říši Ruské; pokud bydlí mimo hranice říše této, jest z větší části příslušníkem církve uniatské čili řecko-sjednocené. V době, kdy veliká většina národa ukrajinského náležela k státu Polsko-Litevskému, provedeno bylo z důvodů politických (aby totiž zamezeno bylo tíhnutí Ukrajinců k státu Moskevskému, jakožto záštitě pravoslaví) sjednocení pravoslavné církve tamější s církví římskou — *unií Břešťskou* z r. 1596. Pravoslavní uznali papapeže za svou vrchní hlavu církevní, přijali římské názory dogmatické, ale podrželi svou vlastní církevní organisaci s metropolií Kijevskou v čele, své obřady, bohoslužebný jazyk slovanský, manželství kněží atd. Ovšem po krátkém čase odpadla opět část pravoslavných od Říma a vymohla si uznání své zvláštní organisace církevní a své samostatné hierarchie (po r. 1620). V poměrech těchto nastaly veliké změny rozdělením říše Polsko-Litevské, které dovršeno kongressem Vídeňským r. 1815. Poněvadž církevní unie zamýšlena byla jako přechod k úplnému katolictví, a poněvadž církev uniatská skutečně podléhala čím dále tím většímu vlivu svého katolického a polského sousedství, a panovníci Ruští naopak usilovali o slití živlu ukrajinského s velikoruským, hleděli odstraniti největší překážku toho — totiž církevní unii. V té věci stalo se již velmi mnoho za Kateřiny II., která asi 8 mil. uniatů přinutila ku přestoupení na pravoslaví, zrušivši uniatskou metropolii Kijevskou. Za nástupců Kateřininých, zvláště za Alexandra I. nastal příznivý obrat ve prospěch zbývajících uniatů, ale Mikuláš I. dokonal dílo, započaté Kateřinou II., větším dílem násilím, tak že r. 1840 ve vlastní Rusi vůbec žádné uniatské církve nebylo. Pouze v království Polském udržela se unie v Cholmské Rusi (viz shora str. 363), obydlené hlavně Ukrajinci.

Udržela se tedy *církevní unie* pouze v rakouském díle Polska, *v Haliči* (a *Bukovině*), neboť v zájmu vlády rakouské bylo podporovati jak unii vzhledem ku pravoslavné Rusi, tak i Ukrajince vzhledem k nespolehlivým tehdy Polákům. Uniatské církvi haličské dostalo se nové církevní organisace. Ve Lvově zřízena metropolie, které podřízeno biskupství v Přemyšlu a ve Stanislavově. V těchto 3 diecésích počítá se 3,411.404 uniatů, žijících v 1875 farnostech a 100 expositurách. Farnosti tyto jsou velmi malé, nejmenší o 100 až 500 duších — nejspíše proto, že ženatí kněží potřebují samostatnosti a neradi zastávají místa pomocníků (kaplanů). Diecése rozděleny jsou na děkanáty (54), nad nimiž jest 5 protopresbyterů.

Stav uniatské církve haličské jest dosti neutěšený. Duchovenstvo nemá dostatečného vzdělání, hmotné zaopatření jeho jest v celku neuspokojivé, chování jeho není dosti slušné, péče o věřící malá, život soukromý nedosti spořádaný. Pohoršlivě působil v r. 1906 konflikt biskupa Stanislavovského s arcibiskupem Lvovským. Poněvadž věřící lid touží po intensivnější pobožnosti, proto vyskytují se časté přestupy jeho ke katolictví, kdež jej lákají bratrstva, pobožnosti růžencové a p. Počet katolických Rusů (Ukrajinců?) v Haliči páčí se na 92.114 duší.

V uniatské metropolii Lvovské nalézá se též 14 mužských a 2 ženské kláštery řehole sv. Basilia, ale bratrstvo řeholní jest nečetné (45 řádových kněží).

Velmi nepříznivé jsou církevní poměry *Ukrajinců uherských*. Náležejí větším dílem k církvi uniatské, a to k diecési Mukačské, zřízené ke konci století 15., a Prijatské, jež vznikla oddělením od původně větší diecése Mukačské r. 1816. Maďarisace ukrajinské církve uherské postoupila již tak daleko, že kněží, přicházející ze seminářů mezi lid, neumějí se s ním modliti ani Otčenáš. Řeči lidu neznají, čísti staroslovanské knihy liturgické neumějí, mimovolně zavádějí maďarštinu do chrámů a bohoslužby na úkor církevní slovanštiny. Pro potřeby duchovenstva i pro lid vydávají se úředně knihy maďarské. V Užhorodském gymnasiu vyučuje se sice jazyku ukrajinskému, ale nezávazně, a tak se mu málo péče věnuje, že žáci neprospívají a seminaristé málo

získají. Proto také v lidu ukrajinském vzmáhá se beznáboženskost, lhostejnost a nechut k církvi.

Něco málo (asi 7000) *uniatských Ukrajinců* žije též v *Bosně*, kde snadno přecházejí ku pravoslaví. Nalézají se pod správou apoštolského vikáře.

Vedle Ukrajinců uniatských žije v Haliči a v Bukovině malý počet *Ukrajinců pravoslavných*, kteří jsou podřízeni pravoslavnému metropolitovi v Černovicích.

RUSOVÉ.

Politické jednotě národa ruského málo odpovídá jeho značná nesjednocenost v ohledu náboženském. Úředně sice pokládáni byli do r. 1905 četní odštěpenci církve státní za její členy a veliká část jejich jen násilím a strachem byla nucena udržovati s ní vnější spojení, ale ve skutečnosti dosahuje rozkol značných rozměrů. Poněvadž do r. 1905 na odpadlictví od církve officielní byly veliké tresty, proto ani officielní sčítání odštěpenců není spolehlivé a údaje o počtu jejich kolísají mezi 2 a 13 miliony duší. Veliká většina národa ruského náleží k autokefální pravoslavné církvi státní (pravoslavných vůbec v celé říši Ruské jest přes 80 mil. se 40.205 kostely a 98.892 světskými kněžími). Menšina hlásí se jednak k tak zvaným rozkolníkům čili starověrcům (staroobřadcům), jednak k rozmanitým sektám, které se během času odštěpily od církve officielní. Mimo to již od dob Petra Velikého značný počet jednotlivců vyznává víru katolickou; něco málo Rusů jsou i protestanty.

Pravoslavná církev ruská začala se velmi záhy emancipovati od patriarchátu Cařihradského. Zřízením svaté synody s vrchním prokurorem v čele proměněna vrchní organisace církve ruské v jakési ministerstvo pro záležitosti náboženské s podržením církevních forem. Ruská církev byla tím úplně zbyrokratisována — biskupové stali se jakýmisi gubernátory, obyčejní kněží policejními komisaři. Vrchní prokuror má v moci obsazování biskupství, svolávání církevní synody, jmenování professorů duchovních akademií. Biskupové vládě nepoddajní nebo podezřelí bývají snadno odstraňováni. Není tedy vyloučen vliv vrchního prokurora na poli dogmatu. Ale otázky

dogmatické mívaly vždycky pro církev ruskou význam podřízený. Těžiště pravoslaví ruského leží v jeho askési a kontemplativním mysticismu. Tento rys přejalo z církve byzantské. Jest to rys čistě orientální, který ovšem v Rusku samém udržuje se i poměry zeměpisnými a hospodářskými a nepochybně i nízkou úrovní vzdělanosti mass a duchovenstva jak světského, tak i klášterního. Bohoslužebné obřady, kontemplace, přesné zachovávání starobylých řádů — toť hlavní projev ruské zbožnosti. Kázání a vyučování ve víře má vedle nekonečných obřadů a mnohonásobného žehnání v církvi ruské, jako vůbec ve všech církvích pravoslavných, význam velmi podřízený.

V novější době veliká společenská *reformní krise* ruská nalezla svůj *ohlas i v officielní církvi ruské.* Nejen mimo církev, nýbrž i v ní ozvaly se četné hlasy, žádající důkladnou její reformu. Pravoslavní kněží-reformisté (»obnovlenci«) žádají, aby byla církev osvícená, aby v ní zavládla opravdová, z vnitřního přesvědčení plynoucí nábоženskost, tvrdíce, že jen tímto způsobem by se mohla učiniti přítrž nevěře, šířící se v intelligenci i v lidu. Pokrokoví kněží zřídili v Petrohradě »spolek přívrženců církevní reformy« (»sojuz revnitelej cerkovnago obnovlenija«), který vypracoval plán celé reformy církevní — a to ve směru osvobození církve z područí státu, na základě volby duchovenstva věřícími a obmezení vlivu mnišstva v církvi, zvláště zrušením jeho skutečné výsady, že pouze řeholníci mohou býti biskupy. Od počátku ruského parlamentarismu stojí v církevních kruzích v popředí otázka svolání církevního ruského sněmu, jenž by pojednával o potřebných reformách církve. Ale věc naráží na značné rozpory mezi vládou, která vlastně v církvi rozhoduje a mezi hierarchií, která směřuje k co největšímu osamostatnění, po případě i k obnovení patriarchátu. Na jedné straně stojí směr, žádající větší přizpůsobení církve potřebám světské společnosti, sblížení její se světem, na druhé straně směr, tíhnoucí k úplnějšímu proniknutí světa církví, očištěnou od světských zlořádů. Není pochyby, že rozpor mezi byzantsko-ruským církevnictvím a moderní kulturou, která čím dále tím více do Ruska proniká a je ovládá, poroste a že žádné reformy propast, mezi nimi se šířící, nepřeklenou.

Zajímavo jest, že tam, kde pravoslaví cítí se ohroženo katolickým sousedstvím, jest ochotno za příčinou účinnější soutěže přizpůsobiti své řády řádům katolickým. Tak sjezd pravoslavného duchovenstva diecése Varšavsko-Cholmské r. 1907 usnesl se m. j., aby duchovenstvo věřícím pilně kázalo a napodobilo osvětnou činnost duchovenstva katolicko-polského (přednáškami, zakládáním knihoven, vzdělávacích spolků a p.). Sjezd pravoslavných bratrstev Západní Rusi a Litvy ve Vilně (1909) usnesl se upravit pravoslavnou bohoslužbu na způsob katolické (kázání, processí, pouti, odpolední pobožnosti).

Mnoho péče věnuje se organisování pravoslavných missií zvláště mezi sektáři, ale úspěch jejich jest poměrně slabý.

Mezi jinými církevními reformami jedná se též o zlepšení hmotného postavení duchovenstva, které jest také jednou z hlavních příčin nízké úrovně jeho vzdělání. Příjmy duchovenstva ruského plynou za tří pramenů: Jest to jednak malé služné od státu (100—600 rublů ročně), jednak výnos farních pozemků 30—35 děsjatin, jednak štóla. Platí se ze všeho možného (štóla) a popi chodí několikrát do roka po farnosti vybírat příspěvky. Lid však zvláště v novější době nerad platí. Co do pozemků v prostředních poměrech čítá se výnos 10—15 rublů z 1 děsjatiny. Ale výnos tento dělí se na několik částí pro kněze, psalomščika (zpěváka), ďáčka (kostelníka) a kostelního hlídače, jenž bývá zároveň farním šafářem. Průměrný důchod fary činí 464 rubly. Státní duma požádala sv. synodu, aby vypracovala plán všeobecného státního služného pro kněží tak, aby nebyli nuceni uchylovati se ke sbírkám mezi svými věřícími.

Příjmy hierarchie ruské jsou ovšem z pravidla veliké; někteří však biskupové mají příjmy poměrně malé — jsou to ti, kteří ze svých chudých klášterů dostávají jen malé přídavky ke státnímu služnému.

Svatá synoda pod vlivem veřejného mínění, jakož i pod vlivem rozbrojů, pozorovaných v církvi samé, zvláště mezi duchovenstvem černým a bílým, jakož i pod vlivem volání, domáhajícího se svolání všeobecného církevního sněmu (soboru), začala se zabývati sama *otázkou církevních reforem*.

ale uveřejnila do konce r. 1910 pouze zjednodušení církevní správy při konsistořích. Jinak obrátila svatá synoda svůj zřetel k duchovním akademiím (ústavům to pro vzdělání professorů theologie a církevních úředníků), jež začala očišťovati od »reformistů«. Propuštěno několik liberálních professorů. Zostřeny předpisy disciplinární pro studenty.

V novější době jedná se o převzetí farních škol do správy státu, jenž na ně poskytuje 10 mil. rublů podpory. Příslušný zákon přijat již státní dumou v prvním čtení.

Různé nedostatky a zlořády, pozorované *v životě klášterním*, staly se též předmětem pilných úvah především v kruzích mnišských. Kláštery ruské, jako pravoslavné vůbec, mají větším dílem ráz společností, jejichž účelem jest provádění askése a oddávání se nábožnému rozjímání. Ruské kláštery nepěstují ani vědy ani umění — pouze kláštery Počajský a Trojicko-Sergěevský (tento má školu malířskou, litografii a tiskárnu). Mniši nekonají missií, nevyučují, neobsluhují nemocných. Pouze některé ženské kláštery mají nemocnice, opatrovny a školy zpěvu chrámového. Zřízení klášterů ruských jest větším dílem velice volné, není v nich společného života, každý mnich ojediněle spravuje si své záležitosti. Pouze kláštery Valaam, Solovky a Nový Athos tvoří jakási pracovní družstva. V celku převládá typ klášterů městských, v nichž mniši žijí jako více nebo méně blahobytní soukromníci. Dostávají od kláštera téměř celé zaopatření a měsíční plat podle toho, jak dlouho jsou mnichy — nejméně 1·50 rublů, nejvýše až 150 rublů. Představení klášterů mají kromě platu od státu 10 až 40 tisíc rublů příjmů z důchodů klášterních. Přísné klausury není. Ani bohoslužbám nevěnuje se veliká péče. Mniši zpívají při nich ve všedních dnech, pro svátky jsou placení zpěváci. A kromě svého účastenství při bohoslužbě neznají mniši jiného zaměstnání.

Podle »Biržev. Vědomosti« (1909) mají ruské kláštery ohromné jmění zvláště v hotových penězích a papírech i v pokladech svých drahocenností. Všech 528 klášterů má prý přes 7000 millionů rublů, tedy přes 13 mil. průměrně. Mnichů a jeptišek jest 21.577, pomocných a počátečních bratří a sester (poslušníků a poslušnic) 43.663. Poklady a jmění Trojicko-Sergěevské lavry páčí se na 3000 mil.

rublů, Kijevské-Pečerské lavry na 1500 mil., Petrohradská lavra sv. Alexandra Něvského má prý na hotovosti ve zlatě 3 mil. rublů. Půdy mají 740.000 děsj. = 808.000 ha. Některé mají až 26.000 (= 28.000 ha).

O nedostatcích a reformě života klášterního pojednával zvláště veliký *klášterní sjezd r. 1905*, jehož usnesení stala se základem jednání svaté synody, jež se rozhodla provésti některé reformy: Opětné zavedení tělesné práce pro bratří laiky. Opětné ustanovení »starců řeholních« (seniorů). Slavné konání bohoslužeb za spoluúčastenství mnichů, kteří jsou povinni při nich zpívati a přisluhovati. Zápověď píti kořalku a vykořenění opilství. Zápověď choditi po almužnách. Zápověď nepřekládati provinilé mnichy za trest do jiných klášterů. Nařizuje se ostražitost při ustanovování mnichů za administrátory far a spirituály ženských klášterů.

Klášterní sjezd r. 1909 vyslovil se pro zavedení společného života v klášteřích (obščežiťe), proti pití lihovin a proti mnichům toulavým.

Rušti odštěpenci od církve officielní jsou velmi karakteristickým příznakem ruského národního a státního života. Právě z jejich podstaty a historie možno poznati zvláštní stránky duševního života ruského. Zdá se, že podobně jako v Byzanci, i ruské sekty mají mnoho příměsi politické. Studium jejich jest velmi poučné i pro dějiny církve západní, ježto se v historii sekt ruských obráží mnoho analogického, co vývoj náboženství vůbec osvětluje.

Mezi mnoha druhy a odstíny ruských odštěpenců snadno lze rozeznati dva směry základní, t. *rozkolnictví* a *sektářství*. První z nich vzniklo jako reakce starých prvků proti novotaření církve ruské (proto také lze rozkolníky nazvati starověrci), druhé naopak dlužno pokládati za živel pokrokářský, jenž nespokojen byl s konservatismem jejím. *Proud rozkolnický čili starověrecký* vyvolán byl opravou bohoslužebných knih ruských, kterou provedl v době cáře Alekseje Michaloviče r. 1667 patriarcha Nikon. Ač byla to věc velmi potřebná, ježto do knih bohoslužebných vloudily se časem omyly, smysl textu úplně porušující, přece veliká část duchovenstva a věřících domnívala se, že se Nikon dopustil falšování víry, že officielní církev upadla v kacířství.

Přívrženci knih neopravených (staroobřadci) odtrhli se tudíž od církve officielní — provedli rozkol (odtud rozkolníci).

Stát a církev officielní hleděli rozkolníky přinutiti ku podrobení. V zápase obou stran rozkolníci byli stranou daleko slabší, již proto, že nikdo z hierarchů (biskupů) se k nim nepřidal. Proto již v počátcích rozkolu mezi rozkolníky vyskytla se otázka, jak zaopatřovati si kněží, kteří by věřícím posluhovali nevyhnutelnými svátostmi. Podle toho, jak akutní otázka tato byla řešena, rozdělili se rozkolníci záhy na dvě strany. Strana, která (vycházejíc od názoru, že Antikrist, jenž zničil pravoslaví, zmocnil se vlády nad světem, jehož konec nastává) tvrdila, že prostřednictví církve a kněží vzhledem k blízkému konci světa není potřebí — dostala jméno *bezpopovců.* Strana, která uznávala potřebu kněží, nazvána byla *popovci.* Tato mírnější strana rozkolnická hledajíc dlouho marně nějakého staropravoslavného biskupa, jenž by jí světil kněží, začala činiti různé kompromissy s církví officielní, zejména přijímala sběhlé kněze »nikoniánské«, s nichž různým způsobem (podle trojího stupně) jejich kacířství bylo shlazováno. Když cář Mikuláš I. usiloval o jejich sjednocení s církví officielní a za tou příčinou sběhlé popy podrobil přísnému dohledu, stala se akutní otázka zřízení vlastní hierarchie. Tehdy jistý Pavel Velikodvorskij přesídliv k staroobřadcům ruským, usazeným v Bukovině, vyhledal jim biskupa (z Bosensko-Sarajevské diecése), který se tam usadil v Bílé Krinici a stal se zakladatelem rozkolnické hierarchie, která po r. 1873 nabyla úplné nezávislosti na své rakouské metropolii. Nyní mají staroobřadci popovci 16 stolic biskupských. V čele stojí »arcibiskup Moskevský a vší Rusi«. Nejsilněji zastoupeni jsou v gubernii Nižegorodské. Jedno z nejpřednějších sídel jejich jest město Gorodec a t. zv. Rogožský hřbitov v Moskvě.

Zřízení vlastní hierarchie mělo však za následek jisté rozštěpení na několik stran podle pojímání této otázky a zvláště poměru rozkolu k církvi officielní a k moci světské. Popovština jest jakýsi kompromis mezi bezpopovštinou a církví officielní, je to vyznání, které nemá velikého ideového významu, které jest svou vlastní podstatou odsouzeno točiti

se v jednom a témž zakletém kruhu dávno přežilých ideí. Jeho houževnatost a vytrvalost však jest karakteristická.

U *bezpopovců* ohniskem jejich vnitřní differenciace stala se otázka sňatků. Poněvadž bezpopovci popírají vůbec možnost udílení svátostí (kromě těch, které sami laikové mohou udíleti), měli podle názoru radikálního zachovávati úplnou pohlavní čistotu. Ale poněvadž v praksi jest to nemožné, vznikly různé způsoby řešení otázky sňatků a podle toho také několik stran (sekt) bezpopovských (*feodosijovci, filipovci, pomorci* a j.). Bezpopovci rozšířili se nejprve hlavně v severní Rusi (v Pomoří) a později i ve střední Rusi, kde hlavně Moskva se stala jejich středištěm. Skutečný život, jemuž se z počátku vyhýbali i sebevraždou (samoupalováním), nutil i je k neustálým kompromissům. Proti tomu však vznikaly neustálé reakce, jež měly za následek tvoření nových a nových stran a sekt. Celé dějiny bezpopovštiny »skládají se z řady pokusů uchovati učení bezpopovštiny na oné půdě, z níž vyrostlo toto učení při vzniku rozkolu« (Miljukov). Přes svoje konservativní úsilí bezpopovci mimovolně zašli namnoze na cestu racionalistického sektářství. V naší době kruh vývoje učení popovců i bezpopovců nepochybně jest uzavřen, neboť obojí došli znenáhla k důsledkům, které popírají základní principy jejich učení. Staroobřadecký sjezd r. 1900 dovolil ustoupiti částečně od letopočtu, počítajícího léta od stvoření světa. Staroobřadectví udržuje se hlavně mezi sedláky a kupci.

Sekty ruské vznikly buď ze snahy po zduchovnění náboženství proti konservativní ztrnulosti církevní, nebo ze snahy uvésti život církevní v přesný souhlas s evangeliem. Prvním směrem bralo se t. zv. duchovní křesťanství, jež jest původu lidového. Směrem druhým šlo křesťanství evangelické, a to pod vlivem protestantství. Chronologicky nejstarší jest sekta *chlystů,* kterýžto název souvisí snad se jménem Christus, neboť náčelníci této společnosti »božích lidí« (jak se sama nazývala) pokládáni byli od svých věřících za vtěleného Krista. Sekta chlystů, zavrhující svátosti a kněží, jest jakýmsi přechodem mezi bezpopovstvím a pozdějším čistším duchovním křesťanstvím. Zrodivši se ve vrstvách lidových pěstovala mimomanželské styky pohlavní, které obyčejně přecházely v prostopášnosti, jimiž zakončovaly se jejich

zvláštní bohoslužby. Pohlavní prostopášnosti jsou u chlystů důsledkem jejich asketických názorů, ježto umrtvení tělesných žádostí lze nejdříve dosáhnouti jejich ukájením. Proti této zhýřilosti chlystovství vznikla reakce, která veškeré překážky spasení duše spatřuje v ženě. Překonati tuto překážku lze pouze zbavením lidí *možnosti* hřešit (kastrací). Tak vznikla ok. r. 1760 sekta »*skopců*«.

Mnohem čistší formou duchovního křesťanství než chlystovství jest *duchoborství*, s chlystovstvím souvisící, vzniklé okolo r. 1740 a rozšířené z počátku hlavně v jižní Rusi (v gubernii Tambovské a Ekaterinoslavské), nyní pak v Kavkaze a roztroušeně po celé jižní a východni Rusi. Duchoborci, přezvaní tak od svých pravoslavných odpůrců (že prý bojují proti Duchu sv.), nazývají se sami »duchovními křesťany«. Učení jejich má nepochybně zřídlo své v protestantství. Duchoborci podobají se v mnohém ohledu původní Jednotě bratrské. Zamítají přísahu a vyhýbají se službě vojenské. Zamítají vnější projevy zbožnosti a zdůrazňují vnitřní přesvědčení. Ideálem jejich jest co nejúplnější osvobození ducha od okovů hmoty — těla. Kdo úplně zbaví se vlivu hmoty, kdo úplně se promění, splyne s božskou bytostí, pro toho není potřebí »ani králů ani úřadů ani jakýchkoliv lidských zákonů«. »Lidé boží stojí výše, nežli církevní zevnějšek, výše nežli rozdíly vyznání.« Ani Písmo, ani svátosti, ani obřady nejsou pro ně závazné, ač Ježíš jim dovoluje choditi do chrámů kteréhokoliv vyznání. Bibli pokládají duchoborci pouze za pomůcku, z níž berou jen věci »užitečné«. Hlavní význam má u nich »kniha života«, t. j. vnitřní zjevení a jakási tradice, živé slovo. I u duchoborců dostavuje se brzy kompromissování se skutečným životem a tím i zpuštění mravů a zbahnění učení. S tím pak souvisí řada odchylek a odpadů od původní sekty.

Podceňování bible bylo příčinou, že Semen Uklein z jisté části duchoborců s připojením jiných ještě živlů (na př. evangelických křesťanů) organisoval novou sektu *molokánů* (odtud, že pili v postě mléko), která se velmi rychle rozšířila v guberniích Simbirské, Penzenské, Orlovské a Rjazaňské. Jednou z karakteristických známek molokánů jest zavrhování postů. Ale jistá část této sekty kladla velikou váhu na řády starozákonní (odtud název její *židovstvující*)

a zavrhovala na př. požívání vepřového masa. To vedlo koncem 18. století k rozpadnutí molokánů na *molokány-sobotníky* a na *molokány-nedělníky*.

Staré názory duchoborské značně oživeny a rozšířeny v lidu vlivem zvláště Lva Nik. Tolstého, jenž sám zvláštní sympatie choval k duchoborcům. V popředí posunuta sociální stránka učení duchoboreckého. Na základě náboženských názorů Tolstého organisovala se po r. 1890 na statcích knížete Dimitrije Chil'kova (v Pavlovce) zvláštní sekta *Tolstovců*, která se částečně přestěhovala do Ameriky (do Kanady), a kromě toho rozšířila se v posledních letech ve střední, jižní a jv. Rusi.

Na místo upadajícího molokánství objevila se okolo roku 1860 nová podobná sekta *štundistů*, pro kterou molokánství stalo se příhodným materiálem. Název sekty této pochází z německého slova »Stunde« — ježto v německé osadě Rorbachu u Odessy tamější pastor konal se svými osadníky za příčinou jejich mravního zdokonalení večerní besedy, jichž se účastnili i zemědělští dělníci maloruští. Tito vrátivše se z práce domů začali šířiti mezi svými krajany, nespokojenými s formalismem pravoslaví, protestantský názor na učení křesťanské. Štundism jest tedy v podstatě protestantství s velikým počtem rozmanitých stran nebo odstínů, které lze redukovati na vlivy rozličných protestantských stran a sekt. Vedle toho ovšem i domácí ruské sekty chlystovské (mystické) připravily štundismu půdu. Není nějakého specielního učení, jež by karakterisovalo štundism. Štundism stojí nejvíce pod vlivem německého baptismu, který pro rozličné štundistické skupiny má význam jakéhosi ústředního názoru mezi několika směry krajními. Vnějším znamením vlivu baptistického jest zvláště překřtívání, které okolo r. 1870 štundisté přejali od baptistů. Ale již okolo r. 1880 vznikla proti tomu reakce, zavrhující nový křest a žádající křtění pouze živou vodou, totiž slovem božím. Přívrženci tohoto směru dostali jméno *novoštundistů* na rozdíl od *staroštundistů* čili *štundobaptistů* — ale nejsou to dvě zvláštní organisace. Štundism vůbec pohybuje se, kolísá neustále mezi t. zv. duchovním křesťanstvím a křesťanstvím evangelickým (protestantským). Okolo r. 1878 některé kruhy vyšší společnosti Petrohradské vlivem lorda

Redstoka získány byly pro čistě protestantské názory, ale ohlas této propagandy v kruzích lidových (u t. zv. Paškovců) měl za následek, že do popředí vstoupila čistě mravní stránka názorů protestantských, zamítání pravoslavných obřadů a vnitřní zjevení. Lze tudíž říci, že kruhy intelligentnější jsou bližší křesťanství evangelickému, kruhy pak lidové křesťanství duchovnímu.

Štundism rozšířil se velmi rychle nejprve v jižní Rusi, v gubernii Chersonské a Kijevské, ale již r. 1891 byl konstatován ve 30 guberniích, a to na účet pravoslaví, molokánství a bezpopovství.

V devadesátých letech minulého století vznikly pod vlivem chlystovství nové sekty specificky mystické, jež přejaly z něho hlavně názor o vtělování Boha a Bohorodičky. To jsou *malevánství* a *adventismus.*

Tím však seznam sekt ruských není vyčerpán. V posledních letech ohlašují se stále nové a nové (novochlystové a šaloputové, evangeličtí křesťané, svatodušníci, joannité, žreběvština a j.).

Jak rozkolníci, tak i sektáři byli od vlády ruské čas od času pronásledováni a potlačováni. Velmi přísně dokračováno na ně zvláště od vlády Mikuláše I. R. 1842 vrchní prokuror svaté synody rozdělil rozkolníky a sektáře na několik kategorií podle stupně nebezpečí, jaké od nich hrozí církvi a státu. Za nejhorší (podvratné) označeni židovstvující, molokáni, duchoborci, chlystové, skopci a ty sekty bezpopovské, které zamítají manželství a modlitby za cáře. Za sekty nebezpečné označeny ostatní sekty bezpopovské. Jakožto sekta méně nebezpečná popovci. Podle tohoto dobrozdání řídilo se jednání ministerstva vnitra, které i méně nebezpečné popovce zbavovalo všech občanských práv. Za vlády cáře Aleksandra II. nastalo skutečné zmírnění persekuce zejména rozkolníků bezpopovců a r. 1883 vydán i zákon v jejich prospěch, kterým se zavádí pro ně jakási podmínečná snášelivost, dovoluje se jim vésti obchod a prováděti řemesla, konati bohoslužbu ve zvláštních budovách (chrámech), umožňuje se jim nabývání dříve odňatých chrámů a p. R. 1894 komitét ministrů obíral se propagandou štundistů a prohlásil, že štundisté nemohou býti účastni práv, jež poskytuje zákon z r. 1883 (dovolující bohoslužebná

shromáždění), platící pro sekty méně nebezpečné a prakse vladařského senátu pojala v působení zákona z r. 1883 i štundisty (resp. baptisty).

Značně uvolnilo se postavení rozkolníků a sektářů zákonem z 30. (17.) dubna 1905, jímž byli postaveni na roveň vyznáním, stojícím mimo církev pravoslavnou, neboť až dosud byli pokládáni pouze za nezákonité odpadlíky od ní. Dovoleny všem (kromě přívržencům blouznivých nauk, kterýžto pojem jest potřebí ještě zvláštním zákonem přesněji vymeziti) veřejné, společné bohoslužby, *právo náboženských obcí*, vráceny odňaté chrámy, duchovní osvobozeni od služby vojenské, dovoleno jim vésti vlastní matriky, zřizovati elementární školy a hřbitovy. Jedno z nejdůležitějších ustanovení ukazu ze 17. dubna jest, že přestoupení z pravoslaví k jiné víře nemůže míti pro nikoho žádných nepříznivých následků v příčině jeho práv soukromých a občanských. V Moskvě otevřeny staroverecké chrámy Rogožského hřbitova, od r. 1856 zavřené.

Dubnový zákon toleranční (1905) měl za následek, že celá řada jednotlivců ruských provedla své přestoupení k vyznání katolickému, tak že v říjnu 1909 vláda úředně uznala první rusko-katolickou obec v Petrohradě. Sympatie jisté části vyšší společnosti Petrohradské pro katolictví jsou dosti dávné. Zvláště v době Aleksandra I. řada vynikajících osob přestoupila ke katolictví. Filosofové Čaadaev a Solov'ev myšlenku tuto úsilovně propagovali. Za naší doby převzal úlohu tuto zvláště filosof N. A. Berd'jaev, který je představitelem celého proudu. Ale nějaké rozsáhlejší důsledky, kromě přestupování jednotlivců, očekávati nelze. Zdá se, že více než náboženství samo, vábí vyšší intelligenci ruskou románská kulturní příměs katolicismu.

SLOVINCI.

Slovinci skoro všichni náležejí k vyznání římsko-katolickému. Pouze v Uhrách náležejí ke 4 farnostem kalvinským a v Korutanech je něco málo lutheránů. Katolíci náležejí diecési Kršské (v Celovci), Lavantské (v Mariboru) a částečně k Sekovské (ve Štýrském Hradci), k Lublaňské, Gorické a Terstsko-Koparské, v Uhrách k Sombotelské a

v Italii k Videmské. Přes tuto náboženskou jednotu nejsou náboženské a církevní poměry slovinské klidné, ježto vývojem novověkých poměrů, zejména pak těsným stykem Slovinců s kulturním sousedstvím německým, vytvořil se ostrý rozdíl mezi liberalismem a klerikalismem, kteréžto hlavní směry utkávají se ve všech otázkách a poměrech veřejného života. Katolické časopisy stěžují si v posledních letech na šíření a podporu protestantství se strany kruhů, které v protestantství vidí prostředek germanisace.

CHORVATÉ.

Chorvaté jsou skoro vesměs vyznání katolického, takže v poměru jejich k Srbům obyčejně právě toto vyznání pokládá se za známku chorvatství, ač to není přesně vzato správné. Jsouce však politicky nesjednoceni mají též nejednotnou správu církevní. *Království Chorvatsko-Slavonské* tvoří metropolii Záhřebskou (arcibiskupství), jemuž podřízena jsou biskupství Djakovské, Senjsko-Modrušské a Križevacké (řecko-katolické). *Dalmácie* tvoří metropolii Zaderskou, ke které kromě Zaderského arcibiskupství náležejí biskupství Šibenické, Splitské, Hvarské, Dubrovnické a Kotorské. *Chorvaté bosenšti* a *hercegovšti* náležejí k arcibiskupství Sarajevskému (r. 1881 zřízenému) a biskupstvím v Mostaru, v Banjaluce a Trebinji.

Duchovenstvo katolické, světské i řeholní má v národním a veřejném životě chorvatském veliký význam. Ač i mezi Chorvaty proniklo v 16. století hnutí reformační, přece dosáhla u nich protireformace úplného vítězství, jako u Poláků. Při národním probuzení a obrození Chorvatů i při politických zápasech jejich s Maďary duchovenstvo stálo v čele vrstev měšťanských, v řadách přední jeho intelligence (Štrossmayer, Rački a j.). Chorvaté v celku dosud jsou úplně srostlí s duchovenstvem a církví katolickou. Missionářské snahy hierarchie chorvatské vzhledem k mohamedánům a pravoslavným jsou těsně spiaty nacionální ideou velikého Chorvatska, se šovinismem, popírajícím existenci Srbů. Předním cílem těchto nábožensko-národních tendencí jest Bosna a Hercegovina, kde zdá se jim kynouti vděčné působiště, ač ve skutečnosti přispívají k zostření poměrů bez

toho napiatých. Chorvatské katolictví jest ve skutečnosti nástrojem, jehož pomocí společná vláda Rakousko-Uherského mocnářství hledí seslabiti živly, které se jí zdají nebezpečné, t. srbsko-pravoslavný a srbsko-muslimský. Ale mezi bosensko-hercegovskými katolíky jsou dvě příkře proti sobě stojící strany, jež se vzájemně potírají, t. strana arcibiskupa Sarajevského Stadlera, opírajícího se o jesuity a strana řádu františkánského, jenž před r. 1881 měl v ruce veškerou církevní správu katolíků bosensko-hercegovských. V král. Chorvatsko-Slavonském má duchovenstvo značný podíl v akcích politických, jest důležitým činitelem jednotlivých politických stran a organisuje i svou vlastní stranu klerikální (viz str. 113).

Mezi Chorvaty udržel se zajímavý historický přežitek církevní, t. *slovanská bohoslužba*, jež se koná starodávným jazykem chorvatským podle bohoslužebných knih psaných (tištěných) t. zv. *písmem hlaholským* (viz str. 11). Jest to pozůstatek z dob, kdy církev římská zápasíc v sz. končinách poloostrova Balkánského s konkurencí církve byzantské, jež bez obtíží slovanskou bohoslužbu všude dovolovala, byla nucena činiti totéž. Území bohoslužby hlaholské nemělo vždycky stejných rozměrů. V naší době obmezeno jest hlavně na diecési ostrova Krku, náležející k metropolii Gorické a na diecési Senjskou, náležející k metropoli Záhřebské. Také v několika farnostech diecése Zaderské, Splitské a Kotorské jest bohoslužba hlaholská. Poměry, vládnoucí v užívání hlaholské bohoslužby jsou poněkud spletité. Na př. v kathedrálním kostele diecése Krcské, jež je téměř celá hlaholská, smí se konati jen bohoslužba latinská. Cres, Lošinj a Osor mají liturgii latinskou, ale epištoly a evangelia zpívají se slovansky. Rěka, náležející k diecési Senjské, má bohoslužbu jen latinskou. V t. zv. Kastavštině, totiž v okolí Opatije, Volosky a Lovrany (v diecési Terstsko-Koparské) užívá se latinského missálu, ale ty částky jež se zpívají, zpívají se slovansky podle t. zv. šćavetu, t. j. liturgické knihy, psané latinským písmem, a to jakýmsi starším dialektem chorvatským.

V posledních asi dvou desítiletích začalo se území hlaholské bohoslužby proti dřívějšímu stavu šířiti v souvislosti s oživením národního vědomí a politických snah

chorvatských v Dalmácii. Na mnoze místo starého jazyka chorvatsko-slovanského zaváděn novější jazyk lidový, což jest v odporu s církevními řády katolickými, jež jazyk lidový připouštějí pouze ve vedlejších pobožnostech a ve zpěvu laickém. Již papež Lev XIII. vydal breve (1898) za účelem přesnějšího vymezení práv hlaholské bohoslužby. O něco později došlo ke konfliktu obce Ricmanje-Logu blíže Terstu s Terstským biskupem Naglem, jenž slovanskou bohoslužbu tam zapověděl a dal kostel Ricmanjský zavříti. Nový papež Pius X. pobádán jsa vlašskými hierarchy Přímořsko-dalmatskými, uchopil se znovu revise otázky hlaholské a vydal r. 1907 nový výnos, který v podstatě je opakováním breve z r. 1898, ale tak, že přesněji určuje práva a podmínky, za kterých jest bohoslužba hlaholská přípustná. Na příště má býti dovolena jen v těch kostelích, kde může se dokázat její užívání aspoň od r. 1870. Právo hlaholské bohoslužby platí pro chrámy, ne pro osoby. Jestliže kněz-hlaholáš přijde do kostela latinského, jest povinen odříkávati všecky obřady po latinsku, jestliže kněz-latinník slouží v kostele hlaholském, jest povinen *zpívati* slovansky. To jest tedy jakési zkrácení hlaholštiny. Biskupové jsou povinni poříditi seznam kostelů hlaholských. »Kdo jest s místními okolnostmi blíže seznámen, uzná, že nejeden bod (výnosu papežského) bude lze provésti jen *s velikými obtížemi*; na duchovenstvu slovanském bude záležeti, bude-li míti tolik lásky k věci, aby si uchovalo alespoň tyto drobty z dědictví cyrillo-methodějského.« (Vajs).

Poněvadž výnos z r. 1907 zamezuje šíření území hlaholského, způsobil veliké pobouření v chorvatské veřejnosti. Sněm Chorvatský vyzval biskupy dalmatské, aby hájili práva všeho národa chorvatského (na hlaholštinu). Poněvadž biskupové sami zkracování hlaholštiny neradi viděli a Řím nějakou dobu nenaléhal na provádění svého dekretu, zůstávalo do r. 1910 všecko při starém. Dekret z r. 1898 a 1907 provedl pouze biskup Flapp (Vlach) v diecési Porečské. Zaderský arcibiskup Dvornik dostal se pro něj do konfliktu se stolicí papežskou; jeho choroby a stáří bylo použito k jeho pensionování. Ricmanjští po několikaletém odporu smířili se s biskupem, když kompromisně jim byla hlaholská bohoslužba vrácena.

SRBOVÉ.

Státoprávní roztříštěnosti národa srbského odpovídá úplně složitost a rozmanitost jeho poměrů církevních. Srbové jsou sice valnou většinou vyznání pravoslavného (viz str. 155), ale rozděleni jsou mezi několik autokefálních církví: Srbskou (v království), Černohorskou, Karloveckou pro Srby uherské, Bukovinsko-Dalmatskou pro Srby dalmatské a Cařihradskou pro Srby bosensko-hercegovské.

Pokud se týče autokefální církve *království Srbského*, tvoří každý okres v Srbsku a kromě toho ještě město Bělehrad a Niš jedno archipresbyterství. Každý obvod, v němž jest více než 10 farních kněží, tvoří obvodní představenstvo a kostel se 300—400 domy tvoří farnost. R. 1905 bylo v Srbsku 668 kostelů a 54 klášterů. Kláštery (sv. Basilia) mají v čele archimandrity nebo igumeny nebo jeromonachy a podléhají dozoru diecésních biskupů.

Ze Srbů obývajících království Srbské jest asi 92·2% pravoslavných. Ostatek zbývá na Srby mohamedánské, kteří sídlí hlavně po venkově a Srby katolické.

Stav duchovenstva král. Srbského jest velmi chatrný. Jest nedostatek kněžského dorostu — hlavně pro špatné hmotné zaopatření kněží, kteří jsou odkázáni především na dobrovolné sbírky věřících.

Na nábožensko-církevní poměry království Srbského vrhl jisté světlo sjezd duchovenstva srbského z r. 1907. Časopisectvo světské vytýkalo při této příležitosti duchovenstvu, že se míchá do politiky, že tvoří strany, že nemá ideálních zájmů, že ničí mravní a náboženský život národa a že vinu toho nese hlavně hierarchie. Sjezd stal se jevištěm osobních a politických sporů. Usnesl se žádati o zvýšení platů duchovenských a dovolení druhého manželství pro kněží (což ostatně se žádá i v metropolii Karlovecké). Podle usnesení skupštiny r. 1908 měly být zavedeny od r. 1910 platy duchovenstva ze státní pokladny. Základní plat stanoven na 1200 dinárů s pětiletými přídavky o 500 dinárech. Ale dosud se nic nestalo v té věci.

V čele autokefální *církve Černohorské* stojí Zetský arcibiskup-metropolita, sídlící v Cetyni, jemuž podřízen jest

biskup Záchumský, sídlící v Nikšiči. Tím, že ruští hierarchové udílejí svěcení biskupům Černohorským, stává se církev Černohorská jaksi závislá na církvi ruské.

Ze Srbů Černohorských hlásí se k církvi pravoslavné asi 87·5%, 9·3% jsou mohamedáni a 3·1% zbývá na katolíky (mezi nimiž však zahrnuti jsou i Albánci).

Srbové žijící na území mocnářství Rakousko-Uherského náležejí k třem metropoliím. Srbové uherští k metropolii Karlovecké, Srbové předlitavští (dalmatští) k metropolii Bukovinsko-Dalmatské a Srbové bosensko-hercegovští k metropolii Bosensko-Hercegovské.

Pravoslavná *metropolie Karlovecká* má 7 diecésí: Karloveckou, Budínskou, Bačskou, Vršeckou, Temešvárskou, Pakrackou a Horno-Karloveckou.

Smíšený ráz národně-církevního sněmu metropolie Karlovecké (str. 305—306) jest příčinou, že do něho se snadno přenášejí zápasy politických stran. Strana radikální (str. 306), jež r. 1908 nabyla v něm většiny, převzala boj proti předešlému patriarchovi Brankovićovi pod vedením Vršeckého biskupa Zmejanoviće.

Karlovecký patriarchát vládne velmi rozsáhlými statky. Branković shromažďoval pro dceru, dával málo na školy. Většina sněmu se usnesla převzít statky patriarchátu do vlastní správy, že bude sama vyplácet hodnostáře církevní a že většinu věnuje na školy. Ale toto usnesení nebylo schváleno. Radikální většina chtěla mít Zmejanoviće patriarchou, jenž celý život bojoval proti nepotismu Brankovićovu a pro věc národní. Ale to právě bylo kamenem úrazu u vlády uherské. Chtěla mít patriarchou synovce Brankovićova, biskupa v Pešti, Bogdanoviće, jenž se s vládou dobře snášel. Po delším jednání zvolen Bogdanović, jenž se zavázal, že hned 20% důchodů věnuje na zlepšení poměrů duchovenstva a že velkou část svých příjmů věnuje na veřejné účely.

R. 1909 ohradil se výbor srbského církevního sněmu proti vměšování vlády uherské do jeho záležitostí a usnesl se podávati všecka podání vládě srbsky, ne maďarsky.

Po provedené aneksi *Bosny a Hercegoviny* jedná se i o její novou vrchní organisaci církevní, a to o přivtělení buď k metropolii Bukovinsko-Dalmatské anebo k metropolii

Karlovecké. Tohoto druhého případu nepřejí si Maďaři z obavy před sesílením živlu srbského.

Metropolie Bosensko-Hercegovská skládá se z diecésí Sarajevské, Tuzelské, Baňalucké a Mostarské.

Pro vzdělání kněžského dorostu jsou theologické ústavy v Karlovcích, Zadru a Kotoru, jakož i theologická fakulta v Černovicích.

Hmotné postavení pravoslavného duchovenstva v mocnářství Rakousko-Uherském pokládá se se strany pravoslavného duchovenstva ruského u porovnání s jeho poměry za stkvělé. Kromě štóly a farních pozemků má všude značné služné buď od státu (v Bosně, Hercegovině a v Dalmácii), nebo z církevních fondů (v Bukovině), nebo od farností (v Chorvatsku a v Uhrách).

Podle statistických výpočtů bylo r. 1905 v Karlovecké metropolii 445.606 pravoslavných Srbů, podle uherské statistiky z r. 1900 108.367 Srbů katolických, ale podle kalendáře srbské matice z r. 1905 nutno číslo to zvýšiti na 135 až 140.000. V Chorvatsku a Slavonii bylo r. 1905 703.708 pravoslavných Srbů. Podle statistického almanachu z r. 1901 (v. kalendář matice srbské z r. 1905) bylo 7561 Srbů přiznávajících se k církvi řecko-sjednocené. Něco málo pravoslavných Srbů nalézá se v Istrii a Kraňsku. V Dalmácii podle kalendáře matice srbské z r. 1905 bylo pravoslavných Srbů 106.488. O počtu katolických Srbů v Dalmácii scházejí data. Žijí hlavně v Dubrovníku a Boce Kotorské. V Bosně a Hercegovině bylo r. 1895 673.246 pravoslavných Srbů a 548.632 mohamedánských. Mimo to počítalo se okolo 300.000 katolíků, v nichž zahrnuti jsou i Srbové.

Pokud se týče Srbů, žijících *na území říše Turecké* (hlavně v Makedonii), náležejí tito k dvěma diecésím, totiž Prizrenské (metropolii) a Skopljské, kteréž jsou podřízeny patriarchátu Cařihradskému. Ostatní část Srbů tureckých náleží pod přímou správu patriarchy Cařihradského.

Co do počtu Srbů v říši Turecké odhaduje Iv. Ivanić (Maćedonija I., str. 308) ve vilajetě Skaderském počet srbských pravoslavných domů na 1500. Poněvadž na jeden srbský dům připadá průměrně asi 6 duší, bylo by lze počet pravoslavných Srbů ve vilajetě Skaderském páčiti na 9800 duší. Kromě toho však žije tam asi 10.000 Srbů mohamedán-

ských. Ve vilajetě Kosovském bylo r. 1900 podle officielního sčítání Prizrenské metropolie 333.656 Srbů pravoslavných, 200.000 mohamedánských a 10.000 katolických. Ve vilajetě Bitolském počítá Iv. Ivanić (Maćedonija II., 35) 140.816 Srbů pravoslavných a něco málo protestantů. Ve vilajetě Solunském podle Kenčova (Maćedonija 282) bylo r. 1900 454.180 křesťanských Slovanů, mezi nimiž podle Iv. Ivanića (Maćedonija 34) mají značnou převahu příslušníci patriarchátu (t. j. Srbové) nad příslušníky exarchátu (Bulharského — tedy nad Bulhary). Ve vilajetě Janinském podle Ivanića (Maćedonija I., 308) jest nejvýše 1000 domů pravoslavných Srbů — což by dělalo asi 6000 duší.

BULHAŘI.

Národ bulharský jsa téměř úplně pravoslavný má jednotnou správu církevní, která se vztahuje i na Bulhary, nenáležející do svazku státu Bulharského, tedy na Bulhary žijící na území říše Turecké (v Makedonii). To je věc, která v budoucnosti bude mít nepochybně veliké následky, až totiž dojde k řešení »otázky makedonské«. Zřízení samostatné církve bulharské dlužno pokládati za jeden z nejdůležitějších základů politické moci národa bulharského. Zásluha o to náleží diplomacii ruské (hr. Ignaťevu), jež dovedla v pravý čas využitkovati příznivých okolností.

Poněvadž se jednalo o to, aby řečtí fanarioté nebyli příliš popuzeni, nepřijal náčelník autokefální církve bulharské titul patriarchy, nýbrž pouze titul exarcha (exarchos), t. j. náměstka patriarchova, ač ve skutečnosti jest zcela samostatným. Exarch sídlí v Ostakoi u Cařihradu. Jeho zástupcem v král. Bulharském jest některý tamější metropolita (Ruščucký), ježto exarch jakožto cizí prelát nemůže předsedati bulharské synodě, skládající se ze 4 biskupů a volené na 4 léta. V novější době usiloval patriarchát Cařihradský o vypuzení exarcha z Cařihradu a po prohlášení samostatnosti bulharské i vláda turecká naléhala na jiné upravení poměrů církevních, ale Bulhaři vidouce, jak nevýhodná jest autokefalie církve král. Řeckého, trvají na tom, aby zůstalo při starém. Snahou exarchátu jest provésti organisaci svou na způsob patriarchátu, t. j. míti zvláštní synodu biskup-

skou a smíšený sbor z laiků a biskupů, jako vrchní zákonodárné a správní církevní sbory.

Království Bulharské po stránce církevní rozděleno jest na 11 pravoslavných diecésí exarchátních: Varensko-Prěslavskou, Vidinskou, Vrackou, Dorostovsko-Červenskou, Lovečskou, Plovdivskou, Samokovskou, Slivenskou, Sofijskou, Staro-Zagorskou a Trnovskou. Vedle toho však pro Řeky (asi 80.000) jest 5 diecésí, podřízených patriarchátu Cařihradskému. Někteří z biskupů-patriarchistů počínají sobě provokativně protibulharsky, pobuřujíce Řeky proti Bulharům a patriarchát schválně takové jmenuje. Proti tomu vzniká reakce, žádající, aby jmenování řeckých biskupů se dělo se schválením vlády bulharské. R. 1906 biskup Anchiálský pro pobuřování uvězněn a dva jiní biskupové prchli do Turecka.

Pokud se týče Bulharů říše Turecké, nehlásí se všichni k exarchátu, nýbrž veliká část jich zůstala věrná patriarchátu (exarchisté a patriarchisté v Makedonii). Vláda turecká zřizujíc exarchát udělila exarchovi právo přivtěliti k své provincii všecky ty diecése, kde $^{2}/_{3}$ tamějších křesťanů se prohlásí pro exarchát. Na základě toho počítají se nyní k exarchátu diecése Skopljská, Ochridská, Velesská, Nevrokopská, Monastyrská, Strumicská, Diberská a Melnická. Exarchát však činí nároky ještě na diecése jiné (především na Drinopolskou), v nichž vedle patriarchistů žije veliký počet exarchistů a v nichž kostely drží Řekové. Boj o tyto diecése souvisí se vzájemným bojem jednotlivých národností v ethnograficky pestré Makedonii — a soustřeďuje se ovšem v rozbrojích o biskupství a bohoslužbu buď řeckou nebo slovanskou. V jižní Makedonii zápasí Bulhaři a Řekové. Konflikt řecko-bulharský v Bulharsku měl za následek, že v Makedonii přestoupila řada duchovních k exarchátu. V severní Makedonii vede se zápas mezi Řeky, Bulhary a Srby, a to hlavně o diecési Skopljskou. Srbům, kteří tvoří absolutní většinu obyvatelstva Skoplje ($^{1}/_{3}$), podařilo se dosíci od vlády turecké r. 1902 jmenování biskupa národnosti srbské (Firmiliana); proti tomu však protestoval exarch Bulharský, jehož moci přiznána diecése Skopljská r. 1890. Ovšem ve Skoplji jest i biskup-exarchista, kterého patriarchát neuznává. Srbové domáhají se na patri-

archátě ještě biskupství ve Velesu. Při přechodním rázu dialektů makedonských jest církevní příslušnost velmi důležitým činitelem při stanovení národnosti obyvatelstva. Církev a duchovenstvo pomocí školy, která jest úplně v jejich moci, může velmi účinně působiti na definitivní differencování národnosti srbské a bulharské v územích ethnograficky sporných. V novější době vláda mladoturecká, jež nechce, aby církev řecká, bulharská a j. byly státem ve státě, hledí školství podříditi ústřední vládě světské. Proti tomu ovšem všecky církve se ohražují, ač světští Bulhaři by rádi školství dostali v moc svých obcí a laiků.

Exarchisté měli v Makedonii r. 1906 1232 kostelů a 51 klášterů. Srbští patriarchisté mají 68 chrámů a 9 klášterů. R. 1910 předložila vláda turecká návrh na úpravu církevních poměrů v Makedonii, podle kterého sporné kostely (mezi Řeky a Bulhary) mají připadnouti většině. Tím by Bulharům připadlo přes 60 sporných kostelů.

V království Bulharském upraveny platy a pense duchovenstva r. 1905 a 1907. Duchovní bez vzdělání mají 480 až 720 lvů, duchovní se vzděláním aspoň středoškolským 720—1080 lvů. Kromě toho stanovena taxa štólová. Ze 1992 kněží v Bulharsku bylo jich 1370 se vzděláním nižším, 2 s vyšším, ostatní se středním. Duchovenstvo bulharské v říši Turecké má jen to, co dostane od svých obcí. Chudí duchovní dostávají podporu od exarchátu.

Kromě pravoslaví jest malý počet Bulharů (asi 30.000) vyznání řecko-sjednoceného okolo Drinopole a Soluna (v Makedonii náleží jim 9 chrámů) a katolického (asi 50.000). Něco málo jest i protestantů (v Makedonii mají 3 chrámy). Katolíci vůbec v království Bulharském mají 2 biskupství: Sofijské (se sídlem v Plovdivě) a Nikopolské (se sídlem v Ruščuku). Kromě cizinců jsou to hlavně někdejší pavlikiáni u Plovdiva a Svištova. Od nich vyšly i katolické kolonie bulharské v Uhrách (Vinga a Bešenov). Poněvadž duchovenstvo katolické jsou skoro sami cizinci (Vlaši, Němci a Belgičané), vznikly mezi ním a domorodými katolíky rozbroje. Pravoslavné kruhy nelibě nesou propagandu katolickou i protestantskou, která se soustřeďuje ve školách, od Bulharů hojně navštěvovaných. Arcibiskup

25*

Sofijský Murini silně pobouřil proti sobě veřejné mínění bulharské tím, že hierarchii bulharské navrhl provedení unie církve bulharské s Římem. Ovšem myšlenka tato má své zastánce i ve společnosti bulharské (Dragan Cankov).

Značná část Bulharů jsou dosud mohamedáni — jsou to rhodopští Pomáci, počtem asi 21.000, žijící v okrese Plovdivském a Plevenském.*)

---

*) Tištěno v lednu 1911.

AUTOKEFÁLNÍ CÍRKVE PRAVOSLAVNÝCH SLOVANŮ.

NAPSAL
Dr. KAREL KADLEC.

S politickou samostatností pravoslavných Slovanů v těsné souvislosti jest otázka jejich autokefálních církví. Kdežto základem organisace církve římskokatolické jest centralismus, křesťanská církev východní (pravoslavná) organisována jest na základě zásady decentralisace. Pravoslavný Řím — Cařihrad — dlouho sice usiloval o to, aby mezi východními křesťany zaujal a udržel si podobné postavení, jaké mělo sídlo papežovo v křesťanstvu západním, avšak marně. Ne poslední příčinou toho byla okolnost, že Cařihradský patriarcha upadl v závislost na moci světské, na Byzantském císaři. Hlavou křesťanů někdejší říše Byzantské nebyl jen Cařihradský patriarcha, nýbrž zároveň Byzantský císař. To nemohlo býti příjemno Slovanům zřizujícím si vlastní své státy, a zejména Slovanům, usadivším se na Balkáně, na území byzantském. Otázka autokefálních (svéprávných, samostatných) církví objevila se u nich hned při samém vzniku jejich vlastních států. Tak jako se emancipovali od Řeků politicky, chtěli se státi nezávislými na nich i po stránce církevní. Jako nejstarší slovanský stát na Balkáně dosáhli církevní samostatnosti nejdříve *Bulhaři*. Již r. 870 obdrželo Bulharsko, tehdy ještě říše jen poloslovanská, se svolením Řeků svého autokefálního arcibiskupa, který za cáře Symeona na počátku X. stol. povýšen za patriarchu. Sídlem bulh. patriarchy byl Dorostol (Silistria) a pak Preslav. Patriarchát brzo však zanikl (snad již v posl. čtvrti X. stol.). Říši Bulharskou vyvrátil sice r. 1018 císař Basileios,

ale zachoval bulharskou církev se sídlem v Ochridě, nově ji organisovav (r. 1020). Arcibiskupství Ochridské se však pořečtilo, nehledíc ani k tomu, že církev ochridská pokládána byla v Cařihradě jen za polosamostatnou. Za druhého cářství Bulharského na konci XII. stol. (za cáře Asěna) církev bulharská zase byla obnovena a r. 1234 uznána i Cařihradským patriarchou. Sídlo měla v Trnově a udržela se až do sklonku XIV. stol., do vyvrácení říše Bulharské od Turků.

Později než Bulhaři dosáhli autokefální církve *Srbové*. Stalo se to v době, kdy politická situace na Balkáně byla jim velmi příznivá. R. 1204 zmocnili se křižáci Cařihradu, a tu Byzantský císař Theodor Laskaris zároveň s patriarchou byli nuceni vystěhovati se do Nikaje v Malé Asii. Za těchto okolností bylo lze sv. Sávovi, spřízněnému ostatně s císařem, vymoci r. 1219 u císaře i patriarchy svolení, aby bylo zřízeno pro Srbsko samostatné arcibiskupství se sv. Sávou v čele. Arcibiskup měl býti volen sborem srbských archijerejů a nebyl povinen ani žádati od patriarchy požehnání. Autokefální církev srbská, jež měla své sídlo v Peći, oddělila se od arcibiskupství Ochridského, které se sice pokládalo za nezávislé na patriarchovi, ale císařem ani patriarchou nebylo to uznáváno. Proto nepokládal tehdy sv. Sáva za nutno, aby vyjednával s arcibiskupem Demetriem Chomatianem. Jak těsně souvisela otázka církevní samostatnosti s otázkou nezávislosti politické, ukázalo se zejména za Štěpána Dušana. Mocný tento panovník pojav úmysl prohlásiti se cářem Srbů i Řeků, dal r. 1346 o své újmě beze svolení Cařihradského patriarchy (arci za součinnosti patriarchy Trnovského a arcibiskupa Ochridského) provolati Pećského arcibiskupa Joannikije za patriarchu srbského. Oekumenický patriarcha Cařihradský uznal nový titul nejvyššího duchovního srbského teprve r. 1375. (Nebylať do té doby uznávána se strany patriarchátu plná autokefálnost srbské církve právě tak, jako neuznávána úplná samostatnost církve Ochridské.)

Na Balkánském poloostrově byly tehdy čtyři autokefální církve pravoslavné, dvě řecké (z nichž jedna — ochridská — byla na území pološlovanském) a dvě slovanské. Stav tento trval jen krátkou dobu. S pádem říše

Bulharské zanikl trnovský patriarchát. R. 1393 uprázdněn byl stolec patriarchův. V Trnově dosazen byl r. 1402 metropolita, podřízený už Cařihradskému patriarchovi. Naproti tomu patriarchát pećský přetrval pád Cařihradu — a byl zrušen teprve r. 1459. Církev Pećská spojena byla nyní s Ochridskou, od níž se za sv. Sávy oddělila. Obě slovanské církve na Balkáně tedy následkem tureckého výboje zmizely, a zůstaly existovati jen obě církve řecké, Cařihradská a Ochridská. Po jednom století — r. 1557 — obnoven byl však opět Pećský patriarchát. Zřízení jeho vymohl poturčený Srb hercegovský Mehmed Sokolović, a sice ve prospěch svého bratra Makarije, povýšeného za patriarchu. Obnovený patriarchát trval přes dvě století. Teprve r. 1766 byl zrušen; rok na to pak zrušena Cařihradským patriarchou Samuelem i samostatnost arcibiskupství Ochridského, tak že od r. 1767 byla na Balkáně jediná autokefální církev pravoslavná s patriarchou Cařihradským v čele. Čeho Řekové nedosáhli ani za trvání samostatné říše Byzantské, to se jim podařilo za panství tureckého.

Mýlil by se však, kdo by se domníval, že Srbům zůstal vlastní patriarchát až do r. 1766. Pećská církev autokefální velice poklesla již po odchodu Arsenije III. Crnojeviće do Uher (r. 1690) a ještě více pak po odchodu Arsenije IV. Šakabenta. Na stolec patriarchův dosazováni byli od té doby vlivem tureckým jen samí Řekové, z nichž jeden se dokonce poturčil. Náhradou za ztracený patriarchát Pećský dostalo se však aspoň *Srbům uherským* nové metropolie. Nástupce Arsenijův na Pećském stolci Kallinikos uznal r. 1710 zřízení srbské metropolie v zemích koruny sv. Štěpána a přiznal metropolitovi, který se pokládal za exarcha Pećského patriarchy, právo dosazovati biskupy. Nová metropolie zůstala sice až do r. 1766 v jisté závislosti na Pećském patriarchátu, ale po jeho zrušení přestala býti »exarchátem« a stala se úplně samostatnou, jak to bylo také uznáno patriarchou Cařihradským. Sídlo metropolie nalézalo se s počátku v Krušedolu, ale brzo přeneseno bylo do Karlovců, kde jest až podnes. Na sklonku XVIII. stol. podřízeni byli karloveckému metropolitovi i pravoslavní Rumuni*) v království

*) Rumuni uherští odděleni byli od Karlovecké metropolie r. 1864 a utvořili novou metropolii, Sibíňskou.

Uherském a v Sedmihradech, a v prvé polovici XIX. stol. ve věcech dogmatických a duchovních i eparchie dalmatská, tak že od té doby Karlovecký metropolita byl nejvyšší hlavou všech pravoslavných ve všech rakouských a uherských zemích. Také co do Karlovecké metropolie se ukázalo, jak těsně souvisí otázka samostatnosti církevní s otázkou samostatnosti politické. Pravoslavní v zemích uherských a rakouských nenáleželi pod patriarchu cizího státu, nýbrž obdrželi svou vlastní církevní hlavu.

Déle než balkánští Slované setrvali v závislosti na Cařihradském patriarchovi *Rusové*, kteří rovněž přijali křesťanství od Řeků. Metropolity své přijímali z Cařihradu, a bývali jimi přirozeně jenom Řekové. Bývali pokládáni za exarchy (zástupce) Cařihradského patriarchy. Jen výjimečně byli již v XI. stol. dosazeni dva domácí metropolitové od knížete a vysvěceni ruskými biskupy beze zřetele na patriarchu. V době pozdější obdrželi však tři domácí metropolitové dosazení knížetem posvěcení v Cařihradě. Sídlem metropolitovým stal se od r. 1035 Kijev; předtím a mnohdy i později sídlíval metropolita v Perejaslavě Ruském (Kijevském). Po vpádu Tatarů a po zpustošení Kijeva ve XIII. st. obrali si metropolité za sídlo nejdříve Vladiměř (na krátko též Brjansk), od r. 1325 pak Moskvu. I v Rusku byly v souvislosti otázka moci politické a moci církevní. Poněvadž sídlo velikého knížete bylo s počátku v Kijevě, sídlil tam i metropolita. Moc světského knížete dodávala váhy knížeti duchovnímu a naopak. Proto se silnější knížata snažili, aby země jejich stala se střediskem oddělené správy církevní. Dva takové pokusy se nezdařily. Andrej Bogoljubský marně usiloval o to, aby se Vladiměř stal sídlem metropolie, a Daniel Haličský rovněž marně choval takový plán v příčině svého knížectví. Teprve knížata Moskevští dosáhli toho, aby metropolita sídlil v jejich zemi, ale tu zase jihozápadní země ruské domáhaly se vlastního metropolity, a skutečně vnukovi Daniela Romanoviče vel. knížeti haličskému Jiřímu Lvoviči podařilo se r. 1303 dosíci pro své území zvláštní metropolie, která ovšem několikráte potom splynula s metropolií kijevskou, aby zase potom znova byla zřízena, a sice i pro země litevské, pročež se mluví i o metropolitovi litevském (ponejprv 1316—1317). Nanovo dosazen

byl r. 1371 nový metropolita jen pro Halič. Zvláštní metropolie této nebylo však potřebí, když Vladislav Jagello Litevský stal se i králem Polským. Tu se metropolie litevská vztahovati mohla znova také na Halič. Ale i metropolie litevská několikráte splynula s moskevskou (bývalou kijevskou). — Separatistické snahy projevují se i v Novgorodě. Novgorodci počínají si od r. 1353 stěžovati na metropolitu; r. 1385 už ani nechtějí uznávati jeho soud a přejí si býti souzeni jen svým arcibiskupem, hrozíce dokonce přestoupením ke katolictví. Opřeli se i velikému knížeti Moskevskému, ale r. 1393 podrobili se zase dosavadní moci církevní i světské.

R. 1410 roztržena byla definitivně bývalá metropolie ruská na moskevskou a litevskou. Přinesly to samy politické poměry. Stát Litevský nechtěl býti bez vlastního duchovního pastýře. Nátlakem vel. knížete Vitolda došlo k odtržení se Litvanů. Patriarcha Cařihradský odporoval sice s počátku roztržení jednotné dosud církve ruské, ale r. 1433 dal k němu konečně svolení. Sídlem litevského metropolity bývalo Vilno, někdy Novgorodok, zřídka Kijev. Nová církev litevská byla naproti Cařihradskému patriarchátu mnohem samostatnější než moskevská. Kdežto moskevští metropolitové, pokud vůbec doma byli dosazováni, museli jezditi do Cařihradu pro vysvěcení, volili si litevští biskupové sami úplně svobodně svého metropolitu, a do Cařihradu bylo vysíláno poselství, jen aby pro zvoleného metropolitu vyžádalo požehnání. Metropolita litevský nazýval se do r. 1509 »Kijevským a veškeré Rusi«, později Kijevským a Haličským. Církev litevská nebyla však církví autokefální, nýbrž zůstala pod Cařihradským patriarchátem, a sice až do konce XVII. stol., kdy se nový litevský metropolita (r. 1685) podřídil Moskevskému patriarchovi, k čemuž svolil i patriarcha Cařihradský.

Snad příklad litevský, a snad také neshody s patriarchátem (za příčinou nesprávností při obsazování stolce metropolitova) pohnuly veliká knížata Moskevská, aby bylo naléháno na to, by metropolita Moskevský volen byl zcela svobodně a právoplatně domácím ruským duchovenstvem. Podobně jako kdysi politické poměry byly příznivy eman-

cipaci Srbův od církve řecké, i Rusové mohli v pol. XV. stol. těžiti z nesnází Řeků. Na konci r. 1448 vysvěcen byl Jona sborem ruských biskupů za metropolitu Moskevského. Rusové nechtěli se však samovolně trhnouti od patriarchátu, a proto veliký kníže moskevský oznamoval r. 1452 Byzantskému císaři volbu nového metropolity, doufaje, že novota bude schválena. Zatím dobyli r. 1453 Turci Cařihradu, a tu věc snadno se rozřešila. Patriarcha, nalézaje se v úzkých, nic nenamítal proti samostatnosti Moskevské církve a přiznal jí s ostatními východními patriarchy právo, aby ruští hierarchové, nezávisle na Cařihradském patriarchátu volili svého metropolitu; kromě toho pak stanoveno, že se Moskevský metropolita má pokládati svou hodností za nejstaršího ze všech ostatních metropolitů, a že má v oekumenické pravoslavné hierarchii zaujímati prvé místo po jerusalemském patriarchovi. (Kolem r. 1480 zavedli Rusové do archijerejské přísežné formule slib nepřijímati nikoho ani na stolec metropolitův ani na stolce biskupské od cařihradského patriarchy, poněvadž Cařihrad byl v rukou Turků, avšak tento odstavec později zase vypuštěn.) Náčelníku moskevské církve nescházelo k tomu, aby se vyrovnal východním patriarchům, už nic jiného než titul patriarchy. A toho se mu dostalo za Fedora Ivanoviče r. 1589. Patriarchové Cařihradský, Antiochijský a Jerusalemský přiznali Moskevskému metropolitovi řečený titul a zároveň páté místo v oekumenické pravoslavné hierarchii. Patriarší hodnost nejvyššího představitele duchovní moci ruské stala se však brzo nebezpečnou cářům Moskevským. Již za třetího patriarchy došlo v Rusku k dvojcářství. Moc panovnickou nevykonával už jen cář Michal Fedorovič, nýbrž vedle něho i otec jeho, »veliký gosudar« patriarcha Filaret Nikitič. Nový případ dvojcářství vznikl za Alekseje Michaloviče, kdy patriarchou a spoluvládcem byl Nikon. Poněvadž při hrdé povaze Nikonově obě moci nemohly se v řízení státu dobře snésti, došlo ke konfliktu. Nikon složil r. 1658 patriarchát. Spor vlekl se až do r. 1667, kdy Nikon sněmem duchovenstva ruského za účastenství východních patriarchů byl odsouzen. Aby se napříště podobný konflikt moci světské a duchovní už neopakoval, rozhodl se Petr Veliký zrušiti patriarchát a zříditi místo něho celý sbor duchovenstva.

Když r. 1700 zemřel patriarcha Ruský Adrian, cář Petr nedovolil zvoliti jeho nástupce, nýbrž zřídil místo něho úřad »strážce« (městobljustitělj) patriaršího stolce, za nějž dosadil Stěfana Javorského. Tento měl vésti církevní správu spolu se stálým sborem duchovních, utvořeným po řadě ze všech metropolitů, arcibiskupů a biskupů. Nový sbor stal se předchůdcem t. zv. *duchovního kollegia*, zřízeného r. 1721 po způsobě kollegií světských (ministerstev) a přezvaného brzo *svatým synodem*. Úřad tento zůstal až podnes nejvyšší zákonodárnou, správní a soudní instancí ruské pravoslavné církve. Zřízení jeho vzali r. 1723 na vědomí východní patriarchové a uznali jej sobě za rovna.

Mimo Ruskou a Karloveckou církev povstaly skoro všechny autokefální církve slovanské teprve v době nedávné. Jen *Černohorská církev* činí výjimku. Pravoslavní z území nynější Černé Hory náleželi kdysi pod Pećský patriarchát. Závislost Cetyňské metropolie pominula zrušením patriarchátu r. 1766. Od té doby pokládána byla Černohorská církev, v jejímž čele stál sám panovník, za samostatnou. Uznal to i patriarchát Cařihradský. Nejmenší tato autokefální církev slovanská spravována jest Cetyňským metropolitou, jmenovaným od panovníka Černé Hory.

Teprve ve stol. XIX. vznikly autokefální církve: Bulharská, Bukovinsko-Dalmatská a Srbská (v království Srbském). Prvá a třetí děkují svůj vznik národnostnímu hnutí, jež zachvátilo počátkem XIX. stol. křesťanské národy stojící pod panstvím tureckým.*) Po stránce politické emancipovaly se křesťanské národnosti Turecka od moci turecké, po stránce církevní pak od moci řecké. Je však význačné, že církevní otázka nebyla pro slovanské národy na Balkáně jen otázkou konfesní, nýbrž zároveň bojem o vlastní jazyk a vlastní národnost naproti hellenisačním snahám vyššího řeckého duchovenstva. Cařihradský patriarchát pozbyl totiž v době tureckého panství vědomí o svém vznešeném, nikoli jen církevním, nýbrž vůbec kulturním povolání

*) Na újmu Cařihradského patriarchátu povstaly též autokefální církve království Řeckého a království Rumunského. Pozoruhodno jest, že i Řekové (v novém svém království), v jejichž rukou přece byl a dosud stále jest Cařihradský patriarchát, založili si samostatnou církev.

mezi křesťanskými národy Turecké říše a stal se prostředkem hrubého vykořisťování pravoslavných křesťanů na Balkánském poloostrově. Do zemí obývaných od Slovanů Cařihradští patriarchové posílali jen Řeky, kteří utiskovali lid, nepečujíce nijak o jeho vzdělání. Biskupství se ve prospěch patriarchův dokonce prodávala, a sice obyčejně lidem, kteří se chtěli jen obohatiti. Řečtí biskupové přicházeli do svého působiště mezi Slovany často s dluhy. Žili v zemi jako cizinci; srbsky a bulharsky mluvit zpravidla ani se nenaučili, a mluvili jen řecky nebo turecky. Řeckého jazyka užívali také při bohoslužbách. Přímo úžasný byl stav vzdělanosti u nižšího slovanského duchovenstva, jež většinou neumělo ani číst ani psát. Bylo to opět vinou řeckých biskupů, kteří se nestarali o vzdělání podřízeného sobě kleru. Jako patriarcha vedl obchod s biskupstvími, tak oni zase s farami. Za těchto okolností nebylo divu, že balkánští Slované, jakmile dosáhli jisté svobody politické, chtěli míti ve svých rukách i církev. Bylo to tím důležitější, že v Turecké říši se správou církevní byla spojena i správa školská. Podle starých privilejí, uznaných tureckou vládou, patriarchát Cařihradský a podřízení mu metropolitové vydávají nebo schvalují školní programy, potvrzují diplomy a vysvědčení učitelů a vykonávají osvětovou správu. Školy vydržovány jsou na Balkáně církevními obcemi. Poněvadž patriarchát Cařihradský stal se výhradným majetkem Řeků, založili si Řekové po celém poloostrově mnoho škol a byli mezi balkánskými křesťany nejvzdělanější. S pořečtěním církve pravoslavné pořečtilo se i školství. Slované upadli následkem toho do stavu nevzdělanosti.

Význam samostatné církve dobře chápal už Miloš Obrenović. Sotva se domohl jisté autonomie pro Srby bývalého Bělehradského pašalyku, pomýšlel na to, jak by zmenšil vliv patriarchátu a zlepšil stav církve na srbském území. Již r. 1823 zavedl beze svolení patriarchátu jisté reformy v srbské církvi. Odstranil zejména nedůstojné vybírání biskupských důchodů samými biskupy. Obyvatelstvo odvádělo od té doby povinné platy vládě, která sama biskupy platila jako úředníky. Miloš domáhal se také, aby patriarchát a jeho synod nedosazovali biskupy bez dorozumění se srbskou vládou, ale marně. Dosáhl aspoň toho, že

fanariotské vladyky (biskupy) dostal pod svou autoritu a zamezil jejich zneužívání moci. R. 1832 podařilo se mu dosíci pro *srbskou církev* aspoň *polonezávislosti*. Stalo se to konkordátem, uzavřeným mezi ním a Cařihradským patriarchou. Srbům přiznáno právo, aby jejich biskupové sami volili svého metropolitu. Patriarcha, který zůstal nadále nejvyšší hlavou srbské církve, vyhradil si potvrzovati nově zvolené metropolity a udělovati jim požehnání. Bez jeho svolení nemohl metropolita ani býti sesazen (ač zase s druhé strany vyžadovalo se k sesazení metropolity také svolení knížete). Kromě toho bylo třeba při každé volbě nového metropolity poslati patriarchovi dar 300 rak. dukátů vedle ročního příspěvku srbského národa do pokladny oekumenické církve. Ve stavu polozávislosti na patriarchátu Cařihradském zůstala Srbská církev až do r. 1879. Po kongresu Berlínském, kterým Srbsko prohlášeno nezávislým knížectvím, počali kníže a metropolita Srbský vyjednávati s patriarchátem o svolení, aby se Srbsku dostalo také úplné samostatnosti církevní. Vyjednávání táhlo se poněkud pro odpor Rakousko-Uherska (vyslance hr. Zichy), jež se obávalo, že Bělehrad se stane střediskem snah směřujících k připojení všech sousedních eparchií. R. 1879 prohlásil však konečně patriarchát Srbskou církev za úplně samostatnou a rovnoprávnou s ostatními autokefálními církvemi. V čele jejím stojí arcibiskup Bělehradský a metropolita Srbský.

Odchylným způsobem od ostatních slovanských církví pravoslavných povstala samostatná *církev Bulharská*. Kdežto jiné autokefální církve dosáhly samostatnosti v dohodě s patriarchátem, pokud se týče se svolením vyšší moci církevní, a sice v době, kdy emancipační snahy církevní byly podporovány nabytím samostatnosti politické, vznikla autokefální církev Bulharská samovolným odtržením, tedy proti vůli patriarchátu, v době, kdy Bulharsko bylo ještě pod mocí tureckou, ba církev Bulharská děkuje svůj vznik státní moci muslimského Turecka. Proto také neshodují se hranice exarchátu Bulharského s hranicemi knížectví (od r. 1908 cářství) Bulharského. Náležejíť pod exarchát i pravoslavní Bulhaři, kteří jsou státními občany Turecka, pokud se arci nepřidržují patriarchátu.

Stejně jako Srby, utiskovalo vyšší fanariotské duchovenstvo i Bulhary. Počali tedy Bulhaři od r. 1833 domáhati se na patriarchátu vlastních biskupů. R. 1845 obrátili se i k samé vládě turecké. Neofyt Bozveli a Ilarion Michajlovský podali tehdy vládě obšírné memorandum, v němž žádali, aby se Bulharům dostalo bulharských biskupů. Tomu se opřelo fanariotské duchovenstvo, a Bozveli byl vězněn, až také r. 1849 ve vězení zemřel. Po jeho smrti chopily se agitace jiné osobnosti. Poměry byly jim příznivy po válce krymské, kdy hatti-humajumem z r. 1856 slíbena byla v Turecku náboženská rovnoprávnost a svoboda víry, a křesťané připuštěni do státních úřadů, do vojska a do státní rady. Bulhaři vyslali do Cařihradu deputaci, aby vybojovala bulharská církevní práva. Vládě podána byla žádost za zřízení autonomní eparchie bulharské. Turecko zřídilo několik komisí, jež by vypracovaly návrh uspokojující Bulhary. Agitace soustředila se hlavně v Cařihradě, kde vydávány zejména četné spisy věnované národnímu boji s fanarioty, ale vedle toho vystupováno proti Řekům i po celém bulharském území. Když se patriarcha Kyrill r. 1860 vzdal své hodnosti, veliký vezír naléhal na Bulhary, aby buď uznali patriarchu nebo papeže. Vlivem politiky Napoleona III. utvořila se totiž mezi Bulhary jedna strana, která se chtěla odtrhnouti od Řeků a vejíti v unii s Římem. Rozpálené mysli přijaly tuto myšlenku. Do Feneru (v Cařihradě) svoláno bylo veliké shromáždění bulharské, na němž usneseno spojiti se s Římem, kamž vyslána deputace s Cankovem v čele. Proti unii vznikl však brzo odpor, a provedení její zmařeno. Bulharům nezbylo než vyjednávati s patriarchou. Ale jednání zase nevedlo k cíli. Po nových stížnostech Bulharů resignoval r. 1863 patriarcha Joakim. Nový patriarcha Sofronij svolal sněm, jehož se účastnili kromě čtyr Bulharů samí Řekové, biskupové i laikové. Po čtyrměsíčních poradách byly bulharské požadavky úplně zamítnuty. Nyní vzala věc do ruky turecká vláda. Veliký vezír dal vypracovati dva návrhy a předložil je řeckému patriarchátu. Avšak patriarcha i synod je zamítli, poněvadž Turci navrhovali exarchát pro všechny Bulhary a dovolovali, aby bulh. círk. náčelník sídlil v Cařihradě. Bulharští biskupové nato prohlásili, že se odlučují od patriarchátu a

připojují ke staré nezávislé bulh. hierarchii. Koncem r. 1869 Ali paša dal sepsati třetí návrh, ale i ten se potkal u patriarchy se stejným osudem. Rozčilení v Bulharsku dostoupilo vrcholu. Konečně rozhodnuto bylo sultánským fermanem z 8. zilhidže 1286 (27. února 1870), že pro Bulhary Turecké říše zřizuje se zvláštní exarchát. Turci zaujali totiž kompromisní stanovisko. Podle zmíněného fermanu měla se státi církev Bulharská jen polosamostatnou. Nejvyšší hlavou její měl zůstati Cařihradský patriarcha, jehož jména mělo se vzpomínati při bohoslužbách, a k němuž se měl obraceti synod exarchijní ve věcech týkajících se pravoslavné víry a takových, jež by vyžadovaly společné porady a vzájemné podpory. Odtud název exarchát. Když však patriarcha dal Bulhary do klatby, stala se z jejich exarchátu církev fakticky samostatná. Tak po mnohých bojích, jež stály i lidské životy (ve vězení otráveni byli r. 1862 dva vynikající Bulhaři, bratří Miladinovi), vymohli si Bulhaři samostatnou církev dříve ještě, než dosáhli samostatnosti politické. R. 1872 Anthim, biskup Vidinský, dosazen byl za prvního exarcha. Cařihradský patriarcha až podnes neuznává autokefálnost bulharské církve, a Bulhaři pořáde ještě jsou jím pokládáni za schismatiky, za něž je prohlásil církevní sněm konaný r. 1872 v Cařihradě. Arci všechny autokefální církve nepřipojily se k tomuto odsouzení, a zejména ne jerusalemský patriarchát. Nestranní posuzovatelé historie vzniku Bulharského exarchátu dobře jsou si vědomi, že schisma zaviněno bylo neústupností a egoismem vysokého řeckého duchovenstva v Cařihradě. Ostatně schisma netýká se dogmatů víry, jak to výslovně prohlašuje bulh. exarchijní zákon ze 13. ledna 1895, podle něhož Bulharská církev zachovává jednotu s oekumenickou východní církví ve všem, co se týče víry.

Metropolie *Bukovinsko-Dalmatská* náleží k nejmladším autokefálním církvím pravoslavným. Byla zřízena r. 1873 důsledkem dualistické úpravy Rakousko-Uherska (v r. 1867) pro pravoslavné všech národností Rakouska. Co do národnosti příslušníků jest to církev rumunsko-rusínsko-srbská. V čele stojí metropolita sídlící v Černovicích, pod jehož jurisdikci spadají dvě dalmatské eparchie, Zaderská a Kotorská.

Po vzniku samostatných církví pravoslavných Slovanů zůstali pod mocí Cařihradského patriarchy ze slovanských národův — vedle Slovanů usazených v Turecké říši, hlavně v Makedonii — už jen Srbové *v Bosně i Hercegovině*. Požívají značné *autonomie*, a úplné jich odloučení od Cařihradu jest jen otázkou kratší či delší budoucnosti. Od r. 1908, kdy prohlášena byla anekse Bosny a Hercegoviny, jest aspoň anomalií, když obě ty země náležejí pod patriarchu sídlícího v Turecku. Že nynější stav jest jen přechodní, tomu nasvědčuje dosavadní politika Rakousko-Uherska v bývalých okupovaných zemích. Vláda okupační zasáhla i do úpravy církevních záležitostí jednotlivých konfesí. Podnět k tomu zavdán byl samým pravoslavným obyvatelstvem, jež vyslovilo již r. 1879 přání, aby jeho církevní správa byla reorganisována. Předáci pravoslavného obyvatelstva srbského žádali u vlády mimo jiné za zřízení škol a theologických ústavů, za zřízení biskupských konsistoří a za úpravu platů metropolitů (biskupů) jakož i za obsazení metropolií národními biskupy. Byliť také do Bosny a Hercegoviny posíláni z Cařihradu za biskupy obyčejně turečtí Řekové, kteří se v zemi stali neoblíbenými. Také metropolitové stěžovali si u vlády na nepořádné placení vladikariny (platu poskytovaného jim od obyvatelstva). Tím dán byl podnět k jednání s patriarchátem o jmenování biskupů. Došlo k dohodě. Podle deklarace patriarchátu ze 28. března 1880 jmenování biskupů svěřeno panovníkovi rakousko-uherskému, arci s kautelami zabezpečujícími kanonickou způsobilost kandidátovu a jeho vysvěcení podle církevních předpisů. Zároveň stanoveno, že plat svůj nebudou míti biskupové už od obyvatelstva, nýbrž od vlády, a patriarchovi zaručen ze zemských příjmů roční důchod 58.000 piastrů ve zlatě (asi 12.000 korun). R. 1881 jmenován byl prvý metropolita srbské národnosti pro eparchii Sarajevskou, a v březnu 1882 zřízena v Sarajevě metropolitní konsistoř. Téhož roku založen pro všechny tři eparchie (Sarajevskou, Dolnotuzelskou a Mostarskou) pravoslavný duchovní seminář v Sarajevě, umístěný r. 1884 v Reljevu u Sarajeva. Nákladem vlády vydány také církevní knihy pravoslavné (evangelion, apostol, oktoich, služebnik, trebnik a j.). R. 1900 zřízena čtvrtá eparchie (v Banjaluce) a brzo na to i konsistoř;

před tím (r. 1897) zřízena konsistoř také v Mostaru. Pravoslavné obyvatelstvo Bosny a Hercegoviny domáhalo se dále autonomní organisace církevní správy a spojeného s ní školství. Došlo totiž ke konfliktu mezi metropolity a církevními obcemi, poněvadž církevní obce osobovaly si v církevních věcech větší vliv, než jim byli ochotni přiznati biskupové. Kromě toho chtěli laikové zvrátit jmenování biskupů panovníkem.

Do sporů byla zatahována i vláda, jež se postavila na stranu hierarchie. Hnutí začalo již r. 1896, když 14 pravoslavných obcí církevních v Bosně a Hercegovině podalo k panovníkovi žádost, v níž si stěžovaly na obmezování autonomie a přednášely četné stížnosti v příčině postavení pravoslavného obyvatelstva v Bosně a Hercegovině. V následujících letech podávána byla nová memoranda a žádosti, také u patriarchátu, a r. 1898 předložili vůdcové oposice společnému ministerstvu financí návrh organisačního statutu srbské pravoslavné církve v okupovaných zemích. Návrh stal se předmětem vyjednávání mezi pravoslavnými metropolity a vůdci oposice. Výsledek porad předložen r. 1903 společnému ministerstvu financí. V lednu r. 1904 jednáno bylo s oposicí ještě jednou ve Vídni, a vypracován pak nový návrh statutu, vyhovující více stanovisku metropolitů. Oposice si vyhražovala, aby sporné otázky odevzdány byly k rozhodnutí patriarchátu, zejména otázka, má-li zůstati při jmenování biskupů panovníkem. Návrh statutu poslán tedy s návrhem oposice r. 1904 oekumenickému patriarchátu. Cařihradský synod přidal se na stranu metropolitů a schválil vládní návrh v červnu 1905. Na to teprv udělil panovník statutu sankci dne 13. srpna 1905.

Jak z hořejšího výkladu vidno, rozděleni jsou Srbové po stránce církevní mezi několik autokefálních církví: Karloveckou, Černohorskou, Bukovinsko-Dalmatskou, Srbskou, Cařihradskou a v rámci této zase na autonomní církev Bosensko-Hercegovskou a na ostatní území Cařihradského patriarchátu. Odpovídá to úplně jejich roztříštění státoprávnímu.

Bylo by zajímavo promluviti stručně také o organisaci jednotlivých autokefálních církví slovanských. Pro účel náš

stačí však dotknouti se věcí pouze nejdůležitějších.*) Nemajíť všechny místní církve slovanské pro kulturní vývoj národa stejný význam. Roli nejdůležitější hrají přirozeně tam, kde převzaly částečně státní úkoly, tedy ve státech neslovanských. Platí to zejména o metropolii Karlovecké a Bulharském exarchátu, v nichž se správou církevní jest do jisté míry spojena i školská autonomie. Poněvadž se tedy tyto církve starají i o školy, jest jejich existence důležitou podporou národního vývoje příslušné národnosti. Tím se stává pochopitelnou snaha laiků těchto církví, aby jim byl zaručen náležitý vliv na správu světských záležitostí spojených s církevními.

Základem nynějšího církevního zřízení ruského jest duchovní reglement Petra Velikého, vyhlášený 25. ledna 1721. Jím zřízen byl svatý řídící synod jakožto nejvyšší orgán církevní správy ruské, a upravena byla jeho organisace i kompetence. Svatý synod ruský spojuje v sobě funkce, jež v ostatních autokefálních církvích slovanských (vyjímajíc ovšem Černohorskou, v níž vedle metropolity Cetyňského není žádných biskupů) vykonávají náčelník církve (metropolita, exarch) i synoda provinčních hierarchů (sobor). Zdálo by se tedy, že ruské církevní zřízení jest nikoli monarchické, nýbrž kollegiální. Ve skutečnosti má se však věc jinak. První osobou v synodu jest totiž vrchní prokuror (ober-prokuror), světská osoba v hodnosti ministerské, jež zastupuje císaře a jeho jménem vykonává rozhodný vliv. Synod jest vlastně jen poradným orgánem vrchního prokurora.

Podle ukazu z 9. července 1819 skládá se svatý řídící synod pod předsednictvím vrchního prokurora ze sedmi osob jmenovaných císařem, z nichž tři (metropolita Novgorodský a Petrohradský, Moskevský a Kijevský) — t. zv. »členové« — jsou členy stálými (doživotními), kdežto ostatní — »residující« (přítomní, prisutstvujuščije) jsou dosazováni (z eparchijních biskupů) pouze na řadu let. Petrohradský metropolita nazývá se pervenstvujuščij člen. Jakožto orgán zákonodárný ruský synod upravuje rozličné otázky církevní

*) Co se podrobností týče, odkazujeme na dílo Nikod. Milaše, Православно црквено право, 2. vyd., Mostar 1902.

správy ruské vlastními předpisy, arci se schválením císaře. Bdí dále nad čistotou víry a vykonává nejvyšší církevní správu a soudnictví ve věcech církevních a manželských. Do působnosti jeho spadá také censura církevních spisů. Vrchní prokuror nejen předkládá císaři jménem sv. synodu zprávy, nýbrž prostředkuje i spojení mezi synodem a ministerstvy. Sv. synodu podřízeny jsou dvě expositury (kontory), moskevská a gruzinsko-imeretinská.

Uvedené církevní zřízení ruské má býti v brzké době pozměněno. Zároveň s reformou zřízení státního měla v Rusku nastati i reorganisace církevní správy. Rozhodnutím císařovým ze dne 14. (27.) ledna 1906 zřízena byla zvláštní komise, jež pod předsednictvím Petrohradského metropolity Antonije měla připraviti otázky, o nichž by se usnesl příští ruský církevní sněm. Za členy komise byli jmenováni nejvyšší duchovní, zástupci městského i vesnického duchovenstva a vynikající učenci, theologové, kanonisté a historikové. Komise usnesla se mezi jiným na tom, aby příští organisační sněm církevní složen byl z biskupů a jiného duchovenstva i laiků. Živel laický má míti jen třetinu zástupců. Předsedou sněmu, který se sejde v Moskvě, má býti prvý člen synodu, příště zvaný patriarchou. Instituce sněmů církevních má se státi trvalou. Sněmy tyto mají býti složeny týmž způsobem jako sněm organisační a mají se scházeti podle potřeby, nejméně jednou za deset let. Má jim náležeti nejvyšší moc zákonodárná, správní i soudní nad ruskou církví, a také mají voliti patriarchu. Výkonným orgánem má býti stálý synod, složený vedle předsedy ze 12 členů, z nichž třetina by byli členové stálí, a dvě třetiny členové se střídající. Stálými členy mají býti kromě předsedy (metropolity Petrohradského) metropolitové Moskevský, Kijevský, Kazaňský a Litevský. Za členy se střídající mají býti povoláni po řadě jednotliví biskupové. Předseda synodu a »pervoierarch« ruské církve má se nazývati patriarchou. On má svolávati s vědomím synodu a se svolením císaře ruské církevní sněmy. Jména jeho má se vzpomínati při bohoslužbách ve všech chrámech Ruska. Úřad vrchního prokurora má zůstati podle usnesení komise i nadále, a také se samo sebou rozumí, že císař má míti právo schvalovati usnesení pravidelných církevních sněmů — právě tak, jako

usnesení sněmu mimořádného (organisačního) — i důležitá nařízení stálého synodu.

Ve smyslu usnesení zmíněné komise byla vydána dne 25. dubna (8. května) 1907 císařem potvrzená pravidla o složení příštího organisačního sněmu církevního a o tom, jak se má na sněmě tom jednati, avšak dodnes nebyl sněm svolán.

V ostatních autokefálních církvích slovanských (mimo ruskou) zřízeni jsou duchovní náčelníci, a sice v Karlovecké, Černohorské, Bukovinsko-Dalmatské a Srbské (v království) metropolita, v exarchátu Bulharském exarch. Metropolita Černohorský a Bukovinsko-Dalmatský jmenováni jsou panovníkem. Metropolita Karlovecký a Srbský a také Bulharský exarch voleni jsou sněmem složeným z duchovenstva i z laiků (viz níže). Konstitučním orgánem každé autokefální církve (vyjímajíc Černohorskou) ve věcech ryze církevních (týkajících se víry, morálky, obřadů, vzdělání a discipliny duchovenstva a j.) jest sbor nejvyšších duchovních, t. zv. synod (v metropolii Karlovecké archijerejský synod, v Bulharském exarchátu svatý synod, v Bukovinsko-Dalmatské metropolii metropolitní synod), v církvi království Srbského archijerejský sněm (sabor). Karlovecký archijerejský synod skládá se z metropolity jako předsedy a všech eparchijních biskupů. Vedle dogmatických a ryze duchovních věcí náleží mu též volba eparchijních biskupů, dosazování archimandritů a záležitosti týkající se bohoslovecké školy. Má se scházeti každého roku jednou. Svolává jej Karlovecký metropolita, obdržev k tomu svolení panovníkovo. Menším sborem jest bulharský svatý synod, jehož organisace a kompetence upravena byla zák. ze 14. května 1871 a ze 13. ledna 1895. Skládá se pod předsednictvím exarcha ze čtyř eparchijních biskupů, jež volí všichni eparchijní biskupové. Úřad jejich trvá 4 roky, načež jsou voleni členové noví. Působnost bulh. synodu jest podobná působnosti jiných synodů. Náleží mu též volba eparchijních biskupů ze dvou kandidátů navrhovaných eparchijními radami. Schází se pravidelně jednou v roce, a v případě potřeby i mimořádně. Metropolitní synod bukovinsko-dalmatský utvořen jest z metropolity jako předsedy a z eparchijních biskupů. Jak metropolita, tak i eparchijní

biskupové mají právo přivésti do schůze synodu po jednom církevním hodnostáři, ale jen s poradným hlasem. I tento synod schází se jednou do roka, arci jen, je-li toho třeba. Vzhledem ke geografické poloze metropolie konají se schůze jeho zpravidla ve Vídni (v pravoslavném chrámě sv. Trojice). Usnesení jeho, pokud se netýkají víry, křesť. morálky a duchovního soudnictví, předkládají se k schválení panovníkovi. Biskupy metropolie Bukovinsko-Dalmatské nevolí synod, nýbrž jmenuje je císař (podobně jako metropolitu samého). Podobné postavení jako v ostatních církvích synody má v církvi království Srbského archijerejský sněm (sabor), složený podle zák. z r. 1900 z eparchijních biskupů pod předsednictvím metropolitovým. Také jeho usnesení — vyjímajíc usnesení kanonického obsahu — potřebují královského potvrzení.

Vedle uvedených ryze církevních orgánů existují v Karlovecké metropolii a v Bulharském exarchátu ještě zvláštní smíšené církevní orgány, v nichž vykonávají převážný vliv laikové. Vysvětluje se to působností těchto orgánů ve věcech převážně světských, jež jsou pouze spojeny s věcmi církevními. V Karlovecké metropolii jest to srbský národně-církevní sněm a sněmovní výbor, o nichž viz shora (str. 306). Funkce, jaké vykonávají oba tyto orgány, náležejí v Bulharském exarchátu t. zv. exarchijní radě, složené z exarcha jako předsedy a šesti předních světských osob, jež volí duchovenstvo i laikové ze všech eparchií exarchátu, a potvrzuje je vláda k návrhu exarchovu. Úřad členů této rady trvá 4 roky (podobně jako funkce členů svatého synodu). Do oboru působnosti exarchijní rady náležejí: 1. školy, 2. stavba chrámů a dobročinných ústavů, 3. správa církevního majetku, 4. revidování ročních účtů všech církví a klášterů, 5. souzení civilní stránky v manželských sporech.

Laikové zastoupeni jsou i ve sněmech volících Karloveckého a Srbského metropolitu a Bulharského exarcha. Volbu Karloveckého metropolity koná národně-církevní sněm v Karlovcích. Zvolený potřebuje potvrzení panovníkova. Sněm, který volí metropolitu srbského, složen jest podle zák. ze 27. dubna 1890 ze všech členů archijerejského sněmu, všech archimandritů, všech okružních proto-

presbyterů a protopresbyterů Bělehradského a Nišského, předsedy min. rady, ministra osvěty a kultu, předsedy a místopředsedy národní skupštiny, předsedy státní rady, předsedy kasačního soudu, předsedy hlavní kontroly, rektora university a rektora bohosloví. Světské osoby mohou se účastniti volebního sněmu, jen jsou-li pravoslavné víry. Nově zvoleného metropolitu potvrzuje pak král. Pro volbu bulh. exarcha vydán byl zákon ze 4. února 1883. Když se uprázdní exarchův stolec, svatý synod vyzve všechny eparchijní biskupy, aby navrhli jména důstojných kandidátů. Dále vyzývá exarchijní rada tytéž biskupy, aby zvolili zároveň s laiky po dvou světských volitelích, kteří by zastupovali příslušnou eparchii ve volebním sněmu. Volební sněm skládá se ze všech členů synodu a exarchijní rady, z eparchijních biskupů a ze zmíněných světských volitelů. Vláda vyslovuje se o politické bezúhonnosti navržených kandidátů. Zvolený exarch potřebuje potvrzení od sultána, a bulharskému knížeti (od r. 1908 cářovi) oznamuje, že zaujal exarchijní stolec, načež se o tom vydává proklamace k národu.

Veliký význam má církevní autonomie pravoslavného obyvatelstva také v *Bosně a Hercegovině*. Více než orgány ryze církevní zajímají nás arci orgány smíšené. Nejnižší instancí jest církevní skupština, t. j. shromáždění všech mužských členů církevní obce, kteří mají kvalifikaci stanovenou ve statutu, a volený od ní na 3 roky církevní a školský výbor (srb. *odbor*). Círk. skupština usnáší se o stavebních návrzích týkajících se chrámu, školy a farní budovy jakož i o opatření potřebných k tomu prostředkův od farníků, dále o koupi a prodeji církevního nebo nadacího jmění, o platu duchovních a učitelů a o ročním rozpočtu; kontroluje také své orgány, zvláště svůj výbor. Volí i místního faráře. Círk. a školský výbor, sestávající z duchovních i laiků, volí církevní a chudinské otce jakož i nižší církevní personál, sestavuje voličské listiny, svolává círk. skupštinu, připravuje pro ni návrhy, provádí její usnesení, vede vlastní správu statků círk. obce a pečuje o chudé. Kde existuje pravoslavná škola srbská, stará se též o ni.

V diecesích zřízeny jsou eparchijní správní a školské rady, a sice dvě, širší jakožto orgán usnášející se a užší

jakožto orgán výkonný. I v obou těchto sborech zasedají vedle duchovních laikové, kteří mají v nich značnou většinu. Volby členů konají se odděleně; členy z duchovenstva volí — rovněž na tři roky — jen voličové duchovní, členy z laiků jen laikové. Předsedou obou rad jest eparchijní biskup; rada užší volena jest ze členů rady širší. Do působnosti širší eparchijní správní a školské rady náleží: dohled na podřízené obce, vydávání nařízení pro ně, podávání dobrých zdání o zřízení nebo změně círk. obcí, far nebo eparchií, volba světských členů nejvyšší správní a školské rady, jednání o návrzích užší eparch. rady a o stížnostech proti ní, zakládání eparchijních fondů a stanovení církevní dávky ukládané farníkům k vydržování faráře, rozhodování (s výhradou schválení zemské vlády) o zřízení škol a dobročinných ústavů v eparchii, atd. Užší eparchijní rada jest nejen výkonným orgánem rady širší, nýbrž v některých věcech zároveň vyšší instancí nad círk. obcemi. Ústředním orgánem jest nejvyšší správní a školská rada, sestávající ze všech 4 metropolitů Bosny a Hercegoviny a pak z každé eparchie po jednom duchovním, po čtyřech laicích, jednom profesoru a jednom učiteli. Volby členů duchovních i světských dějí se rovněž odděleně. V předsednictví se metropolitové vždy po dvou letech střídají. Nejv. správní a školská rada vyřizuje všechna odvolání proti rozhodnutím rad eparchijních, organisuje a vede dohled na všechny zříditi se mající pravoslavné vyučovací ústavy, společné pro všechny eparchie, spravuje fondy zřízené pro potřeby pravoslavných církví a škol všech čtyř eparchií, stará se o sestavení všeobecného učebního plánu a o sepsání potřebných srbských učebnic (se schválením episkopátu a zemské vlády), atd.*)

---

*) Tištěno v březnu 1911.

ŠKOLSTVÍ NÁRODŮ SLOVANSKÝCH.

NAPSAL

ANTONÍN JIRÁK.

O školství všech slovanských národů nebyl dosud, pokud mi známo, ještě žádným slovanským jazykem podán přehledný obraz celkový.

U všech Slovanů naříká a ukazuje se veřejně i soukromě na nedostatek vzdělání a škol, i na rozmanité vady školství, ale dosud nikdo slovy a čísly nenakreslil skutečný obraz stavu školství slovanského v době přítomné, by jej veřejnosti slovanské předvedl za tím účelem, aby poznání tohoto stavu vedlo aspoň někde ke snaze o nápravu a pomoc.*)

Na našich českých výstavách v Praze z r. 1891, 1895 a 1908 učiněny byly sice náběhy k lepšímu poznání školství českého, ale byly vždy neúplné; výstavy hleděly buď pouze k jednotlivým zemím anebo k jednotlivým druhům škol českých. U jiných národů slovanských byly sice také podobné pokusy, ale nebylo vykonáno ani tolik.

---

*) Že se především číselně předvedeným stavem školství nápravy nejspíše lze dodělati, toho ze zkušenosti uvádím jen tyto doklady: Když před několika lety úřední statistika v Rakousku ukázala, jak nepatrný počet reálek mají Čechové proti Němcům, a když české veřejnosti tento doklad byl novinami uveřejněn, nastal v brzku potom obrat k lepšímu. Podobný obrat k lepšímu nastal před 2—3 lety, když se na veřejnosti čísly ukázalo, jak jsme pozadu za Němci, pokud jde o dívčí lycea, rovněž tak, když se v Čechách a později na Moravě veřejnost česká z novin dověděla, co nám chybí proti Němcům měšťanských škol. V poslední době uvědomuje si česká veřejnost podobným způsobem, co nám chybí v obecném i středním školství ve Slezsku, v Dolních Rakousích, na hranicích národnostních i v uzavřeném území, a již se vážně pracuje o nápravu.

A přece mohlo i mělo by býti již nezvratným přesvědčením jak každého jednotlivého uvědomělého Slovana, tím více pak Slovana pracujícího kulturně nebo politicky, tak všech národů slovanských vůbec, že jen osvěta a vzdělání přinese Slovanům spásu a svobodu politickou i hmotný blahobyt, a že k nabytí všeho toho je především potřeba dostatečného počtu dobře zřízených škol všeho druhu. U kterého národa slovanského toto přesvědčení všeobecněji proniklo, ten také školství věnuje větší pozornost a ten také se již domohl většího vlivu jak ve vnitřní a v zahraniční politice tak i v kulturním zápase všech národů vzdělaných, a i jeho postavení politické, sociální i hmotné se zlepšilo.

V posledních letech zájem o školství slovanské jak v učitelstvu všech kategorií, tak i v širší veřejnosti skoro všech národů slovanských vzrůstá, a již mnohé listy slovanské, i neučitelské, čtenáře s ním obeznamují.

Nelze ovšem dosud podávati zpráv úplných a přesných, ježto se tu naskytují četné obtíže, a to i tehdy, když statistické zprávy o školství toho neb onoho národa jsou po ruce. Nehledíc ke slovanským vystěhovalcům zámořským, o jejichž školství vůbec není spolehlivých zpráv podrobnějších, je značná obtíž také v tom, že kromě Rusů (vlastně jen kromě Velikorusův a Bělorusů) všichni ostatní národové slovanští bydlí v několika zemích a státech, z nichž nelze zprávy statistické uvésti v soulad. Jiná nesnáz spočívá v tom, že u některých slovanských národů, sobě nejbližších nebo za jeden národ pokládaných, úřední statistika vymezuje někdy školy jednotlivých součástek národa zvlášť, jindy pohromadě. To se zejména týká Chorvatův a Srbů v Rakousko-Uhersku a kmenů ruských v Rusku. Pokud jsem mohl, uvádím školství Chorvatův a Srbů zvlášť, kde to nebylo možno, uvádím je pohromadě.

ČECHOVÉ.

Bez nadsázky možno tvrditi, že ze všech Slovanů Čechové mají, aspoň pokud jde o školství obecné, střední a odborné v zemích českých, poměrně nejvíce škol a nej-

lépe zařízené. Nejlépe jsou opatřeni Čechové v Čechách, méně na Moravě, nedostatečně však ve Slezsku. V Dol. Rakousích, kde je Čechů více než ve Slezsku, upírá se jim i vládou vídeňskou právo na školy veřejné, ježto se nepokládají za kmen v zemi usedlý, a činí se jim všemožné překážky i při zřizování škol soukromých, vlastním nákladem vydržovaných. O školství Čechův usazených v jiných zemích naší říše (v Hor. Rakousích, v Uhrách, v Chorvatsku, v Bosně atd.) nelze skoro ani mluviti, a o školství v Prusku, na Rusi a v Americe není dostatečných zpráv.

Přes to však i v Čechách školství české pokulhává za německým. Dle nejnovější zprávy zemské školní rady pro království české bylo v Čechách r. 1909 všech českých veřejných škol obecných 3231 asi o 11.000 třídách (německých 2314 asi o 7500 třídách), škol měšťanských 374 asi o 1470 třídách (něm. 234 asi o 880 třídách).*) České školství, jak v četných okresích českých tak i v samém sousedství hlav. města Prahy není dosud náležitě vyvinuto; četným lidnatým obcím českým dosud se nedostává ani řádně upravených škol měšťanských, někdy ani obecných. V tak zvaném území »uzavřeném« nemohou se Čechové u školních úřadů dovolati zřízení veřejných škol obecných ani pro sta českých dítek a musí se utíkati k prostředkům kulturního státu nedůstojným (školské stávky), kdežto německé školy jak v okresích a obcích německých tak i v Praze a okolí i v jiných obcích českých těší se všemožné podpoře u školních úřadův, ač vykazují namnoze velmi nepatrný počet dětí a mezi nimi značné procento dětí českých.

To bylo příčinou, že Čechové r. 1880 po příkladě německého školního spolku (Schulvereinu) zřídili si »Ústřední Matici Školskou« pro zřizování a vydržování škol soukromých. »Matice« stala se postupem času nejdůležitější národní českou institucí pro země koruny české a zřídila za dobu svého trvání veliký počet škol obecných i středních.**)

---

*) Počet tříd na českých a německých školách národních není ve zprávě zem. školní rady udán.

**) Podle ní a podle Schulvereinu mají nyní již všichni národové v Předlitavsku podobné spolky školní.

Z nich některé přejaty byly časem ve správu veřejnou, ale dosud (r. 1909) Matice vydržuje v Čechách 50 škol obecných (s 5771 dětmi), na Moravě 12 škol (s 958 dětmi), ve Slezsku 7 škol (s 1713 dětmi). Náklad na školy Matiční od založení spolku obnáší již přes 14 mil. K, stoupá velice rok od roku, ale přece nestačí na zřizování škol všude tam, kde by jich bylo potřebí.

Vedle Ústř. Matice Školské pečují o zřizování a vydržování českých škol v jednotlivých místech zemí koruny české s českými menšinami (někdy i většinami) různé jiné spolky školské, nejčastěji také Matice zvané, aby tak konaly k českému školství povinnost, které nevykonávají veřejné orgány úřední a školské.

Neposlední příčinou, že se v českých zemích české školství nemůže vyrovnati německému, je také neuvědomělost některých obcí českých, netečnost jejich k věcem osvětovým vůbec a školským zvláště, někde zase chudoba obyvatelstva i jiné nepříznivé okolnosti a poměry (odpor velkostatků, velkých závodů průmyslových proti zřízení školy atd.).

Ještě nepříznivější pro Čechy i v Čechách jest poměr ve školství středním a odborném. Ve škol. r. 1910—11 bylo v Čechách 39 českých gymnasií a reál. gymnasií (něm. 34) a 28 českých reálek (něm. 17). Pokud jde o školy odborné, trvá nyní vláda vídeňská na stanovisku, že pro dvoutřetinovou téměř většinu Čechů v Čechách zřizuje pouze tolik škol středních a odborných, kolik pro třetinu Němců. Čechové v Čechách mají týž počet státních ústavův učitelských (po 9) a vyšších škol průmyslových (po 2) jako Němci, odborných pak škol řemeslnických mají Němci *44*, Čechové jen 29.

Naproti tomu Čechové v Čechách mají řemeslnických škol pokračovacích tolik, kolik jim podle národnostního poměru náleží, spíše ještě o něco více. Ve škol. roce 1907—8 bylo dle nejnovější zprávy zem. výboru pro království české v Čechách 329 pokračovacích škol českých (183 německých). Ale českých učňů bylo toho roku na školách pokračovacích přes 70%, kdežto německých pouze něco přes 29%.

Obchodních škol vláda rakouská do nedávna vůbec nezřizovala, proto byli jak Čechové tak Němci odkázáni na svépomoc. A ježto v Čechách u Němců jest obchod více vyvinut než u Čechů, není obchodních škol českých v Čechách poměrně tolik, jako německých. Vyšších obchodních škol (akademií) mají nyní (r. 1910—11) Čechové v Čechách 6 (Němci 5), dvojtřídních a jiných škol obchodních Čechové 12, Němci 7. Co do škol zemědělských v Čechách, zejména nižších, jest poměr českých škol k německým pro Čechy příznivější. Čechové mají vedle táborské akademie hospodářské (jíž odpovídá něm. hosp. akademie v Liebwerdě) vysokou školu zemědělskou při pražské technice, 2 hospodářské školy střední, 1 vyšší a 1 nižší lesnickou, 9 škol rolnických, 22 zimních škol hospodářských, školu lnářskou, lukařskou, chmelařskou, ovocnickovinařskou a 4 školy hospodyňské.

V posledních letech po příkladě Němců pečují Čechové v Čechách také víc o vyšší vzdělání dívek, pro něž do let nedávných vedle učitelských ústavů byla pouze vyšší dívčí škola a od r. 1880 soukromé gymnasium (spolku Minervy) v Praze. Nyní jsou v Čechách 2 české dívčí školy střední (gymnasia) a 7 lyceí. Přes to chodí dosud mnoho českých dívek do německých ústavů v českých i něm. městech (zvláště klášterních). Soukromých škol českých v Čechách, nehledíc ani ke školám Matičním, přibývá. Podle zprávy zem. škol. rady bylo r. 1909 českých obecných škol soukromých v Čechách s právem veřejnosti 97 o 159 třídách (něm. 65 o 266 tř.), a to 56 v okresích českých (něm. 18), 41 v okresích německých (něm. 47), bez práva veřejnosti 19 (6 v okresích českých, 13 v německých), soukromých škol něm. bez práva veřejnosti bylo v čes. okresích 8, v něm. okr. 16. Českých soukromých škol měšťanských bylo 8 (něm. 12). V posledních letech přibývá také českých soukromých ústavův učitelských. R. 1908—9 bylo jich pro vzdělání učitelek 8, pro vzdělání učitelů 3.

České školství na Moravě učinilo od r. 1890 veliký pokrok. Koncem r. 1908 bylo na Moravě 1907 veřejných českých škol obecných se 4206 třídami (něm. 804 s 1861 tř.). Měšťanských škol českých r. 1909—10 bylo 149 asi se 450 třídami (něm. 95 asi s 350 tř.), což však podobně, jako v Čechách, neodpovídá poměru obyvatelstva českého a něme-

ckého na Moravě. Úkaz tento lze si vysvětliti zvláště tím, že uvědomění českého lidu na Moravě není dosud tak vyvinuto jako v Čechách, a že některé obce, většinou české, dlouho úpěly a některé dosud úpějí pod správou německou. Z dob dřívějších zbývá na Moravě i 10 utrakvistických (česko-německých) škol německých se 40 třídami. Zanikly by, kdyby t. zv. zákon Perkův z r. 1905, podle něhož mají děti zpravidla choditi do té školy obecné, v níž se vyučuje jejich jazykem mateřským, byl náležitě a správně státními úřady prováděn. Český živel zjednává si ve školství obecném náležitou platnost silou neodolatelnou. To vysvítá na př. z rychlého vzrůstu škol měšťanských v posledních letech.

Ze středních a odborných škol českých bylo r. 1910—11 na Moravě 17 gymnasií (něm. 14) a 16 reálek (něm. 16), 4 státní ústavy učitelské (něm. 3.), odborných škol průmyslových 10 (něm. 19), obchodní akademie 2 (něm. 2), jiných škol obchodních 7 (něm. 4). Z českých škol zemědělských byla 1 střední, 5 rolnických, 24 zimních hospodářských, 1 nižší lesnická. Z vyšších českých ústavů dívčích byla 2 gymnasia, 1 dívčí lyceum, 2 školy hospodyňské. Českých soukromých škol obecných bylo na Moravě 31 (něm. 35).

Nejhůře je školství české opatřeno ve Slezsku, kde teprve v nejnovější době jeví se potěšitelný ruch a pokrok. Ve školách obecných podle pověstného nařízení zem. školní rady slezské ze 16. ledna r. 1873 (t. zv. Zeynkova) mají učitelé české a polské děti již od prvé třídy přiučovati němčině tak, aby ve vyšších třídách mohli všem předmětům vyučovati německy. Podle toho by ve Slezsku nebylo vlastně ani ryze českých (a polských) škol obecných, ježto by i tak zvané české (a polské) školy měly býti vlastně utrakvistickými. Českých škol měšťanských ve Slezsku do nedávna nebylo. V novější době Zeynkovo nařízení se sice všude neprovádí, ale germanisace dusí české školství a jeho učitelstvo podnes. Nyní jest ve Slezsku 5 českých škol měšťanských (něm. 26, polská 1), 129 škol obecných a 22 česko-německých. Ze soukromých škol obecných ve Slezsku jest českých nejméně. I Poláci jich tam mají více a stále zakládají nové; Němci mají soukromých škol ve slovanském území slezském pravou síť.

Střední školy mají nyní Čechové slezští 2 (gymnasium v Opavě a reál. gymnasium v Orlové na Těšínsku, založené r. 1909), učitelský ústav 1 (v Pol. Ostravě, zřízený z českých poboček při něm. učit. ústavě v Opavě r. 1904), kde se vyučuje dějepisu jazykem německým z učebnic sepsaných pro školy německé, odbornou školu ani jedinou. Jen hospodyňská škola pro dívky v Kateřinkách a v Pol. Ostravě zastupují vyšší školy dívčí, k nimž přibude dívčí ústav učitelský, zřízený městskou obcí polskoostravskou. Pokračovacích škol živnostenských je nyní 11; zřízeny byly teprve v posledních 5 letech. Němci ve Slezsku naproti tomu mají 26 škol měšťanských, 235 obecných, 10 středních a 19 odborných.

V Dol. Rakousích mají Čechové pouze 3 soukromé školy ve Vídni, soukromou školu obecnou v Poštorné a mimo to několik tak zvaných škol jazykových ve Vídni (kde se české děti z něm. škol obecných učí česky, když mají prázdno) a 1 školu pokračovací (rovněž ve Vídni). Němci nechtějí češtinu do veřejných škol v Dol. Rakousích připustiti a snaží se tento svůj požadavek uzákoniti. A přec i úřední statistika každý rok uvádí v Dol. Rakousích 10 škol českoněmeckých při hranicích českých v okresu ličovském a na Moravském poli, při nichž se arci poznamenává, že se v nižších třídách užívá jazyka českého pouze k tomu, aby děti porozuměly německému jazyku vyučovacímu, kdežto na vyšších stupních že se kromě náboženství vyučuje všem předmětům německy. V ostatních zemích rakousko-uherských, kde jsou Čechové usazeni, není škol českých.

V zemích koruny uherské usazeni jsou Čechové v Chorvatsku a v Uhrách. V Chorvatsku Čechové škol nemají vůbec (ač tam bylo r. 1909 úředně hlášeno 3020 dětí českých, do školy chodících); v Uhrách mají české (vlastně maďarskočeské školy) Čechové ve Sv. Heleně a v některých sousedních obcích jižních Uher. Uherská statistika pro r. 1904—5 uvádí 3 školy maďarskočeské. V Bosně, zejména v Sarajevě, kde je mnoho Čechův usazeno, na zřízení školy české pomýšleli, ale sotva asi k jejímu zřízení došlo. I v Srbsku a v Bulharsku (zejména v Bělehradě a v Sofii) je dosti Čechův, ale českých škol si tam dosud nezří-

dili, v Sofii posílali mnozí Čechové své děti do školy německé.

V říši německé bydlí nejvíce Čechů v Prusku (hlavně ve Slezsku a v Kladsku). Ti měli dříve školy českoněmecké, kde se užívalo českoněmeckých čítanek a katechismů (byly vystaveny ve škol. oddělení na národopisné výstavě v Praze r. 1895), ale pruský hakatismus vypudil v poslední době češtinu z těchto škol úplně, jako vypudil polštinu ze škol pro děti polské v Poznaňsku a v Prus. Slezsku. Čechové, pokud jsou usazeni ve velikých městech říše německé, nemají rovněž svých soukromých škol českých. R. 1909 učiněn byl v Drážďanech pokus zříditi českou školu náhradní, t. j. takovou, kde by si aspoň děti zvykaly česky mluviti, českému čtení, psaní atd. Jak je školy takové v Drážďanech a zajisté i jinde v Německu potřeba, o tom svědčí fakt, že ze 103 českých dítek drážďanských, 6—14letých, sotva 6 řádně rozumělo tomu, co se s nimi česky hovořilo — tak byly již změmčeny. A i proti tomuto pokusu české školy v Německu zdvihli Němci veliký křik a volali po jejím zrušení, aby Saska nepočeštila!

Pomíjejíce Čechův usazených v Paříži, v Moskvě a v jiných městech evropských, všimněme si ještě škol českých osadníků na Rusi: v Rus. Polsku, na Volyni a na Krymu. Školy tyto jsou velmi nedostatečné, vyučuje se v nich česky jen na nižších stupních; na vyšších stupních vyučuje se vesměs rusky (kromě náboženství).

Nedostatek českých škol, neuvědomělost českých rodičů a touha jejich, aby děti uměly dobře německy, někdy také nátlak představených, touha po zisku a jiné příčiny způsobují, že v zemích českých a rakouských chodí přes 100.000 českých dětí do škol německých, hlavně ve Vídni (na 50.000), v uzavřeném území, v tak zvaných ujařmených městech moravských, mimo to i v krajích a místech ryze českých. Na středních školách německých v zemích českých počítá se nejméně 1200 českých studujících, rovněž veliký počet jest jich na školách odborných a vysokých.

Vysoké školy má český národ 3, a to 1 universitu v Praze (od r. 1882) a 2 techniky, v Praze (od r. 1864) a v Brně od r. 1900. Universita pražská má 4 fakulty, technika

v Praze 7 odborů, v Brně dosud jen 4 odbory. S pražskou technikou spojeno jest od r. 1907 vysoké učení zemědělské. Na fakultě právnické při pražské universitě byly hned při zřízení jejím zavedeny státní zkoušky německé. Dlouholeté žádosti všeho českého národa za zřízení české university v Brně vláda rakouská dosud nevyhověla. Mimo to má český národ v Praze pouze jedinou akademii malířskou, umělecko-průmyslovou školu a hudební konservatoř utrakvistickou (českoněmeckou). Pro některé odbory vědní (zvěrolékařství, hornictví a j.) českých škol dosud není.

SLOVÁCI.

Z národův uherských nejbídnější postavení jak hmotné, tak i politické a kulturní mají Ukrajinci a Slováci, což se zračí i v jejich školství. Škol vyšších, než jsou obecné, Slováci ani Rusíni nemají vůbec. Slovenská gymnasia soukromá a slovenský učitelský ústav ve Vel. Revúci maďarská vláda zavřela již v l. 1874 a 1875 a od té doby jim žádné vyšší školy nepovolila. Obecných škol ryze slovenských nyní již rovněž není. Jsou jen školy slovenskomaďarské a ryze maďarské. Ryze maďarskými i na Slovensku jsou tak zvané obecné školy státní, t. j. státem vydržované a jím řízené. Ostatní školy obecné, zřizované a vydržované obcemi (školy komunální), církvemi (školy konfesijní) nebo soukromníky, jsou buď maďarské nebo slovenskomaďarské. I v posledních školách mnoho času věnovati dlužno maďarštině jakožto jazyku státnímu, a státní školní inspektoři mají zvláště pilně dozírati a také pilně dozírají, je-li učitel obecné školy náležitě maďarštiny znalý, užívá-li učebnic vládou schválených a nevyučuje-li něčemu, co by směřovalo proti Maďarům. Již na školách jednotřídních — a takových mají Slováci většinu — vyučovati se musí maďarštině 8—9 hodin týdně, na vícetřídních školách mnohem více, aby se děti za 4 léta naučily tolik maďarsky, by se mohly podle svých poměrů životních maďarsky srozumitelně vyjadřovati, hbitě maďarsky čísti a psáti. Shledá-li inspektor, že prospěch dětí v maďarštině není uspokojivý, může s učitelem zavésti disciplinární vyšetřování. Maďarština zavádí se již i na opatrovnách (pro děti od 3 do 6 let), maďarsky óvody zvaných, jež buď

zřizuje stát nebo obce, církve, spolky atd. Na státních opatrovnách užívá se výhradně jazyka maďarského. Všichni uherští ministři vyučování od r. 1872 snažili se všem školám obecným v Uhrách vtisknouti ráz maďarský neb aspoň pomaďaršťující, a proto i ve školách konfesijních maďarštinu co nejvíce podporovali. Podle zákona min. Apponyiho z r. 1907 má se dokonce vyučovati jen maďarsky v každé škole obecné, kde jest aspoň 20 dětí maďarských. Ústavy učitelské jsou pro všecky slovenské učitele úplně maďarské, a poněvadž i školy měšťanské (t. zv. polgárky) a střední, z nichž učitelé do učit. ústavů postupují, jsou rovněž maďarské, nenaučí se nastávající učitelé slovenských dítek nikde správnému jejich jazyku mateřskému. Teprve r. 1908 min. Apponyi nařídil, aby se na ústavech, kde se vychovávají také nastávající učitelé nemaďarských dětí, vyučovalo aspoň 2 hodiny týdně nemaďarským jazykům.

Nejdéle vzdorovaly snahám pomaďaršťovacím slovenské školy evangelické, ale v posledních letech i evangelické duchovenstvo víc a více maďarským choutkám vyhovuje a maďarštinu i do hodin náboženských zavádí.

Ve statistice za r. 1904—5 uvádí se v Uhrách 326 škol slovenských vedle 595 maďarskoslovenských. R. 1907 počítalo se všech »slovenských« škol v Uhrách 737. Toho roku bylo všech slovenských dětí na uherských školách obecných (od 6 do 12 let) 251.054, což jest asi 13% veškeré školní mládeže v Uhrách, do škol opakovacích 75.256. Slováci posílají své děti celkem pilněji do školy než sami Maďaři.

Na území, v němž Slováci obývají, je značný počet vyšších škol maďarských (4 právnické fakulty, 36 škol středních, 15 ústavův učitelských atd.), je tedy příležitosti ke studiím dosti, ale maďarský jazyk škol i duch Slovákům nepřátelský Slovákům prospívati nemůže. Proto školy tyto nijak nepřispívají ku vzdělání lidu, jemuž by měly sloužiti. O nedostatku intelligence slovenské a o národní neuvědomělosti i chudobě svědčí také dosud málo rozvité časopisectvo slovenské, které by Slovákům částečně aspoň nahrazovalo školy.

V Chorvatsku Slováci mají několik (4) obecných škol slovenských, kde je zároveň povinným předmětem jazyk chorvatský.

LUŽIČTÍ SRBOVÉ.

O školách Lužických Srbů v Prusku nelze ani mluviti. Děti srbské vyučují většinou němečtí učitelé, kteří se k nim chovají hrubě a trestají je za každé srbské slovo ve škole pronesené. Také pruští inspektoři nutí učitele ke germanisaci. Ani učitelé srbští necítí v Prusku srbsky.

Lužičtí Srbové v Sasku mají obecné školy sice také skoro úplně německé, ale srbštině ponechává se v nich aspoň tolik místa, aby se děti mohly naučiti čísti ze srbských čítanek. Dříve užívalo se čítanky Mich. Hórníka, nyní užívá se německosrbské čítanky sestavené učitelem J. Symankem. Ve vyšších třídách vyučuje se mládež srbská vesměs německy. Náboženství učí se srbsky jen tam, kde jsou srbské bohoslužby, ale i při tom se přihlíží, aby děti uměly také vše pověděti německy. V katolických školách pro srbské děti mají katechismy srbské, v evangelických srbskoněmecké. Srbové, kteří studují na gymnasiu a na učit. ústavě v Budyšíně, mají příležitost učiti se srbštině mimořádně 2 hodiny týdně.

POLÁCI.

Nejlépe se daří polskému školství v Rakousku, mnohem hůře v Rusku, v Prusku pak nelze o školství polském mluviti. V Rakousku jinak se vyvinulo školství polské v Haliči a jinak ve Slezsku. V Haliči drží Poláci od r. 1867 vládu ve svých rukách, a proto tam se školství jejich nejlépe rozvíjí. Přes to však Halič ve školství náleží k nejvíce zanedbaným zemím rakouským: třetina dětí školou povinných vůbec do školy nechodí (hlavně pro nedostatek škol) a více než polovina obyvatelstva neumí ani čísti ani psáti. Z analfabetů v Haliči jest ovšem mnohem větší procento Ukrajinců (71%) než Poláků (52%), nicméně i Polákům v Haliči nedostává se mnoho škol.

Obecné školy v Haliči, ač pro ně v celku platí tytéž říšské zákony školské (z r. 1868 a 1869), jako pro ostatní země předlitavské, liší se od škol obecných jiných zemí předlitavských tím, že chodí do nich mládež pouze od 6 do 12 let (podobně v Bukovině, v Istře a Dalmácii), kdežto

mládež od 12 do 14 let choditi má pouze do škol opakovacích. Mimo to činí se v Haliči rozdíl mezi obecnými školami městskými, nejméně čtyřtřídními, v nichž se vyučuje němčině jako předmětu povinnému, a mezi školami vesnickými. jednotřídními a dvojtřídními, kde se němčině vůbec nevyučuje. Tyto dva »typy« škol jsou jak na překážku řádného rozvoje škol venkovských, tak i vyššího vzdělání venkovského obyvatelstva, protože venkovský chlapec, vyšlý z obecné školy domácí, nemůže podniknouti přijímací zkoušky do škol středních, při níž se vyžaduje již také jakási znalost němčiny, která je na haličských školách středních předmětem povinným. Zemská školní rada haličská zřizuje nyní i zvláštní učitelské ústavy pro vzdělání učitelů škol venkovských.*)

Ukrajinci haličtí vidí v tomto zařízení osten proti sobě, ježto přebývají velikou většinou na vsích, kdežto Poláci (k nimž se přiznává veliká většina haličských Židů) tvoří mezi Ukrajinci hlavně živel městský.

Podle úřední zprávy zemské školní rady haličské**) bylo r. 1907—8 v Haliči 5035 škol obecných, z nich 4835 »činných« (t. j. škol, v nichž se vyučovalo, »nečinné« školy jsou takové, v nichž se pro různé příčiny nevyučuje). Polských škol měšťanských bylo 83. Školy obecné v Haliči jsou velikou většinou jednotřídní s polodenním vyučováním. I v krajinách polských v Haliči je na sta obcí bez školy, z nichž děti nemohou pro vzdálenost choditi ani do škol sousedních. Proto chodí do školy sotva dvě třetiny dětí školou povinných; znalci školství haličského soudí, že ke všeobecné docházce školní při dosavadním postupu zřizování a rozšiřování škol dojíti může teprve za 30 let.

---

*) Dle nejnovějšího statutu organisačního ústavy tyto nazývají se ústavy rázu „přírodopisně hospodářského“ a jest jich v Haliči 7; ústavů pro učitele městské „rázu jazykově kreslířského“ je 6.

**) Školská statistika zem. školní rady haličské budí v některých listech nedůvěru. R. 1908 počítáno bylo v Haliči 5195 škol obecných. R. 1909 bylo 2779 škol polských, 2375 ukrajinských, 25 německých. Polských škol 4—6třídních r. 1907 bylo 369, ukrajinských pouze 12. R. 1908 počítalo se v Haliči 4986 škol obecných veřejných a 250 soukromých. Činných tříd bylo 11.804, r. 1910 již 13.024. Škol měšťanských bylo 84. Jiná statistika uvádí v Haliči 2504 školy polské, 2181 ukrajinských, 25 německých, 87 škol měšťanských polských a 2 německé.

Ve školství středním jsou Poláci v Haliči ve značné výhodě proti jiným národům slovanským v Rakousku, a to proto, že zem. školní rada haličská i o školách středních rozhoduje mnohem samostatněji než zem. škol. rady jiných zemí předlitavských. Letos (1910—11) je v Haliči gymnasií polských 68 (ukrajinských 7, něm. 1) a reálek 14 (ukrajinská ani jedna). Dívčích gymnasií soukromých mají Poláci v Haliči 9 (po 4 ve Lvově a v Krakově, 1 v Stanislavově). Uvedený počet polských škol středních v Haliči však naprosto nestačí návalu žactva, studujeť na nich mnoho Poláků z Rus. Polska a mnoho Židů, proto jsou většinou přeplněny. Jednotlivé ústavy mají 800 i více žáků. Při některých zřízeny jsou dokonce filiálky.*)

Polských státních ústavův učitelských je v Haliči letos úhrnem 9 (7 mužských, 2 dívčí), mimo to 9 polskoukrajinských (7 mužských, 2 dívčí), a 16 polských učitelských ústavů soukromých, k nimž r. 1908—9 přibylo nových 8, hlavně pro vzdělání učitelek, jichž v posledních letech přibylo na školách haličských tolik, že činí většinu všech osob na ob. školách v Haliči vyučujících. Zřizování soukromých ústavův učitelských, z ohledů namnoze zištných, nepomáhá valně k šíření vzdělání v Haliči. Rozsah učiva pro tyto ústavy vyměřen je velmi úzce a vyučování svěřuje se osobám nedosti kvalifikovaným aneb jinak v jiných školách již zaměstnaným. S ústavy učitelskými jsou spojeny internáty pro ubytování a stravování chudších kandidátů (stipendistů).

Z odborných polských škol státních v Haliči byly r. 1909 2 obchodní akademie, 11 škol obchodních a 6 škol průmyslových, 46 zemských škol odborných (z nich 10 tkalcovských a 15 košikářských). K zemědělským školám polským r. 1908—9 počítalo se hospodářské oddělení při krakovské universitě, 1 hospodářská akademie, 1 střední škola hospodářská, 1 škola lesnická, 7 škol rolnických a 3 zimní školy hospodářské. Pokračovacích škol polských bylo 58. Ze škol uměleckých je v Krakově malířská akademie. Vysoké školy mají Poláci v Haliči 3: dvě university (v Krakově a ve Lvově; ve Lvově je na universitě též 10 stolic ukrajinských)

*) Žáci haličských škol středních nosí uniformy.

a jednu techniku (ve Lvově). Jak obě university tak i lvovská technika vykazují nepoměrně vysoké číslo posluchačů, což lze si vysvětliti hlavně tím, že na nich studuje mnoho set Poláků z Ruska. Na lvovské technice r. 1909—10 bylo (v zimním semestru) 1446 posluchačů, na universitě ve Lvově 4704, v Krakově 3211.

Polské školství v Rak. Slezsku (na Těšínsku) jest ve stavu ještě skoro bídnějším než tamější školství české. Slezští Poláci v posledních letech za pomoci svých rodáků z jiných zemí učinili ve školství pokrok znamenitý, podobně jako Čechové. Pokrok ve školství, který Čechové a Poláci v novější době v té příčině učinili, vyvolal však mezi nimi nynější spory. Poláci vytýkají Čechům, že lákají polské děti do škol českých, Čechové zase Polákům, že příliš povolují Němcům a místo aby bojovali proti školám německým, jež Němci po celém Těšínsku zakládají, že vystupují proti obranným školám českým a sami spokojují se školami utrakvistickými. Boj přenáší se i na Moravu, kde v pánvi ostravské pracuje v dolech, hutích i v továrnách na tisíce Poláků, kteří si také již v Mor. Ostravě, Vítkovicích, Mar. Horách i jinde založili soukromé školy polské.

Veřejných polských škol obecných ve Slezsku (Těšínském — na Opavsku Poláků pohromadě usedlých není) r. 1906 bylo 148 o 338 třídách, měšťanská škola zřízena letos 1 soukromá. Polskoněmeckých škol obecných toho roku bylo 21. Pro polské školy ve Slezsku není zvláštních čítanek, čítanek pak pro polské školy v Haliči se nesmí (jako příliš polských) užívati.

Střední školy mají nyní Poláci na Těšínsku dvě (gymnasium v Těšíně a reál. gymnasium v Orlové, založené r. 1909), učitelský ústav polský je nyní v Bobrku u Těšína, do nedávna byly pouze polské pobočky při něm. pedagogiu v Těšíně. Mimo to Poláci mají ještě nižší hornickou školu v Dombrové a školu hospodyňskou. Za to pečují polské spolky (»Macierz Polska« v Těšíně od r. 1885 a haličské »Towarzystwo Szkoły Ludowej«) o rozvoj polského školství ve Slezsku (nyní je ve Slezsku asi 10 soukromých škol polských) a hodlají užiti k tomu valnou měrou t. zv. daru grunwaldského.

V Bukovině jsou usazeni Poláci buď v celých osadách anebo mezi jinojazyčným obyvatelstvem. Proto jsou také v Bukovině obecné školy utrakvistické, v nichž se vyučuje i jazykem polským. Také na učit. ústavech v Černovicích vyučuje se polštině. Poláci hodlají zříditi také v Černovicích soukromé gymnasium polské.

Stav polského školství na Rusi je velmi smutný. Poláci tamní mají veliký nedostatek škol všeho druhu, jako se jich nedostává na Rusi všem národům vůbec, a polskost školství v Rus. Polsku jest jen částečná a k tomu nejistá při panující dosud soustavě porušťovací, jež v době nynější jeví se skoro zrovna tak krutou jako před válkou ruskojaponskou. Podle nařízení z r. 1905 smí se na veřejných školách obecných v Rus. Polsku vyučovati počtům a náboženství polsky, ostatním předmětům vyučuje se rusky.*) Na středních školách veřejných vyučuje se polsky jen náboženství. Na soukromých školách, jichž mají Poláci v Rus. Polsku značný počet, lze připustiti vyučování všem předmětům jazykem polským vyjímajíc dějepis, zeměpis a ruštinu. Těmto předmětům vyučovati mohou jen rození Rusové, a to rusky. Ale takové školy neobdrží práva veřejnosti.

Ruské Polsko zaujímající 9 gubernií náleží ke školnímu okruhu (= kraji) Varšavskému. Obecných škol veřejných je v tomto okruhu asi 4000, bylo by jich však pro všecku mládež u věku školním potřebí aspoň 24.000. O stavu soukromých škol polských nelze nic jistého říci. Jejich počet se co rok mění. Poláci ruští s vytrvalostí podivuhodnou zřizují si četné spolky na vydržování škol, přes to, že je vláda ruská nerada povoluje a při prvé vhodné příležitosti ruší. Nejmohutnější spolek školský byla »Polska Macierz Szkolna«, zřízená r. 1905, jež měla statisícové příjmy a založila na sta škol obecných i učitelský ústav. (R. 1907 přijala přes 2 mil. K, zřídila 681 škol, do nichž chodilo 63.000 dětí a 317 opatroven.) Ale činnost její dlouho netrvala, r. 1908 byla zrušena a školy její zavřeny. Podobný osud stíhá i jiné vzdělávací spolky polské. Přes to vznikají stále nové polské soukromé školy obecné, střední

*) Když polští učitelé r. 1906 byli s nařízením nespokojeni a usnesli se vyučovati všem předmětům polsky, byli ze škol odstraněni.

i odborné. V samé Varšavě je na 20 polských středních škol soukromých, každá s několika sty žáky.

Z veřejných škol středních r. 1907 bylo v Rus. Polsku 12 osmitřídních gymnasií, 5 sedmitřídních reálek, 13 sedmitřídních škol obchodních, 1 škola technická atd. Vůbec pro chlapce bylo v království Polském 55 středních škol, pro dívky 99, ale vesměs ruských! Universita ve Varšavě jest pouze ruská, proto Poláci na ní málo studují; pokud mohou, chodí na vysoké školy do ciziny, nejvíce do Haliče, do Německa (do Vratislavě, Berlína, Lipska atd.), Švýcarska i do Francie, hlavně do Paříže.*) Soukromé střední školy polské v Rusku mají povolení, že absolvovaní studující z nich mohou býti přijati na některých vysokých školách v cizině, na př. ve Švýcarsku a v Rakousku za řádné posluchače, a toho povolení proto polští studující hojně užívají.

Mnohem horší ještě jest osud Poláků v Prusku, u nichž o školství polském nelze vůbec mluviti. Pro Poláky v Prusku není ani nejnižších škol polských, všecky jsou tak německé, že již ani náboženství se ve školách obecných nevyučuje jazykem polským. Všem nám jsou v dobré paměti události, jež nastaly v Poznaňsku r. 1906 po zavedení němčiny při vyučování náboženství. Jméno malého poznaňského městečka Września, kde bylo pravé vzbouření rodičů polských proti něm. vyučování náboženství, jež mělo pro ně hrozné následky, rozléhalo se po vší vzdělané Evropě, ale surový pruský hakatismus neustoupil ani o píď před výkřikem úžasu a opovržení vzdělaného světa a pokračuje stále krutěji v ničení národnosti polské. Polština vyloučena úplně ze škol, vyloučeno i nepovinné vyučování polštině, zakázáno jest i soukromé vyučování polštině.

Poláci mají mnoho vystěhovalců v Sev. Americe a v Brasilii. Jak je tam o školství jejich postaráno, nemohu pověděti. Do polských (a ukrajinských) osad v Brasilii posílají se polští (a ukrajinští) učitelé z Haliče za podmínek dosti výhodných a také se jim opatřují školní knihy polské (a ukrajinské).

---

*) Z 826 posluchačů této university r. 1908 bylo 684 pravoslavných (Rusů), 62 židův a jen 54 katolíků (Poláků), 16 evangelíkův atd. Z království Polského bylo pouze 227 posluchačův. Největší část (65·4%) posluchačů byli absolventi duchovenských seminářů pravoslavných.

UKRAJINCI.

V ohledu osvětovém náležejí Ukrajinci k nejvíce zanedbaným Slovanům vůbec a zaujímají, pokud se školského vzdělání týká, poslední místo mezi Slovany. Než i v tom jsou mezi nimi rozdíly hledíc k jednotlivým zemím, v nichž přebývají. V popředí stojí Ukrajinci haličtí a bukovinští.

V Haliči Ukrajinci r. 1905—6 měli 2144 veřejných škol obecných o 3659 třídách (jiná statistika uvádí 2181 škol rusínských o 3200 třídách), měšť. školu ani jednu, podobně ani jeden veřejný učit. ústav a školu odbornou. Ukrajinci tvrdí, že ani obecné školy jejich v Haliči, ač jsou většinou jen typu vesnického a tedy hlavně jednotřídní a dvojtřídní, nejsou ukrajinské, nýbrž utrakvistické, ukrajinskopolské, ježto musí se na nich vyučovati i polsky (polština je na nich předmětem povinným). Úředním jazykem i na školách ukrajinských je polština, jíž se užívá i na okresních poradách učitelských. Nápisy na škol. budovách, učebné pomůcky atd. jsou rovněž polské. Okresní i zemští inspektoři, kteří jsou v Haliči ustanovováni definitivně, jsou velikou většinou Poláci neumějící ukrajinsky (ze 84 haličských inspektorův okresních je pouze 7 »vlažných« Ukrajinců, ze zemských pouze jeden).

Ze středních škol haličských je pouze 7 ukrajinských gymnasií, reálka ani jediná. Státních učitel. ústavů ukrajinských v Haliči není, jsou jen polské a polskoukrajinské. Posledních je 9. Vyučuje se na nich ukrajinsky řeckokatolickému náboženství, ukrajinštině, matematice, přírodopisu a nauce o domácím hospodářství; ostatním předmětům vyučuje se polsky. Při některých ústavech polskoukrajinských jsou cvičné školy polské, při jiných ukrajinské.

Ukrajinci domáhají se v posledních letech velmi důrazně své university ve Lvově, kde studuje na polské universitě na 1000 Ukrajinců, a vymohli si na ní již aspoň několik (10) ukrajinských stolic.

Jinak pečují Ukrajinci haličtí dle sil svých i o zřizování soukromých škol ukrajinských všeho druhu. Ve Lvově zřídili si již před lety ústav pro vzdělání učitelek, měšť. školu dívčí, mimo to několik škol obecných v jiných místech ha-

ličských, nyní zakládají hojně školy střední. Klášterní lyceum ukrajinské je v Přemyšlu, klášterní gymnasium dívčí ve Lvově. Mnozí Ukrajinci haličtí rádi posílají své děti (zejména ve městech) do škol polských. Jazyk polský je venkovanům ukrajinským v Haliči jazykem »panským«, jazyk ruský (= ukrajinský) jazykem »chlopským« (selským). Vůbec je lid ukrajinský v Haliči národně velice neuvědomělý. Intelligence ukrajinská snaží se působiti ku vzdělání lidu školami pro analfabety, odbornými kursy, knihovnami, hospodářským posilováním, sdružováním, zakládáním záložen atd. Nejstarší osvětový spolek ukrajinský v Haliči jest »*Prošvita*«, založená r. 1868, jež zřídila již přes 2000 knihoven, vydává laciné poučné knihy pro lid, zřizuje pro studující ve městech t. zv. bursy, t. j. konvikty, kde by laciněji mohli bydliti atd. Jiný spolek pro osvětové povznesení lidu ukrajinského a pro zřizování soukromých škol je »Ruske Tovaristvo Pedagogične«.

Ukrajinci haličtí žádají rozdělení zemské školní rady haličské na sekci polskou a ukrajinskou podle vzoru českého.

V Bukovině jest školství ukrajinské lépe opatřeno než v Haliči. Pro ukrajinské školy jsou inspektoři Ukrajinci, na okr. poradách učitelských jedná se ukrajinsky, knihy úřední jsou ukrajinské atd. R. 1905—6 bylo v Bukovině 186 ukrajinských škol obecných, mimo to 14 škol utrakvistických (ukrajinskoněmeckých, ukrajinskorumunských, ukrajinskopolských, 5 dokonce ukrajinskorumunskoněmeckých a 2 ukrajinskoněmeckopolské). Měšťanské školy nemají Ukrajinci ani v Bukovině (v Bukovině není vůbec měšť. škol), za to byly r. 1909—10 utrakvistické ústavy učitel. v Černovicích rozděleny na ukrajinské, rumunské a německé. Ze středních škol mají Ukrajinci od r. 1908 v Bukovině pouze 1 soukromé ukrajinské gymnasium ve Vyžnici (na hranicích Haliče, proti haličskému městu Kútům, aby tam mohli studovati i Ukrajinci z Haliče — Poláci proti tomu zřídili si soukromé polské gymnasium v Kútech) a 2 gymnasia ukrajinskoněmecká. Reálky nemají Ukrajinci vůbec, podobně ani škol odborných. Podle příkladu všech ostatních národů v Rakousku zřídili si také Ukrajinci v Bukovině spolek pro zřizování škol menšinových. Jmenuje se »Ukrajinska Škola«.

Ukrajinci uherští podobají se umírajícímu člověku. Již v obecné škole je dusí maďarština, jiných škol nemají a také je málo vyhledávají — jsouť také národem v Uhrách nejchudším. Dle úřední statistiky z r. 1904—5 bylo v Uhrách ze všech dětí školou povinných 41.311 (= 2·89%) dětí ukrajinských, které chodily do 113 škol maďarskoukrajinských a do 45 ukrajinských. Ukrajinských učitelů bylo 251. Děti ukrajinské chodily ze všech dětí v Uhrách nejnedbaleji do školy, r. 1904—5 ve stolici užhorodské 41%, v marmarošské 21·2%. Proto je mezi Ukrajinci v Uhrách nejvíc analfabetů ze všech uherských národů. Do gymnasií (maďarských) chodilo r. 1904—5 jen 99 Ukrajinců, do reálek ani jeden; podobně na jiných vyšších školách v Uhrách, vyjímajíc ústavy bohoslovecké, nebylo Ukrajinců. Na universitě budapešťské bylo jen 5 posluchačů Ukrajinců, na jiných vysokých školách v Uhrách ani jeden.

Ukrajinci, v Rusku žijící, nebyli dosud úředním světem ruským uznáni za zvláštní národ a nemají také svých škol. Ve školách se maloruské děti vyučují jazykem velkoruským, což bylo přijato i v nejnovějším školském zákoně r. 1910 ruskou dumou přijatém.*)

RUSOVÉ.

O školství ruském nesnadno je podati stručný přehled, jednak pro velikou jeho rozmanitost, jinak pro nedostatek spolehlivých dat z doby nejnovější. Školy v Rusku nejsou podřízeny jen ministerstvu vyučování, nýbrž i ministerstvům jiným (vnitra, zemědělství, cářských statkův atd.) a tak zvanému svatému synodu (nejvyššímu úřadu pravoslavné církve na Rusi), úřadům cářevny Marie**) atd.

Vlastní školství obecné počíná se na Rusi teprve po r. 1861, kdy zrušeno bylo nevolnictví. Celá říše ruská dělí se

---

*) Na farních školách sv. synod dovolil maloruštinu i maloruské učebnice. Také na gymnasiích v Oděse dovoleno vyučovati maloruštině. Také bylo prý již zřízeno několik soukromých gymnasií maloruských.

**) To jsou ústavy a školy hlavně pro vychování a vzdělání dívek šlechtických, pro slepce, sirotky atd. a mají jméno po Marii Feodorovně, manželce cara Pavla I., kteráž do své smrti (1828) ústavy takové zakládala.

na 15 školských okruhů (= krajů), z nichž každý obsahuje několik guberníí, ale jinak ve zřízení škol obecných jsou značné rozdíly. Ve vlastní Rusi, t. j. ve 34 tak zvaných zemských čili vnitrozemských guberniích, jež jsou rozděleny na 6 školních okruhů, a kde zřízena jsou tak zvaná zemstva (gubernská a újezdná), řídí se školství obecné základním zřízením ze dne 14. července 1864, zákonem ze dne 25. května 1874 poněkud změněným. Pro ostatní krajiny ruské vydány byly v rozličných dobách zvláštní předpisy.

V zemských guberniích jsou tak zvané školy »zemské« (zemstvy zřizované a také z větší části jimi vydržované, ač na ně přispívá i ministerstvo vyučování) a všem příslušníkům ruským bez rozdílu národnosti i vyznání přístupné. Účelem jejich jest utvrzovati v národě náboženské a mravní zásady a rozšiřovati užitečné základní vědomosti. Na školách zemských vyučuje se náboženství, čtení písmem ruským (graždankou) i církevně slovanským, psaní, základům počtů, a kde možno, i »církevnímu« zpěvu.

K dozoru nad školami ustanoveni jsou ředitelé škol obecných a školní inspektoři se svými pomocníky. Zemstvům, městským obcím i soukromým osobám je dovoleno zřizovati školy a ustanoviti plat učitelům, ale zákonem z 2./V. 1908 ustanoveno, že jen těm zemstvům, obcím atd. poskytne vláda peněžité pomoci na školy, kde bude nejnižší plat učitele 360 rublů a kde bude vyučování bezplatné. Zemské školy jsou jednotřídní, do nichž chodí děti 3 léta, a dvojtřídní, do nichž chodí děti 5 let.

V západních guberniích (Litva, Bílá Rus atd.) zřizují se obecné školy (od r. 1862) nákladem ministerstva vyučování.

Ve škol. okruhu Kijevském (Volyň, Podolí atd.) platí nařízení z r. 1869. Na vsích zřizují se školy jednotřídní, ve městech dvojtřídní. Školy spravuje popečitěl (= kurátor) okruhu, dozor mají inspektoři. Nejbližší dozor nad školami vykonávají učitelé náboženství. R. 1900 ustanoveni byli i pro Kijevský školní okruh ředitelé škol národních, jimž jsou inspektoři a jejich pomocníci podřízeni.

Na Kavkaze a v krajinách zakavkazských jsou školy farní (prichodské), dílem obecné (obščija učilišča) nebo

speciální (hospodářské, obchodní atd.), buď jednotřídní neb dvojtřídní a dle pohlaví dětí oddělené.

Podřízeny jsou rovněž gubernským ředitelům škol a dozor nad nimi vykonávají hlavní inspektoři škol.

V zemích baltských jsou rovněž pro pravoslavné (ruské) obyvatelstvo školy farní při kostelích, v místech od kostela vzdálených jsou školy pomocné (vzpomogatělnaja učilišča). R. 1870 zřízena byla pro tyto školy školní rada, jejíž předsedou je gubernátor. Nejbližší dozor nad školami má farní popečitěl (volený z přifařených obyvatelů). V Přivislanském kraji (Ruské Polsko) zavedena r. 1881 do všech škol vůbec ruština; jí se vyučuje všem předmětům kromě jazyka polského a náboženství. Učitele jmenují náčelníci školních ředitelstev.

V Sibíři, v Turkestaně a v »nezemstvených« guberniích evropské Rusi zřizují se školy rovněž na základě zvláštních ustanovení (z r. 1828, 1869 a 1874).

Ve Finsku jsou ruské školy zřizovány vládou ruskou a podřízeny ruskému ministerstvu vyučování. I nad nimi ustanoven je zvláštní ředitel škol.

Pro Nerusy (jinorodce, t. j. křesťanské i mohamedánské příslušníky plemene žlutého) zřizují se školy dle nařízení z r. 1870. Pro křesťany hlavně jen za tím účelem, aby se naučili rusky, při čemž mateřský jazyk slouží pouze za jazyk pomocný. Určena je tedy veřejná škola ruská u jinorodců hlavně k porušťování. Tyto školy vydržuje stát. Ale mohamedánští Tataři v Rusku mají mimo to hojnost svých škol, podobně jako Židé, katolíci, evangelíci atd., a nabývají v nich namnoze vyššího vzdělání než Rusové ve svých školách obecných.

V Tobolské gubernii jsou dvojí školy obecné: ministerské (podřízené ministerstvu vyučování) a farní (podřízené církevním úřadům).

Všecky různé ty školy obecné jsou velikou většinou jednotřídní, do nichž děti chodí obyčejně 3 léta (od 8 do 11 let) či spíše 3 zimy, protože školní rok se začíná málokdy v září, nejčastěji až v říjnu, a končí se na jaře (již v dubnu a květnu), tak že trvá nejčastěji 8 měsíců. Všeobecné školní povinnosti na Rusi dosud není. Návrh zákona na zavedení 4leté povinné docházky školní (od 8 do 12 let)

podaný v ruské dumě 20./II. 1907 narazil na ohromný náklad (přes 100 mil. rublů) s prováděním spojený, ale byl r. 1910 dumou přijat.

Poměrně nejvíc a nejlépe zřízených škol obecných mají gubernie zemské a v některých není již do všeobecné docházky školní daleko, t. j. síť obecných škol jest již v některých újezdech i celých guberniích tak hustá, že může do nich choditi skoro všecka mládež u věku školním.*) To je zásluhou zemstev, která pro školství mnoho vykonala a která by byla vykonala již mnohem více, kdyby jim nepřekážela ruská vláda, jež vždy hleděla a hledí dosud na vzdělání lidu s nedůvěrou a obavami a proto mu spíš překáží, než by je podporovala. V této protikulturní snaze dochází podpory u šlechty (dvorjanstva) a u pravoslavného duchovenstva, jež chová rovněž obavy před vzděláním lidu a překáží mu. Nejvíce brojili a brojí kněží proti školám zemským, jež jsouce zřízeny poněkud dle vzoru západoevropského poskytují dětem úplnějšího vzdělání. Od r. 1884 zřizovány proti nim školy farní (cerkovnoprichodské) s rázem konfessijním, jakožto prý ruskému duchu i lidu nejlépe svědčícím.**)

Školy farní dány byly pod moc sv. synodu a řídí je *popové*. Vyučuje se v nich hlavně náboženství (většinou mu vyučují učitelé, na zemských školách kněží) a církevnímu zpěvu, mimo to čtení, psaní a počtům. Podporou vlády, duchovenstva i některých zemstev a osob soukromých rozšířily se brzo farní školy na úkor škol zemských. Jest jich nyní (se školami grámoty) přes 40.000 se 2 mil. dětmi a skoro 50.000 učiteli. Náklad na ně činí ročně kolem 13 mil. rublů. Učitelé škol farních mají 50—300 rublů služného, mnozí učí

*) Všeobecných škol na Rusi bylo r. 1903 90.942 s 209.394 učiteli a 5,344.747 dětmi. Nejvíce dětí chodí do škol jednotřídních (na venkově i ve městech). Do jednotřídních škol, podřízených ministerstvu vyučování, 1. ledna 1906 bylo zapsáno 2,978.141 dítě. Děti školní činily pouze 3·8% všeho obyvatelstva na Rusi (5·4% mužského, 2·2% ženského). Vyučování ve školách je většinou bezplatné, na školách soukromých jest školné dosti značné. Někde jest školní plat zaveden i na školách veřejných.

**) Jiné farní školy (prichodskija učilišča) zřizují se na Rusi dle nařízení z 8. prosince 1828 nákladem obcí a ministerstva vyučování, jemuž jsou také podřízeny.

také zadarmo. Některé farní školy mají také své pozemky, při některých zřízeny jsou i řemeslnické dílny. Ale školy farní nedošly obliby ani u lidu, ani u většiny zemstev, ježto neposkytují takového vzdělání jako školy zemské a také nejsou tak spořádány. Učitelstvo jejich má mnohem nižší platy než učitelé škol zemských (ač i ti jsou namnoze nedostatečně placeni); proto se na ně hlásí jen lidé s nižším vzděláním a opouštějí je, jakmile se jim podaří opatřiti si zaměstnání výnosnější, což ostatně činí i učitelé škol zemských.

Sv. synodu podřízeny jsou i t. zv. *školy grámoty* (grámota = písemnost), ještě nižší stupeň školy obecné než školy farní. Do nich chodí děti pouze 2 léta. Jsou vesměs jednotřídní a děti se v nich naučí sotva čísti a psáti.

Vedle těchto hlavních typů ruských škol obecných jsou ještě školy *státní* (zvané *ministerské*), rovněž buď jednotřídní nebo dvojtřídní, zřizované ministerstvem vyučování v různých místech ruské říše (ve městech i na vsích). Ve městech jsou mimo to ještě *školy újezdné* a školy *městské*. Městských r. 1909 bylo 882 se 118.000 žáky, větším dílem 12—14letými a s 5900 učiteli, újezdných mnohem méně. Újezdné školy byly zřizovány již za carevny Kateřiny Veliké, ale nejvíc od r. 1828 ve městech újezdných. Ponenáhlu se nyní proměňují ve školy městské, lépe zařízené. Městské školy podobají se poněkud našim školám měšťanským a jsou o 3—4 třídách. Na nich vyučují učitelé odboroví, vyšlí většinou ze státních ústavův (institutův) i seminářův učitelských, vykonají-li zkoušky pro tyto školy, a mají také slušnější platy. Na městských školách vyučuje se nepovinně i cizím jazykům (němčině nebo francouzštině) i jiným předmětům (účetnictví, hygieně atd.). Na školách zemských vyučují hlavně učitelé vyšlí z učitelských seminářů, zřizovaných zemstvy, kromě toho i absolventi a studující vyšších tříd gymnasií a progymnasií, zejména když odbyli zkoušku způsobilosti ke konání úřadu učitelského.

Na školy farní připravují se učitelé a učitelky v učit. ústavech biskupských (eparchiálních), ale také na školách nižších, v rozličných kursech atd. Kursy učitelské jsou na př. při 4třídních školách městských, pro učitele grámoty

při 2třídních školách farních, pro vzdělání učitelek při progymnasiích atd.

Při učitelských ústavech a seminářích jsou ku praktickému výcviku kandidátův učitelských zřízeny dvojtřídní školy cvičné. Učit. semináře jsou (po vzoru pruském) většinou v malých městečkách, ano i na vesnicích. Ústavy i semináře mají po 4 ročnících, z nichž nejnižší je vlastně přípravkou. Do něho se přijímají 14letí hoši z městských i vesnických škol.

Ústavův i seminářův učitelských je na Rusi veliký nedostatek (ústavův asi 10, seminářů 62, kromě toho 13 tak zvaných škol centrálních, 4 dívčí ústavy učitelské a 14 učit. ústavů biskupských), které by naprosto nestačily potřebě škol, kdyby se za učitele nehlásili studující z jiných škol (učitelky hlavně z gymnasií). K dalšímu vzdělání učitelů slouží učitelské sjezdy prázdninové, pořádané nákladem zemstev, na nichž přednášejí i přední pedagogové ruští. Nedůvěřivá vládá dává tyto přednášky hlídati strážníky. Také konají se každý rok učitelské porady, jež pořádají ředitelé národních škol a v nichž projednávají se otázky pedagogické i didaktické.

Úhrnem je však všech obecných škol pro ruský lid na Rusi veliký nedostatek, tak že pouze třetina všech dětí u věku školním (od 6 do 12 let) chodí do školy. Na vesnicích škol někde vůbec není, a ve městech jsou dosavadní školy tak přeplněny, že na sta i na tisíce dětí do školy se hlásících musí býti odmítáno. To se děje i v Moskvě a v Petrohradě, ačkoli se tam každý rok nové školy zřizují.

Intelligence ruská pozorujíc nevzdělanost lidu a pocházející z toho chudobu a jiné vady a nedostatky, chápala se již od zrušení nevolnictví rozmanitých prostředkův, aby úroveň vzdělání lidu zvýšila. Již od r. 1861 zřizovány byly školy nedělní pro dospělé, jež se do let 70. velice rozšířily v ruských městech. Ale vláda jim nepřála a r. 1870 je zrušila. Později je opět dovolila a nyní jsou po městech ruských opět velice rozšířeny (r. 1901 bylo jich na 700). Známá byla také po celém vzdělaném světě jasnopoljanská škola hrab. L. N. Tolstého.

Z uvedených fakt vysvítá, že obecné školství ruské a obecné vzdělání lidu na Rusi nelze naprosto srovnávati se školstvím naším a s obecným vzděláním lidu českého. Ruských dětí u věku školním chodí do školy sotva třetina. Dětí u věku školním lze počítati na Rusi na 12 milionů, do škol však jich chodí pouze kolem 4 milionů. A ve školách obecných nabývají ruské děti za krátkou dobu školní docházky vzdělání namnoze tak chatrného, že mnohé vyšedše ze školy zapomínají zase brzo i čísti a psáti a stávají se analfabety, jichž má Rusko vedle Turecka snad poměrně nejvíce ze všech evropských států.

Vedle nedostatku škol i nedostatečného zřízení jejich jsou toho příčinou i zlé poměry podnebí a nedostatek řádných spojovacích prostředků. Obtíže s docházkou školní pro děti přespolní jsou na Rusi mnohem větší než v jiných zemích. Za nynějšího nedostatku škol na ruském venkově mají přespolní děti často mnohem dále do školy než 4 km, někdy i několik hodin. Pro tyto děti zřizují se při některých školách zvláštní nocleharny. Kde není noclehåren se společným stravováním, tam si přinášejí dítky v pondělí na celý týden suchou stravu s sebou. Mnoho dětí nechodí do škol také pro nedostatek oděvu, zvláště v zimě. Nedostatku tomu hledí se také v některých krajinách vyhnouti zřizováním škol stěhovavých (peredvižnija školy) jako ve Švédsku. Učitelé jsou většinou bídně placeni, nemají někde dosud zaručeného výslužného, jejich postavení společenské je velmi nízké, namnoze i jejich vzdělání, a odpor proti jejich osvětové činnosti živí se se strany vlády i duchovenstva. Ve válce ruskojaponské a v bouřích po ní vzniklých pokládáni byli ruští učitelé namnoze za japonské vyzvědače, za původce revoluce, za svůdce lidu, za neznabohy a nepřátele carovy; někde proti nim pořádány byly pravé štvanice vedené popy nebo t. zv. černosotěnci. Mnoho jich bylo usmrceno, do Sibiře vyvezeno, do vojska zařaděno, mnoho ze škol propuštěno, mnohý spasil se útěkem do ciziny. Naproti tomu v dobách normálních jsou učitelé osvobozeni od činné služby vojenské, někde postaráno jest i o bezplatné vyšší vzdělání jejich dětí ve školách. Povinnost vojenská je také ulehčena všem, kteří nabyli vzdělání ve školách. (Posluchači vysokých škol konají čin-

nou službu vojenskou 3—6 měsíců, studující středních škol ½—1 rok, žáci škol obecných 2—4 léta, ostatní 5 let.)

Přední tři ruská města: Petrohrad, Moskva a Odessa spravují si od r. 1872 své obecné školy sama, pečují o ně velikým nákladem a stavějí pro ně nákladné budovy školní, kdežto po ruském venkově jsou školy většinou ve stavu velmi bídném jak po stránce zdravotní tak pedagogické (lavice bídné, světnice studené, tmavé, vlhké atd.). V těchto třech městech zavedena jsou podobná zřízení školská jako v městech západoevropských (feriální osady, ošacování a výživa chudé školní mládeže, lékařský dozor atd.). A přece i tam je na tisíce dětí, které nenabývají školního vzdělání, protože dosavadní školy pro ně nestačí. Petrohrad r. 1907 měl 697 škol, většinou jednotřídních, v Moskvě i v Odesse jich bylo kolem 200, rok od roku zřizují se školy nové, ale stále je ve školách nedostatek místa pro děti, které by do školy rády chodily. I školy velkoměstské jsou většinou jednotřídní a dvojtřídní, ale v posledních letech zřizují se i vícetřídní, protože mnohé děti chodí do školy 5 let i déle. Při některých školách obecných zřízeny jsou nedělní školy opakovací pro děti vyšlé ze škol obecných, někde také školy nedělní a večerní pro dospělé, pro ženy atd. Ve velikých městech ruských slouží vzdělání lidu také tak zvané lidové university a hojnost soukromých škol.

Středních škol státních je na Rusi rovněž velký nedostatek. Úplná gymnasia, chlapecká a dívčí, jsou osmitřídní. Řečtina jest na nich předmětem pouze nepovinným (nepovinně vyučuje se také zpěvu, hudbě, kreslení a rysování, tělocviku a šermu). R. 1906 počítalo se 227 chlap. gymnasií. Při gymnasiích jsou přípravné třídy. Nižší gymnasia slovou na Rusi progymnasia a mají 4—6 tříd (r. 1900 bylo 13 čtyrtřídních a 12 šestitřídních progymnasií). Z gymnasií odcházejí studující po zkoušce dospělosti nejvíce na university, na vyšší kursy speciální a do státních ústavů (institutů), jichž je na Rusi přes 40 pro vzdělávání nastávajících vyšších státních činovníkův. (Jsou instituty technologické, polytechnické, inženýrské, vojenské, zemědělské akademie, hornické školy, lesnické, elektrotechnické, umělecké akademie, námořnické, akademie duchovenské, ústavy pro východní jazyky atd.)

Reálek r. 1906 bylo na Rusi 148. Jsou sedmitřídní a od 5. třídy dělí se na oddělení »základní« a »obchodní«. Na reálkách je latina předmětem nepovinným. Nepovinně vyučuje se zpěvu, hudbě, šermu a ručním pracím.

Mnohem více je dívčích škol středních, jež se mohou zakládati od r. 1861 (dříve byly možné pro vzdělání dívek pouze soukromé pensionáty). R. 1906 bylo na Rusi 342 gymnasií a 179 progymnasií dívčích, většinou soukromých. Střední školy ruské jsou namnoze přeplněny (mají i po 600—1000 žácích). Kázeň je tuhá. Při každé střední škole státní jest ustanoven jeden starší professor inspektorem, aby dozíral v době mimo vyučování na chování žáků. Přes to dějí se namnoze na středních školách ruských výstupky u nás neslýchané (pitky a karban ve školní budově, žáci přicházejí opilí i do tříd, vytloukají okna ve školní budově, ztýrají často i professory atd.). Professoři jsou vůbec žáky nenáviděni; studující vidí v nich pouze poslušné a ochotné nástroje přísné a nesnesitelné byrokracie. Známy jsou také pověstné stávky (zabastovky) středoškolských studujících v době ruských bouří po válce ruskojaponské. Žáci státních středních škol ruských nosí uniformy.

Universit má Rusko 10 (v Petrohradě, v Moskvě, v Oděse, v Kyjevě, v Charkově, ve Varšavě, v Kazani, v Jurjevě, v Tomsku a od r. 1909 i v Saratově), což jest arci na ohromnou říši ruskou velmi málo. Úplné university ruské mají 5 fakult: lékařskou, právnickou, fysickomatematickou, historickofilologickou a bohosloveckou. Při universitě petrohradské je také fakulta východních jazyků.

Nynější statut pro ruské university vydán byl r. 1884. Jím byla svoboda vyučování na universitách značně obmezena. Správu vede a děkany fakult jmenuje popečitěl (kurátor), a ministr vyučování je potvrzuje. Rektora jmenuje vláda na 4 léta. Dozor nad studujícími vykonává zvláštní inspektor, jmenovaný popečitělem z gymnasijních ředitelů. Policie vměšuje se do vnitřních záležitostí universit, a to bylo příčinou, že do r. 1905, kdy statut z r. 1884 byl poněkud zmírněn a universitám povolena větší samospráva, byly na universitách ruských takřka každý rok bouře a stávky studujících, jež se končily obyčejně zavřením university na

celý semestr. Nový statut pro ruské university vypracoval r. 1909 ministr vyučování (Švarc) a předložil jej ruské dumě. Jím se svoboda universit opět značně obmezuje.

Odborných škol je na Rusi také veliký nedostatek. Vyšších technických ústavů je 6, mezi nimi 4 polytechniky, vyšší hornické ústavy 2. Obchodních škol jest 290, a to 4 vyšší, 142 veřejných a 72 soukromých škol obchodních, 20 obchodních tříd a 37 kursův obchodních věd (z těch 29 soukromých) atd. Uměleckoprůmyslových ústavů jest 28, technickořemeslných 24, hornickotechnické 4, selských řemeslných 32.

Zvláštním zařízením jsou vyšší ženské kursy ve městech universitních, hlavně v Petrohradě a v Moskvě. (V Petrohradě založeny byly r. 1879 professorem Bestuževem Ruminem.) Přijímají se do nich absolventky dívčích gymnasií a institutů. Dělí se na 3 fakulty (literatury, věd a práv — fakulta medicinská jest oddělena) a mají rok co rok na tisíce posluchaček. Kursy slouží na přípravu nastávajících učitelek středních škol dívčích. Mimo to jsou v univ. městech kursy obchodní a j. Od r. 1907 mohou býti i ženy zapisovány na ruské university za posluchačky.

Jak vláda ruská vzdělání lidu překáží, vidno z toho, že r. 1877 obmezila přijímání Židů do škol středních a vyšších (nyní smí býti Židů ve středních školách petrohradských a moskevských 5%, ve městech za čarou osídlení 10%, v krajích, kde smějí bydliti, 15%), že se do škol středních nesmějí přijímati děti vozků, lokajů, kuchařů, pradlen, drobných živnostníkův atd., a že zaveden značně vysoký školní plat.

BĚLORUSOVÉ.

O běloruském školství nelze sice mluviti, protože běloruský jazyk nebyl a není dosud uznán v Rusku za jazyk literární, ale od války ruskojaponské i Bělorusové hlásí se k životu kulturnímu a žádají, aby běloruština byla vyučovacím jazykem v těch školách, kam chodí děti běloruské. Zvláště učitelé Bělorusové se o to snaží a starají se také

o vydávání školních učebnic běloruských. Ježto vláda ruská běloruského jazyka ve školách netrpí, Bělorusové zřizují si aspoň potaji školy soukromé, kdež se vyučuje bělorusky.

SLOVINCI.

Slovinci v zemích rakouských náležejí sice k nejpokročilejším národům v Předlitavsku, majíce po Češích a Němcích nejméně analfabetův (20%), ale školství jejich trpí mnohými nedostatky jak po stránce národní a jazykové tak i po stránce hospodářské.

Příčina toho spočívá dílem v jich malém poměrně počtu a v rozdrobenosti jejich na několik území, v nichž vésti jest jim odvěký úporný boj s Němci a Vlachy kulturně i hospodářsky silnějšími, dílem v jejich staleté již závislosti a nesamostatnosti. Nejlépe poměrně vede se jim v Kraňsku, nynějším středisku národa slovinského, hůře v Přímoří, kde umělá většina vlašská jim odpírá i školy obecné, a ve Štyrsku, kde německá většina na sněmu i zemských úřadech všemi prostředky snaží se dusiti kulturní rozvoj Slovinců. Největší útisky ve školství snášejí Slovinci v Korutanech, kde vůbec, až na 3 soukromé školy obecné, nemají svých slovinských škol. O školství Slovincův uherských a Slovinců přebývajících v Benátsku ani řeči býti nemůže.

V Kraňsku r. 1908 ze 414 veřejných i soukromých škol obecných o 923 třídách bylo pouze 30 německých a 10 utrakvistických (slovinskoněmeckých), všecky ostatní byly slovinské. Ze 2 měšťanských škol byla 1 německá (bohatým Slovincem Hočevarem v slovinském městě Kršku zřízená!) a 1 slovinská. Školy obecné jsou většinou jednotřídní a dvojtřídní s polodenním vyučováním; nestačí naprosto počtu dětí (na Kraňsku připadá 96 dětí na 1 učitele), ježto jich nedostatek je takový, že všecky děti u věku školou povinném do školy choditi nemohou. V Kraňsku a v Přímoří jsou dosud pro zřizování škol poměry tak nepříznivé, že z nedostatku řádných škol s budovami pro školu upravenými zřizují se školy z nouze (slovinsky »šole za silo«, charvátsky »škole za nevolju« zvané) na farách atd., jichž r. 1908 bylo na Kraňsku 29. Ohromná většina obecných škol je sice slovinská, ale úředním jazykem školních úřadů v Kraňsku jest něm-

čina, v níž se vypisují i konkursy na místa učitelská. Němčina je povinným předmětem na školách čtyřtřídních i vícetřídních a vyučuje se jí od 3. třídy počínaje týdně 7—8 hod. Na trojtřídních školách je němčina předmětem nepovinným od 2. třídy počínajíc, přejí-li si rodiče, aby se jejich děti němčině vyučovaly. Do škol obecných děti chodí od 6 do 12 let, děti 12—14leté chodí do škol opakovacích.

Střední školy v Kraňsku jsou až dosud až na 1 slovinské gymnasium buď úplně německé, buď utrakvistické, slovinskoněmecké. Ve třídách nižších vyučuje se slovinsky, ve vyšších slovinsky a německy, a to teprve od doby nejnovější, dříve převládala němčina i ve třídách nižších. Jest naděje, že i utrakvistické školy střední v Kraňsku stanou se brzo ryze slovinskými. R. 1909—10 bylo pro Slovince v Kraňsku 1 soukromé gymnasium slovinské, 4 gymnasia a 1 reálka utrakvistická (pro Němce 2 gymnasia a 1 reálka německá.) Učitelské ústavy státní jsou 2 (1 pro učitele, 1 pro učitelky), jsou rovněž utrakvistické. Odborné školy, pokud na Kraňsku jsou (27 pokračovacích, 8 obchodních, 3 lesnické a zemědělské, 1 škola uměleckoprůmyslová, 3 školy průmyslové), jsou rovněž skoro všecky utrakvistické.

V Dol. Štyrsku, kde žije Slovinců skoro tolik jako v Kraňsku, r. 1908—9 bylo 228 obecných škol slovinských a 46 utrakvistických. Němčině vyučuje se na slovinských školách ve Štyrsku buď řádně nebo mimořádně, a to i na školách jednotřídních. Škol měšťanských Slovinci štyrští nemají (Němci na Dol. Štyrsku mají jich 5).

Ze středních škol Slovinci ve Štyrsku mají pouze 4 slovinské třídy pobočné při něm. gymnasiu v Celji a 1 slovinskoněmecké gymnasium v Mariboru; ostatní střední i odborné školy v Dol. Štyrsku jsou jen německé.

V Korutanech jsou Slovinci ve školách poněmčováni skoro podobným způsobem, jako jsou Slováci v Uhrách pomaďaršťováni. Kromě tří soukromých škol slovinských, jak výš uvedeno, Slovinci tam mají pouze školy utrakvistické (88 na počet), v nichž se vyučuje německy již od prvé třídy. Ve vyšších třídách těchto škol vyučuje se vesměs německy; slovinsky jen náboženství a po 3 hodiny týdně také slovinštině, a to mimořádně v posledních hodinách vyučovacích.

I na školy utrakvistické ustanovují se v Korutanech za učitele kovaní Němci, slovinští absolventi (německého) učitelského ústavu v Celovci ustanovují se na školy německé.

V Korutanech jsou střední i odborné školy jen německé, na nichž žáci slovinští nemají ani příležitosti učiti se slovinštině.

V hrabství Goricko-Gradištském r. 1905—6 bylo 175 obec. škol slovinských a 2 německoslovinské, v Terstu, totiž v okolí terstském, je nyní 11 škol obec. slovinských a v Istře 32. Úhrnem bylo v Přímoří r. 1905—6 slovinských škol obecných 217, měšťanská ani jediná. V městě Terstu nemohou se Slovinci dovolati veřejných slovinských škol obecných a spokojiti se musí pouze školou soukromou,*) za to v okolí terstském rozvíjí se školství slovinské dosti utěšeně (od 2. tř. učí se děti na slovinských školách vlašsky).

Středních škol v Přímoří Slovinci nemají. Loni zřízen byl v městě Gorici učitelský ústav slovinský a letos (1910) slovinské pobočky při tamní škole střední přes odpor tamějších Vlachů. Útisk Slovinců ve školství vynikne nejjasněji, srovnáme-li střední a obecné školy Němců, jichž na území slovinském, ve Štyrsku, v Přímoří a na Kraňsku bydlí kolem 100.000, se středním a obecným školstvím Slovinců, jichž je na tomto území přes 1 milion. Němci tam mají 9 gymnasií, 7 reálek a 6 učit. ústavů (v Celji, v Pulji, v Mariboru, v Gorici, v Terstu, v Lublani, v Kočevji), 14 škol měšťanských a asi 200 škol obecných, Slovinci pouze 1 soukromé gymnasium, 4 vyšší (na Kraňsku) a 2 nižší (ve Štyrsku) gymnasia utrakvistická, 1 utrakvistickou reálku a 3 utrakvistické učit. ústavy (vedle toho i městskou vyšší dívčí školu v Lublani) a jen 1 měšťanskou školu. I Slovinci poznali, že si ke školám slovinským musí sami pomáhati. Zřídili si tedy za tím účelem spolek zvaný »Družba sv. Cirila in Metoda«.

V Uhrách (při hranicích Štyrska) přebývající Slovinci mají školy skoro úplně maďarské. V úřední statistice uherské vlády za škol. rok 1904 mluví se o 6 školách maďarsko-slovinských. Slovinci v Italii (v Benátsku) se ve vlašských školách tak povlašťují, že ani slovinským knihám (kromě modliteb) nerozumějí.

*) Nyní stát platí její učitele.

Slovinci domáhají se v posledních letech university v Lublani. Přes všecky obtíže a překážky slovinské školství učinilo za posledních 30 let veliký pokrok, a národní uvědomění i úroveň vzdělání Slovinců skoro ve všech zemích rakouských znamenitě stoupla.

CHORVATI A SRBOVÉ.

Ačkoliv se Chorvati a Srbové větším dílem ve všech zemích, kde přebývají, od sebe rozlišují, nelze všude oddělovati školství chorvatské od srbského, ježto v některých zemích nečiní se rozdílu mezi školami chorvatskými a srbskými a obojí nazývají se úředně i neúředně buď školami »srbskými čili chorvatskými«, buď »srbskochorvatskými«.

I pro Srby a Chorvaty jest velikou nevýhodou, že jsou v několik (8) území a států roztříštěni. Proto nezbývá než promluviti o školství srbskochorvatském v každé zemi zvláště.

V Předlitavsku lze mluviti o školství jen chorvatském v Istře, v Dalmácii dlužno již mluviti o školství srbskochorvatském. V obou zemích je školství velmi bídné. V Dalmácii bylo při posledním sčítání (r. 1900) nalezeno poměrně nejvíc (61%) analfabetů ze zemí předlitavských. V Istře bylo r. 1905—6 dle úředních zpráv 99 obecných škol »srbskochorvatských« a 15 chorvatskovlašských (utrakvistických), měšťanská škola chorvatská ani jediná. Vlachové v Istře překážejí zřizování a rozšiřování škol slovanských a vnucují Slovanům školy vlašské. Školy chorvatské v Istře jsou většinou ménětřídní.

Ze středních škol mají Chorvati v Istře pouze 2 gymnasia (v Pazinu a ve Volosce). Chorvatský ústav učitelský je v Kastvě (v místě pro tuto školu nevhodném). Jiných škol vyšších Chorvati v Istře nemají.

V Dalmácii daří se školství srbskochorvatskému lépe od té doby, co mají na sněmu dalmatském Srbochorvati většinu. Koncem r. 1908 bylo v Dalmácii 431 veřejných a 25 soukromých škol obecných, z nich kromě 3 vlašských a 1 německé všecky srbskochorvatské — většinou jednotřídní. Měšťanských škol srbskochorvatských bylo v Dalmácii 6.

Docházka školní trvá pouze od 6 do 12 let. Na školách obecných nedostává se namnoze učitelů, ježto je služné jejich nedostatečné. Dalmácie jest jediná předlitavská země, jíž stát přispívá penězi na školy obecné.

Středních škol srbskochorvatských je v Dalmácii 6 (4 gymnasia a 2 reálky), kdežto hrstka tamních Vlachů má 2 (gymnasium a reálku). Letos byla zřízena srbskochorvatská reálka v Šibeníku. Pro vzdělání učitelů a učitelek jest v Dalmácii po 1 ústavě srbskochorvatském. Z odborných škol jest obchodní škola ve Spljetu, kursy pro stavbu lodí, kurs kamenický, námořnický a rolnický.

V *Uhrách* činí vláda rozdíl mezi školami chorvatskými a srbskými, rozeznává dokonce ještě školy bunëvecké a šokecké, ano i illyrské a dalmatské! Dle úřední statistiky bylo r. 1904—5 v Uhrách z dětí školou povinných 1·27% chorvatských a 2·48% srbských, do školy chodily 20.704 děti chorvatské a 42.364 srbských. Obecných škol maďarskochorvatských a maďarskosrbských bylo toho roku v Uhrách 134, maďarskobuněvské, šokecké a illyrské 3, škol chorvatskosrbských 156. Učitelů Chorvatů bylo 91, Srbů 665, Buněvců, Šokců, Illyrů, Dalmatinců 13. V poslední době vyučuje se na učit. ústavech v Baji a Subotici jazyku srbskému 2 hod. týdně. Ze všech Slovanů uherských daří se poměrně nejlépe i ve školství pravoslavným Srbům, začež ovšem děkovati mohou pouze svému výjimečnému postavení, jež jim bylo jako přistěhovalcům z Turecka králi uherskými zaručeno (ač již z něho velice ztratili), svým millionovým fondům a četným peněžitým odkazům bohatých Srbů na účely školské. Maďarština dere se sice neurvale i do školství srbského jako do škol jiných národů nemaďarských, ale Srbové mají přece svou školní radu při srbském patriarchátu, jenž ustanovuje učitele a inspektory školní, schvaluje učebnice a osnovy školní, mají svůj ústav ku vzdělání učitelův a učitelek v Somboru, své staré srbské gymnasium v Novém Sadě a 3 vyšší dívčí školy srbské (v N. Sadě, v Somboru a v Pančevu), a konečně mají i záruku, že v pravoslavných obecných školách srbských smějí vyučovati jen rození Srbové vyšlí z učit. ústavu somborského.

Srbové v Uhrách projevují také dosti čilý život kulturní, který se jeví mimo jiné i v tom, že mají na vyšších školách v Uhrách poměrně mnohem více svých příslušníků než jiní Slované uherští. Přes to vše zaznamenati lze patrně i mezi Srby uherskými zhoubné účinky maďarisace ve školách.

V *království chorvatskoslavonském* panuje ve veškerém školství od nejnižších škol do nejvyšších jazyk chorvatský. Při vládě chorvatské v Záhřebě je na způsob ministerstva vyučování zřízen zvláštní úřad pro bohoctu a vyučování s přednostou v čele, který veškeré školství v Chorvatsku řídí. Přes to trpí školství v Chorvatsku mnohými nedostatky. Škol obecných je nedostatek, dětí chodí do školy (do školy obecné od 7. do 12. roku, do školy opakovací od 12. do 15. roku) sotva dvě třetiny, analfabetů je v Chorvatsku počet veliký (54%). Dle úředních zpráv byly ve školním roce 1908—9 v Chorvatsku ze 1565 obecných škol 1471 chorvatské (nebo srbské), 62 maďarských, 29 německých a 3 slovenské. Školy byly více než s polovice jednotřídní. Škol veřejných přibývá pomalu, za to v posledních letech vedle soukromých škol německých zřizují se neobyčejnou měrou soukromé školy maďarské — za podpory vlády uherské. Do obojích škol chodí mnoho dětí chorvatských. V Chorvatsku učinilo národní školství za posledních 50 let pokrok neobyčejný.

Nynější zákon pro školství v Chorvatsku pochází z r. 1888. Zákonem z r. 1874 byly všecky konfessijní školy v Chorvatsku proměněny v interkonfessijní. R. 1888 přijetím nového zákona školského Srbům učiněny ústupky v tom, že si mohou (s dovolením chorvatské vlády) zřizovati pravoslavné konfessijní školy obecné. Přes to je srbských škol konfessijních v Chorvatsku celkem málo.

Spory mezi katolickými Chorvaty a pravoslavnými Srby obrážejí se v Chorvatsku i ve školství obecném. Na všech obecných školách srbskochorvatských vyučovalo se od 2. třídy počínajíc i cyrilskému písmu. Vláda bána Raucha přeložila vyučování písmu cyrilskému z 2. třídy do třetí. Po pádu Rauchově uvedeno bylo zase vyučování písmu cyrilskému do starých kolejí.

Vedle škol obecných jsou v Chorvatsku také školy měšťanské čili vyšší školy obecné, jichž tam r. 1908 bylo 30. Jsou 3—4třídní a osnovou podobají se nižším školám středním chorvatským, aby byl žákům přechod ze škol měšťanských na střední usnadněn.

Středních škol r. 1907—8 bylo v Chorvatsku 20, z toho 9 gymnasií a 11 reál. gymnasií (z těch 4 nižší) asi se 6000 žáky. Na reál. gymnasiích jsou dle osnovy z r. 1908 v nejnižších dvou třídách všecky předměty všem žákům společné, ve 3. a 4. třídě dělí se žáci na oddělení reálné (s francouzštinou) a gymnasijní (s latinou), 5.—8. třída má 3 oddělení: a) s latinou bez deskriptivní geometrie, b) s francouzštinou a deskriptivní geometrií a c) s maďarštinou a deskriptivní geometrií. Reálek nyní v Chorvatsku není. Jinak jsou střední školy chorvatské zřízeny podobně jako v Předlitavsku a mají také dosti žáků z Bosny. Přijímají se na ně i dívky buď za žákyně řádné nebo mimořádné. Vyučovacím jazykem na všech středních školách v Chorvatsku je srbochorvatština, ale letos zřizuje se v Oseku také nižší gymnasium německé. Také Maďaři hodlají v Chorvatsku zříditi střední školu maďarskou. Učitelské ústavy jsou v Chorvatsku 4, tři státní pro učitele, 1 soukromý (klášterní) pro učitelky. Z odborných škol jsou v Chorvatsku 3 školy obchodní spojené s reál. gymnasii (letos byla v Záhřebě škola obchodní od reál. gymnasia tamního oddělena a proměněna v samostatnou akademii obchodní), škola námořnická, lesnická, průmyslová a školy řemeslnické. Pro vzdělání dívek zřízeno je pouze 1 lyceum.

Universitu mají Chorvati v Záhřebě již od r. 1874. Universita tato má však posud jen 3 fakulty s 1000 posluchačů. Zřízení university záhřebské je podobné zřízením universit předlitavských.

V žádné srbskochorvatské zemi (ani srbských zemí v Turecku nevyjímajíc) není školství na tak nízkém stupni jako v Bosně a Hercegovině. Dosud je v Bosně 90% analfabetů a do školy chodí pouze 15% dětí u věku školním.

Obecné školy v Bosně se dle nejnovější organisace dělí na základní, rozšířené a vyšší obecné. V rozšířené školy proměnily se dosavadní měšťanské školy, zvané obchodní, tím, že prvá třída jejich proměnila se v pátou postupnou

třídu školy rozšířené, které budou míti 6 tříd a na nichž vyučovati budou učitelé zkoušení pro školy měšťanské.

Dle úředních zpráv bylo r. 1907—8 v Bosně 268 obecných škol veřejných, 126 konfesijních, hlavně pravoslavných (srbských) a 11 soukromých s 877 učiteli a učitelkami. Učitelé a učitelky nyní vzdělávají se na státním učit. ústavě v Sarajevě (zřízeném podobně jako učit. ústavy u nás) a na soukromém (klášterním) ústavě dívčím tamtéž. Vláda bosenská zřizuje v posledních letech kursy pro dospělé analfabety; r. 1907—8 bylo jich 106. Podobné kursy zřizují osvětové spolky soukromé, ale vláda jim nepřeje a překáží jim, zejména činí-li to spolky srbské.

Ze středních a odborných škol je v Bosně 6 gymnasií (3 státní, 1 arcibiskupské a 2 klášterní), 2 reálky, 2 dívčí lycea, technická škola střední v Sarajevě o 4 ročnících (s oddělením stavitelským a lesnickým), 9 škol obchodních (měšťanských), 12 vyšších škol dívčích (měšť.), a to 4 zemské o 5 třídách, 8 soukromých o 3—4 třídách. Pro vzdělání duchovních všech tří vyznání v Bosně je po 1 bohosloveckém ústavu. S novým ústavním životem v Bosně nastane tam snad i nový život kulturní a rozkvete i školství všeho druhu. Nejnověji přijal sabor (sněm) bosenský zákon o povinné docházce školní.

O srbském školství mluviti lze v *království Srbském*. Škol obecných je veliký nedostatek, tak že přes zákonitě vyslovený požadavek (již od r. 1882) o všeobecné povinné školní docházce od 7 do 11 let chodí do školy sotva třetina dítek u věku školním. Vina spočívá hlavně v dlouholeté nestálosti politických poměrů v Srbsku. Při tom trpělo za politické strannictví i učitelstvo. Bylo při změnách vlády hromadně překládáno i propouštěno. Zákonem z r. 1904 zaručena jest mu stálost, která bude míti blahodárný vliv na rozvoj srbského školství obecného.

R. 1910 bylo v Srbsku úhrnem 1386 škol obecných s 1539 učiteli a 1043 učitelkami. Dle úředních zpráv ministerstva vyučování r. 1903—5 bylo 1274 škol obecných s 2763 osobami vyučujícími a s 114.810 dětmi. Toho roku připadala 1 škola na 37·9 km² a na 1957 obyvatel. Na 1 školu připadalo 83 dětí, na 1 uč. 46. Školy jsou většinou jednotřídní. Děti mají choditi 4 léta do školy obecné a 2 léta do

školy opakovací. Ale opakovacích škol v Srbsku téměř není. Učitelé mají slušné platy, učitelky se mohou vdávati, celého výslužného dostává se učitelům již po 32leté službě, na 1 třídu počítá se nejvýše 60 dětí. Zákonem jest ustanoven stálý dozor nad obecnými školami, ale s malou a krátko trvající výjimkou nebyl dosud prováděn. Teprve činí se k němu přípravy. Dozor vykonáván byl dosud nad školami tím způsobem, že v květnu každého roku byli z professorů středních škol i z učitelů škol obecných ministrem vyučování jmenováni nadzorníci čili revizoři, kteří měli do konce roku prohlédnouti školy v jednotlivých okresích. (Srbsko dělí se na 17 krajů [okruhů], každý kraj na několik [3—8] okresů [srezů].)

Děti mají namnoze do školy buď tak daleko, že ve škole zůstávati musí po celý týden i déle o suchém chlebě nebo že vůbec do školy nechodí. Jako v jiných státech jsou arci v Srbsku značné rozdíly mezi jednotlivými krajinami. V západním Srbsku chodí děti mnohem pilněji do školy než v jižním a východním. Zdravotní poměry škol i školních dětí jsou velmi nepříznivé (r. 1907 bylo zavřeno na čas přes 200 ob. škol). Také je nedostatek učitelů. Dosavadní 2 ústavy učitelské ve venkovských městech s nepříznivými poměry nestačí*) ku vzdělání učitelů. Z dětí chodí do školy nejvíce hoši, mnohem méně dívky (r. 1905 chodilo do škol obecných přes 85.000 chlapcův a pouze 22.000 dívek). Proto je v Srbsku dosud skoro 80% obyv. čtení a psaní neznalých.

Obecné školy v krajinách s rumunským obyvatelstvem mají ráz utrakvistický: ve zvláštních přípravných odděleních učí se děti teprve srbsky.

Střední školy v Srbsku podléhaly také častým změnám a počet jich se často měnil. R. 1907—8 bylo tam 8 úplných (8třídních) a 12 neúplných (4—6třídních) gymnasií, 2 soukromá progymnasia (nižší gymnasia), 10 gymnasií dívčích (z nich pouze 1 státní), 6 vyšších škol dívčích (3 státní, 3 soukromé), z nichž vycházejí i nastávající učitelky. R. 1910 byla zřízena 4 nová gymnasia. Na střední školy do Srbska přicházeli zejména v dřívějších letech a přicházejí dosud

*) Letos zřízen byl třetí opět v nevhodném městě venkovském (v Negotíně). Učitelky vzdělávají se na vyšší dívčí škole v Bělehradě.

četní studující z Bosny, z Černé Hory, z Turecka, Rakousko-Uherska i z Bulharska. Z odborných škol je v Srbsku škola bohoslovecká, malířská, hudební, 2 školy obchodní (státní a soukromá), 2 školy hospodářské, škola vinařskoovocnická, tělocvičná a řemeslnická.

Universitu mají Srbové od r. 1904. Byla zřízena z tak zvané veliké školy, jež byla v Bělehradě již od r. 1850. Universita má 3 fakulty: filosofickou, technickou a právnickou. Posluchačů r. 1908—9 bylo na 900. I mezi nimi je dosti Srbů z jiných zemí.

Srbové v Srbsku pečují také o vzdělání Srbů přicházejících do Srbska za výdělkem z Turecka a starají se i o školy srbské v Turecku.

Na *Černé Hoře* je školství teprve v počátcích. Zákonem ze 14./II. 1907 dělí se černohorské školy na mateřské (dosud jest 1 mateřská škola pouze na Cetyni), obecné a opakovací. Obecné školy jsou chlapecké, dívčí nebo smíšené, státní nebo soukromé. V obci, kde má býti zřízena škola, musí býti aspoň 36 dětí školou povinných. Docházka školní je 4letá, povinná, vyučování je bezplatné. Hoši chodí do školy od 7 let, dívky od 6. Školní rok trvá 10 měsíců, v červenci a v srpnu jsou prázdniny. Škola opakovací má býti v každé obci, kde jest pro ni aspoň 20 žáků, dosud však nebyla zřízena ani jedna. Dozor nad obecnými školami vykonávají professoři středních škol. Za tím účelem je rozdělena Černá Hora na 3 školní okresy. Obecných škol r. 1907—8 bylo 120 se 185 učiteli a asi 9000 dětmi. Střední školy byly r. 1907—8 na Černé Hoře 3: úplné gymnasium na Cetyni a v Podgorici a dívčí ústav carice Marie, jejž vydržuje ruská vláda, kromě toho 2 rolnické školy a 2 školy důstojnické. Na vyšší vzdělání Černohorci odcházejí do ciziny, zvláště do Srbska a do Rakouska.

Srbských škol v *Turecku* (ve Starém Srbsku a v Macedonii) je nyní značný počet. Pečuje o ně srbská církev, srbské obce i vláda srbská a soukromníci. Srbských škol (dle zprávy podané na sjezdu srbského učitelstva 19./VIII. 1908 v Bělehradě) bylo 251 ve 224 obcích se 451 učiteli a 10.000 dětmi, hlavně ve vilajetu solunském, bitoljském, skadarském a kosovském. Vyšší školy (střední a dívčí) jsou ve městech: Skoplji, Bitolji, Soluni, Prizrenu a v Pljevljích.

Dozor nad školami vykonává srbský metropolita vysílaje jednou za rok nejčastěji učitele středních, méně obecných škol za revizory (nadzorníky) k prohlídce škol. Učitelé škol obecných připravují se většinou na škole bohoslovecké ve Skoplji, mnozí také na školách v Srbsku. Na školách se vyučuje většinou dle osnov předepsaných pro školy v Srbsku a také užívá se srbských učebnic. Celkem však je školství srbské v Turecku ve stavu bídném a slouží namnoze víc účelům politickým než vzdělávacím.

BULHAŘI.

Bulharský národ v nynějším království Bulharském od svého osvobození r. 1878 učinil ve školství pokroky znamenité. Rozvoj školství v Bulharsku za posledních 30 let dál se přese všecky překážky a spory politických stran krokem rychlým a Bulharsko je dnes školstvím nejen prvým mezi státy balkánskými, ale počítat se může k nejpokročilejším státům evropským. Bulhaři měli již r. 1870 všude ve městech i vsích dosti dobře spořádané školy obecné a také již školy vyšší, mimo to mnoho Bulharů vzdělávalo se v cizině, hlavně v Rusku, mnozí také v Čechách. K tomu přispělo hlavně zřízení bulharského exarchátu r. 1870.

Po osvobození Bulhaři věnovali velikou péči školství povolávajíce hojnost učitelů z ciziny (mezi nimi i dosti Čechů) a zřizujíce stále školy nové.

Dle úředních zpráv bylo r. 1907—8 v Bulharsku všech dětí školou povinných (u věku od 7 do 14 let) 471.538, což jest skoro 12% (11·69%) všeho obyvatelstva. A z těch chodilo do školy 88% hochův a 62% dívek. Také v Bulharsku není docházka školní ve všech krajinách stejná, ale s přibýváním škol stoupá rok od roku a bude brzy všeobecná.

Všech škol obecných r. 1907—8 v Bulharsku bylo 3148 se 4382 učiteli a 3304 učitelkami. Dle zákona nesmí jeden učitel vyučovati přes 50 dětí. Průměrem připadá na vyučující osobu pouze 46 dětí. Dle zákona z 16./II. 1909 vydržuje školy stát, okruhy čili kraje (Bulharsko je rozděleno na 12 okruhů, okruhy na 5—8 okresů čili okolijí) a obce. Vyučování je bezplatné. Pro děti 4—7leté zřizují se opatrovny,

pro 7—14leté školy obecné. Školní rok trvá 10 měsíců, na venkově může býti kratší.

Měšťanské školy zastupují v Bulharsku tak zvaná progymnasia o 3 třídách, jež vybýti musí každý, kdo se chce vzdělávati na školách vyšších. Vyučuje se na nich též jazyku francouzskému nebo německému. Ve třídě nesmí býti přes 40 žáků. Progymnasií r. 1907—8 bylo v Bulharsku 104. Jsou hlavně ve městech. Progymnasia a kursy doplňovací při školách obecných zřizují si především obce. Na obecních progymnasiích stát platí učitelům polovinu služného. Při progymnasiích jsou také někde 2leté kursy odborné (obchodní, řemeslnické, rolnické, pro ruční práce ženské atd.). Mohou býti denní, večerní nebo nedělní.

Učitelé škol obecných vzdělávají se na 5třídních učit. ústavech, které mají v prvých 3 třídách osnovu středních škol a teprve v posledních 2 třídách se stávají školami pro vzdělání učitelů. Z nedostatku učitelů vyšlých z ústavů mohou státi se učiteli i absolventi škol středních i škol duchovenských. Učitele platí dílem stát, dílem obce.

Středních škol úplných r. 1906—7 bylo v Bulharsku 26. K nim se počítalo 11 klassických a reál. gymnasií, 5 ústavů pro učitele, 6 gymnasií dívčích a 4 ústavy pro vzdělání učitelek. Až na 2 byly všecky střední školy státní. Dle zákona má býti aspoň 1 gymnasium chlapecké a 1 dívčí v sídle každého okruhu. Gymnasia mají po 5 třídách, ve třídě nesmí býti přes 40 žáků. Na gymnasiích se vedle jiných předmětů vyučuje povinně řečtině, latině, ruštině a francouzštině nebo němčině, kreslení i hudbě a zpěvu, na dívčích také domácímu hospodářství, vychovatelství a ručním pracím. Dělí se na 3 typy: s latinou a řečtinou, pouze s latinou a bez řečtiny a latiny. Hygieně vyučují lékaři. Do gymnasií postupují žáci z progymnasií, není-li jim více než 17 let, na základě vysvědčení z 3. třídy progymnasia. Školné na gymnasiích činí 20 lvů (franků).

Pro vzdělání učitelů a učitelek na progymnasiích zřizují se při gymnasiích 2leté doplňovací kursy, v kursu nesmí býti přes 30 žáků.

Dozor nad školami obecnými vykonávají inspektoři okresní, nad progymnasii inspektoři krajští i hlavní (čili generální), nad gymnasii inspektoři hlavní.

Z odborných škol měla býti zřízena letos dle uvedeného zákona škola technická o třech odborech (stavebním i měřickém a strojnickém i elektrotechnickém). Dosavadní škola kreslířská změní se ve školu uměleckoprůmyslovou. Jiné odborné školy v Bulharsku jsou: bohoslovecký seminář, vojenská škola, obchodní škola, 2 vyšší školy hospodářské, 7 nižších škol hospodářských, 4 školy průmyslové a několik škol soukromých.

Universita v Sofii (zvaná »universitou bratří Eulogia a Christa Georgijevů z Karlova«) byla novým zákonem zreorganisována a má nyní 5 fakult: technickou, agronomickou, historickofilologickou, fysickomatematickou, právnickou.

Bulharské školství v *říši turecké* jest od zřízení exarchátu Bulharského v Cařihradě (r. 1870) dosti dobře opatřeno, zejména v Macedonii, kde se o ně starají také Bulhaři z království z příčin politických. Dovolení ke zřízení bulharských škol dává exarchát a také na ně z poloviny přispívá. Druhou polovinu platí obce. Obecné školy jsou skoro v každé vsi bulharské, klasna učilišča (měšť. školy) a gymnasia ve všech větších městečkách a městech macedonských. V Soluně mají Bulhaři chlapecké i dívčí gymnasium, v Odrině (Adrianopol) reálku a dívčí pedagogium. Pro vzdělání učitelů bulharských škol v Turecku jsou ústavy v Sěru a ve Skoplji. Seminář pro vzdělání duchovních je v Cařihradě. Učitelé vycházejí však také z gymnasií a škol bohosloveckých. Jako před r. 1878 byli učitelé v nynějším Bulharsku jedinými skoro intelligenty a duševními vůdci lidu, tak je tomu nyní také v Macedonii. Až do dob nejnovějších byly srbské a bulharské školy jakýmisi vojenskými tvrzemi ve válečném napětí mezi oběma národy. Letos se Srbové s Bulhary dohodli a školy, které nepřátelství způsobovaly, byly zrušeny.

Bulhaři v Dobrudži pod panstvím rumunským trpí ve školách přílišnou rumunisací. Podobně hledí školy odnárodniti Bulhary v Rusku a v Uhrách, pokud se tam udrželi.

ZÁVĚREK.

Z podaného přehledu o nynějším stavu školství slovanských národů vysvítá, že školství slovanské, úhrnem vzato, není na tom stupni rozvoje, který by odpovídal počtu a dů-

ležitosti slovanských národů v Evropě, a naprosto nesnese srovnání se školstvím národů germánských. Příčiny toho jsou mnohé a rozmanité. Mnohé lze omluviti nepříznivými vlivy a okolnostmi, nelze jich však omluviti a vysvětliti pouze okolnostmi vnějšími.

Nedostatek škol u slovanských národů je příčinou, že Slované náležejí v celku k národům s nejnižším stupněm vzdělání a s největším počtem analfabetů v Evropě. Poznání tohoto smutného stavu mělo by býti vážným napomenutím všem Slovanům bez rozdílu, aby pamětlivi byli věčně pravdivých slov, jež bývají i mezi nimi často opakována, ale příliš na lehkou váhu brána. (»V práci a vědění jest naše spasení. Osvětou k svobodě. Člověk i národ platí jen tolik, kolik ví. Národ, který má nejlepší školy, je prvým národem na světě, ne-li dnes, jistě zítra« atd.) Pravdivost těchto slov osvědčila se u všech národů ve všech dobách. Mají Slované čekati, aby je o pravdivosti jejich na novo poučila a přesvědčila nová neštěstí, nové katastrofy? Těch už Slované všichni zažili dost a trpí hrozně jejich následky, je svrchovaný čas, aby si dobře zřízenými školami všeho druhu připravovali život lepší, šťastnější.

---

*) Tištěno v březnu 1911.

OBZOR LITERATUR SLOVANSKÝCH.

NAPSAL
J. MÁCHAL.

Novější literatury slovanské prošly stadiem romantiky, realismu a moderny. Působení těchto hlavních směrův umělecko-literárních bylo v jednotlivých literaturách velmi různé a projevilo se tu dříve, tam později. Literatura ruská vybavila se nejdříve z luzných snův romantiky a přiklonila se k vážné pravdě života. Realism zůstal podstatným znakem jejím, i když se novým směrům uměleckým přizpůsobovala. Ruský realism stal se pak vzorem pro ostatní literatury slovanské. Romantika vydala plody nejnádhernější v literatuře polské; positivism byl v ní pouze přechodním stadiem od romantismu k novému rozkvětu literárnímu. V písemnictví českém epocha romantická protáhla se neobyčejně dlouho; realism jen zvolna se v něm ujímal, nejdříve v romanopisectví, potom v dramatě a posléze i ve verších. Téměř současně s realismem začaly sem vnikati proudy modernistické, tak že pod praporem »české moderny« vystoupili stejně realisté jako symbolisté. Také v literaturách jihoslovanských měl romantism dlouhý život a jen znenáhla ustupoval realismu. Dekadence a symbolism našly tu sice horlivé stoupence, ale neovládly trvale poesii.

Pohled na rozvoj soudobých literatur slovanských jest utěšený i radostný. V úzkém rámci přítomného obzoru třeba však přestati jen na zjevech nejvíce charakteristických, pokud to slouží k povšechnému orientování.

1. LITERATURA RUSKÁ.

V l. 1840—1880 literatura ruská slavila svůj zlatý věk. Spisy velikých umělců: Turgeněva, Dostojevského, Gončarova, Pisemského, Saltykova, Tolstého a j. rozlétly se po Evropě a zjednaly ruské knize slávu světovou. Tento bohatý rozkvět literatury co nejtěsněji souvisí s mohutným hnutím politicko-sociálním a ideovým, jež od r. 1840 ovládlo intelligenci ruskou, poskytujíc domácím spisovatelům hojných námětů k uměleckému tvoření.

Ale po tomto vzrušeném ruchu reformním, po smělých nadějích v pronikavou obnovu poměrů domácích, po nadějích, jež větším dílem zklamaly, dostavila se v 80. letech všeobecná únava a duševní skleslost. Mladé pokolení zavrhlo ideály otcův a zřeklo se slavnostního nadšení, jímž planuli otcové i dědové. Dostavilo se vystřízlivění, zrodila se nedůvěra ve vlastní síly. K tomu přistupovala politická reakce po zavraždění cara Aleksandra II., reakce, která se drsně dotkla veškerého pokroku, potlačujíc každý volnější projev veřejného a společenského života. Nastala smutná, tesklivá a mračná doba společenského zátiší, tak že se zdálo, jako by se život zastavil . . .

Tesklivou melancholií a nedůvěrou k životu dýší povídky *Vsevoloda Michajloviče Garšina,* jejž Andrejevskij vhodně přirovnává k passifloře, kvítku strádání, vyrostlému na půdě pokálené krví, pod temným nebem smutné doby. Povídka »Četyre dnja«, k níž vážil látku z války rusko-turecké, které se účastnil, zjednala mu literární jméno. Líbil se příběh sám, podávající realisticky věrný výjev z války právě zuřící, i umělecké provedení jeho. Garšin, již dříve zamilovaný do obrazů Vereščaginových, týmž přímým a přísným zrakem patřil na hrůzy válečné jako Vereščagin. Následovaly další jeho obrazy válečné, jako »Trus«, »Iz vospominanij rjadovogo Ivanova«, vyjadřující myšlenku, že válka je zlo, ale zlo nevyhnutelné, jemuž se třeba podrobiti. Garšin obdařen jsa něžným, milujícím srdcem a jemně citlivým svědomím, těžce nesl nesrovnalosti života, trápil se nad častou kollisí svědomí a nutnosti, ideálu a skutečnosti. Obrazem jeho ideálně roznícené duše je palma, kterou tak dojemně vykreslil v allegorii »Attalea princeps«.

Osoby jím vykreslené jsou větším dílem sensitivní povahy, jimž každý dotyk hrubé skutečnosti působí citelnou bolest. Takový je malíř Rjabinin v povídce »Chudožniki«, Aleksěj Petrovič v psychologické črtě »Noč«, Ivan Ivanovič v povídce »Proisšestvije«, Bezsonov v »Naděždě Nikolajevně« atd. Všichni trpí a stenají pod tíhou brutálního života. Avšak květy zla, jimiž je poseta životní dráha lidstva, možno vypleniti toliko sebeobětavou láskou. »Neobrátíte-li se a nebudete jako děti...«, čte rek »Noči« Aleksěj Petrovič. »To znamená nestavěti ve všem na první místo sebe; vyrvati ze srdce ošklivou tu modlu, netvora s ohromným břichem, to odporné »Já«, které jako hlísta duši ssaje a žádá stále nové a nové potravy.« K vrcholu sebeobětavosti povznesl se rek povídky »Krasnyj cvětok«, šílenec, jejž právě přivezli do blázince. Fixní idea jeho záležela právě ve snaze vyhladiti a zničiti světové zlo, jehož symbolem byly mu květy červeného máku...

Garšin nepsal mnoho; bránila mu v tom osudná choroba duševní, jíž konečně podlehl. Práce jeho nejsou povídky v obvyklém smyslu; není v nich poutavých příběhů, zajímavých zápletek, napínavých výjevů. Jsou to spíše psychologické črty, duševní monology, lyrické výlevy, drobné elegie v próse. Ve svém líčení dovedl mistrně spojovati realism kresby s lyrismem vášnivého vznětu a symbolismem myšlenky.

V poesii tlumočníkem změněné nálady mladé generace byl *Semjon J. Nadson.* Rozčarování v ideálech, vědomí vlastní slabosti, nedůvěra, beznadějnost a strach před tajemstvím života a smrti jsou význačné motivy jeho zvučných a lahodných básní. Podobná unylost a beznadějný stesk ozývá se z veršů *K. M. Fofanova,* melancholického romantika, který trpce žaluje: »Neumíme žíti! Duše naše nyje v nevěře.« Proto před mračnými stíny života utíká se do říše snův a illusí.

Elegická struna, která se u Garšina po prvé bolestně rozechvěla, je příznačným znakem novější belletrie ruské. Po něm přišli jiní elegikové, kteří žalující tón její ještě více sesílili.

Jakási vnitřní síla všelidské lásky, neochvějná víra ve vítězství dobra a v nutnost energickým činem čeliti nezdaru

chránila ještě *Vladimira Gal. Korolenka* před pessimistickou náladou doby. Osobně měl Korolenko dost příčin zanevříti na svět a oddati se pessimismu. Z akademie zemědělské v Moskvě byl bez podstatné příčiny vyloučen, později bez udání důvodův odvlečen na Sibiř a posléze internován ve vzdálené oblasti Jakutska. Tyto osobní útrapy nepodlomily jeho ducha, nevyrvaly mu energie životní, kterou si přinesl z rodné půdy, půvabné Ukrajiny. Ačkoliv líčí větším dílem smutné příběhy, přece povídky jeho nepůsobí chmurně. V jeho duševní dílně všecky tragické výjevy ze života nabývají hladkých, měkkých, jemných tvarů...

Literární jméno zjednal si po prvé sibiřskou povídkou »Son Makara«. Hluboký ideový smysl její, čistě lidská tendence, životní a filosofická pravda v ní vyslovená, živé a realisticky silné obrazy z přírody jakož i forma prostá všech rozvláčných podrobností a uchvacující silou vnitřního lyrismu: vše to rázem upoutalo čtenáře. Pobyt v Sibiři a v samotách Jakutska poskytl mu látky k dalším povídkám, v nichž kreslí plastické obrazy tamního lidu a přírody, předvádí celou galerii rázovitých typů, poloruských a polojakutských obyvatelů tajgy, loupeživých Tatarů, fanatických sektářů, tuláků, loupežníků, trestancův atd. (»V podslědstvennom otděleniji«, »Očerki sibirskago turista«, »Sokolinec«, »Gosudarevy jamščiki«, »Čerkes«, »Moroz«, »Poslědnij luč«, »Marusina zajimka«, »At-Davan«). Z líčení jeho dýše hluboký soucit k lidskému utrpení a hoři, k lidem slabým, utlačeným a zavrženým. Sibiř naučila ho viděti i v tuláku a zločinci člověka, který prožívá a cítí totéž, co cítí ostatní lidé.

Vzpomínky z doby dětství a mládí zrcadlí se v jeho povídkách »V durnom obščestvě«, »Lěs šumit«, »Noč'ju«, »Sudnyj deň«, »Paradoks«, »Istorija mojego sovremennika«. Kouzlo svrchovaně básnické nálady rozlito je po drobných črtách »V noč pod světlyj prazdnik« a »Staryj zvonar'«. Jen umělec pronikavé intuice a jemný psycholog mohl se odvážiti na obtížný problém psychologický, jejž Korolenko řeší v povídce »Slěpoj muzykant«: vylíčiti, jak u slepce od narození vyvíjejí se představy o zevnějším světě. Třetí skupinu povídek jeho tvoří obrazy ze života venkovanů v okolí Nižního Novgorodu (»Na zatměniji«, »Za ikonoj«, »Rěka

igrajet«, »Pavlovskije očerki« a j.). Pravým Dickensovských humorem proniknuta je povídka jeho »Bez jazyka«, v níž vylíčeny osudy ruského vystěhovalce v Americe. Záslužná činnost publicistická, jíž se věnoval od r. 1894 jako redaktor oblíbeného žurnálu »Russkoje Bogatstvo«, odváděla ho od belletrie, ačkoliv ji dosud nepřestává vzdělávati. Korolenko náleží k umělcům vzácného talentu, k představitelům nejvybranějšího realismu uměleckého. Najdete u něho šťavnatou krajinomalbu, vystihující náladu přírody, jak ji uměl před ním zvláště Turgeněv malovati, mikroskopickou kresbu psychologie dětí i dospělých, elegantní a lahodnou dikci, zachycující téměř zvuky a hlasy přírody.

Tesklivá a elegická struna, která zazněla u Garšina, mnohem pronikavěji se rozechvěla u *Antona Pavloviče Čechova,* miláčka nejen ruských čtenářův, nýbrž i umělce světového jména. Čechov, pravý syn své doby, procítil všecku hrůzu jejích zmatků. Skutečný život jevil se jeho pronikavému zraku jako zmrtvělé carství všednosti a pustoty, v němž není ani mravnosti, ani logiky, jen samá nahodilost. S počátku ho stinné stránky života dráždily k výsměšné ironii a veselému vtipu, ale čím upřeněji se díval do života a jeho dravých vln, tím více mizel úsměv se rtův a vrchu nabývala nálada zachmuřená. Přesvědčoval se, že kolem něho »není vlastně život, nýbrž jen drobty života, úryvky z něho, že je zde všecko nahodilé, nelze z toho žádného vývodu učiniti,« vůbec že »to vše není život, nejsou lidé, nýbrž cosi existujícího toliko po formě.« K svým kresbám nevybíral si žádných otřásajících katastrof životních, líčil zcela obyčejné výjevy ze života a ukazoval, co je v nich nízkosti, malichernosti, nesmyslné tuposti a lidské zloby. Kresby jeho působí tím silněji, že jsou podány zcela objektivně, beze všeho nadsazování a přepínání, tak že čtenář bezděky je nucen uznati životní pravdivost jeho obrazů.

Čím hlouběji Čechov silou své básnické intuice vnikal do duše soudobých lidí, tím více se přesvědčoval, že hlavní příčinou jejich nespokojenosti, stesku, duševních zmatkův a hoře je — nedostatek pravého smyslu života, jak to zobrazil v povídkách »Skučnaja istorija«, »Razskaz neizvěstnago čelověka« a j. Nicotnost a pustotu života těžce nese professor Nikitin (»Učitel' slovesnosti«) jako doktor

Andrej Jefimič (»Palata N. 6«) a mladý učenec Kovrin (»Černyj monach«). Nudný a odporný je nejen život intelligence (»Čelověk v futljarě«, »Kryžovnik« a j.), nýbrž i mužíků (»Mužiki«, »Moja žizń«, »V ovragě«).

Jakkoliv Čechov ve svém díle, k němuž se vedle povídek řadí ještě dramata (»Ivanov«, »Čajka«, »Djadja Vanja«, »Tri sestry«, »Višnevyj sad« a j.), vykreslil zhuštěný obraz skepse, stesku, nudy a unylosti své doby, sám beznadějný pessimista nebyl; v duši své choval ideály vyššího a lepšího života, proto věřil a doufal. »Hledajíce pravdu,« praví v »Duelu«, — »lidé dělají dva kroky vpřed a krok do zadu. Strádání, chyby a nuda života vrhají je vzad, ale žízeň pravdy a úporná vůle žene je vpřed a vpřed. A kdo ví? Je možno, že doplují ke skutečné pravdě.« —

Čechov z té duše miloval život, lidi a přírodu. Málo kdo cítil a chápal tak jemně všecko, co je na světě poetické a krásné, málo kdo uměl přírodu zobrazovati s tak čarovnou silou jako on. Z jeho líčení, i sebe tesklivějšího, vyciťujete, že dovedl chápati radost žití, rozkoš mládí, něhu vášně a lásky, půvaby jitra i kvetoucího sadu. »Po jeho spisech,« vykládá Ajchenvald, »rozlita je bezmezná něžnost lidských vztahů; všechny ty sestry a bratří, nevěsty a milenci, strýcové a synovci mluví u něho druh druhu slova tak sladká a laskavá, která okouzlují srdce.« Výslední dojem, jaký budí povídky a dramata Čechovova, případně možno srovnati s procítěným šepotem Soni, která těší svého strýce laskavými a něžnými slovy: »Neplač, strýčku Váňo! — Odpočineme si! Uslyšíme anděly . . . uvidíme třpytící se nebe, uvidíme, jak všechno pozemské zlo, všechno naše utrpení utone v milosrdenství . . . a milosrdenství naplní celý svět . . . a náš život stane se tichým, něžným, sladkým jako láska.«

Osobitý ráz vypravovatelského umění Čechovova pěkně charakterisoval L. N. Tolstoj slovy: »Čechova jako umělce nelze srovnávati s dřívějšími spisovateli ruskými — Turgeněvem, Dostojevským nebo snad se mnou . . . Čechov má svou vlastní formu jako u impressionistů. Díváš se, — zdá se, jako by někdo beze všeho výběru nahazoval barvy, které mu padnou pod ruku, a jako by ty pruhy neměly mezi sebou žádného vztahu, ale poodstoupíš, podíváš se — a v celku vzniká podivuhodný dojem: před vámi jasný, poutavý

obraz.« Sloh Čechovův je prost strojeného pathosu, rhetoriky a slavnostních slov; vyznačuje se prostotou, lakonismem a zvláště uměním — jedním rysem vystihovati podstatu věci. Čechov je při tom znamenitý malíř nálady, kterou budí barvitostí a hudebním rhytmem své kouzelné řeči. Z těchto osobitostí jeho talentu vykládá se také zvláštní ráz jeho dramat. Jemu neběží o vnější děj a theatrální effekt, nýbrž o konflikty vnitřní, o náladu, jejíž vládě rekové jeho podléhají. V té příčině je reformátorem ruského divadla, tvůrcem dramat nového typu.

Šířkou spisovatelského rozhledu a bohatstvím životopisného materiálu Čechov předstihl všecky své vrstevníky. V jeho díle zachyceny jsou všecky význačné zjevy v životě soudobé společnosti ruské, v nich se obrážejí lidé všech téměř vrstev sociálních se svými rázovitými vlastnostmi a barvitostí doby. Případně poznamenal Merežkovskij, že, kdyby Rus zmizela s povrchu země, bylo by možno podle prací Čechovových obnoviti si tehdejší obraz její.

K Čechovu druží se četní belletristé, jichž povídky jsou zrcadlem slabosti, duševních zmatkův a bezradnosti soudobých lidí. Z řady jich *V. Veresajev*, proslulý svými »Zapisky vrača«, je téměř životopiscem intelligence. Nejlepší povídky jeho zobrazují vnitřní život intelligence a analysují pokusy její najíti cestu, která by ji vedla k duševní ucelenosti a vrátila jí ztracenou víru v život a jeho smysl. Doktor Čekanov v povídce »Bez dorogi« je typický představitel pokolení let 80., které odkojeno byvši ideami »národnictví«, přestalo věřiti v jich spasonosnou moc, opustilo cestu zděděných ideálův, ale nové cesty ještě nenašlo. Mládež, Nataša a Dajev (»Povětrije«), domnívá se, že ji našla v učení marxistův. Učení toto nedovedlo však intelligenci trvale upoutati. Nastal obrat směrem k individualismu, jehož stoupenci, Sergěj a Tanja, v povídce »Na povorotě« hlásají »zdravý egoism«, úplnou svobodu osobnosti a plnost života. Vyvrcholení touhy po životě plném a širokém obsaženo je v poslední a nejlepší povídce Veresajevově »K žizni«. Rek její Čerdyncev představuje typ nového, »kritického« intelligenta, který zamítá všecky hotové formulky a cizí dogmata a usiluje vytvořiti si sám vlastní pravdu, vlastní smysl života, jenž by stejně objímal společnost, přírodu i Boha.

Jako malíř a psycholog intelligence stýká se s Veresajevem *Jevgenij Nikolajevič Čirikov.* Veresajev hlavně kreslí intelligenta velkoměstského, Čirikov pak intelligenta v provincii, kde jsou poměry zcela zvláštní, více k satiře a humoru vybízející. Čirikov začal s intelligencí nejmladší, studenty a studentkami. V pěkném obrázku »Rannije vschody« s milým a dobrodušným humorem vypravoval o mladé lásce gymnasisty ke gymnasistce, v črtě »Sozrěl« vylíčil studenta po maturitě, v povídce »Studenty prijěchali« zobrazil nezdařený pokus studentů šířiti »ideje« v zapadlém městečku provinciálním a p. Příběhy ze života studentského vypravoval tónem veselým, měkkým a laskavým, při čemž rád ironisoval, líče sebevědomí a neznalost života svých mladých reků. Vedle rozmarných stránek života studentského byly i smutné a bolestné. Povídka »Na porukach« vyličuje tragický osud studenta, z politických příčin internovaného u rodičův a ze zoufalství násilně ukončivšího svůj mladý život.

Povídkou »Invalidy«, v níž ostře vytkl úpadek »národnictví«, popudil na sebe officiální kritiku. Ale ani »Invalidy« ani »Čužestrancy«, v nichž zase vykreslil neúspěchy ruských marxistů, nejsou namířeny na určité strany politické, nýbrž zobrazují osudy intelligentních proletářů, kteří se marně snaží uprostřed ostatního měšťanstva, tupého a sobeckého, realisovati své pokrokové ideály. Život po názoru Čirikovově podobá se kleci. Společnost sama si takovou klec kolem sebe postavila; obdala ji mříží předsudkův a všedních zájmův a úzkostlivě pečuje, aby z ní nikdo nevyletěl. Intelligentnější hlavy snaží se přece vylámati mříže a dostati se ven. Zápas jejich se ztuhlou tradicí tvoří předmět četných psychologických kreseb Čirikovových. Provincie, kde byl nucen žíti, podávala mu k tomu zejména mnoho látky. Mistrně a ne bez ironie líčí malicherné intriky mezi maloměstským úřednictvem, nesnáze úzkostlivého censora provinciálních novin, duševní krisi úředníka vzdávajícího se ideálů svého mládí a p. Nudnou klecí, kde hyne každý vyšší vzlet a projev volného ducha, bývá také manželství, jak je to psychologicky bystře zachyceno v »Romaně v klětkě« a ve »Faustu«. Intelligent je sice hlavním rekem Čirikovovým, není však jediným. Nejen »invalidi« intelli-

gence, také jiní, kteří ztroskotali nebo životem byli pošlapáni, našli v něm soucitného malíře. Mezi nejlepší kresby jeho náležejí povídky o toulavém chlapci (»Brodjačij mal'čik«), o dívkách klesajících bez vlastní viny v bahno prostituce (»Tanino sčasťje«, »Imeninnica«), o životě chudých lidí na předměstí (»Mar'ka iz Jam«) a j.

Čirikov úspěchem dramat Čechovových byv povzbuzen, pokoušel se také v oboru dramatickém a zjednal si čestné místo mezi současnými dramatiky. Z dramat jeho nejoblíbenější jsou: »Na dvorě vo fligelě«, »Jevreji«, »Ivan Mironyč«, »Mužiki«, »Mar'ja Ivanovna«, »Car Prirody« a j. V dramatech, satiricky zabarvených, vyskytují se podobné motivy jako v povídkách; veselohra »Na dvorě vo fligelě« připomíná povídku »Kaligula«, komedie »Mar'ja Ivanovna« kresbu »Isportilas'«, »Ivan Mironyč« zase »Roman v klětkě« a p.

Nikolaj Ivanovič Timkovskij, belletrista a dramatik, se zálibou líčil ve svých povídkách »obyčejné historie«, z nichž mnohé (»Drama«, »Ot dobrago serdca«, »Kunktator«) připomínají motivy drobných črt humoristických, jimiž Čechov zahájil svou činnost literární. Avšak tón vypravování Timkovského byl hned od počátku chladný a mrazivý a vylučoval všechen humor. Krátce a suše jako chladnokrevný pozorovatel zapisuje Timkovskij fakty života. Po přečtení jeho obrazů, v nichž se zrcadlí zmatený život současných lidí, život plný všednosti, pustoty, pokrytství a planého shonu, zmocňuje se čtenáře úžas a před zraky jeho vystává jako temný přízrak ohromný koloss mechanismu života, který vše drtí a deptá, co mu stojí v cestě. Marné jsou všecky pokusy zastaviti jeho tvrdý běh. Nic nezměníš, sám sebe zahubíš. Pomoci odnikud nečekej; lidé neochotně pomáhají v neštěstí (»Sredi ljudej«), pomoc jejich přichází pozdě (»Ne k spěchu«) nebo je bez prospěchu (»Maleňkija děla i bol'šije voprosy«). Kdo se v čas nevpravil do závratného mechanismu života a nestal se sebe menší částečkou jeho, ten bez milosti je vržen na dno (»Zatveržennyj«, »Privat-docent« a j.). Tomuto chladnému pohledu na život Timkovskij stále zůstává věren. Ani revoluční bouře mu ho nevyjasnila. Se stejným steskem líčí židovské »pogromy«, řádění černosotěncův, agrární a tovární bouře a p. Nad jiné

jsou zdařilé jeho kresby věnované vládě ulice (»Čelověk s sistemoj«, »Za štatom«, »Rasputnica«, »Drevo žizni« a j.). Ulice, kde každou minutu můžeš padnouti pod kola, je mu téměř symbolem života.

Nářkem na soudobou intelligenci zahájil svou dráhu literární *Aleksandr Ivanovič Kuprin:* »My, ubozí, nervósní, churaví lidé, neumíme bráti prostě od života jeho radostí a otravujeme si je úmyslně jedem své neukojitelné potřeby rýti se v každém citu, v každém svém i cizím pomyšlení.« Těmito slovy charakterisoval Kuprin také sama sebe a určil svůj vztah k drsné a surové skutečnosti, která mu často působila neskonalé hoře. »K čemu je ten život? Komu je nutno to bídné, nelidské živoření?«, takové otázky mučí Kuprina. On sám vypil hořký kalich života až na dno, mnoho zažil a zkusil, jako důstojník, reporter, herec, zubní technik, geometr, úředník v továrně a dojmy své uložil v povídkách, kde je mnoho nasbíraných dokumentů lidských, mnoho zkušeností životních a mnoho autobiografického materiálu. Literární jméno zjednal si povídkou »Moloch«, v níž vylíčil průmyslový a tovární ruch, hltavě požírající nesčetné žertvy lidské a požadující od lidí ve jménu pochybného pokroku za obět to nejlepší, co jejich jest: mládí, zdraví, čest i lásku. V povídce »Pojedinok« v zostřeném osvětlení zobrazil život vojenský se všemi stinnými a odpornými stránkami. Směle a otevřeně vyslovil v ní vášnivý protest proti ztuhlé šabloně služby vojenské, proti mechanickému výcviku vojska, hrubému nakládání s vojáky, proti pustému a nesmyslnému životu důstojníků, proti souboji a válce vůbec. Ze života vojenského čerpal látku ještě k jiným zajímavým črtám jako »Nočnaja směna«, »Pochod«, »Doznanije«, »Nočleg« atd. Palčivé otázce prostituce věnoval povídku »Jama«. Zobrazil tu v celé nahotě a životní pravdivosti osud ruských prostitutek, osud tragický, politování hodný a úžasný, v němž podle jeho slov všecko splynulo: ruský Bůh, ruská šíře a bezstarostnost, ruské zoufalství v poklesnutí, ruská nekulturnost, ruská naivnost, ruská trpělivost, ruská bezstydnost. V povídce jeho je mnoho tendence, mnoho didaktiky, mnoho theoretických úvah, nicméně celek působí otřásajícím dojmem. Obsah jeho povídek jest bohatý a rozmanitý. Najdete u něho obrázky ze života umělců v cirku (»V cirkě«, »Allez«,

»Kloun«), ze života herců (»Kak ja byl akterom«, »Na pokojě«), studentů (»Rěka žizni«, »Kor'«), vesnických učitelův a ranhojičů (»Meljuzga«), židů (»Židovka«, »Trus«), maloruských i velkoruských sedláků (Lěsnaja gluš'«, »Boloto«, »Olesja«), zlodějů (»Konokrady«, »Obida«), tuláků (»S ulicy«) atd. Ve svých kresbách je Kuprin tvrdý, přísný, bezohledný, často i brutální jako život sám. Oba hlavní proudy nové belletrie ruské, Čechovský i Gor'kého, zanechaly v jeho díle zřetelné stopy. Vedle Čechovského smutku, soucitu a altruismu vybuchují u něho i projevy krajního individualismu a mystického anarchismu, jehož hlasatelem je zvláště poručík Nazanskij v »Pojedinku«.

Maksim Gor'kij (*Aleksěj Maksimovič Pěškov*) zahájil nový směr v belletrii ruské a uvedl do ní opět živel romantický. Proti chmurnému názoru životnímu a kultu strádání začal hlásati, že východ z beznadějného stesku třeba hledati v úplné svobodě a nezávislosti, v životě volném a bezstarostném, jak jej žije bosák, osobnost silná a nespoutaná, povznesená nad obvyklé vztahy života společenského, svého druhu »nadčlověk«. Společnou vlastností všech bosákův a tuláků jest vášnivá láska k volnému sebeurčení. »Já, víte,« praví v povídce »Prochodimec« bosák Promtov, »záhy a jaksi nepozorovaně osvojil jsem si pevně nejjednodušší a nejmoudřejší filosofii; žij, jak chceš, — musíš přece umříti, nač se tedy sám se sebou rozdvojovati, nač sebe táhnouti v levo, když přirozenost tvá celou silou tíhne v pravo?« — »Malva« nejvíce se z toho těší, že je »sama svou paní« a dobrodušný tulák »V stepi« přiznává: »Miluji, příteli, ten tulácký život. Zakusíš chladu i hladu, ale volnosti až dost. Není nad tebou žádného pána... sám jsi svého života vládce... Třeba by sis ukousl hlavu, — nikdo ti nemůže slova říci.« Bosák žije jako volný pták, nechce znáti žádných závazkův ani povinností. »V životě tuláckém,« vykládá Promtov, »je cosi vssávajícího a pohlcujícího. Je příjemno cítiti se zbavena všech povinností, všelijakých drobných závazků, které obmezují tvou existenci uprostřed lidí; cítiti se volným ode všech malicherností, které tak oblepují život, že není už rozkoší, nýbrž nudným břemenem, těžkým košem povinností...«

Všecko usedlé a nehybné budí v bosáku nepokoj, po-

hrdání a hluboký stesk, který zalévá buď vodkou nebo hledí rozprášiti na svěžím větru stepi. On touží po volném vzduchu, po šírém kraji, kde »jdeš a stále vidíš něco nového... Vstříc ti duje větříček a okamžitě vyžene z duše všeliký prach.« Ani městský, ani vesnický, vůbec žádný kulturní život bosáka neuspokojuje. Mužíky, těmi »černozemnými pány« a »lakotnými ďábly«, pohrdá. Morálce, snaze po sebezdokonalování a ideálním vznětům intelligence se vysmívá. Vidí v tom lež, licoměrnost a přetvářku. Odtud jeho zlost na život a na lidi, zloba projevující se ostrou kritikou a výsměšnou ironií, která nešetří nikoho a ničeho: »Kéž bych tak mohl,« volá zlostně Orlov, »rozdrobiti celou zemi na prach... nebo vůbec provésti něco takového, bych se vyvýšil nade všecky lidi a plil na ně s výše své... A říci jim: Ach, vy ohavy! Proč žijete? Jak žijete? Jste licoměrné, taškářské plémě a nic více!«

Gor'kij svými bosáky objevil čtenářům takřka nový, neznámý svět a vnesl do zasmušilé atmosféry literární volnější vzduch. On líčí bosáky jako skutečné hrdiny, jako povahy ucelené a silné, s vášnivou láskou žíti plným a sytým životem. Tím staví je v přímý kontrast k lidem usedlým, kulturou vyhýčkaným a »nudnou komedií« společenských vztahů spoutaným. Ústy jednoho ze svých reků Gor'kij volá na čtenáře: »Není pravda, že život je mračný, není pravda, že jsou v něm pouze rány a vzdechy, hoře a slzy! I v jeho mraku jest cosi ušlechtilého a pěkného... V potoku slz jsou i slzy radosti... V něm jest vše, co chce člověk najíti, a v člověku je síla vytvořiti to, co v životě není. Této síly je nyní málo, ale ona rozvine se zítra. Život je překrásný, život je velkolepé, nezkrotitelné hnutí k všeobecnému štěstí a radosti.«

Jest jisto, že Gor'kij své bosáky líčí v romantickém ozáření, vkládá jim do úst vše to, co sám prožil, procítil a promyslil, sesiluje v bosáku typ nepokojného, po svobodě lačnícího člověka. »Jeho bosáci,« vhodně podotýká Andrejevič, »zřídka činí dojem živých lidí, s tělem a krví: jsou to rozmanitá vtělení jedné a též ideje — živelní snahy po plné, absolutní svobodě.«

Vedle povídek, v nichž hlavní osobou je bosák, jsou od Gor'kého kresby, v nichž vystupují lidé rovněž bezdomí a

toulaví, ale jiného typu, lidé utištění, zlomení a osudem ubití, jež si život podmanil, učinil z nich své otroky, zbavil je všech radostí a vydal na pospas strádání a nehodám, na př. »Děd Archip i Len'ka«, »Družki«, »Odnaždy osen'ju« a j. Pro jeho sklon k romantice a idealisaci významny jsou zvláště drobné črty »Pěsnja o Sokolě«, »Starucha Izergil« a p. Že v Gor'kém při všem zevnějším realismu tkví romantik, jemuž jsou nutny vyvýšené city, ostré barvy, výluční a neobyčejní lidé, vyznívá zřejmě z jeho črty autobiografické »Čitatel'«, kde praví: »Zdá se, že chceme znovu přeludy, krásné výmysly, sny a podivínství... Stojíš-li na stejném stupni s životem, nemůžeš-li silou obrazotvornosti své vytvořiti obrazy, jichž není v životě, ale které jsou nutny pro poučení, jaký užitek je z tvé práce a čím omluvíš své povolání?..«

Od povídek přešel Gor'kij k delším románům. »Foma Gordějev«, z prostředí kupeckého života na Povolží, obsahuje úchvatnou tragedii životní bohatého syna kupeckého Fomy, který hledá rozumný smysl života a nemoha se vymaniti z vlivů svého prostředí, posléze sešílí. Vypravování je dramaticky poutavé, předvádí řadu zajímavých typův a oživeno je sytou a barvitou kresbou přírody povolžské. Jako »Foma Gordějev« namířen je proti životu bohatých kupců, tak zase román »Troje« obsahuje zdrcující kritiku »spořádané« společnosti městské vrstev středních. Hlavní osoba, Ilja Luněv, ze stavu selského, ocitne se v prostředí městského proletariátu a snaží se vlastní silou povznésti se nad niveau, z něhož vyšel, ale ovzduší, v němž žije, je tak mocné a pohlcující, že místo aby stoupal vzhůru, klesá hlouběji a hlouběji.

Dramata Gor'kého neměla tak pronikavého úspěchu jako jeho povídky. Po prvním pokuse »Měščane«, v němž živě předveden obraz konfliktu mezi otci a dětmi z 60. let, následovalo nejlepší jeho dílo dramatické »Na dně«. Je to spíše řada výjevů než ucelené a jednotné drama, působí však svou plastickou kresbou »bývalých« lidí, spodiny společnosti, a hlubokou ideou sociální mocný dojem. Další dramatické práce Gor'kého (»Dačniki«, »Děti solnca«, »Varvary«, »Vragi« a j.), jichž předmětem je hlavně satira na intelligenci a zámožné vrstvy měšťanské, přijaty byly

chladně. Od vydání dramatu »Na dně« umění Gor'kého značně pokleslo; vymizela z něho ona originální síla živelní primitivnosti, která dříve uchvacovala čtenáře. Politik a publicista, nadšený propagátor učení sociálně-demokratického vytiskl umělce. Došlo to tak daleko, že kritika ohlásila úplný úpadek jeho talentu a psala o »konci Gor'kého« — zajisté předčasně.

Z nových prací širší zájem vzbudily zase romány »Mat'«, »Žizn' nenužnago čelověka«, »Ispověd'«, »Lěto«, »Gorodok Okurov«. Obsáhlý román »Mat'« cele je proniknut sociálně-demokratickými tendencemi. Za to beze vší tendence a mistrně vylíčil Gor'kij v »Žizni nenužnago čelověka« prostředí tajných policejních agentův a provokaterů. »Ispověd'« je nadšená apotheosa lidu, jenž tvoří nového Boha — Boha krásy i rozumu, spravedlnosti i lásky. »Lěto« chce řešiti důležitý problém — rozklad »obščiny« vlivem nových reform selských. Umělecky mnohem výše stojí »Gorodok Okurov«, v němž zase probleskuje jiskřivý talent Gor'kého v pěkné a životní kresbě osob i scén, v barvitém a šťavnatém stilu. Práce tyto ukazují, že talent Gor'kého nepozbyl dosud své svěžesti. Za to dramatické skladby (»Čudaki«, »Vassa Žělěznova« a j.) neměly žádoucího úspěchu.

Gor'kij působil na mnohé spisovatele soudobé, vytvořil zvláštní školu belletristův, ale žádný z jeho stoupenců uměleckou vlohou nemůže se s ním měřiti. Látkově nejvíce se s ním stýká *Stepan Gavrilovič Petrov-Skitalec*, básník a belletrista. Za předmět svých povídek (»Spěvka«, »Rannjaja obědnja«, »Oktava«, »Ogarki«, »Zu ťuremnoj stěnoj«, »Ljubov' dekoratora« a j.) vybírá si intelligentní proletáře, potulné zpěváky, »bývalé« lidi, oběti společenské nesrovnalosti, jež dravé vlny života uvrhly na dno. Nelze mu upříti detailní znalost těchto »oharků« lidské společnosti, avšak velebení jich jako zdravých a svěžích sil, jež obrodí celý národ, jest smělou romantikou. Život jejich Skitalec vyličuje s falešným heroismem a libuje si při tom v theatrálních effektech a melodramatických scénách.

Nejlepším literárním odkazem *N. Garina-Michajlovského* je trilogie »Dětstvo Temy«, »Gimnazisty« a »Studenty«, obsahující oživené obrazy ze života současné mlá-

deže. *Semen Juškevič* v povídkách i dramatech (»Zapiski studenta Pavlova«, »Prolog«, »Naši sestry«, »Jevreji«, »Ubijca«, »Guvernantka«, »V gorodě«, »Čužaja«, »Golod« a p.) líčí lidi ponížené a uražené vůbec a pronásledované židovstvo zvlášť, jemuž věnoval nejlepší své skladby. Práce jeho jako Garinovy mají větší význam publicistický než umělecký.

Po Čechovu a Gor'kém stal se modlou ruského obecenstva *Leonid Andrejev*, pěvec úžasu před životem a smrtí. Prvotiny své psal za vlivu Čechovova a Dostojevského. Jsou to realisticky kreslené obrázky ze života, vypravované brzy tónem humoristickým, brzy tesklivým, na př. »Bargamot i Geras'ka«, »Zaščita«, »Pervyj gonorar«, »Peťka na dačě«, »Angeloček« a j. Již tehdy tanuly mu na mysli vážné myšlenky o osudu člověka, tak že se mu z nitra vydral bolestný stesk: »Jak těžko býti člověkem — jen člověkem!« První sbírka jeho povídek (z r. 1901) překvapovala už samorostlou originálností. Úžas před záhadou života a smrti, před zdánlivou nesmyslností jejich chvěl se v těchto smutných povídkách a děsil čtenáře. Kritika v něm spatřovala ruského Edgara Poe. Avšak látkově nebylo u něho nic neobyčejného, divného, fantastického a tajemného; vypravoval vesměs prosté příběhy životní, toliko vnitřní smysl povídek, tón vypravování působil chmurně.

Fatální konflikt mezi jednotlivcem a vesmírem, mezi pomíjejícím atomem a nekonečným kosmem tvoří podstatný motiv povídek Andrejevových. Jednotlivec, spoléhaje na sílu svého rozumu, chce proniknouti až na dno poznání, chce rozřešiti záhadu všehomíra, ale tu naráží na neproniknutelnou stěnu (»Stěna«), která ohraničuje úzké poznání lidské a ukazuje člověku odvislost na něčem nepostihlém, věčně němém a mlčícím. Úžas před tímto tajemným a mlčícím symbolicky je zobrazen v povídkách »Molčanije« a »V temnuju dal'«. Jednotlivec uvažuje o svém poměru k nekonečnému celku, žasne nad svou malomocí, osamoceností a upadá v beznadějné zoufalství, jako na př. Sergěj Petrovič (»Razskaz o Sergějě Petrovičě«), pro nějž je směrodatný výrok Zarathustry: »Mnohému se nezdaří život: jedovatý červ zakousne se mu v srdce. Ať hledí, aby se mu smrt tím spíše zdařila.« Stesk opuštěnosti a osamo-

cenosti je předmětem četných povídek Andrejevových, na př. »Drug«, »Prazdnik«, »Gostinec«, »Kusaka«, »Vesnoj«, »Gorod«, »V podvalě«, »Vor« atd.

Ohromný dojem způsobila povídka Andrejevova »Bezdna«, v níž mladý student znásilní milovanou dívku, kterou před tím už znásilnili tři opilí tuláci. Jak mnoho hnusné hrubosti a tupé zvířeckosti je v člověku, — volá k čtenáři Andrejev. Stejně hrozný obraz rozpoutaného pudu načrtán je v povídce »V tumaně«. Kultura dosud nevypudila z člověka zvíře; zvířecké pudy stále se projevují, s největší surovostí ve válce (»Krasnyj směch«). Láska k bližnímu je lichou frasí, za to bují mezi lidmi ukrutnost, zloba a nenávist. Hrozný obraz vzájemného nepřátelství mezi sytými a hladovými obsahuje drama »Car Golod«. Hladoví nastrojí vzpouru, loupí a vraždí, zapalují knihovny a musea, chtí zničiti všecku kulturu a obrátiti zemi v pustinu. Sytí počínají si se stejnou krutostí: odsuzují hladové bez příčiny k smrti nebo jich užívají k své rozkoši. Jak sytí povrchně chápají křesťanství, vysvětleno v povídce »Christiane«, kde předseda soudu vysvětluje prostitutce: »Vždyť může člověk být i vrahem neb lupičem, a současně zůstává křesťanem, židem neb mohamedánem.« Zžíravou satirou proniknuty jsou povídky »Juda Iskariot« a »Moji zapiski«, v nichž se dovozuje, jak lidstvo je zbabělé, hloupé a otrocky podajné.

Jednotlivec obmezený svým »já«, sklíčený strachem smrti, zbavený všeho spojení mezi sebou a temnou nekonečností obrací zraky své do vlastního nitra, ale i tam vidí jen chaos nevědomých, člověku nepřátelských sil (»Mysl'«). »Ó, jaké bláznovství býti člověkem a hledati pravdu!« volá spisovatel v črtě »Lož«. Pravdu a lež těžko rozeznati. Lidskému rozumu nelze důvěřovati, neboť pravda sestrojená na pouhém rozumu často se ukazuje klamem a přízrakem (»Černyja maski«). Andrejevskému člověku jeví se vůbec svět jako hříčka slepých, neznámých sil; místo zákonitého pořádku vládne v něm chaos, místo harmonie náhoda a osud. Myšlenka, že »kruh železného předurčení«, neúprosný osud je nejvyšší pán nad životem a smrtí a že s ním každý boj člověka už předem je ztracen, často se u Andrejeva vyskytuje; silně je to zobrazeno v povídce

»Žizn' Vasilija Fivejskago«. V dramatě »Žizn' Čelověka« osud je personifikován jako »Někdo v šerém«, který drží v rukou svíci života člověka a všudy ho provází, od narození až do smrti, v době radosti i žalu. Nelze mu uniknouti.

Rozmanité jsou cesty, na nichž hledají jednotlivé osoby, povahy silné, vzdorné a neústupné, východ k lepšímu životu. Astronom Sergěj Nikolajevič (»K zvězdam«) spatřuje jej ve víře v nesmrtelný kosmos, anarchista Savva (v stejnojmenném dramatě) v úplném zničení stávajícího pořádku a v zbudování života nového, revolucionář »Ťmy« v sebeponížení a naprostém pokoření, Verner a Musa (»Razskaz o semi pověšennych«) ve vítězství nad strachem smrti a v lásce všelidské. David Lejzer v dramatě »Anatema« přiblíží se k tajemnému a nesmrtelnému dvakráte; po prvé, když rozdá celé dědictví, které mu připadne, a cítí v srdci všeobsáhlou lásku k lidem trpícím, po druhé když lid, jemuž prokázal dobro, naň se vrhne a kamenuje ho... V lásce všelidské, sebeobětování a zároveň v přezírání života spatřuje tedy Andrejev nejvyšší cennost člověka.

Zvláštnost tvorby Andrejeva záleží v tom, že není realista v obvyklém slova smyslu a nepodává věrných a plných obrazů ze života; zjevy zevnějšího světa zajímají ho jen potud, pokud jsou mu prostředkem buditi určitou náladu, vysloviti dojmy a prožitky obecně lidské. Fakty vzaté z okolní reality jsou mu pouze symboly k zobrazení pomyslův obecně lidských a odtažitých. V jeho hlavních výtvorech nejsou zachyceny zjevy prchavé a dočasné, nýbrž zrcadlí se v nich život člověka před tváří věčnosti. Jako osamělý poutník Andrejev stojí nad závratnou propastí života, upíná své zraky do její tajemné hloubky a symbolicky kreslí své úžasné vise. Nedojímá čtenáře tak tím, co a jak kreslí, jako intensitou svých vlastních dojmů, silou vzrušeného citu a bolestného nastrojení. Často si však libuje v křiklavém pathosu a melodramatickém hromadění úžasův a nedosahuje dojmu, jaký obmýšlel. V té příčině poznamenal o něm Tolstoj: »On mne straší, ale já se nebojím.« V poslední době nadšení pro Andrejeva značně ochablo; kritika i obecenstvo přijímá nové jeho práce velmi chladně a zdrželivě.

Strach před čímsi záhadným a tajemným proniká beletrii *Georgije Čulkova;* s úžasem před záhadou života pojí se u něho pantheistické zbožňování přírody s její nevýslovnou krásou a velebností. Drobné lyrické obrázky a jemné miniatury náladové daří se mu lépe než delší novelly. Ve spojení s přírodou nalézá *Osip Dymov* mír, útěchu a nesmrtelnost, v odloučenosti od přírody — hřích, prokletí a muka. Povídky jeho (»Solncevorot«, »Zemlja cvětet«, »Razskazy«) vyznačují se složitostí a bohatstvím psychických dojmův; vynikají však spíše formálními přednostmi, barvitostí stilu a lahodou jazyka, nežli poutavým dějem.

V době revoluční umlkla literatura v lepším slova smyslu a nastoupila úplná anarchie v názorech uměleckých. Brzy potom zaplavila literaturu erotická vlna, pornografické líčení poměrů pohlavních. V popředí literatury vystoupili *M. Kuz'min, L. Zinov'jová-Annibal, A. Kamenskij* a j., kteří vulgarisovali velikou a záhadnou otázku pohlavní. Ve vulgarisování poměrů pohlavních libuje se též *Michail Petrovič Arcybašev,* jemuž nelze upříti silný talent tvůrčí. V prvních povídkách jeho ozývají se ohlasy vlivu Tolstého (»Paša Tumanov«, »Podpraporščik Gololobov«, »Krov'«), Čechovova (»Iz podvala«, »Bunt«) a Andrejevova (»Směch«, »Užas«). Do ponuré písně života mísí se u něho záhy zvuky jiné, plné touhy po plném a sytém životě (»Noč«, »Žena«). Tato touha ocitne se ještě v rozporu s altruismem Tolstého. Výrazem konfliktu je povídka »Smerť Lande«. Ivan Lande je apoštol dělné lásky k bližnímu. Ubližují mu, odhánějí a bijí ho, on však zůstává až do konce věren sám sobě, svému přesvědčení a pojímání života, své morálce a poznané pravdě. Arcybašev ho líčí velmi sympaticky a čtenář očekává jeho apotheosu. Avšak Lande hyne v pustině lesní, na cestě k umírajícímu příteli, opuštěn od všech lidí, ve službě své abstraktní morálky, kterou nikomu neprospěl a mnohé pohoršil . . . Arcybašev odříká se tu zřejmě učení Tolstého. Dříve než formuloval svůj nový názor na život, zaujaly ho výjevy z nedávné revoluce, jež zobrazil v povídkách »Odin deň«, »Na bělom sněgu«, »Těni utra«, »Čelověčeskaja volna« a j. Zdálo se, že Arcybašev, v podstatě své duch protestující a nepokojný, stane se pěvcem revoluce a podá pro-

hloubené obrazy její. Naděje se nesplnila. V jeho povídkách revolučních není ani širších perspektiv ani hlubší psychologie.

Obecnou pozornost vzbudil jeho román »Sanin«. Za deset let po bosáku individualistovi vtrhl do literatury intelligent individualista, nejen s kultem naprosté svobody a rozpoutanosti, nýbrž s požadavky ještě raffinovanějšími, s kultem těla a požitků rozkošnických. »Já vidím a chci,« hlásá Sanin, »aby pro mne život nebyl trápením... Za tím účelem třeba především ukájeti své přirozené chtíče... Chtíče jsou vším: když v člověku umírají chtíče, — umírá i jeho život, a když ubíjí své chtíče, ubíjí sebe!« Na vytvoření Sanina mnoho asi působil Nietzschův »nadčlověk« a Erik Falk z Przybyszewského »Homo sapiens«, nicméně není Sanin prostý výmysl autorův, nýbrž zároveň i odraz skutečna. Vlny reakce vyhodily na povrch takové egoistické individualisty a moderní nihilisty. Arcybašev sebral ojedinělé črty jejich, zhustil je a promítl v typický obraz.

Román »Milliony« je potud zajímavý, pokud kreslí psychologii millionáře, kterému se nelze vymknouti ze začarovaného kruhu, jímž ho obepialy milliony. Vše si může za ně opatřiti: blahobyt, pohodlí, obdiv, rozkoš, ženy — kromě vnitřního míru, duševní rovnováhy. Zůstává člověkem opuštěným, nepochopeným, teskně toužícím a nudícím se... V povídce »Rabočij Ševyrev« vrátil se Arcybašev ku kresbě výjevů z doby revoluční. Povídka jeho budí úžas křiklavě kreslenými obrazy ze života studenta-revolucionáře, který konečně s chladnokrevnou, surovou radostí střílí na klidné obecenstvo v divadle, aby se pomstil za všecky urážky, strádání a muka života, jichž tak mnoho viděl kolem sebe.

Arcybašev je ze všech současných romanopisců ruských nejvíce tendenční a vypočítavý. Po přečtení několika kapitol jeho románu »U poslědnej čerty« čtenář ihned pochopí, že mu chce spisovatel úmyslně život zhnusiti, že ho chce nastrojenými scénami umírání starého professora, souchotinářské herečky, malého dítěte atd. fysicky rozechvěti a úžasem smrti poděsiti. V románu svém hlásá Arcybašev filosofii sebevraždy. Ukázati, že sebevražda je jediným východiskem ze zmatků života, je zřejmou tendencí, která

proniká celý román. Inženýr Naumov snaží se kroužek mladých lidí přesvědčiti o oprávněnosti sebevraždy, aby se tím ukončilo odvěké strádání lidstva. Slova jeho padají na úrodnou půdu. Ale čtenář sotva líčení spisovatelovu uvěří, neboť vidí ve všem křiklavou tendenci, strojenost a vypočítavost. Opakují se tu zase hrubě oplzlé scény a pornografické delikátnosti, jimiž Arcybašev přeplňuje své poslední práce.

V pornografickém líčení poměrů pohlavních závodí nyní s Arcybaševem *Anastasie Aleksějevna Verbická*. S počátku, v periodě »asketismu« a »chladného sebeobětování«, Verbická jako feministka opěvovala ženu, horlila pro její práva, vyzývala ji k samostatné činnosti a k emancipaci od muže (»Vavočka«, »Osvobodilas'«, »Anna Matvějevna«, »Pervyje lastočki«, »Probuždenije« a j.). Základní idea novějších románů Verbické — nejvýznamnější jsou »Duch vremeni« a »Ključi sčasťja« — vyznívá v ten smysl, že »cílem života je — štěstí a štěstí že záleží v plnosti dojmův a v bohatství prožitkův . . .« »To nejcennější v nás jsou naše vášně, naše touhy . . . To je klíč k osvobození . . . Nevzdávejte se své touhy a žádosti ani ze strachu, ani z povinnosti, ani ze soucitu . . . Pamatujte hlavně na to: vaše tělo, vaše duše, váš život patří jediné vám . . . A vy s nimi můžete dělati, co chcete . . .« Taková je morálka Verbické, morálka čistě saninská, hlásající volnost vášní, kult smyslných požitkův a rozkošnických choutek. Nelze popříti, že Verbická vyniká bystrou vnímavostí pro zevnější dojmy, rázem umí zachytiti nejmódnější ideje, vržené právě do oběhu, romány její dotýkají se zajímavých proudů společenských doby přítomné, mají vesměs poutavý a napínavý děj, jsou psány tónem exaltovaným, ale celým svým směrem odpovídají pouze vulgárnímu vkusu širokých vrstev čtenářských.

Z řady ostatních belletristů současných vytknu aspoň ty nejvýznamnější. Jsou to předně tři romanopisci, jež možno charakterisovati jako symbolické realisty: Sergějev-Censkij, Remizov a Zajcev.

S. N. Sergějev-Censkij začal psáti za vlivu L. Andrejeva. Jaký má smysl náš život? Je v něm něco absolutně cenného a čistě lidského? Tyto otázky moří Sergějeva-Cenského. Neunavně hledá krásu a smysl v životě, nalézá však

toliko zmatek a nesmyslnost, jak to vyličuje v povídkách »Tundra«, »Pogost«, »Skuka«, »Lěsnaja top'«, »Pečal' polej«, »Dviženija«. Slepá náhoda směje se nad člověkem, nad jeho plány a zápasy (»Umru ja skoro«, »Difterit«, »Ugolek«, »Baten'ka«). Ani vzmach křídel — láska k lidem — nepřináší štěstí (»Vzmach kryljev«, »Sad«). Hledáš na světě lidi a nalézáš pouhé masky (»Maska«), mrtvé duše nebo zvířata (»Babajev«). U Sergěje-Cenského zřetelná je snaha vytvořiti si nové prostředky výrazové, nové barvy, linie a formy. Z bázně před šablonou upadá však často v manýrnost a strojenost. Jeho impressionistické výrazy a symboly jsou často těžko pochopitelné. V krajinomalbě je však vynikající mistr. Umění doprovázeti děj barevnou hrou popisův a krajinomaleb jeví se zvláště v posledních povídkách jeho »Pečal' polej« a »Dviženija«.

Aleksěj M. Remizov vystoupil s delším románem »Prud«, v němž kreslil tak úžasné obrazy lidské bídy a lidského mrzáctví, že to mnohdy působí až fysickou bolest. Ale skoro v týž čas vydal překrásnou knihu skazek »Posolon'«, jiskřivou, prostou, naivně dětskou, v níž vzdělal motivy z pohádek, dětských her a lidových pověr. Tyto dva proudy stále jdou vedle sebe v jeho básnickém díle. Úžas před životem nutí ho psáti obrazy chmurné, děsivé a těžké, jako »Časy«, »Žertva«, »Krestovyja sestry«, a láska k životu a přírodě vnuká mu kresby lahodné a něžné, dílem z dětského života (»Maka«, »Carevna Mymra«, »Kotofej Kotofeič«), dílem z apokryfů (»Limonar'«). Stil jeho, s počátku těžký a strojený, stále se zdokonaluje, stává se čistý, jasný a prostý, jak ukazuje poslední práce »Krestovyja sestry«. O jeho tvorbě poznamenává čelný kritik ruský: »Pro mnohé zůstane navždy knihou se sedmi pečetmi; ale ti, kteří současně chápou i mučitelnou hlubinu i poetický půvab této tvorby, už dávno cení tohoto vpravdě velikého spisovatele.«

Boris K. Zajcev hned první sbírkou svých povídek (»Svjaščenik Kronid«, »Chlěb, ljudi i zemlja«, »Derevnja«, »Volki« a j.) zjednal si přízeň čtenářů, kteří byli okouzleni jásavými hymnami, jež mladý umělec-impressionista zapěl slunci, nebi, zemi i životu. Od náladových kreseb přírodních přešel k líčení osudů člověka. On zná hoře i tíhu života (»Spokojstvije«, »Sestra«, »Agrafena«, »Aktrisa«), ale

láskou k lidem a životu zjasňuje strádání i žal, vidí nejen chmury žití, nýbrž i jeho půvaby, neboť by nebyl mohl napsati povídky »Tichija zori«, »Sny«, »Zarja« a j. Z jeho skladeb vane opojivý dech rozkvětu, vůně jara a záře slunného dne. V prostotě slohu, impressionismu výrazu a v mistrném spojování realismu života s lyrismem duše je Zajcev přímý dědic Čechovův. Lyrika proniká i jeho dramata (»Ljubov'«, »Věrnost'«).

Vesnice a život mužíků začíná znovu lákati četné romanopisce. Poesii starých pustnoucích dvorců šlechtických barvitě zachycuje *Ivan A. Bunin* a mladý jeho stoupenec *Aleksěj N. Tolstoj.* Povídky *Viktora Mujžela* podávají věrné a detailní obrazy vesnice, kreslí mužíka ve všech poměrech životních a vyznačují se vzácnou objektivností. Přece však Mujžel nemaluje stavu venkova v barvách tak příšerných jako *J. Rodionov* v povídce »Naše prestuplenije«, věnované kresbě soudobého porevolučního života na vsi. Práce tato pro svůj naturalistický obsah způsobila ohromný dojem, ačkoliv umělecká cena její je dosti pochybná. Mínění o její hodnotě se rozcházejí tak jako o povídce »Kon' blědnyj« od *V. Ropšina,* kterou jedni velebí jako nejvýznamnější produkt v nové belletrii ruské, druzí vidí v ní zjev reakční a cynický.

Úsudek o hodnotě nové belletrie ruské není ještě ustálen. E. A. Koltonovská spatřuje v nové belletrii odlesk záře »nového života«, který se projevuje touhou po vnitřní svobodě a volném sebeurčení, zdravou, upiatou láskou k životu, zemi, lidem, samému sobě. Jinak soudí Ovsjaniko-Kulikovskij. Po jeho mínění noví belletristé tím se podstatně liší od starších, že si málo všímají krise, kterou nyní prožívá intelligence ruská. Místo akutních otázek přítomnosti, kdy se dovršují podstatné změny psychologie, sociálního sebevědomí, vzájemných vztahů psychických, snaží se řešiti věkověčné problemy filosofické, jichž žádný mudřec nerozřeší, vztyčují »pohlavní problem« a vzdělávají jej pornograficky, analysují své pojímání světa a ukazují — jeden svou radost života, druhý svůj psychický pessimism, třetí svůj amoralism, čtvrtý svou novou morálku atd.; konečně stilisují . . . S. A. Vengerov vidí zase v belletrii mladých spisovatelů Sergějeva-Cenského, Remizova, Zajceva,

A. N. Tolstého a j. obrat k lepšímu a první kroky k obnovenému realismu (neorealismu).

*

Vedle romanopisectví veršovaná poesie měla v nové literatuře úlohu jen podřízenou; byla »čímsi výlučným a nahodilým«, jak předpověděl Bělinskij. Teprve v 90. letech působením individualismu a modernismu poesie začala se intensivněji hlásiti o svůj podíl v literatuře. Tehdy přívrženci nového umění — dekadenti a symbolisté — začali vydávati drobné sbírky symbolicko-dekadentních veršů, které zprvu nevzbudily žádného dojmu; byly psány pro esthety, nikoliv pro širší obecenstvo. Kritika je odbývala ironickým úsměvem nebo hrubou satirou. Znenáhla však nové hnutí mohutnělo, nalézajíc — kromě mocných vlivů cizích — oporu v mračné atmosféře tehdejšího života na Rusi.

Nakladatelství »Skorpiona« v Moskvě ochotně vydávalo sbírky mladých básníků, jichž počet netušeně vzrůstal; vyrojily se četné almanachy dekadentního směru, žurnály jako »Mir Iskusstva«, »Věsy«, »Zolotoje Runo«, »Pereval« a j. staly se středisky přívrženců dekadence, jichž názory vnikaly i do romanopisectví a poesie dramatické.

Na počátku »dekadenti« snažili se přehodnotiti zděděné hodnoty literární křiklavým kultem »čistého umění«, ujišťováním, že strádání a hoře tvoří »morový znak« poesie ruské, smělými výzvami sladce užívati života, úmyslným nedbáním zájmů mravních a společenských, které dosud tvořily nejvnitřnější jádro literární tvorby ruské. Teprve v poslední době nastává v poesii obrat. Nadanější básníci vybavují se z vlivů cizích a zavrhujíce jednostranný kult esthetismu a formy, vracejí se zase ke skutečnosti a pravdě života.

»Příliš ranným předchůdcem příliš zdlouhavé vesny« byl *Dimitrij Sergějevič Merežkovskij*, nyní úhlavní protivník dekadence. Odkojen jsa poesií Puškinovou, Kol'covovou a Nadsonovou, zprvu psal verše na »občanská« themata; brzy se ho však dotklo vanutí nových proudů, jimž přinášel vstříc vřelé sympatie. Jeho »Simvoly« a zvláště »Novyja stichotvorenija« zrcadlí v sobě filosofické a náboženské ideje moderního člověka, nespokojeného danými poměry a

zimničně hledajícího nové, nepoznané pravdy. V jeho reflektivní lyrice při vší originálnosti ideí, hladkém verši a uhlazeném stilu bylo však málo bezprostředního vnuknutí a umělecké inspirace. Merežkovskij záhy se odloučil od svých druhů-dekadentův a veřejně manifestoval, že pouhý esthetism neuspokojuje jeho hladu duševního, že chce v umění odpovědi na otázky hlubšího smyslu. K tomu cíli směřuje také jeho velkolepá trilogie »Christos i Antichrist«, věnovaná závažným otázkám kulturním a náboženským. Odkrýti vztahy mezi dvojí pravdou: Kristem a Antikristem, Bohočlověkem a Člověkobohem jest cílem jeho románu. V první části »Julian Otstupnik« (smrt bohů) kreslí plastický obraz antické krásy, kterou Julian marně se snažil sjednotit s novou naukou Kristovou. Druhá část »Leonardo da Vinči« (vzkříšení bohové) oživuje dobu italské renaissance, v jejímž představiteli Leonardu spatřuje člověka, jenž pohrdl bohy a snažil se povznést se nad ně. Třetí část »Petr i Aleksěj« (Antikrist) věnována je zobrazení epochy Petra Vel. a obsahuje velkolepou apotheosu jeho. Duchaplné stati kritické a nábožensko-filosofické traktáty, namířené proti atheismu soudobé intelligence, jsou další stránkou jeho významné činnosti spisovatelské.

Vývojem svým Merežkovskému se podobá *N. M. Minskij*, nejdříve básník »občanských« motivů podle vzoru Někrasova, potom básník-filosof nábožensko-mystického zabarvení. Vyzbrojen jsa ostrou analysou, směle pohledl na život a s bolem v srdci odhaloval jeho protiklady; posléze našel v učení »meonickém«, v jakési všesmiřující synthese, východ z mučivého labyrintu duše. Verše jeho tak jako Merežkovského jsou spíše plodem filosofické meditace nežli tvůrčí síly. Zajímavo je, že dřívější »dekadent« neostýchal se později vstoupiti do řad sociálně-demokratických a napsati bouřlivou »hymnu práce«. Kromě lyriky psal a píše dramata a úvahy nábožensko-filosofické, v nichž se kloní k Tolstému a reformnímu sektářství.

V apokalyptickém křesťanství hledala útěchu pro svou rozeklanou a zlomenou duši *Zinaida Gippius (Merežkovská)*. Vyrůstajíc v ovzduší smutných písní a žalobných vzdechů Nadsonových, dychtivě ssála z nových proudův ideových a upřímně hledala nové pravdy, jež by poskytly

léku její raněné duši. Básně i povídky její jsou výrazem duše nespokojené, stále hledající a stále pochybující, hrdé a samolibé, brzy zas stížené vědomím vlastní slabosti a osamocenosti. Ačkoliv dříve projevovala rozhodný sklon k dekadentství, nyní jako kritik (Anton Krajnij) příkře je zamítá ve jménu vyšší kultury.

V čelo mladší družiny modernistů postavil se *Konstantin Dmitrijevič Bal'mont*. Tesklivé zpěvy Nadsonovy a Fofanovovy působily na jeho prvotiny. Zaznívají v nich melancholické tóny žalu a smutku, beznadějné unylosti a resignace (»Pod sěvernym nebom«). Poesie Baudelairova a Flaubertova roznítila v něm touhu ujíti od země a lidí, hrdě se uzavříti v sebe, žíti svým snům a mračným vidinám a vytvořiti kolem sebe ledové carství klidu a mrtvé pustiny (»V bezbrežnosti«, »Tišina«). Brzy však na troskách ledového esthetismu a pyšného osamocení vyrůstá kouzelná lyrika soudobé duše (»Gorjaščija zdanija«), plná ruchu, vášně a bouřlivých vznětů. Vlny společenského hnutí přibližují ho životu a zájmům společenským; v poesii jeho ozvou se jásavé tóny radosti a rozkoše života: »Žijte svobodně! Buďte jako slunce!« (»Buděm kak Solnce«, »Tol'ko ljubov'«, »Liturgija krasoty«). S této hymnické výše, na níž zapěl i nadšené písně dělníkům, básník znovu klesá v zádumčivé snění a tichý stesk. V posledních básních (»Zovy drevnosti«, »Zelenyj vertograd«, »Žar-ptica« a j.) noří se v báje pravěku, vzdělává motivy z tradice národní, z písní a obřadů sektářských, a skládá i něžné skazky dětské. Jako tvůrce nové řeči básnické, zvučné a melodické, pojistil si významné místo v dějinách poesie ruské. Zvuková symbolika, vystihující celé bohatství přírodních zvuků, rozmanitost rhytmův, organicky splývajících s obsahem, hudebnost a krása ruské řeči objevily se u něho v plné síle a barvitosti.

Valerij Brjusov začal básniti za vlivu francouzských symbolistův a mnoho bloudil po »cestách i rozcestích«, nežli našel svou cestu. První sbírky jeho (»Chefs d'Oeuvre«, »Me eum esse«) měly ráz imitační, vyčtený. Příkladem Verhaerna zamiloval si život velkého města a opěvoval jeho hluk a šum, chvat a zimniční činnost (»Tertia Vigilia«). S počátku mu byla ulice plna symbolických znaků, znenáhla nabývala však jeho láska k městu reálnějších tvarů; začal

si všímati skutečnosti, tíhy a nouze v městě, a místo strojených nálad vyslovoval prožité dojmy (»Urbi et orbi«). Čím dál tím více se přibližoval člověku, zemi, městu. Od zaprášených zdí městských zalétal i v oblast tajův a záhad. Je neunavný poutník po tajemném labyrintu světa a duše, s vášnivým sklonem k problemům života, ale spolu i skeptik, ovládaný nedůvěrou v možnost proniknouti za začarovaný kruh, jenž objímá poznání lidské. Odděliv se od čistých symbolistů, vrátil se k prostotě a klassičnosti poesie Puškinovy a osvojil si jemně vybroušený a plastický stil, s verši kovově zvučnými.

Ruský parnassovec, *Ivan A. Bunin*, ve verších i v povídkách nejraději zobrazuje stesk, jejž budí v něm pohled na pustnoucí dvorce šlechtické a podzimní přírodu vesnickou. V jeho hudebních verších při vší náladě tesklivé chvěje se teplá, živá, přímo živelní síla přírody. »Tak znáti a milovati přírodu, jako umí Bunin, — málokdo umí,« praví o něm A. Blok. V poesii i v próse je Bunin znamenitý krajinář, klassický malíř ruské přírody, zvláště nálady krajinné.

Na vzorech francouzských symbolistů vzdělal se jemný impressionista, *Maksimilian Vološin*, zobrazující v barvitých verších kouzlo gothiky i mihotavé zjevy mystických visí a záhadných hnutí duševních. — Nenasytná žízeň života, touha všecko proniknout a uchvátit, všecko poznat a ze všeho se radovat charakterisuje poesii *Ivana Konevského*, básníka záhy zemřelého.

Svérázným a svého druhu jedinečným talentem vyznačuje se *Fjodor Sologub*, autor četných veršů, povídek, novell, dramat a j. Ze všech jeho prací čiší čirý pessimism a hluboká nenávist hmotného světa. Sologub nevidí v životě štěstí — pouze květy zla. S jizlivou, pohrdavou a zároveň bolestnou zlobou analysuje skutečný život, nešetří ani země ani nebes, znehodnocuje všecky projevy krásy a lásky, ironicky se vysmívá lidem a jich zdánlivému štěstí a ukazuje, že jediným, nepochybným štěstím pro člověka je — smrt. Život — toť cesta mrtvého po vlastním hřbitově. Tento svůj názor illustruje Sologub s »drzostí«, jíž není rovno. V jeho díle všude lze znamenati chladnou, jemnou práci básníka-psychologa, který bezohledně obnažuje netušené a strašné

zkřiveniny lidské vůle, chtíčů, popudů, temných záchvatů rozkoše a hříchu. Cosi polofanatického a polověšteckého je v postavě tohoto spisovatele askety a mystika.

Andrej Bělyj, symbolista čisté vody, v libozvučných symfoniích zobrazoval mystické vise, jež vznikaly v mysli jeho pozorováním přírody a zjevů kosmických. Jak sám vyznává, chtěl »postihnouti svět v zlatě a lazuru«, ale duše jeho obrátila prý se v popel z onoho strašného tajemství, jemuž se osmělil přiblížiti. Tragedii těchto svých muk duševních vtěloval ve verše neskonale smutné a zoufalé. Poesie jeho nabývala čím dál tím více zabarvení nábožensko-mystického. Nyní už výslovně hlásá, že poesie má býti jen kratší cestou k náboženství a k liturgii a že básník má býti — ne stilistou, nýbrž věštcem a prorokem. Proto v povídce »Serebrjanyj Golub« rýsuje mystický život sektářů ruských s jich netrpělivým a vášnivým očekáváním příchodu sv. Ducha, jenž se vtělí v bytost lidí. Stejného názoru na úkol poesie jest *Aleksandr Blok*, na nějž tak jako na A. Bělého veliký vliv měl poeta-filosof Vlad. Solovjev. Blok jako mystik a pěvec somnambulistických visí snaží se zachycovati tajemné šepoty duše všehomíra, ale na tom nepřestává; nevzdaluje se skutečnosti a se stejnou láskou opěvuje zjevy života v městě. Mistrně je dovede nejen zobrazovati, nýbrž přímo oduševňovati. Schopnost spojiti visionářství s realitou a jakási kouzelná naivnost je význačným rysem jeho talentu. Formálně vyznačuje se jeho poesie uchvacující lahodou verše a zvláštním kouzlem slov.

Liturgický význam připisuje poesii *Vjačeslav Ivanov*, pěvec lásky, krásy a smrti, s dikcí průměrnému čtenáři těžko srozumitelnou, nadaný neobyčejnou vnímavostí pro všecky moderní proudy v cizině. Je tvůrcem nové formule umělecké, realistického symbolismu, jehož podstatou je heslo »od reálného k reálnějšímu«, t. j. od zobrazování vnější reality k zachycování vnitřní podstaty věcí. Jako u nás Zeyer tak i Ivanov spatřuje úkol umění v tom, aby symbolem vystihovalo vnitřní pravdu, nikoliv jen pravdu zevnější, viditelnou. Tuto vnitřní pravdu vidí Ivanov vtělenu v mythech, nejreálnějších symbolech, v nichž je skryta objektivní pravda jsoucnosti. Proto konečným cílem umění bude tvořiti mythy; tím splyne umění s náboženstvím, jako

to bylo v dávném pravěku. Podmínky nového umění »mythotvorného« Ivanov hledá ve tvůrčí síle národní, barbarské duše, v básnické panenskosti nepočatých bájí a tradic, v živelní, bájetvorné síle lidu. — Učelivého žáka našel v mladém básníku *Sergěji Gorodeckém*, který v básnických skladbách »Jar'«, »Perun«, »Rus'« a j. oživuje národní báje, pověry a motivy apokryfické. D. Filosofov nazývá ho »básníkem-pohanem«, jehož pohanství není však novější pohanství intelligence ani skepse zjemnělých civilisací Západu, nýbrž prvotné pohanství mladého, barbarského národu. »V něm se chrání usedliny slovanství, neporušeného byzantštinou a tatarštinou Veliké Rusi.«

Všeobecně se uznává, že v modernismu ruském nastala nyní krise. Jedni z dřívějších »dekadentů« hlásají návrat k těm základům poesie ruské, které položili Puškin, Baratynskij, Tjutčev a j., druzí touží poesii povznésti na stupeň náboženství a liturgie, třetí konečně vidí hlavní příčinu všech zmatků v tom, že poesie odtrhla se od života, a proto vyzývají, aby se básníci zase vrátili k pravdě a realitě života.

2. LITERATURA MALORUSKÁ.

Písemnictví maloruské začalo nejdříve rozkvétati na Ukrajině. Značné výše dosáhlo působením geniálního básníka *Tarasa Ševčenky*, jejž Apollon Grigor'jev případně nazval »posledním kobzarem a prvním velikým básníkem nové, veliké literatury slovanského světa«. Ševčenko ve své poesii hlásal ideály demokratické a svobodomyslné, založené na úctě člověka k člověku a jeho přirozeným právům, na lásce k lidem jako bratřím. Tím dal určitý a pevný směr dalšímu rozvoji literatury, která zůstala věrna jeho ideálům. Ve stopách Ševčenkových a za jeho světlým vzorem kráčeli spisovatelé mladší, kteří postavili písemnictví domácí na široké základy evropské. Nadaná spisovatelka *Marko Vovčok* (M. A. Markovičová), ukrajinská Beecker-Stoweová, dojemně líčila život lidu, ukazujíc na neblahé účinky práva nevolnického, největšího tehdy zla sociálního. Povídky její svou humánní tendencí tak se líbily, že je Turgeněv převáděl do ruštiny. *A. I. Konyśkyj*, básník,

romanopisec a publicista, vzdělával sice ve svých románech a povídkách motivy ze života intelligence i lidu, avšak umělecky největší cenu mají jeho vesnické povídky se zdařilými typy lidí starosvětských. První pokusy o sociální román maloruský jsou od *Ivana Nečuje-Levického*, jehož výtvory, dotýkající se nejrozmanitějších vrstev a poměrů společenských, líbily se pro svou plastiku líčení, svěží humor a pěknou řeč národní. Povídky *Panase Myrného*, vypravovatele velmi obratného, zobrazující lidové typy a poměry lidového života, byly téměř protestem proti ztuchlé atmosféře temného carství ve jménu mladých a nadšených vznětů, proti útisku chudých se strany bohatých a mocných, proti těžkým poměrům sociálním, hubícím duševní i tělesný život lidu.

Bujný rozkvět domácí literatury, k němuž vedle jmenovaných přispívali četní jiní spisovatelé, byl přerušen r. 1876 pověstným zákonem censurním, který krutě sevřel literární činnost na Ukrajině. Písemnictví maloruské bylo však už tak rozvinuté a mohutné, že tím další postup literatury nebyl zastaven. Toliko těžiště literární tvorby přesunulo se z Ukrajiny do Haliče, kde byly poměry tiskové příznivější. Literární práci zorganisoval tu *Michal Drahomanov*, emigrant z Ukrajiny, znamenitý učenec a publicista, který hnutí haličsko-ukrajinskému dal směr politicko-sociální a měl ohromný vliv na své vrstevníky. V Haliči vydávali pak své práce přední spisovatelé ukrajinští. Jich příklad působil i na mladé talenty domácí.

Vynikl mezi nimi *Ivan Franko*, žák M. Drahomanova, stejně velký jako básník a učenec, píšící básně, novelly, dramata, články kritické a publicistické, studie literárněhistorické a filologické. První sbírka jeho básní »Z veršyn i nyzyn« má převahou ráz sociální; básník v ní hlásá ideje svobody a rovnosti společenské, ujímá se utiskovaných bratří, smutně zpívá o hořkém údělu lidu a ostrou ironií bičuje intelligenci, nedbající o potřeby a zájmy vrstev lidových. Skvostnou lyriku erotickou obsahují »Zivjale listje«, v níž básník vyzpíval své city milostné v rozmanitých stadiích vývoje — od výkřiku zoufalství nešťastnou láskou raněného srdce až ke klidné resignaci a rovnováze ducha. Možno je zařaditi mezi nejlepší a nejprocítěnější erotiku

ukrajinskou. V cyklu filosofických básní »Mij Izmarahd« uloženy jsou básníkovy pohledy na svět a hluboké reflexe o stěžejných otázkách života. Dýše z nich upřímný cit lidskosti a nesmírná láska básníkova k životu a pravdě. Ve sbírce »Iz dniv žurby« převládá nálada melancholická. Básník začíná pochybovati, zdali vyplnil svůj životní úkol, jejž v zájmu lidskosti na sebe vzal, a z duše jeho řinou se zpěvy smutné a zoufalé. Výrazem jeho duševních bojův a pochyb je také mohutná skladba »Mojsej«. Básník překonal konečně svou sklíčenost a ve sbírce »Semper tiro« zapěl zase písně plné sebevědomí a důvěry v sílu a životnost svého národa.

Od romantického směru, v němž psal první své povídky, Franko přešel k naturalistickým kresbám ze života pohorského lidu, zejména naftových dělníků, v cyklu povídek »Boryslav« a »Boa Constrictor«. Literární obzor jeho stále se šířil a všestranně objímal život lidu ukrajinského. V znamenitém cyklu novell »V poti čoła« obsaženy jsou realisticky silné obrazy ze života vesničanů, dělníků městských i vesnických, proletariátu rolnického i továrního, z vrstev lidových i intelligence, ukrajinců, židův i cikánů. Všecky zdobí smělost a síla v malbě životní, bezohledné pravdy, svěžest vypravování, umělecký vkus ve volbě barev a v rozdělování světla a stínu. Měly úspěch nejen doma, nýbrž i v cizině. Jako umělec-psycholog projevil se Franko v povídce »Dlja domašnoho ohnyšča«, v níž obsah a děj obmezil na míru nejmenší a hlavní péči věnoval zevrubné dušemalbě. Z ostatní jeho belletrie vynikají ještě dvě povídky ze života huculského »Jak Jura Šikmaňuk briv Čeremoš« a »Teren u nozi«, v nichž reálné zobrazení života splývá s mysticismem duše, dále »Perechresni stežky«, vyjadřující obecnou touhu ukrajinské společnosti po obrození, a »Velykyj šum«, z doby osvobození sedláků. Z dramat Frankových největší cenu uměleckou má »Ukradene ščastje«, ponurý obraz ze života lidu. Ve všech svých pracích jeví se Franko průkopníkem pokroku, hlasatelem sociální spravedlnosti a apoštolem činorodého vlastenectví. »V celé mé činnosti,« — vyznává, — »bylo mi cílem, abych byl — ne poetou ani učencem ani publicistou, ale především — člověkem.«

Vedle Franka působili v Haliči ještě jiní spisovatelé, jako *Julie Šnajdrová,* básnířka opěvující národní hoře a sociální nespravedlnost, *Natalie Kobrynśká,* která v novellách hlásala ideály emancipační, *T. Borduljak,* spisovatel povídek z lidu, *Osyp Makovej,* jehož povídky a romány zabarveny jsou upřímným a měkkým humorem, *V. Budzynovśkyj, A. Čajkovśkyj* a j.

Mladší pokolení vzdělávalo se na moderních vzorech evropských. *Olga Kobyljanśká* odvrátila se záhy od ženské otázky a věnovala se kresbě lidu, v jehož duši snažila se vniknouti. Její subtilně psychologické povídky a romány, prodechnuté silnou náladovostí a jemným nastrojením lyrickým, čtou se jako vybrané básně v próse. S láskou k lidu pojí se u ní i láska k přírodě, jejíž náladu dovede znamenitě zachycovat. Práce její pro svou cenu uměleckou vzbudily obdiv i v cizině a hojně se překládají. Virtuosní forma, barvitost a plastika kresby zdobí také povídky a básně *Bohdana Lepkého.*

Do duše prostého lidu selského hluboko se ponořil *Vasyl Stefanyk.* Specialitou jeho jsou drobné skizzy (»Syna knyžečka«), v nichž maluje vnitřní stavy a konflikty, vznikající v duši pokuckého sedláka. V drobných črtách jsou tu obsaženy celé tragedie rodinné, vykreslené s takovou silou uměleckou, že hluboko rozechvívají čtenáře. Podobný dojem způsobují také jeho novelly (»Kaminnyj chrest«, »Doroha«), vynikající bohatstvím motivů, nálad a pomyslů. Kolorit jeho skizz i novell je mračný, ponurý, odpovídající smutné náladě ukrajinského sedláka, od věků přikovaného k půdě a cítícího, jak mu tato půda mizí pod nohama. Kresba Stefanykova je stručná a hutná, se silnými kontrasty a ostrými rysy, sloh lapidární, lidovou řečí z Pokucie zbarvený. Stefanyka, jehož skizzy byly novinkou v literatuře maloruské, vybrali si za vzor jiní spisovatelé. Nejvíce se mu podobá *Ivan Semaňuk* (Marko Čeremšyna), který kreslí drobné obrázky ze života huculských sedláků (»Karby«).

Ukrajina honosí se rovněž znamenitými spisovateli, jichž plody jsou ozdobou soudobé literatury maloruské. Ve verších vyniká *Leśa Ukrajinka* (L. Kosačová), jejíž poesie, s motivy cizokrajnými, dýše kouzlem opojení a extase, *A. Krymśkyj,* skladatel pěkně kolorovaných básní s motivy

orientálními, *N. Čerňavškyj,* básník a romanopisec a j. Z mladých lyriků v popředí stojí *Oleś,* vynikající bohatstvím motivův a nádherou obrazův, a *Hryćko Čuprinka.* Mezi belletristy přední místo zaujímá *Mychajło Koćubynśkyj.* Předmětem jeho rozkošných novell (ve sbírkách »V putach šajtana«, »Dlja zahalnoho dobra«, »Pojedynok«, »U hrišnyj svit«) jsou rozmanité konflikty a otázky společenské, jako otázka dělení půdy, obětování se jednotlivce ve prospěch celku, otázka výběru manželského, nešťastná láska a p. Zvláštností jeho tvorby není tak plastická kresba děje jako vytváření nálady, kterou určitý děj vyvolává. V malbě nálady je Kućubynśkyj nedostižný mistr. Náladovosti dosahuje mimo jiné pěknými popisy přírody ukrajinské, multanské, naddunajské a krymské, kde jsou lokalisovány líčené děje. Práce jeho, mezi nimiž jsou skutečná arcidíla umělecká, proniknuty jsou delikátní satirou, která se stupňuje v ostrý sarkasm, když líčí nízké, často zvířecí instinkty člověka, hrubou smyslnost a podlost nebo vady hubící organism celého národa. Odlišný ráz má sbírka jeho črt »Z hlybyny«, v nichž předvádí ohlasy nedávných událostí na Rusi: vzpour selských, revoluce a reakce s divokými pogromy. Nelibuje si nijak v líčení těch krvavých a hnusných scén, nýbrž podává zase jen náladu jimi vzbuzenou, ale nálada tato je výrazem neskonalého bolu a smutku. Umělec rozechvěn jsa děsivými obrazy, prchá na ves (»Intermezzo«), hledá útěchy u tiché, stepní přírody ukrajinské, ale i tam vidí stopy zažitých hrůz. Lahodný stil, pronikající jako hudba v hlubiny duše, živost typův a obrazů, hloubka dějových koncepcí a oduševněná láska k lidem jsou všeobecně uznávané přednosti kreseb *Koćubynśkého.*

Z řady mladých belletristův upozornili na sebe zvláště *V. Vynnyčenko,* jemuž říkají »ukrajinský Gor'kij«, *S. Čerkasenko,* skladatel povídek a dramat s pozadím sociálním, a *Nat. Romaničová.*

Na Ukrajině v l. 80. bohatě se rozvinulo drama, hlavně zásluhou obratných dramatiků *Mychajła Staryćkého, Marka Kropyvnyćkého* a *Ivana Tobyłevyče,* kteří svými kusy, věrně líčícími skutečný život, zajistili maloruskému národnímu divadlu bohatý a obsažný repertoir a vytvořili z divadla silné kulturně-společenské středisko. V jich záslužném díle

pokračovali *P. Myrnyj, B. Hrinčenko, V. Samijlenko, V. Vynnyčenko, L. Janovšká, S. Čerkasenko, A. Krušelnyčkyj, Vaščenko* a j. Dramatických spisovatelů vyrojilo se vůbec mnoho, ale děl vpravdě uměleckých vzniká poměrně málo.

Celkový ráz nové literatury maloruské charakterisuje A. Kolessa takto: »Charakteristickou zvláštností většiny poetických i prosaických děl ukrajinské belletristiky je taková blízkost k národní poesii jako v žádné z literatur evropských; díky tomu ukrajinské písemnictví v stupni daleko větším je přístupno širokým massám než u jiných národů. Jestliže národní massy, zjednávajíce si stále větší význam v sociálně politickém životě, nazývají se třídou budoucna, tu písemnictví ukrajinské, jevící se věrným zrcadlem života, téměř duševním orgánem národní massy, můžeme nazvati literaturou budoucna.«

3. LITERATURA POLSKÁ.

Romantism polský vydal nádherné květy v poesii messianských věštcův a mystických jasnovidců *Mickiewicze, Słowackého* a *Krasińského.* Ideály romantismu tříštily se však nárazem o tvrdou skálu skutečnosti; zejména po nešťastném povstání r. 1863 nastala v smýšlení nové generace úplná reakce, která ji odvrátila od snivého romantismu, od zbožňování minulosti a fantastických nadějí v budoucnost. Romantické blouznění nahrazeno positivismem, na život pohlíželo se střízlivěji, počítalo se s poměry skutečnými a národní práce organisovala se na základě programu reálnějšího. Následkem toho nastala změna i v literatuře. S počátku jevila se v ní značná stagnace; hmotné a politické otázky převládaly. Zvláště poesie po r. 1863 téměř jen živořila a teprve v posledních desítiletích XIX. st. znovu se vzpružila.

Málo bylo básníků, vychovaných v ovzduší romantiky, kteří pokračovali v tradicích velikých předchůdců svých. Vedle *Felicyana Faleńského,* virtuosa slova a básníka vznětů čistě esthetických, a *Wiktora Gomulického,* předního parnassovce v Polsku, byl to hlavně *Adam Asnyk,* znamenitý lyrik, který při vší resignaci a melancholii zachoval si jasný názor na svět, velebil přírodu a její taje.

Vážné reflexe o životě a zákonech přírody odíval ladnou formou, libozvukem řeči a melodií verše. Vystoupila *Marya Konopnická,* jejíž talent rázem se zaskvěl, oslňuje myšlenkou i formou. Z její lyry ozvaly se poprvé zvuky, plné sympatie a soucitu pro lid, dosud utištěný a vyděděný. Vnořila se přímo do duše lidu, procítila jeho žaly a bolesti a dojemně zapěla o jeho osudu a neštěstí, vyplakala jeho nářky na hlad, křivdy a bezpráví. Prostota lidové písně a čistota umění klassického se vznešeností slohu biblického slily se v poesii její v harmonickou jednotu, která vyvrcholila v jejím arcidíle »Pan Balcer w Brazylii«. Ozdobou povídek a novell Konopnické je hloubka citu a plastické zobrazení lidí prostých, ubohých a nešťastných. Sociální struna, která u ní mohutným tónem zazněla, od té doby neumlkla v domácí poesii.

Více vzdělavatelů nežli lyrika a epika mělo drama. Hry historické, skládané podle techniky Shakespeara a Schillera, převládaly. Avšak ani *Josef Szujski* ani *Adam Bełcikowski,* dramatikové bohaté produkce, nevytvořili si své originální formule dramatické. Větší úspěch nežli vážné drama měla veselohra, která podle vzoru nové mravoličné komedie francouzské vážila látku ze života společenského. Satirikem a moralistou byl *Josef Narzymski,* jehož komedie, namířené proti rozmanitým chorobám doby, velice se líbily. Ještě oblíbenější byly veselohry *Josefa Blizińského,* po Fredrovi nejlepšího polského spisovatele veseloherního, který s joviálním humorem, věrně a pravdivě, líčil těžké postavení venkovské šlechty, vpád rozmanitých výdělkářů do vsí a prudký zápas hospodářský. Komedie jeho, vynikajíce názornou kresbou postav, zdravým smíchem, bez jedu a žluči, a pěknou řečí, mají daleko větší cenu uměleckou než pozdějších, populárních dramatiků *Kazimíra Zalewského* a *Michala Bałuckého.* Bojovnou náladou překypují dramatické skladby *Alexandra Świętochowského,* publicisty a básníka, jenž spolu s Asnykem vystoupil v čele positivistův a směle sváděl boj s tradicí a společností ve jménu pokroku. V dramatech svých rád užíval námětů antických (»Antea«, »Pausanias«, »Aspazya«) k znázornění svých idei pokrokových. Hluboké jádro ideové, pěkné symboly a allegorie zdobí jeho dramatický cyklus »Duchy«,

jakousi legendu věků, v níž se zobrazuje těžký boj silnějších individualit proti ztrnulému davu, oddanému tradici a zvyku. Effektní techniku divadelní mistrně ovládá *Gabriela Zapolská*. Předvádí realisticky silné scény z dlažby velkoměstské i ze salonův a budoirů. Předmětem jejich jsou hlavně konflikty mezi muži a ženami, jen zřídka jiné náměty. Při všem naturalismu a výjevech drastických jsou v dramatech i v novellách Zapolské často jemné kresby psychologické, projevy citu a srdce v pravdě ženského, vřele cítícího s nouzí, křivdou a bezprávím.

Romanopisectví bohatě se rozvinulo. Vedle starších spisovatelů, jako byl veleplodný a všestranný *Jos. Ignác Kraszewski* s fénomenální silou pracovní, vystoupili mladší romanopisci, z nichž každý svým způsobem přispíval k ideovému fondu domácí tvorby románové. *Teodor Tomáš Jež* (*Zikmund Miłkowski*) vrátiv se po delším pobytu v Uhersku a mezi Jihoslovany do své vlasti, vystupoval v politice i v belletrii jako demokrat a horlivý obránce svobody. Větší význam než romány, v nichž pěl nadšené hymny na rekovnost Jihoslovanů, mají jeho románové kresby ze soudobého života. Šlehal v nich vady společnosti polské, zejména šlechty, přetřásal otázku selskou a propagoval vůbec ideje demokratické. Ze společnosti měšťanské vybíral si látku *Jan Zacharyasiewicz*, přední romanopisec Haliče. Předmětem jeho románů jsou důležité otázky sociálně politické, jako otázka rusínská, působení Vídně na hmotný a mravní život haličských Poláků, přecházení domácí půdy v ruce cizí, boj s germanisací a p. Vnímavý smysl pro směšné stránky soudobé společnosti prokázal *Boleslav Prus*. Od drobných kreseb satirických a humoristických brzy přešel k obsáhlejším skladbám, z nichž »Placówka«, obraz selské rodiny polské, ohrožené německým »Drang nach Osten«, rázem mu zjednala popularitu. Mistrná kresba postav a dramaticky působivé výjevy jsou přednosti jeho oblíbených knih »Lalka« a »Emancypatki«; uměleckým provedením ještě výše stojí »Faraon«, z dějin staroegyptských, v němž je skvostně zobrazena odvěká tragedie, zápas tvůrčího genia s nehybností mass a se zkostnatělou tradicí. Prus nejen dostihl, nýbrž místy i překonal Ebersovo »Uardu«.

Z řady žen-spisovatelek vzácný talent prokázala *Eliza*

Orzeszková, spisovatelka se širokým obzorem životním, temperamentní a originální. Napsala přes 60 svazků povídek, románů, studií a brošur, zachytila v nich obraz velké části polské země, zejména krajin nadněmenských, a to jak poměrův ekonomických tak i názorů společensko-mravních. V první periodě převládá u ní tendence. Vzdělání lidu, vychování mládeže, emancipace ženy, vzájemný poměr mezi šlechtou a lidem leží jí především na srdci. Otázky tyto jsou předmětem novell »Pan Graba«, »Pamiętniki Wacławy«, »Marta« a p. Volala v nich ženy k samostatné a opravdové práci a ve zvláštní úvaze formulovala své emancipační zásady takto: »Nezlomná přímost, upřímnost obavy neznající, hluboká láska ke každé dobré věci, věrné jí sloužení, boj se zlými silami v nás, odpuštění a shovívavost ke zlu u jiných, účastenství ve veřejných pracích ze vší síly, schopnosti a chuti.« Od snah výchovných a emancipačních přešla k jiným otázkám sociálním, bystře stopujíc všeliké projevy jich v soudobé společnosti. Hnutí socialistické, jež se vlivem ruského nihilismu začalo šířiti mezi mladou generací, velice ji polekalo; obavy své vyslovila v románech »Widma«, »Sylwek cmentarnik« a j., varujíc před sociálními experimenty, jež by mohly vznítiti nové, vášnivé boje. Orzeszková nebyla předpojata k žádné ze společenských vrstev; v románech jejích vystupují sedláci, šlechta, živly městské, židé, aristokracie se všemi dobrými i špatnými vlastnostmi. Šlechtou zabývá se hlavně v románech »Nad Niemnem« a »Bene nati«, ale se stejným uměním zobrazuje život běloruských sedláků v knihách »Niziny«, »Dziurdziowie« a »Cham«. Židům věnovala mnoho skladeb, mezi nimi nejlepší svůj román »Meir Ezofowicz«.

Uměleckou stránku její charakterisuje A. Brückner takto: »Tvoří charaktery činné, silné, velebí přírodu, její partie nad Němnem, její louky a pole; jsouc Litvínkou jako Mickiewicz a Syrokomła, čerpá z rodné své země sílu a šťávu. Vyrostla vysoko, je známa a ceněna v Rusku a Německu, a to v době, kdy ještě o Sienkiewiczovi cizina nevěděla a kdy Kraszewským jsme nemohli imponovati.«

Pěkně kolorované novelly »Szkice węglem« se smělými koncepcemi a šťavnatou řečí upozornily na novou hvězdu, vycházející na obzoru polského romanopisectví, na *Henryka*

Sienkiewicze. Jeho novelly »Stary sluga«, »Hania«, »Janko muzykant« atd. měly úspěch ještě větší, dosvědčujíce, že autor jich je umělec svérázný, který stojí na vlastních nohou, má skvělý talent vypravovatelský, tvůrčí fantasii, umí znamenitě kresliti lidi i přírodu, vládne vtipem, humorem a okouzlující silou slova. Když pak se objevila nádherná jeho trilogie historická »Ogniem i mieczem«, »Potop« a »Pan Wołodyjowski«, ozval se po celé Polsce všeobecný jásot. Dávno žádná kniha nedýchala takovou polskostí, nebudila tolik vzpomínek, snův a nadšení jako toto dílo. Látka, sama sebou zajímavá, objevila se ve formě svrchovaně umělecké. Čtenář vidí sice samé boje a zápasy, obležení a pronásledování, hostiny a scény z ležení, popravy a pohřby, útok a útěk, ale malba těchto obrazů je stále nová a rozmanitá, nic se neopakuje, střídají se vždy jiné rysy a jiné podrobnosti. Celá galerie osob míhá se nám před očima, ale všecky jsou osobité a jako živé, každá vystupuje ve své zvláštní individualitě, myslí, mluví a jedná po svém způsobu, ale vždy přiměřeně své povaze a své době. S uměním nepřekonatelným, beze všeho archaistického apparátu v popisech a v řeči, zachycen je kolorit historický. Není to pouhá reprodukce minulosti, jsou to téměř historické vise, k nimž se autor inspiroval prameny a dokumenty historickými. Sienkiewicz jimi vytvořil nový typ románu historického.

K širokému toku vypravování, ke kaleidoskopu osob a reků v trilogii přímý kontrast tvoří román »Bez dogmatů« s jedním toliko rekem, Płoszowským, v němž s virtuosní drobnomalbou psychologickou vykreslen dekadent bohaté intelligence a vybraného vkusu, jehož vůle je podlomena stálou sebeanalysou a skeptickým kriticismem. Pravým protichůdcem Płoszowského je hrdina románu »Rodzina Połanieckich«. Połaniecki je z jiného kovu, překypuje nadbytkem zdraví a síly, energie a vůle, opustí bludnou cestu, po níž kráčel, a dopluje do přístavu štěstí. Płoszowski podává téměř negativní, Połaniecki positivní stránku spisovatelova protestu proti chorobnému skepticismu a suchému racionalismu doby. Ideově pojí se k těmto dvěma románům »Quo vadis«, úchvatný a nádherný obraz Říma za doby Neronovy a prvního křesťanství. Dva světy zápasí tu spolu; starý Řím, mocný a civilisovaný, znavený nadbytkem kul-

tury a podlomený morální hnilobou, a mladý svět křesťanský, pronásledovaný a potupený, avšak plný mravní síly, čistoty a lásky. »Quo vadis« měl báječný úspěch a přeložen byl téměř do všech jazyků kulturních. Hluboká idea mravní a náboženská, která v něm byla vyslovena, jakož i umělecké vtělení její byly hlavní příčinou tohoto úspěchu. Umění Sienkiewiczovo dosáhlo tu svého vrcholu.

Potom ho upoutaly zase dějiny domácí, boj mezi světem slovanským a germánským, jejž vylíčil v románu »Krzyżacy«. Nemaje kromě suchého vypravování Długoszova žádných dokumentů historických, vypomáhal si svou básnickou intuicí a stvořil zase dílo nesmírné ceny umělecké. Epopeje posledního rytířstva polského z dob Jana Sobieského »Na polu chwały« a román »Wiry« nevzbudily už takového dojmu.

*

V poesii velikánů polské romantiky: Mickiewicze, Słowackého a Krasińského obsaženy jsou přehojné živly, jež tvoří také podstatu moderního umění. Proto není divu, že »modernism« našel v Polsku půdu velice příznivou. Ostatně měla poesie polská již v 60. letech znamenitého symbolistu *Cypriana Norwida*, jehož dílo teprve novější doba vyrvala nehodnému zapomenutí. Střediskem modernistů polských byl časopis »Życie«, r. 1897 v Krakově znovu vydávaný. Vedle poesie »Życie« přinášelo řízné články polemické od duchaplného satirika a skladatele effektních dramat, *Adolfa Nowaczyńského*, namířené proti oportunismu a karierství, otravujícím veřejný život v Polsku. Starší generace nemile nesla tyto útoky, v novinách začalo se bouřiti proti mladým, kteří prý snižují ideály umění a poesie, podrývají mravnost a zavrhují veškerou autoritu. Mluvčí mladých, *Artur Górski*, odmítl tyto výtky takto: »Mladá Polska nemíní dáti počátek něčemu zcela novému, naopak touží zachovati nepřetržitost kulturního rozvoje národa . . . Vyrostli jsme na bedrách našich velikých básníkův a spisovatelů, Słowackého, Krasińského, Sienkiewicze a především Mickiewicze a jako šťastní dědicové žijeme nyní všichni z pokladů ducha a jazyka, jaké oni nahromadili. V této půdě národní naší kultury tkvíme neochvějně, jako tkvějí stromy v zemi — a obracíme-li bedlivý zřetel na západ, činíme, co činí i jiní

národové: bereme z jejich literatury to, co může míti pro nás prospěch« ... Z toho je zřejmo, že Mladá Polska hned na počátku zaujala k novému umění stanovisko zcela správné, daleko správnější než na př. modernistéruští a čeští. Proto byla v poesii polské v duchu nového umění vytvořena díla zcela samostatná a často i ryze národní.

Slávu průkopníka modernismu zjednal si *Zenon Przesmycki-Miriam,* podobající se svým nadšeným kultem čistého umění Zeyerovi, jehož byl vřelý ctitel. Vlivem nových hesel uměleckých a studiem básníků západoevropských vytvořil si Przesmycki určitou theorii umění, kterou začal ve své vlasti šířiti, zjednávaje jí hojné přívržence. Vrcholí v těchto slovech: »Umění velké, umění pravé, umění nesmrtelné vždy bylo a jest symbolické; ono ukrývá za smyslovými analogiemi živly nekonečnosti, odhaluje bezmezné, pozamyslové horizonty ... Podobně jako náboženství, metafysika a mystika tak i umění je oknem v nekonečnost, prismatem, kterým — nemohouce nekonečnost celou obsáhnouti — aspoň s té neb oné stránky v bezednou propast její pohlížíme.« Ve svých básních jeví se Przesmycki jako nadšený ctitel čistého umění, mistr formy a virtuos slova. Po této stránce řadí se k němu *Antoni Lange,* překladatel moderních básníků francouzských, jehož poesie proniknuta je nostalgií ideální harmonie a krásy, libuje si ve filosofické reflexi, často i ve květnaté rhetorice, přepychem a bohatstvím forem básnických stojí však na vrcholu uměleckosti. *Kazimír Przerwa-Tetmajer* psal své prvotiny básnické ještě za vlivu romantismu polského, brzy však zaměnil nadšený a zářivý tón své poesie tklivou melancholií a zahořklým smutkem. Jemná citlivost a jasnovidná fantasie jsou jeho údělem; on myslí téměř v obrazech. Na mladší pokolení básníků působil pronikavým vlivem. Je neobyčejně plodný a mnohostranný. Proslavil se jako citu plný lyrik a melancholický erotik, píše dramata symbolická (»Sfinks«, »Wizya okrętu«) i historická a časová (»Zawisza Czerny«, »Rewolucya«). Nad starší jeho novelly (»Ksiądz Piotr«, »Anioł śmierci«, »Otchłań« a j.) povznášejí se rozkošné obrazy z Tater (»Na skalnem Podhalu«), plné svěží barvitosti a originální vůně.

Nové, dekadentní a pohlavně mystické motivy přinesl do poesie polské *Stanislaw Przybyszewski,* odchovaný mo-

dernou německou a skandinavskou. Nějaký čas působil na mladší pokolení vlivem přímo démonickým. Jako theoretik byl prvotně stoupenec fysiologické esthetiky, jejíž principy převzal od Nietzsche. Rozšířiv svůj poetický obzor cestou po západní Evropě, značně zmodifikoval své názory na umění a přizpůsobil je idealistické filosofii německé a metafysické esthetice modernistů soudobých. V zajímavé knize »Na drogach duszy« vyložil svou theorii »nahé duše«. Základem jejím jsou tyto stručné věty: »Umění je zobrazení toho, co je věčné, nezávislé na jakýchkoliv změnách nebo nahodilostech, nezávislé ani na čase ani na prostoru, tedy: zobrazení jsoucnosti (absolutna), t. j. duše. A to duše nechť se projevuje ve všemmíru nebo lidskosti nebo v jednotlivém individuu.« Duši pojímá Przybyszewski ve smyslu pantheistickém jako světovou praduši, která se stejně projevuje v člověku jako v přírodě i v každém atomu, která jsouc věčná a absolutní, tvoří základ všehomíra. Drobounká částečka této absolutní duše tvoří naše vědomí. Avšak »za tím úzkým a malým vědomím, za tím vědomým Já, za vším tím, čím v obyčejném životě musíme vystačiti, za tou t. ř. logickou koordinací a associací dojmů, skrývá se obrovské, transcendentní vědomí všech stavů, jaké duše dosud prožila, vědomí všech světů, v jichž lůně celé věky snila, vědomí všehobytu, všech sil i tajemství přírody.« Do této tajemné hloubky, do tohoto absolutního vědomí snaží se nové umění vniknouti; prostředkem ne smyslového, ale citového spojení dojmů snaží se odkrýti nové horizonty poznání, vystihnouti věci tajné a dosud ve slova neujaté.

Básnická praxe Przybyszewského jest však mnohem užší a obmezenější než jeho theorie. Vida v tajemném životě pohlavním hlavní projev »nahé« duše, snoval kolem něho své vybujelé a fantastické vise. S počátku je psal německy (»Totenmesse«, »Vigilien«, »De profundis« a j.). Svou esthetickou theorii »nahé« duše nejlépe illustroval ve dvou skladbách »Nad morzem« a »W godzinie cudu«; v nich úplně mizí svět reální a zachyceny jsou pouze vzrušené stavy duše. V románu »Homo sapiens« v zostřeném osvětlení zobrazena je psychologie moderního dekadenta, znaveného a degenerovaného. Hrdina románu »Satanovy děti« je téměř zosobněním »nadčlověka«, o němž Nietzsche vy-

kládá, že si může dopřáti nejen pohledu na zjevy hrůzyplné a záhadné, nýbrž i hrůzyplného činu a každého luxu zničení, rozkladu a záporu. Nejvíce se odchýlil Przybyszewski od své theorie v povídce »Synowie ziemi«, v níž převládá reální líčení uměleckého života v Krakově. Z části je to i autobiografie spisovatelova a obsahuje mimo jiné ostrou kritiku těch, kteří se ho snažili imitovati. Nejvíce obohatil Przybyszewski literaturu polskou svými dramaty (»Dla szczęścia«, »Złote runo«, »Matka«, »Śnieg«, »Gody życia«). Je mistrný malíř vzrušených stavů duše, znamenitě ovládá techniku dramatickou, kreslí scény i osoby pevnou ruku a působí na diváky neobyčejnou silou suggestivní. V dramatickém epilogu »Goście« podán je takřka výklad vládnoucí ideje v jeho dramatech; je to problém hříchu a svědomí. Celý život, každý jeho okamžik může se státi hříchem, nezávisle na lidské vůli, a za každý přestupek mstí se nepokojné svědomí, které náhle propukává, ničí štěstí a dohání člověka k zoufalství. Odchylný ráz má »Odwieczna baśń«, symbolisující odvěký boj dobra i zla ve světě a povznášející se k snivému idealismu.

Esthetická theorie Przybyszewského našla horlivého stoupence v *Jiřím Żuławském,* který ve svých »Prolegomenech« theorii tuto filosoficky prohloubil. Żuławski jako básník je v podstatě duch reflektivní, libuje si v klidném a přesně logickém rozumování a pojímá všecky zjevy spíše mozkem nežli citem. V jeho básních, dramatech a povídkách je mnohem více erudice a umělecké kultury nežli tvořivé fantasie a živelní bezprostřednosti.

Za vlivu Konopnické začal básniti *Jan Kasprowicz,* který nadšeně volal: »Za romantickým se nehoníme květem, po exotické neprahneme vůni, naše poesie — echem útrap lidu.« Brzy však opouští prapor sociální, pod nímž ve prospěch ujařmeného lidu bojoval, a odlétá tam, kde jsou »myšlenky, city, prorocké extase, čistota, obětování se, rytířské vzrušení, úchvatné modly . . .« Básník noří se do hloubek nejtajnějších záhad života, uvažuje o poměru člověka k věčnosti, kosmu a Bohu, před jeho zraky vznáší se stále obraz hříchu a zla, tísnícího lidstvo, a o vyhlazení toho zla žádá Boha vroucími hymnami, brzy pokorně, brzy rouhavě. V jeho poesii je mnoho zoufalého smutku nad pokolením

lidským, sténajícím pod brutální mocí zla a hříchu. Zpěvy jeho mají sílu živelního výbuchu a hluboko se vrývají do duše. V oboru dramatickém složil nejdříve drama realistické ze života vesnického »Świat się konczy«, potom historický obraz »Bunt Napierskiego« a konečně se odvážil na látku, zpracovanou již Sudermannem a O. Wildem, »Uczta Herodjady«, kterou prohřál na výhni své vášně a prodechl mohutným vzletem svého umění. — Neunavným pěvcem ideálů demokratických zůstal však *Ondřej Niemojewski*. On vede čtenáře do vesnických chatek, do nízkých krčem, do dusných továren a do podzemních šachet. Verš jeho mluví přímo z duše, prostě a srdečně. Nejvýznamnější jsou jeho básně v próse »Legendy«, o nichž pěkně poznamenal jeden z kritiků, že autor v nich uchytil kus nebe do dlaně, přinesl jej na zemi a přinutil, aby tu s námi srostl a zemí se stal. Literaturu dramatickou rozhojnil Niemojewski naturalistickým obrazem vesnickým »Familia«, dramatickou allegorií »Bajka«, jehož předmětem je boj mládí a štěstí s životem, a symbolickou pohádkou »Rokita«, jejíž rek vydá se z pekla na zemi, aby šířil světlo a pokrok, ale smuten se vrátí zpět přesvědčiv se, že v odvěkém pořádku nemůže nic změniti. Ideou podobá se »Rokitovi« epická báseň »Mistrz Twardowski« od *Leopolda Staffa*. Také Twardowski chce šířiti mezi lidmi štěstí, budí však nedůvěru a nenávist a roztrpčen prchá. Poesii Staffovu vyznačuje stálá touha po síle a činu; ideálem jeho je zušlechtěný »nadčlověk«, silný a sebevědomý, o němž toužebně pěje ve své lyrice a zobrazuje ho v epice i v dramatech (»Skarb«, »Godiva«, »Igrzysko« a j.).

Mnohostranný talent prokázal *Tadeusz Miciński*, básník duší mračných a v záhadách tápajících. Upozornil na sebe zdařilou novellou »Nauczycielka«, proniknutou ideály ethicko-sociálními, potom psal básně lyrické a epické v tónu romanticko-mystickém, zapěl silné písně revoluční a složil dramatické básně »Noc Rabinova«, »Kniaź Patiomkin« a »Bazylissa Teofanu«. Lahodné, upřímné a sladké písně pěje *Eduard Leszczyński*. Z básnířek největší úspěch má *Marya Wolská*; verše její i volná prósa zaznívají jako melodická hudba a mohou býti vřaděny mezi přední plody nové lyriky polské. Bujný temperament prokázala v básních *Kaz. Zawistowská;* verše *Marie Komornické* proniká nenasytná

touha po nových dojmech a poesii *Bron. Ostrowské* snivá melancholie.

Moderní drama polské obrozovalo se křtem poesie Ibsenovy, Hauptmannovy, Sudermannovy a Maeterlinckovy a vydalo posléze plody zcela originální vůně. Jako Ibsenista čisté vody vystoupil *Bogdan Ronikier,* z jehož prací největší dojem způsobilo problémové drama »Czy warto« — zdali hodno žíti, pracovati, zasvětiti se lidu. Z dramat *Tadeusze Konczyńského* nejpůsobivější je »Otchlań«, úchvatný obraz morální hniloby finančního světa lvovského. Společenské ideály mladé generace, její názory na život, sny i žaly mládí, poměr k rodičům a k starší generaci jsou předmětem dramat *Jana Aug. Kisielewského.* Jeho skladby »W sieci« a »Karykatury« s látkou z prostřední mladých lidí, studentův a umělců, nadšených stoupenců nových ideí a hesel, měly úspěch přímo báječný. Jsou to psychologické studie, velmi jemně provedené, v nichž se živě představuje, jak bujné naděje a květy mládí jsou deptány dílem drsnou nohou sobeckých filistrů, dílem vinou záhadných disposic vnitřních. Pěknou formou slovesnou vyznačují se dramata *Lucyana Rydla,* z nichž největší úspěch na jevišti mělo »Zaczarowane koło« a »Na zawsze«.

Nejskvělejším zjevem z celé moderní literatury polské byl bez odporu *Stanisław Wyspiański.* Zemřel v 39. roce života, ale vytvořil umělecká díla trvalé hodnoty. Po Juliu Słowackém byl největší dramatik polský a může se měřiti s nejlepšími dramatiky nové doby vůbec. On dostihl téměř ideálu, jejž pro moderní drama vztyčil R. Wagner. Jeho první práce »Legenda« je takřka rozezpívaným obrazem, dialogisovanou visí legendární, představující život starých bohatýrů polských, Kraka a Wandy, zakladatelů říše polské. V dramatech s motivy řeckými (»Meleager«, »Protesilaos a Laodamia«, »Powrót Odysa« a j.) úplně se vžil v svět tragiků řeckých, osvojil si vznešený tón jejich a vytvořil herojské obrazy, plné přepychu barev a architektonické harmonie forem. V duchu a formě tragedie řecké vzdělával pak látky ze života polského, jako »Klątwa« a »Sędziowie«; při tom vnikl hluboko v duši lidu, vystihl jeho náboženské názory, předsudky i pověry a vytvořil si jazyk úplně odpovídající psychologii lidové, řeč plnou síly, pádnosti a dramatické

úsečnosti. Dramata s látkou historickou (»Lelewel«, »Warszawianka«, »Bolesław Śmiały«, »Noc listopadowa«, »Skałka« a j.) jsou vlastně visionářské symboly významných výjevů z dějin domácích. Největší triumf slavil však Wyspiański dramatem »Wesele«. Za podklad vzal si časové faktum — sňatek přítele, básníka Rydla, s vesnickou dívkou. Na tomto motivu zosnoval drama, obsahující téměř básnickou revisi ideálů národních, výstižnou synthesu tužeb polské duše. Podobného rázu historického činu, síly a sebeobětování jakožto národních ideálů. Silou básnické intuice, vzletem fantasie, hloubkou psychologie, originálností básnických pomyslův a uměním slova překonal Wyspiański všecky své vrstevníky a povznesl se mezi nejlepší básníky světové. V jeho poesii visionářství Krasińského, herojský mysticism Słowackého a věštecká síla Mickiewiczova splynuly v harmonickou jednotu.

Z mladých spisovatelů dramatických prokázali nevšední talent *Tad. Rittner, Jadwiga Marcinowská, Vlad. Perzyński, Stefan Krzywoszewski, Jos. Katerla* a j.

Román naturalistického typu uvedl do literatury polské *Antoni Sygietyński*, výborný stilista, kritik a znalec umění. Plodnější byl *Adolf Dygasiński*, spisovatel mnohostranný, paedagog, linguista, filosof, kulturní historik a skladatel četných novell. Slovem jiskřivým a barvitým kreslil věrné obrázky vesnické a odkrýval nové struny v prosté duši chłopa. Skvostné jsou zvláště jeho oživené popisy přírody a miniaturní kresby ze života zvířecího, které mu zjednaly slávu polského Kiplinga. K přívržencům naturalistické kresby připojila se ještě *Josefa Sawická* (= *Ostoja*), *Zikmund Niedźwiecki, Artur Gruszecki* a j. Celkem však směr čistě naturalistický nevydal pozoruhodnějších plodů trvalé ceny. Zvítězil nad ním umělecký realism.

Vystoupil talent elementární síly, jemného daru pozorovacího, široké znalosti polské společnosti na vsi i v městečkách, s báječnou pamětí, která věrně reprodukuje slova, hnutí a gesta nejpestřejších skupin lidí, — *Vladislaw Reymont*, který se rázem povznesl nad své vrstevníky. Od malých obrázkův a studií psychologických postoupil ku kresbě obsáhlejších obrazů společenských (»Komedyantka«, »Fermenty«) a dospěl posléze k širokým skladbám románovým.

Ohromný dojem způsobil jeho román »Ziemia obiecana«. Spisovatel uvádí čtenáře do »země zaslíbené«, do Łodze, sídla novodobého průmyslu, kam se hrnou všemožní spekulanti, kteří »razí si cestu k millionům s bezohledností vlčího hladu«. Od tohoto světa mamonu, prostopášnosti a hříchu odvrací se Reymont s nenávistí a pohrdáním; láká ho příroda čistá, vznešená a panenská, jak vyšla z rukou velikého Tvůrce. Noří se v duši venkovského lidu a skládá nádhernou epopeji selskou »Chłopi«, v níž s podivuhodnou plastikou a stilem téměř homerským kreslí život na venkově průběhem roku. V drobnějších povídkách (na př. »Z konstytucyjnych dni«) podává obrázky z poslední revoluce na Rusi.

S L. Andrejevem v líčení tragedie lidstva soupeří *Stefan Żeromski* (= *Maurycy Zych*), hluboký analytik a psycholog, jehož obrazy lidské ničemnosti a zvrhlosti přivádějí čtenáře přímo v úžas. V prvních knihách svých »Ludzie bezdomni«, »Promień«, »Aryman mści się«, »Godzina« a j. vybíral si za předmět svého líčení duševní tragedie lidí, bolestně trpících rozporem ideálu a skutečnosti, lidí, kteří nedovedou užívati štěstí, zamítají je a trápí se, ježto vidí kolem sebe tisíce nešťastných a ubohých. Żeromski pohlíží zrakem mračného pessimisty na svět, v němž vládne surový osud a bezohledná příroda, ničíce všecky naděje a illuse a vysmívajíce se všem ideálním vznětům; jeho pessimism je však posvěcen vroucí láskou k lidstvu, soucitem s lidmi nešťastnými a klesajícími pod velikou tíhou utrpení. Z dusné atmosféry přítomnosti zaletěl duchem v minulost a v historickém románu »Popioły« oživil obraz Polsky z konce XVIII. a ze začátku XIX. st., chtě z popelu bohatýrů polských vykřesati aspoň jiskru naděje v lepší budoucnost. Vášnivé spory vznítil jeho román »Dzieje grzechu«, od jedněch zamítaný, od druhých velebený. Je to úžas vzbuzující historie životem zdeptané ženy, která klesne v nejhlubší propast bídy a zločinu. Jak mistrně dovede Żeromski střídati tón svého vypravování, o tom svědčí nové jeho práce: »Duma o hetmanie«, epická rapsodie z doby bojů s Turky (v XVII. v.), oslavující velikého hetmana Stanislava Żołkiewského, a »Sułkowski«. Romány Żeromského mají zvláštní formu; netvoří jednotného celku, skládají se z řady

skizz, studií a scén náladových, plných nejvyššího napětí citového. Touto mosaikovou rozmanitostí a hluboce vzrušujícími kontrasty působí často větší dojem, než by vyvolala harmonicky zladěná komposice celku.

Żeromski měl silný vliv na některé z mladších spisovatelů, jmenovitě na *Gust. Daniłowského* (»Z minionych dni«, »Jaskółka«) a na *Ondřeje Struga*, smělého malíře obrazů revolučních (»Ludzie podziemni«, »Jutro«, »Dzieje jednego pocisku«). *Vác. Berent* proslavil se virtuosní kresbou psychologie moderních lidí, kulturou přesycených a znavených (»Próchno«); se stejnou hloubkou podal výstižný obraz psychologický (»Orimina«) z poslední revoluce. Ze života horalů váží *Vl. Orkan* motivy k otřásajícím tragediím životním v povídkách (»Nad urwiskiem«, »W Roztokach«, »Pomoc« a p.) i v dramatech (»Ofiara«, »Wina i kara«). *Jos. Weyssenhoff*, subtilní ironik, jehož satirický román »Żywot i myśli Zygm. Podfilipskiego« vzbudil i v cizině zasloužemou pozornost, píše nyní romány protirevoluční (»Unia«, »Hetmani«). Z nejmladších belletristů podali již díla pozoruhodných kvalit *Felix Brodowski*, malíř proletariátu, *Felix Jabłczyński*, melancholik *Mich. Muttermilch*, *Janusz Korczak*, *Zofia Rygier-Nałkowská*, jemná malířka duší moderních žen.

Sibiř, země vzdechův a žalů deportovaných, kde našel Korolenko nový zdroj látek, roznítila fantasii tvůrčí dvou romanopisců polských. *Adam Szymański* vykreslil několik obrázků sibiřských, v nichž se ozývá řezavý křik bolu, zoufalství a protestu proti zemi, v níž člověk odťatý od života a ruchu společnosti prahne po hlase živém, jako může po něm prahnouti jediné člověk za živa pochovaný . . . Sibiř *Václava Sieroszewského* není daleko tak hrozná. Ani tamní drsná příroda, ani nevzdělaný, polodivý lid jakutský nemohli mu v duši vyhladiti ideální názor na život, pevnou víru ve vítězství lidskosti. Sibiřské povídky Sieroszewského jsou nejen obsahem zajímavy, nýbrž i uměleckou stránkou, podobajíce se plnozvukým rhapsodiím a dramatům, vypravovaným slohem biblickým a zachycujícím i nejjemnější odstíny barev a vibrace tamní přírody. Týmiž přednostmi vyznačují se jeho povídky čínské a japonské.

4. LITERATURA LUŽICKO-SRBSKÁ.

Národnost a literatura Lužických Srbů začala se k novému životu probouzeti v 1. pol. XIX. stol. příkladem jiných národů slovanských. Mnoho tu působily povzbuzující vlivy z Čech a z Polska. Zvláště z pražského semináře lužického vycházeli nadšení horlivci, kteří poznavše v Praze poesii českou i jiné slovanské, usilovali o rozvoj písemnictví domácího.

Vděčně třeba vzpomenouti nadšených buditelův národních *Jana E. Smoleřa, Jana P. Jórdana* a potom *Michała Hornika*, kteří mají největší zásluhy o rozšíření národnostního a literárního ruchu v Horní Lužici. Nejlepším básníkem doby starší byl *Handrij Zejleř*, skladatel básní vlasteneckých, ohlasů písní lidových, ballad a romancí a básní humoristicko-satirických.

V belletrii nastal čilejší ruch v 70. letech. R. 1876 založili si mladí belletristé časopis »Lipa Serbska«, který později splynul s orgánem starší generace »Łužičanem« v nový měsíčník »Łužica«. Přihlásila se řada mladých adeptů poesie, toužících povznésti domácí básnictví nad pouhé napodobování písní lidových, jako *Jakub Bart, Jakub Skala, Michał Čoch, Ernst Muka, Jan Kral* a *Mikławš Bjedrich*; později se k nim připojili ještě *Jan Wałtař*, rodem Němec, a *Jakub Šewčik*. Mnozí z nich brzy umlkli nebo přešli k jiným odvětvím literatury. Jediný *Jakub Bart-Ćišinski* zůstal poesii věren a vynikl jako největší básník soudobý.

Ćišinski vzdělav se na vzorech českých a polských, zmodernisoval chudou a naivní poesii domácí. Po formě vytvořil zvučnou a lahodnou řeč básnickou a dodal jí poetického vzletu a vyšší uměleckosti; po obsahu obohatil lužické básnictví novými ideami, rozšířil jeho obzor, sytě a sebevědomě vyjádřil v něm svou duši a duši svého národa. Jeho básnickým dílem dospěla soudobá poesie lužicko-srbská k neobyčejné dokonalosti a značně se přiblížila jiným literaturám slovanským. V jeho básních nejzvučněji se ozývá struna vlastenecká. V prvních sbírkách »Kniha sonettow«, »Formy«, »Přiroda a wutroba« zněla jakýmsi tichým a melancholickým steskem, ale později v knihách

»Z juskom wótčinskim«, »Z křidłom worjołskim«, »Wysk a stysk« vydala tóny silné a ostré, budila národní hrdost a sebevědomí, stíhala vlažnost a chabost. Vedle básní vlasteneckých, mluvících přímo k srdci lidu, jsou však v jeho poesii také hojné básně náladové a reflexivní, kde básník v hladkých a zvučných verších zachycuje své dojmy z přírody lužické nebo podává vážné reflexe o životu. Nejvíce je jich ve sbírkách »Serbske zynki« a »Ze žiwjenja«. Pěkné ballady v duchu národním obsaženy jsou v knize »Krew' a kraj«. Je od něho také román ze soudobého života »Narodowc a wotrodźenc« a první originální drama lužické »Na Hrodźisku«.

Národnostní hnutí z Horní Lužice šířilo se také do Lužice Dolní. Literární činnost spisovatelů dolnolužických obmezuje se větším dílem jen na spisy vzdělavatelné a poučné pro lid. Jako básník vzbudil pozornost *Mato Kósyk*. Jsou od něho procítěné elegie vlastenecké, písně a ballady v duchu národním, básně historické a idyllické.

Lužičtí Srbové rozděleni jsouce řečí spisovnou a náboženstvím, nemohou vyvinouti intensivnější činnost literární. Nicméně houževnatost, s jakou lpí na své národnosti a mateřské řeči, je obdivu hodna a budí naděje i do budoucnosti.

5. LITERATURA ČESKÁ.

Písemnictví české v poměru k ruskému a polskému opozdilo se na počátku nové doby ve svém vývoji — z příčin, jež hledati sluší ve zvláštních poměrech politických a národnostních; proto mu bylo mnoho doháněti, než se vyrovnala široká propast, dělící je od pokročilých literatur evropských. Jan Neruda první vědomě a úspěšně začal horliti pro rozšíření obzoru literárního; téměř programová jsou jeho slova, jež pronesl r. 1859: »Učme se u národů jiných, poznejme stupeň jejich vývinu, spřátelme se s jejich světem myšlenkovým a spracujme pak v sobě vše v celek nový s tím, co jsme s mateřkým mlékem už obdrželi a ve vlastech svých seznali. Bude to pak zajisté slovanské, poněvadž co Slované jinak tvořiti nedovedeme.« Mladá generace básnická, odchovaná ideály Jana Nerudy a ostatních básníků

»kruhu Májového«, učila se skutečně u národů jiných, rozšiřujíc obor českého básnictví novými látkami, uvádějíc do něho svěží proudy z literatur jiných a povznášejíc je formálně. Brzy však bylo znamenati, že mladí spisovatelé podle své individuality, náklonnosti a vkusu rozcházejí se ve dva odlišné směry. Jedni byli konservativnější a projevovali větší zálibu pro dosavadní národní a slovanský směr české poesie, jak jej vypěstovali básníci z doby probuzenské. Politické poměry v Čechách, hnutí Jihoslovanů za svobodu a válka rusko-turecká (1877—8) nemálo přispívaly k posílení tohoto národně-slovanského směru v české literatuře. Druhá skupina mladých básníků nadšena byla zářivými vzory poesie západoevropské, jmenovitě romantismu národů románských, a snažila se podle nich povznésti domácí básnictví k vyšší dokonalosti. Pro další osudy české poesie byl tento druhý směr, nedosti přesně nazývaný »kosmopolitickým«, daleko významnější.

Směr národně-slovanský má svérázného a vynikajícího zástupce ve *Svatopluku Čechovi*. Básně jeho jsou prohřáty láskou k vlasti a Slovanstvu, láskou k pravdě, svobodě a lidskosti, vesměs ideály, na nichž od nejušlechtilejších duchů zakládána byla budoucnost českého národa. Prohloubiti tyto národní ideály, uvésti je ve shodu s novými proudy myšlenkovými a zjasněné vštípiti do srdce českého lidu, bylo nejvznešenějším jeho posláním básnickým. Na počátku obracel zřetel hlavně k české minulosti a vážil odtud motivy k svým zpěvům: k obrazům z dějin husitských »Adamité« a »Žižka«, k romantické epopeji »Dagmar« a konečně k nejúchvatnější básni »Václav z Michalovic« z elegií pobělohorských. Později otázky dne, víření nových hesel sociálních, těžký politický stav národa podněcovaly ho k hojným veršům časovým a vlastenecko-politickým ze žhavé přítomnosti. V »Lešetínském kováři« zapěl píseň plnou síly a sebevědomého vzdoru proti dobyvačné cizině, v »Jitřních písních« a »Nových písních« vmetl do českých srdcí hrst jisker ze svého žáru vlasteneckého, rozněcoval nadšení, sebedůvěru a lásku k svorné práci osvětové. V »Evropě«, »Sněhu« a »Sekáčích« nadšeně vítal ideu sociální rovnosti a bratrské lásky a v nejpopulárnějším díle svém »Písně otroka« vyzpíval smutek i utajený vzdor porobeného

lidu. Jako neohrožený bojovník za svobodu, bratrství a pravou lidskost směle potíral v básních satiricko-tendenčních jejich protivy: lživou civilisaci, otrokářství všeho druhu, předsudky společenské, lež, klam a sobectví. Harmonicky se strunou vlasteneckou ozývá se v poesii jeho struna slovanská. Veliká idea slovanské vzájemnosti, v dětství mu od otce vštípená a Kollárovými znělkami rozněcovaná, srostla s jeho nitrem tak pevně, že mu jí ani později střízlivá a skeptická doba nevyrvala. Svým názorům na Slovanstvo a na jeho kulturní poslání dal výraz v drobných básních i v delší skladbě »Slavie«, v níž vyslovuje svou pevnou víru, že Slované jsou povoláni přinésti světu kulturu pravou a rozšířiti v lidstvu náboženství lásky a humanity.

Verše Svat. Čecha jsou umělecky vybroušeny do jemných a třpytných hran, vynikají skvělou elegancí a lesknou se delikátními odstíny barev. Vedle básní dařily se mu romány, povídky, humoresky, feuilletony a p. Romány a povídky jeho dílem obsahují příběhy, v něž promítal svou ideální touhu po životě lepším a dokonalejším, nežli je skutečný (na př. »Oblaka«, »Mezi knihami a lidmi«, »Poslední jaro«, »Hovor listí«, »Sláva«, »Ikaros«), dílem ironisují skutečnost a její rozpory (jako »Kandidát nesmrtelnosti«, »Pan Bolehlav a svět«, »Kallobiotika na cestách«), nebo podávají vážné kresby ze života (»Jestřáb contra Hrdlička«) a memoiry básníkovy (»Druhý květ«). Původností myšlenky i formy vyznačují se jeho črty humoristicko-satirické (»Výlety pana Broučka«, »Pestré cesty po Čechách«).

Národně-vlastenecký směr v české poesii ze všech sil propagovala a nadšeně vždy hájila *Eliška Krásnohorská*, neunavná pracovnice ve prospěch vzdělání českých žen a dívek. V poesii své, větším dílem tendenční a rhetorické, nad všednost a tíseň skutečnosti zvedá prapor idealismu, optimisticky hlásá víru ve vítězství ctnosti a dobra, velebí nadšení a ideální vzlet. Po stopách Havlíčkových a Nerudových kráčel *Ladislav Quis*. Po prvním rozletu, po básních plných ruchu a smělých snův o svobodě a volnosti obmezil svou činnost na básnické genry, které nejvíce odpovídaly jeho nadání, — na ballady v duchu tradic lidových, na písně ve formě úsečné a zpěvné, na veršované povídky, překypující lidovým humorem, a na pichlavé epigramy. Vedle jiných

básníků zůstává věren domácím tradicím poetickým *Frant. S. Procházka,* skladatel pěkných »Písniček« a veršované povídky »Král Ječmínek«. Mladší stoupenci směru národněslovanského založili si r. 1879 časopis »Ruch«, v němž šířili známost literatur slovanských, otvírajíce domácímu písemnictví nové pohledy do umění jiných Slovanů. Vzájemnosti slovanské věnován byl »Slovanský Sborník«, jejž redigoval *Eduard Jelínek,* spisovatel četných črt a kreseb ze života kozáckého, litevského, ukrajinského atd. Družina »Ruchu«, šíříc známost realistické literatury ruské, mnoho k tomu přispěla, že se realism začal i v Čechách ujímati.

Druhá skupina básníků českých upřela své zraky na poesii francouzskou, italskou a anglickou. Nejvíce je oslnil lesk francouzské poesie romantické. Vynikající romantikové, jako Alfred de Vigny, Victor Hugo, Alfred de Musset a Theofil Gautier stali se jejich miláčky. Neméně je okouzlovala poesie mladších básníků »parnassistů« s Lecontem de Lisle v čele, kteří ve svých básních dbali o formy bohaté a syté, krásné a třpytné. Nejvíce oblíben byl z nich F. Coppée, mistr v lyrice a v drobné kresbě genrové. Povznášeti a zvelebovati české básnictví po způsobu těchto zářivých vzorů bylo hlavní snahou »kosmopolitů« českých.

Josef Vác. Sládek soustředil mladé básníky nového směru v časopise »Lumír«, jejž redigoval. Jakkoliv v theorii náležel k předním zastáncům »kosmopolitismu«, v básnické své praxi zůstával věren domácím tradicím, oblíbil si prostou a zpěvnou formu písně a složil umělecky vybroušené ohlasy písní prostonárodních. V básnickém díle jeho má převahu lyrika nejrozmanitějších odstínů; nad jiné zdařilé jsou jeho písně, kresby náladové a genrové obrázky ze života. Vyznačují se stručností a úsečností básnického slohu, několika mistrně volenými výrazy zobrazujíce celou náplň citů, nálad a myšlenek. Tuto zvláštní stručnost výrazovou stejně jako vážný a ušlechtilý názor na život a na povinnosti člověka osvojil si básník hlavně studiem literatury anglické, z níž mnoho překládal.

Ke kruhu »Lumírovců« přimknul se *Julius Zeyer,* snivý idealista, který se utíkal před dotykem všední skutečnosti do tajemných dálek a cizích světův, nalézaje v pravěkých bájích a tradicích, v středověké romantice bohatýrské a

v mystických legendách křesťanských bohatý zdroj látek a motivů, jež poeticky vzdělával. Vynikal neobyčejnou plodností a mnohostranností; psal básně, dramata, novelly a romány.

Část jeho básní (»Kronika o sv. Brandanu«, »Z letopisů lásky«, »Karolinská epopeja« a j.) podobá se obnoveným obrazům. Zeyer si themat jejich sám nevymýšlel, nýbrž našel je na své umělecké pouti po čarovných luzích poesie všesvětové; jsa nadán neobyčejnou silou intuice, fantasií téměř visionářskou, assimilační vlohou podivu hodnou, tvořil z nich díla nová, jež zjasněna byla jeho živou obrazností, prohřáta teplem jeho citu a podána v novém rouše uměleckém. O každé z těchto poetických látek básník mohl říci: »Ač cizí, přece jesti mou!« Samostatnější činnost tvůrčí prokázal v básních »Vyšehrad« a »Čechův příchod«, bohatýrských rapsodiích z dávnověkosti české, v nichž vystihl ducha a barvitost starodávných bájí českých a vytvořil plastické postavy českého mythu jakožto symboly zjevů přírodních. Oč se nyní pokoušejí »mythotvorci« ruští s Vjač. Ivanovem v čele, to v jistém smyslu prováděl už dříve Zeyer.

Z jeho dramat největší úspěch na jevišti měla »Sulamit«, »Doňa Sanča«, »Neklan«, »Raduz a Mahulena«. Zeyer měl svou vlastní formuli dramatickou, která zněla: »Mám stále ještě za to, že drama především je básní, že má zaznít sálem a doznít jako akkord lyry, buď mohutný, buď dojímavý, nebo třeba rozjařující.« Proto nedbal obvyklých pravidel dramatické komposice: mnohé jeho skladby dojímají více půvabem básnických obrazův a lahodnou řečí než silou dramatickou. Romány, novelly a povídky mají v díle Zeyerově převahu. Nejvýznamnější z nich jsou »Ondřej Černyšev« se zevrubnou kresbou vznešené společnosti ruské za Kateřiny II., »Jan Maria Plojhar« a »Dům u tonoucí hvězdy«, v nichž je uložen obraz duševního rozvoje básníkova, jeho pohledů na život, lásku, umění, nabožensť a na naše poměry národnostní. Některé romány a povídky vznikly vzděláním motivů cizokrajných, vážených z nejrozmanitějších míst, dob a kultur, stejně jako mnohé básně epické a dramatické.

Ve svých pohledech na umění Zeyer předstihl svou dobu. Jeho názory o podstatě umění ku podivu se shodují

s těmi zásadami, jež tvoří základ moderního umění. On zamítal vnější realism a po umění žádal více než virtuosnost v podání reální skutečnosti. Úkol pravého umění podle něho záleží v tom — vnikati za hranice toho, co smysly chápeme, intuicí vystihovati duši věcí a zobrazovati místo vnější pravdy pravdu vnitřní pomocí symbolů.

Ani Čech ani Zeyer nevytvořili nové básnické školy ve vlastním slova smyslu. To se podařilo teprve *Jaroslavu Vrchlickému* (= *Emilu Fridovi*). Básnické dílo jeho, které se skládá z více než 65 knih původní epiky a lyriky, asi z 30 básní dramatických kromě zábavné prósy, studií literárních a četných překladů z literatur světových, vzbuzuje opravdový obdiv rozmanitostí druhův a forem poetických, nesmírným bohatstvím myšlenek, citův a nálad v něm zobrazených i nádherou slohu básnického. V obsah jeho jsou pojaty nejzávažnější myšlenky, jež kdy zmítaly duchem lidským, a dojmy jimi vzbuzené, jak se zrcadlí v duši moderního básníka. K bohatému obsahu, jehož zdrojem byla minulost i přítomnost, zkušenost i četba, pojí se květnatý a zářivý sloh s libozvučnými verši a uměle stavěnými strofami.

Nejskvělejším projevem tvůrčí síly a mohutnosti genia Vrchlického je cyklus básnických skladeb, jež možno zahrnouti společným názvem »zlomky epopeje lidstva« (»Duch a svět«, »Sfinx«, »Perspektivy«, »Zlomky epopeje«, »Dědictví Tantalovo«, »Fresky a gobeliny«, »Brevíř moderního člověka« a j.). V roznícené mysli básníkově ožily všechny významné stupně kulturního rozvoje lidstva od báječného pravěku až do doby nové a pohledy jeho na odvěký zápas člověka, hledajícího pravdu, dobro a krásu, vtělily se v nádherné obrazy básnické. Brzy hlubokou reflexí, brzy názorným mythem a mystickou legendou vyjadřoval své vidiny. Motivy starobiblické, antické a středověké poskytovaly mu látek nejvíce. Smělou, velikého básníka důstojnou myšlenku zazpívat velikou píseň lidstva vnukl mu miláček jeho Victor Hugo, který ve svém největším díle básnickém »Legendě věků« rovněž pojal velkolepý plán »vyjádřiti lidstvo v díle cyklickém, malovati je posloupně pod všemi úhly dějin, pověsti, filosofie, náboženství a vědy«. A jako Hugova »Legenda věků« tak i cyklus básní Vrchlického zůstal fragmentem. »Z té epopeje žalu, krve, bídy«, praví básník, »již

Eumenidy až do dnes během věků nedopěly, jen zlomky sbírám dlouhý život celý, jen střepy, na nichž slzí rmut se blyští neb slabý záblesk lepší doby příští...« K zlomkům epopeje řadí se též tři delší skladby epické: »Hilarion«, apotheosa čisté lásky evangelické, »Twardowski«, zobrazující konflikt smyslné přírody s duchem jako Goethův Faust, a »Bar Kochba«, obsáhlý epos ve formě dramatické o posledním zápase světa židovského s říší římskou.

Četné knihy lyriky reflexivní podávají básníkovy úvahy a meditace o záhadách lidského bytí, o přírodě, umění, náboženství a otázkách filosofických. Vyznačují se hloubkou myšlenkovou, vřelostí a silou citu a obdivuhodnou smělostí vzletu. »Memoiry duše«, subjektivní city a nálady básníkovy obsahují sbírky lyriky osobní, téměř poetický deník autorův. V prvních sbírkách převládá nálada pessimistická, potom zvítězí radost ze života, láska a mládí. Avšak zklamané illuse, nestálost štěstí, prchající mládí, konečně i zloba lidská hromadí v duši jeho hluboký stesk, hořkost a chmurnou melancholii. Poslední sbírky přinášejí pak uklidnění po duševních bouřích a smírnou resignaci.

Epika je zastoupena nejhojněji balladami, romancemi a legendami, čerpanými z nejrozmanitějších prostředí a dob. Soulad obsahu a formy, nálada a barvitost, odpovídající místu a době, odkud látka vzata, dodávají jim zvláštní ceny umělecké.

Tragedie, dramata a veselohry Vrchlického vyznačují se napínavým dějem a obratnou technikou dramatickou. V. Hugo, Sardou a Augier byli jeho vzory. Na repertoiru nejčastěji se vyskytují »Noc na Karlštejně«, »Rabínská moudrost«, »Soud lásky«, z vážných dramat zejména trilogie »Hippodamie«, složená v duchu a slohu tragedií starořeckých.

Přečetné překlady z poesie francouzské, anglické, španělské, portugalské, německé, polské atd. doplňují velkolepé básnické dílo Vrchlického, který svou bohatou erudicí básnickou a širokým rozhledem literárním otevřel poesii české nové, bohaté zdroje poetických látek a forem téměř ze všech literatur světových.

Svým oslňujícím zjevem Vrchlický působil na mladší generaci básnickou, která v něm viděla svého mistra a zá-

konodárce. Pod jeho praporem sešli se básníci rozmanitých kvalit. *Frant. Kvapil*, přední zástupce literární vzájemnosti českopolské, vedle citů milostných líčil nálady krajinné a dojmy z cest a v duchu francouzské romantiky poetisoval motivy ruských bylin. *Karel Kučera*, překladatel básní a dramat Ibsenových, po příkladu Vrchlického vzdělával v balladách, romancích i v delších zpěvech epických motivy antické, středověké, vlastenecké a p. Převládající notou lyriky *Aug. Eug. Mužika* byl chmurný pessimism a těžká nálada melancholická; jasnějšími tóny zazněly teprve jeho básně sociální a vlastenecké. *Bohdan Kaminský*, sladkobolný elegik a erotik, opěvuje uprchlé mládí, vzpomínky rodinné, zklamané lásky a zmařené illuse, nebo kreslí s přídechem satirickým genrové obrázky z pražských ulic a přírodní dojmy z venkova. Podobného rázu jest též jeho prósa, brzy melancholická a sentimentálně zbarvená, brzy satirická a ironická. Lyrické sbírky *Ant. Klášterského* kromě genrových obrázků, dojmův a nálad přírodních obsahují verše vlastenecké a politické, dále vážné reflexe o účelu života a určení duše; vyznačují se vřelostí citu a provanuty jsou tklivou melancholií a tichým smutkem.

Někteří mladší básníci ze školy Vrchlického ocitli se téměř na rozhraní mezi parnassismem a novějším symbolismem. *Jaroslav Kvapil*, lyrik něžného citu a dramatik, promítal své sny milostné, svou žíznivou touhu po kráse a ideálu v zářivé obrazy básnické a v rozkošnou scenerii přírodní. Mystickou vůní a citovým opojením dýše erotika *Jaromíra Boreckého*. *Jan Rokyta* (*Adolf Černý*), lyrik měkkých a ztlumených tónů, vedle erotiky a mystických snův o záhrobním životě hlásá ideje smíření, ryzí lidskosti a evangelické lásky a p.

V romanopisectví projevily se rovněž dva směry: ideálně vlastenecký a druhý reálnější se zabarvením sociálním. Předními představiteli směru ideálně-vlasteneckého jsou: *Václav Vlček*, *Ferd. Schulz* a *Sofie Podlipská*. Jiným směrem brali se romanopisci, kteří se přiklonili k »Lumírovcům«. Střízlivěji pohlíželi na život národní, kritisovali jej, všímali si otázek časových a pro své práce hledali nové, přiměřenější formy. V popředí stojí *Jakub Arbes*, tvůrce svérázných romanett s bohatým obsahem myšlenkovým,

v nichž záhady vědecké a živly fantastické, promítané v scenerii tajemnou neb i příšernou, podivuhodně se proplétají a poutavým rozuzlením překvapují. Vedle toho je Arbes autorem zajímavých románův obsahu sociálního a společensky mravního, dále novell, povídek, miniatur, arabesek, satir, kreseb povahopisných a j. Hmotné poměry nutily ho často psáti zběžně, bez zřetele k umělecké dokonalosti. *Servác Heller* vzbudil největší pozornost napínavými romány ze života ruské šlechty (»Král stepi«, »Salomonida«, »Bouře života«). V belletrii *Frant. Heritesa* přední místo zaujímá drobná kresba genrová a humoreska ze života maloměstského. Nový zájem pro román historický vzbudil *Václav Beneš-Třebízský*, jehož romanticko-historické obrazy, prosycené nadšeným obdivem bývalé slávy a lesku země české a hlubokým smutkem nad utrpením českého lidu, dojímaly široké vrstvy čtenářů citovou vroucností, sentimentální a elegickou náladou, vzrušeným a rozechvělým tónem vypravování.

*

Romantism v české literatuře měl neobyčejně dlouhý život. Vedle něho jen znenáhla se ujímal směr realistický — hlavně působením ruských románův a dramat. Vliv jeho projevil se nejdříve v romanopisectví, potom v dramatech a posléze i ve verších.

Starší romanopisectví české obsahovalo již hojné prvky realistické; tyto se sesilují a vzmocňují. Romanopisci pojímají do svých děl nejrozmanitější zjevy a otázky soudobé ze všech vrstev společenských. Umění jejich směřuje nejen k výstižné kresbě realistické v ději, popisech a charakteristice osob, nýbrž i k podrobné dušemalbě. Reálnému obsahu přizpůsobuje se také sloh, výrazný a barvitý.

Matěj Anastasia Šimáček začal v drobných povídkách věrně líčiti život a práci, mravy a názory dělníků v cukrovarech. Z téhož prostředí vybíral si látku k delším románům, v nichž ukazoval, jak práce v továrně pohlcuje jednotlivce, dělníka i úředníka, a přizpůsobuje jeho činnost rozumovou i citovou hromadnému prostředí (»Bratří«, »Otec«, »Dvojí láska«). Od deskriptivního realismu, který převládal ještě v cyklu povídek »Ze zápisků phil. stud. Filipa Kořínka«, přešel k podrobnější kresbě psychologické v ro-

mánech »Světla minulosti«, »Lačná srdce«, »Chci žít«, v nichž kreslí duševní stavy lidí otrávených moderní skepsí, dekadentův a žen toužících po volném sebeurčení. Jeho realisticky silná dramata »Svět malých lidí« a »Jiný vzduch« jsou ozdobou českého repertoiru. — Důsledným stoupencem popisného realismu zůstává *Josef Laichter*, spisovatel obsáhlých románů »Sychrova éra«, z vířivého života maloměstského, »Za pravdou«, z dějin pokrokového hnutí české mládeže, a »Na přechodu« s obsahem mravně společenským.

Poutavě umí vypravovati a výrazně kresliti lidi i přírodu *Frant. X. Svoboda*. Vedle několika sbírek drobnějších povídek, jichž předností je suggestivní náladovost a barvité zobrazení přírody, napsal dva obsáhlé romány. V »Rozkvětu«, obšírné kronice rodinné, zobrazil na širokém půdorysu, jak z nízké úrovně života vesnického počne vyrůstati nad ostatní rodina, která v třetím koleně rozkvete k nejvyšší intelligenci ducha. Rek románu »Řeka« je téměř český Sanin, který se však utrpením a úctou k ženě niterně očistí a obrodí. Jako v povídkách a románech tak i v dramatech veden je Svoboda snahou odhalovati rozmanité proudy společenské a stopovati jejich vliv na povahu člověka. Konflikt mezi životním názorem ideálním a materiálním, rozkladný vliv města na venkov, útok ziskuchtivosti, kletba spáchané viny, rozpor mezi skutečností a sentimentálním blouzněním, kouzlo démonické krásy — to jsou předměty dramat Svobodových, z nichž nejvíce se líbí »Směry života«, »Útok zisku« a »Démon«. Jasný humor a jiskřivý vtip srší z jeho veseloher a frašek.

Nejdříve francouzskému naturalismu, potom ruskému realismu výbojně razil cestu do písemnictví českého *Vilém Mrštík*, spisovatel živého a bujného temperamentu. Jeho román »Santa Lucia«, obraz ze života a společenského zápasu chudého studenta, vzrušuje svou pravdou životní, věrnou a sytou kresbou osob i děje. Malířská vloha Mrštíkova a síla charakteristiky ještě skvěleji se projevuje v půvabné »Pohádce Máje«, v níž milostný příběh dvou mladých srdcí doprovázen je nádhernými popisy přírody a výstižnou kresbou stavů duševních. Se svým bratrem Aloisem napsal drama »Maryša«, dramaticky vzrušující obraz ze života vesnického. Pružný a básnicky vzletný sloh, jiskřivý a svrcho-

vaně malebný výraz je ozdobou všech jeho prací. Za vlivu Mrštíkova začal psáti *Josef Merhaut,* jehož naturalistické kresby obdává těžké a dusné ovzduší, přeplněné výbuchy vášně a nelidskosti. Z tohoto chmurného ovzduší nízkých vášní umělec hledá očistu cestou k ideálu náboženskému a národnostnímu. Pessimistická nálada převládá u *Josefa K. Šlejhara,* na nějž mnoho působili romanopisci ruští, zvláště Dostojevskij a Gogol'. Z jeho povídek a románův ozývají se zoufalé křiky lidí zbědovaných, nářky ubožákův zatvrzelou necitelností utýraných, děsivé vzdechy lidí tělesně i duševně strádajících a nemocných. Scenerie přírodní, unylá, smutná a úpalem slunce nebo krutého mrazu ztrnulá, tvoří pozadí jeho skladeb, přeplněných obrazy lidské necitelnosti, zloby, pomsty a surovosti. Ponurému obsahu odpovídá sloh úmyslně drsný a řezavý, s přerývanými větami a stlumenými obrazy mystického zabarvení.

Ponurou náladou a naturalistickou kresbou stinných stránek života, zvláště z moravského venkova, Šlejhara připomínaly s počátku povídky *Jiřího Sumína* (*A. Vrbové*). Hlavním předmětem dalších povídek a románů Sumínových je objektivně přesné a psychologicky prohloubené líčení osudu žen, trpících pod tíhou společenských a rodinných předsudků.

Po stopách Nerudových kráčí *Ignát Herrmann,* vtipný feuilletonista a znamenitý malíř rázovitých figurek a obrázků ze zapadlých částí Prahy, výjevů z ulic, ze zákoutí kancelářských, z krámů malých kupců a p. Realistická drobnomalba, plastické líčení a svěží humor zdobí všecky jeho práce, z nichž nejdokonalejší je román »U snědeného krámu«. Z prostředí lidí zubožených, skleslých, tělesně neb duševně zatížených rád si vybírá látku *Karel M. Čapek,* nanášeje při kresbě osob a jejich stavů duševních úmyslně barvy naturalisticky zhuštěné. Život velkosvětské společnosti pražské, výjevy ze salonů zbohatlých obchodníkův, továrníkův a advokátů ve spojení se soudobými poměry politickými a ideovými slohem uhlazeným a jiskrným kreslí *Václav Hladík,* jehož dramata ze života pražského »Nový život« a »Závrať« měla rovněž pěkný úspěch.

Z žen spisovatelek vyniká *Božena Viková-Kunětická* vznětlivým a útočným temperamentem; zprvu psala drobné

povídky a novelly ze života rodinného, potom obsáhlé romány, stilisticky bohatě vyzdobené, v nichž se vrhá v boj za individuální práva ženy. Podobné motivy jsou podkladem jejích dramat, zvláště rozmarných veseloher. Od útočných a bouřlivě vzrušených románů Vikové-Kunětické citovou vroucností a uměleckým klidem rozlišují se romány a povídky *Růženy Svobodové.* Vnitřní a citový život intelligentních dívek a žen, rozpory jejich srdce s osudem a skutečnými poměry, zklamané illuse a marná úsilí po volném sebeurčení tvoří základní motivy jejích knih, jichž předností je výrazná dušemalba, jemná náladovost, sloh osobitý a při vší úsečnosti výrazu ryze básnický a obrazný. Jejímu směru se přibližuje *Růžena Jesenská,* spisovatelka povídek, dramat a lyrických básní.

Z mladších belletristů slohovou obratností a technikou vypravovatelskou vzbudili pozornost zvláště *Karel Sezima, Karel Rožek, Otakar Theer, Josef Uher* a j.

Široce se rozvětvil v nové době román vesnický. Přestal idealisovati venkov a začal všestranně líčiti život lidu, v celé hloubce a šířce vnějších i vnitřních podmínek. *Karel V. Rais* s klidným realismem popisuje život chudých zákoutí horských, vesnic a městeček, předvádí názorně kreslené postavy vesnické, zvláště staříky a stařeny, a na živých příkladech ukazuje, jak se vlivem těžké práce selské utváří jejich povaha, jak tuhý boj o život zatvrzuje jejich srdce, vyhání děti z domova, způsobuje nelidské nakládání s výminkáři, je příčinou vášnivých sporů mezi sourozenci a p. *Karel Klostermann* stal se romanopiscem Šumavy. Krása a hrůza šumavských hvozdů, zajímavé postavy šumavského lidu, jeho život a poměry sociální poskytly mu hojné látky k několika rázovitým skladbám. Veršované povídky a romány *Karla Legra* ze života vesnického a maloměstského na Polabí proniknuty jsou humorem a satirou, která se časem stupňuje k břitkým šlehům. Na Pojizeří, do prostřed náboženských blouznivců, uvádějí čtenáře romány *Antala Staška,* jehož kresby podávají prohloubený obraz života tamního lidu, jeho poměrů sociálních, podmínek národnostních a názorů náboženských. *Tereza Nováková* v duchu Karoliny Světlé, ale pevnými rysy realistickými líčí venkovany a jejich myšlenkový svět z okolí Litomyšle a Poličky. Zname-

nitý román »Děti čistého živého« znamená dosud vrchol její tvorby. Obsažnou epopeji lidu jihočeského píše *Josef Holeček*; v jeho cyklistické skladbě »Naši« je zachycen všestranný obraz jihočeského venkova s podrobnou charakteristikou hmotného i duševního života lidu. Holeček ve své belletrii podává nejen cenné příspěvky k psychologii národní, nýbrž vysvětluje také ve smyslu svérázného jihočeského sedláka-myslitele důležité problémy sociální, národo-hospodářské, historicko-filosofické, národnostní a politické. Syté obrázky ze života jihočeského kreslí též *Jindřich S. Baar*.

Venkov na Moravě vedle *Gabriely Preissové* našel výtečné malíře v *Janu Herbenovi* a *Aloisu Mrštíkovi*. V Mrštíkově knize »Rok na vsi« jako v Reymontových »Chłopech« je zobrazen lid vesnický při práci i zábavě, doma i na poli, v kostele i v hospodě, při svatbách i při pohřbech. V barvité a syté kresbě jeho věrně se obráží líc i rub života lidu slováckého na Moravě do nejjemnějších odstínů v rámci koloběhu ročního a z řady jednotlivých kreseb vyrůstá obraz rozkladu a úpadku celé dědiny moravské.

Z romantismu vybavuje se konečně i román historický. *Alois Jirásek* opírá své poutavé obrazy i v podrobnostech o dokumenty historické a v širokých skladbách cyklických (»Mezi proudy«, »Proti všem«, »Bratrstvo«, »F. L. Věk«, »U nás«) zobrazuje složitá hnutí kulturní s celým myšlenkovým ovzduším, dobovou i místní barvitostí. Výrazné umění charakterisační a ryzí českost, prohřátá duchem svobodomyslnosti a humanity, vyznačuje všecky jeho četné práce. Jeho dramata »Vojnarka«, »Otec«, »Emigrant«, »Žižka«, »Gero«, »Lucerna« jsou ozdobou českého repertoiru. Historické povídky *Zikmunda Wintra*, předního kulturního historika českého, jsou skvostné drobnomalby s věrnou barvitostí dobovou, s plastickými popisy a osobami, jež přímo vyrůstají z historické půdy s celou rázovitostí své povahy. Od drobných obrázků přešel k delším skladbám historickým, jako »Rozina Sebranec« a »Mistr Kampanus«, v nichž jsou zahrnuty všechny přednosti jeho umění vypravovatelského.

Vítězný realism po románech útočí na české drama, které až do r. 1887 bylo převahou romantické. *Ladislavu*

Stroupežnickému, dramatikovi plodné činnosti a tvůrci nového genru historických veseloher, podařilo se konečně drama stilu rozhodně realistického »Naši furianti« ze života vesnického. Potom následovala dramata podobného typu od *Gabriely Preissové* (»Gazdina roba«, »Její pastorkyňa«) a bratří *Mrštíků*. O dramatické činnosti M. A. Šimáčka, F. X. Svobody, Vikové-Kunětické, V. Hladíka, A. Jiráska a j. byla již zmínka. K nim se druží ještě *F. A. Šubert*, jehož dramatická vloha nejsilněji se projevila v tragedii »Jan Výrava«. Veselohru s úspěchem vzdělávají *Josef Štolba* a *Václav Štech*.

Posléze vítězí realism také ve verších a vítězství toto dovršuje vynikající zástupce jeho *Josef Svat. Machar*. Zářivý romantism, který za jeho mládí ovládal poesii, nevzbudil v duchu jeho, tíhnoucím k pravdě a realitě života, souzvučného ohlasu, nýbrž bolestný rozlad a posléze prudký odpor, jemuž dal výraz ve sbírkách básní z let 1887—1892, shrnutých nyní v trojdílný »Confiteor«. Vzepřev se každému okrašlování skutečnosti, odhaloval nedostatky soudobého života, břitkou satirou šlehal bezobsažné vlastenectví, povrchnost, přetvářku a plochost poměrů společenských i národnostních. Útočného rázu jsou též »Čtyři knihy sonetů«, v nichž ostrá reflexe politická, sociální a literární má převahu nad klidnou krajinomalbou a kresbou náladovou. Veršovaný román »Magdalena« a sbírka básní »Zde by měly kvést růže« soucitně líčí neblahý osud žen a dívek. Úchvatnými tóny zaznívají jeho politicko-vlastenecké elegie v knize »Tristium Vindobona«, trpce vyslovující celou tragedii našeho politického života, zmateného, kolísavého a neúspěšného. Poetický obzor Macharův stále se šíří a vrcholí v širokých synthesích závažných otázek o křesťanství, náboženství, vlasti a dějinném vývoji ve sbírce »Golgatha«. Co v přítomnosti marně hledá — krásu a sílu ve vzácné harmonii, nalézá posléze ve světě antickém (»V záři hellenského slunce«, »Jed z Judey«). Reálnému obsahu jeho básní odpovídá forma, prostá a střízlivá ve svém výrazu, silná a břitká ve svém účinku. Prósa jeho obsahuje duchaplné feuilletony, řízné satiry, ostré polemiky, literární charakteristiky a úvahy kulturně filosofické.

*

Nové umění, jemuž Vrchlický překlady ze symbolistů francouzských a Zeyer svou idealistní poesií připravili půdu, našel horlivé stoupence ve *F. X. Šaldovi, Jiřím Karáskovi* a *Arnoštu Procházkovi.* Podstatu jeho nejhlouběji pochopil Šalda, který své individuální názory na umění, význam jeho a účel shrnul v znamenité knize »Boje o zítřek«. Od Jiřího Karáska jsou duchaplné stati kritické o nových zjevech v poesii domácí i cizí. Jako stoupenec umění dekadentního zobrazuje Karásek ve svých básních, dramatech a románech tragiku citových záchvatů, smutek rozkladu a zmaru nebo líčí závratné touhy duše osamělé a fantastické sny o říši krásna. Arnošt Procházka, důsledný ctitel čistého umění, soustředil české modernisty v časopise »Moderní Revue«, který r. 1894 založil.

Mnoho vystoupilo mladých básníků, kteří v duchu nového umění psali intimní verše, ale málokteří našli si svůj osobitý tón a vydali plody vyššího významu. K svérázným a samostatným talentům náleží *Antonín Sova.* V prvních sbírkách básnických prokázal zvláštní umění kresliti obrázky náladové ze života a z přírody. Od drobnomalby náladové přešel k veršům útočným, zahořkle pessimistickým. Příkrý rozpor mezi tím, co jest a co by mělo býti, bída změlčeného života, tísnivé poměry společenské i politické bouřily jeho nitro, vzněcovaly v něm podrážděný vzdor i hluboký smutek. Smutky se vybouřily a v duši básníkově se zjasnilo; povznesl se k tušení lepšího a vyššího života. Víra ve vítězný přerod duší, v obnovu lidské společnosti, kdy zavládne čisté náboženství lidskosti, zvítězila nad dřívějším pessimismem, ačkoliv břitká, často i zžíravá kritika soudobé společnosti nepřestává se v jeho verších ozývati. Sloh Sovův je úsečný a výrazný; působivost jeho bývá stupňována veršem přerývaným nebo volným, který odpovídá bouřlivě vzkypělému obsahu. Prósa Sovova, větším dílem intimního rázu, vyznačuje se lyrismem a citovou drobnomalbou. Současné poměry na českém jihu zobrazuje jeho obsáhlý román »Tóma Bojar«.

Největším synthetikem, pronikajícím až v tajemné záhady života a smrti, je *Otakar Březina* (= *Václav Jebavý*). Básně jeho jsou visionářské rozhovory duše o mysteriu všehomíra. V dobách tvůrčího tvoření rozechvělá duše básníkova upírá svůj mystický zrak do věčnosti, povznáší se k tu-

šení nepochopených záhad všehomíra a ozářená paprsky kosmických světel vrací se s bohatou kořistí nových obrazův a perspektiv poznání. Básně Březinovy jsou téměř radostné hymny na oslavu praduše světa, z níž se lijí světla všech minulých a budoucích světů, na oslavu harmonického pořádku nekonečného kosmu, který silou lásky, touhy a utrpení pojí milliony duší v jednotu duchového bratrství. Březina svou poesií, složenou z hlubokých symbolů, melodických tónův a nádherných barev, co nejtěsněji se přiblížil ideálu vnitřního, čistě věšteckého umění, které silou básnické intuice vniká v nadsmyslné taje života i přírody.

Unylými a zlomenými tóny zaznívaly verše *Karla Hlaváčka*, básníka záhy zesnulého, který v lyrice a v balladách ironického zabarvení zachycoval zádumčivé a sešeřelé nálady duše, touhou a vědomím marnosti života chorobně zjitřené. Podobného rázu je také lyrika a drobná prósa *Jana Opolského*, dekorativního stilisty. *Karel Červinka*, zemdlený tesklivou touhou a znuděný životem v městě, utíká se do samoty přírodní a barvitě kreslí dojmy a nálady z přírody. V povídkách budí soucit a slitování s nešťastným osudem vězňů, trestancův a tuláků, vyhledávaje v nich zajiskření lidské duše. *Emanuel z Lešehradu* veršem měkkým a lahodným odívá své city milostné, melancholické sny a touhy, citlivě zobrazuje nálady přírodní a libuje si v melodických písních.

Nové hnutí umělecké svým zabarvením symbolickým a mystickým ovládlo také mladou generaci básníků z řady duchovenstva, v jichž středu vznikla katolická moderna. Mezi nejlepší zástupce její povznesl se *Xaver Dvořák*, básník vroucího citu náboženského a bohaté inspirace poetické, a *Sigismund Bouška*, autor nábožensky zanícených meditací, legend a mysticky zabarvených kreseb přírodních.

Proti abstraktní a přeumělkované poesii symbolistní a dekadentní znenáhla se zvedla reakce. Někteří z mladých básníků hledají zase v životě skutečném a v poměrech doby působivé motivy poetické. Těží z nových forem uměleckých, ale poutají je zároveň otázky sociální, politické i vlastenecké. *Viktor Dyk*, zahořklý satirik a ironik, neúprosně kritisuje život a jeho vztahy. Příkré protivy mezi citem a rozumem, mezi touhou a silou, mezi slovem a činem budí v něm

tesklivou bázeň života a bolest zklamání, trpkost, hněv a odpor. Satira jeho chce bouřiti dřímající svědomí a ospalou energii národní. Stejný ráz a cíl má jeho drobná prósa. Dramatické scény a hry Dykovy vyznačují se silnou náladovostí a mistrnou kresbou výjevů dramatických. Sloh jeho, úmyslně prostý, až příkře úsečný a aforistický, libuje si v nedopověděných větách, otázkách a výkřicích. Úchvatným a vzrušujícím dojmem působí zpěvy *Petra Bezruče*, pěvce ujařmeného Slezska, který ve verších pádných a drásavě účinných opěvuje smutný osud uhlokopů českých. *Josef Holý* od veršů zahořklých a drsně bodavých přešel rovněž k lyrice sociální, čerpaje náměty k svým zpěvům z ponurého ovzduší továren. Básně jeho mají často prostou formu lidových písní. Sociálního a politického rázu jsou výbojné a vzdorné verše *Stanislava K. Neumanna* a *K. Horkého*, básníků směle útočících na dosavadní řády společenské.

Nové názory na obsah a formu dramata působily i na české drama. Moderním pojetím formy dramatické vyznačují se skladby *Jaroslava Hilberta*, vzdělaného na vzorech Ibsenových a Maeterlinckových. Jeho nejlepší dramata »Vina« a »Pěst« mají děj klassicky jednotný, psychologicky prohloubený a tragicky účinný.

Nových dramatiků přihlásil se v poslední době počet značný a mnozí z nich projevili silnou vlohu dramatickou, jako *Jaroslav M. Mayer* (»V podvečer věku«, »Johanna Radimská«, »Irrlacherové«, »V exilu«, »Má jest pomsta« a j.), *Lothar Suchý* (»Nezabiješ«, »Sláva«, »Matka«, »Slaboch«), *Abigail Horáková* (»Dolorosa«, »Pariové«, »Ejhle člověk«, »Páni« a j.), *Emil Tréval* (»Válka bohů«), *Karel Mašek* (»Král«), *Arno Dvořák* (»Kníže«, »Král Václav IV.«), *Jiří Mahen* (»Janošík«) a j.

6. LITERATURA SLOVENSKÁ.

Uherským Slovákům je vésti tuhé politické a národnostní boje s Maďary, kteří je utiskují v jich kulturním a literárním rozvoji. Nicméně se mohou Slováci honositi několika básníky a spisovateli, kteří domácí literaturu soudobou povznesli k vyšší dokonalosti.

Světozár Hurban-Vajanský vtěloval do svých mužných a energických veršů (»Tatry a more«, »Zpod jarma«, »Vilín« a j.) ideály všeslovanské, následuje ve formě romantiků českých. Vzdělával všecky druhy básnické, větší i drobnou epiku, lyriku a dramatické scény. Od veršů přešel k novellám, z nichž nejvýznamnější jsou »L'alia«, »Letiace tiene«, »Suchá ratolesť«, »Kotlín«, »Koreň a výhonky«. Řídě se v methodě vzory ruských realistů, hlavně Turgeněva, věrně zachycuje význačné typy slovenské intelligence a se stejnou pravdivostí líčí její světlé i stinné stránky. Rmoutí se nad odrodilstvím a rozkladem četných rodin zemanských, které odumírají svému národu, ale víra v zdravé jádro slovenského lidu otvírá mu jasnou perspektivu v lepší jeho budoucnost. Druhý vynikající básník slovenský, *Pavel Országh-Hviezdoslav,* vytříbiv svou přirozenou vlohu básnickou pilným studiem romantiků českých, polských a maďarských, vyspěl v básníka svérázného a originálního. V jeho básních lyrických (»Zpomienky«, »Z jasenných zvuků«, »Sonetty«, »Letorosty«, »Stesky« a j.), zvučících veršem bohatým, sytým a výrazným, zprvu se ozýval melancholický stesk a zoufalá resignace nad smutným osudem slovenského lidu, ale později zazněly z nich tóny pevné, téměř věštecky určité víry v jeho spásu. Ideově i formálně dokonalé jsou jeho skladby epické, k nimž váží látku ze života lidu. V delší básni »Hájnikova žena« v rámci krásné přírody podtaterské vykreslen tklivý obraz malých lidí, utištěných zvůlí panskou. Zemansko-lidová epopeja »Ežo Vlkolinský« líčí na barvitém a pestrém pozadí život slovenské rodiny zemanské. V drobnějších básních (»V žatvu«, »Poludienok«, »Večera«, »Na obnôcke« a j.) obsaženy jsou pěkné obrázky genrové ze životu lidu vesnického. Epické básně s motivy biblickými (»Agar«, »Ráchel«, »Kain«, »Sen Šalomúnov«) a hojné překlady z básníků polských, ruských a maďarských doplňují plodnou činnost tohoto věštce slovenského.

K těmto dvěma předním básníkům druží se ještě jiní, jako *Martin Sládkovič,* pěvec jímavých básní vlasteneckých, *J. Somolický* (= *Is. Žiak*), jehož lyrické básně jsou pravé perly prostonárodní poesie, *Ludmila Podjavorinská,* opěvující v hladkých verších city a tužby dívčí duše, *Tichomír Milkin* (= *Jan Donoval*), reflektivní básník hlubokých my-

šlenek a bystrý kritik, *Janko Jesenský*, opěvující vedle lásky i city nevole nad křivdami, jež trpí jeho národ atd. Pokusy o domácí drama jsou od *F. Urbanského*, *Terezy Vansové*, *Josefa Holého* a j.

Romanopisectví vedle Vajanského nejúspěšněji vzdělává *Martin Kukučin* (= *Matěj Bencúr*), který s překvapující věrností a roztomilým humorem kreslí drobné obrázky, arabesky a novelly ze života vesnického. V lidu slovenském není téměř významnějšího typu, kterého by nebyl živě a plasticky zachytil. Začav s duchovními a učiteli, přechází na kostelníky, šibalské rychtáře, vesnické krejčí, sedláky a selky a končí židovskými krčmáři a cikány. Líčí nejen typické postavy ze vsi, nýbrž i všecky události, radostné i žalostné, od křtu do pohřbu, od jara do zimy; zaměstnání lidu ve dni všední i nedělní, celý takořka občanský rok se svými zjevy zrcadlí se v jeho pracích. Se stejným uměním vypravuje všední příhody života jako otřásající a tragické scény (»Dies irae«, »Dom v stráni«). Z ostatních belletristů sluší uvésti *Elenu Maróthy-Soltészovou*, která vedle drobnějších prací napsala obšírný román »Proti prúdu« s věrnou kresbou domácí odrodilé společnosti zemanské.

7. LITERATURA SLOVINSKÁ.

Až do r. 1843 neměli Slovinci žádného střediska literárního. Ani jednotného vědomí národního mezi nimi nebylo; místo něho převládal úzký patriotism lokální. Jednotlivci cítili se jako Kráňci, Korošci, Štajerci, Primorci a p., nikoliv však jako jednotný celek — Slovinci. Veliký čin sjednocení národního i literárního provedl *Janez Bleiweis*, který ze svých »Novic« vytvořil společný orgán snah osvětových a literárních. Jinou brzdou, zdržující rychlejší vývoj literární, byly dlouhotrvající zmatky pravopisné a neustálená řeč spisovná. Vášnivě vedené spory pravopisné rozdvojovaly spisovatele a překážely koncentraci práce osvětové. V Bleiweisových »Novicích« byl rovněž dlouhý boj pravopisný ukončen tím, že všeobecně byl přijat pravopis, jejž podle českého upravil pro chorvatštinu a slovinštinu Lj. Gaj. Spolu s pravopisem ustálila se také čistá slovinština jako řeč spisovná.

Vyšší život literární rozproudil se teprve v letech šedesátých. Co před tím bylo pracováno od jednotlivých spisovatelů, mělo význam buditelský, nikoliv umělecký. Jedinou výjimku tvoří poesie geniálního básníka *F. Prešérna*, který umělecky daleko předstihl svou dobu a zůstal dlouho nepochopen. V letech šedesátých s větší volností politickou dostavil se také čilejší ruch národnostní a literární. Střediskem jeho byl Janežičův »Slovenski Glasnik«, založený r. 1858. Největší vliv na jeho směr měl *France Levstik*, spisovatel nadaný a temperamentní. Ve svých článcích kritických, které způsobily pravý poplach mezi starší generací spisovatelskou, směle bičoval dosavadní dilettantism v domácí literatuře a toužil pro přísnější kritice, která by bezohledně oddělovala koukol od pšenice. Pro pronikavou činnost kritickou, řízný tón polemiky a neohroženost, s jakou hájil svých požadavků, dostalo se mu názvu slovinského Lessinga. Levstik nejen kritisoval, nýbrž i tvořil. V poesii následoval Prešérna, přiklonil se však více duchu národních písní, zejména srbsko-chorvatských, jichž byl nadšený ctitel a důkladný znalec. Z jeho básní — ačkoliv nedostihují Prešérnových — vane svěží duch národní, který je zvláště ozdobou jeho pěkných písní dětských. Touž lidovostí proniknuta je také jeho povídka »Martin Krpan«, živě a s nádechem humoru vypravovaná.

Levstik neblahými poměry jsa roztrpčen, brzy se odmlčel a ponořil se do sebe. Energického nástupce našel však ve svém krajanu *Josipu Stritarovi.* Pro svou obsáhlou erudici, důkladnou znalost literatur evropských a vytříbený vkus byl Stritar téměř předurčen státi se literárním vůdcem mladého pokolení. Do popředí literatury vstoupil svou prohloubenou kritikou básní Prešérnových a založením nového časopisu belletristického »Zvon«. Brzy rozvinul bohatou činnost literární nejen jako bystrý kritik, nýbrž také jako básník, romanopisec a dramatik. Jeho básně zdobí lahodná, měkká, libozvučná řeč a uhlazená forma. Nejlépe se mu zdařily »Popotne pesmi«, obrazy a dojmy z cest, a satiricky zbarvené »Dunajske sonete«. Nelibost u starých a nadšení u mladých způsobil první jeho román »Zorin«, ideově připomínající Goethova Werthera. Umělecky zaokrouhlenější jsou jeho povídky ze života »Gospod Mirodolski«, »Rosana«

a »Sodnikovi«. Pro divadlo napsal několik drobných scén a delší veselohru »Logarjevi«, snaže se jimi odpomoci nedostatku původního repertoiru. V poslední době hlavně se věnoval literatuře pro mládež.

Příteli Stritarovu *Josipu Jurčičovi* dostalo se čestného názvu »tvůrce národního románu slovinského«. Vzorem mu byl Walter Scott, od něhož se přiučil detailní kresbě a názorné charakteristice. V duchu romantiky Scottovy psal historické povídky (»Jurij Kozjak«, »Kloštrski žolnir«, »Hči mestnega sodnika« a j.); samostatnější a reálnější byl v povídkách ze života vesnického (»Deseti brat«, »Lepa Vida«, »Doktor Zober« a j.). Zajímavý děj, napínavé scény, výrazná kresba osob a svěží proud vypravování, kořeněný originálním humorem, zjednaly jeho pracím oblibu širokých vrstev čtenářských. Jsou od něho také první vážné pokusy v poesii dramatické (»Veronika Deseniška« a »Tugomer«).

Příkladu Jurčičova následovali četní romanopisci. Realisticky věrné a výstižné obrazy z lidu podával *Janez Trdina*, jejž Iv. Cankar chválí jako »jediného pravdivého a největšího umělce národního«. Trdina uměl v duchu lidovém tak věrně vypravovati a líčiti, že výmysl se skutečností splývá v harmonickou jednotu. Kulturně historický význam má Trdinův román »Bahovi huzarji in Iliri«. Po Jurčičovi miláčkem čtenářů se stal *Janko Kersnik*. Jeho povídky a romány věrně vyličujíce život sedláků i intelligence venkovské, podávají oživený obraz politických třenic a vzájemných styků mezi vesničany a měšťáky. Za nejlepší pokládají se společenské romány »Ciklamen« a »Agitator« a povídky »Rošlin in Verjanko« a »Očetov greh«. — *Ivan Tavčar*, stejně čilý jako spisovatel i politik, s počátku zabarvoval své práce romanticky, potom se přiklonil k pravdě života, zvláště v povídkách vesnických, a ostrou satirou tepal domácí poměry společenské. Libuje si vůbec v silné a effektní kresbě, rád karikuje a přebarvuje. Jsou od něho povídky romantické (»Ivan Slavelj«, »Otok in Struga«), věrně kreslené obrazy ze života vesnického (»Slika iz loškega pogorja«), povídky tendenční (»Mrtva srca«) i větší romány historické (»Izza kongressa«). Romány historické vzdělává *Fran Detela*; poutavě vypravuje a pečlivě kreslí osoby děje.

V poesii po Prešérnovi vynikl teprve *Simon Jenko*,

básník záhy zemřelý. Neblahé prožitky osobní i smutný stav milovaného národa, s nímž vřele cítil, měly rozhodný vliv na melancholický a zahořklý tón jeho lyriky, v níž hluboký cit je združen s formou uhlazenou a plynnou. Lyrika jeho kromě motivův erotických a vlasteneckých obsahuje pěkné kresby přírodní, v něž promítal vážné reflexe o osudu vlastním i obecně lidském.

Zlatým písmem zapsal se do srdce slovinského národa *Simon Gregorčič*. Když r. 1882 vyšla jeho »Poezije«, uchvátila elementární silou všecky čtenáře slovinské a vzbudila všeobecné nadšení. Byla to »nejslovinštější« kniha a básník její rázem se stal miláčkem národním. Takovým prostým, srdečným a dojímavým způsobem nezapěl o lásce k vlasti žádný z jeho předchůdců. »Proč se dotýkají tyto často dosti prostičké verše s takovou silou našich duší?« táže se X. Meško a odpovídá: »Protože je každý pravdivým výkřikem srdce, odlomkem života!« Měkká duše básníkova naplněna byla tklivým smutkem a vřelým soucitem se všemi, kdo trpí a protivenství snášejí. Proto básně jeho jakožto bezprostřední výraz čistého a dětsky upřímného srdce nalézaly vřelý souhlas u všech čtenářův a opatřeny jsouce od hudebních skladatelů melodiemi, rozšířily se po celém národě. Za Gregorčičem šli mnozí jiní básníci; vynikl z nich zejména *Anton Medved*, hluboký reflexivní lyrik a obratný dramatik.

Nový vzduch a širší obzor přinesl do poesie domácí *Anton Aškerc*. Místo melancholie a stesku, jimiž byly zabarveny básně jeho předchůdcův, ozvaly se u něho hned s počátku zvuky plné síly, sebevědomí a energie. V úvodě k básním Dragotina Kette vytkl Aškerc téměř program své činnosti básnické: »Zvláště potřebujeme my mladí Slované a jmenovitě my ohební a utlačení Slovinci za našich dnů lidí, kteří by metali ze své hlavy elektrické jiskry mezi davy, aby se naučily mysliti a nadechly se pro nejvyšší cíle osvěty, pokroku a svobody. Básník budiž tedy kovářem, který kuje pro svůj národ duševní handžary, s nimiž půjde do boje proti svým protivníkům a soupeřům.« Aškerc sám je ve své poesii energickým hlasatelem ideálův osvěty, pokroku a svobody, politické i náboženské. Jeho ballady, romance a legendy ve sbírkách »Balade in romance«, »Lirske in epske

poezije«, »Nove poezije«, »Pesnitve« a j. jsou v podstatě reflexivní básně, plné hlubokých myšlenek a symbolických allegorií. Látku k nim básník čerpá z přítomnosti i minulosti; předměty z různých zemí, věkův a národů jsou mu stejně vděčným materiálem jako události současné. Každou látku dovede samostatně proniknouti a vyjádřiti na ní své ideje svobodomyslné a lidumilné. Najdete u něho motivy orientální, řecké, římské, slovanské a j., ale každý z nich má určitý vztah k době přítomné a tlumočí básníkovy názory politické, národnostní a náboženské. K drobnějším básním lyricko-epickým řadí se delší skladby a cykly epické, jako »Zlatorog«, zbásněná pověst národní, »Primož Trubar«, »Mučeniki«, »Junaki«, oslavující domácí bojovníky za svobodu náboženskou a politickou. Forma básní Aškercových je úsečná a výrazná. Při vší stručnosti a lapidárnosti slohu dovede básník znamenitě zachycovati místní barvitost a náladu přírodní. Mnohé jeho skladby působí dojmem drobných scén dramatických, na př. »Na sedmini«, »Prva mučenica«, »Afanasij Sjemjonovič«, »Satanova smrt«, »Aglaja«, »Kongres na Araratu« a p. Divadelní hry (»Izmajlov«, »Red sv. Jurja«, »Tujka«) a pěkné črty cestopisné doplňují dílo tohoto vynikajícího realisty slovinského.

Francouzský naturalism nalezl ctitele ve *Frant. Govekarovi,* který za vlivu Zolova napsal romány »V krvi«, »Suzana« a »Nad prepadom«. Nyní vzdělává divadelní hry pro domácí repertoir. *F. Ksaver Meško* osvojil si od novějších romanopisců ruských methodu psychologického realismu a složil pěkné obrázky a povídky »Slike in povesti«. Pozdější své práce Meško zabarvoval tónem příliš melancholickým a sentimentálním. Těmito lkajícími tóny přeplněna je zvlášť jeho sbírka »Ob tihih večerih«. Jasnější nálada dýše zas z knihy »Mir Božji«. Meško náleží k nejčilejším spisovatelům soudobým; vedle povídek a románů píše básně lyrické a skládá dramata politicko-tendenčního rázu. Na vzorech francouzských vzdělal se *Rado Murnik,* vtipný humorista a mistr elegantního slohu. Jeho první román »Groga in drugi« byl podnětem k prudkému sporu literárnímu mezi mladými a starými jako kdysi Stritarův »Zorin«.

V polovici let devadesátých začaly na literaturu slovinskou narážeti nové proudy umělecké. Mladé pokolení

dychtivě se chápalo nových hesel; chtěloť se mu »vzrušeného života, nové činnosti, boje i vichru«, jak přiznává Iv. Cankar, a proto »rušilo a stavělo s největší lehkostí všemožné theorie esthetické«. Přívrženci modernismu zjemnili na cizích vzorech svůj vkus, otevřeli nové perspektivy básnické a zdokonalili formu; svým uměním nepřestali však sloužiti zájmům a potřebám národním.

Dva mladí básníci, *Dragotin Kette* a *Josip Murn-Aleksandrov*, kteří mnoho slibovali, byli poesii záhy vyrváni nelítostnou smrtí. Oba byli měkcí lyrikové, moderně naladění s širokou erudicí básnickou. Z řady mladých vynikl pak *Otto Župančič*, největší soudobý lyrik s širokým obzorem duševním, bohatými tóny a skvělou dikcí; záhy překonal dekadentní unylost, která tížila první jeho básně. Nyní zpívá písně plné síly, odvahy a radosti ze života a volá nadšenou mládež pod svůj prapor v boj proti filisterství, lži a přetvářce ve jménu volnosti, lidskosti a pravdy. »Župančič nám zapěl,« praví Cankar, »velikou píseň o doufání a životě . . . Takovou silnou, veselou, slunce plnou píseň v nás vzbudil, i když nám zapěl s celou vroucí krví o své lásce, i když vesele zajásal jako hoch v pohoří, i když zalkal nad osudem svým i naším.« S počátku se oň opíral *Silvin Sardenko*, znenáhla však přešel k lyrice náboženské. Mezi nejmladší generací upoutali na sebe širší pozornost *Vladimir Levstik*, který se vyvíjel za mocného vlivu Cankarova, a *Vojeslav Molé*, připomínající měkkou poesii Gregorčičovu.

Mezi moderními belletristy individualitou svéráznou a složitou vyznačuje se *Ivan Cankar*. Jest idealista i realista, romantik i symbolista, ironik i sentimentální melancholik. Pojal v sebe všecky moderní proudy, ale zůstal při tom cele svůj. »K ďasu se všemi theoriemi!« zní jeho heslo. »Moje oči nejsou mrtvý stroj; moje oči jsou poslušný orgán mé duše, — mé duše a její krásy, jejího soucitu, její lásky i nenávisti.« Zvláštností jeho umělecké tvorby je hluboká analysa, neobyčejnost názorův a logiky, neúprosná satira a symboličnost, která místy přechází až v nejasnost. Pro tyto vlastnosti jest od jedněch nadšeně veleben, od druhých příkře zamítán.

Činnost svou zahájil Cankar básněmi erotickými »Erotika«, které vzbudily svým smělým tónem u mladých na-

dšení, u starých ustrnutí a hněv. Zároveň s první knihou básní uveřejnil sbírku drobných črt a povídek »Vinjete«, po níž následovaly dvě jiné sbírky podobného druhu »Knjige za lahkomiselne ljudi« a »Ob zori«. V těchto třech knihách jako v zárodku uloženy jsou podstatné rysy jeho spisovatelské fysiognomie: plamenná láska a soucit k lidem nešťastným a životem zklamaným, vášnivá nenávist společenské lži a přetvářky, bezohledný boj proti farisejům a filistrům, ať se kryjí rouškou vlastenectví, morálky nebo náboženství.

V prvních knihách drobných črt a obrázků Cankarových vedle realisticky kreslených výjevů ze života a satirických výpadů na soudobou společnost bylo ještě mnoho romantického blouznění. Za to povídka »Hiša Marije Pomočnice« překypuje líčením temných stránek života, noří se až na dno bídy lidské. Svým bezohledným realismem vzbudilo líčení Cankarovo úžas a hrůzu. Byla mu vytýkána nemorálnost, ježto prý nepokrytě odhaluje prameny lidského zla a hříchu. Na tyto výtky Cankar odpověděl: »Povinností umělcovou není poučovati a prodávati morálku ve velkém i v malém, zvláště morálku úzkoprsou a pokryteckou«. A proti vší mravopočestnosti napsal povídku »Gospa Judit«, v níž ostrou satirou bičuje povrchnost a faleš všední šosácké morálky. Vášnivá satira na život, plný křivdy, lži, surovosti a bezměrné směšnosti, proniká většinu jeho prací a zvláště tendenčně zabarvuje jeho knihy »Krpanova kobila«, »Hlapec Jernej«, »Zgodbe iz doline šentflorjanske« a j. Satirický ráz mají též jeho dramata »Jakob Ruda«, »Za narodov blagor«, »Kralj na Betajnovi«, »Hlapci« a j. Jako břitký satirik nemá Cankar rovně mezi soudobými spisovateli slovinskými. Hněv jeho satiry stíhá všecky a všecko. Viděl-li kde křivdu, protestoval proti ní s velikým gestem, viděl-li směšnost, ukázal na ni s hlasitým smíchem, aby ji lidé poznali, viděl-li vlastence, jimž je vlastenectví pouze zástěrou sobeckých plánů, bezohledně odkrýval pravou jich tvář. V kritice a v boji s filistry neutápěla se však umělecká činnost Cankarova. Vedle satirických a tendenčních prací vydal několik knih, v nichž beze vší tendence zobrazoval život, zvláště stinné jeho stránky, na př. »Tujci«, »Na klancu«, »Za križem«, »Križ na gori« a j.

Cankar sám rozeznává ve své dosavadní činnosti tři

hlavní oddíly. Když začal psáti první své novelly, byl romantický snílek, idealista čisté vody. Avšak modrý květ romantiky brzy mu uvadl. Poznal skutečnost a život mu zhořkl. V této době vznikly jeho knihy, plné žluči a jedu na křivdu a lež světa. Zdálo se mu, že vlastním povoláním umělcovým je kritika a boj. Chtěl přetvořiti svět podle svých ideálních pojmův, ale z boje životního vrátil se unaven a resignován. Šerý a těžký život, plný trudu, hořkosti, boje a utrpení, bez radosti a štěstí kráčel mimo něj jako veliký stín, z něhož vanul mráz a hrůza. Únava a ošklivost před životem jsou mezníkem na cestě, kde si zatím odpočinul, aby se vydal na cestu další, buď v tišší ještě tmu, buď v hlubší a chladnější resignaci...

Ze spisovatelek přední místo zaujímá *Zofka Kveder-Jelovšková,* píšící slovinsky a chorvatsky. Jako výbojná feministka s počátku zobrazovala otázky emancipační (»Misterij žene«, »Ljubezen«, »Odsevi«), přešla pak k objektivnějším kresbám ze života (»Iz naših krajev«, »Iskre«). Kersnika připomíná, je však mnohem hlubší a umělejší, *Ivo Šorli*; rád kreslí lidi silné a hrdé, kteří sebevědomě se vrhají v boj za pravdu a vlastní přesvědčení (»Človek in pol«, »Pot za rozpotjem«, »Novele in črtice«). Z ostatních novellistů těší se zálibě čtenářů *Fr. S. Finžgar,* katolický modernista, *Fran Zbašnik* a *Josip Konstanjevec,* klidní realisté.

8. LITERATURA CHORVATSKÁ.

Hnutí illyrské přineslo Chorvatům novou jednotnou řeč spisovnou, ustálený pravopis a základy národní literatury, které položili *Stanko Vraz, Ivan Mažuranić, Petar Preradović* a j. V l. 60. se svobodnějším životem politickým literární ruch se šíří a mohutní. Celé epoše do let 80. vtiskuje pečeť svého ducha *August Šenoa,* jímž začíná organický rozvoj literatury jakožto samostatného projevu národního života. Šenoa, odchovanec romantiků českých, polských a ruských, přítel Hálka a Nerudy, rozvinul bohatou a všestrannou činnost spisovatelskou. Skládal básně, novelly a romány, psal zajímavé úvahy kritické o divadle a umění, uveřejňoval ve »Vienci«, jehož byl dlouholetým redakto-

rem, duchaplné feuilletony ze života kulturního i společenského. Nejvýše se povznesl jako romanopisec. Jeho romány a povídky proniknuty jsou vřelým citem vlasteneckým a ušlechtilým idealismem. Zdobí je poutavý děj, pěkné popisy, lehká a plynná mluva. Šenoa vzbudil jimi všeobecný zájem pro literaturu a vytvořil po prvé širokou obec čtenářskou. Kolem Šenoy kupí se jiní básníci a spisovatelé, jako *Josip Eugen Tomić*, skladatel poutavých románů, povídek a humoresek, *Franjo Marković*, básník a zakladatel esthetické kritiky a j.

Mezi básníky palmu vítězství obdržel *Gjuro Arnold*, idealista čisté vody, pěvec roznécujících zpěvů vlasteneckých a skladatel mistrných ballad a romancí. Ideálně vlasteneckým duchem prohřáta je také poesie jiných romantiků, jako *Huga Badaliće, Andrije Palmoviće, Jovana Hraniloviće*, pěvce dojímavých »Žumberačkých elegií«.

Po smrti Šenoově nastal v belletrii obrat ve prospěch realismu. Již u Jurkoviće a ještě více u Šenoy jevil se silný sklon k věrnému líčení skutečnosti; vlivem realistické belletrie ruské a francouzské směr veristický zvítězil. Ve znamení realismu dosáhlo romanopisectví neobyčejné výše; nepřestávalo jen na pravdivém zobrazování skutečnosti, nýbrž přecházelo k otázkám psychologickým a filosofickým.

Eugen Kumičić přihlásil se jako první přívrženec francouzského naturalismu. Jeho romány a povídky jsou plny drastických scén a naturalistických popisů. Podstatou svou tkvěl však ještě hluboko v domácím romantismu a důsledným naturalistou nebyl. Nejpodařenější jsou jeho povídky, v nichž kreslil život a lid svého rodného kraje Istrie. Hladký a švižný stil přispěl nemálo k hojnému rozšíření četných jeho knih (»Olga i Lina«, »Gospodja Sabina«, »Pobiljeni grobovi«, »Neobični ljudi«, »Začudjeni svatovi« a j.). Později psal poutavé romány historické. V realistické kresbě dál než Kumičić pokročil *Ante Kovačić*. Nadán jsa živým temperamentem, bujnou fantasií, bohatou invencí a jakousi živelní silou výrazu, zprvu psal za vlivu Šenoova, potom šel vlastní cestou, ale sklon k romantice nikdy ho neopustil. Epická šíře, vypouklá charakteristika, ostrá malba a pronikavý výraz vyznačují jeho vypravování. Kontrast mezi ideálem a skutečností dráždil ho často k zlobné satiře a prud-

kému sarkasmu. Odvážil se první ostře kritisovati soudobou společnost (»Medju žabari«), ujímal se lidu a ukazoval, jak nezdravý a zhoubný je dosavadní poměr mezi intelligencí a lidem. Román »U registraturi«, v němž se tímto poměrem prohloubeně zabývá, znamená vrchol jeho síly tvůrčí.

Nadáním i bohatou plodností vynikl nad své předchůdce *Ksaver Šandor Gjalski* (= Ljuba Babić). Uveřejniv r. 1884 drobnou povídku ze zagorského života, stal se rázem populární. Romanopisectví chorvatské bylo jím uvedeno na výši soudobého umění. »On je první současný spisovatel, který je zároveň evropský a světový,« praví o něm M. Marjanović. Nadšen jsa příkladem Turgeněvovým, chopil se péra a začal kresliti obrázky ze svého rodného kraje, půvabného Zagorje chorvatského. Jeho povídky »Pod starimi krovovi«, »Maričon«, »U novom dvoru« podávají syté malby zagorské šlechty, se stejnou věrností líčí světlé i stinné stránky jejího života, plného domácí vůně a patriarchální poesie, předvádějí rázovité typy šlechty i sedláků a kritisují jich vzájemné styky. Láska k rodnému kraji, k jeho přírodě a zděděným tradicím diktovala mu tyto kresby, provedené živými barvami a provanuté tklivou melancholií i soucitem nad zánikem rozpadávajících se rodin šlechtických vlivem nových poměrů sociálních a hospodářských. V líčení převládá ještě nálada ideálně romantická, ale v hlavních konturách je kresba ostrá a realistická. Do rodného kraje vracel se Gjalski i v pozdějších svých povídkách (»Na rogjenoj grudi«, »Diljem doma« a j.), ale pohled jeho nebyl již tak veselý a jasný, nýbrž pessimisticky zabarvený.

Rozřešiv pro sebe v »Janku Borislavići« problém Faustovský, boj ideální duše se skutečným světem a brutálním životem, upřel zraky své na osudy celého národa a vnikal v tajemnou dílnu psychologie národní. Nejdříve pohlédl do nedávné minulosti. V knihách »Osvit« a »Za materinsku riječ« zachytil živý obraz romantického hnutí a vlasteneckého nadšení v době illyrské. Do knihy »Iz varmegjinskih dana« vložil portréty, akvarely a rozmanité kresby ze společnosti chorvatské od doby Metternichovy až do reakce Bachovy. Po obsahu jsou tyto črty pokračováním knihy »Pod starimi krovovi«, ale vystupují v nich silněji do po-

předí otázky společensko-politické a zabarvení jejich je mnohem chmurnější. »Tri pripovijesti bez naslova« podávají zhuštěný obraz utrpení lidu, měšťanstva i šlechty za absolutismu, jenž studeným mrazem spálil všecky naděje a tužby, vzniklé za hnutí illyrského. Potom přešel Gjalski k akutním otázkám přítomnosti, k osudným sporům politickým, jež tříštily síly národa a ohrožovaly jeho existenci (»U noći«); bezohledně kritisoval smutné a rozervané poměry literární (»Radimilović«), kreslil chmurné obrazy ze sfér úřednických i učitelských (»Legenda dvorišta kbr. 15«, »Gjurgjica Agićeva«). Všecky tyto povídky jsou proniknuty pessimistickým názorem na život národní, bezohledně na něm odkrývají bolavé rány a působí na čtenáře dojmem silným a otřásajícím.

Když nové směry umělecké začaly vnikati do literatury chorvatské, Gjalski sympaticky je vítal, podporoval snahy modernistické a sám se jim hleděl přizpůsobiti. V drobných skizzách a črtách, stilisticky jemně provedených (»San dr. Mišića«, »Kobne slutnje«, »Notturno«, »Lirski intermezzo« a j.), zřejmě se ozývají ohlasy moderního symbolismu, mystiky a spiritismu.

Gjalski bývá nazýván »Homerem Zagorje«. Slavonie našla zase svého umělce-malíře v *Josipu Kozarci.* Kozarac řešil ve svých povídkách ze Slavonie otázky ekonomické, hlásal přilnutí k půdě, v níž leží mrtvé, nepovšimnuté kapitály, ukazoval, že v zemědělství je nejen zdroj hmotného blahobytu, nýbrž i základ duševního pokroku jednotlivce i celého národa (»Mrtve kapitale«, »Medju svjetlom i tminom«). Názor jeho na život selský stále se zachmuřoval a líčení jeho přecházelo v tón pessimistický. Zároveň budil se v něm vřelý soucit s lidským osudem, jímž vládnou kruté síly přírodní (»Mira Kodolićeva«, »Tri ljubavi«). Posléze ho přestaly zajímati otázky ekonomické a sociální a místo jich zaujaly problémy čistě psychologické, jež líčil s mikroskopickou zevrubností (»Emilijan Lazarević«, »Oprava« a j.). Příkladu jeho následoval *Nikola Tordinac,* jehož vesnické povídky slavonské byly zase mladším spisovatelům vzorem.

Duševní problémy téměř výhradně jsou předmětem povídek *Janka Leskovara,* sentimentálního skeptika a pessi-

misty. Ve svých povídkách (»Poslie nesreće«, »Katastrofa«, »Jesenji cvietci«, »Propali dvori« , »Sjene ljubavi« a j.) nejraději líčí lidi sensitivní a osamělé, jichž duše naplněna je ideálními tužbami, a kteří nenalézajíce kolem sebe ani v sobě absolutní dokonalosti, zamykají se před životem, noří se v sebe a vzpomínají na zmařený život. Práce Leskovarovy jsou umělecky vybroušeny a vyznačují se dramaticky stručným a malebným slohem.

Novější romanopisectví chorvatské stále se decentralisuje. Téměř každý kraj má svého povídkáře. Většina jich zobrazuje společenskou krisi, která nastala v lidu, žijícím v zděděných, patriarchálních formách, za nových podmínek sociálních, jež doba nová přinesla. Při kresbě poměrův a lidí jednotlivých krajův užívají tito spisovatelé realistické methody, ale realism jejich nebývá suchý ani chladný, spíše lyricky nebo sentimentálně zabarvený. Zjevy společenské krise, bolestného přerodu, kdy starý pořádek se ruší a nový není ještě zbudován, budí v nich melancholii a smutek. Z velikého počtu spisovatelů možno uvésti toliko několik zvučnějších jmen. *Ivo Vojnović*, uhlazený a salonní stilista, vzdělaný na vzorech francouzských, kreslí obrázky ze staroslavného Dubrovníka (»Perom i olovkom«, »Ksanta«). Jsou to kabinetní kousky vypravovatelského umění. Stejně zdařilá jsou jeho dramata »Ekvinokcij«, »Dubrovačka trilogija«, »Gundulićev san«, »Smrt majke Jugovića«. *Gjuro Turić* uvedl do domácí povídky typ hraničára, tvrdého a otužilého. Jeho povídky (»Pod kabanicom«, »U mraku«, »Darovi svijeta«, »Tko je kriv« a j.) vyznamenávají se ladnou ucelenosti a zobrazují významné zjevy sociální, vzniklé ve Vojenské Hranici přechodem od vojenského zřízení k novému, civilnímu pořádku. Jemná dušemalba, výstižné líčení prostředí a suggestivní sloh dodávají jim zvláštní ceny. Z prostředí hraničárské intelligence vybírá si látku také *Josip Draženović*, malíř básnických miniatur a detailista. Život přímořských Chorvatů, zvláště z okolí Senje, poskytoval zajímavých motivů *Vjenceslavu Novakovi*. Rozvinul úžasnou plodnost, která byla z části i na újmu uměleckému prohloubení jednotlivých prací. Nejdříve ho upoutaly postavy z ulic senjských, chudí lidé z blízkého Podgorje. Povídky podgorské jsou plastické, barev poněkud chladných,

dojímají však vřelým soucitem k lidskému strádání. Od těchto prvotin přešel ku krásným povídkám ze života senjských patriciů. V »Posljedních Stipančićích« téměř pro věčnou pamět zachytil jejich sympatické postavy. Konflikt vlastního idealismu s materialismem vtělil v román »Dva svijeta«, umělecky nejuhlazenější dílo své. Posledním románem »Tito Dorčić« ze života přímořských rybářů rozloučil se se svými četnými čtenáři.

Vladimir Borotha, psycholog ze školy Bourgetovy, píše črty z bosenského a salonního života. Rád kreslí charaktery silné a hrdé a věrně je portretuje. Uhlazený, koncisní sloh a hluboká analysa je předností nejen jeho největšího románu psychologického »Ljetne noći«, nýbrž i drobnějších črt. Mistrný psycholog je také *Branimir Livadić,* jejž zvláště zajímá duševní život lidí malých a polozapomenutých. Libuje si v drobných črtách psychologických, po formě zhuštěných a jaksi odměřených. Vypravuje tónem klidným a objektivním, beze vší rhetoriky a strojené ozdobnosti. Temperamentnější je *Car-Emin,* spisovatel povídek a dramatik. Náměty k povídkám (»Pusto ognjište«, »Pod stare dane«, »Kontesa Nina«, »Nove borbe« a j.) i k dramatům (»Zimsko sunce«) váží z politických bojů Chorvatů s Vlachy v Istrii; při vší politicko-národní tendenci zůstává na půdě reální a projevuje bystrou vlohu pozorovatelskou. Některé jeho črty bývají srovnávány s Daudetovými balladami v próse.

Přihlásili se i mladí spisovatelé muhamedánští z Bosny a Hercegoviny. Povídky *Osmana Aziza* (»Bez nade«, »Na pragu novoga doba«, »Bez svrhe«) jsou v podstatě sociologické studie, prováděné na konkrétních příkladech. Po obsahu rozmanité mají za základ společnou ideu: objasniti poměr hercegovských muslimanů k nové době. Jsou tendenční a spisovatel jimi téměř vyzývá své souvěrce, aby se přizpůsobili novým poměrům, osvojili si novou kulturu a vzchopili se k prospěšné práci osvětové, nechtí-li zaniknouti. Stejnou tendenci mají také povídky *Edhema Mulabdiće,* ale tendence v nich ještě důrazněji vystupuje do popředí. Sbírka jeho povídek »Na obali Bosne« obsahuje skoro samé poučné črty, psané po způsobu povídek pro lid od Tolstého. Ozdobou jejich je krásný národní sloh a jazyk.

Mulabdić je znamenitý realista. Kniha jeho »Zeleno busenje«, v níž se líčí okupace Bosny, plna je umělecky silných a mistrovsky provedených obrazů.

Poesie této doby vyvíjela se směrem poněkud jiným než prósa. Kdežto romanopisci studovali skutečnost, básníci proti ní protestovali, psali verše útočné, výbojné a bouřlivě vlastenecké. Politické boje strhly je ve svůj proud. Mnozí se však brzy uklidnili a od bouřlivých projevů politických přešli k vážné reflexi. V popředí směru vlastenecko-politického stanul *August Harambašić*, nejpopulárnější básník v letech osmdesátých, jehož erotické a vlastenecké zpěvy (»Ružmarinke«, »Sitne pjesme«, »Slobodarke« atd.), plné nadšení, ohně a oslňujících frasí, okouzlovaly čtenáře a svým vřele patriotickým zápalem měly vliv na celou generaci básnickou. V jeho stopách kráčel *Josip Milaković*; rozšířiv svůj obzor studiem romantiků českých, povznesl se mezi nejlepší lyriky domácí (»U zatišju«, »Vjetar i talasi«, »Staze i putove«, »Pod Timorom«). Vřelý cit vlastenecký a tón národní zdobí básně *Tugomira Alaupoviće*, opěvujícího nadšeně přírodní krásy Bosny. Prapor idealismu vysoko třímá *Velimir Deželić*, který od zpěvů vlasteneckých a milostných (»Pjesme«, »Kopnom i morem«) příklonil se k moderní mystice náboženské (»Zvuci iz katakomba«).

Zpěvná Dalmácie dala v této době literatuře několik vynikajících básníků, na něž měla silný vliv novější poesie italská. První místo z nich zaujímá *Ante Tresić-Pavičić*, vedle Kranjčeviće, nedávno zemřelého, největší básník soudobý. Je velice čilý, pohyblivý a všestranný. Píše básně, dramata, povídky, studie kritické a filosofické. Vyniká skvělým nadáním a širokou erudicí; je znám jako obratný žurnalista, politik a řečník. Klassická vzdělanost, románská kultura a slovanská vnímavost pojí se u něho v souladný celek. Hned první jeho sbírka básnická »Glasovi s mora Jadranskoga« vzbudila všeobecný obdiv, který se při dalších knihách »Nove pjesme«, »Gjuli i sumbuli« ještě více stupňoval. Nejlepší jsou jeho básně reflexivní, plné hlubokých myšlenek a originálních pomyslů. K nim se druží znamenité skladby epické »Seoba Hrvata«, »Gimnosofista« a tragedie »Hirud«. Básně Tresićovy v rouše nádherných obrazů a figur působí uchvacujícím dojmem.

Silvije Strahimir Kranjčević vyšel ze školy Šenoovy a silou svého nadání povznesl se mezi nejlepší slovanské básníky doby přítomné. Struna politicko-vlastenecká chvěla se v jeho první sbírce »Bugarkinje«, ale již v druhé knize »Izabrane pjesme« zazněly tóny nové. Projevil se v nich básník-myslitel, jenž usilovně přemítá o záhadách lidského života a chce vniknouti v odvěké taje přírody a všehomíra. Třetí sbírka »Trzaji« charakterisuje zvláště jeho žíznivou touhu po pravdě a poznání. Neklidný a zkoumavý jeho duch hledá odpovědi na záhadné problémy života a všehomíra, ale positivní věda neuspokojuje jeho zvědavosti, spíše v něm budí roje nových pochyb a mučivých otázek. Ani v nauce křesťanské nenalézá, po čem touží. Slovo Kristovo o nejvyšší lásce, bratrství a svobodě nestalo se tělem. Bída, násilí, podvod, lež, křivda stále vládnou světem; nejsme nebi blíže, jsme od něho vždy dále. Zbývá jen vědomí, že všechno, co je krásné, ladné a dobré, je pouze plodem našeho snění. Přece však básník neupadá v beznadějný pessimism, nýbrž věří v mystickou moc práce, utrpení a slz a v nádherných visích věští příchod nové doby, kdy »člověčenstvo svobodného ducha poceluje bílá víla, víla pravdy, víla lásky, chleba, víla svobody a světla«. Jako veliký umělec řeči, nejsilnější básník svobody politické a náboženské a jako hluboký symbolista zůstane Kranjčević přední ozdobou moderní poesie chorvatské.

Z jiných básníků dalmatských sluší jmenovati *Rikarda Kataliniće-Jeretova* a tři bratry *Ostojiće* (Mato, Ivan a Nikola); jejich idealistickou lyriku zabarvuje upřímný cit vlastenecký, ideje humanitní a sociální. Patří sem ještě také elegik *Ante Petravić*, erotik *Marin Sabić* a satirik *Vicko Mihaljević* (Neurastenikus).

Zvláštní skupinu tvoří básníci muhamedánští z Bosny a Hercegoviny. Poesie jejich, provanutá orientální barvitostí, byla nadšeně uvítána. Obdiv vzbudil zvláště *Mirza Safet*, vedle něho *Riza beg Kapetanović, Osman beg Stafić* a *Osman Nuri*.

*

Okolo r. 1895 začalo se projevovati nové hnutí literární ve znamení »moderny«. Ze tří stran přicházely k Chorvatům nové proudy: z Prahy ideje demokratické a sociální,

z Vídně t. ř. moderna a z Italie novoidealism. Resultátem kvašení bylo, že přivrženci italského novoidealismu, proniknutého živly ethickými a nábožensko-mystickými, přimknuli se k pokolení staršímu, »tradicionalistům«, ostatní mladí utvořili skupinu »modernistů«. V časopisech nově založených »Prosvjeta«, »Život«, »Mlada Hrvatska« a j. vyrojilo se mnoho mladých adeptů nového umění, ale málo jich projevilo silnější talent a žádný z nich nevyrovnal se velikému symbolistovi Kranjčevići. Za vlivu jeho a srbského básníka Vojislava Ilijće vyvíjel se *Mihovil Nikolić,* lyrik měkkých, melancholických tónů, tesklivé touhy a podzimních soumraků. Lyricky jsou zabarveny také jeho hry divadelní. Svérázným zjevem mezi mladými básníky je *Dragutin M. Domjanić.* Hledá nové sensace esthetické v minulosti, modernisuje rokoko a libuje si v pantheistických reflexích o přírodě. Jeho básně mají nádech melancholický, jsou mistrovsky vybroušeny a zaznívají jako hudba. Antickou krásu a harmonii vnesl do poesie domácí *Vladimir Vidrić,* jehož činnost záhy byla přerušena smrtí. Byl ryzí idealista, psal básně, plné krásných a plastických obrazův, a mnoho sliboval. Románskou poesií inspiroval se *Milan Begović* (Xeres de la Maraja). V básni »Knjiga Boccadoro«, kterou starší odsuzují a mladí nadšeně velebí, zapěl rozkošnou hymnu lásky. Vane z ní opojná vůně, rokoková hravost a naivní rozmarnost. Vedle básní skládá milostné povídky a působivá dramata (»Venus victrix«, »Gospodja Walewska«, »Stana Biučića«). Osobitý ráz mají »Slavenske legende« a »Živana« *Vladimira Nazora.* Básník v nich oživuje staroslovanské mythy, v nichž vidí hluboké symboly přírodní. Tím připomíná směr básnických mythotvorců ruských s Vj. Ivanovem v čele. Z pravěku mythického přešel Nazor k době historické a napsal kromě ballad a výpravných básní (»Krvava košulja«, »Hrvatski kraljevi«) historický román »Krvavi dani« z isterské minulosti, protkaný hojnými živly romantickými.

Romanopisectví pokračuje ve vývoji dříve již započatém. Mladí spisovatelé užívají však raffinovanějších prostředků uměleckých a ozdob stilistických. V té příčině vyniká *A. G. Matoš,* bystrý kritik a skladatel bizarních povídek v genru Edgara Poe, na nichž při vší rozpoutané raffi-

novanosti slohové tkví mnoho národního koloritu a svěžesti. Satiricky jsou zabarveny povídky *M. Nehajeva.* Pikantním slohem a duchaplným obsahem vyznačují se moderní legendy *Napoleona Špuna-Štrižiće.* Nejvíce zkvétá — jako dříve — povídka s látkou vesnickou. Řada mladých a silných talentů kreslí svěží obrázky z rodného venkova. Kresby ze Srěmu od *Živka Bertiće* mají v sobě bezprostřední a impressivní sílu, u *Petra Petroviće,* jemuž se daří dramata ze života vesnického, převládá i v povídkách dramatičnost, u *Nika Andrijaševiće* plastika a malebnost, u *Dinka Šimunoviće* náladovost, u *Jozy Ivakiće* srdečnost a humor atd. Nejširší a nejplodnější z nich je *Josip Kosor.* Když r. 1904 vyšla jeho první sbírka povídek »Optužba«, uvítán byl jako chorvatský Gor'kij. Důkladně zná život lidu v Dalmácii, Bosně a Slavonii a líčí jeho těžký boj s barbarskou přírodou. V jeho románu »Rasap« zachycen plastický obraz úpadku veliké a bohaté zádruhy srěmské Gavanovićů.

Mnozí z jmenovaných belletristův pěstují také literaturu dramatickou, na př. *Ivo Vojnović, Tresić, P. Petrović* a j. Vůdce »moderny« *Milivoj Dežman-Ivanov* úspěšně debutoval dramatem »Knjeginja Jelena«. *Srgjan Tucić* píše nejen pěkné povídky (»Zadnje poglavje«), nýbrž i působivá dramata (»Truli dom«, »Povratak«, »Svršetak«, »Bura«). *Zagorka-Jurićová* více než povídkami vzbudila pozornost dramatem »Evica Gubčeva«. Drama vzdělávají kromě toho *Stjepan Miletić, Milan Ogrizović, Ivan Mažuranić, V. Lunaček* a j.

9. LITERATURA SRBSKÁ.

Hnutí illyrskému odpovídá u Srbův zjev analogický, který se projevil jako »Ujedinjena omladina srpska«, první všeobecné hnutí národní, které se stejně vztahovalo na Srby rakousko-uherské jako v Srbsku samém. Prostřednictvím ideí omladinských prošli všichni čelnější představitelé politického a literárního života u Srbů po r. 1848. Literatura sama byla ohlasem ideí a tužeb generace omladinské, tak že literární perioda od r. 1848—1871, perioda nejbujnějšího národního a literárního romantismu, sluje právem omladinskou.

Nejpopulárnější básník doby omladinské, *Zmaj Jovan Jovanović,* začal básniti za vlivu prvního romantika srbského Branka Radičeviće, napojil se ze svěžího zdroje písní národních a zároveň se inspiroval poesií romantiků maďarských, německých, ruských a j., z nichž mnoho překládal. V poesii jeho prostota a zpěvnost národních písní splynula s formou umělecky vyhlazenou v ladný celek. Výkvětem jeho lyriky jsou básně milostné »Gjulići« a »Gjulići uveoci«. Zdobí je upřímný a srdečný cit, jemný smysl pro krásy přírodní, ladná a výrazná forma. Jeho zpěvy politické a vlastenecké, v nichž po způsobu Petőfiho, Berangera a básníků Mladého Německa reagoval na všecky významné otázky doby, jsou téměř repertoirem ideí, snah, tužeb a tendencí srbského národa v 2. polovici XIX. st. »Všecky nedočkavé tužby velkosrbské,« vykládá Skerlić, »všecky liberální naděje sjednocené omladiny srbské, všecko silné přesvědčení, že osvobození a sjednocení Srbska — závětní myšlenka i sen tolika pokolení — jest otázkou ne roků, nýbrž měsíců, vše to Zmaj vyslovil v silných a srdečných verších, které se jako modlitby odříkávaly všudy, kde byli Srbové.« Řízné satiry proti nepřátelům osvěty a pokroku a znamenité písně dětské doplňují jeho významné dílo básnické.

Gjura Jakšić neměl sice tolik široké erudice básnické ani pružnosti assimilační jako Zmaj, za to vynikal hloubkou citu a silou bujného temperamentu. Pokoušel se ve všech druzích básnických: v lyrice, epice, satiře, dramatické poesii a zábavné próse, ale nejvíce proslul jako lyrik. Všemu, co vřelo v jeho nitru, kypělo v jeho srdci, uměl dáti silný a bezprostřední výraz. Lyrika jeho, v níž se ozývá bouře citů, hněv, pohrdání, hrdost, divý výsměch spolu s tichým bolem, hlubokou touhou a láskou, podmaňuje si čtenáře svou procítěností a životní pravdou. Jeho básně milostné jsou stejně upřímné a vřelé jako zpěvy vlastenecké, opěvující národ, svobodu a junáctví. Básnický stil Jakšićův třpytí se zvláštní malebností, okouzluje živým koloritem a ostrým kontrastem světla a stínu. Vedle lyriky nejzajímavější jsou jeho povídky ze života banátských Srbů. Proniká je hluboké pojetí sociální pravdy a upřímná láska k dělnému lidu, k venkovanu sehnutému nad těžkým pluhem a stíženému svévolí panskou. Při všem romantickém nazírání Jakšić první vy-

stihl veliký význam otázky zemědělské a již tehdy výstražně volal: »Nedajte zemlju iz srpskih ruka, spasavajte seljaka, nenapuštajte pozicije, koje se teško posle vraćaju!«

Vzrušená doba omladinská zrodila mnohé jiné básníky, kteří se sice talentem nevyrovnali oběma jmenovaným, nicméně přispívali k zmohutnění domácí literatury. Svého času velice byl oblíben *Ljubomir P. Nenadović*, obecně »Čika Ljuba« zvaný, reflexivní lyrik a vlastenecký didaktik, zanícený přítel pravdy, osvěty a praktické filosofie životní, nadšený hlasatel národních ideálů svobody a pokroku. Didaktickou tendenci mají též básně *Jovana Sundečiće,* neunavného hlasatele shody srbsko-chorvatské. Nejlépe se mu zdařily romantické básně, v nichž podával malebné obrázky z Černé Hory v době válek s Turky, prohřáté žárem básníkova nadšení pro hrdinské činy Černohorců. Zdobí je prostý a jadrný sloh, plynný a rhytmický verš, barvité a malebné obrazy.

Většina tehdejších básníků napodobila písně lidové, ale žádný z nich nevnikl v podstatu jejich tak hluboko jako *Jovan Ilijć.* On nebásnil pouze ve formě národních písní, nýbrž osvojil si úplně jejich ducha a v duchu tom skládal nové básně, umělecky zdokonalené ohlasy písní lidových. Novinkou byly zvláště drobné básně milostné, připomínající erotické písně bosenských muhamedánův a prodechnuté vřelým citem, vášnivým tónem a opojnou vůní Východu. Řadí se k nim skupina básní Ilijćových rázu orientálního, v nichž je vystižen kolorit, vůně, žár a obsah východní poesie mnohem výrazněji nežli v proslulé knize Bodenstedtově.

Omladinské hnutí mělo vedle četných poetů také své básnířky a spisovatelky. Od soudobých básníků přímo zbožňována byla *Milica Stojadinović-Srbkinja,* známá i za hranicemi. Bož. Němcová si s ní dopisovala. V básních jejích jest ovšem více romantické exaltace a sentimentálního nadšení nežli pravé poesie, více dobré vůle než skutečného nadání. Živým temperamentem, širokým rozhledem a pružnou agilností vynikla nad ni mladší její družka, *Draga Dejanovićova,* první nadšená hlasatelka emancipace srbské ženy. Psala vzletné a ohnivé básně vlastenecké, překládala dra-

mata, přispívala do politických časopisů, přetřásala otázky o reformě škol srbských a p.

O rozvoj dramatické literatury pečoval *Laza Kostić*. Razil Shakespearovi cestu do literatury srbské a sepsal podle jeho vzoru několik dramat, z nichž nejlepší je »Maksim Crnojević«, založený na známé písni národní. Od vrstevníků byl Kostić svého času veleben jako srbský Shakespeare; jeho básně a ballady mají rovněž mnoho ctitelů.

V době omladinské položeny byly základy domácí novellistice. Maďarští a němečtí romantikové byli vzorem *Bogoboji Atanackovićovi*, od něhož jsou první vážnější pokusy v oboru srbského romanopisectví. Příkladu jeho následoval *Milorad Popović Šapčanin*, spisovatel mnohostranný; vedle povídek vydával básně lyrické a epické, psal slavnostní dramata a cestopisy. Podstatou svou byl snivý, měkký a sentimentální romantik, toliko v drobných humoreskách projevoval smysl pro realitu. Mnohem více přiblížil se skutečnosti *Jakob Ignjatović*. Pokládá se za zakladatele realistického románu srbského; realism jeho byl ještě naivní, neuvědomělý a často si liboval v pouhých kopiích skutečnosti. Nadšení, jež roznítil Karadžić pro národní tradice, vedlo některé spisovatele k napodobení povídek v duchu a slohu národním. Beze všech aspirací uměleckých skládal povídky takové *Milan Gj. Milićević*, zasloužilý sběratel ethnografického a folkloristického materiálu.

Nad své předchůdce povznesl se *Stjepan Mitrov Ljubiša*, první skutečný umělec v oboru zábavné prósy. Život lidu v již. Dalmácii a na Černé Hoře našel v něm bystrého pozorovatele, dokonalého malíře a výtečného koloristu, který vládl bohatou fantasií a dovedl svým postřehům dáti sytý výraz umělecký. Způsob vypravování, malba typů, humor, sloh a řeč, vše to u něho odpovídá duchu národnímu, jest však umělecky zladěno a zušlechtěno. On byl sice ještě romantik ze školy Karadžićovy, ale snaha věrně zobrazovati a líčiti život lidu v nejrozmanitějších projevech učinila z něho průkopníka zdravého realismu.

Realism jakožto nový směr umělecký a literární začal do písemnictví srbského vnikati na konci 60. let. Nejdříve bylo překládáno z romanopisců ruských, především z Go-

gol'a a Turgeněva, a překlady tyto měly značný vliv na mladší spisovatele. Ještě větší hnutí způsobili dva odchovanci ruského realismu, *Svetozar Marković* a bulharský emigrant *Ljuben Karavelov*, napojení positivistickými a sociálními ideami ruských realistů: Černyševského, Dobroljubova a Pisareva. Působením jejich vyvolána byla silná reakce proti dosavadní rhetorické fraseologii vlastenecké a dobrodružnému romantismu v literatuře i v politice. Křtem ruského realismu obrodila se zejména srbská povídka ze života vesnického. Při tom se opakuje týž zjev jako v romanopisectví chorvatském: spisovatelé obmezují se na určitý kraj a nejraději líčí společenskou krisi venkova, přechod od staré zádruhy k novému pořádku věcí.

První uvědomělý realista *Milovan Gj. Glišić* inspiroval se ruskými romanopisci a napsal několik svěžích povídek vesnických, v nichž řeč, dialog, humor, osoby, situace jsou věrně odpozorovány skutečnosti. Od něho je též první vážný pokus realistického dramata vesnického »Podvala«. Uměleckou vlohou předčil ho *Laza K. Lazarević*, nazývaný srbským Turgeněvem. Podobá se Turgeněvovi svým uměním dojímati čtenáře živými a plastickými obrazy ze skutečnosti, podávati plnou illusi života, dramaticky živě a barvitě vypravovati; ale liší se od něho svým sklonem k důvěřivému optimismu a růžové idealisaci. Krásný, uhlazený sloh a bohatá řeč jest ozdobou jeho povídek (»Prvi put s ocem na jutrenje«, »Školska ikona«, »Na lunaru«, »Sve će to narod pozlatiti«, »Verter«, »Vetar« a j.). Nejsou bez tendence mravní, ale tendence rozvíjí se z nich zcela přirozeně jako vůně z květu. Idealistický realism charakterisuje umění *Janka M. Veselinoviće*. Psal povídky ze života vojenského, bělehradského a z historie. Největší cenu uměleckou mají však jeho »Slike iz seoskog života«. Narodil se na vsi, vyrostl mezi lidem a zamiloval si život vesnický, jaký poznal za svého mládí v rodné vsi bohaté a žírné Mačvy, za rozkvětu starého života zádružského. Mnohé z jeho povídek čtou se jako idylly, oslavující šťastný, veselý a spokojený život na vsi. Jeho obsáhlý a krásný (nedokončený) román »Seljanka« je takřka apotheosou staré zádruhy. Veselinović líčil věrně, ale se zvláštní zálibou vybíral si za předmět líčení lidi dobré a krotké. Jedna jeho sbírka má název

»Rajske duše«, jiná »Od srca srcu« a tím je už osobitý ráz jejich naznačen. Bystrozraku jeho neušel i hrozící zánik patriarchálního života zádružného a počátky toho rozkladu zobrazoval v povídkách »Braća«, »Otac i sinovi«, »Čiča Pera« a j. Z pozdějších prací jeho vymizela vůbec ona jasná, hřejivá a zářivá nálada, která dříve přímo okouzlovala čtenáře. Líčení jeho stalo se reálnější, ale spolu i chladnější. Zvláštní ceny dodávají povídkám jeho hojné živly poeticko-národní. Všeobecnou oblibu zjednaly si jeho lidové hry divadelní »Gjido« a »Potera«.

Širší erudicí, mnohostranností a větší plodností předčil ostatní belletristy *Simo Matavulj*. Narodil se v Dalmácii, bojoval v Hercegovině, působil na gymnasiu v Černé Hoře, posléze žil dlouhý čas v Srbsku; typy ze všech těchto krajin našly v něm vnímavého malíře. Nejvíce a nejvděčnější látky poskytovala mu rodná země Dalmácie, kde je život zvláště pestrý a zajímavý, lidé rázovití, typy jejich markantní. Proto jeho povídky »Iz primorskog života«, »Sa Jadrana«, »Boka i Bokelji«, »Primorska obličja«, »S mora i planine«, »Car Dukljan« jakož i znamenitý román humoristický ze života dalmatských fraterů »Bakonja Fra Brne« měly báječný úspěch. Umělecky pěkně provedeny jsou jeho obrázky z Černé Hory (»Iz Crne Gore i Primorja«, »Sveta osveta«, »Pokojan grijeh«, »Stotinar« a j.). Bledší jsou již »Beogradske priče«. Matavulj je plnokrevný realista a životopisec, vzdělaný na vzorech ruských a francouzských; střízlivě pozoroval život v jeho jasných i stinných zjevech, mistrně kreslil osoby a prostředí, lehce a nenuceně vypravoval. Čerpal ze života, ze skutečnosti, nic si nevymýšlel, ale obdařen jsa bujnou fantasií tvůrčí a podivuhodnou čilostí duševní, dovedl i ze všedních zjevů života modelovati nádherné obrazy umělecké.

Důsledný realista byl též *Stevan Sremac*, zemřelý o dvě léta dříve než Matavulj. Fantasie jeho nebyla sice tak svěží a pružná jako Matavuljova, za to pečlivě sbíral »dokumenty lidské« a sestavoval z nich realisticky silné a zhuštěné kresby. Jako professor historie na gymnasiu v Niši horoucně si zamiloval život tamního obyvatelstva, v němž patriarchální prostota a naturálnost splývaly s orientální malebností; tam poznal originální typy a lidi starého rázu a

pevnou rukou je zobrazoval. Nejvíce ho poutal svět drobných lidí ze středních a chudých vrstev; kreslil jej s neobyčejnou živostí a nedostižným humorem, s celou lokální barvitostí a zvláštnostmi dialektickými. Žádný ze spisovatelů srbských nepodal takovou rozmanitost živých lidí a typických osob jako Sremac ve svých povídkách nišských, z nichž nejdokonalejší jsou »Ivkova Slava« a »Zona Zamfirova«, pravé skvosty umění vypravovatelského. Umělecky dokonalé jsou dále jeho široce založené povídky »Vukadin« a »Kir Geras«, v nichž líčil sociální poměry v Srbsku, humoristický román »Pop Gjira i pop Spira«, povídka »Čiča Jordan« a j. Politickým smýšlením Sremac byl ztuhlý tradicionalista, nepřítel soudobého hnutí liberálního a radikálního, jehož přivržence tepal humorem a zžíravou satirou v povídkách »Maksim«, »Limunacija na selu«, »Božićna pečenica« atd. Jako historik napsal sbírku povídek »Iz knjiga starostavnih«, v nichž oživoval příběhy z národní historie.

U ruských realistů učil se *Svetolik Ranković*, který nejdříve zapěl ve sbírce povídek »Jesenje slike« nadšenou hymnu své domovině, rozlehlé Šumadiji, potom od idealisace přešel k pravdě života, od tklivé idylly k naturalistickému líčení. Jeho romány »Gorski Car«, »Seoska učiteljica« a »Porušeni ideali« zobrazují život vesnický, maloměstský, školský a klášterní se všemi stinnými stránkami, s plnou brutálností surové skutečnosti, která ubíjí každý ideální vznět a maří všecky povznesené naděje.

Jako v romanopisectví tak i v poesii dostavila se reakce proti vybujelé romantice omladinské, která se přežila a konečně sevšedněla. Nový obrat způsobil *Vojislav Ilijć*, nejlepší básník mladší generace a největší srbský umělec slova. Jako svědek bouřlivých událostí politických, jež v 70. a 80. letech zmítaly Srbskem, vystřízlivěl ze slavnostního nadšení omladinistů, zamítl jejich rhetorickou a fantastickou poesii a povznesl se nad pouhé básnění v duchu národním. Zamiloval si poesii klassickou, inspiroval se romantiky ruskými, zvláště Baťuškovem, Puškinem a Lermontovem, prostřednictvím literatury ruské poznal i jiné básníky evropské a nadán jsa citlivou vnímavostí, jasnovidnou intuicí, jemným smyslem pro krásu formy, odkryl domácí poesii nové horizonty a vdechl v ni více světového vzduchu. V básních

jeho ozvaly se nové motivy, nové tóny, nové rhytmické zvuky. Ačkoliv se hlavní kouzlo jeho poesie zakládá na gracii formy, plastice obrazů, harmonii verše a hudebnosti řeči, přece výhradním artistou nebyl. V básních politických a vlasteneckých reagoval též na otázky časové, ale beze vší rhetoriky a slavnostní fraseologie. Vliv jeho na vrstevníky byl ohromný. Okolo r. 1890 všichni mladí básníci spatřovali v něm svůj vzor, svého mistra a vůdce. Nejvíce se mu přibližoval *Milorad J. Mitrović*, který po jeho brzké smrti stál nějaký čas v čele domácí poesie. Mitrović nebyl čistý lyrik, ač se zaň sám pokládal; lyrických básní je od něho málo a nemají takového významu jako jeho ballady a romance, jež obohatil novými motivy a zdokonalil formálně. Moderní ballada a romance našla v něm dokonalého mistra. Později byl Mitrović zaujat otázkami časovými a reagoval na ně ve svých satirách a básních časových. Zvláště v pohnutlivé době 1894—1903, kdy srbský národ usilovně bojoval proti vladařskému absolutismu, Mitrović stál v čele bojovníků za svobodu a ústavnost Srbska a ostře dorážel svými verši na zvůli vládní a korrupci byrokratickou. »Kdo se jednou bude chtíti seznámiti,« praví Skerlić, »s mravním stavem lepší srbské společnosti okolo r. 1900, ten nebude moci obejíti politické básně Milorada Mitroviće.«

Ze školy Vojislava Ilijće kromě jiných (na př. *Alekse Šantiće, Milety Jakšiće*) vyšel také *Ivan Dučić*, oblíbil si však poesii francouzských symbolistův a dekadentův a stal se předákem srbské »moderny«. Je ryzí umělec s objemným talentem a podivuhodným bohatstvím básnických ideí. Nové sensace esthetické hledá v cizích kulturách (»Jadranske sonete«, »Dubrovački madrigali«, »Melodije iz Alhambre«, »Venecianske večeri«, »Pesme u prozi« a p.) a vtěluje je ve tvary umělecky hladce vybroušené. Má zejména jemný cit pro barvitost a symfonii verše, pro malebnost a impressivnost výrazu. K němu se pojí *Milan Rakić*, básník přemítavý a pessimisticky naladěný. Verše jeho, plastické a jasné, s originálními obrazy a epithety, přeplněny jsou hlubokým bolem nad pomíjejícností všeho krásného a vznešeného na světě. Smutek, jejž zobrazují, je opravdový a procítěný, neboť vzniká z vážného pozorování života s jeho měnlivou osudovostí. Jiným vynikajícím básníkem srbské »moderny«

je *Milan Ćurčin.* Poesie jeho, poněkud drsná a bizarní, je v jádře svém upřímná a procítěná, dýše vypiatým sebevědomím a Nietzscheovským světozorem, přezírá staré formy a konvence a přináší nové a smělé myšlenky.

Básně mladých poetů srbských charakterisuje vůbec pochmurná nálada a pessimistický názor na život. Možno v tom spatřovati spíše vliv francouzské dekadence nežli přesvědčení založené na hlubší zkušenosti životní, aspoň u těch básníků, kteří svou modernost úmyslně na odiv stavějí, jako *Arman Dival* (S. D. Petrović), *Dis* (G. V. Petković) a j. Bezútěšným pessimistou, unaveně resignovaným a k smrti smutným, je též *Simo Pandurović,* jeden z lepších a talentovanějších básníků mladé generace. »Pandurović,« vykládá Skerlić, »jako značný počet mladých lidí, kteří u nás píší verše, je obětí velikého literárního bludu, že to, co je pro ně nové, je zároveň i moderní. Dekadentstvo bylo ošklivou a zlou literární nemocí, která byla v Evropě a minula, zůstavivši po sobě vzpomínku na něco šarlatanského, ošklivého a zcela neplodného. A jaký je smysl přestálou nemoc starých, vyčerpaných a umdlených ras, rozvitých a přesycených literatur přesazovati v naši mladou a svěží rasu, na náš vzdušný Jih, kde je tolik slunce a jasu, do naší mladé literatury, která je v plné periodě tvořivosti a ve svém základě plná zdraví a života?« Nelze však všechny moderní básníky srbské směru pessimistického obviňovati z pouhé imitace, ze strojené nálady a pósy dekadentní. Mnozí z mladých básníků skutečně prožili a procítili vše, čím dýše jejich poesie. Upřímné jsou zajisté verše *Vojislava J. Ilijće* mladšího, obsahující bolestné drama vlastního srdce. Procítěné jsou také erotické básně *Danice Markovićovy,* v nichž se tlumí bolestné výkřiky láskou raněné duše. Pochmurné a zoufalé verše *Velimira J. Rajiće* neobsahují rovněž nic theatrálně vyumělkovaného, nýbrž plynou mu přímo z nitra a jsou jeho duševní zpovědí.

Přímý kontrast k unylé a mračné poesii většiny mladých básníků tvoří verše poety, který se teprve nedávno objevil na Parnasse srbském. Jest to *Nestor Žučni* (Proka Jovkić), básník vzpoury, protestu a výboje; poesie jeho (»Poezija neba i zemlje«) překypuje vřelým soucitem s lidmi utlačovanými a porobenými a hlásá ideje bratrské

shody, rovnosti a svobody. »Nepřišel jsem,« praví básník v jedné ze svých znělek, »abych stavěl oltáře, abych budoval kostely a jasné kopule, abych uctíval vaše hedvábné řízy a celoval ruku, která není svatá. Nepřišel jsem jako vy, abych se stydlivě před bohem a před lidmi přetvařoval, leč abych cestu věčné Pravdy otvíral a rušil řadou všecko lživé a temné.« Básník verši mnohdy naivními a brutálními, ale plnými síly, odvahy a hněvu vyzývá trpící bratry v boj za svobodu, právo a bratrství. Již názvy jeho básní jako »Hymna svobodě«, »Tyranům«, »Meč do ruky!«, »Králové, řada je na vás!«, »Písně nespokojence a otroka«, »Písně syna člověka«, »Rozmetané melodie« a p. ukazují, jakým směrem se nese poesie Žučného. Osobnost jeho je i jinak zajímava. Je prostý dělník z řady emigrace srbské v Kalifornii. Pracuje v továrně a volného času užívá, aby četl a psal. Při tom je velmi plodný a slibuje býti svého druhu srbský M. Gor'kij.

Mladá belletrie srbská zůstává v podstatě realistická, ale prohlubuje se, více dbá duševní drobnomalby a libuje si v impressivní kresbě. Činnost nejlepšího satirika srbského nové doby, *Radoje Domanoviće*, příliš záhy přerušila smrt. Ve svých allegorických a fantastických satirách »Kraljević Marko po drugi put megju Srbima«, »Stradija« a j. neohroženě bojoval proti reakčním proudům vládním a směle kritisoval veřejné poměry v Srbsku. Výtečným malířem muslimanského života v Hercegovině je *Svetozar Ćorović*, spisovatel bohaté invence, s jemným postřehem, orientální obraznosti a často i s haremským sensualismem. Píše povídky a romány (»U časovima odmora«, »Majčina Sultanija«, »Ženidba Pere Karantana«, »Moji poznanici«) a skládá účinná dramata (»Ajiša«, »U mraku« a j.). *Borislav Stanković*, belletrista lyricky naladěný, vydal nejdříve sbírku milostných povídek ze svého rodiště — Vranje, provanutých žhavou poesií orientální a vřelým dechem bujného mládí. Potom napsal originální skladbu dramatickou »Koštana«, z níž vane melancholická touha a měkká nostalgie lásky. Stanković, talent velmi nadějný, spouští se v dalších pracích až na dno života, mezi »boží lidi«, žebráky, nuzáky a mrzáky, a s podivuhodnou vřelostí zobrazuje jejich osudy.

Svěží, rozjařující a svrchovaně poetické jsou bosenské povídky *Petra Kočiće* (»S planine i ispod planine« 3 sv.,

»Jauci sa Zmijanja«), věrně vystihující přírodu a lid v Bosně. Ozývá se v nich často jasný humor spisovatelův, který plným proudem vytryskl v povídce »Jazavac pred sudom«, satiricky zobrazující právní poměry v okupované Bosně. Jako dříve Matavulj tak nyní *Ivo Ćipiko* nalézá v Dalmácii bohatou látku k povídkám a románům. Práce jeho (»Sa ostrva«, »Za kruhom«, »Pauci« a j.), prohřáté jiskrnou, přírodní poesií a vřelým citem pro sociální spravedlnost, mají silný ráz emoční. Z ostatních mladých belletristů větší pozornost vzbudili *Veljko Milićević, Milutin Uskoković, Radovan Tunguz-Nevesinjski* a *Leposava Mijuškovićova.*

Drama srbské je nejméně rozvinuto. Nejnadanější spisovatel dramatický *Branislav Nušić* příliš tříští své síly a vedle dramat vážných i veselých píše povídky, causerie, feuilletony, cestopisy a p. Domácí repertoir obohatil několika zdařilými kusy jako »Knez od Semberije«, »Običan čovek«, »Tako je moralo biti«, »Pučina«, »Jesenja kiša«, »Iza Božjih legja« atd. V poslední době začíná se ujímati drama realistické, o něž se zdarem se pokoušejí *Vojislav Ivanović* (»Naši sinovi«), *Milivoj Predić* (»Golgata«, »Snovi«) a *Dragoslav Nenadić* (»Pod žrvnjem«).

10. LITERATURA BULHARSKÁ.

Nová literatura Bulharů rodila se v ovzduší, přeplněném tuhými boji za národní a politickou svobodu, deptanou od Turkův i od hierarchie řecké. Proto literární činnost prvních spisovatelů bulharských měla ráz výhradně buditelský a vzdělavatelný. K vyšším cílům začalo se směřovati teprve od polovice XIX. st.

Ze spisovatelů, kteří budovali základy národní poesie bulharské, nejvýznamnější byl *Petko Račov Slavejkov.* V lyrice, nejvlastnějším oboru svém, opíral se dílem o vzory ruské, srbské a řecké, dílem o národní písně, jež pilně sbíral. Básně mu byly hlavním prostředkem působiti na národní uvědomění lidu. Vedle básní psal povídky, vydával chrestomathie překladů z cizích literatur, redigoval a vydával časopisy, připravoval vůbec půdu k nové kultuře milovaného národa. Příkladu jeho následoval *Ljuben Karavelov,* nadšený bojovník za národní svobodu a znamenitý publicista,

který měl ohromný vliv na politické, literární a osvětové názory svých krajanů. V Rusku vzdělal se na básníka a oblíbeného povídkáře. Četné povídky jeho mají vesměs ráz tendenční. Spisovatel v nich útočí na Turky, Řeky a domácí vyděrače lidu, kárá vady národní, rozplameňuje bojovnou mysl, velebí život a prosté mravy předkův a p. Že měl pěkný talent vypravovatelský, o tom svědčí zvláště povídky původně rusky napsané a prosté vší rušivé tendence. Básnickým talentem předčil Karavelova *Christo Botev*, básník vzletné fantasie, mocného slova a uhlazené formy. Byl revolucionářem a zapřisáhlým nepřítelem otroctví nejen v životě, nýbrž i v poesii, směle hlásaje ideály naprosté svobody a sociální rovnosti. Základy poesie dramatické položil *Vasil Drumev*, později proslulý v politických bojích s knížetem Ferdinandem. Skladba jeho »Ivanku, ubijec na Asenja I.« náleží k nejlepším dramatům domácím. Péčí jmenovaných spisovatelů byla vytvořena nová řeč spisovná a podány první vzory jednotlivých genrů poetických.

Za tím zaskvěla se nad Balkánem zora svobody a větší část Bulharů zbavena byla jha tureckého. Rozproudil se čilý ruch politický, který odváděl intelligenci od literatury a hnal ji do služeb státních nebo na kolbiště politické. Teprve když bouřlivé vlny politických třenic a zápasů poněkud se utišily, začala literatura zkvétati a mohutněti, těžíc z plodů těžko dobyté svobody politické.

Nejpopulárnější básník nové doby, *Ivan Vazov*, začal básniti ještě za doby poroby. Ve svých knihách (»Přeporec i gusla«, »Tъgite na Bъlgarija«) dojemně opěvoval žaly a nářky, naděje a tužby svého národa, strojícího se svrhnouti se sebe pouta dlouholeté poroby. Nadšenými hymnami provázel pak boj za osvobození (»Izbavlenije«). Když byl milovaný národ osvobozen, zamyslil se nad jeho budoucností a zatruchlil nad vnitřními zmatky, jež podrývaly jeho kořeny (»Gusla«). Od neutěšených poměrův utíkal se k přírodě, svěží, čisté a volné, a opěvoval její půvaby (»Polja i gori«). Znenáhla se smiřoval zase s životem a naděje v lepší budoucnost zjasnila jeho duši (»Zvukove«, »Skitniški pěsni«, »Pod našeto nebe« a j.). Vazov, jehož zpěvnými ústy promluvilo celé Bulharsko v nejosudnější době svého života, je tvůrce klassického jazyka bulharského ve verši i v próse.

V romanopisectví proslavil se arcidílem »Pod igoto«, realisticky věrným a sytým obrazem života bulharského před válkou rusko-tureckou, prvním uměleckým dílem, jímž se mohli Bulhaři před Evropou pochlubiti, přeloženým do všech řečí slovanských a mnohých západoevropských. Po něm následoval ne méně významný román »Kazalarska carica« a četné povídky, z nichž mnohé jsou kusy mistrovskými. Dramatické práce (»Chašove«, »Kъm propast«, »Borislav« a j.) a galerie historických obrazů »Legendi pri Carevec« jsou dalším plodem jeho vynikající činnosti.

Zároveň s Vazovem vystoupili jiní významní básníci, z nichž každý má svou zvláštní fysiognomii. *Konstantin Veličkov*, umělec vybroušeného slohu a jemného vkusu, vtěloval do zvučných sonetů svůj stesk po rodné zemi a dojmy, vzbuzené klassickým uměním v Italii. Jeho sonety cařihradské a italské jakož i listy z Říma »Pisma ot Rim« zůstanou ozdobou literatury bulharské. *Stojan Michajlovski*, duch bohatý a mnohostranný, myslitel a moralista, na nějž mnoho působila filosofická a satirická poesie starších autorů francouzských, soustřeďuje v sobě smělé rozlety umělce s přísnou analysou myslitele. Je aristokrat s tendencí demokratickou; miluje lid, ale nelíbí se mu jeho apathie, tupost a naivní trpělivost, s jakou snáší každou tyranii. Síla Michajlovského záleží v neúprosné satiře, kterou tepe dissonance života vůbec, politické a sociální poměry, servilnost, bezcharakternost a jiné vady obecenstva bulharského zvlášť. Vládne neobyčejnou silou řeči. Nemá v tom rovně v literatuře domácí. Slova jeho působí na čtenáře jako údery hromové, poznamenává kritik K. Krstev. Poesie Michajlovského mluví k rozumu, nikoliv k srdci, proto se nestal tak populární jako *Aleko Konstantinov*, veselý humorista a vtipný satirik. Svou činnost zahájil překlady z básníků ruských Puškina, Lermontova, Někrasova a j. Kniha uměleckých dojmů z cesty do Ameriky »Do Čikago i nazad« a znamenitá skladba satirická »Baj Ganju«, líčící prostého Bulhara-politikáře, zjednaly mu širokou popularitu. Konstantinov byl realista, bral látku k satirám a duchaplným feuilletonům z bezprostředního života, dovedl však i nejvšednějším zjevům dodati významu všeobecně lidského. Na čtenáře působil zvláštní suggestivní silou slova a mluvil od

srdce k srdci, tak že čtenář prožíval tytéž dojmy, jakými se chvěla duše autorova ve chvíli tvůrčí. Proto byl miláčkem obecenstva všech vrstev již za živa a kult jeho ještě více se stupňoval po násilné smrti, nastrojené mu od politické reakce, kterou všemi silami potíral.

Poesie jmenovaných spisovatelů byla ještě pevně spiata s tužbami i ideály národního obrození. K vyšší uměleckosti a k ideálům všelidským spěli teprve básníci nejmladší, vyrůstající za změněných poměrů kulturních. Talentem, erudicí a obsáhlým rozhledem literárním vynikl mezi nimi *Penčo Slavejkov*. Napojiv se ze zdrojů nové poesie evropské, vtiskl moderní literatuře bulharské osobitý ráz. Geniální hloubka jeho psychologických a uměleckých koncepcí dodává jeho básním významu mnohem širšího, nežli je bulharský život a bulharská literatura. Při všem kosmopolitismu svých motivů básnických je Slavejkov pevně zakotven v půdě domácí a snaží se ve svých nejlepších výtvorech vysloviti nejvnitřnější podstatu duše národní. Nejskvěleji se mu to podařilo v básni »Koledari«, v níž se zrcadlí názory lidu bulharského na svět, a ve velkolepé národní epopeji »Kъrvava pěsen«, výstižném obrazu epickém ze života národa v době jeho zápasu za svobodu. Silný dojem způsobila také sbírka jeho básní »Na ostrova na blaženitě«. Jako znamenitý lyrik osvědčil se *Kiril Christov*, mistr graciosní, často až koketní formy, se žhavým citem erotickým a s příměsí anakreontického nastrojení. Vedle lyriky pokouší se s úspěchem v novellistice a básnictví dramatickém. Bujná vznětlivost charakterisuje lyriku *Peje Javorova*, který v první sbírce veršův okouzloval dílem lahodou formy a plastikou nálad, dílem ideami sociálními a revolučními. V další sbírce »Bezsъnici« noří se však do nitra své duše, líčí její nejtemnější hlubiny a zpívá písně zklamání, nevěry a úžasu před životem. Nejlepší své básně shrnul v anthologii »Podir sěnkitě na oblacitě«. K významným básníkům soudobým řadí se dále *Ivan Andrejčin*, vynikající širokou kulturou literární a uvádějící modernistické proudy do literatury bulharské, *T. Kunev*, jehož drobné písně lahodí zase sladkou melodií, měkkou něhou a duchem ryze národním, *Mich. Kremen*, jehož poesie i prósa vyznačuje se psychologickou hloubkou, smyslem pro symetrii a

hudebnost, *T. V. Trajanov, Dim. Babev, P. V. Genov, V. Atanasov* atd.

V belletrii k nejvyšší dokonalosti dospěla povídka s látkou ze života vesnického. Zdokonalil ji nejdříve *T. Vlajkov-Veselin.* Seznámiv se dokonale s životem lidu, živě kreslil nejen zevnější poměry jeho, nýbrž vnikal i v duševní nastrojení a od kresby typů přešel k řešení problémů, jež nové poměry sociální s sebou přinášely. Věrné a zároveň umělecky dokonalé obrázky ze života lidu kreslí *Elin-Pelin* (Dimitr Ivanov). *Anton Strašimirov* ještě pronikavěji než Vlajkov vniká do života lidu a zejména mistrně zobrazuje konflikty, v nichž se ocitl venkovský život působením nových řádů politických a sociálních. Od něho jsou i vážné pokusy sociálních románů ze života intelligence. Od romanopisectví Strašimirov přešel k dramatu, jež nyní téměř výhradně vzdělává. Daří se mu zvláště obrazy ze života vesnického a rodinného. Povídky a črty *G. P. Stamatova* proniknuty jsou zdravým humorem a jemnou satirou. Z ostatních belletristů nejvýznamnější jsou: *Al. Kiprov, Dobri Nemirov, Veneamin, S. S. Runevski* a j.

V oboru dramatickém nad jiné vynikl *Petko Todorov,* jehož symbolická dramata »Zižditeli«, »Samodiva«, »Strahil«, »Parvitě«, »Nevěsta Borjana«, »Změjeva svadba« jsou novinkou v literatuře bulharské. Motivy jejich jsou vzaty z národního života nebo z lidové tradice, ale básník vtěluje v ně po způsobě Ibsenově nové, zcela moderní konflikty dramatické. »Snahy Todorova jako básníka i umělce«, praví o něm K. Krstev, »jsou namířeny k tomu, aby v prostých a naivních formách bulharského života, jak se vykrystalisoval v našich národních písních, vyjádřil nejindividuálnější cítění moderního člověka.« Po této stránce ráz jeho umění stýká se co nejtěsněji s uměním P. Slavejkova. Na jevišti nemají však skladby Todorovovy žádoucího úspěchu; příčinu toho sluší hledati jednak v nedostatku silnějších konfliktů dramatických, jednak v symbolickém rouchu, posluchačům dosti těžko pochopitelném.

U nejlepších představitelů moderní literatury bulharské vidíme tedy pozoruhodnou snahu vypěstovati takovou poesii a literaturu, která by umělecky a ideově stála na výši mo-

derních požadavkův a zároveň vyrůstala z nejvnitřnější podstaty duše národní. Pohříchu je nadaných vzdělavatelů básnické literatury dosud poměrně málo. Příčinu toho spatřují domácí kritikové hlavně v politických třenicích, které pohlcují nejlepší síly národa a neposkytují žádoucího klidu k činnosti umělecké. Bystřejšímu rozvoji literárnímu vadí konečně i nedostatek vzdělanějšího čtenářstva. Zájem většiny obecenstva poután je vířivými otázkami politickými a ekonomickými a jen malý kroužek intelligence podporuje vyšší snahy umělecké a literární.

---

*) Tištěno v srpnu 1911.

ČTYŘI KAPITOLY O SLOVANSKÉM UMĚNÍ VÝTVARNÉM.

NAPSAL
FR. TÁBORSKÝ.

Dějiny výtvarných umění připouštěly dosud Slovany ke slovu — jestliže je vůbec k němu připouštěly — jen velice zřídka a velice na krátko. A jen skoro do poznámky, jen tak na doplněk, který není významný, který jest jenom takové »také«, ale žádné »zvláště«. Skoro jako une quantité négligeable. Příklad: v knize loni vyšlé, v Mutherových »Dějinách malířství«, je sice zmínka o Rusech, ale jenom asi 80řádková; ostatní Slované neuznáni za hodny, aby o nich zmínka se stala, a o samých Rusech méně jest řečeno než o Finech nebo Norech.

Umění počítá ovšem s tvůrci; napodobitelé a příživníci propadávají přes nemilosrdné síto dějin. Čtvereční decimetr originality cení se v umění vzácněji než sto čtverečních kilometrů odkoukanosti, třeba ne hned, ale zcela jistě.

Zdálo by se tedy, jako by na tom ohromném prostranství slovanském nebylo tvůrčích duchů, kteří by ztělesnili svůj věk tvarem a barvou, kteří by kus nové plastické krásy přidali světu a rozprostřeli ji lidstvu, jako velicí spisovatelé ruští pověděli lidstvu své slovo, své nové, upřímné slovo, výsledek svého života, svého přemýšlení, hledání, tápání, posvěcený i utrpením, ba i mučednictvím?

Zdálo by se. Ba více, na Západě se tomu i věří. My sami této víře napomáháme. Představíme-li si umělecky

románské, germánské a slovanské země jako domy, uvidíme, že v domech románských (hlavně ve francouzském) a germánských to jen šumí prací, tvořením, kdežto ve slovanských domech všecka téměř okna — polská nejméně, česká nejvíce — jsou obsazena diváky, celý den pohodlně pozorujícími, co tam ti na Západě tvoří, a poměrně málo horečného šumotu tvořivého slyšet ze vnitřka jejich. Proto nestarají se tam na Západě o umění Slovanů tolik, jako o jejich území politické a národohospodářské. Na Západě stačilo, když při slovech »ruské umění« vzpomněli si na Vereščagina, při umění polském na Siemiradzkého, při českém nevím na koho a při jihoslovanském na nikoho. Tak je tomu u veliké většiny intelligence. Není pak divu, když v dějinách umění vypadá to o Slovanech nepříliš bohatěji.

Při neúspěchu bývá vždycky nejrozumnější hledati vinu především v sobě. Slované sami sebe dosud neznají. Nemíním zde vzájemnost, než že každý ze slovanských národů sám sebe dosud málo zná. Neprohlédli dosud svůj umělecký majetek, zděděný i přimnožený, neroztřídili ho a neocenili. Neodloučili, co původního v něm, od vlivu a nánosu cizího; zda a jak cizí prvky byly stráveny a jak tyto vžitky dále působily a rozvíjely se; zda a jací byli u nich umělci-tvůrcové, či jen drobní řemeslníčkové, pro kus toho živobytí všelijak se lopotící; zda dopracovali se k stylu svému, či jen pohodlně — fruges consumere nati — přejímali od Západu nejnovější novinky a napodobili je, jako to dělají modistky, pokaždé na jaře a na podzim zajíždějící do Paříže pro nejnovější mody. Až tato práce těžká, ale také veliká, bude vykonána, bude se o umění Slovanů jinak mluvit, přesněji, obsažněji a s větší láskou a úctou; budou se po umění tom ohlížeti, budou je i jinde vyhledávati. A to je cesta mnohem správnější a také důstojnější, než doprošovati se cizího pohledu, což pravé umělecké dílo přímo odmítá. Můžeme počkat; někde i musíme. Sílu svého nadání Slované projevili už tím, jak mnohostranné cizí vlivy strávili. Bez nich ovšem nebylo. Kde však jich nebylo a není? »Chválíme-li Platona, zdá se, že chválíme citáty ze Solona a Sofrona a Filolaa,« praví Emerson v studii o Platonovi. »Budiž. Každá kniha je citát; a každý dům je citát ze všech lesů a dolů a lomů; a každý člověk je citát ze všech svých

předků.« Citát ovšem přešlý v novou krev a nového ducha. To platí i o umění, a nejenom o slovanském. Ukáže se, že Slované nejsou jen »mistry slova«, ale daru tvoření plastického že nemají, jsouce prý většinou v ponebí drsném, jak polský publicista Klaczko (a také jiní) mínil, nýbrž že jsou sice dosud více mistry slova, ale že již »dnes Poláci, Rusové, Čechové dovedli, že jsou zároveň s jinými, ještě ‚severnějšími národy', jako Švédové a Norové, schopni k tvoření samostatnému« v oboru uměleckém, jak obhajuje polský kritik Witkiewicz. Stojí však za úvahu výtky berlínského měsíčníku »Kunst und Künstler« (soudil ovšem jen podle výstavy berlínské před čtyřmi lety) ruskému umění; týkají se umění všech Slovanů, výtky, které pak přejal Muther, o »asijsky zdivočilém, anarchisticky nevázaném impresionismu«, o »bezkořenných duších, k jejichž instinktům vůle se nedruží činorodá síla a jež se zoufalou smělostí se oddávají každému ‚směru' malířství«; o tom, že »v malířství pohodlný západní vliv povzbudil sice národní sílu, ale nepřivedl ji k tomu, aby se vzpamatovala«; že »nikde necítit základů tiché lásky domovinné, která se snaží zmohutněti na skutečnostech« . . . Pravda, anarchie jest u Slovanů mnoho, nejen v politice, ale i v umění. Málo je tradice; skoro jí ani není. Ještě nejvíce jí mají Rusové. Ale přes to vše vyjde na jevo, že přes všecku částečně nepříznivou polohu a ponebí jeviště, na němž mají sehráti své životní drama; přes uragany vpádů mongolských a tureckých, přes všecky bouře válečné i revoluční; přes opožděnost svého kulturního rozvoje národové slovanští vytvořili všelicos umělecky cenného a svého, co nedá se přehlížeti ani odstavovati. Ukáže se, že Rusové dosud nejmocněji se vyjádřili v architektuře, vytvořili svůj vlastní sloh, jediní ze všech Slovanů, jsou vůbec umělecky nejsilnější; že Poláci dosud nejmocněji se vyjádřili v malířství; že Čechové mají vynikající jednotlivce, v malířství však se nevyrovnávají dosud ani Rusům, ani Polákům; že Jihoslované jsou přirozeně dosud nejslabší, jak lehce vysvětlitelno, umělecky se teprve probouzejí, mohou však už nyní na váhu položiti veliký sochařský talent Ivana Meštroviče.

Doložiti tento výrok přesvědčivými doklady jest úkolem těchto čtyř kapitol. Není to pokus o náčrt dějin slovanských

umění — na to není ještě dostatek přípravných prací a na to třeba práce mnoha let a ne jedné hlavy. Tato práce, už daným rozsahem malá, jest jenom pohledem na plastická umění Slovanů, pohledem člověka, jenž z autopsie většinou od mnoha let a na základě obšírné literatury původní se staral sestaviti si obraz slovanské síly ve všech oborech umění a jenž s přísnějšího zorného úhlu vybíral, co má v sobě život a schopnost jíti v řadě s ostatním světem, jenž ani v umění není jen samá Himalaja.

I. KAPITOLA RUSKÁ.

Cos jako obrození nastává v ruském uměleckém životě. Uvědomění o národní kultuře. Rozběh do minulosti a radostný údiv, že ta minulost není pustá. Prozkoumávají se stupňovanou péčí ruskou minulost, cizozemské vlivy a hledají samostatnost. A nalézají ji.

Vidí, že Rusko je »především zemí stavitelů. Smysl pro proporci, pro silhouetu, dekorativní instinkt, vynalézavost forem — slovem, všecky architekturní ctnosti nalézáme v historické době tak stále a všude, že přivádějí na mysl zcela výjimečnou architekturní způsobilost ruského národa.« Největším dokladem jest ruský sever se svými dřevěnými stavbami, hlavně chrámovými, tak bez odporu originálními, vytvořenými výhradně od ruských mistrů.

Evropští historikové umění hledí dosud na ruské umění do Petra Velikého jako »na lehce zbarbarštělé umění byzantské« a od Petra Vel. jako »na zjevné opičení po Amsterodamech, Versaillích a po všem západním«. Z Byzance přišlo ovšem prvé umění na Rus, první architekti a malíři. Do Kijeva. Ale dost záhy zjevují se odchylky od něho, a výše na severu, v Novgorodsku a Pskovsku, tyto odchylky nabývají tvarů »tak zřetelných a neočekávaných, že již v nejrannějších památkách vyciťují se ony místní zvláštnosti, domácí vkusy a ideály, které později stvořily skvělé umění Novgoroda a Pskova. V slavnostních hladkých plochách chrámových, v prostých vznešených formách těchto chrámů, v mohutných liniích bání — vyjádřilo se hrdé vědomí vlády a síly; takové zrovna chrámy přísluší svobodnému městu, Gospodinu Velikomu Novgorodu,« té přísné a hrdé republice ruské v 12.—14. stol. (Chrám sv. Sofie a

Georgijevský chrám Jurjevského kláštera, tento od novgorodského mistra Petra r. 1119 vystavěný, bez pomoci byzantské.) Útulnější a teplejší typ vypracovali Pskovští, typ rozkošných nevelikých kostelíků se zvonicemi. V Pskově zachovaly se také velice cenné zbytky starodávné architektury měšťanské. Rus Vladiměrsko-Suzdalská zcela jiným zase způsobem přepracovala prvky byzantské, hlavně za vlivu architektury románské, a vytvořila umění své vlastní, »neméně samostatné, než novgorodsko-pskovské«. (Chrámy města Perejaslavlja Zaléského, Vladiměře, Jurjeva Polského, s originální výzdobou vnějších stěn, jakož i chrám Pokrova Bogorodice, t. j. Ochrany a Přímluvy Matky Boží, na Nerli blízko Vladiměře z r. 1165, kde vlivy románské vítězně zdolány.) K nim pojí se nejstarší chrámy moskevského Kremla.

Zároveň prokvétalo i stavitelství dřevěné, hlavně v severních krajích, kde dřevo dosud jediným stavebním materiálem. Tam možno nejlépe si představit dávnou dřevěnou Rus. »Kdo pobyl na severu, kdo jezdil po Severní Dvině, po Oněze, Mezeni nebo po Oloněckých jezerech, po všecek život uchová si vzpomínky na tyto pohádkově překrásné kostelíky-sny, vypínající se hned tu, hned tam uprostřed hustého jedlového lesa, tak rovněž do ostra zakončené jako jedle, tak rovněž, jako ony, šedé. Překvapující jest umění, s kterým tito stavitelé-básníci vybírali místa pro chrámy: není možno vymyslit lepší komposice nad tu, kterou oni spojovali střechy zvedající se z lesa nebo drobné báně chrámů vyrůstající zpoza příkrých svahů břehových s veškerou okolní krajinou, se záhybem řeky, s prohybem chlumů, s hladinou lučin a se štětinou lesů. Neobyčejně silný dojem zanechávají celé skupiny takových chrámů na velikých severních řekách; z dálky možno je pokládati za opevněná městečka s množstvím věží a bání.« Je celá stupnice těchto originálních dřevěných svatyň, od nejprostší kaple ke chrámům stanovým, kde střecha dostala podobu stanu, vyrůstala v pyramidu osmihrannou, zakončenou malou bání, ke chrámům to až monumentálně působícím, dále ke chrámům patrovým a mnohobaňatým (až s 22 báněmi). A to všecko pracovali jen sekerou — bez pily (té do polovice předešlého století tam nepoznali).

Leccos z této dřevěné architektury přešlo i do kamenné (pyramida). Moskva přináší však další změnu. »Místo vznešených mass... a místo jich přísné logičnosti brzy objevuje se stavitelství, které před stránkou konstruktivnou dává přednost dekorativním detailům.« Od druhé polovice panování Ivana Hrozného »cítí se spíše úmysl ukázati svou sílu jiným nežli síla sama, patrno je přání oslepit bohatstvím výzdoby a čistě východní nádherou.« Dokladem chrám Vasilija Blaženého, na nějž jakoby všecky slohy Evropy a Asie se složily, aby něco naprosto nového a ojedinělého vyšlo. Ale tento chrám nestal se typickým — je omylem pokládati jej za »nejtypičtější chrám ruský«, on jest toliko ojedinělým zjevem v době předpetrovské. Typickými pro tu dobu, pro století 17., staly se chrám Narození Bohorodičky v Putinkách a v Ostankině pod Moskvou.*) V dekorativním zpracování stěn, prostředky celkem nepatrnými, Moskva ukázala zcela zvláštní způsobilost a vynalézavost.

Také z pevnostního stavitelství dochovaly se v Moskvě i jinde památky, hradby měst a klášterů, hotových to pevností. Leckteré mohou závodit s nejlepšími západoevropskými. Co se vyrovná moskevskému Kremlu, té bohatýrské pohádce o zbožné pokoře a bezuzdné síle?

Na konci 17. stol. Rusko převzalo z Ukrajiny sloh barokní a zpracovalo jeho elementy v typ zcela zvláštní, nikde jinde se nevyskytující, velice půvabný, v tak zvaný (dle Grabara) »moskevský barok« (dřívější název »naryškinský« je nepřiléhavý). Kdyby z doby tohoto slohu »čas zachránil nám jediný jen chrám ve Filjach, to i tehdy museli bychom uznati dobu, která jej stvořila, dobou z nejsilnějších v dějinách ruského umění«.

---

*) O chrámě v Putinkách Viollet le Duc napsal, že „nejjasněji vyjadřuje ruský architekturní ideál a jeví se největším dílem ruského genia . . ." Mínění autoritního Francouze, jenž nikdy nebyl v Rusku a psal o ruském stavitelství jen na základě kreseb, poslaných jemu od moskevských přátel . . . působilo zhoubným vlivem na celou epochu ruského umění, zvláště na architekturu druhé polovice 19. věku. Tu dobu možno nazvat dobou „putinkovštiny a ostankovštiny". (Igor Grabar, Istoria russkago iskusstva. Moskva 1910, seš. 1. Citáty předešlé byly též z tohoto díla, rozpočteného na 40 sešitů, hotových to svazků, a slibujícího býti monumentálním dílem.)

Už z tohoto nejstručnějšího náčrtu, kde každou řádkou jsem vázán, možno viděti, lépe řečeno tušiti, že ruské umění do Petra Velikého je něčím zcela jiným než »lehce zbarbarštělým uměním byzantským«. Neviděti však z něho, aniž tušiti možno to překvapující bohatství nových konstrukcí, tvarů a účinů.

Petrem Velikým začíná nová doba i v ruském umění. Nastává záplava všemožných evropských slohů a tvarů. Povolávají se cizí architekti, malíři, sochaři, nejdříve druhého i třetího řádu, ale později opravdoví umělci, kteří nové i staré sídelní město, ba i venkov ozdobili velkolepými stavbami, jimiž dovedli se znamenitě vcítit v nové okolí. Barok i všecky stupně a odstíny klassicismu zanechaly v Rusku budovy, mimo něž dějepisec umění nesmí přejíti lhostejně. Od těchto mistrů a také v cizině učili se ku podivu rychle architekti domácí a neobyčejně rychle se uplatňovali. Po hr. Rastrellim (Smolný klášter, Zimní palác, Budova pážat, Andrejevský chrám v Kijevě a mn. j.), De la Motteovi, Rinaldim (Gatčinský a Mramorový palác), Cameronovi (palác v Pavlovsku a Carském Sele), Guarenghim (řada paláců), Thomonu (Bursa), Rossim (Michajlovský palác, Alexandrinské divadlo a jiné), Monferrandovi (kathedrála sv. Izáka), kteří působili hlavně v Petrohradě; po Beauvais (dům kn. Gagarina 1817) a Gillardim (Moskevská universita a v ní slavnostní síň 1817, dům Najdenova 1820) v Moskvě — po těchto mistrech, ba vedle nich, z nichž však mnozí v Rusku zdomácněli a s ním zcela srostli, osvědčují se domácí architekti prvořádnými mistry: v Petrohradě *Kokorinov* (Akademie Umění 1765—88), *Starov* (Tavridský palác, s nádhernou kolonádou, 1783), *Voronichin* (Kazaňská kathedrála 1801—11, Hornická akademie 1806, dača hr. Stroganova, rozkošná i v barvách, 1908 zbořená), *Zacharov* (Admiralita 1806—10), *Stasov* (Vítězné brány: Moskevská 1833, Narvská 1834), *Plavov* a j.; v Moskvě *Ivan Zarudnyj* (barokní chrám, zvaný teď »Menšikova věž«, snad unikum v barokní architektuře, 1705—1707), kníže *Uchtomskij*, *Baženov* (grandiosní, ale neuskutečněný návrh na nový kremlovský zámek, návrh na Golicynskou nemocnici, jejž Kazakov provedl), *Kazakov* (dům Paškových, nyní Rumjancevské mu-

seum, palác hr. Razumovského 1790, budovu soudní v Kremle, kostel Filipa Mitropolita a j.), *Nazarov* (kostel sv. Ducha na Lazarevském hřbitově). O neobyčejném rozmachu architektury za Kateřiny II. a Alexandra I. praví Iv. Fomin, sám z předních moderních architektů ruských: »Hledíme-li toliko s hlediska absolutní ceny památek architekturních, ceníme-li vše, co je krásné a dokonalé, nelze nám nepřiznati, že nikdy, ani před tím, ani po tom, architektura u nás nedostihovala takové síly, zakončenosti a ušlechtilosti.« Za Alexandra I. »architektura v Rusku šla na roveň se západní, neustupujíc jí, ba, nebojím se to říci, převyšujíc ji v některých vzhledech. Empire zahraniční snad byl bohatší, rozmanitější, dokonalejší v detailích, ale nebyl tak přísný, vyjádřený a ušlechtilý a nebyl tak pravý. Ani v Paříži, ani v Berlíně, ani v Londýně nenajdete takových čistých a přísných památek empiru jako u nás.« (»Mir Iskusstva«, XII. 1904.) A to nejen v Petrohradě a Moskvě, ale i ve venkovských městech (v Kaluze na př.) a letních sídlech, »šlechtických hnízdech«, v těch nákladnějších (Archangelskoje kn. Jusupova, Kuskovo a Ostankino hr. Šeremetěva, Kuzminki a Dubrovicy kn. S. M. Golicyna, Polotnjanyj Zavod maj. Gončarových, Marfino hr. Paninové, Ljaliči hr. Zavadovského a mn. j.), v tom »světě kultury i hrubosti, zjemnělé krásy i čistoruského nepořádku a bujnosti,« jak dí bar. Vrangel, jenž mnoho studia věnoval tomuto světu ve vzácné uměl. revue »Starye Gody« (1910). Některé z nich, stavitelské památky vysoké ceny, už se rozpadly, jiné (skvostné Ljaliči) se rozpadávají... »Višňové sady« se vyrubávají...

Romantism za Mikuláše I. svedl na Rusi k nedorozumění. Jako jinde i v Rusku zatoužili po národním umění. Ale ruští architekti nezašli k národním elementům architektury Novgoroda, Pskova, Suzdala, Vladiměře, Moskvy, ruského severu, nýbrž ke — gotice a ještě více ke slohu byzantskému, jejž však zbavili originálních rysů a tím znetvořili. Němec Thon začal stavěti chrámy tímto »slohem« a na neštěstí Mikuláš I. zalíbil si v něm a uzákonil ho (»thonovština«). Ještě horší »ruský sloh« byl sloh arch. Ropetta a kritika Stasova, sloh vyřezávaných kohoutků a jiných vyřezávaných ornamentů (»Ropetovsko-stasovský sloh«). Elita

nynějších ruských architektů zamítá tyto výstřelky a vrací se k principům čistě uměleckým.

*

Malířství ruské neposkytuje tolik originálního, jako architektura. Ale poskytuje toho tolik, že vzbuzuje úctu. Již v staré době, kdy převládal vkus cařihradských mistrů malířů a jejich ruských učenníků, začínají pronikat samostatné rysy, a to opět nejdříve u malířů novgorodských. »Komu se poštěstilo viděti nejdokonalejší z jejich výtvorů a kdo mohl pocítit sílu jejich kouzla, ten ví, že přijde čas, kdy evropská musea tak budou hledat novgorodské ikony, jako nyní hledají egyptské a řecké skulptury.« Vedle Novgorodské školy ikonopisné (malující ikony, t. j. obrazy náboženské), začavší v 12. stol. a trvavší půl čtvrta století, vynikla Moskevská (od zač. 14. st.), jejímž nejkrásnějším květem byl mnich Trojické lavry, *Andrej Rublev.* Ve Vladiměři vyzdobil chrám Nanebevzetí Matky Boží freskami a maloval ikony, vysoko ceněné už za jeho doby. Byl současníkem Fra Giovanniho da Fiesole, nevěda ovšem o něm, a jako zbožného mnicha florentského potomstvo přezvalo na »Beato Angelico«, tak na Rusi přezvali Rubleva »Prepodobnym Andrejem«, t. j. »blahoslaveným«. Byly ještě jiné školy, Strogonovská (po zakladateli nazvaná, v 15. st., nejpopulárnější), Archangelská a jiné. Mnoho tu ještě neprozkoumáno, mnoho zcela zvláštní krásy, zdá se, ještě tu skryto. Chrámové fresky nejsou tak přístupny, jako ikony. Tak o zvláštní kráse fresk jaroslavských z konce 17. stol., v nichž sledy byzantského ducha prý už skoro úplně vymizely, napovídá Grabar, umělec vážný, který nemluví do větru: »Zde, v chrámech Ilje Proroka a Jana Křtitele v Tolčkově, ruské nástěnné malířství povzneslo se na takovou výši, na niž nikdy už později nevystoupilo. Co do ohromnosti dekorativních úmyslů a skvělého jich řešení výzdobu těchto chrámů možno srovnávati s nejdokonalejšími vlašskými freskami ranní renaissance. I v nich, jako v ikonách, všecky pomysly malířů směřují ke stránce dekorativní.«

Mnohem určitěji můžeme soudit o době novější, od Petra Velikého. Po chvatném s počátku importu umění ci-

zího i umělců cizích vidíme opět velice rychlý vzrůst domácího umění, a skutečného umění. V druhé polovici 18. st. a hlavně v posledních desítiletích jeho zvedlo se do neočekávané výše umění portretní na Rusi. Zdá se, že pro toto umění je zvláštní nadání v povaze ruské, klidně, ale bystře pozorující, hloubavé, při tom však družné, milující nesmírně besedy a při nich rozbor hozené otázky až do posledního záhybu. Ruská poesie, hlavně román, ruské umění herecké, umění recitační dokazují tu zcela zvláštní schopnost přímo vysvléci člověka z těla, a umění výtvarné dokázalo v tom směru také mnoho. V 18. stol. podobizna ruská předvádí ovšem hlavně jen carský dvůr a jeho skvělé okolí, kněžny a knížata, ale také jiné šlechtice krve, odvahy a ducha, většinou sídelní město a málo venkov. A předvádí je proti umění západnímu intimněji, přirozeněji, i v té nádhernosti panující módy trochu prostěji, diskretněji, ne tak okázale a obřadně, jako na Západě. Tam jakoby nás přijímali v parádních síních, zdrželivě slavnostně a obřadně; zde jakoby nás přijímali na svém letním sídle, na dači, beze strojenosti a hledanosti, naprosto pak bez jakékoliv »duchaplnosti«, jinde tak podloudně vnášené.

Kdo vstoupí do přízemních sálů Musea Alexandra III. v Petrohradě, s takým množstvím podobizen, a v Moskvě do Treťjakovské galerie a do hořeních síní Musea Rumjancevského, pocítí, že ocítá se na blízku čehosi silného, že se tu probíjí mocný a silný zdroj umění. Po *Andreji Matvěevu* (1701—1739) a bratřích *Nikitinech*, jež Petr poslal do Hollandska a Italie, aby se vzdělali v malířství, i po *Alekséji Antropovu* (1716—95), jenž vynikl nad svého učitele Matvěeva také tím, že odvrátil se od oficiálního světa, od Akademie, a zřídil proti ní svou vlastní školu malířskou; po *Ivanu Argunovu* (1727—97), nevolníku hr. Šeremetěva, zjevuje se talent novým zkoumáním stále rostoucí a vyjasňující se — *Feodor Stepanovič Rokotov* (17??—1812), jehož podobizny možno beze všeho postaviti vedle nejlepších anglických. Z nich zvláště přivábí k sobě jak tajemným výrazem očí, tak vybraným půvabem barev podobizna hraběnky Santiové, »dílo z nejpodivuhodnějších 18. věku« (praví Alex. Benois a nepřepíná). *Dmitrij Grigorjevič Levickij* (1735—1822), z největších umělců ruských,

vyšlý ne z Akademie, ale ze školy Antropovovy a jiných, zvláště Lampiho, zanechal celou galerii podobizen osob ode dvora Kateřiny II. a v ní všecku vnější krásu i vnitřní povahu své doby (kníž. A. M. Golicyna, architekta Kokorinova, spisovatele Dmitrijeva, básníka Deržavina, milce Kateřinina Lanského, hr. Santiho, rozkošných mladých šlechtičen z ústavu Smolného, krasavice Divové i samé Kateřiny II. a mn. j.). Z jeho žáků a stoupenců *Stepan S. Ščukin* (1758 až 1828), *Leontij S. Miropolskij,* zvláště však *Michajil Šibanov,* nevolník kn. Potemkina, je pozoruhodný (podobizna hr. Dmitrijeva-Mamonova, jež »snese srovnání s nejlepšími západními 18. věku«). Po Levickém jest nejznamenitějším ruským portretistou 18. věku *Vladimír Lukič Borovikovskij* (1758—1825), jenž vyniká nad své předchůdce svým ruským přízvukem. »Zadumčivé a něžné, bledé mladé dívky, tělnaté, vášnivé, jižní dámy s dětmi a mopslíky, kijevští purkmistři, tlustí statkáři, pohostinní šlechtici a vysloužilí činovníci — všichni jsou naprosto osobití, samorostlí ruští lidé.« Jako čarovné květy uchvacují nás mezi nimi podobizny vznešené krasavice kn. Suvorovové, roz. Naryškinové, něžné mladé paní Lopuchinové, princesen Anny a Varvary Gagarinových a několik ještě jiných ženských podobizen v Treťjakovské galerii, v Museu Alexandra III. pak rovněž z doby rozkvětu talentu Borovikovského připoutají nás podobizny Jelizavety Iv. Nekljudovové, kněžny Bagrationové, hr. Vasiljeva, chrabrého plukovníka Borovského, parádníka kn. Kurakina, otce 70 pobočních dětí, a j. Ovzduší počátku románu »Vojna a mír« ...

Podobiznami byly také prvé krajinomalby 18. a začátku 19. století — pohledy, hlavně na obě hlavní města, nejvíce pak na mladý Petrohrad, pohledy pečlivě, s láskou i také se vkusem, někdy i dobrou technikou provedené — *Semena Ščedrina, Mich. Ivanova, Fedora Jak. Aleksějeva,* barevné lithografie *Martynova,* kresby a rytiny *Galaktionova, Andreje N. Voronichina,* vkusné akvarely *Maksima Vorob'eva.* »Tehdy Petrohrad byl zrovna dostavěn a ještě ho nezačali kazit. Svou uceleností, vyjádřenou velkolepostí, přísnou slohovostí svých budov, odrážejících se v nevyrovnané kráse Něvských vod, neměl sobě rovných ani na Západě. Cizinci hleděli na Petrohrad jako na osmý div světa.«

Ale ku podivu, klassicism, který v architektuře na Rusi díla tak velkolepá vytvořil, ne napodobená, než v duchu jeho a podle zákonů jeho samostatně vyrostlá, našel v malířství ruském (v pracích Jegorova, »ruského Raffaela«, Šebujeva, »ruského Poussina« a j.) jen jalové napodobitele Západu, až na vzácnou výjimku — hr. *Fedora Petroviče Tolstého* (1783—1873), jemuž ve veškerém evropském klassicismu náleží místo v první řadě. Jeho 64 kresby, jimiž zvěčnil Bogdanovičovu báseň »Dušeňku«, která by bez nich byla zapadla jako drobný žertík, odhaluje nám celý jeho svět krásy, jímž mu byl antický život a v nějž se tak vžil, s tou opravdovostí a naprostou oddaností ruskou, že ani necítíme nějaké konstrukce, nýbrž plnou illusi milého, teplého a něžného života, s jemným romantickým nádechem, v ovzduší nejčistší krásy. Tyto pérokresby nejčistších řeckých linií, nejněžnější ženské gracie a vznešenosti, jsou z nejkrásnějšího, co nám odkázalo opětné zazáření klassicismu. Tak jen Prud'hon cítil a tvořil, nikoliv však suchý Carstens. Touž chválu třeba říci o jeho čtyřech voskových basreliefech »Z Odysseie« (Hodování v domě Odysseově, Telemach v domě Menelaově, Odysseus pobíjí ženichy, Merkur odvádí duše zabitých do Hádu — to všecko v Treťjakovské gal.), o jeho medailonech na »Vlasteneckou vojnu 1812« i o jeho rodinné podobizně (Mus. Alexandra III.).

Romantická nálada, kterou pád Napoleonův zesílil a v níž si pak Evropa tak ochotně zahověla, dotkla se také ruského malířství. Alexandr Orłowski, Polák, dovedl jí dávati mnohostranný barevný výraz; ale o tom v kapitole polské. Z Rusů *Orest Adamovič Kiprenskij* (1783—1836), syn nevolníkův, zachytil ji ve svých koloristicky znamenitých podobiznách (vojína a básníka Denise Davydova, gener. Albrechta, hr. Rostopčinové, senátora Chvostova a jeho ženy a mn. j., jakož i ve svých autoportrétech). Podobně *Vasilij Andrejevič Tropinin* (1776—1857), nevolník hr. Morkova, v několika výborných podobiznách. Tato záliba v podobiznách působila také na rozvoj umění grafického na Rusi a malby miniaturních podobizen. Rovinskij uvádí ve svém »Slovníku ruských rytých podobizen« na půl druhého sta ruských ryjců, mezi nimiž jsou i vynikající umělci, jako *Ivan Sokolov, Jefim Gr. Vinogradov, Evgraf P. Čemesov,*

Gavril Iv. Skorodumov, všichni z 18. století, a *Nik. Iv. Utkin,* z 1. polovice 19. st. Baron Vrangel pak našel mezi asi 140 malíři miniatur na Rusi přes 50 ruských malířů (»Starye Gody« 1909, říjen). *Aleksěj Gavrilovič Venecianov* (1780 až 1847) první zatoužil po přírodě jako nejlepší učitelce. Již r. 1820, tolik let před Manetem a Zolou, píše: »Povídali..., že *plným světlem* nijak nemožno docílit tak překvapujícího oživení předmětů. Rozhodl jsem se překonati nemožnost: ujel jsem na vesnici a dal se do práce. Abych toho dosáhl, musel jsem zanechati všech pravidel a manýr, získaných 12letým kopiováním v Eremitáži... Hlavní věcí bylo, nic nezobrazovat jinak, než jak v přírodě se jeví, a poddávat se toliko jí, bez příměsi manýry ať jakéhokoliv umělce, t. j. nemalovat obrazů à la Rembrandt, à la Rubens, ale prostě, abych tak řekl, à la natura.« On první dobývá malířsky venkova. Poloakademik, poloromantik je *Karel Pavlovič Brjullov* (1799—1852), proslulý svým rozměrným obrazem »Záhuba Pompejí« (1833), který sice dnes působí silně vypočteně na divadelní effekt, jejž však důkladnému pozorovateli nelze tak řízně odbýt, jak Muther ho odbyl (neviděv ho), a třeba se mnohému, hlavně silné a smělé kresbě, podivit. Dnes však Brjullov žije svými četnými podobiznami radostných, veselých barev, zvláště když líčí půvab mladých paní a dívek a jejich smavou bezstarostnost. Brjullovem mnozí dali se nadchnouti k rozměrným obrazům. *Konstantinu Makovskému* (* 1839) podařily se první jeho práce (Jarmareční boudy, Masljanica, Návrat posvátného koberce).

»Přijď, Stvořiteli Duchu!« modlilo se srdce *Alexandra Andrejeviče Ivanova,* prahnoucího po vyšším umění, než bylo v Rusku všecko dosavadní. Ne pouhá podobizna, ne pouhá krajina lákala ho; nejenom »etudy« malovati chtěl — od nich, jako od průpravy, od nabyté zručnosti, chtěl přejíti k vytvoření vlastní veliké skladby, veliké symfonie. Chtěl býti tvůrcem, jenž uvědoměle svůj svět tvoří, aby do něho povznesl svůj národ i lidstvo. Chtěl býti výrazem duše svého národa v nejhlubších jejích záchvěvech — v jejím cítění náboženském... Životní jeho dílo »Kristus zjevuje se lidu« nestalo se tím výrazem. Není organickým celkem, ale pokloníš se před ním. Jednotlivosti jsou svrchovaně krásné.

Toto všechno a ještě více spousta studií k dílu tomu a spousta akvarelových skizz k obrazům ze Starého a Nového Zákona vnesly povznesení a posvěcení do umění ruského, a třeba to hned všichni za jeho života (1806—58) nepoznali, nemohouce, jak Ivanov v zápiskách zaznamenal, »vniknouti do veškeré výše nového mého významu — umělce křesťanského, umělce ruského«, poznání to stále vzrůstá.

Nic z Ivanovova mystického vzrušení není v *Nik. Nik. Gayovi* (v ruské transskripci Ge, 1831—94). Tento absolutní positivista zpracovával látky z Nov. Zákona zcela originálně po svém přesvědčení; jeho Kristus jest ubohý jakýs pomatenec, k němuž hledíme s bolestnou útrpností, a ne s důvěrou, tím méně s vírou a s naprostou oddaností. Přímočárný fanatik Gay, ale nestálý, dovedl však dáti myšlence velikou sílu výrazu (»Svědomí«), v čemž *Ivan Nikol. Kramskoj* (1837—87), jako následovník Ivanova, byl bezmocný (»Kristus na poušti«). Oba však ve znamenitých podobiznách zachytili kus své pro pokrok nadšené doby v předních jejích představitelích. *Viktor Mich. Vasnecov* (* 1848) také se oddal látkám náboženským, ale ne aby v nich své credo vyslovoval, než více se stránky čistě dekorativní; jeho výzdoba chrámu sv. Vladimíra v Kijevě jest v některých částech hluboce pojata a krásně vyjádřena; úspěchu též dobyl historickými obrazy (»Kamenný věk«) a pohádkami (»Bohatýři«, »Alenuška«) i originálními návrhy k divadelní výpravě (»Sněgeročka«), čímž vším působil na řadu mladších umělců: *Jel. D. Polěnovovou* (1850—98), milou pohádkářku i dekoratérku, Jakunčikovou, Golovina, *Sergěje V. Maljutina* (* 1859), rozkošného illustrátora i portretistu (autoportrét) i dekoratéra. *Michajil Nesterov* (* 1862) dovedl zas v prvých svých obrazech vyjádřiti čistou, dětskou víru lidovou velice něžně a pravdivě a vložiti výjevy do krajiny tak svěží a přímo dětsky něžné, jak nikdo před ním (»Poustevník«, »Zjevení hochu Bartoloměji«, »Mládí blahosl. Sergije«). Jediným pravým pokračovatelem A. Ivanova sliboval státi se *Mich. Alex. Vrubel;* jeho skizzy k obrazům náboženským jsou plny velikosti, jakési přísně chladné velikosti.

Ideový realism, rozmohší se v 2. pol. 19. století, má svůj počátek v *Pavlu Andr. Fedotovu* (1816—52). Z jeho

kreseb zazněl čistě ruský smích, gogolovský, a ozdravující vtipné slovo, rostoucí do síly hogarthovské. Ale Fedotov nejen »vypravoval«, on »byl v hlubině duše skutečným básníkem barev«, a to činí ho tím vzácnějším umělcem (»Ženitba majorova«, »Mladá vdova«, »Jitro činovníka, jenž dostal první křížek«, »Snídaní«). Druzí hleděli více na *co* než na *jak*. Dali se do služeb pokroku a veřejného blaha. *Vasilij Grig. Perov* (1833—82) byl takovým malířem, více moralistou. Jeho obrazy poutají i dojímají svým obsahem (»Příjezd guvernantky do kupecké rodiny«, »Pohřeb na venkově«, »Processí«). *Vasilij Vasilj. Vereščagin* (1842—1904) maloval nejdříve přírodu a lid v Turkestaně a v Indii, a v těch pracích je mnoho malířsky cenného; ale pak se stal zobrazovatelem hrůz válečných, vášnivým kazatelem a agitátorem proti válce. Síla jeho tendence byla ohromná, daleko větší než malířská. Jako člověk zjev podivuhodný. Z mnohočetné rodiny realistů mnoho jich sdružilo se ve společnost, která pořádala »peredvižné« (kočovní) výstavy; odtud název: Společnost »peredvižniků« (Perov, Kramskoj, Mjasojedov, Savickij, Jarošenko a j.). V době pro umění naprosto nepříznivé budili smysl pro umění, s přesvědčením nadšenců, a v tom jest jejich zásluha. Největším z nich jest *Ilja Jefimovič Rěpin* (* 1844). Neobyčejně silný malířský talent, někdy trochu neucelený a nedosti harmonický — nezapírá svou kozáckou krev ani v umění. Silný je, ať výbuch bujné veselosti (»Zaporožci«), ať hrůzu tragiky (»Ivan Hrozný a syn«), ať vůbec těžké výjevy ze života maluje (»Burláci«, »Processí«), ať jedinou hlavu (podobizny hr. Golovinové, Polěnova, Pirogova, Lva Tolstého a j.). Při »Zaporožcích« a »Ivanu Hrozném« ani necítíme, že je to historie.

Historické malířství národněruské začíná pěkně *Vjačeslavem Grig. Švarcem* (1838—69); pravým představitelem jeho je však *Vasilij Iv. Surikov* (* 1848), veliký malíř historických dramat (»Jitro popravy Střelců«, »Meňšikov v Berezově«, »Bojaryně Morozova«, »Pokoření Sibiře«), jehož přesvědčující síla poráží a jenž nemá soupeře. Ale nejen to; »Surikov dal novou *čistěruskou* gammu barev, které použil Rěpin a Vasnecov, a jejíž sledy můžeme najíti v ‚pochmurné' paletě Levitana, Korovina, Sěrova a všech nových moskvičů. Surikov uhodl první i divnou krásu staro-

ruského koloritu, uměle dekorativního skutečného ruského ‚slohu'. Těchto objevů jeho použili: oba Vasnecovové, Sollogub, Polěnov, Maljutin, Rjabuškin a S. Ivanov. Surikov konečně našel... zcela zvláštní typ ženské krásy — typ nevýslovného smutku a hlubokého smyslného půvabu, jehož potom Vasnecov užil bez konce a jejž Nesterov zvrhl v cosi odporně nechutného« (v pozdějších svých pracích). Minulost ve svátečním vzhledu maloval barvami plnými života, jasu a veselosti *Andrej P. Rjabuškin* (1861—1904, »Jedou«, »Moskevské ženy a dívky ze 17. stol. v chrámě«). *Sergěj Iv. Ivanov* (* 1864) zajímá ne dějem, ale pěkně podaným malebným okolím. O Vikt. Vasnecovu již byla řeč. Jeho bratr *Apollinarij Vasnecov* (* 1856) rekonstruuje živě a s velikou malebností starou Moskvu i starý Kijev, v příjemných kolorovaných kresbách oživuje staré události (»Tataři jdou!«).

Realism 50 a 60tých let ovládl i krajinu. Po znamenitém *Silvestru Ščedrinu* (1791—1830) a poetovi krajináři *Mich. Lebedevu* (1812—37) nastupují realisté bar. *Mich. Konst. Klodt* (1832—1902) a mnohem plodnější *Ivan Iv. Šiškin* (1831—98), z německé školy vyšlý. V 70tých letech *Aleksěj Savrasov* (1830—97, »Polní havrani přiletěli«) už básničtěji zachytil dech jara, také *Vasilij D. Polěnov* (* 1844, rozmilý, idyllický, sluncem zalitý »Moskevský dvorek«, »Jeseň« a »Babiččin sad«) a *Fedor Vasiljev* (1850—73), kdežto *Archip Kujindži* (1842—1910), žák *Ivana Ajvazovského* (1817 až 1900), malíře moře, pochytil od svého učitele spíše divadelní pojímání krajiny s divadelním osvětlením. Z 80tých let — akvarelista *Albert Benois* (* 1852, také pěkné akvarely z Písku a okolí), *Nik. Dubovskoj* (* 1859), *Sergěj Světloslavskij* (* 1857), *Ivan Ostrouchov* (* 1858), *Ivan Cionglinskij* (* 1858). Poslední desítiletí pak přináší zralé práce *Izáka Iljiče Levitana* (1861—1900), největšího poety ruské krajiny. Nikdo nevnikl dosud v divný půvab širého ruského kraje, ruské vesnice, »ve smutnou nádheru ruského podzimu, v záhadnou svůdnost ruského jara«, jako tento melancholik z chudých rodičů židovských. Nálady Čechovovské. Treťjakovská galerie má řadu těch nejhlubších. Jeho vrstevníci nebo ještě mladší snažili se s týmiž zraky chodit do přírody ruské, aby jako on odkrývali nové půvaby v ní: *S. Vinogradov* (krásné motivy z venkovských

statků), *S. Žukovskij* (krásné akvarely »Větrný duben« a j.), *K. Juon* (»Chrám« venkovský v divně krásném osvětlení. »Déšť« a j., též 7 kreseb »Stvoření světa« veliké síly fantasie i kresby), *A. Archipov, N. Dosěkin, J. Kalmykov, N. Meščerin, V. Purvit, A. Rylov* (»Zelený šum« a studie k němu, opravdová illuse »šumění« jarní zeleně stromů za jasného větrného dne).

K Surikovu a Levitanu co do síly talentu druží se *Valentin Alex. Sěrov* (* 1865), mistr v portrétu i krajině, z nejpřednějších evropských. Krásné ženy, spisovatelé, skladatelé, umělci, millionáři-kupci i car sám a jeho okolí, tedy Rus konce 19. a začátku 20. stol. žije v jeho prostých, pravdivých, široce, s nevýslovným půvabem malovaných podobiznách, i v nejnovějších (pí. Olivové, plakát se slavnou ballerinou Pavlovou). A takové jsou i jeho krajiny.

Posledně jmenovaní umělci, Levitanem počínajíc, sdružili se okolo časopisu »Mir Iskusstva« (Svět Umění, vydáván od Serg. Djagileva od r. 1899 do konce 1904), jenž znamenal vysoké povznesení umělecké úrovně v Rusku a zvláště uměleckých výstav. Djagilevu po boku stál *Alex. Benois* (* 1870), zamilovaný do poesie 18. st. jak v Petrohradě, tak ve Versaillích, kterou s veškerou vůní zachycuje; znamenitý illustrátor (»Kovový jezdec«, »Abeceda« a »Hračky« s nejrozkošnějším humorem) a malíř divadelních dekorací (o jeho noční dekoraci k »Silfidám« C. Mauclair napsal, že je hodna Whistlera); zároveň však kritik a historik umělecký s rozsáhlými vědomostmi a velikým vkusem. K nim se dále družili *Konstantin* a *Sergěj Korovinové*, prvý jemný krajinář, autor velkolepých dekorativních panneaux a divadelních dekorací (o jeho chalupě k »Ruslanu« francouzský kritik napsal, že mohla by být podepsána van Goghem), druhý maluje výjevy z ruského života (»Poutníci«, nejen kraj a kroj, ale jejich mystická odtrženost od všeho okolního jak tu mluví!); portretista *J. Braz, L. Pasternak* (»Lev Tolstoj«), *Marie Jakunčikovová* (1870—1902) s jemným smyslem pro ruský ráz v krajině, *F. Maljavin* (»Vichr«, opravdová vichřice bezuzdné veselosti barev, hýřící a jásající, a vedle toho jeho kresby tužkou, studie venkovanek, přímo klassické); *Igor Grabar*, znamenitý malíř, umělec se zápalem stu-

dující ruské umění všech dob a redaktor zmíněných už rozsáhle založených »Dějin ruského umění«; velice nadaní portretisté *Boris Kustodiev,* který též v originálních temperách líčí živě život lidový a se zdarem pokouší se v sochařství (hlava Dobužinského) a *A. Golovin;* z nejmladších pak krajináři *K. Bogajevskij, N. Krymov, J. Brodskij, J. Zarubin, Zinaida Serebrjakovová* (i v podobizně překvapující), *K. S. Petrov-Vodkin* a ještě jiní se slibnými talenty.

U tří z nejnadanějších, u Alex. Benois, Somova a Roericha, vidíme útěk do minulosti. U Benois, a ještě více u *Konst. A. Somova* (* 1869) je on dekadentský, t. j. vyplývá z jeho »umění staroby«, t. j. z »podivuhodné vkusové zralosti«, jak Benois řekl o Somovu, jejž možno přirovnati k nejjemnějším a nejrafinovanějším středověkým mistrům miniaturistům a k nejzněžnělejším umělcům-aristokratům — labužníkům vůbec. Jeho podobizna »Dáma v modrých šatech« (Treťjak. gal.) je z nejvzácnějšího, co malířství novodobé vytvořilo. Jemu blízký je moskevský *Borisov-Musatov* (1870—1905), velmi delikátní v barvě svých étherických žen. Zcela jiný je *Nikolaj K. Roerich* (* 1874). On otvírá divokrásné pohledy do ruské minulosti, kdy ještě žili bohatýři a mythy. Kraj i lid, příroda i duše ještě ranního úsvitu. A Roerich dovede i pravou barvu vdechnouti té ranní probouzející se síle. Jeho návrhy na mosaiky, na výzdobu chrámů jsou unášející svou mystičností barev. Umělec veliké fantasie.

»Mir Iskusstva« pozvedl i umění grafické v Rusku. Sám se rázem postavil v čelo všech evropských uměleckých listů. Nejlepší síly umělecké seskupil kolem sebe. *L. S. Bakst* čerpá hlavně z empiru a ze samých pramenů antiky, kreslíř neobyčejné lehkosti a vzletu; o *Alexandru Benois* již byla zmínka; *J. J. Bilibin* je zcela originální pohádkář a dekorátor, jehož osvěžujícím zřídlem je ruský sever se svou pohádkově krásnou dřevěnou architekturou i zádumčivým krajem; *M. V. Dobužinskij* je kreslíř a knižní dekorátor nejvytříbenějšího vkusu, vycházející z empiru i z jiných slohů k svému vlastnímu; *E. E. Lanceray,* výborný grafik, milující starý Petrohrad a dobu Petra Vel. a prvních jeho nástupců; *Anna P. Ostroumovová* mistrovsky ovládá dřevoryt, jímž měkce i energicky předvádí krásy »severní

Palmiry«; *K. Somov* dovede stránku knižní orámovat jako málo kdo, s něhou i gracií. Ti všichni a po nich později Jaremič, Zamirajlo a nejnověji Bělkin, Mitrochin, Sudějkin znamenají obrození ruské grafiky a ruské knižní výpravy. Vysoká kulturnost mluví z nich. »Ruská škola malířství«, vydaná od Alexandra Benois, je toho dokladem. Co umělecké kultury jest jen v úpravě jejích příloh, v grafickém orámování obrazů a v písmě názvů jejich, tak vždycky *slohovém* s příslušným obrazem (vesměs práce Dobužinského)! Ruská grafika »není stilisací abstraktních myšlenek, jako grafika německá (Klinger), a není stylisací abstraktních linií, jako grafika belgická (van de Velde), a není stilisací okamžikových croquis, jako grafika francouzská (Valloton, Nodin), nýbrž je hledáním jakéhosi velikého slohu ve všech slozích minulých dob — toho slohu, kterému stále těsněji a těsněji je v rámcích viněty.« Jestliže »význačným rysem francouzského malířství 19. věku jeví se *technicism,* tož ve *stylismě* možno vidět základní rys ruského malířství 20. věku.« (»Apollon« 1910. č. 10.)

Dokladem druhým tohoto stylismu ruského jest ruské dekorativní umění divadelní. V něm, jako vůbec v umění divadelním, beze sporu Rusové jsou hors concours. V Paříži loni litovali, že nelze těmto ruským dekoracím prodloužiti život. Viktoru Vasnecovu a Vas. Polěnovu přísluší čest, že první se oddali povznesení divadla po té stránce. Po nich hotové divy stvořili Bakst (»Šeherezada«, »Kleopatra«), Benois (»Pavillon Armidy«), Bilibin (»Boris Godunov«, »Zlatý kohoutek«), Dobužinskij (»Měsíc na vesnici«, pravý chef-d'oeuvre), Golovin, Korovin, Roerich (»Kníže Igor«, »Valkýry«), Stelleckij, Sudejkin, Šervašidze, Vrubel (»Car Saltan«).

*

Musea a chrámy ruské chovají zcela svérázné ukázky ruské skulptury chrámové (zvláště carská vrata) z doby předpetrovské. Ale Petr Vel. zakázal sochařskou výzdobu ve chrámech, a tím rozvoj tohoto umění zaražen. Za to světská skulptura se rozmohla, když Petr a nástupci jeho povolali řadu sochařů z Paříže (hr. Rastrelliho st., jehož Rusové pokládají za svého, autora velkolepé bronzové sochy císařovny Anny s mouřenínkem, nesoucím říšské jablko) a z Němec.

A opět se ukázalo, jak rychle Rusové cizí prvky přejímají a po svém způsobu je zpracují. Domácí mistři dohánějí i předhánějí cizince učitele. Hned první z nich, *Fedor Ivan. Šubin* (1740—1805), syn rybářův z nejsevernějšího Ruska, se zdravým realismem ruským tak živě a pravdivě převtělil řadu osob z doby Kateřiny II. (Kateřinu II., hr. Šeremeteva, Potemkina, Zavadovského, Bezborodka, Rumjanceva, Orlova, Čulkova), že zvou ho »Levickým ruského sochařství«. *Michajil Iv. Kozlovskij* (1753—1802) je zas ve svých sochách samá gracie (»Apollon«, »Achill«, »Minerva a genij«, »Amor«, pomník Suvorovu v podobě mladého antického hrdiny); je čistým Evropanem, podobně jako *Fedos Fedor. Ščedrin* (1751—1825, »Endymion«, »Venuše«) i nadáním silnější *Ivan Prokof. Prokofjev* (1758—1828), jenž »může státi v řadě s nejlepšími své doby« (»Akteon«, »Morfeus«, poprsí a j.), jak dí bar. Vrangel ve výborné studii »Skulptory XVIII. věka v Rossiji« (Starye Gody 1907, červenec—září). *Pavel Petr. Sokolov* (»Herec Dmitrevskij«, »Mlékařka s rozbitým džbánem«) a mnohem více *Ivan Petr. Martos* (1752—1835), autor četných pomníků a hluboce procítěných náhrobků (náhrobek kn. Kurakinové, Plačící anděl nad hrobem Arakčejeva), jsou již oddaní ctitelé klassicismu. Bylo však už řečeno, že největším jeho představitelem, pravým jeho poetou byl hr. F. P. Tolstoj.

Z pozdější doby nemožno přejíti krásné v pohybu koně od bar. *Petra Karl. Klodta* (1805—67) a rozmanitá šťastně modelovaná zvířata A. L. *Auberta* (Ober). Jinak mimo mnohé přecházíme lhostejně. Ani *Michajil O. Mikěšin* (1836—96) nestrhne, ač v něm bylo mnoho nadání, svými pomníky. Divno, chlad cítit i před sochami *Marka Matvěj. Antokolského* (1843—1902), kterým jsme se kdysi obdivovali. Po hlubším poznání ruského malířství, jak ono pojímá a prožívá minulost; po bližším poznání ruského sochařství 18. stol. práce Antokolského jeví se bezživotnými. Divadelní skulpturou se zdají. Z žijících kn. *Pavel Petr. Trubeckoj* (* 1867) vynucuje si uznání jako autor drobných podobizen a sošek současných typů, nikoliv však jak autor ohromných pomníků. Těžko miniaturistovi pouštěti se do fresek. Z nejmladších slibný je *A. T. Matvěev, S. T. Konenkov* a *S. N. Suďbinin,* třebas tito dva ještě nestrávili Rodina a Maillola.

Sochařem byl i *Michail Alex. Vrubel* (* 1856). Jím zakončuji ruskou kapitolu. Originálnějšího nebylo mezi jeho vrstevníky. Jeho majoliky »Mořská carevna«, »Sadko«, »Lel« (bůh lásky), »Kupava«, stylisovaný lev a j.; jeho studie k »Démonu« dávají rázem cítit, že tu jeden z těch pravých tvořil. On vůbec byl geniálně založen.

Truchlivý Démon, duch vyhnání,
nad hříšnou zemí polétal — —

toť základní motiv jeho umění. Tajemně krásný, hluboce záhadný ve svém umění, bez úsměvu, s nevystihlou, ale jako meč pronikavou mluvou v očích svých postav, s přísnou vybraností v barvě, mohutný v kresbě, malíř motivů mythických, náboženských, pohádkových, podobizen, sochař, divadelní dekorátor, vynalézavý i v uměleckém průmyslu, ba i architekt prý — ale s tím vším nespokojený, po vyšším, nesrovnaně vyšším prahnul, výš a výš letěl, až zatmělo se v hlavě a oslepil se zrak... »Boj geniální duše umělecké s bezmocí svého výrazu [t. j. v poměru s chtěným výrazem] — tak možno ocharakterisovat veškeru tragedii života Vrublova.« (Benois.) Dne 1. (14.) dubna 1910 dohasl Vrubel, jako před půlstoletím náhle zhasl Alex. Ivanov. Každým z nich vrcholí půlstoletí ruského umění; ale jsou to ještě štíty vysokých předhoří.

II. KAPITOLA POLSKÁ.

Słowacki prorokoval, že malířství polské velikým zasvítí leskem, vyznamenávati se bude především nezvyklou silou temperamentu a svítivostí barev.

Nevím, podle čeho tak soudil. Z malířů jeho doby, druhé čtvrti 19. stol., jediný Michałowski opravňoval k tak zářným nadějím. S ním asi stýkal se Słowacki v prvých letech třicátých v Paříži a byl uchvácen jeho uměním. Zastal také v Paříži i druhého znamenitého malíře polského, Rodakowského, ale jeho slavné podobizny jenerála Dembińského už neuviděl. Velikou zlatou medailí vyznamenali ji v Paříži, když Słowacki už třetí rok odpočíval na hřbitově pařížském. Odjinud z doby své nemohl čerpati nadějí. »Nemůžete si dnes ani představit, jak to s uměním polským před r. 1850 dopadalo — nebylo po prostu nic!« píše přítel Julia

Kossaka.*) Byl ovšem již Michałowski a Rodakowski, ale neznali jich anebo neuznávali. O minulost Słowacki teprve se nemohl opírat. V minulých stoletích bylo v Polsku umění dost, ale nebylo polského umění. V Krakově, hlavním městě království Polského, i ve Lvově »obyvatelstvo bylo až do konce středověku převážně německé a teprve v prvé polovici 16. stol. se úplně popolštilo. Následkem toho malířství i sochařství té doby mělo převážně ráz německý«, dí Marian Sokołowski.**) Bylo hlavně pod vlivem Norimberka. Před tím »zvlášť důležitým vlivem na počátky tohoto malířství působila škola pražská, tak velikou úlohu hrající ve středověkém umění«. Od druhé polovice 15. stol. vyskytují se sice polská jména mezi malíři krakovskými, ale ráz obrazů, jež by mohly od nich pocházeti, je až do konce 15. stol. zcela německý. Jen illuminátory mělo Polsko své, jako je měly ještě dříve Čechy. Zachovaly se kodexy s miniaturami, opatřenými daty a jmény malířů a mezi nimi jsou již v 2. polovici 15. stol. polská jména. Z nejvzácnějších je »Stanislaus Capellanus ex Mogiła«, jenž 1522—23 vyzdoboval pro královský dvůr modlitební knihy. Také první tisky polské byly zdobeny dřevoryty dle kreseb krakovských miniaturistů (z poč. 16. st.) a mědirytiny slavného řezbáře Víta Stwosze, Norimberčana, jenž asi od 1464 do 1494 působil tak úspěšně v Krakově, byly většinou prováděny také v Krakově. V pozdějších stoletích až do zač. 19. st. převládaly zas vlivy italské a nizozemské a konečně francouzské.

A přece Słowacki prorokoval dobře.

Malířství polské rozkvetlo až v 2. polovině 19. stol., kdy už tři nejkrásnější květy polské poesie uvadly, ale vůně jejich čím dál více se šířila, mysli rozněcovala, rozdrážďovala i rozblažovala, podobně jako kouzlo Chopinových vášnivých akkordů. Malířství polské plno jest i té vůně poesie polské i těch vášnivých akkordů hudby polské. Týž temperament je v něm, v jeho kresbě i v barvách. Jest uměním, a jest uměním polským. Jest uměním národním v krásném a ryzím

*) Takové zprávy polské svedly asi Ottův Naučný Slovník, že napsal: „V době Mickiewiczů a Słowackých Poláci neměli než několik malujících umělců, běžného průměru ani nedosahujících."

**) Ve stati „Malerei und Plastik" v „Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild", ve svazku „Galizien".

smysle slova. Je-li v něm tendence, tož jest neodlučná od celku jako kříž na věži. A rozkvetlo ono zrovna teprve tehdy, když osud polský dub na tré rozrazil, nikoliv však porazil, kdežto dříve, dokud Polska celá stála, pro samé štvanice nebylo tam možno ani tomu, ani onomu umění vzejíti. Zrodil-li se tam znamenitý umělec, jako *Daniel Chodowiecki* (1726—1801) nebo *Alexandr Orłowski* (1777—1832), museli do ciziny, onen, slavný ryjec a malíř drobných podobizen, do Berlína, tento, bujný temperament romantického žáru a kvasu, hned vojín, hned herec, hned kreslíř a malíř, jenž všecko, co viděl, polské šlechtice i ruské statkáře, chłopy i mužíky, vojáky i generály, kozáky i všeho druhu dobrodruhy, vesnice, divné kraje i moře, pastvy i bitvy atd., i co bujná fantasie mu vnukla, zachycoval mistrně i ledabyle, ale vždy originálně — tento umělec odešel do Petrohradu. A jako v staré Polsce Krakov byl hlavním a sídelním městem královského lesku, tak nyní stal se hlavním sídlem polského umění výtvarného. Jeho akademie umění z těch dob, co ředitelem jejím se stal — po Matejkovi — Julian Falat, neuzavírá se novým směrům, naopak reformuje se, t. j. omlazuje se stále mladými, svěžími silami, z nichž každá znamená program. Tak stali se jejími professory Wyspiański, Stanisławski (oba příliš záhy zemřeli), Malczewski, Mehoffer, Wyczółkowski, Axentowicz, Pankiewicz, Ruszczyć. Po té stránce a vůbec svým velikým vlivem akademie krakovská předhání akademii petrohradskou a pražskou. Vedle ní působí Szkola Sztuk (umění) Pięknych ve Varšavě, jejímž ředitelem jmenován portretista Stanislav Lentz.

Když r. 1891 malířství polské po prvé se odvážilo do světa, když totiž po prvé uspořádali polský oddíl na mezinárodní umělecké výstavě v Berlíně, kritik jeden berlínský napsal: »Před sedmi lety jsme se dověděli v Mnichově, že jest na světě malířství anglické; nyní s údivem vidíme, že jest umění polské, plné charakteru, zajímavosti a skvělých talentů.«

Prvním takovým skvělým talentem, dosud nedoceněným, byl *Piotr Michałowski* (1800—1855). Absolvent university v Göttingách, potom energický správce oddílu hor-

nického v Haliči, staví továrny, zřizuje hornické školy a při tom maluje, pro zábavu. Ale silný talent pudí ho, 30letého, do Paříže k Charletovi, a záhy jeho kresby, akvarely i olejové obrazy, v nichž s takou živostí pohybů a tak koloristicky věrně zobrazoval zvláště koně a jezdce, našly kupce ve francouzských a anglických znalcích. Doma pak vznikají další sta prací, mezi nimi i podobizny, lidové typy, vojíni směle, jistě, pravdivě, živě vržení na papír nebo plátno. Constantin Guys připadá mi na mysl při nich. I když v čelo postaven byl Rady administrativní vel. knížectví krakovského, maloval dále — pro zábavu, ba bez víry, že by kdy v jeho otčině umění mohlo se ujmouti. Snad v tom třeba hledati vysvětlení, že hleděli na něho jako na diletanta. Dosud ještě není o něm publikace, důstojné jeho. A zatím jaká radost obraceti a vytahovati jeho kresby a akvarely, tu vzácnou sbírku v krakovském Museu národním! První malíř polský 19. stol. hledí zcela malířsky na svět.

Do Paříže chvátal také absolvovaný právník *Henryk Rodakowski* (1823—94) k proslulému tehdy Cognietovi. Tam vznikly podobizna generála Dembińského (1852, velikou zlatou medailí poctěná), podobizna matčina (1853, ještě vzácnější medailí poctěná — nadšením Eugena Delacroix), a pak se autorovi sypaly objednávky i zlaté medaile. Doma pak maluje řadu krásných žen i zajímavých mužů. Podobiznou gen. Dembińského pochlubit se může umění polské. Velikost pojetí, vystižená individuálnost, veliké gesto (jež vůbec má umění polské »v krvi«), imposantnost okolí — vše ryzím uměním. Z podobizny tetiny zas (už z pouhé reprodukce) jaká jemná, ušlechtilá ženská duše mluví! Podobizna Mickiewiczova byla v Paříži zničena. A tento slavný portretista toužil po komposicích, po malbě historické, »monumentální« . . . V seznamu svých děl ani nezaznamenal řečených podobizen, nýbrž jenom scény z Iliady a Odysseie, »Matku Gracchů«, »Obranu Częstochovy« atd., práce nyní zapomenuté.

V *Juliu Kossakovi* (1824—99) našla svůj odlesk a výraz celá Polska. Stanislav Witkiewicz vydal cennou publikaci o něm, s 274 reprodukcemi, sám nakreslil jeho hlavu, sympatickou polskou hlavu, kterou J. Holewiński měkce vyryl, a slovy přiléhavými ocenil jeho dílo: »Jedním z těch,

v jehož dílech nejvšestranněji, nejnestranněji, nejbezprostředněji se odráží charakter a duch plemenný, rasové vlastnosti a kultura dlouhověká i svět vnější, v kterém národ žil a tvořil, jest Kossak... Byl malířem vsi polské, té vsi, kde na mezi ‚tiché hruše sedí' a z které vyšlo to všecko, co bylo ctností i neřestí, co bylo velké i malé, to, co tvoří jádro a povahu polského života... Cokolivěk žilo na prostranství Polsky, všecko žije a žíti bude v dílech Kossakových... Kossak byl do té míry malířem života, že čeho se dotknul, všecko začínalo se jiskřit, měnit a hýbat...« Není jen »malířem koní«, jak v běžné mluvě i kritice se ujalo říkat, je zrovna tak malířem lidí. Kreslíř podivuhodný. Nakreslit veliké stádo koní v úprku (»Hetman«), velikou honbu, vojsko na pochodě i v bitvě — je mu hříčkou, jakoby to byl pro jeho ruku a tužku také jen mžik. Jeho umění je zdroj, z něhož každá generace bude se osvěžovat a sílit nejčistší polszczyznou. Třeba si připomenout, že v léta jeho učení všude na školách pěstovali jen historii a mythologii řeckou a římskou, později biblickou, že tehdy kreslilo se s odlitků sádrových a nejsmělejší, co se malovalo, byl nahý model do umělé pózy vnucený a odrážející se od zeleného nebo červeného sukna. Kossak jako by byl samoukem. Pařížské školy Horace Verneta ani na něm neznat.

Tolik síly a samorostlosti nebylo ve *Wojciechu Gersonovi* (1831—1901), žáku Brjullova v Petrohradě a Cognieta v Paříži, ale byla v něm přec. Tento professor »Szkoły rysunkowej« ve Varšavě a ctitel a překladatel Leonarda da Vinci (traktátu o malířství) dovedl pohlížeti zdravě na svět ho obklopující a na přírodu. Vedle olejových obrazů, akademicky mrtvých, maloval i živé akvarely — Tatry, starý kostelík a j. Žákům svým, jak Chelmoński vypravuje, radíval: ne následovat mistry, ale jako oni — přírodu. Malíř, aby maloval věci vznešeně, musí prý se sám zdokonaliti, povznésti. Musí prý býti knězem a apoštolem svých idejí v umění, má pro ně býti hotov i do všelikých obětí. Takové ponětí o úkole umělcově vzbuzovalo nejhlubší úctu k tomuto posvátnému povolání. »Jak dlouhý zdál se nám ten řebřík, po jehož příčlíkách jdeme do nebe! Nebem tím byly jakési výšiny dokonalosti v našem umění, výšiny věčně nedostihlé,« vzpomíná Chelmoński v publikaci »Sztuka polska«.

»Čemu nic neobětujeme, pro co nic netrpíme, toho ani nemilujeme, třebas bychom byli o tom nejmocněji přesvědčeni. Jest to jen chvilkové zmámení... Ne bláznivá, ne ztřeštěná, ale přemocná láska k povolání mému jest mi nejpevnějším rukojmím, že se v naději do budoucího osudu i rozvoje charakteru svého zklamati nemohu... Já apoštolem a věštcem v umění svém býti musím — já nejdrobnější prací svou poupadlého ducha bližních svých povznášeti, já je utěšovati, já jim odvahy a lásky dodávati musím!« — čteme v listech Grottgerových z r. 1866 (ve čtvrtročníku »Lamus«, seš. 4.). Taková vyznání jsou věru příčlíky, po nichž se stoupá do ráje umění. Po nich stoupal se zanícenými zraky, ale s chorým už tělem básník-kreslíř *Artur Grottger* (1837—67). Jeho cykly »Szkoła szlachcica polskiego«, přísná a hrdinného ducha, hlavně však »Warszawa« (1861), »Polonia« (1863) a »Lituania« (1864—66) jsou nevýslovně tesknými melodiemi a zoufalými výkřiky nad tragickým koncem povstání r. 1863, kdežto cyklus »Wojna« (1866—67) je významu všelidského. Listy těchto cyklů, z nichž dva poslední stojí nejvýše, jsou nestejné ceny, ale jsou v nich záblesky geniální. Polskému srdci teď jsou svaty. Za života však hostem u mladého básníka a jeho matky býval i hlad. »Chlapčisko tak zhubeněl od bídy, že jest jenom kost a kůže... když tak časem sedí ve fotelu, to jako z kamene vykřesaný, bez pohybu sedí, a já se v druhém pokoji slzami zalévám«... píše matka. »Lituanii« nedovolilo mu r. 1866 vystavit ve svých místnostech Towarzystwo sztuk pięknych v Krakově, ač 4 až 5 síní mělo prázdných, poněvadž paragraf jakýs toho nepřipouštěl! Osudy věštců.. Po Grottgerovi sympatickým, třebas již ne tak silným, romantikem byl *Witołd Pruszkowski* (1846—96). Jeho »Vidění« jest jako barevný doprovod k Słowackému.

V Paříži »Wojna«, kterou tam dokončil, se nezalíbila — ale to se tam přihodilo mnohým jiným vzácným dílům. Matejkův »Skarga« a »Rejtan« také tam nedošli uznání. Francouz nepromíjí ničeho v technice; my, jakmile v obraze ucítíme duši, promíjíme rádi nějaký takový nedostatek. *Jan Alojzy Matejko* (1838—93) má jich mnoho, ale pravda je, co o něm napsal Witkiewicz: »Měl mnoho vad, kterých se vystříhají i prostřední talenty, ale měl absolutní před-

nost: tvořil arcidíla«.*) Syn českého učitele hudby z Králové Hradce a matky rozené Rossbergové, tedy také ne z čisté krve polské, stal se — snad právě proto — nejtendenčnějším polským malířem, malířem-historikem, který svou malbu doprovázel více ohromnou učeností a velikým věděním kulturně-historickým nežli poetickou silou a duševně příbuznou hudbou. Z Matejky rázem cítíme sílu, zvláště neobyčejnou sílu v kresbě, neobyčejnou sílu výrazu; údiv se zmocňuje pozorovatele, jak od postavy k postavě přechází, od skupiny ke skupině v jeho nejrozměrnějších obrazech (»Kázání Skargovo«, »Rejtan«, »Unie lubelská«, »Batory před Pskovem«, »Bitva u Grunwaldu«, »Hold pruský«, »Sobieski před Vídní«, »Kościuszko po bitvě u Racławic«), ale na konec cítí, že čehosi velikého se tu nedostává: velikého, všeovládajícího a všepronikajícího rytmu, harmonie celkového dojmu. Obraz se stává souobrazím — dojem se drobí. Jen »Kázání Skargovo« a »Rejtan« jest jednotnější. Polákům díla jeho budou ovšem i tak arcidíly, a každý, kdo na konec i dům si prohlédne, kde Matejko se narodil, kde takové obrovské dílo vytvořil a kde i zemřel, dům nyní na museum proměněný, »Dom Matejki«, pokoří se s úctou před tímto neoblomným idealistou, jenž v umění polském stojí zcela osamocen, bez předků i bez potomků.

Do minulosti zabral se také, ale do světa antického, *Henryk Siemiradzki* (1843—1902) a nejrozměrnější obraz, »Pochodně Neronovy«, daroval jako počinek »Národnímu museu« v krakovských »Sukiennicach«, jehož zřízení sám navrhl. Ale toto dílo působí dnes téměř mrtvě. Ne tragický pathos, ale rozkošný vnějšek, kraj zalitý sluncem, vnikajícím zvědavě i do stinných zátiší, jako v obraze »Kristus u Marty a Marie« a ještě více ve »Frýně« (v Museu Alexandra III. v Petrohradě) nebo »U fontány«, v tom Siemiradzki dosud je působivý.

Poslední desítiletí minulého století uplatňuje se vlivem Paříže nový směr v malířství polském: čistě malířské pozorování světa. Svět je malíři souhrn barevných skvrn,

*) Matejko. Napisał Stanisław Witkiewicz. Z 275 ilustracyami. (H. Altenberg, Lvov 1908.)

světel a určitých tvarů; slunce od ranního úsvitu do večerních červánků jest mu nekonečným zdrojem života, původcem nových a nových zjevů; životem jest mu nekonečně měnivá hra barev a světla. Nevzrušuje sebe něčím mimomalířským, aniž jiné chce vzrušovat. Takým byl *Alexandr Gierymski* (1849—1901). Jeho »Večer na Sekvaně« (1893) v Museu národním je skvělou toho ukázkou. Nepochopili ho však. Trpko prožil život, bez uznání... »Lépe být závodním koněm v Polsku, než malířem!« ulevoval si v listě... Jeho bratr *Maximilian Gierymski* (1846—74) byl znamenitý kolorista, záhy v cizině vyznamenávaný, ale záhy na souchotiny zemřel. *Józef Chelmoński* (* 1850) je pravý malíř přírody polské. »Chelmoński? — talent a odvaha!« zvolal A. Gierymski, maje o něm říci svůj soud. Prudký, vášnivý temperament v životě i umění. V Mnichově teskní po domově, ujíždí do Varšavy — do nouze, bídy, do společnosti nechápavé. (Společnost přátel umění nechce mu 50 rublů půjčit na jakési výlohy za obrazy, jichž šest viselo ve výstavě!) V Paříži ho rázem oceňují. Jeho »Čtverka« (4 koně zapřažení v řadě) vzbudila sensaci. Musel jich pak malovat několik. Jedna z nich visí v krakovském Museu národním (před tím byla pohozena a šlapali po ní jako po linoleovém koberci). Je v ní úžasná síla a smělost. Myslil bys na prvý pohled: to apokalyptičtí jezdci se řítí — a on to šíleně pádí, jsa při tom klidem, jako by nic, maloruský chochol... Chelmoński je po Michałowském a J. Kossakovi třetí malíř koní. Maloval však veškeru přírodu: bouři, před deštěm, let čápů, děti na pastvě, výjezd na honbu, honbu na vlky, stádo koroptví v zimě, prohlídku koní, odjezd hostí »čtverkou«, nočního hlídače pod hvězdným nebem, orbu, příchod jara atd., s hlubokou poesií nálady i barev a s vášnivou láskou — bez ní by toho ovšem nebylo — k tomu všemu. Toho básnického dechu a té vášnivé lásky nedostává se obrazům *Józefa Brandta* (* 1841) ani *A. Wierusze-Kowalského* (* 1846), kteří též polskou přírodu zobrazují. Chelmońského věrně ocenil *Stanisław Witkiewicz* (* 1851), sám znamenitý krajinář (motivy z Tater) a kritik, jenž knihou svou*) pro-

*) St. Witkiewicz, Sztuka i krytyka u nas. (Vyd. 1. a 2. r. 1898, 3. vyd. 1899.)

větral a vyjasnil ovzduší v Polsku, protřel oči a snad i prohloubil srdce. A. Gierymski, Witkiewicz, *Wladysław Podkowiński* (1866—95) a *Józef Pankiewicz* (* 1867) přinesli z Paříže do Varšavy impressionism na půdu úplně nepřipravenou a byli za to bojkotováni. Teď olejové i akvarelové práce Podkowińského a Pankiewiczovy v Museu národním ukazují, jak křivděno těmto jemným malířským povahám. Neoceněn jest též *Stanisłav Masłowski* (* 1853). Výstava jeho akvarelů ve Varšavě (1909, podzim), nesmírně lehce hozených a všecek dojem krajiny zachycujících (borové lesíky, osamělé veliké sosny), ukazovala, že mnoho získal studiem Japonců, ale že také mnoho přidal ze svého.

Na takových základech vyrostla moderní škola polská, honosící se řadou vynikajících malířů, a poněvadž veliká většina jich působí v Krakově, můžeme mluviti o škole krakovské. Bylo již řečeno, jak *Julian Falat* (* 1853) jako ředitel akademie malířské rozšířil všecka »okna« její, aby vpustil co nejvíce světla a vzduchu. Sám jest jich milovníkem. Co bez nich barvy? Nejraději v akvarelech zachvacuje prudko — proto má tak akvarel rád — své barevné dojmy (výjevy lovecké, ty čisté pláně sněhové, po nichž koník táhne sáňky s myslivcem a psy, zasněžené borovice, a jindy zas dojmy jarní, letní, pohledy na Krakov, Tatry a j.). Náhodou jednou na Bledu, v létě, v pravé poledne, šel jsem mimo něho, když modré jezero v slunci vrhal jako kořist loveckou na papír — viděl jsem ten temperament, tu pravou malířskou krev. S ním na akademii působí *Leon Wyczółkowski* (* 1852). Vystavil kdysi »Obrázek, jakých mnoho«. A. Gierymski spatřiv jej zvolal: »Ó, pardon! To je obrázek, jakých málo!« Tak možno říci i o malíři. Wyczółkowski maluje všecko, co vyzve jeho zrak na zápas: oráče, rybáře, květy, Krakov s historickými památkami (hroby královské, kříž Jadvigy, Vavel), Tatry s mořskými oky a řadu podobizen. A ve všem mistr. Jest jím i *Jacek Malczewski* (* 1854), v jehož obrazech je mnoho poetického i hudebního. Toto sloučení je vůbec časté v polském malířství a činí je povznešenějším. Maluje-li podobizny, staví osoby do volné přírody; faunové jim vyluzují noty příbuzné jejich srdci, nebo krásné ženy přihlížejí nebo naslouchají k jejich práci. *Jan Stanisławski* (1860—1909), velice milý, diskretní

krajinář, jenž se v tichém úžase před prostými půvaby přírody přímo ztrácí, aby těm prostým půvabům dal vystoupiti do tiché velebnosti. On byl z hlavních zakladatelů »Sztuky«, spolku polských výtvarných umělců, do něhož vstoupili všichni členové reorganisované akademie umění koncem 90. let. »Sztuka« má význam jako »Mir Iskusstva« a »Manes«, až na to, že se neodhodlala vydávat umělecký časopis polský.*) O to se přičinili literáti, hlavně Miriam, založením listu »Życie«, později »Chimery«, ještě později vznikly »Sfinks« a »Lamus«, které obsahem i úpravou znamenají pokrok, ale částí výtvarnou ani z daleka se nevyrovnají listu ruskému a českým »Volným Směrům«. Nástupcem Stanisławského na akademii stal se *Ferd. Ruszczyć* (* 1870), výborný krajinář kolorista, energických tónů.

Jako Stanisławski, zhasnul také příliš záhy *Stanisław Wyspiański* (1869—1907), básník »Svatby« a »Vysvobození«. Matejkovi pomáhal, jsa žákem jeho s Mehofferem, při výzdobě kostela P. Marie v Krakově. Snil už tehdy, a ovšem i později, o svých vlastních budoucích freskách. »Jak jen mám čas volný, chodím stále do Pantheonu dívat se na fresky. Kdyby to u nás někdy bylo možno tak chodit mezi pomalovanými stěnami Vavelu, Collegium novum atd. Myslím i na městský sál v magistrátě, kde by se dala představit celá historie Krakova,« píše z Paříže. Jako básník i malíř zabral se také do minulosti, ale jemu minulost nebyla něčím, co bylo; jeho obrazivá síla zpřítomnila všecko a vdechla tomu život. Ve výzdobě kostela Františkánů v Krakově jak výrazně a jak zjednodušeně zobrazil v barevných oknech světce Františka z Assissi, stojícího mezi květy a plameny; královnu Salomeu v mystickém záchvatu odtrženou od tohoto světa a pouštějící zlatou korunu z rozčilených rukou... Madonnu lidového typu krakovského, čisťounkých, něžných, prostých rysů, jakož i dvě děvčátka objímající se nad obrazem Madonny, známá v reprodukci pod názvem »Caritas«. Netoliko typy lidové přejímal, i z lidové ornamentiky čerpal. Úchvatné jsou jeho návrhy pro barevná okna do kathedrály na Vavelu (nepřijatá — ovšem):

*) Teprve v roce 1911 se k tomu odhodlala a vydává časopis „Sztuka".

»Kazimír Veliký« — kostra v královském plášti, s žezlem v pravici a s korunou na hlavě, Sv. Stanislav a Jindřich Pobožný, monumentální velikosti v několika jen liniích. Kořiš se té expressivnosti. Z podobizen zaryje se v pamět jeho vlastní podobizna — ty jasnomodré oči! — i jeho dcerušky s očima tatínkovýma, vůbec jeho dětské hlavičky jako ranní rosou umyté. Krajiny jeho, tři zimní, jsou jen liniemi napověděny, tím však působivy. Úprava knih, jeho vlastních, v prostotě své milá. Chválí se i jeho návrhy k divadelní výpravě jeho dramatu »Boleslav Smělý«. Svými čistými barvami, jakoby průhlednými, dětskou čistotou zraku a citu, výraznou mluvou své čisté linie, své vlastní linie, a zjednodušenou kresbou Wyspiański jest velký novoprimitiv polského malířství. Jeho význam pro umění polské jest veliký. »Podkowiński, Pankiewicz, Wyczółkowski, A. Gierymski vnesli novinky technické. Teď však nastává jiná fáze. Pod vlivem Stanisławského, Chelmońského, Witkiewicze (v umění upotřebeném) a nade všecko Wyspiańského umělci polští začali se osamostatňovat, přestali hledat cizí bohy, našli svoje, opřeli se o ně a o to, co nalezli v umění lidovém, v ornamentech starošlechtických, našli vlastní školu — akademii krakovskou i varšavskou Školu krásných umění — a jejich umění nabývá stále víc a více individuálně polské fysiognomie. Možno už nyní mluvit o malířství polském, o stylu polském, o polském ‚umění upotřebeném',« praví Jan Kleczyński (»Sfinks« 1908). I když polovičku odpočítáme z rozohněného tvrzení posledního, zůstává pravdou, že malířství polské se podivuhodně osamostatnilo... Vitrážemi proslul též jeho soudruh, výborný portretista *Józef Mehoffer* (* 1869). Ve Freiburce, v klenotnici na Vavelu jsou jeho nádherná okna, chlouba dekorativního umění, a zrovna tak šťastný prý je projekt na výzdobu chrámu plockého. Viděli jsme i v Praze něco z té nádhery, z té hořící krásy barevných oken. Škoda, že při výzdobě naší kathedrály sv. Víta nevěděli o Mehofferovi! Jak střízliva jsou většinou její okna proti ohnivé, plápolavé fantasii Mehofferově! Ale zanedbané možno ještě dohonit. Příležitosti zbývá ještě mnoho.

K této znamenité družině krakovské akademie náleží ještě *Teodor Axentowicz* (* 1859), malíř velkosvětských ženských hlaviček, pastelů to s jistým šikem malovaných,

a druží se k ní jemný portretista *Wojciech Weiss* (* 1875) a illustrátor a dekorátor knih *Stanisław Dębicki* (* 1866).

Axentowicz a Dębicki všimli si také, co malířské krásy chová polský a maloruský venkov, co originálních hlav a postav tam, jaká dekorativnost jest v jejich krojích, zvláště huculských. Axentowiczův »Oberek« (svatební tanec, v obrazárně varšavské) jásá veselými barvami. Dále šel *Włodzimierz Tetmayer* (* 1862). Nejen tak jen mimochodem a chvilkově uchvátit se lidem venkovským, nýbrž oddati se mu všecek rozhodl se tento ušlechtilý muž, malíř a básník. Oženil se s milou ženou z lidu, žije ve vsi Bronovicích u Krakova a maluje lidové výjevy a motivy vesnické. Jeho »Svěcení plodin a květin« (v Mus. nar.) je radostný obraz, sluncem zalitý. S *Wojciechem Kossakem* (* 1857), synem slavného Julia — po otci i syn zdědil umění malovat koně i veliké skupiny a zástupy — stojí v čele spolku výtvarných umělců »Zero«. I jiní malují lid a venkov. Z nich zvláště silným talentem se jeví *Kazimír Sichulski.* Jeho postavy huculské a výjevy ze života tohoto neobyčejně zajímavého lidu mají zvláštní mohutnost v sobě, jsou něčím zcela novým a silně dekorativním. *Władysław Jarocki, Stanisław Czajkowski, Stan. Kamocki* rovněž s temperamentem malují venkov, také *Stephan Filipkiewicz,* který mimo to pro divokou a vážně chmurnou krásu Tater našel velice šťastný výraz, a *Henryk Szczygliński* (tito poslední čtyři jsou žáky Stanisławského).

Nezapře svého učitele Malczewského *Vlastimil Hofmann.* Pozměnil si ovšem obsah. Srdečně vyjadřuje básnické projevy dětské duše. Tu malý hošík vyzdobuje v poli boží muku svým uměním malířským s tak milou vážností a opravdovostí, a andělík v podobě venkovského hocha, ale s korunou na hlavě, hraje mu při tom na housle; tam před Pietou, neuměle zrobenou, zase dva hoši, jeden na píšťalku a druhý dokonce na brumlačku, vyhrávají a drobný andělík jim dává takt a p. Naivnost dětské víry, oddanosti a vůbec čistou dětskost, potom venkovské pijáky, melancholiky i šprýmaře a jim příbuzné existence maluje tento mladý umělec s upřímnou účastí a barvami veselými. Hofmann je z rodičů českých, žijících v Krakově; proto ho kladu na rozhraní kapitoly polské a české.

*

Sochařství polské daleko je za malířstvím. Prohlížíme-li, co v polských museích a na náměstích hlavních měst je vystaveno, vidíme, že sochařství polské nenašlo ještě svého pravého výrazu. *Antoni Pleszowski* (* 1857, záhy zemřel) vyjádřil »Smutek« formou akademicky bezvadnou, ale běžnou. *Wacław Szymanowski* (* 1859) začal jako sochař, přešel na malířství a 1896 opět se vrátil k sochařství. Vyšel vítězem z konkursu na pomník Chopinův ve Varšavě. Návrh je jistě poetický. Ale pomník není plaketa. Bude-li strom, větrem nachýlený, pod nímž Chopin sice sedí, ale v krásnějším světě nezemských harmonií dlí, v budoucí velikosti své se všech stran působit harmonicky, je otázka. Jistě však bude to pomník šťastnější, než šablonovitý pomník Mickiewiczův v Krakově a neklidný ve Varšavě. *Konstanty Laszczka* (* 1861) je zastoupen v Národním museu velmi půvabným poprsím mladičké ženy (terrakota) a *Henryk Glicenstein* (* 1870), žijící v Římě, krásně energickou hlavou dívčí v bronzovém »Portretu panny d'Annunzio«, obě s ranně renaissanční úpravou hlavy, jako by zrovna přišly z Florencie 14. věku. *Piotr Wójtowicz* (* 1862) má tam bronzovou postavu nahé dívky, zaplétající si vrkoč, ušlechtilých, čistých tvarů; naproti tomu *Jan Szczepkowski* (* 1878) realisticky vystiženou skupinu čtyř polských mladých venkovanek, cosi jako polskou Markétku, které se tři ostatní dívky hrubě posmívají. Vysokou chválou zahrnují *Ksaweryho Dunikowského*. Je prý to »talent olbrzymi« (Sfinks 1908). Viděl jsem jen reprodukce jeho prací, jež »Chimera« uveřejnila: »Matka«, hlava ustaraná, vyhublá, ale cítíme z ní slova: »Nic to! Jen aby vám, děti, bylo dobře!« . . . »Hudebník« má jen hlavu a hned pod ní ruce: pravice se vznesla, aby uhodila do kláves, levice už se dotkla. Prvý dojem je suggestivní; ale když podobně hlavu a pod ní hned ruku neb obě ruce uvidíš jinde dvakrát, třikrát, desetkrát — ve Francii, v Čechách, Chorvatsku, Rusku, Německu — cítíš, že v tom je přece jen chvilková moda, strojenost, hravost, a velikost se nedostavuje. Řek a Říman vymodelovali tisíce hlav prostých a neznudili se.

III. KAPITOLA ČESKÁ.

Umění jest nejlepším výrazem povahy národní a ukazovatelem její síly. Tak i umění české. Nedokončenost na-

šeho obrození, jež chceme viděti uzrálé ve všech oborech národního snažení a jehož dosud všude nevidíme; nedostatek nadbytku sil, a zatím ještě jenom sbírání sil, sdružování jich ve větší celky, pokud tomu sobecká strannickost propůjčuje milostivě své »placet« — to všecko vidíme i v umění českém. Slova Nietzscheova: »Nadbytek síly teprve jest důkazem síly« platí zvláště o umění. Zjevil-li se u nás u koho, bylo mu souzeno, aby se dusil (Jos. Mánes, Aleš), anebo aby záhy zmizel (Marold).

Velice slibně rozvíjelo se umění v zemích českých už ve věku středním. Po přirozeném dovozu umění a umělců cizích, stavitelů, sochařů a malířů, jak tomu všude jinde bylo, vystávají domácí talenty: *Božetěch* (11. stol.), malíři starých našich Madonn a jiných tabulových obrazů, slavná škola illuminátorská, stavitelé, a viděti v jejich pracích, pokud se dochovaly, alespoň u malířů, zvláštní původní odstín, český tón. Umění české se hlásí k životu. Zvíme o tom zajisté více, až doba ta bude veskrze prozkoumána. Bouře husitské zastavily na čas tento rozvoj, ale nezarazily. Stavitelská činnost *Matouše z Prostějova,* řeč. *Rejska* (* okolo 1445—1506) a další květ školy illuminátorské to dokazují. Náboženské třenice však neprospívaly tomu rozvoji. K svému vlastnímu slohu nevzmohlo se umění u nás ani v dobách politické samostatnosti, zrovna jako v Polsku, tím méně v době pobělohorské. Exulantstvím byli jsme více ochuzeni než konfiskacemi statků. Nejbohatší a nejsmělejší hlavy odešly od nás do ciziny, a doma zůstala zaraženost povah, ze které jsme do dneška ještě úplně nevyrostli. V cizině působí nejen Komenský, ale i znamenití mistři ryjec *Václav Hollar* (1607—1677) a malíř *Jan Kupecký* (1677—1740). K nám pak valí se jako povodeň příval cizích stavitelů, sochařů a malířů. Nastává ohromná činnost stavitelská. Opět projevují se domácí talenty, domácí odstíny, ale je jich poměrně málo. Praha, ač strašně ochuzena, přece jen z měst našich nejzámožnější, se svým starým pokladem uměleckým, pokud ho cizí vítězové neroznesli lupem, zrodila po Hollarovi ještě několik umělců: portretisty a malíře náboženských obrazů *Karla Škrétu* (1610—74) a mnohem silnějšího *Petra Brandla* (1668—1735) a malíře velkolepých fresk *Václava Vavřince Reinera* (1686—1745), tři mistry našeho baroka. To však

byly zjevy ojedinělé; vzrůstu širokého, sebevědomého domácího proudu uměleckého doba byla nepřízniva.

Bez tradice vzchází novodobé umění české, bez silné tradice. Nikdo veliký ho nevolá: církev? — nikdo jí ho neobjednával; královský dvůr? — dávno se přestěhoval do Vídně; stát? — přestali jsme býti státem; šlechta? — klonila se teď raději k vědě než k umění, byla také většinou cizí, a pokud jí nebyla, nevěřila v životnost českého národa, tím méně myslila na nějaké české umění; a národ? — nebylo ho ještě, byl jenom lid, a ten měl své vlastní umění, roztomilé, srdečné, divných půvabů plné, a o jiné umění nestál (byl po té stránce lépe v tom)... Nesměle a neuvědoměle, jako pastorek, nabízí se novodobé umění české na konci 18. a zač. 19. stol. v četných rytinách, i barevných, v nichž autorové pečlivě popisují Prahu, nejvíc Prahu, ale také jiná města a hrady české, anebo zapisují věrně rysy té a té tváře: *rodina Balzerů, Ludvík Kohl, Jan Berka, Ant. Pucherna, Karel Postl, Jiří Döbler, Jos. Šembera* a j. Byla sice r. 1800 otevřena v Praze umělecká akademie přičiněním osmi šlechticů, ale ona od svého vzniku až do své reorganisace v letech 90tých měla zřídka kdy, podle Jiránka nikdy (ale Jiránek má na mysli pouze malířství), cos společného »se skutečným, živým uměním«. Jednou však přece, a to hned ve svých prvých letech, když *Václav Prachner* (1784—1832), z prvých jejích odchovanců, »namnoze« dle návrhů prvého jejího ředitele, J. Berglera, »prováděl své modely, sochy a náhrobky« (Chytil). Pražan Prachner a před ním otec jeho *Petr* i *Jos. Malinský* (1756—1827) ozdobovali hřbitovy české, zvláště pražské, krásnými pomníky, které měly všecko společné »se skutečným, živým uměním« tehdejším, s empirem, plny jsouce gracie i jisté velikosti (Prachnerův náhrobek hr. z Unwertu a návrh na pomník biskupa Leop. Thuna). Potom již umění u nás vyvíjelo se úplně mimo akademii, na které až do 1887 udržován uměle ráz německý. Skromňoučce se vyvíjelo. »První akademikové (Bergler, Václav Mánes) se za barvu a malování přímo styděli, — praví Jiránek — a udržela-li se u nás malířská technika přece na jisté výši, neděkujeme za tuto tradici akademii, nýbrž bezejmenným malířům-řemeslníkům, kteří neměli s officiálním uměním nic společného, portretistům

starých rodin měšťanských, výrobcům drobných obrázků, od rokokového *Norberta Grunda* až po samouka *Piepenhagena,* portretistovi *Machkovi,* krajináři *Antonínu Manesovi,* genristovi *Dvořákovi* a kolika jiným. Typickým zástupcem těchto umělců, u nichž vrozená verva byla silnější nežli předpisy, jest *Josef Navrátil.*« Tento malíř pokojů (1798 až 1865), známý svými guaši více méně líbivými, vystoupil na výstavě 1909, do níž sneseno všecko, co se dalo snésti z jeho prací, jako temperamentní umělec, který cítí, myslí a žije barvou, rozehřívaje se jí, jako se rád rozehříval vínem, zatím co na malířské akademii zbožňovatelé kreslené linie hlásali abstinentism v barvě. Jeho drobné obrázky, v prázdných chvílích jako pro zábavu malované (drobné výjevy, krajiny, podobizny, zátiší), jsou malováním na tu dobu pokrokovým. Zdá se, že Navrátil byl v Paříži a snad i v Londýně.

Tak v první polovici 19. století z prostřednosti tehdejší vystupuje sochař Václav Prachner a malíř Jos. Navrátil; onen uvědoměle a v souhlase se světovým tehdy slohem, tento snad jen neuvědoměle, tušivě.

Rok 1848 a 1849 jsou pro české umění výtvarné významná léta. Z jara 1848 *Josef Mánes* (1821—71) jede na Moravu, aby tam portrétoval české poslance na sněmě říšském, nemaje nejslabší potuchy, co ho tam čeká; v létě 1849 *Jaroslav Čermák* ubírá se s pevným plánem — ne jak dosud u malířů bylo zvykem, do Říma nebo, kdo hůř byl na tom, do Mnichova, ale přes Antverpy do malé Paříže, Brusselu, aby po třech letech trvale se usadil v Paříži, moderním Římě.

Na Moravě objevil se Mánesovi, propluvšímu dosud mělkým nazarénstvím mimo chladné rákosí tehdejšího historismu k břehům romantiky, zcela nový svět: nový obsah, nevýslovně svěží a srdečný a hlavně malebný v postavách, krojích i povahách lidových, svět zcela originální a náš. Byla v něm i poesie i hudba... V Paříži objevil se Čermákovi také nový svět: nová technika malířská, dávající obsahu i všednímu zcela jiný výraz, svobodnější, jasnější, živější. Mánesa i Čermáka tyto objevy nadchly k novému tvoření, tvoření něčeho nového, ne k pohodlnému přejímání. Znovu

a znovu Mánes zašel na Moravu a odtud na uherské Slovensko a přes Krakov do Slezska. Vrátil se s bohatou kořistí kreseb, z nichž v každé se divíme hudebnosti linií, a s duší čím dál tím víc si ujasňující úkol: být malířským výrazem toho lidu i celého národa. Malíř-básník — tvůrce nové krásy... Úkol vznešený, ne jednostranný, pouze technický. Díval se na ten úkol očima malíře, a jen malířepoety, nikoliv řečníka nebo karatele sociálního. Viděl ten nový svět v záři idyllické. V »Libánkách«, »Domovu«, »Orloji«, »Slovácké rodině«, v cyklu »Hudba«, v »Písních«, »Čtveru ročních počasí«, »Životě na panském sídle« zobrazil jej, jako málo kdo dosud — idyllický život venkovský, při čemž nutno důraz klásti na slovo *život*. Dětmi se to všude jen chichotá. Zdravé matky jsou jimi zrovna ověšeny; v lese srnka vede na pastvu kůzlata; zrajícím žitem křepelka ubíhá s hejnem křepelátek; vlaštovka klade třepetající se hmyz do zobáčků nenasytných pisklat; na střeše zobkují se holubi; u louže batolí se kachňata; hříbě tře se k matce, zapřažené do pluhu, a tulivě strká hlavu pod její šíj — všude tolik přirozené něhy, tolik lásky k životu a ke smyslu života věčně se obnovujícího, k jeho půvabným tvarům, hlavně ke krásné formě lidského těla, tolik záliby k životu přírodnímu, jak jevil se umělci u nás, v kraji českém, na vesnici hanácké, slovácké, valašské a lašské, ve formách starodávných. Péči nejsubtilnější věnoval každému pohybu toho života, jenž zasmál se na něho, měšťáka zvyklého dosud tonině cizí, německé, jako píseň zcela nová, zdravou silou a krásou. Přímo zbožně zaznamenává si každou podrobnost, střídání barev v ornamentu, v němž viděl kus povahy, ohlas písně, ztělesněnou melodii. Ale Mánes chtěl výš. V kresbě »Můj sen« nakreslil sebe v dílně své. Všude stojí, leží studie a skizze. V pravo a levo od okna však stojí dvě veliká plátna, sahající až ke stropu. Básník-malíř vykouzloval právě z levého plátna postavu hrdiny-pěvce. Horečným napětím zemdlel a zdřímnul s paletou v ruce, jako Michelangelo před Sibyllami. A hle, ve snu vystupují před ním luzné vidiny jeho duše, volají na něho slovy, jež sám byl načrtal pod svého hrdinu-pěvce: »Pěj, pěvce dobrého milují bozi!«... Mánes snil o umění velikého stylu, jímž by oslavil svou vlast, jako po něm Smetana. Co by tento veliký umělec byl

stvořil, kdyby okolí nebylo tak ještě nerozvité! Ale nikdo veliký ho nevolal. Nikdo veliký ho nevyzýval: »Tyhle stěny rád bych měl pokryty freskami« — jak vyzývali mocní tohoto světa veliké umělce v Italii... Mánes uchýlil se k illustracím. Textu nestejné hodnoty básnické a padělané patiny mythicko-hrdinské vdechl básnickou pravdivost, vzlet a mohutnost. Ale i tyto illustrace k »Rukopisu Královédvorskému« zůstaly zlomkem; přihlásilo se 5 odběratelů. Ony, jakož i »Chrámová hudba«, »Válečná«, »Žižkovo narození«, »Žižkova smrt«, »Založení a Posvěcení chrámu«, roudnický prapor se sv. Jiřím a také zmíněné už skladby, ukazují, jak svobodně se Mánes vznášel k velikosti a monumentálnosti, jen že ve svém vzletu byl ihned srážen k zemi obmezeností poměrů. Až na konec za bílého dne vyšel v Praze s rozžatou svíčkou v ruce na ulici. Víc světla si přál — ale světla žitídárného pro něho už nebylo. S rozžatou svíčkou Mánes vyšel sám sobě na pohřeb — —. Malíř-umělec veškerou bytostí. Nikdy u něho necítíme, že je obsahem více zaujat; naopak, vždycky cítíme, jak je všecek zabrán tím, aby jej nejplněji vyjádřil tvarem, barvou. Ač má nejvíce obsahu ze všech, nelze říci, že hledí literárně, národopisně, agitátorsky na svět, a vždy jen malířsky. V něm byla podivuhodná umělecká kultura, cit a vkus nejjemnější. Max Dvořák dokázal (ve vídeňských »Graphische Künste«, překlad uveřejnily Volné Směry XIV, č. 9.), jak Mánes někdy dobu svou malířsky předstihuje, jak v krajině (v Mádlově díle »Jos. Mánes« příloha č. 70.) z r. 1843 »problém impressionistického způsobu zobrazení je... tak zřetelně pojat a cílevědomě řešen, jako třeba na nějakém obraze Goyově nebo Manetově«, nebo že krajinu s kostelíkem (Mádl, příl. č. 13.) »musíme klásti na stejnou výši s proslulým kostelíkem Milletovým«, nebo že portrét paní Taschkové (Mádl, příl. č. 9.) je »malován právě tak široce a s ovládnutím všech malířských prostředků zobrazovacích, jako nejlepší portréty 18. století«, a ještě jiné pádné doklady uvádí. Manetem ovšem vždycky není, »ale všichni bychom si rozmyslili, než bychom vyměnili krásný obraz Mánesův za kterékoliv dílo Manetovo«, pěkně řekl Jiránek.

Jeho bratr *Kvido Mánes* (1829—80) není nám dosud tak znám. Ale z jeho obrázků, ne z těch genrových, ale čistě malíř-

ských: »Děvčátko před zrcadlem«, »Mladý čtenář«, »Mladá čtenářka« a z několika, co byly na jubilejní výstavě v Rudolfinu, vystupuje malíř tak absolutní, jakých máme nemnoho. Veliká stará kniha, v níž malé zlatohlavé děvčátko v červených šatech čte, je pro něho vábivým malířským problémem a on jej s chutí a s temperamentem luští. Illustracemi k »Donu Quijotovi« osvědčil se mimo to jako bystroduchý kreslíř. Také na něm vidět, co by byl zmohl, kdyby z okolí dostával vzpružení objednávkami, jež by ho vyzývaly na zápas. Ale byl nucen pro své okolí malovat genrové obrázky, kde nešlo o kvality malířské, nýbrž o trošku vtipu a trošku humoru.

Vrstevníci jejich, krajináři *Jan Novopacký* (1821—1908) a *Adolf Kosárek* (1830—59) a o něco mladší *Fr. Zvěřina* (1835—1908) jich nedostihují. Kosárek vyjadřoval procítěně hluboké nálady českého kraje, jest skutečně prvým českým krajinářem, ale neviděl v kraji ještě takové hry tónů, jako Kvido Mánes v pouhé staré knize otevřené. Byl však opravdovým talentem, a veliká škoda, že tak mlád zhasl. Novopacký a Zvěřina byli dobrými krajinopisci. Onen rád kreslil klidnou, rozlehlou krajinu, po většině cizí, tento, temperamentnější, hlavně balkánskou, jihoslovanskou, s divokou bórou zápasící a od ní divokoromanticky rozvětřenou; jsou však od Zvěřiny i milé kresby slováckých pasáčků pod Tatrami. *Alois Bubák* a *Hugo Ullik* jsou proti těmto všem hodně sušší, pokud je známe. Do této generace třeba vřaditi také sochaře *Václava Levého* (1820—70), jehož »Adam a Eva« a »Madonna na trůně« (Strossmayerova) jsou díla ušlechtilá.

»Paříž, jako město, nejenom v prvé chvíli, ale i nyní jest mi tak nesnesitelná, že kdybych mohl, hned bych odtud utíkal, ale přiznati jí musím, že pro umělce se zdokonalujícího jest to město snad jediné na světě,« psal Grottger z Paříže 1867. Třicet let později psal podobně z Paříže náš Slavíček. Také ostatní malíři polští, od prvých let 30., Michałowským počínajíc, všichni se tam ubírají, ale, divno, všichni rádi a dychtivě utíkají nazpět domů. Tesknili tam po kraji polském, ačkoliv doma čekalo je téměř jen nepocho-

pení a lhostejnost. A vraceli se domů nepofrancouzštělí. Kořenné povahy polské.

Jaroslav Čermák (1831—78) a *Soběslav Pinkas* (1827 až 1901) přišli až v prvých letech padesátých do Paříže. Oba velkosvětského chování, se sebevědomým českým přízvukem. Brzy za nimi tam přišel *Karel Purkyně* (1834—69), silný čistě malířský talent. To je prvý náš styk s malířstvím francouzským, šťastně zahájený, styk ne náhodný, ale zcela uvědomělý. Dosud ani jednoho z těchto tří umělců neznáme úplně, díla jejich jsou většinou v soukromém majetku doma i v cizině, ale z toho, co známe, vystupují silné individuality. Čermák ještě v Paříži kreslil a maloval českou historii, a jeho lithografie »Přemysl Otakar II. před bitvou na Moravském poli« krásně ukazuje, že mu hned s počátku šlo o veliký celkový dojem a ne o spoustu kulturněhistoricky zajímavých detailů. V Brusselu se od Gallaita odvrátil, v Paříži Delacroix ho uchvátil, a jako tento a s ním jiní francouzští malíři putovali na Východ za silnějším světlem a svítivějšími barvami, tak i Čermák vydal se na Východ, ale ne do země pohádek »Tisíc a jedné noci«, nýbrž na slovanský Východ, do zemí hrdinně epické krásy, na Černou Horu a okolí. Vytěžil tam mnoho nové krásy (Raněný Černohorec, Kořist válečná, Hercegovka napájející koně, Guslar a j.), ne tak v barvě — nejsvěžejší, zdá se mi, jest »Episoda z vojny Černohorců s Turky« (v galerii hr. Kušeleva-Bezborodka v Petrohradě), kde nejen žena s dítkem v náručí, podpírající hlavu raněného muže, ale i hluboká nálada krajinná, jitřní úsvit nad horami a spící ještě tma v hlubokých roklích skalnatých hor, je zdravými, sytými barvami, jadrnými a energickými tóny vyjádřena, i se zálibou, kusem červeného roucha oživit obraz, jak vidíme na obrazech Delacroixových, nedaleko v též galerii visících. Říká se, že idealisoval postavy, zvláště ženy tamní; ale kdo viděl mladé Černohorky, řekne, že Čermák toliko vybíral nejkrásnější... Soběslav Pinkas v našich galeriích je neznám, ale v majetku rodiny jeho »je řada prací přímo museálních« (oznamuje malíř Jiránek ve »Volných Směrech« XIV. seš. 12.): veliká podobizna dámská, podobizna Dra Springera (jež prý je hotový »krásný Leibl z pařížské periody«) a jeho choti, vlastní podobizna, a »všechny stojí na výši soudobého portrétního umění«; jeho

interieury (Atelier, Normandský dvorek, Vnitřek chalupy z Marlotte, Kuchyně) »jsou ryzí malby vytříbeného stanoviska ... Jeho a Čermákova historie budou jednou z nejzajímavějších kapitol moderní historie českého umění; okno do velkého světa z malých tehdejších poměrů.« Neznáme také úplně Karla Purkyně. Jeho »Podobizna tří dětí« a podobizna sl. Bubeníčkové stačí však, abychom ho připočetli k našim nejsilnějším koloristům, kteří se nemusejí bát cizího světla. Nedosti znám je nám také *Viktor Barvitius*, vrstevník jeho (* 1834), jenž také se učil v Paříži.*)

Z následující generace, co šli do Paříže, nebyli tak pevnými individualitami, podlehli více cizím vlivům — Brožík, Hynais a Chittussi. *Václav Brožík* (1851—1901) nevybavil se z vlivu mnichovského, zušlechtil se sice v Paříži po stránce technické a pozvedl historickou malbu u nás, ale víc jen nádherou zevnějšku, než pravdivostí vnitřní. Tvůrčím duchem nebyl, jenž by jedinou jiskrou projel všemi částmi obrazu a spojil je v živý celek jednotný. Odtud ztrnulost jeho obrazů až snad na »Poselství krále Ladislava«, nejsvěžejší obraz Brožkův (Berlín, Nationalgalerie). Ani »Hus« není prost těch vad a nemá starého ducha, jako ten, jejž v kancionále Litoměřickém neznámý illuminátor namaloval. Jsme však jemu za něj vděčni. Vložil do něho všecku lásku svou; obraz stal se nejpopulárnějším dílem našeho malířství. Třeba však s naší strany šetrnosti; na zápas světový s ním nemůžeme: před Menzlem a Surikovem podlehne ... *Vojtěch Hynais* (* 1854) jako by byl z francouzské krve, příbuzný Baudryho. Nejkrásnější jeho dílo, opona Národního divadla, je zcela francouzské, velikého vkusu. Je krásně myšlena jako veliký gobelin, zakrývající scénu; proto ty zdrželivé, distinguované, ztlumené, tiché tóny na ní, jako povybledlé. Myšlenkový obsah je rovněž nevtíravý, nehřmotný, ale plný zápalu a duše. Jeho lunety s podobiznami básníků-dramatiků v dvorním divadle vídeňském jsou s francouzským vtipem malovány, jeho »Pravda«, »Soud Paridův« a jiné ještě práce mluví o jeho virtuositě v dekorování ploch, ale jsou nám při veškerém svém umění chladny, a dáváme

*) Malý jeho obrázek „Place de la Concorde“, na umělecké výstavě v Římě 1911 vystavený, Max Liebermann nazval „pravým uměleckým dílem“ a přiřadil jej k „nejznamenitějším dojmům“ z výstavy.

přednost jeho podobiznám (Hlávky, kn. Lobkovice). Krajinář *Antonín Chittussi* (1847—91) vrátil se z Paříže se změněnýma na svůj prospěch očima, odhadujícíma všecko Corotem, Rousseauem a Daubignym. Ale z těchto zdravých vlivů vyrostl na konec k samostatnému chápání české krajiny, kterou jeho prudký temperament vášnivě miloval a v níž pak všude viděl krásu. Vedle množství drobných obrázků svědčí o tom veliký »Motiv z českomoravské vysočiny«, kus chudého kraje, zádumčivého, jako by o čemsi lepším, světějším přemýšlejícího. Chittussi je prvý moderní krajinář český, jenž intimnost krajiny zachycuje. Působil mocně na nové pokolení malířů, zatím ještě na akademii se učících i neučících. I *V. Sochor* (* 1855) a *A. Mucha* (* 1860) vrátili se z Paříže v nazírání barevném obohaceni.

Konkurs na výzdobu Národního divadla, 1879 vypsaný, jest dalším mezníkem, tím důležitým, že poprvé umění české mělo se osvědčiti ve velkém. Po dlouhé době veliký činitel je volal, zcela nový veliký činitel, ne z těch obvyklých jinde; ani církev, ani panovník, ani stát — ale národ. Národ vzpamatovavší se, k uvědomění přišlý, na politickou arénu již vystoupivší. Národní divadlo mělo býti viditelným znamením tohoto obrození, do jeho základů položeny kameny z nejdražších českému srdci míst, do jeho budovy umění české mělo vdechnouti všecku svou duši... Šlo zároveň o to, dokázati světu uměleckou schopnost českého národa: výtvarnou, básnickou, hudební. Tu otevřelo se široké pole pro Josefa Mánesa, tu mohl vtělit na slavnostní plochy slavnostní svůj sen. Ale Josefa Mánesa už nebylo. Přes to však Národní divadlo jest ho plno. Nejmocněji projevilo se v něm umění hudební — Smetanou, po něm výtvarné — Alšem, dvěma umělci-tvůrci, do té doby ještě málo uznávanými.

Mikuláš Aleš (* 1852) vyšel z Mánesa, ale našel svůj tón, drsnější, energičtější. Výzdobou 14 lunet ve foyeru cyklem »Vlast« vdechl do Nár. divadla to, čím národ budovu tu si představoval: zrcadlem veliké, zanícené, hrdinně trpící i vítězící duše. Je to vlastně 14 zpěvů hrdinského eposu, jakého nám dosud nikdo nenapsal, s mocným rytmem

linií, monumentálně myšleného i zakončeného. Další jeho cykly, Živly, Pět smyslů, Roční počasí, illustrace k písním lidovým (Sirotek, Bude vojna, Špalíček) i národním jsou též drahým nám uměleckým majetkem pro svůj tak originální a srdečný pohled na náš kraj a lid, na jeho dějiny, na zápasy přítomné i sny o budoucnu. Alšovy pokusy v malbě před 30 lety, obrázky k Máchovu »Máji«, nedávno v pavillonu »Manesově« vystavené, vzbudily podiv — v době své nebyly pochopeny a »Jiří Poděbradský a Matiáš« nebyl přijat na výstavu. Ba i kresby jeho mnozí určovali na perník... Tyto chabé poměry zabraňovaly Alšovi v rozletu, jak by si sám přál, ale neplnily jeho péro a štětec hořkostí. Byl nad ně povznesen.

Mánesa cítíme také v sochařské výzdobě Nár. divadla od *Jos. Václ. Myslbeka* (* 1848) a ve skupinách na mostě Palackého; ale i ony jsou mužnější, energičtější, a viděti v nich výsledky studia národopisného, jdoucí dále za Mánesa. Myslbek vůbec rád zobrazuje pevnost povahovou, mužnost, klid přesvědčení. I krásná píseň Lumírova v podobě mladičké dívky je vážného vzezření. O zdravém realismu jeho umění, přes úmysl, někde poněkud příliš znatelný, upravit dekorativně spád a záhyby roucha, mluví mostecké skupiny, imponující Oddanost, vznešený Krucifix, sv. Václav, podobizny Palackého, Smetany, J. J. Kolára, řady šlechticů a j., zvláště pak votivní pomník klečícího kardinála Schwarzenberka. Z výstav evropských Myslbek vracíval se vítězem. *Bohuslav Schnirch* (1845—1901) sochařskou výzdobou Nár. divadla nevnesl do něho sebe. Teprve na konec života vytvořil dílo své, šťastně pojaté, sv. Václava vyjíždějícího z Blaníka. Z ostatních účastníků byl to především tvůrce budovy, architekt *Jos. Zítek* (1832—1909), jenž jí ozdobil Prahu nejušlechtilejší budovou novodobou, renaissační, ale ne schematickou kopií, než výrazem vlastním, monumentálním; *Fr. Ženíšek* (* 1849), autor znamenitého cyklu kolorovaných kreseb »Zvířátka a Petrovští« a později výborných podobizen; *Jos. Tulka, Eman. Liška, Jak Schikaneder* (* 1855), jenž později proslul soumrakovými a večerními náladami, a Jul. Mařák. K této generaci možno přiřaditi *Beneše Knüpfera* (1848—1910) s výběrem jeho marin, *Felixe Jenneweina* (1857—1905) s jeho náboženskými mo-

tivy, kresbami pathetických linií, *Aug. Němejce* a vážného portretistu *Fr. Ondrúška* (oba * 1861).

Povoláním Mařáka 1886 dostalo se pražské malířské akademii poprvé opravdového, cílevědomého rektora. *Julius Mařák* (1833—99), proslulý už krajinář, zvláště uhlokresbami, cykly »Lesní samoty« a »Lesní charaktery Rakouska«, osvědčil se prozíravým organisátorem, nehlučným, ale pevným, i vzácným učitelem, jehož rady při opravách žákům končívaly skvostným refrénem: »Jen hezky svobodně!« ... »Zkoušejte!« Jeho umění i jeho pokyny, jakož i *Max. Pirnera* (* 1854), zároveň s ním na akademii povolaného jemné duše umělce, působily úspěšně na novou generaci. Když ještě přibyli Brožík a Hynais, po nich F. Ženíšek, Myslbek a později Schwaiger, znamenalo to pro akademii obrození.

Hanuš Schwaiger (* 1854) svou osobností i svým uměním byl žákům akademie srdečně vítán. Je ze silných našich individualit, u jakých zbytečno hádati se o -ismy. Jeho pohádky, fantasie, krajiny, architektury, dekorace, to všecko jsou díla pravého, nefalšovaného expressionisty. A podobně i technika vždy přiléhavá k obsahu: kresba, akvarel, tempera, olejová malba i fresko. Jeho »Slovácký dvůr« (v museu Opavském) a »Rybí trh« (zapůjčený do Moderní galerie) jsou, myslím, nejsvítivější a nejbarevnější české malby, které uchvátí, ačkoliv obsahem prvé jest prostý dvůr s hnojištěm, obstoupený chlévy a obydlím — nejpádnější důkaz, jak obrazu netřeba literárního obsahu, ale života barev, světla a stínu, plnou silou vyvolaného.

Z prvých žáků akademie projevoval se u *Jana Gretsche* (1867—94) a *Emila Holárka* (* 1867) talent, vyjadřovati se hlouběji o dějinách českých, o náboženských a sociálních otázkách. Ale Gretsch záhy zemřel a Holárek, zdá se, nedostatkem přísné sebekázně chtěl najednou mnoho, a když se to nezdařilo, ochabl. Snad se vzchopí. Věrným lokálkářem denního života byl *Vojtěch Bartoněk* (1859—1908). *Luděk Marold* (1865—98) také miloval skutečný svět, ale v jeho nejvšednějších jevech viděl nepoměrně více života, než soudruhové (»Vaječný trh«). Byl z největších našich talentů, škoda, že také z těch, co nejrychleji byly nám

urvány. Osobnost ryze umělecká, pracující s úžasnou lehkostí a jistotou. Jeho hlavu netížila dumavá mlha. Proto Paříž ho tak snadno přemohla na jeho i naši škodu. Ale stával se opět svým, jak svědčí podobizny jeho paní a hošíka syna, i jeho účast v panoramatu »Bitva u Lipan«, kde prý, jak očitý svědek, malíř Jiránek, praví, Maroldova technická schopnost hraničila místy »s opravdovou geniálností«.

Ale všecko dosud šlo nahodile, bez organisace, bez vedení a umělecké kázně. Akademie uzavřela se do svých stěn a nechala uměleckému proudu jíti zcela mimo sebe. Mimo to obratností německou zůstala utrakvistskou, což, bohužel, stalo se později i s Moderní galerií.

Devadesátá léta jsou v dějinách slovanského umění velice významná. V Rusku, Polsku a v Čechách stávají se hlasitějšími hromadné snahy o povznesení umělecké úrovně. Mladí umělci sourodého smýšlení sdružují se ve spolky s přísnými požadavky k samým sobě; rozhodují se pořádat vybranější výstavy a v úpravnějším okolí, než bývalo dosud; starají se šířit umělecké poznání a tříbit umělecké nazírání písmem i živým slovem. U nás nejdříve se to stalo. Naše moderna sdružila se r. 1887 ve spolku »Manes« — vybrala si heslo, jak vidět, nejkrásnější — a ten jal se 1897 vydávat umělecký měsíčník »Volné Směry«. V Rusku energický Sergěj Djagilev začal 1899 vydávat měsíčník »Mir Iskusstva« a pořádat pod jeho jménem výstavy. Polští umělci pak založili v Krakově koncem 90tých let spolek »Sztuka«. Každé z těchto tří sdružení vykonalo velikou práci, skutečnou práci obrodnou, tím záslužnější, čím protivenství jim kladená byla úpornější a zlostnější.

»Manesova« práce nebyla lehká. Ve sdružení samém nebylo ještě ujasněnosti v cílech ani v methodě, v prvých ročnících »Volných Směrů« není té okamžité jistoty, toho širokého rozhledu, té znalosti umění evropského z autopsie, jako je vidíme hned v prvém ročníku »Miru Iskusstva«, a jest ještě tápání, nejistota, která nám nyní vynucuje úsměv. Když pak se dostali na lepší cestu, vynořovaly se jiné překážky. Stálé a téměř výhradné seznamování nás s uměním francouzským, rozhodně nejvyvinutějším ze všech, ve »Volných Směrech«, za redakce F. X. Šaldy a po něm

za M. Jiránka podstatně zdokonalovaných a přísně uměleckým směrem vedených, i na výstavách, a okolnost, že někteří z »Manesáků« tak příliš se poddávali francouzskému vlivu, zarážely i velikou část intelligence. Výtky byly někdy nespravedlivé — bez studia ciziny se v ničem neobejdeme, vlivy její vždycky budou, poněvadž v odloučenosti od světa nelze národu již žít; jde o to, jak ty vlivy se stravují. A tu třeba doznati, že nejsme dosud tak silni, abychom je tak snadno stravovali, jako Rus a Polák. Že místo německému podléháme teď vlivu francouzskému, je sice útěcha, že tímto směrem spíše dojdeme ku svému zdroji, ale není to ještě ukojení žízně. Tím nijak nezmenšuji zásluh »Manesových«, z nichž za přední pokládám, že položen základ k pevné organisaci, k sebevědomému vedení, k umělecké kázni, neboť jen tak konečně dojdeme k jakémusi pravidelnému, nerušenému vývoji. V jeho členstvu byly a jsou slibné, svěží, krásné talenty. Není mou úlohou mluviti o všech; smím zde vybrati hlavně ty, kteří se již vyhranili, a to každý po svém, jako jsem vybíral v umění ruském a polském. Je to *Joža Úprka* (* 1861), jenž českému umění dobyl nového území: moravské Slovácko, t. j. vnesl do něho veselou, zdravou, jásavou notu pěkných, strojných, svědčných krojů slováckých. Nebál se, že tato vášnivá nota vtáhne do dosavadních výstav přímo vřískavě; nic ve svých pleinairových obrazech neubíral síle její červeni a bělosti, ani se nestal jen národopisným zaznamenavačem. Utkvěl sice většinou na barevném povrchu, jenž sám sebou je radostný, ale někdy otevřel i nitro svým postavám (»Na kázání«). Od nedávna stojí v čele »Sdružení moravských výtvarných umělců«. *Antonín Slavíček* (1870—1910) dlouho hledal cestu k českému kraji. Ještě 1903 souhlasí s výtkami berlínské kritiky, že »nemáme svého — jakéhosi samostatného nazírání na přírodu a tím i vyjadřování naše je běžné s produkcí francouzskou, německou atd. Nic typického — silně rasového — co by ukazovalo nové individuální názory a pojetí přírody.« Worpswedští ho udivili, jak »lezou do sebe — a to je hlavní.« Cítí nutnost »k propracování se k velikému dílu, k studiím tak praecisním, která musí být a jsou ohromnou hradbou proti diletantismu«. Laciné nálady se mu »hnusí pro tu dosažitelnost a snadnost«. Třeba jíti »do vnitř těch lidí a toho kraje.«

Práce posledních let, motivy z Českomoravské vysočiny a »Praha«, jsou krásným dokladem posledních jeho slov. Smrt, bohužel, tento doklad až příliš zkrátila. *Jan Preisler* (* 1872) maluje zcela jiný svět, svůj svět, vysněný svět rajských krajů, pohádkových, a má pro ně svůj barevný výraz, krásně dekorativní. Kdyby jen bylo mu dopřáno uskutečňovati jej rozsáhleji! *Max Švabinský* (* 1873) je nejucelenější malířská povaha naší moderny. Vyjmouc chvilkový záchvat anglickými novoidealisty (»Splynutí duší«), postavil se úplně na svou samostatně upravenou půdu. Z Paříže se vrátil nepopařížštělý. Je hrdý, aby opakoval po jiných; sám má své malířské názory. A uplatňuje je v podobiznách v jádru povahy i ve výmluvném pohybu zachycených tu kresbou, tu leptem (dr. Rieger, Sv. Čech, Zeyer, Goll, Gebauer, Masaryk, F. X. Šalda, bar. Lanna a j.), někdy podivuhodně kolorovaných, v krajinách a barevných náladách, mistrně řešených — oživená to »nature morte«, chladná, ale technicky velkolepá. Také *Adolf Kašpar* (* 1877), malíř a grafik, je svůj, má ze všech nejbohatší fantasii, nejlehčí tvořivost, ale tříští hříšně svůj originální talent na haléře, místo aby házel zlatem. Připojuji ještě malíře *M. Jiránka, A. Kalvodu*, redaktora měsíčníku »Díla«, jejž vydává »Jednota výtvarných umělců českých«, a *J. Obrovského* pro jejich slibnou nápověď.

I v grafickém umění, jemuž u nás Jos. Mánes dal tak přísně uměleckou slohovost a rys velikosti, a do něhož Kvido Mánes, Purkyně, Jar. Čermák, Zvěřina, Aleš vložili tolik charakteristického, v posledních letech přibylo mnoho dovedných pěstovatelů. Kromě již jmenovaných je to zvláště *Fr. Kupka, Vojtěch Preissig, Fr. Šimon, Arn. Hofbauer, Boh. Jaroněk* (originální dřevoryty), *Zd. Braunerová, Viktor Stretti, Jar. Stretti-Zamponi.* Příjemně překvapil svými karikaturami portretista *H. Böttinger.* Mnoho však ještě ponechává se tu pole nahodilostem, málo vidět úporné snahy o osobitost výrazu, o slohovost, jež byly by znakem *české* školy grafické, jako je má ruská škola grafická. Nepřál bych jim, aby se o nich řeklo, co zmíněný už berlínský umělecký list, nejlepší z německých, řekl o grafické výstavě uherských umělců v Berlíně 1908: »Všichni jsou v podstatě bez fysiognomie. Nikdy nejsou špatní, ale jsou bez noty,

která projevuje vnitřní prožití. Malíři z milosti Evropy... necítíme potřeby, abychom si vštípili v pamět ta jména«... Z talentů nejmladších někteří také jsou zajímaví, zvláště v grafice.

Sochařství české na začátku 20. století je na vzestupě. Vedle Myslbeka, v plné síle pracujícího, je tu *Stanislav Sucharda* (* 1866), tvrdý Čech ze severu, a tvrdé, t. j. mužné je také jeho umění. I v lyrice. Od »Ukolébavky« až do jeho plaket, dětských hlaviček, náhrobků a až do jeho hlavního díla, pomníku Palackého, pokud jej známe, všude týž mužný rys zdravé síly v obsahu i výrazu. Pravým opakem je *Fr. Bílek* (* 1872). Dumavý syn českého jihu, staročesky hloubavého ducha, nejhlubší z českých sochařů, ale často zamlžený. Když tato mlha se protrhne, objeví se překrásný svět jeho vidin: »Kalvarie«, »Golgota«, »Úžas«, díla to hlubokého, vroucného umělce. I jeho podobizny v dřevě, pálené hlíně a mramoru jsou plny duše. *Ladislav Šaloun* (* 1878) zatím soustředil se na svůj pomník Husův. *Fr. Úprka* (* 1868) čím dál soustředěněji, zjednodušeně, pravdivě vystihuje slovácké typy moravské, své sekáče a žence, v jich pohybu tak svérázném. Z nejmladších pak *Bohumil Kafka* (* 1878) je proti všem dosud jmenovaným příliš virtuosní. Má leccos společného s polským slaveným sochařem Dunikowským a, jako on, působivější je tam, kde je prostší (Srna s kůzletem, podobizny, náhrobky). *Jan Štursa* vyrůstá ku svému výrazu, snad i stylu, bude-li na sebe neúprosně přísný a nedá-li cizím vlivům krásný svůj talent dusit, nýbrž bude-li svobodně vyrůstati k svému rozpuku, jako *O. Španiel* vyrostl na hotového mistra plaket. Rozvoj slibný viděti též v pracích *Jos. Mařatky, Lad. Kofránka* a několika ještě mladších sochařů.

IV. KAPITOLA JIHOSLOVANSKÁ.

Jihoslovanské země mají vedle své veliké krásy přírodní množství památek z velkých starých kultur. S jedné strany zavlažovala je kultura řecká a byzantská, s druhé mnohem výbojnější kultura římská. Divokrásná Dalmácie je také cenným museem, jest naší malou Italií, museem nejvelkolepějším, poněvadž stropem jeho jest blankyt a ventilátorem moře. Ale i všecky ostatní země jihoslovanské mají

těch památek dosti, třeba že menších, drobnějších a ne v takovém množství, jako Dalmácie. Většinu síní jihoslovanských museí — v Lublani, Záhřebě, Spljetu, Bělehradě a Sofii — vyplňují kamenné a bronzové skulptury, zbytky to hlavně z kultury římské, a bohaté sbírky mincí překrásné práce řecké, římské a byzantské. Všecko to dodala do těchto síní rodná půda. Z ní až posud vykopávají tyto vzácné plody dávnověkých kultur, a nedá se myslit, aby mluva této minulosti, tak vznešená, byla bez vlivu a nedala jihoslovanskému nadání zvláštní charakteristické příměsi. Zvláště v sochařství. Do nedávna tato mluva byla ovšem přehlušována divokými nepokoji anebo za všeobecné zanedbanosti kraje nikdo si jí nevšímal. Ale nyní země ty hlásí se energicky k životu, k svému samostatnému životu. Slovinec, Srbochorvat i Bulhar touží zušlechťovat si život také uměním a začíná již také. Začíná teprve. Vždyť včera nebo předevčírem shodil teprve s beder otrocké jho, a to všude ještě ne všecko. Jakž tu myslit na umění! Není tedy divu, že proti ostatním Slovanům se opozdili. Proto také stanovisko naše musí býti vyčkávavé.

Slovinci koncem minulého roku předvedli si na jubilejní »výstavě 80 let umění na Slovinsku« (1830—1910), co za života císaře Františka Josefa I., přes všecku nepřízeň a nespravedlnost vlád, které národu slovinskému nedopřály ani vyššího gymnasia ryze slovinského, bylo u nich vytvořeno. Takový přehled, i když je slabý, povzbuzuje; dráždí k usilovnější činnosti. Cítíš: jestliže za politických poměrů tak krušných umění přece se prodíralo k životu, jako mezi dlažbou tráva a drobná kvítka, teď již bude líp. Starší část, od let 30tých do 90tých byla číselně větší. Drobné krajiny *Karla Wernera,* asi jako našeho Havránka, bídrmajerské podobizny od *Matěje Langusa,* temperamentnější podobizny od *M. Stroye,* od ryt. *Kurze-Goldensteina,* autora díla »Jihoslovanské kroje« (podobizna Franze Prešerna, vnitřek kostela, veduty), od *Ant. Ažbe, Ivana Franka, Ant. Karingera* a *Jurije Jurčiče* jsou zajímavé a někdy zcela dobré práce. Kresby Führichovce *Ed. Wolffa* jsou krotce nazarénské, bez povznesení. Jeho žáci *Janez* a *Jurij Šubicové* ho předhonili. Vzdělali se v Paříži a oba pak pomáhali při ma-

lířské výzdobě Národního divadla v Praze. Janez Šubic (1850—89) výrazně kreslil hlavy a maloval krajiny; slabé však byly obrazy svatých. Jurij (1855—90) namaloval v Paříži nejlepší svůj obraz, »Před honbou«; barevná skizza k němu s milým osvětlením a příjemná v barvě je práce šťastné chvilky. Jeho nástropní malba v lublaňském museu »Umění holdují Carniolii« je obratná malba akademická. Tři jiní Šubicové jsou slabší těchto dvou bratří. *F. Petkovšek* je ve svých výjevech ze života ještě tvrdý, za to *F. Globočnik ml.* namaloval sebe buršikózně, ale malířsky. Tato starší produkce nevychází z významu místního.

Slovinská moderna jest proti ní nepoměrně malířštější. Jest ještě téměř všecka pod absolutní vládou novoimpressionismu. Jsou to nadaní umělci, téměř samí měkcí lyrikové: zvláště *Richard Jakopič* (»Břízy«, »Pohádka«), *Ivan Grohar* (»Rozsévač«), krajinář *Matija Jama, Fran Klemenčič* (autoportrét), *Karel Mysz* (pastelové podobizny), *Peter Žmitek* (výborné kresby, zvláště dětí, též keramiky), grafik *Š. Šantel, Ivan Vavpotič, Anica Zupancová.* Slovinského v jejich obrazech není zatím nic. Žádné dosud osobité noty, žádného rasového přízvuku... Sochařství pěstují *Vjekoslav Gangl* (* 1859, pomník Vodnikův a Valvasorův v Lublani), *F. Bernekar* (»Obět«), *Ant. Repič* (»Zápasníci«), *D. Bizjak* (poprsí Gregorčičovo) a zvláště *Ivan Zajec* (pomník Prešernův v Lublani s výraznou postavou stojícího básníka).

Trojjediné království chorvatsko-slavonsko-dalmatské stojí v umění mezi Jihoslovany nejvýše. Už v minulosti měli znamenité umělce. *Matija Gojković* a *Radovan* účastnili se vynikající měrou při stavbě nádherného dómu v Trogiru. Druzí však byli nuceni pracovat v cizině. »Chorvatští umělci z Dalmacie a z Přímoří ubírají se do Italie a nabývají tam slávy,« praví Isidor Kršnjavi.*) *Andrea Schiavone,* rodným jménem *Andrija Medulić* (* 1517 v Šibeniku v Dalmácii, † 1582 v Benátkách), *Carpaccio* a mnohý jiný pocházel ze země chorvatské, »většina jich se však v cizině odcizila, duch

*) Ve stati „Die croatische Kunst" v „Die österreich-ungarische Monarchie in Wort und Bild", ve svazku „Croatien und Slavonien".

humanismu nepřál národní svéráznosti. S láskou tím větší vzpomínáme na ony umělce, kteří se i tehdy cítili Chorvaty, jako slavný miniaturista *Giulio Clovio,* žák Michelangelův.« Z domova zván Jure Glović (1498—1578), Giulio jest jméno klášterní. Pro kardinály, papeže a krále vyzdoboval modlitební knihy, epištoly, missály, básně Petrarkovy, Danteovu »Božskou komedii« nejnádhernějšími miniaturami.

Umění chorvatsko-srbské datuje se teprve z dvou posledních desítiletí. Vyjádřilo se dosud silněji a originálněji v sochařství než v malířství. Tím nechci říci, že by neměli pěkných maleb. Viděl jsem typy a krajiny z Posáví (»Letní idylla« a krásné skizze) *Nikoly Mašiće* (1852—1906), rodem Srba; podobizny (Strossmayera, hr. Kulmera, šl. Miletićové), diptych »Ikar« a chrámové malby **Vlaha Bukovce* (* 1855), jimiž ozdobil rodiště své Cavtat; poprsí světců a motivy italské **Celestina Medoviće* (* 1857); »Pietu« *Bely Csikosse* (* 1864); dalmatské břehy *Klementa Crnčiće* (* 1866); krajiny a podobizny (svěží, veselý portrét dámy se slunečníkem) *Otona Ivekoviće* (* 1869), jenž je z vůdců »Lady«, spolku jihoslovanských výtvarných umělců; typy a krajiny *Rob. Auera, Branka Šenoy* a *Ivana Tišova*; průsvitně mhlivé přímořní nálady, ruch přístavišť v dobrém zladění **Eman. Vidoviće* (* 1872); přímořské motivy **Ante Katunaroviće* (* 1877); rázovité, drsné, ale i s humorem, rozsáhlé skizze, zobrazující junácké činy kraleviče Marka, od *Mirka Račkiho* (* 1879); trefné karikatury **Angjea Uvodiće* (* 1880); přístavní motivy olejem i grafické práce *Tomislava Krizmana* (* 1883); podobizny i jiné práce **Miha Marinkoviće, *Jozy Kljakoviće, *Radivoje Krainera* a skizzu »Ženitba kraleviče Marka« *Ljuby Babiće ml.* — to všecko jsou pěkné, ba i velmi pěkné práce, které důvěru vzbuzují na další vývoj malířství chorvatskosrbského, jak bylo viděti na výstavě »Medulіće«, druhého spolku jihoslovanských umělců (mohlo by se říci: jihoslovanské moderny), teprve rok působícího, ale vydatně. Blízkost Italie cítit v látkách: »Božská komedie« vzněcovala nejen Clovia, ale i Bukovce, Csikosse a Račkiho. — Veteránem sochařů je **Ivan Rendić* (* 1849), autor celé řady pomníků (básníků Gundulіće, Kačiće, Preradoviće) akademického rázu; *Rob. Frangeš* (* 1872) a *Rud. Valdec* (poprsí Strossmayerovo) vnášejí víc

života, zvláště Frangeš (»Útěk do Egypta« v Sofii), ale někdy nedovede se uvarovat jisté divadelnosti (»Sv. Jakub«); diplomy a plakety jeho jsou velmi vkusné. **Tomo Rosandić* (* 1876) vdechuje ještě více života různému materiálu svých podobizen, mužských hlav, dekorativních prací. Odvážný motiv nahé ženy těhotné řeší s takovou ušlechtilostí, že tím větší úctu cítíš k ženě-matce. Sympatický umělec nazval také své dílo »Majka« (matka). **Branislav Dešković* (* 1883) zas trefně modeluje zvířata. Co však se nezapomenutelně vrývá v pamět a daleko vychází za hranice trojjediného království i všeho Jihoslovanstva, jsou sochařská díla **Ivana Meštroviće* (* 1883). V nich jest velikost pojetí, hloubka citu, síla a krása výrazu. V nich rázem ucítíš neobyčejně vzácné nadání, které uzrává v plné originalitě jako nejkrásnější květ a plod jihoslovanského umění a jako jeho představitel v umění světovém, podaří-li se dát srůsti zlomkům v celek. V nich ucítíš pravou tvůrčí sílu — jiskru Boží. Vyrostla z téže duše, ze které vytryskly úchvatné písně o Kosově poli, písně nesmírné síly básnické a neskonalé krásy tragické — jihoslovanský Homér. A jest jich dlouhá řada, ač umělec jest mlád. Znamenité podobizny, dekorativní práce, kašna a jiné a jiné, a ve všech je poesie, je symbol, je duše. Vrcholem ovšem jsou skizze ohromných pomníků: »Vidovdanský chrám« (padlým na Kosově poli v den sv. Víta) a pomník kraleviči Marku. Bylo by třeba nového Strossmayera, aby mecenáš a umělec vzájemným rozohňováním urychlili dílo veliké . . . Zajímavo, že většina vyjmenovaných umělců je z Dalmácie (označil jsem je hvězdičkou, a to jsem neuvedl všecky), ze země, k níž zaslepené rakouské vlády chovaly se dosud bezcitněji než kdysi republika benátská, po níž alespoň zbylo tolik umělecké nádhery v zemi.

V království srbském poměry pro umění výtvarné byly dosud nejnepříznivější. Následkem toho je tam umění po skrovnu. Soudím ovšem jenom podle obsahu musea bělehradského. I vzhled hlavního města o tom svědčí, vyjmouc sady. Ale kde se rodily písně takové skulpturální krásy, jako jsou písně kosovské, o tom národě možno se nadíti i rozkvětu umění výtvarného. Zatím upravují obtížnou cestu k němu sochař *Petar Ubavkić* (* 1850) a malíř *Bordje*

Krstić (* 1851), na němž zbyly vlivy mnichovské; svěžejší v barvě jest *Paja Jovanović* (* 1859), víc v rozsáhlé »Korunovaci Dušanově« než v »Guslaru a jeho posluchačích«, jakož i *Marko Murat* (* 1864) a *Petar Poček* ve svých krajinách a typech; víc hybu cítit v »Otroku« sochaře *Simeona Roksandiće* (* 1874) a v »Smutku«, bronzové hlavě ženské pod závojem, *Djoky Jovanoviće*. Z nejmladších poznal jsem *Naděždu Petrovićovou*, která na letní výstavě v Lublani byla ještě výstřední novoimpressionistkou, kdežto na výstavě »Medulićově« v Záhřebě měla tři obrazy svědčící, že dostavuje se u ní umělecká kázeň a barevný výraz tím silnější (»Notre Dame v Paříži«, »Tuillerie« a »Zasněžená ulice«). Na téže výstavě *Milan Milovanović* měl řadu procítěných krajin, s živým smyslem pro barevnou živou hru; zvláště »Dušanův most ve Skoplju« byl už drobnou básní v barvách.

Všecky účastníky sofijského sjezdu překvapil pokrok Bulharska, nyní královského, za 30 let. Všem imponovala energie a podnikavost tohoto temperamentního národa. Jak pozvedli svou zem! Své hlavní město přiřadili k nejkrásnějším hlavním městům slovanským a k nejčistším. Mají v něm i krásné museum, bohaté památkami antickými (s velikou péčí uspořádal je prof. Dobruský), a vzmáhá se i současné umění. Mají už řadu umělců, kteří obesílají mezinárodní výstavy (viděl jsem je poprvé v Mnichově 1909), což ovšem neznamená, že mají už umění národní. Obratně malují, ale ještě nevane z nich bulharský vzduch. Vydávají už také umělecký měsíčník »Chudožestvena Kultura«, připomínající prvé ročníky »Volných Směrů«; táž ještě předbřeznovost. Ale on je známkou energie a vynucuje si uznání a povzbuzení. Přejeme mu zdaru. Tato energie dodělá se jistě v krátké době pokroku a úspěchů. Charakteristické jest, že převládá malba figurální. Lyricky náladový jest jen *St. Ivanov* v pěkně zladěných podzimních motivech. Krajinářů je vůbec málo: *V. Dimov, Al. Mutafov* a *V. Marinov*. K nim připočtu malířku květin *A. Josifovovou*. Ostatní vesměs zobrazují člověka: portretisté malíři *Chr. Berberov, N. Marinov, N. Michajlov, A. Mitov* a *Čeno Todorov*; sochaři *A. Andrejev, A. Nikolov* (hlava básníka Andrejčina) a *M. Vasilev*; lidové typy a výjevy *St. Ivanov, Iv. Angelov,*

M. Georgiev, A. Mitov (trhy), *P. Morozov* (výjevy z války 1877 i z venkovského života). Kdo však už je bez odporu zcela svým, to je *Alex. Božinov*, znamenitý karikaturista. Řízně kreslí tužkou i pérem, modeluje v hlíně všecka vynikající plus i vynikající minus ministrů i exministrů, mladoturků, typů z ulice, lidových diplomatů v krčmě a také osob ze »společnosti«. K bulharským umělcům druží se ovšem i zdomácnělí tam umělci čeští: *Iv. V. Mrkvička*, »najstarijat člen v chudožestvenata ierarchija u nas« (zve ho »Chudožestvena Kultura« hned v 1. čísle), jehož oborem jsou realistické výjevy ze života lidu bulharského, výjevy historické, obrazy náboženské a podobizny; *Jaroslav Věšin*, známý rovněž svým realistickým zobrazováním výjevů loveckých a manévrových a stojící nyní v čele spolku »Lady«; pí. *A. Kozáková-Čermáková*, malující široce a vkusně studie hlav a podobizny.

Čím umělecká musea jihoslovanská vynikají nad ruská, polská a česká, jest jejich snaha o vzájemnost. Starají se, aby v nich byly ukázky umění i ostatních Slovanů. V tom směru jsou nejpokrokovější. V galerii záhřebské jest umění ruské zastoupeno dvěma Vereščaginy; polské Matejkou, Siemiradzkým a Kotarbiňským; české Jar. Čermákem (»Raněný Černohorec«) a Věšínem; srbské Muratem. V bělehradském museu jsou Srbochorvaté z trojjediného království zastoupeni 7 umělci a Slovinci třemi. V sofijském Slovinci třemi, Srbochorvaté z trojjed. království 8, ze Srbska dvěma, Čechové 4. Podobně je tomu na jihoslovanských výstavách. Hranice států nepadají, jednotí-li se krevní národové kulturně, jako se nebudou rozpadávat, nýbrž utvrzovat, až národové vůbec budou se pevněji sbratřovati kulturně. Toto jednocení mezislovanské je však dosud slabé. Jest spíše dosud nahodilé. Mezi uměleckými spolky slovanskými opravdové vzájemnosti dosud není. Jest jenom tu a tam sblížení mezi některými umělci a tak — tak že jest nějaká výměna časopisů. Tento nedostatek je na škodu všem. Zvláště na výstavách. Románští a germánští národové vystupují na mezinárodních uměleckých výstavách nepoměrně pevněji sorganisováni, tím pak také úspěšněji. Ovládají je. Slované vedle nich se ztrácejí, ba bývají odstrkováni, protože vystupují zlomkovitě, úryvkovitě, víc nahodile, než

připravené. Slovanská umělecká výstava v Praze, chystaná na r. 1914, mohla by se státi prvním takovým pevně sorganisovaným a cíle svého vědomým vystoupením umění všeho Slovanstva. Doufáme, že jím bude. Bude to pak jistě událost veliká.

*

Ještě slovo o nejnovější architektuře. U všech téměř Slovanů živá snaha se jeví, povznésti tuto matku a královnu umění z úpadku, do něhož byla v Evropě vržena od polovice 19. století. Nejpříznivější okolnosti k tomu jsou ovšem na Rusi: množství velikých objednavatelů a slavná architekturní tradice. V ní pokračuje řada architektů vysoce intelligentních a umělecky cítících. Album jejich prací, od r. 1906 každý rok v Petrohradě vycházející »Ježegodnik Obščestva architektorov chudožnikov«, přináší četné ukázky jejich díla, vedle staršího časopisu »Zodčij« (Stavitel). I vynikající architekti polští mívají tam příspěvky. Moskevští architekti začali právě vydávati svůj »Ježegodnik«. O souběžných krásných snahách architektů českých svědčí měsíčník »Styl«, v němž se účastní i nejnadanější představitel architektů jihoslovanských. Strana starších má zase svůj »Architektonický Obzor«. Ale o tom nelze se tu rozepisovati, na místě tak těsně vymezeném. Přenechávám to jiným pérům, lepším. Chtěl jsem jen těmito čtyřmi kapitolami upozorniti, že Slované nejsou tak umělecky chudí, jak leckde, z neznalosti, se myslí, ba i tvrdí, a přeju si vzbudit jimi živou účast k těmto novým osvěžujícím pramenům a obohacujícím pokladům krásy.

---

*) Tištěno v září 1911.

SLOVANSKÁ HUDBA.

NAPSAL
Dr. ZDENĚK NEJEDLÝ.

Žádné umění neudrželo svůj *kosmopolitický* ráz tak dlouho jako hudba. Do konce 18. století vládne v ní kosmopolitismus do té míry, že sotva můžeme mluviti o hudbě určitých národů, dokonce v dnešním smysle, a tudíž také ne o hudbě slovanské. Evropská hudba, k níž se přimkla potom i hudba slovanských národů, ovládána byla jedním, společným duchem, jenž vnikal všude tam, kam vnikala hudební kultura vůbec, nerozlišujíc se na své složky národní. Příčinou tohoto silného kosmopolitismu právě v hudbě byl způsob, jímž se hudba tehdy pěstovala. Byla zábavou tak zv. vyšší společnosti, šlechtické aristokracie, jež i ve slovanských zemích podléhala zvykům západní šlechty a tudíž pěstovala i hudbu po jejím způsobu. Komorní hudba i začátky orkestrální hudby, avšak i dramatická hudba psány byly pro toto zvláštní aristokratické, kosmopoliticky žijící obecenstvo a nikoli pro obecenstvo v našem smyslu, nikoli pro lid, jenž byl ovšem z produkcí v šlechtickém saloně i dvorním divadle vyloučen. Šlechtic, jenž byl pánem svého umělce, nebyl by však trpěl, aby jeho umělec hřešil proti všeobecným pravidlům hudební tvorby, jež se zachovávala stejně přísně jako pravidla společenské etikety. Tak vystupují slovanští šlechticové v řadě mecenášů hudebních, nikoli však u umělců národních, nýbrž u mistrů, kteří pro celý svět byli ideálem pravých umělců. Stačí si všimnouti jmen,

jež Beethoven staví v čelo dedikací svých smyčcových kvartet: skoro výhradně jsou to jména slovanských šlechticů, českých i ruských.

Odtud si vysvětlíme, proč starší doby hudebního života slovanského jsou prostým *odleskem hudby západní*. Že slovanští hudebníci nedovedli tehdy ještě zápasiti s mistry cizích národů, jest více než přirozeno, povážíme-li, že to, co na západě mohlo slouti kosmopolitickým, bylo u Slovanů něčím zcela cizím. Kosmopolitismus západní hudby vyvinul se tím, že dva národové sobě nejbližší, Vlaši a Francouzi, uplatnili své umění jako všeobecné. Němci přijali toto umění a vžili se v ně dlouhým spolužitím, takže potom Gluck dovedl státi se největším mistrem francouzské opery a Mozart dovedl vyvrcholiti italskou buffu. Pro Slovany však bylo toto umění dokonale cizím a ti slovanští skladatelé, kteří se mu věnovali, odcizili se skoro úplně domácímu životu uměleckému. Stačí zde uvésti velkou řadu znamenitých českých hudebníků, kteří úplně utonuli v moři cizí hudby a stali se i dokonalými cizinci, bez významu pro naši domácí hudbu: Zelenka, Stamitz, Richter, Benda, Mysliveček a j.

Proto také o této době pěstění hudby u slovanských národů nebudu se zde šířiti. Jen něco málo třeba uvésti z toho, co mělo potom hlavní vliv na utváření se hudebních poměrů v jednotlivých zemích. První všeobecná hudební vlna zachvacuje Evropu 15. a 16. století ve *slohu nizozemském*. Hudební středověk či lépe řečeno hudební gotika dospívá tu svého vrcholu, k němuž hledí všechen kulturní hudební svět té doby. Ovšem ani Rusko ani jižní Slované nepodléhají tehdy ještě tomuto vlivu, předpokládajícímu užší splynutí s kulturou západu, než tomu bylo tehdy v Rusku i na jihu. Polsko a Čechy však znají již toto umění, jež nejvíce bylo pěstováno na dvoře českého a uherského krále Ludvíka. Dále sahá další vlna *italské opery*, jež zaplavila svět 18. století a jest východiskem i dalšího rozvoje uměleckého. I na tom však poznáváme cizotu tohoto kosmopolitického jinak útvaru. Jeho rozkvět závisel u slovanských národů na podmínkách ryze vnějších, zvláště na směru a rázu *dvorské politiky* slovanských panovníků. Opera se nejdříve dostala do Polska, jehož královský dvůr 17. století v ničem si nezadal s modami západními. Vladislav IV. přivezl si nové

umění přímo z Italie. I to však bylo zatím pouhou episodou, neboť jiní panovníci, zvláště Jan Sobieski, nemilovali opery. Teprve saský dům (za Augusta III.) dal italské opeře v Polsku její oslnivou nádheru, stupňovanou ještě sloučením Varšavské opery se skvělou operou Drážďanskou. Šlechta ovšem nemohla nejíti po příkladu královĕ, zvláště Czartoryští, a tak se opera rozšířila v celém Polsku. Nejinak tomu bylo v Rusku. Petr Veliký sice přímo nenáviděl opery, ale za to cařevna Anna vytvořila ústav, jejž by byl mohl Rusku záviděti celý západ. Cařevny Alžběta a Kateřina II. svou obětavost pro operu ještě stupňovaly. Kde nebylo dvora, tam ovšem dařilo se zle tomuto kosmopolitickému umění. V Praze uspořádáno sice r. 1723 skvělé korunovační představení operní, avšak jinak italská opera u nás živořila kočujícími společnostmi, hrajícími v Kotcích, až ji úplně vypudila opera německá. Na jihu bylo pak ještě méně půdy pro toto luxusní umění západní. Nejhudebnější město jihu, Záhřeb, poznalo operu a vůbec požitky západní hudby až za francouzské okupace na začátku 19. století. Tak u všech slovanských národů bylo pěstování tohoto umění pouze závojem, jinde setkaným a za drahé peníze kupovaným jen za účelem representace před západním světem.

Co však proti tomuto umění, v němž tehdy vrcholí západní kultura hudební, měli postaviti slovanští národové? *Domácí živly,* jež cizina neznala a jež byly majetkem výlučně domácím, byly *umělecky slabé,* třebas jinak dobré a úctyhodné. Většinou jsou to důsledky samostatného vývoje náboženského. Již česká duchovní píseň, vzrůstající od dob husitských až do 17. století, byla majetek cenný a vzácný, tím více bohatství pravoslavných zpěvů ruských, které ze živlů ještě byzantských dochovaly si svéráz na západě naprosto neznámý. Avšak tyto živly podmíněny jsou právě životním názorem, z něhož nemůže vyrůsti pravé umění v dnešním smyslu. Jsou to krásy jednak museálního rázu, jednak zcela zvláštního slohu církevního, pro volné umělecké tvoření neupotřebitelného, jak se nejlépe projevilo ve vzácném jinak díle ruského skladatele Bortňanského (zemř. 1825), jenž pro své církevní skladby užil těchto elementů staré liturgické hudby. Z lidové písně prosté nápěvy malých lyrických skladeb byly zase příliš jednoduché,

ano primitivní, než aby v nich skladatel mohl nalézti pravou zbraň v zápase s velikým, po staletí rozvíjejícím se uměním západním. Zbývaly tedy ještě jen velké epické skladby jihoslovanské a ruské. To vše nestačilo na pravé uplatnění se slovanské hudby jakožto moderního umění.

Důsledkem toho bylo, že cizí hudba opanovala naprosto pole, z čehož ustálily se i *hudební poměry* u jednotlivých slovanských národů. Hudební instituce byly důsledkem rozvoje onoho cizího živlu, takže čím více slovanský národ přijímal cizí hudby, tím více ustalovaly se i ústavy, jichž k provozování hudby potřeboval. Byl to přirozený důsledek dosavadní nepřipravenosti slovanských národů na tomto poli. Zřizovati operní divadlo, koncertní síně, hudební školy bylo zase možno jen po příkladu cizím. Proto povoláváni zase cizinci, kteří po západním způsobu vše uspořádali. O divadlech, pěstujících skoro výlučně italskou operu, rozumělo se to ovšem skoro samo sebou. Avšak i *konservatoře*, ač vznikly v době pozdější, mají tento ráz cizí, ráz institucí, přenesených z ciziny do středu hudebního ruchu slovanského národa. Proto také u Slovanů nikdy nebylo ani divadlo ani konservatoř východiskem národních hnutí, nýbrž tato vycházela přímo od jednotlivců, opírajících se o lid, a teprve časem dobývala oněch institucí, jež byly především tvrzí cizích vlivů. Tak vznikla nejenom konservatoř v Praze (1811), nýbrž i daleko pozdější slavná konservatoř Petrohradská (1861), založená A. Rubinsteinem. Svou organisací však »Russkoje muzikalnoje obščestvo«, jež konservatoř založilo, jest vzornou institucí, jíž podobnou má pouze Francie: oddělení této cárské společnosti totiž zřízena jsou po všech větších ruských městech, čímž i provinciálním městům dána možnost řádné hudební školy i koncertního střediska. Místa, jež jsou střediskem všeho slovanského hudebního ruchu, jsou v první řadě Praha, Varšava, Petrohrad; Moskva hraje již menší úlohu, Krakov a Lvov mají význam ještě menší.

Nedostatek ústavů a organisací u *Jihoslovanů* vysvětlíme si zase z toho, co řečeno bylo nahoře: jest to důsledek vnější neokázalosti při přejímání cizího umění, daný ovšem již politickou a hospodářskou situací jižních Slovanů. Tím cennější jest zřízení »Glasbeny Matice« (1872), v níž si Slo-

vinci zřídili své hudební středisko. Abychom však nabyli správného názoru na poměry, s nimiž musí zápasiti hudba jižních Slovanů, uvádím několik dat z historie národního divadla v Bělehradě. »Srbsko narodno pozorište« otevřeno bylo zásluhou Michala Obrenoviče, ale záhy se ukázalo, že pracuje s velikým deficitem. Byla to právě doba těžké finanční krise v Srbsku, kdy stát byl nucen zavírati i školy a propouštět učitele. Skupština tedy zastavila i subvenci divadlu, jež bylo zavřeno. Srbská veřejnost s tímto opatřením souhlasila, tvrdíc, že nepotřebuje divadla, dokud nemá náležitých škol. Potřeby divadelní měla zatím opatřiti ochotnická jednota Bělehradská. Teprve r. 1874 zdařilo se zase západnickému Milanu vymoci otevření divadla.

Cizinci přinášeli do slovanských zemí své, tedy cizí umění, avšak budiž vytčeno ke cti mnohých z nich, že měli porozumění i pro *potřeby domácí* hudby, ovšem pokud jim to bylo jako cizincům možno. Právě na začátku vývoje domácí hudby u jednotlivých slovanských národů setkáváme se s cizinci, kteří začali pěstovati hudební umění i v domácím, slovanském jazyku. Více než užití národního jazyka od nich ovšem čekati nesmíme, takže hudba zůstávala při tom cizí, přece však i tím dán podnět k dalšímu pěstování domácí hudby. Na slovanském jihu hráli tuto úlohu většinou čeští hudebníci, u nichž ovšem cizí ráz byl nejmenší a tudíž snadno se vžili v úlohu jihoslovanských skladatelů. Za všechny budiž zde jmenován *Ant. Foerster,* zvláště pro svou zpěvohru »Gorenski slavček«; jest to dodnes význačné a typické dílo slovinské zpěvohry. Ještě lépe však vidíme to v Polsku a Rusku. Polská opera děkuje za své první počátky Francouzovi *Montbrunovi,* jenž zcela vážně ujal se úkolu vytvořiti novou, domácí polskou hudbu. Získal pro svou myšlenku polského spisovatele Wojciecha Bogusławského, jenž napsal první libreto, a skladatele Matěje Kamieńského, rodem Slováka, načež společným jich úsilím vznikla již r. 1778 první polská opera »Nędza uszczęśliwiona«. V Rusku zase Benátčan *Catterino Cavos* (1776—1840) začal tvořiti první ruské opery, ruské ovšem zase jen jazykem, ne duchem, ač Cavos vybíral si k svým operám i látky domácí, na př. »Ivan Susanin«, jež se nám vrací potom v první pravé ruské opeře, v Glinkově »Životu za cara«.

Toto prolomení zásady cizího jazyka v opeře bylo velkým činem pro osvobození domácí hudby, tím více, že opera byla kolébkou celého hudebního života, tedy i mimodivadelního. Užívání italštiny v opeře nebylo pouze modou určité doby a krajiny, byl to kanon ne méně přísný než užívání latiny v katolické liturgii. Každé prolomení této zásady bylo proto velkým krokem ku předu. Když v Praze zavřena opera italská a otevřena německá, byl to nedocenitelný zisk i pro neexistující dosud, budoucí operu českou, neboť jakmile místo universální vlaštiny nastoupil *národní jazyk*, bylo již jen otázkou času a místního vývoje, který národní jazyk se nejlépe uplatní. S toho stanoviska také pochopíme národní význam představení oper třebas cizích, ale v národním jazyku, jak začaly první pokusy o českou operu v Praze. Další vývoj nebyl ovšem stejný: v Praze již r. 1809 vyloučena vlaština z naší opery, v Polsku a v Rusku se udržela do naší doby, v Rusku dokonce jest ještě hlavním, »úředním« jazykem operním, pokud ovšem nejde o opery domácí. Čechové, ač byli západu nejblíže, přemohli západní italianismus nejdříve. Rusové s ním zápasí až do dnes.

*

Osvobození slovanské hudby z pout ciziny nemohlo se však uskutečniti pouhými experimenty jednotlivých hudebníků. K tomu bylo potřeba převratu v životě slovanských národů, zejména však v jich sebevědomí i na poli kulturním. V žádném oboru však nezpůsobil *romantismus* takové změny jako právě v hudbě. Bylo to ovšem hnutí zase západní, nejen svým dějištěm, nýbrž i příčinami svého vzniku, avšak s vyslovenou tendencí osvěžiti starou kulturní půdu západní novými prvky východními. Kolorit orientu jest jeden z důletých vnějších prostředků romantismu. Nebyl tím však míněn jen pravý orient asijský. Touž úlohu dovedly hráti i živly jiné, třebas západní, avšak dosud neužité. Skotsko a celá Skandinavie stala se předmětem záliby v romantismu, odtud pak šířil se zájem i dále, na národy slovanské, především ovšem na Rusko, ozářené kouzlem skutečné originality i přibájených představ o jeho temnotách. Jako lákal středověk svou odlehlostí časovou, lákal orient (i Rusko) svou odlehlostí místní. Odtud hledí romantický západ zcela

jinak na východ, ne však s pravým porozuměním, nýbrž s náladovostí příjemně předrážděné fantasie.

Z toho vzniká záliba orientálních prvků hudebních v hudbě západní, ne však původní národní hudba u oněch národů samých. Na ty působí však též romantismus tím, že je vyburcovává z dosavadního područí cizích vlivů a učí je vážiti si svých vlastních, jinde nevídaných znaků, v nichž dlouho spatřován nedostatek, vlivem romantismu však doceněna největší přednost, neboť v této odlišnosti hledán teprve nyní znak národní samorostlosti. Tito národové nespokojují se již tím, pěstovati cizí hudbu, ani tím, osvěžovati svou mladou krví život starších národů, nýbrž vystupují na dějiště světové samostatně jako *noví národové,* kteří chtí stanouti vedle těch, kdož až dosud vládli nad nimi. Kdybychom škrtli celou slovanskou hudbu až do konce 18. století, nic by hudba jako celek neztratila na svém vývoji. Francie, Italie, Anglie a Německo jsou půdou, na níž vyrostla celá kulturní hudba až do té doby. Příslušník jiného národa spolupracoval na jejím rozvoji jen tehdy, stal-li se součástkou onoho všeobecného proudu. Teprve nyní vystupují národové zcela noví, skandinávští a slovanští, bez nichž hudba 19. století byla by již nemyslitelna. Tak lze v dějinách hudby mluviti o *osvobození* národů z pout universalismu dosavadní hudby.

Způsob, jímž probuzený, národně uvědomělý národ slovanský vystupuje ve své hudbě, jest však zase ryze romantický, taký, jakému se slovanští hudebníci naučili na západě a který ze všech západních směrů byl rozvoji nové národní hudby nejpříznivější. Slovanská hudba jeví se nejprve ryze romanticky svým *koloritem.* Ideálem národní hudby u Slovanů v této době jest, dodati hudbě barvy co možno zvláštní, odlišné, jež by na ráz prozrazovaly svou národní příslušnost. Tyto barvy mohl ovšem dáti slovanské hudbě jen jeden živel, *lidový,* neboť umělá hudba tkvěla zcela v ovzduší cizí hudby. Proto slovanská hudba podle příkladu německého romantismu jde zcela za cílem, vytěžiti z lidové písně a hudby co možno svérázných prvků, jimiž zbarvuje svůj umělý materiál. Byl to postup nejen přirozený, nýbrž tehdy jedině možný a proto dál se tak bezvýjimečně u všech národů, kteří zatoužili po vlastní hudbě, u Slovanů pak zvláště

nebylo na začátku na jiné řešení ani pomyšlení. Přes to ovšem dnes, kritisujeme-li tento postup, musíme jej nazvati pochybeným z toho důvodu, že národnost hudby hledána v jejím *vnějším* provedení, v pouhém provedení, ne však v duchu, v jádru samé hudební koncepce. Nejlepším toho dokladem jest ruská hudba, jež v této době, aby zvýšila svou původnost, přibrala si k živlům čistě ruským i kolorit v pravdě orientální, zvláště tatarský, a učinila tak i pro další doby tento orientalismus kriteriem pravé ruské hudby. Tím sice docílila ruská hudba takové barvitosti, jakou se nemůže vykázati žádný jiný národ, avšak zároveň smísila dva zcela různorodé elementy v jedno způsobem zcela vnějším, dotýkajícím se jen hudebních prostředků. Jak vnější byl romantický kolorit právě v ruské hudbě, vidíme ze záliby ruských skladatelů, studovati lidovou hudbu národů zcela jiných a z ní tvořiti »národní« hudbu oněch národů. Již Glinka horlivě tvořil španělské skladby a Španělsko bylo i dalším ruským skladatelům milou zemí pro svůj kolorit. Tím však národnost hudby změtena naprosto, takže bylo nutno překonati tento romantický stupeň vývoje, měla-li hudba dospěti k pravému cíli národního umění.

Všickni národové slovanští začali romantismem koloritu, všickni jej však nepřekonali, proto zde zároveň vývoj některých slovanských umění končí. Společná jest jim od počátku záliba ve dvou oborech lidové hudby: *v písni a tanci*, t. j. v hlavních projevech lidové hudby vokální a instrumentální. Sbírání lidových písní bylo tu ovšem první podmínkou jich studia, záhy však tvořeny i umělé písně »v duchu národním«, čímž rozuměno napodobení lidového tónu. V instrumentální hudbě zase vznikaly skladby, idealisující domácí tance: u Čechů furiant a polka, u Poláků mazurka, krakowiak a polonéza; u Rusů a Jihoslovanů k tomu přistupují lidové sbory a zpěvy epické. Zužitkování tohoto materiálu v hudbě umělé nedělo se s počátku s dostatečnou obezřelostí uměleckou. *Diletantismu* bylo zde otevřeno široké pole, jak dokazuje nejlépe starší česká písňová literatura, nepovznášející se nad úroveň lidového popěvku, při tom ovšem bez půvabu lidové naivnosti. Z písně vyvíjí se pak literatura sborová, rychle vzrůstající s počtem zpěváckých spolků, zakládaných z důvodů společenských a národních. Vážní skla-

datelé (u Slovinců *Gregor Rihar*, u Čechů *Pavel Křižkovský*) jsou v tomto oboru za starší doby dosti vzácnou výjimkou.

Tvůrčí mistr dokázal ovšem i na této cestě velmi mnoho i umělecky trvale cenného. Na prvém místě nutno zde uvésti *Frederyka Chopina*, po otci Francouze, po matce Poláka, jehož slovanskost skladatelská dlouho byla brána v pochybnost. Jeho písně jsou však vzácným projevem pravé polské duše, v jeho klavírní tvorbě pak samy mazurky zaručují mu vynikající místo v dějinách slovanské hudby. Chopin s pravým mistrovstvím dovedl vytěžiti z idealisované mazurky tolik, kolik jen bylo možno. Touto svou methodou, v podstatě romantickou, upoutal záhy pozornost mladého *B. Smetany*, umělce, jenž ve svém mládí vedle moderního psychologa skrýval v sobě i národního romantika. Smetanova idealisovaná polka jest vedle Chopina nejkrásnějším projevem tohoto prvního těžení z lidové hudby u slovanských národů. Technicky nejdále v této ranné době dospěl tu *Glinka*, jehož »Kamarinskaja«, klassické dílo ruské, stalo se pak východiskem velké, barvité orkestrální skladby ruské.

Napodobení a idealisování písní a tanců bylo však jen průpravou k tomu, v čem romantismus spatřoval vrchol hudebního snažení: k *národní opeře*. Touha po národní opeře ovládá dlouho všechny skladatele, jí určen směr i ostatních oborů hudebních. I bohatá tvorba ruských romancí i orkestrální skladby lidových tanců, vše bylo jen úryvkem neb přípravou tvorby národní opery. Jaký však byl sloh této první národní opery? Přirozeně ne jiný, než sbírka zpěvů a tanců, spojených, někdy dosti volně, nějakým dějem v jakýsi celek. Tato forma divadelní (dramatické lze těžko říci) hudby objevuje se nejprve zase v Německu při prvních již projevech hudebního romantismu a od Němců máme i technický název této divadelní hry: *singspiel*. Vzniká v severním Německu v odporu proti velké opeře italské jako prostá lidová hra, složená ze zpěvů a tanců. V typu jihoněmeckém (zvláště vídeňském) přibírá i lidový humor, jinak však zachovává všemožně svůj romantický ráz.

Tomuto typu nejvíce se podobá český singspiel čili česká zpěvohra, vytvořená *Frant. Škroupem* (1801—1862). Jeho »Dráteník« (1826) i další jeho zpěvohry (»Libušin sňatek«, »Oldřich a Božena«) jsou též divadelní hry, složené

z rozličných zpěvů. Nemají však ani pravého koloritu národního ve smyslu romantickém, tím méně pravého slohu dramatického. Jsou pokusem v zásadě pochybeným a proto bez většího vlivu a bez pokračovatelů. Jinak vypadá pravý *slovanský singspiel:* složen jest ještě více jen z písní a tanců, ale tato čísla využívají všeho, co by zvýšilo jich kolorit národní, čímž i celé dílo stává se poutavým, zajímavým. Jest to sice jen půvab ethnografický, ale u dobrého skladatele přistupuje k tomu i zájem umělecký, stoupající až k zájmu dramatickému. Záleželo zde na umění skladatelově, vytěžiti co nejvíce z oněch zvláštností lidové hudby, v nichž romantismus spatřoval specificum národnosti. Tento singspiel slovanský rozhodně překonává český singspiel Škroupův. Netřeba jej zde dále rozváděti podle jednotlivých skladatelů, neboť typ zůstává při tom týž. U Jihoslovanů jej vypěstoval Slovinec *Benjamin Ipavec,* v Charvatsku stoupenci *Ferda Livadiće,* v Polsku *Maciej Kamieński* (1734—1821), autor zpěvohry »Nędza uszczęśliwiona«, a jeho škola, *Jan Stefani* (1746—1829), autor opery »Krakowiaki i Górale«, a *Karel Kurpiński* (1785—1862), nejpopulárnější polský skladatel tohoto směru, v Rusku pak ze všech nejznámější *Alexej Nikolajič Verstovskij* (1799—1862), autor populární opery »Askoldova mogila« (1835).

Na vrcholu tohoto směru stojí však tři skladatelé, jimž dostalo se čestného titulu *zakladatelů* tří národních hudebních škol: Lisinski, Moniuszko, Glinka. Jest mezi nimi mnoho různého, v ceně i směru, spojuje je však právě onen romantický ideál národní hudby, jenž je zároveň přísně odlišuje od mistra, jejž bychom jinak postavili vedle nich — od Smetany.

Vatroslav Lisinski (1819—1854) náleží v tuto řadu více jen svou uměleckou touhou než skutečným činem. Ani »Ljubav i zloba« (1846), první jeho a úspěšné dílo, ani »Porin«, znamenající již velký pokrok nad první pokus, nejsou díla zralá, třebas dnes ještě náležejí k nejlepšímu, čím se může vykázati jihoslovanská opera. Lisinski však jest sympatický, vážný umělec přes to, že právě cestou za vážným cílem ztroskotal. Svým přítelem, ohnivým Albertem Štrigou dal se strhnouti v národní hnutí charvatské, jemuž chtěl sloužiti svým uměním skladatelským. S plnou naiv-

ností nadšeného člověka vytvořil svou první operu, ale záhy poznal, že to není dílo, po němž umělecky toužil. Odešel do Prahy, aby se zde lépe vzdělal, ale jakmile se mu zde otevřelo bohatství západní hudby, jakmile spatřil, kam až hudba jeho doby již došla, zmalomyslněl a zlomený vrátil se do vlasti. »Porin« byl mu pokusem, uplatniti vyšší umění v charvatské opeře, ale ani zde se mu nedařilo. Zemřel předčasně, poražen v zápase se světovým velkým uměním.

Stanisłav Moniuszko (1819—1872), nejslavnější operní skladatel polský, překonává daleko Lisinského v oboru romantického singspielu. Ovzduší tohoto romantismu bylo mu od mládí blízké: vyšel ze šlechtické rodiny, vyrostl na litevském venkově na zámku, tajemném svými pověstmi, a přece uprostřed vesnického lidu. Jeho opera »*Halka*« (1858), nejpopulárnější polská opera, vyjadřuje vše, co Moniuszko dovedl podati. Nebyl silnou osobností ani v životě ani v umění. Ušlechtilý, ale slabý člověk jeví se i v sentimentálním tónu Mendelssohnovského rázu, jímž jsou provedeny zpěvy díla. Nepostrádají polského rázu, avšak všude stejného, takže dílo působí velmi jednotvárně. Jen tance, zvláště ohnivý mazur, dodávají dílu trochu prudké krve. Že Moniuszko povýšil slovanský singspiel na úroveň skutečné již zpěvohry, jest zajisté zásluhou nemalou, avšak přilnutím k vnějšímu formalismu Mendelssohnovu, zbarvenému po polsku jen vnějším, ethnografickým koloritem, vzal tomuto útvaru možnost dalšího životného rozvoje. Ani Moniuszko ani jeho nástupci nedovedli a nemohli postupovati směrem »Halky« ku předu.

Michal Ivanovič Glinka (1804—1857) jest pravý *mistr*, který dovedl slovanskou operu starého typu romantického posvětiti na pravé, velké umělecké dílo. Ani on nebyl uvědomělý, neohrožený revolucionář, který by byl dovedl ruskou operu ideově zbudovati na zcela nových základech. I jemu byla hra, složená ze zpěvů a tanců, nejnárodnější formou domácí zpěvohry. Glinka však měl při tom genialitu tvůrčího ducha, jenž dovedl silou své tvořivosti překonati nedostatky formy a tak vytvořiti dílo naivně, ale účinně dramatické. Jeho »*Život za cára*« (1836) a »*Ruslan a Ludmila*« (1842) jsou přímo monumenty onoho staršího slohu romantického. Nevznikaly dramatickou ideou, ano »Ruslan« vznikal pou-

hým skládáním písní a zpěvů v akty a aktů v operu. Dramatická forma obou děl jest proto neorganická a slabá. Glinka však dovedl vystihnouti ducha staroruských eposů do té míry, že jich náladou dovedl ozářiti celou svou zpěvohru, čímž od koloritu pouze vnějšího, jehož však ve svých zpěvech také dbal, postoupil ke skutečnému tvoření *v duchu* národním. V této náladě pak lze spatřovati i dramatický živel Glinkův. Pravé drama nevzniká ovšem ani tím, ale čeho bylo možno dosíci v tomto typu, toho Glinka svou genialitou zajisté dosáhl. Stal se *zakladatelem ruské hudby*, neboť emancipoval ruskou hudbu z područí ciziny a udeřil na struny zcela nové, jež se před ním nikdy neozvaly. Vše, co dále v Rusku přišlo, těží z tohoto Glinkova velkého odkazu.

Takový byl výsledek starého romantismu ve slovanské hudbě. *Slohově* nepostoupila žádná opera tohoto typu k pravému dramatu, nýbrž zůstávala pouhou snůškou jednotlivostí, jimž národnost byla živlem pouze dekorativním. Proto také nebylo v typu životnosti, jíž by se byl vyvíjel dále. Jihoslované po Lisinském nedostali se ku předu, nýbrž naopak singspielový typ zvrhl se u pozdějších charvatských skladatelů v typ operetní (Fran Ser. Vilhar, Ivan šl. Zajc) a jen výjimečně udržel se na výši starších děl (*Zajcova* populární opera »Nikola Subić Zrinski« z r. 1876). Také v Polsku dílo Moniuszkovo nebylo zdravým podkladem pro další vývoj, neboť bylo slabé, jen pro svou dobu života schopné. Že ještě dnes Moniuszko jest nejhranějším a nejlepším polským dramatikem, ukazuje jen slabost polské opery, nikoli sílu Moniuszkovu. Udál se zde ovšem také nemalý pokrok. *Ladislav Żeleński* vytvořil díla nového rázu, ale novost týká se spíše techniky než ducha skladby. Staroromantismus jest podnes vůdčím směrem polské hudby.

V Rusku nebylo za Glinky podstatně jinak, ale jen směrově. *Hudebně* postavena ruská opera již Glinkou na nový základ. Ukázalo se tu nejlépe, čím jest umění *genius*. Ani Jihoslované ani Poláci nedočkali se do dnešní doby svého genia, jenž by v jich hudbě rozkřísl onu zázračnou jiskru, z níž vše se nítí a vzmáhá v mocný plamen. Takovým geniem byl *Glinka*, a to v době, kdy hudba jiných slovanských národů živořila ještě ve tmách. Druhým takovým geniem byl

Smetana, jenž však nestvořil jen českou hudbu, nýbrž dal jí i zcela nového ducha a tím povýšil ji na přední místo ve světě slovanském. Obmezíme-li se v dalším výkladě o moderní hudbě slovanské většinou na hudbu ruskou a českou, jest to nutný důsledek poměrů, jež přivodili dva geniové: Glinka a Smetana.

*

Směr staroromantický záhy narazil na prudký odpor tak zv. *novoromantismu.* Konservativní, ano reakční záliby starého romantismu vyvolaly proti sobě hnutí, jež bylo v podstatě revoluční. Romantická nálada byla oběma směrům společná, jinak však životní názor obou směrů byl přímo protichůdný. V hudbě nadešla tím zcela nová doba: po Weberovi, Spohrovi, Mendelssohnovi přicházejí Berlioz, Liszt, Wagner, kteří přenášejí umělecké tvoření z vnějšku do nitra. Nespokojují se koloritem, kterým krášlena stará hudba romantická, nýbrž touží po novosti obsahové, po projevu nového ducha novou hudbou. Pro tak zv. národní školy hudební způsoben tím dalekosáhlý převrat. Hudba »v duchu národním« chce a musí býti daleko více než jen hudba, zabarvená hudebními prvky ethnografického rázu. Akcent spočívá odtud na slově »v duchu«, neboť *duch národa* má odtud promlouvati v dílech národních skladatelů. Tím teprve dospíváme k umění, jež můžeme nazvati pravou národní hudbou ve smyslu moderním. Cestu k ní pak ukázal nám i celému světu genius Smetanův.

Bedřich Smetana (1824—1884), zakladatel moderní české hudby, jest národním skladatelem ve smyslu zcela jiném než Lisinski, Moniuszko i Glinka. Smetana zná také projevy lidového uměleckého ducha a váží si jich, ale své umění netvoří napodobením onoho umění lidového ani prostým přejímáním jeho prvků ve své umění. Jeho hudba jest národní ve smyslu zcela jiném. Smetana jest rozený moderní člověk, žijící a cítící s dobou, jež mu dává vzněty k práci i životu. Jako celý život 19. století ztrácí hravost »vyšších vrstev« 18. století a stává se zápasem o život, tak i umělci a jich díla přestávají býti pouhou hrou a stávají se projevy, dokumenty své doby. Hned převrat, způsobený francouzskou revolucí, vyvolal v *Beethovenovi* genia nové doby, který nás naučil novému umění, citově i ideově sou-

visícímu s čistým zápalem rodící se nové doby. Novoromantismus pak s *Wagnerem* v čele přivádí umění Beethovenovo poprvé ke cti a staví na něm dále podle ideového postupu pokračujícího století. *Smetana* učil se nejvíce u těchto dvou mistrů i u těch, kteří jim jsou blízcí, a vnesl tohoto nového ducha i do hudby slovanského národa, ukázav tím národní hudbě zcela novou cestu.

Tvůrce české hudby jest českým ne tím, že užívá určitých formulí na označení své hudby jako české, jak tomu bylo za starého romantismu, nýbrž že jest skrz na skrz ***český člověk***, a to zase ne pouze svou povahou, nýbrž i ideově. Smetana byl ryzí česká povaha, jak poznáváme již z povahy jeho citu, tak hřejivého a oblažujícího, beze vší stopy germánské sentimentality i románské koketerie. Měkkost jeho hudby, při tom vždy jadrné a pevné, jeví se vždy, ve chvílích radosti stejně jako ve chvílích bolesti. Úsměv člověka stále odpouštějícího, který známe z nejlepších slovanských mistrů, krášlí i Smetanovo umění. Odtud jeho humor a jeho nová ***komická opera***, jež nemá nic společného ani s těžkopádností německé opery ani s lehkomyslností románské komiky. »Prodaná nevěsta« i všechny další skvosty Smetanova humoru jsou projevem duše naprosto naší a proto jsou nám tak národními, že i zcela osobité zvláštnosti Smetanovy hudby staly se nám typicky národními.

Smetana však i *ideově* byl pravým českým člověkem své doby. Cítil hluboce radosti i strasti národního našeho zápasu, těšil se z každého pokroku, vssál do sebe vše, co tehdy náš život činilo českým a projevil to pak i ve svém umění. Kdo dovedl vyjádřiti náladu tehdejšího demokratického programu českého, opírajícího se o venkov, lépe než Smetana ve svých zpěvohrách z vesnického života? Kdo dovedl ideálu historického práva dáti více kouzla než Smetana v »Daliboru«? Kdo dovedl lépe vyjádřiti nadšení českého lidu při velkých, všenárodních slavnostech než Smetana monumentálním pathosem své »Libuše«? Kdo dovedl pak všechnu naši lásku k domovině, k její minulosti i k očekávané budoucnosti projeviti horoucněji než Smetana v »Mé vlasti«? Český člověk hovoří tu k nám o českých věcech zcela po česku. Toť nové národní umění Smetanovo.

Tento nový ideál národní hudby měl pro hudbu jako umění důsledky nejvýš blahodárné. Především pouto, jež starší národní hudbě ukládal zákon ethnografického koloritu, padlo a umělec tím nabyl pravé své *tvůrčí svobody*. Nikdo nepředpisuje tomuto umělci, jak má tvořiti, nýbrž naopak nejvyšším zákonem jest mu jen ona vnitřní nutnost, z níž prýští velká umělecká díla a jež jest zároveň ideálem umělecké svobody naproti všemu obmezování ze zevnějšku. Národní umělec musí nyní tvořiti podle svého srdce. Je-li velkým mistrem, nic mu nemůže překážeti, aby mluvil národně i v *nejvyšších oblastech umění*. Starší princip národní hudby mimoděk poutal umělce v jeho volném vzletu a stavěl vysoké umění a národní umění proti sobě jako dvě protivy, z nichž jednu v zájmu druhé nutno obětovati. Smetana však volně vzlétá do výše, tvoří hudbu, jež i svou smělostí a umělostí náleží k nejvýznačnějším projevům světového umění 19. století. Tím pak Smetana vyzdvihuje národní hudbu na úroveň světového umění a činí ji součástkou *světové kultury* hudební. Tím teprve snahy národní posvěcuje pravý genius umělecký.

Tato zásluha Smetanova jest nedocenitelna pro všechna národní umělecká hnutí, jimž by Smetana měl býti vzorem a *učitelem*, tím spíše, že idea Smetanova není formální, nýbrž právě vylučuje všechno napodobení a žádá vytváření se národní hudby v duchu zcela odlišném, právě národním. Smetana však ukázal cestu, jež k tomu vede. Nalezl ji v moderní hudbě západní, ale přenesl ji a přetvořil v ovzduší svého vlastního národa. Ideový význam Smetanův může pak působiti tím více, že vyjádřen jest nejen v uměleckých dílech, nýbrž i v theoretických spisech. Toto jest zásluha *O. Hostinského*, jenž v duchu Smetanově vybudoval ideu národní hudby i po stránkách ryze theoretických a stal se tak prvním hlasatelem pravé národní hudby.

Podobné snahy objevují se i v *Rusku*, kde ovšem byla situace o to příznivější, že v hudbě Glinkově dán byl náležitý základ k modernímu slohu. Stačilo, aby dílo Glinkovo bylo doplněno po stránce ideové v dokonalý celek. Bohužel však Rusko mohlo se sice po Glinkovi vykázati řadou znamenitých talentů, ne však geniem, jenž by byl podobně jako Smetana dovedl projeviti v ruské hudbě ruského člověka.

Ovšem ruská literatura dovedla to zase v míře tak svrchované, že nedostatky hudby byly tím v celkové kultuře národní náležitě vyváženy.

Nejblíže k cíli moderní hudby ruské se přiblížil *Alexander Nikolajevič Sĕrov* (1820—1871), nikoli však jako skladatel (jeho populární »Rogněda« jest naopak toho cíle daleko vzdálena), nýbrž jako theoretik. Sĕrov poznal slabé stránky staršího národního principu romantického a v duchu moderního umění západního (»wagnerianismu«) hledal cesty, jimiž by ruská hudba z Glinky došla své ideové organičnosti. Bohužel ani v sobě ani mimo sebe nenalezl skladatele, jenž by jeho theorie dovedl učiniti uměleckým skutkem. S počátku se zdálo, že spasitelem ruské dramatické hudby v tomto směru bude *Alexander Sergĕjevič Dargomyžskij* (1813—1869), z nejsympathičtějších zjevů v ruské hudbě. Jeho »Rusalka« (1856) měla národní kvality hudby Glinkovy, měla však nad to i ucelenější sloh dramatický, zvláště užitím tak zv. melodického recitativu (přísně deklamovaného slova v plné jeho melodické kráse). Odtud bylo možno doufati v další postup k přísnému dramatickému slohu národně ruskému.

Další osud ruské hudby dán tak zv. *novoruskou školou*, jež vznikla na konci let 50. a po prudkých bojích ovládla ruskou hudbu do té míry, že se stala dokonalým pánem situace. Hnutí vyšlo z malého kroužku mladých, nadšených lidí, kteří se scházeli u Dargomyžského a jichž středem byl *Mili Balakirev* (1837—1910), více organisator než tvůrčí umělec, nejbystřejší však hlava kroužku. Z hojných a náruživých debat kroužku vyšel program nového směru, v němž však bylo více vědomí toho, co kroužek nechce, než toho, co positivního si žádá. Nejasnost programu byla u nového směru tím povážlivější, že ve svých počátcích byl to více směr theoretický, neboť mladým skladatelům, většinou diletantům, nedostávalo se dlouho náležitého uměleckého vzdělání, aby mohli i prakticky zápasiti za své theorie. Program novoruské školy vyjádřiti lze nejlépe dvěma zásadami:

1. *realismus* jest vůdčím heslem směru. Rozuměla se tím negace vší šablony a čerpání popudů uměleckého tvoření přímo ze života, tedy moment ryze moderní, který důsledně proveden byl by býval ruskou hudbu naprosto osvobodil z pout vnějšího formalismu. Přes tuto zásadu však kroužek

nijak se nezbavil na př. staršího názoru na národnost hudby. I jemu jest národní hudba ta, jež jest zbarvena lidovými živly hudebními, dokonce i národů cizích, takže zde zásada romantická byla dohnána do posledních konsekvencí. Nejenom že orientalismus zůstává i dále znakem ruského rázu hudby, nýbrž Balakirev sám komponuje své ouvertury na lidová themata nejen ruská, nýbrž i česká, gruzínská, španělská, a to vše v domnění, že dává tak hudbě ráz onoho národa. Proto také vynikajícím členem kroužku mohl býti *Cesar Antonovič Kjuj* (1835), rodem Francouz (Cui), jenž ani jako skladatel nezapíral své francouzské záliby v látkách i spracování. Byl to tedy realismus značně vnější, hledící více k barvě než obsahu hudby.

2. *zpěv jest pravý hudební projev slovanský,* nikoli orkestr, čímž měla býti vytvořena nová forma slovanského dramatu naproti německému dramatu (Wagnerovu). I tím hledána samorostlost ruské hudby spíše ve formě a prostředcích hudby než v jejím duchu. Vývoj hudby 19. století však nepřipouští podobné zvrácení hudebních sil, jaké zde bylo žádáno. Právě realismus, jenž žádal přirozené provedení slova a jemuž byli mladoruští skladatelé nadšenými propagatory, znemožnil ve zpěvu nadvládu formy hudební a učinil hlavní jeho zásadou dbáti obsahu jen psychologického. Organisovati dílo hudebně bylo ovšem i dále nutno, to však mohl jen ten činitel, který slovem není vázán, tedy orkestr. Proto organisace moderního vokálního díla náleží nutně orkestru. Není to vývoj jen určité národní hudby, nýbrž vývoj všeobecný, zákon hudební kultury, jíž nebylo možno zvrátiti. Proto odpor proti němu byl malomocný a nutně končil porážkou těch, kteří se proti němu postavili. Výsledkem toho jest v mladoruské škole *ideový zmatek,* jenž nejlépe se jeví u theoretického propagatora hnutí *Vladimíra Vasiljeviče Stasova* (1824—1906). Jeho bystré stati trpí neorganičností uměleckého názoru, jež právě u theoretického průkopníka směru jest vadou velmi závažnou. Ideová neujasněnost vystupuje tím více u skladatelů nového směru.

V dramatické hudbě mistr a ochránce mladého směru *Dargomyžskij* podal ve svém »Kamenném hostu« (1872) nejlepší dílo, jímž se směr mohl vykázati. Látka o Donu Juanu zpracována tu zcela novým způsobem, totiž melodi-

ckým recitativem, ale tak jednostranně vypěstěným, že dílo nemá náležité gradace, ježto působí stále jen přísným provedením vokálního partu. Odtud však mladoruská opera ve své účinnosti i přísnosti nestoupá, nýbrž stále klesá. Nejupřímnější zastance nového směru mezi mladými, *Modest Petrovič Musorgskij* (1839—1881), neslevil ničeho ze zásad kroužku ani ve svém pokusu o Gogolovu »Ženitbu« ani ve svém dokončeném velkém díle »Boris Godunov« (1874), ale tím právě zbavil se možnosti náležitého dramatického propracování a stupňování díla, jehož jinak realistický princip žádal. Čím dále tím více však ona nemožnost, dojíti touto cestou předepsaných prostředků pravého realistického dramatu, působí zmatek, takže skladatelé kroužku upadají i v osidla nejnerealističtější staré »velké opery«. *Alexander Porfirjevič Borodin* (1834—1887), hlava z celého kroužku nejkonservativnější, dokázal to svou hudebně krásnou, ale zcela nedramatickou zpěvohrou »Kníže Igor« (dílo vznikalo z jednotlivých částí po 18 let a ještě nebylo do smrti skladatelovy dokončeno). *Nikolaj Andrejevič Rimskij-Korsakov* (1844—1908) pak vedle svých krásných pohádek, jimž dovedl způsobem starého romantismu, ale s plným mistrovstvím geniálního instrumentátora dodati nádherného koloritu (»Sněgoročka« 1882, »Sadko« 1898 a j.), dovedl tvořiti díla faktury dramaticky zcela zastaralé, kde sestavuje dílo z hudebních čísel nestejného slohu i rázu (»Carská nevěsta« 1899 a j.).

Srovnáme-li rozvoj opery české a ruské v nové době, poznáme nejlépe význam ideové ukázněnosti, již dal naší hudbě Smetana a jíž se mladoruské škole v náležité míře nedostalo. I u nás realisovány plány, ruským mistrům první přísné doby blízké, ale způsobem zcela jiným a s výsledkem přímo skvělým. *Zdeněk Fibich* (1850—1900), nejhorlivější stoupenec Smetanův, uvedl v naši hudbu také ony realistické živly dramatické, jež byly touhou mladoruské školy právě při zhudebnění slova. Fibich také hledí na slovo v dramatě zcela realisticky a chce je proto zachovati v nejpřísnější jeho pravdivosti. V »Nevěstě Messinské« (1884) tvoří dílo nejryzejší deklamace, jež daleko se vzdaluje od deklamačního umění Wagnerova a blíží se realistickému pojetí, nejvíce asi ve smyslu Dargomyžského. V »Hippodamii« (1893) pak Fibich tento realismus dovršuje smělou myšlenkou, ne-

stilisovati slovo ve zpěv, nýbrž ponechati je v hudebním dramatě v původní jeho ryzosti, čímž vzniká Fibichův *scénický melodram.* K tomu však Fibich dochází pevným domyšlením *idei* Smetanových a nikoli jednostranným hloubáním o *prostředcích* hudebních. Nezamítá ovšem důležité součinnosti orkestru, nýbrž z obou složek buduje dílo silné a ucelené. Ano český realista mohl se odvážiti hned na celou trilogii melodramatickou, kdežto ruští realisté sotva tři akty udržují v nepřetržité příčinné souvislosti.

Zvláště na výchovu *mladé generace* působila jasnost ideová u nás a nedostatek této jasnosti v Rusku v míře velmi značné právě v tvorbě operní, kde této jasnosti jest nejvíce potřebí. V Rusku nelze dnes mluviti o dalším rozvoji a myšlenkovém pokroku mladé opery, neboť skladatelé, i když se pokusí o dílo dramatické, činí tak jen mimochodem a věnují se cele hudbě instrumentální, v níž nejsou obmezeni všeobecně uznaným pravidlem novoruské školy o výlučnosti realismu vokálního. Naproti tomu u nás dramatická produkce po Smetanovi stále pokračuje v mladších a mladších jeho stoupencích, a to ne pouze rozmnožováním repertoiru, nýbrž skutečným vývojem ideovým. Tento fakt nejlépe dokazuje, čím byl naší hudbě *Smetana* a jak by bylo bývalo spásou i pro hudbu ostatních slovanských národů, kdyby i u nich byl se objevil umělec, jenž by byl svéráz svého národa dovedl vtěliti přímo v *ideu* národní hudby tak, jak to dovedl český mistr. Jen v duchu a pravdě jest vždy spása národů!

*

Až dosud vedoucím oborem našich výkladů byla národní zpěvohra, nejen proto, že na ní nejlépe lze znázorniti ideový vývoj hudby u slovanských národů, nýbrž i proto, že ona vždy byla východiskem a základem i všech ostatních oborů národní hudby. Obrátíme-li se odtud k hudbě mimodivadelní, nenalezneme v ní nic podstatně, ideově nového, takže by nám přehled dosavadní pro celkovou informaci mohl stačiti. Jen pro úplnost dodávám ještě několik poznámek o vlastním rozvoji hudby koncertní.

Hudba orkestrální jakožto samostatný činitel umělecký objevuje se jen u Rusů a Čechů, třebas ovšem ani ostatní národové slovanští nejsou bez této literatury. Právě proto

však, že východiskem jejím jest zpěvohra, objevuje se hudba orkestrální v náležité míře jen tam, kde zpěvohra vyšinula se již na náležitou výši. Pravými zakladateli orkestrální hudby slovanské jsou tudíž zase oni dva mistři, kteří založili slovanskou národní operu: Glinka a Smetana. Časový primat náleží tu ovšem Glinkovi, jakož i jinak *ruská hudba* orkestrální stojí v čele slovanské hudby tohoto oboru. Ruští skladatelé, Glinkou počínaje, jsou totiž v první řadě *instrumentalisté*. V orkestru jest jich hlavní síla. Jest to fakt tím zvláštnější, že novoruská škola postavila proti orkestrální hudbě dogma vokálního realismu. Tím se prohřešila na samé podstatě pravých schopností ruských skladatelů. Mimo Dargomyžského jsou všickni ruští mistři v prvé řadě mistři orkestru. Jich romantický program nalezneme i zde: nade vše jim jde o zvláštní kolorit, o romantickou barvu. Již Glinka svým orkestrem postavil se po bok Berliozovi a odtud instrumentační umění ruských skladatelů stále stoupá k mistrovství barev, jimiž ruská hudba okouzluje západní svět. Zvláště Rimskij-Korsakov znamená v instrumentačním umění 19. století zjev nad jiné skvělý. Poněvadž však zájem obrácen tu ke koloritu jako účelu (právě romanticky) a nikoli jako k výsledku obsahu hudebního, vzniká u některých i znamenitých instrumentátorů ruských nebezpečenství přílišné vnějškosti těchto orkestrálních barev, takže genialita mistrů přechází u napodobitelů v bravouru. *Alexander Konstantinovič Glazunov* (1865) jest hlavní representant tohoto směru v mladší generaci mladoruské školy.

Ideově však nerovná se ruská orkestrální hudba hudbě české. I zde ideový zmatek působí na umělce nového směru, kteří dovedli vytvořiti jednotlivě velká díla orkestrální, ne však pevný kulturní základ pro rozvoj tohoto oboru. Naproti tomu *Smetana* svými symfonickými básněmi, nade vše ovšem monumentálním cyklem »Má vlast«, provedl v tomto oboru převrat zcela rovnocenný tomu, jejž provedl v hudbě dramatické. I jeho stoupenci, s Fibichem v čele, kráčejí touto cestou novoromantické ideovosti, přihlédajíce především k obsahu, idei díla, a tvoříce formy a barvy díla v důsledcích onoho obsahu. Proto však také orkestrálních skladeb českých jest poměrně málo neb aspoň nesrovnatelně méně než

v Rusku, kde skladatelé spíše jsou zlákáni k pouhé hře barev než u nás k ideově prohloubené práci. Kde pak v ruské hudbě se objevuje snaha po větší obsahovosti i s obětí pestrého koloritu, tam nelze to nazvati valným pokrokem, neboť není tu dostatečné umělecké šťavnatosti, jež by onen kolorit nahradila. Sem náležejí zvláště dva skladatelé známého jména: *Alexander Sergějevič Tanějev* (1865), skladatel stopující západní směry a na nich se učící, a *Anton Štěpanovič Arenskij* (1861—1906), žák Rimského-Korsakova, avšak směru odlišného. Uváděti jména ostatních orkestrálních skladatelů ruských bylo by pro účel této informační stati bezúčelno. Jest to pestrá směsice děl i skladatelů, od Glinky a velkých děl Balakirevovy pětice počínaje až k nejnovějším skladatelům. Směrem těmto skladatelům nejblíže jsou někteří polští skladatelé, zvláště *Sigmund Noskowski* (1846—1909) a z mladších *Roman Statkowski* (1860), žák Lad. Żeleńského, dnes pak především *Gregor Fitelberg* (1879), *Ludomir Różycki* (1883) a j.

Celá tato instrumentální hudba jest pod vlivem hudby dramatické a jakýmsi jejím důsledkem. Rozvoj české a ruské hudby poznáváme však v tom, že vedle tohoto směru vyvíjí se i naprosto samostatná hudba orkestrální, předpokládající již obecenstvo zájmu jen hudebního a proto objevující se teprve na vyšším stupni vývoje národní hudby. I přívrženci novoromantického směru tvoří díla absolutně hudební, jak nejlépe ukazují české symfonie Fibichovy a ruské symfonie Borodinovy. Pravými slovanskými mistry tohoto oboru však jsou u nás *Antonín Dvořák* (1841—1904), v Rusku *Petr Iljič Čajkovskij* (1840—1893). Jest mnoho příbuzného mezi nimi, ač jsou to jinak dvě umělecké povahy zcela odlišné. Oba psali mnoho pro jeviště a oba měli největší touhu býti uznanými dramatiky, oba však marně. Jich operní díla jsou slohově a často i hudebně eklektická, ač ve svém vlastním oboru byli to mistři plné originality. V obou projevila se elementární hudební síla, nevázaná na představy ani určité ideje, u Dvořáka způsobem naprosto svérázným, u Čajkovského do značné míry. Nejen orkestr, nýbrž i solový kvartet smyčcový byl nejlepším prostředkem jich výrazu. Dvořák zvláště ve své komorní hudbě vznesl se na nejpřednější místo slovanských hudebních geniů, Čajkovský pak zase ve

svých symfoniích dovedl promluviti po rusku a přece řečí, srozumitelnou všemu lidstvu. Oba mistři překonali tu starý romantismus a šli cestou k nové hudbě, oba však měli i své nedostatky, jež ohrožují jednotný význam jich děl. Absolutní hudba nalezla však v nich mistry světového významu, takže záhy stali se hlavními sloupy slovanského repertoiru v cizině.

*

Z posledních desítiletí lze uvésti i snahy po *moderně* v hudbě slovanských národů, ovšem zase nejvíce u Čechů a Rusů, jen mimochodem u Poláků, neboť moderna předpokládá rozvití dosavadních směrů, zvláště novoromantismu. Poněvadž jest důsledkem dosavadního vývoje, vysvětlíme si snadno i hlavní ráz moderny ruské i české. V Rusku postupuje tu ku předu snaha po novém koloritu, po novém zevnějšku hudby. Poněvadž pak dosavadní prostředky, zvláště užití motivů lidové hudby orientální, jsou do značné míry vyčerpány neb aspoň zobecněny, činí ruská hudba pokusy o zbudování systému, jenž by dal hudbě nový kolorit. Přejímá z orientu soustavu stupnic a nezvyklou tonalitou hledí dosíci nezvyklých barev. Tento způsob jest ovšem zase jen technický a vnější, poněvadž nevychází z umělecké ideje. Jest spíše mechanickým prostředkem než tvůrčím činem uměleckým. Naproti tomu česká moderna vychází ze Smetanovy ideovosti a zjemňuje její myšlenkový i citový obsah a *tím* dochází k nové, jemné, v užším slova smyslu moderní hudbě. I Rusko má ovšem umělce těchto vážných snah; uvádím z nich již zde předčasně zemřelého *Vasila Sergějeviče Kalinnikova* (1866—1901) a z dnešních mladých *Sergěje Vasiljeviče Rachmaninova* (* 1873), žáka Tanějeva a Arenského, avšak to vše jsou naproti české hudbě jen pokusy. Pravou modernu nalezneme v rozvinu jen v české hudbě posmetanovské.

Hlavní znak moderny hudební jest *intimnost*, jíž se podstatně liší od hudby doby předcházející, od hudby národních programů a národního obrození. Intimnost není ovšem zjev před tím v hudbě nevídaný, naopak. Beethoven jest mistr po výtce intimního umění, z něho pak teprve vzniklo nové národní umění. Právě slovanská hudba však může se vykázati mistrem, jenž do značné míry jest otcem všeho dal-

šího snažení po intimním, moderním umění. *Frederyk Chopin*, jak víme, byl první intimní poeta slovanské hudby, jenž svou klavírní lyrikou upoutal nejušlechtilejší hudební duše západu. Chopin podnes v tomto oboru jest mistrem do značné míry nedostiženým. Nejen klavírní skladby, i jeho písně jsou projevem téhož aristokratismu uměleckého, v němž dnes právem spatřujeme znak moderny. I prostředky, jichž Chopin užívá, tedy *píseň* a *klavírní skladba*, jsou východiskem pravého intimního umění moderního. Nejmocnější vliv měl pak Chopin ne ve své vlasti, jež dlouho nevěděla, smí-li v něm spatřovati polského mistra, nýbrž na největšího mistra českého národa, na *B. Smetanu*. Smetana, jenž nikdy nedbal vnějšku a všude přihlížel k ideji, poznal pravým instinktem genia, co národně polského skryto jest pod francouzským povrchem Chopinovým, a vždy vděčně vzpomínal polského mistra, že jím se v umění národně uvědomil. Ne však jen národně. Ve Smetanovi vedle velkého národního reformatora žil i člověk nesmírně intimní hloubky, pravý básník nejmodernějšího rázu, pravý stoupenec Beethovenův a Chopinův. Proto již on nám dal nové intimní umění, ne sice v oboru písně, v němž Smetana málo tvořil, za to však tím více v hudbě klavírní a nade vše v *hudbě komorní*, kde vytvořil zpovědí svého života tři díla nejvyšší intimity a nejúchvatnější krásy. Připočteme-li k tomu skvostné *romance*, jež vytvořil Glinka a jeho stoupenci (drobné písně novoruské školy, zvláště Musorgského dětské písně, jsou nejtrvalejším ziskem tohoto směru), vidíme, že všickni tři slovanští národové měli mistry intimního umění, ovšem se Smetanou v čele.

Smetanova ideovost i v intimních oborech umožnila však i další vývoj, jenž vede k nejmodernější české hudbě. Přechodem k ní jest písňová a klavírní tvorba *Z. Fibicha*, jehož »Nálady, dojmy a upomínky«, bohatý denník geniálního mistra, jsou v celé světové literatuře nevídaným dokumentem nevyčerpatelnosti skvělých hudebních myšlenek umělce, jenž v nich zachycuje svůj život. V současné hudbě representují naši moderní hudbu dva mistři: *Jos. B. Foerster* (1859) a *Vítězslav Novák* (1870). Oba tito mistři vyšli z hudby zcela intimní a této intimnosti zůstali věrni i v dalším svém vývoji. Jich intimnost však neobmezila se již jen na

píseň, klavír a komorní hudbu, ač i oni vytvořili v těchto oborech díla nad jiné cenná a uchvacující, avšak opírající se o sílu tohoto umění v intimních oborech, dovedli intimitu svého umění vtěliti i do *velkých forem* a prostředků hudebních, ovšem aniž by porušili organický poměr mezi obsahem a prostředkem. Tak vzniká *moderní symfonie,* jež jest jen dalším důsledkem dosavadního umění intimního, zvláště komorní hudby. Foerster tvoří první své moderní symfonie v době, kdy ani západní hudba neznala ještě tento obor v pravé jeho podobě. Jeho čtvrtá symfonie, slučující intimní poesii dojmů velikonočních s dojmy probouzejícího se jara a pozvedající se k projevu filosofickému o podstatě lidského života, a jeho obrovský cyklus pěti orchestrálních děl »Život« jsou největší moderní díla tohoto směru. Novák zase ve svých dvou dílech »Touha a vášeň« podal mohutný obraz lidské duše v plném teple její intimity a přece i v plné síle její energie. Také *Josef Suk* (1874) tvoří v tomto směru, ač nedosahuje hloubky uvedených dvou mistrů.

Nelze však uvésti lepšího dokladu pro sílu tohoto moderního směru v české hudbě, než že může se se stkvělými výsledky pokusiti i o moderní, ryze *psychologické drama,* stejně intimní, jako bylo kdysi údělem jen prosté písně, a přece i dramaticky úchvatné a silné. Již Fibich v »Hedy« a »Šárce« ukázal se býti mistrem tohoto dramatu, jež však dnes dospělo nejdále v oboru tragickém J. B. Foerstera »Evou«, v oboru komickém *O. Ostrčila* (1879) »Poupětem«. V obou dílech mizí naprosto všechen vnější operní aparát. Předmětem obou děl jest děj ryze intimní, děj, odehrávající se v duši toho, jenž jest středem díla. Až tam dospěl dnes umělecký realismus, ovšem přísně psychologický.

*

Hledíme-li na rozvoj národní hudby slovanské, jenž má historii ne mnohem delší jednoho století, musíme zajisté konstatovati, že za toto století vykonána tu práce obrovská,*)

*) Se zvláštním důrazem třeba tu vytknouti i zásluhy umělců *výkonných.* Poněvadž však není úkolem stati, podávati zprávu o jednotlivých osobnostech, nýbrž o ideách, jimiž se dál rozvoj hudby slovanské, musím upustiti od výčtu těchto znamenitých umělcův. Stačí říci, že slovanští národové dali světu výkonné umělce velmi znamenité, od Stégra a Ticháčka až po Šeljapina, Buriana a Destinnovou, od Ferd. Lauba až po Frant. Ondříčka a České kvarteto, od A. Rubinsteina až po Paderewského.

neboť z ničeho musila vyrůsti hudba, jež dnes jde vítězně celým světem jako dílo vysoké umělecké kultury. Není tento rozvoj ovšem stejnoměrný u všech národů slovanských a my také netajili se zde nikde kritikou, kde bylo nutno vytknouti poblouzení vývoje. I takové zjevy však dokazují bohatost a přirozenost vývoje. Viděli jsme také, že by byl leckdy příklad jednoho národa mohl uchrániti druhý národ před scestím, proto v zájmu celku nelze si ani dnes dosti přáti pravé upřímné *vzájemnosti* mezi slovanskými národy, aby mohl jeden učiti se od druhého. V žádném však oboru snad není nutno tolik akcentovati požadavek přísné *samostatnosti* každé z větví slovanských jako právě v hudbě. Ne fantom všeslovanské universální hudby, nýbrž silná hudba jednotlivých národů slovanských musí býti heslem, jež povede slovanskou hudbu ve všech jejích částech k vítězství.

---

*) Tištěno v říjnu 1911.

SLOVANSKÁ ŽURNALISTIKA.

NAPSAL
JAN HEJRET.

Dějiny slovanské žurnalistiky jsou velikou mohylou utrpení nejušlechtilejších pracovníků, kteří doplňují kulturní poslání knihy, probouzejí neuvědomělé k národnímu a politickému povědomí a vedou národ svůj do boje za nejdražší statky tohoto světa, za rodný jazyk a národnost, svobodu a pokrok, aby nebylo ujařmených, nýbrž aby všichni žili jako rovní vedle rovných a přispívajíce svou hřivnou, svou prací k celkovému rozvoji lidskému a kultuře, těšili se z plodů této jako každý jiný. Z nepatrných začátků svých vyvinulo se novinářství na velmoc, jejíž poslání zvláště u Slovanů teprve nastupujících svá práva jest tím větší a úkoly její tím těžší.

Nižádná moc nedovede zastaviti tento pochod, ač překážky — pronásledování, žalařování, konfiskace a podobné věci bývají velké. Jako uhlokop pracuje slovanský novinář, nehledaje ni zisku, ni slávy, a bezpříkladná jest pohotovost, s jakou plní se mezery předčasně padlých uprostřed boje. Jako básník se rodí (poëta nascitur), tak i novinář má své povolání v krvi, od narození. Útěcha mu jediná, že přijde den osvobození, den radosti. Novinář pokračuje dosud v díle slovanských buditelů, z nichž pěl pěvec »Slávy dcery« Jan Kollár: »*A vždy voláš-li Slavjan, nechť se ti ozve člověk.*« A přál si, aby řeč a svobodu nebral národ národu. Jest nesporné, že slovanský tisk urovnal svým působením a svými

sjezdy slovanských novinářů cestu pro sblížení jak politiků, tak nepolitiků ve všech oborech života veřejného, neboť i tu platí jako v písmě svatém, že na počátku bylo: slovo.

Přes hlavy rozvaděných otců podali si již někteří rozvadění bratří (Chorvaté a Srbové) pravice a nemohou ustati kroky za smiřování, svědomí slovanské nesmí tomu připustit, dokud skutkem nestanou se příkazy o bratrství a svobodě, abychom Slované, dožadujíce se rovného práva s jinými národy, stáli zde opravdu jako rovnocenní *vedle sebe* v Slovanstvě, rovni byť ne statky hmotnými, tedy přece svobodou, mravností a kulturní vyspělostí a nemlčeli, děje-li se některému bratru křivda. Nejedna slovanská rána jest dosud nezacelena, ale jako v člověčenstvě roste nové hnutí po udůstojnění člověka a mírové hnutí, aby se čelilo revolucí v srdci a hlavách všelikým tyranům, tak síliž Slovanstvo myšlenka, že při svědomité práci (Havlíček: »Dědictví mé poctivost a síla«), vespolné snášelivosti a plnění slovanské vzájemnosti dostaví se konečné vítězství na prospěch Slovanstva a zároveň všeho lidstva, neboť Slovanu nad jiné jest souzeno býti nositelem míru, dobra, pravdy a krásy.

Dnes celé Slovanstvo jest ohrožováno. Osud polabských Slovanů budiž mu mementem. Slovanský tisk má tím větší zodpovědnost — vedle politiky buditi smysl pro nepolitickou politiku, drobnou, kulturní, národohospodářskou a sociální práci, aby zejména nebylo analfabetů, jako jest již u Čechů a paprsky osvěty zahřávaly lid slovanský jako slunko. U Grunwaldu bojovali naši předkové mečem před 500 lety proti společnému nepříteli, nyní bojujeme pérem — zbraněmi duševními. Který národ a stát bude míti vyspělejší tisk, bude také kulturně silnější a to rozhodovati bude jako jazýček na váze. Tisk sytí svým chlebem dnes v pokročilých zemích každého, on stal se omnibusem, jehož každý používá jako svého přítele a rádce v radosti i žalosti.

Jako jest škola dílnou lidskosti tak jsou noviny výhní, v níž ocelí se povaha a bystří um, z nich učíme se pro celý život. Proto volal Washington: Vychovávejte národ!

V přítomné studii, kterou mně uloženo napsati koncem října 1911, letmo podávám nárys o vývoji tisku v Slovanstvě, přihlížeje se zřetelem na dané místo více ku přítomnosti. Ale jest to dosti těžký úkol při obrovské látce, nespraco-

vané, kdy bude třeba teprve spisovati monografie předních listů nejvhodněji při jubileích jejich jako bylo u »Dzienniku Poznaňského«, »Obzoru« záhřebského, »N. Listů« a »Času«, při přednáškách o tisku na sjezdech slovanských novinářů, aby povstaly — jako nyní u Čechů amerických — publikace o dějinách žurnalistiky u jednotlivých větví slovanských a posléze dějiny celé slovanské žurnalistiky. Veliký kus práce vykonávají na poli nejen obrany svobody tisku a stavovských zájmů, ale i pěstování všeslovanských styků sjezdy slovanských novinářů na podnět *Svazu* těchto v Praze, z nichž vyšly podněty také k zakládání kursů politických věd (nyní jsou péčí Národní strany svobodomyslné v Praze, a také již v Krakově a částečně ve Varšavě; zvláště péčí Moravského odboru Národní Rady České na podzim r. 1911 v Brně; dále vyšel na podnět sjezdů *Slovanský místopisný slovník* redakcí Bohdaneckého v Praze u nakladatele J. Otty r. 1911; stejně jest s uspořádáním informací a zřízením zpravodajství (telegraf. agentury atd.) *pro Slovanstvo* a cizinu. Tisk vyhledává takto, co spojuje Slovanstvo a vede je k lepší budoucnosti.

Rozvojem stran politických množí se noviny politické, povstávají nové druhy tisku, zvětšují se požadavky na něm, obrázkové denníky, letáky, rozšiřují se noviny vzduchoplavci; a dle příkazu »čas jsou peníze«, rychle se obsluhuje veřejnost telefonickými nejnovějšími zprávami. Čtenář na moři má své noviny. Již vycházejí noviny od časného rána pozdě do večera, jsou přehledy z revuí a noviny z novin a pomalu dojde na denníky, které budou u nás třikráte vycházeti. Pokrok a s ním lidstvo přímo letí. Nejlepší síly — i dějepisci, básníci, umělci atd. — psávali občas do prvních novin, dnes veřejnost již častěji vidí stati jejich v novinách a obeznamuje se hlavně z novin o činnosti jejich; noviny rozšiřují své rubriky na kulturní věci, obzory čtenářů se šíří, redakce rychle musí počítat s novými proudy; není čas již jen politikou sytit čtenáře. On chce míti denně vše nejlepší v listě, nemá pokdy čísti knihu. Noviny stávají se obchodními podniky, což nevylučuje solidnost politickou, vše se rychle mění a střídá, jen nezapomínejme, jaké úkoly při svém postavení máme splniti, chceme-li se uhájiti v dnešní mezinárodní vřavě, nezapomínejme, jak napsal *Jan*

Amos Komenský, že na starých gruntech nejlíp stavěti. Slovanský tisk budoval samostatnost u Jihoslovanů, nechať zří celé Slovanstvo osvobozené a šťastné na radost všech svých větví a všech přátel svobody a bratrství!

I. ČECHOVÉ.

Jako jiní národové sousední, tak i český národ záhy měl různé noviny, ovšem nejprve psané a vztahující se na rozličné význačné a neobyčejné události, jako na války, zvláště turecké, schůze panovnické. V Jindřichohradeckém archivu máme dvoje takové »Noviny leta Božieho tisícího 495«. *Tištěné české noviny*, jak se za to má, první jsou z r. 1515 o schůzce panovnické ve Vídni. V Německu povstaly teprve 1612 nebo 1615 tištěné noviny, Anglie má teprve od r. 1622 první pravidelné noviny, Francie r. 1631 »Gazette de France«. Český knihtisk stál záhy v popředí, honositi se můžeme prvním dokonalým tiskem »*Historii Trojanskou*« v Plzni r. 1465. Není divu, že také v novinářství jsme nebyli pozadu. Střediskem jeho byla Praha, kde vydával tiskař *Daniel Sedlčanský*, maje zvláštní výsadu panovníkovu, první pravidelné noviny »Noviny pořádné celého měsíce září 1597«. Bitva bělohorská a třicetiletá válka přerušily slibný počátek, český lid ubíjen hmotně, duševně a mravně. R. 1672 zakázáno rozšiřovati psané noviny.

Ke konci 17. stol. dostal pražský tiskař Karel z Dobroslavína výsadu vydávat opět české noviny, jež vycházely do konce 17. století. Pak nastala opět přestávka, až zase od r. 1719—1744 vydával *Karel Fr. Rosenmüller*, druhý Daniel Adam z Veleslavína, první řádné české noviny: »*Outerní a sobotní Pražské poštovské noviny*«. Po jeho smrti řídil je do r. 1758 Kirchner, pak Klausner do r. 1776, kdy zanikly, až r. 1782 dědici Rosenmüllerovi za redakce Frant. Kozury pokračovali v novinách »ne z žádosti zisku, ale jen k tomu cíli, by svatováclavská řeč, jenž se k pádu chýlí, zase se občerstvovala a počala zas kvísti, a vlastencové v ní mohli noviny čísti.« R. 1785 převzal je *Fr. ze Schönfeldu* a od r. 1786 až 1789 svěřil redakci *V. Krameriovi*, jenž stává se prvním zdatným českým novinářem »Schönfeldovských cís. král. poštovských Novin«, a sám si vymohl koncesi pro své »Cís.

král. vlastenské noviny«, jež v duchu josefinského osvícenství probouzely český lid. Synové Bohumila Haase zakoupili noviny ty i Poštovské a tak majíce výsadní právo v Čechách na noviny, vydávali jediné české noviny »Pražské Noviny« do r. 1845; povznesl je s přílohou »Českou Včelou« *Fr. L. Čelakovský*, pak *Havlíček* od r. 1846, když přešly do Medauova nakladatelství. V dobách oněch nebylo jiných politických novin, jen zábavně belletristické, až přišlo »jaro národa«, rok 1848 a konstituce se *svobodou tisku*. Havlíček ve svých »Nár. Novinách« vede český lid, doporučuje vnitřní silou, *revolucí v hlavách, dobývati svých práv*. Noviny jeho staly se evangeliem českému lidu a šly také na uherské Slovensko.

Českému lidu ulevilo se r. 1773 zrušením řádu jesuitského, dále udělením tolerančního patentu a zrušením censury a nevolnictví r. 1781. Odtud nový život a práce buditelská pod praporem slovanské vzájemnosti. Také ve Vídni vycházely české noviny, vydával zde prof. J. Hromádko: *C. k. povolené Vídeňské Noviny* r. 1812, s literární přílohou »Prvotiny pěkných umění (»Vídeňské Listy«) od r. 1813. »Víd. Noviny« zanikly r. 1816, »Víd. Listy« r. 1817. I kalendáře české zde vycházely.

Metternichovská kaprálská hůl nedovolila svými censory sebe menší projev politický novinám, ona se lekala probouzejícího se lidu; zvláště v letech 1820 krutě řádil pražský censor Zimmermann, jenž škrtal slovo »Čech« a »Slovan«, zejména Kollárovy básně dostaly co proto. Censoru nelíbilo se jméno Čelakovský a což teprve jeho »Slovanské národní písně«. Vše vymazal censor, co napsal o národnosti. Svým »non imprimatur« byl všemohoucí. A nad to všade čenichala tajná policie. Stejně bylo na Moravě a jinde.

Přišel rok 1848. Čechové ujařmení setřásali staletá pouta, Havlíček stává se v »Národních Novinách« neohroženým apoštolem lidu, v Praze první sjezd slovanský, *Rieger* hřmí z Kroměřížského sněmu, že všechna moc vychází z lidu. Povstávají politické noviny, i radikální »Pražský večerní list« a »Noviny Lípy Slovanské«, rovněž na Moravě jest živo, hlavně v Olomouci, kde byla universita, v »Holomouckých Novinách« píše prof. Hanuš, v »Prostonár. H. Novinách« dr. Helcelet a v »Konstitučním Poslu« opět Hanuš. V Brně

vychází za redakce J. Ohérala »*Týdenník Český*«, hlavní slovo zde má filosof *Matouš Klácel.* Byly to prostonárodní buditelské noviny, k nimž přibyly jiné. Proti Havlíčkovi, nejslavnějšímu novináři českému, jenž musil opustit Prahu a v Kutné Hoře vydával »Slovana«, píše vládní »Vídeňský Denník« (r. 1850—51). Nepřátelé svobody a osvěty sáhli k násilí novému. Kroměřížský sněm ústavodárný rozprášen, pak odstranili Havlíčka, jenž zavezen do Brixenu, svoboda tisku potlačena — *Bachův absolutismus řádil v Rakousku.* Kde jaké noviny opět padly, na Moravě do r. 1859 neměli žádných novin, ani zábavných ani literárních. Hrobové ticho rozhostilo se všude. R. 1851 bylo v Čechách 32 novin, r. 1855 již jen 10.

Za nastalé reakce r. 1849—50 zahájil vojenský soud zvláště v Praze svou »činnost« proti novinářům, kteří stíháni pro různé pobuřování a noviny potlačovány až na úřední »Pražské Noviny«. Také *církevní censura* tehdy zostřena na církevní knihy katolické, na příklad na »Dědictví sv. Cyrilla a Methoděje«, v jehož čele stál buditel *Frant. Sušil.* Biskupové dívali se na národnost jako na hřích a pohanství, proti kterémužto názoru povstal P. *Ignát Wurm,* háje práva české řeči také v církvi, stejně jako později národní rovnoprávnost. Porážka rakouská v Italii, státní úpadek, všeobecná nespokojenost přivodily pád Bachův a dostavuje se ústavní období od r. 1860. Národ český hlásí se o svá práva a vstupuje do boje za samostatnost svou ve vídeňském parlamentě a na sněmě. Povstává liberální denník Krásův »Čas« r. 1860—63, a »*Národní Listy*« od 1. ledna 1861, jichž redaktorem stal se dr. Julius Grégr. Za listem stojí Palacký, Rieger atd. R. 1861 založena »Politik« v německé řeči, na Moravě »Moravská Orlice« v Brně. R. 1867 povstává staročeský »Nár. Pokrok«, jenž stal se r. 1886 »Hlasem Národa«. V čele staročeských redakcí stál J. S. Skrejšovský; v »Národních Listech« pracovali nejpřednější spisovatelé a básníci. *Neruda* zde vytvořil český feuilleton, *Eim* vídeňské zpravodajství povznesl na vyšší stupeň. Odtud jsou české noviny, kolem nichž se sdružují nejlepší síly, neohroženým zastáncem české věci. Čeští novináři nelekají se ni žaláře ni pokut a všelikých persekucí, jež dostavují se záhy za Schmerlinga, stejně jako za Beusta, Herbsta a Auersperga. Bezměrný útisk v letech

1860 a 1870 českého tisku, kdy český národ byl škorpiony šlehán a ke zdi tlačen. Český lid prokázal tehdy svou statečnost i obětavost.

Později v letech 1890 přichází na Prahu »výminečný stav«, jenž opět dusí tisk český. Jakmile Mladočeši porazili Staročechy při zemských volbách 1889, nastává další rozmach v českém tisku — roste také hnutí socialistické, selské, realistické, živnostenské, tvoří se strany též národně sociální, a rozpadávají se opět strany na různé frakce. Nyní jsme svědky, jak se poměry vykrystalisovaly. Tisk se vzmáhá všestranně a má hlavní slovo v každé otázce. S ním počítá každá strana. K čilosti napomáhá vedle neustálého potýkání s Němci a s vládou boj politických stran a konkurence novin. Také censura jest mírnější, ač při libovůli všeliké hned se obrátí karta, zejména při hesle »Svůj k svému«. Ale tu poslanci imunisují zabavené články. Listy stávají se denním chlebem. Padl novinářský kolek, kauce, censura se přizpůsobuje modernímu nazírání, byť konfiskační praxe byla mnohdy jiná ve Vídni, jiná v Praze i Brně a Olomouci. Také vadí ještě nedostatek volné kolportáže. Tisk zdokonaluje se neobyčejně při rostoucí konkurenci velkokapitalistické, přihlíží se soustavně také ke kulturním potřebám čtenářstva. Čtenář chce býti zároveň rychle a krátce o všem zpraven. Český novinář stojí zde jako nejpřednější borec za nejšlechetnější statky svého národa a všeho lidstva, maje jednu, nejvroucnější tužbu: aby zřel národ svůj na výsluní svobody.

ČESKÉ ČASOPISY. V Praze vycházejí tyto časopisy: »*Národní Listy*«, list mladočeský (národní strany svobodomyslné), patří nyní akciové společnosti (poslanec dr. Kramář), roč. 51., 2krát denně. — »*Union*«, v německé řeči informující denník, roč. 3. (běžný roč. 50., dříve staročeská »*Politik*«). — »*Čech*«, roč. 35., konservativní katol. národní. Křesť. sociálové zakládají svůj denník »Nový věk«, dosud 2krát týdně vychází. — »*Národní Politika*«, r. 29., 2krát denně, dříve staročeská, nyní národní, pro svornost poslanců v jednom klubu ve Vídni, nejrozšířenější list český. — »*Čas*«, roč. 25., denník pokrok. strany (realist., prof. dr. Masaryk, dr. Herben a j.). — »*Hlas Národa*«, roč. 25., staroč., 2krát denně. — »*Illustrovaný Kurýr*«, sensační obrázky atd., denně.

— »*Právo Lidu*«, ústřední orgán československé sociálně demokratické strany dělnické, roč. 20. — »*Venkov*«, orgán české strany agrární, denně, roč. 6. — »*České Slovo*«, nár. sociální (posl. Klofáč), 5. roč. —»*Samostatnost*«, státoprávně pokrokový denník, 1. roč. (dr. A. Hajn, K. St. Sokol atd.). — »*Pražské Noviny*«, úřední denník. — »*České Slovo*« vychází od 3. prosince 1911 dvakráte denně, »*Právo Lidu*« bude vycházeti dvakrát denně od Nového roku 1912.

V Plzni vycházejí »*Plzeňské Listy*«, mladočeský denník, roč. 47.

Ve Vídni: »*Dělnické Listy*«, roč. 22., orgán československé sociálně demokratické strany české, autonomistický. — »*Vídeňský Denník*«, roč. 5., nár. orgán Čechů dolnorakouských. — »*Dělnický Denník*«, orgán sociál. dem. centralistů českých.

V Brně vychází »*Hlas*«, konservat. katolicko-národní denník, roč. 63. — »*Moravská Orlice*«, staročeský denník, roč. 49. — »*Lidové Noviny*«, 2krát denně, roč. 19., pokrokový orgán poslance dra Ad. Stránského. — »*Rovnost*«, roč. 27., zemský orgán sociálně demokrat. strany, autonom. — »*Brněnské Noviny*«, s přílohou »Moravské Noviny«, roč. 32., úřední denník.

V Moravské Ostravě: »*Ostravský Denník*«, státoprávně pokrokový.

V Olomouci »*Selské Listy*«, denně mimo pátek, orgán agrární strany pro Moravu a Slezsko, roč. 29. — »*Pozor*«, denně mimo pátek a neděli, pokrokový, ale nepatří k žádné straně, roč. 18. — »*Našinec*«, katol.-nár. denník, roč. 47., orgán poslance dra Hrubana.

Kromě listů denních každá strana hledí tiskem šířiti své programy a zásady týdenníky a listy za 2 haléře; tyto poslední má strana sociál. demokratická, nár. sociální, křesťan. sociální i agrární. Po roztržce v české straně socialistické povstávají centralistické nové listy, tak vychází v Praze jako zemský orgán týdenník »*Rudý Prapor*«, v Mor. Ostravě týdenník »*Svornost*«, v Brně »*Proletář*«, 3krát týdně, v Plzni »*Posel Lidu*« atd. Když nastala roztržka ve straně realistické, založili si dissidenti týdenník »*Přehled*«, podobně povstal »*Hlas Venkova*«, jako »neodvislý agrární list« 1911. — V kostelích (v Praze ze-

jména) rozdává se »měsíčník na obranu katolické víry« — »*Sv. Vojtěch*«, orgán pro české oddělení Spolku sv. Bonifáce. Katolický tisk se zorganisoval v Piově spolku za heslem biskupa-novináře Edvarda Brynycha v Králové Hradci, jenž pravil v pastýřském listě 25. března 1893: »Proti spolku spolek, proti knize knihu, proti listu list.« Každá česká strana téměř má také svou *revui*. Z dob staročeských jest Vlčkova »*Osvěta*«, měsíčník, roč. 41. (red. F. A. Šubert), realisté mají »*Naši Dobu*«, roč. 19., socialisté »*Akademii*«, roč. 15., Mladočeši »*Českou revui*«, nár. socialisté »*Českou demokracii*«, státoprávní pokrokovci »*Pokrokovou revui*« (dr. Brož) a »*Kroniku*« (K. St. Sokol), klerikálové »*Vlast*« (Praha) a »*Hlídku*« (Brno). Mimo to jest »*Lidová Revue*« a také »*Přehled revuí*«, cizinu informující »*Čechische Revue*«, »*Slovanský Přehled*« (Adolf Černý); lidový měsíčník »*Ruský Obzor*« (V. Mencel), »*Slovan*«, »*Zvěsti*«, půlměsíčník »*Stopa*«, »*Volná Myšlenka*«, vesměs v Praze. »*Vzdělání lidu*« s přílohou »Vzkříšení« v Moravanech u Pardubic. V Moravské Ostravě vychází »*Moravskoslezská revue*«. Mimo to jsou podobné publikace studentské. Jest spousta novin představujících různé směry politické, ani nejkrajnější nevyjímaje; také anarchisté mají své noviny, tak v Praze »*Komunu*«. Není stavu, oboru a povolání, jenž by neměl své noviny. Také *českožidovské hnutí* má svůj tisk s týdenníkem »*Rozvojem*« v Praze. — Peněžní ústavy vydávají své listy, na př. »*Finanční Listy*« (Živnobanka). »*Herold*« (Ústřední banka českých spořitelen), *Zprávy Pozemkové banky* v Praze. Dále »*Český Merkur*«, list Českého úvěrního ústavu v Praze, r. 24., »*Věstník záloženský*«, měsíčník »Jednoty záložen«, Praha, r. 25. Neobyčejně vyvíjí se také Sokolský tisk, jenž vedle »*Sokola*« (Scheiner) má na 20 menších listů, hlavně věstníků župních. Dva české sokolské časopisy jsou v Americe. »*Sokol*« pražský má 37. ročník. Sokolské listy vykazují 24.000 odběratelů při 100.000 členech obého pohlaví v českém Sokolstvu r. 1911. Pro informace o Češích v cizině máme sociál. dem. »*Vystěhovalec*« (Praha) a »*Pozdrav ze staré vlasti*« (Třebenice).

Třikráte týdně vycházejí: mladočeské listy »*Plzeňský Obzor*« (splyne r. 1912 s »Plzeňskými Listy«), »*Jihočeské*

Listy«, České Budějovice a »*Hlasy z Hané*«, r. 30., Prostějov; realistická »*Osvěta Lidu*«, Pardubice, r. 16.; socialistické (autonom.): »*Nová Doba*«, Plzeň a »*Hlas Lidu*«, Prostějov, staročeské »*Ostravské Listy*«, Moravská Ostrava. — Dvakráte týdně sociál. dem. (autonom.): »*Duch času*«, Mor. Ostrava a »*Svoboda*«, Kladno. — *Dvakráte týdně:* staročeský »*Budivoj*«, Č. Budějovice, r. 47. a »*Ostravský Kraj*«, kler., r. 7., Mor. Ostrava. — *Z politických týdenníků* uvedeny buďtež z nejstarších: »*Tábor*«, mladočeský, r. 44., Tábor, »*Šumavan*«, státoprávně-politický, r. 44., Klatovy, »*Podřipan*«, mladočeský, r. 42., Roudnice, »*Horymír*«, mladočeský, r. 41., Příbram, »*Ohlas od Nežárky*«, r. 40., Jindřichův Hradec, »*Krakonoš*«, neodvislý týd., r. 33., Jičín, »*Český Východ*«, staročeský, r. 33., Chrudim, »*Otavan*«, stát.-pokrokový, r. 32., Písek, »*Jizeran*«, r. 32., Ml. Boleslav, »*Naše Hlasy*«, neodvislý demokratický list, r. 30., Český Brod, »*Jičínské Noviny*«, mladoč., r. 30., Jičín, »*Ratibor*«, realistický, r. 27., Hradec Králové, »*Hlasy od Blaníka*«, mladočeské, r. 26., Benešov, informačně demokratický týdenník mimo strany »*Národní Obzor*«, Praha.

Při Národních Jednotách povstaly menšinové listy »*Věstník Ústřední Matice Školské*«, Praha; »*Pošumaví*«, list »Národní Jednoty Pošumavské«, Praha; »*Stráž Severu*«, orgán »Národní Jednoty Severočeské«, Praha; *Věstník* Nár. Jednoty pro jihozáp. Moravu, Brno; »*Stráž Moravy*«, věstník »N. J.« pro východ Moravu, Olomouc; »*Dolnorakouský Obzor*«, věstník »Komenského«, spolku pro zařizování a vydržování českých škol, Vídeň; samostatný menšinový týdenník »*Pařík*«, Třebenice a »*Naše menšiny*«, r. 5., Most; měsíčník »*Menšinový Studentský Obzor*«, Praha r. 7.

Z nejstarších českých časopisů jest »*Časopis Musea království Českého*«, ročník 84., čtvrtletně, Praha; na Moravě »*Časopis Matice Moravské*«, ročník 34.; dále »*Časopis katolického duchovenstva*«, roč. 77. Církevně-politickým listem jest »*Věstník katolického duchovenstva*«, ročník 10., Praha. *Učitelstvo* má nejstarší list »*Učitelské noviny*«, týdenník, ročník 29., Praha; lékaři »*Časopis lékařů českých*«, r. 49., Praha; professoři »*Věstník českých professorů*«, r. 18.; turisté »*Časopis turistů*«, r. 22., Praha. Listem »Osvětového Svazu« jest sborník pro lidovou

výchovu a vzdělání, měsíčník »*Česká Osvěta*« v Praze, r. 7. Z obrázkových listů jest nejstarší »*Zlatá Praha*«, týd., r. 29., dále »*Světozor*« a »*Besedy lidu*«, r. 14., vesměs v nakladatelství J. Otty v Praze; »*Český Svět*«, r. 8., nakl. K. Hippman, Praha, obrázkový přední týdenník český. Nejstaršími humorist. novinami jsou Vilímkovy »*Humoristické Listy*«, r. 53., dále »*Švanda dudák*«, red. I. Herrmann, r. 29., Praha. Orgánem československého ochotnictva jest čtrnáctidenník »*Divadlo*«, Praha, r. 9.

Orgánem spolku výtvarných umělců »Manes« jest uměl. sborník »*Volné Směry*«, r. 16. a »*Styl*«; Jednota umělců výtvarných vydává »*Dilo*«, uměl. měsíčník pro původní tvorbu českou, r. 8.; skupina umělců vydává »*Umělecký měsíčník*«, r. 1.; orgánem literárního odboru Umělecké besedy jest »*Lumir*«, r. 40.; spolek belletristických spisovatelů »Máj« má stejnojmenný list, skupina spisovatelů »*Zvon*«. Mimo to vychází »*Novina*«, list duševní kultury české (zal. Šalda, Machar a J. Vodák), r. 4. a »*Moderní Revue*«. Národopisu věnován jest sborník »*Český lid*«, r. 20. a měsíčník »*Národopisný Věstník československý*«, r. 5., Praha.

Z tisku věnovaného selskohospodářskému odvětví uveden budiž aspoň týdenník »*Hospodář československý*«, ústřední zemědělský list pro české země, ročník 41., Praha, dále »*Hospodářský List*« (Eckert, Chrudim); »*Kodym*«, Tábor, r. 7., »*Pražské hospodářské noviny*«, Praha, r. 31.; »*České Listy Hospodářské*«, věstník Ústřední Společnosti Hospodářské pro království české, Praha, r. 19.; revue »*Zemědělský Archiv*«, Olomouc; »*Zemědělská Politika*«, Brno, revue České hospodářské společnosti pro markrabství moravské, r. 10.; »*Zemědělské a družstevní zprávy*«, věstník Ústřední hospodářské společnosti pro Slezsko (Opava); »*Selské Noviny*«, neodvislý list Alfonse Šťastného v Padařově, r. 23.; »*Zemědělské Zprávy*«, věstník českého odboru Zemědělské rady pro království české, Praha a »*Obzor Národohospodářský*«, měsíčník národohosp. a sociálně politický, r. 16., Praha. Organisace katolická má v Čechách »*Selský list*«, r. 10. a »*Selskou Obranu*«, týdenníky v Praze; na Moravě »*Selské Hlasy*« v Brně, týd., r. 14.

Na obranu zájmů obchodnických píše »*Český Lloyd*«, třikráte týdně v Praze vycházející, r. 27.; »*Obchodní Listy*«, týd., r. 14., Praha; »*Export*«, věstník »Vývozního spolku«, r. 20., Praha.

Hojný jest též ženský tisk v čele s »*Ženskými listy*« (red. Eliška Krásnohorská), r. 39.; dále jest »*Ženský Svět*«, »*Náš Domov*«, »*Ženský Obzor*«, »*Ženská Revue*«, »*Modní Bazar Šimáčkův*«, r. 42., a různé listy ženské.

Také *živnostnictvo* má četné orgány, tak »*Živnostníka*« v Praze, ústřední list Zemských svazů živnostníků a obchod. v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, r. 4.; na Moravě jest »*Moravský Živnostník*«, ústřední orgán, r. 10., Brno.

R. 1872 vycházelo v *Čechách* 160 časopisů, r. 1880 již 242, r. 1890 418. R. 1875: 195, 99 českých, 90 něm., 5 jiných; r. 1890: 428, 253 českých, 157 něm., 18 jiných.

Podle publikace *V. Kudlaty* »*České časopisectvo XX. věku*« (Praha 1903) vycházelo *r. 1902* na 755 českých a slovenských časopisů: v Čechách 519, na Moravě 131, ve Slezsku 4, ve Vídni 10, na Slovensku uherském 28, v Německu 2, ve Francii 1, v Americe 70. — Na »*První dělnické výstavě*« v Praze r. 1902 byla sbírka českých novin, kterou uspořádal *Klub novinářských sazečů* pražských. Z Prahy a předměstí bylo zde dle výpočtů E. Geistlicha: 283 časopisů, z českého venkova z Čech 159, z Brna 40, z ostatní Moravy 69, ze Slezska 5, z Ameriky 69, z Vídně 8, z Německa 2, z Paříže 1, celkem 634.

Podle »*Katalogu veškerého českého časopisectva politického i nepolitického*«, jejž sestavil ředitel ústavu hr. Pöttingea v Olomouci při tamní výstavě časopisecké, J. Kahlig, bylo r. 1907:

A. *Časopisů Čech, Moravy a Slezska:* 1. *denníků:* 18 a jeden 5krát týdně vycházející; 2. 3krát týdně vycházejících 9, 2krát týdně 14, týdenníků 107, 3krát v měsíci 4, čtrnáctidenníků 27, měsíčníků 8, vesměs politických, celkem 188. Připočteme-li 2 denníky české ve Vídni, máme 20 českých denníků a se 7 českými a 2 slováckými v Americe 29 denníků.

Časopisy církevní, kazatelské, náboženské: a) katolické 21, b) nekatolické 11. — Časopisy pro mládež, studující,

učitelské a vychovatelské: a) Časopisy pro mládež 19, b) studentské 6, c) učitelské a vychovatelské 24.

Časopisy tříd výrobních: a) hospodářské 41; b) k chovu zvířectva se vztahující 9; c) zahradnické, vinařské a p. 5; d) lesnické a myslivecké 7; e) dělnické a pomocnické 36; f) řemeslnické a živnostenské 43; g) průmyslové, technické a technologické 19; h) modní a pro ženské ruční práce 12; ch) fotografické 2.

Časopisy státních nebo soukromých zřizenců a úředníků 20.

Časopisy finanční, obchodní, národohospodářské a železniční: a) obchodní 16; b) finanční, národohospodářské a železniční 8.

Časopisy samosprávy a správy státní: a) pro zájmy obecní a samosprávné 12, b) Úřední Věstníky 50.

Časopisy odborné, vědecké a všeobecně vzdělávací: a) všeobecně vzdělávací 14; b) vědecké a učených společností 12; c) pro cizojazyčný výcvik 2; d) přírodovědecké 7; e) těsnopisné 4; f) národopisné 3; g) museální 10; h) revuální 13.

Časopisy právnické 4.

Časopisy lékařské, lékárnické a zdravotnické 14.

Časopisy s uměleckou činností souvisící: a) belletristické 37; b) hudební a pěvecké 8; c) pro kreslení, malbu a umění výtvarná 2; d) divadelní 4.

Časopisy ženské 16.

Časopisy různých sdružení a spolků: a) Sokolské a tělocvičné 12; b) sportovní a turistické 7; c) Národních Jednot a obranných spolků 5; d) hasičské 5; e) vysloužilců vojenských a ozbroj. sborů 3; f) různých sdružení a spolků 4.

Časopisy humoristické 11; spiritistické 3; reklamní a agitační 11; různé 13.

B. *Časopisy vídeňských Čechů* 8.

C. *Časopisy Čechů v Německu* 3.

D. *Časopisy ruských Čechů* 2.

E. *Časopisy Čechů amerických se Slováky:* a) politické 39; b) nepolitické 26.

Všech českých novin se slovenskými bylo na výstavě 762.

F. Na *uherském Slovensku* bylo okolo 24 časopisů slovenských.

V »*Soupise českých a slovenských časopisů*« od *K. Nosovského* v Praze r. 1909 vykazuje statistika 1106 časopisů, z nich 49 slovenských a z těchto 41 na uherském Slovensku, 8 v Americe, českých tamtéž 74; českých v Čechách 801, na Moravě 181, ve Slezsku 11, ve Vídni 15, v Rusku 2, Německu 3; politických 238. »Soupis« obsahuje pečlivý přehled časopisů dle obsahu, místa, cenu a jméno redaktorovo a tiskaře; zároveň připojen »Ukazatel« dle míst.

V »*Insertním katalogu českých časopisů*«, r. 1910, Praha (R. Šimon a V. Čvančar) přináší přehled časopisů politických a odborných dle zemí, uvádí náklad jejich, kolikrát vycházejí a cenu inserce. Jako vystavovatelé a sestavovatelé statistiky novin, tak i tato publikace stěžuje si na liknavost některých vydavatelů, kteří ani po pateronásobné výzvě a urgenci neodpověděli!

Československá sociálně demokratická strana měla r. 1909: 79 časopisů (3 denníky, 34 politických a 42 odborné). Koncem r. 1911 měla *česká sociálně demokratická strana* (autonomisté) v českých zemích a ve Vídni celkem 90 časopisů: 32 politických 44 odborových a různých 14. Z politických 3 denníky, 2 listy vycházejí 3kráte týdně, dva 2kráte, ostatní většinou týdně. Mezi různými 2 časopisy dělnických tělocvičných jednot, dále »*Abstinentní Věstník*«, »*Jaro*«, čtrnáctidenník pro děti atd.

Česká strana národně sociální měla koncem r. 1910: 1 denník (»České Slovo« v Praze), 2 listy dvakráte týdně vycházející, 18 týdenníků politických a krejcarový týdeník »Lid«; tiskárna strany vydává sborník »Českou Demokracii« a satyrický list »Karikatury«; strana má 24 odborných listů, dále vycházejí »Ženské Snahy« a středostudentská »Bystřina«.

Národní strana svobodomyslná čítala r. 1911 politické: 2 denníky, 2 týdně třikráte, 2 dvakráte vycházející, 31 týdenníků, 4 čtrnáctidenníky; odborné: 4 týdně, 2 čtrnáctidenníky, 1 měsíčník; 1 revui, 1 belletr. měsíční list; mimo to knihovní sbírku o 6 knihách ročně.

Česká agrární strana v Čechách r. 1911 vykazuje: 1 politický denník, 1 týdenník dvouhaléřový, 12 krajinských týdenníků, 1 dvojtýdenník, 7 měsíčníků; nepolitické: 4 týdenníky, odborné 2 čtrnáctiden., 5 měsíčníků, 1 belletr. čtrnácti-

denník; mimo to různé spisy, kalendáře atd. — Na *Moravě:* 1 denník polit., 1 obdenník, 4 týdenníky, 1 čtrnáctidenník; odborné 4 týdenníky.

Dlužno zaznamenati i vzrůst tisku ve Slezsku. Býval tam jediným politickým listem »*Opavský Týdenník*«, jenž přeměnil se na 2týdenník, nyní ročník 42. a byl představitelem českého tisku, háje národní společný program. Vývojem politických stran také tam povstaly nové listy, zejména pro východní Slezsko »*Těšínské Noviny*« 2krát týdně, a nyní jest tam již na 7 polit. novin a vedle toho sborník »*Věstník Matice Opavské*«, věnovaný kulturním a vědeckým potřebám slezským. Ve Slezsku povstal na podnět prof. J. Lepaře r. 1861 »*Opavský Besedník*«, jejž redigoval a vydával prof. Ant. Vašek do konce roku 1865, později povstal »*Opavský Týdenník*«. Čeští vůdcové Frant. Palacký, dr. Fr. L. Rieger a jiní uznávajíce důležitost české větve ve Slezsku pro celý národ český předpláceli každý až 15 výtisků »Opavského Besedníku« pro lid. Do »Besedníku« psal také spisovatel kněz *Cyprian Lelek,* buditel české větve v pruském Slezsku, jenž již r. 1846 počal pro tamní český lid vydávati »*Holubici*«, jež však brzy zanikla.

Ve Vídni vycházely Hromádkovy »Víd. Noviny« na počátku 19. století a r. 1850—51 český vládní »Vídeňský Denník«, čelící Havlíčkovým »Nár. Novinám« a »Slovanu«. Učiněno zde několik pokusů také s denníky, z nichž se v nové době udržely české; »Slavisches Tagblatt« po krátkém vycházení zastaven r. 1911. Vedle denníků jest zde řada menších listů, z nichž nejstarší jest »*Věstník*«, časopis českých spolků ve Vídni, r. 29.

ČESKÉ LISTY MIMO VLAST. A. *V Evropě:* 1. »*Katolické Noviny*«, v Ratiboru, jediný list, týdenník, roč. 19. »pro lid moravský v pruském Slezsku«, jak stojí v čele listu, s přílohou »Zábava nedělní«. 2. Berlín: »*Vlasť*«, měsíčník československých spolků zahraničních a orgán Svazu jejich; r. 35. 3. »*Zahraniční Sokol*«, věstník sokolských jednot v Německu, měsíčník, r. V. 4. Záhřeb: »*Český list*«, týdenník Čechů na Balkáně, ročník I. 5. Kijev: »*Čechoslovan*«, týdenník Čechů v ruské říši, r. I. 6. Terst: »*Hlas Adrie*«, r. I., list Českého yacht klubu.

V *Rusku* vycházela v Łodzi »*Jednota*« (vyd. Procházka) a v Kijevě »*Ruský Čech*« (vydavatel dr. Václav Vondrák). Časopisy ty zanikly.

B. *V Americe:* Česká větev v Spojených Státech Amerických čítající přes půl milionu duší předstihuje tisk v staré vlasti svým tiskem, který má již také své dějiny: »Padesát let českého tisku v Americe« od T. Čapka v Novém Yorku (r. 1911). První noviny české zde založil, redigoval i sázel ctitel Havlíčkův, zedník a hudebník Kořízek z Moravy 1. ledna 1860 v Racině »Slowan Amerikánský« (název podle »Slovana« Havlíčkova). Celá legie publicistů od Vojty Náprstka, filosofa L. Klácela, K. Jonáše, Rosického, J. A. Oliveria, V. Šnajdra, J. V. Čapka, Zdrůbka, Paldy, Hessouna atd. až po Išku a dra Salabu, Vojana a Havlasu pracovala a pracuje na vydávání českých novin, určených pro lid, jenž jda s těžkým srdcem za chlebem do cizí zámořské země chce duševní stravu, již by chápal a z níž by se poučoval i pobavil. Svobodomyslní, katolíci a socialisté-novináři pracují za nejtěžších hmotných poměrů. Jsou to praví hrdinové naší doby, vytrvalí jako český člověk v Americe. Pracují s chutí na výsluní zlaté *svobody tisku, kde není vůbec censury*... Každý Čech v Americe čte; pokud se týče Slováků, tito naučí se brzy čísti a stávají se z nich nadšení apoštolové svobody, pokroku a osvěty, takže vracejíce se do vlasti znepokojují svou sebevědomostí národní a občanskou vyspělostí Maďary při návratu do staré vlasti, ježto každý jest novým buditelem národním a politickým. Jak ohromný pokrok to v Americe dnes od prvního švabachem tištěného lístku »Slowana Amerikánského«! Češi patří k nejvzdělanějším kmenům v Americe, mají jen 2% analfabetů (Němci 4). Čechové mají na 1200 spolků a přes 70 časopisů.

R. 1911 měli *američtí Čechové* 7 denníků, 8 dvojtýdenníků, 32 týdenníků, 4 čtrnáctidenníky, 22 měsíčníků a 4 časopisy nepravidelně vycházející. Asi 75% jest novin nábožensky neodvislých, pak následují katolické a posléze protestantské. Anarchisté a radikálové založili od r. 1883 celkem 19 časopisů.

II. SLOVÁCI.

Jako rodní bratří stáli a stojí Slováci s Čechy v nejužším kulturním spojení, což platí zvláště o české knize, jež nalézala na uherském Slovensku druhý domov, zejména v chrámech a byla spisovnou řečí do polovice 19. století.

Již r. 1783—1785 měli Slováci pěkné »*Prešpurské Noviny*«, vydavatel byl Daniel Tállyai, red. Jan Vyskydenský, a v Báňské Bystřici revuální »*Staré Noviny literniho umění*« (r. 1785—6, red. O. Plachého), jimiž prozařuje osvícenský duch.

Na uherském Slovensku objevují se koncem let 1830 zábavně vzdělávací časopisy a almanachy, až r. 1845 v Prešpurku povstaly *Štúrovy* »*Slovenskje Národňje Novini*« v duchu slovansko-demokratickém, s belletristickou přílohou »Orel Tatranský« (1845—1848). Na tamním uherském sněmu hájil spravedlivé požadavky Slováků, ale marně. Tyto tlumočil M. Hodža na shromáždění v Liptovském Sv. Mikuláši r. 1848 a staly se základem památného »Memoranda« Slováků přijatého na shromáždění v Turč. Sv. Martině 1861. V bouřlivém roce 1848 stáli Slováci při Vídni proti Maďarům. R. 1861 založeny »*Peštbudínské Vedomosti*«, úsilím kněze, spisovatele *Fr. Sasinka,* jenž působil později novinářsky také v Praze, a biskupa Moysesa, jenž řídil od r. 1851 v Báňské Bystřici pět let časopis »Cyrill a Method«. Již r. 1846 redigoval Jos. Miloslav Hurban »Slovenské Pohľady«, časopis pro vědu, umění a literaturu, s přestávkou do r. 1852. Po vyrovnání r. 1867 (dualismus) nastala persekuce Slováků, které jsme dosud svědky. Pokračovatelem »Peštbud. Ved.« staly se v Turč. Sv. Martině »*Národnie Noviny*« (red. Ambro Pietor (již zemřel), J. Škultéty a básník Svetozár Hurban Vajanský, list konservativně slovanský, rusofilský, v duchu Štúrově a jiných buditelů. Redaktoři jeho byli nejednou stíháni a žalářováni jako panslávové, buřiči atd. Dějiny žurnalistiky slovenské jsou pravou Kalvarií.

Politických procesů, hlavně pro články v novinách bylo od r. 1897—1907 na 76, odsouzeno bylo 411 osob, trest činil 39½ let, peněžní pokuty na 30.000 K, soudní útraty okolo 100.000 K. Kde který národní slovenský list byl stíhán tehdy. Strašná persekuce tisku byla za koalice, která pora-

žena při volbách r. 1910. Za nového ministra předsedy hr. Khuena Héderváryho, když procesy politické zastaveny, nastal oddech slovenskému tisku. Lid neobyčejně rád čte a důvěřuje svým novinám.

R. 1897 počal v Skalici vycházeti »*Hlas*« jako tlumočník nových snah slovenské omladiny (dr. Blaho, dr. Šrobár atd.) za drobnou práci mezi lidmi. Byl to nový kvas, jenž šířil se dále, až posléze přinesl ovoce v podobě »Slov. Týždenníku« a »Slov. Denníku«, a nynějšího měsíčníku »Prúdů« (Pešt). Omladina (»Hlasisté«) v duchu hlavně Masarykově postavila se proti »starým« v Turčanském Sv. Martině.

Velice utěšeně zmáhá se činnost slovenských nakladatelů-knihkupců na uherském Slovensku, kteří dobrými knihami povznášejí duševní úroveň Slováků vedle tisku.

V zájmu odnárodnění Slováků vycházejí nákladem vlády z konfiskovaných peněz Slovenské Matice v Turčanském Sv. Martině r. 1875 (100.000 zl.) »*Slovenské Noviny*«, denník v Pešti (r. 1911 — 26. ročník); laciný, ročně jen 12 K (číslo za 2 hal.), podobně obrázkový zábavněpoučný týdenník »Vlast a Svet« (ročně 2 K) a jiné, většinou rozhazují je zdarma mezi Slováky, stejně maďaronské kalendáře, jež také vládní poslanci rozdávají. Není divu, že mají dosti velký náklad, výše uvedený denník přes 10.000 výtisků. V nich vyličuje se Maďar jako spasitel Slováků, velebí se vše maďarské a zohyzďuje také vše slovanské, jako státu uherskému nebezpečné a Slovákům škodlivé, zejména proti Čechům a kulturní jednotě československé se tu štve. Tak napsal odrodilecký týdenník »*Krajan*« v »Besztercebányi« (místo slov. Baňské Bystřici) 3./3. 1910 (ročník 8.), že »mezi Čechem a uherským Slovákem jest právě tak velký rozdíl, jako mezi Rumunem a Rusem«. Všechny tyto maďaronské noviny chválí každou vládu a velebí vždy »maďarskou státní ideu«, stejně však jsou — protislovanské.

V poslední době překvapilo nové pronásledování slovenských učitelů. Ministr vyučování Zichy dal sesadit dva učitele v Brezové, poněvadž rozšiřovali časopis pro dítky »*Zorničku*«, který prý jest nevlastenecký a zakázaný. Ale není zakázaný; vychází dvakráte měsíčně v Pešti.

Slováci měli r. 1898 celkem 21 časopisů, z nichž bylo 6 politických, tehdy »Národnie Noviny« vycházely denně, nějaký čas jen; v Turč. Sv. Martině bylo 8, v Ružomberku 7, v Pešti 3 atd. časopisy. Všechny měly odběratelů přes 50.000. Socialisté měli měsíčník »Naši Dobu«.

R. 1909 měli Slováci v *Uhrách 41 časopisů,* z nich bylo 8 politických, společenské a literární 4, odborné 3, belletristické 2, hospodářské 3, humoristické 2, dětské 2, církevních 10, *7 maďaronských. V Americe bylo slovenských časopisů 6, úhrnem 47.* Mezi slovensko-americkými listy jest též jeden denník. I zde vláda uherská »pamatuje« maďaronským týdenníkem »Bratrstvem« na Slováky. Nejrozšířenější jsou »*Národné Noviny*« (Pittsburg), týdenní orgán Nár. Slovenského Spolku a »*Jednota*«, týdenní orgán První katolické slovenské Jednoty v severní Americe (Midletown, P. A.), tyto noviny stejně jako ostatní listy jsou dosti rozšířeny. Slováků se počítá na ¾ milionu v Americe.

Dle úředních výkazů vykazoval slovenský tisk r. 1908 na 4,797.930 výtisků, r. 1909 již 5,569.600, takže Slováci předstihli Rumuny (5,420.454) a Srby (2,916.805) a r. 1910 odhadnouti lze náklad slováckých novin již na 6 milionů exemplářů, bojujících »za tú našu slovenčinu«.

Z tisku slovenského buďtež zaznamenány tyto přední listy: »*Slovenský Denník*«, pokrokový, ročník 2. Budapešt, red. A. Štefánek. Tamtéž »*Slovenský Týždenník*«, nejrozšířenější polit. týdenník slov., red. M. Hodža; roč. 9. — »*Národnie Noviny*«, ročník 42; Turčanský Sv. Martin, red. Svetozár Hurban Vajanský, majitelem jest družstvo v čele s Pavlem Mudroněm. Tamtéž »*Slovenské Pohľady*«, měsíčník, roč. 31., red. J. Škultéty, a »*Národný Hlásnik*«, týdenník, roč. 44., majitelem jest družstvo hořejší, red. M. Pietor a dr. M. Ivanka;»*Slovenské Ľudové Noviny*«, ročník 2., týd. katol. v Prešpurku; v čele družstva vydavatel. jest farář A. Hlinka, členy: všichni 3 poslanci slovenští: farář F. Juriga, dr. P. Blaho a F. Skyčák; red. kaplan F. Tománek. »*Dolnozemský Slovák*«, roč. 9., Nový Sad v již. Uhrách, red. dr. L. Mičátek. »*Zvolenské Noviny*«, »*Remeslnické Noviny*« (Skalice). V Prešpurku vycházejí »*Robotnicke Noviny*« za heslem »Vlastní silou«, jako slovenský orgán týdenník sociálně-demokratické strany v Uhrách (r. 1911

— ročník 8.). »*Naša Zástava*«, Pešt, měsíčník, red. M. Hodža. »*Prúdy*«, měsíčník studentské omladiny, Pešt; red. dr. Jan Medvecký. — Musejní společnost v Turčanském Sv. Martině vydává svůj »*Časopis*« a »*Sborník*«, roč. 16.

Koncem r. 1911 vychází na uherském Slovensku 36 časopisů, kromě maďaronských, z oněch 8 v Turčanském Sv. Martině, 4 v Pešti atd. Zároveň povstal v Americe nový denník »*Youngstownské Slovenské Noviny*« z dosavadního čtrnáctidenníku, a v Chicagu »*L'udový denník*«.

III. POLÁCI.

Jako jiní národové, měli i Poláci záhy různé »Nowiny« (16. století), mimo to »Relacje« (17. stol.) a koncem 17. století »Wiadomości« a »Gazety«. Novinky takové byly neperiodické, a věnovány byly některé význačné události, na příklad válce nebo příhodám mezi potentáty. Udržely se ještě přes 18. věk pod názvem »Awiz«. Otcem polských novinářů stal se *Jan Aleksander Gorczyn*, syn tiskařské rodiny Krakovské, jenž 3. ledna 1663 vydal první »číslo« prvního, pravidelně tištěného polského listu »*Merkurjusz Polski*«. Když se král Jan Kazimír se svým dvorem přestěhoval do Varšavy, přeložil Gorczyn svůj list tam, ale nedařilo se mu, upadl do dluhů, prchl do Krakova, kde v bídě zemřel. Povstalo pak několik časopisů, i německých a latinských, ale neudržely se, až r. 1729 povstal »*Kurjer polski*«, jejž vydávali otcové pijaristé a jenž stal se základem polského tisku.

Za posledního krále Polského bylo na 80 periodických časopisů. Rozdělení Polska a další osudy jeho zasadily smrtelnou ránu tisku polskému. Na počátku 19. stol. bylo již jen 12 časopisů. Od r. 1815 do 1820 povstalo v Polsku 56 nových časopisů, od r. 1815 do 1830 okolo 180. Vysvětluje se to žízní po duševní stravě ve všech oborech, takže zakládány odborné listy, zejména selské, ale také hudební.

Strašné byly rány, jež dopadaly na polský tisk, až teprve ústavní doba nová ulevila mu, nejnověji také v Rusku. Na počátku roku 1911 čítalo se již okolo 630 periodických polských časopisů na celém světě. V době největšího utrpení nalézá Polák útěchu ve svém listu, nemaje slova

polského ani ve škole. Přirozený vývoj národa a všechen duševní život byl přerušen, povstalo rozdělení a osamocení, nebylo dřívějších styků, nebylo účasti na politice a správě vlastních záležitostí a řízení naléhavých oprav. A tu polský tisk jest majákem Poláků; nejlepší síly, nejslavnější muži chápou se péra; i Henryk Sienkiewicz byl redaktorem. Polské noviny dle slov Słowackého nesou »kahanec osvěty« před svým lidem. S rostoucí osvětou a vzdělaností roste také počet časopisů.

POLSKÝ TISK V NĚMECKU. Ve Velkopolsku vycházel v Poznani od r. 1815—1848 jediný polský list »Gazeta W. Księstwa Poznańskiego« (majitel byl Němec), jako pouhý ohlas německých novin. Neodvislý denník povstal teprve r. 1848 jako »Gazeta Polska«, ale vláda ho již r. 1850 potlačila. Nastala přestávka, až za liberálnějších proudů r. 1859 směl H. Cegielski vydávati »*Dziennik Poznański*«, jenž dosud vychází jako přední list polský, slavjanofilský a konservativní. R. 1872 povstal denník »*Kuryer Poznański*«, dosud orgán národní demokracie polské. Jiných stran v Poznańsku není. Oporu má tisk v zemanstvu, duchovenstvu a rolnictvu, rovněž v dělnictvu.

Z významnějších listů buďtež uvedeny ještě, a to v Poznani: denník »*Orędownik*«, roč. 40., směr jako »Kuryer P.«, patří stejné akc. společ., red. obou dr. M. Seyda. »*Postęp*«, roč. 22., jediný antisemitský polský denník v Prusku, slavofilský, orgán lidové strany, jež jest nyní úplně pod vlivem národní demokracie. »*Goniec Wielkopolski*«, bez ostřejšího programu, ale odpůrce nár. demokracie, založen r. 1877 jako protivládní list. »*Wielkopolanin*«, roč. 29., konservativní, pro vesnický lid. »*Praca*«, týdenník polit., illustrovaný, roč. 15. (odběratelů na 8000); druhým illust. jest »*Gwiazda*«, méně vlivný týdenník klonící se k »Kuryeru P.«.

Mimo Poznaň vycházejí: »*Lech*«, denník nár. demokratický, slavofilský, »*Dziennik Kujawski*«, n. d. v Inovraclavi, »*Gazeta Polska*«, den. v Kościaně, »*Dziennik Bydgoski*«, radikálně demokrat., »*Gazeta Toruńska*«, kat. nár. denník slavofilský se 6 přílohami-časopisy bezplatnými, nejlevnější v záp. a vých. Prusku list polský, roč. 47., majitel poslanec Brejski; »*Gazeta Grudziądzka*« (red. W. Kulerski, radik.

slavofilská, největší list, přes 80.000 abonentů), 3krát týd.; »*Pielgrzym*« v Pelplině v záp. Prusku, orgán nár. duchovenstva, roč. 43., 3krát týdně, »*Gazeta Gdańska*«, 3krát týd.; na Warmii jest »*Gazeta Olsztyńska*«. Pro Mazury evangelické vychází švabachem tištěný a obrázkový jediný »*Mazur*« v Szczytvě, 2krát týd. s přílohami. V *Berlině* vychází »*Dziennik Berliński*«, dem., roč. 16, v *Bochumu* (Westfálsko) denník »Wiarus«, majitel posl. Brejski, v Herně (Westfálsko) »Narodowiec«, 3krát týd., děl. katol. Ve *Slezsku Horním:* »*Katolik*« v Bytomi (3krát týd., roč. 44.) a »*Górnoślązak*« v Katovicích (denník), umírněné orgány vůdce Poláků slezských, poslance Napieralského, jenž zakoupil r. 1911 tisk radikálně-národní od poslance Korfantyho: »Kuryer Ślązski« a »Polak« v Katovicích. — Nákladem »Katolika« založen r. 1897 denník »Dziennik Śląski« v Katovicích a v Glivicích »*Głos Śląski*« (s různými přílohami; ročně jen 6 marek). — V Ratiboru jsou »Nowiny Raciborskie«; v Opolí »Gazeta Opolska«, 3krát týd. — V Katovicích »*Gazeta Robotnicza*«, 3krát týd., sociál. dem. V Bochumu sociál. týd. »Gazeta Górnicza«, mimo to »Glos Górnika«, 2krát měs. jako orgán »Zjednoczenia Zawodowego Polskiego«, náklad 60.000.

Proti radikálním, všepolským proudům povstal v Poznani »*Związek Narodowy*«, jenž usiluje sdružiti k práci proti nepříteli všechny lidi dobré vůle, a od 1. ledna 1911 vydává týdenník »Przegląd Wielkopolski«. *V Kralovci* ve vých. Prusku vychází týdenník švabachem psaný pro evangelické Mazury »*Pruski Przyjaciel Ludu*«, *hakatistický!!* Roč. 12. *V Poznani:* »*Robotnik*«, týd., orgán »Svazu katol. spolků dělníků polských v Poznaňsku«; náklad 30.000; také v Berlíně mají podobný týd. Sociál. týd. »*Oświata*«. V Kościerzyně (Berentě), záp. Prusko, »*Gryf*«, jediný list, měsíčník pro kašubské záležitosti.

V říši německé nemají Poláci ani jediné školy veřejné, ani jediné soukromé; jest tu vyhlazovací boj za heslem »ausrotten«. Noviny jsou takto vychovatelem lidu. Není zde však měsíčníků politických. »Dziennik Poznański« přináší jaksi v náhradu za to v neděli velkou přílohu »Literatura i sztuka« (umění). Vyhlazovací boj (kolonisační politika, expropriace) doléhá v první řadě na tisk. *Za tři léta*

1896—8 v Prusku měl polský tisk 170 procesů politických pro obranu práv svého lidu na vyučování náboženství v rodné řeči atd. Odsouzeni byli Poláci celkem na 122 měsíce do vězení a k pokutě 24.750 marek.

POLSKÝ TISK V RAKOUSKU. Poměrně nejlépe dařilo se a daří se polskému tisku v Rakousku, díky politickému postavení, jež Poláci zaujímají. *R. 1911 slavil polský tisk haličský své stoleté výročí:* byla r. 1811 založena »*Gazeta lvowska*«, jež r. 1847 za gubernátora Stadiona přešla v majetek vládní. Rokem 1848 a novými proudy národními stíženo poslání její, klesla oblíbenost, ale uznává se, že úřední list nikdy neurazil citů polských. Za místodržitele Agenora Gołuchowského zdokonalován denník i po stránce literární, a bylo tužbou redakce, aby každý úředník státní cítil se v Haliči Polákem. Noviny v posledních letech při agitaci nových stran lidových rostou neobyčejně. P. Stojałowski stal se buditelem a vůdcem polských chlopů, založil jim také politickou stranu (křesťansko-lidovou) a řídil selské »gazetky« »*Wieniec*« a »*Pszczółku*«, jež dány do kladby a Stojałowski pronásledován hrozně. Listy ony odkázal — všepolské straně, poslanci J. Zamorskému. Při velikém počtu haličských židů (na 800.000) uplatňuje se neobyčejně vliv jejich také v tisku polském, ač mají také německé a sionistické noviny.

Jako Stojałowski z císařského chlopa udělal polského, tak velkých zásluh získal si uvědoměním lidu v Haliči Jan Popławski, jenž pracoval nejprve ve Varšavě, a pak ve Lvově v »Przeglądu Wszepolském« a »Polaku« působil v duchu všepolském. Hnutí to rostlo v intelligenci, a »Novou Ojczyznou« také na vesnicích, v směru národním, stejně jako socialistický tisk v městech hájením stavovských zájmů vedle demokratického tisku, jenž hájí práva a svobodu středních vrstev. Všepolské hnutí vyvrcholilo pak v denníku »*Słowo Polskie*«, orgánu strany národně-demokratické (r. 16., 2krát deně).

V Haliči bylo r. 1850 jen 6 politických novin, uměleckých a literárních časopisů 2; dnes jest tu na 20 denníků, z nichž demokratická »Nowa Reforma« v Krakově vychází 2krát denně, stejně »Kurjer Lwowski«, »Gazeta Poranna« a »Gazeta Wieczorna«. Také *měsíčníky* mají zde půdu. Stře-

dem tisku jest Lvov a Krakov, ve venkovských městech není denníků.

V *Haliči* vycházejí zejména tyto časopisy:

V *Krakově* denníky »*Czas*«, konservativní (stančíků), 2krát denně, r. 44., »*Nowa Reforma*«, demokr., 2krát denně, r. 30., nejrozšířenější, asi 10.000. »Głos Narodu«, všepolský, »Naprzód«, sociálně-demokrat. (poslanec Daszyński), »Nowiny«, nyní všepolský. »Kuryer ilustrowany« vydávají židé. Jiné listy: »*Świat Słowiański*«, přední všeslovanský měsíčník dra F. Koneczného, 7. r. »Krytyka«, měsíčník liberálně-social. »Obrona Ludu«, týdenník, secese Stojałowců. »Ojczyzna«, týdenník všepolsko-lidový. »Prawda«, týd., centrum lidové. »Prawo Ludu«, týd., social. »Przegląd Polski«, měsíčník stančíkovský. »Przegląd Powszechny«, měs. katol., vydav. jesuité. »Przyjaciel Ludu«, týd. lid. (posl. Stapiński): »Tygodnik«, neodvisležidovský, dr. A. Gross. »Wawel«, 14denník, křesť. sociální. V Krakově a ve Varšavě vychází přední belletristický obrázkový týdenník zároveň všemu polskému životu věnovaný »*Świat*«.

Ve *Lvově* vycházejí tyto denníky: »Gazeta Lwowska«, úřední, nejstarší. »Dziennik Polski«, dem. (dr. Ostaszewski-Barański). »Słowo Polskie«, všepol., 2krát denně (stoupenci Exmin. dra Gląbińského). »Gazeta Narodowa«, konserv., podolské šlechty, r. 51., »Gazeta Poranna« a »G. Wieczorna« (orgán demokratický, poslanec dr. Battaglia a German). »Przegląd«, konserv., blízký stančíkům. »Wiek Nowy«, lidový, největší, na 30.000. »Głos Narodu«, křesť. sociál., »Kurjer Lwowski«, radikální nár. »Goniec«, bulvární všepol., s illustracemi sensačními. »Głos«, sociál. Nedenníky: »Jedność«, týd. křesť. soc. »Monitor«, týd. (posl. Breiter) radikál. pokrokový »Gazeta Niedzielna«, týdenník, jako krakovský »Prawda«. Mimo to uměl. literární »*Sztuka*«. »Rzecz pospolita«, všepolský čtrnáctidenník podolského rázu (dr. A. Skałkowski, red. dr. Browiński). Týd. polit. lit. »*Życie*«.

Jiných týdenníků v zemi jest přes 20.

POLSKÝ TISK V RAKOUSKÉM VÝCHODNÍM SLEZSKU (TĚŠÍNSKU). Národní ruch a probuzení zachvátilo záhy i polský živel na *Těšínsku*, kde vydatně působil zvláště *Pavel Stalmach* (1824—1891). evangelík, jenž stýkal se

s československými buditeli a byl také na 1. sjezdě slovanském v Praze r. 1848. R. 1848 s dr. Kłuckým založil »Tygodnik Cieszyński« a řídil jej sám od počátku pod heslem: národnost a osvěta. Z počátku měl 200 odběratelů. Vytrvale bojoval s odpadlíky, kteří založili »Nowiny«, v nichž velebili Němce, volby do Frankfurtu a vystupovali proti Slovanům. Za absolutismu potlačen také »Tygodnik« r. 1851, načež Stalmach založil »Gwiazdku Cieszyńskou«, ale přišla brzy výstraha úřední a tak zastavil list a také »Miesicznik C.«. Od května 1852 až do r. 1853 počala opět »Gwiazda« vycházet jako politický list a vychází až podnes. Rozšířena byla ve všech zemích polských na počátku let 1860. Byl pro společný postup katolických a evangelických Poláků, což mu neodpustili pastoři němečtí, všemožně ho pronásledovali renegátskými listy, vytýkajíce, že jeho list jest »písmo katolické«. Stalmach na smrtelné posteli přestoupil ke katolictví. — Přílivem polských dělníků z Haliče nastává osvěžení polské, zakládají se polské Matiční školy ve Slezsku i na Moravě sousední a rovněž časopisy. Také v *Bukovině* věnuje polská veřejnost z Haliče pozornost tamním svým rodákům.

Ve *Slezsku* vycházejí nyní: 1. »*Gwiazdka Cieszyńska*« (Těšín), nejstarší katol. národní list. 2. »*Dziennik Cieszyński*« (r. 6.) pro intelligenci i lid, orgán hájící politiku polských poslanců; 3. »*Robotnik śląski*«, Těšín, sociál. demokratický, protičeský. 4. »*Głos ludu śląskiego*«, Fryštát, polsko-lidový, radikální, krajně protičeský. 5. »*Ślązak*« v Skočově, list odpadlické dajčfrajndlišské »strany lidové«, od Němců vydržovaný, psán polsky v duchu německém!

Na *Moravě* vychází »*Górnik*« (Mor. Ostrava) sociálnědemokratický list, a v *Bukovině* »Gazeta Polska«, 2krát týdně, nár. (Černovice).

Ve *Vídni:* »Polnische Post«, informační, národní.

POLSKÝ TISK V RUSKU. Polský tisk v Rusku zakoušel veškeré strasti, jako ruský od censury ruské a libovůle administračních úřadů, ale měrou daleko větší, zejména po polském povstání r. 1831 a 1863. Těžko bylo psáti noviny politické a tak zasazena rána polskému tisku hlavně na Litvě, kde byl 1815—1822 krásný rozvoj, a v jihozápadních guberniích.

Při politické nesvobodě noviny nechaly politiky a povzbuzovaly lid k obchodu, zemědělství a osvětě. Teprve konstituční doba r. 1905 přinesla úlevu, takže po celé říši množí se všude časopisy.

Ve Varšavě povstaly noviny záhy. Řídili je jesuité a piaristé; r. 1773 přeměnily se »Wiadomości Warszawskie« v »*Gazetu Warszawskou*«, kterýžto denník podnes vychází; nyní jako národně demokratický (býv. posl. Roman Dmowski), dvakráte denně. »Słowo«, konserv., zal. r. 1871, prvním redaktorem byl H. Sienkiewicz, stalo se pak umírněně realistické, hájící politiku »ugodowců«. Z jiných polských denníků aspoň některé: »Dziennik Powszechny« (r. 29.), křesť. soc. (Dworzaczek a Skimborowicz), pokrok. »Nowa Gazeta«, r. 6., 2krát denně, »Prawda«, pokrok., »Goniec«, nacionální, »Dzień«, mimo strany, rozličné denníky »Kurjery« (z nich zasluhuje zmínky zvláště realistický »*Kurjer Polski*« L. Straszewiczův), »Polak-Katolik«, »Wiadomości Codzienne« (nár. den.), »Głos Warszawski« hájil novoslovanství a politiku kola polského v Petrohradě. Dále vychází zde přední polský měsíčník »*Biblioteka Warszawska*«, ročník 71.

V předních městech král. Polského, zvláště v Łodzi jsou četné noviny polské, také v Kijevě jest konservat. nacionální »Dziennik Kijowski«, r. 6., v Petrohradě jest »*Dziennik Petersburski*« orgánem poslance Babjanského a chtěl býti orgánem polských kolonií v Rusku svou nestranností. Ve Vilně vychází »*Kurjer Wileński*«, nár. demokrat. denník, a »*Gazeta 2 Grosze*«, klerikálně národní. — Polské týdenníky datující se od Lelewelova »*Tygodnika Wileńskiego*« r. 1815 rostly v 19. století, ale při rozmachu denníků nyní ustupují, stejně všechen venkovský tisk, jenž nemůže konkurovati s denníky, maje málo redakčních sil a odběratelů, a rovněž inserátů. — V »Tygodniku« uveřejnil první své verše mladý básník *Adam Mickiewicz*.

Dle statistiky petrohradské Akademie nauk bylo v ruské říši r. 1907 celkem 250 polských periodických časopisů, z nich 217 ve Varšavě, 9 v Lublině, po 4 v Łodzi, Čenstochově, Plocku a Kijevě, po 4 v Kielcích a Vilně. Denníků bylo 22.

POLSKÝ TISK V CIZINĚ. Jednak emigranti po revolucích polských, jednak lid polský ubírající se za chlebem do dálné ciziny, byl půdou pro nové polské noviny. Tak v Paříži, ve Švýcařích, Londýně a v Americe. Zde přílivem stálým rozmnožil se počet polský na 3 miliony duší. Již r. 1863 povstal zde první politický list k účelům povstaleckým »Echo z Polski« (Nowý York); teprve r. 1873 objevil se místně americký list v Chicagu, 2krát týdně, »Gazeta Polska« a první denník r. 1883 v Milwaukee »Kuryer Polski«. Amerika poskytuje tisku úplnou svobodu, není zde censury. A tak i polský tisk, jsa určen pro lid, má americký ráz, odchylný od evropského. Počítá se, že má na 150.000 abonentů.

* *
*

Statistika polského tisku podle »Wykazu prasy polskiej« (red. Czarnowski, Berlin 1911) jeví se takto:

Země	týdenníků	měsíčníků	čtrnáctidenníků	denníků	kvartálníků	jiných
Království polské a ostatní Rus . . .	86	50	28	27	5	—
Rakousko	42	84	52	21	8	—
Německo	29	22	10	21	1	—
Amerika	70	9	—	9	—	—
Úhrnem . .	227	165	90	78	14	14

Přibližně bylo by *na 600 časopisů,* ale statistika jest neúplná, autoru nedostalo se všech odpovědí. — »Polska kultura« sdělila, že r. 1905 bylo na 28 milionů abonentů na polské noviny, r. 1906 o 6 milionů méně, t. j. jen 22 mil. Ročně rozprodá se nyní na 80 milionů různých polských časopisů.

Dle St. J. Czarnowského a prof. Chmielowského bylo všech polských časopisů: 1 r. 1679, 2 r. 1686, 4 r. 1697,

1 r. 1730, 8 r. 1770, 10 r. 1780, 13 r. 1760, 10 r. 1800, 12 r. 1810, 45 r. 1820, 77 r. 1830, 63 r. 1840, 96 r. 1850, 84 r. 1860, 134 r. 1870, 123 r. 1880, 230 r. 1884, 354 r. 1896, okolo 600 r. 1905.

Jako konspirační tisk polský budiž uveden ještě »Czerwony Sygnal«, orgán P. P. S. (Polské partie, strany socialist., Varšava), »Brzask«, Plocký děl. okres P. P. S., frakce revol.; »Górnik« (P. P. S. okres dombrovický); »Na Barykady« (P. P. S.); »Lodzianin« (P. P. S.); »Gazeta ludowa« (P. P. S., frakce revol.); »Pobudka« (P. P. S., Lublín); »Swit« (P. P. S., Čenstochova); »Robotnik« (P. P. S.) a »Jutro« (list mládeže pokrok. samostatnosti).

Občas slyšeti, že policie odkryla »tajnou« tiskárnu P. P. S. obyčejně na základě denunciace a zrady, a najdou se pak listy »nelegální« jako ve Varšavě: »Robotnik«, »Pobudka«, »Przedświt«, »Na barykady« atd. (r. 1909). — Potlačí-li úřady některý list, vychází brzy pod jiným jménem.

IV. SLOVINCI.

V boji s mocnými nepřáteli — Němci a Italy otužili se záhy Slovinci také kulturně, takže dnes rozvíjí se dnes u nich nejslibnější život národní a hospodářský stejně jako u Čechů, s nimiž žijí v nejlepším přátelství a v společné práci zejména na obchodním poli, majíce s nimi dosti podobný krutý zápas jako stráž slovanská. Počátek slovinských novin spadá do konce 18. století, kdy redakcí Vodnikovou počaly vycházeti v Lublani z počátku 2kráte týdně »*Lublanske Novice*«. Hned první noviny slovinské hrdě hlásí se k *slovanské vzájemnosti*, jež odtud zaznívá povždy v slovinském tisku, jako v českém a mocně působí na povznášení hrdosti národní. V 1820—1830 letech učiněno několik pokusů vydávati noviny, ale vadil německý byrokratismus, nedůvěřivý k slovanskému tisku a nedostatek pracovníků, až r. 1843 redakcí otce slovinského národa dra J. Bleiweise vycházejí »Novice« při c. k. hospodářské společnosti lublaňské, jež se dosud udržují. To byla slavná buditelská doba pro Slovince, kteří probouzejí se k novému životu. »Novice« staly se vzorem časopisů jiných, vydávaných v slovinských i poněmčených městech venkovských.

Rok 1848 pohnul ovšem také Slovinci, založeno opět několik novin: »*Slovenija*« jako první pravý politický časopis, v Celji »Novine«, v Lublani r. 1850 »Jadranski Slavjan« atd. Ale Bachův absolutismus spálil je jako kopřiva, takže již r. 1854 zbylo z 9 časopisů jen tři, a pak již jen konservativní, dle jména slovinské »Novice«. Od let 1860 množí se opět noviny slovinské v duchu slovinském. R. 1868 povstal 3krát týdně vycházející »Narod«, jenž přeložen do Lublaně r. 1872 jako svobodomyslný denník »*Slovenski Narod*«, jenž stal se předním listem a neohroženým zastáncem Slovinců. Mezi zakladatele patří v říjnu 1911 zemřelý dr. *Josip Vošnjak*, bývalý poslanec, jenž horlivě pracoval o hospodářské sílení Slovinců. Hlavním red. »Slov. N.« jest R. Pustoslemšek, účastník slovanských sjezdů novinářských. Patří národně pokrokové straně, v níž posl. *Ivan Hribar* zaujímal svou prací a jako nadšený šiřitel slovanské myšlenky vynikající místo. V redakci zasedal přední spisovatel Josip Jurčić. Druhý denník v Lublani jest orgán *slovinské lidové strany* (klerikální) »*Slovenec*« (orgán dra Šusteršiće a přátel), jenž založen r. 1873 (3krát týd.) a denníkem se stal r. 1883. V Lublani vychází nejnověji ještě radikální národní denník »*Jutro*« a sociál. dem. »*Zarja*«. Četné menší politické a nepolitické listy vycházejí všude, kde obývají Slovinci až po Terst, kde mají denník »*Edinost*«, orgán poslance dra Rybáře a přátel, hájící vytrvale zájmy Slovinců a vůbec Jihoslovanů. List jde svým směrem nepřidávaje se k žádné z obou stran hořejších. Za italského místodržitele barona T. Rinaldiniho do r. 1897 byla persekuce Slovinců a Chorvatů přímořských i tisku jejich hrozná.

Ve Štýrsku, v Ptuji v ohroženém kraji slovinském vychází týdenník »*Štajerc*«, »nemškutarský« lístek, jenž v slovinské řeči odnárodňuje. Z politických bojovníků dlužno vyjmenovati v Celji nár. týd. »Domovinu«, v Celovci »Mir«, katol. národní, jejž založil pro ohrožený slovinský kraj Korutanska P. *Ondřej Einspieler*, v Mariboru »Straža«, 3krát týdně; v Gorici »Soču« (pokrok. list býv. poslance Gabrščeka, účastníka slovanských sjezdů a přítele národa českého, vychází třikráte týdně) a pěkný dvouměsíčník »*Veda*« (dr. B. Vošnjak, dr. A. Rostohar, dr. A. Kramer a J. Prijatelj) a klerikální »Gorica« 2krát týdně. — Přední belletr. list

jest »*Ljubljanski Zvon*« a belletristický osvětový měsíčník »*Slovan*« v G.; od r. 1881 katolíci mají »*Dom i svet*«. Slovinský lid horlivě čte noviny. — Boj mezi oběma polit. tábory novinářskými bývá zde prudký, zejména když biskup lublaňský Jeglić vydal pastýřský list proti liberálním listům v březnu 1911 dovolávaje se matky boží na pomoc v tomto »svatém boji«. — »*Narodni List*«, týd. pokrok. pro Slovince v Štýrsku, vychází v Celji, »*Slovenski Gospodar*« klerikální.

Slovinci mají nyní v Rakousku a v Americe na 106 časopisů, z nich 5 denníků.

V. SRBOVÉ.

Srbové měli záhy svůj list, jenž byl zároveň vůbec první jihoslovanský: »*Slaveno-Serbskij Magazin*«, r. 1768. Hned na počátku novinářství objevuje se zároveň slovanství u Srbů. Odtud zakládají se noviny různé, při čemž, jako v současné době, vadí nedostatek čtenářů, takže noviny zanikají. Ve Vídni měli Srbové »*Serbskija Noviny*«, 2krát týdně, 1791 až 1792, pak »*Slavenno-Serbskija Vědomosti*«, politické, jež rovněž pro nedostatek předplatitelů zanikly koncem r. 1792 a Srbové byli do r. 1813 bez polit. novin.

Zakladatelem srbského tisku 19. století stal se *Dimitrije Davidović,* jenž vydával na počátku 19. stol. (r. 1813) ve Vídni první své noviny »Srpske Novine«, v nichž uveřejňoval o Vídeňském kongresu vše, co mohl na prospěch srbské věci. R. 1822 zanikly a Davidović stal se tajemníkem knížete Michala a založil v Bělehradě první noviny úřední, opět »*Srpske Novine*«, r. 1835, jež dosud vycházejí. Stal se také ministrem vnitra. R. 1838 zemřel v Smederevu. T. Pavlović, přední novinář srbský, založil také v Pešti »*Srpské Narodne Novine*« (politické), s nár. programem (1838 až 1849), od r. 1892—3 z nařízení úřadů musil vynechati slovo »Srpske«. Za absolutismu rakouského po r. 1848 také srbský tisk postižen, četné noviny potlačeny a na zbylé uvalena přísná censura. V době od r. 1852—1864 měli Srbové hlavní list »*Srpski Glasnik*«, s přílohou literární, měl na 2000 předplatitelů, ale jako liberální list potlačen.

V sousedním Zemunu vycházel r. 1853 »Srpski národni vesnik«. Též list v Temešváru a ve Vídni. Za nové ústavy v Rakousku se od let 1860 srbský tisk v Rakousku

utěšeně rozvíjel. V Novém Sadu povstalo srbské středisko literární kolem Srbské Matice. Již r. 1866 vynikla vedle jiných zde »*Zastava*« jako hlasatel čistého nacionalismu. Red. dr. Miletić roku 1878 odsouzen pro velezradu. Od let 1870 převzal vůdcovství srbského tisku Bělehrad. R. 1871 povstal zde první socialistický a zároveň první socialistický na celém Balkáně list »Radnik« (Dělník); red. Svetozar Marković jsa pronásledován od všech stran a žalován pro tiskové delikty, odešel do Nového Sadu (v jižních Uhrách), kde mu r. 1872 zakázáno list dále vydávat. Na Černé Hoře založen úřední »Glas Crnogorca« r. 1871. V letech 1880 neobyčejně rozšířil se tisk srbský, též v Uhrách a Chorvatsku, kde mimo jiné r. 1884 povstal v Záhřebu »Srbobran«; v Dalmácii »Srpski Glas« v Dubrovníku pro srbské zájmy v Přímoří, v Sarajevě úřední list s cyrilikou a latinkou »Sarajevski List«.

V letech 1890 nastává přelom v srbském tisku v Srbsku. Noviny stávají se soukromým obchodním podnikem, kdežto dříve byly orgány svých stran; povstalo několik čilých denníků se zajímavějším obsahem, i feuilletonem, politika a zvláště polemika nebyla již hlavní věcí listu. Žurnalistika nabyla jiné tvářnosti, velkoměstské, arciť dostavují se pak také bulvární lístky, jimž při volné kolportáži jde o sensaci a skandál za každou cenu, případně stojí i v cizích službách. Počet novin a náklad jejich stoupá. *R. 1904 vycházelo jen v Srbsku 90 listů,* z nich 72 v Bělehradě, koncem 1909 bylo zde 97 listů a v zemi 37. Nový Sad měl 7, Sręmské Karlovce 6, Zagreb 5, Sombor, Zemun a Pančev po 2, Sarajevo 6, Mostar 2, Dubrovník 2, Cetyň 2, Amerika 9 atd. R. 1909 vycházelo 169 srbských listů, z nich 79 v Bělehradě. A počet novin stoupá dále, denníky přinášejí také vyobrazení. Na venkově nejde to ovšem tak rychle, ale po městech čte se hojně v kavárnách a čítárnách. Selský list Dačiča »*Narodne Noviny*« měl r. 1890 již 12.000 nákladu. V Bělehradě vychází denně na 25.000 výtisků různých novin, ročně tedy 9 milionů; v celém Srbsku na 43 milionů různých novin a časopisů, při 2,922.000 obyvatelích 1. ledna r. 1911. Srbský tisk samostatný v Rakousko-Uhersku měl těžké postavení, zvláště za anexního období, kdy sosnován uměle srbský proces s tak zvanými »*velezrádci*« v Záhřebě.

Srbský tisk v Bosně a Hercegovině vytrpěl pravá muka, snad největší v celém Slovanstvě. Redaktoři denuncováni, žalářováni, takže i evropský tisk si toho povšiml a rovněž na sjezdě slovanských novinářů v Lublani. Redaktor »Srpske Riječi« odsouzen na 7 měsíců a jeho spolupracovník na rok do těžkého žaláře pro otisk článku z »Pester Lloydu« a podobně jiní. Censor okupační správy viděl v srbském redaktoru obyčejně velezrádce a vojenský soud je podle toho soudil. Nepřátelé srbští mohli však soustavně napadati bezbranné Srby. Řeči z delegací zabavovány. Mnohdy přinášely noviny jen bílou stranu první po konfiskaci nebo citáty z písma svatého místo úvodního. Pro pokus (!) rozšiřovati »falešné, poplašné a pobuřující« zprávy ihned vypovězen zpravodaj Petrohradského »Nového Vremene« Ant. Berežovskij. Teprve od anexe ze dne 5. října 1908 nastala mírnější praxe při výkladu o »svobodě tisku«. Dlužno zde zaznamenati, že vládní a německý tisk se v Bosně vedle slovanského, srbského, chorvatského a mohamedánského rozmohl. Vychází tam »*Sarajevoer Tagblatt*«, vládní poloofic., »*Bosnische Post*« (něm. liberální den.), pro Slovany úřední »Sarajevski List«, lat. a kyrilikou. Rarita »*Bošnjak*«, jenž chtěl vytvořit zvláštní národnost bosenskou, přestal v Sarajevě vycházeti. Ohlašuje se pangermánský list »*Deutsche Wacht für Bosnien*« . . .

Mohamedáni ze »Sjednocené mohamedánské organisace« tvořící většinu s Chorvaty na sněmě mají v Sarajevě 3krát týdně vycházející list »*Zeman*« (vůdce efendi Arnautović), proti ní stojí »Muslimanska Sloga«, orgán Samostatné národní moham. strany, v čele stojí Derviš beg Miralem, a »*Samouprava*« demokratická.

V Rakousko-Uhersku vycházeji tyto srbské noviny: V Novém Sadě denníky: »*Branik*«, orgán národní svobodomyslné strany, roč. 27., red. Polit, rusofil a horlivý šiřitel myšlenky za shodu srbskochorvatskou. »*Zastava*«, denník srbskoradikální strany, dvakráte denně, ročník 46. Založil dr. Miletić; zeť jeho, nynější šéf *Jaša Tomić* neuznává národní jednotu srbskochorvatskou a drží s Justhovci. »*Srpstvo*«, orgán srbské národní strany v Uhrách, roč. 2. Jsou to Novosaďáci, víc vládní nežli oposiční, kteří se z osobních příčin oddělili od staroradikálů, Zastavášů. Mimo

to vychází v N. Sadě 8 jiných listů menších na př. socialistická »Sloboda«, 2 humoristické a »Letopis Matice Srpske«. Ve *Velké Kikindě* vychází »*Srpski Glas*«, roč. 5., list strany demokratické, dost reálný, ač program ještě nevyjasněný. *V Somboru* (jižní Uhry) »*Sloga*«, roč. 7., druhé křídlo demokratů. *V Sentomaši* (Bačka) »*Narod*«, liber. týdenník. *V Pančevu* »*Gradjanin*«, 17. roč., nár list srbský. *V Pešti* »*Njiva*«, vládní list srbský. *Ve Vršci* »*Banačanin*«, týd. nár. radik. *V Záhřebě* »*Srbobran*«, jediný srbský denník v Chorvatsku a Slavonii, r. 28., orgán srbské samostatné strany z chorvatskosrbské koalice, téže strany lidový týdenník »*Srpsko Kolo*« (5—6000); týdenník »*Srpski Glasnik*«, orgán srbské nár. strany v Chorvatsku, »*Privrednik*«, orgán zeměd. zádruh. *V Šidu* (Srěm) »*Pravo naroda*«, sociál. týd. *V Rumě* »*Radikal*«, týdenník nár. radikální strany v Chorvatsku, roč. 4. *V Zemuně* »*Odjek*«, radikální týdenník. *V Karlovcích* »*Zora*«, měsíčník srbské pokrok. omladiny, red. ve Vídni, roč. 2.; »*Brankovo Kolo*«, nejlepší srbský list bel., týd. *V Dubrovníku* »*Dubrovnik*«, latinkou, týdenník, »*Srpska Zora*«, kyrilikou. *V Kotoru* »*Boka*«, kyrilicí, týd. *V Bosně a Hercegovině* vycházejí »*Srpska Riječ*«, jediný nár. denník srbský, roč. 7., »*Otadžbina*«, 2krát týdně, orgán dissidenta poslance Kočiće, »*Narod*«, informativní, dříve v Mostaru, »*Prijegled*«, sociologická revue, »*Bosanka Vila*«, roč. 26., přední srbský bell. list, 3krát měs., »*Glas Slobode*«, sociál. dem. — vše v Sarajevě.

V království Srbském vycházejí tyto noviny: *V Bělehradě* vychází 19 denníků: »*Beogradske Novine*«, nezávislý denník, ročník 17.; »*Večernje Novosti*«, liberální, r. 19.; »*Dnevni List*«, demokrat., r. 29.; »*Dnevni Pregled*«, konservativní, r. 1.; »*Zanatliski Dnevnik*«, polit. d. Svazu průmyslníků, r. 15.; »*Mali Žurnal*«, nezávislý, r. 18.; »*Narodni List*«, protidynastický, r. 7.; »*Novo Vreme*«, sociál., r. 3.; »*Odjek*«, vládní, radikál. demokratický, r. 10.; »*Politika*«, nezávislý, r. 6., majitel V. Ribnikar; »*Piemont*«, nezávislý, r. 5.; »*Pravda*«, napredňácký, r. 8.; »*Samouprava*«, vládní, orgán staroradikální strany, r. 9.; »*Štampa*«, demokratická, r. 10.; »*Srpska Zastava*«, orgán liberálů, r. 22.; »*Telegraf*«, r. 1.; »*Trgovinski Glasnik*«, orgán bělehradské obchodní omladiny, r. 21.; »*Tribuna*«, nezávislý denník,

roč. 2. (red. B. Nušić); »*Radničke Novine*«, list sociálně demokratické strany a dělnického Svazu, r. 11.; »*Depeša*«, nezávislý, r. 3.

Jiné listy jsou různé týdenníky politické a nepolitické noviny. *Na venkově v Srbsku* vychází v Niši asi 10 novin všelikých, v Požarevci 5, Kragujevci 5 a v Šabci 4. Pro lid bezplatně rozšiřují se dvoje lidovýchovné noviny. — Jihoslovanským otázkám věnován jest nyní sborník »*Ujedinjenje*« v Bělehradě, dříve »Slovenski Jug«; mimo to »*Srpski književni glasnik*« (poloměsíčník), jenž přináší také práce chorvatských spisovatelů.

ČERNÁ HORA měla v Obodě, někdejší Zétě, v 15. století svou knihtiskárnu, první na Balkáně, kde tištěny církevní knihy. Dnes však je v novinářství značně opožděna. Jediný politický, současně úřední list »*Glas Crnogorca*« jednou za týden sdělil něco z ostatního světa. V Cetyňské čítárně rádi četli jej místní obyvatelé. Jinak sem docházely srbské noviny z okolních zemí. Při všelikém pokroku a novotách, jež také na Černou Horu se dostavily, zřízeno nejnověji v Cetyni stálé národní divadlo, při jehož otevření Hospodář, tehdy ještě kníže Nikola, nadhodil otázku, může-li pod vlivem osvěty oslabnouti černohorská statečnost. A pravil: »Kniha neudělá z nás mazlíčky. Naše krev, naše černohorská, junácká krev bude čerpati z nauk a umění novou sílu, a Černohorci spojením této nové síly se starou obrátí se v ještě větší hrdiny, nežli by byli, kdyby zůstali v prvobytném stavu. Můj národ jest malý počtem, ale mravně bude veliký, pokud v jedné ruce bude třímati rukojeť meče a v druhé — knihu pro osvícení svého rozumu. Budiž blahoslaven dnešní den! Nechať Nejvyšší řídí nový umělecký ústav po cestách pravdy a krásy!...«

Za nové konstituce vyskytl se na Černé Hoře také oposiční list »Narodna Misao« (Myšlenka), list oposičního poslance Simy Šobajiće v Nikšiči, ale při tehdejších napiatých poměrech na Černé Hoře zbořena tiskárna a bylo po oposičním listě. Šobajić, jenž odsouzen na 20 let do vězení, prchl do Ameriky, ku svým krajanům — vystěhovalcům. Někteří emigranti černohorští a studenti, zejména v Bělehradě, občas vydají nějaké číslo proti černohorské vládě.

Vedle úředního listu »*Glas Crnogorca*« jest v Cetyni ještě poloúřední »*Cetinjski Vjesnik*« a jeden belletristický, celkem nyní *3 listy*. Země čítá na 250.000 duší. Nověji začala vycházeti revue »*Dan*«, jejímž redaktorem jest odchovanec české university dr. N. Škerović.

R. 1911 vychází v království srbském 85 srbských novin. V Rakousku-Uhersku (a Bosně) 73. V Černé Hoře 3. V Turecku 2. V Americe 19. Celkem 182 novin.

V Srbském království vychází politických listů: 19 denníků, týdenníků 11, 2krát týd. 3, 3krát týd. 1, měs. 1; 2. 36 orgánů různých spolků, sdružení, institucí; 3. úředních listů 9, obecní, též denník úřední, »Srpske Novine«; 4. odborné: právnický 1, lékařské 3, obchodních 3, církevních 7, zvěrolékařský 1, pro porodní babičky 2, hospodářských a lesnických 6, báňský 1, poštovní 1, vojenských 3, paedag. 3, knižních a národních 26, technicko-železniční 4, typograf. 2, lékařské 2.

V Rakousko-Uhersku vychází: 5 denníků (Uhry 3, Chorvatsko 1, Bosna 1), 2 polit. listy 2 krát týd., 13 týdenníků a 2 čtrnáctidenníky polit.; jeden 3krát měsíčně, ostatní ponejvíce měsíčníky zábavné, vzdělávací a odborné.

V Turecku: »Vardar«, 2krát týdně, polit. list, 4. ročník; »Socialistička Zora«, sociál., 2krát měs., roč. 2., Skoplje.

V Černé Hoře: vládní týdenník »Glas Crnogorca«, ročníků 40; poloúřední »Cetinjski Vjesnik«, 2krát týdně, 4. roč.; nepolit. měsíčník »Dan«, belletr.

V Americe: 16 týdenníků polit., 1 měsíčník anarchistický a 1 zábavně poučný.

VI. CHORVATÉ.

Tajnou tužbou vídeňské politiky v uplynulých dvou stoletích bylo učiniti ze Záhřeba německou přední stráž na Balkáně. Proto v duchu Josefa II. germanisováno tam úředně, novinami i divadlem. Teprve r. 1860 vypuzena němčina z divadla záhřebského... Buditelé, Illyrové vystihují nebezpečí na jihu hrozící, hlásají jihoslovanskou vzájemnost, opěvují slovanskou myšlenku, probouzejí národně lid a touží po svobodě. Z odporu proti centralismu a germanisaci vídeňské vrhají se v náruč Pešti. Zatím *přes*

Istrii šíří se jiné nebezpečí — přes chorvatskou Rjeku, italština, jež v Dalmácii vedle německého byrokratismu v hlavních městech jest domovem a potírá snahy po připojení země k Chorvatsku. Z třetí strany ženou se Maďaři, kteří chtějí zavésti maďarštinu jako úřední jazyk v Chorvatsku a znemožňují L. Gajovi r. 1830 vydávati noviny v chorvatské řeči. Po zásvitu svobody r. 1848 krutě doléhá Bachův absolutismus také na Chorvaty a když dostavuje se nová ústavní doba od let 1860, nastává křížová cesta Chorvatům v boji za svobodu domoviny proti Maďarům, jenž vyvrcholuje v bezměrnou persekuci tisku, zejména za ministra *Khuena* r. 1883—1903. Ale i dnes jsme svědky jejími, kdy oposiční tisk, zvláště z chorvatsko-srbské koalice, jest konfiskován. O porotních soudech pro tiskové delikty není zde slechu. Vynořuje se opět kulturní jednota jihoslovanská se slovanskou myšlenkou (představitel spisovatel L. Babić-Gjalski), jak toužili po ní L. Gaj, Vraz a Strossmayer, ač v domácím táboře jsou lidé, kteří stojí ve službách cizích a hledí dílo kalit. Staré »divide et impera« nezrezavělo, proces se srbskými »velezrádci« a jiné zjevy tomu nasvědčují...

V Chorvatsku zavádí se r. 1774 němčina jako služební řeč místo dosavadní latiny, r. 1789 zakládají se vlivem germanisátorského bána německé noviny »Kroatischer Korrespondent«, jež mají čeliti rostoucímu odporu proti germanisaci a zároveň přinášeti zprávy o válečných srážkách mezi Rakouskem a Tureckem na hranici bosensko-chorvatské, ovšem vždy vítězných pro Rakousko, kdežto o porážkách téhož v Belgii se mlčí, stejně jako o selských povstáních v zemi. Není přesně známo, kdy přestaly vycházeti; myslí se, že r. 1789. Patnácte let nebylo tam žádného listu, až za vlády Napoleonovy v Dalmácii, v Zadru povstal r. 1806 periodický list italský a chorvaský sobotní týdenník »Il regio Dalmata« »Kraglski Dalmatin« (Královský D.). Ovšem jako v úředním listě velebila se sláva nepřemožitelné armády Napoleonovy; ostatně i v pastýřských listech jmenovali biskupové Napoleona Velikým. Přestal vycházeti r. 1810. Teprve r. 1826 objevil se první nový list »*Luna Agramer Zeitschrift*«, dvakráte týdně, ovšem nepolitický, v němž bývaly i chorvatské básně od Gaje, Preradoviće a jiných. R. 1830 přeměnil se (mit k. k. aller-

gnädigster Erlaubniss«) v »Agramer politische Zeitung« a později v »*Agramer Zeitung*«, jež jako pološlužební list dosud vychází jako nejstarší list v Chorvatsku.

Když v letech 1830 *Gaj* pro odpor Maďarů nedostal povolení na list, vymohl si je přímo u panovníka a tak roku 1835 vyšly jeho »*Novine horvatske*« s liter. přílohou »Danica«. Heslem jejich bylo »Národ bez národnosti je tělo bez kostí«. Gaj chtěl první přeměniti v »Ilirske narodne Novine«, druhé v »Danici Ilirskou«, ale úřady to zakázaly. R. 1857 přeměnil první list »*Narodne Novine*«, a psal na prospěch Rakouska, ale tím se zabil. Noviny ony vycházejí dosud jako služební list v Záhřebě.

V Dalmácii r. 1832 povstaly úřední noviny »Gazzetta di Zara« a postavily se pak proti *sjednocení země s Chorvatskem;* r. 1840 »L'Eco del litorale ungarice« (!), maďarofilský v Rjece; r. 1842 »*Gospodarski List*« v Záhřebě, jenž dosud vychází; r. 1844—49 »Zora dalmatinska« v čele s heslem Preradoviče »Zora puca — bit če dana«; r. 1844 junácký »Banislav« v Bělehradě, aby se vyhnul kruté censuře domácí, byl po lodi tajně vožen do Sisku a odtud rozesílán.

R. 1848 odzvonil na chvilku Metternichovské hrůzovládě a censuře a hned povstávají politické noviny, jež neohroženě hájí práva Chorvatů. Nový »*Slavenski Jug*« (red. B. Šulek) byl orgánem chorvatské oposice proti Maďarům a měl rubriky: »Slavenski sviet« a »Neslavenski sviet«. Mimo to tři jiné listy, jež nový absolutismus Bachův skolil stejně jiné, germanisace opět slaví triumfy. Udržely se »Hrvatske Noviny«, jež staly se vládním, a »Agramer Zeitung«, jenž stál při Maďarech. V Dalmácii r. 1848 vznikly četné italské listy v duchu italském, ale byly rovněž potlačeny, jen vládní se udržely. R. 1856 potlačen čistě odborný list právnický »Pravdanoša« v Zadru; v Dubrovníku založen »L'Avenire« r. 1848, kde psali Dubrovničtí, ale již r. 1849 potlačen jako »panslavistický« list. — Dr. *Bogoslav Šulek* (1816—1895), přítel Slováka Štúra, byl chorvatským neohroženým Havlíčkem v boji proti Maďarům, jenž první zvolal k národu r. 1848: »Tisk jest svobodný!«

Bosna, Istrie, Mezimuří, Rjeka a kraj Bunjevaců a Šokců neměly v dobách oněch ještě žádných novin. V Bosně

teprve r. 1850 vycházel »Prijatelj bosanski«, v Záhřebě tištěný, ale byl to spíše zábavně-poučný list. Od let 1860 povstaly četné noviny, z nichž mnohé opět zanikly. Vůdčím listem byl v Chorvatsku a jest nejrozšířenějším záhřebský denník »*Obzor*«, jenž při loňském 50letém jubileu vydal obrovské slavnostní číslo, v němž vylíčena jeho minulost a tím veškeren zápas národa. Nejslavnější jména chorvatská vyskytují se v »*Obzoru*«, jenž za persekuce r. 1864 zastaven a vycházel pod názvem »Novi Pozor« ve Vídni od r. 1867 do května 1869, ale odňata mu doprava do otčiny a tak vychází v Sisku pod jménem »Zatočnik« (Vyhnanec). Zásluhou jeho padl bán Rauch, ale list potlačen. Hned povstal dědic jeho »Branik«, jenž za zmírnění krutých nařízení tiskových z dob Bachových (!) přeměněn opět v »Obzor« r. 1871. Vůdčím programem byl mu příkaz *Strossmayerův* »Osvětou k svobodě«. Vedle »Obzoru« působily jiné listy, zejména *Starčevićovy*. Starčević rozšířil v lidu myšlenku za státní právo chorvatské, ale jinak byl proti Slovanům a neuznával domácí Srby. V Dalmácii vznikl r. 1862 »Il Nazionale« v Zadru, s týdenní přílohou »*Narodni list*«, jenž stal se samostatný a jako orgán poslance Bianchiniho jest nejstarší v zemi; r. 1862 stal se orgánem Matice Dalmatské, právě založené. V Bosně r. 1868 vznikla »Bosna«, kterou vydával knihař Šopron v Zemuně za subvence 1000 císařských dukátů; teprve 10 let po okupaci dostala Bosna noviny. *Istrie* od roku 1870 má v »Naši Sloze« jediný politický list (orgán posl. dra Laginje v Pulji). Pro *Chorvaty v Uhrách* vycházejí dva listy: měsíčník »Neven« v Subotici a »Naše Novine« v Gjuru.

V Chorvatsku omladina chorvatská a srbská, jsouc nadšena českým pokrokem v Čechách, kde studovala, podává si přes hlavu rozvaděných bratří pravice a buduje v duchu buditelů novou obranu za domovinu, svobodu a kulturní jihoslovanskou jednotu, pěstujíc slovanskou myšlenku. Povstává v Záhřebě »*Pokret*« jako denník chorvatské samostatné strany, jež jest v koalici chorvatsko-srbské. *Štěpán Radić* zakládá selskou stranu. Socialisté seřaďují své šiky a posléze sdružují se pravášské strany na jihu v blok, nesoucí se za velkochorvatskou myšlenkou (trialism). Za jihoslovanskou kulturní jednotu píše literární chorvatský

»*Savremenik*« v Záhřebě a »*Val*«, orgán chorvatsko-srbské studentské omladiny, stejně jako »*Srpski književni glasnik*«, přední belletristický sborník, jenž přináší též politické přehledy.

Na území, kde žijí Chorvaté, vychází 241 periodických časopisů (dosud všech bylo 812), z nich v německé řeči 14 a 7 v maďarské; denníků 17; jeden třikráte týdně, 18 dvakráte týdně, 51 týdenníků, 41 čtrnáctiden., 68 měsíčníků, jiných 26. Politických 76, hospodářských, obchodních a průmyslových 29, dělnických 10 atd.; v Záhřebě 121, v Zadru 8, Sarajevě 9, Splitu 11, Dubrovníku 4 atd.

Z konfiskační praxe v Chorvatsku budiž zaznamenáno, že »*Obzor*« byl asi 1200kráte zabaven za 50 let, o hmotných ztrátách nemluvě; mladý »Pokret« za 7 let přes 100kráte; stejně jiné, oposiční.

V *Záhřebě* vycházejí denníky: »*Obzor*« (roč. 51.) 2krát denně, »*Agramer Tagblatt*«, oba mimo strany, »*Hrvatska*«, od 1. listopadu 1811, nový denník sjednocené Strany práva (z »Hrvatského Prava« — Frankovců) a »Hrv. Slobody.« — dr. Mile Starčević; »*Hrvatski Pokret*«, roč. 7., orgán chorvatské samostatné strany z koalice chorvatsko-srbské, v čele vydavatelského družstva stojí poslanec dr. Lorković, redaktorem jest Čech V. Vilder. »*Slobodna Rieč*«, sociál. demokratický, »*Narodne Novine*«, úřední denník, »*Agramer Zeitung*«, poloúřední, »*Novosti*«, illustr. denník mimo strany, »*Hrvatske Novosti*«, strany práva, »*Male Novine*«, původně koaliční, nyní Obzorášský, »*Neues Agramer Tagblatt*«, samostatný denník.

Týdenníky záhřebské jsou: »*Dom*«, list strany selské (Štěpán Radić); »*Hrvatski Narod*«, samost. strany; »*Prijatelj Naroda*« a »*Hrvatska zastava istine*«, ze strany práva; »*Hrvatske Novine*«, samostatný týdenník demokratický, koalici příznivý.

Rarita. V Záhřebě povstaly při rozpuštění sněmu anonymní maďaronské »*Političke Novosti*«, třikráte týdně jako orgán bánův proti oposici, zejména chorvatsko-srbské koalici.

V *Osieku* vychází: »*Narodna Obrana*«, denník skupiny Osiecké ve sněmu, a »*Die Drau*«, poloúřední denník. Ve *Rjece:* »*Riečki Novi List*« (redaktor Supilo, mimo strany).

V Sarajevě: »*Hrvatski Dnevnik*« (arcib. Stadler) a »*Hrvatska Narodna Zajednica*« (poslance dra Mandiće). *V Mostaru:* »*Radnička Obrana*«, pro pracující lid. *V Pulji:* »*Naša Sloga*«, nár. orgán Istrijských Chorvatů; roč. 44.

V *Dalmácii* vycházejí pravášské listy: »*Hrvatska Kruna*«, den., Zader; »*Prava crvena Hrvatska*«, týd. (Dubrovník); »*Hrvatska Riječ*« (Šibenik). Koaliční (na polo): »*Narodni List*«, 2krát týdně, Zader, poslanec Biankini; »*Sloboda*«, 2krát týdně, Split, poslanec dr. Smodlaka (orgán lidové pokrokové strany) a pokroková »*Crvena Hrvatska*«, 2krát týdně, Dubrovník; orgán staré národní strany »*Jedinstvo*«, 2krát týdně, Split. Klerikální (pravášské) »*Dan*«, tamtéž; »*Pučke Novine*« v Splitu povstaly roku 1910 proti starému »*Pučkému Listu*«, mimo strany stojícímu a hájícímu shodu chorv.-srbskou. Boj mezi pravášskými listy a protipravášskými jest zde velký, nyní tvoří se zde politické bloky podle toho.

V *Americe* vychází několik listů, z nichž některé jsou orgány bankovních spekulantů, tak »*Narodni List*« v N. Yorku, dále »*Hrvatsko-Amerikanski Glasnik*«, jenž jako Frankovec zuří na koalici chorvatskosrbskou v Chorvatsku. V Chicagu, kde jest na 40 spolků chorvatských, »*Hrvatska Zastava*« (r. 6.), a »*Hrvatski Svijet*« (r. 2.), v Calumetu Mich. »*Hrvatski Radnik*« (Dělník), r. 4. Tyto tři listy píší věcně a mírně, zároveň proti neústavnímu režimu v Chorvatsku. V Johnstownu »*Radnicke Novine*«, menšího formátu, 5. r. Povstávají v Americe rychle noviny, ale brzy obyčejně přestanou vycházeti. Formát mají velký. Zástupci listu objíždějí Ameriku a vybírají předplatné.

VII. BULHAŘI.

Turecké staleté jařmo nedopustilo pravidelného duševního vývoje bulharského. Bulhaři s bezpříkladnou obětavostí podnikali vše, aby rozbili pouta je svírající. Počátky novin politických jsou současné s probouzením národním. R. 1844 založil *Konstantin Fotinov* až v Smyrně v řecké tiskárně první bulharské politické noviny »*Ljuboslavie*«, jež putují po dlouhých a tajných cestách — po moři a souši do ujařmené otčiny. Vycházely měsíčně po 2 léta. Hned

v 1. čísle promlouvá se o slovanském jazyku, jímž mluví 80 milonů duší a táže se, který jazyk na světě má tak mnohomilionový národ? — Toť krásný projev slovanské myšlenky, jež zazářila strádajícím Bulharům jako Betlémská hvězda a vedla je ke konečnému osvobození za velkodušného přispění bratří ruských. R. 1846 založil dr. Ivan Bogorov v Lipsku list »*Blgarski orel*« a v Cařihradě r. 1848 »*Carigradski Věstnik*«, jenž jest první bulharský list v pravém slova smyslu. Týdenník ten vycházel 13 let a velice přispěl ku probuzení bulharskému. Dr. Bogorov zanechal lékařství, sám pracoval v tiskárně, sázel, korigoval a nosil si noviny na poštu. A při tom sám psal noviny, jež mají pestrý obsah! Psali do nich již bulharští literáti. Povstal i měsíčník »Blgarski knižnici«, jenž měl velký kulturně-osvětný vliv.

Dragan Cankov (1828—1911) založil, jsa od r. 1857 professorem v Cařihradě, první bulharskou tiskárnu, kde vydával týdenník »Blgaria«, bojuje odtud za osvobození své otčiny z jařma tureckého. Za osvobození stal se vůdcem liberálů a r. 1880 ministerským předsedou. R. 1910 byl také na sjezdech slovanských, též novinářů v Sofii. Podobně jednali také jiní bulharští junáci, kteří obětovali životy a statky za svobodu své domoviny. Tak *Sava G. Rakovski* r. 1857 počal vydávati v Novém Sadě »Dnevnicu«, jež však na zakročení Turecka potlačena. Vydával pak v Bukurešti »Budučnost« a později »Zaštitnik« a chystal čety povstalecké; v Bělehradě vydával »*Dunavski Lebed*« (labuť) r. 1859. Joan Dobrovič (Ivan Dobrovski) r. 1850 »Mirozrěnie«. Účinek se jeví brzy, roste revoluční duch. V Bukurešti jako v středisku nového hnutí r. 1869 počala vycházeti od L. Karavelova »*Svoboda*«, jež se přeměnila v »*Nezavisimost*« a hlásala nadšeně revoluci . . .

Záhy však se poznalo, že třeba lid napřed vychovávati a vzdělávati a tu chopil se práce veliký básník-revolucionář *Botev*, jenž vydává v Brajlu r. 1871 »Duma«, r. 1873 »Budilnik« v Bukurešti, v r. 1874 »Znamja« (Prapor). Zároveň vycházely jiné osvětové vzdělávací noviny, do nichž přispíval též Čech *K. Jireček*, tak »Periodičesko Spisanie« v Brajlu, kde založeno »Blgarsko knižovno družestvo«, jež po osvobození Bulharska přešlo do Sofie a vyrostlo v »Bul-

harskou Akademii«. Zatím také v Cařihradě pracovaly bulharské noviny, volajíce po opravách v Bulharsku. Bulharský tisk povzbuzoval takto k rozhodným činům, až přišlo osvobození, a pokračoval, až se dostavilo spojení r. 1885 a posléze nezávislost král. Bulharského. V osvobozeném Bulharsku se stranami politickými a bouřlivými událostmi povstávají také noviny politické, strannické, vládní, mírné až revoluční, jež se často mění a zanikají při pádu ministerstev. Zatím roste socialistický tisk a také nepolitický tisk ze všech oborů národohospodářských a kulturních, stejně literární a vědecký. Mysli se uklidňují, poznává se, že třeba a především nepoliticky pracovat — v zájmu rozvoje země a blahobytu jeho lidu.

Základ k denníkům politickým položen r. 1901, ač již r. 1893 vycházel »Blgarski Trgovski Věstnik«, ale obchodního rázu. Nového ducha moderní žurnalistiky přinesl do Sofie český publicista, red *E. Čermák* (z »Lid. Novin« v Brně), jehož vliv o čiperné řízení a obsahové zdokonalení bulharských novin se v Bulharsku uznává. R. 1901 povstal denník v Sofii »Večerna Pošta«, nedlouho na to »Dnevnik«, »Deň«, »Balkanska Tribuna«, »Rěč«, »Kambana« atd. Nyní těší se bulharský tisk krajní svobodě. Král si dělá prý sbírku z různých svých karikatur v novinách uveřejněných. V bulharských novinách šířil známost o československých věcech prof. *Šak* v Sofii, český rodák.

Minulá vláda byla demokratická s min. předsedou Malinovem, nynější jest *koaliční* (Národňáci a strany Cankovistů, pokrok. liberální). Šéfem strany pokr. lib. jest dr. S. Danev, mezi ministry m. vnitra A. Ljudskanov, jenž byl na slovanském sjezdě v Praze a min. veřejných staveb Frangja, jenž byl na sjezdě slovan. novinářů v Lublani. Šéfem národní strany jest min. předseda J. Gešov, mezi ministry univ. prof. dr. *S. Bobčev,* spolutvůrce neoslavismu.

V Bulharsku r. 1908 vycházelo 180 novin a 101 sborníků a jiných listů. Z novin bylo: 19 denníků, 19 vycházelo 2- nebo 3kráte v týdnu, 96 týdně, 11 třikráte v měsíci, 13 čtrnáctidenně, 8 měsíčně, 2 šestkráte ročně, 1 čtvrtletně, 11 nahodile dle potřeby. Dle obsahu bylo: *109 politických časopisů,* 4 národohospodářské, 2 zemědělské, 2 průmyslově-technické, 4 soudní, právnické a administrativní, 4 ná-

boženské, 2 pedagogické a pro mládež, 3 pro umění, divadlo a hudbu. Ze *sborníků a listů bylo:* 7 politických, 8 národohospod., 5 zemědělských, 3 prům.-tecnnické, 12 lékařských a vědeckých, 9 služebních, právnických a administr., 13 nábož., 9 pedag., 7 země- a dějepisných a histor.-liter., 13 pro umění, modu a domácnost.

Bulharský tisk vykazuje a) denníky: »*Blgarski Trgovinski Věstnik*« (Bulg. Handelszeitung), nestranný. »*Dnevnik*«, informační, a »*Utro*«, nejrozšířenější listy, Radoslavovi, vůdci liberálů, nakloněny. »*Večerna Pošta*«, velice rozšířený, nezávislý, přeje Stambulistům i mladému křídlu Radoslavistů, Tončevistům. »*Deń*«, krajně rusofilský, blízký Cankovistům. »*Mir*«, orgán národní strany. »*Narodni Prava*« ofic. orgán Radoslavistů. »*Volja*«, ofic. orgán demokratů. »*Balkanska Tribuna*«, samostatná, blízká Národňákům. »*Kambana*«, socialistický, přeje demokratům. »*Naprěd*«, socialistický. »*Rěč*«, straní Národňákům. »*Strěla*«, bulvární. b) Nedenníky: »*Blgarija*«, 3krát týd., ofic. orgán Cankovistů (pokrok. liber.). »*Nov Věk*«, 3krát týd., ofic. orgán Stambulistů (nár. liberálů). »*Svobodno Slovo*«, 2krát týd., ofic. orgán mladolib., Tončevistů. »*Zemledělčesko Znamja*«, 2krát týd., ofic. orgán agrárníků. »*Rabotničeska Blgaria*«, 3krát týd., of. orgán »širokých socialistů«, revisionistů. »*Rabotničeski Věstnik*«, 3krát týd., ofic. orgán »úzkých social.«, ortodoxních. »*Vardar*«, 1krát týd., ofic. orgán makedonské vnitřní organisace. »*Věsti*« v Cařihradě, 3krát týd., ofic. orgán exarchátu. »*Pravo*« v Soluni, nestranný.

»*Slavjanski Glas*«, všeslovanský sborník, vydává »Slovanské dobroč. družstvo« v Sofii (red. dr. S. Bobčev) a »*Blgarska Sbirka*«, bel. uměl. polit. měsíčník, red. dr. N. Bobčev, r. 18.

VIII. MALORUSOVÉ (UKRAJINCI).

Z Kijeva, kde r. 1564 tištěna první ruská kniha, přišel do Lvova první ruský tiskař Ivan Fiodorov, jenž založil zde tiskárnu »Stavropigijského Institutu«, kterýž podnes působí. Rakousko-uherská větev maloruská neměla dlouho novin; nikdo se o její duševní povznesení ani nestaral, z obavy, že by při národní jednotě mohlo Rusko zatoužit po svých bratřích. Proto všemožně záhy prováděno zde heslo

»Rozděl a panuj«, tvořen jiný pravopis, jiná spisovná řeč, jiný název pro větev. R. 1806 přestaly přednášky ruské na universitě. V Haliči, jež připojena k říši r. 1772 a podobně v Bukovině, jež přičleněna r. 1775, nebylo do r. 1848 politického časopisu, stejně v území uherskoruském; vyšly jen nějaké brožury, hlavně náboženská čtení, některá ještě v církevně slovanské řeči. Přišli však první buditelé, kněží, M. Šaškevič, J. Vahilevič a J. Golovackij, jichž čtení lidové v slohu novinářském »Rusalka Dněstrovaja« r. 1837 v Pešti tištěné ihned zabaveno a oni pronásledováni. Rok 1848 přinesl celé větvi první lístek s lidovým nářečím »Pčola Halycka« ve Lvově. Založen Narodnyj Dom, jemuž buditel, historik A. Petruševič, věnoval svou obrovskou knihovnu. Rok 1849 přinesl také »Haličskoruskou Matici«. Odtud se množí různé listy a knížky, v Uhrách ročenky a první kalendář r. 1850 a první časopis maloruský r. 1856 »Cerkovnaja Gazeta« s náboženským čtením; politický lístek »Svit« povstal teprve r. 1866. V Bukovině v Černovcích povstal r. 1869 a trval rok časopis »Zorja Bukovinskaja« (red. prof. Ivan Glěbovickij). Čím byl pro polský lid P. Stojałowski, tím pro karpatskou větev ruskou kněz *Ivan Naumovič*, jenž r. 1873 založil v Kolomyji »Spolek Kačkovského«, pro hospodářské a osvětové povznesení lidu. Organisace má sta odborů v Haliči, zde a v Bukovině založila též četné čítárny. Naumovičovy lidové noviny »*Russkaja Rada*« (od r. 1870) a měsíčník »*Nauka*« (od r. 1871) byly nesmírně oblíbeny. Po známém politickém procesu r. 1882 přestěhoval se Naumovič na Rus přijav pravoslaví; zemřel r. 1891. Vidouce úspěchy Naumovičovy zakládali rychle jiní politikové a strany, zejména J. Romančuk a Barviňskij, noviny lidové, z nichž mnohé brzy zanikly. Udržel se denník »*Dilo*«, z r. 1880 (»ukrajinský«) a »*Galičanin*« (z r. 1893, »staroruský«, Pelech a dr. Glěbovickij) ve Lvově. Tisk staroruský, jenž hájil kulturní jednotu ruskou, býval a dosud jest pronásledován. Stejně redaktoři, tak Osip Markov, Mončalovský z »Galičaninanu«, kteří bývali na sjezdech slovanských novinářů. Roztříděním na několik stran rozšířil se tisk také ve východní Haliči.

Žurnalistika jest teprve v počátečním rozvoji, nemá dosud žádného humoristického listu a rodinně-literárního; před

2 lety byly 2 humorist. listy v Haliči, ale pro nedostatek odběratelů zanikly. Noviny maloruské (ukrajinské) mají málo inserátů, takže jsou odkázány na předplatné. Vesničan čte málo, zapomene brzy číst při dnešní soustavě vyučovací ve vých. Haliči, plete si azbuku s latinkou a neumí ani tu ani onu.

Uheršti Rusové ubíjeni jsou duševně i tělesně. V církvi pomaďaršťuje se poslední zbytek slovanských bohoslužeb, hierarchie pracuje s vládním aparátem o vyhubení slovanské větvičky, která chřadne v bídě, opuštění, jsouc vyssávána nad to od hrozných pijavic židovských, »kazarů«, takže to i v parlamentě vzbudilo pozornost. Vůdcem uherských Rusů byl *Adolf Ivanovič Dobrjanskij,* jenž byl velice oblíben ve Vídni a byl rakouským komisařem při generálním štábě Rusů přispěchavších zachránit trůn proti revoluci maďarské. Žil pak jako rada při místodržitelství v Pešti, ale pro zášť Maďarů r. 1863 přesídlil do Vídně. Rodáci jeho vydáni na pospas Maďarům, také od hierarchie. Od let 1860 ničí se zde vše připomínající na ruský původ a ve škole se odnárodňuje. R. 1890 bylo jen 9·65% mužských znajících číst a psát, ženských jen 6·77%!

Prvním listem na uherské Rusi byla r. 1855 »*Gazeta Cerkovnaja*« v čistě ruské (velkoruské řeči), s obsahem mravně náboženským a vzdělávacím. Redaktorem byl kněz Ivan Rakovskij. R. 1864 založen literární spolek sv. Vasilije Velkého a počal vycházeti »*Svět*« redakcí prof. Ignatova, ale Ignatov byl přeložen a nastala persekuce za biskupa Pankoviče, takže list i nový humoristický list s karikaturami »Sova« ubit, rovněž »Nový Svět«. Od r. 1870 do r. 1883 vycházel maďarský »Karpat«, jenž zanikl úmrtím redaktora. Kněz *E. Fencik* slitoval se nad lidem a počal vydávat buditelský »*Listok*«, 3kráte měsíčně. To působilo. Spolek sv. Vasilije se zreorganisoval v akciovou nakladat. společnost »Unii« a počal vydávati týdenník »*Nauku*« opět v Užhorodě, v nářečí domácím, i kalendář. Po úmrtí Fencikově r. 1903 zanikl »Listok«. Čistě maďaronský týdenník »*Nedělja*« a kalendář založila vláda v Pešti (roč. 14) a tak jest »Nauka« (roč. 15.) s přílohou »Sele« pro venkovský lid od r. 1911 jediným národním listem uherské Rusi, jenž dobře působí.

Lid horlivě čte a probouzí se a tisknou se již také jiné knížky. »Umírajícím národem« nazval Fencik svou opuštěnou větev, ale ona přece žije a zelená se.

Časopisy ukrajinské (fonetickým pravopisem) vycházející *v Haliči* jsou tyto: 1. *Národně-demokratická strana v Haliči* (většina poslanců ve Vídni) má ve Lvově »Dilo«, denník, 6500 odběratelů; »Svobodu«, týd., pro sedláky; na venkově 4 čtrnáctiden. 2. *Křesťansko-sociální strana* (hierarchie a Barviňskij); »Ruslan«, Lvov, 15. roč., asi 1500 odběratelů; týd. »Osnova« pro sedláky. 3. *Radikálové* (dr. Trilovskij): »Hromadskij Holos«, týd.; »Zora«, měsíčník. 4. *Socialisté:* měsíčníky: »Zemlja i volja«, »Naš Holos«; týd. »Holos Pidkarpatja«, Drohobyč. 5. *Různé:* Osvětné 3 měsíčníky, hospodářské 6, církevní 2, školní 4, odborné 2, úřední 5 (v tom »Narodna Časopisj, místodrž. denník), 3 věstníky biskupské, přísně vědecké 4.

V Haliči jest ještě týdenník fonetikou tištěný »*Ruskij Seljanin*« jako dajčfrajndlich »Ślązak« ve Slezsku; určen pro vesničany, fedrovaný od okr. polských zastupitelstev a podolské šlechty proti ukraj. poslancům.

V Bukovině vycházejí: 1. Nár. dem. »Narodnij Holos«, 2krát týd. a »Bukowiner Post« jako pražská »Union«. 2. Sociál. »Borba«, 2krát týd. 3. Jiných menších odborných 7.

Ve Vídni: 1. »Čorna Rada«, 2krát měsíč., polit. list malkontentů. 2. »Vistnik zakoniv državnich«.

V Americe existují tyto časopisy: 1. V Kanadě 3 týdenníky: liberální, konservativní a sociální. 2. V Spojených Státech Amerických šest listů menších, mezi nimi »Uhorskyj Rusyn«. 3. V Brasilii 2 čtrnáctiden. nár. dem. a radikálů.

Starorusové vydávají *v Haliči:* »Galičanin«, umírněný denník, Lvov, tak zvaných starokursniků (posl. Korol, kněz Daviďak a dr. Glěbovickij, neoslavisté). 2. »Prikarpatskaja Rus«, Lvov, rad. denník novokursniků, dr. Dudykevič. 3. »Russkoje Slovo«, týd. pro lid venkov., starok., Lvov, nejrozšířenější list, má 7000 odběratelů. 4. »Golos Naroda«, týd. pro lid venkov., novok., Lvov. 5. »Russkaja Volja«, čtrnáct. pro lid venkov., novok., Tarnopol. 6. »Poslannik«, církevní čtrnáctidenník, Lvov. *V Bukovině* mají: 1. »Rus-

skaja Pravda«, čtrnáctidenník lidový. *V Americe:* 1. »Pravda« a »Svět«, týd.; »Amerikanskorusskij Věstnik«, týd. *V Uhrách* vychází 1. »Nauka«, týdenník. 2. »Solo«, měsíčník. 3. »Gör. kat. Szemle« (maďarsky), vesměs v Užhorodě. 4. »Nedělja«, obráz. vládní týd. v Pešti.

IX. RUSOVÉ.

Rusko nemělo před r. 1703 pravidelných novin, teprve od té doby v Moskvě z nařízení Petra Velikého počal vycházeti první list. Cář vystihl kulturní důležitost tisku, přiděluje mu stejný význam jako první své lodi. Vydal 17. prosince 1703 ukaz, aby se tiskly »kuranty«. V Moskvě počaly vycházet »*Vědomosti o vojenských a jiných záležitostech*«, jež se zakotvily. Petr Veliký sám přehlížel přehledy spisů politických a korigoval tištěné relace a první ruské noviny »*Rossijskija Vědomosti*«. Založil též »*Petrohradské Vědomosti*«. Právo vydávati noviny uděleno universitám. Jako nejstarší konservativní denníky ruské dosud se udržují »*Moskovskija Vědomosti*« a »*Petěrburskija Vědomosti*«, patří universitám, ale vláda pronajímá listy tyto za nepatrný obnos jaksi v odměnu svým lidem. V nich uveřejňují se povinné vyhlášky z celého Ruska a jsou tudíž výnosné. Učenec, »otec nového písemnictví ruského« *Michajl Vasiljevič Lomonosov* 1711—1765 stal se průkopníkem lidového vzdělání na Rusi a zakladatelem ruské spisovné řeči. Po různých překážkách povoleny mu noviny, v nichž osvědčil se zdatně jako přítel osvěty a zastance lidu. Teprve dějepisec *Karamzin* (roku 1766—1826) povznesl žurnalistiku ruskou na novodobý stupeň rozšířením působnosti její také na politické záležitosti v duchu výchovném. Založil roku 1791 »*Moskovskij Věstnik*«, jenž podlehl všeobecné reakci, ale již za nové vlády Alexandrovy uchystal »*Věstnik Jevropy*« r. 1802—3. Z různých časopisů až do r. 1814 byly jen tři politické. R. 1831 položeny základy k úředním novinám v jednotlivých guberniích. R. 1855 bylo v Rusku kromě Finska a Polska 136 novin. Na Rusi vycházely také francouzské noviny až na dnešní dobu. Byla frančina u dvora a v politických kruzích zavedena.

Jako literatura ruská, tak i noviny na Rusi byly privilejem hlavně šlechtických kruhů v 1. polovici minulého sto-

letí, o novinách platilo to ještě déle, jenom s tím rozdílem, že čísti noviny rozšířilo se na větší poněkud kruh, ale »bílí černoši« — mužíci nemají škol potřebných. Nesmíme zapomínati, že podnes jest přes 70% analfabetů v ruské říši. Až do osvobození z nevolnictví r. 1861 byl ruský mužík bezduchým tvorem, mrtvou duší, jak to vylíčil *Gogol*, byl loutkou v rukou svého statkáře.

Osvícenější hlavy, hlavně básníci a spisovatelé uznávali zločin, volali po nápravě, pokud směli. Censura byla nemilosrdna ke každému projevu tištěnému, a byla všemohoucí. Moskevská censura nechtěla propustit Gogolovy »Mrtvé duše«, propustila je teprve r. 1842 Petrohradská. Stejně před tím bylo s »Revisorem« jeho. Když zemřel Gogol r. 1852, nazval jej *Turgeněv* v článku velikým, začež byl na měsíc uvězněn, na vesnici poslán a stál pod policejním dozorem. Ve všech ministerstvech byla krutá censura, nad to vojenská, duchovní a hlavní vedle vrchního tajného komitétu. Censura »3. oddělení« jest postrachem všech.

Úředně označeno řádění censury v letech 1845—55 za epochu terroru. Kdo nebyl tehdy pronásledován? Čteme-li, že satirické noviny *N. J. Novikova* (1744—1818), jenž volal po lidskosti proti nevolnictví, narazily na odpor byrokracie a censury, takže umlknouti musil, ani se nedivíme. Ale co říci, když stejně dělo se ještě západníkům a slavjanofilům, takže cář se musil ujmouti v letech 1850 *Chomjakova* proti policii, když pod její dozor dáni slavjanofilové pro Moskevský »*Sbornik*« (pronásledován též Pirogov jako liberál), jejž podali r. 1853 censuře. *Hercen* z Londýna svým »Kolokolem« musí drtit tyto strašné poměry.

Universitní professor, později sám žurnalista (red. »*Věstniku Jevropy*«, jejž založil N. Karamzin [1766—1826] a pěstoval v něm i politiku), *M. Stasjulevič* jako přednášeč dějin u carevice Mikuláše prosil tohoto, aby se nebál světla nauky a nevěřil těm, kdož licoměrně ho ubezpečovali, že liberální panovníci 18. věku jako Bedřich II., Josef II. a Kateřina Velká urychlili revoluci; připomínal, že nebyli upřímní ve svých opravách, chtěli prý využitkovat filosofických theorií pro upevnění despotismu. Mikuláš uznával potřebu nápravy v nevolnictví, ale neprovedl ji. Porážka ruská na Krymu otevřela oči u vlády a dvora, a tak

cář Alexandr II. chystá opravy nové. Tajně sám čte zakázaný »*Kolokol*« (Zvon). Stalo se, že dávali cáři jiné, schválně v Petrohradě tištěné číslo, aby nečetl některé věci. Když to zvěděl Hercen, dal cáři k snídaní podstrčiti svůj list a později teprve dostal cář opravený a jinak stejně upravený list. Tu teprve poznal cář ošemetnou hru svého okolí a zuřil. *Hercen* psal cáři, aby dal svobodu slova ruskému národu, ježto tento sténá pod censurními kládami. A stejně volal po osvobození sedláků, když se toto stalo, nazval panovníka »Cářem Osvoboditelem« a napsal, že za čin ten patří již historii, příští historie že toho nikdy nezapomene.

Liberál *Katkov* ve svém měsíčníku »*Rusském Věstniku*« touží po anglické ústavě, podobně jako v »*Moskovských Vědomostech*«, jež si najal r. 1862. A »*Sovremennik*«, jejž založil Puškin s Pletněvem r. 1836, stejně jako s M. Pogodinem r. 1825 vážný »*Moskovskij Věstnik*«, do něhož 3 leta psal, stává se střediskem opravdového radikálního hnutí, kdežto »Russké Slovo« pěstuje povrchní radikalismus.

Polské povstání a útok na cáře zvrátily Katkova, tak že se stal krajním konservativcem; jeho »M. Věd.« potírají každé volnější hnutí, v měsíčníku svém soustřeďuje Katkov »protinihilistickou belletrii«.

V čele ruských žurnalistů stojí slavjanofil *Ivan Sergějevič Aksakov* (1823—1886), jenž počal r. 1852 vydávati »Moskovskij Sborník«, jenž pak zakázán. Na počátku let 1860. navštívil slovanské země, řídí opět noviny »Deň«, »Moskva« a »Moskvič«, jež znovu potlačeny. A tu v 70. letech založil »Slavjanskij komitet« v Moskvě a stal se nadšeným hlasatelem osvobození ujařmených Jihoslovanů, takže ani car neodolá, a Rusko bojuje za jich osvobození věnujíc životy svých synů a miliony na dílo to. Aksakov vydával do smrti své »Rus«.

Touží se dále po opravách, intelligence jde mezi lid a píše pro něho, množí se tisk nelegální, zavražděn car Osvoboditel r. 1881, nastává reakce, pak nový boj za opravy naléhavé a konstituci, až posléze za války japonské vypukne revoluce domácí a přichází ústava r. 1905 a ulevuje se tisku také na Rusi. Jako houby po dešti rostou časopisy, brožury, lehká, oplzlá a krvavá četba a

všelijaká díla, hlavně v překladech, jež dříve byla zakázána. V Moskvě založena m. j. »*Bosjackaja Gazeta*«, obrázkový to list hrdinů M. Gorkého, bosáků a »byvších lidí«, polosvěta atd. Po revoluci ustává horečka brožurová a vzmáhá se touha po dobré četbě a překladech světových spisovatelů. Udržuje se slušnější tisk, poslanci oposiční nalézají v dumě tribunu, kde zastávají se také tisku, jehož význam se nyní všeobecně v Rusku uznává a kde která strana hledí novinami získat lid — voliče. Vláda připravuje *zákon o tisku*, aby velká pravomoc o tisku nebyla ponechána v rukách administrativních orgánů a znemožněny výstřelky revolverového tisku.

Před ústavou *Petr Struve* v Německu v listě »*Osvobožděnije*« volal po časových opravách a konstituci, maje na své straně hlavně zástupce v zemstvech a v městských sborech; mimo to vycházely v Londýně (Plechanov), Paříži, Švýcarsku, Berlíně a v domácích tajných tiskárnách časopisy krajního směru revolučního a sociálně demokratické. R. 1903 založil v Londýně Juda Grossman první anarchistický orgán »*Chlěb i Volja*«, dále »*Beznačalije*«, jako krajní křídlo, jež poučovalo, jak mužíci mají pálit a drancovat. R. 1905 vrhli se hlasatelé ti do Ruska šíříce myšlenky Bakunina, Krapotkina, Proudhona atd. Nyní jsou jádrem anarchistů »černoznamenci«, kteří mají list »Černoje Znamja« (Prapor), »Buntar« a »Anarchist«, dále syndikalisté, kteří doporučovali ve spolcích dosavadních »Burevěstnik«, nyní mají opět »Chlěb i Volja«; jinak jdou společně, zasahujíce v stávky, vraždíce majitele, přepadávají vlaky; i lodí se zmocnili. Vůdci hnutí toho byli židé. V Paříži r. 1909 vychází ruský orgán *ústředniho komitetu socialně-revoluční strany* »Za narod«, mimo to »Znamja truda« (Prapor práce).

Nová svoboda prospěla také *Bělorusům a Malorusům*, kteří mohou vydávati své politické časopisy a knihy ve své řeči. Vychází ve fonetickém pravopise asi *12* ukrajinských period. časopisů v Kijevě. Také *německý* a *židovský* tisk se zdvihl od r. 1905 na Rusi. Dotud měli Židé jen 1 žargonový list »Der Frajnd« a hebrejský »Hamemiž« v Petrohradě; ve Varšavě 2 hebr. listy (»Hacife« a »Hacefira«), žargonový tam nebyl. R. 1907 povstaly 2 žargonové (»Tageblatt« a »Unser Leben«), nyní jest na 10 žargonových a

hebrejských novin; »Izraelita« píše pro asimilaci židů. Podobně ve Vilně, Petrohradě a ve všech městech mají podobné listy nebo četné listy ruské jsou v jejich rukách. Tak zvaní »Litváci« zaplavili židovské listy v království polském, kde vtiskl jim svůj ráz, představujíce i náboženský liberalism a společenský radikalism; znají rusky a jsou pro rovnoprávnost jazyka židovského. Polští židé lpí na svých podáních a lnuli k polskému živlu.

Pokud jde o slovanskou vzájemnost, pěstuje ji ponejvíce jen tisk konservativní, ruskonacionální jako »Novoje Vremja«, »Svět« a málo jiných listů, naproti tomu tisk levice pro slovanskou myšlenku ponejvíce nemá místa, neboť dle *Miljukova* nemá nyní pokdy zabývati se slovanstvím.

V říjnu r. 1911 slavil vydavatel »*Petěrburskoj Gazety*« S. N. Chuděkov 40. výročí své publicistické a vydavatelské činnosti. Při hostině poukázal na »trní ruského žurnalisty a vydavatele«. Spolupracovníky jeho byli Lěskov, Čechov a jiní. Od počátku ruských novin až podnes byli a jsou přední spisovatelé přispěvateli do novin (L. N. Tolstoj).

Dne 1. listopadu 1911 jednalo se o dotazu, proč Petrohradský gradonačalnik soukromě žádal periodický tisk, aby neuveřejňoval zprávy o nepořádcích a bouřích na vysokých učilištích, v čemž spatřován nezákonitý nátlak. Vůdce sociálních demokratů Gegečkori pravil v řeči své, že za pět let konstituční doby v Rusku (1906—1910) zastaveno 1270 časopisů a pokut uloženo 1058, obnos z nich činí okolo půl milionu rublů. Za 40 let předkonstitučních bylo 715 všech periodických tiskopisů. Dále si stěžoval, že orgány krajních levých frakcí jsou zabavovány nebo potlačovány a redaktoři stíháni, takže sedmá velmoc jest bezmocna.

Není divu, že za takových poměrů vydavatelé-novináři chtěli by raději opět *předběžnou censuru*, jaká byla do r. 1905. Podobnou prosbu za censuru pro předběžnou přehlídku novin v Jekatěrinodaru a Novorossijsku zamítl místodržitel (r. 1911), poněvadž prý není žádoucno zaváděti v různých městech říše různá pravidla o tisku, když prý ona z r. 1905 úplně zabezpečují tisku svobodu projevu v mezích zákona.

Ruský novinář, jenž tolik vytrpěl ve službách svého lidu, pracuje u vědomí slov básníka Někrasova: »Sějtě

razumnoje, dobroje, věčnoje! Sějtě! Spasibo vam skažet serdečnoje Russkij narod...« — »*Ku Pravdě, k Světlu, k Svobodě!*«

Podávám seznam nejpřednějších ruských novin a časopisů.

Petrohrad: »*Pravitělstvennyj Věstnik*«, úřední; »*Rossija*« (Syromjatnikov), poloúřední; »*Novoje Vremja*« (Suvorin a společ.), nacionalně liberální; »*Svět*« (mladý Komarov), nacionální strany; »*St. Petěrburg. Vědomosti*« (kníže Uchtomskij), pravice (offic. erární oznámení); »*Kolokol*« (»Zvon«, Skvorcov), prav., vydává Synod; »*Zemščina*« (pravice šlechtická), orgán Puriškeviče, konsorcium šlechticů; »*Russkoje Znamja*« (»R. Prapor«), krajně zpátečnické, red. Dubrovin. Patří Svazu ruského lidu. »*Birževyja Vědomosti*«, mimo strany, židovský list; »*Rěč*«, konstit. demokrat. (kadětská), orgán Miljukova a Vinareva, píše též pro Finy; »*Sovremennoje Slovo*« (»Nynější S.«), levice, trudoviků social. demokr.; »*Gazeta Kopějka*«, oposičně židovská. »*Petěrburskij Listok*«, denník místní, mimo strany. »*Petěrburskaja Gazeta*«, denník místní, mimo strany. »*Torgovo-Promyšlennaja Gazeta*«, přední obchodně průmysl. denník.

Revue: »*Světlyj luč*« (Světlý paprsek), pravice; »*Niva*«, mírně obnovující; »*Věstnik Znanija*«, Bitnerův orgán; »*Nědělja*« (»Týden«), sociálně demokr.; »*Sovremennyj mir*« (Nynější svět), sociál. demokrat.; »*Russkoje Bogatstvo*«, sociál. demokrat.; »*Slavjanskija Izvěstija*«, orgán Slovanského dobročinného spolku; »*Slavjanskij mir*« (Sl. Svět), pokrok. měsíčník pro slov. vzájem.; »*Slavjanstvo*«, slovanskopokrokový; poslední tři nyní na čas zastaveny.

Moskva: »*Moskovskija Vědomosti*« (Tichomirov), nejstarší a nejkonservativnější list, uveřejňuje vládní oznámení; »*Moskovskij Listok*« (50.000), náleží k pravému křídlu; »*Golos Moskvy*«, okťabristů (Gučkov); »*Moskovskaja Gazeta*«, pokroková; »*Russkoje Slovo*« (Sytin), kadětské, nejrozšířenější v Rusku, asi 150.000; »*Russkija Vědomosti*«, kadětské (zde nejstarší liberální); »*Utro Rossii*« (bankéř Rjabušinskij), levý, pro Poláky a Ukrajince, orgán pokrokových staroobřadců; »*Ranněje Utro*«, orgán levý, bezstran-

ný, bulvární; »*Moskovskij Listok*«, místní levice; »*Gazeta Kopějka*«, lidový, umírněný (asi 70.000 výtisků).

Krajní praví a leví nemají svých denníků, jen menší, tak má pravice »Golos Russkago« a »Věče«, levice »Čelověk«.

V Moskvě vychází také »*Sokol*«, list věnovaný myšlence sokolské, r. 1.; dále sborník »*Slavjanskaja Duma*«, věnovaná slovanské vzájemnosti, Sokolstvu atd. Vydavatelem jest Čech S. O. Koníček.

Z politických měsíčníků vyniká »*Russkaja Mysl*« (Struve, levá, kadětská). Almanach »*Věchi*« dočkal se několika vydání, proti staroliberálům z »*Rusských Vědomosti*«. Očekává se, že utvoří se ze skupiny oněch pokroková strana. Rusové mají měsíčníky, velké knihy — sborníky, věnované ruské historii nebo společenským otázkám neb zábavně poučné části, »*istoričeskije žurnaly*« s důležitými zprávami také o politických událostech, »Russkij Archiv« (r. 49), »Istoričeskij Věstnik«, »Russkaja Starina« atd.

Z jiných listů zasluhuje zmínky aspoň ještě starý týdenník knížete Meščerského »*Graždanin*« v Petrohradě, konservativní. R. 1910 založil *A. Bašmakov* v Petrohradě ruský sborník »*Revue Contemporaine*«, informační o Rusku v duchu konservativním. Téhož roku povstala v Londýně »*Anglo-Russkaja Gazeta*« v ruské i anglické řeči, přinášejíc důležité informace pro Angličany o Rusech a naopak.

Kijev: »*Kievljanin*« (Pichno, člen panské sněmovny), nacionální; »*Kievskaja mysl*« (Brodský, milionář žid), levice; »*Rada*«, jediný ukrajinský denník v Rusku, pokrokový. Měsíčník »*Literaturno-Naukovyj Vistnik*« (s politickou částí), ukrajinský, roč. 14.

Odessa: »*Russkaja Rěč*«, pravice (Volskij); »*Odesskij Listok*«, kadětský (Navrockij); »*Odesskija Novosti*«, sociálně-demokratický.

Charkov: »*Južnyj kraj*« (Juzefovič), kadětský.

Voroněž: »*Živoje Slovo*«, nacionál.

Vilno: »*Naša kopějka*«, pokrokový, mimo strany, místní; »*Vilenskij Věstnik*«, vládní; »*Sěverozapadnyj kraj*«, kadětsko-židovský; »*Sěverozapadnaja Žizň*«, levice. Od konstituční doby vychází zde »*Naša Niwa*«, v běloruské řeči hájí zájmy Bělorusů. Tištěna je ve dvou vydáních: v azbuce a latince, v této užívá se literek š, č, ž. Jest to

první běloruský list, týdenník s obrázky a s kalendářem jako přílohou. Jinak vydávají se nyní také lidové spisky zábavně poučné a písně běloruské.

Varšava: »*Varšavskij Dněvnik*«, denník officiósní, r. 47.; »*Varšavskoje Slovo*«, levice.

Kazaň: »*Kazaňskij tělegraf*«, okťabristický; »*Volžsko-Kamskaja řeč*«, levice.

Minsk: »*Minskija Vědomosti*«, kadet. orgán; »*Minskoje Slovo*«, nac. vládní; »*Minskij Golos*«, pokrok. židovský.

Kovno: »*Litevskaja Rus*«, nacionální; *Sěverozap. Telegraf*«, pokrok. židovský.

Gomel: »*Gomelskoje Slovo*«, nacionálně pokrokový.

Také Sibíř a dálný východ ruský až po Vladivostok má ruské listy, mezi nimi také oposiční.

Nejlacinější denník ruský jest petrohradský »*Svět*« (Komarův), jenž stojí 4 ruble ročně. — Ve Finsku v Helsingforse vychází úřední ruský denník »*Finlandskaja Gazeta*«. — Při petrohradské duchovní akademii vychází »*Cerkovnyj Věstnik*«, přes půl věku. Redaktora stanoví dle nového řádu akademického rektor-biskup. — Ruský parlament má svůj oficiální »*Spravočnyj Listok Gosudarstvennoj Dumy*«. — V Paříži vydávají tamní ruské revoluční organisace (»Velikaja Russkaja Revolucija«) list »*Buduščee*«, jejž řídí Burcev. Píše sem také Maxim Gorkij z ostrova Capri.

Dřívější četné francouzské listy zanikají, jsou již jen 4; »Journal de St. Pétersbourg« má jen málo abonentů. Ale neobyčejně roste německý tisk ve všech ruských městech, nejen v pobaltických provinciích, kde žije přes půl tisíce let německý živel. Z ruských listů má kopejkový list »Kopějka« 160.000 výtisků, »Birževyja Vědomosti« 142.000 (Petrohrad), »Russkoje Slovo« (Moskva) 150.000. »Warszawski Kurjer« (polský) má 33.000, »Novoje Vremja« 65.000, »Řěč« 38.000 (Petrohrad), »Russkoje Znamja« 49.000 atd.

Zvláštností a předností u mnohých ruských žurnálů jsou četné přílohy celé knihy, tak obrázkový týdenník »*Niva*« v Petrohradě (ročník 43.), věnovaná literatuře, politice a současnému životu, dává odběratelům ročně 52 růz-

ných knih, obyčejně zde bývá ve »Sborníku Nivy« celé souborné vydání některých spisovatelů. Předplatné na »Nivu« se všemi přílohami činí za hranice jen 12 rublů, v Petrohradě 6 r. 50 kop. Pro venkovský list zase týdenník »*Selskij Chozjain*« (v Petrohradě, ročník 27.) za rok poskytuje 30 prostonárodních knížek selskohospodářského obsahu. Měsíčník obrázkový »*Zemledělec*« v Petrohradě přidává 24 knížek a kalendář kapesní, vše za roční předplatné 2 r. Uměl. lit. týd. »*Rodina*« (Domov) podobně přílohy a 52 knih, 8 r.

Od zavedení svobody tiskové (r. 1905) nastává rozmach ve všech odvětvích tisku na Rusi. Přes tisíc časopisů povstalo v posledních pěti letech. Od 51 do 100 let vychází 97 tiskopisů periodických, v tom jeden list vychází 99, jeden 98 let, jeden 97 let, 2 po 89 atd. Nejstaršími novinami jsou: »*S. Petěrburskija Vědomosti*« a »*S. Petersburger Zeitung*«, vycházející nyní (r. 1911) již 185 let; »Moskovskija Vědomosti« 156 let, »Vilenskij Věstnik« 147, »Trudy Imperatorskago volnago ekonomičeskago obščestva« 146, »Gazeta Warszawska« (polská) 132, »Rigasche Zeitung« 117, »Senatskija Vědomosti« a »Senatskija Objavlenija« 103, »Pernausche Zeitung« 102 atd.

Od r. 1908 pořádají se v Petrohradě při *Hlavní správě pro věci tiskové* výstavy tisků, jež zaujímají velkou prostoru. Výstava knih zaujímá celé poschodí ministerstva vnitra, podobně výstava novin. R. 1908 vycházelo v Rusku *2028 periodických tiskopisů.* Z těch 4 třikráte do roka, 30 čtyřikrát, 28 pětkrát až šestkrát, 465 osm až dvanáctkrát, 222 osmnáct až 24krát, 585 36—52krát, 179 dvakrát až čtyřikrát za týden, *433 šestkrát až sedmkrát* (denníků), 7 dvakrát denně, 36 neurčitě a u 39 tiskopisů nebyla lhůta vycházení známa. V posledních letech jde rozvoj ruského časopisectva obrovskými kroky ku předu.

Periodických tiskopisů r. 1909 vycházelo 2173 (r. 1908: 2028), *r. 1910 již 2391: ruských politických 680,* v jiných řečích 218 listů; jiných ruských novin bylo 1109. Přibylo za rok 104 politických časopisů: z 794 na 898.

Výstava ta byla převezena r. 1910 na sjezd slovanský do Sofie. Dle ní vycházelo r. 1909 v Rusku 1643 ruských, 218 polských, 69 německých, 39 gruzínských, 38 estonských,

72 lotyšských, 28 arménských, 16 tatarských, 15 litevských a 22 židovských časopisů; úhrnem 2173 v 20 řečích. Tato sbírka byla také na první výstavě slovanského tisku v Bělehradě r. 1911, odkudž věnována do mezinárodního musea tisku v Bruselu, kdežto druhá část zůstala zde v museu. Bylo na výstavě po 2 výtiscích od každého listu.

Periodický tisk v Rusku evropském a asijském (bez Finska) vykazuje r. 1911 podle nejnovější publikace »Gazetnyj Mir« (J. V. Wolfsohn, Petrohrad) přibližně 1817 různých vydání v 209 městech a 24 řečích; jest *702 časopisů politických* (běžný druh novin), úředních 197, církevních 193, selsko-hospodářských 122, obchodně-průmyslových 120, ze zdravovědy 96, publikací učených a osvětových sdružení 84, z výchovného a vzdělávacího oboru 66, inženýr., stavit., elektrotech. 56, pro kooperační a profesionální zájmy 55, umění 53, pro městské a zemské záležitosti samosprávné 50, pro satiru a humor 48, bibliografii 38, pro vojenské a námořní záležitosti 36, přírodní vědy 33, sport 32, pro děti 30, pro vojsko 8 atd.

Podle řeči připadá na ruštinu 1347 tiskopisů (74%), na polštinu 197 (10·7%), na němčinu 68 (3·6%), na lotyšský jazyk 41 (2·2%), na estonský 35 (1·9%), na židovský 24 (1·3%), arménský 23 (1·3%), litevský 16 (0·9%), tatarský 14 (0·8%) atd. Ve dvou až 5 řečích vychází 23 listů. V české řeči týdenník »Čechoslovan« v Kijevě.

Politických tiskopisů ruských bylo 467, polských 82, německých 30, estonských 23, tolikéž lotyšských, židovských 20, arménských 14, tatarských 12, litevských 11, ukrajinských 5, běloruský 1 atd.

Podle měst a řečí bylo v Petrohradě 472 tiskopisů, z toho 442 ruských, 7 německých, 5 polských atd.; v Moskvě z 204 bylo 200 ruských, v Kijevě z 56 bylo 45 ruských, 7 ukrajinských, 1 polský, 1 francouzský; ve Varšavě ze 167 bylo 137 polských, 16 ruských, 8 židovských, 4 ve 2 řečích; v Rize (Přibaltí) z 59 bylo 23 německých, 22 lotyšských, 8 ruských, 2 žid., 1 v 3 řečích.

Kolikráte vycházejí časopisy v Rusku? Nejvíce měsíčně, takých jest 448, týdenníků jest 445, denníků 361, čtrnáctidenníků 221, dvakráte týdně 103, třikráte týdně 61, 4kráte ročně 46, šestkráte ročně 33 atd. — Pokud se týká doby,

jak dlouho již vycházejí noviny, jsou dvoje po 185 letech, 8 novin od 100—156 let; v posledních šesti letech povstaly četné listy z nichž 6. ročník vykazuje 147, 5. roč. 135, 4. roč. 154, 3. roč. 174, 2. roč. 222, 1. roč. 102 listů. — Co do cen nejvíce jest novin po 5 kopějkách: 286 (z nich 143 denníků), dále po 3 kop. jest 167 (79 denníků), po 10 kop. jest 139 novin (5 denníků), po 20 kop. jest 113 novin (1 denník) atd.; po 1 kop. jest 42 novin (29 denníků); bezplatných jest 30. Nejdražší jest sborník jednou za rok vycházející, stojí 12 rublů a z denníků jeden za 36 rublů ročně. — Denníky vycházejí obyčejně jednou denně, jen šest denníků dvakráte denně.

X. LUŽIČTÍ SRBOVÉ.

Prostý tesařský mistr, rodomil *Jan Bohuslav Dejka* založil r. 1780 v Budyšíně lidový měsíčník zábavně poučný »Měsačno Pismo«, jenž však byl zakázán, a podobně pro vlastenecký a slovanský směr »Srbski powědař a kurěr« (r. 1809), až teprve J. E. Smoleŕ r. 1842 počal vydávati první lužický list, ovšem nepolitický, týdenník »Jutnička« (Jitřenka) v duchu buditelském a Zejleŕ »Tydženskou Nowinu«. R. 1847 povstala *Matice srbská a Časopis její*. Do r. 1848 měly jen německé noviny privilej přinášeti politické zprávy, od té doby však mohly to činiti i noviny srbskolužické. Proto přeměnila se »N. T.« v politický list a později v »Serbske Nowiny«. Evangelíci měli od let 1844 »Missionske Powješce« ve Vojerecích, z něhož povstal »Mis. Posol«, jenž dosud vychází. Rok 1848 uvolnil také lužickým Srbům. Smoleŕ přeložil sem z Lipska po Jordanovi »Slavische Jahrbücher«, vydával později »Zeitschrift für slav. Lit.«, »Kunst- und Wissenschaft« a »Centralblätter für slavische Literatur und Bibliografie« 1865 až 1868. Roku 1848 založen v *Dolni Lužici* první časopis v Chotěbuzi »Bramborski serbski časnik«, od r. 1904 »Wosadnik« pro všechen lid dolnolužický.

Nejrozšířenější a list nejstarší jsou »*Serbske Nowiny*« v Budyšíně (týdenník politický, r. 71.), které přinášejí články švabachem psané, vydává Marko Smoleŕ; Matice Srbská vydává »*Łužici*«, belletristický měsíčník v Budyšíně, ročník 31.; týdenník »*Katholski Posol*«, jejž vydává

spolek sv. Cyrila a Metoděje, ročník 49.; evangelíci mají při »Serb. N.« týdenník »*Pomhaj Bóh*« (roč. 21.) a měsíčník »*Missionarski posol*«. Matice (Mačica Serbska) vydává vědecký »*Časopis Maćicy serbskeje*« (red. dr. A. Muka, 2krát ročně). Mimo to vychází »*Serbski hospodarž*«; v Dolní Lužici »*Bramborski časnik*«, polit. týdenník, 64. roč. Redaktor »Kat. Posla«, kaplan v Budyšíně J. Delenk byl na bělehradském sjezdě slovanských novinářů r. 1911, začež se některé německé noviny na něho vrhly jako na panslávа.

Nyní mají lužičtí Srbové 11 časopisů: politické 4 týdenníky, 1 měsíčník belletristický a 1 nábož. evangelický, 1 hospodářský list a 1 vědecký (půlročně); dětský lístek »Raj«, menší lístky 3.

XI. ORGANISACE SLOVANSKÉ ŽURNALISTIKY.

A. *Všeslovanský Svaz novinářů* (Praha) má právo konati valné hromady a sjezdy v celém Slovanstvě. Dosud jsou členy »Svazu«:

1. Spolek českých žurnalistů, Praha. 2. Jednota českých novinářů, Praha. 3. Sdružení českých novinářů na Moravě a ve Slezsku, Mor. Ostrava. 4. Svaz českých novinářů, Vídeň. 5. Syndikát českých denníkářů, Praha. 6. Towarzystwo dziennikarzy polskich, Lvov. 7. Obščestvo russkich žurnalistov, Lvov. 8. Društvo slovenskih časnikarjev, Lublaň. 9. Druženstvo na bulgarskitě publicisti, Sofia. 10. Srpsko novinarsko udruženje, Bělehrad. 11. »Zmaj«, Karlovci, Slavonie. 12. Hrvatsko novinarsko društvo, Záhřeb. 13. Udruženje novinara i književnika Bosne i Hercegovine, Sarajevo. »Svaz« čítá na 570 členů r. 1911. B. Towarzystwo dziennikarzy i literatów polskich, Varšava. C. Towarzystwo dziennikarzy i literatów polskich, Poznaň. D. Towarzystwo dziennikarzy i literatów polskich, Kijev. E. Towarzystwo dziennikarzy i literatów polskich v Americe, Nový York. F. Sojuz predstavitělej pravoj russkoj pečati, Petrohrad. G. Obščestvo dumskich žurnalistov (sdružení v ruské dumě), Petrohrad. H. Obščestvo dějatělej periodičeskoj pečati, Moskva. J. Spolek Česko-Amerických žurnalistů, Nový York. K. Związek polskiej prasy, Lvov.

Zpravodajství. Vedle státních telegraf. agentur bulharské a ruské a srbského Presbureau ostatní Slované ne-

mají ještě náležité organisace na tomto poli. *Poláci* na podnět svého Towarzystwa dzienikarzy a pomocí své Národní Rady ve Lvově učinili náběh zřízením informačně zpravodajské kanceláře v Paříži (Agence Polonaise de Presse), r. 1911 také v Římě a na podnět polskoamerického sjezdu spisovatelů a žurnalistů v Syracuse v Novoyorkském Státě r. 1911 konaného chystá se tisková kancelář polsko-americká. V Berlíně mají polští poslanci *parlamentni presbureau.*

Za sjezdu slovanských novinářů dán podnět k všeslovanské tiskové a telegrafní agentuře, věc předána Sofijskému sjezdu slovanskému. Zatím darem bývalého amerického konsula p. Korbela zřízena »*Česko-americká tisková kancelář v Chicagu* (ČATK), ředitel dr. Jar. E. Salaba (Vojan), jež přičleněna k *Českoamerickému odboru Národni Rady České* a stojí ve spojení s *Nár. Radou Českou v Praze.* Tato má ve svých základních řádech též úkol pečovati o správné informace ciziny o českém národě, zejména o tiskovou a informační kancelář pro cizinu. Na vybudování tohoto pro Slovanstvo důležitého díla se dále pracuje. Mimo to vydávají jednotlivci-novináři své korespondence, tak ve Vídni red. *Penížek* a *Hlaváč* »*Slavische Korrespondenz*«, red. šl. *Česaný* »*Zentrum*«, dr. *Koneczny* v Krakově »*Slovanskou korrespondenci*« pro některé polské noviny; v Praze »*Katolické korespondence*« informující tisk svůj o slovanských věcech.

XII. SLOVANSKÉ ČASOPISY R. 1909 A 1910 V RAKOUSKU-UHERSKU.

Podle úředních záznamů v »Post-Zeitungsliste« (Waldheim, Vídeň) vycházelo r. 1910 v rakouské polovici (a Bosně-Hercegovině): *českých časopisů 1314,* po odečtení přibylých a zaniklých, uvedených v dodatcích, chorvatských 77 (i srbských a mohamedánských); polských 392, maloruských 82, slovinských 83. Mezi polskými jsou však některé z Německa a ruské říše (král. polské atd.), celkem přes 50, takže z Rakouska by bylo přes 340 polských listů. V seznamu nejsou uvedeny noviny uherských Slováků. *Denniků českých bylo 21, polit. týdenniků na 200; v Praze a předměstích bylo na 550 časopisů.*

V Uhrách a Chorvatsku vycházelo dle úředních zpráv roku 1909 celkem 1865 časopisů, z nich 134 chorvatských a 34 srbských, 41 slovenských a 1 uherskoruský. Chorvatské měly 13,332.114 výtisků, srbské 2,902.200, slovácké 5,569.000 a ruský 3950 exemplářů. Přicházelo sem: 404 českých časopisů v 1,740.579 výtiscích (hlavně mezi Slováky), 9 maloruských (z Haliče-Bukoviny) v 10.174, 7 srbských v 2704, 53 chorvatských v 104.864, 2 slovinské v 128.180, 9[illegible] polských v 300.830, 9 ruských v 7616, 4 bulharské v 1612 výtiscích. Celkem vycházelo zde 210 slovanských časopisů, z jiných slovanských zemí docházelo 697.

Dle úředních výkazů dopravily r. 1899 pošty v Rakousku-Uhersku přibližně 103 miliony výtisků novin tuzemských, z toho připadlo na Dolní Rakousy (Vídeň!) 26 milionů, Horní Rakousy 5, Štýrsko 8, Čechy 26(?), Moravu 7 a Halič 15; zbytek na ostatní země. *Za 10 let, r. 1909, dopraveno již 275 milionů (+ 172 mil.):* připadá na D. Rakousy 64, H. Rakousky 7, Štýrsko 16, Čechy 78 (+ 52!), Moravu 27 (+ 20) a Halič 30 milionů.

Na Vídeň připadá 60 milionů novin. Lze říci, že Češi stojí v popředí zde. V Uhrách stojí Slováci hned po Maďarech a Němcích.

DOPLŇKY.

K »*Prešpurským Novinám*« z let 1783 budiž doplněno, že vycházely nepravidelně, někdy jednou, někdy dvakráte měsíčně. Psány byly v duchu slovansky buditelském. —

Pokud jde o *český tisk*, připojeny buďtež ještě: přední belletr. měsíčník »*Květy*«, r. 32., Praha; dále »*Sborník věd právních a státoprávních*«, r. 10, v Praze, založil dr. Bohuš Rieger; »*Český časopis historický*«, r. 16.; »*Česká Mysl*«, dvouměsíčník, orgán české filosofické jednoty v Praze, roč. 11.; měsíčník »*Sborník zeměvědné společnosti*«, roč. 16., Praha; »*Časopis vlasteneckého musejního spolku*« v Olomouci, roč. 28.; »*Krása našeho domova*«, orgán »Klubu za starou Prahu« a »Svazu okrašlovacích spolků«. Z hudebních listů nejstarší jest týdenník »*Dalibor*«, roč. 33.; dále vychází jako orgán hudebního odboru »Umělecké besedy« »*Hudební Revue*«; »*Smetana*«, »*Hudební*

Obzor«, »*Hudební Věstník*«, vesměs v Praze; »*Česká Hudba*« v Kutné Hoře. — Měsíčník »*Pedagogické Rozhledy*«, r. 23., Praha; paedag. měsíčník »*Učitelský Přehled*«, r. 8., v Kutné Hoře; paed. týdenník »*Komenský*« v Zábřehu na Moravě; »*Posel z Budče*«, třikráte měsíčně v Praze, r. 42.; neodvislý list »*Školský Obzor*«, r. 17., Něm. Brod; »*Školský Věstník*«, orgán českého učitelstva ve Slezsku, v Porubě, r. 8., 2kráte měsíčně; v Brně »*Věstník Ústředního spolku učitelských jednot na Moravě*«, týdenník, r. 10.; »*Časopis učitelek*« v Čáslavi, orgán Jednoty učitelek, 2kráte měsíčně, r. 26.; v Praze »*Volná škola*«, školský měsíčník pro širší vrstvy, r. 5. — *Evangelíci* mají nejstarší list, půlměsíčník »*Hlasy ze Siona*«, ročník 49., Pardubice; měsíčník »*Český Bratr*«, r. 25., Praha; měsíčník »*Hus*«, r. 23., Čáslav; »*Betanie*«, r. 27., Brno. — Sdružení československého úřednictva ústavů peněžních má »*Peněžní Obzor*«, půlměsíčník, r. 4., Praha; v Králové Hradci měsíčník »*Finanční Rozhled*«, r. 2., orgán »Záložního úvěrního ústavu; »Český Svaz úřednických spolků« týdenník »*Český Úředník*« v Praze; dále jest zde »*Časopis českého úřednictva železničního*«; v Brně »*Věstník Spolku českých státních úředníků na Moravě a ve Slezsku*«. — Orgánem československého hostinství jest »*Hostimil*« v Praze, r. 27., vedle jiných mladších orgánů, podobně číšníci mají své noviny. Dále jsou »*Pivovarské Listy*«, r. 31., »*Kvas*« a »*Sládek*«, Praha. — Ze samosprávy uveden budiž sborník »*Zemědělský Archiv*« a měsíčník »*Samosprávný Obzor*«, r. 33., Praha; dále měsíčník »*Samosprávné Listy*«, orgán samosprávných úředníků, Jevišovice na Moravě, r. 16.; »*Obecní samospráva*«, r. 8., Příbor; »*Zemědělské Listy*« se samosprávným »Věstníkem«, orgán Ústřední jednoty českých hospod. společenstev v král. českém, Praha. — »*Právnické Rozhledy*«, orgán »Spolku českých advokátů«, r. 11. a měsíčník »*Právník*«, r. 49., Praha. — Měsíčník »Spolku českých knihkupců a nakladatelů« »*Literární Rozhledy*«, r. 4., Praha; mimo to vydává »*Knihkupecký oznamovatel*«, r. 18. (4krát ročně); »*Co měsíc dal*«, měsíčník nakladatelství Bursík a Kohout, zpravodaj knih a časopisů, r. 6., Praha. »*Českou Bibliografii*« v Praze vydává dr. Z. V. Tobolka, r. 1910 vyšla za rok 1908. Obsahuje též seznam časopisů dle různých oborů. — »*Stu-*

dentská revue«, r. 5., realistická; »*Snaha*«, mladočeský nový list studentský; »*Studentská hlídka*«, list katol. studentstva, vesměs v Praze. — Neodvislý týdenník demokratický »*Ostravan*«, Mor. Ostrava (red. Sokol-Tůma); v Brně agrární »*Moravský Venkov*« (třikráte týdně); »*Český Včelař*«, měsíčník, r. 46., Praha; »*Právo Venkova*«, týdenník poslance K. Práška, Praha; »*Náš Směr*«, měsíčník pro uměl. výchovu a průmysl, 3. r., Brno. — »*Nár. Listy*«, »*Nár. Politika*«, »*České Slovo*« a »*Union*« vycházejí dvakráte denně; rovněž »*Lidové Noviny*« v Brně. — V Duchcově orgán anarchistů »*Proletář*«; v Domažlicích místní týd. »*Posel od Čerchova*«, r. 40. a v Strakonicích »*Stráž na Šumavě*«, r. 26.; v Ml. Boleslavi »*Mladoboleslavské Listy*«, mladoč., 2kráte týd., r. 24. — V Olomouci »*Náš Domov*«, zábavně poučný obrázkový měsíčník katolickonárodní, r. 19. a katol. měsíčník literárně uměl. »*Nový Obzor*«, roč. 2. — V Uh. Hradišti katol. nár. »*Slovácké Noviny*«, r. 18., 2kráte týdně, stejného směru týd. »*Obnova*« v Hradci Králové, týd., r. 16.; v Plzni nár. sociální »*Naše Snahy*«, 2kráte týdně, r. 14. — Mimo to vycházejí též časopisy českých esperantistů, šachistů, sportu, hádankářů, majitelů domů.

U *Slováků* »*Národnie Noviny*« přidávají nyní předplatitelům šest pěkných knih předních svých spisovatelů a básníků za doplatek 5 K; podobně »*Národný Hlásnik*« deset knížek za 2 K jako vánoční a novoroční dar.

Z *polských časopisů:* Nejlacinější obrázkový týdenník *polský* jest »*Biesiada Literacka*«, r. 37., ve Varšavě, spolupracovník H. Sienkiewicz; za roční předplatné 6 rublů poskytuje 12 velkých svazků od domácích a cizích spisovatelů. — Nejstarší obráz. týdenník polský jest »*Tygodnik Illustrowany*« ve Varšavě, r. 53. — Ve Varšavě vychází měsíčník »*Polska Kultura*«; v Krakově »*Straża polska*«; ve Lvově »*Bojkot*« (proti cizím tovarům). V Łodzi počal vycházeti dvakráte denně »*Nowy Dziennik Łódzki*«, ve Vilně pokrokový týdenník »*Przegląd Wileński*«, v Lipsku »*Gazeta Lipska.*« V Toruni vychází sborník »*Roczniki Towarzystwa Naukowego*«, ročník 18.; v Krakově »*Przewodnik Oświatowy*« r. 11., čtrnáctidenník »Towarystwa szkoły ludowej« pro menšiny polské a nár. výchovu lidu. — V Poznani mají ochranný měsíčník lidu polského »*Straż*«.

V Záhřebu vychází »*Mlada Hrvatska*« list starčevičovského studenstva, r. 4.; v Bělehradě demokratický list černohorské emigrace »*Naprijed*«. — Ukrajinské »*Narodne Slovo*« přestalo vycházeti a povstal »*Javorivskij Holos*«, dvoutýdenník; dále autonomistický soc. dem. ukrajinský list »*V pered*« ve Lvově.

K Rusku budiž dodáno: R. 1902, v 200leté jubileum ruského tisku, bylo v Rusku všech dovolených tiskopisů periodických 1319, z nich 724 politických (55%), ostatních 595 (45%). Oblíbeny byly tehdy tak zvané »*tlusté*« *žurnály* dávající čtenáři měsíčně 25—30 archů tiskových ze všech oborů lidského života .— V Petrohradě vychází historický žurnál měsíčník »*Russkaja Starina*« (r. 42.), jenž přináší za nové svobody tisku zajímavé dokumenty i politické z minulosti ruské; tamtéž »*Istoričeskij Věstnik*« r. 32. přináší 12 knih ročně s přílohami; měsíčník »*Věstnik Jevropy*«, založený M. M. Stasjulevičem r. 1866, vydává M. M. Kovalevskij; lit. a věd. měsíčník »*Russkoje Bogatstvo*« r. 19. rediguje Vl. Korolenko; liter. uměl. měsíčník »*Novja Žizň*« I. ročník (M. Arcybašev a přátelé). — Liter., uměl. a politický opoziční měsíčník »*Russkaja Mysl*« (red. vydav. P. Struve) Petrohrad, lidovýchovný měsíčník »*Narodnoe Dělo*« mimo strany politické, nacion. týd. »*Okrainy Rossii*« (red. prof. Kulakovskij), týd. pro kulturu a politiku »*Zaprosy žizni*« (prof. M. Kovalevskij).

TISK NA CELÉM SVĚTĚ

I. Výkaz z r. 1908:

	Časopisů
Evropa	41.358
Amerika	25.440
Asie	2.560
Australie	1.175
Afrika	306
Celý svět . . .	70.839

II. Dle zemí v Evropě :

	Časopisů
Francie r. 1908	8.940
Německo r. 1910	5.861
Anglie r. 1907	4.329
Italie r. 1907	3.068
Rakousko r. 1909	2.263
Belgie r. 1907	2.023
Uhry a Chorvatsko r. 1909	1.865
Rusko r. 1910	1.817
Japonsko r. 1903	1.520
Nizozemsko r. 1907	1.402
Španělsko r. 1908	1.350
Švýcary r. 1908	1.332
Dánsko r. 1909	1.171
Švédsko r. 1903	753
Norsko r. 1903	497
Turecko r. 1907	400
Rumunsko r. 1903	334
Řecko r. 1895	130

PŘEHLED SLOVANSKÉHO TISKU R. 1910—11.

	Časopisů	Denníků
Lužičtí Srbové	11	—
Slováci	53	4
Slovinci	110	5
Bulhaři	300	19
Srbové-Chorvaté	350	37
Poláci	600	78
Češi	1.400	34
Rusové	1.800	315
Slované	4.624	492

ČÁST III.

SOKOLSTVO A TURISTIKA.

SOKOLSTVO.

NAPSAL

Dr. JOS. SCHEINER.

V dějinách kulturního vývoje slovanských národů v posledním šedesátiletí tvoří Sokolstvo bez odporu význačný a vysoce zajímavý zjev. Ono jest případným dokladem rozsáhlého obrozovacího procesu, jenž se před našimi zraky odehrává na půdě slovanské a neznamená nic jiného než projev touhy po dokonalejším, volnějším a silnějším žití. Jest výronem probuzeného pudu po plemenném sebezachování, který po dlouhých letech úplné lhostejnosti a netečnosti k vlastnímu vývoji na novo vyvřel v slovanských národech a nutí je k usilovné snaze o utužení raçovité jich zdatnosti.

Sokolství, jak se nám dnes jeví, není ovšem dílem jedné doby a nálady, ono zachycuje v sobě a představuje celou genesi mladistvého hnutí národního, především v lidu českém, jsouc ozvěnou jeho duše, jeho cítění a rozvoje v rozmanitých érách, jež prožíval od prvních let svého probuzení až po naši dobu. Z pouhého sdružení »turnéřského« vyvíjí se postupem doby přední, mohutná instituce národní, přejímající vážné úkoly veřejné dle potřeby časové i v přirozeném důsledku své činnosti, jež vycházejíc od prvotní péče o tělesnou výchovu českého člověka, o fysické jeho ozdravění a osvěžení, musela ponenáhlu též ujmouti se duchovní jeho podstaty, jeho mravního vývoje a to především se zřetelem na národní jeho potřeby.

V tom právě spočívá nejcennější stránka věci a její ideová hodnota, že zájem národa jako celku vytyčen za konečný cíl všeho snažení, že veškerá činnost tíhne v tom směru, aby posílením a povznesením jednotlivce dospělo se k utužení povšechného ústrojí národního, jak toho vyžaduje těžké postavení naše na kolbišti veřejném. Tento povznesený cíl upravil zvláštním způsobem celou tvářnost sokolského sdružení a konání na rozdíl od podobných sdružení tělocvičných v cizině, stavě zájem celku nad zájem jednotlivce a podřizuje veškerou činnost členstva, jednot i svazů velkému vlasteneckému prospěchu. Určení to vlastně samo zaneslo pak do tábora sokolského ušlechtilé ony snahy, jež dnes tvoří jeho mravní podstatu, bratrství, demokratismus, kázeň a smysl pro zdar a úspěchy celku, uvědomělou oddanost a sebeobětování pro společnou ideu.

Již původ Sokolstva sám byl podnícen mocným vzplanutím národního uvědomění, touhou po projevu životnosti a po vzpružení národní bytosti, dlouhou dobou úpadku a ponížení na nejvyšší míru oslabené. Bylo to na počátku let šedesátých minulého století, kdy po svržení nejtužšího systému samovlády, pod nímž zejména neněmeckým národům Rakouska bylo snášeti nejkrutějších útisků a příkoří ve všech směrech veřejného života, náhle zasvitla naděje svobodného, ústavního zřízení, kdy dlouho porobeným vrstvám lidu, úpějícím pod tíhou nepřátelského režimu, dostalo se konečně jistého uvolnění ve slibované mu ústavě, k spolučinnosti na správě státu je povolávající.

Tento náhlý obrat v politických poměrech rakouských vzbudil v celé říši obrovský rozruch, národové dosud v ponížení a porobě žijící povstali na ráz a silou nezádržnou jali se usilovati a pracovati na svém uvolnění z dosavadních pout, jich osobitý, kulturní i hospodářský život tísnících. Vědomí národních práv provalilo se plnou silou a uchvacovalo všechny vrstvy k účinné práci obrozovací. O překot zakládány spolky, ústavy a organisace, vše dralo se v popředí, aby osvědčilo svoji plamennou tužbu sloužiti společné věci probuzeného národa.

Byly to pravé orgie vzníceného vlasteneckého cítění, vyvolané náhlým vzplanutím národního sebevědomí, při nichž kypělo nadšení, rodily se tisíceré bujné nápady, bu-

dovány vzdušné zámky a osnovány plány pro velkou, novou, slavnou budoucnost. — — —

V horečném ruchu onom dostalo se mnohým podnes stávajícím institucím národním prvého posvěcení, zde dán podnět k nejrozmanitějším podnikům vážným a trvalým jako i povrchním a chvilkovým rozmarům sloužícím — než všechny nesly na sobě pečet vzplanuté vášně vlastenecké, dychtící nahraditi těžké ztráty a nedostatky minulých věků.

V této podivuhodné době velkých převratů, v této památné chvíli vzkříšení českého sebevědomí dán byl v Praze také popud k založení »Sokola«.

Zprvu byl to skromný krok cvičenců soukromého tělocvičného ústavu Malypetrova, hodlajících založiti spolek pro pěstování tělocviku — než, jakmile na krok ten upozorněna byla veřejnost, chopily se myšlenky té vůdčí kruhy národní jako mnohoslibného prostředku k podnícení bujaré nálady v lidu českém. Jména předních politiků jako obou bratří Grégrů, Em. Tonnera, Fr. Šimáčka, kníž. Thurn-Taxise, slavného vědce Purkyně, literátů prof. Novotného, dra Tyrše, J. Wenziga a j. mluví zřejmě o tom, že spolku již při jeho prvním vstupu přidělen význam, daleko nad pouhé cvičení těla sáhající a v pravdě již za několik týdnů byl on postaven na nejexponovanější postavení v tom překotném ruchu veřejném, jako přední pracovník a zápasník za emancipační snahy mladého národa.

Dne 26. února r. 1862 konána ustavující valná hromada prvého tohoto českého spolku tělocvičného v Praze. Novému spolku dostalo se vůlí národa ihned bohatýrského rázu, on zahrnut úkoly a zaplaven hesly, v nichž zračí se zjevně celá duše lidu, rozechvěná překvapivšími událostmi, odvaha, mužnost, okázalé vlastenčení, hrdé vystupování (nápadný stejnokroj) — na druhé straně ráz demokratický, bratrství (tykání) a všechny ony příznaky bujného mládí i ušlechtilého hnutí, jež plnily hlavy a srdce lidu z mrákot se probírajícího.

Tomu dán též výraz pojmenováním »Sokol«, jak zejména v bohatýrských písních jihoslovanských ušlechtilé junáctví se označuje.

Sokol vynesen vlnou nadšení v závratnou výši měl býti představou uvědomělého češství, jež radostně stavěno na

odiv oproti lhostejnosti nebo nevraživosti jiných. Tak stal se »Sokol« přes noc miláčkem celého národa, »bylo to pravé s nebe spadlé nadělení« — píše J. Barák v Svobodě — »pravé sváteční překvapení, ten »Sokol« všem, jak se objevil nenadále. Byl zde, než jsme se nadáli, rostl a kvetl i nabyl občanských práv. Každý ho s tím větší radostí vítal, čím více svou živostí a původností sliboval pro budoucnost. Lid se své strany patřil jednak s toužebností, jednak s příchylností, jednak s obdivem na mladý ten lid, vykračující si směle ve sborech u veřejnosti. Nikdo ničeho rovného ještě nepamatoval a neuvěřil ani svým zrakům, jestli to bude tak pořáde za konstituce, a neboli to tak přišla jen na čas řada na nás s garibaldiány; jiní v tom větřili nějak tak k nepoznání narafičené blánické vojsko, pokročilejší moderní národní voj, také na národní tělocvik nezapomenuto; ale všichni v něm viděli či raději přáním tušili elitu naší mládeže, znalci pak vítali předvoj ideí novověkých — zejména dech demokratické rovnosti, srostlé s principem národnosti. A beze žertu: tak malý spolek byl k nám ukázáním tak velkých poselství.«

Tato horoucí přízeň lidu přispěla ovšem věci k závratnému vzrůstu, který sám v sobě nesl zárodek úpadku, jakmile by ona sama utuchla neb ovšedněla, než šťastnou shodou okolností ujali se nové myšlenky vynikající mužové, kteří využitkovavše nálady příznivé svedli mladé snažení to v pevné koleje a dodali jemu určitý výraz přesným vytknutím úkolů a práce jeho. Byli to zejména *Jindřich Fügner*, starosta spolku, a Dr. *Miroslav Tyrš*, jeho náčelník. Prvý, vysoce osvícený duch, znalý světa a lidí, prosáklý moderními hesly liberálními, demokrat nejušlechtilejšího zrna, vášnivý odpůrce všeho despotismu, přenesl na mladý spolek všechen pel vznešené duše své, utvořiv z něho tábor sobě rovných, stejně cítících a na vzájem se doplňujících bratří. Ve spolku zaveden způsob bratrského obcování, tykání, veškeré řády i vystupování upraveny demokratickým duchem lidu českému vlastním, čímž spolek učiněn přístupným a vítaným všem vrstvám národa. Snahou Fügnerovou opanoval Sokol záhy veřejnost a přejímal jeho popudem rozmanité úkoly a idey, ať již se jednalo o manifestace ducha národního (výlety, tábory, slavnosti), ať již o styky spo-

lečenské (Šibřinky), ať již o projevy národně agitační (Havlíčkova lotterie), o rozmanité snahy kulturní (hudební sbor Zvonařův), a tak z »turnéra« vyrostl pojem »Sokola« hlavně jeho vlivem v představu uvědomělého, moderního, pokrokového českého člověka, služby své všeobecnému dobru národa posvěcujícího.*)

Dr. *Miroslav Tyrš* převzal především péči o upravení vnitřní činnosti mladého tábora. Vynikající estetik, nadšený obdivovatel a znalec staré kultury hellenské, filosof a historik opřel veškerou snahu spolku především o ušlechtilou výchovu tělesnou, výběrem cviků ku brannosti národa i uměleckému jeho vývoji směřující. K odůvodnění prvé stránky snahy té rozvinul ve svém časopisu »Sokol« duchaplným způsobem své názory o úkolech, směru a cíli Sokolstva ve službách národa, jež v stručnosti zde buďtež uvedeny.

»Veškeré dějiny — hlásal — jak tvorstva vůbec, tak lidstva zvláště, jsou věčný boj o bytí a trvání, v němž podlehne a vyhyne, co k životu nadál je neschopno a celku závadno. Zákonu tomu podlehli drobní, jak mohutní tvorové, nenašedše ve světě znenáhle změněném dalších podmínek trvání svého; jemu podlehli nejmocnější společnosti a národové druhdy nejslavnější, jakmile sestárli ve světě stále novém, jakmile vysíleni nekráčeli dál a octnuli se takto v odporu s duchem věčného ruchu a pokroku a tím namnoze i s duchem doby nové, jež mezi tím nad lidstvem byla vzešla, jemu podlehli, jakmile na konec všeobecná zkáza nitřního života nutně se k tomu přidružila. To všechno na důkaz, že žádná, ani ta nejskvělejší minulost, nýbrž jen zdravá a činná přítomnost zaručuje národům budoucnost, že národové zpátky jdou, když nejdou dál, že z nitra odumírají a že povšechný průběh událostí jen odklidí, co beztoho již zvetešilo, co nemá více ceny v životě povšechném. Každý národ zhynul jen vlastní vinou svojí, ni jeden, co jich na světě bylo, četný neb nečetný, nezhynul ve své jarosti a hodnotě, každý sklesl sešlý, netečný a zvrhlý. Zde jako všude vykonává příroda dlouho shovívavá na konec soud přísný, avšak též spravedlivý a pro celek blahodějný, od-

*) Viz Jindřich Fügner, jeho život a působení. Praha 1885.

straňujíc z lidstva členy zdravému pokroku a rozvoji nadále nepřístupné a tudíž zbytečné a škodlivé.«

»Co z toho pro nás plyne? Především plyne z toho pravda, že národové čím menší jsou, tím větší činnost vyvinouti musí, aby i při skrovnějším počtu svém platnými a závažnými členy lidstva byli a zůstali a že ve všem o zdravý vývoj a postup svůj tím více dbáti musí. Sleduje z toho ale též pravda, že žádná moc zevní, žádná síla hmotná a surová o sobě nezničí národy, že život národů, pokud na výsluní pravdy, dobra a pokroku obecného se vyvinuje, je v srozumu tomto neranitelný jako paprslek sluneční a že jej nepřemohou a nezahubí nižádné moci temnosti, lež neb násilí proti němu vyslané.«

»Z pravd těch pro Sokolstvo jako jednoho z činitelů nikoli posledního v životě národním vyplývají určité důsledky. První a povšechný úkol jeho záleží v tom, že před jinými povoláno jest zachovávati národ svůj při té jarosti všestranné, která národům nedá odumřít, při té síle stálé a svěží, při té zdravosti tělesné, duševní i mravní, která nižádné zkáze vzniknouti nedá a tím i žádnému zpátečnictví, tomu nejhoršímu, ba vražednému zločinu na národech páchanému. Věc sokolská, jak se ke všem stavům a vrstvám obrací, znamená tolik, co tělesné a z části i mravní vychování a šlechtění všeho národa, odchovávání jeho k síle, statečnosti, ušlechtilosti a brannosti zvýšené a musí tudíž hleděti, aby koncem veškerý lid octnul se v okruhu jejím neboť sebe zdatnější úsilí části nepatrné nemůže změnit výsledek povšechný snažení a bojování obecného a zlomek, který by zlomkem napořád zůstal, neměl by nikterak rozhodnou cenu pro život národní — — —«*)

Odůvodniv takto lapidárními slovy bytí Sokolstva, přistoupil dr. Tyrš s nadšeným úsilím k realisování úkolů jeho shora naznačených a to především k úpravě práce jeho na cvičišti, určeném pěstění mužné zdatnosti tělesné. Vedle požadavku brannosti, základní podmínky existence národní měl tu na mysli člověka jako umělecké dílo přírody a požadavkům těm upravil svoji původní soustavu tělocvičnou v monumentálním díle »Základy tělocviku« vydaném r. 1871

*) Úvahy a řeči Dra. Mirosl. Tyrše. Praha 1891.

(I. L. Kober v Praze). Soustava ta na rozdíl od jiných podobných soustav sledujících účely buď výchovy dětské, školní discipliny, vojenské dresury aneb opět zdravotní péče a léčby jednotlivce a pod. snaží se v prvé řadě podnítiti tělesné vlohy a schopnosti mužného dorostu k vydatnému tužení sil, k dopínání se nejvyšší zručnosti a obratnosti, stejně jako krásy tělesné.

Při tvorbě tohoto znamenitého díla tanul Tyršovi před očima nádherný příklad života antické Hellady, ten čarokrásný zjev lidské stepilosti, kypící svěží silou a čistou krásou těla, vznešeností ducha, pojící v harmonickém souladu všechny přednosti lidské na podkladě vybroušené, intensivní výchovy gymnické. Cílem konečným naznačena potřeba národní na místě egoistického pudu jednotlivce aneb jednostranné discipliny zájmové a tím dán byl určitý vyvýšený směr a úprava celému systému. Mládež i muži tu vedeni k přesně stanoveným cvikům nejen k zabezpečení dobrého zažívání a zažehnání choroboplodných důsledků způsobu životního, ne k dosažení jednostranných rekordů, nýbrž k souměrnému vypěstění mohutností tělesných, k využitkování schopností fysických pro nabytí všestranné, junácké zdatnosti, uzpůsobující je k plnění velkých úkolů životních v práci, snahách a zápasech svého národa. Proto velký důraz v soustavě Tyršově položen na cviky úpolnické, na všeliké druhy zápasů a schopnostem jednotlivce poskytnuto neobmezené pole k docílení vrcholů gymnické dovednosti, odvahy a síly.

Po stránce esthetické hleděno k výběru úhledných cviků, ladnosti provedení, při čemž zejména cvičením společným přidělena důležitá úloha vzbuzení umělecké tvorby a smyslu pro ušlechtilou výchovu jednotlivce i celku.

Touto úpravou cvičení tělesných oduševnil Tyrš a vysoko povznesl věcný program sokolský nad prosté »turnování« a bezduché sílení svalů, podnítiv zároveň zájem všeobecný pro důležitou tuto stránku ozdravění a osvěžení sil národních. Při tom vyznamenává se dílo jeho v konstrukci své železnou logikou důmyslného filosofa a případným, věcným a stručným názvoslovím, jaké nemá v jiných jazycích rovného.

Tak doplňují se oba tito mužové, Jindřich Fügner a dr. Miroslav Tyrš v tvůrcovství základního pojmu »sokolství«, jež nabylo záhy mohutného ohlasu a všeobecné přízně v lidu českém a dalo podnět z malých počátků k vzrůstu velké organisace národní, důležitou úlohu v životě veřejném nejen v zemích českých, ale i po všem šírém Slovanstvu přejavší.

Po příkladu Prahy založeno ještě v témže roce 1862 osm jednot tělocvičných v Čechách a na Moravě a počet jich stoupal každým rokem jako ohlas probouzejícího se vědomí a toužení národního.

Fügnerovo zanícení pro velké poslání Sokolstva vyvrcholeno zbudováním nádherného stanu Sokolu Pražskému, v němž jednota nalezla pevnou půdu pro další svůj rozvoj — než, předčasný skon Fügnerův r. 1865 nepopřál tvůrci dožíti se dalších úspěchů předsevzatého díla. — — —

Sokolstvo dostavši takto svého posvěcení a reelního podkladu v přesně vytknutém programu, zahrnuto okázalou náklonností svého národa, vrhlo se v prvých dobách střemhlav do mocného proudu veřejného ruchu a jalo se prováděti nejrozmanitější úkoly příkazem veřejnosti jemu přidělené. Podnikalo velkolepé výlety a zájezdy do všech koutů vlasti nesouc příchodem svým a okázalým vystoupením na všechny strany svěžího ducha národního, probouzejíc české sebevědomí v stísněných a chabých dosud myslích a podněcujíc chut ku práci na obrození českého svérázného života. Sokolství stavěno všude v popředí, kde se jednalo o vlastenecké manifestace, ono pořádalo slavnosti a výpravy, jásajíc, plesajíc i zápasíc s celým národem.

Činností touto rozptylovaly se síly i záměry Sokolstva ovšem příliš v povrchnosti, ač i tato činnost ve kvasícím procesu národního převratu byla na místě a zanechala znatelných za sebou stop. Dík geniálnímu duchu Tyršovu, že dovedl stále i v tomto horečném ruchu udržovati zájem pro pravou podstatu věci a vždy vracel se s oddaným sobě mužstvem v tělocvičnu, odkud vycházely popudy a vzněty k vnitřní organisaci a práci.

Když r. 1866 došlo k válce s Pruskem, Tyrš osnuje ihned vojenské zřízení sokolské, upravuje válečný řád, vojenské cviky a organisuje sbor dobrovolný nabízeje jej na

podporu obrany vlasti proti cizáku. Návrh jeho vládou se zamítá a zřízení dobrovolného sboru zakazuje, — než důvěra lidu v Sokolstvo tím valně utvrzena a posílena. Jakmile válka skončena, propuká na čas zadržený ruch novou silou. Sokolstvo v té době stojí na vrcholu své tehdejší činnosti, vystupuje jako tlumočník tužeb národních, manifestuje a demonstruje s ostatním lidem na obrovských oněch táborech a shromážděních, na nichž propuká a bouří vznícené české sebevědomí silou elementární.

Počet jednot sokolských v té době stoupl v Čechách a na Moravě na 130 i učiněn pokus na zorganisování jich ve společný svaz, ale nepřízeň vlády brzy schladila bujaré to nadšení zakázavši odbývání sjezdu k účelu tomu svolaného. Byl to důsledek persekuce, jež znovu zahájena proti zmlazenému národu potíráním všeho obrozenského, zejména politického hnutí a přirozeno, že Sokolstvo, v němž hnutí to nalézalo tolik žírné půdy, bylo první obětí pověstného Beustovského systému. Jednoty sokolské z nepatrných důvodů rozpouštěny, činnost jich obmezována, zákaz za zákazem stíhal každý pokus zjevného vystoupení, průvody, výlety, slavnosti, sjezdy ba i porady šmahem nedovolovány, tak že činnost jednot zapuzena až na samý práh tělocvičny.

Politický útisk následován byl i hospodářským úpadkem a domácími krutými spory tábora českého a Sokolstvo jsouc příliš veřejně exponováno utrpělo neblahým stavem tím velkou pohromu. Řady jeho zdecimovány a úbytkem zevních popudů okleštěn dosavadní, tak rušný a široký program na míru nejmenší. Tím odpadlo i všechno to, co na Sokolství z různých důvodů se věšelo, odpadly i celé houfy příslušníků, kteří nenalézali v Sokolstvu více půdy pro své zvláštní zájmy a osobní choutky.

Zbyla jen malá hrstka věrných po boku Tyršově, sledujících jeho příkazy a pracujících s ním na uchování a záchranu věci pro lepší, klidnější časy budoucí. Dr. Tyrš r. 1871 počíná vydávati časopis »Sokol«, v němž ukládá velké své myšlenky o poslání Sokolstva — ale přikvačivší nemoc na čas i jeho odnímá zřídlému táboru sokolskému. —

Tak zakončeno prvé období Sokolského žití, bohaté na bohatýrské plány, okázalosti, vzrušující scény a nadšené

projevy — jak kázala a požadovala ona podivuhodná doba českého vzkříšení. Byla to skvělá vidina, již brzy rozptýlily a zastřely černé mraky nového despotismu. Sokolstvo, zabráno nesčetnými povinnostmi vnějšími, strženo v dravý proud veřejných vod, zmítáno bylo jimi v horečném chaosu a sdílelo osudy národa svého až do jeho dočasného úpadku a pokoření. V době oné nebylo ani času ani klidu k intensivnější práci vnitřní, k hlubšímu rozboru poslání sokolského, šlo prozatím o zevní momenty, jimiž massy uchvacovány, o nutnou stafáž pro mimotní, časové podniky, jež měly za úkol, aby burcovaly české sebevědomí k prvému jeho vzmachu.

Proto také pohroma náhle se přivalivší nenalezla věc dosud dosti upevněnou a pro další bytí náležitě zdůvodněnou. Pro ideje Fügnerovy a Tyršovy nebylo dosud spracované půdy a když odpadly všechny zevní důvody, zbyla z těch dávných dob přešlých jen vzpomínka a věc na pohled stala se přežilou. Na mysli lidu tanul stále jen Sokol obklopený slavnostní náladou a výzdobou, uprostřed roznícených davů, letící v houfech po nivách a horách, metající poplašná hesla a výzvy, pravá podstata věci zůstala však neznáma i nepochopena i ve vlastním táboře. Jednoty samy se rozcházely, činěny návrhy na přeměnu jich ve spolky hasičské — než tu opět k práci znovu se vrátivší dr. Tyrš s kohortou svojí jal se vlévati naděje a vědomí ve vlastní řady a hlásati vznešené cíle její na vnějších popudech nezávislé.

V lůně sokolském počíná klíčiti nový život. Znemožnění veřejné činnosti skytá čas i příležitost k úpravě poměrů a prací vnitřních především na poli tělocvičném. Sotva že poměry se uklidnily, dr. Tyrš pomýšlí znovu a pracuje na vystižení a ocenění významu výchovy tělesné v národě a po úporném úsilí svolává k návrhu jeho Sokol Pražský r. 1882 prvý sjezd všesokolský, k němuž burcuje a připravuje prořídlé řady sokolské. Sjezd, k němuž se dostavilo ze 76 jednot 1600 účastníků, měl znamenitý úspěch a zejména veřejné společné cvičení 720 borců objevilo pravou stránku věci, vlévajíc do ochablých a politickými spory a neúspěchy zmalatnělých myslí nové naděje a víru ve vlastní schopnosti a síly v něm dřímající.

Sjezd ten jest mezníkem nového období sokolského života, od něhož věc stále a trvale stoupá a se rozvíjí i přes těžkou ránu, která ji stihla náhlým skonem dr. M. Tyrše (12. srpna 1884), tohoto geniálního tvůrce, organisátora a vůdce šiků sokolských.*) Na místo jeho nastupují oddaní žáci, kteří počínají hlouběji vnikati v učení jeho a krok za krokem plniti program jím naznačený. Veškeré úsilí platilo především posílení vlastních řad a vypěstění a upravení práce na cvičišti, určeném výchově nových pokolení. Především bylo nutno potlačiti staré předsudky o tělocviku, šosácké názory o »komediantství« a »kotrmelcování«, jak zvykem bylo tehdy odsuzovati každý volnější a svěžejší pohyb. Pochopení účelu cvičení tělesných jako východiště a podkladu všeho rozvoje národního počíná náležitě se ujímati a vyzdvihuje činnost tuto v popředí veškeré snahy. Vždyť duševní potence člověka není než výronem fysické jeho podstaty, každý záchvěv mysli, každé hnutí duše, veškeré její disposice jsou výkony jedině na tělesném ústrojství člověka závisící a proto přirozeně síla, mohutnost, ušlechtilost i krása duševní podmíněna jest fysickou potencí a způsobilostí jeho. Odtud vycházeti musí všechny snahy po zušlechtění a zdokonalení bytosti lidské, zde kořen a základ všeho dobra i zla, jež ovládá žití lidské.

V srozumu tom péče o zdraví a fysické posílení člověka jeví se jako přední požadavek kulturní. Ovšem že, má-li výchova tělesná tomuto požadavku vyhověti, musí si býti vědoma vznešeného účelu svého, musí býti tak uzpůsobena, aby byla prostředníkem mezi tělesnými a duševními schopnostmi člověka, dokonalým nástrojem k docílení oné ladné harmonie těla a ducha, té svrchované kallokagathie, ve které již klassická Hellada zřela cíl veškeré snahy lidské. Proto i výchova tělesná má své zákony diktované ethickými požadavky na konec k blahu a dobru veškerenstva směřujícími; čím více se jim dovede přiblížiti, tím výše stoupá její hodnota a význam pro kulturní vývoj lidstva.

Požadavky ty závisí v mnohém na poměrech v nichž člověk a celý národ žije, na jevech politických, hospodář-

*) Dr. Mirosl. Tyrš. Stručný nástin života a působení jeho. Praha 1884.

ských, sociálních, kulturních, povahových i místních, jež mají přímý vliv na utváření a pochod výchovy tělesné a nelze proto šablonovitě určovati universální methodu a systém pro pěstění cviků tělesných, které v každém věku, v každém plemeni i v každém pásmu jinakou potřebu vykazují.

V sokolském tělocviku obrácen v prvé řadě zřetel na mládež škole odrostlou, na věk junácký a mužný, přístupný tuhé výchově a vydatným cvikům, kypící silou vlastní jeho temperamentu a odvahou zdravého, vyvinutého těla. Tomu poskytnuta příležitost k plnému využitkování schopností tělesných a dosažení oné zdatnosti mužné, brannosti a statečnosti, jaké zapotřebí jest lidu žijícímu v stálých zápasech a úporném boji o národní sebezachování. Jaré, ušlechtilé závodivosti vykázáno otevřené, volné pole se stálým ovšem poukazováním na konečný cíl a vlastenecký účel veškeré snahy sokolské.

Sloučený princip volného, od prostých počátků k nejvyšším vrcholům gymnastiky se dopínajícího výcviku s vědomím povinnosti sebeobětování společnému účelu národnímu vyvolal důsledně i smysl pro zájmy celého sdružení, pro kázeň a oddanost k věci, uzpůsobující charakter cvičence i pro ostatní jeho povinnosti v životě veřejném. V tom spočívá celé kouzlo a hlavní opodstatnění methody sokolské oproti egoistickým, pouze osobní zisk a prospěch sledujícím methodám a systémům i oproti jednostranným, výstředním cvikům sportovním, akrobatice a pod.

Soustava sokolská, měla-li uplatnit své širé poslání národní, musela se přizpůsobit sociálním poměrům, v nichž žijeme a které nedovolují většině vyspělých mužů, zaměstnaných v dílnách, závodech, obchodech a úřadech, výcviku denní hodiny věnovati, musela se zdemokratisovati a učiniti přístupnou nejširším vrstvám. Proto bylo nutno z denního, slunného cvičiště na volném vzduchu ustoupiti také do tělocvičen a tam v malé poměrně době, v hodinách klidu, poskytnouti cvičenci shuštěnou látku, všestrannému výcviku jeho sloužící. Vedle cvičení prostých a bez nářadí konaných upraveny cviky na nářadí, jež v složitých sestavách všechno svalstvo uvádějí v činnost a umělecky celé tělo soustavně vy-

víjejí — byť i cviky a hry na svěžím vzduchu zůstávaly ideálem tělesného tužení.

Při výběru cvičení zůstal ovšem esthetický moment rozhodujícím činitelem, vliv Tyršova učení o pravé kráse člověka uplatnil se tu plnou měrou, jak zejména při společném vystupování veřejném na cvičišti způsobem výmluvným se projevuje.

Velkým výběrem cviků, jak co do způsobu jich provádění, tak co do stupně jich obtížnosti a vydatnosti učiněna látka nejen každému věku a stavu s ohledem na jeho poměry, schopnosti i temperament dostupnou, ale i záživnou, všechny zvláštní schopnosti cvičence v nejrůznějších cvicích vyčerpávající a jeho vývoji osobitému napomáhající. Tím podstatně se liší český tělocvik od jiných method, jako švédské, které ztrnuly na několika určitých pohybech a jich stálým bezduchým opakováním stávají se nezáživnými a nudnými, vyhánějíce přímo mládež z tělocvičen. Methody ty snad jsou dobrým prostředkem pro přehled školácké kázně a usnadnění vyučování velkého počtu dítek, to ale není vlastním účelem cvičení tělesného, který naopak má vyhověti touze mladého těla po vydatném svěžím pohybu.

Totéž platí o zdravotních systémech různých Müllerů, Prošků a pod., které jednotvárností svojí zpravidla záhy se přesycují, nehledě na jich jednostrannost a chudost, která nedovede upoutati širší kruhy k trvalému pěstění, nehledě na to, že se ani všem věkům a všem tělesným ústrojím nehodí. Soustava sokolská přihlížela v prvé řadě k nejvydatnějšímu vyčerpání látky a upravení její pro všechny třídy a poskytla tak všemu lidu bohaté zřídlo posílení a osvěžení fysického.

Horlivým úsilím celé řady pracovníků podařilo se tímto způsobem na základech dr. Tyršem daných upraviti výbornou methodu cvičební, povaze a potřebě lidu odpovídající a jeho prospěchu sloužící, ovládanou smyslem pro velké úlohy všechen národ čekající.

Toto oduševnění práce sokolské na cvičišti a určení její účelům obecným přineslo věci samé největší prospěch, neboť připoutalo k ní vřelý zájem uvědomělé mládeže české zasvěcující své služby, mladé touhy a síly povznášejícím ideám vlasteneckým. Ono vyneslo odborné snažení to vysoko

nad podobné instituce v cizině a umožnilo intensivnější provádění předsevzatých úkolů na rozsáhlé půdě domácí. — — —

Společný jednotný cíl pobádal stále mocněji k združení a zorganisování veškeré práce a k společnému upravení jejímu a proto usilováno již od prvých počátků o zřízení svazku, v němž by veškerá činnost se soustředila a upravila. Odpor vlády dlouho překážel úmyslu tomu, žádosti za povolení Svazu vraceny se stereotypní odpovědí, že pěstování cvičení tělesných nemá nic společného s jednotou jazykovou neb národní — než stálé, úporné snaze podařilo se provésti nejprve zřízení menších sdružení v župách a r. 1889 pak docíleno zřízení zemských sdružení, t. zv. Obcí, jež v Čechách a na Moravě byly založeny a vládou po jistém váhání konečně připuštěny.

Odtud počíná velkolepý rozmach věci, jejíž význam a vliv v organisovaném celku očividně jasněji a zřetelněji se projevuje. V celku tom teprve bylo možno uplatniti a v život uvésti rozmanité instituce obecnému prospěchu platící a zasáhnouti vlivně v soustavnou výchovu nových pokolení.

Vodítkem při organisaci byla dělba práce, zachování samosprávy i menším celkům za účelem stálé vzpruhy a stálého živení zájmu pro iniciativní práci na zvelebení věci. Tím sňato s beder ústřední správy značné břímě a poskytnuta jí možnost věnování se pracím velkého slohu a řešení zásadních otázek společných. Během doby vytvořeno zkušenostmi dokonalé ústrojí, lehko ovládatelné, pohyblivé a plné života, schopné i největších a nesnadných úkolů, jak prokázáno obrovskými slety všesokolskými, dalekými zájezdy do ciziny a jinými podniky překvapujících rozměrů.

Základními články organisace jsou jednotlivé spolky, jednoty, které v celé oblasti zemí českých jsou seskupeny v župy (v Čechách 24, na Moravě a ve Slezsku 12, v Dol. Rakousích 1), župy pak sdruženy jsou nyní v jediný ústřední svaz, Českou Obec Sokolskou se sídlem v Praze. Správa ústřední spočívá jednak v rukou výboru a předsednictva, jednak, pokud se cvičebních poměrů týká, v rukou cvičitelského sboru a technického odboru.

V rámci této organisace bylo možno uvésti soulad a jednotu v postupném rozvoji věci, upraveny jednotné řády, ustálena methoda cvičební, názvosloví a povely, počato s výchovou cvičitelů v poučných schůzích a kursech, práce na cvičišti podrobena dozoru, v život uvedena společná cvičení veřejná a závody župní i celé Obce, což vše rázem pohnulo znamenitě veškerými řadami a vlilo nový život v tábor sokolský. Podnícená tím závodivost mezi jednotami a župami vyvolala zdravý ruch, na všech stranách vzplanula jará, horlivá snaha na poli odborném a v málo letech docíleny krásné úspěchy, jež Sokolstvo vřadilo v prvé řady odborných sdružení o reelní výchovu tělesnou usilujících. Jakmile jednou dána byla věci pevná základna na cvičišti a zjednáno jí uznání vážného činitele v povšechném vývoji národa, jeho ozdravění a posílení, poskytnuta jí i možnost k rozvinutí dalšího programu svého, který postupně uplatňován, záhy projevil pravou podstatu věci. Od dospívajícího mužstva obrácena další pozornost k dorostu a sice především tomu zanedbanému, nepovšimnutému dorostu, z něhož rostou vrstvy dělnické a řemeslnické, který opustiv školu byl až dosud ponechán sám sobě a bez dohledu a péče bujně vzrůstal v bahništi dusných poměrů sociálních. Sokolstvo první ujalo se dorostu toho, uvedlo jej do svých tělocvičen, poskytujíc mu nejen možnost zdravého pohybu a výcviku, ale věnujíc se i jeho výchově mravní. Nelze popříti, že vliv tohoto zasažení sokolského v tyto vrstvy byl brzy znatelný, že vrhl mnoho tepla a jasu v trudný život jich a zvýšil úroveň jich mravní, dav podnět ku zvýšení péče o jeho výchovu. Postupem doby vyvinula se akce tato v rozsáhlou činnost, jež dnes zachvacuje značné již procento našeho dorostu, připravujíc jej pro budoucí život tužením jeho tělesných i mravních sil.

Dorostu věnovány jsou zvláštní samostatné cvičební hodiny, upravena jest mu zvláštní, věku jeho přiměřená látka cvičební, pořádají se jemu vycházky, výpravy, cvičení veřejná, na druhé straně přednáškami, knihami a časopisy jemu zvlášť věnovanými (Sokol. besídka, Smíchov) povznáší se jeho vědění a zušlechťuje jeho povaha. Totéž týká se i mládeže školní, zejména tam, kde se její výchově tělesné na škole nevěnuje náležité péče a pozornosti. V snaze

té bylo a jest Sokolstvu až dosud zápasiti s velkými překážkami, jež jí v cestu staví nepřízeň školní byrokracie, podezírání její a nevraživost, z čehož největší škodu mládež si odnáší. Poukazuje se na rozdíly tělocviku mužného a dětského, ač duchaplná Tyršova soustava poskytuje v rámci svém místo pro cviky každému věku přiměřené a dostupné, stavíc se ovšem proti duchamornému, bezduchému a suchopárnému tělocvikářství, které mládeži cvičení to činí nechutným a odporným a vyhání ji z tělocvičen na sportovní závodiště k výstřednímu přepínání sil...

Od muže došlo dále i na ženu. Tělesná výchova národa, má-li prostoupiti všechny jeho vrstvy a uplatniti vliv svůj na rozvoj nových pokolení, musí pojmouti v svůj okruh i ženu sociálními poměry životními stejně ohroženou. Proto již záhy Sokolstvo otevřelo tělocvičny své i ženě, umožnilo zřízení zvláštních tělocvičných odborů ženských, a dalo tím podnět k extensivní práci na tomto až dosud zcela zanedbaném poli. Odbory ty dnes důstojně se řadí mužům po bok a doplňují takto snahu jednot sokolských přinášejíce v rodiny své smysl pro zdravou výchovu a pro sokolské úkoly.

Tak zabralo Sokolstvo postupně ve svůj okruh všechny příslušníky národa a rozšířilo působení své na každý věk i pohlaví. K posouzení dnešního jeho rozvoje stůjtež zde výsledky sčítání v roce 1910 provedeného. V roce tom dostoupl počet jednot sokolských v zemích českých a ve Vídni na 953 s 95.000 členy, z nichž bylo 14.600 žen. Cvičení se účastní kol 23.500 mužů a 8000 žen, a dále as 11.000 dorostu řemeslného, as 15.600 žáků a 11.000 žákyň, tedy celkem as 70.000 osob; počet to na poměry malého národa zajisté slušný zejména se zřetelem na to, že k docílení výsledků těch bylo a jest stále ještě zápasiti s četnými překážkami, předsudky vlády, zjevným odporem a protivenstvím různých činitelů, nechutí a pohodlností intelligence a že vedle sokolských jednot a po jich vzoru ustavily se tělocvičné spolky toliko jistým vrstvám sloužící, jako spolky sociálně demokratické, klerikální a pod.

Ve 125 místech postaveny jsou vlastní spolkové tělocvičny, některé z nich s velkým nákladem a úpravným zařízením. Cvičení děje se pod dozorem a návodem as 4000

cvičitelů, kteří všichni úřad ten konají dobrovolně, bez náhrady, toliko z oddanosti a lásky k věci.

Na zdokonalení soustavy i methody stále horlivě se pracuje, zejména ve vlastním středisku technické správy ústřední a nelze zamlčeti, že se tomuto zdárnému technickému odboru Č. O. S., v jehož čele stojí dlouholetý náčelník dr. J. Vaníček, podařilo vypěstiti — jak shora vylíčeno — dílo vysoké hodnoty vědecké, vyčerpávající celou bohatou látku učební stále v nových a nových sestavách a vybízející snaživou mládež k stálému zdokonalování a doplňování své zručnosti a dovednosti. Při tom těženo pilně i ze zkušeností nabytých v cizině, jež pilně navštěvována za studijními účely. Česká soustava a methoda tělocvičná osvědčivši se na domácí půdě razí si dnes vítězně cestu po všem Slovanstvu a požívá i v ostatní cizině všeobecného uznání a pozornosti, čelíc vhodně jednostrannému a výstřednímu přepínání sil v různých sportovních cvicích, zachvacujícímu dnes široké kruhy mládeže k nevalnému prospěchu jejímu.

Tak zjednána i úcta a vážnost k této stěžejní stránce sokolského poslání, a zabezpečena důkladná, vytrvalá a promyšlená práce na cvičišti, odchovávající nepřehledné již řady dorůstající mládeže v zdravá a zdatná pokolení. Kdyby Sokolstvo pouze na tuto činnost se bylo obmezilo, prokázalo by zajisté již tím národu platných a vzácných služeb a jest proto již z tohoto hlediska jeho bytí a další působení odůvodněno, neboť bez vydatné péče a tuhé výchovy tělesné nelze přec doufati v zdárný další pokrok a v trvalou budoucnost národa, tím méně při stále rostoucí potřebě zvýšené energie životní vyčerpané v zápasech o národní naše žití, co den krutějších a těžších. — — —

Než — Sokolstvo nezůstalo na tomto jediném působišti, každodenním úsilím a soustavnou, účelnou činností na poli tělesné výchovy dostavily se přirozeně důsledky její v ostatním žití a působení jeho. Cvikem vypěstěná mužná mysl, osobní statečnost o vlastní síly se opírající, otužilost a úpornost denním cvikem získaná uzpůsobily povahu mládeže pro další zušlechťování a utvrzování jejího charakteru. Vyrostši v dobrovolné sice, ale vědomím společného cíle

zdůvodněné kázni, majíc stále před zraky konečný cíl sokolského snažení, posilovala v sobě smysl pro povinnosti k sobě i národu i jala se vážně pro úkol ten se odchovávati.

O valném sjezdu Č. O. S. konaném r. 1895 v Praze tlumočeno důrazně přání po upravení práce vzdělávací v jednotách a utužení mravním tak, aby snaha o mravní povznesení jednotlivců kráčela stejně s výchovou těla. K tomu konci dán podnět ku zřízení zvláštních odborů vzdělávacích, jimž uložena péče o šíření osvěty v členstvu, o zakládání čítáren a knihoven, o šíření dobré literatury, o pořádání přednášek, vzdělávacích kursů, řečnických pokusů, výstavek, poučných vycházek a ušlechtilých zábav pro členstvo i dorost. V důsledku tohoto projevu došlo skutečně ku provádění důrazné akce k cíli tomu směřující, která, byť i nemohla ihned bezprostředně vykázat velké úspěchy, přec jen dala podnět k prohloubení a tříbení názorů o úkolech Sokolstva a k zakládání různých institucí vzdělávacích, na nichž ono vydatně se podílelo. V Sokolstvu počíná od té doby svědomitěji se řešiti podstata sokolského poslání, analysuje se učení Tyršovo a mravní jeho stránka počíná ovládati ústrojí Sokolstva, jež hlásí se o práci v rozmanitých otázkách kulturních, pokrokovým ruchem v národě vyvolaných.

Názor na povinnosti člena vůči sobě samému, vůči svému okolí a celku dotýká se celého života jeho občanského, jeho osobní cti a důstojnosti a tak zvolna se utváří sokolství v pojem dokonalé občanské ctnosti opřené o zdravost a zdatnost tělesnou. Poznání to proniká všechnu snahu, upravuje vnitřní i vnější činnost jednot i jedinců a mění podstatně dřívější povrchní názory o účelích Sokolstva, tohoto t. zv. »národního vojska«, jemuž přidělovány mnohdy nejfantastičtější úlohy. Mravní povolání Sokolstva vystupuje jasněji v popředí a posunuje je na pole kulturního zápolení o pokrok a povznesení českého lidu v harmonickém souladu jeho tělesných a duševních schopností.

Sokolstvo důrazněji od té doby účastní se práce osvětové, vyvolává mohutné akce na povznesení vzdělanosti v lidu, brojí proti zhoubné krvavé literatuře, proti zpustlým zábavám, výstřednostem při odvodech, povznáší kult Husův a poznání jeho doby, staví se na odpor snahám zpátečni-

ckým, organisuje práci na záchranu českého ohroženého lidu na národnostním pohraničním pomezí, manifestuje za rovná práva a svobody člověka, provádí sblížení a vzájemné poznávání Slovanstva, seznamuje cizinu s postavením a snahami národa, oddává se s horlivou a opravdovou vůlí výchově dorostu a uplatňuje se tak v nejrozmanitějších podnicích obecnému prospěchu věnovaných.

Tím obsah činnosti Sokolstva stále se šíří a obohacuje a svádí do jeho řad nové a nové pracovníky, čímž vliv sdružení na jednotlivce se stále více zdůrazňuje a utvrzuje. Pochod ten děl se a děje bez okázalostí a vnějších projevů, v samém lůně Sokolstva a lze jej postřehnouti jen v přímé účasti na práci samé a důkladným stopováním života v jednotách, župách a ústředí.

Bylo by omylem — jak často se děje — posuzovati Sokolstvo, jeho význam a působení podle momentů vnějších, vedlejších, z nichž mnohé, jako na př. i kroj jsou dědictvím dob minulých, které nelze zahoditi k zachování důvěry a utkvělé představy širších mas. Pravá podstata věci leží ve vnitřní práci a jejím provádění, v tom soustavném, neutuchajícím ruchu zaměstnávajícím mládež, muže i ženy, v tom neúnavném zdokonalování, v tom mravním nátlaku na myšlení a cítění celého táboru, v tom stálém sbírání sil, jež se občas projevují v podnicích všechen národ i cizinu k obdivu strhujících.

Co obrovského úsilí, co nadšení, píle a síly mravní na příklad mluví z velkolepých oněch sletů všesokolských, jež v r. 1891, 1895, 1901 a 1907 v Praze byly uspořádány! Tu vystupují náhle z ústraní tisíce a tisíce české mládeže v spořádaných, kázní prodchnutých šicích, poskytujících čarokrásné, úchvatné divadlo mužné vyspělosti, krásy a statečnosti, jež nemá sobě rovného!

Z obrazu toho mluví k vám všechno to nadšení a sebeposvěcování mládeže společné, vlastenecké myšlence, všechno to sebeobětování sterých duší výchově bratří, všechna ta touha a odhodlání vypěstiti se pro vážné úkoly národní, jež dodává vystoupení tomu nejskvělejšího lesku a ozdoby. V tom moři nepřehledném ladných postav a zjevů mizí jednotlivec, jméno jeho a osoba ustupuje v pozadí a uniká pozorovateli, za to tím mocněji z tlumu toho vyza-

řuje mravní podstata celku vše ovládající, vše upravující, podřizující v železné kázni zájem a choutky jedince společnému účelu. Kde naleznete divadla úchvatnějšího?

Posledního sletu všesokolského v Praze r. 1907 pořádaného zúčastnilo se mimo přečetné hosty slovanské i z ciziny kol 15.000 Sokolů, o veřejném cvičení na pláni letenské provedlo 8000 cvičenců v nádherné formě společná cvičení prostná, jež byla vrcholem výcviku jednotlivce i mas.

K tomu družilo se společné ladné vystoupení 2300 žen, 2300 hochů, závody 160 družstev a as 1000 jednotlivců, společná vystoupení žup v rázovitých cvičeních, těžký závod o přebor, cvičení jízdy a jako okrasný bod nádherné tance lidu moravského a velkolepé zobrazení husitského válečnictví v rámci hry šachové znázorňující zápas Žižkova voje s vojsky císaře Zikmunda. V rámci tří dnů umožněna takto názorná přehlídka řad sokolských, jich všestranné, sorganisované práce a promyšleného postupu. Byl to nejvýmluvnější projev životnosti a zároveň opodstatněnosti zřízení sokolského.*) — — —

Dnes české sokolství není více zálibou určité společnosti, ono byť i nenápadně prostupuje všechny vrstvy národa a uplatňuje v nich i vliv svůj. Jest to zvláštní půvab její, který připoutává k sobě zejména mládež nalézající v ní příležitost a půdu pro uplatnění junáckých ideálů a projevení mladistvé síly v okruhu bratrském. Krásný tento tah v charakteristice Sokolského tábora, všemu lidu bez rozdílu stavu a povolání, bez rozlišování věku, pohlaví, sociálního snažení i politického přesvědčení sloužící, ušetřil jej rozkolů a sporů, jimiž ostatní veřejnost jest zmítána a činí jej podnes nedobytnou tvrzí, všem strannickým bojům uzavřenou.

Sokolství stalo se částí české bytosti, charakteristickým příznakem české duše, který i v cizině se projevuje v zřizování jednot sokolských všude tam, kde se více příslušníků českého národa usadí. Jednot takých založeno Čechy ve Francii, Německu a v zemích slovanských velká řada, k velkolepému rozvoji dospěly dokonce jednoty sokolské u Čechů amerických, kteří záhy již založili sobě po celé oblasti Spoj. Států Severoamerických sokolské jednoty, jež dnes počtem

*) Příští slet koná se koncem června r. 1912 v Praze.

sto přesahujícím sdruženy jsou v Národ. jednotě sokolské v New Yorku sídlící, župě Fügner-Tyršově v Chicagu a Dělnické Jednotě sokolské, kráčejíce v čele všeho českého národního ruchu a jdouce tu příkladem ostatnímu Slovanstvu. Návštěvou výpravy sokolské z Čech v r. 1909 byl zájem ten znamenitě zvýšen.

Na postupu svém Sokolstvo přísně hledělo zůstati na půdě neutrální, zejména odvracelo se od proudů a vlivů politických, majíc na paměti své všenárodní poslání a vysoké cíle daleko nad časové otázky a zájmy vytyčené. Objeví se sice občas pokusy strhnouti Sokolstvo ve vřavu denních svárů aneb využitkovati sil v něm sdružených, ale oddanost mužstva a vědomí povinností dovedlo vždy odraziti pokusy ty a zachovati jemu stanovisko nad všechno stranictví povznesené.

V poslední době došlo na zakládání tělocvičných spolků určitým vrstvám a stranám sloužících. Jsou to v prvé řadě spolky sociálních demokratů, kteří tím sledovali politiku svoji odloučení dělných tříd od ostatní společnosti a jimž význačný národní ráz sokolských jednot byl výhodnou záminkou pro odvedení části dělnictva ze sokolského tábora a zřízení organisace nové na témže podkladě, ovšem že s vyloučením jiných tříd národa. — Počin ten nezarazil však vývoj sokolských jednot, zvětšil naopak jich řady a není pochyby, že při správném jich postupu a šetření zásad demokratických protivy se zmírní a dnes již značně zmírněné napětí zcela povolí, neboť Sokolství to jest, jež první jalo se provádět a hlásati zásady ušlechtilého demokratismu a sbližovati různé vrstvy národní v bratrském táboře svém.

O jiném pokusu, čeliti sokolské organisaci zřizováním klerikálních spolků tělocvičných (»Orlů«) nelze vážně mluviti; odklánějíť se účely a prostředky jich tak hluboko od pojmu sokolství, že tu na místě soutěže nastupuje přímá protichůdnost, jakékoliv srovnání vylučující.

Sokolství srostlo příliš s celou bytostí národa, než aby mohlo býti nahrazováno aneb zaměňováno hříčkami a nástroji nahodilých lidí aneb stran, ono věrno svým heslům, svobodné, od nikoho závislé, celému národu sloužící, musí zachovati si své nestranné, povznesené stanovisko. »Učme

se sloužit svému národu,« volá Tyrš k mužstvu svému, »jest to nejkrásnější, nejvyšší posvěcení našich snah. Láska k vlasti jest půda posvátná, na níž cvičení tělesná ve světě antickém a moderním, v starém jak novém věku všude vzrostla a dospívala; všude pak v prázdnou hru, marnou kratochvíli se zvrhla, kde onen základ všeobecný v srdcích spustlých na konec vymizel. Vezměte snažení našemu podklad vlastenecký, ono hrdé uvědomění národní, jež právě v naší době čím dál tím více jen podstatu a osu života veřejného tvoří, a pel jest setřen, zmizel účel nesobětný a ušlechtilý, zmizela všeobecná významnost a vyšší důstojnost snah, jež na povznesení dělnosti hmotné a duševní, na odchování k statečnosti mravní, na zvýšení brannosti národa se zakládá.«

Věc sokolská tedy celému národu platí; ona podpírati má jeho život, umožniti pokrok a upraviti schopnosti jeho pro silnou budoucnost. Přesvědčení to ovládá podnes celý tábor a řídí všechny jeho kroky, ono vane veškerým jednáním, veškerým tiskem a především časopisectvem sokolským.*) Jest na družině sokolské, aby si ideální tento ráz a úkol zachovala. Pokud ona bude věrně plniti příkazy tyto a vedena bude osvícenými a pokrokovými kruhy neohlížejíc se na různé svody a nepovolujíc nátlakům odkudkoli jdoucím, bude moci plniti čestné své poslání v národě a zajistiti si tak zásluhy o jeho další vývoj a postup.

Tolik o Sokolstvu českém. Ne bezdůvodně v úvodu článku tohoto podotknuto, že ono jest jedním z nejzajímavějších zjevů v kulturních dějinách českého národa v posledním šedesátiletí, nesouc všechny známky obrozovacího hnutí jeho. Zde na půdě jeho zrození, v kolébce a v směro-

---

*) „Sokol" (Praha, měsíčník, red. Dr. Scheiner), „Věstník Sokolský" (Praha, dvoutýdenník. red. R. Bílek), „Sokol americký" (Chicago, měsíčník, red. F. Rudiš-Jičínský), „Stráž Sokola" (New York, měsíčník, red. Jos. C. Stuchlík), „Sokol na českém západě" (Plzeň, měsíčník, red. Jar. Táborek), „Tyrš" (Brno, měsíčník, red. V. Čoupek), „Sokol z Pojizeří" (Ml. Boleslav, měsíčník, red. Dr. B. Bobek), „Za bratrstvím" (Kutná Hora, red. Fr. Hlávka), „Prapor" (Kolín, měsíčník, red. J. V. Jelínek), „Zahraniční Sokol" (Praha, měsíčník, red. J. B. Zyka) vedle celé řady Věstníků župních.

datném zřídle všeho sokolského ruchu slovanského lze nejlépe stopovati pozvolný vývoj jeho určení a vlivy působící na jeho dnešní utváření, jež nalezla v ostatních národech slovanských následování.

Příznačný rys Sokolstva, stotožnění práce jeho s emancipační snahou národa a přizpůsobení se jeho potřebě a požadavkům bylo to právě, co vzneslo je z postranného místa odborného spolkaření na čelné místo veřejného života českého, učinilo populárním a upozornilo naň záhy po jeho objevení ostatní slovanské národy, stejným osudem stižené, v týchž poměrech nevolnických strádající a zápasící. Nedlouho potom, co v Čechách se objevily prvé šiky sokolské, vyskytly se tu i tam i v druhých zemích slovanských, nejprve r. 1863 v Lublani, po té r. 1867 ve Lvově a r. 1874 v Chorvatsku. Jako pouhá napodobenina postrádaly spolky ty v prvé době užšího vztahu ku zvláštní povaze a duši svého lidu a nemohly se proto dlouho vpraviti v jeho přízeň. Činnost jich přestávala buď na pouhém tělocviku aneb na okázalém vystupování veřejném vzdor upřímným snahám různých apoštolů z řad českého sokolstva vysílaných, jako byli Fr. Hochmann, J. Z. Veselý a jiní.

Nepochopení, nepřízeň doby a nedostatek vůdčích sil dlouho zadržovaly náležité zachycení věci a mnoho pokusů a náběhů zmařeno, než došlo na reelní její řešení. Zpravidla byl to příklad český, jenž dal popud k opětnému vzmachu a novému zahájení práce sokolské zejména u příležitosti sletů všesokolských a hromadných výprav sokolských.

Tak v Polsku založena byla prvá jednota tělocvičná r. 1867 návodem Jana Dobrzańského ve Lvově. Jednota nebyla dlouho s to náležitě se uplatniti, ač jí byl Fr. Hochmannem, z Prahy dožádaným, dán dobrý základ cvičební. Teprve r. 1877 přičiněním A. Durského začíná tu čilejší život, zejména po vyslání 3 cvičitelů k obeznámení se s českým tělocvikem do Prahy r. 1881 — než i po té věc zůstává dlouho ještě širším vrstvám cizí a neznámou. R. 1884 podniká Sokolstvo české ve velkém počtu zájezd do Krakova, prvou to výpravu za české hranice a rázem upoutává pozornost všeobecnou polského lidu na sokolské zřízení. Téhož roku ihned založeno 18, roku následovního dalších 15 jednot v Haliči a tím dán podklad pro rychlý rozmach idey v celé

zemi. R. 1892 došlo na zřízení společného svazu »Związku polskich gimnastycznych Towarzystw sokolich w Austryi« a téhož roku pořádán ve Lvově s velkým úspěchem první slet polský, jenž získal věci celý národ dosud stále opodál vyčkávající. Slety další, a sice r. 1894 ve Lvově, r. 1896 v Krakově, r. 1903 ve Lvově a r. 1910 v Krakově uspořádané, byly již projevy pravidelně stoupajícího ruchu a doklady rozvětvené činnosti, stále další a další kraje polské zabírající.

I zde zejména působením jmenovaného již J. Dobrzanského, Tad. Žulińského, Tad. Romanowicze, A. Dziędzielewicze a j. posvěceno působení Sokolstva již od prvého počátku vysokému cíli národní výchovy.*) »Z národní půdy jsme vyrostli a národními byli živeni krměmi, a toliko na tomto národním podkladě můžeme skutečně pracovat a promyšleně se rozvíjet. Máme nad sebou pána, jemuž sloužíme a tím jest národ — máme nad sebou paní, které posloucháme a to jest naše rodná otčina. A víme, že tomu panstvu svému nejlépe, nejpravdivěji sloužit budeme, budeme-li v sobě pěstovat ony ctnosti, kterých nám zapotřebí a které nejlépe pěstovati můžeme v mezích své činnosti jako spolky tělocvičné. Třeba jest nám kázně, ne té nevolnické, která ve strachu a bezradnosti zrozena, toliko ničemnost může ploditi, ale té, která věrně vykonává to, co je cílem společné a svobodné vůle.« (Romanowicz.)

Tak jako v Čechách, tak i v Polsce se věc zvolna upravovala dle potřeby národní, až se stala tuhým článkem národního ústrojí. I zde došlo časem na organisaci v okrscích, na utvoření ústředního sboru technického, na péči o dorost a zejména o žactvo, jež vzhledem na volnější správu zemskou ochotně Sokolstvu svěřeno. Po příkladu Haliče počato se zakládáním sokolských spolků v Poznańsku. Zde setkala se věc s velkým protivenstvím vlády i německého občanstva, jednoty staly se tu terčem nejhroznějšího podezřívání a pronásledování, činnost jich stíhána jako velezráda — než síla myšlenky zdolala všechny ty útoky a vítězně razí si cestu v před.

*) Viz Dr. Dziędzielewicza Trgydziestolecie polskiego towarz. gimnast. Sokol we Lwowie. 1895.

Podle sčítání v r. 1910 provedeného bylo v Haliči v 7 župách 218 jednot s 24.688 členy. Cvičilo 5146 členů, 1433 učňů, 1020 žákyň. Vlastních tělocvičen mělo 51 jednot. Úředním orgánem »Przewodnik gimnast. Sokoł« ve Lvově vycházející. V Poznaňsku bylo roku 1909 v 12 župách 164 jednot s 7668 členy. Cvičilo 3211 členů. Úředním orgánem dvoutýdenník »Sokol«, red. K. Rzepeckim v Poznani. Mimo to vychází v Krakově »Przegląd sokoli«.

Také v třetí části rozdělené Polsky, pod panstvím ruským žijící, došlo r. 1908 k mnohoslibnému, žel že brzy zmařenému pokusu o sokolskou organisaci, když náhle zavál i sem svobodnější duch vyvolávající naději v nový život. Přes noc téměř zřízeny ve Varšavě a četných městech spolky sokolské, do nichž všechna mládež o překot se hrnula, již již stály tu mocné šiky ze země vydupaného mužstva, když tu znovu přikvapivší bouře smetla opět z povrchu všechny výhonky sotva vypučelé a pohřbila je znovu pod železným příkrovem s ostatními svobodami. Doufejmež, že ne více již na dlouho. V Americe čítá Sokolstvo polské 120 jednot ve 4 župách s 3028 členy, jež jsou sdruženy ve svazu v Chicagu sídlícím a vydávají svůj list »Sokol polský«.

Mezi *Malorusy* v Haliči vzbuzen svého času rovněž ruch sokolský, ve Lvově a několika městech jiných založeny dle vzoru českého spolky sokolské, které však zmítány politickými událostmi a jen živořily. Od r. 1900 rovněž více z popudů politických počato se zakládáním a organisováním selských spolků tělocvično-hasičských, jež nesou název Sič a sdruženy jsou počtem as 650 v společném Svazu.

Na Jihu Slovanském byli to první *Slovinci*, kteří převzali a na půdu svoji zanesli sémě učení Tyršova. R. 1863 založen tu »Južni Sokol« v Lublani, jenž r. 1867 byl rozpuštěn, ale v r. 1868 znovu k životu přiveden. Stísněné poměry politické nedovolovaly dlouho věci náležitě se rozvíjeti, teprve v letech osmdesátých, kdy z Čech zaznívala nově mužná hesla, i mezi Slovinci počíná čilejší ruch, který čím dále tím více roste při vážném a opravdovém pojímání účelu jeho. V r. 1905 založen tu společný svaz »Slovenska sokolska Zveza«, jež dnes čítá 64 jednot, v Krajině, Štyrsku, Korutanech, Gorici a Istrii, s 6400 členy, z nichž 1700 cvičí, vedle 740 členů dorostu řemeslného, 1270 žáků, 345 žen a

480 žákyň. Svazový orgán »Slovenski Sokol« red. Dr. V. Murnikem vychází v Lublani.

V *Chorvatsku* založena byla prvá jednota r. 1874 v Záhřebu zásluhou řed. Torbara. Cvičení tu vedl zprvu B. Singer, po němž povolán z Čech Fr. Hochmann, před tím již ve Lvově působivší, jenž dal snaze té pevný základ a směr dle vzoru českého. V r. 1882 účastní se poselstvo jednoty této s Dr. Fonem v čele na prvém sletu sokolském v Praze a odnáší si odtud mocný dojem, jejž hledí přenésti do své domoviny. Lehká, snadno zápalná povaha jihoslovanská sice rychle se rozplameňuje pro věc, ale těžko se vpravuje v jednotvárnou na pohled a kázní upiatou práci. Dlouho, dlouho nelze tu zjednati sokolskému úkolu náležitého pochopení, jednoty ty vyrůstají náhle, aby rychle zapadly, až teprve v devadesátých letech lze znamenati vážnou a opravdovou snahu. Opětné zájezdy k sletům českým budí stále větší a větší zájem, jednoty rostou, práce se organisuje a v r. 1904 tvoří se svaz »Hrvatski sokolski Savez«, který uvádí sokolské řady v pravé koleje a vede je ruku v ruce s ostatními slovanskými svazy po vytčené dráze. Ve Svazu tom sdruženo je dnes ve 14 župách 103 jednot, v Chorvatsku, Slavonii a Dalmácii s asi 14.000 členy. Vedle toho zřízena i v Bosně a Hercegovině z jednot tamějších župa čítající kol 12 jednot chorvatských. Spolkový orgán »Hrvatski Sokol« rediguje Dr. F. Bučar v Záhřebu. V r. 1906 pořádán tu sjezd všesokolský za účasti 1270 Sokolů chorvatských a četných hostí slovanských. Jak Chorvaté tak i Slovinci zakládají v poslední době i v Americe své jednoty sokolské, pracující horlivě na záchranu svého lidu za oceán vystěhovalého.

I mezi *Srby* zalétla idea Sokolská a zachytila tu své kořeny a to zejména v Slavonii i Bosně a Hercegovině, kdež příklad Chorvatů byl mocnou pobídkou k následování. V r. 1907 zřízena prvá župa sřemská »Fruškogorská« se sídlem v Karlovci, která v r. 1909 čítala již 16 jednot vedle 14 jednot dosud nesdružených, s 1150 členy a 460 cvičenci. V čele ruchu stojí Dr. Laza Popović, jenž vydává měsíčník »Sokol Srpski«. V r. 1910 sdružily se i srbské jednoty v Bosně a Hercegovině v samostatnou župu. V království Srbském zakládány rovněž dle příkladu Bělehradu (1882) záhy jednoty sokolské, jež do nedávna vykazovaly ne-

patrnou činnost majíce zápasiti s těžkými poměry a zejména též s druhou organisací, jež pod jménem »Dušan Silný« zakládala tu spolky sportovní a athletické. Po urputných zápasech došlo konečně r. 1910 k sloučení obou organisací ve společném Svazu pod předsednictvím horlivého přítele cvičení tělesných malíře Št. Todoroviće, se sídlem v Bělehradě, který počal právě vydávati svůj list »Sokolski Glasnik«.

Slovákům úpícím pod těžkým jhem maďarské zlovůle nedopřáno dosud volně dýchati, nedopřáno jim také družiti se ve spolky sokolské. Každý sebe menší pokus potlačen tu již v zárodku, ačkoliv ve svojí mládeži Maďaři všemi prostředky snaží se vzbuditi smysl pro zdravou výchovu tělesnou. Za to v Americe, za mořem, kde je Slovák na svobodě, založil si po všech místech své jednoty sokolské, které jsou dnes sdruženy ve »Slovenskou jednotu ve Spoj. Státech v Americe« počtem 180, se sídlem v New Yorku. Společným orgánem jest »Slovenský Sokol« red. M. Gettingem v New Yorku.

Mladé *Bulharsko* záhy již po svém osvobození věnovalo výchově své mládeže velkou pozornost. Vzdáleno příliš ruchu slovanského a čerpajíc své vzdělání ponejvíce z pramenů západoevropských i na poli tělesné výchovy hledalo vzory své ve Švýcarsku a Francii a přizvalo také celou řadu švýcarských učitelů tělocviku na své školy. V Sofii založen i »Sokol«, ale zůstal nepochopen. Mladá generace puzena touhou po mužném výcviku počíná od r. 1894 zakládati tělocvičné spolky pod jménem »Junak«, které za pomoci zmíněných švýcarských učitelů zdatně si vedou a r. 1898 sestoupily se ve Svaz »Sajuz na balgarskite gimnast. družestva ‚Junak'«, který čítá dnes as 48 spolků s 6000 členy, z nichž polovina cvičí. Dorost mužský i ženský doplňuje jich řady a čítá as 3000 hochů a 1200 děvčat. Mimo to cvičí 260 členek. Svaz sídlí nyní v Sofii a vydává list »Zdrave i sila«. V r. 1907 navštívili »Junaci« v četném počtu slet všesokolský v Praze, od kteréhož okamžiku přiblížili se k tělesu sokolskému, s nímž co nevidět splynou. V červenci r. 1910 konal se v Sofii sjezd junácko-sokolský, který zajisté splynutí to uspíší.

Nejdéle ze slovanských zemí zůstalo *Rusko* vzdáleno sokolskému ruchu. Všeobecné poměry nedovolovaly tu zři-

zování ruských spolků tělocvičných a pro věc také nebylo ani při dosavadní výchově náležitého pochopení. Za to německé spolky turnéřské na Rusi ve všech čelných městech zakládány jako článek promyšleného postupu Němectva na Východ. Z Čech děly se občas pokusy ku získání půdy pro ideu sokolskou, ale dlouho bezúspěšně. V letech osmdesátých povoláni na Kavkaz první učitelé tělocviku z řad sokolských a osvědčivše se ve svém úřadě dali podnět k dalšímu získání jich na střední ústavy ruské, tak že od r. 1900 možno sledovati stálý příliv jich a s nimi ovšem i poznání účelu a cíle sokolského. Na podnět jich činí Čechové ve větších městech usedlí jako v Petrohradě, v Kyjevě, Moskvě a Tiflisu pokusy o zřízení jednot sokolských, které konečně se daří, ač s odpíráním názvu »Sokol«, ale v r. 1907 i tato závora odstraněna. »Sokol« obrací zvolna na se pozornost veřejnosti ruské, když pak na přípravném sjezdu slovanském v Praze r. 1908 delegáti ruští seznamují se s českým zřízením sokolským, otvírá se věci na Rusi volné pole. Sokolům svěřuje se tělesná výchova na školách i ve vojště, ruská mládež jimi odchovaná počíná po celé Rusi zakládati jednoty a hlásí se radostně do šiků sokolských. V Petrohradě přistoupeno i k zřízení Svazu sokolského, který zahájil již mnohoslibně činnost svoji. Dnes čítá se na Rusi as 40 sokolských jednot, četné jiné budou brzy následovati.

Tak zabrala věc sokolská postupně všechny Slovanské národy a stala se společnou jim institucí.

Jednotné zásady a snahy, společné tužby a cíle je ovládající sblížily je v duševní svaz, který i na venek projeven a proveden jednotností v celé práci a jejím postupu. Stejná zařízení, táž organisace, táž soustava, shodné názvosloví a povely stále více a více utužovaly svazek ten, až došlo k velkolepým zájezdům a vzájemným hromadným návštěvám, které přivodily těsné semknutí všech řad slovanského Sokolstva. Od prvého zájezdu do Polska vypravilo se Sokolstvo české v četných houfcích r. 1888 do Lublaně, r. 1892 do Lvova, r. 1896 do Krakova, r. 1903 do Lvova, roku 1904 do Lublaně, roku 1906 do Záhřeba a na Černou Horu, r. 1911 do Lublaně — nehledě na menší poselstva — a vítalo navzájem o svých sletech všechna slovanská sdru-

žení na své rodné půdě. Tyto vzájemné styky měly v zápětí úzké sblížení pracovníků, vzájemné poznání a přilnutí k sobě, jež vedlo k pevnému splynutí ve Svazu Slovanského Sokolstva, který založen r. 1908 spojuje veškeré Sokolstvo české, slovinské, chorvatské, bulharské, polské i srbské a za nedlouho pojme do svého objetí i ostatní šiky slovanského Sokolstva. Tím umožní se v značné míře další sjednocení veškeré práce, která dnes již ve společném vystupování, společné literatuře, nauce i postupu vyučování vykazuje zjevných úspěchů. Možno právem říci, že si Sokolstvo slovanské dnes již utvořilo zvláštní svůj život prostoupený vědomím společného zájmu, prodchnutý vzájemnou přátelskou, bratrskou oddaností, upravený stejnoměrně společnými názory a řády, doplňující se navzájem v mohutnou, silnou obec slovanskou, vykonávající vážný vliv na ostatní stránky společného života a práce slovanské, na poli národohospodářském, kulturním i jinde.

Úkol Sokolstva ve Slovanstvu jest úkolem čistě kulturním, prostým všech politických záměrů a zájmů stranických. Ono určeno jest k tomu, aby, postavivši se na odpor všemu, co podtíná a dusí zdravý tělesný vývoj rasy slovanské, pečovalo o utužení jejího charakteristického rázu plemenného pěstěním a zdokonalováním fysických předností jejích, povznesením zdravosti a zdatnosti, stálým osvěžováním a vzpružováním tělesné podstaty lidu a uzpůsobováním jeho k dokonalému mravnímu žití. Ono má zkypřiti a zúrodniti zanedbané lány půdy slovanské a podnítiti vzrůst a vývoj organických složek národů především v účelné životosprávě, svrchované zdatnosti tělesné se dopínající. Z této pak v rozumném postupu prýštiti musí mravní obrození, ono duševní junáctví, jež jest význačným typem ušlechtilé povahy slovanské — žel že vlastní slabostí a okolnostmi vnějšími potlačovaným.

Sokolstvu tak nadchází úkol nad jiné významný a důležitý, úkol průkopníka sblížení národů slovanských na společné, vzájemné práci kulturní a to na nejširším podkladu lidovém u fysické podstati lidu počínajícím. Vyhledáváním společných známek a přirozených vlastností, stejnou úpravou práce vychovávací, společnými institucemi, stálými

styky a vztahy a na konec těsným spětím Sokolstvo svádí v jediný tábor a sceluje kmeny slovanské staletími roz-ptýlené.

Tak předchází ono všemu lidu slovanskému na dráze sebepoznání a dohodnutí příkladem, odklizujíc soustavně protivy, neshody a staleté sváry, svádějíc rozvaděné a pracujíc nadšeně a neústupně pro uvolnění všech. V táboře jeho schází se zvolna uvědomělá mládež slovanská ve vzájemném porozumění a razí cestu ostatnímu lidu k pochopení společných interesů pokrevenskou páskou posvěcených.

Průkopem, jejž Sokolstvo učinilo v hradby netečnosti, předsudků a neznalosti vzájemné, prochází již nyní legie dalších pracovníků, dráha se uvolňuje, národy slovanské se scházejí, poznávají se, duše i srdce se sbližují — Slovanstvo vstává a sbírá své síly k novému životu, k novému vzletu. Sokol, slovanský Sokol nechať mu letí v čele k vysoké metě osvěty a svobody. Na zdar!

---

*) Tištěno v říjnu 1911.

SLOVANSKÁ TURISTIKA.

Turistika nad jiné jest povolána býti důležitým činitelem praktické slovanské vzájemnosti, ona jest prvním přirozeným pojítkem vzájemnosti, neb vzájemnost vyvinouti se může jedině stykem a seznáním krajin a poměrů ostatních národů slovanských.

Tyto turistické styky stále stoupající poskytují dnes možnost mluviti již o rozmachu turistiky slovanské.

A rozmach této slovanské turistiky zavdává mimovolně podnět k myšlence združiti síly tyto dnes ještě více méně rozptýlené a semknouti rozptýlené nesčetné turistické řady organisované již i dosud neorganisované k vydatnější vzájemné slovanské práci. Kdyby tedy členstvím a příslušností k velké slovanské organisaci turistické tyto síly i vzájemní jich styky nabyly rázu oficiálního a více uvědomělého, není pochyby, že by i prospěch z nich pro slovanskou věc vyplývající byl veliký a důležitý.

Tyto turistické styky slovanské vedly by pak přirozeně vzájemně k bližšímu poznání jazyků slovanských; mnohý předsudek, domnělá nemožnost osvojiti si ten který druhý jazyk slovanský odpadla by i rozplynula by se.

Seznámení se jazykové takovýmto lehce dostupným a praktickým způsobem mělo by v zápětí důkladnější znalost kulturních i politických poměrů jiných slovanských větví, a tímto sesíleným osobním stykem na půdě neutrální — turistické by zmizely mnohé domnělé rozpory v náhledech i nazírání, mnohé otázky by se probraly, mnohá skutečná nedorozumění by se vysvětlila a mnozí skuteční odpůrci poznavše se osobním stykem a naučivše se navzájem se

ceniti i vážiti, podali by si ruku k smíru, z něhož by ovoce i prospěch vzešel společné věci slovanské.

Avšak nejen širokým ohledům a zájmům slovanské vzájemnosti posloužilo by organisování a sdružení turistické, nýbrž i každému jednotlivému příslušníku zvláště.

Jednotlivec — prokazuje se příslušníkem a členem velikého svazu turistického — nalezl by v celém slovanském světě pro sebe přichystané všechny výhody, které by mu členství svazu takového poskytovalo, nalezl by všude ochotného rádce i průvodce v členu neb místní organisaci svazové, na kterou by se dle svého členského práva ve svazu obracel.

Mezi úkoly slovanského turistického svazu, kromě výhod, jež by ve všech slovanských zemích stejně všemu členstvu poskytoval, náležely by i úkoly široké povahy: jako příkladem organisace turistiky slovanských studujících a mládeže vůbec, zachování a uvádění ryzích slovanských názvů místních i tvoření a návštěva slovanských lázní atd.

Krajiny Slovanům patřící a Slovany osídlené náležejí namnoze k nejkrásnějším místům země.

Jaderské moře s pobřežím Dalmácie, čarovným černohorským Ulcínem, Černé moře s Krymem, slovinské Alpy s poetickým Jezerem a Bledem, řetěz Dinarských Alp s velebnými stěnami Hercegoviny a Černé Hory, slovanské Tatry polo polské a polo slovenské s luzným Zakopaným, České Krkonoše i Šumava, Luhačovice, majestátní Balkán, Ryla i Rodopy, vábná Čamkorije, Ural i Kavkaz jsou jen jednotlivá jména celého slovanského území.

Státy mnohé pochopily již velikou důležitost kulturního i hmotného významu turistiky a vydatně přímo i nepřímo podporují rozvoj turistiky a vábí příliv cizinců.

Krajiny historicky význačné velikým dílem osídleny jsou slovanským živlem, a to i tam, kde vnější ráz k tomu neukazuje.

Jest tedy potřebí přihlédnouti ku jednotlivým slovanským zemím a státům, abychom jich poměry turistické blíže seznali. Ne všechny země stejným způsobem staraly se o rozvoj turistiky a také organisace turistické nestejnou měrou se vyvíjejí.

Nehledíce k malé Lužici, která v ohledu turisticko-etnografickém pro nás Slovany má eminentní důležitost, v níž však nelze nám hledati nějakou turistickou slovanskou organisaci, nehledíce na ještě bližší nám překrásné kraje hornouherské, kde Slovákům znemožněno tvořiti organisace turistické, ačkoliv mezi nimi soukromě se silně pěstuje turistika a horolezectví, nepřihlížejíce k Černé Hoře, která nemajíc organisace turistické jest stále více magnetem cizí turistiky (hlavně německé, anglické a francouzské), vyhledávající ponejvíce hlavní město Cetyni a okolí jezera Skaderského a s jezerem železnicí spojených přímořských měst Baru a Ulcína: vidíme, že ostatní slovanské země turisticky se organisují buď samy aneb jsou organisovány vládou, jak tomu je na př. v Bosně a Hercegovině, kde již od dob okupace turistika vydatně byla podporována vládními hotely, chýžemi na horách, cestami i lázněmi, aneb v horních Uhrách, v Tatrách zvláště, kde ovšem všecka, skutečně imponující organisační činnost uherské vlády směřuje ku zvýšení lesku národní ideje maďarské a k bezohlednému utlačování domorodého živlu slovanského.

Vydatnou organisací turistickou vyznamenávají se ze zemí slovanských: Čechy s Moravou, Slovinsko, Halič, Bulharsko, Chorvatské země, k nimž připojuje se Rusko a Srbsko.

Jest potřebí tedy povšimnouti si blíže jednotlivých těchto skupin:

I. TURISTIKA V ČECHÁCH A NA MORAVĚ.

Čechy a Morava nejsou ve svém celkovém rázu krajem divoce romantickým, jaký především láká moderního turistu, ale vynikají vesměs milým půvabem a v některých, velice mnohých částech poskytují tolik přírodních kras a zvláštností, že ruch turistický, jakmile jednou byl povzbuzen, začal se rychle vyvíjeti, a teď rok od roku utěšeně stoupá a roste; zejména pak od těch dob, kdy také národohospodářská stránka turistiky začíná nabývati náležitého porozumění.

Rozvoj turistiky české spadá v jedno se založením *Klubu českých turistů* (r. 1888), který téměř rázem ujal se

organisace turistiky nejprve v Čechách, pak i na Moravě, a dnes je nejdůležitějším střediskem turistů českých. Dílem z tohoto klubu, dílem samostatně vznikly ještě *Turistická jednota v Brně,* Pohorská jednota Radhošt ve Frenštátě pod Radhoštěm na Moravě, Klub turistů v Sobotce, Turistický klub v Jičíně a j., jež mají svůj značný význam lokální. — Neslovanské spolky turistické jsou v Čechách a na Moravě valnou většinou toliko sekce velkých turistických sdružení německých.

Klub českých turistů má svoje sídlo v Praze a čítá dnes téměř 5000 členů (koncem r. 1910: 4297) v 50 odborech, z nichž jeden tvoří ústředna, z ostatních jest 37 v Čechách, 10 na Moravě, 1 ve Vídni a 1 v Sarajevě (Kroužek klubu českých turistů).

Klub českých turistů po případě jeho odbory snaží se dostati do svého majetku nebo zbudovati objekty turisticky vynikající a pro rozvoj turistiky důležité, a tak náleží mu dnes starý hrad Frýdštein v okresu Turnovském u Malé Skály, rozhledna na Kopanině u Turnova (náleží do správy odboru turnovského), pozemky u proslulé propasti Macochy na Moravě s útulnou (odbor blanský), chýše Pasovského a Kurzova věž na Čerchově u Domažlic, chýše u poutního kostela sv. Anny na Tannaberku, chata Kozinova na Hrádku (všecky tři odbor domažlický), chata na Řipu (odbor roudnický), rozhledna na Krkavci (odbor plzeňský), Ejemova rozhledna na Stříbrníku (odbor lounský), rozhledna na Dědu u Berouna (odbor berounský), hostinec a pozemky na Zvičíně (odbor. kralodvorský), trúba Štramberská na Moravě (odbor štramberský), rozhledna na Dobrošově u Náchoda (odbor náchodský), klubovní pavillon na Petříně v Praze (ústředna) a j. Nově konají se přípravy ku stavbě rozhledny na vrcholu Žďáru (odbor rokycanský), chaty na Krkavci (odbor plzeňský), na Hájích u Slaného (odbor slánský) a pavillonu u Studánky (odbor rychnovský). — Mimo to spravuje klub jeskyně v Mor. Krase, o nichž níže.

Z publikací turistických na předním místě stojí *Časopis turistů,* který vychází jako měsíčník už na 23. rok (od roku 1888), od 14 let redakcí dra Jiřího Gutha, a přináší především články z oboru turistiky české, upozorňuje na kraje dosud turisticky nedoceněné a nepovšimnuté v Čechách a na

Moravě, pak cestopisy a statě ze všech odvětví turistiky. Jsa zároveň orgánem KČT. registruje podrobně jeho činnost. — Odbor turnovský vydává svůj zvláštní list ve volných lhůtách, »Český ráj, věstník turistický«, upozorňující na krásy a turistický význam Českého ráje na Turnovsku. — V Kroměříži vychází »Slovanský turista«, časopis k povzbuzení turistiky ve slovanských zemích, rediguje Ant. Holzbach, ve volných lhůtách.

Alpský věstník Českého odboru slovinského alpského družstva, jejž rediguje dr. B. Franta (od r. 1900), jest listem po výtce alpinistickým, jakožto družstvo pěstuje hlavně turistiku v Alpách slovinských, po kterých vydalo podrobného průvodce »Slovinské Alpy« a »Moře Adriatické«, z nejlepších knih toho druhu českých.

Četnými brožurami a letáky upozorňuje Klub českých turistů na pozoruhodné kraje a výlety a uvádíme z nich: Dr. Absolon: Propast Macocha na Moravě; Studentův průvodce po Praze; 365 výletů z Prahy; z Prahy do Podmokel; Prague and Bohemia (angl.); Koblíska: Několik výletů z Turnova, České Budějovice, Průvodce po Beskydách a Mor. Valašsku a j. — Turistiku slovanskou podporuje vydáváním četných spisů o krajích slovanských vůbec (Průvodce po Slovensku), jihoslovanských zvláště (četné brožury a knihy dra V. Černého o Černé Hoře; F. Velc: Průvodce Bosnou a Hercegovinou a j.). Mapy vydal Klub českých turistů: Mapa okolí pražského (vychází v novém vydání), Mapa Bosny, Hercegoviny a Dalmatska (1: 1,500.000), Mapa okr. smíchovského (1: 25.000), Mapa okolí Domažlic a j.

Mnohé odbory publikují samostatně Průvodce a Mapy v okruhu své působnosti, jako Plzeň (mapu 1:75.000 a j.), Roudnice (Panorama s Řipu a j.), Jindř. Hradec, Náchod, Písek, Příbram, Turnov, Sušice, Domažlice, Klatovy, Brno, Štramberk, Chotěboř, Král. Dvůr n. L., Liberec (vesměs průvodce i mapy) a j.

Posledně vydaná brožura Klubu je »Zimní turistika v Čechách a na Moravě«, kterou propaguje se nový zimní sport v krajích československých.

Velikou práci vykonaly odbory Klubu českých turistů dílem stavbou, dílem značením cest turistických. Nejproslu-

lejší jest z nich Riegrova turistická cesta mezi Železným Brodem a Semily, pak četné cesty v Krkonoších (Šmídova), na Domažlicku a j.

Rozvoj turistiky mezi dorostem podporují vynikající měrou *studentské noclehárny*, které zařizuje jak Klub českých turistů tak i Turistická jednota v Brně. 293 nocleháren navštívilo v r. 1910 celkem 12.678 (roku 1909 12.498) studentů, jimž poskytnuto 14.907 noclehů (14.434 v r. 1909). Návštěvníci nocleháren náležejí všem druhům vyučovacích ústavů, od vysokých škol až do škol měšťanských, skoro výhradně českých, vedle těch jen několik málo Poláků a Jihoslovanů. V těchto útulcích dostane se studentům noclehu buď zdarma nebo za levný peníz 20 h, často i snídaně buď zdarma nebo velmi levně. Co rok vydává Klub č. turistů podrobné seznamy těchto nocleháren, jež zasílá zároveň s legitimacemi pro studenty ředitelstvím českých středních ústavů v Čechách a na Moravě.

Klub českých turistů vládne dnes jměním 81.035·05 K čítaje v to nemovitosti v ceně 38.503·43 K.

Jako téměř každý český spolek, tak i odbory a spolky turistické mají veliký význam národní, zvláště odbory na rozhraní národnostním, v krajinách smíšených a ve Vídni. Přivádějíť české návštěvníky do krajů těch, a takto posilují utlačovaný český živel. Také nadílky vánoční vedle hlavního účelu humanního čelí snahám Němců, kteří dary lákají české děti do německých škol, a zachovávají děti české školám českým.

V posledních čtyřech letech podporuje ruch cizinecký vynikající měrou *Český zemský svaz ku povznesení návštěvy cizinců* v král. českém, se sídlem v Praze, který dnes čítá mezi svými členy 7 okresních zastupitelstev a 58 měst, míst lázeňských a obcí českých, nehledě ku množství členů soukromých; jest výkonným orgánem ministerstva veřejných prací a podporuje úsilně všecky podniky turistické a dopravní. Svaz vydal »Průvodce po Praze a král. Českém« v řeči české, německé, francouzské, anglické, ruské, polské i v mezinárodním jazyku esperanto, pak adressář firem českých a příznivců Svazu, a umisťuje články o Praze ve větším počtu příruček cestovních a jízdních řádů. Pro cizince má Svaz svoji informační kancelář (v Praze na Pří-

kopě »u černé růže«), která slouží zároveň jakožto zpravodajství všech ostatních svazů cizineckých v Rakousku. Tamže jsou prospekty, průvodce, mapy, doporučenky reklamní spolků cizineckých, míst lázeňských a středisk turistiky v hojném počtu a vydávají se obecenstvu bezplatně. Mimo to vyloženy tu evropské jízdní řády, hotelové knihy, léčební seznamy čelnějších míst lázeňských vůbec a českých zvláště, velký počet cestovních a turistických časopisů, adressáře, cestovní knihy a pomůcky atd. Od ledna t. r. vydává Svaz zvláštní svůj »Věstník« jakožto měsíčník. — Na Moravě způsobem docela obdobným působí mladší sice, ale velmi čilý *Zemský svaz moravský pro návštěvu cizinců* se sídlem v Brně. (Velké nám. 21.) Svaz moravský povzbuzuje turistiku také velkými sjezdy všech interessentů o návštěvu cizineckou na Moravě, spolků turistických i sportovních, zařizuje kursy hotelové a kuchařské a vydává také svůj věstník, týdenník pod názvem »Svaz«. Oba posléze jmenované časopisy vhodně doplňuje Čas. turistů.

Z míst, která v Čechách a na Moravě turisticky jsou důležita, přední místo zaujímá ovšem Praha, o jejímž významu netřeba se šířiti. Brno, hlavní město markhrabství Moravského, dosud z velké části je německé. Historicky jsou důležita zejména města *Kutná Hora* (návštěva cizinců r. 1909: 14.248) s nádherným gotickým chrámem, Vlašským dvorem a jinými památnými stavbami, a nedaleký Sedlec s továrnou na tabák, *Tábor* (návštěva 3537), staré město husitské, *Král. Hradec* (s nedalekým bojištěm z roku 1866), *Náchod* (návštěva 1310), rovněž bojiště z r. 1866, se starobylým zámkem a nedaleká Česká Skalice, Kolín n. L., s bojištěm z r. 1757, *Jindř. Hradec* se starobylým zámkem Černínským. Na Moravě: Olomouc a Kroměříž. Historicky památný jest hrad *Karlův Týn* a vrch *Říp* u Roudnice. — Místa průmyslově vynikající jsou především *Plzeň* s výrobou světoznámého piva v několika velikých pivovarech, *Mladá Boleslav* s továrnou na automobily Laurin & Klement, *Kladno* s doly uhelnými, na Moravě *Moravská Ostrava* a j.

Turistická střediska a místa krajinářsky vynikající jsou:

Na dráze západní *Domažlice*, i historicky zajímavé (návštěva 1565), s celým svým okolím vůbec a letním sídlem

Českou Kubicí zvláště; odbočkou z Plzně pak *Klatovy,* odkudž dále na Šumavu na *Špičák* a do Eisensteinu. Veškerá Šumava se svými krásnými jezery (Černé, Čertovo, Plöckelsteinské a j.) poskytuje nádherných partií, bohužel však pro široké proudy turistické ne dosti pohodlně přístupných. — Z Klatov po dráze transversální kolem hradu Velhartic do *Sušice,* pak do *Strakonic* (odtud drahou do míst šumavských až po Volary), pak do *Písku,* z největších měst jihočeských, se zálibou vyhledávaného jako letní sídlo. Odtud do *Českých Budějovic,* města českého, ale ovládaného silnou německou menšinou.

Turnovský kraj, zvaný »Český ráj« pro svůj divoce romantický a půvabný ráz, se skalními městy a hradem Trosky, Železnobrodsko a Semily s Riegrovou turistickou stezkou jsou z nejkrásnějších partií českých. Návštěvy zasluhuje i nedaleký *Jičín.* Zdejší okolí má mnoho menších, ale půvabných letních sídel. — Do blízkých *hor Krkonošských,* pro turistu nadmíru vábných, z velké části však německých, nověji proniká i turista český (východisko z *Jilemnice;* viz níže). Údolí Jizerské těší se hojné návštěvě.

Půvabem krajinným vyniká i Náchodsko a Novoměstsko n. Metují (lázně a letní sídlo Rezek a Peklo), pak na dráze severozápadní Potštýn n. O. se starým hradem.

Nedaleko Prahy celé *údolí Sázavské,* nyní přístupné drahou z Čerčan, až do Světlé tvoří řadu krajinářsky půvabných zákoutí a letních sídel.

Světové lázně české jako Karlovy Vary, Teplice, Marianské Lázně a Františkovy i Janské Lázně leží v území změmčeném, a jejich správy příkře se staví vůči živlu československému.

Lázně čistě české jsou menšího rázu a jsou to zejména: Velichovky (915 ročních návštěvníků dle statistiky z r. 1909), Potštýn n. O., letní sídlo (843), Toušeň (734), Sedmihorky-Podháj (562), Železnice, Sv. Jan pod Skalou, Běloves u Náchoda, Vápenný Podol, Ostrov, Sudoměřice, Studánka u Rychnova, Lochovice, Šternberk u Slaného, Sv. Anna-Pohled, Bělohrad, Letiny (přes 1000), Mšené u Budyně, Poděbrady, Rožnov p. R., Tišnov u Brna a j.

Za to *Luhačovice* na Moravě začínají býti českými lázněmi velkého slohu (viz Lázeňský sborník, jejž vydává Sdružení českých lázeňských lékařů).

Velká část těchto lázní jsou zároveň i letními sídly. Divem přírody a největší českomoravskou atrakcí turistickou i vyvrcholením turistiky českomoravské jest *Moravský Kras* s propastí Macochou a Sloupskými jeskyněmi u Brna. Snadno přístupny jsou tyto přírodní zvláštnosti ze stanic státní dráhy Rájce, Blanska a Adamova.

Všude tam, kde místa leží na dráze, lze nalézti i slušné hotely a levné zaopatření, a i v místech odlehlých jsou aspoň hostince, rázu sice skromnějšího, ale vždy čisté a vyhovující požadavkům skromného turisty.

K letnímu pobytu zřízeny jsou nejpohodlněji krajiny především poblíž Prahy, zejména v údolí Vltavy na sever a v údolí Berounky i Sázavy, pak Domažlicko a Turnovsko, po té všecka místa lázeňská svrchu uvedená. Mimo to přečetná venkovská místa i menší města jak v Čechách tak na Moravě, jako na př. památný Husinec (rodiště M. Jana Husi), Rožmitál, Loučeň a m. j., na Moravě zvl. Českomoravská Vysočina, údolí Švarcavy a m. j.

Vedle turistiky letní začíná se pěstovati i turistika zimní, jak Klubem českých turistů tak Svazem lyžařů v král. Českém a Spolkem pro zimní sporty. V brožuře svrchu uvedené »Zimní turistika v Čechách a na Moravě« jsou uvedena všecka čelnější místa ku pěstění zimních sportů se hodící. Jsou to zejména kraje podkrkonošské (Jilemnice, Vysoké n. J.), Pláně pod Ještědem, pak Domažlicko, Špičák na Šumavě. Dosud méně pěstuje se zimní sport na Moravě, zejména na Novoměstsku.

Na podporu turistiky zimní vypravují se v zimní saisoně četné zvláštní sportovní vlaky z Prahy, zejména do Jilemnicka a Domažlicka a z Plzně na Šumavu.

V cizině mimo to pěstuje se turistika jak v ústředně Klubu českých turistů tak i v jeho odborech tím, že pořádají se četné přednášky, ve kterých členové nebo pozvaní hosté vykládají o svých cestách provázejíce svoje výklady obrázky skioptickými a vybízejíce k návštěvě krajů domácích i cizích. Tyto přednášky turistické registruje pečlivě

Časopis turistů, jenž přináší i zprávy o hromadných výletech členů Klubu českých turistů.

Zájem o turistiku roste v Čechách i na Moravě rok co rok, jak dokazuje vzrůst Klubu českých turistů a jeho odborů i jiných sdružení turistických, jako jest *Svaz spolků okrašlovacích*, jehož odbočky působí v četných městech a místech českých i moravských snažíce se učiniti svou domovinu pěknější, přístupnější a lákavější pro cizince. Podobně působí i Spolek pro zalesňování okolí pražského.

Proto sotva lze říci, že by některá místa turisticky vynikající byla zanedbávána, ač ovšem mnohým z nich dosud nevěnuje se pozornosti náležité.

Klub českých turistů stejně jako oba Svazy cizinecké těší se podpoře státní i podpoře města Prahy a mnohé obce udělují i odborům Klubu českých turistů a svým spolkům okrašlovacím roční subvence.

Turista, zvláště slovanský, všude v Čechách a na Moravě je vítán; bohužel že právě turistů slovanských v krajích našich je poměrně velmi málo. Klub českých turistů činí neustále kroky, aby i slovanské studentstvo používalo klubových nocleháren studentských, dosud však s nevalným zdarem. Stejně neustává pracovati o myšlence všeslovanského turistického svazu, který má v Čechách svoje nejhorlivější fedrovatele přesvědčené, že byl by mohutnou podporou slovanské vzájemnosti.

Literaturu, popisující kraje českomoravské, lze dnes stěží přehlednouti; možno z ní udati jenom některá díla stěžejná, jako jsou: monumentální dílo illustrované Ottovy »Čechy«, Sedláčkovy »Hrady a zámky české«, Körbrovo »Království české«, nemluvě o četných, často nádherných dílech popisujících jednotlivé kraje české i moravské, jako na př. Absolonův »Moravský Kras«, pak publikace většinou učitelské jako Smíchovsko, Chrudimsko a j. Z průvodců je Řivnáčův »Průvodce po král. českém« sice dobrý, ale dnes už zastaralý; dobré příručky jsou Kafkův »Průvodce« v 18 svazečcích a »Průvodcové« Körbrovi. Časopis turistů v ročníku loňském i letošním vydává velmi podrobný seznam české literatury turistické, který bohdá záhy vyjde také o sobě.

Z map turistických zasluhují zmínky Kotyškova-Hanfova, nejnovější J. Srpovy místopisné mapy zemí koruny

české (1:100.000) a Dr. J. Bělohlava Podrobné mapy zemí koruny české (1:75.000), nehledě ke speciálním mapám některých odborů českých turistů.

Úzký rámec této stati vylučuje ovšem všecky podrobnosti a úplnost výčtu jak podniků turistických tak turistické, neřku-li cestopisné a příbuzné literatury české v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Kraje německé v Čechách i na Moravě, kde turista slovanský vůbec a český zvláště málo bývá vítán, tuto byly pominuty mlčením.

Dr. Jiří Guth.

II. TURISTIKA VE SLOVINSKÝCH ZEMÍCH.

Neobyčejná přírodní krása slovinských krajin v Štyrsku, Kraňsku, Korutanech a Přímoří lákala turisty různých národností již dávno. Valvasor již v 18. století ve velkém díle svém »Ehre des Herzogthum Krains«, Hacquet již v 18. století hlavně spisem »Oryctographia Carniolica« obíral se Kraňskem, Istrií a sousedícími zeměmi, slavný anglický chemik Humphry Dawy po léta jezdil do údolí sávského, Josiah Gilbert a G. Churchill, kteří šli po jeho stopách, ve spise »The Dolomite Mountains. Excursions through Tyrol, Carinthia, Carniola et Friuli« v letech šedesátých minulého století přímo nadšeně líčili krásu těchto krajů, professor Johannes Frischauf a jiní Němci v té době i později lákali ve spisech a článcích turisty do Alp Saviňských i Julských.

Avšak první organisace turistické byly německé. Teprve r. 1893 byl založen první turistický spolek slovinský, »Slovensko planinsko društvo«. Jako dosavadní německé organisace omezuje působnost svou na hory. Jiných slovinských sdružení turistických není — kromě těch, která mají čistě místní význam. Slovensko planinsko društvo musilo a musí stále bojovati s předsudky Němců. Působiště jeho omezuje se toliko na slovinskou oblast alpského horstva, avšak setkává se stále s odporem německých spolků alpských, které by rády kraje ty opanovaly úplně pro horskou turistiku německou. Ani jediná horská chata slovinského družstva není postavena v kraji německém; naopak však německých chat zde v území slovanském je dosti. Bohudík přestaly již doby, kdy obce slovinské i jednotlivci dovolovali ně-

meckým spolkům stavěti horské chaty na svém majetku; avšak dosud je dosti osad, jichž mnozí obyvatelé závislí jsou na družstvech německých, která jim poskytují jakýsi hospodářský prospěch fedrováním turistiky. Slovinské alpské družstvo se svými odbory emancipuje však ponenáhlu obyvatelstvo slovanské od vlivu spolků německých, zakládajíc v oblasti slovanského území své chaty a přivádějíc tam turisty slovanské.

Dnes má Slov. plan. društvo na 3000 členů, 20 odborů a postavilo přes 20 horských chat, z nichž nejdůležitější jsou v Julských Alpách Aljažev dom a chata na Kredarici, obě pod Triglavem, nejvyšším vrcholem slovinských Alp (2863 m), dále česká a Kocbekova chata v Saviňských Alpách, jež s jinými horskými chatami zřídily neproniknutelný řetěz slovanských útulen na severu hor Saviňských. Také v Karavankách a ve Štyrském Pohorju má družstvo své horské chýše.

Velká řada horských stezek pro lezce i pohodlné turisty a sta značených cest po údolích i svazích horských zpříjemňují návštěvníkům tury po těchto krajích.

Slovensko planinsko društvo má tedy již nyní velký význam pro horskou turistiku. Avšak hlavní význam jeho je stále ještě národní, obranný proti cizí záplavě. Chce zachovati slovanský ráz svým, čistě slovanským krajům.

Pro pobyt nejpříjemnější připraveno je Bledské a Bochyňské jezero s blízkým okolím; obě místa položena jsou na živých drahách, poskytují svými hotely a villami komfort a hodí se turistům údolním i horským pro množství výletů a alpských výstupů. Avšak i jiná místa jsou již dnes připravena pro turistiku. V Korutanském Jezeru pod českou chatou, v Kranjské Goře, Mojstraně u Trbíže jsou letní kolonie turistické. Lublaň poskytuje turistovi mnoho vděčného, postojenské jeskyně a škocianské jámy (St. Canzian) u Divače jsou v celém světě známy, Terst a východní pobřeží Istrie od jihu směrem ke Rjece a Opatiji i Volosce, která je ve slovanských rukách, je velké krásy. Idrie se rtuťovými doly položena je nad míru zajímavě; nevysoké pohoří Krasu svou zvláštností přírodní utkví každému cestovateli v paměti. Nejstarší spojení drahou z Vídně do Terstu jižní železnicí vede dlouho zajímavým slovinským krajem, trať

z Vídně k Benátkám projíždí území slovinské, které — zvláště od Trbíže k Pontebbě — zůstaví dojem i těm, kdo viděli mnoho ve světě, nové dráhy do Terstu přes Celovec i Bělák jsou známy pro přírodní krásu, a spojovací dráha z Trbíže do Lublaně má tolik přírodních kras, jako málokterá v Evropě. Opravdu: země slovinské nadány byly přírodní krásou; sezná to již každý, kdo proletí vlakem, zvláště ovšem ten, kdo v nich delší čas pobude.

Kromě uvedených starších spisů pojednávají o slovinských krajích nové spisy F. Orožena »Vojvodina Kranjska«, Dr. M. Potočnika »Vojvodina Koroška«, časopisy »Planinski Vestnik«, vydávaný Slovinským alpským družstvem v Lublani, »Alpský Věstník«, vydávaný českým odborem tohoto družstva v Praze, nejnověji pak český průvodce po slovinských horách a po Přímoří (Praha, 1910).

Dr. Boh. Franta.

III. TURISTIKA V CHORVATSKU A DALMÁCII.

Přirozený podklad pro vývoj turistiky je jak v Chorvatsku tak zejména v Dalmácii velice vhodný. Z chorvatských končin vyniká přírodními krásami zejména část jihozápadní (gorski kotar) s přilehlým přímořím, v Dalmácii přistupuje ke krajinné malebnosti též množství památek kulturně historických. Jako středisko duševního života chorvatského národa poutá cizince Záhřeb, který ostatně má také blízké okolí turisticky zajímavé (Sljeme). Nemalý význam chorvatských zemí a Dalmácie spočívá také v tom, že jimi prochází proud návštěvníků směřujících do Bosny a Hercegoviny.

Hlavní turistický spolek je tu *Hrvatsko planinarsko društvo* v Záhřebu založené již r. 1874. Spolek čítá nyní přes čtyři sta členů a má 21.800 K jmění. Předsedou je hrabě Miroslav Kulmer. Hrv. plan. društvo věnovalo hlavní pozornost horám na blízku Záhřeba, Zagrebačské goře a Plješivici. Na Sljemenu pak vybudována chata (gradska kuća), v níž se vede v létě hostinství a lze též nocovati. Roční návštěva Sljemene dosahuje bezmála 1000 osob. Hrv. plan. društvo rozvíjí čilou činnost literární. Vydává měsíčník »Planinar« (nyní XIII. roč.), jenž však brzy splyne se slovinským

»Planinskim Vestnikem«. R. 1909 vydalo překrásný representační spis »Bosna i Hercegovina« s mnoha obrazy. Ze starších publikací dlužno se zmíniti o zajímavém spise Drag. Hirce »Gorski kotar«. Vedle toho vyšly nákladem družstva dvě malé knížky »Vodič u Goru zagrebačku« a »Vodič na Plješivicu i na Sv. Geru«.

Nejvíce cizích turistů přichází na proslulá *Plitvická jezera*, vzdálená od Ogulina a Senje něco přes 70 km, od Karlovce 96 km. Spojení umožněno kočáry, z Ogulina i omnibusem. Jiná četně navštěvovaná místa jsou lázně v Crkvenici, Kraljevici, Novém. V celku je příliv cizinců mimo tyto lázně velmi slabý, což lze vysvětliti zejména nedostatkem komunikací. Projektovaná dráha Licko-Krbavská přinese tu podstatnou změnu.

V autonomním městě *Rjece* je nyní pouze italský turistický spolek »Societa Alpina Fiumana«, který vydává časopis »Liburnia«. Chorvatské turistické sdružení v Sušaku se rozešlo. Rjeka je důležitým východiskem pro záliv Kvarnerský. Jak v městě samém, tak v blízké Opatiji mají i po stránce turistické neslovanské živly dosud rozhodnou převahu.

V *Dalmácii* působí čilý turistický spolek chorvatský »Liburnia« v Zadru, čítající 300 členů. Vedle něho dlužno se zmíniti o místních sdruženích »Marijan« a »Bačvice« v Spljetu a o »Društvu za promicanje interesa Dubrovnika«. V Dalmácii nesídlí žádný neslovanský turistický spolek; za to v Štýrském Hradci je německý klub »Adria«, který hledí zasahovati do slovanského přímoří vůbec. Družstvo »Liburnia« má najatý kaštel sv. Mihovila na ostrově Ugljanu a monastýr sv. Benedikta na ostrově Pasmanu (na Ćokavci blíže Tkona). Dále mu patří jeskyně na Dugém otoku. Z literární činnosti lze uvésti, že Liburnia vydala pěknou knihu o Mosoru.

Dalmácie je čím dále tím hojněji vyhledávána turisty i hosty k delšímu pobytu, zejména zimnímu. Má též mnoho klimatických léčebných podniků. Největší příliv cizinců je v Dubrovníku a Kotorské Boce (Kotor, Erceg novi, Zelenika). Též Spljet s lázněmi Bačvicemi, horou Marijanem a blízkým Solinem je často navštěvován. Neméně zajímavá jsou města Šibenik (vodopády Krky na blízku) a Trogir, ostrovy Mljet

a Vis. Z léčebných míst vynikají vedle Dubrovníka Hvar a Rab, k nimž se brzy přiřadí také Sutivan na Brači a Kaštel Lukšić. Sirnaté lázně jsou ve Spljetu a při výtoku Rijeky (Ombly). Spojení parníky dosti dobré. Železnic málo. Ve velkých místech jsou dobře zařízené hotely, jinak ještě mnoho zanedbáno.

Turistika v Dalmácii týká se skoro vesměs jen pobřeží. Pohoří Velebit, Mosor atd. jsou navštěvována zřídka. Mezi cizinci přicházejími do Dalmácie je velmi mnoho Slovanů, zvláště Čechů. Tomuto proudu nedostává se dosud náležité organisace, právě tak jako není v Dalmácii činitele, který by pečoval, aby místa turisticky nadějná nepřecházela do cizích rukou. *Dr. V. Dvorský.*

IV. TURISTIKA V KRÁLOVSTVÍ SRBSKÉM.

V Srbsku jest turistika teprve v počátcích, přes to, že celou zemí napříč probíhá mezinárodní trať, vedoucí z Paříže na Cařihrad a že z jednotlivých stanic této trati jest dosti východisek do turisticky zajímavých krajin Srbska.

Z krajin Srbských, které přímo vybízejí ku turistickým návštěvám, třeba jmenovati hlavně údolí *Dunaje* se světoznámou *Kazanskou* soutěskou se starou římskou silnicí Trajanovou, dále horské pásmo dělící Bulharsko od Moravské doliny — Starou planinu, na jihu pohoří *Kopaonik*, Zlatibor, Kiselu Vodu, Topolu.

Turisticky dosud krom zcela ojedinělých případů jsou místa ta úplně zanedbávána právě tak, jako i starobylé monastýry, z nichž uvádíme hlavně Manasiju, Ravanicu, Ljubostinje, *Žiču*, Studenicu, které jsou i v ohledu historickém nadmíru zajímavé.

Poněkud větší příliv cizích hostí a také turistů vykazují srbské lázně, jichž jest v zemi hojnost, a mají roční návštěvy od 500—14.000 duší. Nejdůležitější z nich jsou: lázně *Vrňačka*, Koviljača, Soko-banja, Smrdan-banja, Vraňska, Brestovačka, Arandjelovačka a jiné. Jich návštěva podporována jest sníženou sazbou železniční.

Mezi prostým lidem zájem pro turistiku není dosud probuzen. Inteligence hojněji pěstuje turistiku hlavně ovšem zahraniční — »slovanská« turistika nemá při tom významu.

Hlavní proud jde do cizích lázní hlavně českých, t. j. Karlových Var a Mariánských Lázní, potom do Alp, do chorvatského Přímoří, do Opatije. Návštěva cizích lázní přece začíná klesati od té doby, kdy srbské domácí lázně se moderněji zařizují.

Turistika v samém Srbsku trpí ovšem tím, že není dostatečně postaráno o komfort, hotely, cesty.

Rovněž organisace turistiky chybí takořka docela. Od r. 1901 jest založen v Bělehradě »Srbský horský spolek« (Српско планинско друштво), ale činnost jeho není doposud pronikavá.

Turistické cíle sleduje také Bělehradský »Lovecký spolek« (Ловачко удружење), mající odbory v celém Srbsku a hlavně v Niši, Kragujevci, Požarevci a Šabci. Vydává svůj list »Lovac«. Literatura turistická v Srbsku je v počátcích. Odborného časopisu není. Pro turistu důležitější jsou V. Kariće (Srbija), Stojkoviće (na krásném Dunaji), S. Popoviće (na Zlatoboru), Milorada Šapčanina (od Driny na Nišavu) a j.

Dr. Vrat. Černý.

V. TURISTIKA V KRÁLOVSTVÍ BULHARSKÉM.

Pokud úpělo Bulharsko pod krutým jhem otomanským, nemohlo býti o turistice ani řeči, takže ani cizím turistům nebylo možno seznati význačná místa tajemných »balkánů« (balkan [turecky] = pohoří), ba mnozí odvážlivci smrtí zaplatiti svůj pobyt v horách (uherská výprava Friwaldského).

Svobodný národ bulharský se zázračnou takřka energií povznesl svůj stát a zaujal přední místo mezi všemi státy balkánskými... A také turistika se dočkala konečného probuzení a dnes jest již v každém větším městě bulharském aspoň kroužek nadšených turistů, jichž střediskem jest »Bulgarsko turističesko družestvo« zvané »Aleko Konstantinov« v Sofii, které vydává také svůj časopis. Toto družstvo pořádá časté výlety do okolí a na krásné hory, kterými je Bulharsko dostatečně obdařeno.

Hlavním cílem bulharských turistů jsou velebné památníky bojů za svobodu, průsmyky středobalkánské, hlavně Šipka, pak majestátní Ferdinandov vrch (nový název bulh.

místo tur. Jumruk čal), nebo svérázné město Trnovo, sídlo starých cářů bulharských, s odvážnými stavbami na srázech nad ř. Jantrou, odtud dále až u Černého moře hledají turisté osvěžení v utěšeně se vzmáhajícím lázeňském městě Varně, u kterého cář Ferdinand I. si postavil svůj letní palác Euxinograd.

Mořské lázně jsou dále v Burgasu, avšak tam není již tak zdrávo jako v severnější Varně a jmenovitě jižní kraje od Burgasu a Anchiala k tureckým hranicím nad Strandžou, kde jest množství jezer a močálů, jsou silně zamořeny zhoubnou zimnicí. Krajiny tyto jsou pro pouhého turistu méně zajímavé a tudíž málo navštěvovány.

Rozkošný a nejteplejší koutek Bulharska jest *Sliven*, na již. úpatí středního Balkánu, kamž odbočuje železnice na trati Burgas-Sofia. Odtud možno vykonati výlet do Kazanlyku, kde v době růží můžeme se obdivovati tisícerým květům růžovým naplňujícím vzduch rozkošnou vůní.

V jižním Bulharsku — bývalé Rumelii — jest výletní středisko Plovdiv, v úrodné rovině s četnými polemi rýžovými. Odtud se podnikají výlety přes Stanimaku romantickými údolími do Rodop, které jsou tak rozmanity, že možno v nich cestovati celé měsíce a stále můžeme nacházeti nové krásy přírodní; nejvyšší vrcholek Rodopský Belmeken je přístupný nejlépe z Kostence. Nejnádhernější jest však Rila planina s báječnými jezery na horských terasách, se starými pralesy a — což nejvíce turisty láká — s nejvyšší horou bulharskou: *Musalou*, vysokou 2924 m a se starým velikým klášterem sv. Ivana. Divoká příroda Rilská zalíbila se i cáři, který koupil nejen Musalu, ale i rozsáhlé lesy v okolí Čamkorije a postavil si 2 »dvorce« (paláce), pod Musalou dal zříditi ochranné chaty pro turisty, ba i lodičky dal na jezera přinésti — (dnes však jsou už od svévolných turistů zničeny). Na jeho rozkaz upravena z Čamkorije až na vrcholek Musaly pohodlná cesta, takže možno koňmo vyjeti až nahoru.

Exempla trahunt: Čamkorija stala se během několika let letním střediskem sofijské společnosti a každý rád opouští za horkých dnů letních »Sofijské pole«, aby se občerstvil na zdravém vzduchu panenské přírody Rilské.

Zbývá ještě zmíniti se o bezpečnosti a pohodlí turistů. Prvá zmínka jest snad zbytečná, pokud se nebezpečí se strany lidí týče. Prošel jsem veškerá horstva bulharská a nikdy se mi nic nepříjemného nepřihodilo.

Pouze na hranicích tureckých nutno se střežiti a necestovati bez průvodu vojenského, protože turečtí vojáci, nedbajíce nařízení, střílejí na každého — a dojde-li k nějakému výslechu — vymluví se, že utíkal, v kterémžto případě smějí střílet na každého... jak mi vypravovali vojáci na pohraničních hlídkách bulharských v divokých krajích Sakar-balkánu a Strandža-planiny.

Nejhorší nepříjemností pro turistu jsou obávaní psi pastýřští, neobyčejně silní a divocí, kteří hned se vrhají na každého cizince.

O nebezpečí se strany vlků a medvědů by bylo možno mluviti snad jen v době zimní, za to nutno se chrániti v horkých dnech letních před četnými zmijemi.

O pohodlí mluviti jest posud poněkud illusorní. Nějakých hotelů a chat jako v Alpách nenajdeme v Bulharsku; jsou však nahrazeny aspoň částečně monastyry (kláštery), které jsou právě na význačnějších místech a kde najde turista dosti obstojné pohoštění, nejčastěji alespoň chutná vejce. Nutno však si zvykati na různou stravu a jísti téměř stále »agneško«, skopové maso, hlavní to jídlo Balkánu. Zakončení oběda dovede nám však vždy zpříjemniti znamenitá turecká káva, kterou dostaneme i v nejbídnější vísce.

Velikou budoucnost mají četné horké lázně sirné. Všeobecně vzato, jest turistika bulharská posud v plénkách, avšak rychlý rozvoj našich nejjižnějších bratří přivede zajisté i turistiku k větší dokonalosti, které tento krásný koutek Evropy plným právem zasluhuje.

Kéž také Bulhaři makedonští se mohou v brzku pochlubiti nějakými výsledky v turistice! Bohužel turistika makedonská byla posud jen chvilková. Předloňská konstituce s chvilkovým sbratřením národů otevřela náhle přístup do tajemných končin Turecka, a proudy turistů z Bulharska k bratřím makedonským byly velmi mohutné, pak náhle ustaly a nový režim se stal jen novou formou starých nepořádků, která zabránila v nejvyšší čas zakročení Evropy

a zachránila zase na několik desítiletí neodvratnou zkázu imperia otomanského.

Vzpomínám jen, s jakými smutnými pocity jsem v Larisse pohlížel na Olymp, z Řecka nepřístupný, protože je v Turecku, na obtíže svého výstupu na Perister u Bitolje, kamž bych byl bez pomoci svých milých přátel bulharských a bez průvodu četníků tureckých se nedostal, vzpomínám i svého přepadení na Athoně — nemysle při tom na nepříjemné hlídání každého jednotlivce a na stálé revidování pasportů!

Co požitků pro turistu skrývá Makedonie s tajemnými horami, s nádhernými jezery a s milým naším slovanským lidem! Bohužel daleká jest posud doba, kdy přístupna budou tato místa pro všeobecnou turistiku...

F. J. Rambousek.

VI. POLSKÁ TURISTIKA.

Mluvíme-li o polské turistice, máme na mysli především rakouskou část Polska. Ani království Polské čili Kongresovka, ani velkoknížectví čili Poznańsko nemají vděčných bodů turistických. Za to Halič ve svých Tatrách dala vznik dnes už značně vyvinuté turistice polské.

A i tato tatranská turistika je do té míry mladá, že nemožno na ni klásti přísné měřítko turistiky alpinské; tím vysvětlují se mnohé nedostatky, s nimiž se na taterských poutích setkáváme a jež v alpských zemích jsou dnes už věcí neznámou.

Kdokoliv před 36 lety navštívil Tatry, byl šťasten, nalezl-li na svých horských turách útulek v obyčejné, ne právě pohodlné salaši horské. A kde ani salaší nebylo, tam bylo třeba rozdělati oheň u rozložitých keřů kosodřeviny, jež tvořily jakous takous střechu a ochranu před »halnými« vichry.

R. 1874 založeno »*Towarzystwo Tatrzańskie*«, jež dnes je centrálním spolkem polských turistů. Jakkoliv byly Tatry už před rokem tím dosti navštěvovány, přece jen systematické konání výletů do hor taterských zahájil *dr. Tytus Chalubiński*, jenž od r. 1873 se svou družinou rok co rok do vsi *Zakopané* zvané zajížděl, řádně ekvipované výlety na hory podnikal, organisaci řádných průvodců založil a stal

se i zakladatelem slávy letního sídla Zakopaného, jež dnes hôtely, komfortem i celým zřízením může se rovnati leckteré horské stanici švýcarské. Není tudíž divu, že zásluhy dra Chalubińského došly výrazu nejen v pomníku, leč i v zařízení »*Musea taterského jména Chalubińského*«, jež stalo se centrálním sborovištěm všeho, co se k Tatrám vztahuje.

Dle výroční zprávy za rok 1910 (vydané v březnu 1911) má »Towarzystwo Tatrzańskie« 10 horských chat a hôtelů, z nichž v přední řadě dlužno jmenovati starý a nový hôtel nad čarovným Mořským Okem, chaty u Velkého Stavu (= jezera), na hale Gąsienicové, na Zeleném Stavu, pod horou Świnnicí, na hřebenu Krzyżné atd. Zřízení pohodlné silnice ze Zakopaného až k samé perle Tater, Mořskému Oku, prodloužení železniční trati Kraków-Chabówka až do Zakopaného, vystavění pohodlného a rozsáhlého hôtelu u Moř. Oka, vydržování školy pro průmysl dřevařský v Zakopaném, vymožení telegrafní linie a zřízení poštovního úřadu, vybudování a udržování hôtelu zv. »Dworzec tatrzański« v Zakopaném, chránění kamzíků zvláštní tatranskou stráží před vyhubením a zřízení »Musea taterského jm. Chalubińského«, toť hlavní etapy záslužné činnosti »Towarzystwa«, jež dnes čítá 2121 členů a vedle turistické sekce (111 členů) a zakopanské sekce lyžařské (58 členů) má ještě 4 odbory: Babiogórský (78 členů) v Żyvci, Czarnohorský (207 čl.), Beskid (104 čl.) a Pieninský (75 čl.). Mimo to utvořila se r. 1910 nová sekce v Zakopaném, a sice přírodovědecká, jež hned prvního roku vešla energicky v život a pořádala řadu přednášek o Tatrách a jich přírodě a j. Příjem za rok 1910 byl 26.333 K, vydání 22.164 K, takže zbývá přebytek 4.166 K. Sídlem spolku je Krakov a Zakopané.

Odbor Babiogórský přenesl nejnověji (1910) své sídlo do středu západních Beskyd do Żyvce a vyvíjí tu činnost tím významnější též v národním ohledu, že právě tyto kraje jsou silně navštěvovány od německých turistů a dávno v Bílsku působící sekce německého »Beskidenvereinu«, sama na 1800 členů čítající, zřídila řadu chat vším komfortem opatřených a všemi způsoby sesiluje německý vliv na polský lid. Dosavadní výhradní německé nápisy a ukazovatele doplnil odbor polskými, aby dotvrdil polský ráz těchto hor,

organisoval polskou turistiku po tomto kraji, zřídil několik stanic turistických a od r. 1907 má vlastní chatu na Markových Szczavinách pod Babí Horou. Dále působí odbor zvaný »Beskid« v Novém Sączi; označuje cestu ve svém bližším okolí, připravuje do tisku »Průvodce« po Sądeckém kraji, budí rovněž ruch lyžařský a j. Odbor Czarnohorský působí ve východních Karpatech, sídlo své má v Kolomyji, hodlá tento světa vzdálený kraj učiniti přístupnějším, zřizuje chaty a stanice turistické, cesty do hor, budí rovněž zimní sport atd. Působnost odboru Pěninského v Krościenku nad Dunajem sousedí nejblíže centra taterské turistiky; hledí především nějakou železniční tratí učiniti řetěz hor zvaný »Pěniny« přístupným ruchu turistickému. Nedaleko ostatně leží proslulé lázně Szczavnica; udržuje jednak chatu, označuje cesty, oživuje zimní sport a j. Turistická sekce vydává svůj časopis »Taternik«.

Organisace průvodců (przewodniků) je zásluhou taterského spolku rok co rok lepší. Potomci bývalých taterských zbojníků (oživlých už jen v legendách tatranských pastýřů), górale zakopanští, stali se dědičnými vůdci. Složivše zkoušku, dostanou legitimaci a oprávnění k průvodu na hory. Nepopírám, že jsou mezi nimi vůdci zdatní, rovnající se zcela alpským vůdcům (na př. legendární už téměř průvodce Chalubińského Sabała, nebo Klimek Bachleda, jenž r. 1910 zahynul při zachraňování mladého turisty a j.), jisto však jest, že mezi »przewodniky« řádí až posud alkoholismus, jenž je dělá nespolehlivými. I výzbroj na výstupy v Tatrách nevyrovná se alpinské ekvipaci; alpská hůl je zde špatně zastoupena krátkou holí se sekyrkou (ciupagou), bezrukávý kožíšek (serdak) nosí se spíše z mody než z potřeby, okované horské boty budí v Zakopaném vtipy, jedním slovem taterské výstupy jsou po většině považovány za promenádu a ne za opravdový horolezecký výkon. K tomu přistupuje lehkomyslná odvážnost mládeže a proto vyžadují si Tatry tolik obětí na životech lidských a to i na bodech velice málo exponovaných (na př. Giewont, kam i processí chodívají a j.).

Střediskem výstupů taterských je *Zakopané*, před 30 a něco lety bídná ves, dnes letní sídlo prvního řádu. Celé Polsko literární, politické, průmyslové i společenské dává si zde v létě schůzku. Sienkiewicz, Reymont, autor Chłopů,

Nowicki, básník tatranských znělek, Tetmajer, poeta Podhalí, Asnyk, autor znělek »Morskie oko« a »Noc pod Wysoką«, Witkiewicz, literární historik Piotr Chmiełowski, umělkyně Modrzejewská, básník Kasprowicz a j. a j. byli v Zakopaném stálými hosty. Z Čechů hlavně Edvard Jelínek zamiloval si Zakopané, jemu také k poctě je pamětní deska v Dolině Strążyské zasazena; jiná deska je zasazena v Dolině Kościelisské Klubem českých turistů, jenž r. 1892 hromadně navštívil Tatry. Deska ta nese nápis:

»W góry, w góry miły bracie,
tam swoboda czeka na cię!
Na zdar!«

Vedle četných soukromých léčebných ústavů (na př. Dra Chramce) jest u Zakopaného i velké sanatorium nemocí plicních; jeť Zakopané v zimě příhodnou stanicí souchotinářů.

V novější době založila akademická mládež lvovská zvláštní svůj kroužek turistický a sorganisovala rozsáhlejší výpravy horské.

Literatura tatranská je velice obsáhlá. Nejstarší spis o Tatrách datuje se z r. 1639 a pochází z péra Davida Froelicha, jenž latinsky líčí svůj výstup na Slavskovský štít r. 1615 vykonaný. Dosti podrobný soupis literatury této je na str. 102 a násl. výborného dílka »Illustrowany Przewodnik do Tatr, Pienin i Szczawnic przez Walerego Eljasza« (Kraków, 5. vyd. 1896). »Towarzystwo Tatrzańskie« vydává co rok svůj »Pamiętnik«, bohatý obsahem slovním i skvostnými obrazy taterských štítů a údolí; mimo to zájmy taterské hájí i zvláštní týdenník vydávaný v Zakopaném.

Dr. Bořivoj Prusík.

VI. TURISTIKA V RUSKU.

Politické poměry Ruska do doby nedávné vůbec nebyly příznivé ruchu spolčovacímu a teprve v novější době možno tu pozorovati čilejší život.

Přece však může se Rusko vykázati turistickými organisacemi i staršího data, jichž činnost jest ponejvíce obmezena na užší oblasti, což při obrovské rozloze říše je pochopitelno.

Dlužno uvésti tyto turistické organisace v Rusku:

1. *Krymsko-kavkazský horský klub* (Крымско-кавказскій горный клубъ) v Odesse s odbory v Jaltě na Krymu a v Tiflise na Kavkaze. Jest to spolek velmi činný, pořádá množství exkursí po Krymu v době sezóny lázeňské.

2. *Spolek ruských turistů v Petrohradě* (Общество русскихъ туристовъ въ Петербургѣ), mezi jehož členy je veliký počet Němců.

3. *Odděleni turistické při spolku Slovanské vzájemnosti* v Petrohradě (Отдѣлъ путешествій при Обществѣ славянской взаимности), pěstující styky slovanské a tedy i slovanskou turistiku.

4. *Slovanšti poutníci v Kijevě* (Славянское паломничество въ Кіевѣ), mající hlavním cílem Bulharsko — bojiště rusko-turecké války.

5. Oddělení exkursí technického spolku v Moskvě (Отдѣлъ экскурсій при обществѣ техническихъ знаній въ Москвѣ).

Lokálního významu jsou spolky »Kavkazskij gornyj klub« v Pjatigorsku, stejného jména v Soči, »Obščestvo ljubitělej izučenija kubanskoj oblasti« v Jekaterinodaru a černomořské gubernie — v Novorosijsku.

Pokud se týče význačných pro turistiku krajin a měst, obrací se pozornost turistická v první řadě na Petrohrad i Moskvu, pak na Kijev. Z měst pozoruhodná jsou dále zvlášť Novgorod, Pskov, Nižní Novgorod, Rostov, Vladimir, Jaroslavl, Kostroma, Odessa a j. Přírodními krásami slynou *Krym* (Jalta — Sevastopol) a *Kavkaz* s lázeňskými místy Pjatigorskem, Železnovodskem a Kyslovodskem (souborně pojmenovanými »Minerální vody«), pak Boržom.

Také divoký *Ural* ano i Turkestan a v nové době sibířská dráha jest předmětem turistického ruchu.

Jízda parolodí po Něvě a Ladožském jezeře, po Volze a Kamě jsou vzácnými turistickými požitky, rovněž i návštěva »země jezer« Finska s nádhernou scenerií Imatry.

Černomořské pobřeží (tropické klima): Pagry, Soči, Nový Athon i Batum vábí mnoho turistů.

Mezi zvláštnosti Ruska náleží návštěva slavných klášterů, z nichž uvésti třeba zejména Trojicko-Sergějevskou lavru blíže Moskvy a Solovecký monastýr na Bílém moři.

Pokud se týče návštěvy turistické v Rusku, není naprosto přesných dat, počítá se, že návštěva Krymu činí na 40.000, kavkazských lázní do 20.000 duší ročně, v čemž ovšem zahrnuti jak turisté tak lázeňští hosté.

Zimní sport pěstuje se v Petrohradě, Helsingforsu, Viborgu a Moskvě.

Okolí měst, potom místa lázeňská jsou pro návštěvu turistickou dobře připravena. Zájem o turistiku značně stoupá hlavně mezi mládeží. Zámožní Rusové, ne ovšem výhradně turisticky, návštěvují každoročně ve velikém počtu cizinu, hlavně Rivieru, Paříž, Rýn, Švýcary a Italii, české lázně. Slovanské země krom Bulharska méně.

Čistě turistická literatura posud není valná. Krom velikého díla »Živopisnaja Rossija« možno zaznamenati průvodce vydávané *G. Moskvičem:* Volha (1909), Odessa (1909), Sevastopol (1909). Jižní pobřeží Krymu, Kavkaz.

Časopisů turistických není.

Proud turistický při náležitém propagování slovanské turistiky dal by se v hojnější míře obrátiti do slovanských zemí.

* *
*

Z uvedeného plyne, že bohaty jsou slovanské země tím, co »turistu« poutá a přitahuje, vidno, že i pochopení neschází mezi lidem slovanským pro turistiku domácí i že Slované čím dále tím více věnují se turistice »slovanské«, totiž vzájemným návštěvám. Jak mnoho na př. v turistickém ohledu znamenají jen sokolské zájezdy do slovanských zemí!

Jedno ještě schází: společná organisace. Pevná organisace turistická všech slovanských zemí a spolků, která by dbala nad turistikou v pravdě slovanskou. A organisací tou, tvořící další krok slovanské vzájemnosti, má býti: »Slovanský turistický svaz«.

Dr. Vrat. Černý.

---

*) Tištěno v prosinci 1911.

DOSLOV.

Přítomná kniha o Slovanstvě postrádá kapitoly o poměrech hospodářských. Veškeré snahy redakce opatřiti jí byly bezúspěšné. Redakce a vydavatelstvo stály pouze před dvojí možností: buď čekati s vydáním spisu, až se skutečně podaří obohatiti jej i článkem o poměrech hospodářských, ovšem na újmu statí hotových a jejich spisovatelů, anebo vydati to, co bylo hotového, tak, aby veřejnosti slovanské se dostalo odborného poučení aspoň o většině kulturních otázek slovanských. Redakce má za to, že to, co v přítomném spise jest obsaženo, podává tolik nového, že bylo by nesprávné ukrývati to »pod kbelcem« a neučiniti přístupným slovanskému čtenářstvu, které takový zájem jevilo v době slovanských porad pražských (r. 1908) o Slovanstvo.

Duch, jímž proniknuta byla společná práce spolupracovníků »Slovanstva«, jest duch vědy a pravdy. Spolupracovníci »Slovanstva« hleděli nestranně a střízlivě proniknouti v jádro a podstatu minulosti a přítomnosti jednotlivých národů slovanských tak, aby příští úsilí o kulturní vzájemnost slovanskou se mohlo opírati o pevné základy skutečných poměrů.

Čeští slavisté náležející k nejzápadnějšímu národu slovanskému, jenž vždycky nejvíce byl vysazen útoku, napojeni a strhováni jsou více, než slavisté kteréhokoli národa slovanského nadšením pro otázky všeslovanské. Ale těsný jejich styk se střízlivou vědou západní vede kroky jejich, aby nezbloudili na bezcestí fantasií a předsudků.

Čeští slavisté mohou proto jistěji, pravdivěji a správněji vyšetřovati a chápati příčiny a podstatu sporů a roztržek mezi jednotlivými národy slovanskými a býti tudíž prostředníky a smiřovateli.

»Slovanstvo« jest dílo pouze českých pracovníků. Dojde-li, jak pevně doufáme, v době nejbližší ještě k vylíčení hospodářského obrazu rovněž českým pérem, bude se moci literatura česká chlubiti spisem, jakého dosud žádná literatura slovanská ani cizí nemá. Jako v každém díle lidském, budou zajisté svým časem i ve »Slovanstvě« objeveny omyly a chyby, ale to jest právě živel plodotvorný, vyzývající ke kritice — a kritika, toť sebepoznání. Bylo by si jen přáti, aby dílo toto skutečně vyvolalo co nejživější vědeckou diskussi, a to nejen u nás, nýbrž ještě více v jiných národech slovanských, zvláště v těch kruzích, které se vyznačují svou netečností k otázkám slovanským. »Slovanstvo« je první pokus o celkový, jednotný obraz Slovanstva — a bylo by věru smutné a nečestné, kdyby na něm se mělo přestati. Vivant sequentes!

Uspořádání a vydávání spisu přítomného spočívalo v rukách redakční komisse, v níž zasedali: Dr. J. Bidlo, Dr. B. Franta, Dr. J. Lošťák, Dr. H. Máchal, Dr. J. Polívka, Dr. J. Scheiner a F. Táborský. Vrchní redakci vedli Dr. J. Polívka a Dr. J. Bidlo.

Redakce »Slovanstva«.

OPRAVY A DOPLŇKY.

Na str. 11 místo „kyrillice, zavedená slovanskými apoštoly moravskými" má státi „kyrillice, zavedená žáky slovanských apoštolů moravských".

Na str. 227 ř. 19. a 22. shora místo *ústavnost* má býti *ústava*.

Na str. 314 ř. 7. zdola místo *vývoji* čti *výboji*.

Na str. 390 ř. 6. shora místo *1234* má býti *1235*.

Na str 402 (uprostřed) dlužno opraviti větu, že v církvi Černohorské není vedle metropolity Cetyňského žádného biskupa, a v souvislosti s tím na str. 404 (ř. 16. a násl. shora) větu, že v církvi Černohorské není synodu. Do nedávna měly obě věty úplnou platnost, ale před nějakým časem věc se změnila. V září r. 1878, když po válce z let 1876—1878 území Černé Hory se zvětšilo, byla zřízena vedle metropolitní ještě jedna eparchie, t. zv. Zahumsko-rašská. Prvým biskupem nové eparchie se stal Visarion Ljubiša, který byl vysvěcen za biskupa na Cetyni v září r. 1878. Po tomto biskupovi, povýšeném na podzim r. 1882 za Černohorského metropolitu, zůstala však Zahumsko-rašská eparchie po mnoho let uprázdněna a byla spravována přímo metropolitou. To se změnilo r. 1909, když byl v Petrohradě dne 28. května (st. st.) vysvěcen nový Zahumsko-rašský biskup Kiril Mitrović, jehož sídlo je v Nikšići. — Nejvyšším orgánem církevní správy černohorské jest podle zák. z 1. ledna 1904 sv. synod, který se skládá z metropolity Černohorského, biskupa Zahumsko-rašského, z archimandritů klášterů Cetyňského a Ostrožského, ze tří protopresbyterů a sekretáře.

Str. 454 ř. 2. shora místo Dickensovských čti: Dickensovským humorem.

Str. 493 ř. 9. shora čti: rázu historiosofického je „Wyzwolenie", poetická oslava herojského činu, síly a sebeobětování.

REJSTŘÍK JMEN A VĚCÍ.

A

B

C, Ć, Č

E

F

G

H

Ch

M

N

O

Q

R

Ř

S

Ś, Š

T

U

V, W

Z

Ž

OBSAH.

Část III. *Sokolstvo a turistika.*

VÝKLAD BAREV.
Velkorusové
Malorusové
Bělorusové
Poláci
Kašubové
Lužičané
Polabští Slované
Čechové
Slováci
Slovinci
Srbochorvate
Bulhaři
Hranice hlavních nářečí
Hranice říšská
NÁRODOPISNÁ MAPA
SLOVANSTVA
Sestavil prof Lubor Niederle
Měřítko 1 3.700000
NÁRODOPISNÁ MAPA SIBIŘE
FINOVÉ
ZÁLIV FINSKÝ
ESTOVÉ
ŠVÉDSKO
MOŘE BALTSKÉ
LOTYŠI
LITVANÉ
NĚMCI
MAĎAŘI
RUMUNI
ČERNÉ MOŘE
AZOVSKÉ MOŘE
TURCI
ALBÁNCI
JADERSKÉ MOŘE
KIRGIZOVÉ
KALMYKOVÉ
KASPICKÉ MOŘE
NOHAJCI
MORDVINI
ČEREMISOVÉ
TATAŘI
ČUVAŠI
VOTJAKOVÉ
PERMJAKOVÉ
KORELOVÉ
MOSKVA
TUNGUZOVÉ
JAKUTOVÉ
MONGOLOVÉ
LIT. M. TÚMY PRAHA

Laichterův Výbor nejlepších spisů poučných.

DĚJINY VĚDY POLITICKÉ se zřetelem k mravovědě. Napsal Pavel Janet. Přel. Dr. Břet. Foustka. (Dva svazky.) Svaz. I. XXXIII a 338 str. K 4·20, váz. K 5·50. Sv. II. 531 str. K 6·—, váz. K 7·30.

KAREL HAVLÍČEK. Napsal T. G. Masaryk. Druhé opravené a doplněné vydání. 504 str. K 6·80, váz. K 8·10.

ÚVOD DO STUDIA ČLOVĚKA A CIVILISACE. (Anthropologie.) Napsal Ed. B. Tylor. Se 78 vyobraz. Přel. F. Rajchl. 500 str. K 5·60, váz. K 6·90.

VZNIK NÁRODNÍHO HOSPODÁŘSTVÍ. Napsal K. Bücher. Přel. Dr. Jos. Gruber. 245 str. K 2·60, váz. K 3·90.

ŘÍM A KŘESŤANSTVÍ. Napsal Th. Keim. Přeložil Dr. Břet. Foustka. 740 str. K 8·—, váz. K 9·30. Z knihy této čtenářstvo sezná veliký rozsah otázky náboženské a církevní.

ZKOUMÁNÍ O ZÁSADÁCH MRAVNOSTI A ZKOUMÁNÍ O ROZUMU LIDSKÉM. Napsal D. Hume. Přeložil prof. J. Škola. 368 str. K 4·—, váz. K 5·30.

DĚJINY NOVOVĚKÉ FILOSOFIE. Od Mikuláše Cusana až po naše časy. Napsal Dr. R. Falckenberg. Přeložil Dr. Fr. X. Procházka. 884 stran K 9·—, váz. K 10·30.

ZÁKLADY SOCIOLOGIE. Rozbor jevů, týkajících se associace a společenské organisace. Napsal F. Henry Giddings. Přeložil Dr. Břet. Foustka. 530 str. K 5·60, váz. K 6·90. Pro čtenáře dílo důležité k politickému i povšechnému vzdělání, k osvětlení a pochopení společenských jevů.

ÚVAHY, vybrané z literárních, politických a náboženských spisů Jos. Mazziniho. S úvodem W. Clarkea. Přeložil Jos. David a Dr. G. Žďárský. 512 str. K 5·40, váz. K 6·70. Nemělo by býti u nás jednoho člověka, jenž z vnitřního šlechetného pudu se zabývá politikou, filosofií, studiem mravních i literárních otázek, jenž by neznal těchto »Úvah«.

PŘÍRODNÍ VÝBĚR. (Darwinism and Race Progress.) Napsal J. B. Haycraft. Přeložil Dr. G. Žďárský. 150 stran K 1·80, váz. K 3·10.

PŘIROZENÉ DĚJINY NÁBOŽENSTVÍ A ROZMLUVY O NÁBOŽENSTVÍ PŘIROZENÉM. Napsal David Hume. Přel. J. Škola. 208 str. K 2·40, váz. K 3·70.

B. SMETANA A JEHO BOJ O MODERNÍ HUDBU ČESKOU. Úvahy a vzpomínky O. Hostinského. 464 str. K 6·—, váz. K 7·30.

HERBERTA SPENCERA FILOSOFIE SOUBORNÁ u výtahu, jejž pořídil F. Howard Collins. Podle 4. vyd. přel. prof. Dr. Em. Peroutka. 806 str. K 8·60, váz. K 9·90.

MODERNÍ CIVILISACE po některých stránkách hospodářských. Napsal W. Cunningham. Přeložil prof. J. Škola. 212 stran K 2·50, váz. K 3·80.

JOHNA RUSKINA VÝKLADY O UMĚNÍ. Přeložil V. A. Jung. Stran 160 K 2·10, váz. K 3·40.

LITERATURA ČESKÁ DEVATENÁCTÉHO STOLETÍ. Společně napsali Leander Čech, Jos. Hanuš, Jan Jakubec, Jan Kabelík, Jar. Kamper, Jan Máchal, Lubor Niederle, Arne Novák, Jos. Pekař, Albert Pražák, E. Smetánka, Zd. V. Tobolka a Jar. Vlček. Díl I. Od Dobrovského k Jungmannově škole básnické. Druhé, opravené a doplněné vydání. S 46 vyobr. 922 stran. K 12·50, váz. K 13·80. — Díl II. Od M. Zd. Poláka ke K. J. Erbenovi. Se 40 vyobraz. 900 stran. K 11·50, váz. K 12·80. — Díl III. Část I. Od K. H. Máchy ke K. Havlíčkovi.

Se 44 vyobr. 764 stran K 10·—, váz. K 11·30. — Díl III. Část 2. Od B. Němcové k J. Nerudovi. 706 str. se 4 vyobr. K 9·50, váz. K 10·80.

Obrazy z dějin ruské vzdělanosti Napsal P. N. Miljukov. Přeložil V. J. Dušek. Díl I. Obyvatelstvo, hospodářské, státní a stavovské zřízení. 8⁰, I XXIV a 370 stran K 4·50, váz. K 5·80. — Díl II. Církev a škola. (Víra, tvorba, vzdělání.) 8⁰, 616 str. K 7·—, váz. K 8·30. — Díl III. Nacionalism a veřejné mínění. S mnoha vyobr. 702 str., K 9·—, váz. K 10·30.

O filosofii přítomnosti. Napsal František Krejčí. 464 stran K 6·40, váz. K 7·70. Se čtyřmi podobiznami.

Dějiny malířství. Napsal R. Muther. Přeložil J. Bílý. Se 187 obrazy nejčelnějších mistrů mnoha století. 800 stran K 12·—, váz. K 13·60.

Nástin filosofie náboženství. Na základě psychologickém a historickém. Napsal A. Sabatier. Přeložil Dr. V. Kybal. 430 stran K 4·50, váz. K 5·80.

Slabí v lidské společnosti. Ideály humanitní a degenerace národů. Napsal Dr. B. Foustka. 232 stran K 3·—, váz. K 4·30.

Všeobecná státověda. Napsal Dr. Jiří Jellinek. Přeložil dr. B. Foustka za přispění dra J. Fraňka a prof. J. Neuderta. 890 str, K 10·—,váz. K 11·30.

Česká politika Díl I. Politika vědou a uměním. Territoriální vývoj rakousko-uherského mocnářství. Rakouská zahraniční politika v XIX. století. Rakousko-Uhersko po stránce národnostní a církevně-náboženské. S 21 vyobrazeními a 4 mapami. Napsali prof. Dr. K. Henner, prof. Dr. Fr. Hýbl, prof. Dr. K. Kadlec, Dr. E. Koerner, Dr. K. Kramář, prof. Dr. T. G. Masaryk, prof. Dr. L. Niederle, prof. Dr. V. Novotný, Dr. Zd. V. Tobolka, Dr. T. Živanský. 816 stran K 11·—, váz. K 12·30. — Díl II. část první. Ústava mocnářství rakousko-uherského. Napsali: prof. Dr. Fr. Fiedler, prof. Dr. K. Kadlec, Dr. Dobr. Krejčí, Dr Zd. V. Tobolka, Dr. Fr. Vavřínek, Dr. Lev Winter. 930 stran K 12·—, váz. K 13·30. — Díl II. část druhá. Správa mocnářství rakousko-uherského: Přehled vývoje veřejné správy v našich zemích. Nynější organismus rakouské správy zeměpanské. Samospráva Krajské zřízení v Čechách. Místní správa v Uhrách. Napsali: prof. Dr. Albín Bráf, prof. Dr. Fr. Fiedler, Dr. Dobroslav Krejčí, Dr. Rudolf Springer. Redigoval Dr. Zd. V. Tobolka. 404 str. K 5·40, váz. K 6·70. — Díl III Dějiny české politiky nové doby. Napsali: Dr. Karel Kramář a Dr. Zd. V. Tobolka. Se 66 vyobrazeními. 795 stran K 11·—, váz. K 12·30. — Díl IV. Moderní stát a jeho úkoly. - Politika agrární, průmyslová, sociální. Napsali: prof. Dr. Fr. Fiedler, prof. Dr. Bř. Foustka, prof. Dr. Jos. Gruber, Dr. Šim. Kolařík, Dr. Lev Winter. Redigoval Dr. Zd. V. Tobolka. 1006 str. K 13·60, váz. 14·90.

Tělověda Základy morfologie a fysiologie člověka. S 279 vyobr, a 2 bar. příloh. Napsal prof. Dr Ed. Babák. 1020 stran K 13·50, váz. K 14·80.

Dějiny vývojových theorií v biologii XIX. století. Napsal Dr. Em. Rádl. Se 17 vyobrazeními. 564 stran K 7·50, váz. K 8·80.

Slovanský svět. Napsal Dr. Lubor Niederle. S národopisnou mapou Slovanstva. 197 stran K 3·20, váz. K 4·50.

Základy k metafysice mravů. Napsal Immanuel Kant. Přeložil, úvodem a poznámkami opatřil Antonín Papírník. K 2·—.

České dějiny. Napsal prof. Dr. Václav Novotný. Díl I. část I. — Od nejstarších dob do smrti knížete Oldřicha. S vyobrazeními, přílohami obrazovými a mapkou. I-XIV a 784 stran K 11·50, váz. K 13·—.

Slovanstvo :